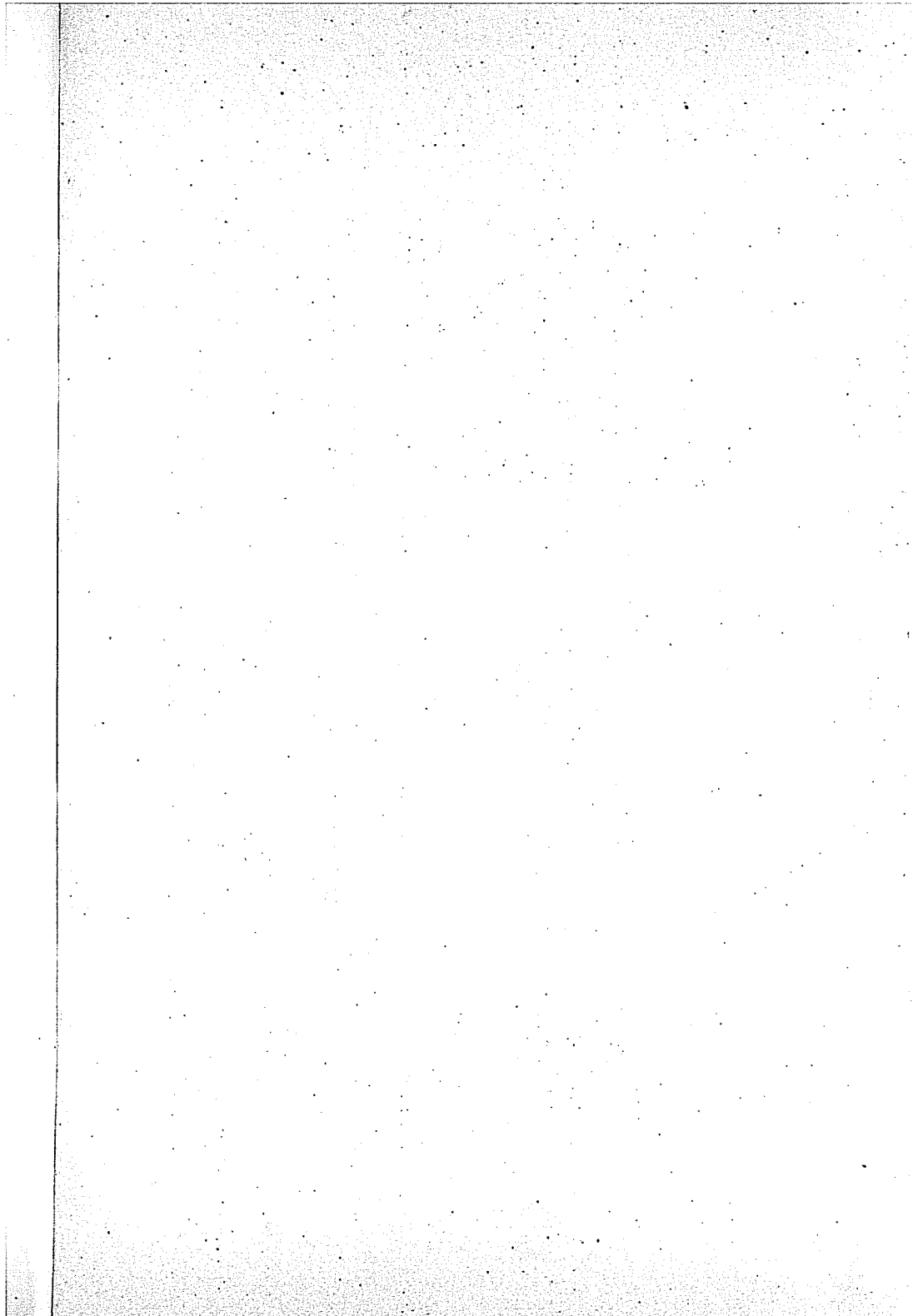

جامع الکلم
شرحی

شورالار جمهورياتى اوروپا بوليگى هم
سيبيريه مسلمانلارينا دنيه نظارتى

جوامع الكلم

شرحى

تَرَكْتُ فِيكُمْ أَمْرَيْنِ لَنْ تَضِلُّوا مَا تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا كِتَابُ اللَّهِ وَسُنَّةُ نَبِيِّهِ.
(حديث شريف)

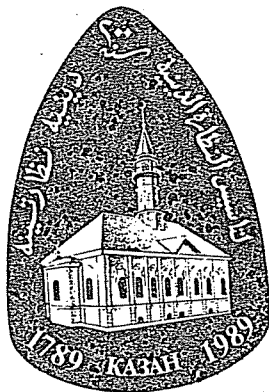
TURAN KİTAPLIĞI

رضا الدين بن فخر الدين .

« اورنبورغ » .

قازان
تاتارستان كتاب نرياتى

۱۹۸۹

« Риззәддин бине Фәхрәддин

«ЖӘВАМИГУЛЬ-КӘЛИМ» ШӘРХЕ

Казан. Татарстан китап нәшрияты, 1989.

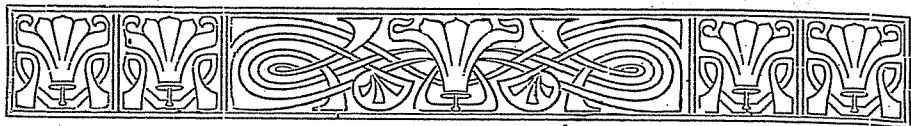
Китап СССРның Европа өлеше һәм Себер мөселманның Диния нәзарәте
заказы буенча чыгарыла.

1916 елгы Оренбург басмасыннан фотога алу юлы белән басылды.

Производствого бирелде 24.04.89. Басарга кул куелды 24.05.89. Форматы 60×90¹/₁₆. Китап-журнал кәгазе.
Офсет басма. Шартлы басма табагы 34,5+форз. 0,25. Шартлы буяу-оттиск 35,0. Нәшер-хисап табагы
29,7+форз. 0,42. Тиражы 10 200 экз. Заказ 3-151.

Татарстан китап нәшрияты. 420084. Казан, Бауман урамы, 19.

Татарстан АССР Нәшрият, полиграфия һәм китап сәүдәсе эшләре дәүләт комитетының Камил Якуб
исемдәге полиграфия комбинаты. 420084. Казан, Бауман урамы, 19.

« جوامع الكلم » شرحی .

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

رَبِّ أَوْزَعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي دُرَيْتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ .

بىز مسلمانلار اوز دىنمىزنىڭ تارالووبىنى، مشرقى مغرب گە نورى توشوب ياقترتوب طوروبىنى آرزو قىلەمىز واوشىبو دىن گە تابع بولغان خەلقلرنىڭ مسعود وبختىيار بولولرىنى اميد ايتەمىز. باشقىە دىن اهللىرىدە احتمال اوشىبو حاللاردر، احتمال بو اميد و آرزولر هر بىر دىن اهللرىندە طبعى بولغان بىر عادتدر. لىكن اوزمىز، شول «دىن» نى ياخشى بىلمەسەك و آنىدە لازم درجەدە احترام ايتمەسەك و آنىڭ وصيتلىرىنى جانەزغە مەنت قىلۇب طوتماساق بىزنىڭ اوشىبو اميدلرمىز و آرزولرمىز قورى خيال و فرض بولورده قالور بىر ئىمەدە كورلماز.

بىر «دىن» نىڭ مشرقى بىرلە مغرب آراسىنە تارالووى و نورى بىرلە بتون دىنىي ياقترتووى، خەلقلرنى بختىيار و مسعود ايتووى ايچون شول «دىن» گە ايتىەرگان خەلقلر، «دىن» نىڭ قدرىنى بلورگە و قوللارندن كىلگان قدر شونى احترام قىلورغە تيوشلىلاردر. شولاي بولماغاندە «دىن» اوزلىكتىن قونلەنماز، بتون دىياغە نور ساچوب طورماز، بو اش معلوم.

«دىن» نى، قدرلە و وىرمەلەو ايسە آنىڭ علمىنى حاصل قىلۇ و آنىڭ بىرلە عمل ايتودن عبارت. شوشى اشلىر بولماغاندە «دىن»، توپراق آستىدە كومىلر طوروچى

آلتون وچوبلك گه توشكان انجو قېلىندىن ، باشرلوب طورر ، نورى توگل اوزى ده كورلماز.

علم، اسلامنڭ نېگىزىدۇر. بىر «دىن» حقنىدە بىرنچى مەنبە و باشلاپ كېلىدىغان وحى « افرأ... » فرمانىدىن عبارت بولسە وشول دىننڭ اساسى بولغان كىتابىدە «قلم» بىرلە قىسم (آند) ايتلۇك بولسە شول «دىن» فاراۋىندە علم ھەم يازۇ و اوقۇنڭ اھمىيىتى نى درجەدە بولماقچى اوز اوزىدىن آڭلاشلۇر، مونڭ ايچۇن باشقە دېلىللار وھجتلەر كېتۇرۇرگە حاجت قالماز.

رسول الله حضرتلىرى بىتون اھل اسلام آراسىنىدە علم تارالۇنى آرزۇ قىلدۇر و ھەر بىر مەكلىف، اوز كېمەگىنى اوزى بىلۇلۇزم ايكەنلىگىنى آڭلاتۇر ايدى. شوڭا كۆرە «عمومى اوقۇ» اسلام دىنىدە بىرنچى قاعدە، دىب دعوى قىلۇرغە مەكەن. لېكىن بىختىرلىك گە قارشى بو «بىرنچى قاعدە» بو كۈن گە قىدر مسلمانلار آراسىدە بىرگە عىزدەدە و بىرگە مەملىكەتدەدە اجرا ايتۇلمادى وھمىل گە قۇيۇلمادى. مونڭ گىناھى «دىن» دە توگل بىلكە امتنڭ اوزىدەدۇر.

درست، اسلام دىنساندە زور مەجتۇھلار، بىيك مەتبۇر عالملىر و حافظلار ھەم ھەر بولدى. لېكىن مونلارنىڭ ھەر بىرى اوز عصرلىرىدە بولغان مسلمانلارنىڭ جان ھسابلىرىنى نىسبەت ايتۇلغاندە مىليون غە بىر كىشى توشەدۇر، قالغانلىرى ايسە نادانلىقنىڭ ئالڭ تۇبان درجەسىدەدە مەرسۇرەلر ايدى. ابوعلى القالى «امالى» سىندىن درس اوقۇتۇچى و بىتون سىندىلىرى بىرلە يوزلر و مۇڭلر بىرلە ھادىث ھىفۇ ايتۇچى خانۇنلر بولدى اما اوشۇبو ھېش اۋن خانۇن غە مەقابىل اۋن مىليونلر بىرلە خانۇنلر ايتۇدۇ اۋن درجەسىدەدە بولسەدە علم ھال بىلمىلر، نماز اوقى آلەمىلر و اۋز كېزەكلرىنى اۋرگەتۇچى تاپەمىلر ايدى.

مەملىكەتلرنىڭ نغۇلىرى، امتلر و مىللەتلرنىڭ سەئادت بىرلە دواملىرى ايسە بىرلىرى كېڭ و جان ھسابلىرى كۆپ بولۇپ بىرلە توگل بىلكە علم و ھەنرلىرى، صنایع و مەرفۇتلىرى بىرلەدۇر. شوڭا ايچۇن بىر و قىتلردە مەشرىق بىرلە مەغرب آراسىنىدە ھەكم يۈرۈتە تۇرغان اسلام دىنسانى شول ھالندە دوام ايتە آلەمدى. «عمومى اوقۇ» ھەمىل گە قۇيۇلمى و بىتون خەلق بىر تېڭىز اوقۇ اشىنىدە كەشمى تۇرۇپ بۇرۇنقى مسلمانلارنىڭ مەملىكەت زورايۇنلىرى طەبىئى بىرلىش توگل بىلكە صنەئى غەنە ايدى و شوڭا ايچۇن دە ھەكم سۈرۈتەدۇر تاپەمدى، تارالۇپ بىتىدۇ.

اينىدى بو كۈندە بىز، اڭرەدە باشقە مىللەتلر قېلىندىن مەسعود ياشاۋىزنى وراحت

عمر سورومنى نەسەك آراڭىدا بىر ئۆزۈر ئالامىتى يېتىشۈرۈڭە كەڭە توڭل بىلكە بىك عالم بولا آلماسەلرەدە ملتىزىڭ بىتون فەدلىرى علمى بولولرى واوز كىرەكلەرنى اوزارى بلور قدر سرمايه حاصل ايتولرى ايچون اجتہاد قىلورغە تېوشلىمىز. «علم تحصيل ايتو ھەر مسلمان ايچون فرضدر» (۱). دىگان امرگە ، شول وقىدەغىنە امثال ايتكان بولورمز.

اگرەدە دىنمىزنىڭ حرمتلى بولۇۋىنى؛ ياشلارمىزنىڭ مەجىت بىرلە شۇنىڭ كۈلەگە سى آستىنە قىلۇلرىنى نەسەك شول «دىن» نى اوزمىزنىڭ ياخشى بلوومىز وممكن قدر آنىڭ بىرلە عمل ايتوومىز لازىمىز.

ابتدائى درجەسىندە كەڭە بولسەدە علم تحصيل ايتكانلارنىڭدىن صوڭ ھەر بىر مسلمان (كىرەك. اير و كىرەك خانۇن) ايچون رسول الله حضرتلارنىڭ كىم ايكانلىقىنى ووظيفە سىدە نىيىدى نرسەلەردىن عبارت بولغانلىقىنى بلوالىنە ضرور. مونىڭ بىردىن بىر يولى ايسە رسول اللهنىڭ سىرى (ترجمە ھالى و اشلەگان اشلرى) ھەمدە سويلەپ قالدىرغان سوزلارنى بىرلە آشنا بولو وشونلاردىن فائىدە آلا بلودىر.

رسول الله حضرتلارنىڭ «سنت» و «حديث» لرىنى صحابەلەر كورۇپ و اېشتوب اوزلارنىڭدىن صوڭىلارغە ايرىشدردىلەر. و بو صوڭىلارغە اوزلارنىڭدىن توبانلارگە يېتىشدردىلەر. معتبر عالمىلار طرفىدىن كاغىدلارگە يازىلى والوڭ اثرلار وجودكە كىتورلىدى.

درست سىندار بىرلە رسول الله حضرتلارنىڭ كۈچلەنگەن ھىدىنلەر، امت ايچون دستورالعمل بولۇرغە تېۋىشلى قاعدەلەر، دىنيا و آخرت سعادىتىنە ايرىشدرە طورغان بوللاردىر. «وما آتاكم الرسول فخذوه وما نهاكم عنه فانتهوا».

موندىن مەقدىم زىمانلارغە، ھەر بىچە اوقۇرغە باشلاغان شاكردلارگە درس كىتابى ھەمدە اخلاقى تەربىيە قىلۇرغە ياردەمچى بولسۇن ايچون «جوامع الكلم» اسمى بىرلە بىر رسالە تەرتىپ ايتكان ايدىك. تەجرىبەلەر، شۇندەقى ھىدىنلارنىڭ اوز نەمىزگە نەجمە قىلۇرغە حاجت بارلىقىنى كورساندى و بو طوغۇرغە بىزگە تەنبىيە ايتۇچىلارغە بولدى. الله تعالى بىرگان بىر فرىستىدىن استفادە ايتوب ھازىرغە «جوامع الكلم» ھىدىنلارنى نەجمە ايتەمىز ھەمدە اعتمادلى عالمىلار طرفىدىن يازلغان اثرلاردىن اقتباس قىلۇپ شەرھلەر و تەفسىرلەر يازارغە كىرەمىز. ھىدىنلارنىڭ كۈبىسى اخلاقى و اجتماعى مسئلەلەر ھەققىدە بولۇپ نەجمەلەر مەزىدە ھەرقى نەجمەلەر توڭل بىلكە مەضمۇن آلو

طریقہ برلہ بولہ چقدر۔

«جوامع السكك»، الله تعالى نك احسانى سېندن مکتبلر ده درس کتابى بولۇ
وظیفەسىنى اوتەگان هم اوتىدىر ایدی، ایندى بو «شرح» ده معاملر، معلملر
وعوموما یازو تانی طورغان کشیلر حضورنده «مطالعه» کتابى بولۇ خدمتىنى اوتەسه
اوزمىنى بختیار سانار ایدک. بو کونىگى معبىشتمزگه، حالمزگه مناسب حدیثلر
صایلاو واسلام حافظلرىنک فکرارىنى کوچرو طوغر وسنده اجتہاد قیلدق. ذهمنز
واجتہادمنک تاشنده قالغان نرسه لر حقندە معنورمز.

ما كلف الله نفسا فوق طاقتها

ولا تجود يد إلا بها تجد

حق سبحانہ و تعالیٰ حضرتی اثر مزی باقیات صالحات جملہ سندن ایتسون ایہی۔ توہراق آستندہ اونونولوب یاتقان کونلرمزدہ اوقوچیلاردہ خیر دعالری برلہ بزنی شادلاندرسونلر ایہی۔ «رینا و تقبل دعا»۔

غریب بلر شہم چراغ کورنگاندہ یولدہ

ديسونلر: «بىر زمان بار بولغان اولده». (۱)

(۱) إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ وَإِنَّمَا لِامْرِئٍ مَّا نَوَىٰ فَمَنْ سَآءَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهَاجَرَتْهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ امْرَأَةٍ يَتَزَوَّجُهَا فَهَاجَرَتْهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ (۱).

ترجمه سی: «مکلفلردن صادر بولغان عمللرنڭ معتبر بولولاری، درجه ومرتبه لری آدملرنڭ «نیت» لرینه کوره در. هر کشینڭ اوز عملی برابرینه بولغان الوشی «نیت» گه فاراب بولادر. الله تعالی هم رسولینڭ رضاغینی قصد ایتوب «مدینه» گه هجرت ایتوچیلرگه الله ورسولی ایچون هجرت ایتوئولای بولور. دنیاوی مقصود ایچون یاکه برر خاتوننی نکاح قیلو نیتی برله هجرت ایتوب «مدینه» گه باروچیلرڭ الوشلی (هجرتلریڭ نتیجه سی) ده اوزلریڭ دنیاوی مقصودلرینه ییتو یاکه شول خاتوننی نکاح قیلودن عبارت بولور».

«مکه» فتح ایتولسگان وقت غه قدر «مدینه» شهرینه، رسول الله حضورینه هجرت ایتوب بارو بیک ثوابی برعمل ایدی. مکه فتح ایتولسگاندن صوڭ، رسول الله حضرتلریڭ «لا هجرة بعد الفتح» (مکه فتح ایتولسگاندن صوڭ ایندی هجرت طوقتالیدی) (۲) دیگان سوزلرینه کوره هجرت، اولسگی مرتبه سندن توشدی. روایتلرگه کوره بر آدم، «مدینه» گه هجرت ایتسکان بر خاتوننی نکاح قیلور ایچون مسلمان بولوب «مدینه» گه هجرت قیلغان ایدی. مونڭ هجرتدن اصل مقصودی رسول الله حضورنده طورو توگل بلکه شول خاتوننی اوزینه آلایدی. رسول الله، مونڭ نیتینی بلسگاندن صوڭ مذکور حدیث شریفنی سویله مشدر. حدیثده «مدینه گه هجرت ایتو» کبک خاص برعمل ذکر ایتولسه ده، مقصود ایسه عام بولوب هر برعمل (کیره ک تن عملی و کیره ک نل عملی بولسون، کیره ک آز و کیره کوب بولسون) «نیت» که فاراب یورونی بلمدوردر. نیت بوزوق بولسه «عمل» ده بوزوق، نیت توزوک بولسه «عمل» ده توزوک و معتبر بولادر.

بندهلرڭ اختیار ی بولغان اشلری: علم، اراده، قوت دیگان اوچ نرسه برله تمام بولور. چونکه آدم بالاسی اوزی بلمگان نرسه نی اراده قیله آلمی، اراده ایتمی طوروب اشل می. مثلا: ایچه سی کیلگان کشی، آنڭ دواسی صو

(۱) صحیح بخاری. ج ۱ ص ۲ و ج ۷ ص ۲۳۱ و ج ۸ ص ۵۹. صحیح مسلم. ج ۲ ص ۱۰۳. لفظلر «مسلم» نڭس.

(۲) صحیح مسلم. ج ۲ ص ۹۳.

ایچو ایکانلگینی بل، شوندىن صوڭ صو ایچار گه کوڭلى برله اراده قبله، آندن صوڭ ایچه. مونڭ بو طوغرودهغى اشی شوشى اوچ نرسه برله تمام بولادر. بو اوچ نرسه دن «اراده» اسمیسی «نیت» در. اگرده: «نیت نیندى نرسه؟» ديب صوراسلر «علم (بلو) سببلى براشنى اشلر گه کوڭل برله اراده قیلو» ديب جواب بیلور. «قصد»، «عزم ایتو» دیکان سوزلرده «اراده» هم «نیت» دیکان سوزدر. اوشبوڭا کوره عبادت وقتلرندە تل برله سويله و اوقونڭ معناسى بولماز. اول نرسه لر «نیت» توڭل. «نیت» نڭ اورنى کوڭلدر. مثلاً کوڭلى برله ایکندى نمازى اوقورغه قصد ایتکان حالده تلى برله اخشام نمازى نیتی اوقوسه ياکه هیچ نرسه اوقومى نیک طورسه بر ضررده بولماز. اما ایکندى نمازى اوقوغانده تلى برله شول ایکندى نیتی اوقوبده کوڭلى غافل بولسه (نیت ایتماسه) نمازى نمازدن کیتماز. نمازغه کرشکان وقتده رسول الله و صحابه لر بڭ کیرهك فچقروب و کیرهك باشرون روشده تل برله نیت اوقولرى مروى توڭل (۱) شونڭ ایچون بالالارغه کوڭل برله نیت ایتونى اوگره تورگه تیوشلى، تل برله اوقوغه غنه عادتلە نوب کوڭل قصدندن غفلت ایتماسونلر.

ابوحنیفه مذهبنه کوره نماز، روزه، حج و زکات کبک مقصود اصلی بولغان عبادتلر ایچون نیت شرط بولوب باشقه لرغه وسیله بولغان عبادتلر (طهارت کبک) نیت شرط توڭل (تیمم مستثنى). مثلاً نیت. ایتمیچه توزولسگان طهارت برله ده نماز اوقو درست. شولای بولسه ده ثواب بولور اوچون «نیت» لازمدر. مثلاً «نیت» سز توزولسگان طهارت برله «نیت» بولغان طهارتنڭ هر ایکیسى نماز اوقورغه یارى، اما اولسگیسى ایچون ثواب یوق، صوڭفیسى (نیت بولغانى) ایچون ثواب بولادر. شونڭ ایچون کیرهك اوزى مقصود بولسون و کیرهك وسیله گنه بولسون هر عبادت وقتنده «نیت» (الله تەلى گه تەربى قصد) ایتارگه تیوشلى.

«نیت» دن باشقه، عبادتلر معتبر بولماغان سببلى «نیت» نى درستله و بیک اهمیتلى بر نرسه در. نیت، کوڭل عملی بولغان سببلى آنده «ریا» بولورغه ممکن توڭل. حتی جنت و تہوعده منگو قالو، «نیت» جزاسى دییوچیلر بار. یعنی مؤمن کشى جنتده منگو قالسه، دنیا ده وقتنده منگو مؤمن بولونى «نیت» ایتکانلگى و بر کشى تہوعده منگو یاتسه دنیا ده وقتده همیشه عاصى بولوب طورونى «نیت» قیلغانى ایچون بولادر. اوکنو (ندامت)، بار گناهلرنى یوقغه چیقارسه «نیت»،

یوق اشلارنی بار ایتهدر. رسول الله حضرتلرینک بر صوغشده «مبینه ده بر قوم بار، عذر سببلی بزگه یولداس بولا آلامادیلر اما بزنگ هر بر عملمزده شریکلمدر» (۱) مضموننده بولغان سوزی ده مدینه ده طورغانلری حالده نیتلرینه کوره رسول الله برله برلکده صوغشده یورو ثوابینه ایرشولرینی بلدرهدر.

هر حالده عمل و عبادت هم ده باشقه نرسه لرنگ روحی «نیت» در. کشی مالینی اوغرلاو نیتی برله اوز مالینی آلوچی کشی گناهی بولوب اوز مالینی آلو نیتی برله کشی مالینی آلوچی کشی شریعت و اخلاق نظرنده عیبسزدر.

«نیت» که قاراب بر عمل ایچون بیک کوب ثواب یا که بیک کوب گناه بولورغه ممکن. مباح اشلر «نیت» سببلی عبادت یا که معصیت بولالر. فقط «حرام» و «فرض» اشلرده «نیت»نگ دخلی یوق. یاغشی بر نیت برله، حرام اشنی قیلورغه یاراماغان کبک نیت بوزولقنی پئانه ایتوب فرض عمللرینی فالبررغه ده ممکن توگل.

نیت بولغاندن صوگ، عمل کیرهک بولسون و کیرهک بولماسون بنده لرگه ثواب یازلوب اما نیت بولماغان عمللرگه ثواب یوقدر. ریا کرو سببلی «عمل» که ثواب بولمی فالورغه ده ممکن اما «نیت» ده موندی احتمال یوق. «فلان قدر آچمه بولسه ایدی مکتب بنا قیلدر، یتیم و فقیر بالالارنی اوفوتور ایدم» دیگان کشی ایچون شول نیتی برابرینه ثواب یازلغان حالده، آچمه سی بولبد ده شول اشلرنی اشلر گانندن صوگ، اولده گی نیتی برابرینه بولغان ثواب درجه سنده ثوابلی بولوننده شیمه بار. ریا کرماسه البته ثواب زور بولاچق لکن ریادن صافلانولر بیگل توگل. «نية المؤمن خير من عمله» (مؤمننگ نیتی عملندن یاخشیراق) بولوننگ حکمتی ده اوشبودر.

حیلانی اندکار قیلووینه امام بخاری اوشبو حدیث برله استدلال فیله در (۲). چونکه بو حدیثدن آکلاشاخان غه کوره بر کشی، ریا آلو قصدی برله بورچغه بیروبده ظاهرنده شرعی حیللر یاصاسه، شول حیللر معتبر توگل بلکه اعتبار «نیت» گهدر. بر کشی تحلیل ایتو قصدی برله بر خائوننی نکاح قیلووی سببلی لعننگه (۳) مستحق بولورغه نیوشلی. چونکه اعتبار، ظاهرگه توگل بلکه «نیت» گهدر.

(۱) صحیح بخاری. ج ۳ ص ۲۱۳.

(۲) صحیح بخاری. ج ۸ ص ۵۹.

(۳) لمن الله المحلل والمحلل له. جامع ترمذی. ج ۱ ص ۱۳۳.

خېله برله اش قېلونڭ درست بولوب بولماوي حَقْنده علم اهللاري آراسنده نزع زور. درست کوروچيلرجه کورماوچيلرده باز وهر ايکي طرف بر قدر دليللر برله اوز سوزلرينڭ درستلگيگيني دعوي قېلرلر. لکن ياخشى تدقيق وتعليملر ايتولگانندن صوڭ هر ايکي طرفنڭ اوشبو نتيجه گه کيلولري آڭلاشبيلادر: «جبله، اگرده برر تورلي حرامدن قاچو وگناهدن يراق بولو قصدي برله ياصالسه درست بليکه مستحسن اما بر مسلمان حقيني ابطال قېلو وشريعت مقصودني مهمل قالدر و قصدي برله بولسه مومني گناه وعدوان».

(۲) آيَةُ الْمُتَافِقِ ثَلَاثٌ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا اتَّخَذَ خَانَ (۱).

ترجمه سي: «نفاق علامتي اوچدر: منافق کشي سوز سويلهسه يالغانلار، منافق کشي وعده قېلسه وعده سنده تورماز، منافق کشي اوزينه نابشرالغان امانت گه خيانت قېلور».

يالغان سويلو، بوز وقلق ايکانلگي معلوم. يالغان سويلر گه کشير، کوبرهك ياش وقتلر نده عادت ايتهلرده بو عادت، صوگندن طبيعت مکمينه کره، کبرهك بر فائده اميد ايتسون وکبرهك ايتماسون مطلق يالغان سويلي وشوندن لذت تابا باشلي. امام مالك، صفوان بن سليم اسملي صحابه دن: «قيل لرسول الله ايكون المؤمن جباناً فقال نعم. فقيل له ايكون المؤمن كذاباً قال لا» حديثيني روايت ايتهدر (۲) مضموني: «رسول الله دن: مؤمن کشي جبن بولورمي؟ ديب صوراغانلر ايدى، رسول الله: بولور ديب جواب بيردي. مؤمن کشي ساران بولورمي؟ ديب صوراغانلر ايدى، رسول الله: بولور ديب جواب بيردي. مؤمن کشي يالغان سويلرمي؟ ديب صوراغانلر ايدى، رسول الله: يوق، ديب جواب بيردي» ديمکدر. (جبنك، سارانلق، مؤمن بولورغه منافي توگل اما يالغان سويلو مؤمن بولورغه منافي، ديگان بولادر).

بو حديث شريفده گي همده اوز آرامزده يوري طورغان «وعده بورچ!» ديگان (۳) سوزده گي «وعده» دن مراد خير اش برله وعده قېلودر. اما بوزوق وشريعتده ممنوع اش برله وعده قېلوبده شول وعدهده طورماو منافقلىق علامتي

(۱) صحيح بخاري. ج ۱ ص ۱۳ و ج ۳ ص ۱۶۲-۱۸۹ صحيح مسلم. ج ۱ ص ۳۲.

(۲) البوطاً. ص ۳۸۸.

(۳) بعض بر حديث کتابلر نده «العدة دين» «عدة المؤمن دين» روشنده حديثلر روايت ايتولدر.

توگىل بىلىمگە چىن مۇسۇلمانلىق ئىلمى بولۇر. ئىسلام ھۆكۈمىگە كۆرە ، پامان نىيەتلىر يۈرمازگە. وىبوزۇق وەدەلىر وفاقا ئىتولمازگە ئىيوشلى. لىكىن شوشى اوچ ئىلمى ناپولغان كىشىلەرنىڭ «مىناقى» بولۇلىرى بىرلە ئوزۇب ھۆكۈم ئىنارگە يارامى. چۈنكى بىر نەرسەنىڭ ئىلمى ئابلۇدن ئوزى ئابلۇ ھەر وختىدە لازىم بولىمى. ھەيىتىدىن مەقسۇد ئىسە شوشى اوچ ئوزلى نەرسەدىن ساقلاىو ھەقىدە بىندەلىرگە نەسىت قىلۇدۇر.. بۇ ھەيىت بىرلە ھەر كىم ئوز ھەقىدەغىنە فائىدەلىنۇرگە ئىيوشلى، باشقىلەرگە ھۆكۈم ئىتو ھەقىدە توگىل.

« نفاق » ، قرآن كرىم وھەيىتلىر اصطلاھىدە ، ئاھار بىرلە باطن آراسىدە خىلافاق بولۇدن ئىبارەتلىر. كۆڭلىدە بولغاننىڭ خىلافىنى ئاھار قىلۇچى كىشى «مىناقى»دۇر. اگىردە ئاھار ئىدە مۇسۇلمان بولۇپدە كۆڭلىدىن ئاشانىسە اول كىشى ، قرآن كرىمدە ھاللىرى ھەكايەت ئىتوللىگان مىناقىلەر ھەلەسەندىن بولادۇر. «مىناقى كىم؟» دىپ سوراۋچىلەرگە « ئىسلام دىنىنىڭ بىر ئىشلىگەندىن كىرۇپدە ئىكەنچى بىر ئىشلىگەندىن ھەيىت بولۇپدە دىپ جەۋاب بىرلىسە ، دىست بىر جەۋاب بىرلىگان بولۇر.

مۇسۇلمانلار آراسىدە سوز سويلەگەندە (يازغاندە) يالغانلاۋچىلەر ، وەدەلىرىدە ئورماۋچىلەر ، ئامانەتگە خىيانەت ئىتولۇچىلەر بار ئىكەنلىگەندە شەبە يوق . ئوزلىرى ئىسە نىچۇك بولسۇنلار اما شول ئىشلىرى مىناقىلىق ئىلمىدۇر. اگىردە ئوزلىرى ساقى آدملىر بولۇپدە بۇ ئىلمىلەر ئىلەرگە ئىزدەشسە ئاغلۇب يورى ئورغان بولسە ، ئانڭ چارەسى ئىسە شول ئىلمىلەرنىڭ ھەر بىرىنى ئوزىدىن ئوزۇب (آلۇب) ئاشلاۋدن ئىبارەت بولۇر.

مىناقىلىق باشلاپ «مەينە» دە ئاھار بولدى ورسول الله ھەيىتلىرى مۇنلار ئارقىدىن كۆپ جەۋالار كوردى .

بۇ ھەيىتدە دىكر ئىتوللىگان ئىلمىلەر ، مىناقىلىقنىڭ كۆپ مەشھۇر ئىلمىلەر بولۇپ ، شۇندىن باشقىلەر ئىلمىلەردە بولۇرغە مۇكىن . (يالغان سويلەۋىڭ نەسىرى ۲۴۰ نچى وەدەدە ئورماۋىڭ نەسىرى ۲۳۸ نچى ھەيىتدە بىيان ئىنلۇر).

(۳) اِبْنُ نَفْسِكَ فَتَصَدَّقْ عَلَيْهَا فَاِنْ فَضَّلَ شَيْءٌ فَلَا هَلْكَ فَاِنْ فَضَّلَ عَنْ اَمْلِكَ شَيْءٌ فَلَيْدَى قَرَابَتِكَ فَاِنْ فَضَّلَ عَنْ ذِي قَرَابَتِكَ شَيْءٌ فَيَكُنْدا وَهَكُنْدا (۱).

ترجمەسى: اىكەنلىك. ئوز نەققەش. واوز ھەيىتلىرىگە ئىمام قىل ، ئاندىن آرتسە.

خاتونىڭنىڭ حاجىتىنىە صەرقايت، آندىن دە آرتىسە بالالارڭ باشقىە ياقىنىلارڭنىڭ كىرەكلەرىنى كوزەت. بايلىڭ بولغاندە ماللىقنى اوشبو روشدە صدقە قىل!».

مال وبايلىقنى طوتو حقندە رسول الله طرفدىن اوگرەتلىگان اوشبو قاعدە، بىك موافق بىر اصولدۇر. اوزى فقېر، بالالارى آچ بولا طوروب قولىنە توشكان مالنى باشقىەلەرغە صرفايتىمك ياكە بالالارىڭنىڭ ماڭلاي تىرلىرى بىرلە تابلغان زىللىقنى چىرد بىر آفرىن اېشتور وياكە «جومرد» اسمى آلور اېچون چىتىلرگە بىرمك، احمقلىقدۇر. اوشنداق كشىلرگە بورچى بولا طوروب كىيىنوب ياصانوب يورو، خاتون وبالالارىنى بېزەندىرو، يورت بىر وچھاز توزو، تابون تابون خلق جىوب صىلاو (علما واحبا مجلسلىرى ياصاو) ندىبىر سىزلك واوشبو حدىت شىرىفى تەلىم ايتىكان اصولنىڭ كىرىسى بىرلە ەمل قىلوچىلىق بولور. «اڭ الك نىفسكە صرفايت! « دىگان سوزنى «اڭ الك نىفسكىنى بورچىدىن ومسئوليتىدىن آزاد قىل، قورتولدىر» دىب آڭلارغە تېوشلى.

اوز كىرەگىنە، خاتون وبالالار حاجتىلرىنە صرفايتونى رسول الله حضرتلىرى «صدقە» دىب آناورۇندە امت اېچون الوغ سوينچ بار. اوشبو حدىتدە اوگرەتلىگان ترتىب بىرلە ماللىرىنى صرفايتوچىلر «صدقە» بىروچىلاردىن حساب ايتولەچك وشونلر قىيلىندىن ثوابلر آلورغە موفق بولاچىلاردۇر. حدىت شىرىفىدىن اوشبو معنا آڭلانادر.

عَبَشِرُوا وَبَشِّرُوا مَنْ وَرَاءَكُمْ أَنَّهُ مَنْ شَهِدَ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ صَادِقًا بِهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ (۱).

ترجمەسى: «سىزگە سىونچىلى خېر بىرەم، سىز ھىم اوزىڭىزنىڭ آرتىڭىزدە بولغانلارغە سىونچ بىرگىزكە: الله تەالى حضرتىنى اخلاص كوڭلى بىرلە توحىد ايتوچى كشى (اگر دە شول توحىدى اوزرىندە وفات ايتىسە) جنت اعلاگە كىرەچكىدۇر».

حقيقى توحىد الله تەالىنى الوھىتدە ھەمدە الوھىت خاسەلارندە شىرىكىن تىزىپ قىلودىن وعبادتنى آڭاغىنە خاسلاو و آندىن باشقىەلەردىن قورقماو، آڭاغىنە توكل قىلوو باشقىەلەرنى رب انخاذايتماودىن عبارتدۇر. رسوللر، بىندەلەرگە شوشى «توحىد»نى تەلىم ايتىدىلر، الله تەالىنىڭ كىتابلىرى اوشبو «توحىد» بىرلە امر قىلدى، نوح وصالح، ھود وشەيب ھەمدە باشقىە رسوللر، اوز قوملىرىنە: «اَعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ» دىب شوشى توحىدنى تەلىم قىلدىلر. رسول الله حضرتلىرىدە،

«امرت ان اقاتل الناس حتى يقولوا لا اله الا الله فاذا قالوها عصموا مني دماءهم واما لهم الا بحقها وحسابهم على الله» (۱) ديب اوشبو توحيدناڭ اساس ايكانلىگىنى بيان ايتتى. رسول الله حضرتلرىنىڭ بتون اجتهادى «توحيد»نى خالص وتجريد قىلۇدن عبارت بولدى حتى «شرك» نىڭ اوزىنى گنە توگىل بىلكە آنىڭ ذرىعه لىرىنى دە بىترىگە طرىشىدى. قوياش غە عبادت ايتۇلە طورغان وقتلار دە اهل اسلامنىڭ نماز اوڧۇدن منع ايتۇلۇرى «شرك» ذرىعه سېنى كېسىو وتامرىدىن بىترو اچچون ايدى.

اوشبوڭا كوره الله تعالى دن باشقه لر، كيرهك فرشته وانسانلر، كيرهك جن وشيطانلر، كيرهك انبيا واوليالر بولسون ياشرون وآشكارا شلرني بللر، كوڭملر گه مطلع بولوب طورالر، خسته لىكنى يبارلر، اقبال وادبار، هدايت وعموما بندهلر نڭ كوچلرى يتمى طورغان مادهلر حقنده كرامات طريقى برله مدد بيرهلر، ندا و دعا فيلوجيلر نڭ ياردملرينه ييتشه لر، روشنده اعتقاد ايتوچيلر اوشبو اورنده مذكور بولغان «توحيد» نى قبول واوزلرينه شعار قيلماعان، «لا اله الا الله» برله صادق ومخلص بولوب شهادت بيرمگان بولورلر.

بىندىلرنىڭ قىدىرلىرى يېتىمى طورغان نىرىسلەر يالىڭىز الله تەئالىنىڭ اوزىدىن گىنە صورالورغە، مضطر وقتلردە الله تەئالىنىڭ يالىڭىز اوزىنە گىنە التجا قىلىنورغە تېوشىلى. حقيقى «توحيد» و «لا اله الا الله» بىرلە صادق و خالص شهادت بىر وشولدىر. يوقسە فورى تل بىرلە گىنە اوقودە و عمل وقتىدە باشقەچە حرىكت ايتودە معنا بولماز.

رسول الله حضور نلری اوشبو سوزینی، قومی طرفندن ایلچی بولوب کیلوچی
ابو موسی الاشعری برله ایبدە شلرینه سویلەگان ایدی. «آرتکز دە بولغانلارغە سیونچ
بیرگز!» دییوننن مقصودی ده «قومکز گە قایتوب شوشی خبرنی ایرشدرکز» دیگان
سوزدر. حدیث، ابوسی الاشعری گە ایتولگان و آنک قومی حقندە سویلەنگان
بولسەدە، بتون امت ایچون عام ایکانلەگندە شەهە یوق.

(۵) أَبْغَضُ الْحَلَالِ إِلَى اللَّهِ الطَّلَاقُ (۲)

ترجمہ سی: «اللہ تعالیٰ کہ مبعوض (دشمن) بولغان جلال نرسہ، طلاقدر» . ازدواج، ایر برلہ خانوننٹ برلکک عائلہ تشکیل ایتوب برگہ یاشاولری وبالالیر

(۱) جامع ترمذی. ج ۲ ص ۸۴.

(۲) سنن ابن ماجه. ج ۱ ص ۳۱۸.

يەنى شىرولرى حقنىڭ ئوز آرالرندە قىلغان انفاقىدىن عبارت بولوب «طلاق» ايسە شوشى انفاقنى بوزودى.

عائله تشكىل ايتودىن مقصود، نسل قالدرو و «عفت» نى صافلاو بولوب مونڭ ايچون دە اير برله خاتون آراسىندە الفت ومحبت دوام قىلو شرط. الفت ومحبت بولماغاندە عائله تشكىل ايتو صورت طوتماز وازدواج معاھدەسىنى بوزارغە مجبورلك كورلور.

ازدواج وقتىندە ھەر بىر اير، ياخشى و اطاعتلى اوزىنە. اوخشى طورغان بر خاتون آلونى اوشنداق ھەر بر خاتون وقز اوزى باراچق اير ويكتىنىڭ مرحمتلى وملايم، اوزارنى ياخشى تربيە قىلورلق، يىل ياغمور تىدىرتمازلك بولوبىنى تىلىلر. اوشبو طوغرودە بتون كوچلىرى برله اجتھاد ايتەر و ھەر تۈرلى چارەلرگە كزەلر. شوشى قىدر طرىشولر برلەدە بعض وقت اشلر، نلگان روشدە بولمى، اويلە نوچىلر نڭ طبيعتلىرى كىلىشمى، حق تعالى نڭ: «ومن آياته ان خلق لكم من انفسكم ازواجالئسكنوا اليھا وجعل بىنكم مودة ورحمة» (روم ۲۰) قول شريفى عمل- گە قويلىمى. اير برلە خاتوندىن برى ياكە ھەر ايكىسى بر برىنى سويىملر، برلىككە تركلك ايتونڭ لىتىنى تابىملر، بر برىنە آرقاداشلىق وظيفەسىنى اوتى آلمايلر؛ بلكە آرالرندە دشمنلىق اوسە، بختسىزلك كوزگە كورلوب كىل، استقبالدە اميد بولمى، راحتىك علامتلىرى كورلمى.

باشارىنە شوشىدى فلاكت كىلگەن اير وخاتون، يىكت وقز، نى اشلەسونلر؟.. الله تعالى، اوزى نڭ مرحمتى برلە شوشى حالنى مھمل ايتەمدى و ايكى بى چارەگە بر چارە بولسون ايچون «طلاق» نى مشروع ايتدى.

اسلام حكىمىنە كورە «طلاق» درست بولسەدە فقط بوفارىدە سويلەنگەن روشچە ضرورتنى بىبارر ايچون گنە مشروع ايتولدى، حلال بولسەدە الله تعالى گە مېغوض بولدى. سۇ تصرفى ايتولماسون، بعض بر ايرلر مونى اوينچىق ايتماسون ايچون «طلاق» بولمىنە اوشبو بېش ايشك بىلگولەندى و ھەر بىرندە بر آز طوققالوب طور و تېوشلى بولدى:

۱) برىنچى ايشك ايسە اير برلە خاتونڭ «صبر» قىلورلردىن عبارت. آرا- لرى، نى قىدر بوزولسەدە اير برلە خاتون، چن كوڭللىرى برلە «صبر» ايتارگە، ايرلۇدە بولغان ضرر وفائىدەلرنى حسابغە آلوب. ياخشى اولچارگە تېوشلى. بلكە شوشى «صبر» و «اولچار» سېنىدىن اير برلە خاتون اوزارنىڭ ياكىلىش

يولغە كىرگەنلىكىنى آڭلارلار و فكرلارندىن دونوب مصلحه يوليىنى طوتارلار
 بىر بىرىنە چىت و طبيعتلارنى معلوم توگل آدملىرى كۆپ و قىتدە اوڭلىقى قاتشولارندىم
 كىلىشە آلمىلار دە بىر آرزىناشقان صوڭىندە آرا لارندە الفت و دوستلىق حاصل بولادى.
 ايكى اوڭلىقى صووقلىق و الفتىنى سىبىلى ايرى بىرلە خاتون ايرىلىشوب قويۇپ موافق
 توگل. چۈنكى موندىن صوڭى آلاچى خاتون و باراچى ايرى بىرلە دە شوشىندى بىر
 الفتىنى سىبىلى بولۇپ احتمالى بار. اگىر دە شوشى اولىقى و افقە دە بىر آز صبر ايتىپ
 سىبىلى، اش تۈزەلۈپ كىتسە ايكىنچى مەرتىبە مشقت گە اوچراودىن امىنىك بولۇپ.
 اولىقى اوچ بىش يىللارندە بىك ناچار طورۇپ دە صوڭىندىن آرا لارنى تۈزەلۈپ
 كىتىكان ايرى بىرلە خاتون دىئادە آز توگل. شونىڭ اىچۇن اولىقى مەنەرت نوشو
 بىرلە ايرىلىشوغە اقدام قىلمازغە بىلكە بىر قىر و قىلار صبر ايتار گە نىوشلى.

(۲) ايكىنچى ايشىك ايسە اشنى حىكلەر (حەكەملەر) گە تابىش و دىن عبارت. ايرى
 بىرلە خاتون «صبر» ايتە آلماسلار ياكە «صبر» ايتۇدندە فائىدە كورلما سە اول
 وقت اشنى قاضى (بىز دە مەلە ملالارنى بولادى) غە مەرافقە قىلۇرغە دە شوڭا كۆرە
 قاضى بۇ مەسئۇلنى حىكلەر گە تابىش و غە نىوشلى. ايرى بىرلە خاتون ياقىنىلارندىن عبارت
 بولغان بۇ حىكلەر، مەنەرت و مەجىتسىزلىكنىڭ سىبىللىرىنى نەچكەلەپ تىكشىرلار
 و سىبىللىرىنى تابقاندىن صوڭى قوللارندىن كىلىگان قىر چارلارنى صرف ايتۇپ آرا -
 لارنى تۈزەتۈر گە طرشورلار. احتمال كە عىبلى طرف، اوشۇپ و قىتدە اوزىنىڭ
 عىبلىنى آڭلار دە، خىطاسىندىن قايىتۇر و توبە قىلۇر (۱):

(۳) اوچىنچى ايشىك ايسە بىر مەرتىبە طلاق رجعى قىلۇدۇر. حىكلەر اضلاح ايتە آلمان
 سەلر؛ ايرى بىرلە خاتون آراسى تۈزەلما سە بۇ و قىتدە ايرى، اوشۇپ خاتونىنى بىر
 مەرتىبە رجعى طلاق قىلۇر. شوشى و قىتدە احتمال ھەر ايكى طرف غە: «ايندى بىر
 طلاق بولدى، يەنە دىن ايكى مەرتىبە طلاق يۈرئىلسە آرامزى بىتونلەي ايرىلادى،
 قوشۇلۇپ طورۇغە يول قالماي، كەچكەنە بالالار يىتىم قالالار، آنلارنى كىملەر قارار،
 كىملەر قوللارنى قالدۇرلار، موندىن صوڭى نىندى روشىدە مەشىت نصىب بولۇر،
 كىملەر بىرلە دىئا كونا ر گە طوغرى كىلۇر؟ خىرلى تىركلىك نصىب بولۇر مى يوقسە
 بۇ كونا رندە يامان حاللەر گە اوچرازمى؟ دىگان بىر فكر توشاردە بالالارنى
 قىزغانو وعاڭلە ھەرتىنى تەقدىر ايتىپ سىبىلى اوڭلىقى دىشەنلقلارنى عفو قىلىشورلار
 وچىن كوكلىرىندىن كىلىشورلار، اىكەنە بولغان جور و جفاللىرى اىچۇن او كىشورلار

۴) بىر بىرىنە صادق عاۋلە بولۇپ كېتەرلەر. مۇندى خاللار بولغانلىقى مەلۇم، ھەر ۋەقت كۆرۈلۈپ، پۇرۇلادۇر.

۴) دورى تېخى ايشك ايسە ايكىنچى مرتبە طلاق قىلدۇر. اۋۋالگى طلاقىدىن بىر فائىدەدە چىقماسە ايكىنچى مرتبە طلاق قىلدۇر. اھتمال كە اۋۋالگى طلاقىدە بولماغان اثرلار بو ايكىنچى طلاقىدە بولۇردە مۇندىن صوڭ يىنەدىن بىر طلاق صوڭىدە باكاندىن چىۋولشۇغە شىرىعت مۇسەدە ايتماۋىنى فكىرلەپ اشنڭ ناچار بولماچىن آڭلارلاردە اوڭۇرلار وكىلىشۇرلەر.

۵) بىشىنچى ايشك ايسە اوچىنچى طلاق قىلو. ايكىنچى طلاقىدىن دە بىر ئىمەدە كوراماسە آرالرىندەى مۇافىرتىڭ مۇھىم بولغانلىقى وتوزەلو اھتمالى بىتكانلىگى مەلۇم بولۇردە شۇنىڭ اىچۇن اوچۇنچى طلاق ايتار. مۇندىن صوڭ بو اير بىرلە خاتۇننىڭ بىرلىكىدە جىلىشو اھتمالى قالماز. خاتۇن اىنىدى ايرگە بىتونلاى اجىنبىيە بولۇر حتى باشقىە اجىنبىيەلەر بىرلە نىكاح مۇمكىن بولغانىدە بو اير بىرلە بو خاتۇن ياكى نىكاح بىرلەدە بىرگە جىولا آلمانلار، خاتۇن ايكىنچى بىر ايرگە درىست نىكاح بىرلە نىكاح ايتولۇبدە ايرلىقى پۇرۇپ بو اۋۋالگى ايرىنە يىنەدىن بارا آلمان.

طلاق ھىقندە اسلام شىرىعتى طرفىدىن قۇيۇلغان قاعدەلەر، ادبىلەر اوشىبو قىدر اجتھاد وسى ايتۇلۇگان صوڭىدەدە كىلىشە آلمار، بو اير بىرلە خاتۇن ايرلى خاتۇنلى بولۇپ پۇرۇغان مەتلىرىدە آرالرىندە الفت ومودت، دوستلىق و مۇھىمەت اورنلاشماۋغە و الله تەلى نىڭ امر و فرمانلىرىنى بىرىنە كىتۇرە آلمارغە دىلىمىلەر. شۇنىڭ اىچۇن مۇنلارنىڭ ايرلى و خاتۇنلى بولۇلارنىدە مەنىا قالماي. اوشىبو جەھەدىن مۇنلارنىڭ بىر بىرىنە ھىرام بولۇلۇرى مەقۇل كۇرلەدر.

ايمىدى ھىچ يوق بىھانەلەر بىرلە خاتۇنلىرىنى طلاق ايتۇچىلەر يا كە مۇندە ذكىر ايتۇلۇگان تىرتىب بىرلە تۇگىل بىلكە بىر يولى اوچ طلاق قىلوچىلەر، مۇسلمانلار آراسىندە كۇپ بولسە، ونىڭ قىباحتى شىرىعت كە عاۋد تۇگىل بىلكە شۇل آدمىلارنىڭ ھەمە نىكاح و طلاق اشلرىنى اجرا قىلوچى مۇھىمەلەر و قاضىلەر (اماملەر و آخۇندلار) غە عاۋددر. بو طۇغۇرلاردە آنلار جۋاب بىررلەر.

خاتۇنلار بىيىكلەرك فكىرلەۋچى و كۇبىسنىچە عىصىپراق بولغانلىقلارنىدىن شىرىعت، طلاق اشلرىنى آور و صىرلى ھەمدە تەھلىلى بولغانلىقلارنىدىن ايرلارگە تابىشۇرغان ايدى. مۇندىن مۇقۇد ايسە آزغىنە سىبىلەر و كىچىكە ياكى كىلىشۇلەر بىرلە عاۋلە اشلرى بوزۇلۇپ كىتماسۇن، ھەر ۋەقت بولۇپ اوتە پۇرۇغان اوپكە و آچۇلر سىبىلىگە

ازدواج اشلرينه برر تورلى خلل كيلماسون ديوو ايدى. لىكن بزنك بو مملكتهمزده ايرلرده، اوشبو اوز قوللارنده بولغان طلاق امرينى و اسلام شريعتى طرفندن بولغان اشانونى سؤ تصرف ايتو بىك كوب.

خاتونلرى اطاعت برله خدمت ايتوب، بتون مشقتلرينى اورتاقلاشوب، شرع طرفندن تكليف بولماغان قر خدمتلرينه قدر باشقاروب طورغانلرى حاله بىك كوب ايرلر اوزلرى ياراتماو ياكه باشقه بر اوزلر نچه باخشير اقغه كوزلرى توشو سببلى خاتونلرينى آيزرغه قرار بيره لر لىكن آنكهمر و عدت مؤونلرينى آلوب كيتووندىن صافلانو ايچون خاتونلرينى جفايلر، قينيلر و بتون مالينى، عدت حقارينى تاشلاب كينار كه مجبور قيله لر. نشوزلك اير طرفنده بولغان حالده بو روشده معامله قىلو اسلام حكيمينه كوره حلال نوكل. بله طوروب شوشى مادهده ايرار كه ياردهم بير وچى اماملر بو گناهده مشترك بولولرى معلوم.

مملكتهمزده و آرامزده شريعت حكمى رعايت ايتولمى طورغان مسئلرلر نك بىرى «تحليل» مسئله سىر. الله اعلم، بزنك مملكتهمزده شريعت كه موافق «تحليل»، بولسده ايدى بىك آز بولور.

خلاصه: حقسز و سببسز يرده خاتوننى طلاق ايتوب بيارو، شريعتنك ضرورت وقتينه خاص ايتكان بر حكيمينى سؤ استعمال ايتو و كفران نعمت قىلو بولادر. شريعت حكملرينى ياخشى بلمگانلكمز و قاضى فاشندهغى حكم برله الله تعالى فاشندهغى حكم آراسنداغى آيرمالرني آيرا آله غافلهمز، حق سبحانه و تعالى كه قارشو حيله استعمال قىلوني درست كوروومز، بزنك «دينى» خسته لگمز گنه نوكل بلكه هم «دينى» هم «اجتماعى» خسته لكهمزدر.

درست آوروپادهه عائله احوالى بوزوق بولوب عفيف عالمر موني توزه تور ايچون بتون كوچلرى برله طريشالر، ديلر. لىكن آنلر برله بزنك آرامزده بو خصوصده فرق زور. بزه عائله احوالى بىك ياخشى اشلرنگان، بو طوغورده بولغان قانون اساسيلر قرآن و سنت طرفندن آچيق بيان ايتولگان. بزه موني توزه تو بوللرى اوڭغايلى، بارى نيك طر شورغه غنه كيرهك.

ملت نك استقبالى عائللر نك توزوك بولولرينه، عائللر نك توزوك بولولرى ايسه اير برله خاتوندىن هر بى اوزينك حيات بولداشينه حرمت كورساتووينه موقوفدر. طلاق و تعدد زوجات كيك نرسه لر كوندىن كون آزايورغه، بارى ضرورت وقتلرينه غنه خاصلانوب فالورغه تيوشلى ايدى. شول وقت، عائللر

توزەلورلر وشونڭ واسطەسى بىرلە ملتەدە توزەلۇب اوزىنى بىك ياخشى رەوشە دىئاغە كورساتە باشلار.

صۇڭغى سوز: طلاق، الله تعالى گە مېغۇز بىر نرسە بولسەدە خاتوننى جېرلەب طوتۇمىچى بولماغان واوزىنە ايدەش سانامانغان، آنڭ اوستىدىن غىر مشرۇع اشلىدە يۈرۈدىن اوبالماغان كىشىنىڭ، خانوننى مېرد قەرلەب آسراۋى بىگرەكەدە مېغۇزىدۇر. مۇندى ھال بولغاندە ھەر ايكى طرف ايچون اوزلرىنە موافق ايدەش تاپلۇدىن امىد اوزولمىگان وقتدە مطلقا آيراشۇرغە اير بىرلە خانوندن ھەر بىرى اوز بىغىنىنى اوزى صىناغە واز كۈنپىنى اوزى كۈررگە تېۋىشلى.

(۶) اَبْغَضُ الرِّجَالِ اِلَى اللّٰهِ اَلَالَةُ الْخَصْمِ (۱).

ترجمەسى: «الله تعالى گە اڭ سۈيىمىز آدم، قىچقۇرۇشۇ دىعوالاشۇغە دائىمچىلىق ايتۇچى كىشىلەر».

كىشىلەرگە كۈنچىلىك ايتۇچىلار يا كە اوچ آلو قىدى بىرلە ھا كىلەر ھۇزورندە يۈرۈچىلەر، شۇل كىشىلەر ئاڭ اوزلرى بىرلە يۈزگە يۈز سۈگۈچىلەر، مېطوعات بىرلە تەشھىر ايتۇب طورۇچىلار اوشۇ ھىدىت شىرىفدە كۈرسەتلىگان آدمار جەلەسندىن بولسەلر كىرەك. ھەر نرسەدە اعتدال واوزىنىڭ اولچاۋىدىن. اوتۇب كېتەماۋ ياخشى. بىزدە، تىركە ماللىرى بولشكان وقتدە وار ئلارنىڭ دىعوالاشۇلرى بىك كۈب بولادۇر. آزغىنە نرسەدىن آچۇ قاپارتۇب بىر بىرىدىن اوچ آلو قىدىنە كىرەلەر، اوز ياقىنلىرى ھۇزورىنە طۇرۇشۇ ايچون آدۇلار كاتلار بالىلار، مېككەلردىن مېككەلەرگە يۈرۈب وقت وبىلىق ھۇزورىنە، سوتنىڭ قايماغىنى باشقىلەرگە آشاتۇب بىرگانلردىن صۇڭ ئلەر نەماز دىعوالرىنى طوقىتاتۇب اوز آزارلىرىدە كىلىشەلەر. لېكىن بۇ وقتدە اېندى، اوزلرى خۇاچە بولۇ قىدى بىرلە بۇرگان الوشلىرىنىڭ كۈبىسى تلى بولۇب بىتكەن، دىعوانىڭ فائىسى چىتىلەرگە كىتكەن بولادۇر.

(۷) اَتَّقِ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَلَا تَحْقِرَنَّ مِنَ الْمَعْرُوفِ شَيْئًا وَلَوْ اَنْ تُفْرِغَ مِنْ دَلْوِكَ فِي اِنَاءِ الْمُسْتَسْقَىٰ وَاَيَّاكَ وَالْمَخِيْلَةَ فَاِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالٰى لَا يُحِبُّ الْمَخِيْلَةَ

وَ اِنْ اَمَرُوْا شَتَمَكَ وَ عَيَّرَكَ بِاَمْرِ يٰعْلَمُهُ فَيْكَ فَلَا تُعَيِّرْهُ بِاَمْرِ تَعْلَمُهُ فِيْهِ فَيَكُوْنُ لَكَ اَجْرُهُ وَ عَلَيْهِ اِثْمُهُ وَ لَا تَشْتُمَنَّ اَحَدًا (۱).

ترجمه سی: «الله تعالی حضرتنندن فورق! الڭ کچکنه بر ایزگولکنی ده حقیر صانامه و اعتبارسز فالدرمه. حتی صو آلورغه کیلوچینڭ چپلا گینه، قیو یا که اینش و چیشمه دن صو آلوب صالووک ده اوزینه کوره بر ایزگولکدر. نکبر و هوالی بولودن بیک صافلان. الله تعالی تکبرلکنی سویمیدر. اگرده برکشی، سینده بولغان بر عیبی بلو سبیلی شونڭ برله سینی سوکسه و مسخره اینسه سین آنده اوزڭ بلڭان عیبلر برله آتی سوکمه، مسخره ایتمه، سیکا ثواب و آڭار گناه یازلور. هیچ کیمنی سوگوچی بولمه!».

یاوزلقی و ایزگولکنی اعتبارسز فالدره، حسابغه آلهو البته یاغشی اش توڭل. «فمن يعمل مثقال ذرة خیرا یره و من یعمل مثقال ذرة شرا یره». هر کیم ایزگولک و یاوزلقنڭ جزاسینی کوره چکدر. ایزگولک و یاوزلق، کیرهک زور و کیرهک کچک کورلسون باری بر. یلغغه یا که قیوغه صو آلورغه کیلوچینڭ چپلا گینه، قومغانینه صو آلوب صالو، نی قدر ییکل و زحمتسز اشلردن بولسه ده الفت و محبت گه سبب بولغانلقدن، الله تعالی حضرتی شونی ایزگولک دفترینه یازاچقدر. تکبرلک، کشی حالینی تیکشرو (تجسس ایتو)، افترا و بهتان قیلو، غیبت سوبلهو، آدم اوغلینڭ مادهسی بوزوقلقدن کیلدر. شونڭ ایچون موندن یراقی بولورغه الله تعالی گه صغفورغه و شوندی یوق و مهمل نرسه لردن صافلاووپنی صورارغه، یالنورغه، باشقه کشیلرده کورگانده اوزینڭ مبتلا بولماووی ایچون الله تعالی گه شکر قیلورغه تیوشلی. ایندی بر کشی سرده بولغان (یا که بولماغان) بر عیب برله سزنی عیبلر بورسه، یوزڭز گه فارشو سوبلهسه، سز آنده بولغان عیبلر برله آتی سوبلهمه ڭز و مقابله فیلمه ڭز، «عملینه کوره جزاسی!» دیب انتقام آلو قصدنده بولمه ڭز، اوزڭزنی پچراتما ڭز!. مونڭ ایچون سزگه ثواب و آڭارغه گناه بولور. بو زمان خلقی آراسنده اصطلاح بولوب کیتکان «جسارت مدنیه» اوشبو نرسه در. «کشی آراسنده سوزم آستنه قالدی، یامان اسم گه اوچرادم، ناموسیمه تبدی» دیب قایغورغه، عارلانورگه تیوشلی توڭل. آندی اشلردن اوزینڭ عقلی طیبیا آلهماغان عفتسز کشیلرنی بو روشده اوزلرینه فارشو طورو

و اوز عيباريني آيتو برله گنه يولغە كرتو مەكن بولماز. آندى آدماردن اعراض
قىلو همده:

واتد امر علي اللّٰثيم يسبني
فهضيت ثمت قلت لا يعنيني

هضت ائقچە معاملەلرندن نجاهل ايتو همتنك عالى بولووينە علامتدر. شاعرنك:

اذا نطق السفية فلا تجبه
فخير من اجابته السكوت
سكت عن السفية فظن اني
عييت عن الجواب وما عييت

ديگان سوزى امتثال قىلورغە لائقدرد.

كشى سوگو و خلق برله بولاشو اخلافسز و مەهل آدملىر اشيدرد. موندى
اش برله البته شغللمە، وقت ضائع ايتمه، اوز قيمەتكى توشرمە!...

(۸) اَتَّقِ الْحَرَامَ تَكُنْ عَبْدَ النَّاسِ وَارْضَ بِمَا قَسَمَ اللَّهُ لَكَ تَكُنْ اَعْنَى
النَّاسِ وَاحْسِنْ إِلَى جَارِكَ تَكُنْ مُؤْمِنًا وَاحِبًا لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ تَكُنْ
مُسْلِمًا وَلَا تُكْثِرْ مِنَ الضَّحِكِ فَإِنَّ كَثْرَةَ الضَّحِكِ تُمِيتُ الْقَلْبَ (۱).

ترجمەسى: «الله تعالى نك حرام ايتكان نرسەلرندن صافلان، عابدلردن
بولورسن؛ الله تعالى اوزكە بيرگان نرسەلرگە رضا بول، باي آدماردن حساب
ايتلورسن؛ كورشيكە گوزل معاملە ايت، مؤمن بولورسن، اوزك ايجون سويگان
نرسەلرني باشقەلر ايجون دە سوي مسلمان بولورسن، كوب كولەرگە عادت ايتمه،
كوب كولو سببلى كوكل اولەدر».

اخلاق علمى، ايتەگى كيك وچابولرى اوزون بر فئدن عبارت بولسەدە
آنك فرعلرى وجزئياتى، كلى بولغان قاعدەلر آستندە جيولوب بتهلر. شول
كلى قاعدەلرني خاطرده طوتوجىلر، بتون فرعلرني كوكللارندە صافلى آلورلر.

كلى قاعدەلر نك برى رسول الله حضرتلر نك «احب للناس ما تحب لنفسك»
(اوزك ايجون سويگان نرسەلرني باشقەلر ايجون دە سوي!) ديگان سوزيدرد.

مذکور سوزنڭ خلافي ايسه «اوزڭ ايچون سويمه گان نرسه لرنى باشقه لار ايچون ده سويمه!» ديمك بولور. اخلاقنڭ پارومى ايسه اوشبو سوزلر آستينه جيولوب بته در. بر كشي حقن ده نيندى گنه بولسه ده بر تورلى معامل ده بولورغه نلوچى كشي، شول اشنى اڭ الك اوزينه سالوب قارارغه، اگر ده اوزى ياراتاچق بولسه، كشي حقن ده قىلورغه وا گرده اوزى ياراتمازلىق بولسه تىگى كشي حقن ده روا كورمه زگا تىوشلى.

اوشبو خصوص ده امام بخارى، انس رضى الله عنه دن: «لا يؤمن احدكم حتى يحب لاجيه ما يحب لنفسه» جىيىنى روايت ايت در (۱). اوزى ايچون بر اشنى، اوزينڭ مسلمان قارنداشى حقنك سويمه گان آدمنى حديث شريف، كامل مؤمنلردن صاناميدر.

اوشبو حديث ده بولغان نصيحتلر، ابوهريره گه خطاب قىلنوب سويلانگان ايدى. ليكن خطا بى برگنه كشي گه بولسه ده حكى، بتون مؤمنلر گه عامدر. عبادتلرنڭ اڭ زورى سى و ثوابلى سى ايسه حرام اشلردن صافلانو وفرضلرنى ادا قىلودن عبارت در. اوست ده بولغان بورچنى توشرو لازم ايكانلار گنده شبيه يوق. خلقلرنڭ، فرض عمللر حقن ده مساهله ايتوب ده نفل ومنسوب اشار گه اهميت بىرولرى، الله تعالى وينده لر گه قارشو يوز تورلى بورچلرى بولا طوروب «صحبت» و «ختم» كيك نرسه لر برله شغللنولرى، فرض صدقه لر ينى تابشورغه تىوشلى بولغان حال ده مجلسلر يا صاب خلقلرنى صيلاولرى، نفل صدقه لر اوله شولرى عقلدن توگل. حرامدن صافلانو، فرضلرنى اوسندن توشرو قدر ثوابلى عمل يوقدر.

الله تعالى قسمتينه رضا بولو البته زور بايلقدرد. «القناعة كنز لا يفنى». «يوق، يوق» ديب زارلانو ب، سقرانو ب بوروچيلر برر اعضالرينه ويا كه عائله ايچنده گى كشي لر گه قضا كىلسه شول وقتك اوزلرينڭ نعمت ايچنك بولوب ده قدر ينى بلمگانلرينى افرار ايتهلر و اوزلرينڭ شكايست قىلوب يورگانلرينه اوكونهلر.

كورشى، اوزى كيرهك ياخشى وكيرهك اوصال بولسون، آشا قارشو مسامچى وياخشى معامللى بولو، «كورشى حقى بار!» ديب آنڭ يامانلىق كور ساتولرندن كوز يومو البته مؤمنلكدرد.

اصل كولوۋدە حفظ صحت ايچون فائىدە بارلىق دعوى ايتولسىدە، «كوب» بولوب كېتىسە كېلىشىمى وعقلسىزلىق غە علامەت بولا باشلىيدىر. كوڭل اويىاۋ وقتىدە آدم بالاسىنىڭ كوب كۈلەرگە ياراتماۋى طېبىعى. ابن الوردى:

لا تكثرن ضحكا فكم من ضاحك
ا كفاؤه في قبضة القصار

دېب بېك درست سويليدىر.

حديث شريفى، آدم بالالارنىڭ اوز اوزلار يىنە «مرشد» بولا بلى اصولىنى اوگرەتتىدۇر. بو حديثدە ذكر ايتولگان بېش قاعدەنى كوڭللار يىنە بىر كىتوب دە اوزلارنىڭ ھەر اشلىرىنى شونلار غە اولچاب طور سەلر، انسا ئلر اڭ ياخشى مريد لردن دە ياخشى براق مريد، اڭ شەرئىلى مرشدلردن دە فائىدە ليرەك مرشد بولورلر. ظاهرى علم دە، باطنى علم دە، تصوف وفقە دە اوشبو حديث شريف دە جىولوب بىتكاندىر، بارى نيك آڭلار غە وعمل قىلور غە غنە كىرەك.

(۹) اَتَقُوَاللهَ وَاعْبُدُوْا فِىْ اَوَّلَادِكُمْ (۱).

ترجمەسى: «الله تعالى دن قورقۇز وبالالركىز حقندە عدالت قىلىڭز!». شريعتنىڭ ظاهرىنە كۈرە، كىشى اوز مالىنى نەسە كېم گە بېرو واۋزى آرزو قىلغان روشدە ناراتو واولە شو خصوصندە اختيارلى بولسىدە اخلاق نطقە سندن قارالغان عدالتك لازم بولادىر. مثلا بتون مالىنى ياش خاتون بالالرىنە بىرۈپ دە قارت خاتون بالالرىنى محروم قالدرو «عدالت» سزلىكىدۇر. مگر دە قارت خاتون بالالرى ياكە زور بالالار ايچون طونولغان مصرفلر بولسىە شونلر نڭ مقدارندە باشقە بالالار غە مال آيروب بىرۈدە ضرر بولماز. شوندىن باشقە صورتدە بالالار غە (ميراث مالى بولونڭ خلافتچە) ايرلار يىنە و قىلر يىنە تىگىز لېب بىررگە، بىرىنە كوب دە ايكنچىسىنە آز قىلماز غە تېوشلى.

ھەدىلەر و ھەبەلرنى بالالار غە تىگىز لېب بىرونى عالمر نڭ كوبىسى مستحب گنە صاناب، تىگىز بولماغاندە دە درست دىگانلرى حالە بعض بر عالمر مونى لازم اش كۈرەلر و تىگىز بولماغان تقدىردە درست توگل، آنا و آناناڭ مىلىكىدىن چىقۇپ دە بىرلىگان بالانڭ مىلىكىنە كوچكان بولمى، دىلر. امام بخارى حضرتلرى شوشى. مذهبە بولوب بو خصوصدە «صحيح» دە: «واذا اعطى بعض والده شيئا

لم يَجْزِ حَتَّى يَعْدَلَ بَيْنَهُمْ وَيُعْطَى الْآخَرِينَ مِثْلَهُ وَلَا يَشْهَدُ عَلَيْهِ» دى (۱).
 مونده ذکر ایتولگان حدیث شریف، بشیر بن ثعلبة الخزرجی حقیقه
 ایتولگان ایدی. اوشبو صحابه، اوزینک اوغلی نعمان (۲) غه بر آز نرسه سینی
 صدقه ایتوب بیردی. خاتونی عمره بنت رواحه: «رسول الله غه بلدرمه سیک مین
 بو اشکه رضا بولمیم» دیب رضاسزلغینی آکلا ندی. بشیر، رسول الله غه
 باروب واقعنی سویله گانندن صوگ رسول الله: «باشقه بالالر کاده شولای بیردکمی؟»
 دیب صورادی. بشیر: «یوق» دیب گانندن صوگ رسول الله، مذکور حدیثی
 سویله دی. بشیر ایسه شونندن صوگ نعمان غه بیرگان صدقه سینی قایتاروب آلدی.
 حدیث، مال بیرو حقیقه کیلگن ایدی. شولای بولسه ده باشقه اشلرده ده
 بالالار آراسنده تیگز لک قیلو تیوشلگی، حدیثنک اشارتندن آکلا شلدر. مثلاً
 بر خاتون بالالرنندن غنه بورت خدمتلی ایتدروب ده ایکنچی بر خاتون بالا
 ارینی غنه اوقوتو یا که ضرورت بولمی طوروب بر خاتون بالالری آراسنده ده
 شول روشده تیگز سولک ایتو، حدیث شریف بیوره طورغان «عدالت» گه خلافسر.

(۱۰) اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ (۳).

ترجمه سی: «یارتی خرما صدقه فیلوب غنه بولسه ده اوتدن صافلانکنز،
 مونى نابماسه کنز صور اوچینی یاخشی و بومشاق سوز برله قایتارکنز!...».
 مقصود ایسه یاروم خرما یا که بر تام ایکمک صدقه فیلوب بولسه ده جهنمدن
 اوزکنزی قورتولدرکنز، اگرده شول نرسه لرکنز بولماسه اول وقت یومشاق
 سوز برله اعتدالر قیلکنز، اولده صدقه اورننده حساب ایتولنور دینکدر.

(۱) ج ۳ ص ۱۳۳-۱۳۴.

(۲) نعمان بن بشیر، رسول الله وفاتنده سیکز یاش وینی آیلق ایدی. هجرت جوکنده
 انصاردن برنچی طوغان بالادر. شونک ایچون بعض بر حدیث عالمی مونک رسول الله دن حدیث
 ایشووی حقیقه شیدلانلار. صحیح بخاری ده آلتی عدد واحد ابن حنبل مسندنده کوب حدیثی بار.
 بو اثرده گی ۱۲۹ نچی حدیث ده مونک روایتیدر. هجرتدن ۶۴ نچی یل ذوانحجده مقتول بولدی.
 آتاسی بشیر (بانک فتحی و شیننک کسری برله) هجرتدن اون ایکنچی یاده اولدرلگان ایدی،
 آناسی عمره، مشهور صحابه اردن عبدالله بن رواحه برله بر طوغه در.

(۳) صحیح بخاری. ج ۲ ص ۱۱۴ ج ۷ ص ۷۹. صحیح مسلم. ج ۱ ص ۲۷۸. احمد
 ابن حنبل مسندی. ج ۶ ص ۱۳۷. عبارت «مسلم» نکى.

مدینه ده خرما کوپ بولغانلقدن رسول الله حضر تلمری « یاروم خرما » دیب سویلی اما مقصودی آزغنه نرسه بولسه ده صدقه قیلگن، دیمکدر. امام بخاری و باشقه محدثلر روایت ایتوبینه کوره « خدمن اموالهم صدقه... » (توبه ۱۰۹) آیت کریمه سی اینگاندن صوگ صحابه لر بازار لرغه باروب حتی حاملچلیق ایتار و کوبمی آز می آفچه تابوب صدقه بیرر بولدی لر. عبدالرحمن بن عوف، اوزینک یاروم مالینی صدقه ایتدی. منافقلر مونی کوروب آچولرندن «ریا برله صدقه قیل» دیب سویله دیلر. ابو عقیل الانصاری دورت قداق قدر خرما کیتورگان ایدی. منافقلر: « ایندی الله، سینک دورت قداق خرما کا محتاجدر!.. » دیدیلر. اوشبو وقتده: « الذین یلمزون المطوعین من المؤمنین فی الصدقات و الذین لا یجدون الا جهدهم فیسخرون منهم سخر الله منهم واهم عذاب الیم » (توبه ۸۰) آیتی ایندی. « مؤمنلردن نفل صدقه لر بیروچیلر نی هم ما کالای تیرلری برله تابقان کشیلر ناک صدقه لرینی مسخره قیلوچیلر نی الله تعالی مسخره قیلور و آنلرغه قاتبع عذاب بولور » مضموننده در.

یاروم خرما غنه بولسه ده بیررگه فوشووندن رسول الله حضر تلمرینک مقصودی فقیرلرنک حاللرینی اصلاح قیلور ایچون خلقلرنی ترغیب ایتودر. اول وقتده فقیرلر حاللرین قولدن چیقاروب بیروسبیلی گنه اصلاح قیلو ممکن ایدی. اگرده فقیرلر ایچون بو کونده گی کبک اش تابوب بیرو و آنلرنی هنرگه اوگره توب استقباللرینی تأمین ایتو ممکن بولغان بولسه ایدی، البته شوکا ترغیب ایتکان بولور ایدی هم بولدی ده. بر فقیر صحابه گه بالتا صاپلاب بیرووی و اوطون کیسوب صانارغه قوشووی مرویدر (۱).

(۱۱) أَحَبُّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ آدَوُهَا وَإِنْ قَلَّ (۲).

ترجمه سی: « عمللرنک الله تعالی گه سیوکلیمسی آز بولسه ده دواملی بولغانیدر. آ، لیکن دواملی بولغان اینگولک، لیکن دوامسز بولغان اینگولسکدن یاخشیرا قدر. چونکه کرشکان اشد ثبات کورساتماو ودوام ایتدره آلماو، اول اشد محبت کامل بولماو و بالقوغه علامتدر. بو املر البته ممدوح توکل. مگرده

عمللار نڭ دواملىسى الله تعالى گە سېوڭاۋ بولور ايچون شول عملنڭ ريان سلامتلىكى شرطدر. اخلاص بولماغان علمنڭ دواملىسىنىڭ دە دوامسىزنىڭ دە حەكىم بولماز. «دوام» دن مراد بىر طوناشىدىن، اوزلىكسىز قىلوب طورو توڭل، بواش آدم بالاسى ايچون مەكىن بولماز. بىلكە «عادىت» ايتو دىگان سوزدر.

(۲۱) أَحَبُّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ الْحُبُّ فِي اللَّهِ وَالْبُغْضُ فِي اللَّهِ (۱).

ترجمەسى: «بىر تورلى غرض شىخىدىن سلامت بولوب مەجرىد الله تعالى رضالى ايچون بىر كىشىنى دوست ويا كە دشمن كورمك الله تعالى خىرىتىنە اڭ سېوڭلو عملردندىر».

بىر كىشىنى اوزگە احسان وخىر خولالىقى بولو ايچون دوست كورودە دە ضرر يوق لىكىن بو الله تعالى گە سېوڭلو بولغان دوست كورو توڭل بىلكە شىخى منفعەت ايچون دوست كورودىر. خالقلار ايچون فائىدەلى بولغان عالملارنى وايزىگى بىندەلارنى ھەم دە مەكتەب ومدرسەلەرگە وعموما علم يولىنە مادى يا كە معنوى رەۋىشە ياردەم بىرۈب طوروچىلارنى دوست كورو اوشنداق گناه وحرام اشاردن صافلانوغە سەبب بولغانلىقى ايچون اوزىنڭ خاتونىنى يىسا كە اوزىنڭ ايرىنى سويو «حەب فى الله» بولور. اوزى ايچون كىرەك ضررلى وكىرەك فائىدەلى بولسون الله تعالى گە اطاعتى كىم وشرىعت گە دە حرمتى ضعيفى، افتدارى نىسبەتە علم ودين يولندە خىرمتى وباردمى يوق آدمىنى، مەذكور عمللارنى ايچون يارائماۋ «بغض فى الله» در.

(۱۳) أَحِبِّ حَبِيبَكَ هَوْنًا مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ بَغِيضَكَ يَوْمًا مَا وَابَّغُضَ بَغِيضَكَ هَوْنًا مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ حَبِيبَكَ يَوْمًا مَا (۲).

ترجمەسى: «دوستىڭنى سويوڭنى صافلىق اصولىنە بنا ايت بىلكە بىر كون اول سېڭا دشمن بولور، دشمنىڭنى دشمن كوروفى دە صافلىق اصولىنە بنا قىل بىلكە بىر كون اول سېڭا دوست بولور».

(۱) مسند احمد ابن حنبل ج ۵ ص ۱۳۶.

(۲) جامع ترمذى، ج ۲ ص ۲۱. ھون «سوزى ملایمت» رفقى ھەم تشبىت معنالىرىندە بولغانلىقىن بو اورند، «صافلىق» سوزى بىرلە ترجمە قىلىندى. «ما» كەلمەسى زاۋد بولوب مەجرىد آزالىق معناسىنى تقويە ايچون گنە كىتورلىگان.

مقصود ايسه افراط كيتودن طبيودر. دوستلارنىڭ دشمن بولوب كيتولارى
 و دشمنلارنىڭ دوست بولولارى مەكەن. دوست وقتىدە افراط ايتىلۇپ دە سانلارغە
 تېوشۇلى بولغان حاللارنىڭ بتونۇسى بىلەن سە دشمن بولغاندىن سوڭ ضررغە
 توشارگە ۋاۋ كىچىلى بولۇرغە مەكەن. ابن عربىنىڭ:

احذر عدوك مرة واحذر صديقك ألف مرة
 فلربما هجر الصديق فكان اعرف بالمضرة

دىگەن سوزى بىك درىست. دشمن وقتىدە افراط قىلىنغان اشلار حقىدە دوست
 بولغاندىن سوڭ اويالو و وجدان عذابى آستىدە قالو بىرلە مېتلا بولو مەكەن. ھەر
 حالە اشلار دە عدالتدىن ۋ چامادىن آيرىلمازغە اورنا بىر يولنى قولدىن بىپارمازگە
 تېوشۇلى، ابو الفتح البېستى:

رافق الرفق فى كل الامور فلم
 يندم رفيق ولم يندمه ندمان.

١٤) اَحْثَوْ فِي وُجُوهِ الْمَدَاحِينَ التَّرَابَ (۱)

ترجمەسى: «مبالغە بىرلە مدح قىلوچىلارنىڭ يوزلرىنە توپراق سېپىز!...»
 توپراق سېپو، بىر نرسەدە بىر ماۋدىن ۋ ياكە بىر آرز نرسەگە بىرۈپ
 بولسەدە تىللىرىنى كېسو ۋ آوزلرىنى ياپىرۇدىن كىنايەدر. لېكىن مەقدادىن الاسودنىڭ
 مدح ايتۇچىلارنىڭ يوزلرىنە يردىن توپراق آلۇپ سېپوۋى وشول عەملىنە دىلىل
 مقامىدە اوشبو خەدىتنى سويلەۋى خەدىث عىبارتىنى ظاھرىنە حەمل قىلغانلىغىنى
 بىلەردەر. «مداح»، سوزى «بىك قاتى مدح ايتۇچى» دىب ترجمە ايتۇلسەدە
 مقصود بىر نرسە توشرو ۋ آلە كىدرو مقصدى بىرلە كىشىلارنىڭ يوزلرىنە ماقتاب
 يورۇچىلار ۋ كۈبىسەنچە كىرەك نىر ۋ كىرەك شەئىر بولسۇن اصلەن ۋ باطل نرسە.
 لىر تەرتىب ايتۇچىلاردر. يۈفسە مبالغەدىن ۋ يالغان نرسەلردىن صاقلانۇپ، درىست
 صقتلر بىرلەگەنە مدح ايتۇ وشۇڭا رضا بولۇپ تورو، مەنبوع اش توگىل ۋاوشبو
 خەدىث شەرىفىگەدە خەلافى بولماز.

عباس، حسان ۋ مونلردىن باشقە صەابەلر رسول الله خەزىنەلرىنى مدح ايتۇپ
 شەئىر سويلەدىلر، رسول الله طرفىدىن ھېچ بىرىنىڭ آوزىنە توپراق سېپو رىۋايەت

(۱) احمدابن حنبل مىسنى. ج ۶ ص ۵. امام مسام بو خەدىتنى: «اذا رأيتم المداحين
 فاحثوا في وجوههم التراب» روشندە رىۋايەت ايتەدر. ج ۲ ص ۳۹۳.

ایتولمادی. اوزی ده: « انا سید ولد آدم یوم القیامة » دیدی (۱). یوسف پیغمبرنڭ « اجمعی علی خزائن الارض انی حفیظ علیم » دیب مصر حکمدارینه اوزینی تعریف ایتوویده اوشبو واقعنی بیان قیلودن عبارندر.

مدح ایتو ومدح گه رضا بولوب طورونڭ مذموم بولووی اوشبو ماده لرگه مخصوصدر: (۱) بر فاسقنی شادلاندر و لازم کیلسه. (۲) مدح ایتو، وانعنی بیان توکل بلکه ریا و آلدودن عبارت بولسه. (۳) مدح ایتولمش کشی، شول مدح سببلی تکبرله نورلک و غرورلا نورلق بولسه. اما اوشبو نرسه لردن سلامت بولغانده، (یوفاریده هم سویله دك) «مدح ایتو و آڭا رضا بولو منهوع اش حساب ایتولماز. صحابه لر حضورنده کعب بن زهیر:

بانت سعاد نقلی الیوم مقبول
مقیم اثرها لم یفد مکیبول

دیپ باشلانغان مشهور قصیده سیننی او قودی و مونده رسول الله حضرتلرینڭ اوزینی ده مدح ایتدی. شونی رسول الله تڭلادی، آچولانمادی و مکر وه کورمادی (۲). حضرت حسان ده:

واحسن منك لم ترقط عینی
واجمل منك لم تلک النساء
خلقت مبرأ من کل عیب
کأنک قد خلقت کما تشاء

دیپ رسول الله حضرتلرینه خطاب برله شعرلر سویله گان ایدی. حضرت حساننڭ موندن باشقه ده رسول اللهنڭ اوزینه قارشى سویله گان مدح شعرلری بار (۳).

(۱۵) الإحسان أن تعبد الله كأنک تراه. فإن لم تکن تراه فإنه یراءک (۴).

ترجمه سی: « قرآن کریمده کوب مرتبه ذکر ایتولوب کوب ثوابلر وعده قیلنغان - احسان، عبادتنی گویا الله تعالی حضرتینی کورگانڭ روشده قیلو و کدر. سین الله تعالی فی کور ماسه کده اول سینى کوره در. »

(۱) صحیح مسلم. ج ۱ ص ۲۰۴.

(۲) « کتب سته » و باشقه معتبر اثرلرده « بانت سعاد » قصیده سینى روایت ایتلارونڭ سببی بزگه معلوم بولمادی.

(۳) صحیح مسلم. ج ۲ ص ۲۶۰-۲۶۱.

(۴) صحیح مسلم. ج ۱ ص ۱۷.

اوز گروب طور رغه ممكن بولغانلقدن رسول الله حاضر نلاری مونی مسلمانلر نك اوز اجتهدلرینه و اوز وجدانلرینه تابشرغان بولسه كیرهك. طلاق و عتاق هم ده الفاظ كفر مسئلهلرینه چومغان مؤلفلر نك فقه علمنده تصنيف ايتكان كتابلرنده فللر و خادملر نك خدمتلری حقنده ييتار لك درجهده آچيق نظاملر بولماوغه هم تعجب هم نأسی ايتهمز.

(۱۷) اِدِ الْاَمَانَةَ اِلَى مَنْ اَتَمَنَّاكَ وَلَا تَخُنْ مَنْ خَانَكَ (۱):

ترجمه سی: «اوزكه امانت ايتولسگان نرسه نی ایبه سینه تابشر، اوزكه خیانت ایتکان کشی گه خیانت قیلمه! ...».

امانت، واجب صدق لرك بك الله تعالى حق اوشنداق و دیعت و رهن، عاریت هم صافلاب طور رغه بیرلگان نرسلر كبك بنده حقلری هم ده خیانت صاحب لری طرفندن اهل اسلام فائلسی ایچون منگولك صدقه ایتولسگان و قفلر، صدقه جاریه لر در. بعض عالملر، «علم» نی ده امانتدن صانیلر، نبوشلی اورنلر ده و نبوشلی کشیلر گه او گره تماونی امانت گه خیانت قیلو بولادر، دیلر. قرآن شریف: «يا أيها الذين آمنوا لا تخونوا الله و الرسول و تخونوا اماناتكم و انتم تعلمون» (انفال ۲۷) ديب امانت كه خیانت قیلودن قطعی روشده منع ایتهدر. امانت كه خیانت قیلو، بالغان سویله و هم ده نیمیت و غیبت قیلو؛ تضلیل و اکفار ایتو قیللندن الله تعالى حق غالب بولغان اشلر دندر. موندی اشلر ده بندهلر نك اوز حقلرینی عفو قیلولاری یاراسده مقابله بالمثل، قصاص قیلورغه حقلری بوق. شونك ایچون خیانت ایتکان کشینك اوزینه ده خیانت قیلورغه یا كه اكفار قیلوچینی اكفار ایتاز گه بندهلر نك حقلری بولماز. امانت كه خیانت ایتوچی کشی، كیرهك باشلاب خیانت ایتسون و كیرهك مقدمه بولغان بر خیانت اوچینی قایتارو ایچون بولسون «خائن» در. مگرده اوزینك بر مشروع حقیقی آلو «خیانت» بولماز. ابوسفیان خاتونی بولغان «هند» (۲) ایرینك سارانلغندن شکایت ایتکچ، حضرت رسول، اوزینه هم بالا-لرینه ییتار لك نفقه لیکنی ابوسفیان مانندن رخصتسز آلونی درست کورگان ایدی (۳).

(۱) جامع ترمذی، ج ۱ ص ۱۵۲.

(۲) ترجمه حالی «مشهور خاتونلر» کتابنده، هند کور.

(۳) صحیح مسلم، ج ۲ ص ۱۰.

باصوب قالو مسئلهسى نىچوك؟. مثلا عبدالله نىڭ خالدىكى بىرەچكى بولوب دە شونى بىرمى يورتىسە، سوڭىدىن بىر وقت عبدالله نىڭ مالى خالدىن قوللىنىپ توشىسە، شول مالنى باصوب قالورغە (ھېسابتىن بولورغە) شىرىعت جەھەتتىن خالدىن ھەقىقەت بىرمى؟...

بۇ ئۇرغۇدە ئالەملەر ئارىسىدىن سويلەنگەن فېئىلىيەتلىرىنى ئوشۇ ماددىلەرگە چىقارغە (مەنى: ۱) ھەر بىرىنى ئارىسىدىن بىر جەنسەن بولسە باصوب قالو درىست، يوقىسە يوق. مثلا عبدالله، قىزىغە خالدىن ئون پۇد بىلەن ئالغان بولسە، سوڭىدىن عبدالله نىڭ ئون سوم ئاچىسى خالدىن قوللىنىپ توشىش بولسە، بىرىنى ئارىسىدىن بولماغانلىقىدىن باصوب قالو ئوشۇ سوزگە كۆرە، درىست بولمىدى. ھەقىقىي مەنى شۇ. ۲) بىرىنى ئارىسىدىن ھەقىقىي كىرەك بىر جەنسەن بولسۇن كىرەك بولماسۇن باصوب قالو مۇتلەق درىست. شەھەر ئوشۇ پۇدە. ۳) ھېچ درىست توڭل، ئامانەت كە خىيانەت بولادى. ۴) قانۇن ھەم ئىتتىپاقىدىن يوقىسە درىست توڭل. بىرىنى مەسلىك ساقلىرى ئۆز مەسلىرى ئىچىن «ئان ئاقىتىمىز قاقىتىمىز» بىلەن ھا ھەققىتىمىز» (نەجلى ۱۲۷) ھەمدە «ئەندى ئىلگىرى قانۇن ئالدىمىز ما ئىتتىپاقىمىز» (بەقەرە ۱۹۰) ئىتتىپاقىمىز بىلەن، ئىككىنچى مەسلىك ساقلىرى ئىسە «ئۆز ئىتتىپاقىمىز» (شورى ۳۸) ئىتتىپاقىمىز بىلەن ئىتتىپاقىمىز. ئىتتىپاقىمىز ئاھەر.

۴۸) ادْعُوا اللَّهَ وَانْتُمْ مُوقِنُونَ بِالْآجَابَةِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَجِيبُ دُعَاءَ مَنْ قَلْبٍ غَافِلٍ لَّاهٍ (۱).

ترجمەسى: «اللە تەئالى قىل ايتار دىيىپ شەھەر بولغانىڭىز ھالەتتە دعا (ئىبادەت) قىلىڭىز! ھەمدە بىلىڭىز كە: اللە تەئالى غافل ۋە خەبەر بولغان كۆڭل بىلەن قىلىنغان دعا (ئىبادەت) نى قىل ايتماز».

«دعا» دىگەن سوز، «ئىبادەت» بىلەن، اللە تەئالى ئۆز نەرسە سوراۋ مەنىلىرى ئارىسىدىن ئورتاق (مەشرك) دىن. بۇ ھەدىت شەرىفىدىن مەقسۇد، «ئىبادەت» قىلۇ بولۇرغەدە «سوراۋ» بولۇرغەدە مەنى. شۇنىڭ ئىچىن تەرجىمەدە ھەر بىرىنى مەنى ئىلگىرى قىلىندى. «ئادەتتىن ئىستىجاب ئىلگىرى» (۶۲) ئىتتىپاقىمىز «دعا» سوزىدە ئوشۇ بىرىنى ئورتاق مەنى بىلەن ئىلگىرى قىلىندى.

اخلاق كىتابلىرىدا دعا (الله تەئالىي دىن حاجەت سوراۋ) ھىقنەدە بىك كوپ ادبلىرى
 ذىكر قىلىنە، ۋەقەلەر ئىخسوس دىعالار تەئىيىن ايتىۋىلەدر. لىكىن دعا قىلىۋ ھىقنەدە اصل كىرەكلى
 نىرسە كوڭلىڭىڭ اخلاص بولۇۋى ۋەتەن اجتەھاد بىرلە الله تەئالىي گە ئىدل ايتۇدر.
 كوڭل اخلاص بولسە ۋەقبول بولۇۋىنە اعتقاد اورنلاشسە دعا، نەلەسە نىندى ۋەقەدە
 ۋەنەلەسە نىندى ۋەنەلەسە گە نىندى تل اوزرىندە بولسۇن قبولىت بىرلە مشرف
 بولاقچى ۋەئەرسى كورلەچكىدر. مطلوب روىشەدە نىتىجەسى كورلىگان ئىقەدەدە
 اخلاص قىلىنغان دىعالار قرآن اوقۇ، نماز قىلىۋ، ذكر ۋەتەسبىح بىرلە شغلىلىۋ قىلىنغان
 فضىلىلى عبادەتلەردىن بولوب دىيادە بولماسە آخىرندە ئەرسى بولورغە مەكىن. شونىڭ
 ايچون خىسوسا شاگرد ۋەقەلەردە ۋە غربىت كورلىرىندە اخلاص بىرلە دعا قىلىورغە،
 قبوللىغاندىن امىد اوزماز گە تىۋىشلى. « واذنا سألنا عبادى عنى فانى قىرىب اجىب
 دعوۃ الداع اذا دعان، فلىستجىبوا لى ولىؤمنوا بى لعلهم ىرشدون» (بقرە ۱۸۲).
 مەناسىنى اوزى بىلمى طورغان دىعالارنى اوقۇدە كوپ ئەمە بولماسە كىرەك. شونىڭ
 ايچون ھەر كىم خىسوسى دىعالارنى اوزلىرى بىلىگان ۋە اوز تىللىرىندە قىلىورغە تىۋىشلى.
 حرام اشلىر طوغرىۋىسىندە دعا قىلىورغە يارامى، بو الەتە ھەر بىر مەسلمانغە مەلۇم.
 دعا قىلىۋدە كىڭ اھمىيەتلى شىرطلارنىڭ بىرى آشقىماۋ ۋەيالقماۋ، اوشىنداق الله
 تەئالىي نىڭ سىنتىنە خىلاف اشلىر ھىقنەدە دعا قىلىۋادىر. مىثلا كوكدىن آلتون توشۇۋىنى،
 ساچەمگان بىردىن آشلىق اوسىرونى سوراۋ تىۋىشسەز اش. بلىكە ادبىسزلىكىدر. دعا،
 مەكىن قەدر ظاھىرى سەبىلىرى، اورنلىرىنە كىتورلوب بىرلىگان صوڭ قىلىنورغە تىۋىشلى.

(۱۹) إِذَا أَنَاكُمْ كُنْهِيْمُ قَوْمٍ فَأَكْرِمُوهُ (۱).

ترجمەسى: « بىر قومنىڭ ھەرمىلىۋ آدمى، سىزنى زىيارەت قىلىۋر ايچون كىلسە؛
 سىز آڭنا ھەرمەت كۆرسەتىڭىز! ».

آچىق يوز بىرلە قارشى آلو، تەكىلفىسز سەھىبە ايتىۋ، خىزىنەدە بار بولغان
 بىرلە قوناق قىلىۋ كېك نىرسەلەرنىڭ ھەر بىرى اوز درجەسىندە ھەرمەت ايتۇدر. بىر
 قوم ۋە بىر مىلت ياخۇد بىر قەبىلە ۋە جەمىيەتنىڭ الوغسىنى ھەرمەت قىلىۋ شول قوم
 ۋە مىلت ياكە قەبىلە ۋە جەمىيەتنىڭ بىتونىسىنى ھەرمەت ايتىۋ بولۇر. كىرەك
 بىر قومنىڭ ھەرمەتلىسى بولسۇن ۋە كىرەك بولماسۇن ھەمما مسافىرلىرى ۋە زىيارەت

فیلوچیلرنی تربیه ایتو اسلامارغه خاص گوزل خلقلاردن بولسه ده معیشت اوزگرووی و اجتماعی حاللارنڭ بتونلای باشقه یولغه کرووی سببلی بو گوزل خلقنڭ، زمانه موافق روشچه اوزگره چکنده شبهه یوق. مسقواده طوروجی مسلمانلر، اطرافدن کیلوچی مسلمانلرنی خصوصاً قارنداش قبیله لری و دوستلرینی قبول ایتوب طورسهر و هر برینی ایکی اوچ کون قوناق قیلوب یبارونی عادت ایتسه لر اوز کسبلرینی قیلورغه وقتلری بولماز، مصرفلری ایچون ده روچیلد بایاقتی بیتشماز.

اوزینه کوره عقلی و دیندار صانالا طورغان بر آول بایینڭ اشی بوزلووی (مفلس و بانقروت بولووی) حقنده بر مجلسده: «آنڭ کورشیمی بولغان بر قارنچقده بوسر تاشی بار ایدی، کورشی آوللاردن خاتونلر شول بوسر تاشینی بالالرینه چایقاپ ایچرتور ایچون کیلار (۱) و بر مناسبت قابوب یا که مناسبتلی خاتونلرغه اییهروب شول بابیغه توشه لر ایدی. کورشی آولنده بر ایشان بار ایدی. شوکا باروچی و آندن قایتوچی مریدلر اشراق نمازی اوفور ایچون دیب موکا کره لر و قوناق بولار ایدی. شوشی ایکی طائفه فی صیلاودن بوشی آلمانغان سببلی کسبی آرتغه کیتدی و نهایت بوسر تاشی برله اشراق نمازی سببلی بو آدم مفلس (بانقروت) بولدی» دیب سویله دیلر.

خلاصه: وقت اوزدروب یوروچیلرنی مجرد چای اچوب سویله شوپ اطورو و سوزاری ده «ایسانیمیز خوشیمیز؟» کبک، هملا تندن کوب اوتمگان کشیلرنی حرمت ایتوگه بو زمان مساعد بولماسده بر قومنڭ حرمتلیسی بولغان یا که علمدن انت آلمان کشیلرنی قدر الحال احترام فیلورغه تیوشلی.

۲۰) اِذَا اَصَابَ اَحَدَكُمْ مُصِیْبَةٌ فَلْيَقُلْ اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ. اللّٰهُمَّ عِنْدَكَ اَحْتَسِبُ مُصِیْبَتِيْ فَاجِرْنِيْ فِيْهَا وَاَبْرِئْنِيْ مِنْهَا خَيْرًا (۲).

ترجمه سی: «باشینه قایغو کیلوچی بنده، کوکنی اخلاص بولغان حالده انا لله و انا الیه راجعون (بز اوزمز و اهلز همده جمله مالز الله تعانکیمز، بز نڭ

(۱) بوسرلی بالارغه، بوسر تاشی چایقاپ ایچرله شفا تابالار دیب اصلز بر عقیده تارالغانلاردن خاتونلر اوز بالالرینه بوسر تاشی دیگان بر تاشنی چایقاپ ایچرتولر.

(۲) صحیح مسلم. ج ۱ ص ۲۵۱. احمد ابن حنبل مسندی. ج ۶ ص ۳۰۹ جامع ترمذی. ج ۲ ص ۱۸۹. لفظلر «ترمنی» تکی.

حقمنزده اوزى تلهسه نيشلار همده آخرنده آنك حضورينه قايتاچقمز، اى الله
 بو فايغووم برابرينه بولاچق ثوابنى كيلچك كون ايچون صافلاب طورامن، مونك
 برابرينه ميكا ثواب مرحمت قيل، شوشى فايغووم اورنمنه غيرلى بدل نصيب ايت!..»
 الله تعالى حضرتى قرآن كريمك كوب اورننده «صبر» نى مدح ايتدى و
 بيك كوب فضليت وغير اشلر نى «صبر» غه اضافه قيلمى حتى «ياأيها الذين امنوا
 استعينوا بالصبر و الصلاة، ان الله مع الصابرين» (بقره ۱۴۸) ده صبرى نمازدن ده
 مقدم ذكر ايتدى و اوزينك، صبر فيلوچيلر برله برگه ايكانلنگندن خبر بيمردى.
 «فاصبر كما صبر اولو العزم من الرسل ولا تستعجل لهم» (احقافى ۳۴) ديب
 رسول الله حضرتلرينك اوزينه هم صبر قيلو برله بيموردى.
 صبر فضيلتنى حقنده رسول الله حضرتلرينك حديثلرى و صبر فيلوچيلر حقك
 ثواب وعدهلرى بيك كوب، بعض عرب شاعرلرى «صبر» حقنده اوشبو شعرلرنى
 سويلمشلر در :

I

فلا تجزع وان اعسرت يوما
 لقد ايسرت في الزمن الطويل
 فلا تيأس فان اليأس كفر
 لعل الله يغنى عن قليل
 وان العسر يتبعه يسار
 و قول الله اصدق كل قيل
 ولا ظنن بربك ظن سوء
 فان الله اولى بالجميل.

II

وكم الله من لطف خفى
 يندق خفاءه من فهم الزكي
 وكم يسرائتى من بعد عسر
 و فرج كربة القلب السجى
 وكم امر تساء به صباحا
 و تاتيك المسرة بالعشى
 اذ ضاقت بك الاحوال يوما
 فتق بالواحد الفرد العلى
 ولا تجزع اذا ماناب حطب
 وكم لله من لطف خفى

آدم بالاسى ايچون قايقولر بىك آور و اوگايسز نرسه لر، شولاي بولسده هر آورلقنك آستنده بى بىكلك و بر تورلى فائده بولغانلقن قايقولرده فائىسز توگل. قايقو كورو سېبىننن آدم بالالرىنك خلقلرى توزه له، كوئىللىرى ياخشىلان، عقللىرى آرتادر. «حقسز ارهم بولاسك!» دىيوچىلارگه سقراط حكيم «حقلى بولوب اولدر لوومنى آرزوقيله در ايد كزمنى؟...» دىب جواب بىرگان ايدى. بو سوز ايسه كوئل ياخشىلانوغه دليلد.

قايقولر، نى چافلى زور بولسده بولسونلر قورقنچلر و ذلتلر، نى قدر طوتاش كىلوب طورسده طورسونلر شونلرغە قارشو بىندەنك وظيفهسى ايسه اعتراض قىلو و اميدسز بولو توگل بىلكه «مېنم ايچون ايندى شوشى اشلر خىرلى بولغاندر» دىب بو حدىثده بولغان دعائى اوڤو، الله تعالىنك رحمت و كرمىنن ثواب و خىرلىك اميد قىلوب طورودر.

اعتبارلى غنه سانالغان آدملىرنك قايقولى خبر ايشتكان و قىلارنده: «قالوا انا لله وانا اليه راجعون» دىب اوڤوغانلقلرى ايشتوله. بو روشده اوڤوچى، اوزى اوڤوغان بولمى بىلكه اوڤوچىلارنى حكايه كنه ايتوچى بولادر. شونك ايچون «انا لله وانا اليه راجعون» دىب «قالوا» دن باشقه غنه اوڤورغە كىرهك.

(۲۱) إِذَا حَاكَ فِي نَفْسِكَ شَيْءٌ فَقَدِّعْهُ (۱).

ترجمهسى: «وجدانكنى راحتسز ايتە طورغان نرسەنى اشلەمە، قوی!...». كوئل تله مى و ترددلر برله اشلەنگان اشلرنك آخرى كوب و قتده خىرلى بولميدر. رسول الله، شونك ايچون كوئل فرارتا بولغان و وجدان راحت بولماغان اشلرنى بتونلاي اشلەمازگە قوشقان بولسه كىرهك. مگرده بو فرمان هر كم ايچون توگل بىلكه ياخشى برله يامان اشلرنى آيرىلق و ايكى ضررنك يىكلرەكنى اولچاگە كوچى ييتارلك عقلى بولغان آدملىرگە كوره در. «البر ما سكنت اليه النفس واطمأن اليه القلب والاثم الم تسكن اليه النفس ولم يطمئن اليه القلب و ان افتاك البفتون» (۲) حدىثى ده شوندى كمالات صاحبلىرینه كوره صادر بولغان بولسه كىرهك. كوئللىرى

(۱) احمد ابن حنبل مسندى. ج ۵ ص ۲۵۲. «حيك» نك لغت معناسى كوئلرگە اثر بىرو بولسده بو اورنده لازمى معناسى اعتبارغە آلتوب ترجمه ايتولدى.

(۲) احمد ابن حنبل مسندى. ج ۴ ص ۱۹۴.

قارالغان، عمل و عبادتلىرى ئىنتايىن بولماغان. آدملىرىنىڭ چوچانلىرىنىڭ قارىسىدا بولۇپ
بولماۋدە آرتىق حىكمەت كۆرلماز. والله اعلم بالصواب.

(۲۲) اِذَا حَدَّثَ الرَّجُلُ الْحَدِيثَ ثُمَّ التَفَتَ فِيهِ اِمَانَةٌ (۱).

ترجمەسى: «بىر كىشى (كىرەككە ئايرىۋېتىلگەن خانۇن بولسۇن) سۆز سۆيلىگەن دەريانى ياغىنىغا قارانسە، ئۇل سۆز ئامانەت يەنى سىر بولۇپ ئاتى باشقىلارغا سۆيلىگەن بارامىدىر».

سویل‌وچی گرچه: «بو سوز امانت، مونی فاش اینته کورمه!» دیمه‌سه‌ده
سویل‌گان و قتده یاق یاغینه قارانوی باشقه لرغه بلدرمی کیلماوگه و باشقه‌لرنا
ایستو ارندن صاقلانووینه قرینه‌در.

شریعت گه خلاف بولماغان سرلرنی (کیرهك اوز سری وکیرهك باشقه
ئرئك سرلری بولسون) خصوصاً نكاحلی ایر برله خاتون، اوز آرالرئده
بولغان سرلرنی فاش ایتولری منموم و اسلام دینی نظرئده حرامدر. امام
مسلم، ابو سعید الخدری دن: «امانتلرئك ائك زوری، نكاحلی ایر برله خاتون
آراسئده بولغان سردر» مضمونئده حدیث روایت ایتهدر (۲). شوئكا کوره
شوندی خصوصی سرلرینی فاش ایتوجی ایر و خانون، الله فاشئده الوغ بولغان
امانت گه خیانت ایتکان بولورلر. «سر»، صافلانوب طورغان مدئده گنه «سر»
بولوب کشی گه سویله نگاندن صولك «سر» لیکن چیقادر.

هو السرماء استودعته وكتمته

ولیس بسر حین یفشو و یظهر.

حد و تعزیر کیک اللہ تعالیٰ حق صانانغان یا کہ یاشرودن هیچ کم گہ ضرر کیلو احتمالی بولماغان سرلرنی فاش ایتمارگہ نیوشلی. اما یاشرو سنبندن بور کشی ضرر کور هچک بولسه بو وقت شول سرنی نیوشلی اورنغه اعلام ایتو لازمدر.

آدملارنىڭ باشلىرىنى كېلە تورغان فلاكت و قىزارنىڭ كۆپىسى «سر» فاش
ايتىلو سېنىدىن بولۇۋى مەلۇم. شۇنىڭ اىچون خېرلردە «استعينوا على قضاء حوائجكم
بالتكتمان فان كل ذى نعمة محسودة» كەلمىشدر. حضرت عليمىن: «سرڭ اسىرڭ

(۱) جامع ترمذی، ج ۲ ص ۱۸ . سنن ابی داود، ج ۲ ص ۳۲۰ . لفظلر «ترمذی» نلک.

(۲) صحیح مسلم، ج ۲ ص ۴۰۹.

اگرده فاش ایتسهك اوزك آكما اسیر بولورسن» وضموننده بولغان: «سرك اسیرك فاذا تکلمت به صرت اسیره» حکمتلی سوز مزویدر.

کشی اوز سرینی اوزی یاغشی صافلارغه تبوشلی. اوزی صافلی آلمی باشقه برینه سویلهسه وآنندنده باشقه لرغه تارالسسه مونك ایچون شول کشینی شلته قیلورغه حق یوقدر. بو طوغروده عرب شاعری:

إذا المرء افشى سره بلسانه
ولام عليه غيره فهو احمق.
إذا ضاق صدر المرء عن سر نفسه
فصدر الذي يستودع السراضيق

دیمشدر. ابوالفتح البستی:

لا تودع السر وشاءً يبوح به
فمارعى غنما فى الدو سرحان.

«داهی کم؟» دیب صور اوچی غه بعض بر ظریفار: «سر صافلی آلوچی آدم» دیب جواب بیرگانلر ایدی. «قلوب الاحرار قبور الاسرار» مشهور سوزدر. بو طوغروده عقلی مجنون:

ومستخبر عن سر لیلی ترکته
بعمباء من لیلی بغير یقین
یقولونا خبرنا فانت امینه
وبا انا ان خبرتیم بامین

دیپ نیندی گوزل و معنالی سوز سوبیلیدر. ولله دره.

(۲۳) إِذَا خَفِيتِ الْخَطِيئَةُ لَا تُضُرِّ إِلَّا صَاحِبَهَا وَإِذَا ظَهَرَتْ فَلَمْ تُغَيِّرْ صَرَّتِ الْعَامَّةَ.

ترجمه سی: «باشرون روشده قیلنغان گناه (خطا) اشلرنك ضرری، باری اوز اییه سینه گنه بولور، اما شول گناهلر آشکار صورتده قیلنوبده قدرتلری. بار کشیلر طرفندن منع ایتولماسه بو وقت مونك ضرری اییه سینه گنه نوگل بلسکه باشقه لرغه ده عام بولور».

گناه اش شایع بولغانده شوندن منع ایتار ایچون طرشمق، قدرتلری بار آدملر اوستینه لازمدر. اگرده شوندی قدرتلری بار کشیلر اوزلرنك کوچلری

ييتو نسبتىندە شول گناھنىڭ بتووى و آزاپووى ھىقنەدە اجتەئاد ايتىمى صالحون فان برلە طورسەلەر شوڭا رضا بولغان و اشتراك قىلغان ھىسابلانار. شول جەھەتتەن ھەر بىرى گناھلى بولار. «صالح پېغمبەرنىڭ دۈھىمىنى بىر ياكە ايكى گنە كىشى اولدىرگان ھالەدە اللەتەلى نى ايچون بتون فومنى ھلاك ايتىدى؟» دىب سوراپىلارغە ھىسن بىرىنىڭ: «چۈنكى باشقىلەر شوڭا رضا بولوب توردىلەر» دىب جواب بىرىرگانلىكى مەروپىدەر. امام تەرمىنى، ابوبكر الصديق ھىزىرتلەرنىڭ:

«ان الناس اذا رأوا الظالم فلم يأخذوا على يديه اوشك ان يعصم الله بعقاب، ھىنە (خەلقلەر، كۈرە توروب ھىظالمگە اختىيار بىرسەلەر، آنىڭ قوللىرىنى قىسقارتىپ چارەلەرنە كىرمەسەلەر، اللەتەلى نىڭ عىزىنى بارىنەدە بولورغە ھىمكىن، مەھمۇندە) ھىدىر وايت ايتەدەر (۱). موڭا كۈرە: «يا ايھا النبىن آمنوا لا يضركم من ضل اذا اھتديتم» (مائىدە ۱۰۴) فرمانى ظلمغە، بوزوقلىقغە قارشى ھىمكىن و مشرۇع چارەلەرنى كۈرۈپ ھىترگاندىن سوڭقى ھالگە كۈرەگنە بولادەر.

مە. ھىف برلە بىورو و منكر اشلەردىن طىبو. قىدرتلىرى بار كىشىلەر ايچون شول اقتىدارلەرى نسبتىندە لازم اشلەردىنەر. «ولكن منكم امة يدعون الى الخير ويأمرون بالمعروف وينهون عن المنكر واولئك هم المفلحون» (آل عمران ۱۰۰). فرض بولغان اورنىلاردا معروف برلە امر و منكردىن نەتى ايتىپ فرض بولوب، مستحب اشلەردە مستحبەر.

فقط معروف برلە بىورو و منكردىن نەتى قىلو ايچون اوشبو نرسەلەر شەرتەر: (۱) علم. علمى بولماغان كىشى شول نرسەنىڭ شەرىعت نەزەرى ھىكمىنى بىلە آماز و شول سەبەبىن الوغ خەتەرگە ئوشار، آراده كونچىلىك و آچو اوسوگە سەبب بولور. (۲) اوزى متقى بولمىقى. فاسق و اعتىبارسىز كىشىلەرنىڭ اعتىبارلەرى بولماغان سەببلى سوزلەردىن اثر بولماز. (۳) گۈزل خەلقلى بولمىقى. چۈنكى خەلقى گۈزل بولماغان و ھىصوصا عىصبى آدم، معروف برلە بىورو و منكردىن نەتى قىلو ھىقنەدە ھى شەرىعت تەرىپىدىن تۈزۈلگەن تەرتىپلەرنى بوزوب «دع عنك لومى فان اللوم اغراء» مەھمۇنچە مەبتلا آدمىلەرنىڭ دىخىدە آرتىق بوزولۇلارنىڭ ھىشەن چىقىرلارنىڭ سەبب بولور. اوشبونىڭ ايچون ھىق تەلى ھىزىرتلەرى فرعون ھىزورىنە باروچى موسى برلە ھارون پېغمبەرلەرگە (علېھم السلام): «فقل لا ھى قولنا لعلە بتذكر او ېخشى» (طە ۴۶) دېمىش و معروف برلە امر قىلودە ھىق الوغ بىرىرگەننى تەلىم ايتىمىشەر. (۴) اوزىنىڭ

اگرده فاش ایتسهك اوزك آكسا اسیر بولورسن «مضموننده بولغان: «سرك
اسیرك فاذا تکلمت به صرت اسیره» حکمتلی سوز مزویدر.

کشی اوز سرینی اوزی یاخشی صاقلارغه تیوشلی. اوزی صاقلی آلمی
باشقه برینه سویلهسه و آندنده باشقه لرغه تارالسسه مونك ایچون شول کشینی
شلنه قیلورغه حق یوقدر. بو طوغروده عرب شاعری:

إذا المرء افشى سره بلسانه
ولام عليه غيره فهو احمق.
إذا ضاق صدر المرء عن سر نفسه
فصدر الذي يستودع السراضيق

دیمشدر. ابو الفتح البستی:

لا تودع السر شيئاً يروح به
فما رعى غنما فى الدو سرحان.

«داهی کم؟» دیب صور اوچیغه بعض بر ظریفار: «سر صاقلی آلوچی
آدم» دیب جواب بیرگانلر ایدی. «قلوب الاحرار قبور الاسرار» مشهور
سوزدر. بو طوغروده عقلی مجنون:

ومستخبر عن سر لیلی ترکته
بعمياء من لیلی بغير یقین
یقولونا خبرنا فانت امینه
وما انا ان خبرتهم بامین

دیب نیندی گوزل و معنالی سوز سویلبدر. ولله دره.

(۲۳) إِذَا خَفِيتِ الْخَطِيئَةَ لَا تُضُرِّ إِلَّا صَاحِبَهَا وَإِذَا ظَهَرَتْ فَلَمْ تُغَيِّرْ ضَرَّتِ
الْعَامَّةَ.

ترجمه سی: «یاشرون روشده قیلنغان گناه (خطا) اشلرک ضرری، باری
اوز اییه سینیه گنه بولور، اما شول گناهلر آشکار صورتده قیلنوبده قدرتلری.
بار کشیلر طرفندن منع ایتولماسه بو وقت مونك ضرری اییه سینیه گنه توکل بلسکه
باشقه لرغه ده عام بولور».

گناه اش شایع بولغانده شوندن منع ایتار ایچون طرشمق، قدرتلری بار
آدملر اوستینه لازمدر. اگرده شوندی قدرتلری بار کشیلر اوزلرینك کوچلری

ييتو نسبتندە شول گناھنڭ يتووی و آزابووی حقندە اجتہاد ایتمی صالحون فان برله طورسەلر شوڭا رضا بولغان و اشترک قیلغان حسابلانار. شول جەندن هر بری گناھلی بولار. « صالح پیغمبرنڭ دوسینی بر یاکە ایکی گنە کشی اولدرگان حالده الله تعالی نی ایچون بتون فومنی هلاک ایتدی؟ » دیب سوراوچیلرغە حسن بصرینڭ: « چونکە باشقەلر شوڭا رضا بولوب طوردیلر » دیب جواب بیدرکانلگی مرویدر. امام ترمینی، ابوبکر الصدیق حضرتلرندن:

« ان الناس اذا راوا الظالم فلم يأخذوا على يديه اوشك ان يعهيم الله بعقاب، نه (خلقلر، كوره طوروب ظالم گە اختیار بیدرسلر، آنڭ قوللرینی فسقارتو چارەلرینە كرماسەلر، الله تعالی نڭ عذابی بارینەدە بولورغە مەكن، مضمونندە) حدیث روایت ایتەدر (۱): موڭا كوره: « يا ايها الذين آمنوا لا يضرکم من ضل اذا اهتديتم » (مائە ۱۰۴) فرمانی ظلم غە، بوزوقلق غە قارشى مەكن و مشروع چارەلرینی كوروب بترگاندن سوڭقى حال گە كوره گنە بولادر.

معروف برله بيورو و منكر اشلردن طيبو. قدرتلری بار كشيلىر ايچون شول اقتدارلری نسبتندە لازم اشلردندر. «ولكن منكم امة يدعون الى الخير ويأمرون بالمعروف وينهون عن المنكر واولئك هم المفلحون» (آل عمران ۱۰۰). فرض بولغان اورنلارده معروف برله امر و منكردن نهى ايتو فرض بولوب، مستحب اشلرده مستحبدر.

فقط معروف برله بيورو و منكردن نهى قىلو ايچون اوشبو نرسەلر شرطلر: (۱) علم. علمى بولماغان كشي شول نرسەنڭ شريعت نظرندەقى حكيمینی بلە آماز وشول سببدن الوغ خطالرغە توشار، آراده كونچىلك و آچو اوسوگە سبب بولور. (۲) اوزى متقى بولماق. فاسق و اعتبارسز كشيلىرنڭ اعتبارلری بولماغان سببلى سوزلرندن اثر بولماز. (۳) گوزل خلقلى بولماق. چونكە خلقى گوزل بولماغان و خصوصاً عصبى آدم، معروف برله بيورو و منكردن نهى قىلو حقندەقى شريعت طرفندن قوزولگان ترتيبلرینی بوزوب «دع عنك لومى فان اللوم اغراء» مصمونچە مبتلا آدملىرنڭ دخی دە آرتقى بوزولولارینە واشدن چيقولارینە سبب بولور. اوشبونڭ ايچون حق تعالی حضرتلری فرعون حضورینە باروچى موسى برله هارون پیغمبرلرگە (عليهم السلام): «فقلالە فولا لینا لعل بتذكر او یخشی». (طه ۴۶) دیهش و معروف برله امر قیلودەقى الوغ بررکننى تعلیم ایتەمشدر. (۴) اوزینڭ

شخصى بر آچووينى آلو ايچون معروف برله بيورو ومنكردن طبيو اسمنى استعمال ايتمك. بو، حقيقت حالده معروف برله بيورو ومنكردن طبيو توگل بلكه شول اسمنى سؤ تصرف ايتو بولغانلقدن اسلام دينينه جنايت قىلودر. بو خصوصده مشهور بر «تمثيل» بار. خلاصهسى اوشبو:

بر اورنده، خلقلر بر آغاچغه عبادت ايتهلر ايدى. عابدلردن برى غيرت كه كيلوب بالتا آلدى ده شول آغاچنى كيسارگه چيقوب كيتدى. يولده ابليس قارشو طوروب عابدكه مانع بولورغه طريشىدى. عابد برله ابليس سوز دعواسندن اوتوب قول دعواسينه كرشدلر. عابد، ابليسنى كوناروب يرگه صالدى ده كوكره گينه منوب اوطوردى وييلندن بالئاسنى آلوب ابليسنىڭ موبينى اوزوب توشورگه حاضرلننه باشلادى. ابليس بيك يالوندى وكوب نورلى سيبىلر كورسه توب عنز ايتدى و: «مبنى ايندى بو يولغه آزاد قيل، آغاچنى ده كيسمه هر كون سىڭا بر آلتون كيتروب طوررغه سوز بيرهم، كىچ برله نماز اوقوغانڭ صوڭنده نمازلقڭڭ پوچماغىنى آزغنه كونارده، شوندىن بر آلتون آلورسن، بو حال اوزڭ اولسكانچه دوام قىلور» ديدى. بو سوز عالمگه اوخشادى و ابليسنى يباردى. كىچ برله نماز اوقوغاندىن صوڭ نمازلقڭڭ پوچماغىنى كوناروب آلتوننى آلدى. نيچه كونلردر اوشبو حال دوام ايتوب طورغاندىن صوڭ، آلتون بولمى باشلادى. آلتوندىن اميد اوزولسكان صوڭ عابد، يندهن آغاچنى كيسار ايچون كيتدى بو دفعه سنده ابليس اوچراب، قچقرشا و نهايت صوغوشا باشلادىلر ايسه ده ابليس هيچ چدانمادى عابدىنى كوناروب يرگه صالدى ده كوكره گينه منوب اوطوردى. عابد بو اشگه عجب ايتوب: «اولگى سفرده سىن ميڭا هيچ قارشى طورا آلمانغان ايدڭ اما بو دفعه سنده مين سىڭا نوزه آلامام، مونده نيندى حكمت بار، بلهسكىمى؟!» ديدى. موڭا قارشى ابليس: «مونڭ سببى بيك معلوم، سىن اولگى وقتده الله رضالغى ايچون ودين يولنده غيرت ايتوب چيققان ايدڭ، شونڭ ايچون اول وقتده سىڭا قارشو كيلو ممكن توگل ايدى، بو دفعه سنده آلتون بولماغان آچودن، شخصى فائدهڭ آرتندىن چقدڭ، الله تعالى رضا بولمى طورغان روشده. يورودڭ، شونڭ ايچون الله سىڭا ياردم فيلمايدى» دىب جواب بيردى.

معروف برله بيورو ومنكر اشلردن نهى قىلونڭ ترتيبلىرى، قاعدهلىرى اخلاق كىتابلارنده آچىق سويله نهدر. بىز هم ۳۰۰ نچى حديث شريفى شرحنده بر آز سويلهسك كبرهك.

(۲۴) إِذَا سَبَّ اللَّهُ تَعَالَى لِأَحَدِكُمْ رِزْقًا مِنْ وَجْهِ فَلَا يَدَعُهُ حَتَّى يَتَغَيَّرَ لَهُ (۱).

ترجمه سی: «برگزیده الله تعالی بررتورلی سبب برله رزق بیروب کیلگاننه، ضررلی اوزگار ش بولمی طوروب شول سببنی ناشلاماسون! .
مثلا برر تورلی سودا یا که قول هنری سببندن کون اونکار راک رزق کیلوب طورسه، اوزی وعائله سی محتاجلقدن آزادبولسه شول کسببنی ناشلاماسون، برر منصب ومأموریت سببلی دنیاسی یاخشی غنه اوتوب طورغانده دخی ده کوبره ک مال تابو خیالی برله شول منصبندن ومأموریتندن استعفا ایتماسون! .
هواده غی طورناغه بولا قولده غی چبچقنی یبارو عقلسزلقدر. کیلووی قطعی بولماغان کوب گه کوره آز بولسه ده کیلوب طورغان نرسه یاخشیراق. «هن بورک فی شیء فلیلزمه» همده «من اصاب من شیء فلیلزمه» حدیثی ده (۲) اوشبون بلسره در. رسول الله حضرتلرینک بو نصیحتنی ایسه وهمی نرسه لر ایچون محقق نرسه فی قوبودن منع ایتو نوکلدر. مثلا: آیغه ابلی صوم وظیفه آلا طورغان کشی، یوز صوم آلوی تأمین ایتولگانده یا که بو کون بر سودا سببلی کیله طورغان فائده نك ایکی اوج مثلی ایکنچی بررتورلی نرسه سوداده برله کورلوب طورغانده اولگی سودا واولگی اورننی ناشلاودن منع ایتو نوکلدر.

(۲۵) إِذَا سَرَّكَ حَسَنَتُكَ وَسَاءَتْكَ سَمِيَّتُكَ فَانْتَ مُؤْمِنٌ (۳).

ترجمه سی: «یاخشی اشلرک سین، شادلاندرسه وبوزوق اشارک سین، قایغوغه صالحه، سین مؤمن آدمسک».

الله تعالی رضا بولا طورغان اشلر ایچون شادلانو والله تعالی سویمی طورغان نرسه لر سببلی قایغرو واونو البته «مؤمن» الک علامتیدر. چونکه ایمانی بولماغان کشی قاشنده ایزگولک برله یاوزنق آراسنده کوب آیرما بولماز. ایمانی کشی اوزینک یاوزلقری ایچون قایغرووی ووجدانی عذابلانووی وایزگولکلرینی فکرلپ اوزینک استقبالی حقنده امید ایتووی وایزگولکلرینه آرتدرواجتهادینی کورووی طبیعی اشد. مگرده اوزینک ایزگولکلری برله کوتارلو وهوالانو، اوزینی الله تعالی گه یاقین بنده لردن صاناو یا که ایچندن گنه بولسه ده: «ایندی

(۱) سنن ابن ماجه، ج ۲ ص ۴.

(۲) سنن ابن ماجه، ج ۲ ص ۴.

(۳) احمد ابن حنبل مستدری، ج ۵ ص ۲۵۲.

مېن ياخشى عمللر قىلما! كېك خياللر بىرلە يۈرۈ تېۋىشسۇن اش، ادېسزلك معناسزلقدر. موندن غفلت ايتارگە يارامى.

(۲۶) إِذَا سَمِعْتَ جِيرَانَكَ يَقُولُونَ قَدْ أَحْسَنْتَ فَقَدْ أَحْسَنْتَ وَإِذَا سَمِعْتَهُمْ يَقُولُونَ قَدْ آسَأْتَ فَقَدْ آسَأْتَ (۱).

ترجمەسى: «اگرده كورشيلرك سېنك حەككە «ياخشى» دېسەلر سېن ياخشى بىر آدمسىن واگرده كورشيلرك سېنك حەككە «يامان» دېسەلر سېن يامان بىر آدمسىن!».

كشى اوز حەقكە ياكىلشورغە، اوز عېلر ندىن كوزلرى صوقور بولورغە مەكن. شونك ايچون اوز حالىنى بلورگە نلەۋچىلر ايچون درست بول، كشىلرنك سوزلرىن ايشتور. اگرده كشىلر ياخشىلىق بىرلە شهادت بېرسەلر شادلانورغە وشول درجەنى يوغالتماز ايچون سەي قىلورغە واگرده كشىلر ياوزلىق بىرلە شهادت بېرسەلر اوز حالىنى اصلاح ايتارگە تېۋىشلى. ھەر كېمەك حالىنى اوزىنك كورشىلرى بىرلىككە مەاملە ايتوچىلرى قىدر بىر كشى دە بلماز. شونك ايچون بو طوغرودە كورشىلر سوزى اعتبارغە آلنور.

كشى، اوزىنك نېندى آدم ايكانلىكىنى بلەسى كېلسە كورشىلرنك سوزلرىنە قولاق سالسۇن. فقط شهادت بېروچى كورشىلرنك ياخشى ووجدانلى آدملر بولووى شرط. اعتبارسز ووجدانسز آدملرنك شهادتلرنە زور حەكمەت بولماز شولاي بولسەدە كورشىلر بىرلە ياخشى طورو، قىدرىنى بىلسەلر بلماسەلر كورشىلك حەقكە كېمچىلك ايتماو مەسلەمان كشى اوستىنە لازم بىر وظيفەدر.

(۲۷) إِذَا سَمِعْتُمْ بِالطَّاعُونَ بَارِئٌ فَلَا تَدْخُلُوهَا وَإِذَا وَقَعَ بَارِئٌ وَأَنْتُمْ بِهَا فَلَا تَخْرُجُوا مِنْهَا (۲).

ترجمەسى: «بىر اورندە طاعون خستەلىكى بارلىغىنى ايشتەسەكز آندە كرمە كز، بارماكز. اگرده اوزكز بولغان بىردە طاعون خستەلىكى ظاهر بولسە آندىن چىقماكز!».

طاعون، بىزك مەلىكەتمىزدە «چوما» اسمى بىرلە معروف بولغان سىرايتلى

(۱) سنن ابن ماجه. ج ۲ ص ۲۸۸.

(۲) صحيح بخارى. ج ۷ ص ۲۱. احمد ابن حنبل مسندى. ج ۵ ص ۲۰۶.

خستەلىككەن. طاعون ، بىك ايسكى زمانلاردىن بېرىلى دىيادە معروف وەر بىلرگەدە معلوم ايدى. اسلام تارىخىندە سويلەنەنە طورغان طاعونلارنىڭ اڭ مشهورى وقورقنچىسى ۱۸ نچى ھ ۶۴۰ م دە شام مەلىكىنىدە «عمواس» طاعونى (۱) دىب معروف بولغان طاعونلار.

مشهور صحابەلەردىن ابو عبىدە ، معاذ ، يزيد بن ابى سفیان ، حرث بن هشام وباشقىلار اوشبو طاعوندا وفات بولدىلار .

طاعون ، مخصوص مىقروبلار واسطەسى بىلەن تارالا طورغان معلوم بىر خستە لك بولسەدە بو خستەلىككى «طاعون» سوزى ، مىقروبلار واسطەسى بىلەن آدم بالالارنى ھلاك ايتە طورغان ھەر بىر خستەلىكنى شامل بولسە كىرەك (قزاق ، چەك ، تىف وباشقىلار) .

بو كوندە سىرايىلى خستەلەر اىچون ھەر تورلى چارەلەر تاپىلغان بولسەدە شول چارەلەرنىڭ اڭ ياخشىسى اوشبو خستەلىككى ايتولگانچە سلامتار بىلەن خستەلەرنى بىرگە قاتنىشىرماق وەمكىن قدر آيروب طوتودىر . تن و كىيىملەر ، اورن و ھواناڭ پاك و صاف طوتىلۇوى دە سىرايىلى خستەلەر تارالماق اىچون فائىدەلى نرسەلەردىر . خلىفە ، عمر بن الخطاب خستەلەرى رەمىت ھالىنى تىكشىرىر و صوغىش ھال-لەرنى كىيىم كىيىم بىلەن اىچون دىب ھىچر تىڭ ۱۸ نچى يىلى ربيع الاخير دە «مەدىنە» دن شام مەلىكىگە سىرايىلى . اوشبو بىل مەھرىم ، صفر آيلەرنە كىيىم و قورقنچىلىق بولغان وبا باصلىغاندىن سوڭ ھىچر خستەلىككى «ايندى طاعون بىگەلىدى ، خوف بىدى» دىب خىبەر بىرگەزىلەر ايدى . لىكىن ھىچر خستەلىككى «مەدىنە» دن سىرايىلىككى ئىدىن سوڭ وبا دىخى كىيىم كىيىم بىلەن . ھىچر خستەلىككى «تبوك» گە بىراق توڭل اورندە «سەر» اسمى قىرەگە كىيىلگەندە شام عىسكىرىنىڭ باشلىقى بولغان ابو عبىدە و ابدەشلىرى ھىچر خستەلىككى قارشى آلدىلار و شامدا وباڭ كىيىم كىيىم بىلەن خىبەر بىرگەزىلەر . شوشى واقىئەدە ھىچر خستەلىككى ، موندە ذكر ايتولگان ھىچر شىرىف گە امثال يوزىدىن شامغە كىيىم كىيىم و كىيىم «مەدىنە» گە فائىتوب كىيىم . «اللە تەئالى نىڭ تەقدىرىدىن قاچاسىنى؟» دىيىپىلەر گە «اللە نىڭ تەقدىرى بىلەن كىيىم» دىب جواب بىرگەزىلەر .

سىرايىلى خستەلىكلەردىن صافلانۇ و طب قاعدەلىرى بىلەن ھەل ايتى تىيوش ايكەنلىكى اوشبو ھىچر شىرىفدىن آچىق آڭلاشلادىر .

(۲) عىن بىلەن مەھرىم ، فتحىلى اوقۇلور ، شامدا بىر قىرە اسمىدىر . وبا اڭ اڭ شوشى قىرەدە ، ظام بولغانلىقتىن «طاعون عمواس» دىب مشهور بولدى .

بنو ثقیف طرفندىن كېلىگەن ايلچى ھيئىتى ايچىندە جىدام زىھىتى بىر آدم بارلىغىنى بىلىگەندىن سوڭك رسول الله شوڭا كىشى يىباروب : «سېنىڭ بېغىڭ شول ھالىڭدەدە مقبول، ايندى قايتوب كېت!» دىيىپ ايتىدىرگانىنى امام مسلم رىوايت ايتەدر (۱). (۱۶۳ نچى ھىدىثدە فارالسون).

(۲۸) إِذَا عَمِلْتَ الْخَطِيئَةَ فِي الْأَرْضِ كَانَ مِنْ شَهَدَائِهَا فَكْرِهَهَا كَمَنْ غَابَ عَنْهَا وَمَنْ غَابَ عَنْهَا فَرَضِيهَا كَانَ كَمَنْ شَهِدَهَا (۴).

ترجمەسى : «بىر نورلى بوزوق و شىرىعت نظرىندە ممنوع اش اشلەنگان ىردە طوروبدە شوڭا (كوڭللىرى) بىرلە رضا بولماوچىلار، چىتدە طوروچىلار و شول اشنى بلماوچىلار ھكىمدەلردىر. چىتدە طورغانلار ى ھالەدە شول اش گە (كوڭللىرى) بىرلە رضا بولوچىلار، شول اشنىڭ ايچىندە بولوچىلار ھكىمدەلردىر». بوزوقلىق و مشروع توڭل اشلار ھالەدە بولغاندە بىندەلرنىڭ وظيفەلارى ايسە شول طوغرودە صوغشو و سوگشو توڭل بىلكە رضا بولماودىر. مەكىن بولغان صورتدە - رضا توڭلىكىنى نل بىرلەدە اعلام قىلورغە تىيوشلى. نل بىرلە سويلەو و بىلدىرو مەكىن بولماغاندە كوڭلدىن رضا بولماو ھىم ياراب طورىر.

(۲۹) إِذَا عَمِلْتَ سَيِّئَةً فَاتَّبِعْهَا حَسَنَةً تَمَحَّهَا (۳).

ترجمەسى : «اگرده بىندەچىلىك بىرلە بىر گناھ اش اشلەسڭ، آنڭ آرتىدىن بىر ياخشى اش اشلە، اول ياخشى اش اولىگى گناھ اشىڭنى يوغالتور، بىرر». موندىن مقصود ايسە گناھغە ارىكاب قىلغان بىندەلرنى توبەگە اوندەو ويا كە نىندى گنە بولسەدە بىرر نورلى اىزگولك قىلوب، گناھلارنىڭ يوغالووينە سىب بولولرىنە دىمەلەودىر. مىثلا: شىرىعتدە منع ايتوللىگان نرسەلرنى تىڭلاغان سوڭىدە قرآن شىرىفى اوفوغاننى تىڭلاو، گناھ اورىندە اوطوروب ھىم اوزدرغان سوڭك اھتىكاف نىتى بىرلە مسجىدە اوطورو، غىيىت سويلەگان سوڭك شول غىيىتى سويلەنەش

(۱) صحيح مسلم . ج ۲ . ص ۱۹۲ . ابن تيميةنىڭ : «روى انه لما قدم مجنوم ليبياءه ارسل اليه بالبيعة ولم ياذن له في دخول المدينة» دىگان سوزىدىن مىرادى اوشبو مسلم رىوايت ايتكان آدم بولسە كىرەك . فتاوى ابن تيمية . ج ۴ . ص ۱۰۶ .
(۲) سنن ابى داود . ج ۲ . ص ۲۴۹ .
(۳) احمد ابن حنبل مىسندى . ج ۵ . ص ۱۶۹ .

كشېنىڭ ياخشى ياقلىرىنى سويلەپ، خلاصە: ھەر بىر گناھنى. اوز جىنسندن بولغان
بىر ياخشىلىق بىرلە توگانورگە تېوشۇلى. حق تعالى نڭ: «ان الحسنات يذبحن السيئات»
(ھود ۱۱۶) دېگان سوزى دە اوشبوگا ياقىن مەنا بىرلە تەفسىر قىلنەدر.

ابوذر رضى الله عنه «مېڭا بىر وصيت قىلسەنە!» دېپ اوتىڭگانى سوڭىندە
رسول الله حضرتلرى آڭا اوشبو حديثنى سويلەگان ايدى. ابوذرگە بولغان بىر
وصيت آنڭ اوزىنەگنە خاص توڭل بىلكە يتون امتگە عامىدر. رسول الله
حضرتلرىنىڭ حضرت معاذ بن جبلگە: «اتبع السيئة بالحسنة تمجها وخالق الناس
بخلق حسن» (۱) دېگان سوزى دە اوشبو مضمونەدر.

۳۰) إِذَا كَانَ نَكَ مَالٌ فَلْيَرَّ عَلَيْكَ (۲).

ترجمەسى: «اگرده مالڭ بولسە، سېندە آنڭ اثرى كورلسون!»
رسول الله حضورىنە بىر صحابە. ايسكى موسقى كيوملر بىرلە كرگان ايدى.
رسول الله مونڭ ھالىنى، بايلىقى بولوب بولماوينى سوراشدى. صحابە ايسە اوزىنىڭ
بايلىقى بارلىقن بىلەرگاندىن سوڭ رسول الله، شول صحابەگە خطاب قىلوب اوشبو
سوزنى ايتتى يعنى «اگرده مالڭ بولسە سېندە آنڭ اثرى كورلسون!» دېدى.
رسول الله حضرتلرى، مذكور آدمىنىڭ زبون يورويىنى ياراتماغان والە بىرگان
نعمتىڭ اثرى كورلووينى آرزو قىلغان (كيومى ياخشى بولووينى تەلەگان)
بولادر.

الله تعالى بىرگان نعمتىنى اظهار قىلو مقصدى بولغاندە قېمتلى كيوملر كيىو
شرىعتدە مەنوع وەندوم توڭل بىلكە حديث حكمنە كورە تكبرلك وكشىلردن
كوتارلو قىدى بولسە بووقىدە قېمتلى كيوم كيىودە قېمتسىز كيوم كيىودە مەنوعىدر.
بو طوغرودە تەل بىرلە سويلەونڭ مەناسى يوق بىلكە اعتبار «نيت»گەدر، ھەر كېم
اوز نيتىنى اوزى بىلورگە تېوشۇلى. (نيت مسئلەسى انچى حديث شرىعتدە
اوندى).

امام ابو داود اوزون بىر حديثدە «اصلحوا لباسكم» (كيوملرگىزنى اصلاح
قىلوب، تۈزۈك اينوب كيىوڭز!) حديثنى روابت ايتەدر (۳).

(۱) احمد ابن حنبل مىسندى. ج ۵ ص ۲۲۸.

(۲) سنن نسائى. ج ۲ ص ۲۹۶.

(۳) سنن ابى داود. ج ۲ ص ۲۱۱.

(۳۱) إِذَا كَانَتْ عِنْدَ الرَّجُلِ امْرَأَتَانِ فَلَمْ يَعْدِلْ بَيْنَهُمَا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَشَقَّهِ سَاقِطٌ (۱).

ترجمه سی: «بر ایرنک، نکاحی خاتونی ابکی (یا که اوچ و دورت) بولوبده کیوم سالوم، طوروش یوروش، آشاو وایچو، کیچه لهو و بوله کبک بپرو کبک اشلرده تیگزک فیلماسه قیامت کوننده یار تی یاغی فالج بولغان (یا که قوروغان) حالده خلقی حضورینه کیلور».

مسلمانلار ایچون دورت گه قدر خاتون آلو درست بولسه ده بو درستک مطلق توگل بلکه بیک کوب شرطار آستنده درستدر. ضرورت وقتلرنده بردن آرتق خاتون آلورغه رخصت بیره طورغان شریعت، ادب و اخلاق نقطه سندن فاراب بو اشنی بعض وقتده و بعض کشیلر گه کوره منعده ایتهدر.

هر حالده خستهک و بالاسزلق یا که محبتسزک و اخلاقسزلق کبک عذرلر، ضرورتلر بولمغانده یا که عذرلر بولوبده یوفاریده ذکر ایتولگان نرسه لر حقنده تیگزک قیلر آلوینه اشانمغانده خاتون اوستینه خاتون آلودن صافلانورغه تیوشلی. ایندی نیچوک و نیندی سبب برله بولسه ده خاتون اوستینه خاتون آلتغان ایکن اول وقتده تیگزک قیلو حقنده طرشو و رسول الله ک نصیحتینی بیرینه یتشدرو، قیامت کوننده خلقی حضورنده مسخره لک گه قالماو ایچون اجتهاد قیلو لازمدر. فقط اوزینک کامل رضالغی برله (ایرینک و باشقه برر کشینک جبر فیلووی و قورفتووی برله توگل) بر خاتون، اوز حقینی ناشلاسه یا که باشقه کونده صینه باغشلاسه بو وقتده تیگزلهو، ایر ایچون لازم توگل مگرده مذکور خاتون، شوشی اشی ایچون اوکئوب سوزینی کیری آلسه اولمکیچه تیگزک ایتو واجب بولور.

(۳۲) إِذَا كُنْتُمْ ثَلَاثَةً فَلَا يَتَنَاوَى اثْنَانِ دُونَ الْآخِرِ حَتَّى تَخْتَلِطُوا بِالنَّاسِ مِنْ أَجْلِ أَنْ يُحْزَنَهُ (۲).

ترجمه سی: «بر یرده اوچ کش بولغ'نکز حالده آرادن ایکنکز باشرون روشده سوز سوبله شمه کز، چونکه بولای ایتو اوچونچی ایبده شکزنی قایغوغه

(۱) جامع ترمذی. ج ۱ ص ۱۳۶.

(۲) صحیح بخاری. ج ۷ ص ۱۴۲. صحیح مسلم. ج ۲ ص ۱۷۹. لفظلر «مسلم» نکی.

و شېخه گه قالدرز. اگرده باشقه كشيلىر برله فاتشو سېلى كو بايوب كيتسه كز اول وقتده ايكيكز نك گنه سرله شوو كز دن ضرر يوق».

بر ايپده شلر ينى آيروب ايكي سينك سرله شولرى صحبت همده الفت وحسن معاشرت ادبلىرينه خلاقدىر. اوچونچى ايپده شلرى بلمى طورغان نل يا كه نيندى بولسه ده يازو واسطهسى برله حتى اشارتلىر برله سويله شوده اوشبو نهى آستينه كرده. الوغ مجلسلىرگه چولغان آدملىر نكده قولاقدن قولاقغه پشلا شوب او طورولرى وگويلا زور اشلر باشقار وچىلىر و سرلىرگه مطلع بولوچىلىر قىلمىدن فيلانوارى ده تربيه سزلك و واققدىر.

بو اش حرامى يا كه مكروهى؟ وقت هم زمان و كشيلىرينه كوره بو طوغورده غى حكم تورايچه بولورغه ممكن. مثلاً سؤ قصد قىلولرى ظن ايتولسگان كشيلىر نك ايكي سى گنه سرله شولرى حرام بولوب، آندى نرسه لرگه هيچ اهميت بيرمى و التفات ايتمى طورغان اوچونچى كشى حضورنده قالغان ايكي سينك سرله شولرى مكر و غنه بولورغه تيوشلى.

هر حالده صحبت و ايپده شلىك حقلىرى رعايت قىلو طوغور وسنده بو فرمان رسول الله حضرتلىرى طرفندن امتنى ارشاد قىلو و بر بىرى رعايت ايتو حقنده صادر بولغان مهم نصيحتلىر. مونك مضموننده باشقه حديثلرده كوب.

(۳۳) إِذَا لَعِبَ الشَّيْطَانُ بِأَحَدِكُمْ فِي مَنَامِهِ فَلَا يَحِثُّ بِهِ النَّاسُ (۱).

ترجمه سى: «توشكزده بر كزنى شيطان صا تاشدرسه ايرته طورغاندن صوك آنى كشيلىرگه سويله ماسون!..».

قورقنچلى و ترتيبسىز توشلىر، كوندز فكرله ب يورگان نرسه لر برله يوقوده صا تاشولر، رسول الله عديتنده «شيطان اويلاوى» ديب تعبير ايتوله در. آندى نرسه لر نك درست بولو احتماللارى يوق، شونك ايچون آنلرنى سويله ب بورر معناسز اقدىر. قورقنچ توشلىر كورلسه اويانغاندن صوك صول طرفينه اوچ مرتبه اوررگه (توكورگه) همده شونك شرنندن الله تعالى گه استعاذه قىلورغه (صغورغه) و ايكنچى طرفغه قاراب يانورغه تيوشلى. بو طوغورده حديثلرده اوشبو روشده تعليمات بيرله وشولاي ايتكانده توشلردن هيچ ضرر بولمازلىقى بيان اينوله در.

اصحاب كرامدن ابو قتادة الانصارى: «يامان توشلىر كورووم سببلى بيك

(۱) صحيح مسلم. ج ۲ ص ۲۰۲. احمد ابن حنبل مستدى. ج ۳ ص ۳۱۵. لفظلىر «مسلم» تكى.

قورقادر ایدم. رسول الله حضرتندن ایشتنکام صوکنده قورقنچلی توشلرگه هیچ التفات ایتمی باشلادم. اویانووم برله اوج مرتبه اورهمده شردن صغنام وایکنچی یاغمه قاراب یانام، کشیگه سویلهب یوریمم وشول توشلردن بر ضررده کوریمیم» دیب سویلهوی مرویدر (۱).

رسول الله خطبه سویلهب طورغان وقتنده بر عرب کیلوب: «یا رسول الله! توشمده باشمنی کیسوب توشوردیلر، باشم آرتندن باروب طوتوب آلدمده اورنینه قویدم» دیگان ایدی (۲). بو اورنده یازلغان حدیثنی رسول الله شول عربگه جواب ایئوب سویلهدی و آندی نرسه لر درست توش جملهندن توکل بلکه شیطاننک صاناشدرووندن ایکانلگینی بیان ایتدی.

توشلر نك راستلری ده بولا لیکن هر توش توکل بلکه بعض بر کشیلر نك بعض بر توشلری گنده در. مونلر حدیثلرده «الرؤيا الصادقة» (درست نوش) دیب یورتوله لر. رسول الله حضرتلری بر حدیثده: «رؤيا المؤمن جزء من ستة واربعين جزءا من النبوة» (۳) دییمش و موزدن مرادی ده طبعی «درست توش» در. درست توشنك پیغمبر لیکن فرق آلتی کیساکدن بر کیساک بولووینی بعض عالمر اوشبو روشده نصویر فیله لر: «رسول الله نك پیغمبرك مدتی یکر می اوج یل بولوب اولیگی آلتی آبی باری توش کوردن گنه عبارت ایدی. موکدا کوره بکر می اوج یلنك فرق آلتنچی کیسه گی آلتی آی بولادر (۴).

فن اهلیک سوزینه کوره «توش»، قوه حافظه وقوه واهمه ده بولغان نرسه لر نك یوقو (محسوسات خارجه نك شغل سز طورغان) وقتنده مجسم حقیقت صورتنده کورلولرندن عبارتدر. هر کشینك توشی اوزینه موافق روشده کورلووی ده «توش» نك قوه حافظه وقوه واهمه اثرلرینك دماغ حضورنك تجسم ایئولوب کورلولرینه دلبلدر. مثلا اورام سبروچی آدمك اوز عهرنده الوغ بر سیاسی آدم یاکه مشهور آدوات و دوقتور بولوب فونفراسده چیت حکومتلر نك وکیللری برله مناظره فیلسفانینی، الوغ محکمه حضورنده بر عیبلی کشینی حمایت ایتووینی ویاکه بر خسته گه دوا بیروب شغللنووینی اوشنداق

(۱) صحیح مسلم. ج ۲ ص ۱۹۹.

(۲) سنن ابن ماجه ج ۲ ص ۲۳۵. اوشبو حدیثنك بعض راویلری: «ضحك النبي عليه السلام» دیگان جملانی روایت ایتله لر. صحیح مسلم. ج ۲ ص ۲۰۰.

(۳) صحیح مسلم. ج ۲ ص ۲۰۰.

(۴) صحیح مسلمگه نووی شرحی ج ۱۱ ص ۳۵ مگرده بو سوزگه کوب عالمر رضا توکلر.

مشهور سیاسى آدمده اورامده اوزىنىڭ كومر صائوب يورگانىنى نوشنده كورگانى بولماز. بولاش متصورده توگل چونكه بو كشىلرنىڭ قوۋە حافظه وقوۋە واهمه لرینه موندى نرسه لرنىڭ كورگانى يوق، كرمگان نرسه نىڭ ايسه تجسم قىلووى البتیه، صورت طونماز.

شونىڭ بىرله برابر كوڭللىرى صافى، معدەلىرى سلامت، اوھام وخیالاتدن فارغ بولغان بعض آدمىلرنىڭ بعض توشلىرى درست بولووى ممكن ايكانلىگىن فن اھلىلرى انكار ايتمىلر و: «مونىڭ سببى ياخشى آڭلاشلوب بتماسه ده واقعده بولاش بار» دىلر.

هر كىمنىڭ توشى ده پىغمبرلىكدن جزء بولوب بتماز وهر كىمنىڭ كورگانى ده «درست توش» جەلەسىنە كروب بتماز، راست توشلر بىرله شيطان ساتاشدىرونى آيروده نىكل بولماز. شونىڭ ايچون توشلرگه آرنىق اهميت بىرمازگە، سوبىلەب يوروب وقت ضايع ايتمازگە تىوشلى. راحىلنىڭ جان طنچىلىقى شونىدەر. ابوالعلاء المەرى اوز توشلىرى حقندە:

الى الله اشكواننى كل ليلة
اذا نمت لم اعدم طوارق اوھامى
فان كان شرا فهو لابد واقع
وان كان خيرا فهو اضغاث احلام

دېمىشدر. بو طوغرودە معرى دعواسىنە قوشلوچىلر كوب بولسه كىرەك.

(۳۴) إِذَا وَسَدَ الْأَمْرِ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ (۱).

ترجمەسى: «بىر ملتنىڭ اشلىرى اهل توگل كشىلر قوللرىنە تابشارسە، شول ملتنىڭ قىيامتىنى كوتوب طور!».

شرح بازوچى عالمىر، حديث گە: «مسلمانلارنىڭ خلافت، فاضىلىق، مفتىلىك، امام ومدرسلىك كىلى دىنى وظيفەلىرى اھلىتىسز كشىلر قوللرىنە قالسە قىامت كونيى كوتوب طورگىز، چونكه اهل توگل كشىلرنى اش باشىنە مىندرو، امانت گە خىانت بولو اوستىنە عقلىسزلىق وھىمتىسزلىك علامتىدر» دىب معنا بىرەلر.

«ساعة» سوزندن بتون دنيا ھلاك بولا طورغان مشهور «قىامت» كونيى ارادە قىلورغە ممكن بولغان كىلى شول ملت باشىنە كىلەچاك فلاكت وانقراضى غنە

اراده قیلورغەدە مەکن . بىر ملتەڭ دىنى اشلرى اھلىتستۇر آدملىر قوللرىنە توشۇ
 بىرلە «قىامت» قائم بولماسەدە شول ملتەڭ منقرىز بولماقچى وھپات كىتابى تورولوب
 تارىخ ارخىۋا سىنە سالماقچى معلوم . بو حال ، شول ملتەڭ اوزى ايچون ساعە
 و «قىامت» در . «اذا وسد الامر الى غير اهل فانظر الساعه» نىندى قسقه وشونڭ
 بىرلە بىر ابر امتلارنڭ اجتماعى و عمرانى حاللارندە قىمى قاعدە بولغان بىر سوز!
 اگر دە مونتسكىۋوشوشنىدى بىر سوز سويلەگەن بولسە ايدى فرىكلر مونى آلتون
 لوحەلرگە يازوب قويارلر ايدى . (۱۹۸ ھىدىث) .

(۳۵) اِنَّ هَذِهِ فِي الدُّنْيَا يُجِبُّكَ اللَّهُ وَآزَ هَذِهِ فِيمَا آيِدَى النَّاسِ يُجْهِوْكَ (۱).

ترجمەسى : «دنيادە قومسز بولما ، سىنى الله تعالى يارانور ، كشيلىر قول
 لرىندە بولغان نرسەلرنى طمع ايتمە ، سىنى خلق يارانور» .

رسول الله حضرتلرى اوشبو سوزنى : «دلىنى على عمل اذا انا عملته اجبنى
 الله واجبنى الناس» (مىڭا الله تعالى دە ، آدماردە سويەرك بولغان بىر عمل
 روشىنى اوگرت!) دىگان بىر آدمگە قارشو سويلەگەن ايدى . «زاهد بولو» نى
 «فقير» بولو دىب آڭلارغە ياراماغان كىك باى بولونى دە «قومسزلىق» دىب
 آڭلارغە تىوشلى توڭل . بايلىق بىرلە قومسز بولماولق بعض بىر كشيلىردە جىو-
 لورغە مەكن بولغان كىك قومسزلىق بىرلە فقيرلىكنىڭ دە بىر كشيىدە تابلوى مەكن .
 سليمان پىغمەر باى بولا طوروب قومسز و قول كوچى بىرلە دنيا كىچىرەدر ايدى .
 ذاتى سويولمىگان والله تعالى نڭ امرلرىنى يىرىنە كىتىۋوردىن مانع بولماغان مەنە
 بايلىق ، زاهدلىك (قومسز بولماق) غە منافى توڭل . اوشنداق «زاهد» بولو ، غارغە
 كروب ياكە دنيادىن عزىت ايتوب ، تىكىلەردە عبادت قىلوب ياتو دىگان سوزدە
 توڭل . سلف عصرند ، مىسلانلر و عومما صحابەلر تىكىلەردە ، پوچماق و مغارە -
 لردە عبادت قىلوب ياتمايدىلر «اصحاب صفه» بارى اوزلرىنىڭ اورنلرى و عائلە-
 لرى بولماغان سەبىبنىڭ گنە مسجىدە طوردىلر . لىكن اول وقتدەغى مسجىد بو
 كونگى مسجىدلر كىك آۋلاق نوكل بلىكە اجتماعى اشلر مشورت ايتولەچك
 عومى بىر اورن ايدى . شول اصحاب صفه ، رسول الله بىرلە سفلارگە بورىلر
 و رسول الله ھىم صحابەلر بارغان اورنلارغە بىرلىككە بارالر ، باشقەلردىن آرتق
 نماز اوقو و روزه طوتو بىرلە معروف بولمىلر ايدى . اما عائلەلرى و اويلرى

بولغان صحابه‌لر بعضيلرى بازارلرده كسب ايتلر و بعضيلرى باقچه‌لرده يمش اوسدروب شغللنلر ايدى (۱). بزنك حاضرگى كوندك بر آول كشيى بازارغه باروب كسب ايتووى، قرغه باروب ايگون اشله ووى قىيلندن صحابه‌لرده كسب ايتلر واش اشليلىر وشونك برله برلكده زاهدلردن اينيلر. چونكه دنياعه حريص وقومسز توغللر ايدى.

حديث شريفى، بنده‌لرنك محبتلرينى آرزو فيلو مذموم توگل ايكانلگىنى آكلانلر. اوز قوللارنده بولغان نرسه‌لرنى كوبسنگان كشيلىر كه خلقلرنك محبت ايتولرى طبعى اشد. امام شافعى :

وَمَنْ يَأْمَنِ الدُّنْيَا فَاثَى طَعْمَتِهَا
وَسَقَى الْيَمِينَا عَذِيبَهَا
وَمَا هِيَ إِلَّا جَيْفَةٌ مُسْتَحِيلَةٌ
عَلَيْهَا كَلَابٌ مَهْمُونٌ اجْتَنِبُوهَا
فَإِنَّ تَجْتَنِبُوهَا كُنْتُمْ سَلَامًا لَا هُلَا
وَأَنْ تَجْتَنِبُوهَا نَازِعَتُكُمُ كَلَابُهَا.

(۳۶) اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ مَنْ طَمَعَ يَهْدَى إِلَى طَبِيعٍ وَمَنْ طَمَعَ يَهْدَى إِلَى غَيْرِ مَطْمَعٍ وَمَنْ طَمَعَ حَيْثُ لَا مَطْمَعٍ (۲).

ترجمه‌سى: «آدملرنى رذالت و دنائت كه طوناشدره طورغان «طمع» دن الله تعالى كه صغونكز!، اورنى بولماغان طمعغه طوناشدره تورغان «طمع» دن الله تعالى كه صغونكز!..، طمع اورنى بولماغان اورنده «طمع» فيلودن الله تعالى كه صغونكز!..» الوغ ذلتلر «خرص» نى ذلت و «طمع» نى فقيرلك و هر ايكميسينى ده اخلافسز لقتك آناسى ديب آتامشدر. خلقلردن موكسز بولوب ياشاو، نى قدر گوزل بر حال بولسه «طمع» شول درجه مذموم بر خلقلر. عرب شاعرى:

(۱) صحيح بخارى، ج ۱ ص ۳۷-۳۸.

(۲) احمد ابن حنبل مسندى، ج ۵ ص ۲۳۲. عاصم افندى «طبع» سوزينى «نبح» وزننده و «نبح» سوزينى «طبع» وزننده اوقورغه اوگرتدر. بزده بيك كوب مؤلفلرنك كتابلارنى آكلار ايچون اوزلرينى كوروب صورارغه حاجت توشكانلگى معلوم. «طبع»، بانك سكوتى برله بولسه مهر سالو معناسنده. فتح برله بولسه دنائت معناسنده.

« لا خير في طمع يدني الى طمع - وعفة من قوام العيش تكفيني » ديب طمعدن نفرت ايتهدر (۱).

طمعدن صافلان و بالالارنى صافلاو هر بر مسلمان و هر بر عائله باشلى ايچون لازم بولسه علم اهلى ايچون الزمدر. فقط صدقه بيرو اصوللرى بوزولغان و تيوشلى بولغان ترتيبندن بر چيت گه چيىقاندىن صوڭ اسلام دنياسى « طمع » خستىلىكى برله مبتلا بولدى و يوز كشيدين طوقسان طوغزى بر كشى اوستينه صالئوب شونڭ ماڭلاى تيرلرى برله ياشاو يولپنه كردى.

مىلىكتىزده ملا و مؤذنلر عائللرى ايچىندى اوسكان ياشلر گه معلوم بولغان غه كوره مونلر نڭ بتون معيشتلىرى « طمع » و نيچوڭ بولسىده « آلو » اصولپنه قورولغانلار. مونلر مدرسىده وقتلرندن باشلاپ « طمع » نى عادت ايتىلر و دنياغى چيقوب منشور آلدىلار ندىن صوڭ بتون دنيالرينى شول نىگىز اوزرىنه قورىلر. عائله ايچىندى و ياكى صنفدىلر چيولغان مجلسلارده بتون مسئل، فديى و عشر، قربان و فطر، گور صدقهسى و قرآن چيقو، آش غه بارو و كوبىمى آزىمى كيسى گه صالودن همده اولسىده طوسىده، آيرلىشىلر و نىكاح قىلىشىلارده آلا آلغان قدر آلودن عبارت بولادى. بو اشلر شول قدر طبيعى عادت بولوب كيتكىندىر كى مونڭ عيب ايكانلىكى و رسول الله نصيحتلىرى برله توفيق قىلو ممكن توگىلىكى حتى خاطرلر گهده كىلمى، ياش بالالار حضورنده حتى چيت كشىلر آلدىنده هېچ پروايسىز سويلپنه، قباحى اش ايكانلىكى سىزلىپىر.

وعظلردن اصل مقصود كوبىمى آزىمى آلو، شربعت حكملرى سويلپنودن مطلوبده اهلينڭ ماللرينى چيو بولادى.

اوشبونڭ ايچون « علما » ديب يورتوله طورغان صنفلار نڭ خلقىز قاشىندى حرمتلىرى يوق، اولچاويلرى بىك توبان، آز بولسىده آراده اخلاص سوزلى، نفسلىرى كريم و اوزلىرى عفيف آدمىلر باردر لىكن عوام مونلر نڭ هر برينى بر اولچاوكه صالغانلىقلار ندىن امتيازلىرى بولمى. دردمند:

اگر يوز ناپسند اش قىلسى درويش
يوز ايپىد شىنڭ برى بر آلمى تلگه
وگر بر ناپسند اش قىلسى سلطان
آنڭ داشقى اوچادر ايلدىن ايلگه

(۱) عفة، عيىنڭ ضىمى برله ايمگاندن صوڭ يىلىكده قالغان سوت. ايمگاندن قالغان سوت برله قناعت ايتو، آرزغى قناعت قىلودن عبارت.

بو اشلارنىڭ چارەسى كورلى، اسلام عالملىرىنىڭ اولىگى نىفوزلىرى و بورونقى زمانلار دەغى حرمتلىرىنى قايتارار ايچون طرىشو لازم ايدى، فرض ايدى لىكن وقت يىتمىنى ياكە زمان مساعده قىلمىمى هيچ بر چارە كورلمى، اشلار ھېشە اوز يولندە كىتوب طورادر.

محلە حضورندە بولغان ملا و مؤذنلار، فراش و خلفەلەرگە خىدمتلىرى برابرندە وظيفە (اجرە) تەيىن اينلسون، وضىت، وقفى عمومى صدقەلەر محلە متوللىلرى خزىنەسىنە چىولسون، كىسەدن اشدن عاجزلار، تربىيە چىسىز قالغان يىتمىلەر متوللىلار خزىنەسىندىن آسراالسون، نىللىرى سلامت بولغان سورى قورتلرغە اش تابوب بىرلسوندە آنلار، الله بىندەلرىنە يوك بولماسونلار و اوز كونلرىنى اوزلىرى كورسونلار، يوق اورنغە چالما كىيوب بىت سىپاب، عبد الله و عبيد الله لارنى يومالاب يورماسونلار، اولىكلار اوستىك، آفچە برابرىنە (گرچە عقد و سويل شوب بولماسەدە) قرآن چىقولردە قويلسون ايدى. آندى روشدە قرآن ختم ايتونىڭ اصلى شرىعتكە يوق، رسول الله و صحابەلرندىن ھىم مروى توگل. اول اشدە فائىدە توگل آخرىندە ضررى كوب بولور. قرآن چىقوبدە شوندىن صوڭ آفچە آلوچىلرغە: يا ايھا الذين آمنوا لا تأكلوا اموالكم بينكم بالباطل الا ان تكون تجارة عن تراض منكم» (نساء ۳۳) قول شرىفى مصداق بولسە كىرەك. شوشى حالنى بلە طوروب عوامدىن ياشروچىلار ھىمىشە اوشبو يول برلە كىسب ايتوچىلار: «ولا تلبسوا الحق بالباطل و نكتموا الحق و انتم تعلمون» (بقرە ۳۹) تەپىدى آستىنە كرمى قالولرى بىك شىبەلى.

ھەر حالدە «طمع» برلە مېتلا بولغان «عالم» نىڭ خلقى آراسىندە حرمتى بولما. غانلىقى و بو بوزوق خلقى حنى اڭ غىبى آدملىرگەدە آشكار كورلوب طورلووى سىبىلى طمعى كىشىدىن نفرت قىلوارى معلوم.

«مطمع» دىب سعى و كىسب ياكە نىچوك بولسەدە بر مشروع و معقول سىبىگە ايتولنە. شونىڭ ايچون هيچ بر سىبىنە كوشمى و معقول بر باعت كورلمى طوروب الله تعالى دن اون مڭ صوم آفچە بىرووى حقندە مسجد پوچماغىندە دعا قىلوب اوطورو «مطمع» بولمىدۇر. اوشىنداق طبىبلار طرفىدىن كورساتىلگان قاعدەلرنى رعايت ايتمى و آنلارنىڭ نصىحتلىرىنى طونمى، ضررلاردىن صافلانمى طوروب، خستەلىككن سلامتەلەنوىنى امىد ايتودە «مطمع» بولمى طوروب «طمع» بولادۇر.

(۳۷) اسْتَقَمْتُ نَفْسَكَ الْيُسْرَى مَا أَطْمَأَنَّ إِلَيْهِ الْقَلْبُ وَأَطْمَأَنْتَ إِلَيْهِ النَّفْسُ وَالْإِثْمُ مَا حَالَكَ فِي الْقَلْبِ وَتَرَدَّدَ فِي الصَّدْرِ وَإِنْ أَفْتَاكَ النَّاسُ (۱).

ترجمه سی: «نفسکدن فتویٰ صورا. ایز گولک شول نر سه در که قلب هم نفس آکا فرار لانور، گناه شولدر که قلب قرار لانماز وجدان عذاب لانور، کشیلر فتوا بیر سه لرده سین اوز نفسکدن ده فتویٰ صورا...».

«کشیلردن صورا، اوز بلیگانکنی اشل» مضموننده بر مقال بار. حدیث شریف معناسی ده شوکا یاقین بولوب کشیلردن صوراغانندن صوگ اوزی فکر لهب قارار غده بیوره در. بو سوز ایته هر کیم ایچون توگل بلیکه کوکللری صافی، عقللری کامل، یاغشی برله یاماننی آیره بلورنک وهر اشنگ نتیجه سیننی آکلی آلورلق کشیلرگه کوره بولور. شولای بولسه ده رسول الله حضرتلری اوشبو حکمتلی سوزی برله معا که ایبارگه، فکر ده مستقل بولور غه مشورت بیره، صارق قیلیندن هر بر اشارت آرتندن چابوب یورو کبک اشلردن وجهود برله تقلید ایتولردن منع ایته، عقلنی استعمال فیلو، فکرنی یورنو برله بیوره بصیرت و اعتبارلی بولو غه کوندره در.

شونک ایچون هر نر سه حقنده اوزار بابندن فتویٰ صورا غه، کیره ک دنیاوی و کیره ک اخروی اش بولسون اهللرینه مشورت فیلور غه وشونک برله اوزی ده معا که یورتوب و نیکشروب قارار غه تیوشلی. چونکه کشی اوز حالینی اوزی یاغشیراق بلووی، باشقه لرنک کوکللرینه کیلمی طورغان نر سه لرنک کشینگ اوزینه آلدن حس فیلنووی تجربهلر برله معلومدر.

وابسه بن معبد اسملی صحابه ایز گولک نیندی نر سه لرده ویاوزلق نیندی نر سه لری ایکانلنکیننی صورا ایچون بارغان ایدی. شول وقتده رسول الله آکا اوشبو جوابنی بیردی.

(۳۸) أَشْكُرُ النَّاسَ لِلَّهِ أَشْكُرُهُمُ لِلنَّاسِ (۲).

ترجمه سی: «الله تعالیٰ حضرتینه الک کوب شکر ایتوچی کشی، آدمارگه شکر ایتوچی کشیلر».

شکر، «الله غه شکر» ديب قورى سوزلر تکرارلاب بورودن عبارت توکل .
متفکر عالمر سوزلرينه کوره شکر: ۱) نعمتنی بیروچی کیم بولسه شول نعمتنی
بیروچیدن حاصل بولغانلغنی بلو. ۲) همده آنک بیرووی ایچون کوکلدن شادلانوب
۳) وشول نعمتنی تیوشلی بولغان اورنک استعمال قیلو (اوچ نرسه) دن عبارتدر.
الله تعالی گه شکر ایتو همده حقیقی شکر اوشبودر: اما بنده لر گه قارشى بولغان
شکر، آنلر آنک این گولک قیلولرینی بلو وشوگا قارشى ثنا قیلو وخرمت کور-
ساتودن عبارت .

نعمت برآبرینه شکر ایتو، یاخشى اشارگه قارشى مکافات قیلو، «اخلاقی»
اشلردن بولغان قدر اجتماعی و عمرانی اشلردن بولوب مونلرنی تیوشلی اورن-
لر نده قیلوی قالدرو زور فسادلرغه سبب بولادر. شکر و مکافات، نعمتنک
دوامینه سبب بولسه آنی قویو والتفانسنر قالدرو، شول نعمتنک کیسلووینه سبب
ایکانلنلگی معلوم .

بنده لر طرفندن ایتولگان خصوصی و عمومی این گولکلر، نعمتلر گه
قارشى کفران قیلو شوشندی این گولکلر و نعمتلر آنک توقتالولرینه باعث بولغا-
نلقدن انسانلر همده ملت ایچون جنایت صانلادر. قدری بلنمگان، پیاسی
تقدیر ایتولمه گاننی کورگانلرندن صوگ، خلقلر شوندى این گولکلر و خدمت
لردن صونالر، توقتالالر، بوده معلوم . مگرده دنیاده نعمتلری برابرینه هیچ
بر مکافات امید ایتمی، خدمت قیلرینی بلوب بلمولرینی التفات غه آلمی طورغان
کشیلرده بولورغه ممکن . موندی کشیلر بلکه بو کونلرده حتی اوز آرامزده ده
بارلردر. لیکن بو روشده گی آدلر بیک آز بولغانلقلرندن آنلرغه قاراب
حکم یورتو ممکن بولماز.

اوشبو حکمت ایچون بولسه کیرهك، رسول اکرم حضرتلری بنده لر
طرفندن بولغان نعمتلر، منفعت و خدمتلر برابرینه شکر قیلورغه قوشا وشول
شکرلر حقیقت حالده الله تعالی آنک اوزینه شکر قیلو بولغانلغینی اوشبو حدیث
شریفده بیان ایتهدر.

شیخ عبدالقاهر الجرجانی ذکر ایته طورغان بر حکایت، بیک لطیف بولغا-
نلقدن اوشبو حدیث مناسبتی برله بو اورنده بیان ایتوله در. واقعه اوشبو:
بر مجلسده رسول الله حضرتلری حسان غه جاهلیت شعرلری اوقورغه
قوشقان ایدی. حسان رضی الله عنه، اعشى طرفندن علقمه بن علاثنی ذم

ايتلوب سويلهنگان هجو قصيدهسينى اوقودى . رسول الله ممنون بولماغان بولسه كيرهك «اى حسان! موندن صوڭ بو قصيدهنى مينم حضورمده اوقوما!» دېدى . هجو بولو سببلى ياراتماوينه حمل قىلوب حسان : «يا رسول الله ! علقمه ، قىصر ياننده طوروچى بىر مشر كدر ، آنڭ هجو قىلنوندن نى ضرر بار؟» دىب سؤال قىلغاچ رسول الله : قىصر ، مينم حقمده صوراشقان وقتنك ابوسفیان مینى يامانلار - غه طرشقانى حالده علقمه ايسه درست وياخشى تعريف ايتكان ، علقمه نڭ شول ايزگولگينه مكافات نيموشلى . « اشكر الناس للناس اشكرهم لله تعالى » دىب جواب بىردى (۱) .

(۳۹) اَصْرِمِ الْاَحْمَقَ .

ترجمه : « احمق كشى برله مناسبت ياصامه ، مناسبتك بولسه اوزل ، كىسل !... » .

حديث شريف ، احمق برله دوست بولو ، مناسبت ياصاو و معامله قىلودن منع ايتهدر . « احمقلىق » ، دواسى تابللى طورغان خسته لىكلردن ايكانلىكى معلوم . عرب شاعرى مونڭ حقندە :

لكل داءٌ دواءٌ يستطب به
الا الحماقة اعيت من يداويها

دىب زارلانادر .

« احمق دوست غه كوره عقللى دشمن ياخشىراق » دىگان سوز ، بىك كوب تجربه لر صوڭنده ايتولگان سوزدر . « احمق برله مناسبت كسب ايتودن صافلان ، احمق كشى فائده ايتو قصدى برله ضرر كيترووى مەكن دىگان » سوز حضرت عمردن مرويدر . ايندى رسول الله احمق برله دوست بولو وفاتناشودن منع ايتە طورغان بولسه شول ييتەر ، باشقه دليللەرگه احتياج بولماز . « اذا جاء نهر الله بطل نهر معقل » .

امام شافعى حضر نلرندن « لايذ الفقيه من سفيه يناضل عنه ويحامي عليه »

(۱) دلائل الاعجاز ص ۱۶ . بو علقمه بن علائه ، مشهور آدماردن بولوب رسول الله زماننده مسلمان بولغان ايندى . نيندى سببلەرگه كوره در صوڭندن ارتداد قىلوب شامغه كيتدى . رسول الله حقنده قىصرغه ياخشى سوز سويلووى شول وقتده بولدى . رسول الله دن صوڭ كىرو اسلامغه قايتدى . اسلام حافظلرى اوزىنى اصحاب جملةسندە ذكر قىلەر . ماجراسى بىك كوب بولوب « اغانى » نڭ تورلى اورنلرندە ذكر قىلنهدر .

(بیل یاغور نیدرتماز ایچون فقیه آدملرنک سفیه (احمق) کشیلری بولو ضرور» دیگان سوز مروی بولسه آنک مرادی احمق برله دوست بولو ومناسبت پیدا قیلو توگل بلکه نیگزله رایچون اوسنال آیاغی آستینه قسدرله طورغان یوموچقا برله فائدهله نوفیلندن گنه وقتلی فائدهله نودر. یوقسه احمقن فائده کوتو، آيازدن یاغور کوتو قیبلندن معناسزاش بولور. خواجه سی حقنده آیونک خدمتی نیچوک بولغان بولسه اوزینک دوستی حقنده احمقنک خدمتی ده شوندن فرقی بولماز. الوغ ذاتلردن بری: «دوا قیلووم سببلی کوزسزلر کوزلی بولدیلمر، آلا تنلیلمر سلامتک نابدیلمر اما احمق غه هیچ بر دوام کیلشما دی، سلامتک نابدی اولسکی حالنده فالدی» دیب سویله گانلگی روایت ایتوله در.

بر کشینک عقلی یا که احمق بولووینی بلور ایچون آکا محال نرسه لر سویلب قار ارغه کیره ک. شونلرغه اشانوب طورسه واوز کوکلی برله معاکمه یورونه آلماسه اول کشی «احمق» در. شاعر:

آدمک احمقغینه استمه غیر دلیل
قیسه تصدیق هر ایشکان سوزی اول بی قیل قال.

بو حدیثده گی «احمق» دن مراد، احمق بولوب بارانغان کشیلردر. یوقسه بعض بر «احمق» هر کشیده حتی که بیک عقلی آدملر دهده بولور غه، ممکن.

آدم بالاسی ایچون احمق وسفیهلر برله توگل بلکه کوب تجربه کورگان واوزون عمر سورگان فارنلر، معلوماتلری کیك بولغان عالملر، ضرر وفائده لی نرسه لرنی آبروب بلوچی حکیملر وذهنلری اوتکون فکرلری ایشلی طورغان یاشلر برله صحبت ایتار که وممکن قدر شونلردن استفاده قیلور غه تیوشلی «جالسوا الکبراء وسائلوا العلماء وخالطوا الحكماء» دیگان حکمتلی سوزنک (۱) مضه ونیده اوشبودر.

﴿ ۴ ﴾ اَعْبُدِ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكْ بِهِ شَيْئًا وَاقِمِ الصَّلَاةَ الْمَكْتُوبَةَ وَادِّ الزَّكَاةَ الْمَقْرُوضَةَ وَحُجَّ وَاعْتَمِرْ وَصُمْ رَمَضَانَ وَانْظُرْ مَا تُحِبُّ لِلنَّاسِ اِنَّ يَأْتُوهُ اِلَيْكَ فَاَفْعَلْهُ بِهِمْ وَتَسْكُرْهُ اَنْ يَأْتُوهُ اِلَيْكَ فَانْرِهِمْ مِنْهُ .

ترجمه سی «الله تعالی که اخلاص برله عبادت ایت، داننده وصفاننده شرک

(۱) بعضیلر مونی حدیث دیبیلردن.

فائمه، فرض نمازلارنى وقتىدا، اوتە، فرض زكاتىنى اورنىدا تاپش، كوچك
يېتىسە فرض و نفل چىلارنى قىل، رمضان روزەسىنى پۈت، اوزگە خىلقلارنىڭ نېنىدى
مەاملە قىلۇلارنى ياراتماسەك اوزىك ھەم آنلار خىلقلارنىڭ شۇندى مەاملە-دن صافلان!»،
«عبادت»، الله تعالى گە تىللەل وخضوع قىلۇدن و «شرك» دە الله تعالى نىڭ
ذاتىدا يە صىفاتىدا مەلىكىدا اورنىدا ونظىرى بار دىيىپ بىلۇدن عىبارەتەر.

بۇ ھىدىت شىرىفىدە «ايمان» سۈكۈندە نماز، زكات، حج، رمضان روزەسى
كېك اسلام رىكەنلىرى؛ نفل حج ھەمدە مەلىمانلار آراسىدا دستور العىل پۈتۈلۈۋى
مەلۇب بولغان اخلاقى ھوقۇدن بەزىلىرى ذىكر قىلىنمىشەر.

نماز وزكات، حج و روزە، اسلام دىنىدا الوغ و ثوابلى عبادەتلەردىن ھەمدە
فرآن كرىم طرفىدن فرمان ايتۇلغان ھەملەردىن ايدى. لىكن نېنىدى ھەكىمەر،
سۈكۈ و قىلۇردە ھەر يەردە بولغان مەلىمانلار آراسىدا بۇ ھەملەلەر ھەقىدە يالقالۇق
و ھەمىسەزك كۈرلە باشلادى. بۇ البتە ياخشى اش تۈگەر.

مۇمن بولۇ ورسول الله ھەمىسەزك كۈرلە يۈلىنى قېۋل ايتۇ، شۇل عبادەتلەرنى
التزام قىلۇ وگۇيا «مېن آنلارنى ادا قىلۇرغە ھەم ايتىم و شۇشى ھەمىنى البتە
وفا قىلۇرمن» دىيىپ سۈز بىرۈدن عىبارەتەر. شۇلاى بولغاچ، اۈستگە آلفان
نەرسەنى ادا قىلۇ و سۈزدە طورو تېۋشلى. بۇ عبادەتلەر خۇسۇسا نماز اوقۇ بېك
بېگىل نەرسەلەر بولغانلىقدىن و قىلۇرئى ادا قىلۇمنى قالۇرى صرفى يالقالۇق و ھەمىسەزك
درست، اصللىرىنى انىكار ايتىمگان مەندە مەكۈر عبادەتلەرنى اۈتەمە وچىلەر،
كۈبرەك ھەمىلەر فائىدە اسلام دىنىدىن چىققان و مەلىمانلار ھەمىسەزك آيرىلغان
بولمىلەر. شۇلاى بولسەدە الوغ گناھ قىلغان بولۇ و اۈستگە بۈرچ اۈيۈدن
قورۇلۇمىلەر.

«آندە، بېك قورۇقچى بېلان بار» دىيىپ خېر بېرىلگان اورنغە كرو،
شۇل سۈزگە اشانماۋچىلىقدىن كېلسە اۈشۈبۇ عبادەتلەر ھەقىدە مەسەلە ايتۇ و ھەمىسەزك
كېچىكەردە يە شۇنلارنىڭ الله تعالى طرفىدىن بېۋرلغانلىقلارنىڭ اشانماۋچىلىقدىن و
يا كە فارشۈچىلىقدىن كېلۇر. شۇشى ھەمىسەزك ھەر ايكېسىدە تېۋشسەزك اشدەر.
شۇنىڭ اېچۇن فرض نمازلەر و ھەمىسەزك اسلام بىنالىرى صائىلا طۇرغان عبادەت و ھەمىلەر
ھەقىدە مەسەلە ايتۇلۇپسۇن و ھەمىسەزك كۈرە تەلەپسۇن ايدى. خۇسۇسا «نماز»
ضائع بولۇ، اسلام دىنىنىڭ قەدى ھەمىسەزك كۈچلى بىر ھەمىسەزك.

نماز اوڭوچىلىق عادت بولوب قالسون و طبيعت حكمينه كرسون ايچون
باش وقتىن موڭا اوڭرەنو و دايمچىلىق قىلو لازم. صبى وقتىدە اوڭرەنلىگان
عادتلىر، آدم بالالىرىندە آخىر عمرلىرىدە قدر تاشلانمى بارغانلىقىرى معلوم. اوشبو
حكمت ايچون بولسە كىرەك، روسلىر عبادت قىلور ايچون. چىركاۋگە بارغان
وقتلىرىدە باش و صبى بالالىرىنى اوزلىرى بىرلە بىرگە اىيەرتوب بارالىر و دىن
رەسلىرىنى قىلو حقنىدە عادتلىندىرەلىر.

امام احمد، سېرە بن مەبەدەن: «اذا بلغ الغلام سبع سنين امر بالصلاة فاذا
بلغ عشرة ضرب عليها» حديثى رىوايت ايتەدەر (۱). مەزمونى: «بىدى ياشلىرىدە
يېتىكانلىرىدىن صوڭ صبى بالالىر (ايرلىر و قىزلىر) نماز بىرلە بىيورلورلىر، اون
ياشلىرىدە يېتىكانلىرىدىن صوڭ اوقوماسەلىر صوغو بىرلە تەزىر بىيور درست
بولور» دېمەكلىر.

كەچكەنە اوپلىرىدە و بوزوق هولاردە آچلى طوقلى طورۇچى شاڭردلىر نماز
اوقىلىر، زەھىرىر كېك صووقلىرىدە يىراق يىيرلىرىدە گى يىلغەلىرغە باروب طهارت
آلوب قايتالىر، تاش يايواسادە نمازلىرىنى وقتلىرىدىن قالدىرىملىر ايدى. حاضرىندە
ياخشى هولالى بىنالىرىدە اوقۇچى، اوست ياشلىرى ياخشى، طهارت اورنلىرى جلى
بولغان شاڭردلىر، بو نماز طوغروسىدە مەسەلە فىلولورى حقنىدە مەنور بولمازلىر.
دىناۋى علملىر ايچون تاسىس ايتولىگان اورتا مەكتەپلىرىدە گى بالالىرىغە روسلىر،
«دىن» درسلىرى اوقۇتىدەلىر و شول درسلىرىدىن امتحان قىلدەلىر، امتحانلىرى
ياخشى بولماسە صىغىلىرىدە قالالىر، هر آتەندە و دىنى بايراملردە جەمەت بولوب
عبادت قىلەلىر. حال شولاي بولغاندە بىزنىڭ دىنى مەكتەپلىرىدە اسلام قاعدەلىرىدە
التفات اينما و بناى اسلامدىن بولغان عمللىرىنى ادا قىلماۋغە نىيەدى مەنابىرگە
كىرەك؟ بو، خىرلى فال توڭل. خرىمىلو مەغلە و مەغلە، مېرى و مۇدىلر بوحقە
فكر يورنسونلىر، ملت بالالىرىنىڭ اوز دىنلىرىدە مەبەتسىزلىك كورسانولىرى حقنىدە
بىرر تورلى چارە تابسونلىر ايدى. بورونقى خەلقەلەرنىڭ بېش آلتى يىللىر طرەشوبدە
بلدە آلمى طورغان نرسەلىرىنى بىر قىشدە بلدەرگە موفقى بولا طورغان مەعلم
و مەغلەلەز ايچون بو اش چىتون بولماسە كىرەك. دىنلىرىدە مەبەتلى و دىنى وظيفەلىرىنى
ادا قىلوچى بالالىر، اوزلىرى عائلە صاحبلىرى بولغانلىرىدىن و بالا چاغاتىرىدە قىلورغە
كوشكانلىرىدىن صوڭ شوشى مەغلەلەرگە رەھمتلىر اوقۇرلىر، ايزگولسكلىرىنى اونوتمازلىر

و هر وقت خیر دعا برله ذکر قیلوب طورلار، باغشی اسملرینی مثال ایتوب سویله رلر.

دنیا عمری نی قدر اوزون بولسه ده آخرنده «اولم» بار، اولم سوکنده بیک مهابت بر کونده حساب و جزا بولاچق، شول کونده بیک کوب یوزلر آغاراچق و بیک کوب یوزلر قارالاچق. حیات نامری کیسمه زدن و صولشلر اوزلوب فرصتلر اوتماز دن مقدم، شول کون ایچون حاضرله نو، سفر یاراغینی کورو لازمدر. الله تعالی جمله مزگه انصاف بیرسون، کوکل کوزلر مزی نوزوک قیلسون!..

(۴۱) اِعْزِلِ الْاَذَى عَنْ طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ (۱)

ترجمه سی: «مسلمانلر یوری طورغان یولده، اوکغایسز لاب طورا طورغان نرسه لر بولسه شونلر نی چیت که آل، یبار، بتر!..»

ابو برزہ الاسلمی صحابه، رسول الله حضورینه کیلوب، یا رسول الله! میکا اوزم فائده له نورك برعمل اوگرت! «دیب اوتنووینه فارشو رسول الله حضرتلری اوشبو حدیث شریفنی سویله گان ایدی (۲).

بو زمانده برر دین عالمندن: «میکا برعمل اوگرتسه نه!» دیب صور اوچی بولسه، «فلان قدر نفل نماز اوتو!، فلان قدر تسبیح ورد قیل!» دیب اوگرتسه چگنکه شعه یوق.

یوللر نی آرچو و خلقلر غه اوکغایلق قیلونک فضیلتی و ثوابلی اش بولووی حقنده رسول الله نك موندن باشقه حدیثلری ده کوب. موکدا کوره تاش یوللر، تیمر یوللر، صالو، پویزدلر و پاراخودلر یورتو، کوپرلر اشلو، اسلام دینینه کوره الک ثوابلی و الک فضیلتی عمللر دندر.

اجتماعی و عمرانی اشلر ده شوشندی نصیحتلر سویله وچی، خلقلر غه خدمت ایتونی آخرت عمللر ندن صاناوچی بر پیغمبر نك امتی، دنیاغه چیققان و چیقووی احتمال طوتواغان هنرلر نك آتالری بواورغه و عمومی فائده لری کورله چک اشلر، مونلر نك خدمتلی و فائشاری برله میدان غه کیلورگه تیوشلی ایدی. لیکن... بو «لیکن» سوکنده یازلووی لازم بولغان نرسه بیک کوکلسز و بیک حسرتلیدر.

(۱) صحیح مسلم. ج ۲ ص ۲۹۲. احمد ابن حنبل مستدی. ج ۴ ص ۴۲۰.

(۲) سنن ابن ماجه. ج ۲ ص ۲۰۵.

درست اولگی مسلمانلار رسول الله نڭ دینی و اخروی اشلار حقنڭغی نصیحتلرینی زور بر غنیمت ایتوب طوتولری قبیلتدن اجتماعی و عمرانی اشلارده ده آنڭ طرفندن سزلوب قالدرلغان سزق بویچه بور دیلر و ملتینی بیک فائدهلی یولغه توشوروب یبار دیلر. قوبولر قازیتو، مکه برله مدینه آراسنده یاغشی یول آچو، آقچه صوغو و شهرلر صالو کبک اشلار اوشبو جملهدندر.

اوشبو «اعزل الاذی» کبک حدیثلرنڭ عبارتلرنندن، اشارتلرنندن آڭلاب بولسه کیرهک حضرت عمر «کوفه» شهرنی بنا قیلغان وقتده «اویلر ابکی قاتندن بیوک بولماسون، زور اوراملر اون اوچ آرشیندن و تفرقار یدی آرشیندن کیم فالماسون، مسجد آلدنده آلتمش آرشین قدر میدان (بوش اورن) بولسون!». کبک فرمانلر بیرگان و شول فرمانلر، یرلرینه کیتورلگان ابیدی.

سفلردن باشلانغان اوشبو عمرانی اشلر، خلفلر طرفندن دوام ایتدررگه، تکامل و ترقی قیلدررغه، بتون دنیا نڭ کوزی توشهرک و اورنهک ایتلوب طوتولورلق بر حال گه یتشدررگه تیوشلی ابیدی. لیکن خلفلر، سفلر بوللرندن بورمادیلر، تکامل و ترقی قیلدرو بر طرفده طورسون اولگی حالده گنده دوام ایتدره آلمادیلر. اسلام دنیاسینه هندولرنڭ رهبانلقلری و ایرانلرنڭ استبدادلری کرو برله شوشی اشلرگه بیرلیدیلر. عوام خلق، درویش و صالوق صفر بولدی، اویا بولغان خواص ایسه روحانی رئیس صفتی برله مونلرنی ایموب یاندیلر. اوشبو جهندن ده اسلام دنیاسی خرابلق و باباغوش اویاسی بولوب قالدی. انا لله وانا الیه راجعون.

(۴۲) اعْظَمَ النِّسَاءُ بَرَكَةً اَيَسَّرَهَا مَوْنَةً (۱).

ترجمه سی: «خانولرنڭ قونلوغسی (برکتلیسی) ابر ایچون بیگل یوکی (آز مصرفلی و آز مشقتلی) بولغانیدر».

مهرلری عادتدن طش توگل، طویلری مصرفسز، کیوم صالوملری گوزهل و نظیف بولووی برله برابر تکلفسز، آشاو ایچولری معتمد، ایرلری برله ترکلیکلری مشقتسز بولغان خانولر اوشبو حدیث شریف گه مصداقلر و حقیقت حالده اولرلی برله ماقبتانورغه درست بولغان «ملت آنالری» در.

معیشت و دنیا کوتونڭ روحي « تدبیر » برله « اقتصاد » در. خاتون،
 فی قدر کمالات صاحبی بولسده بولسون تدبیرلی و اقتصادغه رعایت ایتولماسه
 عائلهڭ استقبالی « بلا » و « شقاوت » دن امین بولماز. خاتونڭ زینت اسبابی
 کوبایو و آرتو نسبتند حقیقی قیمتی کیمی و توشه در. شونڭ ایچون برتین گنه
 بولسده اورنسزغه طوتولمازغه تیوشلی. عائله، کیرهك فقیر و کیرهك بای بولسون،
 بو طوغرده آیرما یوق، باری بر حکمده در.

اولگی زمانلرده بایلیق برله مافتانو عادی شایع ایدی. شونڭ ایچون
 بایلر اوز بالالارینڭ « طوی » لرینی بیک شهب یاصیلر، خانولرینی زینتلرگه
 چومدروب یورونه لر ایدی (بایلیق کورسده لر بولا). بو عادت، دنیاڭ هر
 یرنده و هر قومنده بولوب طوی و ضیافتلر، کیوم سالوملر برله یاروشالر بر
 برندن اوزوشالر ایدی. اما بو کونلرده طوی و ضیافت، کیوم و بورت یر
 طوغروسنده آدملر آراسنده کوب آیرما قالمادی. بو کون کشی خدمتنده یورگان
 بر آدم مسقوادنمی و ارشاددنمی قایدنلر مال آلوب قایتاده زور کیمت آچوب
 بای بولوب اوطوره، اونار تابون کشی جیبوب صیلی، علما مجلسی یاصاب دنیاڭ
 آستینی اوست که کیتوره. طوی یاصاسه بانئکیرلر روشنده قیلانا. بلکهه پریکاز چیک.
 لرڭ خاتونلری، بایلرینڭ خاتونلرندن یاغشیراق کیونلر پریکاز چیکلر اوز-
 لری ده بایلرندن کیم قیلانمیلر. شونڭ ایچون طوی و ضیافت همده کیوم سالوم
 برله بایلیق کورساتو ویایشونڭ بو کونده کوب معناسی قالمادی. کوب معناسی
 قالمادی غنه توگل بلکهه هتولای معناسز بر نرسه بولوب قالدی. چونکه اول
 زمانده بو نرسه لر سببندن بایلیق کورساتوب خلقلرڭ انابتلرینی کسب ایتو
 وشونڭ سببندن زور اشلرگه کرشوب کیتو ممکن ایدی. اما حاضرنده امنیت
 کسب فیلور ایچون باشقه اصوللر (ویکسل هم بانه اصوللری ده مونده داخل)
 چیقدی، آش، صو، کیوم سالوم برله بایلیق کورساتوگه حاجت بولمی. باشلادی.
 اولگی وقتلرده عائله لرڭ کوتارلورلرینه، اش که کرولرینه سبب بولغان
 کینولر، صیلاولر ایندی بو کونده عائله لرڭ فلاکتینه، پریشانلغینه سبب بولالر.
 موده که اسیر بیرلگان خانولر ایرلرینی اوتغه سالالر. عقلی خاتون بو اش که
 رضا بولماسه کیرهك.

بو زمان باشلری اوز طوبلری ایچون اوزلری خواجه بولورغه واوزلری
 تدبیر یورتورگه تیوشلی. طوی سلطاوی برله جیلشوب، صیلاشا، آشی ایچسه

طورغان زمانلار ايندى آرتىدە قالدى. اگرده قارتلار صيلاشاسىلرى، آشى
ايچەسىلرى كىلسە اوزلرى آراسىندە طوى باصاسونلار، اما ياشلارنىڭ بختلارنى
قىستلارنى كىماسونلار وائلارنىڭ اسملارنى، ئارىخى بىر كۈنلارنى سۇ استعمال
اينماسونلار. صىلارغە، ايچارگە و آشارغە باغشلانغان آفچەلار ياشلارنىڭ اوز
كىرەكلرى، ساماور، آت و صيىر، اوى و كەلەت كېك اوز ضرورتلىرى ايچون
صرف اينلسون، اوز حىيانلارنى سىرمايە باصالسون.

تەكلىفى طويلارنى كۈب كوردىم اما ھەمىسىنى اونوتىم كۈكلەمدە خاھەرلەرى
قالمايدى. بىك كۈب زمانلار اوتسەدە تەكلىفسىز بىر طوى كۈرگانىنى اونوتىم، كۈز
آلەمدە بىچىم بولۇپ طورادى.

روس يورلىندە اجارە بىرلە طوروچى بىر طول خاتون اوزىنىڭ بىتىم قىزىنى
چىت شەردەگى الوغ بايلاردىن بىرىنە بىردى. مەجلىسدە مەقتى وفاضىلار مەجلىسنىڭ
آخوندى وياشلاردىن ايكى اوچ آدم حاضر بولۇپ بىتونسى آلتى يىدى آدمىن
عبارت ايدى. نىكاح مەراسىمى تامام بولغاندىن سوڭ چاى كىتور دىلار. ايرى طرفىنىڭغى
و كىل، نىچە دانەدر بوزاراك كاغىدلار چىقاروب: «حضرت بو آفچەنى نىكاحلەنۇچىلار
ھەدىسەسى ايتوب فقير شاگردلارگە ياكە مەدرسەنىڭ باشقە بىر ضرور اورنلارنى
طونارسىز» دىب آخوندىغە بىردىدە مەجلىس شونىڭ بىرلە نىمام بولدى. بىز ئارالدىق
اما شوشى طوىنىڭ اثرى كۈكلەمدە ھەمىشە بىتىمى شول ھالەتچە طورادى.

شەرىعتدە مەرنىڭ كۈب طرفى بىلىگۈلى بىر مەقدار بىرلە چىكلەنمى بىلكە بو
ھال خەلقنىڭ اوز اخیيارلارنى تەبىشلىغان. بىر وقت حضرت ھەر مەنبەدە خەلقارغە:
«مەرنى كۈب سالماڭىز. اگرده دور تەبوز درھمىن آرتق مەرن بىرسەڭىز آرتقاننى
بىت المالغە آلورمن (مەسادە قىلورمن) دىب مەنبەردىن توشوب بارغان وقتدە
آرتىدەغى صفە او طوروچى بىر خاتون آياق اوزىنە باصوب: «يا اميرالمؤمنين!
الله تعالى، قرآن كریم: — خاتونلارڭىزنى آيرغان وقتدە، مەرگە بىرگان نر.
سەڭىزنى آلۇب قالماڭىز، بىرگان نر سەڭىز كىرەك — قنطار — (قنطار دور تەبوز
درھمگە كۈرە بىك كۈب آرتقغە ايتولنەدر) بولسەدە — دىب فرمان بىرە
ومەرگە ھتى قنطار بىرۈ درىستلىگىنى آڭلاتا، شونىڭ ايچون سىزنىڭ بو امرڭىز
پورماز!... (۱) دىدى. حضرت ھەر، خاتوننىڭ سوزىنى تەڭلاغان سوڭىندە كىرۈ

(۱) وان اردتم استبدال زوج مكان زوج و آيتيم احدیون قنطاراً فلا تأخذوا منه شیئاً . . .
(نساء: ۲۳).

خاتون بر برینه متناسب و موافق بولولرندن عبارت. اوشبو نرسه لر رعایت اینولمگان نکاحلرده ایر حقیده و خاتون حقیده کامل اینولماز بلکه بیک کوب وقتیده خیرسن اشلرگه سبب بولور (۱).

۴۴) اَعْلَهَا وَتَوَكَّلْ (۲)

ترجمه سی: «دوه کئی باغلاده الله تعالی گه توکل قیل...».

بو سوزنی رسول الله حضرتلری: «یا رسول الله! الله غه توکل قیلوب دوه منی شوشی حالنده (بوش) یبارهم» دیگان صحابه گه قارشو سویله گان ایدی. رسول الله نڭ مقصودی ایسه «توکل»، ظاهری سبیلرنی قیلوب بترگانندن صوڭ الله تعالی گه اشانو ایکانلکدن عبارت بولووینی بلدرودر. بنده لر الله غه توکل قیلورغه تیوشلیلر، شونڭ برله برابر ظاهری تدبیرلرنی قیلو، سبیلرده قصورلق ایتماو برلده مکلفلردر. یوقسه هیچ بر اش اشلیمی و ظاهری سبیلرینه کرشمی، صوزلوب یاتو، قول قوشروب طور و یا که دعا قیلوب نمازلق اوستننک اوطورو «توکل» توکل. اگرده سبیلرینی قیلمی و تدبیرلر ایتمی طور و یا دعا برلگنه اش بتسه ایدی پیغمبر من صوغشلا رغه بار رغه حاجت کورمگان بلکه اوطورغان اورننده قول کوتازوب دعا قیلغان بولور ایدی ده دشمنلر نڭ کولمری کولگه اوچقان، اثرلری بتکان بولور ایدی. چونکه پیغمبرلر دعا سندن ده ألوغ دعا یوقدر. پیغمبرلر و خصوصاً اوز پیغمبر من هیچ بر اش اشلیمی، تدبیر ایتمی طور و یا نمازلق اوستننده دعا غنه قیلوب اوطور دیمی؟ آلا اوطورو قایده! حتی دوه نده باغلارغه، تشاوارغه قوشادر ایدی.

اوشنداق خلیفه لر و صحابه لر هر نرسه نڭ ظاهری سبیلرینه یا بوشالر، کوب مشقتلر کوره لر و ما کلائی تیرلرینی آغزالر ایدی. حالبوکه الله غه توکل اینتوچی بنده لر نڭ اڭ آلدای صفده بولغانلری مونلردر.

امام ترمذی و باشقه لر: «اگرده الله تعالی که حق توکل برله توکل قیلسه کز، آچ بواب تالک غه، طوق بواب کیچ گه کره طورغان قوشلرینی رزقلاندرووی قیللندن سزلرینی هم رزقلاندور» مضموننده: «لو انکم کنتم توکلون علی الله

(۱) عائله فردلری آراسنده غی متقابل حقار «عائله» هم «نصیحت» اسمی اثرلرده بیک تفصیل برله یازلیدی.

حق توكله لر زقتم كما ترزق الطير تغدو غماصا وتروح بطانا» (۱) ديب حديث كوچره لر.

قوشلار، كيچ برله طوق بولسه لر بو ايسه كون بوينچه رزق آرتندن يورولرى والله تعالى نك سنتينى بيرينه كيترولرى سببيلدر. قوشلار اويالرنده نيك ياتمىلر، نيك ياتوب رزق حاصل بولماغانىنى ياخشى بله لر و رزق تحصيل قىلور ايچون بر قارانغودن ايكنچى قارانغوغه قدر يوريار. مونلر نك توكللرى، اجتهاد و سببيلرىنى قىلودن عبارت. رسول الله، آدملىرگه قوشلردن و آنلر نك اشلرندن عبرت و كوچرگچ آلورغه قوشلدر. توكل كوكل اشى بولغانلىقدن آنك تن هر كىلرندن عبارت بولغان سببيلرگه اصلا خلافلقى يوق. بر كشى كسب ايتوبده توكل قىلوچىلردن و هيچ كسب ايتمگان حالده توكلسىز بولورغه ممكن. مگرده رزقنى، كسبنك اوزندن گنه توكل بلىكه الله تعالى دن كوررگه تيوشلى، بو معلوم.

اش اشلهمى نيك يانو، حيات صوغشنده بولغان دشمنارغه ياردم بىرو و آنلر نك غالبلىكلرىنه يوللر حاضرله و همده آنلر طرفندن تابىتالو و ايزاودن عبارت بولاچقدىر. ليكن صوگقى مسلمانلر بو اشنك ياراماغانلىقىنى آكلاب يتكىرمىلر، شربعتنى درست فكرلى آلماولرىده موگيا ياردم بىره در. شول سببلى مونلر حيات مبارزه سنده اوزلرىنه قارشو طور وچىلرغه قورال بىره لر، بو اشنك ضررلى ايكانلىگىنى سىزه آلمايلر.

مكه و مدینه گه باروب «مجاور» بولوب طورولر، عائله سىنك رزقى و نفقه سى ئامىن ايتولمگان مدنده ايشانلرغه يورولر، بالالرىنى اوقوتماغان و تربيه بىرمگان حالده ختملر، صحبتلردن دم اورولرى نك هر بىرى تنازع بقا ميدانندن قاچو و حيات منازعه سنده بولغان رقبيلرگه كوچ بىرودر. حالبوكه هر بر كشى اوز قولندن كىلگيان قدر اش اشلرگه، بايلق و هنر هم ده صناعت طوغرولرنده ملت نك كوتارلووينه ياردم قىلورغه تيوشلى.

مجاورلر، ايشان و مريدلرگه حرمت كورساتوله «جوار كهعه ده (يا كه) جوار رسول الله دعا كزله مشغول» مضمونده رسمى تعبيرلر و كليشه گه آلانغان سوزلرگه بزده بىك اهميت بىره لر اما اصل اهميت بىرله چك اورنلر باشقه در.

(۱) جامع ترمذى. ج ۲ ص ۵۷. «توكلون» اصلده «توكلون» دو. «لرزقتم» سوزينه بعض بر شارحلر نك «ولو تركتم الاسباب» ديب معنا بىرولرى فاحش صورتده ياكلاشدر.

جنت آچقچلری خاقلرنڭ آياق آستلرنده اورالوب يوريلر، شونلرغه آبونلر
وسورتونلر لىكن شونى كورمىلر بىك يراق يرلرگه باروب شهم ياندروب
ايزليلر لىكن نابا آلميلر.

مجاورلارنڭ الوغار نىن بولغان بر آدمنڭ: «بلىكه ابى پادشاهنى باودرر
(يوزلك كاغدندن كىايه فيله) دىب فلان كىشىگه بارغان ايدىم، بارى يىكرمى
بىشلك بىردى، قزارمادى. واعتدارده فيلمادى» دىب سويلهوى روايت ايتوله.
بز او قوغان اورنده مدرسه اويلار نىن برينڭ ميچى بهرلىگان سببلى شاگردلر
صالقونده طوروب چفالاندىلر. اوكتابر باشلرى بولوب كونلر صالقون ايدى.
بر ايكي صوم آقچه يوقلقدن شاگردلر نڭ صالقونده طورولرىنى آڭلاوچى
مسافر بر قارت، چيشنوب اوزى ميچ چيقارغە كرشدى. شاگردلر قايسى
قوم، قايسى بالچق، قايسى صو كيتورديلر وهر برى بر خدمت برله يوكروب
يوريلر ايدى. ناولك ياروم ديگانده مورچهغه يافدىلر، كويسى كوپر باش-
لر نىن وچوپلىكلردن جيولوب آلمان كىرپچ وانتقار نىن اويولگان ميچ،
معجزه قىيلىندن بىك كىلىشدى وقزا طورغان بولدى. شاگردلر شادلاندىلر و:
«باباى! سىڭا ايندى نىندى دعاالر قىلىق؟!» دىيوشدىلر. باباى: «مينم
مقصودم برگنه نرسه اولدىركم دنياى ايمان برله اوتو، شونى صوراساڭز
بولدى!» دىدى. شاگردلر بر آوزدن قچقروب دعا قىله باشلاديلر، باباى،
اوكسوب اوكسوب يغلى ايدى.

يكرمى بيش صوم كاغدىنى آقچهغه صانامغان كىشىگه اينر گولك ايتوب جنتنى
صاتوب آلوغه كوره بر تنكهلك ميچ برابرينه صاتوب آلو اميدلىرەك.

«توكل» بهانهسى برله كسب و طريشودن طوقتاو، نى قدر اصلسز بولسه
«تقدير» بهانهسى برله ده كسب و سعیدن، طبييلرغه كورلو و دوالانودن طوقتاوده
شول درجه ده معناى سزدر. برر يردن ئله كىرو ياكه صيلانو اميدى بولغانده
موندى آدملر «توكل» هم «تقدير» نى بهانه ايتوب صولوب ياتماغانلرى حاله
عهومى و اهميتلى اشلر حقنده شوندى بهانهلر برله چىگنولرى محض بالقاولقدىر.
وحبى:

مانع دگل توكله آثار سعى وجهد

ساعى اولانلر ايتمهدهدر كسب عزوشان.

(۴۵) اَعْمَلُوا فِكْرٌ مِّسْرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ (۱).

ترجمه سی: «سز عمل قیلنگز، هر کشی نیندی عمل ایچون یارانلغان بولسه شونی قیلورغه موفق بولاچقدر».

تقدیر تیکشورگه، اوزینگ شقیلردن یا که سعیدلردن ایکانلگندن بحثلر قیلورغه لزوم و حاجت یوق. سز اوزگز بیورلغان نرسه لرنی اشلگز، شریعت تنکیلف ایتمکان نرسه لرنی اوستگزدن توشرگز، عملگزده دوام اینوگز، اوزگز مستعد بولغان و شونک ایچون یارانلغان نرسه لرگز آلدگزغه کیلور.

«عمل» سوزی، آخرت و دنیا عمللرندن عام بولغانلقدن حدیث شریفکگی «عمل» دن ده شول عام معنا یعنی دنیا هم آخرت عملی اراده قیلنغان بولووی ممکن. تقدیر تیکشور برله آخرت عمللر نده کیمچیلک فیلو یاراماسه، تقدیرگه سلطاو یاصاب دنیا عمللر نده کیمچیلک فیلوده یاراماز. بنده لر تقدیرگه ایمان کیترو برله مکلف بولسه لرده تقدیرگه حواله قیلوب اشدن طوقنالبوب طورودن و نیوشلی بولغان سببلرنی قیلمی وقت اوزدردن منع اینوله لر. حرکت ایتمگانک و اجتهادینی کورمگانده کیبانلردن عبارت ایگونلری و کیبتلر طولو ماللری بولغانینی کوروچی یوفدر. دنیا، سبب عالمی بولوب کائنات: «لیس للانسان الاماسی» قاعده سینه بنا اینولمگانلگی معلوم. امام غزالینگ:

جری قلم القضا بما یكون
فسان التحرك والسكون
جنون ملک ان تسعی لرزق
ویرزق فی غشاوته الجنین

بیتلرینی استحضان فیلووبینی (۲) الوغ آدم لرنک زلتلرینه مثال اینارگه لائقدر. مذکور بیتلر، شاعرلر و ادیبلر طرفندن تحسین، تاورغه ممکن بولسه ده امام غزالی کبک شعر و ادب علمی برله مناسبتی بولماغان جدی و محقق عالملر طرفندن استحضان قیلنو توگل حتی استقباح قیلنورغه ده صلاحیتی یوق. چونکه امام غزالی کبک نادرلر طرفندن استقباح قیلنو، شول نرسه گه قیمت قویو بولادر. حالبوکه بو شعرلر، معنا و مضمون اعتباری برله بتونله ی اهمیتسنر بلکه جهالت ثری نرسه لردر. الله تعالی حضرتی: «و هزی الیک بجذع النخله» هم ده «فامشوا فی

(۱) احمد ابن حنبل مسندی، ج ۳ ص ۴۰۳. و ج ۴ ص ۶۷.

هنا كېيا « كېك فرمانلر بىرلە، خەلقەرغە «حیات» قاعدەلەرى، مەبەشتە و دىنيا كۈتۈ نظاملەرى اوگرەتۈپ تورسون، شوڭا قارشى، حركەت بىرلە سكون مەنارلەرنى ياخشى بىلىپ تورغان بىر نادان شاعر خىالى بىرلە اشلەتلۈپ چىقارغان: « حركەت بىرلە سكون، ھەر ايكىسى بىرلە» دېگەن مەناسىز سوز ئىسپىن ايتولسۇن ايمەش!... جىننىنى نەزىر ايتۇدە مەناسىزلىقىدۇر. جىننى، اوزى حركەت ايتماسە آنەك ايجۇن آناسى حركەت ايتەدۇر، آنەك حىياتى آناسى حىياتىنە تابىغ. اكرەدە آناسى حركەت ايتماسە جىننى رىزقلا نە آلورايدىمى؟ امام غزالى، شوشى سۇالغە نىندى جواب بىرەچكەر؟...

اكرەدە امام غزالىنىڭ «احياء» ھەم «نہافت» كىتابلارنىدە اسباب بىرلە مەسبەتە حقنەدە سويلەگەن سوزلەرى كىلى قاعدەلەرگە تابع فنى روش گە قويلغان بولسە ايدى بو شەر حقنەدەغى مەاملەسى كوز يۈمولۇپ كىتلىور و كوب اوز ايتلماز ايدى. لىكن بو آدمەك اسباب حقنەدەغى مەسلىكى بىك چوالچىدۇر. العصمة لله وحده.

۴۶) اِغْتَنِمْ خَمْسًا قَبْلَ خَمْسِ حَيَاتِكَ قَبْلَ مَوْتِكَ وَصِحَّتِكَ قَبْلَ سَقَمِكَ وَفَرَاغَكَ قَبْلَ شُغْلِكَ وَشَبَابَكَ قَبْلَ هَرَمِكَ وَغِنَاكَ قَبْلَ فَقْرِكَ (۱).

ترجمەسى: «بېش نەرسە كېلمازدىن مەقدم بېش نەرسەنى غەنىمەت سانما. اولەكەندىن لك تىرك بولۇوگەننى، خەستەلىكەندىن لك سلامتلىكەنگەننى، شىغلەندىن لك بوش وۇتەنگەننى قار تاقەندىن لك باشلىكەنگەننى، فقېرلىكەندىن لك بايلىقەنگەننى».

بو بېش نەرسەنىڭ قىممەتلىرى اوزلەرى كىتۈپدە آنار اورنلارنىسە خەتلىرى كېلىگەندىن سولەكەنە بىلەنەدۇر. مۇنى ھەر كىم اوز تەجرىبەسى بىرلە آڭلاغان بولا، شولاي بولسەدە ائىقات ايتىپ، ھەمىشە مەفرورلىق بىرلە يۈرى بىرەدۇر. شول جەھەتتىن بولسە بىرەك رسول الله بو حقنەدە ائىتلەرنىڭ خاۋارلارنىنە تۈشەرە وغەفلەت ايتىماو حقنەدە تەنبىيە قىلەدۇر.

حقيقت ھالەدە دىنيادە بولغان «حیات» و «مەبەشتە» حق تەئالىنىڭ «وما لىل حىيە

(۱) بو ھەدىث، ترمىنىنىڭ «الجامع» نەدەدە نىسائىنىڭ «المجتبى» سەندەدە يوق، شونەك ايجۇن «مشكەت» ساھىبىنىڭ ترمىنىگە و بەئىز مۇاۋىلەرنىڭ نىسائىگە اسناد قىلۇلرى ياڭلىشىدۇر. شۇغل، شۇغل، شۇغل (شىنەك زەمى و غەينەك سكونى ھەم زەمى بىرلە، شىنەك فەتھى و غەينەك زەمى يا كە فەتھى بىرلە) اوقۇدۇرست. ھەرمەدە ھا بىرلە رازىڭ ھەر ايكىسىنىدە فەتھ يا كە كسەر بىرلە يا خۇدەھانەك فەتھى و رازىڭ كسرى بىرلە اوقۇدۇرست.

الدنيا الامتاع الغرور» (آل عمران ۱۸۲) ديگان سوزينه موافق، آلدانو واغفال قىلنو اورنيدر. آدم بالاسى مونده دائم مشقت برله عمر سوره، واتع بولغان بولماغان حسرتلر برله يانوب كويوب وقت اوزدره در. شول سببلى انسانلر نڭ كوبره كى قسمى اوزلرينڭ خاقلرينى گوزلله شدررگه، حقيقى علم ومعرفت تحصيل قىلورغه يتشه آلملار، مادى ومعنوى سعادت كه ايرشه بلملر، عمرلرى بوش نرسه لر، آلدغى اميدلر و خياللر برله اوتهدر. شونڭ اوستىنه ده «حيات» كىسلووى برله آدم بالاسينڭ عملى كىسوله، ايكي اوچ تورلى نرسه دن باشقه، آرتندن بارلىق ايز گولك قالمى. شونلرنى ايسه اوشبو «حيات» ده غنه قىلورغه مېمكن. الله تعالى توفىق بيرگان ذاتلر «حيات» نڭ آزغنه ساعتلر نندن ده كوب نرسه استفاده قىلرلر، آللر نندن يسا كه آرتلر نندن باروب طورلىق خىر اشلر اشلېب قالالر. شول جهنن اولم كيماز دن مقدم «حيات» نى غنيمت بلورگه، نى گنه بولسه ده ياخشى نيت وسلامت كوكره كى برله برر نرسه اشلېب قالورغه تىوشلى. ايز گولكنڭ زورى كچكنه سى يوق، نى بولسه ده يارى. «فمن يعمل مثقال ذرة خيرا يره».

جان طنچى سزلىق و تن سلامت سزلىقى اوشبو حديث شريفده گى «سقم» (خسته لك) گه كره در.

(۴۷) اَعِدَّ عَالِمًا اَوْ مَتَعْلَمًا اَوْ مُسْتَمِعًا اَوْ مُجِبًّا وَلَا تَكُنِ الْخَامِسَةَ فَتَهْلِكُ (۱).

ترجمه سى : «عالم يا كه متعلم ويا كه مستمع (نىڭلا وچى) وياغود علمنى سويوچى بولوب يور!، بيشنچى (علمنى دشمن كوروچى)، بولودن صافلان، هلاك بولورسن!».

قولىڭدن كېلسه، فرصت تېسه عالم بول، بو اش نصيب بولماسه شا گرد و علم ايمسته وچى بول، بوده ميسر بولماسه علم مجلسلر ننده علم نىڭلا، بوده بولماسه علمنى دوست كور. ايندى موندن باشقه (مثلا علمنى دشمن كوروچى) بولورغه يارامى. چونكه هلاكلك شونده در. ابن الوردى اوشبو حديث شريفنى:

(۱) «اغد» سوزى، ايرته نمازى برله قوياش چىغو آراسنده غى وقت غه اسم بولغان «غدو» و «غذات» كلمه لر نندن امر صيغەسى بولوب «اغد» ، «غذات» وقتندە يورا. دىيكنر. لىكن مونده خصوصى وقت معتبر توگل. شونڭ ايچون ده «يورا» دىب ترجمه ايتولدى شارح لرنڭ ده معتبرلرى «اذمب وتوجه حال كونك عالما» دىب تفسير ايتدر.

كن عالما في الناس او متعلما
او سامعا فالعلم ثوب فخار
من كل فن خذ ولا تجهل به
فالبحر مطلع على الاسرار

ديب نظم قيله در.

علمنى دوست كورو ايسه آنك اهلينى حرمت ايتو، خلق آراسينه آنى
تارانتو، بلدرو واوگره تو، او قوچيلرغه همده مكتب ومدرسه لرگه، اوفوتوچيلرغه
مادى ومعنوى ياردملر بيرودن؛ مجرد ظن ياكه ايسكيدن ميراث بولوب قالغان
كونچيلهكلر سببلى علم اهللرينه دشمنلق قيلولر وغيتلرينى سويله ولردن، علمنى
معرفتنى سوو نصرف ايتودن صافلانو وعهوما علم يولنده بولغان كشيلر برله
ياخشى معاملده بولودن عبار تدر.

علم فضيلتى حقنده بعضيلر:

فلو لا العلم ما سعت نفوس
ولا عرف الحلال ولا الحرام
هو الهادى الدليل الى المعالى
ومصباح يضىء به الظلام

بيتلارنى سويله مشلر در.

اگرده مسلمانلر، باشقهلر روشنده دنياده راحت ومسعود طوراسيلرى
كيلسه مونك بردن بر چاره سى باشقهلر قيبيلندن ترتيبلى روشده علم حاصل ايتودر.

ان الجهالة كالسوءاء مضية
ارواح اهل الشعب كل ضياع
لا يرتقى شعب بغير معارف
هل يهتدى السارى بغير شعاع.

رسول الله حضرتلرى بو حديده، علمگه اخلاصى بولماغان كشيلرنى هلاك
بولوچيلردن حساب قيله در. علمنك اهميتى، نى درجهده زور ايكاتلگينه شول
اش كفايت ايتسه كيزهك. «هل يستوى الذين يعلمون والذين لا يعلمون».

(٤٨) أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ أَنْ تَصَّدَقَ وَأَنْتَ صَاحِبُ شَيْءٍ تَخْشَى الْفَقْرَ وَتَأْمَلُ

الْغَنِيِّ وَلَا تَمَهَّلْ حَتَّى إِذَا أَبَاغَتْ الْحُلُقُومَ قُلْتَ لِفُلَانٍ كَذَا وَلِفُلَانٍ كَذَا إِلَّا وَقَدْ
سَكَنَ لِفُلَانٍ (۱).

ترجمه سی: «صدقه نك اڭ ئوابلىسى اوزڭ سلامت همده مال چيارغه ياراتا،
فقير لىكەن قورفا، بايلقنى آرزو قىلە طورغان وقتىڭدە بىرگان صدقه در. اهمال
قىلمە، اولم غسنەلىكى كىلوب يتىكاندن صوڭ فلان كىشىگە فلان قدر وفلان
كىشىگە فلان قدر بىرلسون دىرگە باشلارسون، عالبوكە بو وقتدە ماللار
وار ئلرگە قالغان وسىنىڭ اختيارڭ يتىكان بولور».
صدقه نك ئوابلىسى، اوزڭ سلامت وقتىڭدە اوز قولڭ (اوز تلووڭ) برلە
بىرلىگىنى دىگان سوز بولادر. ابن دريد:

وللقتى من ماله ما قد نسي
يداه قبل موته لا ما اقتنى
وانما المرء حديث بعده
فكن حديثا حسنا لمن وعى.

صدقه بىرو فضىلى حقىدە آيتلر هم حديثلر كوب. لىكن سلفى عصرىدە،
مضطر بولماغان كىشىلر، قال تللىرى برلەدە حال تللىرى برلەدە صدقه صورامىلر
وكوبىسنىچە صورالى بىرلىگاننىدە قبول ايتىمىلر، اوزلىرى سلامت وكىسبگە
مقتدر بولغانلىرى حالده كىشىلرگە قول سوزونى ذات وسفالت سانىلر ايدى.
اما بىزنىڭ حاضرگى زمانىدە بو صدقه اصولى بتونلاى بوزولدى، صدقه چىو
بىر ممدوح كىسب روشىنە كردى، اسلام روىنىڭ ومقصودىڭ تمام كىرىسىنە
كىتىدى. كىرەك مسلمان وكىرەك باشقە بولسون بىر باى ياكە كويى. آزى،
چىقارلىق اورنى بولسە شونىڭ اوى تىرەسىنى قارا چەوكە قىيلىندىن آلاما كىوملى
مسلمانلر صروب آللار وىك كويلىرى يىتمىش سىكسان تىنلىك حنى بىر صوملىق
كونلىرىنى شونىدە اونكارىلر، رمضان آيلرىدە زكات آلور ايچون يوزار چاقىروم
بىرلردن چىولوب عمرلىرىنى وقىمتلى وقتلىرىنى تلى ايتىلر.

اوشبو سىبىدن صدقهلىرى بىر قاعدەگە قوبارغە، اسلام ملئىنى چىتلىر فاشىدە
كولىكىگە قالدىرمازغە، اسلامنىڭ روىن ومقصودىنى بىرىنە كىتورىگە تىوشلى
ايدى. بو كونگى مسلمانلر اوستىدە طورا طورغان وظيفەلردن بىرى اوشبواش
بولسە كىرەك.

(۱) صحيح مسلم، ج ۱ ص ۲۸۲، احمد ابن حنبل مسندى، ج ۲ ص ۴۴۷ لفظلر «مسلم» نكى.

(۴۹) أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ مَا كَانَ عَنْ ظَهْرِ غِنًى وَالْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى
وَأَبْدَأُ بِمَنْ تَعُولُ (۱).

ترجمه سی. «صدقه‌نك ثوابلیسی اوزندن صوڭ بايلىق قالدرغان صدقه‌در. اوسته‌طوروچى قول آستده‌طوروچى قولدن خير ليره كدر. صدقه بپررگه بولغانده اوز اوستگه نفقه‌لری لازم بولغان كشيلىردن باشلا!..» (۲).
صدقه بپررگه بولوب بتون دولتكدن، بايلىقكدن آبرمه، الله تعالى بو طوغروده: «فولككنى باغلانغان قبيلىندن بتونلای هر كنسز (بپرر مى) طوته همده صدقه بپررهم ديب فولككنى بتونلاى جايوبده يبارمه» مضمونده بولغان: (ولا نجعل يدك مغلوله الى عنقك ولا تبسطها) (بنو اسرائيل) آيتى برله اورتا يولنى كورسانده.

صدقه‌نك افضل ثوابلیسی، اوشبو حديث شريفكه كوره، خواجه سيني محتاجلقده قالدرغه سبب بولغان صدقه نوڭل بلكه كبرهك مادی و كبرهك (كوكلنك رضا بولووى واوكنماوى كبك) معنوى روشده بايلىق قالدرغانيدر. هر حالده صدقه‌كدن صوڭده اوزگه يتارلك بايلىقك يا كه كوكل قناعنك قالورلق بولسون!..
بيروچى قول، آلورچى قولغه كوره البته ياخشيراق... «وابدأ بمن تعول» نك اك آچيق تفسيرى ۳ نچى حديث شريفنك اوزى ايدى. نقل صدقه‌لر، نفقه‌لری فرض بولغان كشيلىر برله باشلانورغه تيوش. چونكه موندی كشيلىرگه صدقه بپروده هم صدقه ثوابى هم نفقه بورچندن قورتولو بولور.

اوشبو حديث آخرنده امام بخارى: «تقول المرأة اما ان تطعمني واما ان تطلقني» ديب بر جمله آرتدروب روايت ايتهدر. آڭا كوره: «نقل صدقه‌سینی نفقه‌سى اوستوگه لازم بولغان كشمين باشلا، شونلر نك برى خاتونكدر. خاتونك اوزگه: يا ميكا نفقه‌لك بپر يا كه آبروب ببار - ديب ايتورلك بولماسون!» ديهك بولادر.

(۱) سنن نسائى. ج ۱ ص ۳۵۳. «غنى»، غين نك كسرى والف نك قصرى برله بايلىق معناسنده، دورتنچى بابدن مصدر. شرحلر، «طور» كلمه‌سینگ مجرد تحمين ايچون گنه كيسلگان زائد سوز ايكانلگينى بيان ايتهلر و بعضيلرده «آرقا تابانچى بولورلق بايلىق» ديب زائد ايتمى معنا بپرلر. بز اوشبو صوڭغيلرغه موافق ترجمه ايتدك.

(۲) اوستده طوروچى قولدن مراد، بيروچى و آستده طوروچى قولدن مراده آلوييدر. احمد ابن حنبل مسندى. ج ۲ ص ۹۸.

﴿۵﴾ أَفْضَلُ الْكَسْبِ بَيْعُ مَبْرُورٍ وَعَمَلُ الرَّجُلِ بَيْنَهُ (۱).

ترجمەسى: «كسپنىڭ افزلى خىانتىز بولغان سودا وكشىنىڭ قول كوچى بىرلە مال تابوويدىر».

دنيادە تورغان مەندە انسانلار نىققەك ورزقلىق تابارغە واوزلارنىڭ تىلرىنى تىرىپەلەب آصارغە مەجبورلاردىر. اوشبو ھىدە رزق تەھسىل قىلۇغە فەزىلىتى بولغان ايكى تورلى يول كورساتۇلە. بىرى خىانتىز سودا قىلو و ايكىچىسىدە قول ھىرارى.

آدم بالالارى اوزلارى ايچون گنە توگل بىلكە اوز ھامىتلىرىندە بولغان ھائىللىرىنى، باقىلىرىنىدە تىرىپە قىلو وبلاغە دوچار بولغان دىسە ونسل قارىنداشلىرىنىڭ ياردەملىرىنە يىتىشۇ بىرلە دەمەكلەر شونىڭ ايچون دە كسب قىلورغە ومال تابوب بايلىق ھاصل قىلورغە مەجبورلاردىر. «بو فانى دىياغە رەببىت ايتو، آفچە وبايلىقغە مەببىت قىلو وبناء ەلىە مسلمانلار ايچون كسب قىلو درىست توگل» دىيوچىلار باطل واصلەسز ھەم مەناسز سوز سويلەلەر. ھىقىقت ھالەدە بو مەھمۇندە بولغان سوزلار بىرقانلى آدملىرىنىڭ ماللىرىنى، بايلىقلىرىنى يولقور و سلوك اورنىدە سووروب تورر ايچون فانى دىياغە رەببىت ايتوچىلار وبايلىقغە مەببىت ايتوبدە بىكەكلىك بىرلە گنە آفچە تابارغە طر شوچىلار طرفىدىن شايع ايتۇلەدر. بىندەلەر كسب ايتو بىرلە مامورلاردىر. قرآن شريف: «فاذا قضيت الصلاة فانتشروا فى الارض وابتغوا من فضل الله» (جەمە ۱۰). دىمەشەر. مەھمۇنى: «جەمە نمازى اوقوغاندان سوڭ بىر يوزىدە گى كسب اورنلىرىنە ئاراللىرىدە اللەتعالىنىڭ فەزلىنى (كىڭ رزقنى) ازەكز!». دىمەك بولور.

دنيادە كىڭ لىدلى ايكەك، آدم بالاسىنىڭ اوز كسبى و قول كوچى بىرلە تابولغان، ماكۇلاى تىللىرى آغزو سىبىلى قولغە كىرگان ايكەك بولور. اللە تعالى «لەيس للانسان الا ماسعى» دىب اوزىنىڭ سىتتىنى اعلام قىلەدر. انسانلارنىڭ كىفلىرى ايچون اوشبو سىتتىنى اللەتە بوزماز واوزى طرىشماغان كىشىلەر ايچون كوكن رزق يادورماز. سىتتىنە خلاف بولغان دەا وماناجاتلاردىن دە بىرئىرە چىقماز. دەاننىڭ فائىدەسى ايسە اللەنىڭ سىتتىنە موافق اشلردەدر. دكانگىنى ياخشى قاراساڭ، دكاننىڭ سىنى ياخشى قارار، آچ وبالا نىچا ايتماز.

(۱) احمد ابن ھىبلى مەسندى. ج ۳ ص ۴۶۶. ھىدەشە بولغان «الرجل» سوزى خاتوندىڭ اغتراز قىلور ايچون توگل بىلكە مطلق كىشى و آدم بالاسى دىگان سوزدر.

«ساقىار» بويىندە بولغان سفرمدە باشقرد خاتون قزارىنىڭ ياخشى شەللەر بەيلەپ كىسبەپ ايتولرىنى و تىمر بول استانسەلرئندە مسلمان كازاچى خاتونلرنىڭ اوزلرى بەيلەگان شاللىرى صانتوب يورولرىنى كوروب شول قوملرنىڭ موندن صوڭ فقيرلىككەن قوتولاچقلىرى حقكە زور امىدلرگە توشىدم. «باشقردلر ھنرسىزلر، يالقاولر» دىب سويلەنگان سوزلرنى نىڭلاب آروب بىتكەندىن صوڭ باشقرد اوللرئندە پچان و اوراق ماشىنالرى، اىگون اشلىرى ترتىبگە قويىلغاننى بىك ياخشى قاعدەلر بىرلە ھبات باشلانغاننى كوروب «كذلك يحىى الله الموتى»، «ان الله على كل شىء قدير» اوقوب شادلاندىم. ھنر، فقيرلىككەن صافلى طورغان قالقاندىر. دنيا يىلدىن بىل اوزگرە، تركلك كوندىن كون باشقارا، كىچەگى ھنرلر بوگونگە يارامى، بو كونسىگى كىسب اىرتەگەنڭ حاجىنى اوتى آلدى. اوللردە چالغى و اوراقلر، ماشىنەلر بىرلە آلماشىنوب بارا، چالغى چوكو اورنىنە ماشىنەنى بوزمى يوروتە بلو، بوزولسە تۈزەتە آلو ھنرى كىرەك بولادىر. بوقسە دىنيانى ھنرلى آدمىلرگە تابىشروب بىر طرفغە كىتو و قومماچاولاب يورماو لازم كىلچىكىدر.

۵۱) اَكْبَرُ الْكِبَائِرِ اِلَّا شُرَاكُ بِاللّٰهِ وَقَتْلُ النَّفْسِ وَ عَقْوُقُ الْوَالِدَيْنِ وَ شَهَادَةُ الزُّوْرِ (۱).

ترجمەسى: «زور گناھلرنىڭدە زور بولغانلرى: الله تعالى ھىزىمەنى شىرك قانو، ھىقسز اورئندە كىشى اولدرو، آنا آنانى رىنجىتو، يالغان شىھادت بىرودر». گناھلرنىڭ كىچىكلرى وزورلرى بولووى معلوم. مولى «ووضع الكتاب فترى المجرمين مشفقين مما فيه ويقولون ياويلتنا ما لهذا الكتاب لا يغادر صغيرة ولا كبيرة الا احصاها» (كەيف ۴۷) ھەمدە «وكل شىء فعلوه فى الزبر و كل صغير و كبير مستطر» (فەر ۵۲ - ۵۳) مىثاللىغى آيتلر آڭلاتالار.

گناھلرنىڭ زورى دىمىكىن مراد، جىزاسى الوغ بولاچقى گناھ، دىمىكىن. «شىرك» سوزىدىن مقصود، مطلق كىفرلك بولوب العىاذ باللّٰه، الله تعالى نى انكار قىلوچىلىق دە «شىرك» ھىكمەندە بىلىكە آڭا كورەدە زورراق گناھ بولور.

شەرىعتگە خىلافى بولماغان صورئندە آنا آنا (موللر يوق و قەدە ابى بابا) - لرنى رىنجىتو البتە زور گناھ. اما شەرىعتكە خىلافى اورئندە اطاعت قىلو درىست بولماز «لا طاعة لمخلوق فى معصية الخالق».

اگرده آنا برله آنادن بررسي بالانك طاقتى يىتمى طورغان نرسه برله تىكلېف ايتسه بو وقتده نيندى روشده معاملە قىلورغه كيرهك؟ موندى واقعهلر هر وقتده بولوب طورادر. مثلا اوغللار يىنك اوزلرينه كفو بر قزنى نكعلاپ آلويىنه ياكه قزلرينك يارامازلىق بولماغان بر بىكىتگه باروويىنه ياكه طولقالغان قارت كېلنلار يىنى نكاحلرگه نلهموى ايچون، ياش اوغللار نىن رضا بولاميلار. بعض بر آنا و آنالر اوزلرى يارانماولرى سببلى، بالالار آناسى همده محبتي بولغان خاتونىنى آيرو برله اوغللار يىنى تىكلېف قىلرلر. بعض برلرى اوغللار يىنك اوقولرىنه و علم تحصيل ايتار ايچون چىتلرگه كىتولرىنه رضالىق بىرميلر. موندن باشقه مثاللارده كوب بولورغه ممكن. ايندى شوشندى اورنلرده آنا و آناغه اطاعت ايتماوچىلك آنا و آنانى رنجتوگه كرهى، «بالام عاق بولدى» دىب آنا آنانك زارلانوويىنه و عقللرى طولى بولماغان آنا و آنانك بالالارى ايچون قهر دعا قىلورلرىنه حق بىرهى؟...

الله تعالى قرآن شريفده آنا آناغه اطاعت ايتو و احسان قىلو برله بيوردى. بو، قطعى بر حكم. يتون مسلمانلر مونك برله مكلفلر. لكن اطاعت و احسان معناسى اوز استقلالينى بترو و اوز حريتينى بوغالئو ديگان سوز توگل. آنا آناغه حرمت كورسانورگه، ادب و انصاف برله معاملە قىلورغه، آنلرنك ذانلرىنه، شخصلرىنه ضرر تىكرودن كامل اجتهاد برله صاقلانورغه تيوشلى. اما شريعت نظر نده مباح، عقل و ادب قاشنده درست بولغان برلش بولوبده اوز يىنك سعادتى شونده، استقبالى نامين قىلنورغه سبب دىب بلىگان نرسه سىنى آنا آناسينك حقيلىمى حقسزى، يارانماولرىنه نلهمولرىنه كوره گنه فدا ايتو لازم بولمازغه تيوشلى.

بربالا اوز نفسىنى كمالاتغه ايرشدر، دين و ملتينه خدمت ايتو قصدى برله يراق يرگه علم تحصيل قىلورغه نيت ايتكانده باشقه بر نر بيه چىسى بولسدهدە يالىكز اوز كوز نىن آيروب يباررگه كوچى يىتمىگانلىكىن ياكه كمالات، دين و ملتگه خدمت ايتونك معنالىرىنى آكلى آلما دىقندن رضالىق بىرماو، حق نده آنا و آنانك قهر دعا قىلو برله قورقئو حقى بولمازغه وشوشى صور نده بالاده آنا آناسىنى رنجتوچى صانالمازغه تيوشلى.

نعمة الله حاجى (الله رحمت نده بولسون) بر وقتده: «اوفورغه محبتلى بولغان استعدادلى فقير شاگردلرنى علم تحصيل قىلور ايچون يراق شىرلرگه يباردر ايدم. شوندى شاگردلردن برينك آناسى - مينم بالامنى اوز مدن آيرغان

ايچون الله تعالى حاجينىڭ اوزىنى دە سويگاندىن آيرسون! — دىب قوردا قىلغانىنى
ايشىتوب بىك قورقىم، خا قىلەم ايكان دىب اوكىدىم، وجدانم غىزلاندى، ھنوز
ايچىم پوشا» دىگانىنە قارشو بر آز سوز سويلەگان ايدىم. موندە يازغان نرسەلەرم
شونىڭ خلاصەسىدۇر.

يالغان شەھادت نىڭ الوغ گناھ ايكانلىكى ھقنىدە باشقە ھىدىلەردە كوب. يالغان
شەھادت بىرو ھەمدە آنا آناغە عاصى (عاقى) بولونىڭ «كفر» گناھسى بىرلە بىرلىككە
كورساتلۇدە زور عبرت بار. كىرەك آند ايتىو بىرلە وكىرەك آند ايتىمى گنە
بولسون، آند وقتىدە خواھ قرآن كرېم اوبىرسونلار خواھ اوبىر ماسونلار،
طھارت كىرەك بولسون وكىرەك بولماسون يالغان شەھادت بىرو مسلمان كىشى
ايچون مطلق درست توگل. مونى بلوب اوسارگە، اوسكاندىن صوڭ خا طردە
طونوب رعابت فيلورغە تيوشلى. (الوغل گناھلار ھقنىدە ۲۱۶ نچى ھىدىث شىرخندە
يالغان شەھادت ھقنىدە ۲۳۱ نچى ھىدىث شىرخندە سوز بولور).

(۵۲) أَكْثَرُ النَّاسِ ذُنُوبًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَكْثَرُهُمْ كَلَامًا فِي مَا لَا يَعْنِيهِ (۱).

ترجمەسى: «قىامت كۈنىدە گناھى كوب بولغان كىشى، دىيادە وقتدە
اھمىتسىز سوزنى كوب سويلەۋچى كىشىدۇر».

تلى طرفىدىن آدم بالاسىنە كىلچەك خەتلەر بىك الوغ بولغانلىقتىن رسول
اكرم ھىزىرلى مەكن قىر تلىنى طىيو ھقنىدە امتىنى ارشاد قىلە ويوق بار سوز
بىرلە ھەر اوتكارمازگە نصىحت ايتەدۇر. تلىنى ايرىن يىبارو يالغان وخطا، غىبىت
و نىمىت، رىيا و نفاق، فحش و مرا، خصوصت و فضول، تەرىف و ايدأ كىك
آفاتلارگە سبب ايكانلىكى معلوم. شونىڭ ايچون «من صمت نجا» دىيولمىشۇر.
لىكن تلىنى صافلىم دىب بتونلاي تىك طورو لازم توگل. سوزنى ايسە اوشىبو
دورت قىسمگە آيرىرغە مەكن: (۱) محض ضرر. (۲) محض فائىدە. (۳) ضرر دە فائىدە
بار. (۴) بىرسىدە يوق. اوشبونلارنىڭ بىر نچىسىندە مطلقا سكوت فيلورغە تيوشلى.
ايكنچىسىندە سويلەۋ لازم. اوچونچىسى غالب طرفىغە قاراب بورى. ضرر طرفى
غالب ياكە بر ابر بولسە سويلەمازگە، فائىدە طرفى غالب بولسە سويلەرگە كىرەك.
دور نچىسىندە سكوت لازم. چونكە ھەم فائىدە ھەم ضرر يوق نرسە بىرلە شغللانو
وقت ضائع ايتودن عبارت بولاچقىدۇر.

(۱) ضرب يضرب بايندىن «لا يعنى» لا يعم معناسىدۇر.

اهمیتسز سوزلر برله وقت اوتکارونك سببباری اوشبونلر بولادر: (۱) کیرهك نوگل نرسه لرنی نیکشرو و توپچو طوغروسنك قومسز بولو. (۲) بر کشی گه دوستلق اظهار ایتو ایچون سوز تابارغه طریشو. (۳) وقت اوتکارو و باشقه شوندى نمره سز نرسه لردر. آش صو مجلسلر نده گی سویله شولر. کوبسنجه اوشبو اوچونچي قسمن بولالر. اوشبو آفانندن صافلانویتی برله ضیافتلر گه یورمی طورغان کشیلرنی: «آش صوغه یورمی، دعوت گه اجابت ایتمی، فانداسلك حقینی ادا قیلمی، مغرور و مکنبر بولغانلندن خلقلرنی صانغه صانامی» دیب عیبلر گه، سؤظن ایتار گه تیوشلی نوگل. تلنی آفانندن صافلار ایچون اك ییکل یول معناسز خلقدن عزلت ایتو، آش صو مغللرینه یورماو و مهمل کشیلر گه فانشماودر.

تل اوزی کچکنه گنه بولسه ده اثری بیک زور: تل سبیلی الوغ حادثه لر چیقا و آدم بالاسینك باشینه دهشتلی فلاکتلر کیله شونك ایچون رسول الله حضرتلری «تل» گه خواجه بولورغه و اولچاپ سویلر گه بیوره در. بعض عالملر «لا یبلغ العبد حقیقه الایمان حتی یحزن من لسانه» (بنده، آوزینی بیکلی بر خزینه اورنی ایتمی طوروب حقیقی ایمان گه ایرشه آماز» روشسنده حدیث روایت ایتلر. وحیی:

اصلاح نفسه ایله بو کون صرف اهتمام
فردایه بلکه یوق بوگا امکان و احتمال.

خلاصه: بو حدیث و موندن باشقه ده بیک کوب حدیثلر، آخرت کونند آدم بالالارینك تللری (وقلملری) سببندن مسئؤل بولاقلرینی و کوب مشقت کوره چکلرینی بیان ایتلر. اوز اشینی اوزی نیکش ماسه، شوشی اشنی بله طوروب اوز استقبالینی قایقرتماسه ایندی آدم بالاسی کیم گه اوپکهنر و مظلوم بولووینی نیندی دلیل گه بنا قیلوب دعوی ایتار. «وما ربك بظلام للعبيد».

(۵۳) أَكْثَرُوا ذِكْرَ هَٰذِمِ اللّٰهَاتِ (۱).

ترجمه سی: «لنتلرنی کبسه طورغان نرسه نی (اولمنی) کوب ذکر قیلنکز!»
اولمنی اونوتماو و ایس گه توشره طورو سببلی معیشتی تار آدملر نك

(۱) سنن نسائی. ج ۱ ص ۲۵۸. سنن ابن ماجه. ج ۲ ص ۲۹۳. جامع ترمذی. ج ۲ ص ۵۴. «هازم» ذال برله فاعل وزننده کیسوچی و بتروچی دیگان سوز.

امللری آزابور و دنیا ایچون کیمنی بلیکه بارینه قناعت ایته باشلارلر دنیالری ایرکن و بای آدمزلرنڭ غرورلری بتار وانصافغه قایتورلر.

«اولم» نڭ کیسا کدن و کونولمگان حتی خیالدهده یوق وقتده کیلووی ممکن بلیکه بو حال کوبرهکده. شونڭ ایچون آنی هر قایچان ذکر ایتو، خیالده و خاطرده طوتو، اونوتماوغه و قولدن کیلگن قدر حاضرله نوکه سبب بولور.

اولم ایسگه نوشو سببلی کچکنه گنه حساب ایتولگن بر بوزوقلنڭ فیلمی فالووی ده بیک فائلیدر. لکن اولمنی ایسگه نوشرو، دنیا اوتو و دنیا اشلرینڭ یولده فالولرینه قایعرب نوکل بلیکه باراچق برکه بارر ایچون حاضرلک کورو قصدی برله بولورغه تیوشلی. کیلهچک ایچون آلدن حاضرله نوب طوروچی برله خاطرینه آلمی غفلت ایتوچی آراسنده، دنیا اشلری حقندهغی آیرمهده بیک زور بولادر. آخرت ایچون حاضرله نوچی برله خبرسز یاشاوچی آراسندهغی فرق، فی درجهده بولاچقی شونندن معلوم بولور. شاعر:

إذا انت لم ترحل بزاد من التقی
ولا قیت بعد الموت من قد تزودا
ندمت علی ان لا تكون کمثله
وانک لم ترصد کما کان ارصدا

اولمگه حاضرله نو، نمازلق اوستنده اوطورودن توکل بلیکه فرض عمللرنی اخلاص برله قیلو و ممنوع اشلردن طییلو، آدمزلرنی رنجتیاو، اونکانڭگی کیچهیلکار ایچون اوکنو، خلقلارغه مافعت کیترو و دنیا معامللارینی پخته و ترتیبلی یورتودن عبارتدر. بو اشلرنڭ حلال کسب ایتو و عائللانی تربیه قیلور ایچون هنر و صنعتلر برله شغللنؤگه خلافغی یوق. بعض بر کشینڭ بر وقت فالمی مسجدگه باروون اولمدن غفلت ایتو و ایکنچی بر کشینڭ قرده قرونوب صبان سورووی اولمگه حاضرله نو بولورغه ممکن. حکمت ایسه ظاهرنی توزهتوده توکل بلیکه حاجت قدر ظاهرنی توزهتو برله برلکده کوکلی توزهتودهدر.

اوشبونڭ ایچون بر آز دولتی وخصوصا یاش بالالاری بار کشیلرنڭ ناتاریوس حضورنده یازلغان وصیت نامه لری حاضر طوررغه؛ آتش بیرشلری بولغان آدمزلرنڭ کیرهک کوب و کیرهک آز بولسون، آلاچی و بیرهچکلری امانتگه آلمان و امانتگه بیرگان نرسهلری منظم دفترلرگه یازان بولورغه تیوشلی. بو اشلر ایسه «اولم» گه حاضرله نودر. کشی حقلری کرماسون، وارثلر

وخصوصاً صبى بالارنىڭ حقلىرى ضايع بولماسون، بىچون ھ كىمىڭ اوزىنىڭ مخصص تىرىپىلى دفتىرى بولۇ، آلىش بىرىشلىرى، امانت ھىم وديعتلىرىنىڭ شول دفتىرگە يازلۇپ بارلۇرلىرى لازىم. پىختە كىشى شول بولۇرگە، اوزى بولماغاندە آنىڭ دفتىرى اوزى خىدمىتىنى ايتە آلور.

(۵۴) اَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ اِيْمَانًا اَحْسَنُهُمْ خُلُقًا وَخِيَارُكُمْ خِيَارُكُمْ لِنِسَائِكُمْ (۱).

ترجمەسى: «مؤمنلرنىڭ ايمانى كامىل بولغانى خىلقلىرى گوزل بولغانلىرىدىر. سىزنىڭ خىبرىلى ايرلىرىڭىز، خاتونلىرىڭىزغە اىزىڭلۇك ايتۇچىلىرىڭىزدىر».

گوزل خىلقلى كىشى اوزى عائلەسىندە بولغان كىشىلىرىگەدە، باشقىلارغەدە گوزل مەاملە و مەمكىن قىلىرى اىزىڭلۇك قىلىپچىقى طەبىئى اش. لىكىن رسول الله، خاتونلىرى وخصوصاً عىبالدە بولغان خاتونلىرىغە اىزىڭلۇكلى بولۇنى آرزو ايتىكانلىگىندىن سوڭقى جەلەنى اوز آلدىنە آيروب ذكىر قىلىدۇر.

خاتونلىرىغە اىزىڭلۇك ايتۇ وگوزل مەاملەلى بولۇ جەلەسەندە اوشىو نرسەلر سانالادۇر:

اوست باشلىرىنى فارا، حلال رىزىق بىرلە تىرىپە ايتۇ، دىندە ضرور بولغان مەسئەلەرنى اوڭرەتۇ، ظلم وادافىلما، عىصىيلىق كورساتۇلۇپنىڭ صىبر بىرلە قارشۇطورۇ. موڭا قارشى ايسە ايرلىرىڭىزنىڭ اويلىرىنى تىرىپەلەپ طورۇ و ايرلىرىنى رضاالاندۇرۇ خاتونلىرى اوستىندە بورچىدۇر.

خاتونلىرى اوى تىرىپەسى طوغرىسىندە خادىمەلەردە توبان درجەدە بولمازغە ھەمدە آنلارنى قاراتۇپ طوتۇپدە اوزلىرى اشلەپ بورمازگە تىيوشلى. خاتوننىڭ فضىلىتى ايسە اوى تەبىرى ايتۇ علمىنى خادىمەلەرگە اوڭرەتە واشلەتە بىلۇ بولۇپ ناگاھ لازىم بولسە اوزلىرى اشلەپ كورسانۇدن عىبارەتدۇر.

خاتونلىرىنىڭ فضل و كەلەتلىرى كىيىملىرىنىڭ قىممەتلى و جەھازلىرى كۆپ بولۇپدە اصل تاش تاغولارى و مودەغە رەايىت ايتۇلۇپدە توڭل بىلەكە تەبىرى و اقتصادلى بولۇلۇپدە ھەمدە عائلەگە «آنا»لىق وظيفەسىنى ايتە بىلۇلۇپدەدۇر. مىللەتلەرنىڭ بايلىق و فقيرلىكلىرى، خاتونلىرىنىڭ اقتىدە رەايىتى بولۇلۇرى و مودەغە التىقات ايتماو-لىرى بىرلە مۇناسىبەتدۇر.

عائلەلەرنىڭ بىتون سەادتلىرى خاتونلىرىنىڭ، اوز ايرلىرىنى رضا قىلە بىلۇگە

(۱) احمد ابن حنبل مىسنى ۲ ص ۴۷۲ جامع ترمىنى. ج ۱ ص ۱۳۸. لفظلەر «احمد» نكى.

طوقتا ئالغانلىقدىن بۇ ئاش ئھىمىتلىدىر. لىكىن بۇ كىمالات اوزى، ابرارنىڭ تەربىيە قىل
بولۇرىنىە وياخشى معاملەلى بولۇلۇرىنىە طوقتىدىر. رسول اللەنىڭ خاتۇنلارغە گوزل
معاملەلى بولو طوغروسىنە بىك ئھىمىت بىرووندىگى سىبىلارنىڭ بىرى اوشبودىر.

(۵۵) **أَلَا أُخِيرُكُمْ بِأَفْضَلِ مَنْ دَرَجَةِ الصَّلَاةِ وَالصَّيَامِ وَالصَّدَقَةِ إِصْلَاحِ ذَاتِ
الْبَيْنِ فَإِنَّ فُسَادَ ذَاتِ الْبَيْنِ هِيَ الْحَالِقَةُ (۱).**

ترجمەسى، «اگاھ بولسۇن! نماز اوقۇ، روزە بولو وصدقە بىرو درجەلەردىن دە
ئوابلىراق بولغان نرسە حقنىدە سىزگە خەبەر بېرىمەي؟ اول نرسە! سە كىشىلەر
آرالارنىنى اصلاح قىلۇدر. آرا بوزۇق طورۇ، كىشىلەرنى ھلاك ايتۇچىدۇر».
عبادەتلەرنىڭ ئىككى ئوابلىقلىرى فرض عملەر بولغانلىقدىن بۇ اورنىدەغى نماز،
روزە وصدقەلەردىن نفل نماز، نفل روزە ونفل صدقە مراد ايكانلىقى اوز اوزىدىن
مەلۇم. مگر دە آرا بوزۇق بولو سىبىلى اولدۇر وتالار ھەمدە مەلتگە زور ضرر
وھلاكلەر كېلۇ احتمالى بولسە بۇ وقتىدەغى آرا تۈزەتۇ ئوابى فرض عملەردىن دە
آرتۇق بولۇرغە مەمكىن. فرضلەر، اللە حقى ھەمدە آنلارنى سوگۇندىن قضا قىلۇرغە دە
مەمكىن.

اول خەلقلىرى بەض وقت بىك يوق نرسەلەر اىچۇن آچولان شوب بىر بىرى
اوستىدىن مەككەلەرگە كەلگەنلەر بىر شەلەر وھكەلە شوب كۈنلەرنىنى اوزدۇرۇپ،
قانلەرنى بوزۇپ يۈرۈلەر.

اگر دە اولنىڭ ياخشى قارىلەرى، شۇندى كىشىلەرنى كېلىشىدۇرۇپ يۈرۈسەلەر
قايىسىغەنە اوچەدە ايككى كىشى آراسى بوزولغانىنى اىشتۇ بىرلە اوت سۈندۈرگە
بارۇچىلەر روشنىدە تىزلىك بىرلە بارۇپ شۇنلارنىڭ آچۇ اوتلەرنىە سو سىيۇپ
سۈندۈرسەلەر قوللارنىنى طوتۇشىدۇرۇپ بارىشىدۇرەلەر، دىئادە رەھمت اىشتۇرۇلەر، اوشبۇ
ھەدىث خەبەرنە كۈرە آخىرىدە نفل نماز، روزە ئوابى آلۇرلەر.

بۇ كۈنگى خەلقلەر افتراق و اختلافدە بىر كات يوقلىقنى اوز تەجرىبەلەرى بىلە دە
بىلدۈرلەر، الفتىسز و مەجبۇسز مەلتلارنىڭ مەنقرىض بولۇلۇرىنى، دۈست و شوكتلەردىن
آپۇرلۇلۇرىنى كۈزلەرى بىرلە كۈرۈپ توردىلەر، رسول اللەنىڭ «فساد ذات البين

(۱) احمد ابن حنبل مىسندى. ج ۶ ص ۴۴۴. سنن ابى داود. ج ۲ ص ۳۲۵. لفظلار «احمد»
ئىككى. «حالىق» و «حالىقە» ساچ آلۇچى پىچاقغە اسمىدۇر، پىچاق، ساچنى بىتونلاي بىتۈرۈۋى قىيىلدىن
را بوزۇقلۇدە خەلقلىرىنى ھلاك ايتەدۇر.

هي الحاقه» ديگان سوزى، قطعى بر فاعده ايكانلگينه نعيم حاصل قىلدىلار. لىكن اهل اسلام اوشبو افتراق والفتسزلك خسته لگندن هميشه ده فورتولا آلماي و قولده فرصت بار وقتده موگا چاره تابو حقنده اجتهاد ايتتى. مونك عيبي كيملرگه يوكله نه بو طوغروده كيملر گناهي؟! ..

عيب برگنه صنفده ياكه بر آز كشيلىر ده گنه توگل بلسكه بتون خلق اوستنده و مسلمانلارنك هر برنده در. اگرده هر كيم اوز خلقيني توزه تىسه و اوز عيبلرندن پاكلا تىسه اسلام ملتى بوكون آنادن طوغان كبك صاف بر ملت بولا چق و دنيا بتكانگه قدر بر عائل و بر هيئت بولوب عمر سوره چكىدر. شونك ايچون هر كيم اوز خلقيني توزه نورگه «مين اوز عيبنى توزه تىدمه باشقه لر توزه تىمىلر» دىمازگه تىوشلى چونكه موندى سوز سويلو، اوزى اك الوغ عيبدىر. عيبنى توزه تونك علامتى، گناهي باشقه لرغه تاشلاو توگل بلسكه باشقه لرنك عيبلر ينى ده اوز اوستينه آلودر.

محمد صادق:

ساتولى بىك اوچوز بو ملت مرحوم اغياره
تفرقه دوشوردك كندىمى نى قدر، قيمتىن .
سوزن تكذيب ايدىر معروف ايله آمرلارنك فعلى
زذالت ايچره قالدق گرچه كىلدك خير امتدن.

(۵۶) ^{اَلَا اٰخِرُكُمْ بِخَيْرٍ كُمْ مِّنْ شَرِّكُمْ خَيْرٌ كُمْ مِّنْ يَّرْجَى خَيْرُهُ وَيُؤْمَنُ}
^{شَرُّهُ وَشَرُّكُمْ مِّنْ لَا يَرْجَى خَيْرُهُ وَلَا يُؤْمَنُ شَرُّهُ} (۱).

ترجمه سى: «اگاه بولىڭىز! سىزنىڭ خىرلى آدمىز كىم ايكانلىگى حقنده سىزگه خىر بىرىمى؟ .. خىرلى آدمىز شول كشىدىرگه آندىن اىز گولك كوتولور، ياوز لغندىن امين بولنور. خىر سىز آدمىز شول كشىدىرگه آندىن اىز گولك كوتولماز، ياوز لغندىن امين بولونماز».

كوب كشيلىر اوزلر ينى ياخشى حساب ايتوب باشقه لرغه شىبه كوزى برله قاراسه لرده ياخشى كشيلىر برله اوصال كشيلىرىنى، آبرر ايچون رسول الله حضرتلرى طرفندىن اوشبونده سويلەنلگان درست ميزان قويلاشدر. اوزىنىڭ ياخشى كشيلىرىنى ياكه يامان كشيلىرىنى ايكانلىگىنى بلەسى كىلوچى اوز اولچاوى

برله توگل بلسكه رسول الله حضرت تارينك اوشبو اولچااوى برله اولچانورگه تيوشلى بولادر. منبرگه باصوبده «حاسبوا انفسكم وزنوا اعمالكم» ديب قچقروده ويا كه شول قبيلدن بولغان سوزلارنى تگلاب اوطور ودهغنه كوب معنا يوق. معنا ايشه مذکور سوزلارنك مضمونلارى برله ميكن قدر عهل ايتوده در.

دنبانك عمرى كشى برله قچقروشوب، دشمنلىق وكونچيك ايتوب طور رلق در جهده اوزون بولماغانى حالده بيك كوبلر مننك عمرلرى شوشندى معناسز نرسه لر برله اونكانلىكى معلوم. دنبانك بتون حاصلى خيال واميدلر دن عبارت. ناگاه برر نورلى مقصود ميدان غه چيقسه اول نرسه ده منگولك توگل بلسكه بو كون و ايرنه گه قولدن كيمه طورغان عاريت گنده در. حال، شوشى منوالده بولا طوروب بر برى برله بوز و لاشوب، بر برينه سوؤفصد قيلشوب طور وچى آدملىر بختسزلر در.

(۵۷) **أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِالْمُؤْمِنِ مَنْ آمَنَهُ النَّاسُ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَالْمُسْلِمِ مَنْ سَلِمَ النَّاسُ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ وَالْمُجَاهِدِ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ وَالْمُهَاجِرِ مَنْ هَجَرَ الْخَطَايَا وَالذُّنُوبَ (۱).**

ترجمه سى: «اگاه بولكنز! مؤمن كشى كيم ايكانلىكى حقنك سزگه خبر بير يهمى؟ مؤمن شول بولور: آدملىر آنى اوزلرينك ماللرى همده اوزلرى حقنده امين فيلورلر (امين ديب بلورلر). مسلمان شول بولور: آنك نلندن، قولندن آدملىر سلامت طورلر. مجاهد شول بولور: الله تعالى گه بوى صنو طوغروسنده نفسى برله جهاد فيلور. مهاجر شول بولور: بوزوق اشلر و گناهلر دن هجرت فيلور.» بزده مسلمانلىق اولچااوى كيوم برله بولوب اوزلرينه معلوم بولغان فورمه لده يور وچيلر نى مسلمان، چالما برله چاپان يا كه جبه كينگلر نى «عالم» و «فاضل» صانيلر. «مسلمان كيم؟» سوؤالينه فارشو رسول الله طرفندن: «اوستنده چاپان يا كه جبه و باشنده چالما بولور» روشنده جواب بيرلگانينى برگنه حديث كتابنده كورگانمز يوق. اوشبو حديثده پيغمبرمى صلى الله عليه وسلم «مسلمان كيم؟» سوؤالينه فارشو: «آدميلر اوزلرى و ماللرى حقنده آنندن امين بولورلر؟» ديب جواب بيره در. موگا كوره آدميلر اوزلرى يا كه ماللرى خصوصنده امين بولماغان آدم، مسلمان صانالمازغه تيوشلى كورله در.

مسلمانلارنىڭ كامىل بولغان كىشى، مسلمانلارغە اذا وجفا ايتماز، غىيبتلارنى سويلەمز، كىرەك اوزىنىڭ شاگردى ومريدىدە بولسۇن قەر دعا قىلماز، رىجماز، «فلان كىشى، استازىدىن ياوز دعا آلدى وفلان آدم اوزىنىڭ شىخى طرفىدىن رد قىلىندى» كىمك سوزلار شايىع بولو شول استاذ وشول شىخنىڭ مسلمانلىقلىرى كامىل بولماووغە. علامىتىر. موندە بولغان «قول» و «ئىل» سوزلىرى باشقەچە بولا طورغان اذا وجفا قىلۇلارنى چىقارار ايچون توڭل بىلكە كشىلەرگە اذيت بىرو كوبرەك وقتدە قول هم ئىل بىرلە بولغانلىقىدىن غنە ذكر قىلىنەدر. مقصود، نىندى كىنە وچە بىرلە بولسەدە مسلماننى رىجىنو كامىل مسلمانلىقغە منافى ايكانلىكىنى بىلدۈردى. كوز، يوز و آياقار بىرلە اوچكلەلار، بىرەونىڭ فائىدەسىنە بولغان حق سوزنى سويلەمى اوصاللىق قىلدى بىرلە نىك طورولارنىڭ ھىچ بىرى يارامى، بو اشلار كامىل مسلمان بولوغە منافىدۇر. مەكە فتح ايتولگاندىن صوڭ «ھىجرت» كىمى بىدكان بولسەدە نەلگان كشىلەر ايچون اويلارنىدە طورغان حاللارنىدە «ھىجرت» ثوابىنى تابارغە ومەھارلار جەلەسنىدىن صانالورغە مەكەن. بو ايسە اللە نەالى منع ايتكان نرسەلردىن منعەئو بىرلە بولاچقىر. نفس بىرلە جەھاد قىلو ايسە اللە نەالىنىڭ رضاالەينى قىلد ايتىوب شرىعت بىورغان نرسەلرنى قىلو ونهى قىلغانلارنىدىن طىيلودۇر. نفس بىرلە بو روشدە جەھاد قىلۇنىڭ نىتىجەسى «ھىدايت» نابودىن عبارت بولغانلىقىدىن جەھادلارنىڭ افضلىدۇر. «واللەين جاهدوا فىنا لنهدينهم سبىلنا» (غنىكوت ۶۹).

(۵۸) اَلَا اَدُلُّكُمْ عَلَىٰ اَشَدِّكُمْ اَمَلَكُمْ لِنَفْسِهِ عِنْدَ الْغَضَبِ .

ترجمەسى: «اگەه بولىڭىز! سىزنىڭ اڭ كۈچلىڭىز كىم ايكانلىكىنى خىر بىرىمى؟ آچو وقتىدە اوزىنى طوتا بلور».

آچو، بىك ضررلى اشلارگە سبب بولغان اعندالسىزلىقىدىن عبارتدۇر. آچولى كىشى شوندى اشلار اشلى، شول اش، چىتىلەرگە توڭل حتى اوزىنىڭ ياقىتىلارنى، دوستلارنى بىلكە اوزىنەدە ضرر بولادۇر. خاتونىنى سۈوگە، بالالارنى قىنى، نرسەلرىنى واتا، نى سويلەگانىنى نامى و ھىچ اشىنى اولچى آلەمى، بو خلق كوبرەك خاتونلار دە و بىك ايركەلىكە اوسكان كشىلار دە بولادۇر.

نادان خلقلار آچووغە شجاعت و جسارت، عزت نفس و رجوليت، ھىمت وغىرت اسملىرى بىروب شول كشىلارنىڭ دىغىدە آزولارنى سبب بولالار. آچو باشقە اما بو نرسەلر بىتونلاي باشقە بولوب آرالارنىدە حتى مناسبت دە يوقى. بو

نرسه ارنی برگه بونارغه، جيلم برله بالنى برگه فانشدروب بر حکم آستينه جيارغه بارامى. شونك ايچون نادان خلق سوزينه آلدانمازغه و آچونى ييگارگه طريشورغه تيوشلى.

رسول الله حضرتلرى بو حديثنك اصل آچو كيلو حقنده توگل بلكه كيلگان آچوغه خواجه بولو، درجه سندن اوزدروب يبارماو حقنده سوز سويليدى. آچولانمازغه فوشقان حديثلرى ده بار. بر آدم رسول اللهغه كيلوب، ميكا وصيت ايتيه كورسهنه! ديگان ايدى. رسول الله آكئا «لا نغضب!» (آچولانمه) ديب وصيت ايتدى. ننگى كشى، شول سوزينى تكرارلاغان بولسده رسول الله هر برينه «لا نغضب» ديب جواب بيردى ديگان حديثنى ابو هريره روايت ايتهدر (۱). اورنى برله بولغانده اولچاودن اوتمه گانده آچو، ممنوع اش توگل. ممنوع اش ايسه آچوغه خواجه بولا بلمگانك و اوز اوزينى طيبا الماغانلقدى. آچو ييگولماسه شونك سببلى دوست و بلشلردن، ياقينلر و قارنداشلردن كيسلولر بولور. حسد و غيبت، كينه و نيميت كبك بوزوق خلقلر اورچور، نتيجه ايسه او كنجدن عبارت بولوب قالور. كشيلرنك عقللرى كامل، صبرلرى لازم درجه ده بولونك درست اولچاوى ايسه آچو وقتلرنده اوز اوزلرينى طوتيا بولولردير. بو خصوصده امام بخارى «باطرلىق، كشيلرنى كوره شوب بقدون توگل بلكه آچو وقتنده اوز اوزينى طيبا بلودن عبارت» مضموننده بولغان «ليس الشديد بالصرعة انما الشديد الذى يملك نفسه عند الغضب» حديثنى روايت ايتهدر (۲). على بن ابى طالب رضى الله عنه دن: «بهادر صوغشده، حلیم آچو وقتنده، دوست تارلقغه نوشكان ساعتده بلنور» ديگان سوز مرويدى (۳).

۵۹) اللَّهُمَّ إِنِّي أُحَرِّجُ حَقَّ الضَّعِيفِينَ الْيَتِيمَ وَالْمَرْأَةَ (۴).

ترجمه سى: «يا الله! مين ايكى تورلى ضعيف يتيم و مرأه حقندن قاتىغلق كور ساتم. مونلر: يتيملر برله خاتونلردر».

(۱) صحيح بخارى. ج ۷ ص ۱۰۰. احمد ابن حنبل مسندى ج ۵ ص ۳۴.

(۲) صحيح بخارى. ج ۷ ص ۹۹. «صرعه» صادق ضمى برله «همزه» (همزه) وزننده بولوب كوب يغوچى كشى ديمكس.

(۳) الكامل. ج ۱ ص ۱۲۵.

(۴) سنن ابن ماجه. ج ۲ ص ۲۰۵. «أخرج» سوزينى «تفعيل» دن ده «أفعال» دن ده اوتورغه ممكن. هر ايكى تقديرده ده معناسى: «تضييق قيلهم» قاتىغلق ايتهم» ديك بولادر.

رسول اکرم حضرت نلری یتیملر برله خاتونلرنی «ضعیف» دیب آتی و آنلر نڭ حقلرینی آشاو، آنلرغہ ظلم ایتودن منع ایته و بو طوغروده بر آن قانیقلق کورسه ته و شوشی اشیمنی ده الله تعالیٰ حضرتینه اشهاد قیلدر.

خاتونلرینی طلاق ایتوب ده مهرلرینی، عدت مؤنتلرینی توله می یوروچیلر، اوزلری بارانماغانلری حالده، مهرلرینی و عدت مصرفلرینی و مونلر اوستینه ده یافا چلبر و بلزکلرینی تاشلاب کیتسونلر ایچون خاتونلرینه هر تورلی جفا و اذا بیروب طوروچیلر، آنلرنی محرم قارنداشلری همده یافینلری برله کورشو و سوبله شودن منع ایتوچیلر اوزلرینی احتساب قیلسونلر و رسول الله نڭ شوشی سوزینه فولاق صالسونلر و انصافلرینه قایتسونلر ایدی. مال بولورده بتارده اماکشی حقى بئماز، کیله چکده مونڭ حسابی صورالور.

رسول الله حضرت نلری «حجة الوداع» ده «عرفات» ده بوز مکدن آرتق خلق غه خطاب قیلوب امتنڭ دینی و اجتماعی مطلبلری حقنده اهمیتلی و بیک اثرلی بر خطبه سوبله گان ایدی. مذکور خطبه ده: «خاتونلرگز اوستلرنده سز نڭ حقیقز بولغان کیک خاتونلرگز نڭ ده سز نڭ اوستوگزد حقلری بار، آنلرنی سز، الله تعالیٰ نڭ امانتی ایتوب آلدکز!...» (۱). مضموننده سوزلر بولوب شول حقلر نڭ بعضیلری بیان ایتولمگان و خاتونلر نڭ الله تعالیٰ حضرتندن ایرلرگه ودیعت ایکانلکلری اعلام فیلتغان ایدی. امانت هم ودیعتنی نیچوک آصراو لازم ایکانلگی هر بر مسلمانغه معلومدر.

یتیم مالینی حقسن ضائع ایتو طوغروسنده قرآن کریم نڭ: «ان الذین یأکلون اموال الیتامی ظلماً انما یأکلون فی بطونهم ناراً وسیصلون سعیراً» (نساء ۱۱) دیگان نهیدیدی یتیمسه کبرهک. شوشی سوزدن اثر آلمانغان کشیگه هیچ بر سوز اثر بیرماز. (ظلم و حقسنلق برله یتیملر نڭ حقلرینی آشاوچیلر و تلی قیلوچیلر اوت آشیلر و تبز کوندن تموغغه کرهچکلر، دیمکدر).

وحیی:

مظلومڭ آلمه آهنی لرزان اولور سما

ایتماڭ آلمه حقیقنی بر باد اولور جهان.

(۶۵) الْأَمَانَةُ تَجْلِبُ الرِّزْقَ وَالْخِيَانَةُ تَجْلِبُ الْفَقْرَ.

ترجمه‌سی: «امانتلی بولو، رزقنی تارتور و خیانتلی بولو فقیرلاکنی کیتورر». خلقلرنڭ اشنا طورغان کشیلری «امین» و «امانتلی»، اشنا طورغان نرسه‌لری «امانت»، اشنا طورغان کشیلری «خائن» اسمنده بولادر. امانتلی بولو رزقنی تارتوغه و خیانتلی بولوده فقیرلک کیتورگه سبب ایکانلگی درست همده خلقلرنڭ اوز طرفلرنندنده تجربه ایتولگان بر فاعده‌در. امانتلی کشیلر برله خلقلر، قورقمی و تردده‌نمی، عامله ایتهلر و شول سببن کسبلری کیگایه، معاملهری آرنا و کوبایه، شهرتلی تارالوب اوز حضورلرینه کیلر برله‌ده، پوچته و تبلیغاملر آرنلده‌ده اش کوره‌لر. اما خیانتلی کشیلردن خلقلر بیزه‌لر، اش قیلودن صافلانار. مونڭ فقیرله‌نو سببی ایکانلگی معلوم.

امانتلی بولو، تیوشلی و قتنده و تیوشلی اورنده، امانتنی تیوشلی یرگه تابشرودن عبارت. آقچه و کتاب، ماللر و خط کیک نرسه‌لر «حسی امانت» بولوب «علم» ایسه معنوی امانتدر. آقچه‌نی و خط کیک نرسه‌لرنی تابشرو لازم بولسه، کیزه‌ک و قتنده اهللرینه «علم»‌نی تابشروده لازم. (علمنی تابشرو ایسه کشیلرگه اوگرتودن عبارت). «ان الله یأمرکم ان تؤدوا الامانات الی اهلها» (نساء ۶۱). بر قوم آراسنده نادانلق فاش بولونڭ سببی شول قوم آراسندغی عالمرنڭ اوقوتماولرنندن، اوگرتماولرنندن و درستی‌ده امانتلرنی اهللرینه تابشرو حقیقه صادر بولغان قرآن فرمانیننی طوتماولرنندن و اعتبارغه آلماولرنندندر. موندی عالمر «امینلر» توگل بلسکه «خائنلر»‌در.

اوشبو سببن جماعتنی اوفوتو، مسلمان بالالرینه اسلام تربیه‌سی و دین روحی بیرو، عموما ذهنلرینی و فکرلرینی کیگایتوب اسانلر جنله‌سینه‌کرولرینه سبب بولو حقیقه هر کیمین الک «عالملر» همده اوزلرینه «عالم» اسمی بیروچیلر یوررگه، نیچوک‌کنه بولسه‌ده ملت آراسینه علم تاراتو حقیقه طریشورغه تیوشایلنر بار مکتبلرنی تاراتوچیلر، معاملرنی سببسز قوب ییاروچیلر، اصول جدید و قارا تافتالرنی بهانه ایتوب الله اسمینڭ اوگره‌ملوینه قارشو توشوچیلر، امانت‌گه خیانت ایتوچیلر بولادر. «حاسبوا انفسکم وزنوا اعمالکم».

(۶۱) آيَاۤءُ مِّنَ اللّٰهِ وَالْعَجَلَةُ مِنَ الشَّيْطَانِ (۱).

(۱) جامع ترمذی. ج ۲ ص ۲۲. «ایا» همزه‌نڭ فتحی برله «نوا» وزننده. آئی یوئی‌دن اسم‌در. مجردی انی یائی کیله‌در. «الم یأی للذین آمنوا ان تخشع قلوبکم» ده‌گی یائی‌ده شونندندر.

ترجمه سی: «ثباتی و تدبیری همده وقارلی بولو، الله تعالی دن و (دنیا اشلرنده) آشغو شیطاندن».

اڭ اول خاطر گه توشو برله سیکروب طوروب بر اشنڭ بولووینی تلهو، عجله (آشغو) در. ثباتی، وقارلی همده تدبیری کشیلر هون وقت صافلانوب، اشلرنڭ آل و آردلرینی فکرلپ قیللر. بو اشل، اوشبو حدیثده «اناة» دیب تعبیر اینوله دز.

عبد قیس قبیله سینڭ ایلچیلری «مدینه» گه کیلو برله دوهلرندن توشوب رسول الله حضورینه آشغوب کیتکانلری حالده آرارلرنده بولغان اشچ (المنذر) دوهلندن توشوب نرسه لرین آلدی و دوهنی تشاولاب آشارغه یباردی، بیک یاخشی لاب یووندی ده قدرلی کیوملرینی آلوب کیوندی، آقرونلاب غنه مسجد گه کیتدی، ایکی رکعت نفل نمازی اوقودی و شوندن صولڭ رسول الله حضورینه باروب کورشدی. رسول الله، مونڭ اوشبو روشه آشقی، ترتیب برله یوروینی تحسین ایتدی و: «ان فیک خصلتین یحبهما الله العلم والاناة» (ای اشچ! سینده الله تعالی سوبه طورغان ایکی خصلت بار: علم برله اناة) دیدی» (۱).

آشغونڭ ممدوح بولغان اورنلری ده بار. مثلاً بورچنی تولهو، میتنی جهاز-لاو، گناهلردن توبه ایتو اوشبو ممدوح اورنلر دندر. (شونڭ ایچون ترجمه ده «دنیا اشلرنده» دیگان سوز آرتدرلدی). موسی پیغمبرده الله تعالی گه: «وعجلت الیک ربی لترضی» دیب مناجات ایتکان ایدی. اگرده آشغو، هر اورنده مذموم بولسه ایدی موسی. (علیه السلام) بو روشده جواب بیرمگان بولور ایدی. هر حالده اشلرده عدالت برله بولو «خیر الامور اوسطها» برله عمل فیلو، افراط و تفریطدن صافلانو، اورنیه کوره آشغو و اورنیه قاراب آشقاو، شوشی اورنلرنی آیره بلو لازمدر.

۶۴ اَنْتُمْ اَعْلَمُ بِاُمُورِ دُنْيَاكُمْ (۲).

ترجمه سی: «دنیا اشلرڭنی سز اوزڭز یاخشی بله سز». مسلمانلرنڭ دینی اشلری (عاملری) بار. دینی اشلرنڭی قانون اساسیلری ایسه قرآن کریم همده رسول الله نڭ سنتی بولوب شوکا مراجعت ایتارگه و پیغمبردن

(۱) جامع ترمذی، ج ۲ ص ۲۲.

(۲) صحیح مسلم، ج ۲ ص ۲۲۳.

اوگره نوب بلورگه تېوشلی. دنیایو علملر و دنیایو اشلر حقنده ایسه اوزلری تفتیش ایتو و اوز تجربه لری و عقللارینی، استعمال قیلو لازم. دنیایو علملر، کیرهك آدم بالاسینك ذهنی بینارلك و کیرهك بینمارلك درجه ده مشکل بولسون آتی قرآن وحدیثدن ایزله و پیغمبرلردن صورا و وحی هم ده پیغمبرلرنك وظیفه لربنی آکلما و آنلرنك نی ایچون یبارلورلرینی بلمه و چیلکدر. رسوللر، بنده لرگه دنیایو علملر اوگره تور، طبیعات و فلسکیات اوفوتور ایچون توگل بلسکه الله تعالی گه بنده چیلک قیله بلونی و اوز آرالرنده الفت و محبت برله طور و کیفیتلرینی نفسنی تزکیه قیلو روشلریمی اوگره تور ایچون یبارلرملردر. اگرده دنیایو علملرنك ده پیغمبرلر آرقی اوگره تلووی لازم بولسه ایدی، انسانلرنك اوز فکرلری اشسز طور و هر نرسه نی «وحی» دن گنه کونو لازم بولور ایدی. مگرده پیغمبرلر حواسنی استعمال قیلو، عقلنی اشلر تو، عبرت آلو حقنده تنبیهار قیلرلر، بو خصوصه قرآن کریمده کوب آیتلر بار. فقط بو تنبییه، دنیایو علم اوگره نو، صناعت و هنر اشلرینه قانشو بابدن توکل بلسکه شول اشلر نی دین و ایمان فونله و حقنده واسطه و سبب قیلو (دینی اشلرگه مضممه بولو) جهنتلندر. اوتکان پیغمبرلرنك ماجرالری و آنلرنك امتلری خصوصه بولغان و افعه لر قرآن کریمده کوب مرتبه لر ذکر ایتولسه لر بو اشلر «تاریخ علمی» نقطه سندن و بنده لرگه تاریخ علمی بللر و جهنتدن توگل بلسکه «لقد کان فی قصصهم عبرة لاولی الالباب» (یوسف ۱۱۱) قول شریفینه موافق عبرت و وعظله نو ایچوندن. قرآن کریمده پیغمبرلرنك قصه لری تاریخ نقطه سندن بولمی بلسکه موعظه و عبرت نقطه سندن بولووی بیک ظاهر. «ولقد ارسلنا فی کل امة رسولا ان اعبدوا الله واجتنبوا الطاغوت» (نحل ۲۸)، «کلما الفی فبعا فوج سألهم خزنتها الم بأنکم ندیر قالوا بلی فب جاونا ندیر فکذبنا و فلنا ما نزل الله من شیء» (تبارک ۹)، «وان من امة الا خلا فیها ندیر» (ملائکه ۲۲)، «ولقد ارسلنا رسلا من قبلک منهم من قصصنا علیک ومنهم من لم نقصص علیک» (مؤمن ۷۸) مضموننک بولغان آیت کریمه لردن آکللاشلغانقه کوره یر بوزنده بولغان امتلرگه حسابسز کوب پیغمبرلر یبارلرلگان بولورغه تېوشلی. حالبوکه قرآن کریمده ذکر ایتولرلگان پیغمبرلر بیک آز. اگرده مونلر تاریخ نقطه سندن سویله نرلگان بولسه ایدی اول وقت شول پیغمبرلرنك هر بری سویله نوب اوتولرلگان و تاریخ علمینك موضوعسی ادا فیلمنغان بولور ایدی. هر برینك احوالی سویله نما و تاریخ

موضوعسى زعايت ايتلماو، مونلارنىڭ باشقىە حىكىمت ايچون ذكر اينولگان بولولار ينة دليللر.

اوشبو سبب ايچون «دين» علمى برله دنيا عالمىنى، عادت و عرفلر برله «دين» امرلرىنى برگه بوناب يورتمازگه، آرالر ينى آيرىرغه، بىرىنى «وحى» هم «پيغمبر» لردن اوگره نورگه وايكنچىسى حقنە آدم بالالارى - بلسلر بلماسە - لردە اوزلرى طريشورغه، تجربهلر ياصاب كوررگه تيوشلر. اسلام دينىنىڭ «فطرى» دين بولوويىڭ معناسى دە ديننىڭ دىناوى اشلرگه قاتشماوى، دىناوى هنر و صناعتلردن منع ايتماوى و دىناوى اشلرنى اوگره تونى اوز اوستىنە آتماوى بلكە خلقلارنىڭ اوزلرىنە تاپشرووى و كائنات سىنچە بولوغە موافقت قىلووى چىتىندىر.

رسول الله حضرتلرى طرفندن: «انتم اعلم بامور دنيا كم» (دنيا اشلرگىزنى اوزگىز ياخشى بلەسن) دىيولگان سوز مسلمانلر قاشنىدە دستور طوتولورغه، دينگە تعلق بولماغان دىناوى اشلر و علملردە اوز تجربهلرى و اجتهدلرىنى آرتىدروب حيات سىفرىندە باشقىە ملتلردن قالشمى يوررگه تيوشلى ايدى. لىكن نى ايچوندىر مسلمانلر بو قاغىدەنى دستور ايتىملر، دين اشى و دنيا اشىنى آيرىمى هر نرسەنى شريعتكە تطبيق ايتىمكىچى بولالار و شريعت فتواسىنى ازلىلر.

صوڭ و قىلردە اسلام و مسلمانلر اوستىنە بولغان ضربهلرنىڭ الڭ الوغسى وشول نىسبتدە آچىسى دىناوى اشلرنىڭ «دين» اسمىدن منع ايتىلووى وشوشى باطل نرسەگە: «اسلام دىنى برله مدنيت برگه چىمولى» دىگان ايكىنچى بر باطل دعوى بنا فىلنووى بولدى.

سلطان محمود، عسكىرگە ياڭا نظام بىررگە، زمان و احوالغە موافق بر فورمادە كىيىندروب باشقىە حكومتلر روشنىدە تىلىم قىلدىرغە كرشكانە استانبول عالملرى بو اشگە «دين» اسمىدن قارشى طوردىلر، شىخ الاسلاملردىن باشلاب جامع شاگردلرىنە قدر هر بىرى امر بالمعروف و نهى عن المنكر وظيفەسىنى ايفا ايتەرگە كرشدىلر. لىكن سلطان محمود اوزى «دين»نى ياخشى بلىگانلىكىدىن و هر بر چالمالى آدمنىڭ «كتاب آلاى قوشمى» دىگان سوزى برله فاوشاب كىتىمگانلىكىدىن اوز سوزىنى ايتدى امر بالمعروف و نهى عن المنكر ايتار ايچون استانبول اورامىنە چىولغان دين باشلىقلىرىنە طوپنىڭ كوپشەسىنى بوردردى. نىگىلدە او كچە كوتاردىلر، مڭ مشقت برله قاچوب صولشلىرىنى اويلارنىڭ آلدىلر.

آندن مقدم سلطان مراد، استانبولده رصد خانه صالدرغه كرشكچ استانبول عالملى رصد خانه لر طوتو همده حكمت گه دائر اثرلرني اوقو ممنوع ديب «دين» اسمندن فتوى چيقارغانلر وشول سببلى استانبولده بتون درس «هدايه» برله «عنابه» دن عبارت بولوب قالغان ايدى. يه!.. رصد خانه نك دين گه نى تعلقى بار؟ قايسى قرآن آنى منع ايتهدر؟...

بز نك اوشبو كونه زده بخارا عالملى اصول جديده برله بالالارغه الفبا اوقوتونى منع ايتديلر، مكتبلرني «دين» اسمندن يابدر ديلر. كوكره كلرى آچيق روس قزلربنك تياترلرده، سيركلرده اويناولرني تحسین ايتوب آوزولرني آغزوب اوطورونى، اسلام وقفولرني صاتوب كسب قیلونی، ربا برله معامله ایتونی اوزلری ایچون «دين» ده منع تابماغان بو مباركلر آز وقت ويىكللك برله بالالارغه يازو نانتوده نيندى منع تابقانلردر؟..

عجبت من شیخی ومن زهد.

وذكر النار واهوالها

يكره ان يشرب في فضا

ويسرق الفضة ان نالها

(۶۳) أَنْزَلُوا النَّاسَ مَنَازِلَهُمْ (۱).

ترجمه سی: «هر کیمنى اوز اورنینه اوطورتوکنز! (اوزینه مناسب معامله ده بولوکنز)». رسول الله حضرتلرینك بوسوزى بيك اهميتلى وهر کیم ایچون دستور العمل طبلورغه نیوشلی بر اصلدر. هر کیمنى اوز درجه سینه اوطورتو وهر کیمنى اوز حالینه گنه مناسب معامله قیلو لازم. لکن مونك ایچون کشیلر نك مرتبه لرینی آکلی آلورغه ومیزان غه تارتما بلورگه احتیاج بار. مصنفلر نك درجه لرینی کتابلرینك زورلغینه، علم اهللرینك مرتبه لرینی دعوالرینك الوغلفینه، کشی برله قچقرشقان وقتلر نده تاوشلرینك شه بلمگینه قاراب اولچارگه یارامی. بوصنفلر نك اولچاولری بتونلاى باشقه نرسه لدر. اسلام دنیا سنده جاهل «علامه» لر و خرافات تاراتوچی «محقق» لر «المتصرف فی القدرین»، «سلطان الاولیا» بولغان عاجز و حقیرلر، باطل یوللر برله مسلمانلر نك ماللرینی جیوچی حر یصلر و سفیهلر، مستبد مغرورلر کوب بولوغه اصل سبب، اوشبو حدیث برله عمل قیلر بلمای و جزافی سوز سویلهو، غلو و اسراف ایتولر بولمیشدر.

(۶۴) اَنْصُرْ اَخَاكَ ظَالِمًا اَوْ مَظْلُومًا قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا نَنْصُرُهُ مَظْلُومًا فَكَيْفَ نَنْصُرُهُ ظَالِمًا قَالَ تَاْخُذْ فَوْقَ يَدَيْهِ (۱).

ترجمه‌سی: «ظالم بولسده مظلوم بولسده مؤمن قارنداشکه یاردم بیر! یا رسول الله! مظلوم‌غه یاردم بیررمز اما ظالم‌غه یاردم بیرو نیچوک بولور؟ دیب صورادیلر. شونلار‌غه قارشو رسول الله: ظالم ایتوچینک قوالرندن طونارسن (منع قبلورسن) دیدی».

ظالم ایتوچی کشینی، اگرده تیوشلی وقتتک طیبوب اولگروچی بولسه، جواب ایچون محکمه‌لر‌گه یورو وعیبله‌نوب جزا کورو کبک اشلردن سلامت قالووی حتی اوزینک شول عملینک تیوشسز ایکانلیگنی آکلاب اوکنووی ممکن. بو تقدیر‌چه ظالم ایتوچی کشینی ظالمدن منع ایتو، مجازی معنا برله‌گنه توگل بلمکه حقیقی معنا برله‌ده آکا زور یاردم قیلودن عبارت بولادر.

(۶۵) اَنْظُرُوا اِلَى مَنْ هُوَ اَسْفَلُ مِنْكُمْ وَلَا تَنْظُرُوا اِلَى مَنْ هُوَ فَوْقَكُمْ فَانَّهُ اَجْدَرُ اَنْ لَا تَزِدُّوْا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَیْكُمْ (۲).

ترجمه‌سی: «دنیا اشلری طوغروسنده اوز‌گزدن یوقاریلر‌غه توگل بلمکه توبانلر‌گه قارا‌گزل! بو اشکز الله تعالی بیرگان نعمتلرنی آرسنماز‌غه سبب بولور».

آدم بالاسی دنیا طوغروسنده اوزندن یوقاریلر‌غه قاراونی عادت ایتسه اوزینی کیمسونر‌گه و اوزینی بختسز آدم صانار‌غه باشلی، امیدسزلنه، شول یوقاری آدم‌لر‌گه آچووی کیله و دشمنلق گیزلی باشلی. اما اوزندن توبانلر‌گه قاراسه اوزینی بختلی آدم‌لردن والله تعالی‌نک نعمتلرینه اوچراغان بنده‌لردن ایکانلیگینی بله، قولندن کیلگان قدر شکر ایته، عائله‌سینه مرحمتلی و کوکلی طنچ بولا. بو صوگفیس یاخشی اش ایکانلیگنده نزاع یوق. اما آخرت اشلرنک، عمل و عبادت، انعام و غیرات بابلرنده مونک کیریسنچه، اوزندن توبانلر‌گه توگل بلمکه اوزندن یوقاریلر‌غه قاراو و آنلردن اورنه‌ک آلو تیوشلی. بابالر

(۱) صحیح بخاری. ج ۳ ص ۹۸ و ج ۸ ص ۵۹.

(۲) جامع ترمذی. ج ۲ ص ۷۴. «تزدری». «ازدراء» دن بولوب اصلده «تزدری» در.

تا حرفی دالغه آلماشلوب «تزدری» و «تزدرون» بولدی.

مزدن قالقان: «بوقارىغە قازاب فكر ايت ، توبان گە قازاب شكر ايت» دېگان سوز، بىك معنالى بر نصيحتدر.

(۶۶) أَنهَآ كُمْ عَنْ قَلِيلٍ مَا أَسْكَرَهُ كَثِيرُهُ (۱).

ترجمەسى: «كۆپ ايسرنىكان نرسەنىڭ آزدىندە منع ايتەمن». ايسرنىكچ ايجونىڭ حراملىقى قرآن كريم وعىدېتلر بىرلە بيان ايتولگان سېبىلى اسلام دىياسىندە معاومىدر. عرب خلقى ايسرنىكچ ايجو بىرلە مېتلا بولوب آندىن باشقە طوراً آلەملر ايدى. آرالرىندە بولغان قىتئەلر، صوغىش قراشلىرىنىڭدە باش سېبى ايجوگە قومسزلىقلىرى ايدى. قرآن كريم منع ايتىكاندىن صوڭ عربلىر اوشبو حكىم گە اطاعت قىلدىلر و ايسرنىكچىدىن تمام طوقتالدىلر. طوقتالونىڭ غىرىلى نتيجه لىرىنى كوروب مذكور حكەمدىن اوزلىرىدە مەمنون بولدىلر. شاعرلارنىڭ:

الا يالقومي ليس في الخمر رفعة
فلا تقربوا منها فلست بفاعل
فاني رأيت الخمر شينا ولم يزل
اخو الخمر دخالا لشر المنازل

و:

وكل اناس يحفظون حريرههم
وليس لاصحاب النبيذ حريم
فان قلت هذا لم اقل عن جهالة
ولكننى بالفاقيين عليم

قىيلىنان شەرلىرى كۆيدىر.

ايسرنىكچ بىرلە مېتلا بولغان خلق ايجونىڭ طوبوسوب رسول الله حضرتلرىنىڭ ايسرنىكچ ايجە گانلىكى عربلىرگە مەلۇم ايدى. كۈچە عربلىر آراسىندە ايسرنىكچ ايجونى اوزلىرىندە حرام ايتوب مەنەلەنگان ذاتلر بولسىدە آنلارنىڭ بو اشلرىندە، ايسرنىكچ سېبىلى فلاكت ومسخره لىكلرگە اوچراولارى سېبب بولغان ايدى.

ايسرنىكچ ھەر تورلى بوزوقلىقلارنىڭ آناسى بولوب ايسرنىكچ ايجو سېبىندىن آدم بالاسى، اوزىنىڭ سرمايەسى بولغان عقلدىن آيرىلۇپ مېچونلر چەلەسىنە كەردىر. ايسرنىكچ ايجو اخلاقنى بوزا، سلا ملىكنى يېارە، ايسرنىكچ بىرلە مېتلا

كيشيلرنڭ نسللىرى ئاچارلانا. بو نرسەلەر ھەر تۈرلۈ تېجىرەلەر و طبىيلارنڭ شىھادىتلىرى بىرلە ئايتىدۇر.

زمانىز طبىيلارنىڭ بىرى طرفىدىن تەرتىپ ايتىلىگەن بىر رسالەدە اوشىبو سوزلار بار:

«بۈگۈن آوروپا و آمىرىقەدە افراط درجەدە بولغان يوقسوللىقلارنڭ سىببى ايسىرنىڭچ اىچۇدۇر. ايسىرنىڭچ اىچۇ عادىتى، قارىتاردىن ياشلارگە، آنا و آنالاردىن بالالارغە مىراث بولۇپ قالما. ايسىرنىڭچ بىرلە مىتلا عائىلەلەردىن قىز آلا و اويىلەنو اصلا بارامى. آمىرىقەدە «بوسطن» شىھرىدە بىر يىغىن سەلى عائىلەدە ايللى يىل مەتندە يىگىرمى بىر كىشى انتىخار قىلدى. مونڭ سىببى ايسە بو عائىلەدە ايسىركىك و شونڭ بىرلە بىرلىكە اخلاقسىزلىقنىڭ مىراث بولۇپ بالالارغە قالووى ايدى. تىكرار ايتەمىز: ايسىرنىڭچ اىچۇ، افىون آشۇ و شونلار قىيىلدىن نىشە اىچۇن استىمال قىلىنە طورغان نرسەلەرگە عادىت ايتىكان خاتونلار و ايرلار بىرلە اويىلەنو تىوشىش اش و الوغ اوكىچىلەرگە سىبب بولماقتۇر. اوشىبوڭا كۆرە آمىرىقەدە بىر ولايتلار ايسىرنىڭچ اىچۇنى ضرورى عىيلەردىن ساناب، خاتونلارنىڭ طلاق حقى بېرىدۇر. موندىن مقصود ايسە ايسىركىكلىكنڭ بالالارغە مىراث بولۇپ قالووينى بىتمەك ياكە آز ايتىمىقتۇر.»

اوشىبو ھىدىت شىرىف ھىكىمى اىچىملىكلەرگە كىنە خاس توڭل بلىكە «افىون» شىكىللى بوتولاغىنە طورغان مادەلەرنىڭ شاملىرى (رسول الله ھىزىرتلىرى آندىن دە منىع ايتەدۇر). طبىيلار رىتسىپلارنىڭ موافىق استىمال قىلىنماغاندە «افىون» يۇتۇ اسلام شىرىعتىنە كۆرە درىست بولماسە كىرەك. «افىون»نىڭ آراقى و خىمىلارنىڭ ھەر تۈرلۈ نۇوعسىنە كۆرە ضرورى نرسە ايكانلىكى ھىقندە كۆپ نرسەلەر اونۇدۇق، زمانە طبىيلارنىڭ شىھادىتلىرىنى بىلىك. عقل و بىدىن اىچۇن ضرر بىرە طورغان نرسەلەرنىڭ ھەر بىرى ھارامدۇر.

«اوزى كىرە آلمانغان اورنلارغە، شىيطان كىڭ كىڭ ايسىرنىڭچ بىبارەدە آندىن صولڭ اوزىدە كىرەدۇر» دىگان سوز، بىك ايسكى زمانىلاردىن بىرلى مشھوردۇر. اسلام دىنباستىدە ايسىرنىڭچ «ام الخبائىث» (بوز و قىلقلارنىڭ آناسى) دىب معروف بولۇوى مونڭ كىڭ ضرورى بىر نرسە ايكانلىگىندۇر.

(۶۷) إِنَّ أَبَرَ الْبِرِّ صَلََةُ الْوَلَدِ أَهْلَ وَدِ آيِهِ (۱).

صافلانمیلر، ربا آلار، ربا بیرهلر، فقیهلرگه ایبه رونی دعوی قیلغانلری حالده فقیهلر فاشنده بوزوق بولغان سودالرنی ایتوب طورالر اما باشقه لرده آرنه عیب کورلو برله گویا رسول الله طرفندن شول خدمت ایچون قویولوب قالدرلغان کشیلر قیلندن حاضر قالقوب چیقارده «دین» اسمندن فایغررغه، زارلانورغه دنیانک بوزولوندن یاش برله یغلارغه کرشه لر.

عوام، «دین» اسمندن سویله نگان نرسهلرنی محاکمه سن و نفتیش سن قبول ایتکانلکلری ایچون اوشبو مراتبلر، عوامغه یار او قصدی برله هر وقت اوز سوزلرینی «دین» اسمندن سویلیر و یاراتمغان کشیلرینی «دین» اسمندن سوگه لر و تحقیر ایتهلر، اوزلرینی «دیندار» و خصملرینی «دینسر» و «دهری» آتاب یوروتهلر.

(۶۹) إِنَّ أَطْيَبَ مَا أَكَلَ الرَّجُلُ مِنْ كَسْبِهِ وَإِنْ وَلَدَهُ مِنْ كَسْبِهِ (۱).

ترجمه سی: «کشینک اک لذتی و حلال آشی اوز کسبی برله تابقان رزقیدر. کشینک بالاسیده اوز کسپندن حسابلاندیر».

حاجت و قنده ضرورت اوتار قدر بولو شرطی برله، کیرهک رضا بولسون و کیرک بولماسون-بالانک مالی برله فائده نو درست بولادر. بالاغه صالحو و یوک بولو، آندن طمع ایتو کشیلرگه صالحو و «مطمع» نوگل اورندن «طمع» قیلو دیب حسابلانمی. چونکه بالا مالی، آنانک اوزی کسب ایتکان مال حکمنده در. «مینم مالمده بالابرمده بار، آنام ایسه مالمنی آلورغه قصد ایتهدر» دیب شکایت قیلو چی کشی که رسول الله حضرتلری: «انت و مالک لا بیک» (سین اوزکده، مالکده آناکنقی) دیب جواب بیرگان (۲) و ضرورت اوتار قدر بالا مالندن فائده له نورگه آنانک حق بارلیقی بلدرگان ایدی.

رسول الله حضرتلرینک اوز امتینی کسب و هنرگه اوگره تو حقنده اهمیت بیرووینه، صدقه صورارغه کیلگان بر صوابه نک ایسکی موسقی نرسهلرینی طورغ (مزایده) یا صاب صانوو و شونندن حاصل بولن آقچه نک بعضیسینه بالنا صانوب آلوبده اوز قوی برله شوینی صاپلاب صحنه گه برکانندن صوگ: «شوشی بالنا برله ناودن او طون کیسوب کیتورده بازارده صات، اونیش کون اونمی

(۱) احمد ابن حنبل مستدری، ج ۶ ص ۱۱۷-۱۶۲.

(۲) سنن ابن ماجه، ج ۲ ص ۲۴.

طوروب بزنك يانمزغه كېلمه! ديب امر بيرووى، دليل بولسه كېرەك. اوشبو
ماجرانى حديث اماملرى روايت ايتەلر (۱).

﴿۷﴾ اِنَّ حُسْنَ الْعَهْدِ مِنَ الْاِيْمَانِ.

ترجمەسى: «حرمتلارنى رعايت قىلو و وفالى بولو ايماندىنر».
اوز حضورىنه كېلىگان بر قارتچىغە رسول الله حضرتى زور حرمت و
القات كورساندى، حالينى و نيچوك معيشت ايتوينى صوراشدى. قارتچى چغوب
كىنىكاندىن صوك حضرت عائشە، شول قارتچىغە بودرجهده حرمت كورسانونك
سېبىنى صوراغاج رسول الله حضرتلرى: «اول بزرگە خديجه و قىلرنده كېلە طورغان
ايدى» ديدىده «ان حسن العهد من الايمان» حديثىنى سويلەدى.

بو خصوصده امام بخارى حضرت عائشەدن: «كان رسول الله صلى الله عليه
وسلم لينبع الشاة ثم يهدى فى خلتها (۲) منها» ديب حديث كوچرەدر. امام
ترمذىده حضرت عائشەدن: رسول الله دن «خديجهنى كونچىلەو قدر هيچ بر
كوندەشمىنى كونچىلەمادم، هالبوكە مېن خديجه كونلرىنه يتشمگان ايدم. مونك
سېبى ايسە خديجهنك رسول الله طرفندن بيك كوب ذكر ايتلوى بولادر ايدى،
رسول الله قولى بوغازلاسه شوندىن خديجه دوستلرىنه يبارەدر ايدى» مضموننده
حديث روايت قىلەدر (۳).

عبدالرىنى بىرىنه كېترو، حقلىرى رعايت ايتونك عاليجنا بلى ايكانلىگىندە
شېه يوق. بو نرسە ايماندىن بولورغە لائق بر مرتبەدر. شعر:

رأى المجنون فى البيداء كلبا
فمداه من الاحسان ذبلا
فلامو على ما كان منه
وقالوا لم منعت الكلب نبلا
فقال دعوا الملامة ان عيني
رأته مرة فى حى «لىلى» (۴)

(۱) سنن ابن ماجه ج ۲ ص ۱۱. «دينى و اجتماعى مسئلەلر» اسملى اثردهده سويلەندى. ص ۱۵۳.

(۲) صحيح بخارى. ج ۷ ص ۷۶.

(۳) جامع ترمذى. ج ۲ ص ۲۲.

(۴) «شهور مجنون» صحراەد بيوروچى بر اتنى كورگاج آشا ايتەگىنى جەيۇب آشارغە بيردى.
مونى كوروب مجنوننى شاتلەدېلر. هم ده: «نى ايچون اتكە بولاك (آشارغە) بيرەساڭ؟» ديدىلر.
مجنون: «صبر ايتوڭز، غىرم بار، مېنم كوزلرم شول اتنى بر مرتبە «لىلى» طوراً طورغان اورايدە
كورگان ايدىلر» شول چەتدىن اول ات ميڭاييك ياقين و محبتى» ديدى.

حدیثلرده کیلنگان «عهد» سوزلری یهین ایتو، امان بیرو، ذمه گه لازم قیلو، غیر تلی واجتهادلی بولو، حرمتلری رعایت همده وصیت معنالنندن طش توکل ایکنلگی ابن الاثیرنک «النهاية» اسملی اثرندن معلوم بولادر (۱).

(۷۱) إِنَّ الدَّالَّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَا عَلَيْهِ وَاللَّهُ يُحِبُّ إِغَاثَةَ اللَّهْفَانِ (۲).

ترجمه سی: «غیرلی اش گه دلالت ایتوچی، شول اشنی اوزی قیلوچی بیکدر. الله تعالی، قایغولی کشیلر گه (سوز یا که عمل برله) یاردم بیروچیلرینی سوبه در».

ایز گولک گد دلالت قیلو اوشبو یوللر برله ممکن بولور: (۱) تل برله سوبلهو. (۲) فعل برله کوچر گچ ومثال بولو. (۳) کیگاش صور اغان وقتنده مشورت بیرو. (۴) مطبوعات و رساله لر واسطه سی برله نائیر قیلو. «الخیر» سوزی آستینه دنیاوی خیر اشلرده اخروی و دینی خیر اشلرده کرگانلگی نی شار حار بیان ایتله ر.

«قایغولی کشیلر» دیگان سوز گه نیندی گنه بولسه ده فلاکت که اوچراوچیلر و غیرلی مقصود لر غه بینه آلمی عاجز بولوب یوروچیلر نك هر بری کره در. آخرتی یا که دنیا سی ایچون دیب او قور غه آبدراب یوروچیلر ده شول جمله ده.

فر نکلر و روسلر ده بیک یاغشی بر عادت بار: دولتلری و فرصتلری بار کشیلر، تربیه چیلری بولماغان قارتلر، ولبلری بولماغان یاشن بالالر و عاجزلر همده خسته لر و عموما فلاکت اهللر نك قایغولرینی، حسرتلرینی اور تافلاشو قصدی برله تربیه خانه لر، خسته لر گه مخصوص یورتلر، مکتبلر تأسیس ایتله لر و شونلر نك تربیه لرینه بیتارک ماللر وقف قیلله لر، او قوچیلر ایچون استپنیه لر آجالر. موندی غیر اشلر نی اوزلری سلامت و قتلر نده اشلی آلمانلری دنیا اشلر نندن بوشانوب توشه ک گه کرگانندن و آخرت سفرینه حاضر له نگانندن صو ک بولسه ده اونو تمیلر وصیت قیلوب کیتله لر. اما بزده دولت اییه لر نك کوبلر نك وصیتلری قرآن چیغو، نفل حج فیله رو، گور صدقه سی بیرو دن عبارت بولا و «اغاثة الله فان» خاطر لر گه توشمی. بو ایکی اشدنک آراسنده غی آیرما بیک زور در.

(۱) ج ۳ ص ۱۵۹-۱۶۰.

(۲) احمد ابن حنبل مستدی. ج ۵ ص ۳۵۷. جامع ترمذی. ج ۲ ص ۹۱.

بو زمانلرده هر تورلی خیر اشلرگه مخصوص «جمعیت» لر آچارغه ممکن. رسمی و حکومت اذنی برله آچیلار طورغان بو جمعیتلرده گی اشلر رسمی دفترلر موجبنه یوری، آقچه بیر وچیلر و خدمت ایتوچیلر شوشی اشلرندن مجرد خیر علمی قصد ایتهلر. اوشبو سببدن آکسز قضالر بولماغانده بو جمعیتلر، خیانت کبک اشلردن امینلردر. قایغولی کشیلرگه و عاجزلقده یوروچیلرگه یاردم ایتو بولینگ ائک امین و بیگلر یولی ایسه شوشی جمعیتلرگه اعانت ایتو یا که باشقه خدمتلرینی قیلودر. امام مسلم طرفندن روایت ایتولسگان «لا حلف فی الاسلام» (۱) حدیثندن کروان تالاو، هجوم قیلو، فتنه چقارو کبک شریعتگه خلاف بولغان حلف (جمعیت) لر ایسکانلرکنی شارحلر بیان ایتهلر. اما فقیر و عاجزلرگه یاردم بیرو ایچون بولغان جمعیتلر ایسه رسول اللهک «وایما حلفی کان فی الجاهلیة لم یزده الاسلام الا شدة» دیگان سوزینه (۲) همده «شهادت فی دار عبدالله بن جعدان خلفا لود عیت الی مثله فی الاسلام لا حیت» (۳) دیگان حدیثینه موافق بولادر.

(۷۴) اِنَّ الدِّينَ یُسْرٌ وَّکَنْ یُشَادَّ هَذَا الدِّینَ اَحَدٌ اِلَّا غَلَبَهُ فَسَدِدُوا وَاَقَارِبُوا وَاَبْشُرُوا وَاَسْتَعِیْنُوا بِالْغُصَّةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَیْءٌ مِّنَ الدُّجَةِ (۴).

ترجمه سی: «اسلام دینی ییگل بر دین، کمده کم شول ییگلککگه رضا بولمی آرتق عبادتلر قیلورغه کرشسه عاجز قالورده اوشبو دین برله کوره شه طورغاچ مقلوب بولور (اوزینگ التزام ایتکان عبادتلرینی برینه کیتوره آلمی باشلار). دین اشلرنده افراط تفریطغه میل ایتمی اورتا وعدل بولنی غنه اختیار ایتوگز، کامل عبادت قیلر آلماسه گز شوکا یاقینراق روشک عبادت قیلورغه طرشگز، آز بولسه ده عبادتلر برابرینه ثواب بولاغنی فکرله ب سو بونگز، فرصت و قنلر مثلا قویاش چیقمازدن الک، توشدن صوگ، کون آخرنده بر آز عبادت قیلوب آکزر!».

(۱) صحیح مسلم. ج ۲ ص ۲۷۰.

(۲) صحیح مسلم. ج ۲ ص ۲۷۰.

(۳) النهایة فی غریب الحدیث. ج ۳ ص ۲۳۱.

(۴) صحیح بخاری. ج ۱ ص ۱۵. «مشاده» (مفاعله) دن بولوب مغالبه معناسنده در. «غصوه» غینگک ضمی برله تاگ آتقاندن صوگ قویاش چیقان غنه یا که توش و قینه قدر بولغان وقت. «روحه» رانگ نغمی برله توشدن صوگ، «دلجه» ده دالنگ ضمی ولاننگ سکونی برله کون آخرنه یوروکه اسندر. مؤنده ایسه مطلق عبادت قیلوغنه اراده قیلنه.

حدیث شریف، کامل روشده عبادت قیلورغه طرشدون منع ایتمی بلسکه افراط قیلونی موافق کورمیدر. شونڭ برله برابر حدیث شریف، رخصت برله عمل قیلوغدهده مساعده ایتنه و ملال کیلورگه سبب بولورلق کورلسه عزیزمتر برله شغلنمازگه اشارت قیلدر.

اوزینڭ اصلی حاجتلرینی همده عبالنده بولغانلرڭ نفقه لرینی، زمانه کیره کلرینی تحصیل قیلو یوانده کونلر بوبنچه اش اشلرگه مجبور بولغان کشیلرڭ فرض نمازلرنی آرزغه صانابده بیک کوب نفل نماز ار التزام ایتولری، تهولسکه اون مڭلر، اوتوز مڭلر ذکر ایتونی ورد قیلولری اوشبو حدیث مضمونینه کوره مناسب اش بولمازغه طوغری کیلدر. هر نرسه نڭ کشیسی بار. نفل عبادتلر، مڭلر واون مڭلر برله ذکر وتسبیح اوقولر، فراغتلی و فرصتلی بولغان کشیلر ایچون یاراسه یارار.

اش کشیلری بولغان بر جماعت که امام بولوب نماز اوقوتوچی صحابه نڭ یسیغ نمازنده اوزون سورهلر اوقوغانلقینی بلیگانندن صوڭ، رسول الله حضرتلری. هذ کور صحابه نی اوروشقان وقسقه سورهلر اوقورغه قوشقان ایدی. وایکنچی بر امامنڭده جماعت نمازینی اوزون اوقووینی ایشکانندن صوڭ: «ان منکم منفرین فایکم ما صلی بالناس فلیتجز فان فیهم الضعیف والکبیر وذا الحاجة» دیب (۱) هم شلته هم تنبیه قیلمش ایدی. مونلر نڭ سببی ایسه رسول الله نڭ بیگمالک سویوی و خلقلر نڭ عبادتدن بیزولرینه و ذیندن محبت آلورلرینه سبب بولودن قورقویدر.

پوتلرغه، یولدز و صنه لرغه عبادت قیلوچی و بوزوق سفیده لرنی مسلك ایتوچی عربلر نڭ اسلام دینی حضورنده تزلزلرلر نڭ، الفت و محبت اساسلرینه بنا ایتولسگان بر هیئت حالینه کیلورلر نڭ حتی بتون دنیاغه مدنیت و علم درسی بپررلک درجه لرگه بیتولرلر نڭ سببی، دین تبلیغ ایتوچی صحابه لر نڭ «ادع الی سبیل ربک بالحکمة والموعظة الحسنة و جادلهم بالتی هی احسن» (نحل ۱۲۶) گه موافق یومشاق یول طوتولری و خلقلر نی اوزلرینه مسخر ایتولری و رسول الله حضرتلری طرفندن: «دیننی قولای کورسانکیز، چیتولرله شدرماکیز، قورقتمانکیز، دیننی آور نرسه دن عبارت دیب ظن ایتدرماکیز!..» مضموننده بولغان امرلری اساس طونلووی بولدی، دیلر.

حقیقت حالده بو فکر درستدر. اسلام دینی، سلفی عصرنده هر کیم آکلارلاق درجهده ساده وشونک برله غایت عالی ایدی. عمللر و عبادتلر تکلفسز هم ییگل بولوب انسانلای دنیا سینیه نور هبه ایتودن عبارت ایدی. صحابه لر، تابعینلر دینده غلوقیلو و رسول الله قیلغان عمللر روشندن آرتدرو و کیمه تودن صافلانورلر ایدی.

(۷۳) اِنَّ السَّعِيدَ لَمَنْ جُنِبَ الْفِتْنُ اِنَّ السَّعِيدَ لَمَنْ جُنِبَ الْفِتْنُ اِنَّ السَّعِيدَ لَمَنْ جُنِبَ الْفِتْنُ وَلَمْ يَنْ اِبْتُلَىٰ قَصْبَرٌ (۱).

ترجمه سی، «مسعود شول کشیدرکه فتنه لردن چیتده قالدیرلمشی بولور (اوج مرتبه) ودخی شول کشیدرکه بلال نسه صبر ایثار». رسول اکرم حضرتلری اوزینک دعالرنده هر وقت فتنه دن استعاذه قیلدر و اهل اسلام غه هم فتنه دن صافلانو برله بیوره در ایدی. صافلانا واستعاذه قیلر طور و بده فتنه برله مبتلا بولنسه آنک چاره سی ایسه صبر ایتو بولوب صبر ایتوچی کشی مسعوددر.

یوق یرده کشیلر اوستندن سعایتلر قیلوچیلر، عائللر و بالا چاغالر آراسینه قورقورلر صالوب یاشلر آغزو غه، حقلی و حقسن ایکانلر گینی یاخشی بلمی طور و ب اوزینک دین قارنداشلرینی تورلر و محکمه لرگه نارتدرو غه، آدملر آراسنده دشمنلیق آرتوب دوستلای بیلری اوزولورگه، دین و شریعت کتابلرینک یاندر- لولرینه، الله تعالی اسمی و قرآن کریم اوقولا طورغان مکتبلرینک یابولورینه دین و اسلام حکملرینی اوگره تودن باشقه جنایتلری بولماغان معلملرینک، مکتب و مدرسه لر تربیه ایتوچیلرینک، جزالر کورولرینه سبب بولوچیلر اوشبو حدیث شریفدن فهملنگان معنا غه کوره مسعود آدملردن بولماسه لر کیره ک. «الفتنه نائمة لعن الله من ايقظها».

صبر ایتوچیلر و الله تعالی طرفندن کیلنگان فضالرغه رضا بولوب طور و چیلر حقنده قرآن کریمده زور وعده لر بار. شول وعده لرگه اوچرا اوچیلرینک مسعود و بختلی بولولرنده شبهه یوق. بلالرغه صبر ایتو و فضالرغه بوی صنو، بلا بولمی فضالر کورلمی طورغان یورتلرغه (جنت که) بارا طورغان بردن بر یولدر. آدم بالاسی دنیاده بولغان مدتنده قایغولر، حسرنلر کورمی عمر سوروی ممکن

توگل . معیشت و حیات نیگانهك و چانچكلى آغاچلر اوستنده يورودن ، مشقت دولقنلری برله صوغشوب يوزودن عبارت . عقلی كشی شوشی مشقتلردن آورسنازغه وکیلچككى راحتلری امید ایتوب مونلر حضورنده مغلوب بولمازغه ، كوكلینی توشمازگه تیوشلی . هر آورلق صوگنده ییكللك بولوی برله قرآن کریم وعده قبلدر . مسلمان كشی البته شول وعدهنی خاطرله ب كوكلینی تسلیمه قبلور و اوزینه نصیحت درسلی بیرر .

فراقی :

یلاما بختك قارا بولسه ده :
ترجمه زورلر بختلی توگل
سوگولسهك ، آتلاساك یاگشی اش توگل
بو یولده یورلمه ، چاره بولسه ده .

«باشقه كشیلر راحت یوریلر ، فایغولری یوق باری مین گنه فایغولی» دیب ظن اینو باكلش و تیوشسز اشدر . «راحت یوریلر» دیب ظن ایتولگان كشیلر فك حاللری تیکشربولوب بلنسه احتمال آنلر دهغی مصیبتلر دهغی ده الوغراق ایكانلگی میدانغه چیقار . دنیا ، کدورت یورتی بولوب بر ساعت شادلغی بولسه آکا مقابل یوز ساعت حسرتی بولادر . ابن الوردی :

کم من صديق صدوق الود تحسبه
فی راحة ولديه الهم والکمد
لا تغبطن بنی الدنيا بنعمتهم
فراحة القلب لم یظفر بها احد .

(۷۴) اِنَّ شَرَّ النَّاسِ عِنْدَ اللَّهِ مَنْزِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ تَرَكَ النَّاسَ اِتِّقَاءَ شَرِّهِ (۱).

ترجمه سی : « قیامت کوننده الله تعالی فاشنده ك یاوز اورنده بواوچی ، كشی شولدركه دنیاده وقتده انسانلر ، اوصالفتندن قورقوب آنی تاشلاغان (مناسبتلرینی کیسکان) بولورلر .»

بز اولده تورغان و قتلر مزده اوللردهغی یواش ، عاجز و یومشاق كشیلر ، شول اولده بولغان قوشنانلردن جفا کورلر ، بتون عملرینی شونلرنك «طوری

کيترو» لرنندن قورقوب اوتکاره لر، حاللرنندن کيئلگانچه آنلارنى صيلارغه بوله کله
بیررگه مجبور بولالار ايدى. بو فوشتانلارنىڭ مثاللىرى مدرسه ده، علم تحصیل
ايتوچى شاگردلار آراسىده كورلەر ايدى.

أول خلقلارنىڭ كسب ايتولرى و بايولرى، جماعت خدمتلىرى ايتولرى
ايچون موندى فوشتانلار زور مانع بولوب طورسەلر، باشلارگه يامان كوچرگچ
و اخلاق بوزولوغه كوچلى عامل بولسەلر مدرسه ده گيلرى ده باش و مستعد
شاگردلارنىڭ راحتلىك بىرلە تحصیل قىلولرىنى، تربيه و گوزەل اخلاق اوگرەنولرىنى
پرده بولولوق خدمتىنى ايتەلر ايدى.

حديث شريفه «ياوز اورنده طور وچىلر» ديب خبر بىرلىگان كشيلى
جەلەسىنه اوشبو ظالم فوشتانلار و تربيه سز اوصالار كرسەلر كىرەك. مدرسه
ده گيلرى ايندى بو كونلرده شايد بىكاملر در. اما اوللرده بولغانلرىنى ياخشىلىق
بىرلە بىرو مەكن بولماسه حكومت قولينه و عدالت محكمەلرىنه تابشرو ئيوشلى.
ظالملىرغه، اوغرى و خائنلارگه ايركنلىك بىرو، جەرلرىنه اذالارنىه صالحون. قان
بىرلە طور و ياخشى كشيلىر و مظلوملارغه ظلم ايتو و چقا قىلودر.

بو حديثده، اوصاللىق سىبىندىن تاشلانغان و مناسبتلىرى كىسلگان كشيلىرگه
ذكر ايتولسەده اوصاللىقلارندن قورقوب صيلانوب يور وچىلر، حرمت كور وچىلرده
شونلر بىرلە بىر حكمدە بولورلر. بو حديث: «ان من شرار الناس الذين
يكرمون انقاء السمتم» عبارتنى بىرلەده روايت ايتوله در (۱). مضمونى: «تالارندن
(يا كە قىلارندن و باشقه چه جىر و چقا قىلولارندن) قورقوب سبىلى صيلانوب
يور وچىلر و حرمت كور وچىلر، آدملىرنىڭ اوصاللىقلارندىر» دىمەك بولادر.

بىر كشيلىڭ اوصاللىقلارندىن قورقوب آڭا حرمت ايتو و آڭا يافتى يوز بىرلە
بولو درستمى؟...

عالملىر موڭا دىناوى يا كە دىنى ضررى يبارر ايچون «دنيا» نى صرف
ايتو درست اما «دين» نى فدا قىلو درست توگل، مونلارنىڭ اولگىسى «مدارا»
و صوئفىسى ده «مداهنه» اسمندە بولا، دىلر. ايندى هر كىم شوشى قاعده نى
بلورگه و اوزىنىڭ معاملەلرى حقندە شونى اساس ايتوب طونارغه تيوشلى بولور.

(۷۵) إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْزِي مِنَ ابْنِ آدَمَ مَجْرَى الدَّمِ (۱)

(۱) سنن ابى داود، ج ۲، ص ۳۱۲.

(۲) صحيح مسلم، ج ۲، ص ۱۷۷. احمد ابن حنبل مسندى، ج ۶، ص ۳۳۷. افطار «مسلم» نكى.

ايچون وسوسه تويمه سېنى باصوبيك يېكل بولغانلقدن رسول الله، مرحمت يوزندن شوندى بر تنبيه قىلوني موافق كوردى. حقيقت حالده رسول الله حضر تالرينك بو اشى اوزينك فعلى برله خلقارغه ادب تعليم قىلو، اخلاق اوگره تو، نهمتلردن صافلانو يوللرينى بلدرو، امت كه عبرت واورنهك بولودر.

ممكن قدر نهمت اورنلردن صافلانو لازم بولووى و بېرر كشيپنك سؤ ظن قىلووينه اورن كورلسه شونك سؤ ظن قىلووينه اورن قالدېرماو تيوشلگى اوشبو حديثدن آكلاشلادر.

قرآن كريم، سليمان پيغمبرنك هواده يوروينى حكاييت ايتكانى حالده مسلمانلرنك هوا سفرى علمينى بلورگه طر شماولرى زور غفلت بولسه درست حديثلرده قان يوروى حكاييت ايتوله طوروب مسلمان طايپلارنك شول حقه تجربهلر، تدقيقلر ياصاماولرى ايكنچى بر مساهلدر. بو اشلرنك هر ايكي سېنى آوروپا عالملى بېك صوك زمانلرده غنه كشى ايتديلر وعلم صحراسينه كررگه مانع بولغان بر چوقورغه كوپر صالديلر. بو كوپرنى صالو مسلمانلر ايچون بيگره كه ده دمك ايدى ايسه ده غير تىز لسكلرنندن اش اشلى آلماديلر.

شيطاننك وسوسه سى، كيدلىرى، اولرى حقنده يازلغان كتابلرنك ائك اعتمادليسى (بزنك اوز گمانمزه كوره) ابن القيمنك «اغاثة اللهفان فى مصاد الشيطان» نام اثريدر.

(۷۶) اِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِيْ اِلَى الْبِرِّ وَاِنَّ الْبِرَّ يَهْدِيْ اِلَى الْجَنَّةِ وَاِنَّ الرَّجُلَ لَيَصْدُقَ حَتَّى يَكُوْنَ صَدِيقًا وَاِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِيْ اِلَى الْفُجُوْرِ وَاِنَّ الْفُجُوْرَ يَهْدِيْ اِلَى النَّارِ وَاِنَّ الرَّجُلَ لَيَكُنِبُ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللّٰهِ كَذَابًا (۱).

ترجمه سى: «درستك، ايز گولك گه ايز گولك ده جنت گه طوناشدر. آدم بالاسى، سوز وعملنك درستلكنى آلد طوتووى سببلى الله تعالى فاشنك «صديق» لر چهل سندن صانالور. بالغان، اوصاللق غه اوصاللق ده تموغ غه طوناشدر. آدم بالاسى بالغان غه ارنكاك ايتنه ايتنه آخرنده الله تعالى فاشنده «كذاب» لردن باز لور».

آدم بالالرنده تابولا طورغان توزوك وبوزوق خلقلر بېك كوب بولسه ده

(۱) صحيح بخارى. ج ۷ ص ۹۵. جامع ترمذى ج ۲ ص ۱۹. لفظلر «بخارى» نقى.

«صديق» بېك درست كشى و «كذاب» ده بېك يالغانچى آدمير.

اخلاق عالمانی فاشنده شوشی بیک کوب نرسه لر ایکی تورلی خلق آستینه
چولوب بته لر. بو ایکی خلق، «راستلق» برله «بالغان» (صدق و کذب) در.
نی قدر نوز و کلاک (فضیلت) بولسه شونلر نك هر بری «راستاق» (صدق) آستینه
ونی قدر بوز و فلق (رذالت) بولسه هر بری بالغان (کذب) آستینه کره لر.
راستلقنی فکریده راست بولو، سوزده راست بولو، معاملده راست بولو،
وعده ده راست بولو اسمنده نوعلر گه آیررغه ممکن.

(۱) فکریده راست بولو، اوز اوزینی آلد اما و همده یوق نرسه لر برله حقیقتنی
اوزندن پرده له مهن عبارت. انسان، بر نرسه فی فکری و اعتقاد ایتده صوگندن
طمع و قومسزلق یا که آچو و کونچیلک سببلی شول اوز اعتقادینه اوزی اشنانی
باشلی و حقیقتنی اوز اوزندن یا شرر گه چاره لر ازلی و تابا. اگرده شول قومسزلق
و طمعنی یا که آچو و کونچیلگینی بر چیت که ناشلاسه اول وقت اولگی اعتقادی
آچیق صورتده میدان غه چیکا و شونک درستلر گنده و حقیقت ایکانلر گنده شبهه سی
قالی. بعض کشیلر بر نرسه نك بوز و فلق ایکانلر گینی بللر ده شوکا کوکلاری میل
ایتو سببلی اوز اوزلرینه شونی توز و ک کورسه نور گه طریشلر و وجهلر از لیلر
مونه شوشی اشلر راستلق (صدق) توگل بلکه بالغان همده اوز اوزینی آلد اودر.

(۲) سوزده راست بولو ایسه اوزینک اعتقادینی هیچ بر یا شرمی سویله و دن
عبارت. بو ایسه مهن کشیلر گه خاص بولغان کهالاندندر. اوز اعتقادینک
خلافینی و حقیقت دیب بلگان نرسه سینک ضدینی سویله و کشینک واقغینه،
توبانلر گینه، ثبات و متانتی یوقلق غه دلایلر. «اوز اعتقادمنی سویلیم» دیب
قچقرشو، مجالس اهل برله تارتشو و دعوالاشو جائز اش توگل، اما مشورت وقتنده
یا که فکر صورالغان چاقده «مینم اعتقادمه کوره بو اش شولای» و «مینم فکر
بو اش حقنده بولای» دیب آب آچیق سویله و لازم. اسلام دنیا سنده سلف عصرنک
اشلر، عادت و عرفلر شول رو شده بولب حتی خلیفه لر گه، عادی بر کشی اورننک
خطاب ایتلر ایدی. الوغ بر خلیفه، منبر دن: «چالش اورنم بولسه طوغر یلاندر کز!»
دیب خلق غه خطاب ایتکان وقتک بر عرب: «چالش بولسه نك مونه بو طوغر یلاندر»
دیب قلیچینی کورستکان و ایکنچی بر خلیفه نك منبر دن بیرگان فرمانینه قارشو بر
خاتون انکار قیلغان ایدی. لیکن صوگندن مستبد تورلر، ظالم امیرلر خلقلارنی
یواشلاندر دیلر، اوز سوزلرینی سویله و گه ایرک بیرمی بیک قورقوندیلر، خلیفه.
لر نك بری «اتق الله!» دیگان کشینک باشینی کیسدر من، دیب اعلان ایتدی.

شول سببىدىن خەلقلار اوز فېكرلارنى چىقى سويلەۋىدىن ساقلاىۇ يولىنى كىرىدىلار و بو
اشلارنى «مىجامل»، «مىدارا» و «مىراعات سىمىقندى» اسمارنى بىرىدىلار. مىجبورلىك
و ضرورات سىببىدىن بولغان بولاش ايندى بوزماندى بىتارگە تىوشلى. چۈنكى درىست
سويلى آلماغان و اوز فېكرنى آچىق ايتورگە جىسارتى بولماغان مىلتك توبان
بىر مىلت واساسىز بىر ھىكل ايكانلىكى معلوم.

(۳) مىعاملەدە راست بولو ايسە بىتون حىيات و بىتون مىمىشتىك كو چەرىدىر.
ياخشى مال ساتو، بورچلارنى وعدەسىندە تابىشو، امانتىنى ساقلاو، كىشى حىقلىرىنى
بوتماو و آلوب قالماو ھىر بىرى «مىعاملەدە راست» بولوغە كىرەدر.

(۴) وعدەدە راست بولو، مىعاملەدە راست بولوغە كىرسەدە بو كونكى مىسلانلار
بو طوغىرودە آرتىق درجەدە مىساھلى و اعتىبارسىز بولغانلىقلارندىن اوز آلدىنى بىر
نوع راستلىق ايتوب سويلەرگە مىتاجلىق بار.

وعدەدە طورو، وعدەگە خىلافيق ايتو، وعدەسىزلىك مىنالىرى بىزلىردە لازم
درجەدە اولچەنى، بولاسى بلىنوب بىتىمى. بىزە وعدە قىلو بىك شايىع وشونىڭ بىرلە
بىرلىكدە وعدەدە طورماودە شايىع. بىز بىر كىشى چاقىروىنى كورە «وعدە» ايتەمىز
و سوكىندىن يا بىردە بارمىمىز يا كە بىلىگولوساقتىندە بارا آلەمىز. اول كىشى، اوزىنىڭ
اشلارنى تاشلاپ كوتوب طورا، زارغوب سىزلانا، بىز آنىڭ اش قالدىروىنى
و كوكلى بىرلە بورچلووىنى بىر نىرسەگەدە سانامىمىز «وعدە بورچ» ايكانلىگىندىن
و وعدەگە خىلاف قىلو، مىنافىقلىق علامتى بولۇوندىن (۲ نچى حدىث) بىزنىڭ
خىبرمىز بوق حتى بىك كويمىزنىڭ وعدەسى شول اشنى اشەو نىتى بىرلە توگىل
بىلكە «شولاي ايتسەنە!» دىگان سوزى كىرو قايىتارودىن اوبالوب غنە
وعدە بولادىر. بو ايسە وعدەدە طورماوغىنە توگىل بىلكە، طورماو نىتى بىرلە
وعدە قىلو بولغانلىقدىن ايكى تورلى قىباحلىكدىر. قولدىن كىلمازلىك، وفا ايتوب
بولمازلىق نىرسە حقندە ھىچ وقت وعدە ايتمازگە و «بولاش قولدىن كىلمى»
دىب آب آچىق ايتورگە تىوشلى.

راستلىقنىڭ زور فضىلىت و يالغانلىقنىڭ دە الوغ رذالىت ايكانلىكى حقندە اسلام
دىنىندە بولغان نصىحتلار قدر نصىحت، ھىچ بىر دىندە بولماسە كىرەك. بو نصىحتلار
قرآن و حدىثلار كورلە، كىتابلار دە اوقول، منبىر و مىحرابلار دە سويلەنە، مىكتىبلار دە
اوقوتولا شولاي بولسەدە ئىمرە بولمى يا كە آز بولا. مونى ھىر كىم اوز تىجرىبەسى
مىعاملەلارنى تىكىشروونى بىرلە بىلسە كىرەك، دىلىلار كىتوررگە، مىثاللىر تىزەرگە
چاچت بوقى.

خلفار، نى ايچون راستلقنى عادت ايتمىلر و يالغاندن همده وفا ايتمازلك
اشلر حقنده وعده ايتودن صافلانمىلر؟ ايتولگان وعده طور و طوغر وسنده دقت
ايتىلمىلر؟ . مونك سىبى نرسه؟ ..

سىبى معلوم. ياش وقتده ياخشى تربيه آلاما، راست سويله و يالغاندن
صافلانو حقنده ملكه حاصل ايتماودر. بو ملكه ايسه ياش وقتك آنا و آنا طرفندن
قىلدرلورغه نيوشلى. ياش وقتده ملكهسى بولماغان كشى ايچون كتابلرده
يازلغان، منبراردن سويلنگان سوزلردن ثمره آز بولور. پاراخودده وتيمر
بول. آربالرنده ماشينبىستلر، يوروگان وقتده هيچ مساهله ايتى ماشينه لرين
قاراب باررغه مجبور بولسهلر آنا و مربيلىرده ياش بالالرينى شول درجهده
قاراب طورولرى، راستلق و يالغاندن صافلانوغه ملكه لاندرولرى لازم. بالالارغه
درست تربيه اوشبو روشده بيمرلور. راستلقغه ملكه حاصل ايتكان بالالرنك
باشقه بوزوقلقلردن صافلانولرى بيك اميدلير. چونكه دنياده بولغان بوزوقلقلرنك
هيچ برى راستلق برله بزگه جبولسى.

روايتلرگه كوره بر آدم رسول اللهغه كيلوب «مين بالان سويليم، اوغرليم،
ايسرتكچ ايجيم و باشقه گناهلرده قيلم، شوشى گناهلرنك بارى بزدن گنه طوقتالور-
غه قولمىن كيلور، سز بريسنى تعيىنلېب ايتوكرده شوندىن توبه قىلورمن»
ديگان ايدى. رسول الله «يالغاندن توبه قيل» ديدى. نكي كشى يالغاندن توبه
ايتدى و بر آزدن صوك باشقه بر گناه طوغرى كىلدى. قىلورغه اقدام قىلغانده
«رسول الله صورابده درستينى سويلهسم ميكا شريعت حىكمى بولغان جزاى
ببرر اكرده درستنى سويلمهسم توبهمنى بوزغان بولورمن» ديب بو گناهى
طوقتالدى. آخرنده اوشبو روشقه باشقه گناهلرنى ده توبه قىلورغه مجبور بولدى.
راستلقغه ملكه لاندرو قصدى برله بالالارغه امرلر بىرو، اورشو و صوغو
كوچلو فائدهلى توكل بلكه ضررلى. بالاغه تربيه بىرو بو روشده بولمى. بلكه
آنك طريقى آنا و آنا اوزلرى، بالالر آلدنده درست سويلهشو، آلاما،
بالالارغه اورنهك بولو و اوزلرينى سويىروب بالالرينك اوزلرينه ايبه رلرينه
هر نورلى يوللر حاضرلېب طورودر. قىلمازلىق اش حقنده بالالارغه «شولاى
قىلورمز، بولاى ايتارمز» ديب سويله و يا كه بوانسونلر ايچون وعدهلر قىلو
لك ضررلى نرسه لردندر.

آدم بالالرينى ايزگولك گه و جنت كه آلوب بارا طورغان «راستلق» شوشندى
راستلق بولوب «صديق» لر شوندى كشىلر آراسندن ظاهر بولور.

(۷۷) إِنَّ الْفُحْشَ وَالْفَحْشَ لَيْسَا مِنَ الْإِسْلَامِ فِي شَيْءٍ وَ إِنَّ أَحْسَنَ النَّاسِ إِسْلَامًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا (۱).

ترجمه سی : «شریعت یا که عقل قار اوونده قباحت بولغان نرسه لرنی آچیق ایتوب سویله و همده شوندى سوزلرنی کوچه نوب و طرشوب سویله و مسلمانلقین توگل . آدم لرنك مسلمانلقری گوزل بولغانلری ، خلقری گوزل بولغانلریدر . سوز مناسبتی برله بر فحش سوزنی استعمال فیلورغه لزوم کورلسه ، کنایه و اشارت لر ، عهومی عبارت لر برله آکلانورغه تیوشلی . مگرده تعابیم یا که حکم کبک برر نورلی ضرورت توشسه البته اول وقت تصریح قلینور . ضرورت اورنلری حکم لردن مستثنادر .

فاحش سوزلرنی استعمال ایتماز سزلك ادب و تربیه دن بولسه ، فاحشك اسلامدن صانالمالسه مونلردن اك صاقلانا طورغان اورن ادبیات وادیبلر مجلس لری بولورغه تیوشلی ایدی . حالبوکه اسلام دنیا سنده فاحش سوزلرنك اك كوب استعمال ایتوله طورغان اورنی عربچه و فارسیچه یازلغان ادبی اثرلر و محاضرات کتابلریدر . موندی اثرلر آتا و آنالر حضورنده اغمللر و قزلرنك جیبیلشوب اوطورغان وقتلرنده اوفولورغه ، تکلانورغه ، شولای ایتوب عائل ایچنده صفا و استراحت مجلسی ایتولورگه تیوشلی ایدی . لکن شول اثرلرنك کوبسی عائل حضورنده قچقرلوب اوفولورغه توگل بلکه آولاق بر بولمده اوفورغه ده ممکن بولمی ، یوز قزاروب بر حضور سزلقغه سبب بولادر .

نلرینك کیکلگی ، مرادف اسملرنك کوبلیگی برله مافتانویچی عربلرنك و مینیتلری اون مك یلاردن بیرلی صورولوب کیلوی و لغتلرنك اشلنگان بولووی برله کوتارلوچی فارسیلرنك ادبیاتلرینی یاتمز سوزلر و حکایتلردن آرالاماولرینه نیندی معنا بیررگه کیرهك . مجلسلر و ادبی اثرلر پچراق و سینزور سوزلردن عبارت بولغاندن صوك دوه و آرسلان کبک حیوانلرنك یوزار ، مکار نورلی اسملری بولوده نی فائده بار ؟ . اك کیرهکلی اورنلرده کنایه لر برله قناعت ایتمگان و ایسرکلرده بر آز تارتونورلق تعبیرلردن صاقلانا آلامغان صوك «کنایه» و «تعریض» لر حقنده کتابلر نالیفی ایتونك معناسی نیندی نرسه در ؟

«الکتابیات» اسمند اثر یازوچی ثعالبی، کیرهک وقتده شول کتایبه لارنی اوزی استعمال ایتمی، اغانی مؤلفی ابوالفرج الاصبهانی، مناسبت کیلگاندده فاحش سوزلردن آغنده چیت که کیتمی. شیخ سعدی ده باشقه لردن فالشمی. بزنگ عبدالقیوم افندی ده «فواکه الجلسا» ده بر آز یادکارلر فالنروب کیتدی. ادبیات، محاضرات، بر ملتنگ خلای صافلغنی کورساتوچی، عالی جناب. لقلرینی اولچاوچی میزان بولورغه تیوشلی ایدی. هر قومنگ ادبی اثرلری سفاقلردن طیو، آیقلقغه عادتله ندر، بوز وقلقلردن نفرت ایتوگه خدمتکار بولو وظیفه سینی اوتاو لازم ایدی. لکن عرب ادبیاتندن مونلرنی کوتوب بولمی. درست، ایکیموز یللمردن بیرلی عربلر، ادبیاتلرینی عفت وتربیه اصولینه قویا باشلادیلر، یانسز سوزلر ویاتنسز حکایتلردن باشقه ده یاخشی نرسه لر کوب ایکنلنگنی افرار قیلدیلر، لیکن مک یلندن بیرلی صالئوب کیلگن بنانی سوتوب یاگا بنا توز مک ایچون کوب اجتهد کیرهک.

(۷۸) إِنْ اللَّهَ لَا يَجْمَعُ أُمَّتِي عَلَى ضَلَالَةٍ وَيَدُّ اللَّهُ عَلَى الْجَمَاعَةِ مَنْ شَدَّ شُدَّ إِلَى النَّارِ (۱).

ترجمه سی: «الله تعالی حضرتنی امتنی ضلالت اوزربنه جمع ایتماز. الله تعالی ننگ یدی جماعت اوزرنده در. جماعتدن آیرلوچی آدم، جهنم گه کیتار ایچون آیرلور».

بو حدیث همده «ید الله فوق ایدیهم» کبک اورنلردهغی «ید» سوزینی انسان قولی روشنده بر اعضا دیب آکلارغه تیوشلی توگل. بلکه اول لفظدن مراد، الله تعالی ننگ اوزینه مناسب بولغان بر «صفت» در.

بر کشی کوتاره آلمغان بوره نهنی کوب کشی کوتاره آلمانلغندن، بر کشی عقلی ییتمگان اشلر گه کوب کشیلر ننگ عقللری ییتکانلکدن کوبچیلکده برکات بارلغی معلوم. امام احمد ابوذر دن: «ایکی کشی بردن، اوچ کشی ایکیدن، دورت کشی اوچدن خیرلیره کدر. سز جماعت گه ملازمت ایتکیز، الله تعالی امتندن بولغان جماعتنی هدایتده قیلور» مضموننده حدیث روایت ایتده در (۲).

(۱) جامع ترمذی ج ۲ ص ۳۹.

(۲) احمد ابن حنبل مسندی ج ۵ ص ۱۴۵.

لېکن حديث گه شرح يازوچى معتبر عالملىر بولمىدە گى «جماعت» سوزىدىن مراد «قرآن و سنت گه ملازمت ايتوچىلىرى و رسول الله يوليىنى اوزلىرى طوغرى بولوب شوى مىسلك قىلوچىلىرى در» دىلىر. موڭا كوره رسول الله، دىباوى اشلىرىدە گى جماعتىدىن منع ايتىمىگىنى حالده بولمىدە، دىنى اشلىر حقتىدە بولغان «جماعت» نى قصد ايتىمىگىنى و شونلاردىن آيىرلۇنىڭ عاقىبتى فورقچىلى بولماقچىنى بىلىدىغان بولادىر. دىنى جماعتىنى عىجاز عالملىرى، بخارا داملالىرى ياكە اوالحسن الاشعرى بىرلە ابو منصور الماترىدى ائىبالىرى دىب تەيىن و تەخصىص قىلو ائىتمەدىن. آدملىرىنىڭ دىلىلىرى بىلىمىگە سىرىف خىياللىرى بىرلە اشلىب چىقارغان سوزلىرىدىر. آندى سوزلىرىنىڭ قىمىتى عوام قاشىندە غەنى بولسە بولور (۱). رسول الله قصد ايتىمىگىنى «دىنى جماعت» نىڭ قرآن و سنت عالملىرى ايتىمىگىنى ناو اوستىدە ياندىرىلغان اوت قىيلىندىن مەلۇم. مۇندە نزاع بولور غە مەكىن توڭل. دىنى اشلىر حقتىدە نىيىدى گەنى بىرر تولى شىبە بولسە ھىچ فرصت اوتىمىگەن ماسىدىن شوى قرآن و سنت عالملىرى غەنى عرض ايتار گە و شونلار طرفىدىن كورسە تلىمىگەن بولغە كرر گە تىوشلى. لېكىن بىر عىصر دە كىتاب و سنت عالملىرى تاپولمىسە خىلقلىرىنى اشلىرىرى؟

مۇدىرلىرى استاذى بولغان امام بخارى اوشىو خىصوصە «باب كىفى الامر اذا لم تىكن جماعه» دىب «صحيح» دە بىر باب قويا و «جماعت» بولماغان تەقدىردە عزىلت ايتو تىوشلىمىگىنى حقتىدە خذىفە رضى الله غەنىدەن حديث شرىفى روىت ايتەدىر. (۲). لېكىن امام مسلم و باشقىلار طرفىدىن روىت قىلىنەن طورغان: «لا تزال طائفة من امتى ظاهرين على الحق لا يضرهم من خذلهم حتى ياتى امر الله وهم كذلك» (۳) حديثى خبىرىنە كوره بول جماعت كىرەك آز غەنى فردلاردىن عىبارت بولسە دە ھىر عىصر دە دە دوام ايتوب طورسە كىرەك.

(۱) شىخ اشعرىنى «سنت و جماعت» امامى دىيوچىلىرىگە قارشى صالح المقبلى اوشىو سوزلىرى سويلىدىر:

اشعرى امام بولسە، اشعرىدىن مەدەمىگى مىسلىمىنلار و آندىن سوڭ بولوب دە آنىڭ اسمىنى دە ايتىمىگەن كىمىسەلرنىڭ خاللىرى نىچوك بولادىر؟ مۇندى سوزنى شافعى، مالك و بخارى ياكە شونلار روشىندە بولغان عالملىر حقتىدە، سويلەسەلر بىلىمىگە و چەسى بولور ايدى. اھل سنت و الجماعت امامى بولغان كشى، كىتاب و سنت علملىرىدە مەتبەرى و مەتبەسى بولور غە تىوشلى. اشعرىنىڭ كىتاب و سنت قىلىندە بىرر اثرى بولدىمى؟ بولسە اول اثر قايدە، آنىڭ بىرلە كىملىر خاقىدە تەلىملىرى؟ شولاى بولغاچ، ابوالحسن الاشعرى نىچوك اھل سنت امامى بولا آلادىر؟...

(العلم الشامخ، ص ۲۲۳).

(۲) صحيح بخارى، ج ۸ ص ۹۲-۹۳.

(۳) صحيح مسلم، ج ۲ ص ۱۰۶.

ابن القيم بوطوغروده اوشبو مضمونده سوز سويليدى: رسول الله نىڭ جماعت گه ملازمت ايتو حقنىڭ بولغان امرىدىن مقصود، حلقى غە ملازمت ايتودى. حلقى غە ملازمت ايتو- چيلرنىڭ سانلىرى آز و باشقىلارنىڭ سانلىرى كۆپ بولۇنۇڭ ضررى يوق. ابن مسعود كە: «يا سىڭز غە بولسە دە نمازنى وقتىڭ اوقۇرغە و سۇڭىدىن نفل نماز ايتوب جماعت بىرلە اوتار گە قوشۇلۇڭ بىرلە جماعت گە ايپەر رگە دېمەلەڭ آراسىدە خىلاڧى كورەمز» دېگەنلەر ايدى. موڭا ابن مسعود: «حلقى غە موافق نرسە جماعت، نمازنى وقتىدە اوقۇلۇڭ جماعت» دېيىپ جواب بىردى. حسن بصرى: «اهل السنة و الجماعة، اوتىكان وقتلار دە آز ايدىلار اما ايندى بىتونلەي آزا يوب قالدىلار» دېيىپ سويليدى ايدى. «اذا اختلف الناس فعليكم بالسواد الاعظم» حديثىدە گى سواد اعظم سوزىدىن مراد نيندى جماعت بولور؟ دېيىپ سوراپىلارغە بعض علم اهللىرى: «محمد بن اسلم طوسى» دېيىپ جواب بىردى. حقيقت جالە بو جواب درىستىر. چونكە محمد ابن اسلم كىتاب و سنت عالملىرىدىن بولوب بىدعتىدىن قاچۇچى، حق سوزىلى بىر عالم ايدى (۱).

(۷۹) إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَا يَنْظُرُ إِلَى صَوْرَتِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ (۲).

ترجمەسى: «الله تعالى سىزنىڭ صورىتىڭىزگە و ماللىرىڭىزگە توڭل بىلىكە كۆكلەرڭىز و عمللىرىڭىزگە باقار».

كۆڭلىنى و عمللىرىنى ياخشىلايدىر ماغان مەدەنىيەتلىرى، نى قدر توزۇك بولسۇن و ماللىرى، نى قدر كۆپ صرف ايتلسۇن، الله تعالى بو نرسەلەرگە رحمت قاراۋى بىرلە قاراماز و شول نرسەلەر بىر اېرىنە ثواب دە بېرىمىز. آنىڭ رحمت قاراۋى بىرلە قارى و ثواب بېرە طورغان نرسەسى ايسە توزۇك كۆڭل و اخلاص بىرلە قىلىنغان عمللردىر. اگر دە زىكاتلىرى و صدقەلىرى، تېۋىشلى اورنلارغە بېرىلسە و لازىم عمللەر خصوصا اسلام رىكاتلىرى ادا قىلىنسا اول وقت صورىتىر، ماللىرىغە ھىم الله تعالى رحمت بىرلە نظر قىلور. ھىر حال دە اخلاص كېرەك.

كۆڭل توزۇك بولماسە، طىشى صورىت دە كۆپ اعتبار يوق. آدم بالالىرى صورت و قىيافەت بىرلە فرىقىز و بىر بىرىنە مەساۋىدىرلەر.

شاعر:

عموما بنی آدمی عادلانه مساوی بارامتش خداوند مطلق
اصالت مدار تمیز دگلسر مدار تمیز فضیلتدر آنچق.

اخلاص عملنك نیندی روشده بولاچقى ۱۵ نچى حدیثده تعریف ایتولنگان
ایدى.

﴿۸۰﴾ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ أَنَا ثَالِثُ الشَّرِיקَيْنِ مَا لَمْ يَخُنْ أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ فَإِذَا خَانَهُ خَرَجْتُ مِنْ بَيْنِهِمْ (۱).

ترجمه سی: «الله تعالی حضرتى: — بر برینه خیانت ایتمگانلری مدته
مین ایکی شریکلك اوچونچیسیمین، اگرده آرالرنده خیانت بولسه مین آنلرنك
آرالرنده چیقارمن - دیب ایتهدر» .

حدیث شریفی، شرکت برله اش قیلورغه تعریض ایتنه وامتلك استقبالی
شول نورلی کسبلرده ایکانلگینى بلدرهدر. شرکتلك آزی ایکی کشی آراسنده
بولغانلقدن حدیث شریفده ایکی کشی آراسندهغی شرکت بیان قیلنهدر. یوقسه
مراد مطلق «شرکت»در. «مین ایکی شریکلك اوچونچیسیمین» همده «مین آنلرنك
آرالرندن چیقارمن» دیودن مراد «سودا وکسبگه برکات بېرمن»، «سودا
وکسبدن برکاتنى بېارمن» دیمکدر. یوقسه الله تعالی نك شرکتده اوچونچى بولوی
وآندن آیرلوی صورت طوتمی. شرکت صاحبلى اوزلرندن برینه یا که
اتفاق برله شرکتدن طش بولغانلرغه خیانت ایتمگانلری مدته الله تعالی حمایتنده
بولاچقلى بیان ایتولهدر. رسول الله اوزیده وحی کیلمازدن مقدم سائب بن
ابی سائب برله شریک بولوب سودا ایتکان ایدی (۲).

خلاصه: اوشبو حدیث، «شرکت» برله کسب ایتارگه بیوره و «خیانت»دن
منع قیلهدر.

بزنك بو کونمزده سودا وکسبلرنك بتون برکاتنى شرکت برله اش قیلورغه
توقاغانلقدن رسول الله نك اوشبو حدیثنى معجزه قیللندن صانارغه تیوشلی.
مصرفلر بیک آز، هر کیم اوز قول کوچی برله طوررغه ممکن بولغان برزمانده

(۱) سنن ابن داود، ج ۱ ص ۱۲۴.

(۲) سنن ابن ماجه، ج ۲ ص ۲۳.

رسول الله حضرتلری امتنك هیچ خاطرینه کیلهچك نوگل بر سوز سوبله مشدر.
بو سوزنك اهمیتینی. قیمتینی تقدیر قیله طورغان خلق، بزنگ اوشبو عصرمز
خلق بولورغه تیوشلی ایدی.

شرکت برله اش قیلو فائیدلی وبرکاتلی ایکانلگی پازوب طوررغه حاجت
یوق، مونی ایندی بو زمان خلقلاری اوزلاری یاخشی بللر. مگرده نفس گه
بوی صنوب گناهلی بولورغه یا که ایدهشلر گه سؤ ظن قیلورغه یول قلماسون؛
اشلرده بخته و آچیق یورسون. ایچون شرکت کبرهك کچکنه و کبرهك زور
شرمایه دن عبارت بولسون، مطلقا آنی رسمیلشدیررگه، حکومت قانونارینه
موافق روشده تأسیس ایتارگه، ماللرنك ضایع وحقلرنك تلف بولمالاری ایچون
اشانچلی ونقلی یوللار آچوب قویارغه تیوشلی. حاضرگی معاملهلر، شوندی اشلر
اشلهونی لازم ایتهدر.

(۸۱) إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَا ابْنَ آدَمَ مَرِضْتُ فَلَمْ تَعْبُدْنِي قَالَ
يَا رَبِّ كَيْفَ أَعُوذُكَ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ قَالَ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ عَبْدِي فَلَانًا مَرِضَ
فَلَمْ تَعُدَّهُ أَمَا عَلِمْتَ لَوْ عُدَّتُهُ لَوَجَدْتَنِي عِنْدَهُ يَا ابْنَ آدَمَ اسْتَطَعَمْتُكَ فَلَمْ تُطْعِمْنِي
قَالَ يَا رَبِّ كَيْفَ أَطْعِمُكَ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ قَالَ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّهُ اسْتَطَعَمَكَ عَبْدِي
فَلَانٌ فَلَمْ تُطْعِمْهُ أَمَا عَلِمْتَ إِنَّكَ لَوْ أَطْعَمْتَهُ لَوَجَدْتَ ذَلِكَ عِنْدِي يَا ابْنَ آدَمَ
اسْتَسْقَيْتُكَ فَلَمْ تُسْقِنِي قَالَ يَا رَبِّ كَيْفَ أَسْقِيكَ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ قَالَ
اسْتَسْقَاكَ عَبْدِي فَلَانٌ فَلَمْ تُسْقِهِ أَمَا إِنَّكَ لَوْ سَقَيْتَهُ لَوَجَدْتَ ذَلِكَ عِنْدِي (۱).

ترجمه سی: «حق تعالی حضرت قیامت کوننده آدم بالاسینه: - ای آدم
بالاسی! مین خسته بولدم، سین مینم حالمنی صورامادك دیر. آدم بالاسی: -
ای ربم! مین سینك حالکنی نیچوک صوری آلیم؟ سین بتون عالملرنی تربیه
ایتوچیسن! دیگاج. الله تعالی: بلمادکمی مینم فلان بندهم خسته لهندی، سین شونك
حالینی صورامادك، اگرده آنك حالینی صورارغه بارغان بولسهك ایدی مینم
رحمتنم) ی شونده تابقان بولور ایدك! دیر! الله تعالی: ای آدم بالاسی! مین
سیندن آشارغه صورادم سین بیرمادك! دیر. آدم بالاسی: ای ربم مین سینکا
نیچوک آشارغه بیره آلیم؟ سین بتون عالملرنی تربیه ایتوچیسن! دیگاج الله

تعالی: بلامادگمنی مبنم فلان بئندەم سىندىن آشارغە صورادى، سىن شونى بىرمادك! اكرده آكا آشارغە بىرگان بولسەك ايدى آنك ئوابىنى مبنم حضورمدە تابقان بولور ايدك! دىر. الله تعالى: اى آدم بالاسى! ايچار ايچون سىندىن سو صورادم، سىن ايچرمادك! دىر. آدم بالاسى: اى رىم! مبن سىكا ايچارگە نيچوك بىرە آلىم؟ سىن بتون عالمرنى تربىە ايتوچىسن! ديگاج الله تعالى: فلان بئندەم سىندىن ايچارگە صورادى، شوكا ايچارگە بىرمادك! اكرده آكا ايچارگە بىرگان بولسەك ايدى آنك ئوابىنى مبنم حضورمدە تابقان بولور ايدك! دىر.

رسول اللهك بو سوزندىن مقصودى ايسە كشىلرگە ايزگولك قىلونك ئوابلى اش ايكانلىگىنى، خلقار ايچون قىلغان ايزگولك كىرەك آن و كىرەك كوب بولسون هيچ بر ضائع بولمازلقنى خصوصا خستە حاللارن صوراو، آچارغە آشارغە ايچارگە بىر و فضىلتلى ايكانلىگىنى تصوير قىلو، امتكە بىلدردىر. آشارغە ايچارگە تل برلە يوزگە يوز كىلوب صورالوغنە شرط توگل بلىكە حال تلى برلە صوراولردە، تل برلە صوراو حكمنەدر.

فلاكتگە اوچراغانلرغە ياردەم قولى سوزو، آچلىق بىللردە حال قىرى بولشلق قىلو، علمى جمعىتلرگە و اوقوچىلرغە كوبىمى آزمى اعانت ايتوشرىعت نظرندەغنە توگل بلىكە عقل نظرندەدە كىرەكلى و لازم بر بورچىر.

شهر اوراملرنەدە مسلمانلردن قارنلر، قارتچقلر وبالالار تلەنوب يورىلر، بر قاپقادن چىقوب ايكىنچىسىزە كىرەلر، بعضىلرى اورام بويىلرنەدە، پوچماقلردە سوزولوب ياتالر، آللردن كىلىگان يىكتلر كورەك و بالتا كوناروب اش ازەب يورىلر. شوشى حاللارنى مسلمان بايلرى، نفوذلى ودولتلى آدملر كورەلر لىكن قارنلرغە و يىتىملرگە مخصوص تربىە خانەلر، هنر مكتبلىرى آچو، جمعىتلر توزوب ملتلك اجتماعى خستەلىگىنە چارە تابو حقنە لازمدرجەدە اجتهاد ايتىملر. بايلىق، علم و آك، فىكر و بدن چەتندىن كوچلرى يىتوچى كشىلرنك هر برى اوشبو حدىثدە تصوير قىلنغان روشدە قىامت كونندە الله تعالىگە جواب حاضرلەرگە تيوشلى.

بو طوغرودە مەكن بولغان و فائىدەسى تىجرە ايتولىگان بوللرنك اكباخشىسى عاجزلر و خستەلر ھەمدە اش ناھا آلمى يوروجىلرگە ياردەم بىرر، يول كورساتور ايچون مسلمانلر كوب بولغان شەرلر، ژولس و آللردە رسمى جمعبت خىرەلر مەلە متولىلرى مجلسلىرى آچو و فولدىن كىلىگان قدر شوللرنى دوام ايتىدرو، خدمتلىرىنى ئىمرەلى قىلو حقنە اجتهاد قىلودر.

(۸۲) إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُوصِيكُمْ بِالنِّسَاءِ خَيْرًا فَإِنَّهُنَّ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ إِنَّ الرَّجُلَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ يَتَزَوَّجُ الْمَرْأَةَ وَمَا تَعَلَّقَ بِهَاهَا الْخَيْطُ فَمَا يَرْغَبُ وَاحِدٌ مِنْهُمَا عَنْ صَاحِبِهِ (۱).

ترجمه سی: «الله تعالی، خاتونلارغه مهربانلو وشفقتلو بولووکنز حقنده بیوره در. سزنگ آنالرکنز و قزلرکنز، آنا و آنالرکنزنگ طوغانلری بولغان یاقینلرکنزد. کتاب اهللرندن (یهود و نصاری دن) بری خاتون آلا و خاتونی، قوی بر صابلام یبگه یمه از درجه ده فقیر بولسده، بر برندن صوونمی برلکده عمر سورهلر».

مقصود ایسه مسلمانلری حسن معاشرت گه ارشاد فیلودر. حسن معاشرتنگ الک الوغ شرطی خاتونلرنگ درجه لرینه کوره حرمت کورساتو و درجه لرینه کوره تربیه بیورد. «خاتونلر، آنالرکنز، قزلرکنز، خاللرکنز» دیمکن مراد، آنلرغه حرمت وشفقت برله معامله فیلو اورنده ایکانلکینی بیاندر.

غیر اشلر و عمومی خدمتار حقنده مارجا و روسلری و عموما جیت ملتلری اورندک ایتوب یازو و سوبله وننگ درستلگیینه، گوزل اخلاق و یاغشیلق طوغرو- لرنده آنلرغه اوخشاو ضرر سز بلکله تیموشلی بولووینه رسول الله حضرتلریننگ کتاب اهللرینی مثال ایتوب کیترووی دلیل بواسه کیرهک.

سلفی عصر نده مسلمان خاتونلری اوزلری ده حرمتلو طونولار، گوزل تربیه فیلهلر حتی اجتماعی اشلر گه ده قانشدرلالر ایدی. محدثلرنگ استاذی بولغان بخاری حضرتلری ربیع بنت معوذ بن عفراء دن: «کنانفزو مع رسول الله صلی الله علیه وسلم نسقی القوم ونخدمهم ونرد القتلی والجرحی الی المدینه» ذیب حدیث روایت اینددر (۲).

شوشی حدیثنگ مضمونی، فی قدر نرسهلری شامل بولغانینی بلور ایچون بو کونگی صوغشلرده یوروب کوررگه یا که صوغش علملرینه مناسبتلی بولغان مکتبلرده درس او قورغه حاجت بولسه کیرهک.

خاتونلرنگ ظاهر و باطنلرینی عمل و اخلاقلرینی یاغشی تربیه ایتو حقنده

(۱) «تعلق» نصر بغسر بابندن یابشو وایوشو معناسند در. مونده ایسه «خاتوننگ قوی بر صابلام یبگه یابشاز» دیمکن مراد، یب آلورلق ده بابلیفی بولماز دیمکن.
(۲) صحیح بخاری. ج ۳ ص ۲۲۲ و ج ۷ ص ۱۲.

رسول الله حضرتلرینک بو حدیثدن باشقهده نصیحتلری کوب بولوب اصورالرم و مشهور مسندلرده مذکوردر. سوز آکلاوچیلر ایچون بو حدیثده یبتارلک. عقلی کشی، آز سوزدن کوب معنا آکلار.

(۸۳) إِنَّ اللَّهَ طَيِّبٌ يُحِبُّ الطَّيِّبَ نَظِيفٌ يُحِبُّ النَّظَافَةَ كَرِيمٌ يُحِبُّ الْكَرَمَ جَوَادٌ يُحِبُّ الْجُودَ فَتَنَظَّفُوا أَفْنَيْتَكُمْ وَلَا تَشَبَّهُوا الْيَهُودَ (۱).

ترجمه سی : «الله تعالی نقصانلقلردن منزهدر، نقصانلردن منزه نرسلرینی سویهر. پاک و طاهردر. پاک و طاهر نرسلرینی سویهر. جومرددر، جومردلقلنی سویهر. ایشک آلنلرکونی پاکلرکز، یهودلر مثلانده کرلی و چوب چار جیوب طورماکز!».

اسلام دیننده برنجی مقصد ایتلوب کوکلنی اخلاق ذمیمه دن پاکلاو طوتو- لسهده ظاهری نظافتنکده کوکل پاکلانوینه الوغ اثری بار. اوشبو حکمت ایچون بولسه کیرهک رسول الله حضرتلری ایشک آلدی هم اوی تیرهلرینی پاک طونو، چوب چار جیوب آسراماو حقنده نصیحت ایتهدر. شوکا کوره اوی هم یورت تیرهلرینی حتی اوز طوغروسنده بولغان اورامنیده (ممکن بولغانده) سبروب طوتارغه، سویاک، قیار و شالقان قابقلری کبک نرسلرینی اورامغه تاشلامازغه و عموما چوب جیوب آسرامازغه تیوشلی. اوی ایچینی، ساماور و چین آباق همده آش صو اسبابینی پاک طوتو بیگرهک لازم بولادر. اوشنداق کیوم سالوم اوست باش، چهچ و صافالنگ خصوصاً کولمهک یاقالرینک کرسز بولولرینه اعتبار قیلو، خلقلر کوز اوکنده چیکرهنج روشده یورماو لازمدر. امام مسلم و باشقهلر «الطهور شطر الایمان» حدیثنی روایت ایتهلر (۲).

رسول الله عصرنده یهودلر نظافت که کوب رعایت ایتمیلر ایدی بو کونگی یهودلرده باشقهلرغه نسبت برله نظافت که رعایتسزلر دیب ایشتمهز.

(۸۴) إِنَّ اللَّهَ كَرِيمٌ يُحِبُّ الْكَرَمَ وَيُحِبُّ مَعَاليَ الْاَخْلَاقِ وَيَكْرَهُ سَفْسًا فِئًا.

(۱) جامع ترمذی. ج ۲ ص ۱۰۳. «کریم یحب الکرم» جمله سی برله «جواد یحب الجود» جمله سی برمعنادهدر. «لاتشبهوا» اصلده «لاتتشبهوا» بولوب بر تاسی حذف ایتولمشدر.
(۲) صحیح مسلم. ج ۱ ص ۸۰.

ترجمه‌سی: «الله تعالی جو مَر دَر، عالی بولغان گوزل خلقلرنی یارانا، توبان و دنی (حقیر) اشلرنی مکروه کوره‌در».

حلم و عفو، صبر و عفت کبک خلقلر، ملت و دین هم‌ده انسانلق و علم بولنده خدمت ایتولر، هر نوری آورلقلرغه چداو توزولر؛ ادبی شجاعتلر اوشبو اورنده مذکور بولغان «معالی اخلاق» غه کررلر.

بره، نېچه نوری مشققلر کوروب و آچی سوزار اېشتوب دین علمی اوفولور ایچون مکتب تاسیس ایتنه، معلم و معلمه کیتوروب فقیر بالالرنی شول مکتبه اوفوتدره، الله اسمینی اوگره‌تدره. ایکنچی بره ایسه مجرد کونچمک سبیلی شول مکتب هم‌ده یاردم بیروچیسی و اوفوتوچیسی اوستندن حقسر دانوچی قیل و مأمورلرنی اشاندیره، مکتب یابولا، آچوچیسی برله اوفوتوچیلر فلاکتلر کوره‌لر، بالالار تارالا، دانوس یاصاوچی، اوزینک سوزی اوست‌گه چیقوغه شادلانا، «یاخشی ایتدم، اوچنی آلدیم» دیب اوز اوزینه آفرین اوقی. ایر بالالر، که‌شه‌که صوغوب، قز بالالر ایسه صاغز چایذاب عمر اوتکاره‌لر.

مونه شوشی ماده‌ده «معالی اخلاق» ده «سفسافی» ده بار. شوشی اش مملکتمنز ناڭ هر بر پوچماغنده هر کون بولوب طورغانلغندن مثال ازلر ایچون یرافلرغه کیتارگه حاجت پوق.

کیفله نور ایچون ایسرتکچ ایچو، افیون و باشقه نرسه‌لر یوتو، کارنا اویناب عمر اوزدرو، بوده‌نه صوغشدر و شونلرغه اوخشاغان نرسه‌لر ناڭ هر بری «سفسافی» اشلردن بولوب الله تعالی‌گه مکروه عادنلردر. بو اشلرگه ایدده‌شدر خاطرلرینی تابو یا که اش یوقلق سبیلی ایچ پوشونی بهانه ایتو بوش و اصلسر عنردر. دنیاده اشدن کوب نرسه بوق. خصوصاً روسیه‌ده مسلمانلر آراسنده اش و جماعت خدمتی شول درجه‌ده کوبدر که کارنه اویناب، نشئه‌له‌نوب عمر اوزدررغه توگل حتی باش قاشورلق وقت تابا آلموده عجب توگل.

(۸۵) اِنَّ اللّٰهَ یُبْعَثُ لِهٰیْهِ الْاُمَمَ عَلٰی رَاسِ کُلِّ مِائَةِ سَنَةٍ مِّنْ یَّجِدُ لَهَا دِیْنَهَا (۱).

ترجمه‌سی: «الله تعالی بو اسلام امتی ایچون هر یوز سنه باشنده دینی یا‌کار توچیلر بولدر و بولور».

اسلام دینی، بوزولو واوزگرو احتمالی بولماغان بر «دین» بولسه ده نادان خلقلر وبدعت اهللری طرفندن خرافه لر، وهملر قوشلو، دیندن بولماغان نرسه لرني «دین» جمله سندن ايتلوب کورسانلو احتمالی یوق توگل. شونک ايجون الله تعالى هر عصرده رسول الله کيتورگان صافی دیندن خبردار آدملر يتشدر وب طورر، مونلرده شول حقیقی وخالص «دین» نك نیندی نرسه ايكانلگینی خلق-لرغه آکلانورلر، اوگروه تورلر.

رسول الله زماننده واقعه لر، حادثه لر بنا ايتوله طورغان همومی بر تاریخ بولماغانلقدن «یوزباشی» دیگاج سوزنی، ولادتدن یوز یل یاکه هجرتدن ویاخود وفاتدن یوز یل دیمک کبک مخصوص و معین یلارغه حمل ایتو مناسب سوزدر. مقصود ایسه هر عصرده و هر زمانده دیمک بولسه کیرهک. حقیقت حالده بو حدیث ۳۲۰ نچی حدیثک ایکنچی برافظلر برله تعبیر قیلنغان غنه بولورغه اوغبشی. حدیثه گی «من» سوزی عام بولغانلقدن بو مجددلر نك کوب بولولاری ده ممکن. اما بدعت گه نصرت بیروچیلر، دین گه وهم خرافه لر قانشدر وچیلر، مقلدلر ومقلدلر گه مقلدلر «مجدد» بولا آمازلقلر نده شبهه یوق. رسول الله حضرتلر نندن صادر بولغان «دین» سوزندن مقصود قرآن وسنت برله ثابت نرسه لر گنه بولغانلقدن «مجدد» لرده قرآن وسنت علملر نده متخصص وماهر همه ده علملری برله عامل کشیلر گنه بولورغه نیوشلی. مونلر نك نالیفی و اثرلری کیرهک کوب و کیرهک آز بولسون، شهرتلری اوز عصرلر نده خواه یراق یرلر گه تارالسون وخواه نارالماسون مونده کوب حکمت بولماز. معقولات و علوم عربیه عالملری، رهبانلق و «اسرار» اسمی برله هند و ایران خیاللرینی تاراتولری سببلی اسلام مملکتلر بنك چیتلر گه کیتو وینه بول حاضرله وچیلر، قرآن حدیث علملری برله شغللری ده درایت و تحقیق سنر بلکه مجرد روایت و حکایت طریقچه غنه بولغان کشیلر اوشبو حدیثه ذکر ایتولگان «مجدد» لر گه مصداق بولو احتمالی یوق. حدیث شریفی، «علم» و «تصوف» مجددلرینی توگل بلکه یالکنز «دین» مجددلرینی گنه ذکر قیلدر.

عقیده منر یالکنز قطعی دلیللر گه گنه بنا ایتولگان سببلی، آخر زمانده کوکدن عیسی پیغمبر توشه چکنی، یردن مهدی چیقماغانی اعتقاد قیاماسه قده اسلام دنیا سنده بولغان هر تورلی حادث منجهلر و مسلککلرني بتروب بتون مسلمانلرني قرآن وسنت علملری (عهل ملری) آسنلرینه جیاقی دین «مجدد» لرني

ظهور ايتە چىگىنە ئايمانىز كامىل وامىدىمىز زوردر. «خىرامىت» غىزانى بىرلە مشرف ايتكان بو نىجىب ملتى، شىرىعتلىرىڭىز كاملىنىۋاساسلى قانۇن غە تايىچ بولغان بو جماعتنى اللە تەلى اوشبو شىر مىدر خالىندە قوبىماز، وھم وخرافات فارانخولى- لىرىندە آداشوب يورولرىنىە رضا بولماز. بو بىندىلىرى، شول «مىجد» لىرى خىدىملىرى سىبىندىن رسول اللە زىمانىندە غى «دىن» گە ايلە نوب قايتورلىرى، آداشقان بالالىرىڭىز آنا وانالىرىنى تابقان ساعىتلىرى قىبىلىندىن شادلانورلىرى و: «الحمد الذى هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله» دىب شىكر سىجدەسى قىلورلىرى، انشاء اللە.

(۸۶) اِنَّ اللّٰهَ يَرْضٰى لَكُمْ ثَلَاثًا وَيَكْرَهُ لَكُمْ ثَلَاثًا فَيَرْضٰى لَكُمْ اَنْ تَعْبُدُوْهُ وَلَا تُشْرِكُوْا بِهِ شَيْئًا وَاَنْ تَعْتَصِمُوْا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَفْرُقُوْا وَاَنْ تَنْصَحُوْا لِمَنْ وَّلّٰهُ اللّٰهُ اَمْرَكُمْ وَيَكْرَهُ لَكُمْ «قِيْلَ» و «قَالَ» وَكَثْرَةَ السُّؤَالِ وَاِضَاعَةَ الْمَالِ (۱).

ترجمەسى: «اللە تەلى سىزدىن اوچ نىرسە سىبىندىن رضا بولور و سىزنىڭ اوچ تورلى اشىقنى مىكروە كورر. رضا يولا تورغان نىرسە نىرى مونلىرى: (۱) اللە تەلى نىڭ اوزىنىە عىبادىت ايتوب آڭا شىرك قاتماوڭىز. (۲) قرآن كرىم گە بىرلىككە ياشوب دە آيرىلماوڭىز. (۳) اشلىرىڭىزنى فارار اىچون اللە تەلى طرفىندىن تىيىن ايتولىگان كىشىلىرى (مأمورلىرى) گە نصىحت ايتووڭىز. اللە تەلى مىكروە كورە تورغان نىرسەلىرى مونلىرى: (۱) دىن و دىنيا اىچون كىرە گى بولماغان قىل قال (ايمىش مېمىش). (۲) كوب سۇال. (۳) اورنىز بىردە مال ضائع ايتو».

اخلاص بىرلە قىلىنغان عىبادىتلىرىڭىز قبول بولىنوى امىدىلى. اللە تەلى: «با ايتها الناس اعبدوا ربكم الذى خلقكم والذين من قبلكم لعلكم تتقون» (بقرە ۱۹) دىب خىلقلىرىنى اوزىنىە عىبادىت قىلو بىرلە تىكلىف ايتەدر. عىبادىت قىلوچىلىرى، اوشبو تىكلىفنى قبول ايتوچىلىرى واللە نىڭ امرىنىە بوى صنوچىلىرى بولورلىرى.

«شىرك» نىڭ نوىسى كوب بولوب ھىر بىرىدىن صافلانو اوشىنداق قرآن كرىم گە امت، بىرلە شوب ايتەرو و آيرىلماو لازىم. مېكىن بولسە اش يورتوچىلىرىگە نصىحت قىلودە مىسلما نىچىلىقىدر.

(۱) احمد بن حنبل مىندى. ج ۲ ص ۳۶۰. الموطأ. ص ۳۸۸. صحىح مىسلم. ج ۲ ص ۳۰. لىقازر «احمد» نىكى. «لا تفرقوا» اصلە. «لا تتفرقوا» در.

اهمیتسز سؤاللر، کیرهک مال صور او و کیرهک مسئله صور او بولسون آراغه دشمنلوق نوشروکه و صور او چینک مرتبه سینی بوغالوغه سبب ایکانلگی معلوم. بزنگ قوممزه ایسکی وقتلرده مسئله صور او بیک شائع ایدی. موندن مقصود کوبسنجه کشینی فزارتو و اوزینگ کوبی آز می بر نرسه بلگانینی خلقغه کورسانو بولادر ایدی. زور مدرس لر بر اورنغه ضیافت که چاقولسه لر کیم لر برله اوچراشولری لازم بولاچغینی بیک یاخشی تیکشره لر والوغ آوروپا صوغشینه حاضرلنو درجه سنده حاضرلنه لر، تون کون کتاب قاریلر، بجزلر یادلیر ایدی. مجلس بولاچی اولغه باروب مجلسلر که یوری باشلاغان صوگ بر برندن قورقوب فالترا نالر، صولشلری ایچلرینه صیمی، هجوم و مدافعه نقطه لرینی آله طوتوب اطورالر ایدی.

مین اوزم موندی مجلسلرنی بیک کوب کوردم لیکن اوز عمرمه برکنه مدرسنگده بو «مسئله نی بلمیم» دیگانینی ایشتمادم. مونلر قاشنده «لا ادی» سوزی ارتداد کلمه سی قدر منفور ایدی. شونک برله برگه معنالی بر سوز ایشتمکانمنی ده خاطرلی آلمیم.

بر مجلسده زمزم صووینی آباق اوره باصوب ایچارگه می یوقسه اطوروبی؟ حقنده بوگولمه اویازینگ قارت مدرس لری و شیخ لری شول قدر منظره قیلش بلرکه زمان آنک مثلبنی آز کورگاندر.

ایکنچی بر اورنده آباق اوره طوروب بول ایتو حقنده شوندی بر نزاع دوام ایتدی و بو نزاع اوزلمگان حالده مجلس تارالورغه مجبور بولدی. آشنی طوز قابوب باشلاو، چالما قویرغینی آصلندروب یورو، مسلمان توگل کشی ایله گان تیری طون برله نماز اوفو حقنده غی دعوالاشولر عادت حکمنده ایدی.

عراق مملکتندن بر کشی کیلوب عبدالله بن عمر حضرتلرندن «چین قانی نه نیا که کیوم گه تیسه حکمی نیچوک بولور؟» دیب صور اغان ایدی. ابن عمر حضرتلری ایسه: «عراق خلقینه فاراگز ایندی!». رسول الله حضرتلرینگ طورونینی (حضرت حسین نی) اولدر دیلر، آنک قانندن شپه له نهادیلر، اما مونده کیلوب چین قانندن فتوی صوریلر! «دیب، اهمیتسز مسئله صور اوچینی تقبیح قیلمش ایدی (۱)».

فرض نھازلردن كوبيسینی اوفی آلمی، غیبتنی ایكمك اورننده آشی، مسلمانلارغه چوئان قیلو و آنلر اوستندن سعایت ایتونی بر نرسه گه صانامی طورغان کیشیلردن کوبلر مستحب، مذدوب و مباح نرسه لر حقنده مجلسلرنڭ باشلردن آخزلرینه قدر سوز سوریلر، ادب و ترک اولی مسئلهلرینی تیکشهرلر و اوزلرینی دیندار کورسسته لر. حالبوکه اسلام شریعتنده بولغان حرام و مکروهلر، فرض و واخلر همه سی معلوم. مذدوب و مباح نرسه لر حقنده نله سه نیچو ك عمل قیلورغه حقلر اختیار لیلر.

مگر ده تعلیم و تعلم، افاده و استفاده یا که شاگردلرنڭ ذعنلرینی اوتکنلر بولسه بو وقت، عادتی سؤاللر و شاگردلر گه فائده بیرلرک نرسه لر سوراو، اورننده در. امام بخاری، «باب طرح الامام المسئلة علی اصحابه لیخبر ما عندهم من العلم» دیب بر باب قویمیشدر (ج ۱ ص ۲۲). شاگردلر گه یا صالا طورغان «امتحان» لر اوشبو قصد برله بولورغه تیوشلی.

رسول الله حضرتلری اوزی ده کوب سوراونی یارانمی سوراولر سببندن بعض نرسه لر حقنده نهی و منع کیلودن خوف ایته در ایدی. مفسرلر؛ «یا أيها الذین امنوا لا تسألوا عن اشیاء ان تبدلکم تسؤکم...» آیت کریمه سینیه ده شوشندی سؤاللردن منع حقنده کیلدی دیلر. شیخ ابی عربی اوشبو مضمونده بر سوز سویلیدر:

حجاب آیتنی، مخلوقلرنڭ بعضیلری طرفندن بولغان سؤال سببندن نازل بولدی. سؤال و نفسانی غرضلر بولماغان بولسه ایدی حجاب آیتنی اینمگان بولور ایدی. شونڭ ایچون الله بنده لری الله تعالی نڭ اوزندن باشلانوب بیورلغان امرلر برله مخلوقلر طرفندن سورالوغه کوره کیلگن فرمانلر آراسینی آیرالر و ایکی تورلی فرماننڭ هر ایکیسینه امتثاک ایتونی لازم بلسه لره درجه لرنده تفاوت کوره لر. رسول الله حضرتلری «اترکونی ما ترککم» دیب خلقلرغه تنبیه ایته در ایدی (۱). مال تلفی ایتو و اسراف کیلودن طیو حقنده قرآن کریمده آیتلر و معتبر اصلارده حدیثلر کوب. مال تلفی ایتونڭ نتیجه لری بیک خسر نلی بولادر.

بر اوی اهلی آچ و یالانچاچ اطورالر، هوا بوزوق، صالقون طوگالر، خسته لر ایچون طبیب کینورر گه دولت یوق، دوا آلورغه آفچه یوق، آنده اکثر اشالر مونده قالدرا نوب یغلاشالر. مونه شوشی کوکلسز اشنڭ سببی

تېكشورلار سەيۋى يۈزىدە مال ضائع ايتىۋ بولغانلىقى مېدانغە چىقار. يۈرت خواجهسى كېسەسەندەگى آقچەنى بىتار دىيىپ بىلگەن، «مال مېنى تاپمى بىلكە مېن آنى تاپام» دېگەندە ايدىدەشلىرى بىرلە اۋۇش اۋىناغان، سفاھت عالەندە يۈرگەن، كۈنلەرنىڭ بىر ئىندە دولتىن آيرىلغاندە عائلە، يۈقارىدە تەرىپى ايتىۋالغان كۈنگە تۈشكەن. اشلەمازگە مېمكىن بولغان بىر اشنى اشلەۋ سېپىلى بولغان بېختىسزلىك قىدر اۋۇنچىلى نرسە يۈقىدر. بو آدم، شول اشلەرنى اشلەرگە مېجبۇر تۈگۈل ايدى، اشلەمى طوراً آلادر و آقچەسىدە يانئىدە فالادر ايدى.

درست، آقچەنىڭ ذاتىنى سۈيۈ و آقچە اۋستىنە آقچە جېۋوب طور و مەدوم اشدەر. شۇنىڭ بىرلە بىرلىككە تېۋىشسز اۋۇنغە مال تۈگۈدە تېۋىشلى اشن تۈگۈل.

(۸۷) اِنَّ لِلْاِسْلَامِ صَوًى وَ مَنَارًا كَمَنَارِ الطَّرِيقِ (۱)

ترجمەسى: «اسلام دىنىنىڭ، يۈلغە قويىلغان علامەت قىيلىندىن علامەتلىرى بولغۇچىدر».

مەقسۇد ايسە ھەم و خرافالار، نەفس آرزۇلىرى بىرلە آداشماڭز، يۈل يۈرۈچىلەر علامەتلەرگە قاراب يۈرۈلۈرى قىيلىندىن سز ھەم اسلامنىڭ علامەتلىرىنە قاراب يۈرۈڭز و چىت كە چىقماڭز!... دىيىپ ارشاد قىلۇدر.

اسلامنىڭ اڭ ظاھىر علامەتلىرى ايسە فرض عبادەتلىرىنى قىلو، حرام نرسەلەردىن صافلانۇ، آدم بالالارى بىرلە ياخشى مەاملەدە بولۇدر. مۇنلاردىن باشقە علامەتلەردە بولۇرغە مېمكىن.

آدم بالاسى اۋۇزىنىڭ آنا آناسىدىن، استاذ و مەعلەملەردىن، اطرافى و مېھىپتىدىن آلفان تەربىيەسى تائىرى بىرلە اۋۇندە بولغان حالنى مەقۇل كۈرە، عەقىدە و مەملەرىنى حەقلىغە موافىق دىيىپ بىلە و شۇنىڭ اېچۇندە كۈب ۋەقت اۋۇزىنىڭ خەتتا يۈلغە كىرگەندەگىمىنى سىزمى، اۋۇزلىرىنى عەقلى صانابدە اھمقار طرفىدىن دېۋانەخانەلەرگە يابلۇپ آسراۋۇلۇرىنى ظن ايتۇچى دېۋانەلەر قىيلىندىن، اۋۇزىنى طوغرى يۈلدە و باشقەلەرنىدە آداشۇب كىتىكان بىندەلەر دىيىپ حساب ايتەدر.

شۇشۇندى اشلەر بولماسون اېچۇن ھېچ كىم اۋۇز اۋۇندىن امېن طورمازغە

(۱) «صوى» صۈە جەمەسىدر. «قۈە» بىرلە «قۈى» قىيلىندى. «صۈە» اصلدە صۈۈە بولۇپ

ۋاۋاۋىغە ادعام قىلىنغاندىن سوڭ صۈە بولۇپ قالغۇدر. «صوى» بىرلە «منار» ھەر ايكىسى بىر مەنادە، «علامەت» دىيىمىز.

بلکه نفسینی دائم متیم بلوب احتساب قیلورغه تیموشلی. الوغ صحابه لر و خلیفه لر دن بولغان حضرت عمر نڭ: «مینه نفاق علامتی یوقمى؟» ديب ايکنچی بر صحابه دن صور اغانلی مرویدر.

اسلامده طوغری یولده بولوب بولماوینی بلورگه یاردم بیره طورغان نرسه، قدر نلری بار کشیلر ایچون، معناسینی فکرله ب قرآن کریم اوقو و حدیثلر برله شغلله نو، دائم رسول الله سیرتینی تیکشرو و اوز حالینی رسول الله و الوغ صحابه لر نڭ حاللرینه چاغشدروب طورودر. «فعلیکم بسنتی و سنة الخلفاء الراشدين المهديين تمسکوا بها و عضوا علیها بالنواجز».

(۸۸) اِنَّ لِصَاحِبِ الْحَقِّ مَقَالًا (۱).

ترجمه سی: «حق ایبه سینڭ سوز سویله ووی و دلیلی بولور». بره ونڭ ایکنچی بر کشیدن آلاچی یا که فی بولسه ده برر تورلی شرعی حق بولسه شول طوغروده سوز سویله و یا که محکمه لر حضورنده دعوی قیلو یا خود مطبوعات واسطه سی برله مدافعه و حالنی اظهار ایتو شول کشینگ شرعی حق بولور. میز اندن چیقماغان صورتده، شول کشینی منع قیلو درست بولماز. اما آلاچی بولو سببندن بورچلی کشینی سوگو و صوغو یا که نیندی یوللر برله بولسه ده نه قیر قیلو، کشیلر حضورنده اویاتو و بوزینی قزارتو، درست اش توگلدیر. بو وقتده «ان اصحاب الحق مقالا» دیگانه گی «حق» نڭ آلاشنووی و ایکنچی طرف، «حق» صاحبی بولوب قالووی ممکن.

(۸۹) اِنَّ الْمُؤْمِنَ لَيُدْرِكُ بِحُسْنِ الْخُلُقِ دَرَجَةَ الصَّائِمِ الْقَائِمِ (۲).

ترجمه سی، «گوزل خلقلی کشی، شول گوزل خلقی سببلی نفل روزه همده کیچه لرده عبادت برله شغلله نوچیلر درجه سینه کونارله آلورلر». حقیقت حالده گوزل خلق، بیک فائده لی بر کهالاندر. کیچه لرده نفل نمازلر اوقو و نفل روزه نونونڭ فائده سی شول کشیلر نڭ اوزلری ایچون گنه بولغانی حالده گوزل خلقنڭ فائده سی، کوبره ک و قتده باشقه لر ایچون بولا، بره ونڭ

(۱) صحیح مسلم، ج ۱ ص ۴۷۱، احمد ابن حنبل مستدی، ج ۶ ص ۲۶۸.

(۲) احمد ابن حنبل مستدی، ج ۶ ص ۱۳۳، سنن ابی داود، ج ۲ ص ۳۱۳، لفظلر «ابو

جسَن خَلقى بولۇوى سېىندىن عەمۇم خلقى استفادە قىلادر. شونڭ اىچون نفل نماز و نفل روزەنڭ ئەرەسى آخرىدە كورلەچك بولسە، گوزل خلقنڭ فائىدەسى ھەم آخرىدە ھەمدە دىيادە، ھەم اوزى اىچون ھەمدە باشقىلار اىچون بولادر.

مىلتلار گوزل خلقى سېىندىن ترقى ايتەلر و خلقلىرى بوزولۇ بىرلە توبەن كېتەلر. شول سېببى آخىرت ئوابىنى تابارغە قصد ايتوچىلار اىچون دە خلقى گوزللاشدرۇ كىرەك، دىياوى سعادتلارگە ايرشونى آرزو ايتوچىلار اىچون دە خلقنڭ گوزللاشوى ضرور. خلقلىرى گوزل بولغان مىلت مطلقا دىيادە اوستون و معتبر بولاچقىدر.

رسول اللهغە وحى كېلىگان وقتدە دىيادە فارسلىر بىرلە روملىر حەكم سورەلر، بىتون بىر يوزى مونلارنڭ كۈلەلر ندىن قورقوب طورادر ايدى. شول زمانغە كۈرە باى و ھىرلى، عىسكىرلىرى مەكىل، اوزلىرى علم و معرفتلى، نظاملى بولغان بو ايكى الوغ مىلت ھىجاز تاولرى آراسىدىن قالقوب چىققان ھىتى اوستلار بىنە كۈلەك تىگۈبدە كېيىنە بىلمى بىلىكە جايەلەرگە گىنە اورالوب يورى طورغان عربلەرگە قارشى طوراً آلمادىلر، عربلارنڭ ھىچوملار بىنە طاقت كىتورىمى چول بىرىسىدىن قورققان قوبىلر قېيلىدىن فرق ياققە قاچدىلر، تازالدىلر. مونڭ سېببى نىندى نرسە ايدى؟. سېببى معلوم. روملىر و فارسلىردە اخلاق بوزولغان اما عربلردە وحى ورسالت تىرىيەسى سېىندىن اخلاق باخشىلانغان ايدى. بوزوق اخلاق، تىزوك اخلاقغە قارشى طوراً آلمادى. اسلاملىر بىرلە ايرانلۇلر و رومالۇلر سوڭىندە بو ھال كۈب دفعەلر تىجرىبە ايتولدى و ھەر بىرىدە نىتىجە بىر ئورلى بولدى. اوشبو تىجرىبەگە بنا ايتوب «گوزل خلقى مىلت بختيار و بوزوق خلقى مىلتدە بىدبخت» دىب حەكم قىلورغە مەكىن.

گوزل خلقنڭ قىسمىلىرى بىك كۈب بولوب بو زمانلردە آبروم روشك اھمىتلى بولغانلىرى اوشبونلردىر:

۱) طوغرىلىق. گوزل خلقلىرىنڭ پادىشاھسى «طوغرىلىق» در. شونڭ اىچون «بالالارگە طوغرىلىق اوگرەت، طوغرىلىق ايسە آنلارغە ھەر بىر فضىلىتنى اوگرەتور» دىلر. طوغرى بولغان كىشى امانتلى بولور. بىزنىڭ مىسلمان خلقى «وعدە» قىلورغە بىك جومرد بولسەلردە بىك كۈب و قىتدە شول وعدەلر ندى طوراً آلمىلر، وفاسىز و وعدەسىز بولوب قالالار. قولدىن كىلماز لك اش ھقنىدە وعدە ايتمازگە و وفاسلىق اسمىنى آلمازغە تېوشلى. اشلارنى تېوشلى بولغان وقتلار ندىن كېچىكىرودە وفاسىز-

لقدر. شونڭ ايچون هر اش كه اوز وقتنده كر شورگه، فلسفه سويله ب فرصت اونكارمازگه، اشلر نڭ ظاهرلرينه گنه قاراب حقيقتلر ندين غفلت ايتمازگه كيره كدر.

(۲) خطاي اقرار قىلو. اوز خطالرينى اقرار قىلولرى ايتلر نڭ يوقارى كوتارلورلرينه دليلدر. اوز خطاسى معلوم بولغاندىن صوڭ هميشه قارشوب طور ووشونى اعتراف ايتماو، آچىق صورتده معناسزلقدرد. بو اش بوردن باشقه لرنى وايكنچىدن اوزينى آلدابولور. هر حالده خطاي اقرار قىلو آدمچىلكدندرد.

(۳) ادبى جسارتلى بولو. ادبى جسارت، سوزنى آچىق سويله و كوڭلنده گى فكرنى قاتلاوسن: بيان ايتودن عبارت. بر تورلى فكر بيان قىلورغه طوغرى كىلسه بىر مسلمانلر «كشىلر يارانماز، تگى كشىنڭ كوڭلىنه خوش كىلماز» بك بھانلر برله فكمزنى طوغرى سويله ودىن بك كوب وقتنده تارتونامز، اوزمزمگه قالسه صافلانامز. حتى كوب وقت بىر مجلسك بر تورلى فكر بيان ايتسك شول مسئله حقنده ايكنچى وقتنده ايكنچى نورلى فكر بيان قىلماز. بو فكرلر نڭ برى شول مجلسده بولغان بركشى خاطرلى ايچون سويله نگان بولسه ايكنچىسى ايسه شول ايكنچى مجلسك بولغان ايكنچى بركشى خاطرلى ايچون سويله نگان بولادر. كىمكاش صوراوچىلرغه اوز كوڭلنده بولغاننڭ خلافينى سويله و جذايت صانالغان حالده بك كوب كشىلر «درستينى ايتسهم كوڭلىنه آور كىلور» ديگان بولوب اوز كوڭلرلرند بولغان واوزلرى مصلحت كورگان نرسهنى سويله مى بلكه مشورت ايتوچىنڭ اوز كوڭلىنه موافق كىلورلك بر فكمزنى سويله بىلرلر. حالبوكه بو اش هم شريعت هم عقل قاشنده آب آچىق خيانتدرد.

(۴) وظيفهنى بلو. انسان اوز وظيفه سىنى اوزى بلورگه، بر كشى طرفندن تئيه ايتلونى كوتوب طورمازغه تيوشلى. بو وظيفه، كيرهك دينى و كيرهك دنياوى بولسون، بارى بر. ملت نڭ يوقارى كوتارلورلى حقنده بونرسه نڭ بك زور سببلگى بولغان ايچون آروپا ملتارى، بالالرينى اوشبو قاعده اوزرينه تربيه ايتلر ووشوشى خاصيتنى نه نلرينه، فانلرينه سگندردلر. وظيفهنى بلوچى بالا، اوزينه تيوشلى اشنى بلوب اوزى اشلرگه عادت ايتنه، هيچ كىم ايتمى طوروب شونى باشقارا، شوندىن باشقه، كوڭلى هيچ راحت تابمى، طنچ بولمى.

(۵) حقيقتنى كوزه نو. اشلر نڭ ظاهرلرينى، طشقى طرفلرينى توگل بلكه حقيقتنى كوزه نورگه تيوشلى. مشرق خلقلى مبتلا بولغان عادتلر نڭ كىلوشسز لرندىن مداهنه ربا و نفاقدر. مونه شوشى اشلرگه آلدانمازغه وشول اشلر برله شغللنمازگه تيوشلى.

(۶) وقتىندە اشلەو. بىزنىڭ آرامزىدە بىك اوچوز سوزلارنىڭ بىرى: «شولاي ايتە كورسەنە!» گە فارىشى «يارار!» دىيىپ جواب بېرىۋېرىشنى اشلەمەسەنە يا كە وقتىندە كىچىككەردەر. بىز مىسلمان خەلقىنىڭ بىتون دىنيادىن اوستون چىققان ھىزى آشغە يورسۇپ چاقىرىشوب صىلاشۇدىن ائىتلەنۇ بولغانى حالەدە شول ايشىنى كەندە وقتىندە اشلەيلىلىمىدەر. چاقىرىلغان مېنوتى توگىل ھىنى ساعىتىندە رىعايت ايتىمى. دىنيا قىدر پويىزدلار، پاراخودلار تەيىن ايتولگان دىققەلەرنىن تەخلفىز يورگانلارنى حالەدە مىسلمانلار شول آش مىجلىسلىرىنە كەندە وقتىندە يورىلىمىلار. مونلار قاشىدە «دىققە» بوقىدەر. مونلار «وقت، آلتون» دىگان سوزنى كورسەلەر، اوقۇسەلەردە آنىڭ مەناسىنى لازىم درجەدە تەسۋىر ايتەلىمىلەر. بۇ كۈنگى اشنى ايرتەگە قالدىرماۋ، دىنيا كۈتۈزنىڭ بىرنچى شىرطىلەر. بىز اشنىڭ اوز وقتىندە كىچىككەردە اشلەنۈۋى، بىك كۈپ اشنىڭ بىتونلاي اشلەنمى قالوۋىنە سەبب بولوۋى مەلۇم.

(۷) ثبات و مەنات. ھەر تۈرلى مەناتلەرگە قارىشۇ تۈرۈۋ اوزى «حق» دىيىپ بىلگان فەكرىن دۇنماۋ «ثبات» ھەم «مەنات» در. سقراط، اوزى «حق» دىيىپ بىلگان نىسەسىنى فەدا ايتماز اچقۇن جانىنى فەدا ايتىدۇ. اھمەد ابىن ھىنبل ھىزىرلىرى مەچى بۇلە صوغۇلغاندە اوز سوزىن دۇنمادى. ابوحنىفە ھىزىرلىرى زىندانغە سالتىدى ۋە بىر رىوايت كە كۈرە زىندانغە وفات ايتىدى ۋە مەشھۇدە اوز سوزىنى بىرمادى، كۈچلى امىرلار سوزلارنى تەتقات ايتمادى. غالىلەنىڭ ەلم يۈلىندە بولغان ثباتى مەشھۇر. ابىن تىمىيە، اگەردە اوز عقىدەسىنى فەدا ايتكان بولسە ايدى وزىرلار كۈرمىگان ھەر مەناتلىرى كۈرەچك ايدى لىكىن اوز عقىدەسىنى فەدا ايتماۋى سەببلى درۋىش بولۇپ ھەر سۈردى ۋە تۈرمەدە يانۇب وفات ايتىدۇ. مونە بۇ ھاللىر «ثبات» ھەم «مەنات» در. ثباتلى ۋە مەناتلى آدملىر مونلارغە توگىل، مونلاردىن باشقەلەردە كۈپ ايدى. دىن ۋە ەلم يۈلىندە جانلىرىنى بىرۈچلەر، تۈر مەلەردە يانۇچىلەر، ۋىطىنلاردىن سۈرلۈچىلەر ۋە اوز ھاللىرىن امان بولا آلمانچىلارنىڭ ھەر بىرى ثباتلى ۋە مەناتلى آدملىردۇر. ابو ذر الغفارى، ھىزىر بىن عدى ۋە آنلاردىن صولك ابىن رەشەد ۋە غىرلار ھەم اۋشۇبۇ جەلەدندىر. لىكىن صولك ۋە قىتلەردە اسلام دىنياسىنى بۇ قىممەتلى كەمالات، تەدرىج بۇلە تۈبەنلەنۇب كىلىدى، ايدى بۇ كۈنلەردە موندى اشلەرگە «تەبىر» سىزلك ۋە «خەت» لك كىك اسىلر بىرلۈرگە باشلادى. گۇيا مىسلمان بولغان كىشى جانسىز باغانا كىك ھىچ اشلەمازگە ۋە اوزىنىڭ فەكرى ۋە خەكمەسى بولمازغە تېۋىشلى ايمىش. ھىيات ۋە مەشھۇت طوغۇرسىندە خەلقلىر اچقۇن

فائده‌لی بولغان هنرلر، نظام و قانونلرنی چغاروچیلر آراسنده مسلمان اسمی کورلماونڭ سببی ایسه مونلرنڭ ثباتسز، متانتسز بولولاری و صوفولر قبیلتدن اوزلری یوزی بلماولریسر. پاراخود، تیمر یوللر، نیلیغراف و تیلیفونلرنڭ بو کونگی حاللرینه کیلولاری ایچون قربان بولغان جانلر، صرف ایتولگان بایلقلر، توگولگان کوز نورلری و ذهنلر آنچق الله تعالی‌نڭ اوزبنه گنه معلوم. مسلمان لر نڭ موندن خبرلری یوق. کمالات کسب ایتو، دین و ملت که خدمت قیلو، آخرت و دنیا سعادتلرینه ایرشو ایچون «مال» نڭ زور یاردمی بار اما بو نرسه لرگه اصل سبب «مال» توگل بلمکه «ثبات» و «متانت» در. انسانلر، حیات یولنده طوقناب طورر ایچون توگل بلمکه همیشه آلفه و یوقاری غه بارر ایچون کیلدیلر. همیشه بارو، دوام ایتو باری ثبات بولسه غنه ممکن بولادر.

۸) اوزینه اشانو. بزده «اوزینه اشانو» دیگان نرسه بتونلای یوق. بز هر نرسه‌نی باشقه لردن کوته مز و ایمچاک بالالاری قبیلتدن کوزمزی چیتلرگه صوزوب طورامز. شونڭ ایچون، بزده «امل» ده «عمل» ده یوق. حالبوکه دنیا نڭ کوچاری اوز اوزینه اشانودن عبارت بولوب بر ملت فردلرنده بو صفت بولماسه اول ملتده حیات بولماز. بو کون آوروپالولر، آمریقالولر بتون دنیاغه خواجه بولسلر، بر بوزنده گی انسانلرنی کوز اشارتلی برله یوروته آلسلر مونڭ سببی ایسه مونلرنڭ باشقه بر نسل آدملیری یا که باشقه قوملرگه کوره زیراک بولولرندن توگل بلمکه فردلرنڭ اوز اوزلرینه اشانولری سببی ملتلرنڭ معنوی روشده محکمک حاصل قیلولرندسر. یوقسه بو ملتلر، باشقه بر نسلدن توگل، آیروم صورنده زیراک بولماغانلقلاری ده معلوم. اوز اوزینه اشانو یوسف پیغمبرده کامل درجه‌ده بولغانلغی «اجعلنی علی خزائن الارض انی حفیظ علیم» دیگان سوزندن بلنه در. قرآن کریمنی مدر مدر اوقوب تراویح لرده ختم ایتوگه کوره آزرالق اوقوب کوبراک فائده آلو، خصوصاً پیغمبرلرنڭ شوشندی اجتماعی اشلرندن عبرت‌لنو آرتق بولور اییدی. مصر کبک زور بر ایپیروطورلقده شوندی بر سوز سویلی آلوچی آدم، آرسلان یوره‌کی و اوز اوزینه اشانووی فرعوننڭ اوز اییه رچنلرینه اشانووندن ده آرتق بولورغه تیوشلی. دنیا نڭ الوغ و مشهور آدملری تیکشورلسه کوبسینڭ «اوز اوزلرینه اشانو» لری کوچلی بولو سببی بیک توبان اورنلرندن قالقوب چیققان کشیلر ایکانلکلری معلوم بولادر. اوز عصرنده طب علمنده امام صانالغان ابوبکر الرازی

اور آمده اویون اویناب کسب ایتوچی بر بالا ایدی. مشهور وزیر نظام الملک
 آورده آشلق ساچوب طور وچیلردن برینگ اوغلی ایدی. مشهور متنبی، صو
 تاشوچی بالاسی ایدی: شاعر جریر، فقیر بر آدم ایدی. عربیه عالمرندن
 زجاج، اول حالنده پیالچی و سیرافی ده کتاب جلدلر تاماق طویروچی بر
 ذات ایدی. طغ، ائینک:

وانما رجل الدنيا واحدا

من لا يعمل في الدنيا على احد

دیگان سوزینه موافق بو آدملر اوز اوزلرینه اشانیدیلر وشوگا بنا قیلوب الوغ
 اشلرگه کرشیدیلر، هیچ
 بو فضیلت، اسملری ذکر ایسولگان بو کشیلرگه گنه خاص توئل. اوز اوز-
 ارینه اشانوب ثبات و متانت برله طریشوچیلرنگ هر بری اوشور وروشه مراد-
 لرینه ایرشه چکلردر. من جد وجد ومن فرع بابا ولج ولج.

(۹) عفت. انسانلرنگ قیمتلری عفتلرینه کوره بولور. آدم بالالرینی
 فرشتهلر درجه سینه کوتاره طورغان نرسه «عفت» بولوب، حیوانلردن ده توبان
 درجه گه توشره طورغان نرسه «عفتسزلك» در. عفتی بولماغان کشی، خیر
 اشلر ده کوچرگچ بولا آلمان، خیر اشلرنگ برنده گنده کوچرگچ بولا آلمان
 کشیلر ایچون دنیاغه کیلو عبث اشد. عفتدن محروم آدملر ده عائله محبتی بولماز،
 آنلرنگ اوبلری شادلق و راحت کورماز. موندی ترکلیکده نیندی فائده بار؟
 آشاب ایچوب یورولر، چیت خاتون قزلر برله، مشروع توگل وروشه سفاهت
 قیلولر، او طش اوینولر هر بری عفتسز لکدر. بر عفتلی آدم سببندن یوز
 بوزوق آدم توزه لور و بر عفتسز آدمنی کوچرگچ ایتوب یوزلر ایله یاغشی
 آدملر بوز واورلر، کشیلکدن چیقارلر. عفتسز آدملر آدم بالالری ایچون
 «بلا» بلکه مهلك بولغان «وبا» در.

(۱۰) تحمل. هر بر کچوک اش گه اهمیت بیرماو و زور اشلر دهده اوز
 اوزینی یاغشی طونوب صالقون قان برله فکر یورتو «نحمل» در. بو خلق،
 کشیلرنگ عقللری کامل بولوغه دلیلدر. کرشولگان اش، بر مانعغه اوچراب
 تمام بولمی فالسه یا که باقچه لقغه باررغه دیب کرگان یول تیگانلک گه باروب
 چیقسه امیدسز بولمازغه، جزع فزع ایتماز گه بلکه ثبات و غیرتنی قولدن یبارماز گه
 تیوشلی. دنیا ده هر بر اش اوکغه غنه کیتوب طورمی و هر بر مقصودنی اوز

ئالگانچە يورتوب بولمى. آدم بالاسىنىڭ وظيفەسى اجتەھاد و طرىشو اما نتيجهنى
الله تعالى گە تابشورۇد.

مونلاردىن باشقىدە گوزل خلقلار كوپ. اوشبو اثرده جبولغان خەيتلارنىڭ
كوبىسى شەخسى واجتماعى اخلاقلاردىن عبارتدۇر. (بىرازاونى، ضىيالى، بولو، روسچە
كىينو و آلتون كوزلك آصوب، ناياق طوتوياكە پىچاق و چانچكە بىرلە آشاودن توگل
بلكە اوشبو اورىندە ذكر اينولگان خلقلار بىرلە خەقلانودىن عبارتدۇر. بىز، شولاي
ظن قىلەمىز. بىرازاونى (ضىيالى) دىيىپ شوشىدى خەقلارغە مالك بولغان كشىلار گە گنە
ايتولنور گە تيوشلى، دىيىپ بلەمىز.

بو خەيت شەرىف شەرىفى باشقىلاردىن بىگىرەك ازىمنىڭ خەقلارمە، اوزمىن
واثرلارمىن كۆيىمى آزمى استفادە قىلوچىلارغە ھىدە ايتىدىم. قبول ايتىسەلر
بختىيار بولور ايدىم.

﴿۹﴾ اِنَّ الْمَعُوْنَةَ تَأْتِيْ مِنْ اللّٰهِ عَلٰى قَدَرِ الْمُوْنَةِ وَاِنَّ الصَّبْرَ يَأْتِيْ مِنَ اللّٰهِ
عَلٰى قَدَرِ الْمَصِيْبَةِ.

ترجمەسى: الله تعالى خىرتىنىڭ ياردىمى مشقت گە كۆرە، الله تعالى خىرتىدىن
صبر نەمى دە قايغۇغە كۆرە كىلور.

آدم بالاسى، بالا چاغاسى كۆيلىكىدىن عائلەسى زور بولۇپ دە تەربىيەلەرى
بىر اوزىنىڭ يىلىكەسىنە توشۇدىن و ھەمما دۇنيا مشقتلارنى، آرتق جىزە فزە
قىلورغە تيوشلى توگل. چۈنكى الله تعالىنىڭ ياردىمى بىر وى مشقتلارنىڭ كۆيلىكى
آزايى نىسبەتە بولا، اوشىنداق «صبر» دە قايغۇلارنىڭ زورايى و كىچىكەنە كۆرە
احسان ايتولەدۇر.

بو كۈن آوروپا خەقلەرنە كۆرلۈپ تۇرلغان انتخارلارنىڭ سەببى «امىدسزلىك»
سوزى آستىنە جىلولۇپ بىتەدۇر. اگىر دە بىر كىشى گە: «اوز ھەركىدە بىر گنە مقبول
دعاڭ بار» دىسەلر، شول امىدسزلىكىدىن صغۇرغە و شۇنەن صافلاو ھقنە الله
تعالىدىن صورارغە تيوشلى بولور ايدى. «امىدسزلىك» نىڭ ناچار ايكانلىگىنى
تەجرىبى قىلورغە كۆچىتىمى. شۇنىڭ اىچۇن بولسە كىرەك خەيت شەرىف، مۇسلمانلارنى
امىدسزلىكىدىن صافلانورغە و قولدىن كىلىگان قىر ھەمىشە اوز وظيفەلەرى بىرلە
مىشغول بولورغە دعوت ايتەدۇر. قىرآن كرىم تەلىمى دە اوشبۇدۇر. عرب شاعىرلارنى
بىر «صبر» غە دلالت قىلو ھقنە:

إذا ما اتاك الدمر يوما بنكة
فأفرغ لها صبرا ووسع لها صدرا
فإن تصاريق الزمان عجيبة
فيوما ترى يسرا ويوما ترى عسرا

بیتلرینی سویله، مشدر. «فان مع العسر يسرا ان مع العسر يسرا».

(۹۱) إِنَّ مِنْ أَكْظَمِ الْفِرَى أَنْ يَدْعَى الرَّجُلُ إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ أَوْ يَرَى عَيْنَهُ مَا لَمْ تَرَ أَوْ يَقُولَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا لَمْ يَقُلْ (۱)

ترجمه سی: «بالفانلر نك ائ الوغسی اوزینی اوز آتاسندن باشقه کشی گه نسبت ایتو، کورمه گان نوشینی کوردم دیب سویلهو، رسول الله حاضر نلرندن صادر بولماغان سوزنی آکا اسناد قیلودر».

برر مشهور عائله گه طوتاشو سببندن اوزینه دنیاوی برر تورلی فائده امید قیلو ویا که حقیقت حالده وارث بولماغان حالده برر اورندن میراث مالی آلو ایچون اوزینی چیت کشیلر گه نسبت ایتو ممکن.

خلقلردن حرمت کوروب یورر واوزلرین یوقاری اورنلرورده طونار ایچون بیک کوب دنئ وسفیل آدملرنک، حضرت فاطمه بالاسی بواغان بولوب یورولری معلوم. حدیث شریف ایسه شوندی کشیلرنی تقبیح ایتهدر.

اویاو حاللر گه مناسبتلی بالفانلارلرنی خلقلر اوزلری بر قدر آیرا آلالر، شونندن قورقوب اویاولقده بولغان حاللرنی آداو طوغروسنده آداو چیلر اوزلری ده صافلق فیلهلر اما توش طوغروسنده آداونی بلو چیتون، خصوصا بعض بر کشیلر توشلر گه بیک اهمیت بیرهلر. شونک ایچون توش سببندن خلقلرنک فاحش صورته آدانولری ممکن. توش طوغروسنه آداونک افترا لرنک زورلرندن وایاو وقتده فی آداوغه کورده حکمی قانیغ بولوینه سبب اوشبودر.

بعض بر آدملرنک بعض بر توشلری درست بولسه بولا طورغاندر، لیکن آکا فاراب توشلر گه اعتماد قیلو وآنلردن حکملر چیقارو مشکل. نیندی بر الوغ عالم یا که دنیادن یوز دوندرگان حقیقی بر زاهد بولسون، توشنده رسول الله دن ظاهر شریعت گه خلاف روشده ایشتنکان بر سوزی برله عمل

(۱) صحیح بخاری، ج ۴ ص ۱۵۷. احمد ابن حنبل مستدری، ج ۲ ص ۹۶. لفظلر «بخاری» نقی. «یری عینه مالم تر» نك معناسی «کورمگان نرسه فی کوزینه کورساتور» دیمکدر. کورمه گان نرسه فی کوردم، دیب سویلهو، کورمه گان نرسه فی کوزینه کورساتو بولادر.

قیلووی درست توگل حتی شریعت گه خلاف بولماغان اشلر حقنده فی امرار برله عمل ایتوده لازم توگل. شونڭ ایچون توش گه اهمیت پیرو و آتی سوبلهب پیرو تیوشسور اشد. بیسگره کده یاراماغانی ایسه کورمه گان نوشنی کورگان بولوب سوبلهو ایکانلیگی اوشبو حدیثده بیان قیلنهدر.

بو کونگی مسلمانلر آراسنده مخصوص زاکازلر برله توش کوروب کسب ایتوچی آدملر بارلقینی روایت ایتهلر. چای ایچکان آراده باشینی مندرگه قویوب طوروبده توش کوروب یوروچی بر آدمنی اوزی باگانانلیگنی اشانچلی بر آدمدن ایشتم.

هر حالده یالغانلاب توش سوبلهوچیلر و کشیلر ایچون «استخاره» قیلغان و توش کورگان بولوب یوروچیلر نڭ هر بری اوشبو حدیث شریفی حکمینده کوره «افترا» قیلوچیلر در.

کیرهک الوغ و کیرهک کچوک بر اش گه کورشور گه بولغانده «استخاره» قیلو (شول اشنڭ خیرلی بولووینی الله تعالی دن صورای) تیوشلی. «ماهاب من استخار ولا ندیم من استشار ولا عال من افتصد» مضموننده اثرلر بار. لیکن استخاره، یوفلاو و توش کورو توگل بلکه نماز حرام توگل وقتنده استخاره نیئی برله نقل نماز اوقو، تمام بولغاندن صوڭ دعا قیلودن عبارتدر. شوشی روشده اش قیلو حقنده امام بیضاری، ترمذی و باشقه اعتمادلی محدثلر حدیث روایت ایتهلر (۱).

استخاره وقتنده یوفلاو و کورلیگان نوش گه کوره حرکت ایتو تیوشلیگی حقنده مشهور اصوللرده و احمد ابن حنبل مسندنده برگنه حدیثده کورگانمز یوق. بو عملنی رسول الله او گره تکاندلر، صحابه و سلفلردن کوچرلیگاندر دیب بلمیمز بلکه اصحاب عصرندن صوڭ حادث بولغان بدعتلردن بولاچینی ظن قیلهمز. بز نڭ مهلکتمزده بعض بر ایشانلر، اوزلرینه مرید بولورغه کیلگان کشیلر گه اڭ الک «استخاره» برله بیورهلر. (نماز اوقوب دعا قیلوب یوفلانلر و نوشلرینی سوبلهتوب اوزلر نچه تعبیر قیلهلر). «استخاره قیلدروچی» اسمنده بر معینلری بولا، بو آدم مریدلر آراسنده اوزینی هندستان و یس کارولی اورننده طوتادر. شوشی و یس کاروللردن برینی بیک اوزاق سوبلهندروب کوب نرسهلر آڭلاوغه موفق بولغان ایدم. بکرمی یل شول وظیفهنی اوتوب طورغانی حالده برگنه کشینڭده توشی سببندن قبول ایتوامی قالغانی بولماغاننی

حتى توش كوره آلمان اوچيلار نڭده ضرورت غه حمل و حسن ظن قاعده سینه رعایت ایتلوب اوز عمرلر نده كورگان بر توشلری اش گه یاراغانلغینی آڭلانیدی. مونلر «حدیثلرده کی استخاره، یوقو و توش برله توگل» دیگان سوز گه اهمیت بیرمیلر، اوزلرینڭ شیخلرندن میراث بولوب قالغان عرف و عادتلرینی قویارغه رضا بولمیلر. «کل حزب بما لیدهم فرعون».

حدیثلرده «رسول الله هر بر اشد استخاره برله بیوره در ایدی» روشنده بیان ایتولسگان سوزدن مقصود، خیر یا که شر ایکانلگی معلوم بولماغان اشلردر. خیر شر ایکانلکلی شرعی دلیل برله ثابت بولغان اشلر، استخاره اورنی توگل. خمر ایچو یا که نماز اوقو طوغروسنده استخاره گه حاجت یوق. استخاره گه نسبت برله بندهلر نڭ فعللری خیر ایکانلگی معلوم، شر ایکانلگی معلوم، خیر و شر ایکانلگی معلوم توگل، اسمنده اوچ نوع بولادر.

بو کونلگی فن علملری یو فلامیچه توش کوروچی کشیلر بولووینی ده درست کورهلر. یوقلاب کورلگان توشلرده فسقه غنه و قتلرده بیک اوزون و افعهلر تصویر ایتولسگانی کبک اوپاو کشیلر ده بر دقیقه حتی بر ثانیه مدتنده بیک اوزون توشلر کوروب آلار. علم و فن بیتشمگان و قتلرده اوشبو یوقلامی کورله طورغان توشلر نڭ حقیقتلری بلنمگانلکدن علم اهللرینی حیرتده قالدیرغان. اعتبار سز و بونسز آدملر گه مناسبتلی اشلرینی «سحر» گه و عقیف هم دیندار آدملر دن صادر بولغانلرینی «کرامات» و «کشف» گه حمل قیلورغه مجبورلک بولغان. عوام خلقی طرفندن «کرامات» توسی بیرله طورغان نرسه لر نڭ کوبسی اوپاو حالده کورلگان توشلر ایکانلگننه شبیه یوق.

اوز قاشلار نده راست سوزلی و عقیف صاالغان بر آدم، «لوندن» شهرندن اوچوب «جزائر» شهری اوستنده یورووینی و «جزائر» شهرینڭ دڭر اوستنده بر اوطوراو روشنده کورلووینی حکایت قیلسه، بو اش واقعه بولغان توگل، بلسکه اوپاو حالنده کورلگان توشلر. اگرده شوشی سر بورون زمانده بلنگان بولسه ایدی بر کونده و بر ساعتده ابراهیم بن ادهمنڭ کوفه دهده مکه دهده کورلووینی درست بلوچیلرینی ا کفار قیلورغه حاجت توشمگان بلسکه برینڭ خبری اوپاو وقتدهغی توش گه حمل ایتولسگان بولور ایدی. شیخلرینی کعبه کیلوب زیارت ایتولر، خضر پیغمبرینی (۱) و رسول الله حضرتلرینی شوشی دنیا ده کورولر، بو

(۱) طول عمر الخضر والیاس وبقلاهما لم یصح فیہ حدیث. سفر السعادة للقیروز آبادی. ج ۲. ص ۲۰۱.

عالمدن باشقه عالمگه چيقوب اوزون عمر سورولر، صوغه كروب چومغاندن صولك باشقه شهرگه چيقوبده خاتون آلو وبالالري بولو صوكره ايكنچي مرتبه صوغه چوموب چيقغانده اوزيني اولسكي كولمهكلر ياننده كورولر (راويلر درست بولغان نقديرده) شوشندي توشارگه محمولدر.

اسلام دنيا سنده اويالاته توش كوروچيلرنك ائك مشهورلري ابن عربي، ابن فارض وشونلر قبيلىندن آدملردر. ابن فارض نك بىك آز مئنده مكه ومدينهگه باروب قايتوويده اويالوقته كورلىگان توشدن باشقه نرسه توكل. موندى حاللر، بو كونده آوروپاده بىك شايخ وهر كون بىك كوب حادثه لر يازلوب طورلادر.

رسول الله صادر بولماغان سوزلرني آكنا نسبت اينو، شريعتنى بوزوغه سبب بولغانلقدن الوغ افترا وگناه ايكانلىگي اوز اوزندن معلوم (۳۱۸نجى حديث).

(۹۲) اِنَّ مِنْ اَكْبَرِ الْكِبَائِرِ الشِّرْكَ بِاللّٰهِ وَعَقُوْقُ الْوَالِدَيْنِ وَالْيَمِيْنِ الْغَمُوسُ وَمَا حَلَفَ حَالِفٌ بِاللّٰهِ يَمِيْنًا صَبْرًا فَادْخَلَ فِيْهَا مِثْلَ جَنَاحٍ بَعُوْضَةً اِلَّا جَعَلَهُ اللّٰهُ نَكْتَةً فِيْ قَلْبِهِ اِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ (۱).

ترجمه سي: «الوغ گناهلرنكده الوغلرندن اوشبو نرسه لر: الله تعالىگه شرك فاتمق، آنا آناني رنجتمك، يالغان آند ايتمك. بر كشي، قاضى حضورنده يالغاندن صبر آندى قيلوبده سيورى چبن قاناتى قدرگنه بولسون برر نرسه آلسه (يا كه برر تورلى حقنك حبس ايتلوينه سبب بولسه) الله تعالى، شول كشينك كوكلينه قيامت كونينه قدر بتمى طورغان بر نكته (فارا نويون) يابشدر». الله تعالىگه شرك فاتونك زور گناه ايكانلىگي عقل برلده معلوم. آنا آناني رنجتوده «شرك» درجه سنده بولماسهده «شرك» قبيلىندن الوغ گناه بلكه الوغ گناهلرنكده الوغندندر. قرآن كريم: «وقضى ربك ان لا تعبدوا الا اياه وبالوالدين احسانا اما يبلفن عندك الكبر احدهما او كلاهما فلا تقل لهما اف ولا تنهرهما وقل لهما قولا كريما واخفض لهما جناح الذل من الرحمة وقل رب ارحمهما كما ربياني ضعيفا» (بنو اسرائيل ۲۴-۲۵) ديب مونلر حقنده بليغ روشده وصيت

(۱) احمد ابن حنبل مسندى. ج ۳ ص ۴۹۵. «صبر» صاندك فتحي وبانك سكوني ياكه فتحي برله حبس معناسنده بولوب، «صبر آندى» كشينك اوزيني ياكه برر تورلى حقينى حبس ايتهرگه سبب بولغان «آند» در. غموس، غينك فتحي برله.

ایتهدر. بو آیتلرنڭ مضمونلری : « الله تعالی نڭ اوزینه گنه عبادت قیلو همده آنا و آنالارغه احسان ایتو برله الله تعالی قطعی صورتده بندهلرگه امر ایتدی و حکم قیلدی. اگرده آنا آنا کدن بری یاکه ایکیسیده سینڭ هائلڭ و حمايته گنده بولغان حالده فارتلق کونینه ایرشسهار، عصبیلیق ایتولری یا که نه نلری خسته لک سببندن مشقت سالولاری ایچون تارقما (تشکنی قسوب «هم!..» دیبه!)، سوز- لرینه فارشو توشمه، بلکه یومشاق سوبله، آنلارغه شفقت قاناتکنی توشه و آنڭ اوستینه ده الله تعالی گه : « ای ربم! مۆنلرغه باقی بولغان رحمتکنی نصیب ایت، چونکه آنلر مینی کچکنه وقتده تربیه ایتدیلر، عقلمنی ذهننی ارشاد قیلدیلر، دیب دعاده بول!... » روشندهدر.

آنا و آنانڭ ققلری و حرمتلری بیک زور بولوب الله تعالی گه عبادت برله برجهلده سانالووی، آنلرنی رنجتوده «شرک» قییلندن قباحث بولوبنڭ اصل سببی اوشبو آیت کریمه دن آڭلاشلغانچه آنلرنڭ یاش وقتده تربیه ایتولری و الوغلقغه ایرشکان صوگنده ده همیشه شول بالالارینی اوز جانلری قییلندن یاقین کوروب خیرخواه بولوب طورولریدر. یوقسه آنڭ سببی خلق آراسنده مشهور بولغانچه دنیاغه کیلوگه سبب بولولرندن توگل.

آدم بالالرینڭ دنیاغه کیلولرینڭ « نعمت » و « رحمت » ایکانلیگی دنیا ده وقتلرندوق قطعی صورتده معلوم بولسه ایدی اول تقدیرده آنا آنانڭ حرمتی زور بولونڭ و جیسی « بالانڭ دنیاغه کیلولرینه سببلکلری » دییوده درست بولور ایدی. لکن دنیا ده وقتده بۇ اش قطعی صورتده توگل حتی ظنی صورتده گنده بلمییدر. « وجود » نڭ محض خیر ایکانلیگینی هند و یونان همده بوگونگی آروپا فیلسوفلرندن « وحدت وجود » برله قائل بولوچیلر دعوی قیللر (۱). اگرده « وحدت وجود » نظریه سینه اشاناساق ایدی بزهم « وجود » نڭ محض خیر ایکانلیگینی اقرار قیلور ایدک. لکن موگا اشانودن دینمز و ایمانمز مانعدر.

درویشلردن بری طرفندن سویله نگان برسوزنڭ اوشبو اورنغه مناسبتلی بولغان جهل لرینی بو اورنده کوچه رمز. سوزی درستمی یا گلشمی، آنسینه بز کفیل توگل بلکه اوقوچیلر اوزلری تیکشیرلر و حکم قیلورلر :

دنیاغه کیلوومه ایندی قمری حساب برله ایلی سیگز یل بولدی. اوشبو (۱) « معنوم بولوومه کوره موجود بولوجه تموغده عذاب قیلنوم یاخشابراق » دیگان سوز ریناندن مرویدر. صوفیه نڭ « وجود خیر » دیگان سوزلری حق تعالی نڭ اثری و مظهری بولو اعتبارنچه در.

مدتده اوزم ایچون ده باشقه لر ایچون ده بر آقچه لق منفعتم کورلما دی. بواوزون
 عمرمه گی بتون حاصلم ایکمک قیمتلرندرو وهوا بوزوب یورو، مسلك وفکرلرینه
 قارشو بولووم سببلی معاصرلرمنك خشنودسزلقلرینی کسب انتودن عبارت
 بولدی. معاصرلرم اوزمنی نادان، دینسز، دهری وزندیق دیب سوکدیلر
 «مسیونبرلرگه باللانغان» دیب تشهیر ایتدیلر. مونلرغه توزدم هیچ بر مقابله
 ایتمادم. «حالمی الله تعالی اوزی بله بر وقتده حلق ظاهر بولور» دیب تحمل
 قیلوب یوردم حتی آزعنه ده یامان دعا قیلمادم، «نیتلری شاید درستدر، عذرلری
 باردر» دیب آنلرنك آچی معاملهلرینی یاخشیلرغه یوزاب طوردم. لیکن مین
 امید اینکان «حق» لق ظاهر بولما دی. بتون یامان اسملر اوستومه یوکلنوب
 فالدی. دنیاغه کیلوب بوش اورننی طوادر آلمان ایدم، کیتووم سببلی ده بر
 اوزن بوشاب قالاچق توگل. بتون ترجمه حالم: «کیلدی ده کیتدی، ایزی
 فالما دی» دن عبارت بولاقدیر. عمرم بوینچه اللهغه یارارلق علم بولما دی،
 یاخشی کشیلردن ایزگو دعا آلا آلامد. بنده لرگه فائدم تیمادی.

ایندی شولای بولغاچ دنیاغه کیلوومده وعمر سورومده نی معنا بار؟ آنامدن
 سیکرنچی بالا بولوب دنیاغه کیلگانمن. میندن مقدمگی ایگیزایکی بالاسینی آنام
 آربا برله تارتوب جهیه ولب اوراقغه یورگان ویک ایشلی بر عائلده کیلون
 بولوب خدمت اینکان. فائن آنا وفائن آنالر استبدادلی، شلته لری آستنده
 ایزلوب، باشینی قاید قویارغه بلمی یورگان. اوشبو مشقتلر وزحمتلر برله
 مبتلا بولغان حالده آنام برله آنام مینی تلهب وتانسو قلاب آلغانلردر دیب بلیم.
 بلکه آنلرنك تلهمه وارینه وغوش کورمه ولرینه قارشوب دنیاغه کیلگانمن و«های
 مونسی ایندی وفات ایتسه ده بارار ایدی» دیگان آرزولرینه رغم یوزندن دنیاغه
 باشا گانمن و اوسکانمن، دیب گمان ایتهم. میندن مقدمگی بالالرینك وجودتار یخلرینی
 اوزینك خصوصی دفترلرینه یازوب بارغانی حالده آنام، مینم دنیاغه کیلوومنی
 یازماغان. بو ایسه مینی تلهب آماوینه «یه! باری بر اولهر، آنی نی ایچون
 یازوب طوررغه؟!» دیوینه دلیلدر. ایندی شوشی حیاتمنی وشوشی عمرمنی
 نیچوک ایتوب «نعمت» صانیمده موندی «نعمت» گه غرق بولوومه سببلی کلری
 ایچون آنام و آنام اوستنده منت بار دیب اعتقاد ایتیم؟ بلکه بتون عمرم،
 دنیاغه کیلووم ایچون قایغروب اوتهدر. چه چهك وفزاقی چغارغانمنی بلهم،
 یکرمی ایکی باشلرم وقتده تیر خسته لگی برله یاتوب محضر روش گه کرگانمن

شوشى وقتلارده دنيان كوچكان بولسهم هيچ شېه يوق گناهم آزاراق واوز
 اوزمه قيلغان جنائتم كېمىرەك بولغان بولور ايدى. دنيانغه كيلوومده وياش
 وقتلارده دنيان كوچه آلمانومده اختيارم بولمادى، بو خصوصلارده معذورمن.
 ايندى نى ايچون اويلەندىمده عائلە تشكيل ايتىم؟ مونك عنىرم، حېلەم يوق. احملاق
 ايتىم. بىر باشم ايچون جواب بيررلك كوچم بولماغان اوستينه نى قدر جانلرئك
 دنيانغه كيلولارينه سبب بولدىم. مونلرئك هر بىر مشقتلرينه، زحمتلرينه مين
 سېچى من. شوشى حالنى فكرلەپ حسرتلەنەم، غم و غصە دكزىنە عرق بولام و:
 «الاهم! نى ايچون مېنى دنيانغه كيتوردك، كيتورگان بولساك نى ايچون معصوم
 وقتلارمده جانمنى آلامدك، هيچ بولماسە شول تىر خستەلىكى بىرلە مختضر بولغان
 وقتىمده دنيان نى ايچون كوچمادم، موندە نيندى حكمتلرئك بولدى؟ ...! قاي
 وقتلرغه قدر دنيان پچراتوب يوريم؟! .» ديب الله تعالى گە مناجات ايتەم.

الا موت يباع فاشترىه فهذا العيش ما لا خير فيه
 الا موت لذى الطعم يأتى يخلصنى من العيش السكرىه

ديب موگايام وبعض وقتلارده اوكسوب اوكسوب بىلىم، بو قدر فلاكت
 وبختسزلك گە اوچراوغە نيندى نرسە باعث بولغانلىغىنى بلە آلمى حيران قالوب
 اوطورام. بودنيا الوغ تەووغ بولماسەدە كچكە تەووغ ايكانلىغىنى هر كم بلورگە تيوشلى
 ايدى. لىكن آدم بالاسى هر تورلى مشقتلرگە اوگرەنە وعادتلەندەر. مېلبونىرلر
 قاتارلارده خىنمت ايتەلر، زور وزىرلر حتى پادشاهلر تورمەلردە ياتالار. شونلقدن
 انسانلر اوزلرينك مصيبتلرين، فلاكتلرينى سىزوب بترمىلر. ابن عربىئك
 «تەووغ اهللرى بارا بارا عذابنى سىزمى باشلىلر» (۱) دىيويئك حكمتىدە اوشبو
 بولسە كېرەك. ايندى شوشى دنيانغه كيلو، نيندى رحمت بولسوندە آك
 سېچىلرئك شول نطقەدە نيندى بىر الوغ حقلرى بولسون؟. طوغروسى انسانلر
 اوزلرينك بدبختلىكلرى سببلى «عدم» جنتندن سورولوب چىقىلدلارده «ولقد
 خلقنا الانسان فى كبد» مصداقنچە «دنيا» تەووغىنە توشدىلر «المخلصين» بىرلە
 استىنا قىلغاندن قالغان جەھورنى (الوغلرئكى)، آخرت تەووغسى كوتوب طورادر
 «ولعذاب الآخرة اشد وابقى». بلىكە شوشى حاللارنى فكرلەگاندن صولك ابوالعلاء
 المعرى اوز حقنەدە:

هنا جناه ابی علی وما جنیت علی احد

همده دنیاغه کیلمگان بالالری، تورون وفرعلری حقنده ده:

وارحت اولادی فهم فی نعمه ال عدم التی فضلت نعیم العاجل
ولوانهم ظهوروا لعانوا شدة ترمیهم فی متلفات هو اجل

دیرگه مجبور بولغاندر. مگرده صوگندن آنام و آنام مینی اوزلرینک عزیز جانلری برله پرده لهب تربیه ایتدیلر، شوشی حاللری ایچون اوستومده بولغان منتلری بیک الوغ (۱).

دنیاده احتمال بیک درست نیتلی کشیلر باردر. بزنگ سوزلرمز، نادر و اندر- لرگه کوره توگل بلکه عمومغه قارابدر. عمومغه کوره بالا، اخلاق کتابارنده یازلغان نیتلر، قصدلردن بیگرهک نفس مرادینی حاصل ایتو سبیلی دنیاغه کیله. آنا و آنا کوب وقتده آنک بولووینی نله میلرگنه توگل بلکه بولماوینی آرزو قیللر، کوچلری بیتکانلری شوشی مقصد یولنده حتی چارهلرده کورلر. ایندی، شول روشده آنا و آنانک قصد و نیتلریزه رغما دنیاغه کیلمگان بالانک: دنیاغه کیلووی حقنده شول آنا و آنانک نیندی ایزگولگی کورلنگان بولادر؟

بو اوزون سوزلردن مقصود ایسه آنا و آنانک حرمتلری الوغ بولووینک حکمتی، بالانک دنیاغه کیلوولرینه سبب بولولری چهنندن توگل بلکه آیت کریمه دن آکلاشلغانچه بالانک جسمنی روحینی اخلاص تربیه ایتولری، آنلرغه خیر خواهلقلری و اوز نفسیلری برابرنده یاقین کورولری چهنندن ایکانلگینی اثبات ایتودر. حقیقت حالده آنا و آنانک بو طوغروده بولغان خدمتلری بیک الوغ بولوب موکا مکافات قیلوب بتر و اصلا ممکن توگل.

«صبر آندی»، یمین غموس گه کرسه ده، یاخشی آکلاشلسون ایچون ینه دن نصریح قیلنه در. مونک حقنده غی و عید، توبه سز وفات ایتکان کشی حقنده بولوب اگرده اخلاص توبه ایتسه اول وقت، مذکور نکنه (فارا توبون) یوغالورغه ممکن. یمین، بر سوزنک خلقیغه الله تعالی حضرتلرینی شاهد ایتمک بولوب اوشبو نوعلرگه آیرلادر:

(۱) غموس. اوتکان زمانده بولغان یا که بولماغان بر اش حقنده بله طوروب یالغان آند ایتو. اوشبو حدیث شریفده ذکر ایتولنگان گه کوره موندی یمین الوغ گداهلر دندر- (غموس غمس سوزندن صفت بولوب کر گزوچی دیگان سوز.

بو يمين اوزىنىڭ صاحىبىنى گناھغە كىرگىزگەن ئىچىن «غەوس» دىيىپ ئالادى. بىر كىشى بو يمين بىرلە مېتلا بولغان بولسە توبە واستىغفار تېوشلى. موندە كفارت فلاننىڭ فائىدەسى يوق.

(۲) لغو. اوتىكان زماندەغى بىر اش حقندە اوزىنىڭ ظىنىنە بىنا قىلۇپ يىمىن ايتە، اما ظنى خطا بولغان بولادى. مۇلا عبدۇللاھغە بولغان بىرەچكىنى بىرگانلىگىنى ظن ايتۇپ يورىدىر وشۇڭا بىنا قىلۇپ آند ايتەدىر. ياخۇد عبدۇللاھ دىيىپ بورچىنى بىرگان كىشىسى عبدۇللاھ تۇگىل بىلكە عىبدۇللاھ بولادى. بو يميننىڭ غفو قىلنوۋى امىدلى.

(۳) منعقد. كېلەچەك بىر اش حقندە يىمىن ايتەردە، شول سوزىندە طوراً آلەمى (حائث بولا) در. موندە كفارت لازم. آند ايتوۋى وحائث بولوۋى دن هر بىر كىرەك اوزىنىڭ اختىيارى بىرلە وكىرەك اختىيارىدىن باشقە، كىرەك بىلە طوروب وكىرەك اونوتۇپ بولسون بارى بىز، آبرما يوق.

كفارت، انك ازىدن اون مسكىن گە كىوم بىرو يا كە اون مسكىن گە تاماق طويدىرلىق آشارغە بىرو بولۇپ مونلارغە كوچ يىتمىگانده طوتاشدىن اوچ كون روزە طوتۇدن عبارتدر.

(۹۳) إِنَّ مِنَ الْبَيِّنَاتِ سِحْرًا وَإِنَّ مِنَ الشَّعْرِ حِكْمًا (۱).

ترجمەسى: «بعض سوزلارده سحر (باطل نرسەنى حق صورتىدە كورساتۇ) بولا وبعض شعرلارده حكمتلى سوزلار بولا».

تەكلىفسىز وملايم ھەمدە طبعى بولغانلىقتىن بعض بىر آدمىلارنىڭ تىللىرى ياكە قىلمىلىرى، اوقۇچىلار ونىڭلاۋچىلارنىڭ كوڭللىرىنى اوزلارنىنە جەلپ ايتە حتى كە بىتونلاي باطل نرسەلردىن تىزىب ايتۇلگەنلىرى ھالده سحر قىيلىندىن اثر بىرە وحق صورتىدە كورلەر. اوشنداق بعض بىر شعرلارده حكمتلى معنالىر وكوڭللىرگە ھرىكت بىرە طورغان اثرلار بولادى.

بخارى بىرلە مسلم وباشقە ھىرئىلر «شعر» حقندە: «اصدق كلمە قالھا الشاعر كلمە لىيىد: الا كل شىء ما خلا الله باطل (وكل نعيم لا معالة زائل)» روشىندە ھىدىلار كوچرەلەر (۲).

(۱) احمد ابن حنبل مستدى. ج ۱ ص ۳۰۳-۳۲۷-۳۳۲.

(۲) صحيح بخارى. ج ۷ ص ۱۰۷ وصحيح مسلم. ج ۲ ص ۱۹۸. لىيىد عربلارنىڭ مشھور شاعرلاردىن وصحابىلاردىن بولۇپ ۳۱ نچى يىل «كونفە»دە وفات بولدى.

شعر سویلەر، اویناو و مونلری تڭلاو حقنדה اسلام عالمیری آراسنده اختلاف دوام ایتهدر. بو اختلافنی اوشبو ماده لرگه جیارغه ممکن: ۱) بو اشلر تڭ همه سی حرام. ۲) فورالار برله کویلهو (اویناو) حرام و آندن باشقه لر مباح. ۳) مطلق مباح. ۴) مباح غده توگل بلکه مستحب.

اوشبو مسلك صاحب لرندن هر بری اوزلرینک دلیللارینی سویلیر، مخالفلری طرفندن، کیتور لایگان سندنلری جرح ایتوب اوتهلر. لیکن دلیللر تڭ مدعا گه دلالت ایتولر نده بر آز شبهه بار. مونلری نیکشرو و بیک یاخشیلاب تحلیل قیلو لازم. مونلردن بعضیلری دلیل کیتورودن بیگهرک اوزلرینک اجهادلرینی، خصوصی فکرلرینی آلفه سورهلر. حاله وکه بر کشینک خصوصی فکری و بر ایکی مجتهد تڭ اجهادی بتون اهل اسلام ایچون مخالفت قیلو درست بولماغان دلیللردن توگل.

«شعر سویلهو و کویلهو همده اوین تاوشلرینی تڭلاو حرام» دیب دعوی قیلو، «الله تعالی بو اشلردن منع ایتدی و رسول الله ده شونی خلق غه ابرشدردی» دیگان سوزدر. شوشی سوزنی اثبات ایتوب بولادرمی؟ واقعه بو طوغروده شرعی دلیل میدانده بارمی؟ مونی ایسه عقل برله اثبات ایتوب بولمی. چونکه حلال و حرام طوغر و سنده عقلنک اشی کوب یوق. فتاوی کتابلری بازوچیلر تڭ سوزاری ده دلیل بولمی. چونکه شرعی حکملرینی ادراک قیلور ایچون قرآن و سنت، اجماع و قیاس کبک شرعی دلیللر کیرهک. موندی طوغر وارده ظن و تخمینلر یا که «فلان کشی شولای ایتدی و توگان آدم بولای دیدی» کبک نقللر، روایتلر کافی توگل.

ایندی شعر سویلهو، موزیقه تاوشلری تڭلاو و اویناو حراملی حقنده شرعی بولغان قطعی دلیل کیتور لماسه و شوندی دلیل سویلرگه کوچ بیتماسه، نیندی سببلر و نیندی عللرگه کوره حرام بولور؟..

بو طوغر و دهغی احتماللر اوشبولردن عبارتدر: ۱) هجو و هزللر همده سوگوار و سخیف سوزلر بولغانلقدن حرام. ۲) موزون و سجعلی بولغانلقلرندن حرام. ۳) کوهرهک شاعرلر تڭ ترجمه حاللری گوزل بولماو و قرآن طرفندن ذم ایتوللری جهتندن حرام. ۴) لذتی بولغانلغی ایچون حرام.

اوشبو احتماللرینی بو روشده تحلیل و تدقیق قیلورغه ممکن:

۱) اگرده هجو و هزللر، سخیف و فاحش سوزلر بولغانلق سببندن شعر

سویل و تڭلاو حرام بولا طورغان بولسه سوز سویله شمی طور و لازم. چونکه شعر لر گه کوره نثر لر کو برهك اوشنداق شعر لار ده بولغان هجو و هزل لر، سخیف و فاحش سوز لر گه کوره نثر لار ده بولغان هجو و هزل لر، سخیف و فاحش سوز لار ده کو برهك. خصوصا هر زمان و هر مهلکته باشقه لرغه قاراغانده شاعر لر آز، شاعر لار نڭ ده نثر سویله ولرینه کوره شعر لری آز بولادر. اگر ده برگنه عصر نڭ نثر نده بولغان هجو و هزل لر، فاحش و سخیف سوز لر بر اورنغه جیولسه ایدی بتون دنیا ده و بتون عصر لار ده بولغان شاعر لر نڭ شعر لر نده گی هجو و هزل لر ندن آرتق بولور ایدی. بو بر.

ایکنچی، شاعر لر عیبلی بولودن آنلر نڭ شعر لرینی روایت ایتوچیلرینی عیب لار گه ممکن توگل. اگر ده حکایتی سببلی بر باطل غه یار دم بیرونی یا که بر مسلماننی کیمستونی قصد ایتماسه بر واقعنی و بر حالنی حکایت ایتوچی اوستینه مسئولیت نوشماووی معلوم. قرآن کریم اوزی بیک کوپ اورنده کافر لر نڭ کفر لک سوز لرینی ده حکایت ایتهدر. بو اش البته نیت گه تابع بولورغه نبوشلی. قرآن غریبلرینی تفسیر وقتنده عالمر، مندرجه لار نده هجو و هزل همده سخیف و فاحش سوز لر بولغان شعر لر بر لده استدلال قیلر. حضرت عمر نڭ بر وقتنده، عماره بن الولید نڭ ایچو حقنده غی شعری بر له تمثیل ایتکانلگی مرویدر.

اوچونچی، رسول الله نڭ شعر نی ذم قیلغان سوزی بولسه (۱) مدح قیلغان سوزی ده بار. حسان، عبدالله بن رواحه، کعب بن مالک شعر لرینی تڭلاووی و شعر سویله نووی، حسان غه: «دخی ده سویله، جبرائیل فرشته سینڭ بر له برابر (۲)» همده کعب که: «وما کان ربک نسبیا شعرا قلته» دیبوی معروفدر.

حضرت عائشه دن هر وقت سموأل (۳) شعر لر ندن ایکی سینی اوفونووی روایت ایتولنده در (۴).

حضرت سوده، بر مجلسده عدی بر له تیم قبیل لرینی کیمستو حقنده بر شعر اوفوغاننده حضرت عائشه بر له حفصه، مونی اوز لرینه تعریض دیب آکلاغانلر

(۱) لان یمتلی جوف احدکم فیما خیر له من ان یمتلی شعرا. صحیح بخاری. ج ۷ ص ۱۰۹. مدح قیلغان سوزی موند. باز لغان حدیثدر.

(۲) صحیح بخاری ج ۴ ص ۷۹ و ج ۷ ص ۱۰۹.

(۳) سفر جل ورنده، مشهور بر شاعر.

(۴) «ارفع ضعفک لا یحر بک ضعفه یوما فتدرکه العواقب قدیمی». «یجزیک او یشنی علیک وان من اثنی علیک بما فعلت فقد جزی».

حضرت عائشه آناسی ابو بکر، «نیم» قبیلہ سندن و حضرت حفصہ آناسی عمر «عدی» قبیلہ سندن (سودہ برلہ جو ابلاشا باشلاغانلر ایدی. حضرت رسول مذکور شعر مونلر ظن قیلغان «عدی» برلہ «نیم» توگل بلکہ باشقه بر «عدی» برلہ «نیم» حقندہ سویلہنگانلیکینی بیان ایندی. بو اینسه رسول الله حضرتلرینڭ شعر اهلندن خبردار بولغانلغینی بلدره در.

نابقۃ الجعدی اوزینڭ شعرلرینی اوفوغان صوڭ، رسول الله «اجدت لا یفرض الله فاك» دیب تحسین و خیر دعا قیلغان ایدی (۱).

کعب بن زهیر، «بانت سعاد» قصیده سینی اوفوغان وقتندہ رسول الله، مجلسده بولغانلارغه «تکلاگز» دیب بیورغان ایدی. شولای بولغاچ رسول الله نڭ شعرنی ذم ایتکان سوزی گنه اعتبارغه آله درده، مدح واستحسان قیلغان سوزلری، امرلری همده رضاقلاری نیندی سبب برلہ التفاتسز قالدرلادر؟..

(۲) موزون و سجعلی بولو سببلی حرام دیولسه، بو وقتندہ وزنلی و سجعلی نرسلرنی سویله و تکللاو حرام ایکانلیگی حقندہ شرعی دلیل کینرو لازم بولادر. موندی دلیل کینورمی طوروب آنی لازم ایتکانلڭ سببندن شعرنڭ حرام بولووی صورت طوتمی. بو بر. ایکنچی، موزون و سجعلی نرسلر حرام بولا طورغان بولسه صاندوغاچ و طورغای ناوشلرینی تکللاوده حرام بولووی لازم. چونکه آنلر نڭ ناوشلری ده موزون و سجعلیدر.

(۳) کوبرهك شاعرلر نڭ ترجمه حاللری باخشی بولماوندن، قرآن کریم طرفندن «والشعراء يتبعهم الغاوان» (شعراء ۲۲۴) دیب شاعرلر نڭ ذم ایتلولرندن شعرنڭ ده مذموم بولووی لازم کیلماز. شاعرلر نڭ عیبلرینی شعرلرگه یوکلہ نو وجهسزدر. شعرده ادب و حکمت فضیلت و عبرتلرده بولورغه ممکن (۲). عالملر، قرآن آیتلرنی تفسیر فیلوده ده شعرلردن فائده لاندیلر حتی جاهلیت عصرندہ بولغان شاعرلر نڭ شعرلرینی بیک کوب استعمال ایتدیبار. حضرت عمر نڭ : «ایها الناس علیکم بدیوانکم لا یضل شعر الجاهلیة فان فیہ تفسیر کتابکم» دیگانلیگی مرویدر (۳). اگرده شاعرلر نڭ عیبلری شعرلرگه یوکلہ نسه

(۱) «لا یفرض الله اسنان فیک» تقدیرندہ بولوب «الله تعالی تشارکنی توشماسون!» دیگان سوزدر.

(۲) صحیح بخاری. ج ۷ ص ۱۰۹.
(۳) الکشاف. ج ۱ ص ۵۲۷- «لا یضل» سوزی «دیوان» غه صفتدر. باشقه اثرلرده بو سوز «علیکم بدیوانکم لا تضلوا» روشند، کورلیدی. شوشی نسخہ درستروک بولور.

و دیگر برله شغلانو درست بولماسه سلفی عالملری ، بو اشلرنده شریعت گه خلاف اش اشلرگان بولولری (۱) لازم کیله در. درست ، قرآن کریمده شاعرلر ذم قیلغان ، لکن شول ذم قیلغانلر جمله سندن ایزگی عمللر قیلوچیلر والله تعالیٰ فی ذکر ایتوچیلر آیرلوب آلتغانلر. رسول الله حقنده «وما علمناه الشعر وما ينبغي له» دیبوللگان آیت کریمه دن ده شعر نك حرام بولوی آكلاشلمی. رسول الله شعر سویلی بلماسه و آنك ایچون شعر سویله و تیوشلی بولماسه بو، شعر نك مذموم بولووندن نوگل بلكه خلقلر نك پیغمبر لك حقنده شبهه گه توشولر ندن صافلانو و ذریعه نی بیکله و ایچوندر.

(۴) لذتلی بولغانلقدن حرام دیب دعوی قیلورغه هم یول بولماسه کیره ك. اسلام دینی باشقه سببلر بولماغانده بالکئر انت ایچون گنه هیچ بر نرسه نی حرام ایتکانی یوق.

* *

بو سوزلر «شعر» حقنده ایدی. او یونلر اویناو و اوینلر نك تاوشلرینی تكللاده اوشبو مسئله قییلندن نزاعلی بولسه ده آنلر نی ده حرام و مکروه بحریمی دیب دعوی قیلو مشکل ، اوشبو سببلر ایچون :

(۱) قرآن و سنتده ، اویناو و او یون تاوشلری تكللاو حرام بولو حقنده نص یوق. مشهور مذهبلر نك باشقلری بولغان اماملر دن ده بو خصوصلرده صریح روایتلر باراغی بلنمی .

(۲) حراملق حقنده دلیل اورننده کیتورلر لگان حدیثلر ، حدیث نقادلری شهادت لرینه کوره ضعیفلر و کوبسی ده موضوعلر. آنلر برله بر نرسه نك حرام بولوینه استدلال قیلو مهن توگل .

(۱) جابر بن سمره: «رسول الله مجلسنده یوز مرتبه دن آرتق بولدم. شول مجلسلرده صحابه لر شعر سویلیر ، جاهلیت عصرنده بولغان واقعه لر نی مذاکره قیلر ، رسول الله شونلر نی تكللی و بیک کوب و قنده تبسم قیلوب اوطوراد ایدی» دیب روایت قیلدر (جامع ترمذی، ج ۲ ص ۱۰۸). مسجد شریفده حسان شعر ایتوب اوطورغانینی کوروب حضرت عمر انکار طرزنده : «مسجدده شعر ایتسگمنی؟» دیگاننده حسان: «همین بو اورنده سیندن خیرلی کشی حضورنده شعر ایتدر ایدم» دیب جواب بیرگان ایدی (احمد ابن حنبل مستدی، ج ۵ ص ۲۲۲). عمرو بن ربیعده مسجد حرامغه کیلوب کرگانندن صوگ ابن عباس حضرتلری شعر اوقورغه قوشقان ایدی. عمرو بن ربیعده اوزینك بر قصیده سیننی اوقودی. اوشبو وقت خوارج عالملرندن نافع بن الازرق : «بز سینك حضورگه سفر زحمتلری یوکلپ فی قدر مسافهلردن حرام و حلال حقنده صورارغه و علم اوگره نورگه کیلامز» سین بزنی تاشلاب بر قول آوز مسرفگه اقبال ایتسنا» دیسده ابن عباس التفات ایتادی (اغنی . ج ۱ ص ۳۲-۳۳. الکامل للامام المبرد. ج ۲ ص ۱۴۵).

(۳) رسول الله حضرت تارىنڭ غىد كونا نرنده طوى و قتلرنده اوين اويناودن منع ايتىمگانلىكى ثابت (۱). حد ذاتىده حرام بولغان بر نرسەنڭ غىد و طوى و قتلرنده غنى مباح بولو احتمالى يوق. حرام اشنىڭ مباح درجەسىنە كىلوى ايچون ضرورتلر تابلو لازم. موندن اوستون اويون تاوشلرى انسانلرنڭ فايغولارنى كىموتەلر، چانلرينە راجىكك وصبرلق بىرەلر، بو زمان طبيبلرى روحانى خستە. لىكلرگە اويون تاوشلرى بىرلە دولانۇنى وصيت قىلەر، «من لم يجره الربيع وازهاره والعود واوراره فهو فاسد المزاج ليس له علاج» بىك ايسكى سوزدر. صاندوغاچ تاوشى بىرلە اسكرىپكە قىلرنىن چىققان تاوش آراسىندە نىندى آيرمه بار؟!.. اولگىسىنى تىكلاو مباح و صوڭغىسىنى تىكلاو حرام بولسون!..

بىجىڭنىڭ نتيجهسى اوشبو روشدە بولورغە تيوشلى: شعرلر، اوبىنلر و آنلرنڭ تاوشلارنى تىكلاولر، برر تورلى حرام نرسەلرنى ايچلارنىە آلسەلر (مثلا ايچو يا كە نامىرملر بىرلە سفاقت وادىسىز روشدە اختلاط قىلو كىك) يا كە حرام نرسەلرگە مقدمە و گناه اشلىرگە ترغىب و تىرىض بولسە و ياخود نامىرملر طرفىدىن كويلەنسە يا كە وقتنى اسرافىغە سبب بولسە بو وقت اوين و تاوش بولو جەننىدىن توگىل بلىكە حرام اشلى ايچىنە آلولىرى، گناهلرغە مقدمە بولو و ممنوع اشلىرگە ترغىب قىلو بولغانلىقتىن (اوزىنىڭ درجەسىنە فاراب) يا حرام و بامكروە بولور. منع ايتوچىلرنڭ سوزلىرىدە اوشبو نرسەلرگە بنا ايتولسە كىرەك. اما موندى عارصى سىبلردن صاف وپاك بولغان صورتدە مجرد شعر و اويون يا كە اويون تاوشى بولو ايچون گناه موندنڭ حرام يا كە مكروهلىقلىرى بىرلە حكىم ايتو مەكىن بولماز.

مسروق، ابراهيم نخعى، سالم بن عبدالله، حسن بصرى، عمرو بن شعيب، عبدالله بن عمر، عمر بن الخطاب، سعد بن ابى وقاص، عبدالله بن مسعودنىڭ شعر روايت قىلۇنى مكروه كورۇلۇرى هم شعبى، عامر بن سعد، محمد بن سىرىن، سعيد بن المسيب، قاسم، ثورى، اوزاعى، ابو حنيفة، مالك، شافعى، احمد، ابويوسف، محمد، اسحاق بن راهويه، ابو ثور، ابو عبيدلىرڭ بو اشده ضرر كورماولرى اوشبو قاعدە بىرلە تطبيق ايتولەدر.

دنياده بولغان حيوانلارنىڭ كويلرگە عاشق بولوندىن استىلال ايتوب حقيقت حالده ارواح عالمى موڭا مشتاق ايكاناسگىنى ظن قىلەر. عبدالرحمن جامى نىڭ : «منع سماع كى مىكند فقيه؟ غافل از سر و نفخت فيه» دىگان سوزى ده شوڭا ياقىن بر سوز. كويلر، انسانلارنى اورلرېنه جلب ايتەر خىلقلارنى يراقى برلردن سويرەب كېتورەر. اسلام دىياسى شوشى اشنى اخلاق تۈزەتۈر و غەت تاراتۇر حەقەدە وسىلە فىلورغە تېوشلى ايدى. ياشلارنىڭ كۈي تىڭلاو ايچون بوزوق اورنلرغە يۈرۈر و بوزوق بولداشلرغە ايپەرۈر بوللرېنى بېكلەرگە كېرەك ايدى. بو ايسە اوى ايچىندە و عائل اورناسىندە فارنداش وقىيل، طوغان و طوماچىلر آراسىندە كويلەر و كويلەرنى تىڭلار عىب سانالماو برلە بولاچقىدەر.

بىزنىڭ بو طوغرودەغى خصوصى فېكرىمىز اوشبۇدەر. خطا قىلغان بولسەق الله تعالى عفو ايتسون! (۱).

(۹۴) اِنَّ مِمَّا اَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلَامِ النَّبُوَّةِ الْاُولَى «اِذِ الْمَ تَسْتَحِ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ» (۲).

ترجمەسى: «اولىڭى پېغەمبەرلردن قالوب دە خلىق آراسىنە تارالغان برسوز بار. اول ايسە: اويالماساڭ ئلەسەڭ نى اشل! — دېگان سوزدەر».

حديث شريفى، تەھىد اسلوبىنىڭ ذكر ايتولە. «اويالماوى سېلى ئلەسە، نى اشلەب يۈزۈچى كىشى، شونىڭ جىزاسىنى كۈرۈر» دېمىگەر. الله تەالى دن قورقماو و بىندەلردن اويالماو «ھىياسزلىق» بولوب اوزىنىڭ دىنى و دىناوى بومشلىرىنى دە صورارغە جىسارتى يېتماو «جېنىلك» دەر. مونلارنىڭ ھەر ايكىسى دە مەموم بولوب حىيات قاعدەسىنە خىلاف اشلردەر.

(۱) بو بىغنىڭ تەفصىلى اوشبو اثىرلردە: دلائل الاعجاز. ص ۹—۲۰. عوارف المعارف. ج ۴ ص ۱۲۹—۱۵۱. احياء. ج ۲ ص ۱۸۲—۲۰۲. عمدة القارى شرح البغارى. ج ۱۰ ص ۳۳۱. نيل الاوطار. ج ۷ ص ۲۱۰—۲۲۲. المنار. ج ۹ ص ۳۵—۱۴۱—۱۵۷. مقدمة وفيه الاسلاف. ص ۳۱۶—۳۳۰. «عوارف المعارف» صاحى بر بىدويناڭ رسول الله حضورندە، «قد لسعت حية الهوى كبدى — فلا طبيب لها ولا راق». «لا الحبيب الذى شغفت به — فعنده رقتى وترياق». دىب شعر اوقوغانلىغىنى و شوندىن صوڭ رسول الله و صحابەلارنىڭ وجدكە كېلۈرلىنى روایت ايتەدەر. حديث نقادلىرىنىڭ سوزلرېنە كۈرە بو حادثەنىڭ اصلى بوقدەر.

(۲) صحيح بخارى. ج ۴ ص ۱۵۲. ج ۷ ص ۱۰۰. مونلردن اولىگىسىندە «الاولى» سوزى بولماسەدە صوڭفەيسىندە بار. شونىڭ ايچون «فتحالعلام شرح بلوغ المرام» صاحىبىنىڭ: «لفظ الاولى ليس فى البخارى» دىگان سوزى درست توگل (فتحالعلام. ج ۲ ص ۳۸۸).

آدمارنى تيوشسز اشلاردن منع ايتە طورغان نرسە اوزلارندە گى «اوبالو» (حبا) صفتى بولوب، اويات كىتكەندىن صوڭ آدم بالاسىنى يوزوقلىقنىن ھېچ نرسە منع ايتە آلمانلىقى اوشبو حديث شريفىدىن معلوم بولور.

دىيانىڭ ەمرى بىك قىسقە بولوب، مونىڭ صوڭىندە اوزون وابدى بىر ەمر بار. شونىڭ ايچون بو قىسقە ەمردە نفس نلەگان بىر نرسەنى اشلەپ «ھىياسزلىق» كورسەتو و شونىڭ سىبىندىن دە ادبى ھىياتىدىن محروم بولو، عىقلىزلىق و تەبىرىسزلىكدر.

(۹۵) اِنَّ مِمَّا يَلْحَقُ الْمُؤْمِنَ مِنْ عَمَلِهِ وَ حَسَنَاتِهِ بَعْدَ مَوْتِهِ عِلْمًا نَشَرَهُ وَوَلَدًا صَالِحًا تَرْكَهُ وَ مُصْحَفًا وَرَّثَهُ اَوْ مَسْجِدًا بَنَاهُ اَوْ بَيْتًا لِابْنِ السَّبِيلِ بَنَاهُ اَوْ نَهْرًا اَجْرَاهُ اَوْ صَدَقَةً اَخْرَجَهَا مِنْ مَالِهِ فِي صِحَّتِهِ وَ حَيَاتِهِ تَلَحُّفُهُ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهِ (۱).

ترجمەسى: «آدم بالاسى وفات بولغاندىن صوڭ بتون ەملى كىسلە، مگرده اوشبو ەملىلرگە آرتىدىن باروب طورر: خلق فائىدە آلورلىق روشدە نشر قىلوب قالدىرغان ەلمى، اينزگو بالاسى، مىراث ايتوب قالدىرغان قرآن كرېم نىسخەسى، بىنا قىلغان مسجدى، مسافىرلار فائىدەلەنسولنلر ايچون سالدىرغان يورتى، آغزوب قالدىرغان يىلغەسى، اوزى سلامت وقتىندە خىرات ايچون آيرغان صدقەسى. شوشى نرسەلرنىڭ ثوابلىرى اوزى آرتىدىن ھىمىشە باروب طورر».

بو حديث، امام مسلم و باشقە محدثلر طرفىدىن روايت ايتولە طورغان: «اذا مات الانسان انقطع عمله الا من ثلاثة الا من صدقة جارية او علم ينتفع به او ولد صالح يدعو له» (۲) مختصر حديثىنىڭ مەفصل روشدە سويلەنگەندىر.

ەلم نشر ايتو، شاگرد اوقوتو و ياكە خلق فائىدەلەنوراك روشدە تاليفلر قالدىرۇ بىرلە بولورغە مەكەن. مەكتەپ و مەدرىسەلر بىنا قىلو، اول بىرلەندە خلق محتاج بولغان اورنلارغە (اگرده زىمەستوا قارامى طورغان بىرلر بولسە) كوپلرلر سالدىرۇ، يوللر تۈزەتو، خستەخانەلر سالو، مەكتەپلارلر و باشقەلر فائىدەلەنسولنلر ايچون وظيفە بىرۇب مەملىلر، طبىبىلر آسراو كىك نرسەلر ھىم اوشبو حديثدە ذكر ايتولگان خىر اشلر جەملەسەندىر «كل معروف صدقة».

(۱) سنن ابن ماجە، ج ۱ ص ۵۳، «مما يلحق» جەملەسى «ان» نىڭ خىبرى بولوب «علما»

سوزى اسىيدىر.

(۲) صحيح مسلم، ج ۲ ص ۱۰.

ایزگو بالا فالدرو صدقه بولغان كېك آنا وآنانك اوزلری ایچونده
دنیاده سعادت ایکانلگی معلوم. لیکن بالالارنی ایزگو ایتو بولی نیچوك؟ ایزگو
بالالار كوكن كیلیمیلر بلكه عائللر ایچلرندە ییتشیلر. آنك بولی ایسه «كما
ریبانی صغیرا» صدقنچە یاش وقتلرندن باشلاب یاخشى تربیه بیرودر. بواش
آنا اوستنده الك الوغ بورچ. یاخشى تربیه ایتولگان بالالرنك هر برینكده
ایزگو بالا بولوب ییتشولری لازم توگل. شولای بولسده بورچنی اوستندن
توشرو تیوشلیدر. آندن صوگفیسى ایچون آنا آنا مسئول بولماز.

بالالارنی یاش وقتلرندن باشلاب مهمل طوتو، بوزوق كشیملر قوللرینه
بیرو، اورام بالالری برله یورتو تیوشسز اش. بالالار، هر تورلی یازو یازلونی
قابل بولغان آق کاغد ویا که هر تورلی نرسهك صورتی کورلورگه ممکن بولغان
کوزگولردر. شونك ایچون ممکن قدر یاخشى یازو یازلو و مرغوب رسملر
توشرولازم. مونلرنك تربیهلرینه تمام بیرلو، یاخشى كشی بولوب ییتشولری
ایچون بتون اجتهادنی صرف ایتو تیوشلی. اگرده شوشی قدر اجتهادلردن صوگ
بر ایزگی بالا ییتشسه آنی الله تعالیك الوغ بر نعمتی، مثالسز احسانی دیب
بلو کیرهك.

مسچدلر، مسافر خانه ویلغلر، اوز ملکنندن چغارغان صدقلر ایسه
شریعت اصطلاحنده «وقف» دیب تعبیر ایتوله طورغان خیراندر.

اسلام دنیاسنده بولغان «وقف» نك اولگیسی، حضرت عمر طرفندن
ایتولگان وقف ایدی. کتب سته مؤلفلرینك روایتلرینه کوره حضرت عمر
اوزینك «خیبر» ده بولغان بر یرینی، صاتولماز، هبه قیلنماز، میراث بولوب
بولتمهز ومنفعنی ده فقیرلر، ذوالقربی هم مسافرلر، قوناقلرغه صرف ایتلو شرطی
برله وقف ایتکان ایدی. اوزندن صوگ بو وقفنی، اوغلی عبدالله بن عمر متولی
بولوب قاراب طوردی. اوشنداق حضرت عثمان، «مدینه» شهرنده «رومه» اسملی
قیونی صانوب آلوب مسلمانلرغه اذن عام قیلغان ایدی (۱). صحابهلر آراسنده مونلردن
باشقهده و قفلر بولدی. مونلرنك هیچ بری ناناریوس حضورنده گواهلاندرلمادی
حتی کاغدهده یازلمادی، امضا قیلنمادی بلكه اوزلرینك «صدقه قیلدم» دیگان
سوزلرینه بناء ایتلوب صحابهلر شونلرنی «وقف» اعتبار ایتدیلر وامانت قیلوب
صافلادیلر.

«وقفى ايتىدىم» ياكە «صدقه قىلدىم» دېگەن سوزگە كۆرە صحابەلەر شول ھالىنى «وقفى» دېيىپ بىللەر ۋىلازىم كۆرەلەر ايدى. بو طوغرىدە ابو حنىفە ھىزىزىلار يىڭ سوزلارنى جەھەز مەھبەنە خىلافى سانىلار ھىتى اوزىنىڭ شاگىردى ابو يوسىف دىن: «لو بلىغ احاديث الوقف ابى حنىفە لقال به» دېگەننى روىت قىلار. ۋەمۇنى بوزو ھقى ھىتى ۋاقىقنىڭ اوزى نەدەدە يوق دىلەر (۱).

مىلنىڭ ھىلمى ۋاجىئەلى ھالىرىنە بىر مەنبە بولوب طورسون، فقرا بالالارى دىن ۋە عام ھال كېك اھمىيىلى نىسەلرنى تەھسىل ايتىرگە ياردەم بىرسون دىيىپ ايسكى زماننىڭ ھىتىلى آنالارى ۋىبابالارى بىك كۆپ ۋىقىلار يىصاب كىتىدىلەر ۋاۋىزىلر يىڭ آرلىرىدىن ئوابلارى اوزامى باروب طورسون اىچون مىنگولك صدقەلەر قالىدردىلەر. بو مالىرىنى صاقلار ۋىشول خىبرىلى بابالارنىڭ مرادلىرىنە موافىق دوام ايتىدرو امت اوستىندە بورچ ۋاللا ھىزىرى ھىمايەسىندە بولغان عزيز امانىلار ايدى. لىكىن خىرسىز بالالار بو ۋىقىلارنىڭ بىك كۆپلىرىنى تلىق ايتىدىلەر ۋ «بەيت لا يىباع ۋىلا يۈھب ۋىلا يۈرت... فەن بىدلە بەد ما سەھە فانما ائمە ھىلى اللەن بىدلۈنە...» دىيىپ ۋىقى ايتىلگەن صدقەلرنى ساندىلەر، ھىبە قىلدىلەر، مىراث ايتوب ۋارثىلارغە قالىدردىلەر ۋاۋىزلىرى آرزو ايتىكەن روشلەر بىرلە تىصرف قىلدىلەر.

بو اشلارنى عوام اشلەمەدى، آنلارنىڭ انصافلىرى ۋىۋجىدانلىرى موڭا مانەردى. بىلكە مونلارنى اوزلىرىنە «دىن ھامىسى» ۋ «مىلت خادىمى، شىرىعت ھامىلى اسملىرىنى بىروچى «ھىلمى سۈ» اشلەدى. مونلار «شرط الوافى كنىص الشارە» دىيىپ دىۋى قىلەلدە ۋانقىلارنىڭ شىرطلىرىنى، باشلاپ اوزارى ابطال ايتەلەر. مونلارنىڭ شارە نىصلىرى ھىقندە پىروالىرى يوقلىقى اۋىشوب ھىملىرى بىرلە ثابت بولادىر. «بىخاراي شىرىف» اسمى بىرلە بورى طورغان شەھردە اوزلىرىنە «ھىلمى» اسمىنى بىروچى طائىفەنىڭ، ربا كېك ھىرام ھىضنى ھىلال كۆروب آشاولرى قىيلىندىن خىرات اھلىلرى طرفىدىن ھىلم ھاشقىلرى ۋىقىلارلار اىچون اللە رىضالىق ايمىد ايتىلوب قىلغان مىدرسەلدە شوشى شەھرىنىڭ تىقوى ۋىدىندار ھىلماسى قولندە لكە ھائەدى تىجارت سانالادىر.

مونلار اشقىيالارنىڭ مەدەلرى قىبول ايتە آلەمى طورغان جىنايتلردىن دە ئىرو طورمىلەر. باى دامالارنىڭ زكات چىقارماولرى اۋىشوب جىنايتلردىن بىرى بولسە كىرەك. آنا بابالاردىن قالىوب دە قىمەتلىرى مېلىونلار بىرلە سانالغان ۋىقى كىتابلىرىدە

مذکور شهر نڭ داملارنى، آخوند وقاضىلىرى، مفتى ومدرسلىرى صائوب آشا -
غانلىقلىرى دىياغە معلوم بولدى.

بىزارا وتور كىستاندە بولغان عادىتلىرىگە كۆرە وقف ماللىر عالملىر ادارەسىنىڭ
بىرلەر، عالملىر ايسە شول فرىتدىن استفادە ايتوب بو وقفلىرىنى بتونلاي ياكە
قولدىن كىياگان قدر قىسملىرىنى اوز مىلكىرىنە كرگزوب طورالىر، (۱). ضيا پاشا:

صادق كورنور كسودە ارباب خىيانت

مرشد صائولور و مىلدە ارباب ضلالت

اکثر كىشىنڭ صورتى سىرتى اوبماز

يارب بونە حكمتىر آلهى بونە حالت؟

علم اهللىرىنى طەغىن، فقيرلىرىنى عاجزلىقدىن صافلاو نىتى بىرلە قىلىنغان وقف
ماللىر، كىلورلىرى كۆپ بولغان مىنگولك خىرلى وعمومى صدقەلر، خىرىسز بالالىر
واوز دىنلىرىنى صائوب باشقىلارنىڭ دىنالىرىنى بوتايىنچى عالملىر شوملىقلىرى
سىبىلى اوزلىرىدە طەغ قىربانى بولوب بىتەر.

اسلام دىياسىندە بولغان «وقف» صدقەلردىن مقصود اوشبو نىسبەلردىر:
(۱) محتاج مىسلمانلارنىڭ مشروع حاجتلىرىنى اوتاو. (۲) فائىدەلىرى عمومىرەك وباقى
بولو. اوشبو مقصودلر بىرىنە كىلو اىچون «وقف» نڭ سالامىتىگى تاامىن قىلىنو
لازم.

بىرىنچى مادەگە كۆرە حرام اشلر اىچون اوشىنداق قىرلر فائىدەسىنىڭ وقف
ايتو درىست بولىدۇر. اىكىنچى مادەگە كۆرە وقفلىرى ادارە قىلور و واردانلىرىنى
آرتىدىر اىچون امىن واجتهادلى متولىلر قويو تىوشلى بولادۇر.

عصر سعادىتدە و آندىن صوڭ بولغان اسلام حكومتلىرىندە آفچە اشلرى تىرتىبلى.
بولماغانلىقتىن ھەمدە وقف و صدقە كېك خىر انلىرىنى حكومت نظارت ايتىمگانلىكىدىن
«وقف» قىلوچىلر، شول وقف ماللىرى حقىدە: «صائولماز، ھبە ايتولماز، مىراث
بولوب بولنماز و نىندىگىنە طرىق بىرلە بولسىدە مىلك قىلىنماز» روشىندە شرطلر
قىلوب وقفلىرىنى قىلمىر، متولىلر اختیارلىرىنە تابىشالار ايدى. اللەدىن قورقوچى
متولىلر شول وقفلىرىنى صافلاب كىلسەلەردە اعتبارسىز متولىلر اوزلىرى تەلگەنچە
اشلىلر مونلر اوستىدىن دعوى فلان بولمى، بولسىدە حكومت آرتق اش كور -
سەتە آلمى، صائىلغان ومىراث ايتىلوب بولنگان وقفلىرىنى ياگاندىن اولىگى حاللىرىنە

(۱) بو طوغرودە «اقبال» جىرىدەسىندە كۆپ نىسەلر يازغان ايدى. بو سوزلەردە شوندىن
آلدى.

ملايەت ويومشاقلىق اوزرنده سىر قىلىڭز! » .

اسلام دىنى، محمد صلى الله عليه وسلم تېلىغ ايتكان بىر « دىن » بولۇپ دىنلارنىڭ خاتمەسىدۇر. اسلام دىنى، ياكى بىر دىن بولمى بىلكە اولادە الله تعالى حضرتى پېغمبەرلەر آرلى انسانلارغە اوڭرەتكەن دىنلارنىڭ تىرىلەردىن قوشۇلاردىن سلامت بولغانى وصالانغانى، ايسكى دىنلارنىڭ توشى وچانىدۇر. اسلام دىنى فېكرلەرگە حرىت، انسانلارغە مساوات ھىبە ايتكان دىن بولغانلىقىدىن ھەممى وىنگولك بولالە. چىقى اوز اوزىدىن مەلۇم. اسلام بىرلە استىداندەك بىر يردە چىلووى مەكىن بولالە. غانلىقدىن مۇندە قىلارگە، فېكرلەرگە مەسلۇت بولالە طۇرغان شول « دىن » دىن سۈرۈپ چىقار ھەقىرىنە مالك بولغان روھانى رەئىس ياكە رەئىسلەر يوقدۇر. مەسلەنلىقدە تەقلىد، تەعەب، جەمۇد كېك اشلارنىڭ ھەر بىرى مەنۇعدۇر.

اسلام دىنى ھايات و مەيشتەگە موافق، مەنىتەگە سەبب و مەساعىد، تەلىماتى اثرلى و ھاالى ايكەنلىكى بىرلە آوروپا وامرىقا علامەلىرى اعترافى ايتكانلاردىن وائرلارندە ياكە خەتەلەرنىدە سۈيەلەپ ويازۇپ نەشر قىلغانلاردىن صوڭ آنەك « مەنىن » (ھەكم و قونلى) بولۇوى ھەققىدە دىلەللەر كىتۇررگە زور حاجت كۇرلەمى. « الفضل ما شەھىت بە الاعراء » .

اسلام دىنى ھەقىدە و ھەملەر ھەمدە اخلاقىدىن ھەبارت بولۇپ بو اشلەر ھەر بىر مەسلەمانغە مەلۇم. رسول الله حضرتلرى ايسە اوشۇبو طوغۇرلۇردە ھەدالت بىرلە بولۇرغە افراط و تەفرىطدىن صافلانۇرغە مۇندە مەنكۇر بولغان ھەدىث شەرىف بىرلە نەبىھت و ھەوت قىلەدۇر. ھەكمەت ھەملەرنىڭ كۈبەلەنگەندە، نەفسنى ھەدەب ايتۇدە تۈگۈل بىلكە قوشاغان و رسول الله اوڭرەنگەنلەر روشدە قىلۇدەدۇر.

دۇنيا طوغۇرلۇرنىدە اقتصاھغە رەايت قىلو مەدۇھ بولغان كېك آخرت اشلەرنى (ھەمل و ھەبادت بابلەرنىدە) ھە اقتصاھغە رەايت قىلو لازىم. نەفس يۈكلى آلامازلىق و طاقت كىتۇررگە كۈچ بىتمەزلك، روشدە ھەبادتلىر، وردلەر يۈكلى ھەكس ھەملە (كىرىسى كۈچ آلۇب مەھبەت و شوق ھەتۈ) گە سەبب بولۇر. مۇنەك ضررى ايسە بىتونلاى التزام قىلماوۋغە كۇرە كۈب الوش آرەتقۇر.

صەھابەلەردىن بىر جەمەت رسول الله حضرتلەرنىڭ خاتۇنلەرى ھەزۇرىنە بارۇپ رسول اللهنىڭ ھەبادت قىلو روشىنىنى صوراشدىلەر. مەلۇمات آلغانلاردىن صوڭ رسول اللهنىڭ ھەملىنى اوزلەرى ظن ايتكاندىن آن تاپقان بۇنەسلەر كىرەك اوز آرالەرنىدە: « بىز نىچۈك اوزمىزنى رسول اللهغە قىياس قىلۇرغە يارى؟ آنەك گەناھى يوق،

شونڭ ايچون بز عبادتنى البته كوب قىلورغە تيوشلىمىز» ديدىلر. ارادن برى: «مەرم بار مدتە مەن تون بويىچە نماز اوقورم» ديدى. ايكنچى برى: «مەن بارنچە مەرم بارنچە كوندز روزە بولورمەن» ديدى. اوچونچى برى: «مەرم بارنچە خاتون آلبام و خاتونلارغە قاتشىمام» ديدى. مونلرنڭ ماچر الرينى ايشىتىكەندىن سوڭ رسول الله مونلارغە: «سىز مى شولاي عەھد قىلوچىلار؟! آگاه بولسۇن الله تعالى بىرلە قىسم قىلوب ايتەم: مەن، سىزگە كورە الله تعالى دن قورقۇچىلار، سىزگە كورە تقواراق و الله تعالى گە اطاعتلىرىڭىز. شولاي بولسەدە بەزى وقت روزە بولام و بەزى وقت بولمەيم. نماز اوقىمىم ھەم ياتامدە، خاتونلارغەدە قاتوشام. مەن سىنىم اوشىو. كەمدە كەم مەن سىنىم سىنىم يوز چە ورسە اول مەن يولمە يورۇچىلار دن بولماز!...» ديدى (۱)

رسول الله اوشىو سوزلىرى بىرلە مەكۇر صحابەلرنى غلو و افراط قىلۇدن منع و عدالت ھەم اقتصادقە ارشاد ايتدى. «لار ھېلىبە فى الاسلام».

(۹۷) اِنَّكُمْ سَتَعْرِضُونَ عَلَى الْاِمَارَةِ وَتَسْكُونُ نَدَامَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَنَعِمَ الْمَرْضَعَةُ وَبَنَسَتْ الْفَاطِمَةُ (۲).

ترجمەسى: «سىز، اميرلك منصبىنە حريص بولۇرسىز (امير بولۇنى سويەرسىز) حرصلىق بىرلە امير بولو، تيوشلى جوابلارنى بىرودن عاجز كىشىلر ايچون قىامت كۈنىدە او كىچىگە سېلىدۇر. اميرلىككەن فائىدەلەنوب طور و ياخشى بولسەدە آخرت گە كوچۇ ياكە عزىل ايتلو سېلى آندىن آبرو ھىسرئلى بولور».

اميرلك سېلى دىناوى اندىنر حاصل بولو مناسبتى بىرلە رسول الله آنى سوت ايمەزۇچى گە اوخشاتقان بولادۇر. موندەغى اميرلك گە خليفەلىككەن باشلاپ شۇندىن توبان بولغان منصبلرنڭ ھەربى كەدر. اوز وظيفەلەرنى شىرىعت قوشقانچە كەمل قىلۇرلىق بولغان ذاتلر ايچون دىنى و دىناوى منصبلارغە كىرگە طرشو و كرو مەنوع اش توگىل بىلكە بەزى بىر آدمىلر ايچون بو اش لازىم و فرض دە بولورغە مەكەن. اما اشلر اوزىنە تەرەلۇب قالماغاندە صافلانۇ تيوشلى سىلامتلىك شۇندەدۇر.

(۱) صحيح بخارى، ج ۶ ص ۱۱۶. صحيح مسلم، ج ۲ ص ۳۹۴. رسول الله نڭ «مەن سىنىم سىنىم» دىگان سوزىدىن مقصودى، فرض غە قارشى يورى طورغان «سنت» توگىل بىلكە يول و مەكەن.

(۲) صحيح بخارى، ج ۸ ص ۱۰۶.

عفت وحسن اخلاق حقنده مثال ایتلوب طوئولورغه نیوشلی بولغان شاگرد لرمز نڭ محله ملاسی بولور ایچون فوشتانلرنی صیلاو، چای و آفچه نار اتوب اراقی ایچورلرینی، ژولص بولور ایچون قازاقلر نڭ بر دارالمعلمین تأسیس قیلورلق بایلق تلفی ایتولرینی، استارشیننه بولور ایچون باشقردلر نڭ ابتدائی مکتبلر تربیه قیلورلق، عربستانغه باروب کیلورلک مال توگولری ملا حظه قیلنسه رسول الله نڭ اوشبو حدیثی تمام بزگه طوغری کیلگانی معلوم بولور.

۹۸) اِنَّكُمْ لَا تَسْعَوْنَ النَّاسَ بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تَسْعَهُمْ مِنْكُمْ بَسْطُ الْوَجْهِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ.

ترجمه سی: «آدملرنی مالکیز برله رضا قیلوب بتره آلماز سز اما آچیق یوزکیز و گوزل خلقکیز آنلرنی رضا قیله آلور».

خالص بولغان آچیق یوزلردن هر کیم ممنون بولا حتی الکندن بولغان آچولرده خالص آچیق یوز حضورنده مقاومت ایته آلمی یوغلادر. «دوالرکیز بیک شفالی بولا، خسته لر ایچون فائده کز الوغ بولدی» دیوچیلرگه مشهور طبیبلردن بری: «بز یازا طویرغان دوالر، عادتی دوالر بولوب هر بر طبیبغه معلوم نرسه لر، اکرده بزگه کورنوی خسته لر فائده نسه لر آنلر نڭ فائده نولری دوامزدن بیگزه ک آچیق یوزمزدن بولور، بز آنلرنی آچیق یوز برله فارشو آلامزده بتون فایغولرینی اورن افلاشه مز» دیب جواب بیرگانلکی روایت ایتوله در. آچیق یوز لیلکنک نڭ فی قدر فائده لی ایکانلکی شوشی جوابدن ده معلوم بولسه کیره ک.

«خلق» نڭ بر مرتبه سی مثلاً آچولانو، شادلانو، سوزلردن حرکتلردن اثرلرله نو کیک نرسه لر آدم بالاسی یاراتلغان و آنادن طوغان وقتده اییه سی برله برلکده یاراتولا و برلکده دنیاغه کیله در. مونلرغه «طبیعی خلق» دیلر. شوشی آچو کیلو و شادلانو کیک نرسه لر آدم بالاسینک اوز طریشوی سبیلی بر آز اعتدالغه کیله آلا در. بو مرتبه سی «کسبی خلق» اسمنده بولا. بعض وقت آدم بالاسی چیتلر یا که تربیه تاثیری برله ایسرتکچ ایچو، اوطوش اوبناو یا که عمل و عبادت قیلو کیک اشلرگه عادت ایته. بوده «کسبی خلق» در.

خلقنک او لگی مرتبه سی «طبیعی» بولوب قالغان ایکسی «کسبی» در. یاغهورنی توبان نوشرماو، اوت یالقونینی یوفاری کوتارلماو یاخود صونی اورگه

آغزو، ناشنى صو اوستنده بورتو ممكن بولماغان شيكلىلى اصل آچو و شادلقنى آدم بالاسندن بترو يوغالتو ممكن توگل. اما چينارنڭ فوتورتولرى و فزدر و پورولرى يا كه يوانتوب و نصيحت قيلولارى و ياخود كوكل طرفندن بولغان بر نائير سببلى آچو و شادقلارنى افراطغه يبار ويا كه باصلىروممكن. اوشنداق تربيه و يولداشلىر سببلى فرشته كيك بر بالانڭ ايسرتكچ اچوچى و اوطوش اويناوچى ياخود بوزوق بر عائلده بولغان بالانڭ ياخشى تربيه و ياخشى آييدهشلىر سببندن توزوك آدم بولوب يتشووى تجربهلر برله معلوم.

«خلق اوزگرى»، «خلق اوزگره» ديلر. بو ايكي تورلى سوزنڭ آراسىنڭ خلاىق، ضدلىق يوق. هر ايكىسى درست. «طبيعى» مرتبهسند بولغان خلق اوزگرى، «كسبى» مرتبهسند بولغانى، خارچدن يا خود شول كشينڭ اوز طرفندن بولغان اجتهاد و تربيهلىر نائيرى برله اوزگره ركه ممكن.

پيغمبرلر، شوشى «كسبى» مرتبهسند بولغان خلقغه نائير قيلور ايچون يبارلر، ياشار خصوصاً صبى بالالارغه «كسبى» خلق نقطهسندن تربيه بيرلر. رسول الله حضرتلرينڭ گوزل خلق حقنده بولغان وصيتلىرى ده «كسبى» خلق حقنده در.

«كسبى خلق»نى اوزگرتو حقنده آدم بالانرينڭ استعدادلىر مختلف درجهلرده بعضيلرى از و بعضيلرى كوب قابليلى بولادر. هر حالده خلقنڭ «كسبى» مرتبهسى اوزگره و آلاشنا خصوصاً كشى اوز طوغروسند اوزى اجتهاد ايتسه اثرى كورلدر.

خلقىنى نوزه توركه موفى بولغان آدم اوزى راحت طوراً، آندن هم خلقلرده امين بولالر. موڭا موفى بولماغان (طرشماغان، تربيه كورمگان) آدم، بوزوق خلقى سببندن اوزى ده جفالانا، عذاب كوره، خلقلارغه ده ايگولاڭ كورسانمى. ياخشى و توزوك خلقلر بعض وقت فقيرلنو، قايقو و قضاىلارغه اوچراو، خستهلنو، قارتايو كيك عارضى حاللر برلده اوزگروب، بوزلوب كيتهدر. بو ايسه يوقاريدى سويلنگان خلقنڭ «كسبى» مرتبهسىدر.

(۹۹) إِنَّمَا الْمَجَالِسُ بِالْأَمَانَةِ (۱)

ترجمه‌سی: «مباح بولغان مجلسلر امانت‌گه بنا قیلنور».

مجلسلرده بولغان سرلر، فاش اینلودن امین بولورغه تیوشلی. مگرده فاش بولودن هیچ کیم‌گه ضرر بولماسه و مجلسده بولغانلر ایچون هم یاشرلوروی مطلوب کورلماشه بو وقت آنی سویله‌ودن ضرر بولماز. جاسوسلق ایتو اجتماعی بولغان آدم‌لرنی عمومی و خصوصی مجلسلرگه دعوت قیلو و جماعت‌گه خوف صالو، اوشبو حدیث اشارتینه کوره مناسب اش بولمازغه تیوشلی. جاسوسلق برله امانتنک بر‌گه جیولا آلباغانلغی معلوم.

مجلس‌گه حاضر بولغاندن صوڭ آنک ادب‌لرینی رعایت قیلوده «امانت» سوزی آستینه کره‌در. ادب‌لری رعایت ایتوله طورغان «مجلس» لر آدم بالالری ایچون کوڭل کوناره، علم آلنه، ادب و فضیلت اوگره‌نله طورغان اورن بولاچقدر. اوشبو چتندن «مجلس»، وقت اوتکارو عمر اولدرو قاعده‌سینه بنا قیلنمازغه تیوشلی.

«وزیر صاحب بن عباد طرفندن هر وقت مجلس یاصالادر، مجلسک عالملر و فاضل‌لر، شاعرلر و مؤلفلر، ادیب‌لر جیولوب سویله‌شهر، افاده و استفاده قیلهر، علم آقادی‌مه‌سندن چیققان روشده نارالار ایدی» دیلر. خلقمن، اوردک فاز قازاق و به‌لش مجلسلرینی کوب یاصادیلر، ایندی بو طوغروده اوکنچ قالمادی، غیبت و سوز بوتقاسندن عبارت مجلسلرده قناعت ایتهرلک بولدی. مونلرنی بتروبدده اورنلرینه ادبی و علمی مجلسلر نوزو عادت‌ی احبا ایتولسه بیک یاخشی اش بولور ایدی.

مأمون خلیفه حضورنده دنیاده اڭ لذتلی اش نیندی نرسه ایکانلگی حقنده سوز بولغان ایدی. هر تورلی لذت‌لر کورساتلیدی ایسه‌ده مأمون هیچ برینه قناعت ایتمادی و اوزی: «مینم فاشمده دنیاده اڭ لذتلی اش ادب و علم اهللری برله سویله‌شوب اوطورودر» دیدی. (مأمون ایچون بلکه بو، شولای بولغاندر).

لذتلی سوز سویله‌وچیلر و مجلس ادب‌نی رعایت ایتوچیلر آز بولالر. بو آز لر نڭ قدرلرینی بلوچیلر بیگره‌کده آز لر.

مجلس ادب‌لری اوشبو نرسه‌لردن عبارت: سوزلر ییکل و تکلف‌سن بولو، تڭلاوچیلر نڭ حاللرینه کوره سویله‌نو. مجلسده بولغانلرغه ترتیب و نوبت برله سویله‌شورگه مساعده قیلو. قچقرشو و ییکشور، مجلسده بولغانلرنی کیمستو و خاطر قالدرو بولماو. سوزلر اعتبار برله تڭلانو، سویله‌نگان سوزگه قوشلو و قوشلماو

هر کیم که اختیار بولغانلقدن اوز فسکر نده فالوچیلر مکروه کورلماو. هولالانو و کوتارلو همده آرنق تیکشرو و توپچو بولماو، آمرلر صفتی برله سویله نماو، الک حرمتلی کشی مجلسنی اداره اینو و ترتیب هم ادب صافلاو طوغروسنده کیمچیلک کورسانماو. قسقهسی: سوزلر مجلسده بولغانلرنک حاللرینه، شول وقت هم اورنغه مناسب بولو.

۱۰۰. إِنَّمَا النَّاسُ كَالْبِلِّ الْمَاءَةِ لَا تَسْكُدُ تَجِدُ فِيهَا رَاحِلَةً (۱).

ترجمهسی: «آدم بالالارینک مڈالی: منوب یورر ایچون آرالر نده برگنه دوهده نابولا آلمی طورغان یوز دوه کبکدر» (۲).

بر کشینک یوز باش دوهسی بولوبده قایسی فورچانقی، قایسی یابق وچیرلی، قایسی فوتورلی یا آفساق بولو کبک علنلر سبیلی منوب (آدلانوب) بر برگه بارر ایچون برگنه دوهده تابا آلمانانی قیلندن آدم بالالریده بیک کوب بولسهلرده قولغه آلورلق برگنه دانه تابوده ممکن بولمی. هر برنده بر پاکه کوب تورلی عیب بار، اشانوب اش قیلورغه ممکن توگل. رسول الله حضر تلرینک بو سوزی، کیره کلی اشلر ایچون کشی تابلماو حقنده ضرب مثل بولوب (قارنلر سوزی اورننده) یوریدر.

کشی تابا آلامودن و آدم بالالرینک اذا وجفا قیلولرندن عاجز بولغان

بر شاعر:

مما رأيت من الزمان واهله — أصبحت اكوه ان اری انسانا
واجاب المرأة خشيّة ان ترى — عيني بها من شخصها انسانا

بیتلرینی سویلهمشدر. ابو الفتح البستانی ده:

من عاشر الناس لاقي منهم نصبا — لان سوسهم بغى وعدوان
ومن يفتش عن الاخوان يَقاوم — فجل اخوان هذا العصر خوان

دیهمشدر.

خلق برله طولی بولغان بازارده، شهم یاندرب یوروچی دیوجائس دن: «کوندزده شهم یاندروب نیندی نرسه ازلیسن؟» دیب صورغانلر ایدی. دیو جائس: «آدم ازلیم آدم!..» دیب جواب بیردی. ایکنچی بروقتده شهر اورتاسنک،

(۱) صحیح بخاری، ج ۷ ص ۱۸۹.

(۲) حرفی ترجمهسی: «آدم بالالری یوز دوه کبک، یارارلق برگنه دوهده تابا آلماسنک».

غی میدانده: «ای آدمیار!..» دیب قچقره در ونیندی نرسه سویلر ایکن، دیب
آدملر جیولالر ایدی. خلق بیک کوبایگاندن صوڭ: «مین آدمیلر نی چاقرادر
ایدم، سزنی نوگل» دیب اورنندن توشوب بر یاقغه کیتمشدر. آدم تابووی
البنه مشکل اش. شاعر:

انی لا فتح عینی حین افتحها — علی الکثیر ولکن لا اری احدا.

(۱۵۱) اِنَّمَا یُبْعَثُ النَّاسُ عَلٰی نِیَّاتِهِمْ (۱).

ترجمه سی: «انسانلر اوزلرینک نیتلرینه کوره فبرلرندن قوبارلورلر».
بو حدیث، نیت سبیلی ثواب یا که جزاغه لایق بولو خصوصتده در. مثلا:
بر فقیر آدم اخلاص نیتی برله: «فلان کشی مثالنده بای بولسه شوندی خیر
اشلر اشلر ایدم، موندی ایزگولیکلر قیلور ایدم» دیسه یا که آچهم بولسه ده
مین ده فلان کشی قیبلندن دنیانک آستنی اوست که کیتروب یورر، کیف وصفا
قیلور ایدم» دیسه اولگی صورتده ثواب و صوڭغی صورتده گناه بوکله گانی حالده
یعنی شول اشلر نی اشلرگان حکمنده بولوب قوبارلور (۲).

بوزوق نیت برله حج قیلوب قایتوچینک قیامت کوننده زور شلته و عذابغه
اوچراوی ممکن بولغان کبک درست نیت برله اوللرده استارسته، استارشینهلق
وظیفه لرینی اوتاو دوما وزیمستوالرده خدمتلر ایتو سبیلی نفل حج ثوابلرینه
اوچراولری ممکن. بتون حکمت ومعنا «نیت» ده در. انسانلرنک فبرلردن «نیت»
لرینه کوره قوبارلورلی معقول اش. (نیت ننگ نیندی نرسه ایکانلگی ۱ نچی
حدیثده سویله ندی).

(۱۵۲) اِیَّاكُمْ وَ الْجُلُوسَ عَلَی الطَّرِقاتِ فَاِذَا اَبَیْتُمْ اِلَّا الْمَجَالِسَ فَاَعْطُوا
الطَّرِیقَ حَقَّهَا غَضَّ الْبَصْرِ وَ كَفَّ الْأَدْنٰی وَ رَدَّ السَّلَامَ وَ اَمَرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهٰی
عَنِ الْمُنْكَرِ (۳).

ترجمه سی: «اوراملرده اوطورب طورودن صافلاننگز، اگرده اوطوررغه

(۱) سنن ابن ماجه. ج ۲ ص ۲۸۹.

(۲) سنن ابن ماجه. ج ۲ ص ۲۸۹.

(۳) احمد ابن حنبل مستدری. ج ۳ ص ۳۶ و ص ۴۷. صحیح بخاری. ج ۳ ص ۱۰۳ و ج ۷ ص ۱۲۶-۱۲۷. صحیح مسلم. ج ۲ ص ۱۶۵-۱۷۴. لفظلر «بخاری» نقی.

مجبور بولسەڭىز، يوللاردا اۇطورونىڭ ھەقلىرىنى اورنىغا كېتۈرگىز. اول ھەقلىرى
ايسە تېۋىشسىز نىسەلەردىن كۆز يۇمۇ، يۈرۈچىلەرگە اذىت بېرما، سلام قايتارۇ،
معروف بىرلە بېورو ومىكر اشلاردىن منع ايتودر».

اوراملاردا وشوڭا اوغشاغان اورنلاردا اۇطوروب طورو وبورولار شىرىعت
فاشىندە مباح اشلار. رسول اللەنىڭ بو ھەدىيىدە منع ايتوۋى ايسە شول نىسەلەرنىڭ
اصل اوزلىرى ايچون ئوڭل بىلەن شول اشلار گىناغە باعت بولغانلىقىدىن سىز خىرىغە
(گىناغە سەبب بولا طورغان نىسەنى بىتۈر) و ارشاد ايچوندىر. اوراملاردا،
كىيىت آلارنىدە اۇطوروب اوتىكان بارغانلارنىڭ غىيبتلىرىنى سويلەپ وعىيلىرىنى
تېكىشروب اۇطورو البىتە ياخشى اش ئوڭل.

۱۵۴) اِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا
تَحَسَّسُوا وَلَا تَنَافَسُوا وَلَا تَحَاسَدُوا وَلَا تَبَاغَضُوا وَلَا تَدَابَرُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ
إِخْوَانًا (۱).

ترجمەسى: «بىر دىلىل بولماغان مەدەنىي كىشىلەرگە يازۇن ظن قىلۇدىن ساقلاڭىز.
چۈنكى يازۇن ظن، سوزلارنىڭ يالغانلىقى. خەلقنىڭ عىيلىرىنى تېكىشروب طورماڭىز
و اوزىڭىزنىڭ ھەسەلەرگىز (كۆز، قولاق و باشقىلار) بىرلەدە كىشىلارنىڭ عىيلىرىنى
ازلەنمەڭىز، اشلاردا مەقۇرد (باشقىلاردىن اوستۇن) بولۇنى آرزۇ قىلمەڭىز، كۈنچىلىك
ايتەمەڭىز، آچۇ سىيلىرىنى اوسىرمەڭىز بىلەن بىرگە، بىرگەگە بىرگەڭىز آرقا بىرمەڭىز
(بىرگەڭىز بىرگە ھىجرت ايتەمەڭىز، اۈپكەلەشۈپ يۈرمەڭىز)، بىر بىرگەڭىز فارىنداش
و بارگەڭىز دە اللە تەئالىنىڭ بىندەسى بولگەڭىز (بىندەلك قىلگەڭىز)!...»

ظن، كۈڭلگە تۈشكەن، خەتتا ھەم صواب بولۇنى احتمال طوتقان و ھىچ بىرى
ھەقىقەتە دىلىل بولماغان نىسەلەردىن عبارتتىر. سوزلار، «ظن» سىيىلى تۈشەنچىسىنىڭ
ھەدىيىدە «ظن»، ھەدىيىت (سوز) دىيىپ تەبىئىي ايتۇلگەن. ظن اوز مەنىسىدە گىنا
طوروب اثرى ظاھەرگە چىقما (سويلەنمەسە) يا كە باشقىە بىرەر تۈرلى اش
اشلەنمەسە (ضررى يوق بىلەن بو اش «ھىزم» اسمىدە بىر ياخشى اش سانالادىر.
اما اثرى ظاھەرگە چىققان «ظن» البىتە مەدۇم و ضررلىدىر. «ان اللە تەجاولر

(۱) الموطا. ص ۳۶۵. احمد ابن حنبل مەسنى. ج ۲ ص ۲۶۵ - ۴۷۰. صەھىح مەسلىم.

ج ۲ ص ۲۷۹. آللى ئىشلىرىنىڭ ھەر بىرىدە بىر تا مەخسۇس.

لامتى ما حدثت به انفسها مالم يتكلموا ويعملوا به» خبرندن (۱) اولىگى «ظن»،
 «ان بعض الظن اثم» دن صوگى «ظن» (۲) اراده قىلغانلىقى معلوم.
 ظن اوشبو درجه لرگه تقسيم ايتوله در؛ (۱) واجب. الله تعالى گه حسن ظن ايتو،
 (۲) حرام. الله تعالى گه سؤ ظن قىلو. ظاهر لرى عدل كورلىگان مسلمانلارغه سؤ ظن
 ايتوده اوشبو نوع دندر. (۳) مندوب. ظاهر لرى عدل كورلىگان مسلمانلارغه
 حسن ظن ايتو. (۴) مباح. هيچ بركشيكه ضرر توگل ماده لرده گى «ظن» لر كىك.
 گناهندن چيركه نى، شېوه لى اورنلرده يورودن اوبالىمى طورغان آدم لرگه سؤ ظن
 قىلوده اوشبو قسم دندر.

هر حالده عمومى يا كه خصوصى ضرر، فلاكت و بلا قىلو قورقنچى بولماغانك
 كشىلرنى تىكشروب طورو، دليل بولمى طوروب سؤ ظن ايتو و شول «ظن» غه
 جذا قىلوب برر تورلى اش اشلو اخلاق نظر نده ممنوع و قباحث اشدر.
 تجسس، هر تورلى طريقه بار برله خبرلرنى تىكشروب طورو (جاسوس،
 سوزى ده شوندىن الله) تجسس ايسه خبرلرنى پيش حاسه آر قلى تىكشرودر.
 بو اورنده كشىلر نك حاللر نى تىكشروب، چو قچنوب طورو اراده قىلنهر. بو
 البته مسلمانلىق اشى نوگل.

«تنافس» دن مراد، دنيا اشلر نده اوزى گنه اوستون بولونى سويو بولسه
 كبره ك. چونكه آخرت اشلر نده منافسه قىلو ضررلى توگل بلكه فائده ليدر «وفى
 ذلك فليتنا فس المتنافسون» (مطففين ۲۶).

حسد، بزنكچه «كونچىلك» ديگان سوز (۳). حسد كوگل گه توشووى برله
 آدم بالاسى طريشوب كوگلىدن چىقارسه بو وقتده مونك ايچون گناه توگل بلكه
 ثواب بولو احتمالى بار. اما طريشماغان تقديرده بو طوغروده اوشبو احتمالى
 بولور غه ممكن: (۱) حسد سببندن محسوده بولغان نعمتنك كينووى حقه سعى
 قىلسه بو كشى ظالم وباغى (گناھلى) بولادر. (۲) سعى قىلماغان صورنده بو
 سعى قىلماو اوزى نك قولندن كيماگانل كدن بولوب، قولندن كيماگان تقديرده اول
 حقه طريشاچق بولسه مونده هم گناھ ليدر. اگرده سعى قىلماو الله دن قورقو

(۱) صحيح مسلم. ج ۱ ص ۴۷.

(۲) قال سفیان الظن ظن ان ظن ليس باثم فاما الظن الذي هو اثم فالنبي
 يظن ظنا ويتكلم به واما الظن الذي ليس باثم فالنبي يظن ولا يتكلم به. جامع ترمذى
 ج ۲ ص ۲۰.

(۳) «حسد» نك اوزى ۱۲۷ نچى حديث شرحنده سويله نور.

ایچون بولسه بو وقتده گناهی بولماز بلکه ثواب بولو احتمالی بار. چونکه کوکل که کیلگان بر نرسه چیقاروب بتر و ممکن توکل. ۱۲۷نچی حدیث شریفده شونی آکلانادر.

حسد قیلو، شریعت فاشنده حرام والوغ گناهلردن همده بتروی ممکن بولمی طورغان دشمنلق سبیلرندن صانالادر. شاعر:

کل العداوات قد ترجی ازلتها

الا عداوة من عاداك من حسد

دیب درست سویلیمدر. ابو داود: «حسدن صافلانگز، اوطون یا که پچاننی اوت نیچوک یاندرسه، حسده ایزگی عمللرنی شول روشده یاندره در» مضمونک: «ایاکم والحسد فان الحسد یأکل الحسنات کما تأکل النار العطب او العشب» حدیثی روایت ایتهدر (۱).

حسد قیلو سبیلی محسودنک دنیا سینه ده دینینه ده ضرر کیلمی اما وبالی دنیا دهده آخرتدهده حاسدنک اوزینه فایتو احتمالی بار. حسد سبیلدن محسودنک نعمتی بته طورغان بولسه ایدی، اللهنک نعمتی هیچ کیمده قالماز حتی دنیا ده مسلمان ده نابلمان ایدی. چونکه «اسلام» ده بر نعمت بلکه الک زور نعمت، آگاهده حسد قیلوچیلر بار. اما حسد سبیلدن، محسود فائدهله نور که ممکن. چونکه اول، الله حضورینه بو طوغروده مظلوم بولوب بار اچقدر. شوشی نرسه لرنی فکرلو و حسدن منغله نو که سببده بولور.

بر کنه طرفدن بولغان کونچیلک «حسد» بولسه ایکی طرفدن قاراقارشی بولغان کونچیلک «تحاسد» اسمله نه در «حسد» حرام بولغان کبک «تحاسد» ده حرام. موندی اشلرده فصاص یورمی، «جزاء سیئة سیئة مثلاً» قاعده سی موندی اورنلرنی شامل بولمی.

تباغض، ایکی طرفنک قاراقارشی دشمن طوتوشووی بولوب مسلمانلر ایچون بوده حرام اشد. مونک سبیلرینی بترر که تیوشلی. سبیلری بته اول اوزی بته چک. حرام بولغان دشمنلق، شخصی منفعتلر ایچون بولغان دشمنلقدر. اما دشمنلق حقیقت حالده الله ایچون بولسه موندی حرام توکل بلکه ثوابلی اش.

ندابر، آیرلشو و اوچراشودن؛ بر مجلسده چولودن صافلانودر. بر

كشى بواغانلىقى ايچون مجلسلەرگە بارماو، خصوصى دعوتلارگە اجابت اينماو «تدابىر» در. اوچراغان وقتىدە سلام بېرىش سېبىلى «تدابىر» دن قوتولو بولور دىب ظن ايتوچى عالمىر بار.

رسول الله، اوشبو بوزوق اشىلردن منع ايتكانندن صوڭ مسلمانلارنىڭ قارنداش بولولرى والله غە بىندەلك ايتولرى حقندە وصيت قىلدەر. الله تعالى گە بىندە چىلك ايتوچىلر وېر بىرىنى قارنداش حساب قىلوب يورۇچىلار شىقت و مەرحەمەت بىرلە بولاچىلرى طبعى.

بو نصيحتلردن رسول اللهنىڭ مقصودى، امتنىڭ خىلقلىرىنى تۈزەتۈ، آرالىرىنى قارنداشلىق تاسىس قىلو، غەت بىرلە ياشاۋنىڭ يوللىرىنى كورساتۈ، الفت و محبت اورنلاش-درو ايتكانلىگىنى ھەر كىم اوز عقلى بىرلەدە آڭلار. مەبىنەگە كوچوب كىلگەنلەردىن صوڭ رسول الله، مسلمانلار آراسىندە «قارنداشلىك» تاسىس ايتكان وشونىڭ حقيقى رعايت قىلو بىرلە تەبىئە قىلغان ايدى. اما بو خىيىللىرى بىرلە عموم مسلمانلارنىڭ بىر بىرىنە قارنداش ايتكانلىكلىرىنى اعلام قىل و قرآن كرىم دە: «انما المؤمنون اخوة» دىب قارنداشلىك اصولىنى محكمەلەشدرور. قارنداشلىك ايسە قورى سوزدن گەنە عبارت بولمازغە بلكە عملگە قويولورغە تېوشلى. اگر دە مسلمانلار شوشى نصيحتلارنىڭ بعضىلىرىنى گەنە طوتسەلر و اوزلرى ايچون دستور- العمل قىلسەلر ايدى دىيادە بىك گوزل ياشارلر وېر عائلە حكەمدە بولوب راحت ەمەر سوررلر ايدى.

﴿۱۰۴﴾ اَيُّكُمْ وَالْغُلُوِّ فِي الدِّينِ فَإِنَّمَا هَٰلَكَ مَن كَانَ قَبْلَكُمْ بِالْغُلُوِّ فِي الدِّينِ (۱).

ترجمەسى: «دین اشلىرىندە غلو قىلودن صافلانمىڭز!». اوتكان امتلارنىڭ ھلاكتى، دین اشلىرىندە غلو قىلو سەبەبىدىن بولدى.

فلاسفەنىڭ مڭلر بىرلە يىللردن بىرلى تېكىشروب تابولرىنە كۈرە «دین»، اوشبو نرسەلر بىرلە اعتقاد قىلودن عبارت-دەر: (۱) الله تعالى، انسانلر و بىندەلرنىڭ اوزلرىدىن و جملە عمللرىدىن مستغنى بولوب آنلارنىڭ عمللرىنىڭ نتيجهسى ايسە صرف اوز فائىدەلرى ايچون گەنەدر. (۲) الله تعالى انسانلارغە مەرحەمەتلى بولوب آنلارنىڭ صلاحلىرىنى ارادە قىلە و اوز فائىدەلرى ايچون بولغان عمللر بىرلە تەكلىف

ایته در. ۳) عبادت‌لر انسانلر نڭ حیاتلرینه عالمنه توزولگان ناموس و طبیعتلرگه موافق بولورغه نبوشلی. ۴) بدن و عمل عبادت‌لری بالذات مقصود ایتلوب توگل بلیکه نفسنی، کوکلنی تهذیب و تصفیه‌گه وسیله بولو ایچون گنه قیلنورغه نبوشلی. دین حقنده فلاسفه طرفندن بیرلگان قرار اوشبودر. اگرده «اعتقادلر و عمللر، محمد صلی الله علیه وسلم طرفندن تبلیغ ایتولگان روشده بولورغه نبوشلی» دیب بر قید قوشساق، اسلام دینینڭ تمام اوزی، شوشی بولاچقدیر.

دین نڭ و بیگره کده اسلام دینینڭ غایه‌سی انسانلر نڭ چقا و طغزاق کورو- لری توگل بلیکه ایرکنلک، راحتک و سعادت کورولریدر. اوشبو سبیدن انسانلر نڭ ترفیلرینه، کمالانلرینه مانع بولغان دینلر نڭ هر بری بته چک و آنلر نڭ راحت عمر سورولرینه، دنیا نڭ ناموسینه و حیات قاعده‌لرینه مساعد بولغان «دین» گنه یاشی آلاچقدیر. بو «دین» نڭ اسلام دینی ایکانلر گنده شبهه‌من یوق.

«دین» ده غلو قیلو، حددن تجاوز ایتو و فانیقلق کورسانو هم ده تعصیلی بولو و چیکدن چیقودن عبارت‌در. موکدا کوره رسول الله حضرتلرندن روایت ایتولمه‌گان روشده اعتقاد و عمللر آرندرو، الله تعالی‌گه عبادت قیلو قصدی برله بر همین صوفیلرینڭ حیات و ناموس‌غه خلافی روشده اوز اوزلرینی عذابلاواری قیلندن تهنلرنی، نفسنی عذابلاو، مسلك و منهج نزاعلری برله عمرتلف ایتو «دین» ده غلو قیلو بولادر.

«دین» ده غلو قیلو، کوبسنچه یاخشیلق بویاوندی کورلگانلکدن خلقلر آشا دقت ایتیمیلر و منکر اش بولووندن غفلت قیللر و بیک کوبلری ده: «عبادت قیلوده نی ضرر بار؟» روشنده فکر بیان ایتلر. مونڭ یاراماغان اش بولووی حقنده اعتمادلی عالملر نڭ و اسلام حافظلرینڭ اثرلری کوب بولسه ده و بو کونده شوشی نسخه‌لر نڭ بعضیلری باصلوب دنیاغه تارالسیلر ده هر مملکتده بولغان مبتدعلر، غلالتلر نڭ آزدرو لری و اوشبو اسلام حافظلرینه ضال، و مضل، دهری و زندق، شیعه و معتزله، فاسق و مارق کبک لقلر بیرولری، فایده طوغری کیلسه شونده سوگوب و کیمستوب یورولری سبیلی کوکلرگه اثر ایتمی، اعتبارنی موجب بولمی. شونڭ ایچون بو نرسه اسلام دنیا‌سینه، مانع‌سز نارالا، طبی چاره کورلمی طورغان بخارا و یاسی قیلندن بتون اطرافنی قابلا ب آلادر.

کتاب اهللرینه: «لا تغلوا فی دینکم غیر الحق...» (مائده ۸۱) دیب نصیحت ایته طورغان قرآن کریم، اوز اتباعلرینڭ دینده «غلو» قیلولرینه رضا بولوب طورماسه کیره ک.

صحابه و تابعین، سلفی صالحین، دنیا، اوتو بىرله اسلام دیننده «غلو» قیلور کورله باشلادی، هر عصرده وهر مهلکتده خلقنڭ طبیعتلرینه، عرف و عادتلرینه خوش کور نورلک روش بىرله «غلو» نڭ نوعلری باش کوناروب طوردى. مونلردن بعض بىرلرنى مثال ایچون بو برده ذکر ایتهمز. سويلهنگانلری «بر» بولسه سويلهنگانلری «مک» ایکانلک خاطرلرده بولسون:

۱) قرآن و سنتنى قوبوبده معصوم توگل بنده لرگه اییهرو. هر کیمگه معلوم بولغانغه کوره سلفی زماننده «مذمب» دیگان نرسه یوق ایدی، خلقلر قرآن و حدیث بىرله عمل ایتهلر اکرده قرآن و حدیثلرنى آڭلارغه کوچلری یینماسه کوچلری ییتکانلردن صوریلر، استفاده قیلهلر ایدی. اوشبو سببدن بو وقتلرده اسلام دینی ییگل، عبات و معیشتگه موافق ایدی. چونکه مسلمانلر آراسینه صوکندن تارالغان مذهب لر نڭ هیچ برى سلفی زمانندهغى اسلام دینندن ایرکن توگل بلکه «تلفیق» درست کورلمه گان سببلى بو مذهب لر نڭ هر برى شول ایرکن «دین» نى کوبمى آزى قسو و تارایتودن عبارتدر. الله تعالى نڭ هیچ کیمنى حنبلى و شافعى، حنفى و مالکى مذهبنه کرو بىرله تکلیف ایتماوینه قارامى صوڭفى خلقلر، مسلمانلر نڭ دورت مشهور مذهبدن برینه اییه رولرینی لازم قیلدیلر و بر کشینک اوز اجتهدی بىرله عمل قیلوینی العیاذ بالله «ارتداد» قیلوغه برابر حساب ایتله باشلادیلر. اجتهد منقرض بولوی و مجتهدلرنڭ اورلقلری بتو حقنده اورما کوچ آوی درجه سنده گنه شرعى دلیل بولماغانى حالده بو کونگى مسلمانلر ایندى مونى «مؤمن به» نڭ برسى اورنده یورتهلر بو عقیده، اوصاللى اسمى، فسق و فجور نوسى بىرله توگل بلکه: «بزنک کبک گناهللى بندهلر و باشلارندن آیاقلرینه قدر قصورلى انسانلر ایچون قرآن و حدیث کبک هالى فرمانلرنى آڭلارغه و آنلردهغى سرلرگه توشونورگه امکان یوق، ثرى بىرله ثریا آراسنده قیاس یورمى، قرآن و حدیثلر نڭ ظاهرلرینی آڭلاو و استدلال قبله بلولرگنده ییتمى بلکه شول مسئله حقنده جناب الله نڭ رضاسى بىرله سخطینهده مطلع بولو کیرهک، شوشى رضا بىرله سخط نى آبرلاق نوردن محروم کشیلر ایچون قرآن بىرله حدیثدن استدلال قیلورغه کروشو، اوز درجه لرینی بلماو، ضلالتکه توشو و باشقه لر نى ده ضلالتکه توشوردر» کبک هضم نفس و تواضعلى کورساتو یوللری بىرله شایع ایتولدى. حالبوکه شوشى فکر نڭ اوزى صرف بهتان و شریعتگه افترا قیلودر. قرآن و حدیثدن استدلال قیلور ایچون

الله تعالى نك «رضا» برله «سخط» نى آيرلىق «نور» لازم، مضمونده بولغان شرطنى قايسى قرآن برله قايسى حديث بيان قىلدردى؟. قىلسه، شول «نور» نك بارلىغىنى و بولغىنى كىملر تمييز ايتوب بيره چكار؟. شوشى دعوانى قىلوچىلر اوزلارنده شول «نور» نك بارلىغىنى نىچوك بللر؟ بل آلاماسلر شوندى بر دعوانى نىندى بر اساس غه بنا قىلوب سويليلر؟.

(۲) كيرهك نرك و كيرهك قېردە بولسونلر «شيخ» (ايشان)لر ووليلر حقندە «عالمده نصرى ايتلر، اوزلارندن مدد صور اوچىلر غه همده اوز طرىقلارنده بولغان مريدلرگه معنوى صورنده ياردم بيرلر حتى قېرلرگه دفن ايتولگانچ سؤال فرشتهلرى كىلگان ساعتلر دهده حاضر بولالر و مريدلرگه بولشلق قىلار، شونك ايچون آنلردن استمداد و استغاثه قىلوده فائده بار» كېك اعتقادلر قىلو. (۳) بندلر قوللارندن كېلى طوران (مثلا خسته لىكن نرلو، هدايت و توفيق تابو، زور بايلىق حاصل ايتو، آخرى و دنباوى مقصودلر تابلو كېك) مرادلرنى صورار ايچون قېرلر، تربلرگه بارو، قېرلر ده قېر بانلر بوغازلاو و حاجتلر صوراو، سلامت هم كسبگه قدرتلرى بولغان كشىلر نك شول تربلر ده مچاور بولوب طورولرى، مذكور مچاورلرگه نذر صدقلر بېرو.

(۴) نفل عبادتلرگه آرتق اعتنا قىلوبده فرضلر و حراملر حقندە مساهلى بولو. بېك كوب آدملر نفل عبادتلر حقندە آرتق نىچكەلىلر و اوز درجهلرنده نىچكەلر مارچىلرنى عىبىلر و شونك برله برابر فرض و حرام اشلر حقندە اعتبار سزلىق كورسەتلر. موندى كشىلرنى هر اورنده اوچراتور غه و كوررگه ممكن. (۵) نص غه خلافى روشده فتوالر بېرو.

(۶) طهارت اشلر نده عادتدن طش تېكشرو و نىچكەلو.

(۷) صدقه بيره چكلرى معلوم بولغان صورنده اولكلر اوستونده قرآن ختم ايتو. تهليل و تسبيح برله شغللنو، قېرلر ده صدقلر اوله شو. ميت دفن ايتولگاندن صوك برنچى، اوچونچى، بدنچى، قرنچى، هم بىلى تمام بولغان كونده ضيافتلر ياصاو، قرآن او فوئوب او فوغان كشىلرگه صدقه اوله شو، قېرلر اوستينە مسجدر ويا كه باشقه تكلفلى بنالر صالو، شەملر ياندر و باشقلر.

(۸) باشقلر نك كوكللرينه مسلط بولو و وجدانلر غه حكم ايتو. اسلام دينى حكمنه كوره «قاضى» بولماغان يا كه «قاضى» بولسەده اوزينه شول مسئله تابشولماغان كشىلر نك، قبله و قرآن اهللرينى «دين» اسمندن دينسزلك،

بد مذهبلك، كفر ومارقلق بر حكم ايتولرى، دينده «غلو» قىلو و اوشبو حديث شريف گه مصداق بولودر. بئىلارنىڭ عقىدەلەرىنە مسلط بولو، آنلارنى اكفار ايتو، سعادەت و شقاوتلارنى بىرلە حكم قىلو، اسلام دىنى طرفىدىن خىسسى كىشىلەرگە ئايشىرلغانى يوق. موندى ھاللار عىصر سعادەتدەدە بولمادى ھىي رسول اللہ حضرتلەرىنەدە: «فذكر انما انت مذكر لست عليهم بمسيطر» دىب فرمان كىلگەن ايدى. رسول اللہ حضرتلەرى اوزى ھىم بو طوغرودە: «انى لم اومر ان انقب قلوب الناس ولا اشق بطونهم» دىگەن ايدى (۱).

اوشبوزىڭ ايچون بىر مسلمان، نى قدر عالم و اوزنچە نى قدر دىندار بولسون باشقە بىر مسلماننىڭ دىنىنە مسلط بولورغە، آنىڭ ايمانى، مەھبى و عاقەبىتى ھقندە ھىم ايتارگە ھىي يوقىر. عالم ذاتلارنىڭ وظيفەلەرى خىلقلەرنى «دىن» دىن سورو توگىل بلەكە «دىن» گە كىرگىز و ياقىن كىتىردى. كىشى بىرلە بولاشو وچىتىلەرنى تىكشىرو اورنىنە ھىر كىم اوزىنى تىكشىرگە و اوز نەفسىنى اصلاح قىلورغە تىوشلى. باشقىلار فايغوسىنى كوزوبدە اوز استىقبالىدىن امىن بولو و غەفلەت ايتو ياخشى اش توگىل. رسول اللہ اسمەندى: «وما ادرى ما بفعل بى ولا بكم» (احقاف ۸) دىب فرمان كىرىمەدە ھىكەيت ايتلۇدە آڭلاغان كىشى ايچون زور ھىبەرت بار. نجات و ھىلاكەت بىرلە ھىم ايتولە طورغان كون دىنيا توگىل بلەكە آخرەت بولوب اول طوغرودە اللہ تەلى دىن باشقىلارنىڭ اشى يوق. كىمىڭ دەرى و كىمىڭ دىنلى ايكەنلىكى شول كۈندە معلوم بولور.

ستعلم لىلى اى دىن تداىنت
واى غرىم فى التقاضى غرىبها.

(۹) مەھب ھقندە نىزاعلاشو. اوز دىنى و اوز مەھبىنىڭ درست ايكەنلىكىنى اعتقاد قىلو تىوشلى اش. مونىڭ ايچون ھىچ كىمنى عىب ايتارگە يارامى بلەكە اوز قاشىندە مەتبىر بولغان ھىتەرلەرگە بىنا قىلۇب اوز مەھبى، اوز دىنى و مەسلىكىنىڭ درست ايكەنلىكىنى آڭلاو بىصىرتلى و آڭلى بولۇغە علامەتدۇر. بو نەرسە، «دىن» دە غلو توگىل. «غلو» بولغانى ايسە اوز مەھبىنىڭ ھىقلىغىنى اعتقاد قىلو بىرلە گەنە قىناعت ايتىمى باشقىلارنىڭ مەھبەلەرىنى چىرچ ايتو، مەسلىكلەرنى ايچون چىتىلەرنى سوگو و اوزنچە فەكر ايتماو چىتىلەرنىڭ كوڭللىرىن جىراحتلەو و ھىرمتىز قىلو. اوز دىنلەرنەدە و اوز عقىدەلەرنەدە بولماغان كىشىلەر ھقندە مەسەھەس بولو

و شفقستىز معاملە قىلو، قزغانماو، اوزلرینی «دین باشلقلىرى» دىب صاناوچى كىشىلرە ەھمى بىر عادتلىر. مونلر اوشبو عمللرینی «دین» گە خدمت ایتوو الله تعالى گە ياراو دىب بللر وشول سببلى مخالفلىرىنى اكفار ایتو و جنت يولندن سورو برلە لىتالەنەلر. مونلردن برینه؛ «سینگ سوزگە كوره ايندى آتا كنگدە كافر بولووى لازم كىلە» دىگانلر ایدی. مونلرغە قارشو بو كشى: «تەوغدە اورن بولماز دىب قورقما كز!» دىب جواب بىردى. كلام برلە تصوفدە امام و علامە بولغان بر ذات حقندە صالح المقبللى: «فارا كز ايندى مونك ادبنە، آتاسینی اكفار قىلوب اش گە كرشدى و اوزىنك نادانلىغى سببلى بىك كوب مسلمانلرنى دىندن سوردى» دى (۱). «لا اكراه فى الدين قد تبين الرشد من الغى...» (بقرە ۲۵۷)، «لكم دينكم ولى دين» دى طورغان كتابغە ايپەرچىلر ايچون عقىدەلرگە، فكرلرگە بغا وصالور، «دين» دائرەسىنى اوزلرى خيال قىلغان سز قلردن عبارت بلوبدە شول دائرەنى كىك و زورراق ايتوب خيال قىلو طوغر و سندن باشقەلرغە حق بىرماولر «دىندە غلو» قىلودن باشقە نرسە توگلدەر. اهللرى و ايپەرچىلرى كوب بولودن بر عملنك و بر مسلكنك حق ايكانلىگىنى دعوى قىلو اورنسىزدر. ايپەرچىللىرى آز بولغان «حق» و ايپەرچىللىرى كوب بولغان «باطل» نرسەلرنك مثاللىرىنى كوكل كوزلرى صوفور بولماغانلر اوزلرى ئاچاقلردر. «وان تطع! كثر من فى الارض يضلوك عن سبيل الله» (انعام ۱۱۶)، «وقليل من عبادى الشكور» (سباء ۱۲).

هر كىم اوز مذهبىنك «حق» بولووينى دعوى ایتە و هر كىم اوز مذهبىنى چىتلىردن كىمسوندروگە رضا بولى.

وكل يدعى وصلا لىلى ولىلى لا تفرلهم بنداكا

شوشى حكمت ايچون مذهب نزاعسىنە بىرلىگان ملتلىر فائىلسز و ثەرەسز بىتلىردن لىت آلوب، دىن و دنيا ايچون كىرەكلى علملر و ەنلرلردن محروم فالالر. بو اش بتون ملتلك فقيرلە نووينە و بر بوى برلە بوز و لشووينە، دعوى و خصوصت قاپاروغە سبب بولادر. سلفى عالملرىنك «كلام» علمىنى ذم ايتولرىنك بر وچەسى اوشبو نرسە ايكانلىگى معلوم. حقيقت حالە «كلام»، دىنى بر مسلك بولودن بىگىرەك اساسى، آرسطو فلسفەسىندىن عبارت بولغان علمى و فلسفى بر مسلكلر. حقيقى مسلمان بولور ايچون «كلام» برلە شغالەنوگە لزوم يوق بلکہ

شغلانماو لازم. كلام كتابلرنده مذکور بولغان اصللر وقاعدهلردن کوبلری دینی عقیده توگل همده اسلام دینینک حقلغنی بلو شول قاعدهلرگه توقنامی. اوشبو سرنی آ کلاغانلرنندن صوڭ كلام عالملرندن بیک کوبلر، كلام برله جمر اوزدرولری ایچون اوکندیلر وتوبه ایندیلر. ابوالمعالی، غزالی، فخرالدین الرازی بو جهلهدهدر.

هر حالده کرگان مذهبینک حقلغی وطوغری یولده بولوچیلیق ایچون خالی لرنک اوزلرینی ومنهبلرینی کیستورگه وسوگارگه حاجت یوق. «ولا تسبوا الذین یدعون من دون الله فیسبوا الله عدوا بعبیر علم» (انعام ۱۰۸) فرمانی، بز سویلی طورغان سوزلرگه آچیق دلیل برلسه کیرهک.

۱۵۵) اَيْمًا اَمْرًا خَرَجَتْ مِنْ بَيْتِهَا بِغَيْرِ اِذْنِ زَوْجِهَا كَانَتْ فِي سَخَطِ اللّٰهِ تَعَالٰى حَتّٰى تَرْجِعَ اِلٰى بَيْتِهَا اَوْ يَرْضٰى عَنْهَا زَوْجُهَا.

ترجمهسی: «هر مجبورلک بولمی طوروب ایرندن اذنسر چیتگه چیقوب یوروچی خاتون، اوینه قايتوب کرگانگه یاکه ایری رضا بولغانغه قدراللهتعالی نڭ آچوونده بولور».

فقیهلر سوزلرینه کوره ایرلری رضا بولمی طوروب خاتونلرنک اوشبو اورنلرغه چیقولرنده شریعت طرفندن منع یوقدر: ۱) اونبیش کون یاکه هفتهده بر مرتبه آنا و آنالرنک حاللرینی بلورگه بارو. ۲) خستهلهتسهلر آنلرغه (یاکه برینهگنه بولسهده) عیاده قیلو. ۳) برر تورلی فایغو کیلسه تعزیه وتسلیمه ایچون آنلرغه زیارت ایتو. ۴) یلنده بر مرتبه محرم قارنداشلری برله یوروپ کورشو. ۵) ابیلک خدمتی ایتوچیلرنک شول خدمتلری ایچون چیقولری. ۶) اولک بوارغه بارو. ۷) آلاچاغی بولسه شونی باروب صوراو. ۸) فرض بولغان علمنی اوگره نور ایچون چیقو (اگرده ایری اوزی اوگرهتمهسه). ۹) فرض حج ایچون سفر ایتو (محرم قارنداشی برله). شوشی مادهلرده ایری رضا بولسهده بولماسهده خاتونلرنک، ایر اویندن چیقوب یورولری شریعتگه خلاف توگلدر.

ایرلری رضا بولغان وقتده خاتونلرنک سفرلرینی اوشبو احتماللرغه آیررغه ممکن:

۱) اوزینک ایری یا که محرمی برله سفر ایتو. کیرهک حج ایچون کیرهک

باشقه تورلى سفر بولسون مونك درستلىگنده نزاع يوق. ۲) ايرندن و محرمندن باشقه بر شرعى عنر سببلى سفر ايتو. مثلا: مسلمان بولوب اسلام مملكتينه يا كه صوغش يرندن امنيتلى برگه كوچو، اوزينه يا كه مالىنه قصد قىلنو خوفى بولغان يرندن كيتو يا كه ناشزه بولوب كىتكان يرندن ايرينك اوينه كيرو قايتو، بورچىنى و يا كه برر نورلى امانتنى تابشورر ايچون سفر قىلو. مونلرنك درستلىگنده نزاع بارلىقى بلنمى. ۳) ايرندن و محرمندن باشقه، فرض حج ايچون سفر قىلو. كوبرهك عالملر موني درست كورمه گان حالده بر فرقه عالملر (امام مالك برله امام شافعى اوشبو جملده) يول امين بولو همده اشاچلى خاتونلر برله برلكده يورو شرطى برله درست كورهلر (۱). ۴) ايزى يا كه محرمنى بولمى طوروب «حج» دن باشقه اورنقه سفر قىلو. موني عالملرنك جمهورى درست صاناماغانلرى حالده ابن حزم درست كورهدر. ابن حزم مذهبنه كوره، كيرهك ياش و كيرهك قارت بولسون ياننده كيرهك اشانچلى خاتون بولسون و كيرهك بولماسون خاتوننك سفر يوروى درستدر (۲).

خاتونلرنك سفرلىرى حقنده قرآن كريمده بر نرسده يوق (۳)، حديثلر بار. بخارى برله مسلم: «لانسافر المرأة الا مع ذى محرم» ديب حديث كوچرهلر (۴). «محرمنى برله برلكده بولمى طوروب خاتون سفر ايتماسون» ديمكدر. اوشبو حديثنى، عالملر عمومته يورتمى بلكه ضرورت اورنلرينى استثنائا ايتكانلىكلرى ۲ نچى احتمال ماده سننده معلوم بولدى.

حج ايچون سفر قىلوني درست كوروچيلر، حج: «ولله على الناس حج البيت من استطاع اليه سبيلا» (آل عمران ۹۷) آينى حكى برله ايرلرگه ده خاتونلرغده لازم بولدى آيت كريمه استطعتدن باشقه (خاتونلرنك ايرلرى و محرملرى بولو كيك) نرسه لرنى شرط ايتمى، حديث شريف شول آيت حكيمنى اوزگرته آلى ديلر. ايكنچى دليل ايتوب بو عالملر اوشبو وجهنى ذكر قىلرلر: امام بخارينك عدى بن حاتمىدن روايت ايتكان اوزون حديثنده بولغان: «لترين

(۱) كتاب الام ج ۲ ص ۱۰۰.

(۲) نيل الاوطار. ج ۴ ص ۱۷۲.

(۳) رسول الله و سلف عصرندغى معامله لرگه بتونلاي خلاف بولاچغندن «و قرن فى بيتكن» (احزاب ۳۳) فرمانى عموم خاتونلر حقنده توكل بلكه ايهات مؤمنينگه خاص بولسه كيرهك. اگرده عام بولسه ايدى صحابه لرنك خاتونلرى سفر يورمه گان بولورلر ايدى.

(۴) صحيح بخارى. ج ۴ ص ۱۸. صحيح مسلم. ج ۱ ص ۳۸۱. لفظلر «مسلم» نككى.

الطعينة ترنجل من الحيرة حتى تطوف بالكعبة لا تغاف احدا الا الله» (۱) «فرأيت الطعينة ترنجل من الحيرة حتى تطوف بالكعبة لا تغاف الا الله» ج ۴ ص ۱۷۵ - (۱۷۶) چهلارندن خاتونلارنىڭ ايرلرى ومهرملرندن باشقەدە سفرلرى درست بولاجىنى آڭلاشلادر. چونكه رسول اللهنىڭ بۇ سوزى اسلامنىڭ شوكتى، كوتارلۇب امان بولاجىنى بىيان قىلو اورنىدە ذكر ايتولەدر. مهرملردن وايردن باشقەدە سفرلارنىڭ خاتونلار ايچون مەنوع بولووى خاتونلارنىڭ تەقېر قىلنولرى حقنىدە قورقۇنچ غالبلىك علەسى بىرلە ابدى. علە بىتكەن صوڭ نەھى حكىمى كوتارلەدر، (بو صوڭنى دىلىلگە كورە امىنلىك كامىل بولو شرطى بىرلە خاتونلارنىڭ سفرلرى مطلقا درست بولادر).

مەبىشت و دىنيا حياتى اجبار قىلووينە كورە بۇ زاماندىكى كۆپ مىسلمانلار ايچون ابن حزم سوزىنە قوشلارغە مەجبورلىك بار. روسىيە وآوروپادە بولغان تېمىر يول و پاراخود سفرلرىنى، ايسكى زامانلارنىڭ دوھ ھىم آت سفرلرىنە اوخشاتودن بېىگرەك شەرلارنىڭ اوزلرى سفر قىلووينە اوخشاتو تېوشلى بولور. ژاندارمارلار، پالىتسەلەر، مسافر ايرلر و خاتونلر طولى بولغان، اوغلاونى نظاملر بىرلە تەمىن ايتولىگان بو اورنلر ومەلىكتلر، ايرلر ومهرملرگە كورەدە امنىتى بولسە كېرەك. بوزوقلىق قىلورغە تلوچى خاتون ايچون سفردن بېىگرەك اويىك طوزو اوڭغايلىدر. سفردە ايرىاكە مەرمەنىڭ شرط ايتلاوونىڭكى سەبب آنى اوصاللىقدن منع توڭل بلىكە آڭما باشقەلارنىڭ تەدى قىلوارندن مانع بولودر.

(۱۶۶) أَيُّمَا امْرَأَةٍ سَأَلَتْ زَوْجَهَا الطَّلَاقَ مِنْ غَيْرِ مَا بَأْسٍ فَحَرَامٌ عَلَيْهَا رَأْيُهُ الْجَنَّةِ (۲).

ترجمەسى: «بىر نورلى ضرورت بولمى طوزوب نېنىدىگنە خاتون، اوز ايرىندن ايرلونى سوراسە آڭما ھىمت ايسى ھرامدر». ايسى ھرام بولسە جەننەگە كرو اھتمالى بولمى. ضرورت بولغاندە (مثلا

(۱) بو حديثنى «نيل الاوطار» صاحىبى بخارىدن: «يوشك ان تخرج الطعينة من الحيرة تؤم البيت لا جوار معها...» عبارتى بىرلە كۆچرەدە شول عبارتتى صحيح بخارىدن تابا آلامد. حديث شريف: «الله تعالى دن باشقەدن قورقماغانى حالەد» خاتون اوز ھودجندە، ھىرەدن سفر قىلور ومكەدە كەبىگە باروب طواف ايتار» مضمونىدەدر. عدى بن حاتم اوزى: «خاتوننىڭ ھىرەدن مكەگە بارغانىنى والەدن باشقە ھېچ كىمدن قورقماي يورگانىنى اوزم كوردەم» دى.

(۲) احمد ابن حنبل مسندى، ج ۶ ص ۲۷۷.

ايرنك زنجتووي، نفقه بيرماوي ياكه محبت بولماو كيك) ايرلورغه
صوراوده ضرر يوقلۇق هم اوشبو حديث شريفدن آكلانادر.

(۱۵۷) أَيُّهَا امْرَأَةُ مَاتَ لَهَا ثَلَاثٌ مِنَ الْأَوْلَادِ كَانُوا لَهَا حِجَابًا مِنَ النَّارِ قَالَتْ
امْرَأَةٌ وَاثْنَانِ قَالَ وَاثْنَانِ (۱).

ترجمي: «فايسى غنه خاتوننك اوچ دانه بالاسى وفات ايتسه، شول بالالر
بو خاتون ايچون جهنم اوتندن پرده بولورلر. رسول الله اوشبو سوزنى سويله گاج
بر خاتون: ايكي گنه بالاسى وفات بولسه ده شولاي بولورمو؟ ديگان ايدى، رسول
الله: — ايكي گنه بالاسى وفات بولسه ده شولاي بولور ديدى».

بو سوينچ، خاتونلر غنه نوگل بليكه ايرلر يعنى آتالر غده برابر در.
مونده «خاتون» ديب ذكر ايتلونك سببي خاتونلر: رسول الله حضرتلر ينه:
«يا رسول الله! ايرلر سزگه هر وقت ملازمت قبللر، دين اوگره نلر و علم
آلالر، بى ضعيف بولورمز سببلى آنلر برله مزاحمه ايتيه آلميمز، بى نكده علم
ايشته سىز و دين اوگره نه سىز كيل بى نك اوزمز ايچون گنه بر كون بيلگول سىز
بى شونده حضور كزغه كيلوب اوگره نور ايدك» ديب وعظ ايچون اوزلر ينه
بر كون تخصيصوص فيلوفى صور اغانلر ايدى. رسول الله حضرتلر آنلر غه بر
كون تخصيصوص ايتوب وعظ سويله دى. بو سوينچنى شول وقتده خاتونلر غه ايتكا-
نلر كندى «خاتون» اسمى برله ذكر قيلنه در. امام بخارى ايكنچى بر اورنده
اوشبو حديثنى «ما من الناس من مسلم يتوفى له ثلاث لم يبلغوا الجنة الا ادخله
الله الجنة» روشنده روايت ايتهدر (۲).

وفات بولوچى بالالر كيرهك مذكر و كيرهك مؤنث بولسونلر فرق يوق.
مگرد، اوشبو سوينچ، ممكن قدر صبر ايتارگه طرشقان آنا آنا حقنده بولسه كيرهك.

(۱۵۸) الْإِيمَانُ وَالْعَمَلُ قَرِيْنَانِ لَا يَصْلَحُ كُلٌّ وَاحِدٌ مِنْهُمَا إِلَّا مَعَ صَاحِبِهِ .

ترجمه سى: «ايمان برله عمل، بى بى ندىن ايرلرلى طورغان ايبده شلردر.
هيچ برى اوز ايبده شندن باشقه اشگه يارماز».

اوشبونك ايچون مسلمان و مؤمن بولغان كشى تمام شرطينه كيلوب يتسه

(۱) صحيح بخارى، ج ۲، ص ۷۲. «قالت امرأة: دن مراد انس بن مالك آناسى ام سليم ايدى.

(۲) صحيح بخارى، ج ۲، ص ۷۲. «عنث» مكلفى بولودر، «لم يبلغوا الجنة» بالغ بولماسلر

ديمك بولور.

یتیماسەدە عمل قىلو طوغروسندە ماساھلە ایتمازگە ، اوستىدن بورچنى توشىرگە تېوشلى . عملدن مقصود تون كون نمازلىق اوستىندە طورو ديگان سوز توگل بلكە فرض وواجبلىرى ادا قىلودن غنە عبارتدۇر . مونلر تحمىل ایتمازلك درجەدە كوب نرسەلر توگل بارى عادت قىلورغە غنە كېرەك . نمازلىرىنى وقتلىرىندە اوفودن بېك كوب وقتىدە تېمىر بولمىدە مانع بولمى ، پاراخودلر ايسە كىشىنىڭ اوز اويى حكمنەلر . اوشنداق اخلاق تۈزەتۈ توغروسندەدە اعتبارلى بولورغە تېوشلى . هېچ بىر عمل اوز وقتىدە قېلىنمىسە ، اخلاق بوزوق بولسە «مؤمن» لك دعواسىندە بېك زور حكمت بولماز . نلى بىرلە افرار قىلوب طورغان كىشىگە هېچ كېمىنىڭ : «سىن مؤمن توگل» دېرگە حقى يوق . شولاي بولسەدە هر كىم اوزى بىرلە الله تعالى آراسىنىدە بىر آز نېكشۇرگە ، اصلاح قىلورغە تېوشلى .

شرىعت تەكلىفى ايتە طورغان عبادتلىر تحمىل ایتمازلك درجەدە كوب وآور توگل دېدك . بوايسە عەمومگە فارابىدۇر . اگرەدە عسكىرلر وآور اش بىرلە مشغول آدمىلر كېك آرادە بعض بىر كىشىلر ايچون بعض بىر عبادتلىرىنى وقتىدە اوتەمە مەكەن بولماسە آنڭ قىزاسى بولور . مەنۇرلر ، مضطربلرغە آيروم مەسائىلر بار . بۇدە شىرىعت حكىمىدۇر . «يا رسول الله ! مېڭا بىر عمل اوگرەت ، شول عمل مېنىم جەننەگە كىرۈمە سەبب بولسۇن ايدى» دېگان عربگە رسول الله خىزىرتلىرى : «شرك ایتىمىگانڭ حالەدە الله تعالىگە عبادت قىلورسەن ، فرض نمازلىرىنى اوفورسەن ، فرض زكاتىنى بېرىرسەن ، رەمزانەدە رۈزە طوتارسەن» دېدى . عرب ايسە : «والله شوشى نرسەلردىن آرتىدۇرمامدە كېنىتمامدە» دېدىدە چىقۇب كېتىدى . رسول الله : «جەننە اهلېنى كۈرەسى كېلىگان كىشىلر ، شول آدمغە فاراسونلر» دېب قالىدى (۱) . الله تعالى ياردەم بېرگانە عەمومگە كۈرە بو اشلىر طاقت كېتۈرە آلمازلىق بولماسە كېرەك .

(۱۵۹) بَرِيٍّ مِّنَ الشَّحِّ مَنَ آدَى الزَّكَاةَ وَقَرَى الضَّيْفَ وَاعْطَى فِي النَّائِبَةِ .

ترجمەسى : «ساران اسمىنى آلودن فوتلۇچى آدم شولدىرگە : زكاتىنى اوتەنر ، كېلىگان فوناقنى تېرىيەلەر ، عەمومى حاجتلىر ايچون اعانت قىلور» .

اسلام شىرىعتىدە سارانلىق وجومردلقنىڭ اولچاۋوى اوشبو خەيتىدە بىيان ايتىلغانچە زكاتىنى ، بېرىۋچى ، كېلىگان كىشىنى فوناق ايتۇچى وعەمومى حاجتلىر

طوغروسندە مەكەن قىدر اعانت قىلوچىدەر. اوزلرېنە صدقەنى مول بېروچىلەر
 وصىلاوچىلارنى غنە «جومرد» دىب سويلەپدە اوزلرېنە توشۇمى وصىلامى طور-
 غانلارنى «ساران» دىب سويلەو اوشبو مىزان غە موافق بولوب يتماسە كىرەك.
 اوز منفعتى يا كە خانونى وبالالارى ايچون مال صرف ايتو آور بولماسادە
 عمومى منفعتلار ايچون صرف ايتو، هر كىم ايچون البتە يىكل توگل. شول جەتەن
 بولسە كىرەك رسول الله حضرتلارى عمومى منفعتلار (مكتەب ومدرسەلر، مسجد
 وخستە خانەلر، كوپر ويوللر، هنر وصناعت، دين علملارېنى آرتندرو حقندە
 توزولگان ادارەلر) ايچون مال صرف ايتوچىلارنى «ساران»لر قىسمەن چىقارادر.
 علم اهللرېنك سوزلرېنە كورە مال صرف ايتو طوغروسندە بىلكلر اوستلرنك
 ابكى نورلى واجب بار: ۱) شرىعت واجبى. زكات، واجب نفقەلر اوشبو قىسم گە
 كىرەلر. ۲) مروءت وعادت واجبى. كىلگان قوناقنى صىلاو وعمومى منفعتلار حقندە
 مال صرف ايتو اوشبو قىسمەندەر. شوشى ابكى قىسمەن هر ابكىسىنى منع ايتىمى
 طورغان كىشى «سغى» (جومرد) بولوب ابكىدىن صوگىبىسىنى غنە منع ايتوچى، «بغىل»
 واؤلگىبىسىنى گنە منع ايتوچى «ابغل»، هر ابكىسىنى منع ايتوچى «شجىج» (سارانلق
 بىرلە قومسزلقنى بىرگە جىوچى) بولادر.

حقيقت حالە دنيا دەغى ملتەردن حرمتلى وعزلى بولغانلارى، اوز آرالرنە
 بولغان بايلرېنك عمومى منفعتلار وملت حاجتلىرى ايچون مال صرف ايتولارى
 سىبىندىن بولوبدە ذليل ملتەرنك ذلتى ايسە اوز آرالرنەغى بايلرنك بو روشە
 عمومى منفعتلار ايچون كىسەلرنى آچماولرندن، آچەلرېنى قزغانولرندىن.

۱۱۰) اَلْبِرُّ حُسْنُ الْخُلُقِ وَالْاِثْمُ مَا حَاكَ فِي صَدْرِكَ وَكَرِهْتَ اَنْ يَطْلُعَ
 عَلَيْهِ النَّاسُ (۱)

ترجمەسى: «ايزگولك گوزل خلقلى بولو، گناھ ايسە كوكلنك ترددلە نووينە
 (وجداننك عذابلا نووينە) ھەمدە ياخشى وانصافلى آدمەرگە بلدرمازگە آرزو قىلنغان
 نرسەكدر».

گوزل خلقنك ايزگولك ھەمدە «دىن» نك زور بىرتارماغى ابكانلىگىندە شېبە
 بوق. قرآن كریم وحدىثلردە لك كوب ذكر قىلنە طورغان نرسە گوزل خلق غە

۱) صحیح مسلم، ج ۲ ص ۲۷۷. «حسن الخلق» دىگان سوزگە ايمان، عمل وعبادت كىك
 نرسەلردە كىرەدەر.

دائر ارشاد لر در. گوزل خلق حقنډه بولغان مستقل آيتلر يا كه آيتلر ايچنډه بولغان جمللر، نماز و روزه، زكات و حج حقنډه بولغان آيتلر نڭ مجموعه سندن كوبرهك ايكانلڭى معلوم. حديثلر دده شوشى روشده در.

دنياده بولغان انسانلر و انسان جمعيئلرى گوزل خلق سببلى آلفه كيتلر و بوزق خلق سببلى توبان توشه لر. «واذا اردنا ان نهلك قرية امرنا متر فيها ففسقوا فيها فحق عليها القول فدمرناها تدميرا» (بنواسرائيل ۱۷) موڭا شاهد در. (آيت كريمه: «بر شهر خلقينى هلاك ايتارگه نلسهك» (يعنى اوزلرينڭ بوز و قلقلىرى هلاكت چوقورينه كيتوروب يتكرسه) دولتى و نعمتى كشيلىرينه پيغمبرلر آرقلى بو خصوصده تبليغ ايتهمز (اطاعت و ياخشىلىق غه دعوت قيلورغه قوشامز) لىكن بو آدملر بوز و قلق غه عادت ايتولرى سببلى بزنڭ امرمىنى طوتميلر. شوندىن صوڭ بزنلرنى هلاك قيلهمز» مضمونده در). شونڭ ايچون اخلاقنى توزه نو هر نرسه دن مقدم بوريلر.

اخلاق توزه نو ايچون «فضليت» برله «رذالت» نى آيروب بلو، فضيلتنى مالك بولو و رذالدىن صافلانو يوللرى برله آشنالق ايتولازم شونڭ ايچون هر نرسه دن مقدم، آدم بالالرى اخلاق علمى برله شغللنورغه و آنى ده باشقه علملر دن مقدم اوگره نورگه نيوشلى ايدى. لىكن اسلام دنيا سى اولڭى شان و شوكتندن توشكاندىن، حقيقى عالملر كوچوبده آنلر نڭ اورنلرى نا اهل خلفلرگه ميراث بولوب قالغاندىن صوڭ باشقه علملر، فن و كمالانلر برله بولسكه «اخلاق» علمى ده اعتباردن توشدى، اوزى توگل حتى اسمى ده قالما دى، ايندى بتون اسلام دنيا سينه اخلافسزلىق حكم ايتارگه باشلا دى. «وما ظلمهم الله وليكن كانوا انفسهم بظلمون» اخلاق توزه لو برله اخلاق بوزولو، امتلر نڭ سعادتلرينه و شقاوتلرينه باعث ايكانلڭى ياخشى آڭلاشلسه رسول الله حضرتلرينڭ: «ايزگولك، گوزل خلقلى بولو» ديگان سوزينڭ سرى و حكمتى ده ياخشى آڭلاشلور.

(۱۱) اَلْبِرُّ لَا يَبْلِي وَالذَّنْبُ لَا يَنْسَى وَالذِّيَّانُ لَا يَمُوتُ اَعْمَلْ مَا شِئْتَ كَمَا تَبَيَّنْ تَدَانُ (۱).

(۱) «دين» سوزينڭ معناسى كوپ بولسده بو اورنده «تدان» اصلى بولغان «دين» دن جزا معناسى مراد در. اولڭىسى (تدين) ايسه شوڭا مشا كله ايچون كنه ذكر ايتولوب «كماتدين» تدان نڭ معناسى «كما تفعل تجزى» ديمك بولور. شاعرنڭ: «ولم يبق سوى العدوان دنا هم كمادانو» ديوى ده اوشبو بابدىنر.

ترجمه‌سی: «ابز گولك ايسكرماز و طوزماز، گناه اونوتلماز، الله تعالى اولمەز. ايندى اوزك تلهسهك گنه نى اشلە، نيندى نرسە اشلەسهك ده شوكتا موافق جزا كوررسن!...».

«ابز گولكك قسرينى بلميلر» ديب خلق غە اوپكالەو معناسز اش. ابز گولك قیلودن مقصود خلقدن مكافات كورو توگل بلكە الله تعالى قاشنده ثوابلى بولودر. مادامكە ابز گولك اونوتلوب قالماز، كيلهچەك بر كونده حسابى بولور، ايندى آنك خلق قاشنده قدرى بلنوب بلنماونك ثمرەسى يوتدر.

گناه خصوصاً بنده حقارى بولسه اونوتلمى كونلرنك بر نده نفتيشى بولاچق. شونك ايچون آدم بالالارى، ابز گولكلرينك مكافاتينى، ياوزلقلرينك جزالرينى كورهچك وقت بارلقنى اونوتمازغە و اوزينه كوره تدبير قیلورغە تيوشلى.

(۹۱۲) بُعِثْتُ لِاتِمِّمَ حُسْنَ الْأَخْلَاقِ (۱).

ترجمه‌سی: «مين، ابزگو خلقلرنى تمام اوگرەنو ايچون يبارلدم». پيغمبرلرنك هر برى گوزل اخلاق اوگرەنو برله يبارلگان بولسەلر دە رسول الله حضرتلرى ايسە شونى تمام اينوب اوگرەنو و كامل قیلو برله يبارلمشدر. رسول الله خقنده قرآن كريم: «وانك لعلی خلق عظیم» (ن ۴) ديمشدر. رسول الله، مشقتلرگە صبر ايتوچى، اوزينه اذيت بيروچيلرنى ده عفو قیلوچى، شفقتلى و مرحمتلى، هر كيم گە التفاتلى ايدى. مسجده كیلوچى خاتونلردن بعضيلرى ياش بالالرينى اوزلرى برله آلوب باروب، بالالرينى شونده بر يرگە قويغانلرى صوك رسول اللهغە اويوب نمازغە كرشورار ايدى. رسول الله اوشبو حقه: «اوزونراق اوفو قصدى برله نمازغە كرشم، شول آراده آرتده بالا يغلاغان تاوش ايشتوله، بالاسينك يغلاوى سببلى آناسى نورچواماسون، كوينمەسون ايچون نمازنى ممكن قدر فسقهراق و ييگلرهك اوقورغە طريشەم» ديب سويلەوى روايت ايتوله در (۲).

شفقت و مرحمت همده خلقى خاطرينى رعايت قیلو طوغروسنده اوشبو معاملەسى مثال بولورغە ياراسە كيرەك. رسول اللهك خلقى و فعلى، معاملە و عادتنى معتبر عالملر طرفندن ترتيب ايتولسگان سير كتابلرنده تفصيل برله بيان قیلنده.

(۱۱۳) بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالْحَجِّ وَصَوْمِ رَمَضَانَ (۱).

ترجمه می: «اسلام دینی بیش نرسه اوزرینه بنا قیلندی: لا اله الا الله دیب شهادت بیرو (کوکل برله اشانوب تل برله افرار قیلو)، فرض نماز لرنی اوتوو، زکات بیرو، کوچی یمتسه حج قیلو، رمضان آینده روزه طوتو» (۲). اوشبو بیش نرسه، اسلام دینینک نیگز لریدر. بو حقده باشقه حدیثلرده کوب. مسلمان کشی اوشبو بیش نرسه حقنده مساهله ایتمازگه تیوشلی. نیگز، ضعیف بولسه یا که بتونلای بولماسه اول وقت، بذاک سلامت طور ووی ممکن بولماغانلی معلوم. علم و دین اصطلاحنده بو نرسه لرگه «ارکان خمس» (بیش رکن) دیب یورونوله در. اوشبو حدیثده، اسلام دینینک اساسلری ذکر قیلنده در. مونلر ناک هر بری بنده لر ایچون فرض عین بولوب بعضیلر قیلو سببلی باشقه لردن ساقط بولمازلر.

نماز. نماز، مکه ده وقتده فرض بولغان ایدی. مسافرلر حقنده فسقار توب اوقوغه مدینه ده رخصت اینولدی. نماز ناک فرضلی قرآن کریم برله ثابت بولوب قالدر وچیلر حقنده زور تهدیدلر بار. نماز ناک خاص وقتلری و بو وقتلر ناک چیکلری هم ده اوفولو روشلری رسول الله ناک سوزلری و توانر برله کوچرله طورغان فعل و عمللری برله معلوم. نماز وقتلرینی بلو حقنده ساعت و مینوتلر برله اولچاب اش قیلو لازم توگل. اسلام شریعتی، بیگل بر دین بولوب آندی نهکه نرسه لر برله تکلیفی ایتو، آنک عادتندن ایماز. نماز وقتلرینک هر کیم گه معلوم ظاهری علامتلری بار و هر کیم اوز گمانی برله شول علامتلرینی دستور العمل طوتسه بولادر. قبل طوغروسنده ده دائرة هندیه لر استعمال قیلورغه لزوم یوق. ظن و تخمینلر برله عمل ایتو کافی.

زکات. زکات معلوم بر نصابغه بل طولغاندن صوگ فقیرلرگه بیزله و اهل اسلام حاجتلی ایچون چیقارلا طورغان صدقه در. مال خواجهسی، عقلی و بالغ بولورغه، آلچی کشی ده رسول الله نسلندن بولمازغه تیوشلی. مشهور سوزگه کوره زکات، هجرتدن ایکنچی یلده فرض بولدی.

(۱) ضعیج بخاری، ج ۱ ص ۸. ضعیج مسلم، ج ۱ ص ۲۰.

(۲) رسول الله حقنده بولغان شهادت که رسوللرگه، فرشته لرگه، آخرت کونینه ایمان

زکات، قرآن کریم برله فرض بولسده نیندی نرسه لردن زکات تیوشلی بولوی، مقداری هم بیرله طورغان وقتى، رسول الله ﷺ سوزلری و فعللری برله ثابتدر. زکات چیقارلورغه تیوشلی بولغان ماللر، معتبر حدیث کتابلارنده بیان ایتوله لر.

حج، یلنک معلوم وقتنده «مکه مکرمه» گه باروب مخصوص اورنلارنى زیارت قیلودن عبارتدر. مشهور سوزگه کوره حج، هجرتدن آلتنچی یلده فرض بولغان ایبدی. اوشبو فرض عملنى رسول الله ﷺ حضرتلری اوزی هجرتدن اونونچی یلده ادا قیلدی. یوللرده امینک بولو شرط برله مکه گه باروب قایتورلق و نفقه لری لازم کشیلرلى نفقه لندررک بایلغی بولغان کشیلرگه عمرلارنده بر مرتبه حج قیلو لازمدر.

روزه. هجرتدن ایکنچی یلده فرض بولدی. رسول الله ﷺ حضرتلری مدینه ده طوق مرتبه رمضان روزه سی اونکارگان بولورغه تیوشلی (بو رمضان آیلى مارت، فیورال، غینوار، دیکابر آیلى رینه طوغری کیله در ایبدی).

(۱۱۴) التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ (۱).

ترجمه سی: «گناهندن توبه ایتوچی کشى گناه سز کشى مثالنده در». توبه دن مراد البته شرطلری ییتکان وقبول بولغان توبه در. حدیث شریفدن، نیندی گنه گناه حنى فسق و کفر بولسده اخلاص قیلنغان توبه سببلى بته چىگی آکلاشلادر. (۳۲۶ نچی حدیث) «فان تابوا واقاموا الصلاة و آتوا الزکاة فاخوانکم فی الدین» (توبه ۱۱)، «والذین عملوا السيئات ثم تابوا من بعدها و آمنوا ان ربك من بعدها لغفور رحيم» (اعراف ۱۵۲). توبه فرضلى هر بر مسلمان و هر بر انسان ایچون عامدر.

(۱۱۵) التَّاجِرُ الصَّدُوقُ الْأَمِينُ مَعَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشَّهَدَاءِ (۲).

ترجمه سی: «امین و درست معامللى بولغان سودا گر، قیامت کوننده پیغمبرلر، صدیقلر برله برلکده بولور».

استقامتلى، طوغری، خیانتسز کشیلر، اوشبو حدیثده ذکر ایتولگان

(۱) سنن ابن ماجه. ج ۲ ص ۲۹۲.

(۲) جامع ترمذی. ج ۰ ص ۰۴۵.

تاجر صدوق و امین گه طوغری کیلهدر. «درست» لك، «امین» لك بتون فضیلتلرنك آناسی ایكانلگی معلوم. مونك برله صفتلانغان سوداگرلرنك پیغمبرلر برله قوبارلورینه تعجب ایتارگه اورن یوق.

بیك كوب كشیلر، یاخشیلقنی نفل نمازلری اوقو و طوتاشدن ذکر هم تسبیح برله شغللنو، قرآن ختم ایتو، مکه و مدینهده مجاور بولوب طور و ایشانلرغه یوروب صحبت ایتودن گنه عبارت دیب بلهلرده، کسب اهلی بولغانلقلرنندن اوزلرینك شوشندی اشلرگه فرستلری بولماوی ایچون قایغرالر، کیمسونهلر، وجدانلری عذابلانا، راحتسن بولوب یوریلر. بلکه مونلرنك شوشی حاللریده بر نورلی یاخشیلقدن. شولای بولسهده مونده آرتق بورچولورغه اورن یوق. اسلام دینی شول قدر ایرکن وشول قدر مساعدهلی بر دیندرکه کشی، کیرهك صاتو ایتسون و کیرهك پام چاپسون و صابان سورسون و کیرهك فار اولچیلقی ایتسون، آك برله یورسه، آزغنه فکرلی بلسه و غفلت ایتماسه شول اشلرده یورگان وقتندهده كوب ثواب آلورغه حتی زاهدلر جهل سینه کررگه ممکن.

بر درویش: «ابده شلمز برله بر چیرکاوگه کروب عبادت قیلولرینی تماشا ایتوب طوردق، شوشی وقتده: — بو یرده عمر بوپنچه قرآن اوقولغانی یوقدر — دیب کوکلمه کیلیدی یاشرون روشده بر قاچ آیتلر قرآن اوقودم» دیب سویلی. عسکرلک خدمتی ایتوب قایتوچی بر شاکرددن: «مانیژده یا — الله! ... دیگان وقتلر مدعی لذتی، مسجلرده نابا آلیم» دیگانیینی ایشتدم. اگرده بنده اوزی اعتبارلی بولسه ثواب اورنی حسابسزدر.

اوشبو حدیث شریفده درست معاملهلی و امانتلی سوداگرلرگه نیندی وعدهلر و سوینچلر بار؟ ایشانلر خانافاهلر ننده یانوچی صوفیلر، تابون تابون ایتوب اوز صنفلرینی صیلاوچی بایلر، مکه و مدینهده یانوچی مجاورلر شوندی سوینچلرگه قایچان مظهر بولورلر، اما درست معاملهلی و امین صاتوچیلر ایچون، شوندی الوغ وعدهلر بو کوندن بار! ..

یونان فیلسوفلری (شول جملهده آرسطوده) سودا و قول هنرلری برله شغللنونی مذموم و دنی کسبلردن صانیلر، یوقاری طبقهلر بو نرسهلرنی توبا — نچیلک و درجهدن توشو دیب حساب ایتهلر ایدی. حتی افلاطون، تجارت برله شغللنوچیلرینی مدنی حقوqlردن محروم بولورغه تیوشلیلک رینی دعوی قیلدر فقط بو ناچار و دنی کسبنك روما جمهوریتی ایچنده چیتلر طرفندن اجرا ایتلورگه تیوشلی ایكانلکینی سویلیدر ایدی.

یونان فلاسفه لارینگ فکرلری اوشبو روشده بولغان حالده بدوی عربلر آراسنده ظاهر بولغان بر ذات (رسول الله حضرتلری) خلقلرنی سودا و تجارت گه دیملی و آنک فضايلتلی بر کسب بولووینی سویله بگنه قالمی بلکه امین سودا - گرانک شهیدلر برله برابر ثوابلرغه ایرشولرینی وعده ایتدهر ایدی.

مدنیت و جمهوریت اورتاسنده میدان آلغان بر فلسفه برله عربستان چوللرنده وحشی عربلر ایچنده ظاهر بولغان بر فکرنی، «مدنیت» پیغمبرلری برله «دین» پیغمبری طوتقان مسلکینی چاغشدروب قاراب، حیات و معیشت گه قابوسینگ یولی موافق بولغانلغینی بو کون تیکشرو، هم قز قلی هم لنتلیدر.

لیکن ایندی بو کونلرده سودا و تجارت اصوللری تمام آلماشندی، ایسکی قاعدهلر برله صانو ایتوده منفعت قالمادی. باخشی و خلقلرغه فایدهلی همده امنیتلی سودا گر بولور ایچون آقچه و نرسه لرنگ بهالرینی، حکومت کفالتی برله چیقارلغان سندلرنگ قیمتلرینی، دفتر طوتو و پروتسینت اصوللرینی بلور گه کیرهك. روسیه حکومتنده بولغان سودا زاقونلرینی، شرکتلر نظاملرینی بلور گهده احتیاج زور. عموما بو کونده تجارت مکتبلرنده اوقوب چیقماغان کشیلر ایچون «تاجر صدوق» بولو بیک آور. بو زمانده دینمزنک سلامت طوروی، جمعیتمزنک بقاسی بایلیقغه توقی ایته، زمانغه موافق علم و معرفت بولماغانک بایلیق حاصل قیلو ممکن کورلمی. سودا طوغروسنگ بولغان کیمچیلکرمز، نادانلرمز حقیقت حالده دینمز و جمعیتمزنک ضررلانووینه خدمت ایتو بولادر. شوشی اشلرنی فکر قیلورغه و ایجابنه کوره اش ایتهر گه تیوشلیمز.

بورون زمانلرده بر آواده آلغان بر نرسهنی شونک کورشیسی بولغان ایکنچی آولغه ایلتوب صانوده، شهرنگ بر اورامندهغی نرسهنی ایکنچی اورامینه باروب اوتکاروده کوب تابوش حاصل بولغان بولسهده بو زمانلرده فائده ایتار ایچون یراقی شهرلر گه بورر گه حتی چیت مملکتلر برله اش قیلورغه، سودا شرکتلری و جمعیتلری توزور گه مجبورلک بار.

«مرو» شهرینه تابع بولغان تورکمانلردن بر ذات، کورشور ایچون دیب غربت خانه مز گه کرگاننده اوشبو روشده بر ماجرا حکایت ایتدی:

«بز سودا قیلهمز، شول قصد برله حتی آنالرمزغه اسمی معلوم بولماغان اورنبورغ شهرینه کیلديك. موندن مقدم «پیتروغراد» شهرینهده بارغان ایدك. اخشام نمازی اوقوغان صوگ آشاب ایچوب اورامغه چیقغانمزه ایرته نمازی

اوقورلق وقت بولغانلغنى كوزوب حيران بولدى و اخشام طهارتى برله ايرته نمازى اوقودى. اوشبو حالنى اوز مملكتمزده بولغان عالمر (آخوندلر) غه سويلاب: — بو يرده يستو نمازىنىڭ حكىمى نىچوك بولادر؟ ... دىب صور اغانمزده آخوندلر مژ: — آندى اورنلرغە باررغە يارامى، زنادن طوماغان كشى آندى اورنلرغە، چيت دينلرگە تابع خلقلر آرالرينه بارماز، آنده نى ايچون باردك، بزنك كبك يورمى طوررغە قولسكدن كيلىمادىمنى؟ سىن ايشهك اوغلى ايشاكسىن! ... دىب اوزمنى يامان اوروشدىلر.

موندى سوزلر سويلو توركمان دامالار بىنەغنه خاص توگل، بلكه دنيانك هر بر پوچماغنده بار. ياخشى كوكللى، عفيف و مقتدر عالمرگە قحطلق، نى درجهده بولسه «عالم» اسمىنى تاشوب يوروچى حيوانلر، لزومندن آرتق كوب. مونلر سودا آرتندن اوزلرينك تىغنگاهلرى بولغان شهرگە بارودن منع ايتسهلر بعض محدثلر ك «من تعذرت عليه التجارة فعليه بعمان» دىب حديث روايت ايتولرينه كوره رسول الله سودالرى نچارلانغان كشىلر ايچون «عمان» شهرينه باررغە دلالت ايتهدر ايدى.

حضرت رسول زماننده «عمان» كافرلر تصرفنده بر شهر، لىكن هندستان سوداسى مركزى بولغانلقدن صاتو آلو اشلرى ياخشى ايدى. رسول الله، كافر آراسى، آنده مسلمان آشى تاپلماز دىمادى بلكه صحابهلرنى شونده باروب سودا فيلورغە دىبلهدى. اكرده توركمان دامالارى حقيقت حالده «عالم» و «انصافى» اهللرى بولسهلر ايدى اوز خبرسزلىكلرنى بلوب لاقل تيك طوررلر ايدى.

(۱۱۶) التَّوَدُّةُ فِي كُلِّ شَيْءٍ خَيْرٌ إِلَّا فِي عَمَلِ الْآخِرَةِ (۱).

ترجمه سى: «هر نرسهده صبر برله، تيكشروب، آخرينى فكرلەب اشلەو خيرلى مگرده آخرت عمللر نده گنه موگا لزوم يوق». فايىسى اورنلرده آشفو وفايسى اورنلرده آشفماو ياخشى ايكانلىگى حقنده اوشبو حديث، قاعده ايتلوب طوتولورغە تيوشيليدر.

(۱) سنن ابى داود ج ۲ ص ۳۱۴. بىز استفاده ايتكان نسخهده «خير» سوزى يوق ايدى. ناسخ طرفندن ياكلش قالغان. بولوغه حمل ايتوب، باشقه اثرلرده بولغان «خير» نى بىزده مونده يازدق.

(۱۱۷) تَجِدُ مِنْ شَرِّ النَّاسِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ اللَّهِ ذَا الْوَجْهِينِ الَّذِي يَأْتِي هَؤُلَاءَ بِوَجْهِهِ وَهَؤُلَاءَ بِوَجْهِهِ (۱).

ترجمه سی: «قیامت کوننده الله تعالى حضورنده الك ياوز آدم، بوزونلق قصدى برله بر طائفه يانينه باروب بر تورلى وايكنچى طائفه يانينه باروب ايكنچى تورلى كورلوب يوروجيلرنى تابارسز».

حديث شريفك حاصل معناسى، دنياده وقتده ياوزلق نيتى وشخصى عرضلر سببندن ايكى ياقلى بولوب يوروجيلر، قيامت كوننده الله حضورنده الك اوصال آدميلردن بولورلر، ديمكدر.

بو اش، نفاقلى وكشيلر آرالرينى بوزو بولغانلقدن اوشبو روشده رسول الله طرفندن تهديد فيلنهدر. اما بر برينه دشمن بولغان ايكى طائفه آراسنك اصلاح قصدى برله هر برينه اوزينك دشمننى محبتلى كورساتو والقتلهدرو ايچون هر برينه ملايمت برله يورو منموم اش توكل.

(۱۱۸) تَحَرَّوْا الصِّدْقَ وَإِنْ رَأَيْتُمْ فِيهِ الْهَلَكَةَ فَإِنَّ فِيهِ النِّجَاةَ وَاجْتَنِبُوا السَّكْنَابَ وَإِنْ رَأَيْتُمْ أَنَّ فِيهِ النِّجَاةَ فَإِنَّ فِيهِ الْهَلَكَةَ.

ترجمه سی: «هلاكلك كه مؤدى بولاچيغنى كورسه كرده درست سويلهونى اختيار قيلكز، نجات ايسه شونده بولور. نجات كه مؤدى بولاچيغنى كورسه كرده بالغان سويلهون صافلانكز، هلاكت ايسه شوندهدر».

كيرهك علم اشى وكيرهك سودا و صناعت كسبلرى بولسون يمش بيرولرى ايچون «درست» لك و «ثبات» شرطدر. شوشى ايكى نرسه بولماغانده باشقه سبيلردن كوب حكمت چيگماز. شونوك ايچون حكيملر: «بالالركزغه درستلك اوكرهنگز، درستلك آنلرغه هر بر فضيلتنى اوكرهتور» ديمشلر. بتون معامل-لرنك اصلى، دنياده بولغان حركت وسعيلرنك روحى شول «درست» لمكدر. موندن مقصود، «درست» لك برله «ثبات» نى چيغان كشي هيچ بر بلا قضاغه اوچراماز، علمى ومندى جهندن بخنى توبان كينماز ديگان سوز توكل.

بلكه «درست» لك برله «ثبات» نى اوزارينه شعار و علامت ايتوب آلوچىلر، شول «ثبات» برله «درست» لك سېنىن بختىزلەكلەرگه اوچرمازلر، بختىزلەكلەر بولسه باشقه بر چىتىن بولور ديگان سوز. شونك ايجون حديث شريف «درست» لىكنى آلورغه قوشا و آنده هلاكت كورلوب طورسده شوندىن قورقمازغه و ترددگه قالمازغه نصيحت ايتهدر.

درست سويله و درست معاملە قىلو سېلى برر ضرر كورو و يالغان معاملە ايتودن فائده كوروگه آلدانورغه و شوگفا فاراب حكيم قىلورغه يارامى. بو اشلردن كبله طورغان نتيجهلر بتونلاي باشقه بولورغه ممكّن.

«درست» لك و «يالغان» لق، آدم بالالارنده عادتگه ايمىروب يورىدر. كشى، اگرده اوز نفسىنى درست سويلەرگه اوگرتسه يالغانغه رضا بولماز و وجدانى راحتىزلەنور. اگرده يالغانغه عادت ايتوب آلسه هيچده كېرهك بولمى و آزغنه بر فائده كورلمى طورغان اورندهده يالغانلار و بوشلى ايجون آرتقى بورچاماز.

حجاج، منبرده خطبه اوقوغان وقتنده بر آدم، آياق اوزره طورۇب: «يارار ايندى، كوب سويلەك! نماز وقتى سىنى كوتوب طورمى!..» ديگان ايدى. حجاج آچولانوب مذكور كشىنى زندانغه صالدى. ياقىنلىرى حجاجغه كىلوب: «اول، عقلغه يېكلەرەك. ديوانه لىق برله شول اشنى اشلەدى عفو قىلگىز، اول معنور آدم» دىب عفو اوتندىلر. حجاج: «اوزى اكرده مجنونلەگىنى اقرار ايتسه مېن آنى آزاد قىلورمىن» دىب معلوم كشىنى اوز حضورينه چافورتوب اوزندن سورادى. شول وقت مذكور آدم: «مېن تمام عقللى كشىمىن، آلداودن هم الله تعالى بيرگان عقل نعمتىنى انكار قىلودن الله صافلاسون!..» دىب جواب بېردى.

«مېن مجنونمىن» ديگان بولسه حجاج عفو قىلور ايدىمى يوقمى اما شول جوابىنى ايشتكاندن صولك شول كشىنى آزاد ايتدى و متانتى هم جسارتى و درست سويلهوى ايجون تحسین قىلدى.

بر كشىنك راست بولوب بولماوينى بلورگه حاجت نوشسه مونك ايجون شول كشىنك فعللرىنى، عمللرىنى نېكشرو كېرهك. كشىنك آوزندن چىققان سوزى، بتونلاي اوز سوزى بولمازغه ممكّن. كشىنك اوز سوزى ايسه فعللندن و اشلەگان اشلردن عبارتدر.

١١٩) التَّائِبُ نِصْفُ الْحَيَاةِ وَالتَّوَّابُ نِصْفُ الْعَمَلِ وَالْهَمُّ نِصْفُ الْهَرَمِ وَقَلَّةُ
الْعِيَالِ أَحَدُ الْيَسَارِينِ .

ترجمەسى: «تەبىئىي بولۇپ مەشىقەتلىك يارومى؛ خەلقنىڭ دوستلىقىنى ئالغان
 ئادەمنىڭ يارومى؛ قايغۇ قارتلىقنىڭ يارومى؛ ئادەمنىڭ ئۆزىنى ئالغان
 يارومى».

تدبیر دیب، انسانلر اوزلرنده بولغان «عقل» دن مشروع و معقول روشده فائدهلنه بلولرینه آیتولنه. اوزنده بولغان «عقل» دن فائدهلنه بلوچیلر «تدبیرلی» و فائدهلنه آلماوچیلر «تدبیرسن» اسمنده یوریلر.

بعض محدثان «لا عقل کالتدبیر ولا ورع کالتکف» دیب حدیث روایت
 (آیتہ الہیہ) تدبیرنی اوشبو قسملر گه آیررغه ممکن.

(۱) اوز حقنە تەبىر. موندن مقصود ايىسە اوزىنىڭ حياتينە سەبب بولما
طورغان آشاو ايچويىنى، كيو سالووينى، يورو طوروينى ضررسز بولغان
قاعدەلەرگە قويۇردى. آدم بالاسى شوشى اشلىرىدە تەبىرلى بولسىە كوئىلى شاد
واشلىكى بولا. اگرده تەبىرسلك اينىسە هر تورلى خستەلىكلەرگە، راحتسىزلارگە
اوچرى وطلجىسلانا. آرتق آشاو وضررلى نرسەلدن صاقلانماو، موسمىنە كورە
كيونماونىڭ هر برى تەبىرسزلىكلىرى.

(۲) عائله حقنדה تدبير. موندن مقصود ايسه عيالى مادی و معنوی روشده تربيه ايتو، آنلارنڭ كيره كلرينى واستقباللرينى قايتورتو، فائدهلى چارهلر ازلەپ تابودر. بالالارنڭ استقباللرى، بخت و سعادتلىرى اوشىبو تدبيرگه توقناغان ايچون بيك اهميتلىدر. خاتون آللى طورغان كشىلرنڭ بعضىلرى اوشىبو تدبيرگه كوشلرى يېتماودن قورقوب ازدواج ايتىمىگاندلىكلارى معلوم. شولاي بولسەده بعض بر كشىلر بو «تدبير» حقنە افراط درجەده مساهلە قىللر، عياللارنىڭ حاللارنى وبالالارنىڭ استقباللارنى قايتورتىلر وبتون اشنى اللەغە تابشروب اوزلرى راحت ياتلار و بو طوغرودە بيك كوب مىثللر، شەرلرە حتى آيت وحىدىلر اوقوب استشهاد ايتەلر. مونلرنڭ شوشى اشلىرى حقيقت حالە عياللارنى، بالا چاغلارنى ايچون ضرر وبلادر. عائللارنڭ فقير بولولرى عيب بولماغان كىك بختسوزلكە عيب توغل. بيك كوب فقير عائللار بولا لىكن اوزلرى راحتلىككە كون كچرەلر، ايرلى خاتونلى بيك راحت عمر سوروب بالالارنى دە حاللارنى

قدر تریبه فیله لر. عیب و بختسنزلك ایسه عیال و بالالار حقنده تدبیرسن بولودر. بالالار حقنده افراط درجه ده تفتیشلهب طور و آنلرنی قسوده تدبیرسن لیکدر. بو حال، بزنگ اسلام عائلهلرنده بیک کوب کورله. مونلر، بوزوق سوزلر ایشتورلرجه بوزولورلر. دیب بالالارینی مجرد قسو یولی برله تریبه ایتهلر، حتی فائدهلی رومان و حکایت کتابلری اوقورغه و اوزاویلرنده طوغانلری آراسنده موزیقه اوینارغه و تکلارغه ده ایرک بیرمیلر. لیکن قسونگ بو درجه سی ضررلی در. فرصت کیلو برله موندی بالالار باودن اچقینغان ائلر، طشاودن قوتولغان آنلر قییلندن فی قیلغانلرنی بلمی بتونلای اخلاقسن بولوب کیتهلر. هر افراطدن تفریط و هر تفریطدن افراط طووی طبعیدر. بزده ملا بالالارینگ هر کیمیدن آرتق بوزوق و اخلاقسن خصوصاً دینی اشلرده اعتبارسن بولولرندگی بر سبب اوشبو تریبسن قسودر. بالالرنی بتونلای تزگنسز، نظارتسن بیاررگه یاراماسه، بتونلای تزگنلهب، تشاولاب، محبوس طونوده یارامی. بلکه اورنا بر یولنی طونارغه، عدالتدن آیرلمازغه تیوشلی. «تدبیر»، شولدر.

(۳) معیشت تدبیری. معیشت تدبیری ایسه اسرافدن صافلانو و اقتصادغه رعایت ایتودن عبارت. بو نرسه البته معیشتینگ یارومیدر. «ما عال من اقتصد» روشنده حدیثلر کوچه لر. اسراف قیلوغه احتمال باشقه دینلرده مساعده ایتمی طور غاندر. اما اسلام دینینگ موکدا هیچ مساعده سی یوق. حتی یلغه اوستلرنده طوروب طهارت آلمان و قنده ده صونی اسراف ایتماو طوغرو سنده وصیتلر بار. (۱) طهارت آلو توگل حتی زور چوقورلر فازوب چیت که آغزغانده ضرر بولمازلق صولرده ده اسرافدن صافلانو تیوشلی بولسه، عائلهلر و ملتلرنگ بتون حیاتلری باغلانا طورغان مال و آقچه لرده اسراف نیچوک یارار؟..

آقچه تابا آلو کمالات بولسه، تابولغان آقچه فی طونا بلو آندن ده بیگره ک کمالاتدر. آقچه تابوچیلر بیک کوب اما طونا بلوچیلری ایسه آکدا نسبت برله بیک آز بولا. هر بر عائللده اوزینه کوره بر «مصرفی دفتر» بولورغه وشول دفترده حرام نرسه لر و اسراف مصرفلری کورلمازگه تیوشلی.

کیلورگه کوره کیمارنگ آرتق بولووی کونلرنگ برنده بورچه بانوغه کوچلی سبیر. شونگ ایچون «چیغن» نگ هیچ وقتده «کیلور» دن آرتق بولووی یارامی.

(۱) موندی وصیتلر اسرافدن صافلانو اهمیتی بولغانلقدن صادر بولسه کیره ک. یوقسه آغوب طوراً طورغان یلغلرده اسراف بولو صورت طوتماز.

بورچ ايسه باشقه كشي گه قل بولو وشونك كوز اشار تي برله بوروني التزام ايتودر. آچ طورو، اوشوب فاتوب يورو، ياماو لي كييولمر برله كشيلا آراسنده اورالورغه مجبور بولو بيك آور وقيمين اشلردن بولسه ده بورچغه باتو درجه. سنده آور بولماز.

دنيا خلقينه خدمت ايتنه طورغان پاراخودلر، تيمر يوللر، چوين كوپرلر، آشاو ايچو آزوقلري هر برى «اقتصاد» سببلى حاصل بولالار. اسراف قىلوچيلر. نك هر برى شوشى اقتصادچىلارغه قل بولغانلر يا كه بولاچقلردن. الله تعالى بايلىق بيرگان بولسه اصلا اسراف ايتمه، بايلىق بر آيلىق ايكانلىگيني اونومه، اسرافلري سببندن، دنيا يمروپ يورى طورغان بايلرنك فقيرلك گه نوشكانلىكلرنندن غفلت قيلمه! اسراف برله هر قوم وهر ملت مبتلا بولسه ده روسيه مسلمانلري خصوصاً ايدل واورال بويلر ندهغى شيرلرده طوروچيلري ويىگره كده خاتون قزلرينك كيوم اسرافلري اولچاوسزدن. باشقه قوملرنك خاتونلري «موده» ايچون آقچه توكسلر علملري آكلري بولغانلقدن بو اشلري احتمال كيلولري برله متناسب صورته بولا طورغانلر. اما مسلمانلر كيلور برله كيتو حقده ميزان ياصا توكل حتى جزافى صورته گنه قياس قىلونى فكر ايتمگانلىكلرنندن موده، آش صو ايچون طوتقان آقچهلري صرف اسراف ايكانلىگى معلوم.

حسى اولم حق. آدم اوغلى كونلرنك برنده بو دنيا دن كوچه، فالغانلر آنك گوده سيني ايلتوب كوملر، مونى هر كم بله. مگرده بيك كوب آدملر حسى اولم دن مقدم معنوى اولم گه اوچريلر وشول يولده بيك آور مشقتلر تارتالار، جفا چيگهلر. قضا و آفاتلر گه اوچراو، خستله نو آدم بالاسى ايچون «معنوى اولم» بولوب مودهلر، آش صولر ايچون توگوله چك آقچهلر برله شول «معنوى اولم» كيلوگه حاضرله نو يولنده وبالالارنى تريبه ايتوده فائدهله نورگه تيوشلى.

دوستلقلرينى كسب ايتو سببلى خلقلرنك جفا و اذا قىلولرندن قورولو ممكن بولادر. شول جهندن آنلرنك دوستلقلرينى كسب ايتو «عقل» صانالور. قايقولى آدم، نى قدر ياش بولسه ده قارتلقنك ياروم يولينى آلمان بولادر. «قايقو» نك، نه ننى ضعيفلته و تدرىچ برله قارتلىقغه ايلته طورغان بر خسته لك ايكانلىگيني بو كونكى عالملر فنى صورته اثبات ايتديلر ورسول الله حضرتلرينك موندن مك بل مقدم «الهم نصف الهرم» ديگان سوزينك درستليگنى تصديق قىلديلر. اوشبو قرارلرينه بنا قىلوب قايقولى كشيلار گه بو روشده دوا ايتونى

موافق کوره‌لر: فکرنی و حسابنی ناراتورلق بولغان اویون تاوشلری و کویلر نکللو، یاخشی هوا و کوکلی منظره‌لرده یورو و نماشا ایتو، قول و تن خدمتلرن قیلو، اش اشلو: مونلرنک چمهلر سندن ده فائده‌لیسی الله‌تعالی‌گه ایمان ایتو و دین چا‌بوینه اخلاص برله یابشو.

اوشنداق عبال و جماعت آز بولسه آنلرنی آسراو مشقتی آزاراق بولا، آنلر حقنده مسئولیت‌ده کیمره‌ک توشه. بو اشلر، بتون بایلق بولماسه‌ده یاروم بایلق ایکانلر گنده شبنه یوق.

﴿۹۴﴾ تَرَكْتُ فِيكُمْ أَمْرَيْنِ لَنْ تَضِلُّوا مَا تَمَسَّكْتُم بِهُمَا كِتَابُ اللَّهِ وَ سُنَّةُ نَبِيِّهِ (۱).

ترجمه‌سی: «سزگه ایکی نرسه قالدرم، اگرده شول ایکی نرسه‌گه یابشساگز هیچ آدشمازسن، اول نرسه‌لر الله‌نک کتابی و رسولینک سنتیدر». رسول الله حضرتلری بو سوزنی صحابه‌لرگه گنه خاصلا ب توکل بلکه بتون امت‌گه خطاب ایتوب سویلی و قرآن برله حدیثنی رهبر ایتوب طوتسه‌لر آدشماو برله سویچ بیره. لیکن هر عصرده‌غی امت شوشی وعده‌نک معناسینی آکلیلرمی، آکلاس‌لر طوتالرمی؟...

قرآن و سنت‌که تمسک قیلونک معناسی قرآننی آش مجلس‌لرنده کویلر اوقوب بورودن، کوبی آزمی صدقه برابرینه اولکلر اوستلرنده ختم ایتودن و کلمه‌لرینی نحو و صرفی قاعده‌لرینه مثال قیلوب طونودن عبارت بولماسه کیره‌ک. سنت‌که تمسک ایتوده مذهب‌گه خلاف کیلگان حدیث‌لرنی مجرد شول مذهب‌گه خلاف بولغانلغی ایچون رد قیلو، مفهومنی و حکمنی اعتبارسن قالدروب لفظ‌لرنی مجرد تبرک ایچون گنه اوقو برله گنه نابلاماسه کیره‌ک. بلکه قرآن و سنت‌که تمسک، آنلرنی هر بر مقلد و هر بر معتقد سوزندن یوقاری طوتو، ممکن بولغانده هر بری برله عمل قیلو، هر بری برله عمل قیلو ممکن بولماغانده، قولندن کیاسه تعارض قاعده‌لرینه بنا ایتوب برینی ترجیح قیلو و یا که کوکلی میل ایتکلن بری برله عمل ایتو قرآن اوقو برابرینه بیرلرگانلگی ظن قیلنه طورغان نرسه‌لرنی قبولدن صافلانو برله بولور. علم اهللرینک بیانلرینه کوره «تمسک» شوشی نرسه‌دن عبارت‌در. امام احمد، عمران بن حصین‌دن: «من قرأ

القرآن فليسال الله تبارك و تعالى به فانه سيجي قوم يقرؤن القرآن يسالون الناس به» حديثنى روايت ايتهدر (۱).

قرآن، رسول الله واسطهسى برله بندهلرگه يبارليكان حق و شريعت فاعللىرىنى حكمت بوللىرىنى، آدم بالالرينك دنياوى و اخروى سعادتلرىنى جامع بولغان بر كتابدىر. مونك شولاي ايكانلىگىنى هر كم بله و بلورگه تيوشلى. سنت ايسه، رسول اكر منك قرآن غه باشقه بولغان سوزلىرى، فعللىرى و تقريرلرىدر.

قرآن و سنتنى يول باشچيسى ايتوب طوتو حقنده بو يرده ذكر ايتولگان حديث گنه توگل بلكه آنندن باشقهده بيك كوب دليل بار. دليل بولماسه ايدى آنى عقل اوزى گنده اثبات ايتنه آلور ايدى. بو بيك معلوم بر اشدىر. لىكن بو كونكى مسلمانلر قرآن و سنت كه تمسك قىلرلمى؟ مونلر قارشوسنده بولغان وظيفهلىرىنى ادا ايتلرلمى؟...

بو سؤللرغه جواب بىرو هم مشكل هم بيك كوكلسىز. بو كونكى مسلمانلر قرآن اورنینه اوز قوللارنده بولغان فتوى كتابلىرىنه، معصوم توگل بندهلر طرفندن ترتيب ايتولگان شرلر و حاشيهلرگه تمسك ايتلر و شول اثرلرنك كافي و وافى ايكانلىگىنى دعوى قىلرلر.

تفسير درسلىرى اهميت بىرلرلر او قولمى، بيك كوب مدرسلىر سيبويه و نفطويه، سراج و زجاج مذهبلىرىنى تدقيق ايتوب وقت او تكارلر، كائنات هيئتى و تشكلات عوالم حقنده آرسطو فكرىنى دستور طوتوب آيتلرىنى شوئا تطبيق ايتلر مونلرنك شاگردلىرى، قرآن، آرسطو نظريهلىرىنى اثبات ايچون اينگان ديب ظن قىلسلرلر معذور بولاچقلرلر.

قرآن گه قارشو بولغان وظيفه، لازم درجهده اوتلهلگان كبك سنت حقندهغى وظيفهلرده ادا قىلنلرلر ديرگه ممكن توگل. حديث كتابلىرى عمل ايچون اوقولودن بيگرگه برر نورلى عمومى فلاكت و بلا دفع ايتولسون ايچون اوقولا، اويلرده اوت قضالىرى، جن زحمتلىرى ضرر بىرماسون ايچون آسرالادر. اوشبو سببلر درست حديثلر برله موضوع حديثلر بر برندن بيك كوب آيرلرلر. درستلىرى برله يالغانلىرى بر يول برله يوريلر. منبرلرده اوقولا طورغان خطبهلرني، وعظ و نصيحتلرني تكللاوچيلرغه بو حاللر معلوم.

قرآن بىرلە ھىدىت گە «تەمسك» قىلۇغە ھىمىت بىرلە گانلك سىبىندىن اسلام دىياسى اصلىنى قىتوالار بىرلە تولدى و «ھىلە» شىرعىھ «اسمىندە نىرسەلەر دىستور العمل ايتلۇب تولدى.

بو نىرسەلەرنى شىرىعت ايتۇب يورتو، عمل قىلۇر اىچۇن مىسلانلارغە تەقدىم ايتۇ «فويل للذىن يكتبون الكتاب بايديهم ثم يقولون هذا من عند الله ليشتروا به ثمننا قليلا فويل لهم مما كتبت ايديهم وويل لهم مما يكسبون (بقرە ۷۳) تەھىد لىرىنە مىسداق بولۇدن امىنلك يوقىدر.

ھەر ھالەدە اسلام دىياسى اىچۇن اوزلرىنىڭ قرآن وھىدىللىرى بىرلە لازىم درجەدە آشنا بولۇ وھىدىللىرىنى شونلارغە موافق روشدە قىلۇ مونڭ اوستىنەدە پىغمبەرلىرىنىڭ سىرتى و دورت خلىفەسىنىڭ سىياسەتلىرى، صەھابەلەرنىڭ مەاملەلرى بىرلە بىك ياقىندىن تانىشۇ لازىم ايدى. بو نىرسەلەر، امتنىڭ وملتنىڭ ھىق يولەدە بولۇب بولمايىنى بلەدە طورغان آچىق وھىدىل مىزانلاردر.

الله تعالى بنو اسرائيل عالملىرىنىڭ «دىن» بىرلە اويىنوللىرىنى، اوزلرىنىڭ ظن و تەخمىنلەرىنى شىرىعت ايتۇب يورتوللىرىنى قرآن كرىمە غەيبلەگان و شولاشنىڭ جىنايەت (يىكانلىگىنى ھكايت ايتكان بولسە، مىسلانلار موفى، بولغان و بىتكان بىراش ايتۇب گنە اوقورغە توگل بلەكە بنو اسرائيل ھقندە عىب بولغان بىراشنىڭ باشقەلەر قاشىندەدە عىب بوللاچقىنى و مونڭ سىبىندىن بنو اسرائيل باشىنە نىندى فلاكت كىلگەن بولسە شوندى بىر فلاكتنىڭ آنلەر گناھلەرىنە شىرىك بولغان ملتلىرىنىڭ باشلەرىنەدە كىلۇ مەكەن بوللاچقىنى بىراق صانامى اوقورغە قىسقىسى، ھىرت آلورغە تىوشلى بولسە كىرەك.

بو كۈنگى مىسلانلارنىڭ، قرآن كرىم تەزىيف ايتە طورغان قوملاردىن نىندى فرقلەرى قالدى؟.

اگر دە اسلام ملتى اولىگى غەفلەتندىن اويانۇب اوزلرىنىڭ قرآنلەرىنە، سىغىنلەرىنە تەمسك ايتسەلەر، شونلەر بىرلە عمل قىلۇنى التزام قىلسەلەر بو كۈندە فرصت بار، وقت اوتۇب بىتكانى يوق. «فاما من تاب وآمن وعمل صالحا فعسى ان يكون من النفلجين».

بىزنىڭ اوز مىللەكتەزدە بابالارمىز بولغان بلغار توركلەرى زىمانىدەدە، تانارلەر (مغوللەر) قول آستىدە طورغان و قىتلەندەدە آرالەندە ھىدىت علمى شائىع بولغانلەر دىب بلەيمىز. بو مەبارك ھەلمنىڭ مەرتەبەسى و ھەرمىتى آكلانو صوك و قىتلەندە غەنە بولدى

اماملىق، مدرسلىك مؤذنىلىك درجهلر يىنه امتحان قىلىنور ايچون كىلوجى شاگردلر طرفىدىن اوزلرىنىڭ ترجمە حاللىرىنى، استاذلىرىنى، واقوغان درسلىرىنى قىسقىچە - غىنە ايتوب بازارغە مخصوص، اورنبورغ دوخاونوى صوبرا نىيەسىندە دفتر بار. بو دفتر، مىلادى بىرلە ۱۸۴۰ نچى يىلدىن اعتبارا مرتب دوام ايتوب كىلەدر. اوشبو دفترده، سوڭىدىن امام ومشهور مدرسلىر جەلپسىنە كرگان شاگردلر، «حدیث فنندىن عىبن العلم اوقودىق» دىب يازغانلر وبعضىلرده حدیث درسى ايتوب «طریقه محمدیه» اسملى كتابىنى ذكر ايتكانلر. بر آز صوڭراق وقتىدىن اعتبارا «حدیث» درسلىرى آراسىندە مشكات المصابیح يازلا باشلاغان.

مشكات اوقوتوجى مدرسلىرىنىڭ دە شول اثرىنى حدیث علمى قاعدەسى بىرلە اوقوتولرىنە اشانا آلیمىم. بارى ھدایە درسى روشنىدەگنە و«مرقات» نى غىنە ترجمە قىلارب اوقوتقانلردى دىب ظن ایتەم.

اوتىكان عالملىرىمىز آراسىندە حدیث علمىنى اوز اصولچە، فنى ايتوب آڭلاوچىلر بولسە قورساوى وعلى ئوتتارى، مرجانى بولور. عالەمجان البارودى وآنڭ اصحابىدىن بعضى ذاتلر، حجازدە استفادە ايتوب كىلگەن اوچ دورت معاصر- لىرمىز بو طوغرىدە، قدرلى سلفلىرىمىزنىڭ خىرلى خىلقلرى بولورلر دىب امىد ایتەمىز.

(۱۲۱) تَعَرَّفْ إِلَى اللَّهِ فِي الرَّخَاءِ يَعْرِفَكَ فِي الشَّدَّةِ.

ترجمەسى: «الله تعالى گە طىئىچ وقتلىرىڭدە اطاعتلىك، بىندەچىلىك كورسات اول سىڭا طغىزلىق غە ومشكلىك گە توشكان وقتلىرىڭدە ياردەم بىرر».

اوزىنىڭ غرىق بولاچىقىنى بىلىگەندىن صوڭق فرعون، ايمان كىنوروب «ايندى مېن مىسلمان بولدىم» دىب الله تعالى گە ندا قىلغان بولسەدە «حاضرگنە ايسگە توشدىمىنى؟». مضمونىدە جواب بىرلىگان ايدى. شوندى حال بولماسون ايچون اشلرنى آلدانراق آلوب طورو، ايرىكنلىك وطنچ وقتلىرىدە بىندەچىلىك كورساتو ياخشى بولاچقى طبعىدر.

(۱۲۲) تَعَلَّمُوا مِنْ أَسَايِكُمْ مَا تَصِلُونَ بِهِ أَرْحَامَكُمْ (۱).

(۱) جامع ترمىنى، ج ۲ ص ۱۹ «ارحام»، «رحم» نڭ جىمىسى بولوب «رحم» سوزىنى رانڭ فتىحى وحانڭ كسرى ياكە حانڭ سكونى وياغود رانڭ كسرى وحانڭ سكونى بىرلە اوقو درستلىر.

ترجمەسى: «اوزگىزنىڭ محرم قارىنداشلىرىگىزنى بلوب صلە قىلور مرتبەدە اوز نسل و نسبگىزنى اوگىرەنكىز!».

حقيقت حالده، نى قدر ياقين قارىنداش بولسىدە كېسلاوب طورودە ياقينلىق و محرملىك بولماز و نى قدر يراق قارىنداش بولسىدە صلە بولوب طورغاندە يراقلىق قالماز. شونىڭ ايچون محرملىرگە هر وقت صلە قىلوب طوررغە و محرم قارىنداش لىزنىڭ ياقينلىقلىرىنى اوگىرەنورگە تېوشلى.

نسب علمى فائىدەلى و ثمرەلى بر عالم بولوب آنىڭ سېبىندىن قوم قىيلە، امت و ملت آراسىندە دوستلىق و محبت بولورغە مېكىن. ميراث هم نىكاھ مسئلەلىرى ايچوندە نسب علمىنىڭ فائىدەسى كوب. رەسمى صورتىك طويلىر بىرلە محرم قارىندا- شلىر آراسىندە نىكاھ بولوب مېلە اماملىرى طرفىندىن مېتىرىقەلەرگە قىد ايتلو مادەلىرى اورنبورغ دوخاونوى صوبىرانىيەسىندە خىدمەت ايتكان و قەمىزدە كورلىدى. مونىڭ سېبى محرماتىنى بىلماودىن بېگىرەك نسب علمى بىلمىگانلىك ايكانىلىكىدە معلوم بولدى. عربلىر، اوزلىرىنىڭ نسبلىرى حقنىدە بىك اعتنا قىلەر و اوز نارىماقلىرىنى بلوب طوراللىرىدى. نسب بلو طوغروسىندە حضرت ابوبكر مىستىنى آدملىرىنىڭ بىرى ايدى (۱). ابرانلىلارغە قانچىلىق بىرلە نىكاھ قىلە باشلاغانلىرىدىن صونىڭ عربلىرىنىڭ نسب حقنىدە اعتنالىرى بىلى، بابالىر و قىيلەلەرگە نىسبەت ايتلو اورنىنە كوبلىر. اوزلىرىنىڭ شەھەرلىرىنە، ھىرلىرىنە نىسبەت ايتولە باشلايدىلر. بو اشلىرى ياخشى بولمادى، مونىڭ سېبىندىن اولىگى شوكتلىرى، شرف و فضىلىللىرى ضايىع بولدى.

نسب علمىنە اعتنا قىلو طوغروسىندە تورىك قوملىرىدە عربلىرىدىن توبان درجەدە توگلى ايدى. تورىكلارنىڭ بر شەبەسىدىن بولغان قازاق و قرغىز قوملىرىنىڭ بو كۈندەدە نسب علمىنە اھمىيەت بېرىلورى سوبىلەنە. گويما مونلىردە ھتى بالالىردە بابا اباىلىرىنى اسملىرى و فامىلىلەلىرى بىرلە آلتى يىدى بوونلارغە قىدر بلەلر ايمىش. بو، ياخشى اش. مۈندە مەنىوى ياقينلىق و روحانى بىرلىك بولادىر. بر فامىلىلەدىن بولغان كىشىلر، باشقىلەرغە كۈرە بر بىرىنى ياقين كۈرەلر، اوچرىشوللىرى بىرلە انىسبەت پىدا ايتوب اوزلىرىنىڭ نسل و نسبلىرىنى تىكىشىرۈگە، ياقينلىقلىرىنى ياكار تورغە كىرشەلر.

اورال، ۋالغا بويىندەغى تورىكلارنىڭ و اقلىنوللىرىنە، اعتبارسىز قالوللىرىنە

بىر سىپ اوزلارنىڭ فامىلىلەرىنى ضايىع ايتولرى، آتا بابالارنى اوتتولرىدىن.
 بتون آولى بىر كىشى بالاسى بولغان خەلق شول بىر كىشىگە نىسبەت ايتلۇپ يۈرۈرگە
 نىبوشلى بولغان خاندە حسن حسين اوغلى، عمر عثمان اوغلى، عبىدالله عبد الله
 اوغلى بولۇپ شىنر مندر بولدىلار ويىلگە اوچرلغان يۈنلەر قىيلىندىن بىر بىر نىدىن
 بىراقلاشۇپ تارالۇپ بىتىدىلار. بىك كۈنلرى ياقىن بابالارنىڭ غەنەدە اسملارنى بىلمىلار.
 بۇرۇنقى عصرلار دەغى اسلاملار نىسب علمىنە بىك اهمىت بىرەرلار ايدى حتى
 بو طوغرۇدە كىتابلار دە تاللىق ايتىدىلار.

نسىب علمىنىڭ امامى هشام بن محمد بن النساب الكلبى (۲۰۴ دە وفات)
 بولۇپ بو طوغرۇدە المنزلة، الجمهرة، الوجيز، الفريد، الملوك اسمندە اثرلار
 تاللىق ايتىدى. احمد بن يحيى البلاذرى (۲۷۹ دە وفات) « انساب الاشراف » اسمندە
 يكرمى جلدە بىر كىتاب يازغان ايدى، كىتابى ھىمىشە تمام بولمى قالدى. ابو الفرج
 الاصبهانى نىڭ « اغانى » سى انساب علمىنىڭ خىزىنەسىدىر. مونلاردىن باشقە عبد الملك
 بن هشام الحميرى نىڭ « انساب حمير و ملوكها »، ابو جعفر محمد بن حبيب
 البغدادى نىڭ « انساب الشعرا »، سماعىنىڭ « انساب سماعى » (۱)، زىيىر بن بكاز نىڭ
 « انساب قريش »، محب الدين محمود البخارى نىڭ « انساب المحدثين » اسمندە
 تاللىقلار بارلىقى مەروىدىر. مرجانى خەزىنلرى طرفىدىن تەرتىپ ايتىلگەن « مستفاد
 الاخبار » كىتابىنىڭ كۈبەرەك خەتمى نىسب علمى ھەققىدەدر. « آثار » دە روسىيە
 اسلاملارنى آراسىندە رابطە بولسۇن، الفت و محبت ياكارسۇن، قارىنداشلىق مەھكەم
 طورسۇن قىلدى بىرلە يازلغان ايدى.

صەھابەلار نىڭ نىسل و نىسبلىرى تىكشىرلۇپ يازلغان « الاستيعاب »، « اسد الغابە »
 و « الاصابة » لار بو كۈندە مەتبۇع بولۇپ علم اھللىرىنىڭ قوللىرىندە مەستەملەلر.
 اسلام عالملىرىنىڭ نىسب علمىنە نى قدر اهمىت بىرولرى اوشۇبو اثرلاردىن مەلۇم
 بولسە كىرەك.

« ان النسب علم لا ينفع و جهالة لا تضر » دىگان عبارت، ھەدىث علمىندە
 مەنخەسسىياتلارنىڭ سوزىنە كۈرە رسول اللەدىن ثابت تۈگەلدىر. ثابت بولغان
 تەقدىرىدەدە اثباتى مەمكەن تۈگەل نىسبلىرىنى تىكشىرۇ ھەققىدە صاۋىر بولغان سوز بولۇرغە
 اوخشىدىر. يوقسە رسول اللەنىڭ ياقىن نىسبىنى بىلۇ، فايدە دىنياغە كىلۇب دە فايدە

کوچکانلکندن خبردار بولو مسلمانلر ایچون قرض بولسه «نسب علمنی بلوده فائده و بلماوده ضرر یوق» دیب آیتو نیچوک درست بولسون ۹. خلافت مسئله سی ده نسب علمی بلوگه توقیف ایته در.

کیره ک مجرم بولسون و کیره ک مجرم بولماسون، فارینداشلر آراسنده مناسبت (صل) وفاتشو بولوب طوررغه تیوشلی. باروب کیلوب یورو ممکن بولماغانده غطرل یازشوده صل حکمنده بولور. مصرفی بیک آز بولغان مکتوبلر برله فارینداش فیله آراسنده غی حاللرنی بلوب طوررغه ممکن.

(۱۲۳) تَعَوَّذُوا بِاللّٰهِ مِنَ الْفَقْرِ وَالْقِلَّةِ وَالْبَلَاءِ وَأَنْ تَظْلِمَ أَوْ تُظْلَمَ (۱).

ترجمه سی: «فقیرلکدن، مادی و معنوی صورنده کیره کلی نرسه لرناک آز لگندن، خلق حضورنده ذلیل بولو و مسخره گه فالودن، کشیلرگه ظلم ایتو و کشیلر طرفندن ظلم ایتلودن الله تعالی گه صغنون ۱».

محتاجلق، ظالم و مظلوم بولوچیلیق آدم بالاسی ایچون محنتلی نرسه لر بولغانلقدن رسول الله حضرتلری مونلردن استعاذه برله بیورمشدر. اسلام دنیاسیناک کوندن کون توبان کینووی فقیرلک سببندن بولدی، امتناک اخلاقی استبداد و ظلم سببندن بوزولدی.

درست بعض فردلر ایچون فقیرلک احتمال ضرر سرز و بلیکده آخرتلری ایچون فائده لی اش بولووی ممکن. اما ملت ایچون اک ضررلی نرسه در. موناک سببندن امت، حیات محاربه سنده باشقه لرغه مغلوب، تنازع بقا میداندننده کوچسر بولوب ایزلیمکده و کوندن کون حالی پریشان بولیمکده در.

فقیرلکنی ذم قیلغان حدیثلر بولغان کبک «ان فقراء المؤمنین یدخلون الجنة قبل اغنیائهم بنصف یوم خمسائة عام» (۲) کبک فقیرلکنی مدح ایتسکان حدیثلرده بار. لکن بو مدح و ذم لر کشیلرینه، اورن و عصرلرینه، استغنا واضطرار لرغه کوره در. شوناک ایچون رسول الله حدیثلری آراسنده مخالفت یوق. بره و ایچون فقیرلک یاخشی بولسه ایکنچی بره و ایچون شول فقیرلک حتی «کفر» لک درجه سنده ضررلی بولورغه ممکن. اما عموم ملت ایچون مطلقا بایلیق یاخشیدر. موندن نزع بولمازغه تیوشلی.

(۱) سنن نسائی. ج ۲ ص ۳۱۵.

(۲) جامع ترمذی. ج ۲ ص ۲۷۵.

مکتب و مدرسه لر هم ده فقیرلرنی تربیه ایتو، علم گه رواج بیرو، ملتی
واجتماعی حاللرنی تعمیری قیلو خصوصا بو کونگی، تورلی چیت ملتار آراسنک معیشت
ایتوب ده دین و ملتنی صافلی آلو هر بری بایلیغی غه توفتیدر. بو کونده بای بولما-
غان ملت، بای بولغان ملتارنک خدمتلرینی ایتوگه وشونلر آیاقلری آستنده
ایزلوگه محکومدر. مننبی:

فلا مجد فی الدنيا لمن قل ماله ولا مال فی الدنيا لمن قل مجده
عروة بن الورد:

خزینی للغنی اسمی فانی	رایت الناس شرهم الفقیر
واعونهم واحقرهم لدیهم	وان امسی له نسب وخیر
ویقصی فی الذی وتزدریه	خلیلته وینوره الصغیر
ویلفی ذو الغنی وله جلاله	یکاد فؤاد صاحبه یطیر
قلیل ذنبه والذنب جم	ولکن للغنی رب غفور.

فقیرلک و احتیاجلقدن صفنو، قول کوتاروب دعا قیلوب اوطورودن بیگرهک،
مال تابو سبیلرینه کرشو وطرشون عبارتدر. سبیلرینه کرشمگان مدتده نمازلق
اوستنده دعا قیلوب اوطورودن غنه کوب حکمت چیقماز. سبیلرینه کرشکان و ما کلائی
تیرلری آغزوب یورگاندن صوگ نمازلق اوستنده اوطوروب الله دن صور او
بیک باغشی و بیک فائده لی بولور. مال تابلو برله گنه اش بتمی، بلکه آنک
برکاتلی و فائده لی هم ده و بالسن بولووی ده مطلوب. مونه دعا قیلو شوشی اشر
ایچون بیک کبرهک.

ظلم حقنده ۱۴۰ نچی حدیث شرعنده سوز بولور.

۱۲۴) تَنْسَحُ الْمَرَأَةُ لِارْبَعٍ لِمَالِهَا وَلِحَسَبِهَا وَجَمَالِهَا وَلِدِينِهَا فَظَفَرٌ بِذَاتِ
الدِّينِ تَرَبَّتْ يَدَاكَ (۱).

(۱) صحیح بخاری. ج ۶ ص ۱۲۳ قوله «تربت یداک» ای لصقتا بالتراب وهي کنایة عن
الفقر وهو خبر بمعنى الدعاء لکن لا یراد به حقیقته. فتح الباری. (ج ۹ ص ۱۰۶-۱۰۷).
«سوزمنی طوماساگ قولک توپراق غه بویالسون یعنی فقیرلک کورا» دیگان سوز بولسه ده
حقیقت حالده یاوز دعا قیلو توگل بلکه بزده بعض بر کشیلر اوزلرینک یاراتقان نرسه لری
حقنده «قورگنه ایکن» دیب سویله ولری قیلندن عرب عادتچگنه، یاوز دعا بولودن قطع نظر
ایتولسگان سوزدر.

ترجمه سی: «خاتون، عادتده اوشبودورت نورلی خاصیتی ایچون نکاحله نله در: مالی، حسبی (آنا و آناسی هم نسلی خلق آراسنده معتبر بولو)، جمالی، دینی. سیم دینی ایچون نکاح قیل یوقسه تیوشسن اش قیلغان بولورسن».

مقصود ایسه نکاح وقتده مال، جمال و نسب (حسب) رعایت ایتولماسون، آنلرغه اعتبار قیلنماسون دیمک توگل، چونکه بو نرسه لرده مطلوب. شولای بولسه ده هر برینه کوره، دیننده اعتبارلی هم عقیقی خاتوننی نابارغه طریشورغه تیوشلی، دیگان سوز (۱). رسول الله حضرتلری اوزی ده، آلاچق خانوننی کوررگه قوشقان و کوروب آلونک محبت بولوغه سبب ایکانلگی بیان قیلغان ایدی. آز آراده کورو برله گنه کشینک دینلی یا که دینسنز ایکانلگی بیان آبرو ممکن بولماز. رسول الله نك کورودن مقصودی دینلی بولوب بولمادن بیگره ک جمیل و ملایم بولوب بولماوینی بلو ایچون ایکانلگی اوز اوزندن معلوم. خلاصه: «رسول الله نك مرادی مال، حسب و جمال رعایت ایتلودن نهی بولمیچه بلکه دیندارلغنی آله طوتو حقنده ارشاد قیلودر. بر عرب شاعری بو طوغروده:

واول خبث الماء خبث ترابه

واول لؤم المرء لؤم المناکح

دییشدر (صو بوزولونک سببی بالچقی بوزولو؛ ایر بوزولونک سببی ده نکاح بوزولو یعنی تیوشسن خانوننی نکاح قیلودر).

کشینک دینلی و دینسنز بولووی اسلام نظر نده بیک معلوم بر نرسه بولسه ده بیز نك اوز نظر مده بو اشلر بیک بیگل توگل. اهلیتسنز واستحقاقسنز آدملر نك قاتشولری و قویورق صوده بالقی آولاولری سببی اورنالقده طوغری میزان قالما دی. بو آدملر، اوز اشلرینه مانع دیب بلیگان کشیلرینی عوام کوزندن توشرو قصدی برله «دینسنز» کورساتوب اوز مشربلر نده بولغانلر نك قباحات عمللر ندين کوز یومالار و خفقار نك کوزلرینی بویاب آنلرغه دیندارلر نك ده گزیده لرنندن قیلوب کورساته لر.

چالماسی زور و کیومی اوزون بولسه، کیک بیگلری قول اوچلر ندين آصلتوب طورسه، اوزی ده آقرون هم آلدینه غنه قاراب یورسه، اوزینی دورت مذهب دن برینه منسوب صاناب، اولیا و شیخلرگه تابشرلسه، آنلردن

استمداد و استغاثه فيلونی درست كورسه ، بورونغيرلارنىڭ عادتلارنى ئانا بابا عرفلارنى نىق صافلاسه ، اوتكان زمانده بولغان خىر تىلر سويلمىگان سوزلارنى تىلپنه آلماسه بىزنىڭ قاشمىزده «دىنى» در.

چاچى يىتىۋ يورسه ، كوزى كوزلارنى مويىنىدە آق باقا بولسە ، شىغىلارنىڭ عىبنى بىلور بىنە اشانماسە ، خاتون قىزلارنىڭ يازو بىلور بىنى ، مىسچىلرگە يورولرىنى ، درست كورسە ، بىزنىڭ نظرىمىزده «دىنى» ، «دەرى» و «زىنىق» در.

شوشىدى بىر قوم آراسىندە طورۇچى و شوشىلارنىڭ ئاثيرلارنى آستىندە ياشاۋچىلار ، دىنى بىرلە دىنىلارنى نىچە كىرگىزىپ بىلورلار ؟ ..

نىكاح فىلو (اويلەنو) لازم مۇ ؟ ايسكى فىلسوفلاردىن ياكى فىلسوفلارگە مىراث بولۇپ قالغان و سىر كىمنىڭ اوزىنە خىسسى بىر نىكرى بولغان بۇ مىسئەل ھىندە اوزون سويلەۋ اۋۇچىلارنى يالقدىراچقىدر . شونىڭ اىچون بىز بۇ اورىندە قىسقىلىق بىرلەگىنە بەش بىر سوزلار يازۇپ اۋىتەمىز .

اسلام دىنى نظرىندە ، اويلەنو لازم اش . مونىڭ مىناسى اويلەنو فرض عىن ھەر فرد اىچون لازم «دىگان سوز توگىل . بىلكە «مىسلەتلەرنىڭ ھىما اويلەنلەرى ضرور» دىگان سوزدر . اسلام دىنى ھىما ھىمدە مىنگۈلۈك بىر دىن بولغان اىچون آنىڭ الوغ بىر مىلت ھالىندە ياشاۋۇ لازم بولادىر . ھالبۇكە الوغ مىلت بولۇ ، «عائىلە» دىن باشقە سورت طۋىتى . جىمىنىلارنىڭ نىسبەتلەرى «عائىلە» لىدر . «عائىلە» دىن جىۋىلماغان ھىتىلەر ، سۈ اۋستىندەگى بىنلەر ، قوم اۋستىنە جىۋىلغان سۈلەر قىلىندىن قىزارىش و دوامىز ھىمدە بقاسىز بولۇلار مىلۇم . «عائىلە» بولۇر اىچون اويلەنو كىرەك ، آندىن باشقە عائىلە بولۇۋى مۇكىن توگىل .

«ھىقىقى دوست» نىڭ مىسئەتلى ياللىق ايرىلى و خانۋىلى كىشىلەر آراسىندە غىنە بولۇرغە مۇكىن . ھىقىقى دوست دەۋاسى ، باشقىلەر آراسىندە سۈيلىنە ، دەۋى قىلىنە دە ھىقىقىت ھالە آنلارنىڭ ھىچ بىرى ھىقىقى دوست بولا آلمىزلار . شۈل جەتتىندە اويلەنو لازم اش . مونى ايسە «اويلەنو ، اخلاق نظرىندە لازم» دىپ نىغىر فىلۇرغە مۇكىن .

اويلەنو ، دىن بىرلە اخلاق نظرىندە غىنە توگىل بىلكە «طب» جەتتىندە لازم . غىر مىزدە بولغان طبىبلەردىن بىرى ، اوزىنىڭ بىر اشرىدە اۋشۇ مۇھەندە سوز سۈيلىدۇر : «اويلەنو ۋاير بىرلە خاتون بىرلىكە مەبىشت ايتۇلۇرى سىبىلى تەن نىقايا ، عقل آرتا ، رۇح كۈنارلە ، ھىم اعضاءلارنى ياخشىلانار ، قان تىز نارالا

وتیز یوری باشلی، صولش اعضالری منتظم اشلیر، عصبیلر یواشلانا واعتدال کسب ایتهلر، افراط بولغان آچو وقایغرو، عادی روش گه کره، گوده توزله نه، یورولر معتدل نه، مونلردن باشقهده بیک کوب خسته لیکار گه شفا ومانع بولا خصوصاً خاتونلر نڭ عقللری ییگل یوگه اویله نو، بردن بر دوا در.

سلامتک ایچون الک ضررلی بولغان «باشرون عمل» ایچون ده بردن بر دوا اویله نودر.

(۱۴۵) تَهَادَوًا تَحَابُّوْا .

ترجمه سی: «هدیه بیرشکن، بر برگزگه محبت فیلوشور سز!».

کیرهک دینی و علمی و کیرهک دنیاوی و عمرانی اشلرده بولسون «حیات» سفرنده، انسانلر بر برینه محتاج بولوب بر برندن مستغنی صورته یاشاومکمن توگل. بلکه آرالرنده یاردمله شو بولوب طوررغه تیوشلی. مونڭ باش سببی ایسه الفت و محبتدر. اوزی سویمه گان کشیسینه انسان یاردم اینه آلمی، کوب وقتده آنڭ فلاکت گه نوشووندن ده آرتق متأثر بولمی. احتمال بواش طبیعیدر.

محبت اورنلاشدرونڭ برنچی سببی عائله تربیه سی ایکنلگی معلوم. بر اویده تربیه نولری، آنا و آنانڭ دائم روح بیروب طورولری سببندن طوغانلر ویاقینلر آراسنده محبت اورلقلری ایگوله، شفقت و مرحمت ایگونلری بیتشه در. یاشلکده آلمان تربیه نڭ اثری قارتایو سببی بتمی حتی قیرگه قدر بارادر.

آرالرنده محبت اورنلاشقان خلقلر یاغشی اشلر اشلر گه موفق بولالار، خیال لرغه کیلمی طورغان مقصود لرغه ایرشه لر. بر تاریدن بوتقا بولماسده کوب تاریدن بوتقا بولا. بر تامچی صو کوزگه کورنماسده کوب تامچیلر جیولسه یلغله لر آغادر.

الوغ آدم لر آراسنده محبت اورنلاشو ایچون علمی، مدنی و سیاسی، اقتصادی و اجتماعی مسئله لرده فکرلر نڭ برله شووی بولسده بو اش عموم خلق ایچون نوگل بلکه علم و محاکمه قوتینه مالک بولغان علم وفهم صاحب لری ایچوندر. عموم آراسنده الفت پیدا بولا طورغان الک بیکل سبب ایسه هدیه لر بیرشو، اومه لرگه یورشو، قول وتل یاردملری ایتشو کیک نرسه لر در.

آلوب غنه طوررغه اوگره نمهو شرطی برله عوام و ساده خلق آراسنده

هديه بېر شو دوستلق سببى ايكانلىكى معلوم. بو حديثده، دوستلق سببلر ندىن شوشى (بېروگنه ياكه آلوغنه توگل بلكه بېر شو) قسمى ذكر ايتولسهده باشقه حديثلرده باشقه لرى ده ذكر ايتولدر.

(۱۳۶) ثَلَاثُ دَعَوَاتٍ مُسْتَجَابَاتٍ لَا شَكَّ فِيهِنَّ دَعْوَةُ الْمَظْلُومِ وَ دَعْوَةُ الْمَسَافِرِ وَ دَعْوَةُ الْوَالِدِ عَلَى وَلَدِهِ (۱).

ترجمهسى: «اوچ نورلى دعا، الله تعالى فاشنده مقبولدر، مونده شك يوق مسافر دعاسى، مظلوم دعاسى، بالاسى حقنده آنا دعاسى».

شولاي بولغاچ اوشبو كشيپلر نك ياخشى دعالرينى آلو و قهر دعالر ندىن صافلانو لازم، مساهله قىلو اصلا درست توگل. مگرده قهر دعالرنك قبول بولولرى ايچون اورنلى بولو شرط. مثلا بر آنا (يا كه آنا) اوزينك اطاعتلى و ياخشى بالاسى حقنده اوزينك آكسزلفى و يوق نرسه لر ايچون چدى آلنى آچولانوى عصيبلگى سببلى ياوز دعا قىلسه ويا كه بر مسافر اوزينك ظنينه اييه روب عيىسز بر كشى حقنده ياوز دعا ايتسه البته آنلر قبول بولمازلر. مظلوم دعاسندن مراد، ظن و نهمين برلگنه تعيين اينمى بلكه اوزينه ظلم ايتوچى كشى حقنده اجمالى و عهوى صورتد، گنه قىلنغان دعادر. قوياش كبك آچيق معلوم بولماغانك بر كشيپلر شيكه نو و شول شيكه نوگه بنا ايتوب تعيين لهب دعا قىلو ياكلش اشدر. آندىن صافلانو لازم. بلكه دعا قىلورغه مجبور لك بولسه تعيين اينمى گنه قىلورغه توشلى. دعا اوزى كيره كلى كشيپىنى تابار. امام ابو داود: «بر كشى بر نرسه كه لعنت قىلسه (قهر دعا قىلو هم شول حكمده) لعنت، كوك كه آشار لكن كوك ايشكى آچلماز، موندن صوكت يرگه توشار. برده آنى قبول اينماز، شوندىن صوكت لعنت اوكتغه صولغه كيتوب يوررده، توشار اورن نابهاغان سببلى لعنت قىلنغان نرسه كه بارر اكرده اول نرسه شول لعنت كه اهل بولسه شوكتا توشار ناگاه اول آكتا اهل بولماسه اول وقت لعنت قىلغان كشينك اوزينه قايتور» مضموننده حديث روايت ايتهدر (۲).

(۱۲۷) ثَلَاثٌ لَمْ تَسْلَمْ مِنْهَا هَذِهِ الْأَمَّةُ الْحَسَدُ وَالظَّنُّ وَالطَّيْرَةُ إِلَّا أَنْيَسَكُمْ بِأَلَمِ خَرَجِ مِنْهَا إِذَا ظَنَنْتَ فَلَا تَحَقِّقْ وَإِذَا حَسَدْتَ فَلَا تَبْغِ وَإِذَا تَطَيَّرْتَ فَاْمُضِ (۱).

ترجمه سی: «اوج نرسه دن بو امت سلامت بوامادی: حسد، سوء ظن، شوملانو. اگاه بولگنر شول نرسه لردن فورنواو یولینی سزگه اوگره تبهمی؟ سوء ظن ایتسه گنر، شول ظننگرنی حقیقت درجه سینه بتشد رمه گنر (اثرینی طشغه چبقارما گنر)؛ حسد فیلسه گنر، شوکا بنا فیلوب سوزگنر و فعلگنر برله برر اش اشلهمه گنر؛ شوملانسه گنر الله تعالی غه توکل فیلوب بولگنر غه دوام ایتوگنر»

حسد، بر کشیده بولوبده بوز و فلق غه قورال ایتولمی طورغان یا که اخروی نعمتنک کیتووینی آرزو قیلودن عبارت. اگردہ نعمتنک کیتووینی آرزو قیلمی بلمکه شول نعمت روشننده بر «نعمت» ننگ اوزنده ده بولووینی آرزو ایتسه آنسی «حسد» توگل بلمکه «غبطه» اسمنده بولور. غبطه ایسه درست بلمکه دینی عمللارده بولغانده ثوابلی بر اشدر. اوشنداق بوز و فلق غه قورال ایتلوب طوتولا طورغان نعمتلار ننگ کیتولرینی آرزو قیلو «حسد» توگل بلمکه «غیرت» اسمنده بولور. «غیرت» ده حرام توگل بلمکه مباح بر اش.

اخلاق عالملری «حسد» نی اوشبو مرتبه لارگه آیرالر: (۱) اوزی ایچون هیچ بر فائده بولمازلغنی بله طوروب بر نعمتنک کشیدن کیتووینی تلهو. (۲) کشیدن کیتوبده شول نعمتنک اوز قولینه کرووینی تلهو. حقیقت حالده شول نعمتی اوز قولنده ایتسه کیلوبده تنگی کشیدن کیتووینی شوکا وسیله بولغانلقدن غنه تلهو. (۳) شول نعمتنک نظیرینی اوزنده بولدراسی کیلو اما اوزنده بولو ممکن کورلماو سببلی بر تیگنر بولوب قالو ایچون تنگی کشیدن ده کیتوون تلهو. (۴) شول نعمتی اوزی ایچون تلهبده تنگی کشیدن کیتووینی تلهو.

اوشبونلردن برنچی مرتبه ده گیسى اڭ قباحت و ایڭ مذموم «حسد» در. ایکنچی درجه ده گیسى موڭار قاراغانده و اوچنچی درجه ده گیسى ایکنچی گه کوره ییکلره ک. دورتنچی درجه ده گیسى ایسه «غبطه» اسمنده بولوب مذموم توگل.

حسد ننگ سببلری: مجرد دشمنانلق، اوزی گنه نعمت اییه سی بولاسی کیلو. اوز اوزینه حسن ظنلی بولو کبک نرسه لردر.

«ھىسك بىرلە» «ظن» ۱۰۳ نچى ھىدىت شىرىفىدە سويلەنگان ايدى . شونىڭ
ايچون بو اورندە شوشى قىدر بىرلە قىناعت ايتولدى (۱).

«اۈچ نىرسەدن بو امت سلامت بولمادى» نىڭ معناسى «باشقە امتلار دە يوق
ايدى دە بو امتدە گنە بولدى» دىمك توگىل بىلكە «باشقە امتلار دە بولغان شىكىللى
بو امت دە بار» دىمىكىر .

ھىسك، سۇ ظن قىلو شوملانو، مسلمانلار ايچون درست نىرسەلر توگىل.
ايندى بىر كىشىدە اوزىنىڭ اختيارىدىن باشقە شوشى نىرسەلر بولسە رسول الله
ايسە شونىڭ گناھىدىن فورتولو يولىنى اوشبو ھىدىت شىرىفىدە اوگرەتەدۇر . ھىدىتنىڭ
معناسى بىك اهمىتىلى .

بعض كونلر و بعض آيلردىن، سىفرگە چىقوب كىتىكان وقتىدە بعض بىر كىشىلرنىڭ
اۈچر اولرىدىن، قارغا و يابالاق (بايقوش) طاوشلارنىدىن و بعض بىر سانلردىن
شوملانو و شونىڭ سىبىدىن اشدن طوقتالو، تىوشلى اشلردىن توگىل . اما ياخشى
نىرسەلردىن مىثلا سىفرگە چىققان وقتىدە طولى زىلارغە طوغرى كىلو يا كە
قابىقەدىن چىققان اوگىلغە اوتوب باروچىنىڭ «السلام عليكم» دىگان سوزىنى
ايشنو سىبىلى خىر امىد ايتو (تفأل قىلو)دىن ضرر يوق . سىفرگە چىققان وقتىدە ،
رسول الله «راشد، ھادى، نىجىچ» كىك سوزلر ايشنو سىبىلى كوگىللىدەدر ايدى دىلر .
اوشبو سىبىدىن سىفرگە اوزاتوچى كىشىلر، مسافر قوزغالو بىرلە «السلام عليكم،
سلامت بورگىز، خىرلى سىفر بولسون، راشدا ھىدىا» كىك سوزلر بىرلە قىچقىرسەلر،
مسافىرلرنىڭ اولىگى ايشتىكان سوزلرى بولو سىبىدىن كوگىللرى خوشلانور
وشوندىن صوڭ مطلوب توگىل نىرسەلر اۈچر اسەدە اهمىت بىر مازلر .

(۱۲۸) ثَلَاثَةٌ لَا يَكْلَمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْإِمَّانُ الَّذِي لَا يُعْطَى شَيْئًا إِلَّا
مِنْهُ وَالْمُنْفِقُ سِلْعَتُهُ بِالْحَلِفِ الْفَاجِرِ وَالْمَسِيْلُ إِزَارَهُ (۲).

ترجمەسى: «قىيامت كۈنىدە الله تعالى اۈچ تورلى كىشى بىرلە شىققىلى روشە
سويلەشماز . بىرگان صدقەسى بىرلە مىنت ايتوچى ، قماچىنى بالقان آند بىرلە
اوتكاروچى، نكبرلك يوزىدىن كىومىنى سۈرەتوب بوروچى» .

(۱) ھىسك ھىقندە چاھىظ نىڭ «الحاسد والحسود» اسمى ۱۲ بىتتە طبع ايتولگان بىر اىرى بار .
چاھىظ غە خاص بولغان لىنى عبارت بىرلە يازغانلىقتىن اوقور ايچون كوگىللى .

(۲) صحيح مسلم ج ۱ ص ۴۱ . جامع ترمىنى ج ۱ ص ۱۴۵ عبارت «مسلم» نكى .

منت، اوزينڭ بېرگان صدقه سېنى يا كه نېندى گنه بولسه ده اوزينڭ ايزگو-
لگىنى صائوا وسويله ودر. بو اش، الله تعالى كه گنه خاص بولوب بندهلر اېچون
درست توگل. «مين آڭكار استاذ بولغان وسبق اوگره نكان ايدم يا كه شوندى
وموندى ايز گولكلر اينكان ايدم» روشنده سوزلر سويله و مسلمان كشى اېچون
يارامى طورغان اشلدندىر. منت، ايز گولكلر باطل و ثوابىن محروم بولوغه
سييدىر. «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَفَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى..» (بقره ۲۶۶).
يالغان آند مسئلەلرى يوفار يده سويلەندى. نرسە اونكارو اېچون يالغان
آند اينو توگل حتى درست آند ايتوده تيوشسز اش.

ازار، عربلر ده آرقاغه سالونا طورغان جەيمە بولوب كبرلى وهوالى كشيلىر
موني پردهن سوره توب يورر بولغانلر. رسول الله ايسه كبر بولغانلقدن اوشبو
اشدن منع ايتەدر. مونده «ازار» اوزى مقصود توگل بلكە «كبر» مقصوددر.
شونڭ اېچون «كبر» دن باشقه قصد برله بولغانده ازارنى اوسدرب يورو
ياخود كبر اهللرينه مخصوص فورمەلر حتى كه فسقه كيوملر كييو، كل پوشلرنى
بوركلرنى قنغر سالوب يورولرده «اسبال ازار» قىيلندن ممنوع بولورغە ممكن.

(۱۲۹) حُجِبَتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ وَحُجِبَتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ (۱)

ترجمەسى: «تموغ، شهوت و نفس مرادلرى برله قاپلاندى، جنت كوڭل كه
آور بولغان نرسەلر برله پردهلەندى».

مقصود ايسه انسانلر نفس آرزولرى وشهوتلرى آرتندن يوروب تموغه
توشارلر و نفس كه خلافى عمللر قىلورغە آورسنوب جنتدن محروم بولورلر ديمكلر.
«نفس آرزوسى» ديگان سوزنى آشاو اېچو، اويون كولكوگه گنه حاصلارغە
يارامى. آنگ دائىرهسى بيك كيڭ بولورغە، آدم بالاسى اوزى هيچ فكرلەمەگان
حالده شوڭا آلدانوب فلاكت كه اوچارغە ممكن. غرورنڭ سببى، نى قنر كوب
بولسه دنيا ده مغرورلرده شول درجه ده كوبىر:

عامللر بار. عقلى و شرعى علملرنى كامل بلەر، نېندى گنه مشكل بر مسئلە
چيقدى ايسه خاطر و خياللارغە كىلمى طورغان روشده تحقىقلر قىلوب مشكللىكنى
يبارەلر، توبىلرنى چيشەلر.

(۱) احمد ابن حنبل مسندى، ج ۲ ص ۳۸۰ و ج ۳ ص ۱۵۳. صحيح بخارى، ج ۷ ص

۱۸۶. صحيح مسلم، ج ۲ ص ۳۴۸. عبارت «بخارى» نقى.

عابدلر بار. مونلردن بعضیلری بتون عمرلرینی عبادت برله و بعضیلری ده قرآن اوفو برله اوزدرلر. تراویح نمازلرنده قرآن ختم ایتلر.

شیخلر بار. بتون وقتلری مسجدرده، نمازلق اوستلرنده اوتنه و بتون سوزلری مراقبه و محاسبه، فکر، و ذکر، نماز و عبادت، نفل و مندوب، توبه و انابت کبک فضیلتلردن عبارت بولا.

بایلر بار. مسجدر و مکتبلر بنا ایتلر، صدقلرینی اولڭغده صولغده تارانلر و هر تورلی خیرات یولینه اعانت قوللرینی سوزالر. مونلردن باشقه لرده بار بلکه کوب.

هیچ شبهه یوق، اوشبو تورلی کوب خلقلر آراسنده الله تعالی نڭ رضالقی برله مشرف بولوچیلر، سعادت که ابرشوچیلر، دنیا و آخرتده فلاح تابوچیلر کوب بولور. شونڭ برله برابر مذکور اشلرنڭ صرف «نفس آرزوسی» ایچون قیلنلاری ده ممکن. اشلرنڭ ظاهرلرینه قاراب حکم ایتارگه یارامی بلکه حکم نیتلر و حقیقی مقصدلرغه قاراب بولا. مونی ده الله تعالی اوزی گنه بلهدر.

اوزینڭ عمل و عبادتلرنڭ، خیرات یوللرینه مال صرف ایتولرینڭ نفس آرزوسی ایچون بولوب بولماوینی بلهسی کیلگن کشی اوزینی احتساب قیلورغه و علامتلرگه فارارغه کیرهک. اوز حالینی نیکشررگه وقت تابماو خیرسزلک گه علامتدر.

نی قدر کوب عبادت و کوب خیرلی اش فیلسه کده اوزکنی الله تعالی قاشنده مقبول بنده دیب حساب ایتمه بلکه همیشه خوف برله رجا آراسنده بول. اوزکن باشقه لرنڭ «دین» و «منهپ» لرنه تعرض قیلمه، عمومی بر فلاکت کیلگنده شول حالنی اوزکن باشقه لرنڭ گناه شوملقلرینه حمل ایتمه، الله برله اوز آراکنی نوزه تورگه طریشد کشیلرنڭ اذیت بیرولرینه و سینی جفالولرینه خفا بولما، آنلرنی الله غه تابشر، اوزڭ ایچون سویمی طورغان نرسه نی کشی گده سویمه. نفسکنن امین بولما! «ان النفس لامارة بالسوء». دنیاده شوشی اشلردن آرتق ایشانلق از لمه، تابلماز!..

حدیث شریفنڭ عبارتنی نی قبر فسقه و آز بوئسه معناسی شول قدر کوب، شهوت گه ایبه رو ضررینی آڭلانوده. بلیغ و مفیددر. شونڭ ایچون علم اهللری بو حدیثنی «جوامع کلم» دن صانیلر.

۱۳۰) حَقُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ سِتٌّ إِذَا لَقِيَتهُ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ وَإِذَا دَعَاكَ فَاجِبُهُ
وَإِذَا اسْتَنْصَحَكَ فَانْصَحْ لَهُ وَإِذَا عَطَسَ فَحَمِدِ اللَّهَ فَسَمِّتَهُ وَإِذَا مَرَضَ فَعُدَّهُ
وَإِذَا مَاتَ فَاتَّبِعْهُ (۱).

ترجمه سی: «مسلمانانك مسلمان اوستنده آلتی حقى بار: اوچراساڭ سلام
بیر، ضیافت که چاقورسه بار، نصیحت ایتووڭنى اوتنسه نصیحت قیل، توچکروبده
الله تعالی که حمد ایتسه جواب بیر، آورسه حالینی صورا، وفات ایتسه جنازه سینی
اوزات!...».

«حق» دن مراد، «شول اشنی اشلو نیوشلی ومطلوب» دیگان سوز.
شونڭ ایچون آنڭ آستینه واجبلرده، سنت ومنوبلرده کره در. بعض حدیثلرده
اوچ وبعضیلرده بیش نورلی «حق» صانالوب، آنلر نڭ هر بری بوحدیثده ذکر
ایتولگان «حق» لر جمله سینه داخل بولالر.

برنجی حق «سلام». مسلمانلر بر بری برله اوچراشقان وقتلرنده سلام
بیرشولری «سنت» عمل بولوب هر ایکی طرف بر یولی بیرسه، شونڭ برله
«سنت» اوتله لگان بولادر. بر طرف صوڭغه قالسه آڭا نسبت برله بو اش سلام
آلو، سلام فایتارو، جواب بیرو اسمنڭ بولوب موڭا نسبت برله، فرض حکمینه کره در.
«السلام» سوزی الله تعالی اسملرندن بولوب سلام بیرو؛ «الله تعالی نڭ
اسمی سز نڭ برله، سز الله نڭ حفظنده سز» دیمکدر. وبعضیلر: سلام، سوزی
«سلامت» دن آله و سلام بیرونڭ معناسی: «سز گه سلامتک، بز نڭ طرفه زدن
ضرر یوق» دیمکدر، دیلر. ایکی معنا آراسنده کوب آیرما کورلمی. هر حالده
سلام بیرشو اوز طرفلرندن خوف وخطر یوقلقنی وخیر خواهلقلنی بلدرودن
عبارت بولغان بیک گوزل و بیک معنالی بولغان بر «شعار» (علامت) در. مونڭ
درجه سنده معنالی شعارنڭ باشقه ملتلرده بولوب بولماوندن خبرمز یوق.

سلام بیرو، «السلام علیکم»، «سلام (تنوین برله) علیکم»، «السلام
علیک»، «سلام علیک» کبک جمله لر نڭ هر بری برله تابولادر. صوڭغه قالغان
طرف (فایتاروچی، آلوچی، جواب بیروچی) «وعلیکم السلام»، «وعلیک السلام»
روشنده ادا قبله در. مونلر نڭ هر بری درست. لیکن هر کیم ایچون کیره ک

(۱) صحیح مسلم، ج ۲ ص ۱۷۴. تسمیه العاطس، تسمیه العاطس ایکسیده بر معناده.
توچکروچی گه جواب بیرو دیگان سوز.

آلسون و كبرهك بېرسون ، كبرهك كوب و كبرهك آز ، كبرهك اير و كبرهك خاتون بولسون الك ياخشى صېغه «السلام عليكم» در. اگرده «السلام عليكم ورحمة الله وبركاته» ديسه بېگرهك ياخشى .

بعض بر ابتدائي مکتبلرده اذان و اقامت همده سلام بېرو روشلرینی اوگرهتولرینی کوروب بېك شادلانغان ايدك . بو، تيوشلی بر اش . ياشدن ياخشى . اوگرهنگان سببلی بېك كوب آدملر، مآثور دعالرئی یاكلش اوقیلر، واوشبو بېك فسقه بولغان سلام صېغه سسینی ده بوزالر، ياخشى غنه قارلرنك و مدرسه كورگانلر کلمری معلوم آدملرنك : الصلا ، الصلا ، الصلا ، الصلا ، الصلا . معلیم ، السلام عليكم ، السلام عليكم ، السلام عليكم روشنك سلام بېرولری ایشتولدر . ایرلرنك ایرلرگه ، خاتونلرنك خاتونلرغه ، محرملر محرملرگه سلام بېرولری «سنت» بولسهده مهلكتمیزده بولغان خاتونلر آراسنده سلام بېرشو عادت توگل ایكلا . نلگینی ایشته مز و مونك سببی نیندی نرسه بولغانلقینی بلیمیز . اگرده معلملر اوز نظارتارنده بولغان قزلر مکتبلرنده شوشی عادتنی شائع ایتسهلر رسول الله سنتلرندن بر سنتینی احیا ایتكان بولورلر ایدی .

سلام بېرو طوغر و سنده نأ کیدلی بر ترتیب بولماسهده ادی دن اعلی گه ، عادتی آدمدن افضل غه ، اوزندن قورقو احتمالی بولغان کشیدن آندی احتمال بولماغان غه باشلاب بېرلووی مرغوب صانالادر . شونك ایچون کچوكلر الوغلرغه ، اونوب ناروچیلر توقتاب طوروچیلرغه ، آتلانوب باروچیلر جیهولیلرگه ، آزلر کوبلرگه باشلاب بېرلرلر . كوب خلق آراسندن برر کشینك سلامی بار کشی ایچونده ییته اما هر بری اوزلری ادا قیلسهلر ياخشى .

فقیهلر ، اوشبو اورنلرده سلام مکروه دیلر : قضا (حکم) مجلسی ، درس مجلسی ، قرآن اوقو و ذکر مجلسلری ، خطبه همده اذان و اقامت نکلانا طورغان وقت ، طبیعی حاجتلر اوتهوچی کشیلر آراسنده ، مونچه و حاجت خانه کبک اورنلرده وعهوما مشغول کشیلر آراسنده .

حدیث شریفده گی « اذا لقیته » (اوچراسهك) دیگان سوز آیرلشقان وقتلرئی چیقارر ایچون توگل . اوچراشقان وقتده سلام ، سنت بولغان کبک آیرلشقان وقتلرده سنت . مکتوبلرده بولغان سلاملرغهده اوقوغان وقتده سلام برله جواب بېرو تیوشلی دیلر .

ایکنچی «حق» دعوت که اجابت قیلو (آش غه ضیافت که چاقرسه بارو). بو،

مقصود بالذات بولوب چاقراغان صور نلرده گنه بولسه كيرهك. خلق چاقراغان وقتده خواجه اوزى بلوبى توگلمى كوب جماعت آراسنده نقشلى كلعدلر نك بربنه اسمى يازلوب ييارلنگان كشيلىر ايچون اجابت ايتوگه كوره ايتماو ياخشىراق بولور. خصوصا اوز اوستنده گى اشلىرى كىچكدر و لازم كيله چك و معناىز يرده وقت ضائع كينه چك، اوزينك سلامتلىگينه ضرر بولاچق ديب بلمسه بو وقتده اجابت لازم بولماز. دعوت كه اجابت واجب بولونك اصل سببى ايسه مؤمن قارنداشنى شادلاندرودر. شونك ايچون بووق، شوندى كشيلىر حقده غنه بولور. آكارغه قارلب وجودلرى برله عدملرى مساوى بولغان و چاقروچينك كوگلىنده كرمى طورغان كشيلىر ايچون «دعوت كه اجابت واجب» ديب آش مجلسلربنه بوروده معنا بولماز.

اوچنچى «حق» نصيحت. مسلمان كشى اوزينك مسلمان قارنداشى فائىدسينه بولغان نصيحتلرنى آيتو. و تيوشلى ديب بلمنگان مشورتلرنى بىروگه تيوشلى. صوراسه صوراماسهده بو اش سنت. حديئده گى «نصيحت صوراسه» ديگان سوز، اختراى بولغان قيد توگل. بلكه مسلمان كشى هر وقت نصيحتنى صورارغه تيوشلى بولغان ايچون گنه شول روشده بيان ايتولگاندر.

دورنچى «حق» توچكروپده الله تعالى گه حمد ايتسكان كشى گه رحمت برله دعا قيلو. توچكروچى كشى «الحمد لله» ديب، آنى ايشتوچى ده «يرحمك الله» ديب ايتورگه تيوشلى (۱) شوشى تر تيبده «يرحمك الله» ديب جواب بىرو اسلام حقلرندن بولادر. توچكروچى كشى حمد ايتماسه بو جواب، لازم توگل (۲).

بىشنچى «حق» آورو وقتده حال صور او (عباده قيلو). آورو حالينى صور او ده رعايت قيلورغه تيوشلى ادبلر بار. آنلرنى «نصيحت» رساله لرنك بيان ايندك. «حق» بولماسهده مسلمان توگل كشيلىر گه عباديه فيلودن شريعت منع ايتماز. امام بخارى بو خصوصده «باب عبادة المشرک» ديب آيروم بو باب قويوب رسول الله حضر تلرينك اوز خادمى بولغان يهود يكي تيبى همده عمى ابوطالبى عباديه قيلو و بىنى روايت ايتهدر (۳) (مذكور حديئتن چيت دين اهللرندن خادملىر طوتو درستلىگينى آكارغه ممكن).

(۱) صحيح بخارى، ج ۷ ص ۱۲۵.

(۲) صحيح بخارى، ج ۷ ص ۱۲۵.

(۳) صحيح بخارى، ج ۷ ص ۶.

النجی «حق» وفات ایتکان مسلماننی قبرگه اوزاتو. «قبرگه اوزاتو» دیگان سوزگه میتنی جهازلاب کومو و جنازه نمازینی اوقو کره در. آدم بالاسی حرمتلی بولغانلقدن آنک وفات بولووی ایچون قایغررغه، اوزاتو طوغروسنده وارثلری و یاقنلرینه یاردمله شرگه، خاقلرینه تعزیه قیلورغه تیوشلی. اوزاتو و تعزیه قیلو حقندهغی ادبیلرنی رعایت ایتولازم. تعزیه، جراحت اوستینه طوز صالو قیبلندن (قایقونی کوچله ندرلک روشده) بولماوی، اثرلی و فسقه لقی برله ادا قیلنوووی مطلوب. «ای فانداسلر! اولم قایچان بولسده برکیلچک، آندن فور تواقی یوق. ایندی صبر قیلگیز! بنده نك وظیفه سی الله تعالی حکمینه بوی صونودر. الله تعالی میت که رحمت ایتسون، سزگه صبر وصبرگیز بر ابرینه ثواب بیرسون!» کبک سوزلر کافیدر.

کور شو، مسلمانلق حقندن بولماسده گوزل بر عادت صانالادر. رسوللله نك کور شووی درست حدیثلر برله ثابتدر. مصافعه نك لغت معناسی اوچ یوزینی اوچ یوزینه قارشى قویو معناسنده بولوب شوشى معنا صادق بولغاندن صوك کیرهك بر قول و کیرهك ایکی قول برله بولسون، فرق بولمازغه تیوشلی. «مصافعه ده ایکی قول برله بولو سنت» دیب بر قول برله کور شونی منع ایتوچیلردن دلیل صورالادر.

۱۳۱) الْحَلَالُ بَيْنَ وَ الْحَرَامِ بَيْنَ وَبَيْنَهُمَا مُشَبَّهَاتٌ لَا يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ فَمَنْ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ فَقَدْ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ (وَقَعَ فِي الْحَرَامِ) كَرَأَى حَوْلَ الْحُمَى يَوْشَكَ أَنْ يَوَاقِعَهُ إِلَّا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حُمًى إِلَّا وَإِنَّ حُمًى اللَّهِ فِي أَرْضِهِ مُحَارِمَةٌ إِلَّا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ إِلَّا وَهِيَ الْقَلْبُ (۱).

ترجمه سی: «حلال هم حرام نرسه لر بیان قیلنمشلردر. حلال برله حرام آراسنده شبهه لی نرسه لر بولوب مونلرنك حکملری بیک کو بئرگه معلوم توگل. بر ذات شبهه دن صافلانسه اوزینك دیننی، عرضینی (یوز صوبینی) صافلاغان بولور.

(۱) صحیح بخاری، ج ۱ ص ۱۹ صحیح مسلم، ج ۱ ص ۴۶۹. لفظلر «بخاری» نقی. «وقع فی الحرام» دیگان جمله، صحیح بخاری نسخهلرندن توشوب قالغان. «حمی» سوزینك تفسیری ۲۱۱ نجی حدیث شرحنده سویله نور.

بر کشى اگرده شبهه لرگه مرتکب بولسه حيوانلر يورتودن منع ايتولگان يرگه بىک ياقين يرده حيوانلرينى آشاتوب يورتوچى کتوپچىنىڭ حيوانلرى، منع ايتولگان ير (حى) گه کروب کيتولرى ممکن بولغان بىک شبهه لرگه مرتکب بولوپچىنىڭ ده حرام غه توشووى ممکن بولور. اگاه بولگىز! هر بير پادشاهنىڭ حى سى (حيوانلر کررگه يارامى، صافلانوب طورا طورغان) يرى بولور. اگاه بولگىز! الله تعالى نىڭ يرده بولغان حى سى (صافلاو يرى) حرام نرسه لر يدر (شونلارنىڭ تيره سنده يوررگه يارامى بولا). اگاه بولگىز! حقيقت حالده تهنده بر ايت کيسا گى بار، شول توزوڭ بولسه بتون تهن توزوڭ، اگرده شول ايت کيسا گى بوزوق بولسه بتون تهن بوزوق بولور. اگاه بولگىز اول تهن کيسا گى «قلب» در. بر نرسه نىڭ اوزى ياکه نوعسى حقنده منع ايتوب نص کيلمگان ويا که شول زمان طبييلرى اول نرسه ده انسانلرنىڭ روحلرينه ياکه بدنلرينه ضرر بيره طورغان آغو بارلغينه اتفاق قىلولرى معلوم بولماغان نرسه لر حلال بولوب اوزى ياکه نوعسى حقنده نص کيلمگان ويا که شول زمان طبييلرى اول نرسه ده انسانلرنىڭ روحلرينه ياکه بدنلرينه ضرر بيره طورغان آغوبارلغينه اتفاق ايتولرى معلوم بولغان نرسه لر حرامدر. منع ايتوب نص بارلقى حقنده مجتهدلر آراسنده خلاف بولغان ويا که ياکا ميدان غه چيقوبده زمانه طبييلرى طرفندن تحليل ايتولمگان نرسه لر مجتهدلر آرسنده غى نزاع اوزولمگان هم ده طبييلر طرفندن تحليل ايتلوب قرار بيرلگان ساعت گه قدر «مشبهات» اسمنده بولوب طوررلر. حديث شريف ايسه اوشبو «مشبهات» اسمنده بولغان قسمدن صافلانوب طوررغه قوشا هم ده «قلب» نى اصلاح قىلوغه نحرىض ايتمه، موکاده دليل ايتوب بتون اعضالرنىڭ شوڭا تابع بولووينى ايراد قىلدر.

۱۹۳۲) خُذُوا مِنَ الْعَمَلِ مَا تُطِيقُونَ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَمَلُّ حَتَّى تَمَلُّوا (۱).

ترجمه سى: «عمللرنى اوزگىز طاقت کيتورلرک بولغان قدر اختيار ايتوگىز وياالماگىز، سىز اوز عملگىزنى کيسمى طوقتانىمى طوروب خيرلى جزا و ثواب بيرودن الله تعالى ده طوقتاماز».

(۱) صحيح بخارى. ج ۲ ص ۲۴۴. احمد ابن حنبل مسندى. ج ۶ ص ۲۴۴. بوحديشه گى «ملال» يالقو، آرو معناسنده بولغانلقدن الله تعالى حقنده درست بولمى وصورت طوتتى. شونڭ ايچون ترجمه ده بر آرز براق معنا بولسه ده «طوقتامى» ديب معنا بيرلدى.

رسول الله حضرت تارینه «عولاء» بنت توبت (مصرف او فورغه کیرهك) تونده یوقلامی بلسکه نماز اوقوب اوتکاره» دیگانلر ایدی. رسول الله شونی مکروه کوردی حنی نوسی بوزولدی وشوشی حدیثنی سویلهدی (۱).

رسول الله حضرتلاری عمل و عبادتلر نك آز بولسده دوام ایتوب طور و وینی سویه در ایدی. شونك ایچون بو حدیثده اوزکز دوام ایتدررگه کوچکز بیتارلك روشده گی عمللرنی اختیار فیلوگز دیب نصیحت ایتدر. عبادت فیلوورغه کرشوبده آروب طوقتاو آندن بیزوگه سبب بولغانلقدن رسول الله، عبادتدن بیزدره سی کیلمی بلسکه هر وقت شوق و محبت برله بولونی آرتق کوره در. بو حال باشقه اشلرده شولای. کیچدن اوزاق وقت کتاب فاراب اوطوروچیلر یا که یازو یازوچیلر ایرته برله ایرنوب ویالقوب غنه طورالر، بایتاق وقت قوللری اشکه نیم یوری. کیچدن ایرته یاتقان وقتلر نده ایرته برله ییکل و آچیق ذهن برله طورالر ده شوق و محبت برله خدمتلرینه کرشه لر. اشلری بیک برکاتلی بولا. رسول الله حضرتلاری شوشندی حال گه اشارت ایتدر.

عمل و عبادتلر نك بر قسمی شریعت طرفندن الزام قیلنغان. مونلرنی قالدر و حقنده بندلر نك اختیارلری یوق. لکن بو عمللر آز بولغانلقدن ملال کیتوررلك درجه ده توگللر. ایکنچی قسمی ایسه سنت، مستحب کیک اختیاری عمللر. بو حدیثده گی نصیحت شوشی صوگفی قسم حقنده. بررنورلی عمل گه عادت ایتوبده صوگندن آنی تاشلاو حرام اش توگل. شولای بولسده نفرت ایتو معناسی آکلاشلو سبیلی گوزل اشده توگل.

عبدالله بن عمرو بن العاص حضرتلاری بر کون روزه و بر کون افطار فیلونی عادت ایتکان ایدی. آخر عمر نده اوزی: «یاشم الوغلانندی، بو عادت آور کیله باشلادی» دیب سویله گانلگی مرویدر.

قرآن شریف: «یرید الله بکم الیسر ولا یرید بکم العسر» (بقره ۱۸۱) «وما جعل علیکم فی الدین من حرج» (حج ۷۷) دی. اول گیمینی: «الله تعالی سز مکلفلرگه آورلقنی توگل بلسکه ییکللك تلیدر» و صوگفیمی ده «سز مکلفلرگه الله تعالی دینده آورلق یاصامادی» مضموننده در.

رسول الله دن: «لا تشددوا علی انفسکم» (آور عمللر الزام ایتوب نفسلرگزگه آورلق فیلمه گز)، «ان الله تبارک و تعالی یحب ان تؤتی رخصه

كما يكره ان تؤتى معصيته» (الله تعالى گناه اشلەنمەنى، سويگانى قىيلىندىن رخصتلىرى اشلەنمەنى دە سويەدر) كېك حديثلار بار، مونلارنى معتبر محدثلار رايىت ايتەدر.

بو صوڭ وقتلر دە اسلام دنيا سندنە مريدلەك، شىخلاك شائع بولدى. مونلار اوزلر يىنى «تصوف» غە نىسبەت بيرەلر (۱) وشول جەتەدن اوزلر يىنى «اهل تصوف» دىب يوروتەلر. الەكەن مەدرسەلر دە طوروب اعتقادلر يىنى تصحيح قىلغان وصوڭندىن بولسە دە كىتاب سنت علملر نەدىن خەبەر دار بولوب اوز ھاللر يىنى اولچى بلورلەك قەدرتلىرى بولغان آدملر بىرلە سوز مەز يوق. آنلار اوز اشلر يىنى اوزلر بلورلر. لەكىن قەربەلر دە وشەرلر دە طوروچى واوزلر اصطلاھىنە كورە «ايشانلر غە تابشروچى» نادان خلقلر ھەقىقەتە عمومى صورىتە بىر ايكى جەملە يازار غە لزوم بار. نادان خلق آراسىندە ايشان غە تابشرو و شول مناسبەت بىرلە غەرىب و عەجىب عەقىدەلر تارالووى و آللردىن آللر غە، يورتلردىن يورتلر غە سرايت قىلووى انكار ايتارلەك در جەدىن اوزغانلغى معلوم. الله تعالى نى شوشى باش كوزى بىرلە كورو رسول الله ھىزەنلر بىرلە طوغرى بىن طوغرى سويلە شو، ايشانلر غە غەيب عالمى بىلنوب طورو و مريدلر نەك كوڭللر نەدىن بولغان فەكرلر ايشانلر غە معلوم بولو، شىخانلر نەك تەقدىرلر گە تەصرف ايتولرى و اولم وقتلر نەدىن مريدلر نەك ھىزەنلر يىنى كىلوب بىتولر يىنى درىست كورولر؛ بىر شىخ مريدلر ابر و خانولر قارت و باشلر عموما مەجرىم بولوب ھىبەت قىلو، ايشان غە تابشروماغان اماملر غە اويوب نەماز اوقودن تارتىنو و شىخانلر گە تابشروماغان كىشىلر نى آخرىتە ھىلاك بولوچىلردىن صاناو، ايشانلر نەك ھىزەنلر نەدىن يورويچىلر ھەر نورلى دىنى مەسئوليتلردىن آزاد دىب بلو، نەماز اوقوغان وقتە ايشانلر نەك صورىتىنى كوڭلە طوتو و اوشبو قىيلىدىن بولغان عەقىدە و علملر اسلام دىنى بىرلە فەىل تەطبيق بولماسە كىرەك. ھالبوكە مريدلر نەك نادانلر آراسىندە بو نەرسەلر بىك شائعدر. نادان مريدلر ھەقىقەتە مەجرىم، فەكر و عەقىدەلر يازماى طور، ادبىياتمەز غە كرىمى، اكر دە مەقتەر آدملر طرەندىن يازلوب بارلسە و رسالەلر ھەم كىتابلر نەرتىب ايتلوب مەتبوعات دنيا سىنە نشور قىلىنسە بىك دەشتلى نەرسەلر مەيدان غە چىقاچقىدر.

(۱) «تصوف» و «صوفى» سوزلر ھىزەن ۲۱۳ نچى يىلدىن صوڭ ايشتولە باشلادى شوڭا قەبر اسلام دنيا سندنە بو اسملر نەك بارلغى بلىنى. يونانلر دە «صوفى» اسمىندە بىر فرقە فلاسە بارلغى معلوم.

فریه لر نڭ برنده فرق یل امام بولوب طور وچی بر مرید: «ایندی بز نڭ حضرت (اوزینک شیخی بولا) مریدلرینی رسول الله درجه سیننه یتشدر رگه طریشادر» دیگانینه فارشو «صوڭ، حضرت اوزی شول درجه گه یتکانمی؟» دیگانلر. حضرت ده: «ایندی اوزی ئله فایچان اونکان!..» دیب جواب بیرگان. عمومی آش مجلسنده بولغان بو واقعه خبرینی بیک آز واسطه برله گنه ایشتنک. بو کونده سلامت بولغان بر امام اوزمزگه اوشبو ماجرائی سویله دی: اورام برله بارغانده بر مسجد قارتمز نڭ کولته تویه گهن آرباده آت یانندن فارچی برله ایکسینک تارتشوب بارغانلرینی کوردم ده «اوغلک برله کیلونک فایده لر؟» دیدم. «آنلر فلان کشیده صحبت ایتلر، آشارمزغه بتکان ایدی، آرش آلوب فایتوب فارچی برله ایکاو صوغامز» دیدی. اشمی تاشلادم ده فلان کشی گه باردیم، باب یاش ایرلر و خاتونلر، اوغللر و کیلونلر حلقه یاصاب اوطورالر، ایشان حضرتنک بر خلیفه سی کیلگن ایکان شونک برله صحبت ایتلر... واقعه نڭ موندن صوڭغبسینی کوچرو موافق توگل.

موندی عقیده و معاملر گه بر آزغنه بولسه ده شریعت قاعده لرینی بلمگان ایشانلر و شیخلر اوزلری ده رضا بولماسلر کیره ک. خصوصاً موکا اوخشاغان اشلر حقیقی «تصوف» اهللری تحمل قیلر طورغان حاللر توگل. شونک ایچون ایشانلر و شیخلر بو طوغروده برر تورلی چاره کورلر قاش نوزه تمک بولوب کوز چیقارو تیوشسز اش بولسه تصوف غه کرتوب ایماندن آبروده تیوشلی بولماز. عوام آراسینه «تصوف» تارانودن اهل اسلام هیچ وقتده خیر کورمادی، موندن صوڭغنه خیر کورووی بیک شبهه لی.

عوام خلقلنی ارشاد قیلو مقصود بولسه آنارغه الوغ و درست یول برله ایمان و اعتقاد، حرام و فحش لرینی بلدررگه، فرض عمل روشلری هم ده مسلمانلر آراسنده رعایه سی لازم بولغان حقلر برله آشنا ایتارگه تیوشلی. یوقسه معناسی بلمگان اصطلاحلر، کوپ کشیلر نڭ ذهنلری ایرشورلک بولماغان رسمی عادتلر، عوامنی یاخشی بولغه آلوب بارماز. بو آنلر نڭ طاقت کیتوره چک اشلر نندن توگل. «کلموا الناس علی قدر عقولهم»، «ما حدت احدکم قوما بحدیث لا یفقهونه الا کان فتنة علیهم» معلومدر.

بر اشنی گناه و قصورلق بلوب اشلو برله طریقت و تصوف اسمندن اشلو آراسنده غی آیرما، بر برله کوک آراسنده غی آیرمادن بر اقدرد.

«مېن بىر گناھلى بىندەمن، اوستومە يۈكلەنگان فرض ھەم واجىبلاردىن بى خېر
 طورىسىم، البتە ياخشى بولماز. شۇنىڭ ئىچۈن اوزمە يول باشچىسى قىلوب بىر
 شېخكە ئابىشلىسىم ۋە شۇنى اوزمە مۇشۇ ئىتوب طوتسىم نېچۈك بولۇر؟»
 دېيىپ سوراۋچىغە مۇقىي مۇھەممەد خۇسرو تۇرى اوشۇ مۇسۇندە جواب بېرىشىدىن:
 بۇ تەقدىردە بىر مۇشۇ ئىتوب ئىچىمەكچىمەن. مېن سېڭا مۇشۇ ئىتوب بولۇر
 كۆرسەتەم: اوزۇڭ بىلگەن قىرغاق ئىشلىرىنىڭ اخلاص بىر قىلۇرغە ئىشەنچ
 كۆڭلۈڭ بىر تۈرلۈك شېخە تۇشىدىمەن، اوزۇڭ ئىشلىرىنىڭ بىر قىلۇرغە
 سورا!... كىشى ھەق ۋە ئىشلىرىنى رەتتە ھەق ۋە ئىشلىرىنى رەتتە ھەق ۋە
 رۇزە ۋە نىياز، زىكات فرض ئىكەنلىكى ھەمە ھەق ۋە ئىشلىرىنى رەتتە ھەق ۋە
 بىر قىلۇرغە ئىشلىرىنى رەتتە ھەق ۋە ئىشلىرىنى رەتتە ھەق ۋە ئىشلىرىنى رەتتە
 دوام قىل. اخلاص بولسە ئاز ھەمە ھەق ۋە ئىشلىرىنى رەتتە ھەق ۋە ئىشلىرىنى رەتتە
 رىئالىي ئىشلىرى، مۇھەممەد ئىتوبىنىڭ ئىشلىرىنى رەتتە ھەق ۋە ئىشلىرىنى رەتتە
 قىلەن. رىئالىي ئىشلىرى: « بىلگەنلىكى بىر قىلۇرغە ئىشلىرىنىڭ بىلگەنلىكى
 لىيەن ھەق ۋە ئىشلىرىنى رەتتە ھەق ۋە ئىشلىرىنى رەتتە ھەق ۋە ئىشلىرىنى رەتتە
 كىرەنلىكى. يوق. چىن مۇشۇ بىر قىلۇرغە ئىشلىرىنى رەتتە ھەق ۋە ئىشلىرىنى رەتتە
 شۇلاي بولمايلا ھەق ۋە ئىشلىرىنى رەتتە ھەق ۋە ئىشلىرىنى رەتتە ھەق ۋە ئىشلىرىنى رەتتە
 ئورغان كىشىنى ئىشلىرىنى رەتتە ھەق ۋە ئىشلىرىنى رەتتە ھەق ۋە ئىشلىرىنى رەتتە
 سېڭا قول سوزغان ئىشلىرىنى رەتتە ھەق ۋە ئىشلىرىنى رەتتە ھەق ۋە ئىشلىرىنى رەتتە
 بىلگەنلىكى ئىشلىرىنى رەتتە ھەق ۋە ئىشلىرىنى رەتتە ھەق ۋە ئىشلىرىنى رەتتە

✱ ✱ ✱

سوزنىڭ قىسقەسى آلودەغى اش كىشىلىرى وعوموما نادان خەلقلىرنىڭ «تەصوف» بىرلە شەكىللەنۈپ، «كۆڭل ساباغى» ئارتىدىن يورۇپ اوزلىرىنە فرض بولغان عملاردىن مەحرۇم قالولارى «خدا من العمل ما تطيقون» گە موافق اشلىرى توگىل. بىر مىسجىدە ايكندى نمازى اوقوب چىققانمزدىن سوڭ شول مىجلەنىڭ بىر كىشىسىنە: «عجب ايندم كرگان بر كشى، نفل نمازى اوقى» دىگان ايدىم. «آناڭ قاراووى آنلار مىسجىددى باشقىە یرده فىضلىرىنى اوقويمىلار، بازاردىن آراتى اېچوب ايسىروب فايىتالار!..» دىب جواب بېردى .

بو خصوصاً بازاچق سوز كوب لىكن مونلرى ده ييتار بللكه آرتق ده بولغاندر.
خطا قيلغان بولسه ق الله نهالى عفو ايتسون. «غفر انك ربنا واليك المصير».

۱۳۳) خَمْسٌ مِنَ الْفِطْرَةِ الْخِتَانُ وَالْإِسْتِحْدَادُ وَنَتْفُ الْأُيُوتِ وَتَقْلِيمُ الْأَطْفَالِ
وَقَصُّ الشَّارِبِ (۱).

ترجمه سی: «پیش نرسه، اولسگی پیغمبرلردن فالغان ایسکی سنتلر دندر: سنت قیلو، یاشرون اورندهغی همده قولتق آستندهغی نوکلرنی کینارو، ترناقلرنی آلو، مییقنی کیسو».

بو حدیثده «پیش نرسه» دیب ذکر ایتلو ایسکی سنتلرنک بيش گنه بولویینی بلدرمی، موندن آرتق بولورغده ممکن. بعض بر حدیثلرده مونده ذکر ایتولگان بيش اوستینه اوشبونلر آرتدرلادر: ساقالنی بتون یورتو، مسواک استعمال قیلو، بورننی چایقارو، بارماقلرنک بوون اوستلرینی یووو، استنجا قیلو، آوزنی چایقارو (۲).

بو اشلر، مسلمانلر ایچون فرض اگرده مونی قیلماسلر گناهی بولالر یا که مسلمانلارینه ضرر کیلدر، دیگان سوز توگل. بلکه اولسگی پیغمبرلردن بو امت که میراث بولوب فالغان یاغشی عادت دیگان سوز. شونک ایچون موندی نرسهلر حقنده کشیلرگه به یله نوب یورو و آرتلرنده غیبتلرینه نوشو، قاش یاساو نیتی برله کوز چیقارونک اوزیدر.

بالالرنی سنت که یورو مسئلهسی بیک معلوم. بو طوغروده بیلگیلی بریاش و آی یوق. شولای بولسده بالغ بولغان وقتغده قدر سنتلی بولو تیوشلی. سنتلر واجبی یا که سنتی؟ بعض عالملر (ابو حنیفه برله مالک و شافعی شول جملهده) قاشنده واجب بولوب کوبرهک عالملر قاشنده سنتدر. یدنچی کونده سنتلونی بهودلرگه اوخشاو بولغانلقدن مکروه صاناوچیلر بولسده مونلرنک بو اشلری شرعی دلیلگه مبنی توگل. اگرده طیبیلر، ضرر یوق دیسهلر یدنچی کونده بولسده آندن الگاری و صولک بولسده یارار. سنتلر و حقنده بو کونگی خریستیان دوقفورلردن بر ذات اوزینک بر اثرنده اوشبو سوزلرنی یازادر:

«سنتلرده بیک زور ایکی ثورلی فائده بار: نظافت (پسا کلک) و یوغشلی خسته لیکلردن قورقنچسزراق بولوق. اوشبو حکمت ایچون بو کونده آروپا

(۱) صحیح بخاری، ج ۷ ص ۵۶، الموطأ، ص ۳۶۸.

(۲) صحیح مسلم، ج ۱ ص ۸۸. آوز چایقارو حقنده راوینک شبههسی بار.

و آمریکا خلقلرنده بو عادت بیک شائع بولوب بار. مونلرنڭ آکلیراقلری بالا-
لرینی سنت که بیرلر بواشنی دین نقطهسندن توگل بلکه سلامتک نقطهسندن
اشلیلر، شولای بولسه ده بیک یاخشی ایتلر. کاشکی بو عادت بتون دنیاغه فاش
بولسه چی!...».

ختان بورچی کشینک اوستندن، صیبر حقنده ولیلر اوستندن نوشار ایچون
باری سنلنگان بولوغنه تیوشلی. سنللهوچی کیرهک مسلمان بولسون و کیرهک
باشقه بولسون آیروملق یوق. «سنللهوچیلر، سلمان فارسی نسلندن بولورغه
تیوشلی» دیگان سوز اصلسذر. علمینی بلسه نلهسه کیم سنللهسون باری بر.
قولتی آستندهغی همده یاشرون اورنلردهغی یونلرنی، ترناقنی قرق
کوندن آرتق یورنمار تیوشلی بولو حقنده حدیث روایت ایتلر. ضرورت
وقتله البته مستثنی بولادر. اگرده برر تورلی وقت قویلماسه بعض آدملرنڭ
آرتق مساهله فیلولاری و بعضیلرنڭده بتونلای شوندی اشلر برله شغللهوب
همر اونکارولری لازم بولورایدی. شوشندن حاللردن صافلانو ایچون برر
تورلی وقت قویوب چیکلرگه لزوم بار. قرق کون ایسه اورتا و عدل بر
مدتدر. قیامت کوننده نجس حالنده نهنگه فایتولرندن قورقوب، غسل لازم
بولغان وقتده نوکلرنی کیتارماو، ساچنی تاراماو، ترناق کیسماو برله نصیحت
قیلوچیلر بولسه ده بو سوز، شریعت قاشنده اشانچلی بر دلیلگه بنا فیلمنی بلکه
قارا عقل برله گنه سویله نهدر.

میبقنی کیرهک اوزی کیسسون و کیرهک باشقهلردن (پاریکماخیلردن)
کیسدرسون، بورچ توشه و سنت نابولادر. اما نی قدر و نی روشده کیسارگه
کیرهک؟

بعض عالملر بتونلای قورغه کیرهک دیلر. کوفه عالملری، ابوحنیفه و زفر،
ابو یوسف و محمد، شافعی و آنک شاگردلری اوشبو مذهبه درلر. بعضیلر
ایسه ایرن کورنورلک ایتوب کیسارگه تیوشلی؛ میبقنی قرو مثله (تهننی بوزو
بول) دیلر. امام مالک و باشقه بیک کوب الوغ آدملر اوشبو سوزدهلردر (۱).
مونلر «خالفوا المشرکین و فروا اللهی واحفوا الشوارب» (ساقالترین یبارکز
و میبقلرنی آلکز!) دیگان حدیثگه (۲) «ایرنکز کورنورلک ایتوب آلکز!»

(۱) یؤخذ من الشارب حتی یبدأ اطراف الشفة و هو الاطار ولا یجزه فیمثل بنفسه. البوطا.

ص ۳۶۸.

(۲) صحیح بخاری. ج ۷ ص ۵۶.

دیب معنا بیرهلر.

برکشی میبقنی بتونلای قرسه یاکه ایرنی کورنورلک ایتوب کیسه، اول شول حالنجه طورمی اوسکانلگی بر ایکی کوندن بلنه باشلی. اولگی صورتک بورکولوب یاکا میبق چیقارغه و صوگفی صورتده بر وقت ایرن فاپلانورغه ممکن. اما مدت بیک اوزون، فرق کون بار. بوکشی میبقلی یاکه زور میبقلی بولوب یورسونمی؟ و یاکه فاپچیسی برله پچاغینی یاننده یورتوب آرنه فرصت بولو برله میبقینه بابوشسونمی؟.

شرح یازوچیلردن الوغ بر عالم: «یبارلورگه تیوشلی توکلر حقنک رسول الله فرق کوندن آرتق طومازغه فوشدی. شوشینک برله عمل قیلورغه تیوشلی، اما آکا قدر اوسه ایکان اوسه بیرسون، آنی کیتارو لازم توکل، اول کشی سنت که خلانلق ایتوچیلردن صانالمی» دی (۱).

موکا کوره میبق کیسو یاکه فرو سنت، دیگان سوزنک معناسی: فرق کوندن آرتماو شرطی برله فرو یاکه ایرن کورنورلک ایتوب کیسو برله سنت ادا قیلنه، فرق کون ایچنلگی اوسووبنک ضرری یوق، مشرکلر بتون عملری بوینجه کیسمیلر ایدی» دیگان سوز بولادر.

ساقالغه پچاق تیدرو یاریمی یوقمی؟ «رسول الله، ساقالینک اطرافندن ده اوچندن ده کیسه در ایدی» دیب حدیث روایت ایتوچیلر بار. هر حالک میبقنی کیسمی و ساقالنی قروب یورو شریعت نظرنده ایسکی سنتلرگه خلاف اش بولسه ده حرام اش توکل. موندی خصوصلر ده آرتق قاتبغلق کوزساتو مناسب بولماسه کیرهک.

سواک، تشرنی یوو و صافلاودن عبارت. کیرهک آغاچ برله بولسون و کیرهک باشقه نرسه لر برله بولسون. طب جهندن ضررلی بولماسه آت قلندن باصالغان شوکله لر برله مسواکله وده یارار. سواک ایچون مخصوص بر وقت یوق شولای بولسه ده نماز اوقوغان وطهارت آلفان وقتلر ده، آشاغان ایچکندن و اویقودن طورغاندن صوگ و آوز ته می اوزگارگان وقتک مسواکله و مستحبر. اش کشیلرینک بارماق بوونلری کرله نوچه ن بولغانلقدن آبروم دقت برله یوووب طوتوغه لزوم بار. ترناق آستلرینه کر اوطورسه آنلرینه ده کیتارو تیوشلی.

حديثلارده ساچنى قرقو و ساچنى يبارو سنت ديگان سوز كورنمى. بالعكس رسول الله ﷺ ساچى ييتو يورگانلىگى حقننه معتبر اصللارده حديثلار بار (۱). درست حديثلارده رسول الله ﷺ ساچى قولاق يوشاقلارندن يورگانلىگى حتى آندنده اوزون بولوب طلوم ايتولگانلىگى روايت قىلنهدر. حديثيه واقعده سنده، وداع چچنده ساچنى بتونلای قردرووی آلتغان بورتكلر نك شوننده بولغان صحابه لرگه بيرلگانلىگى معلوم.

خلاصه: ساچنى بتونلای قروب يوروده، ييتكزوب يوروده مباح اش. ناقر يورتوچى مجوسلرگه اوخشاو نيتى برله ساچنى قردرو و بعض برچيت ملتارگه اوخشاو نيتى برله ييتكزوب يوروده گناه بولورغه ممكن. رسول الله ﷺ اوخشاو نيتى برله ييتو يورتوسه ثوابلى بولاچقى معلوم. موندی اشتر نيت كه قاربدر. «انما الاعمال بالنية و انما لكل امرئ ما نوى».

خلقمز آراسنده الك كوب سويلنه طورغان نرسه ساچ ساقال، ميبق مسئلهسى بولغانلقدن بزده بو ييرده بر آز سويلرگه مجبور بولدى. بو كونده چيت ملتار آراسند ساچ، ساقال، ميبقنى ييتكروب يورويچيلرده بتونلای قروب ناقر قیلوب يورويچيلرده بار. شونك اوچون اوخشالودن قاچو صافلانو ممكن توگل. برسندن قاچقان كشيبنك ايكنچى برينه اوخشاووی لازم بولوب كيلدر.

(۱۳۴) خَيْرُ الْأَصْحَابِ صَاحِبٌ إِذَا ذَكَرْتَ اللَّهَ أَعَانَكَ وَإِذَا نَسِيتَ ذَكَرَكَ.

ترجمهسى: «ايبدهشلرنك خيرلىسى شوندى كشيبركه الله تعالىنى ذكر ايتسهك شيكا ياردم قىلور، الله تعالىنى اونوتسهك خاطرگه توشر».

الله تعالىنى ذكر قىلو برر ايشانغه تابش لوبده تسبيح برله صاناب «الله» اسم شريفنى ايتوب اوطورودن غنه عبارت توگل بلكه آكار كوره عامدر. ذكر تل برلهده، كوگل برلهده، اعضالر برلهده (مثلا نماز اوقو كبك) بولورغه ممكن.

تيوشلى توگل بر اورنغه چيققانكندن صوك «يوق يارامى، بو اشگه الله تعالى رضا توگل» ديب طوقئالسك «الله»نى ذكر ايتوچيلردن بولاسك. شوشى اشگه ايبدهشك رضا بولسه اول اعانت قىلوچيلردن صانالور. شوندى اورنغه

بارغان وفتكزده ايده شكز سزگه: «بو اشمزگه الله تعالى رضا بولمى» ديسه ده يولكز دن دونه كز «الله» اسمنى ايسكزگه توشروچى بولاسز. شوشى اش، چت چت اينوب نويمه برله يوزلر و مكلر تسبيح صائواغه كورده احتمال ثوابلى بر عمل بولوب قويار. مونك سببندن «واما من خاف مقام ربه و نهى النفس عن الهوى فان الجنة هى المأوى» بشار نينه طوغرى كباوده بياك ممكن.

(۱۳۵) خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ (۱).

ترجمه سى: «سزك خبر ليكز قرآن شريفنى اوگره نوب ده كشيلىرگه اوگره نوچيلىر كزدر».

قرآن اوگره نو و اوگره تودن مقصود معنادن مجرد بولغان لفظارغه اهميت بىرو و قرآننى جنازه لرده، آش مجلسلىرى و طويلرده، فونوغرافى قىيلندن تدريس و شعور سز بولغان حائده تراويىلرده اوقو، ميتلر ايچون ختم ايتو همده قورى عبارت تزوب اوطورونى الوغ عبادت صائوا ايچون نوكل بلكه آندن مقصود فهملو، هدايت تابو، عمل قىلو و دين صافلاودر. معناسىنى فهم ايتى و متكلمنى كوكلده طوتى اوقولغان آيتارگه ثواب اميد ايتهرگه اورن يوق. «كتاب انزلناه اليك مبارك ليدبروا آياته و لينذكروا لاولالالباب» (ص ۲۸) اوشبو يرده گى دعوا مزغه دىلىلر.

مشهورلىرى يوز و مشهور توكللىرى ايكيوز قدر بولغان «اصحاب صفه» نك كوپرهك وظيفه لرى قرآن كريم اوگره نو و اوگره نو، عموما قرآن برله شغلانو بولغان حالده بتون صحابه آراسنده بتون قرآننى يادلاوچيلىرى يكرميدن آز ايدى. بياك كوپلر بر وايكى سوره يادلاپ قناعت ايتلر. وعمرلرينى شونى فهم همده مضمونى برله عمل ايتوگه صرف قىلر ايدى.

دنياوى علملرنى وهر تورلى هنرلرنى حيات و معيشت ايچون واسطه هم وسيله قىلورغه ممكن موندن ضرر يوق. اما دنياوى منفعت كورر و خلقلار نك صدقه لرينى، هديه لرين آلوب ده آشلىرىنى آشاب يورر ايچون قرآن كريمنى وسيله ايتو قىبيج اش و ضالالتلر. مونلر اوشبو «خيركم من تعلم القرآن وعلمه» بشار نينه نوكل بلكه آدملىر نك ماللرينى باطل طريقلر برله آشاوچيلىر حقنده غى تهديدلرگه كرسه لر كيرهك.

(۱۳۶) خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ وَأَنَا خَيْرُكُمْ لِأَهْلِي (۱).

ترجمه سی: «سزىڭ خىرلۇڭز اوز اھلىنە خىرلۇ بولغانىڭىزدىر. مېنىدە اھلىنە خىر قىلوچىلار جەلەسەندەن».

«اھل» سوزى خاتۇنلارنى وبتون ياقىنلارنى شامل بولسەدە بو ھىدەشەگى «اھل»دن خاتۇنلارغە ارادە قىلىنغانلىقى آڭلاشلادىر.

ايرلارنىڭ، اوزلارندىن قوئلى وندىپىرلى بولۇلرى سېنىدىن خاتۇنلار اوزلارنى ايرلار ايچون بارانغان مخلوقلار دىپ اعتقاد قىلار و آنلار طرفىدىن نېنىدىگە جفا كورسەلدە قارشو طوررغە ھقلىرى يوق ايكانلىگىنى گەمان ايتەلەر، بو ھال، بتون دىنيا خەلقىدە اوشبو روشە ھەممى ايدى.

اسلام دىنى كىلوب، «واھىن مۇل اللى ھىھن بالەھروف وللر جال ھىھن درجە» (بقرە ۲۲۸) «الرجال قوامون على النساء بما فضل الله بعضهم على بعض وبما انفقوا من اموالهم» (نساء ۳۸) كېك آيتلار بىرلە مذكور اعتقادنى تەدىل، خاتۇنلار اوستىلارندە ايرلارنىڭ ھقلىرى بولغان كېك ايرلار اوستىنە خاتۇنلارنىڭ ھقلىرى بار، ايرلارنىڭ مەزىتلىرى بەش بىر ھىھلەردەغە دىپ ايرلارنىڭ ھقلىرىنى تەدىد ايتىدى. اگەردە اير بىرلە خاتۇن قرآن شەرىف تەلىم ايتكان روشە اوز ھقلىرىنى اوزلرى بىلسەلر وشوڭا كورە ھەل ايتسەلر مەشىتلىرى البتە خوش بولاق و دىنيا سەرنەدە بىر بىرنە ياردەمچى بولوب دوام ايتەچكلەردىر.

خاتۇنلارنى ھەرمەتسز طوتوو آنلارنى اوزىنە ايدەش ايتماودە دىنيا تەركەلگىنىڭ بىرلەننىدە بولاق توڭل. بو روشە دىنيا كوتودن ياخشى «ھائەل» ھاسىل بولماز. رسول اللە ھىھلەرى امتى ايچون شوئىدى مەشىتەن قورقا وشول روشە دىنيا كوتودن صافلانۇ ھەندە نصىھتلىرىلەردىر. موندە ذكر ايتولگان ھەدىث ايسە شول نصىھتلىرىڭ بىرىدۇر.

مۇلەلەردىن بىر ذات اسلام ھائەللىرى بىرلە فرىڭ ھائەللىرى آراسىدە مەقەسە ياصاب اوشبو مەمۇندە بىر سوز سويلى :

فرىڭلارنىڭ يوقارى ھىھلەرنەغە قاراڭز، ھەقىقى «ھائەل» نىڭ نىچوك باشا - گەنلىگىنى كوروب ھىھان قالورسۇز. فرىڭلەردەگى «ھائەل» ھەياتىنىڭ بىز مەسلىھەتلەردە اثرى گەندە يوق. فرىڭلەردە ھائەلنىڭ فرىڭلىرى آراسىدە مەجىت و قاتشو و بىر بىرى

ايچون جان بېررگه حاضر طورو، غادی اشلر دندىر. آشاغان ساعنلار نده اويلرینه باروب كرسهگز اڭ توره آنا و آناڭ ياننده آنا اوطوروب، مونلر نڭ اطرافىنى عائله اعضالى توگره كلېب اوراب آلغانلقلرىنى كوررسىز. بىر سويلى باشقلر نڭلاب طورالر، الوغلىر افاده، كچوكلر استفاده ايتىلر. آنا ايسه هم مجلسنى هم سوز تىيىلرىنى اداره قىل، ياكلىش سوزلرىنى تصحيح ايتى، يىتمهگان يىرلرىنى يتىشدره، آڭلاشلىمى قالغان اورنلرده ايضاحات بىره.

نېنىدى كوركام مجلس! تأسفدركه بىز (مسلمانلر) مونلر نڭ بىز نڭ ايچون لزومى بولماغان مودهلرينه تقليد ايتكانىز و كيوم قالىبى بولوب يورونى كهالات صاناغانىز حالده اڭ باخشى بولغان مذكور عادتلىرىنه تقليد ايتىه آلمىىز. بىز، اوز دينىز نڭ مقتضاسىنه كوره عائله آراسىنده بىر لك و محبت اورلقى ساچو طوغروسىنده آنلر توسلى بولورغه تىيوشلى ايدىك. اكرده آنلرغه تقليد ايتىرگه عارلەنسەك اول وقتىده «مىز نڭ خىرلىكىز، خاتونلرگز ايچون خىرلى بولغانلرگزدر» ديگان سوز نىنن عبرت آلورغه تىيوشلى ايدىك. بىزدە كوب ايرلر بار اورما كىچ آوى قدر كنده قىمىتى بولماغان نرسىلر ايچون خدمتچىلرىنى سوگىلر، بالالىرىنى قىيىلر، شوشى وقت خاتونلرى بىر سوز قىسىرسىلر، آنلرغه نىك طوررغه بىيوروب بىيكروب قىقرىلر و كوب وقت بىر ايكىنى بىيوروبده قويالر. موندى عائلده نېنىدى راحت و نېنىدى بىركات بولسۇن! ..

اوشبو حديث شريف مناسبتى بىرله ايكىنچى بىر مؤلى: «خاتونلرغه شفقلى و مرحمتلى، رعائىتى بولو طوغروسىنده قود ناپاليون-ده بىر كنه مادهده يوقىدر، قود ناپاليون توگل حتى بوكونكى آوروپا نظاملار نده حديثلار درجه سىنده خاتونلرى يوقارى كوتارگان بىر نظام مادهسى نابو مشكل، حالبوكه حديثلر عربلر آراسىنه توگل بلكه بتون دنياده خاتونلر نڭ هر حقلىردىن محروم بولغان بىر وقتلار نده صادر بولغان ايدى، بو زمانده عربلر حتى قىزلىرىنى تىرى حاللار نچى قىرلرگه كومىلر ايدى وشول زمان نڭ اڭ مدنى قوملىرى بولغان روملر و ايرانلر قاشىنده خاتونلر نڭ اورنلرى اسير لكىن عبارت ايدى» دى.

ايندى اوشبو حديث شريف موچىنه كوره خاتونلرى حقنىك ايرلر اوستىينه اوشبو نرسىلر لازىمىر:

خاتوننى رياسز سويوب آنى اوزىنه اڭ اشانچى ايدەش دىب بلورگە
 آنى ەر نورلى آورقلاردن حمايت قىلورغە، آڭا يىل برلە ياغمور تىدرتمازگە،
 يوشاق سويلەشورگە، آرتق اوين كولكو ايتمازگە، ياخشى وفائىدەلى نصيحت
 بىرسە قولاقغە آلورغە وعمل قىلورغە، سوز يورتوچى و غيبت سويلەب
 يوروچى خاتونلر برلە قاتشودن صاقلارغە، اقتصاد برلە اش قىلو طوغروسندە
 ەر وقت تىنبە اينوب طوررغە، اوز آلدىندە آنى كشىلرگە ماقتامازغە، ەر حالە
 آڭ قاتىغ معاملەلر يىنە توزەرگە ومونڭ برابر يىنە الله تعالى دن ثواب اميد قىلورغە.
 مونلرڭ ەر برندن دە بىگرەك خاتونلرغە حرام و حلال مسئلەلر يىنى آڭلاتورغە
 و حلال حرامغە سبب بولاچق اشلردن خبردار قىلورغە.

بو صوڭقى جەلگە مثال اينوب رضاع (سوت ايمزو)نى كورسەتورگە مېكن.
 سوت ايمزوگە بېڭل اش اينوب حتى آڭ شريعت برلە مناسبتى يوق حكمنده
 قىلنوب قارالسەدە، حلال و حرام اشلرگە سبب بولغانلىقى معلوم. يلاغان وقتدە
 خاتونلر بر نرينڭ بالالرينى ايمزولرى كوب بولادر، لېكن موڭلازم درجەدە
 اهميت بىرلىقى مساهلە قىلنوب قالونادر. حالبو كە شريعت قاشىندە بولاش اهميتسىز
 توگل.

ايكى ياش طولماغان بالا، نى قدر خاتوندن ايمسە شول خاتونلرڭ ەر
 برى بو بالاغە سوت آناسى و بو بالادە آنلرغە سوت بالاسى صانالا و نىكاح
 طوغروسندە اوز آناسىدىن فرقسز حالدە بولادر. محرم قارنداشلر آراسىندە
 نكاح بولماسون ايچون اوشبو سوت ايمزو مسئلەسىنى ەر بر اير اوزىڭڭ
 خاتونىنە اوگرة تورگە تيوشلىلر. ايزگى و ياخشى بولاسى كېلىگان ايرلر ايچون
 بو اش لازم.

سوزڭڭ قىسقەسى شول: ايرلرڭ خدمتلرى اوى طىشندە بولسەدە، راحتلىرى
 و كوڭل آچولرى اوز عائلەلرى يانندە، اوى ايچىندە بولورغە تيوشلى. برر بل
 قدر فاصله برلە بر كشى حقندە خصوصى مجلسىزدە سوز بولدى. ەر بر قىقەسىڭ
 شول آدم حقندە موسى افندى: «آڭ بتون كيف و صفاسى اوى ايچىندە اوز
 اهلى حضورندە» ديگان سوزىنى تىكرارلادى. بر كشىڭڭ اخلاقى گوزل بولو
 ايچون شوشى تعريف كافى. اوز يانلرندە استراحت قىلو، اوز مجلسلىرىنە قناعت
 ايتوب باشقىنى از لەماو قدر، خاتونلرنى احترام قىلو و عائلە درجەسىنى كوتارو
 بولماز.

(۱۳۷) بَخِيرِ النَّاسِ مَنْ طَالَ عُمُرُهُ وَخَسِنَ عَقْلُهُ وَشَرَّ النَّاسِ مَنْ طَالَ عُمُرُهُ وَسَاءَ عَمَلُهُ (۱).

ترجمه‌سی: «آدمیلرنڭ خیرلیسی، عمری اوزون و عملی باخشی بولغانلریدر. آدمیلرنڭ اوصاللری عمری اوزون و عملی بوزوق بولغانلریدر». انسانلرنڭ عمرلری، سودا گرلرنڭ سرمایه‌لرینه اوخشی. سودا گرلرنڭ سرمایه‌سی کوب بولسه شول نسیبتده فائده‌سی هم کوب اما سرمایه‌سی آز بولسه شول نسیبتده فائده‌سی ده آز بولا. آدمیلر، عمرلرینی ضائع ایتسه‌لر، سرمایه‌لری و شوکا کوره‌ده فائده‌لری ده ضائع بولادر.

(۱۳۸) دَعِ مَا يَرْيُبُكَ إِلَى مَا لَا يَرْيُبُكَ (۲).

ترجمه‌سی: «شبهه‌لی نرسلرینی قوی ده شبهه‌سزلرینی اختیار ایت». رسول‌الله‌نڭ بو سوزی «جوامع الکلم» (آز حرفلی و کوب معنالی سوزلر) دن بولوب هر وقت دستور العمل طونلورغه نیوشلی. بر اورنده شبهه‌لی و شبهه‌سز آش یا که قولغه کررگه ممکن بولغان مال کورلسه شبهه‌لیسینی قوی ده شبهه‌سزینی اختیار ایت. بر سوز سویلرگان وقتده شبهه‌لی بولغانلرینی ناشلاده شبهه‌سزلرینی سویله وهکدا!..

(۱۳۹) الدِّينُ النَّصِيحَةُ لِلَّهِ وَلِوَلِيِّهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِإِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ (۳).

ترجمه‌سی: «دین (نڭ بتونلرگی و نیگزلی)، الله تعالی ایچون، قرآن ایچون، رسول‌الله ایچون، مسلمانلرنڭ اماملری ایچون، بتون مسلمانلر ایچون نصیحتدن عبارتدر».

«فلاح» سوزی دنیا و آخرت خیرینی جیغان سوز بولغان کبک «نصیحت» سوزی ده کوب معنالی بولغان قسقه سوزلردندر. «برهونڭ دوستلق حقینی ثونارگه طرشووی و آکا خیر خواهلوق قیلووی» دیسه‌ک «نصیحت» سوزینی بر قدر آکلاتقان بولورمز.

(۱) احمد ابن حنبل مسندی. ج ۵ ص ۱۴۸.

(۲) سنن نسائی. ج ۲ ص ۳۳۴. احمد ابن حنبل مسندی. ج ۳ ص ۱۵۳.

(۳) صحیح مسلم. ج ۱ ص ۳۱. بو حدیثنی بخاری، تعلیق یولی برلاگنه روایت ایتدر.

الله ایچون بولغان نصیحت، آڭا ایمان کیتورو، احترام و تعظیم هم ننزیه قیلو، امرلرینی طوتوب نهیلرندن منعلهنو، نعمتلرینه شکر ایتو کبک نرسه لردر. الله تعالی نڭ بو اشلرگه احتیاجی یوق. شوڭا کوره الله ایچون بولغان نصیحت حقیقتده بنده نڭ اوزینه فاینا و اوز فائدهسی ایچون بولادر.

قرآن ایچون بولغان نصیحت آنڭ الله تعالی کلامی ایکانلگینه ایمان ایتو، آنی آڭلاب اوقو و آنڭ برله عمل قیلو، آنڭ علملرینی مسلمانلر آراسینه ناراتودن عبارتدر.

مسلمانلر نڭ اماملری (خلیفه لری) ایچون بولغان نصیحت، شریعت گه خلاف بولماغان اورنده آنلرغه اطاعت قیلو و یاڭلش اشلری کورلسه لطف برله ننزیه ایتو، اویوب نماز اوقو، صلاحلری ایچون هر وقت دعاده بولو کبک اشلردن عبارتدر. «اماملر» سوزندن دین عالملری، مجتهدلر بولورغه ده ممکن. آنلر ایچون بولغان نصیحت ایسه آنلر نڭ روایتلرینی قبول ایتو و حقارنده یاخشى ظن و دعا قیلودن عبارت بولور.

قبول کورلووی و اوزینه اذا بولماووی امبدلی وقتلارده مونده ذکر ایتولگان نصیحتلر، کوچلری بیتکان کشیلر ایچون لازمدر. مگرده نصیحت قیلوچی کشینڭ علمی کامل و حسن خلقی گوزل بواوده شرط. یوقسه هر کم اوزی بلمگان بر نرسهسی برله نصیحت قیلورغه کرشسه، نصیحت قیلنمش کیمسه نڭ علمی و کمالانی اوزندن آرتق بولووینی تیکشروب طور ماسه بو اش نصیحت بولماز، بلمکه اوز وظیفهسی توگل اش گه کرشو بولور.

معروف برله امر قیلو، منهی نرسه لردن، منع ایتوده بیک اهمیتی شرطلر و ادبلر بار.

اوشبو «نصیحت» مسئلهسی مناسبتی برله متفکر عالملردن محمد عبده حضرتلرینڭ بر مقاله سندن توبانده گی جهله لرنی انتخاب قیلوب بو یرده یازامز: بو کونده مسلمانلرده قوت و شوکت، جمال و لطافت کیتونڭ سببی، دورت تورلی رکنتڭ بتووندندر. دورت تورلی رکندن مقصود: الله تعالی گه ایمان، قرآن کریم وحدیثلرده بیورلغان ایزگو عمللرنی قیلو، اهل اسلام اوز آراسنده حق و حقیقت برله وصیت قیلشو، صبر ایتو. بودورت رکن، «والعصر» سورسنده تمام ذکر ایتولنه در.

بو کونده بز مسلمانلر نڭ ایمانلری رسمی کلمه لرنی تل برله یادلاودن غنه عبارت بولوب خلقلر مونلرنی بر برینه تقلید قیلوب غنه سوبیللر. فضیلتنی

رذالندن وغیرنی شردن آیروچی فوت یوق. حتی «واما من اعطی وصدق بالحسنى...» دن آڭلاشلا طورغان «ایمان» نڭ بوکونده مسلمانلرده بولوندهده شبهه بار. بزنڭ هر برمز اوزی اشلی طورغان عمللرنی، فعللرنی حسنات جملہسندن حساب ایتدهده الله تعالی دن حیا قیلیمی شونلر برابریمه ثواب امیدنده بولادر. اشلرگان اشلری حقیقت حالده حسناتمی یا که سیئات جملہسندنهی؟ آی تیکشرمی و بر مرتبه بولسون فکر ایتوب قارامی. حتی بزده حسنه برله سیئنه آیره آلورلق فوتده یوق. هالبوکه «ایمان» اسمنده بولغان کمالات، خیر برله شرنی، فضیلت برله رذالتنی یقینی صورتده فرق ایته بله و خیر برله فضیلتی محبوب کورسهته آلا طورغان بر «فوت» دن عبارت ایدی. اگرده ایمان، رسمی کلمهلرنی نلده او قودن غنه عبارت بولسه ایدی، بو کونده دنیاده ایمانسر آدم بولماز ایدی. چونکه بر قاهر فوتنڭ بارلغینی حتی آنڭ تیکدهشی یوقلغینی بو کونده هر کیم بله در. مونی تللری برله انکار ایتوچیلرنڭده کوڭللری اثبات قیلدر. بلکه حقیقی ایمان، نل یرله رسمی ایمان کلمهلرینی تکرارلاوغنه توڭل بلکه الله تعالی نی تقدیس و تعظیم قیلو همده شر و قبیح اشلرنی مسکروه کورو و آنلردن یراق بولودن عبارتدر. اگرده شوشندی ایمان حاصل بولسه بندهده الله دن قورقو و بوزوق اشلردن نفسینی طیبو کبک کمالاتلر حاصل بولور. اوشبو طریق برله الله تعالی گه ایمان قیلوغه، رسوللرینه. کتابلرینه، تقدیر، حشر و نشرگه ایمان ایتو لازم بولوب کیلور.

بو کونگی مسلمانلر حسد و عداوت، کبر و جهالت برله مبتلا بولدیلر. موندی امتلار آراسنده ایزگو عمللر قیلنو و شول عمللرنڭ روحلرندن اثر حاصل بولو ممکن توڭل. اجتماعی هیئت تشویشلی بولغان قوم موندی اشلرنی اشلرگه مقتدر بولیدر.

حقیقت برله توصیه قیلشوب هدایت تابمق و شهونلر هجوم ایتکانه صبر برله نصیحت قیلشمق بو کونگی مسلمانلر آراسنده بتونلای یوقدر. حاضرنده معروف برله امر و منکردن نهی کبک اشلرگه اهمیت بیرلمی. حق و صبر برله وصیت قیلشولر اوزلرنڭ قویلغان معنالرندن تہمام دوندرلدیلر. نصیحتنی قیلوچی ده، قبول ایتوچی ده یوق.

اگرده مسلمانلر بدعت و خرافهلردن اویشدرلوب یاسالغان جعلی دینلرینی تاشلاب اوشبو اورنده مذکور بولغان دورت رکندن عبارت دین گه ملازمت قیلسلر الله تعالی نڭ: «وعد الله الذین آمنوا منکم و عملوا الصالحات لیستخلفنهم

في الارض كما استخلف الذين من قبلهم وليمكن لهم دينهم الذي ارضى لهم
وليبدلهم من بعد خوفهم امنا يعبدونني لا يشركون بي شيئا...» (نور ۵۴)
ديب قىلغان وعده سينه منظور: «ان الله لا يغير ما بقوم حتى يغيروا ما بانفسهم...»
(رعد ۱۲) بىك وعبدالردن امين بولورلر ايندى

قرآن كريم حقيقي ايمان برله ايزگو عمل فيلوجيلرنىك هيچ وقت خسرانده
قالماز قلقلرى برله حكم ايتمشدر (۱).

بندلر حقنده غى « نصيحت » ، خير نالودن عبارت بولغان ايچون اوز
فاشنده «حق» ديب كورلىگان بر نرسه برله هر كيمنى دپلر و كتاب سويلگان
بولوب اوطورو تيوشلى اش توگل. چونكه بو كشيكنىك «حق» ديب بلو سببلى
ديملرگان نرسه سى نكى كشى فاشنده بتونلاى «باطل» ديب اعتقاد قيلنه طورغان
نرسه بولورغه ويا كه «حق» ديب اعتقاد ايتولسده شول اش برر نورلى مجبورلك
سببلى اختيار سز صورتده قيلنغان بولورغه ممكن. شول سببدن « نصيحت »
ديب اجرا ايتولسگان بواش، بتونلاى نزاع و كيسلش، دشمنلاشوغه سبب
بولووى احتمال. بو اش ايسه «تواصى بالحق» توگلدر. «نصيحت» دن مقدم
علم وياخشى خلق كيرك. علملى، صبرى و اخلاقلى كشيملر ايچون نصيحت بوللرى
معلوم.

قرآن، وحى و عهد و ما ايسكى عصرلرده يازلغان دينى اثرلر اصطلاحلرينه
كور «ملت» سوزى برله «دين» بر معناده در. بتون پيغمبرلر كيتورگان «دين»
نىك اساسى بر بولغانلقدن خصوصا ابراهيم پيغمبر شريعتنده كى فرعى قاعدهلرنىك
بيك كوبسى اسلام شريعتنده شول حالنچه قبول ايتولسگانلكدن قرآن كريمده
«فاتبعوا ملة ابراهيم حنيفا...» (آل عمران ۸۹) روشنده فرمانلر بار. «مىن
ابراهيم پيغمبر ملتندمن» ديگان سوزنىك معناسى «مىن ايكى پيغمبركه ايهردم»
ديگان سوز توگل بلكه ايكى پيغمبر طرفندن تبليغ ايتولسگان بردين كه ايهردم»
ديگان سوزدر.

صوتقى زمان خلقلرى «ملت» سوزىنى نسل ونوع همده بر تل برله
سويلوچى خلقلر، معناسنده استعمال ايتيه باشلاديلر. حاضرنده، بو استعمال بيك
مشهور وعه و مى بولوب كيتدى.

هر ايكى استعمال درست. آڭلاغان صوڭ مونده ضررلى اش يوق. هر

زمانده هر تورلی قوملرنڭ اوزلری موافق کورگان نرسه لری حقنده «اصطلاح»
توزورگه حقلری بار.

اولنگی اصطلاحغه کوره یر یوزنده بولغان بتون مسلمان بر «ملت»
بولوب بتون «خرستیان» اوزینه باشقه بر «ملت» در. «یهود» برله «مچوس»
لرده آبروم آبروم «ملت» لردر. اما صوگفی اصطلاحغه کوره بتون «عرب»
(مسلمانی، خرستیانی برگه) بر «ملت» بولوب بتون «تورک» (مسلمانی، بوددی
وشامانیی برگه بر «ملت» در. روسلر، نمسه وانگلیزلر هر یری اوزلرینه
باشقه باشقه «ملت» لردر.

۱۴۵ (ذَنْبٌ لَا يُغْفَرُ وَذَنْبٌ لَا يُتْرَكُ وَذَنْبٌ يُغْفَرُ فَأَمَّا الَّذِي لَا يُغْفَرُ
فَالشِّرْكُ بِاللَّهِ وَأَمَّا الَّذِي يُغْفَرُ فَذَنْبُ الْعَبْدِ الَّذِي بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ
وَأَمَّا الَّذِي لَا يُتْرَكُ فَظُلْمُ الْعِبَادِ بَعْضِهِمْ بَعْضًا .

ترجمه سی: «گناه بار یارلقانماز وگناه بار اعتبارغه آلمی فالماز، گناه
بار یارلقانور. یارلقانمی طورغان گناه الله تعالی گه شرک فانو، یارلقانورغه ممکن
بولغان گناه، بنده نڭ الله تعالی گه فارشو بولغان باشقه گناهی، اعتبارسز قالمی
طورغان گناه بنده لرنڭ بر برینه ظلم ایتولریدر».

الله نی انکار قیلوده «شرک» برله بر حکمده بلکه آشکار کوره ده الوغراقدر.
لیکن رسول الله زماننده عربستان وحجاز عربلری، الله بارلغینی انکار ایتیلر
بلکه آشکارا شریک اثبات قیلر ایدی. شول سببدن رسول الله حضرتلری
کوبره ک وقتده «شرک» سوزینی استعمال ایتهدر.

شرک، اوشبو اوچ نوع گه آیرلادر:

(۱) مصنوع و ممکنلرنی اوزینڭ صانعندن، خالقندن همده صانع وخالقنڭ
اسملرینی، صفات وفعاللرینی تعطیل قیلو. (مونڭ قسقه سنی، خالقده مخلوقده
یوق، دیب ایتودر).

(۲) بو نرسه لرنی اثبات ایتوب یعنی خالق و مخلوق بار، ممکناتنی الله تعالی
وجود گه کیتوردی دیبده الاهیته و الاهی قی خاصه لرنده آنڭ تیکده شی بار دیبو.

(۳) الوهیتده، الوهیتنڭ خاصه لرنده شریکنی انکار ایتوبده عبادت طوغروسته
اللهغه شریک اثبات ایتو.

اوشبو اوچ شركدن اڭ ياماني اولگيسي و آندن صوڭ ايكنچيسي بولوب
بو اوچونچيسينڭ حكىمى ايسه بر آز يڭلرهك.

ظلم ايتو، آدمچيلك گه خلاف بر اش ايكانلىگى معلوم . الله تعالى ظالمير
حقنده: «ولا تعسبن الله غافلا عما يعمل الظالمون. انما يؤخرهم ليوم تشخص فيه
الابصار» (ابراهيم ۴۳). (ظالميرنڭ اشلر گان اشلرندن اللهنى غافل و خبرسز ديب
بلمه ئز و «نى ايچون برر تورلى جزا كورساتمى؟» ديب بورچولما ئز! الله
آنلرنڭ جزالرينى بر كون ايچون كيچكدره دركه اول كونده قورقو سببلى كوزلر
اورنلرنده قرار قيلوب طورا آلمازلر) ديهشدر.

بو قايسى كوندر؟

قيامت كوننده بولور، دنياده بولورغده ممكن. ظلم ايتوچيلر، اوشبو
تهديددن عبرت آلورغ تپوشلى. ضيا پاشا:

ظالم ينه بر ظلمله گرفتار اولور آخر
الته اولور او ييقانڭ خانهسى ويران

«يارلقانى طورغان گناه» ديگان سوزدن مقصود حقيقى توبه بولماغانده
الله تعالى اوز فضلى برله گنه يارلقاماز، ديگان سوزدر. حقيقى توبه بولسه، الله
تعالى هر بر گناهنى يارلقاوى وعده ايتكانلىگى معلوم.

﴿الرَّاحِمُونَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمَنُ ۖ ارْحَمُوا أَهْلَ الْأَرْضِ يَرْحَمَكُم مِّنْ
فِي السَّمَاءِ﴾ (۱).

ترجمهسى: «مرحملى وشفقتلى كشيلىرى الله تبارك و تعالى اوز رحمتينه لائق
قيلور. يرده بولغانلرغه مرحمت ايتكز، حكىمى كده دهده بورگان الله تعالى،
سز گه مرحمت قيلور».

مرحملى وشفقتلى بولو حقنده موندن باشقه حديثلرده كوب بولوب معتبر
عالمير واسلام حافظلرى طرفندن روايت ايتولمشلردر.

﴿ رَحِمَ اللَّهُ رَجُلًا سَمَحًا إِذَا بَاعَ وَإِذَا اشْتَرَىٰ وَإِذَا اقْتَضَىٰ ۖ ﴾ (۱).

(۱) سنن ابى داود، ج ۲ ص ۳۲۸.

(۲) صحيح بخارى، ج ۳ ص ۹. «رحم» سوزينه «رحمت ايتسون» ديب هم «رحمت ايتار»
ديب هم. ناڭ هر ايگيسى درست. اولگى احتمالغه كوره «دعا»، صوڭفى احتمالغه كوره
«حبر» بولا.

ترجمه سی: «صائقان وصاتوب آلفان همده بورچینی صور اغان وقتده مسامحه لی (بیگل معاملی) کشی گه الله تعالی رحمت ایتسون! »
 بورچنی توله و طوغروسنده مسامحه لی بولوچی کشی موندی خیر دعاغه کوبدن طوغری کیلسه کیرهک.
 حدیث شریف بورچینی صورامی طوررغه فوشمی بلکه صور اغان وقتده یومشاقلق وشفقت کورسانورگه دلالت قیلدر.

۱۴۴) الرَّفْقُ رَأْسُ الْحِكْمَةِ .

ترجمه سی: «خلقلر برله ملایم معامله ده بولو، حکمتنک باشیدر». چونکه ملایمت سببندن آراده الفت بولور، کلفت بتار. امام مسلم، حضرت هائشه دن: «ملایمقی، یومشاقلق نیندی گنه نرسه ده بولسه ده اییه سینی زینتلر ونیندی گنه نرسه دن کوتارلسه ده آکا قباحتک کبتورر» معناسنده بولغان: «ان الرفق لا يكون في شيء الا زانه ولا ينزع من شيء الا شانه» حدیثی روایت اینه در (۱). شوکا کوره رفقنک حکمت باشی بولووی اوز اوزندن معلوم. ابوالفتح البستی:

ورافق الرفق فی کل الامور فلم یندم رفیق ولم ینمه ندمان
 ولا یغرك حظ جره خرق فالخرق عدم ورفق البرء بنیان.

لیکن بو حکم، احوال شونی اقتضا ایتکان وقتنرعه کوره بولوب هر وقت وهر کیم ایچون عهومی بولماز. بعض بر وقتلرده، بعض بر کشیلر حقنده مونک ضررلی بر اش بولووی ده ممکن.

هر حالده رفق، احسان، مرحمت سوزلرینک معنالرینی یاخشی آکلارغه و مضمونلری برله عمل قیلورغه تیوشلی. آدملر نك صوگ صولشلری یاقینلاشقانده وحق تعالی حضورینه حساب بیرر ایچون بارغانده اک کوب اوکنگان نرسه لرنی «نی ایچون دخی ده آرتغراق مرحمتلی بولمادم، نی ایچون خلقلر برله مسامحه فی کوبرهک قبلمادم ونی ایچون رفق و ملایمتنی عادت ایتلادم» کبک سوزلردن عبارت بولووی ممکن.

(۱۴۴) زُورُوا الْقُبُورَ فَإِنَّهَا تُدَبِّرُكُمْ الْآخِرَةَ (۱).

ترجمه سی: «قبرلرنی زیارت ایتوڭز! چونکه قبرلرنی زیارت ایتو آخرتنی ایسکیزگه توشور».

قبرلرگه زیارت ایتونڭ اصل سببی آخرتنی ایسگه توشور و ایکانلرگی اوشبو حدیثده آچیق معلوم. حضرت عثمان، قبر یانینه باروب توقتاو برله یغلیسر ایدی. بر وقتده: «اوجماخ برله نهموغنی ایسگه نوشرگان وقتده بغلاماغانگز حالده قبر یاننده یغلیسر، مونڭ سببی نیندی نرسه؟» دیب صور اغانلر ایدی. حضرت عثمان: «رسول الله دن، آخرت سفرینڭ اڭ اولگی منزلی قبردر، اکرده قبرده اش یاخشی بولسه آندن صوڭغیسی یاخشی بولور، اکرده قبرده گی اشلر قورقنچ بولسه آندن صوڭغیلری بیگره کده یامان بولور دیب ایشتم، شول سوز خاطر مه توشو سببلی یغلیم» دیب جواب بیرگان ایدی (۲).

قبرلرنی زیارت قیلو حقنده باشقه حدیثلرده بار. اوشبو قصد برله قبرلرنی زیارت قیلو مشروع و ثوابلی اشد. زیارت قیلغان وقتده میت و میتلر ایچون دعا قیلوده تیوشلی اش. رسول الله و صحابه لری قبرلر کلمه میتلر ایچون دعالر قیللر ایدی. اما اولکلردن استمداد و استغاثه قیلو، آنلردن حاجت صور او ایچون قبرلرنی زیارت قیلو مشروع توڭل بلکه اسلام شریعتنده مینوع بر اشد. شونڭ ایچون قبرلرنی زیارت قیلو برله یراق یرلرگه سفر قیلورغه، ایزگولر و اولیالر قبرلر نده مجاور بولوب طورغه حاجت یوق. عبرت آلور و آخرتنی ایسگه توشور ایچون زیارت قیلورلقی قبرلر هر شهرده و هر اولده بولادر. رسول الله حضرتلری بتون عمرینی «امتینی شرک» دن صافلاو و عقیده لرینی او هام و خرافاتدن صافلاو یولنده صرف ایتدی و بو طوغروده موفقده بولغان ایدی. لیکن سلفی صالح منقرض بولغاندن و چیت دینلر نڭ عادت و عرفلری همده رهبانقلری آرازغه کرگاندن صوڭ مسلمانلر قبر برله مبتلا بولدیلر. و اوللری اولیا ظن ایتکان کشیلرینڭ قبرلرینی مایا قیلدیلر. قبرلر ایندی الوغ بر کسب بازاری بولدی. اسلام روحندن غافل قالغان بیچاره لر، کروان کروان بولوب ولیلر قبرلرینه بارالر، قبر صاحب لرینی واسطه قیلوب مقصودلرینی صوریلر. حیلکار بر آدم، اطرافنده دیوار بولغان بر قبرگه باروب قندیللر،

شەملەر آصا ونمازلىق ھەم ياخشى پالاسلار جەيە ، عود آغاچى باندىروپ خوش
ايسلار چىقارادە قېرى صاحبىنىڭ اولياالغنى و آنى زيارت قىلو خستەلەرگە ھەرمە ھەر
شفا ۋەر تورلى قاينغۇ خستەلەرنى يىباررگە واسطە ايكانلىگىنى اعلان ايتە ، ناباق
ياللاۋچىلار آرقى اوشبو خستەلەرنى شەرتلەندەرە وشائىق قىلەر . شوشى اش بولو
بەرلە ھەر طرفىن قىربانلار ، نذرلەر ياۋا ، خستەلەر ۋەبوزچىغە چومۇچىلەر ، اوغللار
قىزارى حقندە خستەلەرنى بولغان آدمەلەر دوغادىن دوغا اوزلەمى آغۇب كىمە
باشلىدىر . اش سويەمى ، تىببەسلەر نىمە اوزە طورغان باطلار ، مونلارنىڭ صدقەلەرنى
سلوك اورنىدە صووروب ياتالار .

عالمەلەر مەزىن ھەرى «وقت» غەزەتەسندە نەشر ايتىدىغان ماقالەسندە قېرى بىجاولرى
ۋەخواجهلەر حقندە اوشبو روشدە ھەر جەلە يازغان ايدى : «اوليالارنى زيارت قىلو
ۋانلاردىن ياردەم صوراۋ ھەمدە خواجه احمد يسوى ، خواجه بىھام الدىن ۋە عبدالحالىق
غەجەۋانى كېكە مشھور آدمەلەرنىڭ قېرىلەر باشلارندە صدقە جىيۇپ طورۇچى
خواجهلەر حقندە بىخارادە ۋەتەندە استاذم داملا عوض خستەلەرنى بەرلە سويلەشكەن
ايدىم . داملا ايسە بو اشلارنىڭ فائىدەسەزگەنە توگەل بىلكە بىكە ضرورى بىدەتلىرىدىن
بولغانلىقىنى ۋە اوليا دىب ظن قىلغان آدمەلەرنىڭ قېرىلەرنە نذر قىربانلار ايلتوب
بوغازلاۋلارنى ۋانلاردىن ياردەم ايسەتەلەرنى حق تعالىنىڭ «ولا يشرىك بعبادە
ر بھ احداء» كېكە سوزلەرنە خلافى ايكانلىگىنى سويلەدى . موندىن صوك شول ،
خواجهلىق دەۋى قىلوبدە قېرى باشلارندە صدقە جىيۇچىلەرنىڭ «خواجه» بولو روشلارنى
ھاكىم ايتوب كولىدى . انىڭ سوزىنە كورە انلارنىڭ خواجه بولۇلارنى اوشبو
روشە ايكەن : احمدى ۋە جاھل سارتلار اوز آرالرىدە خواجه بولۇر ايچون اتقاق
نوزوب بىخاردىن بىكرمى چاقىروم ىردە «آغاى بزرىك» دىب يورنولە طورغان
«اوليا» قېرىنە بارالردە انىڭ باشلاپ ھەرىنى قومغە كومەلەر وشوندىن صوك
«والضحى خواجه!» دىب شول قومغە كومەلەگەن كىشىگە قىچقارلار . نىكى كومەلەگەن
كىشىدە «لېيكە تەقىرلەم!» دىب قوم آستىدىن «خواجه» بولوب چىقارد .

اۋفا شەرتىدىن ھەر قايتوۋمە اوز وطنەز بولغان اول قىرىنە چىقىدىم . قېلغە
فارشى آغا طورغان زور ھەرچىشمەنىڭ باشىدە دورت پوچماقلى ھەر احاطە كوردەدە
الاۋچىدىن : «اول نىندى كىرتە؟» دىب سورادىم . «آندە ھەرى قېرى بار ايكەن ،
شونى فلان كىشى احاطە قىلدى» دىدى . «آندە ھەرى قېرى بارلىقى نىچوك مەلۇم
بولغان ؟» دىدىم . «اولەرنىڭ ... بول ... ھەرى كە بارغان ايدى ،

..... حضرت آڭا اولڭزده قبلهغه قازشى آغا طورغان چيشمه باشنده بىرولى
قبرى تابتالوب ياتادر، شونى احاطه قىلوب آڭزا» دىب ايتوب بيارگان شوڭا
كوره آنى كىرته برله احاطه دىلر» دىدى.

اوستال اوستى بىك معلوم بولغان، اوليا قبرى اسمى برله توڭل حتى مطلقا
بىر قبرى علامتى بارلىقى آتالرمز بابالرمزغه بلنمگان اورنده اوليا قبرى حادث
بولوينه نىندى معناده بىره آلامام.

مصرده سىد على البكرى اسملى آدمڭ اوليا بولالوينى، قبرى ده اوليا
قبرى جملەسندە سانالا باشلاوينى، مونڭ ايچون «مولد» رسمى ياصالونڭ روشلر ينى
عبدالرحمن الجبرتنى اوشبو روشده حكاييت ايتەدر:

مصرده اوراملرده يالان اوست يورى طورغان بىر ديوانه بار ايدى. عوام
خلقى ديوانه كىشىنى ولى دىب بىلگانلىكلرنىن بو تىنتاك آدم حقندە خاتون
قزلىر شولاي ظن ايتە باشلادىلر. مونڭ ديوانهلىقى نىسبتندە بىر طوغانى بولغان
آدم بىك مكرلى وداهى ايدى. نادان خلقلارڭ طوغانينه بولغان حسن ظنلرنىن
فائدهلەنو بولمىنە كردى. ديوانهنى يووندروب ياخشى كيوملر كيوندروب اوز
اويندە آسراغە باشلادى و دعاسىنى آلورغە، كوروب تىركلەنوگە نىتلر بولغان
كىشىلر ايچون اوينى اذن عام و مذكور كىشىڭ اولياقنى اعلان ايتدى. خاتون
قز و ايرلر فوج فوج بولوب كيلورگە باشلادىلر. مونڭ كىلىدى كىتىدى سويلەگان
سوزلر ينى هر كىم اوزنچە تاويل و تفسىر قىلە، مەهل سوزلر ينى قدر بىر تورلى
معقول تفسىرلر ايتەلر ايدى. مكرلى طوغانى ايسە كىلگان كىشىلرگە اوليا - شىخ
وايشان بولغان طوغانىڭ كراماتىنى بىك كىلىشدروب سويلى: غىبگە مطلع
ايكانلىگىنى، كوڭلردەگى اويلرنى بىلگانلىگىنى آڭلاتا ايدى. خلق مىكبا
كىتىدىلر، نذرلر صدقەلر و هديهلر برله كوموب قويدىلر. خصوصا اميرلر،
پاشالار خاتونلرى بىك مول يادورالر ايدى. مونڭ سببلى مكرلى آدمگە دنيا
اقبال ايتدى، ساتو بىك ياخشى و تابوشلى بولدى. ديوانه شىخ حضرتلرى ده تىك
طوروب آشاو سببلى افراط درجەدە سىمردى و ۱۲۰۰ تارىختن صوڭ وفات
ايتدى. خاتونلر و ايرلر مونڭ قبرىنى كعبە حكىمىنە كرتدىلر و دوغادن دوغا
اوزولمى طوتاشدىن يورى طورغان بولدىلر. شول سببلى مونڭ قبرى چىولشە
طورغان و دوستلر (محبوب و محبوبەلر) كورشور ايچون بىلگىلى بىر اورن بولدى.
۱۲۱۴ نچى شهر ربيع الاخير ۱۰ نچى كونى مونڭ «مولد» كونى. ايتلوب اعلام

قیلندی. فرانسىزلىر مصرغه كىرگەنلەرنىڭ بۇ قېرىگە جېلولىنى ومولدار ياشاۋىنى
منع ايتوب قاراغانلار ايدى، سفاھت وفحش اورنى بولغانى اېچون سوڭىدىن اېزىك
قويىدىلار (۱).

«سید علی البکری» دىب مشهور بولغان اوليا اوشبو آدم بولوب خەلقلىرى
شونىڭ قېرىندىن استىمداد ايتەلەر، «مولد» لىرىنى يىساب حرمت كورسەتەلەر بولادىر.
رسول الله كىتورگان اسلام دىندە شوشىدى نرسەلەر بار ايدىمى؟ استىمداد
و استغاثە قىلولار رىوايت ايتولەمى؟ ايتولسە و بولسە مونلارنى قايسى مىھنەتلىرى
تېلىغ ايتە و اسلام حافظلىرىدىن قايسىلىرىنىڭ اىتارلىرىدە كورلە؟...
قېرىلار رىعايت قىلىنورغە و حرمتلى طونلورغە تېوشلى. لىكىن آنلارنى استىمداد
اورنى ايتىك و اول ىرلىرگە باروب ركوع و سجدە قىلىق، قول قوشروب تعظيمە
بولاق درىست توگىلىر. مونى ھەر بىر مىسلمان بىلو، بىلىگانلار بىلىگانلارگە اوگرتىپ
ىرلە مكىلفلىرىدە.

ھەر ھالەدە اوشبو ھىدىتىدىن، قېرىلارگە زىيارت قىلو مشرۇع اېىكانلىقى آڭلا-
شلىدەر. رسوالله اوزى ھەم قېرىلارگە زىيارت ايتەدەر ايدى. اوز آناسىنىڭ قېرىنى
زىيارت ايتىكانلىق بىك متأثر بولوب يىغلادى و ياننىڭ بولغانلىرىدە يىغلاشقان ايدى (۲).
قېرىلارگە زىيارت وقتىدە: «السلام عليكىم دار قوم مؤمنين و انا ان شاء الله بكم لا
حقون» دىب اوقوغانلىقى مەلۇم (۳).

قېرىلارنى زىيارت قىلو طوغروسىندە خانولار، ايرلار بىرلە بىر ھكىمدەمى
توگىلمى؟ خانولارنىڭ قېرىلارگە بارولارنى بىر صىنىف عالىملار «مكزۇه» كوردىلەر.
بعضىلىرى بۇ مكرۇھنى «مكروھ تەرىمى» دىگانلىرى ھالەدە بعضىلىرى «مكروھ
قەزىيە» دىدىلەر. ھىزرت عائشە اوزىنىڭ طوغانى عبد الرحمن قېرىنى زىيارت
ايتىكاندە:

وكانت ما في جذية حقة
من الدهر حتى قيل لن يتصدعا
فلما تفرقنا كاني و مالكا
لطول اجتماع لم نبت ليلة معا

شەئىرلىرىنى اوقۇيۇ: «اگر دە اولگان وقتىگە يانگەدە بولغان بولسەم ايدى

(۱) عجائب الآثار فى التراجم والاخبار، ج ۳ ص ۸۰-۸۱.

(۲) صحیح مسلم، ج ۱ ص ۲۶۷.

(۳) سنن ابى داود ج ۲ ص ۱۰۵.

شول اولىگان اور ئىككىدە دىن ايتىدىرگان هم دە فېرىكە زىيارت قىلماغان بولور
ايدىم» دىگانلىكى مرويدىر (۱). مونىڭ بو فعلى وبو سوزى خانونلرنىڭ فېرلىرىگە
بارولرى مكره تنزىهى بولوغە دىلىدىر.

كوبىرەك عالملىرى، منع قىلورلىق عارضى سىبىلر بولماسە ايرار قىيلىدىن
خانونلرنىڭ دە زىيارت قىلورلىق درىست و «لەن الله زورات القبور» (۲) حدىشى،
اذن حدىثلىرى بىرلە حكىمسز قالدى» دىلىر. اذن حدىثلىرىنىڭ بىرى امام احمدنىڭ
برىدە الاسملى دن روايت ايتكان: «كنت نهيتكم عن زيارة القبور فزوروها ولا
تقولوا هجرا» حدىثىدىر (۳). رسول الله حضرت عائشەگە فېرلىرىنى زىيارت ايتكان
وقتەدە اوفور ايچون دعا اوگرەتتوى (۴) و حضرت فاطمەنىڭ هر جەمەدە حضرت
حمزە فېرىنى زىيارت قىلوتوى (۵) هم دە آخرتنى ايسىگە نوشرو خانونلر ايچون دە
كىرەك اش بولوتوى، زىيارت نىڭ خانونلر ايچون دە درىستلىكىگە دىلىدىر.

خلاصە: بدعتلر، تېرىج و ايرلر بىرلە اخىلاطلردن و عموما عارضى سىبىلردن
سلامت بولغان وقتەدە فېرلىرىنى زىيارت قىلو طوغروسىندە خانونلر، ايرلر بىرلە
بىر حكىمدە بولورغە تېوشلى. مىكر اشلىرىگە باعث بولغان وقتەدە بو اش، خانونلر
ايچون دە ايرلر ايچون دە درىست بولماز.

۱۴۵) الزُّهْدُ فِي الدُّنْيَا يُرِيحُ الْقَلْبَ وَالْبَدَنَ وَالرَّغْبَةَ فِيهَا تُكْثِرُ الْهَمَّ وَالْحَزْنَ
وَالْبَطَالَ تُقْسِي الْقَلْبَ.

ترجمەسى: «دنىادە زاهد بولو، هم كوڭلىنى هم بدننى راحتلىنىدىر. دنىاغە
رغبت قىلو، قاينغو و حسرتنى آرتىدىر. بالقاولق كوڭلىنى قارالتور».

زهد، مالىسىز و يارلى، مىنسىبىز و وچاھىتىز بولو دىگان سوز توڭل بىلىكە
دنىاغە رغبت قىلماو و اوزىنى خىرلى اشلىرىدن هم دە الله تعالى نىڭ رضاغىنى
اىستەودن مشغول قىلماو، دىگان سوزدر. موڭا كورە بىر الوغ باينىڭ و ابىڭ
يوقارى مىنصب اىيەسىنىڭ زاهد بولوتوى و بىر يارلىنىڭ هم دە ھېچ بىر قدر و حرمتى
يوق كىشىنىڭ زاهد بولماوى مەكىن. شونىڭ ايچون چىتىدىن قاراب بىرەونىڭ

(۱) جامع ترمىنى، ج ۱ ص ۱۲۵.

(۲) سنن ابن ماجه، ج ۱ ص ۲۴۶.

(۳) احمد ابن حنبل مىسنى، ج ۵ ص ۳۶۱. «ھجر» باطل و بوزوق سوزلردىر.

(۴) نىل الاوطار، ج ۳ ص ۲۵۶.

(۵) عمدة القارى شرح صحيح البخارى، ج ۴ ص ۷۷.

زاهد. بگینی یا که زاهد تو گلامگینی بلوچینوندر. شولای بولسده ظاهرده گی علامتلا رگه قاراب هر کشی اوز حقنده بر فکر حاصل فیلورغه یول بار. بو علامتلا ایسه اوشبونلر: ۱) بر نرسه ناک اوزنده بولووی ایچون شادلانماز، بولماوی ایچون قایغرماز. ۲) اوزینی مافتا وچیلر برله یامانلا وچیلر نی تیگز کورر. ۳) الله تعالی گه محبت ایتودن وهیچ بر عرضسز عبادت قیلودن لذت نابار.

قومسزلق و دنیاناک ذاتینی سویولک قایغو و حسرتلر نی آرتدروونده شیعه یوق. مونی هر کیم اوز تیر بهسی برله بلورگه ممکن.

یالقالوق، وقتنی فرصتی اسراف ایتو دیگان سوزدر. مالنی اسراف قیلو بوزوق اش بولسه وقتنی و فرصتی اسراف ایتو بیگره کده بوزوق اش بولور. مالنی نابارغه ممکن اما ضائع بولغان وقت و ضائع بولغان فرصتی کبر و قایتاروب آلورغه امکان یوق. دنیاده انک اوکنچلی سوز «وقت اوندی!» دیگان سوزدر. انسانلر قیامت کوننده مال حسابنی بیرسه لر، وقت حسابینی ده بیرر لر. احتمال انک مشقت کورله طورغان نرسه، شول «وقت» حسابینی بیرو بولور. اسلام عالماری طرفندن تألیف ایتولگان اخلاق کتابلاری آز آشاو و آز یوفلاو حقنده وصیتلر قیلر. البته آز آشاو و آز یوفلاوناک (بیتارلک قدر بولو شرطی برله) فائده لری بیک کوب. شول فائده لردن بری ایسه «وقت» کوبایودر.

وقت کوب بولسه آخرت آز وقلری حاضرله وگه ده دنیاده معیشت سبیلری ده حاضرله وگه ده یمته وهر برندن الوش آلورغه ممکن بولادر.

خلقلر عمر فسقه لغندن زارلانا لار و بر تورلی اش ایشلی آلنی قالولری ایچون تأسفی ایتلر. بو زارلانو و تأسفی ایتو اورنلی توگل. وقت بیک کوب، عمر بیک اوزون لیکن بو وقتلر و عمرلر نی بز فائده سز و معناسز نرسه لرگه صرف ایتمه ز. اگر ده صرف ایته بلوب صرف ایتسه ک ایدنی وقت ناک ایرکن و عمر ناک اوزون ایکانلگینی حتی کوزمز برله کورگان درجه سننده بلور ایدک.

درست، اش اشلو، عقل و بدن خدمتلی برله شغلله نو مشقتسز توگل. لیکن هر حالده یالقالوق و اشسز لک مشقتلرینه، یالقالوق و اشسز لیکن طوغان فلاکتلرگه کوره بیگلره کدر.

شهرت چیقارو، زور منصبلرغه کونارلو، علم و فضیلت اهلی بولو کبک اشلرگه مانع بولغان نرسه، فقیرلک توگل بلکه یالقالقدیر. خلق اشلرگان ورزقلری آرتندن یوکرگان وقتلرنده صوزولوب یاتو، ایسنه ب او طور و کوکل

قارالقدن بولمى نىندى نرسەدن بولسۇن! ..

«البطالة نفسى القلب» (يالقاولق كوڭلىن قارالتا) دىگان سوز، صاف آلتون بولغان «حكمت» سوزدر. بوسوزنى اگرددە موندن مڭ يل مقدم، بدويلر آراسىندە طوب اوسكان وعمرىنى شونلر بىرلە اونكارگان كشى سويلگان بولسە، باشقە ھىچ بىر دىل بولماغاندەدە آنڭ پىغمبرلىگى ايچون دىل بولورغە يارار ايدى. حديث شريفدە «زهد» بىرلە «بطالت» نڭ بىر بىرىنە قارشى قويولوندىن «يالقاولق» بىرلە «زهد» نڭ بىر نرسە توڭل ايكانلىگىنى ھەر كىم اوز عقلى بىرلە بلورگە تىوشلى. يالقاولق باشقە، زهد باشقە.

خلق اوستىنە يوك بولوب طور و فاتحە بىروب يورولر زهدلىكدن، قناعتلى بولودن توڭل بىلكە اش سويماو ويىكل روشدە مال نابو ايچوندىر. ھەر كىم اوز رزقنى اوزى تابارغە طريشماوى وطوقسان كشىنڭ اون كشى اوستىنە يوك بولوى سېندىن ملئمز بابى آلەمى، كوچلرى يىتمى بىلكە بار بايلقلرىنى كىمەر بارالر، باشقرد بىرلرىنڭ صانلوب بتولرىنە، طوفاندىن بىرلى بالتا كرمان اورمانلرىنڭ قورى صحرا بولوب قالولرىنەدە اصل سبب، يالقاولق كشىلر ويىكل دنبا كوتو يولىنى آلفە آلفان قورى قورنلر بولدى.

۱۴۶) السَّاعِي عَلَى الْآرْمَلَةِ وَالْمُسْكِينِ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ الْقَائِمِ اللَّيْلَ الصَّائِمِ النَّهَارَ (۱).

ترجمەسى: «طول وعاجزه خاتونلرغە ھەمدە مسكىنلرگە ياردەم بولنك يورو-چىلر، الله بولنكە صوغش قىلوچىلر يا كە كىچىلر دە عبادت ايتوب دە كوندىلر دە روزه بولوچىلر حكمنەلردىر».

موندى عاجزه وعاجزلرگە ياردەم ايتوطوغروسىندە بوضوك زمانلردە «جەمىت خىرىيە» لىر ناسىس قىلو اصولى چىقدى. «جەمىت خىرىيە» لىر ايسە خىر اشلرنى بىرگەلەپ اشلودىن عبارتدر. بىر آقچە بىرسە ايكنچىسى تەن بىرلە خدمت ايتارگە مىكەن بولغانلقدن «عاجزه وعاجزلرگە ياردەم بىك قىلور ايدىم لىكن بايلغىم يوق» يا كە «آقچە بىرر ايدىم اما اوزمىڭ آنلر آرتىدىن يوررگە وقتم وفرستم بولمى» دىب ەندىر كورساتورگە اورن يوفىر.

۱۴۷) سِبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ وَقِتَالُهُ كُفْرٌ (۱).

ترجمه‌سی: «مسلمانلارنى سوكمك فسق وحقسز اورنده اولدرمك كفران نعمت قىلدور».

اوشبو حديث شريف گه كوره مسلمانلار، اوزلرينك مسلمان قارنداشلارى قاشلارنده بىك محترم طوتولورغه، عرض وناموسلارى سلامت بولورغه تيوشلى. فسوق دىب الله تعالى گه اطاعتسزلك گه ايتولندهر.

رسول اكرم مسلمانلارنك بر برلرينه رعايهلى، شفقت ومرتلى بولو- لرى حقنده بو قىيلدن بىك كوب نصيحتلر، وعيد وتهديدلر سويلگان بولاسده اوز قارنداشلارندن واوز ديندهشلىرىندن مسلمانلار قدر جبر وحقا كورگان بر ملت بارلغى معلوم توگل. اسلام تاريغى بتونسى ديرلك اسلام قانى توگولو خبرلرندن عبارت بولوب، نوگوچيلرده اوز ديندهشلىرى بولغان مسلمانلار ايدى. خلفاي راشدون صوكنده مسلمانلار مستبد خليفه‌لر، مغرور اميرلر برله مبنلا بولديلر، مونلرده خاقلارنك جانلرى وقانلرى، عرض وناموسلارى، عائله وماللرى برله اويناديلر. مونلرده زاقونده يوق ايدى شريعت ده!..

۱۴۸) سَبْعَةٌ يَظِلُّهُمْ اللَّهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ إِمَامٌ عَدْلٌ وَشَابٌ نَشَأَ فِي عِبَادَةِ اللَّهِ وَرَجُلٌ قَلْبُهُ مَعَلَّقٌ فِي الْمَسَاجِدِ وَرَجُلَانِ تَحَابَا فِي اللَّهِ اجْتَمَعَا عَلَيْهِ وَتَفَرَّقَا عَلَيْهِ وَرَجُلٌ دَعَتْهُ امْرَأَةٌ ذَاتُ مَنْصِبٍ وَجَمَالٍ فَقَالَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَأَخْفَاهَا حَتَّى لَا تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ وَرَجُلٌ ذَكَرَ اللَّهَ خَالِيًا فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ (۲).

ترجمه‌سی: «بىدى تورلى كشى، الله تعالى آنلارنى قيامت كونده واوز (رحمت) كوله گه‌سندن باشقه صغناچق كوله گه بولماغان وفتده اوزينك رحمت كوله گه‌سى برله كوله گه‌له‌ندرر. برى، عدل امام (خليفه). ايكنچىسى، الله تعالى عبادتنده اوسكان يگىت. اوچونچىسى، مسجددن چىققاندىن صوگ يندهن بارو فكرى برله يوروچى (مسجد وجماعت نماز ينه محبت ايتوچى) كشى.

(۱) صحيح بخارى، ج ۱ ص ۱۷-۱۸ صحيح مسلم، ج ۱ ص ۳۳.

(۲) صحيح بخارى، ج ۲ ص ۱۱۶، الموطأ، ص ۳۷۷-۳۷۸. جامع ترمذى، ج ۲ ص ۶۲. لفظلر «بخارى» نقي.

دور تېنچىسى، الله رضالقى ايچون بر برى برله دوست بولشقانار، شول روشده
يورگانلرده اوزلر ينى اولم كيلوب آيرغان كشيلىر. بيشنچىسى، حرمت
وجمال اييهسى خاتون طرفندن بوزوق نيت برله چافرلغان وقتده «مين الله
تعالى دن قورقام» ديب شوگا رضا بولماغان اير. آلتينچىسى، ياشرون روشده
صدقه بيروب حنى اوڭ قولى بيرگانينى صول قولى بله آلمى طورغان كشى.
يىدنچىسى، الله تعالى نى اولافده ذكر ايتوب كوزندن ياش آغزغان آدم.

رسول الله طرفندن سويلهنگان بو سوزلر اوشبو كشيلىر ايچون بىك الوغ
سوينچىدر. حقيقت حالده، مونده ذكر ايتولگان آدملر اوشبو سوينچى وعدهلرگه
مستحققلرده. چونكه آدم بالالرينڭ بتون هيئتى آدم گودهسى و فردلرده شول
گوده نڭ كيسا كلرى فېيلندن بولغانلقدن بر يوزنده بولغان نرسهلردن وطبيعت
ثمرهلرندن فائدهلەنو و ضررلردن صافلانو طوغروسنده هر برينڭ حقى بر
تيگىز. بو طوغورده شهر و فرلرده طوروچىلر، صحرالرده گيزوچىلر و
مال برله كوچوب يوروچىلر آراسنده آبروملى يوق. عادل بولغان پاشاه ايسه
شوشى قاعدهنى آڭلاغان و خلق حقنده شونى دستورالعمل ايتوب طوتقان بولادر.
خلق آراسنده اوشبو روشده تيگىزلك قىلو همده ضرر و فائدهلرى مشترك
بولونڭ بىك نيوشلى اش ايكانلىگى و شوندى اشنى فېلوچى كشى بىك زور
حرمت كوررگه و امتياز حاصل ايتارگه مستحقليگىنى هر كم اوز عقلى برله بىلسه
كېرەك.

ياش وقتلارنده، نفس و نهندهگى كوچلر كمالاتكه يېتكان و هر تورلى
مراذلرنى قىلورغه سببلر حاضر بولغان بر وقتده ياش كشي نڭ عبادت برله
شغلەنوى، الله تعالى نى تانويينه و اوزينڭ بنده ايكانليگىنى بلووينه دليلدر.
عبادت خانده بولغان وقتنده آدم اوغلى بوزوق اشلردن طيىلوب طورر.
كوڭلى هر وقت مسجدگه باغلانو، شول آدم نڭ عفيفليگينه دليل بولور.

دوست بولشو اتفاق و الفت نڭ الوع سببلر ندىندر. الله ايچون دوست
بولشوچىلر اوشبو اتفاق و الفت نڭ نيگزينى صالحان بولالر.

جمال اييهسى خاتون نڭ چافرووينى قبول ايتماو، گناه نڭ ضررينى آڭلاو،
الله تعالى رضاغينه خلاف اشدن صافلانونڭ قيمتينى بلو والله دن قورقو نتيجه سيدر.
ياشرون صدقه بيرو، بتون امينى الله تعالى گه باغلاوغه، جزانى آندن غنه
كورونى هر نرسه دن آلدە طوتوغه دليل.

الله تعالیٰ نى آولانده ذکر قیلوب یغلاو، کوئل نچکه لگینه، اخلاص اوزرنده
جنده چیلک قیلوغه علامتدر.

اوشبو سبیلرگه کوره مونده ذکر ایتولگان آدملرنک هر بری الوغ حرمتلرگه
مسنحقلر و اهللردر.

بو حدیثده ذکر ایتولگان کشیلردن باشقه لرنک ده قیامت کوننده «عرش»
کوله گه سننده بولاچقلری حقنده حدیثلر بار. موکا کوره اوشبو حدیثده گی بدی
(سبعة) سوزی، شوندن آرتقنى نفى قیلو ایچون بولمیدر.

قویاش قزووندن رحمت یا که عرش کوله گه سیننه اشقلانو روشلرینی
تیکشرو، کیره کلی اشلر توگل. قرآنده مذکور «عرش» و «کرسی» سوزلرینک
حقیقتلری و نی روشده طورولری آچیق معلوم توگل. بو طوغروده آرسطو
فکرلری و آنلرغه ایبه رگان فضل الدین الرازی و باشقه لرنک سوزلری دلیل
بولا آلاز. حدیث شریف «کوله گه ده بولورلر» یا که «عرش کوله گه سننده بولورلر»
دیب خبر بیرسه بو تله سه نیچوک بولسون، بزک مونده اشمن یوق، عقلمزده
ییمنی. حاضرگی عالمر، قرآنده مذکور بولغان «عرش» حقنده «بتون قویاش
هالمرینک مرکزی بولوب طبیعتنده الکتیریق قوئلری بار، شول قوئلر برله
بتون قویاش عالمرینی اوز تیره سنندن یوروته هر بر عالمنی بر نسبتده (یراق
یبارمی و یاقین کیتورمی) طوتا» دیسه لر، بو سوزده قطعى توگل بلکه تقریبیدر.
شولای بولسه ده آرسطو نظر یه سیننه قارابول بوسوز عقلغه یاقین و موافق بر نظر یه در.
حقیقت حال الله تعالیٰ نک اوزینه گنه معلوم. «وما اوتیتم من العلم الا قلیلا».

۱۴۹) سَلَّ رَبُّكَ الْعَافِيَةَ وَالْمُعَافَاتِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَإِذَا أُعْطِيَتْ
الْعَافِيَةُ فِي الدُّنْيَا وَأُعْطِيَتْهَا فِي الْآخِرَةِ فَقَدْ أَفْلَحْتَ (۱).

ترجمه سی: «ربکدن، ظاهری و باطنی بولغان سلامتکلرنی و آدمیلر
برله عفو قیلشو میسر بولونی صورا. دنیا ده و آخرتنده عافیت برله مشرف
بولسه ک فلاح تابدک!...».

رسول الله بو سوزلرینی: «نیندی دعا افضل؟» دیب صوراوچی بر صحابه گه
ایتکان ایدی.

دنیا ده سلامتلك قدر الوغ نعمت بولماسه كیرهك. مونی هر كیم اوزی بلورگه تیوشلی. ایسانللكدن باشقه بولغان نعمتلر عمومى بولمى بلكه بر كشی قار اوونده نعمت بولوبده ایکنچی بر كشی قار اوونده نعمت صانالمازلقلرى ده ممكن. فقیر كشدن: « اوزكنى قايسى وقتده بختلى ديب بلور ايدك؟ » ديب صوراسلهر هیچ شبهه يوق: « اوزمه ييتارلك آنچه بولغان كونده!... » ديب جواب بيره چكدر.

موكا كوره آوروپا پادشاهلری لك بختلى كشيلىردن بولولازم كيلور. حالبوكه آوروپاده لك باى و الوغ پادشاهلرندن برى، اوزينك خاطر دفترينه اوز قولى برله اوشبو سوزلرنى يازغان ايدى ديلر:

«اوستمه فرض بولغان رسمى خدمتم بولماسه، خلقلر مینی حکمدار صفتی برله الوغلاماسلر، يارش ميدانلرينه عادتى بر كشی روشنده باروب كيلوب يورسهم و فايده باروب فايده كيلگه نمى غزتلر يازماسلر، قولمده سيفارهم بولغان حالده راحتلنوب حكایت كتای اوقوب اوطورسام، خانونم و بالالارم ياننده تزلشوب اوطورغانلری حالده اویناب كولوب سويله شسهم اوزمى بختلى صانار ايدم».

حالبوكه مونده يازلغان حاللر بيك كوب كشيلىرده بولادرده آنلر اوزلرينى «بختلى» صاناميلر ياخود اوزلرينك بختلى بولولرينى خاطرلرينه ده كيتور ميلر، چيتدن تنبيه ايتوچی بولسه ده بختلى بولولرينى اقرار ايتمیلر. اما سلامتلك بو روشده توگل. خلقلر آنك نعمت و بخت ایکانللكینی بللر و اعتراف قیللر.

آدم بالالری ایچون سلامتلك لك الوغ نعمت بولوب مونك قدری ایسه برر تورلی خسته لك كيلگاندن صولخغه ياغشی بلنور. شونك ایچون بو نعمتنك قدرینی خسته لك كيلمازدن مقدم بلورگه و حف صحت قاعدهلرينه خلاف اشلر اشلودن هر وقت صافلانوب طوررغه تیوشلی. حفظ صحت قاعدهلرينه رعایت ایتماو ایسه سلامتلك نعمتینه فارشو كفران قیلو بولور. بو ایسه سلامت بولو حقنده فعل و عمل برله دعا ایتودر. شوکا اخلاص. كوگل و تل برله دعائی ده قوشارغه تیوشلی. اما فعل و عمل برله حفظ صحت قاعدهلرينى رعایت ایتمگان حالده يالگزل تل برله گنه دعا قیلوده كوب حکمت بولماز.

حفظ صحت قاعدهلرينى رعایت قیلوچی عائللرده عمرلرنك اوزون، وفاتلرنك باشقه لرغه كوره آزاراق بولووی تجربه لر برله اثبات ایتولمشدر. اوشبو سببدن «حفظ صحت» نك اهمیتی وفائده سی طبييلر فائده سندن آنقدر.

چونكه انسانلر، خسته بولغانلقلر نندن صوڭ غنه طيبيلرغه محتاج بولورلر. حفظ صحت نڭ آور توگل برنجي قاعدهلريني هر بر كشي اوگره نورگه، دنباده بولغان معيشتيني شوگا نطبيق قيلورغه تيوشليدر.

بو حديثده گي «عافيت» سوز نندن حسي و معنوي «عافيت» اراده فيلنورغه ممكن. بو تقديرچه رسول الله ظاهري سلامتلك برله كونچيلك، آچو، تكبرلك، كبك كوگل خسته ليكلر نندن سلامت بولوني ده صورارغه فوشقان بولادر.

(۱۵۰) سَلُوا اللَّهَ عِلْمًا نَافِعًا وَتَعَوَّدُوا بِاللَّهِ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ (۱).

ترجمه سي: «الله تعالى حضرت نندن فائده لي علم صوراكز وفائده سز نندن صغونكز!».

رسول الله حضرتلري «علم» ني «فائده لي» و «فائده سز» اسمنده ايكي گه آيروب بريني الله تعالى دن صورارغه وايكنچيسندن صغورغه بيورمشدر. موگا كوره هر عصرده وهر الكاده مسلمانلر اوزلري ايچون نيندي علملر فائده لي ونيندي علملر فائده سز ايكانلگيني تيكشروب طوررغه، مدرسه پروغراملريني شوگا كوره تبديل و تعديل قيلورغه، شاگردلر نڭ عهزلريني معناسز اورنغه ضايع ايتودن صاقلارغه تيوشلي ايدى، لازم ايدى. چونكه بعض بر عصرده و بعض بر مملكت ايچون فائده لي بولغان بعض بر علملر ايكنچي بر مملكتنده گي وباشقه عصرده غي خلقلر ايچون فائده سز بلكه ضررلي بولورغه و بعض بر زمانلرده ضررلي حساب ايتوللگان علملر ايكنچي بر عصرده فائده لي بولورغه ممكن. فقط اسلام دنيا سنك مكتب و مدرسه لر اوستنك شوشندي بر هيئت بولغانلغندن خيبرمز بوقدر.

اوشبو حديث حكيمنه كوره بو كونده هم هر مكتب وهر مدرسه حضورنده علملر نڭ، درس كتابلرينڭ فائده لي وفائده سز لريني تيكشروب طورر وايچابنه كوره عمل ايتدرر ايچون علمي هيئتلر نڭ دوام ايتولري لازمدر. رسول الله طرفندن بر نرسه صورالورغه وايكنچي بر نرسه دن صغورغه فوشوب امر صادر بولسه، شونلر حقنده عملي جهندن ده طرشو لازم ايكانلگي اوز اوز نندن معلوم بولسه كيرهك.

روسية مسلمانلرينڭ ايسكي مدرسه لر نده عصرلردن بيرلي دوام ايتوب.

کیملگن درس لرندن « فائده لی علم » صانالورغه یارلغان یوزده بر نسبتنده بولووی ده شبهه لیدر.

أيها القوم الذي في المدرسة
كلما حصلتوه وسوسة

بیٹی گویا بزنك ایسکی مدرسہ لر مزده اوفوچی شا کردلر گه خطاب قیلنوب سویله نمشد.

١٥١) الشَّبَابُ شُعْبَةٌ مِنَ الْجُنُونِ وَالنِّسَاءُ حِبَالَةُ الشَّيْطَانِ .

ترجمه سی: « یاشلک، دیوانه لقدن بر بوتافدر. خاتونلر شیطان آلریدر. »
یاشلک، دیوانه لقدن بر الوش بولغانلق سببلی، بعض وقتنده یاش کشی، خطاقلری حقنده معنور بولور غده ممکن. اما قارقلر معنور بولمازلر. خاتونلرغه « شیطان آوی » دیمک، شیطان اوزی طوغری آزدرا آلمانغان کشیلرینی خاتونلر واسطه سی برله آزدرولری سببندندر.

خاتونلرنك مکرلری وغدرلر، امانت و وفالری حقنده واقعه لر، ماچرالر بیک کوب. مونلر ایسکی و یاکا کتابلرده جریده لر ومجموعه لرده، اسلاملر وباشقه لر نك اثرلرنده سویله نه ویازلادر.

بزه بر طائفه، خاتونلردن زارلانوی عادت ایتوب آلدیلر، مونلر، خاتونلر و یاشلرنك بوزولولرینی روسیه ده حریت اعلان ایتولگان زماندن صوڭ بولغان ایتوب کورسهنلر وموندن مقدمگی وقتلرنی خصوصاً اسلام مملکتلرینی فرشته لک ذیاسی ایتوب خیال قیللر. بولولری یراق کیتمه گان و حریت دورندن مقدم تاریخلرنی بلمه گان سببلی البته مونلر معنورلر. اما حقیقت حالده دنیا، بو کون نیچوک بولسه حریت اعلان ایتولمازدن ده مقدم شولای ایسکی زمانک اسلام مملکتلرنده گی مسلمانلر بو کونگی روسیه مسلمانلردن ده مسعود توگلار ایدی.

حنفیلرنك قاضیلرندن واوز عصرنده مصر عالملرینك اعلملرندن بولغان بدر الدین معهود بن احمد العینی، حضرت عائشه نك « لو ادرك رسول الله ما احدث النساء لمنعهن المسجد » دیگان سوزینك شرحنده اوشبو روشده بر مقاله یازادر:

« اگرده حضرت عائشه، بزنك زمانمز خاتونلری طرفندن احداث ایتولگان

بەدەنلەرنى، منكرلارنى كۆرسەيدى، خاتونلارنى مسجدكە يۈرتۈدەن مەنەن اينى
 ھەندە بېگەرەك دە اجتەھاد اينىكان بولۇر ايدى. خصوصاً بىزنىڭ مەسرى مەسلىمەلەرى
 بىك بوزولدىلەر. مونلەر، چىتلىرى آلتون ھەم اينچولار بىرلە چىگىلگىكان بىفاك
 كىوملەر كىيەلەر، باش كىوملەرى آلتون وكەوش، اينچو وياقونلار بىرلە طوقولغان
 بىفاك نەسەلەر بولا، كۆلمەك بىيگىلەرى بىك كىيەك، اينەكلەرى ايسكى اوچ آرشىن
 قىر يىنەن سۈيەرەلۈپ يۈرى، مونلارنىڭ كۆلمەكلەرنىن اوچەو بىرلە تىگۈلگىكان
 ۋەندە اوچ كۆلمەك چىقاچقىدر (۱). قىمەتلى كىوملەر كىيۈپ خوشبۇيلەرغە غرى
 بولۇپ، ايرلار بىرلە طغزلاشوب ۋەوالانوب بازارلردە يۈرىلەر، كۈبىسنىچە بىتلىرى
 آچىق ۋەردەسز بولا، ايشاك اوستىنە آلتانەسلەر بىيگىلەرى ايكى ياقىن آصلنوب
 توشە ۋەردەن سورەلۈپ بارالەر. نىل بىلغەسەندە ايرلار بىرلە كەلەردە يۈرىلەر،
 ايرلار ھەزۈرندە نەقىرۈپ چىلىلەر، مونلەر ايندى ايرلارنىڭ مۈيىلەرنە آلتاندىلەر،
 ايرلارنى نەسەلەر، نى اشلەتەر. بەئىز بىر خاتونلار ھەرام نەسەلەر ساتالەر، ايرلار
 بىرلە خاتونلار آراسىندە باۋچىلىق ايتەلەر، اوراملردە ايرلارنى آۋلاب يۈرىلەر.
 بەئىز بىر خاتونلار باغۇچىلىق ايم طوم ايتوب خەلقنى آلدىلەر، سەچچىك قىلەر،
 كىيىنلردە اوطۇرۈپ سودا ايتەلەر، آرالەندە ياللانوب اۋىن اۋىناۋچىلەر ۋەجىرلاب
 يۈرۈچىلەردە بار. ايندى مونلارنىڭ شەرىعتكە سىمى طورغان اشلەرنى سۈيەلەپ
 بىترەك تۈگىل. ھەزىرت عائىشەنىڭ سۈزى بىك درىست ھالبۇكە ھەزىرت عائىشەنىڭ
 بو سۈزى بىرلە رسوللە زەمانى آراسى بىك ياقىن ايدى. اما بىزنىڭ زەمانەز بىرلە
 ھەزىرت عائىشە زەمانى آراسىندە بىك كۈپ ۋەقت بار» (۲).

بو سۈزلەرنى سۈيەلەۋچى عىنى ھەزىرتلىرى «مەسرى» شەھرىندە ۸۵۵ ھ ۱۴۵۱ م
 نارىخى ذوالھىججە (دىكابر)دە ۋەفات بولغانلەقەن ۱۳۲۳ - ۱۹۰۵ نچى يىلدىن سوڭقى
 ھاللارنى تۈگىل بىلەكە بو نارىخىدىن ۵۰۰ يىللار كەك بولغان ھاللارنى ھەمدە روسىيە
 مەسلىمەنلەرنىڭ خاتونلەرنى تۈگىل بىلەكە مەسرى مەسلىكىندە واسلام ھەكىۋەتىنىڭ
 بىشۈگەندە، دىن ھاللەرى ھەزىرتلەرنە ياشاۋچى خاتونلارنى سۈيەلەيدىر.

بەزە يارلى مەللەرنىڭ يارلى مەللەرى ۋە مۇذنەلرى اۈز مەللەرنە بولغان
 اسلام بالالەرنى اۈز اۈيلەرنە چىۋوب اۋقۇتوب كىلەيلەر، شۇلاى ايتوب اسلام

(۱) ھەزىرى زەمانە ايسە خاتونلارنىڭ كۆلمەكلەرى تاراقىن ايتەكلەرى وىيىگىلەرى سەقىلەقەن
 زارابلانلار ۋە «اۈچ خاتون كۆلمەگىنى بىرگە قوشماڭ بىر خاتون كۆلمەگى يا چىقار يا چىقاز» دىلەر.

(۲) عمدة القاري شرح صحيح البخاري، ج ۳ ص ۲۳۰.

عرفلرینی، اسلام ادب‌لرینی اونوقتدیرمازغه طریشدیلر. یکریمی یکریمی بیش یلاردن بیرلی بو خدمتنی معلم و معلملر باشقاره باشلادیلر. قوللردن کیلگان قدر خدمتلرینی قزغانمی ایتولری ایچون مونلرغه رحمت اوقو خیر دعا قبلو بورچه‌زد. اما عینی زماننده مصرده بیک معتبر و سوزلری نفوذلی عالملر کوب بولغان کبک مونلر نڭ اشارتلرینه؛ مشورتلرینه جان و تن برله بوی صونارلق یاخشیش سلطانلرده بار ایدی. اگرده اوشبو نفوذلی عالملر طرفندن بر اشارت بولسه ایدی بو سلطانلر و سلطانلر نڭ امیرلری کوچدن توشکان قارتلر و قارتچقلر طورر ایچون مخصوص یورتلر، قز بالالار اوقور ایچون مکتبلر، طول خاتونلر هنر و صناعت اوگره‌نور ایچون خدمت یورتلری، یتیملر قریبه‌ل‌نور ایچون آیروم اورنلر تاسیس ایتارلر، شوشندی همومی یورتلر برله زور شهرلرنی گنه توگل حتی زورراق آللرنی ده طولدرلر ایدی. خاتونلر نڭ بوزوققلرینی و انصافسزلقلرنی کوروب طوروچی بو حرمتلو عالملر طرفندن شوندی اشلر بولغانلغی و خاتونلرنی انصاف و ادب یولی برله تربیه ایتو حقنده چاره‌لر ازله‌نگانلگی حقنده کتبخانه‌مزده بولغان تاریخ کتابلرنی بر نرسده کورلمادی.

روسیه نڭ بیک کوب شهرلرنده، باش وقتلرنده زور جنایت‌اشل‌گان بالالرنی تربیه فیلا طورغان یورتلر و مکتبلر بار. شوندی مکتبلرده تربیه ایتوله‌طورغان شاگردلرگه قانشوب یوروچی بر آدم، شونلر نڭ ادب و انصاف‌غه اوگره‌نولرینی، اولگی حاللری ایسلرینه توشکانده راحتسز بولوب وجدانلری عذابلانوی عجب قبلوب سویله‌دی. یاخشی تربیه بیر لگان وقتده عینی حضرتلری زارلانا طورغان خاتونلرده بر آز انصاف‌غه قایتمازلر ایدی دیب بولمی.

عینی حضرتلرینڭ زور قولده ۱۱ جلد و ۱۸۴۴ بیتده باصلغان کتابنده «خاتونلرنی مسجدگه یورتوده فتنه خوفی بار» دیگان سوزی بیک کوب اوچراغان حالده ایرلر نڭ اخلاقسزلقلرندن شکایت ایتکان اورنی بزگه کورلمادی. شوندی بر سوزنی کوره آلمانان کشیلر نڭ «یوقسه بو زمانلرده ایرلرده قصور یوق ایدیمی؟» دیگان بر شبهه توشو احتمالی بار.

شول شبهه‌گه جواب ایتوب بز، مصرده توگل بلکه مکده، عینی عصرنده توگل بلکه آندن ایکیوز یلاردن آرتق مقدم بولغان بر واقعه‌نی ابن جبیر الکفانی دن کوچه‌مز.

ابن جبیر، ۵۷۸ هجری یه «مکه مکرمه» ده اوزی کوروب طورغان

حاللرنی حکایت ایتکان وقتنده اوشبو جملهلرنی یازوب کیتهدر:

یمن اهلارندن «سرات» دیب معروف بولغان برقبیل خنقلری رجب آینه
عمره قصدی برله مکه گه کیلدیلر. خالص عرب بولغان بو خلق فصیح سویلیلر
اوزلری بیک سلامتلر اما علم دیگان نرسهلری هیچ یوق. بتون یاخشیلقلری
یاغشی «نیت» دن گنه عبارتدر. کعبه نی سروب آلدیلر، پرده سینه اصلنوب
یرنوب، اوزگله ب بتردیلر، اوزلری قچقروب دعا قیللر، چیتدن تگلاوچیلر
و کوروب طوروچیلر مونلرنک دعالرینه «آمین!» دیب فوشولالر، مونلر
بورگانه حجر اسود بانینه باررغه امکان یوق، کعبه ایشگی آچلو برله طغزلاشوب
کروب طولدیلر، نماز اوفولری ایسه کعبه گه قاراب سجده قیلودن غنه عبارت،
رکوع یوق. سجده لری ده انهچ چوفووی قییلندن گنه. قایسی بر و قایسی اوچ
سجده قیل، نماز آراسنده تله گانچه سویله شهلر، یاق یاق غه قارالار، سلام وتشهد
یوق (۱):

ابن جبیر سویلی طورغان شوشی نماز اوقی بلمه و مسلمانلر خصوصالیرلر
ایچون قصورلق توگلمی؟ قصورلق بولسه امام عینی عصر زده غی مصر خاتونلرنک
بولغان قصورلق غه نسبت برله الوغمی یا که یوفغه حساب ایتوله می؟ یوق غه
حساب ایتوله سه مونک ایچون کیملر عیبلی؟

خاتونلرنی ماقنار ایچون ده یمانلار ایچون ده موضوع بیک کوب. لیکن بو
اشلردن عمومی و کلی بر حکم چیقارو مشکل. ایرلرنک یاخشیلری و اوصاللری
بولغان کیک خاتونلرنک ده اوصاللری و یاخشیلری بولور غه ممکن. مگرده غدر
و خیانت احتمال، خاتونلرده کوبره ک بولسه بولور. لیکن بو عیب، خاتونلرنک
اوزلرندن بیگروه ایرلرده در. چونکه خاتونلرنک تربیه لری ایرلر گه بورچ
بولغانلقدن شول بورچ یاغشی اوتله سه، لازم بولغان وظیفه لری صرف ایتولسه
طبیعی، خاتونلرده یاغشی بولوب بیتشورلر. بتون حکمت، «تربیه» دهر. حالی
مهمل قولیلغان آغاچدن یاغشی یش حاصل بولمسه یاغشی «تربیه» بیرامه گان
خاتونلردن ده فضیلتی و انصافی خاتونلر بیتشونی کوتار گه نیندی حق بار؟ بو طوغر ده
بر عرب اوشبو سوزلرنی سویلیدر:

من یدانها من الناس هلك
فاز بالنعمة من ملک
کل ما تنظره منك ولك
واذا اصلحتها فهي ملک

حسب المرأة قوم آفة
ورأها غیر هم امینة
انما المرأة مرآة بها
فهی شیطان اذا افسدتها

ياخشى تربيە بىرمەسك خاتون ، شىيطان بولور. ياخشى تربيە بىرلەشە خاتون، فرشتە بولور. خاتوننى شىئە قىلمە بلكە اوزگنى شىئە قىل.
 حديث شريفكڭ ظاهرى، خىر بىرو بولسەدە مقصود، خاتونلرنى شىيطان
 اولرى ايتوب تونودن منع قىلو بولسە كىرەك.

۱۵۲) شِرَارُ النَّاسِ شِرَارُ الْعُلَمَاءِ فِي النَّاسِ.

ترجمەسى: «آدمىلارنڭ اوصاللىرى، اوصال عالملىرى».
 چونكە اوصال عالملىرىلە طوروب گناه قىلەر، بلە طوروب گناه قىلوچىلار ايسە
 بىلگەنلەك سىبىندىن گناه قىلوچىلارغە كورە قىباحىلىرىە كىلدر.
 خىللىرىدە بىيان ايتولگەن گە كورە اوصال عالملىرى شوشىندى (اىلردىر: ۱) بارقىر
 علملىرى بىرلە عمل قىلماوچىلار. ۲) علملىرىنى سۇ استعمال ايتوچىلار ودىناوى
 مقصودلار اىچون وسىلە يىساوچىلار. ۲) عالملىرى آلەندە ماققانور وسقىلەر بىرلە
 بىگشور ھەدە مىجىلىرىدە رىئىس بولوب اوطۇرر وىلقىلارنڭ يوزلرىنى اوزلرىنە
 دوندىر اىچون تحصيل قىلوچىلار. ۳) اللە تعالىنڭ رضالىقى قىد ايتولگەن حالە
 علمك تابوچىلار. ۴) مرائى وىنافقىلر. ۵) باشقىلارغە حسد ايتوچىلار. ۶)
 مىلمانلارنڭ ايمانلىرى وعقىدەلرىنە مىسلط بولوچىلار. ۷) حاجت ومستحق كىشىلر
 بولوب طورغان وقتلردە بار علملىرىنى ياشروب تونوچىلار. ۸) تحقىر ايتوچىلار.
 ۹) بار علملىرىنى ضائع قىلوچىلار. ۱۰) علملىرى سىبىلى اوز اوزلرىنە حسن
 ظن باغلاوچىلار. ۱۱) كىشىلرگە معروف بىرلە بىوروب ومىكرلردن نە قىلوپدە
 شول بىورغان وىطىغان نرسەلر بىرلە اوزلرى عمل ايتماوچىلار. ۱۲) «دىن»
 اسمى بىرلە «دىن» گە ھەملىر، خرافەلر كرتوچىلار. ۱۳) درویشلار وزاھىلر
 كىوملىرى اىچىندە ظاهرى عبادت بىرلە مشغول بولغانلىرى حالە سۇ ظن، غىبىت
 ونىمىت كىك اخلافسىزلىقلارنى اوزلرىنە عادت ايتوچىلار وباشقىلر، اوصال عالملىرى
 جەلەسىنە كىرمەز اىچون كڭ صوڭقى چىك علمنى مال جىبارغە ومىرتبەگە مىنار اىچون
 فورال ايتماو واسلام مىلتى حقندە آيو خىمتى قىلماودر.

وہل انسد الدین الا الملوك
 واحبار سۇ وىھبانھا .

احمد بك آغاى : « حكومات اسلامىەنڭ اضمىلالىنى بالخاصە اوچ صنف

حاضر له مشدر: حکمدار لر، علما و ادبا. حکمدار لر - عدالت و فعالیت بیرینه ظالم و عطاالتنی؛ علما حقائق لدنیات اسلامیه بیرینه خرافات و سفسطه‌نی؛ ادبا ایسه فضیلت و محسنات بیرینه تبصص و تردیانتنی اعتیاد و استلزام ایتوب اها لینی ظلم‌غه، جهالت‌گه و تدنیات‌گه آله مشدر (۱) دیمشدر. درست سوز.

امام بخاری: «ان الله لا يقبض العلم انتزاعا ينتزعه من العباد ولكن يقبض العلم بقبض العلماء حتى اذا لم يبق عالما اتخذ الناس رؤسا جهالا فاستلوا فافتوا بغير علم فضلوا و اضلوا» دین روایت (۲) ایتکان جاهل رؤسا جهالا فاستلوا فافتوا عالما جهله سینه کرسه لر کیرهک. حقیقت حالده بو رئیس لر «عالم» بولماسه لر ده خلق نظر نده «عالم» بولوب حسابلانا لر، مونلر حلال و حرام حقنده فتوی بیروب طورالر. بو حدیثنک مضمونی: «الله تعالی علمنی بر بولی، بنده لرنک کوکولرنندن صوروب آلمی بلکه عالما لرنی وفات ایتدروب طورا، حقیقی عالما لرنی فالماغانندن صوگ خلقلر، نادان آدم لرنی اوزلرینه باشلق ایتوب قویالر و شونلردن شریعت حکم لرنی صوریلر. علم لرنی بولماغان حالده بیرگان فتوالری سببلی بو نادانلر اوزاری ده ضلالت‌گه توشه لر، باشقه لرنی ده ضلالت‌گه توشه لر».

(۱۵۳) شَرُّ مَا فِي رَجُلٍ شُحٌّ هَالِيعٌ وَ جَبْنٌ خَالِيعٌ (۳).

ترجمه‌سی: «آدمیلر ده بولغان یامان صفت: مالی بتودن قورقولغان سارانلق و عادتندن، طش قورقاولقی».

بو نرسه لرنک بوزوق خلق ایکانلیگی حقنده دلیل کیتوررگه حاجت یوق، چونکه هر کیمنک اوز تجربه‌سی برله معلومدر.

سارانلرنک بر قسمی، عهومی حاجتلر و غیر اشلر حقنده صدقه و احسان طوغرو سنده ساران بولوب اوزلری ایچون آقچه لرنی قزغانمیلر. اما ایکنچی بر قسمی ایسه اوزلری ایچون ده باشقه لر ایچون ده قزغانوب آقچه چبقار رغه مطلقا رضا بولمیلر. مونلرنک بنون راحتلری و دنیاده‌غی لذتلری هر وقت آلتون صاناب او طورو و نیچوگ گنه بولسه ده بر صومنی ایکی صوم ایتوده بولادر. سارانلقنک ائک قباحتی اوشبو صوگفیسیدر. چونکه اولسگی قسم سارانلر اوزلرندن قزغانمالری

(۱) استانبول مکتوبلری. ص ۱۷۹.

(۲) صحیح بخاری. ج ۱ ص ۳۴.

(۳) احمد ابن حنبل مسندی. ج ۲ ص ۳۲۰. سنن ابی داود. ج ۱ ص ۳۴۷.

سببلى بازاردن نرسەلەر آلالار و اوز كيره كلرى ايچون بولسەدە آفچەلرىنى چىقارەلەر. بازار خلقى بو معاملەدن كۆيىمى آزىمى فائىدە كۆرە. اما ايكنچى قىسم ساراملار ايسە بىچان اوستونىدە ياتقان ات قىيلىندىن بار اشلرى آلتوننى حبس قىلۇب طوتۇدۇن غنە عبارت بولادۇر. لىكىن بو حديث شريفە گى «ساراملق» غە بو ايكى قىسمىڭ ھەر ايكىسىدە كۆرەدۇر.

عقل يا كە شريعت فاشىندە سويلەۋىنىدە بولسە بىرر تورلى حرىكت ايتو و رىضالقسزلىق كورساتو لازم بولغان اورنىدە، آوز يومۇب قالو و اوزىنىڭ حقىنى عىت يىرگە ضائع ايتو، مەكەن اشلر طوغروسىندە قورقۇب طورو «جەنلەك» (بولدۇقسزلىق) در.

بىزنىڭ جەن بولوومىزنىڭ سەببى، ياش و بالا و قىلارمىزدىن اھتبارا بىزگە «ادب» اسمىندىن «جەن» لك اوگرەتۇلۇپ دىر. حقىقت حالە «ادب» بىرلە «جەننىت» بىر بىرىنە باشقە نرسەلەر بولۇپ اولىگىسى آدم بالاسى ايچون كىملىك و صوڭغىسى ايسە اوشبو حديث شريفە ايتۇلگەنچە بىك زور قىسورلىقىدۇر.

بالالارنى الوغ و حرمتلى آدملىر حضورلارنى چىقارماو و آنلارنىڭ مەجلىسلىرىنى كورستىماو، آنلار بىرلە سويلەشەرماو و آنلارنى جەن و پىرىلەر، پىچورا و كىكىمارالار، صو آناسى و پورت ايمەسى كىك نرسەلەر بىرلە قورقۇتۇ سىيىندىن آنلار «جەن» (قورقۇق) بولۇپ يىتتەلەر و ھىچ بىر نرسەگە اقدام قىلە آلمى طورغان بولالار. رسول الله خىزىرتلارنىڭ بو حديثىدە شوشىندى آدملىر ذم قىلىنەدۇر.

خلىفە، خىزىرت عمر كىلگەنلىكى كورۇپ اورامدە اوپنارچى بالالار چىتلىرگە قاچقانلار، عبد الله بن زبىر بىر اوزىگە اوز اورنىدە طورۇپ قالغان ايدى. خىزىرت عمر كىلۇپ يىتىدىدە عبد الله غە: «ايدەشلىرىڭ يوكوردىلەر، سىننى ايچون بىر اوزىڭگە بونىدە قالدۇڭ؟» دىدى. عبد الله: «بىرر تورلى عىمىم بار دىب بىلمەگەنم ايچون سىزدىن قاچار غە لزوم كورمادم، يول ايرىكن بولغان سببلى مونە طورۇوم سىزنىڭ اوتۇب كىتو و ئىزگە طغزلىق قىلۇر دىب دەگەنم، شونىڭ ايچون قاچمادم دە، چىت كەدە كىتەم، شوشى اشم آرقاسىدە خىزىرتىڭىزنىڭ التفاتلىرى بىرلەدە مشرف بولدىم» دىب جواب بىردى. (نېنىدى گوزل جواب!..).

اش كىشىسى بولو، اوزىنە ھەم باشقەلەر غە فائىدە كىترو، اجتماعى خەمتلەر ايتو ايچون لك زور مانع «جەننىت» در. دىيادە زىرەك كىشىلەر و علملى آدملىر بىك كۆپ بولالار لىكىن خەمتلرى كورلىمى، اوزلىرى ايچون دە باشقەلەر ايچون دە

ئىمىرلەرى بولمى. مونىڭ سىببى نىكشىرلىسە كوبرەك شول كىشىلەرنىڭ جېنىلەكلىرى بولادى. دىنيا كۈتۈ و فائىدەلى اشلىرى اشلىرى ئىچۈن بىر جىسارت گىنەدە يېتىمى بىلكە صلاحىيت و يېدەشلىك دە كېرەك لىكىن جىسارتسىز (جېن) كىشىلەردە صلاحىيت بولمى، بولسەدە اوزى بىرلەگىنە اش چىقىمى. دىنيادە آدم توسلى طور و اوزوظىفەسىنى اوتەو ئىچۈن جىسارت بىرلە صلاحىيت ايكىسى بىرلىككە بولۇ شىرط. مونلاردىن بىرىگىنە بولماسەدە اول كىشى قوللىنىدىن اش كېلىمىدىر.

دىنيانڭ مشهور مۇختەرەلرى، اجتماعى و ادبى انقلاب ياشاۋچىلىرى ھەر بىرى اوشبو «جىسارت» بىرلە «صلاحىيت» نى جامع آدملىرىدۇر.

آوروپالىقلار آفرىقا تېرەسىدىن اوراپ دۇڭز سىفرى آچىدىلار، آمېرىقانى تابىدىلار، دۇڭز لىرىنى دۇڭز لىرگە قوشىدىلار، بىردە چاپىدىلار، كۈكەنەۋچىدىلار، اوطورغان اورنلاردىن بىتون يىر يۈزى بىرلە خېرلەشۈ يوللىرىنى تابىدىلار، لىكترىقىدىن خىدمەت ايتىدۇرۇپ طېيىت كە ھاكىم بولىدىلار. اما مونلارنىڭ اوشبو اشلىرىنە قارشى مۇسلىمانلار نىيىدى اش اشلىدىلار؟...

مۇسلىمانلارنىڭ اشلىرى ايسە جېۋلشوب آشاۋ، قوناق غە بارۇپ قوناق غە كېلىۋ، آوروپالىق تۇرۇندىن تابۇلغان راحەت سىببىلىرىنى استىھلاك قىلۇدىن عبارت ايدى. اوزلىرىنە نۇظىر تاپمى طورغان مۇدىرىلىرى دامالارنىڭ بىتون كىمالاتلىرى ايسە كىتاب دىياچەلىرى بىرلەشكەنلەرنى، فائىدەسىز شىرھ و ھاشىيەلەرگە ھەر سىرھ ايتىۋ، ھىلمىلىرى بىك مۇددۇد بولغان آدملىرىنىڭ اشلىرىنى آزاۋ تىشلىرى بىرلە ياشىۋدىن باشقە بولمادى. بو كىتاب دىياچەلىرى، شىرھ و ھاشىيەلەر، نى ئىچۈن كېرەك بولۇ طورغاندىر؟... دىنيادە مۇكا دىرست جۋاب ايشىۋۇچى تابىلۇر دىن بىلمىز. بو اشلىرىنىڭ بىردىن بىر سىببى شوشى اشلىرىنى اوزگارتۇر ئىچۈن جىسارت يېتىماۋ، دىرس اصوللىرىنى اصلاح قىلۇرلىق صلاحىيت بولماۋدىر.

نېچە بوونلاردىن بىرلى مۇسلىمان مۇدىرىلىرىدە «ھىلم» اسمىنە نىزاع لىفۋىلەر اوقۇلا و «دىن ھىلمى» ايتىلۇپ آرسۇطو فەلسەفەلىرىنىڭ شولپاسىنىڭ شولپاسى قىيلىندىن بىئىلەر و بو كۈنىكى فن قۈتى بىرلە يەرلىگەن مۇسۇلەلەر تەھسىل ايتىلەردىر. بابالارنىڭ اتالارنىڭ ھىلملىرى اوشبو يۈلدە تەلىف بولغان ايدى، بالالارنىڭ ھىلملىرىدە شول يۈلدە تەلىف بولۇ. بىرى آرتىدىن بىرى بار آستىنە سىكىرۇپ توشۇچى سارقلار، فۋىلەر قىيلىندىن سىلقلار قىيلىندىن خەلقلىرىدە ھىلملىرىنى بىر باد ايتىۋ طورالار. بو اشلىرىنىڭ بىتون سىببى صلاحىيتسىزلىك، استىعادسىزلىك واك دىرستىدە «جېن خالىق» دىر.

آوروپا فېلسوفلارندن بېرىنك: «چېن كشيلىر اجللىرى يېتمازدن مقدم بېك كوپ مرتبهلر اوله لر، اولم آچىسىنى تاتىلر اما جىسارنى كشيلىرنىڭ اوله لىرى بىرگنە مرتبه بولا» دېگان سوزى ھىم درست ھىم مەنالىدىر.

دنيادە ھىر نىرسەنىڭ بىلى (اورنىنە طوروچىسى) بولا، اوزى بولماغان شول بىل اشگە يارى، شونىڭ بىرلە كون اوزدرىغە مەمكىنلىك كورلە مگر دە جىسارت بىرلە امېدنىڭ كىنە بىللىرى يوق. بو ايكى نىرسەدن محروم قالغان انسانلر ھىر نىرسەدن محروملردر.

خاتونلر ايچون ملاھىم بولو، اوى ادارەسىنى ياخشى قىلو مەدوح و قەمەتلى كەمالات بولسە ايرلر ايچون قەمەتلى كەمالات ومەدوح صفت «جىسارت» در. «جىسارت» خفت بولو، ايسگە نوشو بلەن سىكروب طوروب دە اشگە كرشو توگىل بىلكە اطرافىنى فكىرلەب، ھىر نىرسەنى اولچەب اشلەو، بتون شرطلىرى كىلوب بىتكەندىر، صوڭ فرصت اوتكارمى، عزم و ثبات بىرلە كرشو دېگان سوزدر. اوشبو ساعىت كىلوب بىتكەندىن صوڭ تورلى خياللر بىرلە قورقوب طورو با كە يالقاوانوب ياتو ايسە «چېن خالغ» در.

۱۵۴) شَرُّ النَّاسِ الْمُضَيِّقُ عَلَى آهْلِهِ.

ترجمەسى: «آدمىلرنىڭ ياوزى اوزىنىڭ عائلەسىنە (خاتون و بالالرىنە) آشاو ايچو، كىوم سالوم طوغروسىندە و باشقە مەاملەردە عادەتدىن طش طغزاق قىلوچى كشيلىر».

دنيادە ياشاوچى ملتلر و مەختلىق قوملر عائلەلردىن، عائلەلەردە فزىلەردىن عبارت بولوب بىر ملت و قومنىڭ دىندارلىق و اخلاق طوغروسىندەغى مىزانى و كوزگوسى عائلەلەردىر. اوشبو سببىدىن عائلە مەاشرتى و عائلە تىرىمەسى ھىقندە بېك اعتبارلى بولورغە تىوشلى.

بىز مەسلەملەردە اير بىرلە خاتون آراسىندە بولغان مەناسىت خواجە بىرلە خەمەتچى آراسىندەغى مەناسىتدىن كوپ آيروم بولمى. اير اوزىنى نلەسە، نى اشلەرگە ھقى بولغان خواجە فرض ايتوب خاتونىنى دە اشانورغە يارامى طورغان خەمەتچى دىب اعتقاد قىل. ايرنىڭ شوشى اعتقادىنە بىھىس وىقت اختيارى بىرلە و بىھىس وىقت اختيارى سىز خاتون اوزى دە شرىك بولادىر. ھالبوكە اسلام شىرىعتىنە كورە، دنيادە «نلەسە نى اشلەو» ھىقنە ماللىك بولغان بىر آدم دە يوق.

عائله باشلغى بولغان اير برله خاتون مناسبتى هر ايكى طرفدن فدا ايتولگان دوستلق محبتدن عبارت بولورغه و آرالرنده ايدنه شلر و دوستلر آراسلغى كيك اخلاص و تيكلفسزلىكلر، خير خواهلقلر دستورالعمل طولورغه تيوشلى. يوقسه اير برله خاتونغه «عائله هيئتى» ديوگه كوره خواجه برله خدمتچى ديو درسترهك بولور. خواجه برله خدمتچيلر آراسنده بولغان بالالرنك ياخشى تربيه كورولرى ممكن توگل.

ايرى اوىگه كرو برله خاتون قورقورغه، قالترانورغه، بالالرده آنده مونده قاچارغه باشلاسلر و چيقوب كيتووى برله خاتون ايركن صولش آلوب شادلانورغه، بالالرده جيولشوب راحتلنورگه كرشمسلر، شول ايرنك اوصال آدم ايكانلىگنده و اوشبو حديثگه مصداق بولوننده شهبه يوق.

عائله توزوك بولوغه برنچى سبب، اير بولغان كشى اوزينك خاتونينى اوزينه ايدنهش و اوزى يوق وقتده اوز اورنده طورچى خواجه ديب بلورگه، اوى اداره سيني بتونلاى آڭا تابشورغه و ايركنلك بيررگه تيوشلى. حديث شريفدن آڭلانغان معناده اوشبودر.

(۱۵۵) صَاحِبُ الدِّينِ مَغْلُولٌ فِي قَبْرِهِ لَا يَفْكُهُ إِلَّا قَضَاءُ دَيْنِهِ.

ترجمهسى: «بورچلى بولوب وفات ايتكان آدم، قبرى ايچنده بغاولانوب طورر، بو بغاودن آنى بورچينى اوتهوگنه آزاد قيلور».

مقصود ايسه بورچلى حالده وفات بولوچى كشى هميشه جواب آستنه ديمكدر. موندن قورتولدر و ايچون ميتنك يافينلرى و وارثلرى بورچ خواجهلرينى رضالانورغه تيوشلى. لىكن موندى خدمتنى اقربا هم وارثلرغه قالدروب كيتوگه كوره هر كم فرصت وقتده اوزى بترو و اوزى تمام قيلو لازمدر. ابوداود: «ان اعظم الذنوب عند الله ان يلقاه بها عبد بعد الكفاثر التى نهى الله عنها ان يموت رجل و عليه دين لا يدع له قضاء» روشنده حديث روايت ايتهدر (۱). مضمونى «الله تعالى منع ايتكان الوغ گناهلردن صوڭ الوغ بولغان گناه، بورچينى تولرگه مال قالدرمى اولمك بولور» ديمكدر.

۱۵۶) الصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الْأُولَى (۱)

ترجمه‌سی: «صبر، (فایغونک) اڭ اولیگی بهر لنگن وقتنده در». آدم بالاسی، فایغو وحسرتنک اڭ الک کیلوب بهر لنگن وقتنده توزسه واوز اوزینی طونا آلسه، عقلینک کوندرووی و یوانووی سببندن آفرولاب اؤگره نه وکوکلینی تسایه قیل باشلار. شونک ایچون «صبر» دیب حسرتنک اڭ اول کیلوب صوغولغان ساعتنده توزوگه ایتولنه، صبر حقنده وعده قیلنغان ثوابلرده شوڭاغنه بولادر. صبرنک خلاقی، «جزع» در. مگرده کوکلتنک صزلانووی، کوزلردن یاش چیقووی (ناوشسز یغلاو) صبرغه خلاف توگل. چونکه بو نرسه لر حقنده بنده لر اختیار سزلردر. ابراهیم اسملی اوغلی وفات بولغانده رسول الله حضرتلرنک یغلاوی همده: «ان العین تدمع والقلب یحزن ولا نقول الا ما یرضی ربنا وانا بفراقک یا ابراهیم لمعزنون» دیگانلگی معلومدر (۲). بلا وفلاکت کیلو ساعتی برله «انا لله وانا الیه راجعون» دیب دعا قیلورغه، ممکن بولسه رسول الله عادتینه اییهر و یوزندن طهارت آلوب نماز اوڭورغه تیوشلی. بلا وقضالر، بنده لرنک گناهلرینی یووا طوزغان صابوندر. عبدالصمد بن المعذل:

وانی لصبار علی ماینبینی
وحسبك ان الله اثنی علی الصبر
ولست بمیال الی جانب القنی
اذا کانت العلیاء فی جانب الفقر.

۱۵۷) الصَّدَقَةُ عَلَى الْمِسْکِیْنِ صَدَقَةٌ وَالصَّدَقَةُ عَلَى ذِي الرَّحِمِ اثْنَتَانِ صَدَقَةٌ وَصَلَةٌ (۳)

ترجمه‌سی: «مسکین گه صدقه بیروگه صدقه ثوابی اما محرملر گه صدقه بیروگه هم صدقه ثوابی همده صل فیلو ثوابی بولادر». یاقینلر، قارنداشلار ایچنده محتاجلر بار وقتنده صدقه نی آنارغه بیررگه تیوشلی.

(۱) صحیح بخاری: ج ۲ ص ۸۴.
(۲) ابراهیمنک وفات کونینی بیلاگولهو حقنده «شور» ده اهمیتلی بر مقاله بار. ج ۳ ص ۹۹.
(۳) احمد ابن حنبل مسندی ج ۴ ص ۱۸.
20*

چونکه مونده صدقه ثوابی ده، صله ثوابی ده بولاچقدیر. بر اجرگه کوره ایسکی اجرناڭ آرتق ایکانلگی معلوم.

نفل صدقه لرناڭ اڭ تیوشلی اورنی فقیر بولغان مجرم قارنداشلر ایکانلگنده باشقه حدیثلرده بار. اما زکات کبک فرض صدقه لر، آرالرنده ولادت هم زوجیت (ایرلی خاتونلی) بولغان کشیلر آراسنده درستمی؟...

زکات صرف ایتو طوغروسنده اڭ اهمیتلی نرسه، صدقه بیرله طورغان کشیناڭ «فقیر» بولووی، صدقه نڭ الله تعالی رضا بولمی طورغان اورنغه صرف قیلنماووی وهیچ بر نورلی «حیله» فلان یا صالماوویدر. زوجیت، ولادت کبک مسئلر، قیدلر ایکنچی درجه ده سانالار. ابو حنیفه مذهبنه کوره آرالرنده زوجیت بولغان کشیلر آراسنده زکات وعموما فرض صدقه بیرشو درست سانالماسده «فقیر» بولغان و «حیله» قیلنماغان تقدیرده مونلر حقنده زکات بیرشو درست توگللیگی حقنده شرعی دلیل باردر دیب بلیمیز. عقلی دلیللر برله شرعی حکملر ثابت بولماغانلق معلوم.

فازان طرفنده بر بای ملا حقنده: «زکات وعشرلرینی بر خلفه سینه بیرهدر، خلفه ده استاذیناڭ مرادینی الکن بلوب طورووینه کوره صوکنندن ملاناڭ اوزینه هبه ایتهدر وشوناڭ برله اش بتهدر بیک کوب بورچلر اوستدن توشهدر ایدی» دیب سویله دیلر. حتی بعض بر شاگردلری استاذلریناڭ بو حالینی، عالم وفقیه لگی کورسانو یولنده تفخر تمدح یولی برله اوز مزگده حکایت ایندیلر.

«مرو» شهرینه تابع نورکمانلردن بر ذات، اوزلرنده بولغان عالملر، آخوندلر حقنده: «قوللرینه توشکان بر مالنی خاتونلرینه، بالالرینه هبه ایتلر اوزلری همیشه فقیر صورتنده بولوب بتون مملکتناڭ واجب صدقه لرینی چیوب طورالر، خاتونلری وبالالری اسمندن مسکاوگه یکر میشار و اغون پاخته بیارلر، مملکتیناڭ اڭ بایلری، عالملر مزناڭ خاتونلری وبالالریدر» دیب سویله دی.

اگرده خاتون برله ایر، مدرس برله شاگرد آراسنده بولغان هبه کبک واق حیله لر سببلی زکات بیرمی قورتولو مکی بولسه ایدی صحابه لر زکات بیرماوچیلر برله صوغشماغان بولورلر، زکات بیررگه آورسونچیلر اوزلری ده آندی غنه حیله لر دن غافل بولمازلر بار کبک ماللرینی خاتونلری وبالالاری اسملرینه بیلگوله ب زکات بیرودن قوتولا آلورلر ایدی. بعض بر کشیلر، شوله وقتده غی زکات بیرماوچیلر برله بولغان صوغشلرینی «مرتدلر برله بواغسان

صوغش» دېب يورونەلەر، زكات بېر ماوچىلارنىڭ اوزلارنى (حقيقتى (۱) يا كە مچاز معنا بىرلەمى) «مرتدلر» دېب سويليلەر. بو حاللار ايسە بو طوغرودەغى حيلەلردە معنا بولماغانلىغىنى اثبات ايتەدر.

فرض واجب، حلال و حرام نرسەلرنى ھەر كىم بلە و آڭلى، لىكن مونڭ بىرلەگنە اش تمام بولماز، بلىكە شول اشلردە بولغان سبب و حكمتلرگەدە آزاراق فېكر پورتورگە كېرەك. علمای سۇڭنىڭ صدقە و قندەغى «حیلە» لرى، صدقە آقچەسىنى بىر كېسەدن آلۇب ايسىكنچى كېسەگە سالۇدن فرقى بولماغان و مندى آناسىدە معقول كورمى طورغان واق نرسەلردن عبارتدر. شوندى «حیلە» لىر بىرلە بورچ توشرو و گناھدن قورتولو مېكىن بولسە اول شىرىعتدە نېندى علوبىت و نېندى اجتماعى و مدنى مصلحت، نېندى سعادت قالور؟ ...

*
*
*

زكات، اسلامنىڭ الوغ رىكلىرىندىن بىر رىگن و ملتنىڭ اجتماعى حياتىنى يولغە قويارلىق بىر منبع ايدى. لىكن بو كوندە مووى ادا قىلو طوغروسىندە مساهلە كورلە باشلادى. موڭا حقيقى سبب، علمای سۇ طرفىدىن اوڭرتىلۇب و عمل قىلىنۇب كېلىگان «حیلە» لىر و تورلى «مكر» لىر بولدى. «حیلە» بىرلە قورتولو مېكىن بولا طورغان اشلرگە خىلقلار اهمىت بېرىمىلر و آنى بېك توبان، قىمەتسىز نرسە حساب ايتەلر و ھېچ بىر «حیلە» قورمىدە قالدردە ضرر كورمىلر. حقلىرىدە بار.

(۱۵۸) صِلْ مَنْ قَطَعَكَ وَاعْطِ مَنْ حَرَمَكَ وَاعْرِضْ عَمَّنْ ظَلَمَكَ (۲).

ترجمەسى: «اوزگىدىن كېسىلۇب طورۇچى مېھرىم قارىداشكە صلە قىل، سېنى انعامدىن احساندىن مېھرىم ايتۇچى كىشىگە انعام ايت، اوزگە ظلم ايتۇچى كىشىدىن يوز دوندر!..»

ھىقبە بن عامر اسملى صحابە رسول اللەغە: «يا رسول اللە! فضيلتى عمللر حقندە مېڭا خېر بېرىسەڭ ايدى» دېگان ايدى بو سوزلرنى رسول اللە شول وقتدە سويلەدى.

كېسىلگان مېھرىم قارىداشلرگە صلە قىلو، اوصاللىقغە قارشو ياخشىلىق ايتو

(۱) زكات بېرىمەۋچىلارنى «مرتد» دېب آناو حضرت ابوبكرنىڭ اجتهادى بولۇپ بېك كۆپ صحابەلر

بو فېكرگە قوشلمايدىلر.

اسلام اغلاڤينڭ ركنلرندن ايكانلىكى معلوم. امام بخارى: «لايدخل الجنة فاطم (مجرم قارنداشلرندن كيسلوب طور وچى چنت گه كرمان) ديب خديث كو چره در (۱). مجرم قارنداشلر گه صله قىلونڭ، رزق كيڭايوگه سبب ايكانلىكى حقهده حدىثار بار (۲).

مجرملر گه صله قىلوو حكىمى، بايلىق يارلىق هم ده مسافه نڭ ياقين و يراق بولووى نسبتنده اوز گرر گه و تورلى درجه لر گه آيرلور غه ممكن. صله نڭ اڭ توبان مرتبه سى ايسه كيسلودن صافلانودر. كيسلودن صافلانو، اوزى ده بر تورلى صله بولاچقىر. نكاحلى حلال بولغان قارنداشلر گه صله قىلوني علم اهللى واجب كورمىلر و آرالارنده نكاح درست بولاچق ايكي خاتوننى اوز نكاحنده چيوچى كشيبنى «فاطم رحم» دن صانامىلر.

۱۵۹) طَلَبُ الْحَلَالِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ.

ترجمه سى: «حلال رزق ايسته و هر مسلمان ايچون واجبدىر». حرام ايكانلىكى بلنگان و غالب ظن برله گنه بولسه ده ظن ايتولمگان نرسه لر «حلال» غه كره لر. حلال رزق ايسته و ايسه كسب ايتو برله بولا در. كسب ايتو پيغمبرلر خصوصاً اوز پيغمبر مز نڭ سنتيدر. قرآن كريم داود پيغمبر حقهده «وعلمناه صنعة لبوس» (انبيا. ۸) ديدى و «هو الذى خلق لكم ما فى الارض جميعا» (بقره ۲۷) هم ده «ولا تنس نصيبك من الدنيا» (قصص ۷۷) اوشنداق «وان ليس للانسان الا ما سعى» (النجم ۴۰) كى آيتلر برله بنده لوني كسب گه اونده دى.

الله تعالى قرآن كريمده: «بز سزنى يرده اورنلاشدر دق و دنياهه معيشت ايتنه چك سببلرى و حيات يوللرىنى حاضر له دك، فقط، اوشبو مرحمتلر بر ابرينه، سز، آزاراق شكر ايتمه سز» مضموننده بولغان «ولقد مكناكم فى الارض وجعلنا لكم فيها معاش قليلا ما تشكرون» (اعراف ۹) آيتى برله الله تعالى يرده قرالاندر ووى و حيات سببلرىنى حاضر له ووى حقهده منت ايتسه، شكرانه آزا ايكانلىگينه تنبيه قىلسه سعى و عملنڭ انسانلر ايچون نى درجه ده اهميتلى ايكانلىكى اوز اوزندن

(۱) صحيح بخارى، ج ۷ ص ۷۲.

(۲) صحيح مسلم، ج ۲ ص ۲۸۷. «من سره ان يبسط عليه رزقه او ينسأله فى اثره فليصل

معلوم بولور. رسول الله حضرتلر بىڭ (بىغمبر لك كيلمازدن مقدم بىلكه خدېچەنى آلامازدن مقدم بولسە كېرەك) «آقچە بىر ابرېنە ياللانوب مەكە خەلقنىڭ قويلرىنى كوتىدىم» دېگان سوزى مروىدر. موندى حەرمىلى بىر ذات قوى كوتكان بولسە. ايندى صناعت وكسب ھنر، نى ايچون مەموم بولسون؟ اوشبوسوزنى ابن ماجە، «صناعات» نڭ مەدوھ اش بولووينە دليل اورنىدە ذكر قىلدەر (۱).

بىر يوزىدە جان ايبەسى بولغان حيوانلار، قوش قورتلار مىقروبلەرغە قىدر ھەر بىر حيات يولنىدە مەجادلە قىلدەر و غالب بولولرى ايچون طرىشەلەر. شولاي ايتەرگە مەجبورلار. سەي و اجتھاد ايتوچى و يالقاۋلقدن نفرت قىلوچى ملئىر دىيادە بختيار بولوب ياشاگانلرى ھالەدە سەي و اجتھاددن محروم بولوچىلار ذلت و انقراضغە مەھكوملردر.

دىيادە ياشاۋ، حيات منازەسەندە باشقەلردن آستىدە قالماۋ ايچون ملت ايچىندەگى ھەر بىر فردنىڭ اوز مەبىشتىنى اوزى تامين ايتوۋى و مونڭ ايچون دە ملتنىڭ ھەلى و ھەنرىلى، باي و دولتىلى، كسب يوللارنىدە ماھر بولولرى عدللەك بىرلە مەاملە قىلولرى لازم. بو اشلار بولماسە ھالال كسب صورت طوتماز، كسب ايتولمىگانندە بايلىق و دىنيا بىزگە اوز آياغى بىرلە كىلماز. ملتىز سەفيل و پرىشان بولوب قالور.

بىز، بوكونگە قىدر ذليل و خەلق قاشىندە اعتبارسىز بىر ملت بولوب ياشاگان بولسەق مونڭ سەببى «دىن» مز توگىل بىلكە اوزىمىز ايدىك. بىز اعتبارسىز، ھەمسىز و مەرفتسىز، ھەنرىسىز، صناعتسىز بىر قوم بولىدۇ. اوزىنى قىزغانماغان كىشىنى باشقەلەر قىزغانماسلىقى و اوزلرى طرىشماغان خەلقلەرغە اللەتعالى طرفىندە بايلىق، شان و شەرف ھەبە ايتولمازلىقى معلوم. «ان الله لا يغير ما بقوم حتى يغيروا ما بانفسهم». تەكىلەردە، قەبرىلدە اشسىز ياتو و چىتىلردىن سەفەلەر كوتوب وقت اوزدرو بىردىن «طەمە» غە ايكىنچىدىن كوچ يىتە طوروب كىشىنى، سەي و ھەملىنى قوبو ايچون گناھلى بولوغە سەببىدر. دىيادە، ما گىلاي تىرى آغزوب و قول كوچى سەرف قىلىنوب تابولغان ايكەم قىدر اندىلى ايكەم بولماز.

۹۶۵ طوبى لىمىن تَوَاضَعَ فِى غَيْرِ مَنَقَصَةٍ وَأَذَلَّ نَفْسَهُ فِى غَيْرِ مَسْكَنَةٍ وَأَنْفَقَ مِنْ مَالٍ جَمَعَهُ فِى غَيْرِ مَعْصِيَةٍ وَخَالَطَ أَهْلَ الْفَقْهِ وَالْحِكْمَةِ وَرَحِمَ أَهْلَ

الذِّلِّ وَالْمَسْكَنَةِ. طُوبَى لِمَنْ ذَلَّ نَفْسُهُ وَطَابَ كَسْبُهُ وَحَسَنَتْ سَرِيرَتُهُ وَكُرِّمَتْ
عَلَانِيَتُهُ وَعَزَلَ عَنِ النَّاسِ شَرُّهُ. طُوبَى لِمَنْ عَمِلَ بِعِلْمِهِ وَأَنْفَقَ الْفُضْلَ مِنْ
مَالِهِ وَأَمْسَكَ الْفُضْلَ مِنْ قَوْلِهِ.

ترجمه سی: «سوینج بولسون شول کشی گه: اوزینی حقارت گه نوشرمی
طوزغان روشده تواضعلق کورساتور، مسکینلک درجه سینه نوشرماز روشده
اوزینی ذلیل قیلور (کشیدن قورقوب توگل بلکه خلقی صافلغندن، عقیقلگندن
نفسنی خور کورر)، اوزینک حلال کسبی سببندن جیغان مالندن گناه توگل
اورنرغه اعانت و احسان ایتار، علم و حکمت اهللرینه فانشور، بختسز کشیلر
و مسکینلر گه مرحمتلی و شفقتلی، باردملی بولور. سوینج شول کشی گه: خلقی
صافلقی سببلی نفسینی توبان قیلور، کسبی خوش و کوکلی یاخشی، ظاهری ده گوزل
بولوب اوصالغینی آدملردن یراق قیلور. سوینج شول کشی گه: علمی برله
عمل ایتار، حلال کسب سببلی جیغان مالندن اوز کیره گندن آرتقانیبی تیوشلی
اورنلرغه انفاق قیلور، سوزینک آرتقارینی صرف ایتمی صاقلار».

بو حدیثک هر بر جمله سی بزنگ اجتماعی و دینی اشلر مز ایچون دستور
بولوررغه تیوشلی قاعده لردندر.

۱۶۱) طُوبَى لِمَنْ شَغَلَهُ عَيْبُهُ عَنْ عُيُوبِ النَّاسِ وَأَنْفَقَ الْفُضْلَ مِنْ
مَالِهِ وَأَمْسَكَ الْفُضْلَ مِنْ قَوْلِهِ وَوَسَّعَتْهُ السَّنَةُ فَلَمْ يَعْدِلْ عَنْهَا إِلَى الْبِدْعَةِ.

ترجمه سی: «سوینج بولسون شول کشی گه: اوز عیبی کوروب شونی
اصلاح قیلو برله شغلله نو سببندن باشقه لرنک عیبلرینی کورررگه وقتی بولماز همده
مالینک حاجندن آرتقانیبی تیوشلی اورنلرغه احسان قیلور، سوزینک آرتقانیبی
صرف قیلمی قالدرر، اوزینی سنت صیدرر (سنت برله عمل قیلور)، آندن
اوتوب بدعت اش گه بارماز».

کشی عیبلرینی کورودن اوز عیبلری برله شغلله نو مانع بولو ایچون آدم
بالاسی اوز عیبلرینی کورو و آنک ایچون ده کوز کیره ک. اوز عیبلرینی کورررک
کوز بولماغانده بو اش ممکن توگل. اوز عیبلرینی کوره آلمانغان کشیلرنگ
بتون عملری کشی عیبی نیکشرو بولادر. ابو العتاهیه:

يا واعظ الناس قد اصبحت متيها اذ عبت امورا انت تأتيها
واعظم الاثم بعد الشرك نعلمه في كل نفس عماها من مساويها
عرفانها بعيوب الناس تبصرها منهم ولا تبصر العيب الذي فيها

ديب درست سويليدر.

الله تعالى: بر بندهسى ايچون خير نلهسه آڭا اوز عيبنى كوره طورغان كوز بيرده، شول بنده اوز عيبارينى اوز كوزى برله كوره آلادر. اوز كوزى برله اوز عيبنى كوره آلوجى آدم البته بختلى و مسعود بر كشيدير. چونكه خسته لك بلنوب بيتكانندن صوڭ آنى دوا قيلو ممكن بولا، چاره لر نابولادر. مگرده اوز عيبنى كوره طورغان كوز بيك آز كشيارد گنه بولادر. شونڭ ايچون بولسه كيرهك رسول الله مونلرغه زور سوينچ بيرهدر.

اوز عيبلرينى كوررگه تل وچيلر ايچون اوشبو روشده يوللر بار: (۱) عيبنى و آنڭ ياشرون آفتلرينى كوره بله طورغان كامل و عفيف بر كيمسه نڭ مجلسينه مداومت ايتو و آنڭ اشارتلى برله يورو. لئكن بو زمانك موندى عفيف آدملىر بيك آز. بولغانلرينى طابوده چيتون. مونلر كوبسنيچ عزلت خانهلرده ياتالار، انسانلردن قاچالار. (۲) ديتدار و بصيرتلى بر دوست نابوبده اوز نڭ كيشمى طورغان اشلرى حقتده تنبيه ايتوب طوروينى شول دوستندن اوتنو. حضرت عمر: «عيبلرمنى اوزمه بلدر وچيلرگه الله رحمت ايتسون» دى ايدى. لئكن موندى دوستلر نڭ نابلووىده شېهلى. (۳) عيبلرنى دشمنلر آوزلرندن ايشتو و آنلر نڭ قلملىرى برله يازلغان نرسهلرنى اوقو. عيبلرنى فاش قيلوب يوروجى و يازوجى دشمنلر نڭ فائدهلىرى، مداهن دوستلرغه كوره كوب مرتبه آرتقى. (۴) خلقغه فاتناشوب يورو و آنلرده كيشمى طورغان عادتلرنى كوروب شونلردن صاقلانو. «بو قدر ادبنى كيمدن اوگره نڭ؟» ديب صور اوچىغه حكيملردن برى: «ادبسلر نڭ ادبسلر لئكلرن كوردده شونلردن صاقلاندم، يوقسه بر كشيمنده ادب اوگره نڭگام يوق» ديب جواب بيرگانلىگى روايت ايتولهدر.

حاجت قدرندن آرتقى يولغان مال نڭ فائدهسى، اتفاق برله گنه بولاچقدىر. اتفاق قيلنماغانده مسئل بولو، وبالينى كورودن باشقه بر نرسهسىده بولماز. سوز نڭ آرتقى آفات لساندن بولوب آدم بالاسى ايچون ضررذن باشقه نتيجهسى كورلماز. بدعتدن طيبلو و سنت برله عمل قيلولازم ايكانلىگى معلوم. «بدعت» مسئلهسى ۲۸۵ نچى حديث شريف شرحنده سويله نور.

۱۶۶۲) الظُّلُمُ ظُلُمَاتُ يَوْمِ الْقِيَامَةِ (۱).

ترجمه سی: «ظلم ایتو چیلک قیامت کوننده فارانغولق (قانیغلق) کوروگه سببدر»
اگرده مظلوم بولغان کشی عفو ایتماسه بو اشنگ بولوونده شبهه بوق .
هر کیم اوز عملینگ جزاسینی کوررگه معکومدر.

۱۶۶۳) عِبَادَ اللَّهِ تَدَاوُوا فَإِنَّ اللَّهَ لَمْ يَضَعْ دَاءً إِلَّا وَضَعَ لَهُ دَوَاءً إِلَّا دَاءً وَاحِدًا
الْهَرَمُ (۲).

ترجمه سی: «ای الله تعالی نك بنده لری! خسته لر نكزگه دوا قیلنكز! الله تعالی هیچ بر خسته لك یارانمادی یاراتدی ایسه آكها هم دواسینی ده یاراتدی، مگر برگنه خسته لك ایچون دوا یوق، اول ایسه قارتلقدردر».

حدیث معناسینگ قسقه سی: «قارتلقدن باشقه هر خسته لكك دواسی بار»
دیكدر. بو کونده بعض بر خسته لكك دواسی بولماسه، اول باری علم بیتشمگاندن گنده در. علم آرنا آرنا بلكه كیلچك زمان خلقاری آنلار نكده دوالرینی نابارلر. رسول الله خبرینگ درست بولاچقینه ایمانمز کامل.

رسول الله حضرتلری اوزینگ امتینه شفقت ومیر بانلق قیلو سببلی اوشبو روشده امر ایتدر. خسته لك مشقنی، سلامت وقتده غنه بلنمی عذاب چیگوب یاتوچیلر برر طبیب طرفندن بیرلگان دوا ومشورت برله عمل قیلو سببندن حال آلالر وگویا نموغدن چیقوب جنتگه کرگان روشده راحتله نوب کیتهار.

دوا قیلو طوغر و سنده موندن باشقه حدیثلرده بار. امام مسلم: «لكل داء دواء فاذا اصاب دواء البرأ أباهن الله» (هر آورو نك اوزینه موافق دواسی بار، شول دوا طوغری كیلسه الله اذنی برله آورو بته در) دیب حدیث كوچره در (۳).
«دوا، الله تعالی نك تقدیرینی اوز گرته منی؟» دیب صوراغان کشیلرگه رسول الله حضرتلری: «دوالاو اوزی ده الله تقدیری» دیب جواب بیردی (۴).

۱) جامع ترمذی، ج ۲ ص ۲۴. بو اورنده غی «ظلمات» سوزندن «قل من ینجیکم من ظلمات البر والبحر» (انعام ۶۳) آیتنده گی «ظلمات» قیلندن قاتیغلق مراد بولسه کیره لك عربلر «یوم شدید» دیچك اورنده «یوم مظلوم» دیب استعمال ایتلر.

۲) جامع ترمذی، ج ۲ ص ۲۵. سنن ابی داود، ج ۲ ص ۸۳. لفظلر «ترمذی» نك.

۳) صحیح مسلم، ج ۲ ص ۱۸۴.

۴) سنن ابن ماجه، ج ۲ ص ۱۷۷ و جامع ترمذی، ج ۲ ص ۲۸.

قرآن کریم بال حقنہ: «فیہ شفاء للناس» (نحل ۷۱) دی. بال نڭ یا طوغریدن
طوغری ویا واسطہلر برلہ شفا بولووی البتہ خستہلر و آورولرغہ کورہدر.

سعد بن ابی وقاص، خستہ بولغانده رسول الله حضرتلری شونی مشرک
بولغان حارث بن کلدہ اسملی عرب طبیبندن دوالاتقان ایدی (۱).

حضرت عمر شامغہ بارغانده «شام» ده وبا بارلیغینی ایشکانندن صوڭ
شامغہ کر میچه کیرو «مدینه» گه فایتوب کینکانلگینی روایت ایتہلر (۲).

حرام نرسہلر (خمر برلہ خنزیر) برلہ دوالانو حقنہ عالملر نڭ اختلافلری
بار. بعضیلر رسول الله نڭ خمر حقنہ «انه لیس بدواء» ولسکنہ دام» (۳) دیگان
سوزندن اوشنداق: «ان الله لم یجعل شفاءکم فیسما حرم علیکم» (۴) خیشندن
استدلال قیلوب حرام نرسہلر برلہ دوالانوں ممنوع ایکانلگینی دعوی ایتہلر.
ایکنچی بر فرقه ایسه مونی درست کورہلر و اوشبو مسلکلیرینه رسول الله نڭ
دوه بولی برلہ دوالانورغہ قوشقان واقعه سینی دلیل فیلهلر (۵) همده بر نرسهده
شفا متعین بولسه آندن حراملق کونارلو منکن دیلر. «ان الله لم یجعل شفاءکم
فیما حرم علیکم» عبارتی حدیث توگل بلکه اول ابن مسعود سوزی، ابن مسعود
آنی اوز اجتہادینه بنا قیلوب غنه سویلهگان بولسه کبرهک، بر مجتهدنڭ، رسول
الله نڭ دوه بولی حقنہغی سوزینه خلاف بولغان اجتہادی بتون دنیا ایچون کلی
بر دلیل بولا آلمی دیب دعوی فیلهلر. بونزاع، طبیبلر قوشقان ورسیپیتلر
بیرلگان تقدیردهدر. بولای بولماغانده مجرد اوز گمانینه بنا قیلوب حرام نرسه
برلہ دوالانو درست توگلکنده نزاع یوق.

عرب خلقتنده بولغان «طب» ناقص تجربہلر و آتا بابادن، ایلر و فارتچقلردن
ایشتولوب قالغان سوزلردن عبارت بولوب بعضیلری طوغری کیلدر، مگرده
بو کونکی طب علمی کبک فنی روش گه قویلمایان ایدی. عربلر آرسندهغی
طبیبلر شوندی طبیبلر بولوب حارث بن کلدہده شونلر نڭ بری ایدی. حدیثلرده
روایت ایتولسگان دوالرده وحی گه مستند توگل بلکه شوشندی طبغه مبنی
نرسہلر ایدی. رسول الله حضرتلری طب هندسه اوگره تور ایچون توگل بلکه

(۱) اسد الغابہ ج ۲ ص ۲۹۵.

(۲) صحیح بخاری. ج ۷ ص ۲۱.

(۳) صحیح مسلم. ج ۲ ص ۱۲۵.

(۴) صحیح بخاری. ج ۶ ص ۲۴۸.

(۵) صحیح بخاری. ج ۷ ص ۱۳ و ج ۸ ص ۱۹.

دین و شریعت او گره تور ایچون ییبار لگانلکندن طب و باشقه دنیاوی فنلر نبوت موضوعسندن خارج نرسه لدر. مگورده بر رکشی، رسول الله طرفندن بیورلغان دوالرنی اخلاص کوکل و صادق ایمان برله استعمال ایتسه اخلاص و ایمانی برکاتنه فائده کورووی عجب توکل. هر حالده زمان سعادتنده بولغان «طب»، بو کونده بولغان، یوزلر و مئکلر مرتبه تجربه لر گه بنا قیلنغان طب برله بر درجه ده بولا آلمانلی معلوم. زمان سعادت توکل بلکه آندن یوزلر برله یلرر صوکل کیلگن و طب علمنده مهارتی برله اسلام دنیا سنده زور اورن طوqtان والوغ اثرلر تصنیف قیلغان ابن سینانی اوز عمر نده باری بر ات گوده سینی تشریح قیلورغه موفق بولدی، دیلر. اوز عمر نده بر ات گوده سی تشریح قیلوچی آدمی اوز عمر لرنده مئکلر برله آدم گوده سی تشریح ایتوب طور وچی توکل حنی استو- دینتارغه بر ابر کوروده حقسن لدر.

رسول اکرم حضرتلری شول اوز زماننده بولغان طب علمی برله گنه بولسه ده فائده له نور گه و: «ای الله بنک لری! خسته لر کز گه دوا قیلکیز!...» دیب دوالانورغه بیوره در ایدی. ا گرده بو کونگی طب علمی و بو کونگی طبیبلر، زمان سعاته بولسه ایدی اول وقت رسول الله نکل امرلری احتمال دخیده باشقه راق بولور ایدی.

دوالانو برله رسول الله نکل فرمانلری و اوزینک بر حرمتلو صحابه سینی مشرک طبیبدن دوالاندرووی ثابت بولغان و بعض بر مجتهدلردن: «طبیب بولماغان شهرده طور و درست توکل» دیگان سوز کوچر لگان حالده اوتکان عصر لره مسلمان دنیا سنده طب علمینه و طبیبلرغه فار شو معنوی صوغش چیقغان ایدی. فار شو چیقوچی عالمر، اوی توبه لری یانا باشلاغاچ سوندرونی قضاغه رضاسزلق و توکل گه خلاق بولادر دیمه گانلری حالده طبیبارغه بار و دوالانونی الله حکیمینه و تقدیر گه رضاسزلق، توکل سز لک بولادر دیب زور ایتدیلر. قرانتین، چه چک آشلانو کبک اشلر گه فر نکلر گه اوغشاولق، دین گه خلاقلق ایتو بولادر دیدیلر و مسلمانلرنک جفالانولرینه، صالقون برله فاتور لغان تار افانلر قیلندن قزلولرینه بتولرینه سبب بولدی. اوشبو اثر باصلغان وقتده بخاراده آدم اوله تی تارالو حقنده خبرلر شایع بولدی. گویا بر بر کونده مئکلر اونار مئکلر برله جنازه دفن ایتوله ایمش. روسیه ایچندن الوغ طبیبلر و تجربه لی پرافیسورلرنی پافروب شونلردن فائده له نو بیک بیکل اش بولغانی حالده بخارا عالمری بو

اولت که فارسی مناره لر دن اذان فچقرو، دلائل الخیرات و حزب اعظم اوفو، صحیح بخاری ختم ایتو، اورا ملرده نکبیز فچقروب یورو، بخارا تیره سندن صلوات اوقوب طواف ایتو کبک نرسه لر برله خلقتک کوزلرینی بویادیلر و زورایور کیکایور اوچون آفات که ابرک و فرصت بیردیلر، اوزلرینک شریعتک مقصودلرندن توکل حتی الوغ متلرندن ده خبردار توکل ایکانلکلرینی بتون دنیاغه اعلام قیلدیلر. ایندی رسول اللهنی قاراگزده اوشبو عصرلرده امت که کوز سالگزل.. بو امتنی شول پیغمبرنک ایبه چنلری دیب کم ایتور؟.. ولا حول ولا قوة الا بالله العلی العظیم. بو کونگی طب علمی موندن مک یل حتی یوز یل مقدمگی طب علمی ده توکل. بو فن، هر نی قدر غایه سینه باروب طوقتا ماغان بلکه غایه سینه باروب بیمه گان بولسه ده اولسگی و قتلرغه کوره کوب درجه ده ترفی ایتکان و همیشه ده ترفی ایتوب طورادر. کوندن کون یا کذا سرلر آچالر، اولسگیلر نک خیالر بنه ده کیلمگان چاره لر نی تابالر و هر کون، نی قدر کشیلر اوستنده تجربهلر یا صالوب طورلا، هر بری یازلوب شاگردلر که اوگره تلوب بارلادر.

طبیبلر و خسته خانلر اولسگی و قتلرده غی کبک نظارتسز بولمی بلکه هر بری حکومت حمایه سنده طوروب وظیفهلری ده مخصوص نظاملر برله تحدید و تعیین ایتولسگان. ملت و دین قبیل و قوم آبرو و ملغینه اصلا اعتبار ایتوامی. آزغنه مساهله قیلونی ده حاضرگی طبیبلر اوز عقیده لری و اوز وجدانلری فاشنک الوغ گناه صانیلر. بو کون آوروپا بوغازغه بوغاز کیلوب صوغشادر، بو صوغشغه حتی دین عالملری ده فاشدیلر، الوغ و کچوک هر بری اتفاق برله «دوست» و «دشمن» اسمنده ایسکی فرقه که ایرلدیلر اما هر طرفه غی طبیبلر اوز مجروحلرینی نیچوک اعتبار برله قاراسلر دشمن مجروحلرینی ده شول روشده قاریلر. مونلر فاشنده دوست و دشمن یوق حکمنده در. اوشبو جهندن بو کونگی طبیبلر بختیار آدملر در.

ایندی شوشندی عقیده بولغان طبیبلر نی و حکومتلر حمایتنده همده مسئول طوتولا طورغان چراحلر نی، خسته خانه و اجزا خانهلر نی بورونقی زمانده غی و بملر نی، خلق و فعللری هیچ کیم طرفندن اشهاد ایتولمه گان و حکومت حمایتنده باخشیلاب بولماغان طبیبلر برله بر درجه ده کورو نیچک ممکن بولادر؟ «بغداد یا که «مرو» شیرنده گی بر فقیه نک: «بو طوغروده مسلمان طبیب سوزی حجت اما باشقه لر نقی حجت توکل» دیگان حکمی اوز زمانه سینه و اوز شهرینه کوره

درست بولسده، بو كونگی عادتلرگه و بو مملكتلرگه كوره درست بولماسه كيرهك.

بيك كوب آدملر حيوانلرى فوتورلاسه دوا قيللر، قورنلاسه آنى ارچيلر، قوللرندن كيلگان قدر سلامتلىندرو چارهلر ينى كورلر؛ اما سه كيلرى اوستارنك آوروب يانوجى خاتونلرى و يساكه بالالرى حقنده اهميت بيرميلر و مونلرى باياغى حيوانلرى درجه سنده كورميلر. «اورص فارشوسينه باررغه كيرهك بولا، الله قوشسه بولايده تزلور» كيك سوزلر برله تسويى قيللر و عذابلانلرغه سبب بوللر. بو طوغروده اك اذا چيگوچيلرى بالا تابوجى خاتونلردر. طب علمندن خبرلرى و درست تجربه لرى بولماغان قارتچقلر مونلرغه هر نورلى عذابلرى كورسه تهلر.

حكومت يا كه زيمستوا طرفندن قوييلغان طبييلر، قابله (ابى) ار يا كه ولادت خانهلر و چهك سالوچيلر كيك طبى ياردم اورنلرينه يافين طورغان مسلمانلارنك خاتونلرىنى جفالاندرو، بالالرىنى صوقر و شادرا قالدرولرند عذرلرى يوق آنلر بو طوغروده گناهليلردر.

دارالفنونلرده، فيلدشرسكى و آفوشيرسكى كيك مكتبلرده اوقوب شهادت نامه آلغان و عمر بر معاملسى حكومت نظارتنده بولغان دوقتورلر، فيلدشرلر، آفوشيرقه و چهك سالوچيلر بولا طوروب سبب برله مسيبلر آراسندهغى مناسبتلردن بتونلاي غافل بولغان كورهلر و باغوچيلر، ايله وچى و سحر قايتاروچيلرغه يورو - هلاك بولو و هلاك ايتودن باشقه نرسه توگلدلر.

كوب كشيلر بولا طبييلر طرفندن بيرلگان دوالرى قوشيلغان مقدارده استعمال ايتيمار و ياكه و قتلرىنى رعايت ايتميلر يا كه بر ايكي دفعه استعمال ايتوبده اثرى كورلماو برله تاشليلر و صوگندن «دوا دن فائده كورمام» ديب يوريلر. طبيينك وصيتى تمام يرينه كيتورلمگانن صوك آنن نيندى فائده بولسون؟ اگرده قوشقانىنى كامل يرينه كيتورلوب فائدهسى كورلماسه اول وقت شول طبيينك اوزينه سويلرگه تيوشلى. اول اوزى بر چاره كورر.

موكا فناسب امام بخارى اوشبو حديثنى روايت ايتهدر:

«ان رجلا اتى النبى صلى الله عليه وسلم فقال اخى يشتكى بطنه فقال اسقه عسلا ثم اتى الثانية فقال اسقه عسلا ثم اتاه فقال فعلت فقال صدق الله وكذب بطن اخيك اسقه عسلا فسقاه فبراً» (۱).

بو حدیث شریف دوانځ مقداری و زمانی بلرلغینه همده بر ایکی مرتبه گنه توگل، بلکه شفاسی کورلماسه اوزاق وقت تکرار قیلو تیوشلی ایکانلگینی بلرهدر. چونکه رسول الله هر مرتبه سنده بال ایزوب ایچررگه قوشادر.

طیبیلر طرفندن یاصالوب بیرلگان دوالرئی تیکشروب یورو و نیندی اجزالردن ترکیب ایتلولرینی بلورگه طریشو شریعت نقطه سندن تیوشلی اشلردن توگل. ناگاه برر تورلی خسته لکنی بترر و یاخود بیگلله ندرر ایچون نرسه سینی اوزلری آتاب برر حرام قطعی توصیه قیلسه لر، اول وقت: «شونځ فائده سینی بیررلک باشقه برر نرسه قوشه آلماسزمی؟» دیب صوراو تیوشلی بولور. اگرده شول نرسه نځ متعین ایکانلگینی و آنځ فائده سی بیره چک نرسه نځ حاضر نده شول اورنده یوق ایکانلگینی سویله سه لر، اول وقت وصیت بوینچه عمل قیلنور. «فمن اضطر غیر باغ ولا عاد فلا اثم علیه» (بقره ۱۶۸).

*تفیشلار و حسابلارغه کوره روسیه ده بولغان مسلمانلر آراسنده غی خسته لک خریستانلر و روسلارغه نسبت ایتولگانده فاحش صورتده کوب و آرتق ایکانلگی معلوم. موکا سبب ایتوب اوشبو نرسه لرئی کورسه نه لر:

۱) مسلمان خلقی فقیر و اقتصادی جهندن بیک زوبانلر. شول سببلی یاخشی آشی آلایلر، کوبسنجه آچ طورالر، آشاغان و قتلر نده ده حفظ صحت قاعده لرینه رعایت ایتمیلر. باشلاکک اوسدرمیلر و شونځ سببلی آشاری باری قامردن غنه عبارت بولا. چایینی کوب هم قوی ایتوب ایچهلر. خسته خانهلر، دوقتور و فیلدشرلر نځ کوبسی روس آللر نده بولا، مسلمانلر خصوصا خاتون قزلی شول برلرگه بار-میلر، دوقتورلرغه کورنونی یاراتمیلر. مکتبلر، مدرسه لرده حفظ صحت درسلی اوقولمی، اوزلریک حفظ صحت قاعده لرینه موافق روشک بنا ایتولگان بولمی، گیمناس-ستیفه کبک نرسه لر عملگه قویلمی؛ شول جهندن شاگردلر فائسز و ضعیف بولالر.

۲) مسلمان خاتونلری آرتق دره ده جلی کیمنوب یوریلر، مامق شاللرغه اورالالر؛ بو نرسه لر یاکا هوا آلوغه مانع و بیک تیز صوق تیپوگه باعث بولا.

۳) بای مسلمانلر نځ خاتونلری و خصوصا شهرده بولغانلر یاخشی و ایرکن هوالرده قویاش نوری آستنده یوری آلایلر؛ کوبسنجه یابق بولمه لرده، بوزوق هوالی اورنلرده عمر سورهلر. شول جهندن ضعیف و خسته بولالر؛ مونلردن طوغان بالالر طبیعی، سلامت اوسه آلایلر.

(۱۶۴) عُنِيَتْ أَمْرًا فِي هَرَّةٍ رَبَطْتُهَا فَلَمْ تُطْعِمَهَا وَلَمْ تُسْقِهَا وَلَمْ تَدَعِهَا تَأْكُلْ مِنْ خَشَاشِ الْأَرْضِ (۱).

ترجمه سی: «بر خاتون عذاب قیلندی، (یا که عذاب قیلنورغه مستحق بولدی) سببی ده بر ماچینی باغلاب طوتووی بولدی، ماچینی آشانمادی، ایچرتمادی، یرده بولغان حشر اتلر برله رزقلانور ایچون آزاد ایتوب ده یبارمادی.»
خاتوننڭ باغلاب قوبووی یا که بر اورنده یابوب طوتووی سببی ماچی آچدن اولگان، خاتون ده شونڭ سببندن عذابغه مستحق بولغان بولادر.
مسلمان کشینڭ وظیفه سی دین امرلرینه اطاعتلی و الله تعالی نڭ مخلوقلرینه شفقنلی بولودن عبارتدر. اسلام دینی انسانلر آراسنده حقارت تعیین ایتوب شونلرنی رعایت قیلورغه بیورغان بولسه هر تورلی حیوانلر، قوش قورتلر و جانوارلرنڭ حقربنی ده یرینه کیتورونی لازم ایتهدر. بو قاعده و قانونلر ایسه «مرحمه» اصولینه بنا قیلنهدر.

آدم اوغلی انسانلرغه نی قدر مرحمتلی بولسه، حیوانلرغه، جانوارلر و قوش قورتلرغه ده مرحمتلی بولورغه تیوشلی. تارتا المازلق روشده یوک توپاو، آباغان حیوانلرنی قیناو، ضررسز جانوارلرنی سببسز و ضرورتسز، بلکه مجرد قزق ایتوب اولدرو، مثله قیلو (قولاقل و بورنلرینی کیسو، ایرنلرینی طونلو)، اوت برله عذاب ایتو، بوغازلاغان و اولدرگان وقتده آرتق عذابلاو، قوشلرنڭ قانانلرینی یولقو و آباقلرینه ببناغوب یبهرو، اتلرنی و اوگزرنی ایرشدر و صوغشدر و کبک نرسه لر هر بری اسلام دینی فاشنده ممنوع اشلردر. اگرده آدم بالالاری ترک حیوانلردن خدمت ایتدرمی، آنلرنڭ یونلرنندن تیریلرندن، ایتلرنندن فائده لهنی ترک کک ایته آلماسه لر، آنلرنی آرتق عذابلامی و چفالامی ده طوراً الاچقلر. آنلرنی رنجتوب و عذابلاپ لذتله نولر آدمک توگل بلسکه وحشیلکدر. کوکلی پاک کشی هر بر مخلوقنی الله تعالی نڭ اثری و هر بر آغاچ و اولان یاپراقینی الله سسوزی یازلغان کاغذ دیب بلور. کوکلرده بولغان فرشته لر الله تعالی گه ثنا و تسبیح اوقوب طورسه لر، یرده بولغان بتون حیوانلر، بتون جهادلرده اللهنی تقدیس و تمجید ایتمکده لر «ولیکن لا تقهون تسبیحهم». اوشبو سببندن حیوانلرنی، قوشلرنی سببسز رنجتولر خیانت و جانیئدر.

(۱) صحیح بخاری، ج ۴ ص ۱۰۰. صحیح مسلم، ج ۲ ص ۲۹۲. لفظلر «مسلم» نکی.

آوروپالوردە بولغان كېڭ مسلمانلار آراسىندە «حيوانلارنى ھمايت ايتو»
جەمئىيەتلىرى بولماسەدە، ھەر بىر مسلمان حيوانلارنى ھمايت ايتو بىرلە مەكلىدەر.
«لا تنزع الرحمة الا من شقى».

(۱۶۵) الْعِلْمُ عِلْمَانِ فَعَلِمُ فِي الْقَلْبِ فَذَاكَ الْعِلْمُ النَّافِعُ وَعَلَى اللِّسَانِ
فَذَاكَ حُجَّةُ اللَّهِ عَلَى ابْنِ آدَمَ.

ترجمەسى: «ئىلم ئىككى تۈرلۈيدۇر. بىرى كۆڭلىدە بولۇپ ئىلم نافع (فائىدەلى
ئىلم) شۇلدۇر. ئىككىنچىسى ئايسە ياكى ئىز ئىلدە بولۇپ بىندەلەر ئوزرىنە اللە تەئالى ئىڭ
ھېتىدۇر».

اللە تەئالى ئىڭ مەنۇئەئەبىنى كورو، الوغ و كچوك نرسەلەر ئىڭ ھەر بىرىدىن ھېرت
آلو سېيىندىن ئوزىنىڭ بىندە ئىكانلىكىنى وحق تەئالى ئىڭ عەظمت و قدرت صاحىبى
ئىكانلىكىنى يېقىن سورتىدە بلو «ئىلم ئىلمى» (كۆڭلىدە بولۇپ تورغان) ئىلمدۇر. مونىڭ،
دائىرىسى شۇل قىدر كىڭ و مېداندىر كە، ئىل بىرلە سويلە و و قىلم بىرلە ياز و مېكىن بولماز.
خواجه نەسىمىن:

كىتاب عالمىڭ ئوراقىدۇر ابعاد نا معدود
سطور حادثات دھردىر اعصارنا معدود
باملىشى دىستىگە لوح مەھفۇظ طبعىتدە
مېسىم لفظ مەنىداردۇر عالمىدە ھەر موجود.

اللە تەئالى گە وصول و آڭا بىندە چىلىك كورسەتۇ سېيىلەندىن بولغان ئىچۇن
بۇ ئىلمنىڭ دىنيا و آخرت ئىچۇن فائىدەلى ئىلم بولۇپ ئىندە شېھە يوق. ئىككىنچىسى ئايسە
ئىل واسطەسى بىرلە باشقەلەرغە اوڭرەتۇلە تورغان ئىلم بولۇپ، ھېچ كىم موڭا قارشى
«مېن بىلەمدۇم» دىيىپ غىر قويا آلمىغانلىقىدىن بۇ ئىلم بىندەلەرگە قارشى اللە تەئالى ئىڭ
ھېتىدۇر. نېتىلەر دىرىنلە ئىگان تەقدىردە بۇ ئىلمنىڭ دە «ئىلم نافع» بولۇپ مېكىن.

(۱۶۶) الْعُلَمَاءُ أَمَنَاءُ اللَّهِ عَلَى خَلْقِهِ.

ترجمەسى: «ئەلەملەر اللە تەئالى ئىڭ خەلق آراسىندە بولغان ئامىنلار دۇر».
بىر الوغ شىركەت ياكە زور بىر فابرىكە ئوستىندە «ئامىن» بولۇپ اشنى
ادارە فېلوچى كىشى ئىچۇن قىدر كەمالات لازىم بولسە، وندىكۇر «ئامىن» ھەر بىر

یاخشى ویمان اشلىر حقنڭده مسئول طوتولسه، الله تعالى طرفندن خلقلر اوستينه «امين» ايتلوب قويغان او شېو وظيفهسى جهنندن ذمه لرينه بىك كوب خدمتلىر يوكلهنگان عالملىرده اوزلىرىنىڭ اقتدارلىرى، نفوذ و اعتبارلىرى نسبتندە الوغ مسئوليت آستندە بولورلار.

الله تعالى حضرتلارنى «امين» لك منصبىنە قويغان «عالم» لرنىڭ خدمتلىرىنى بعضىلىرى او شېو نرسەلەر بولسە كېرەك:

- (۱) شريعت و دين حكملرى تحريف و تاءويل ايتولماو، رسول الله دن و سلفلاردىن روايت قىلىنغان نرسەلەر «دين» روشندە يورماو حقنڭده نظارت ايتو. (۲) دىنى ياكە علمى و عملى شېھلەر ظاهر بولغاندە مجرد رأى ياكە تقليد بىرلە توگىل بلكە قرآن و سنت موجبىچە شونى حل قىلو. (۳) ملنىڭ باشقىلار آياق آستلىرىندە تايىنالمالارلىرى، حيات و معيشت مجارى بىلەن مەلۇب بولمالارلىرى، ملت نىڭ ادبى و دىنى، اجتماعى و اقتصادى جهنندن سلامت بىر «ملت» بولوب باشساوى حقنڭ ياخشى چارەلەر تابور. عەمۇما آخرت و دىنيا سعادىلىرى حقنڭ امت كە رهبر بولو و شوشى اشنى الله رضاغى ايچون هم دە اوستىك بولغان بورچنى توشور و مسئوللىكنى قورتلو نىيىتى بىرلە اشلەو. (۴) گوزل خلق و ياخشى معيشت ايتو حقنڭ ملت كە اورنەك بولو. (۵) قرآن كريم وصيت ايتكان روش بىرلە «دين» نى آكلالو و باشقىلەرغە شول روشچە آكلاتو. (۶) قرآن كريم بېورغان روشچە اجتماعى و عەمرانى، مدنى و اخلاقى اشلىرگە خدمت قىلو. (۷) اوزىنە قارشو خلقلرنىڭ احترام و تعظيم ايتولارلىرى كوتماو. (۸) «دين» و «علم» نى مال جېو و دىنيا حاصل قىلوغە سبب هم و سىلە ايتماو (۹) فسق و فجور دن، عەمۇما «دين» حقنڭ اعتبار سىزلىق كورساتودن صافلانو. (۱۰) حساب و ھندسە قاعدەلىرى، كاڭزات و طبيعت نظاملىرىنى عەمۇما قىلىش دىلىلار بىرلە ثابت بولغان نرسەلەرنى «دين» اسمىدىن انكار ايتماو و شونلەرغە «دين» اسمىدىن قارشو طورماو و دشمنلىق قىلماو. (۱۱) امت آراسى عملى صورتى كېسىلۈنى و آيرىلۈنى لازم ايتسە طورغان روشلار بىرلە بولالاقى افترا فلرغە يول قويماو. مونلار دن باشقىلەر وظيفەلەردە بولورغە هم دە كوب بولورغە مېمكن.

بىر عالم اوزىندە بولغان علم و فضل سىببىلى كونارلۇب باشقىلەرنى اوزىدىن توبان درجەدە ساناسا، آنلاردىن حرمت و تعظيم قىلىنۈنى كوتوب طورسا، قانېغ معاملەلەر و آچىغ سوزلارنى تھمل ايتىمى «قىدرمنى بىلمىلەر، درجەمنى نانومىلەر، حق يول كورساتووم، اوقۇتو و اوگرەتووم ايچون مكافات قىلە آلەملەر» روشنىڭ فېكرلەر

صافلاسه، ياخشى معاملە كورماوى اېچون ملت كه هم خلقلرغه اوپكه لهسه و آنلردن
قاچوب (عزالت قىلوب) آنلرنڭ شادقلرندن وفايغولرندن خبرسز ياتسه، اول
كشى الله تعالى نڭ امينى نوڭل، بلكه اوز وظيفه سىنى اوتى آلمانغان و «عالم»
برله «امين» اسمارنى كوتاروب يورزكه لائق بولماغان مقصر و مسكين، جاني
و خائندى.

و خاتند. آدم بالالرینگ سعادتمری ایچون طریشو بولنده باشلرندن آیاقلرینه قدر
 بچقی برله یارلوچیلر، تیریلری تیمر تارافلر برله تارالوچیلر، جهنم کبک قزغان
 اولرغه تاشلانوچیلر بولدی؛ مونلر شول وقتلر ندهده الله تعالی گه اعتراض
 ایتودن و خلقلرغه اوپکله ورن صافلانیدیلر، توز دیلر.

ایتودن و خلق پرغه اوښته وودن صافه اخیږي. نور یو ورځ د «طائف» خلقلری ناشلر برله ارغتوب باشینی و آیاقلرینی فانانقان و قتلرنه رسول الله حضرتلری: «ای ربم، اگړده آچووځا اوچر اومدن صافلاسهځ، هر آورلقه توزو بورچمدر» دیب مناجات ایتهدر ایډی. «أحد» صوغشمنک ناش برله آتوب مبارک تشینی صنف غانلری وخته: «ای الله! قوممه هدايت بیر آنلر (معذورلر) بله یلر!» دیب دعا قبلهدر ایډی. بو اشلرناځ هر بری «وظیفه» نی بلو همده شونی اوتهو واوستده بولغان بورچنی توشرو ایچون طریشودن.

«حق» سوز سويله و دن باشقه عيبلري بولماغان حالده اولدرلوچى، قاهچى برله صوغولوچى، تورمه لر ده ياتوچى، وطنلرندن عائله لرندن سورلوچى عالملىر، اسلام دنيا سنده صاناب بتره آلامازلىق درجده كوبرى. مونلر اوشبو فلاكتلرني صبر و رضالتى برله قارشو آلالار، كونلر ناك برنده الله تعالى رحمتى برله مشرف بولاچقارينه اشانلار و شول سببلى خلق غه منت ايتميلر و آنلر غه رنجهيلر ايدى. شوشيدىر «عالم» بولو و شوشيدىر «امين» بولو.

بزرده «عالم» سوزي اوچوز، «دیندار» لقی عنوانی بتونلای بوش! ...
سلفی اصطلاحینه کوره «عالم» برله «مجتهد» سوزلری برمعناده یورسه لرده،
بزرده «عالم» بولو ایچون بر بیت روسچه یازلغان کاغذگه مالک بولو کافی.
خطبه لرینک واهی، وعظلارنده سویلی طورغان حدیثلرناک موضوع ومضوع،
محله خلقلرینه قبله طورغان نصیحتلری خرافه لر وبوش نرسه لردن، علمی دعوالری
حقنده غی دلیللری اتمه اداسز آدملرناک اصلسز سوزلارندن عبارت بولوناک
ضرری یوق. شوناک ایچون بزرده «علما» بیک کوب، لزومندن آرنق دیرچده

کوب. حتی آشغه چاقروب ییبه ره طورغان کاغدلرنده ده «علما مجلسینه کیلگن!»
مضمونده یازلغان بولادر، زهی آرزانچیلیق!...

رسول الله حضرتلری عالی و صاف همه آدم بالالرینگ معیشتلرینه موافق،
علمی و فنی، عملی و اخلاقی بر «دین» برله کیلگن ایدی. لیکن صحابه‌ار و تابعینلر
صوکنده کوب و قتلر اوتما دی اوشبو «دین» گه چیت خلقلر و باشقه منه‌یلر ده
بولغان و هملر، خرافه‌لردن بیک کوب نرسه‌لر قوشلیدی. الهی حقیقتدن عبارت
بولغان قرآن کریم گه خلاف و منافض رسملر، عرف عادتلر، صنعی قساعده‌لر
احداث ایتولدی. مونلر سببتدن حسابسز منه‌یلر و مسلک‌لر ظاهر بولدی.
قبرلر اوستلرینه مسجدلر و بنالر صالوب قندیللر آصو و قربانلر بوغازلاولر
و عموما تبرکله‌نو قصدی برله اوچ مسجددن باشقه اورنلرغه خصوصاً اولی‌الر
قبرلرینه، ایزگولر چیشمه‌لرینه، خواجه‌لر تاولرینه دینی قصد برله سفر قیلولر،
اولک‌لردن مدد صور او و بلاغه اوچراغان وقتده «یا فلان مدد!». روشننده دعا
ایتوار و میتلرنگ حرمتلرینه ندرلر بیرولرنگ هیچ بری رسول الله کیتورگان
اسلام دیننده یوق ایدی.

مملکتلرنی صافلاو حقنده قرآن کریم طرفندن اوکره‌تلیگان فرماننی
رسول الله اوزی عملی برله کورستک، اسلام حافظلری بو حاللرنی روایت
قیلغانلر ایدی. صوگفی مسلمانلر ایسه مملکت صافلاولرنی توپراق آستنده
چروب بتکن شیخ ادریسی، شاذلی و عبدالقادر الگیلانی، بهاء‌الدین و بدوی‌گه
طابشر دیلر.

رسول الله حضرتلری: «مین سزگه قرآن برله سنت قالدرم، سز
شونلرغه تمسک قیلاگن، آزاو تشرکیز برله شونلرغه یابشگن!» دیب نجات
یولی کورسه‌تکلی و شوشی سوزینی بعض بر عصر و بعض بر مملکت اهللرینه گنه
خاص قیلمی بلکه بتون امت گه، آخر زمان‌غه قدر دنیاده دوام ایتنه چک مسلمان-
نلرغه عاملاب سویله گانی حالده همه‌ده الوغ مجتهدلر: «بزننگ مسلکمز قرآن
و حدیثلر گه اییه‌رودن عبارت، درست حدیثلر گه خلافی کورلگن سوزلرمن
اعتبارغه آلماسون، آنلر برله عمل قیلنماسون!...» مضمونده نصیحتلر سویله‌ب
کیتک‌نلری حالده صوگفی خلقلر: «اماممز سوزی برله قرآن آیتی آراسنده
خلافی کورسه، اماممز سوزی برله عمل قیلورمز، اگرده اماممز سوزی برله
حدیث قارا قارش کیلسه، حدیثنی اعتبار سز قالدرمز!» روشننده قاعده‌لر
نوزودیلر.

اجتهاد، هیچ بر زمان و هیچ بر مملکت که حاصلانماغان، الله تعالی نڅ فیضی کیسلو حقنده دلیل کورامه گان حالده بز نڅ صوځی عالملمز طرفندن «دورت مشهور مذهبندن برینه ایبهرو لازم، مذعبندن مذهب که کوچوچی تعزیر که مستحق، تلفیق درست توگل، ایندی قرآن وحدیث برله استدلال قیلو زمانی اوندی» روشنده قرار اعلان ایتولدی، حدیثلر و آیتلر که تمسک قیلونی درست کورو، اسلام دینندن ارتداد ایتو درجه سنده منفور بر عمل روشنده قیلنوب عوام خلق غه کورساتلدی.

رسول الله حضرتلری فرض نمازلرنی جماعت برله اوقو حقنده کوب فرمانلر تبلیغ ایتدی، ثوابلر وعده قیلدی. مسجدار نائیس ایتلو واذان مشروع بولودنه اصل مقصود امتنی بر جماعت و بر هیئت حالینه کیترو ایدی. لکن مذهب تعصبی برله مبتلا بولغان خلقلر رسول الله نڅ شوشی امرلرینه وشوشی مقصدلرغه فارشو توشدیلر ومسجد اعلیننی نورلی جماعتلر که آیردیلر. بو اش بتون دنیا ده بولغانده کعبه حضورنده و رسول الله یاننده اشل نماز که وادب صافلانورغه تیوشلی ایدی، لکن بو عملنی اڭ باشلاب شوشی اورنلر ده اشل دیلر و بو کوندهده اشل ب طورالر. بو حاللر «امناء الله» عنوانلری بیرلو که استحقاقلری بولماغان «عالملر» نڅ همیت چاهلیه وتعصبیلری سببلی میدان غه کیلدیلر.

ایندی مڭ یل بولادر، اسلام عالملری اوزلری اجتهد قیلر آلمادیلر، اجتهد قیلور ایچون باشقه لرغه ایرک بیرمادیلر، عقللرنی فکرلرنی تهر چلمرلر برله بغاولاب طور دیلر. بو اش نڅ نتیجه سی بیک فحیح و بیک حسرنلی بولدی. مسلمانلر نڅ فکر ماشینهلری اشدن طوقتالدی، عقللری کو گاردی طوقتدی، بتون خلق یوقاری کوتارلرگان وفتده مونلر توبان توشدیلر، مغرب خلقلری بو قدر هنر وصناعتلر بلوب ویندی الوغ عالملر، علاملر یتشدروب طورغان وبتون دنیا غه معرفت قویاشی طوغدرغان و قتلرنده مسلمانلر بتونلای اشدن چیقوب قالدیلر، دنیانڅ زبون و ذلیل بر قومی بولوب یاشار که حکم ایتولدیلر.

«وما ظلمهم الله ولکن کانوا انفسهم یظلمون»

تفتیش وندقیق قوتلرندن محروم و عقلنی اشلته بلو کمالانندن الوشسر آدمار تفسیرلر که جاهلی عصرلر دن قالغان وهملرنی، یهود یالغانلرینی طولندرو-

لری برله گنه قناعت ایتمی مونلر اوستلارینه ده اوز خیاللارینی و هر بر جابط لیل طرفندن جیولغان افسانه لارنی ده علاوه قیلدیئر وشول نرسه لر گه «شریعت» توسی بیروب خلقلرغه تقدیم قیلدیئر و قیللر. نادانلق برله مبتلا بولغان و هر بر یرافدن کیلنگان ناوش غه قولاق سالو عادتندن بولغان ملتئمز «هل من مزید؟» دیب اوشبو نرسه لر نڭ هر برینی اسلام دینی اسمندن قبول ایندی. بو کون بره و چیقوبده مونلرغه اوشبو حقه معلومات بیررگه کرشسه و حقیقتنی آڭلا- تور ایچون طریشسه، آنڭ نصیبی سویاکلر برله آتلو، ایسکی چاپاتالر برله قوللو، زندقهلک گه نسبت بیرلو، میسبونیرلر گه صانلغانلق برله نهمت قیلنو بولاچقدیر.

دینی اثرلرده و تفسیر اسمی برله یازلغان کتابلر نڭ کوبلر نده گوبا شوشی بر اوگز اوستنده، اوگز بالقی صرتنده طورغانلغی و ایرته برله اوله نلر گه نوشه طورغان «حقی» نڭ شول اوگز صولشندن حاصل بولغان «بو» بولووی؛ حضرت هوا، آدم پیغمبر نڭ صول قابر غاسندن یارالوبده شو نڭ ایچون صول قابر غانڭ صانی کیم ایکانلگی. یاغمورلرینی فرشته لر چیلر کلر برله دڭزاردن ناشوب یاودرولری؛ اصحاب کهی أنلری بولغان قطمیر، ابراهیم پیغمبر نکه سی، صالح پیغمبر نڭ دوه سی، عزیز پیغمبر ایشاگینڭ جنت که کره چکی؛ آیافلری بر آستنده طورغان خالده کیکر یکلری عرش که ترهلوب طورا طورغان زور بر انهچ ناوشینی ایشتولری برله بتون یر یوزنده بولغان انه چلر نڭ فچقر شولری؛ بتون یرنی اورانوب آلفان و یاشل زبرجددن بولغان «قاف» اسملی بر تاو بولوب شونڭ توسی کوکلر گه نوشوب طورووی؛ شول قاف تاوی آرتنده غی شیطانلر، آدم بالالری آلدانسولر و سحر آشامی قالسولر ایچون یافتیسی بتون یر یوزینه توشارلک روشده اوت یاندروب یانولری؛ حجر اسودنڭ آقی یاقوتدن بولوبده گناهی آدملر نڭ قوللری تیپو سبیلی قارالوب قالووی؛ بیت المقدس- ده گی صخره یر گه تیمگان خالده هوا ده طورووی وشول صخره ده رسول الله نڭ آیاق ازی فالووی؛ عوج بن حنق اسمنده قوت اوچقچ زور گوده لی بر کشی بولوب طوفان صووی باری نزلرینه گنه بیتوی، طوفان صووندن بالقلر طوتوب قوباش غه کوناروب قوباش قزوونک بشروب آشای و صوگندن موسی پیغمبر طرفندن اولدرلووی؛ شداد اسملی پادشاه بر کیر پیچی آلتوندن و بر کیر پیچی کموشدن ایتوب «عین» صخراسنده جنت بنا ایتدرووی وشول جنت بو کونده ده سلامت

بولسەدە آدم بالا رېنە كورلىمى ياشرلۇپ طورووى، ھەر آي ايچون ياڭا بىر
 آي ۋەر كون ايچون ياڭا بىر قوياش چىقۇپ فرشتەلەر قوياشنى آلتون آر باغە
 سالوب تارتوب بارولرى؛ «آب حيات» اسملى چىشمەدن سو ايچوچى كىشى
 منگو وفات ايتىمى طورووى وشول سودن ايچكانى سىبىلى خضر پىغمبىرنىڭ ھېمىشە
 بىر يۈز نەدە خەلقلەردىن ياشرنوب سلامت يوروى مثالندە اصلسىز سوزلار و خرافى
 خېرلەر يازلوب طوراً دىنى وعظملر بويىۋى بىرلە بويالوب مېنبرار و محرابلاردىن
 مسلمانلارغە تېلىغ و تلقىن ايتولەدر.

شرىعت بىرلە طبيعت و كائىنات نظاملىرى آراسىندە محكم صورتدە مناسىبت
 وباغلانۇ بولغانى، طبيعت عامى مكمل بولۇ نىسبەتندە شرىعت علمىدە مكمل
 بولۇوى، كائىنات نظاملەردىن ھەمدە انسانلار دىنى عقلى و بىدى قوتلەردىن و ھوما
 طبيعتىدىن خېرىسىز كىشىلەرنىڭ شرىعت مقصودىدىن خېرىدار بولۇلرى صورت
 طوتماغانى ھالەدە بۇ كۈنگى مسلمانلار شرىعت بىرلە طبيعت علملىرى آراسىندە قى
 مناسىبتلەردىن معلومانسىز بولۇلرى بىرلە گنە قىناعت ايتىمى، بىلكە آرا لىرىندە خىلاق
 بارلىقنى اعتقاد ايتەلەر، مجلسلەرنىدە و نائىلىق ايتىكان اثرلەرنىدە بۇ ھەقدە ضىمنى
 صورتدە گنە توگىل، بىلكە صرىح روشك سويلەپ اوتەلەر.

طبيعت كلى بولغان ناموسلەردىن نظاملەردىن عبارت بولغان ايچون علم
 وادرا كلىرى نىسبەتندە انسانلار موندن فائىدە آلۇرلار. اگر دە اول كلى و مطرد
 توگىل، بىلكە قاعدەسىز و تەرتىبسىز بولسە ايدى، خەلقلەر آندىن فائىدە آلا آلمازلار
 ھەمدە آنلارنىڭ ھاللىرىدىن بىر مبدىع و خالق بارلىقىغە استىدلالدە قىلۇپ بولماز
 ايدى. قرآن كرىمدە الله تعالى نىڭ بارلىقى، آنىڭ قىدرىتى و كىمالاتى ھقىندە طبيعت
 بىرلە استىدلال قىلىنغان آيتلار آز توگىل. اگر دە بىر كىشى طبيعتدە نظامسىزلىق
 و نىيىدى بولسەدە بىر خىل تاپسە، بۇ نرسە آنىڭ فەكرى درىست اشلى آلماۋدىن،
 عقلى سلامت خىدمەت ايتە بىلماۋدىن بولۇر. يوفسە طبيعتدە كىمچىلىك، يىتەشسىزلىك
 بولۇ صورت طوتماز. «ما ترى فى خلق الرحمن من تفاوت فار جع البصر هل
 ترى من فطور». اوشۇنىڭ ايچون شرىعتدە طبيعت گە و طبيعتدە شرىعت گە
 مخالف نرسە تابىلو صورت طوتىمى. مونلار «حق» اسملى آر باغە يەنە شەھەلەپ
 يىگۈلەنگان و چاپوب بارە طورغان آنلاردر. اگر دە مونلار آراسىندە خىلاقلق
 تابولسە ايدى، شرىعتنى بىز تورلى و طبيعتنى ايكىنچى تورلى توزووى سىبىلى الله
 تعالى نىڭ تىنائىز ايتىكانلىكى لازىم كىلۇر ايدى. حق تعالى موندى اشلار اشلەۋدىن

منزهدر. طبيعت برله شريعت آراسنده خلافت بار ديب بلوچيلر وشول بلو-
لرينه بنا قىلوب ده طبيعت علملاريني تحصيل قىلوني شريعت اسمندن منع ايتو-
چيلرنىڭ اوشبو عمللارى اسلام ديننى ياخشى آڭلاما ولارندن واوزلرينىڭ چها-
لنلارندن خبردار بولما ولار ندىن. درست، شريعت عالملى آراسنده خطا
سويلوچيلر وناليف ايتكان اثرلارنده بوزوق فكلرلر يازوچيلر بولغان كىك
طبيعت عالملى آراسنده ده ياڭلشوچيلر وچرك اساسلارغه بنا قىلوب سوز
سويلوچيلر بولورغه ممكن. لىكن بو خطالر وياڭلشلر شول عالملىڭ اوز-
لرينه گنه عائد بولوب، اصل شريعت برله طبيعت گه مونلرنىڭ تاثيرلرى يوق.
هندسى دليللر وقطعى حجتلر برله ثابت بولغان نرسه لرنى اسلام دينى انكار ايتنه
طورغان بولسه، بو اش اسلام دينىڭ اعتبارى نوشوگه وهمل بر نرسه سانالوغه
اڭ طوغرى بر يول بولور ايدى. شريعت گه ياردم بيمو قصدى برله موندى
اصلسز دعوالرغه كرشوچى كشى آيو خدمتى ايتوچى وحقيقت حالده اسلام
دينينه ضرر قىلوچى و «صديق جاهل شر من عدو عاقل» غه مصداق بولوچيدىر.

رسول الله حضرتلرى اوزىڭ ياقيملارينه واوز فاشنده بىك عزيز وحرمتلى
بولغان كشىلارينه «ميكىك اشانوب طورماڭز، اوزكز ايچون اوزكز عمل ايتكز!»
مضموننده نصيحتلر بيرهدر، «الله تعالىڭ آخرنده اوز حقه ده نيندى معامله
قىلچىقى بله آلەيم، مين باشقەر قىيلندن آدم بالاسيم، آبرمام ايسه بارى
اللهڭ امرلاريني خلقلارغه ايرشادرو نقطه سنده غنه بولوب، عيبلرنى بلورگه
قدرتم يوق» روشنده سوزلر سويليدىر ايدى. بودديلرڭ اوز روحانىلرنى
الاهلى ومعبودلك درجه لرينه كوتارولارى قىيلندن اسلام دنيا سنده حادث بولغان
راھيلر، درويشلرده اوز شىغلارينه عالمده تصرف قىلو وعيبلرنى بلو وظيفه لرينى
بيرديلر؛ حتى مونلر حضورنده اللهڭ مغلوب وانلر فوشقانى اشلب طوروچى
بر ذات ايكاند. گىنى ايھام قىلدره طورغان دعوالر قىلدیلر. بو كونگى مسلمانلر
قاشنده اڭ زور ايشانلر دن واوليالردن سانالا طورغان برى: «اوشبو تاوغه
«آلتون بول!» ديب ايتسەم، شوشى ساعتك آلتون بولور ايدى» ديب دعوى قىل
واوشبو سوز يازلغان كتابى (بلەكە اونونچى مرتبه در ايندى) باصلوب تارالوب
طورا. هيچ بر پروتيست كه اوچرامى، بر آقچەلق اهميتى بولماغان مسئلەلرده
«الساكت عن الحق شيطان اخرس» ديب دنياغە سيكرور چيقوچيلر و«اذا
ظہرت الفتنة وسكت العالم فعليه...» لرنى اوقوب امر بالمعروف قىلورغه

كرسوچپلر نڭ هيچ برى تاوش طن چيقارمى؛ مونلر اوزىنى «اذا اراد شيئاً ان يقول له كن فيكون» منصبه مندر وچى ذات حضورنك تسليم بولورغه، عبوديت و نذل كورساتورگه مجبورلر. درويشلردن عنعنه بولوب كېلگان و تكيه لردن تارالغان مناقب كتابلرى سويلى طورغان غلو و افراطلر، افترا و بقتلر، كرامات و خارق عادت خبرلر ينگ ايكنى و چيگى يوق. مونلرنى او قوچپلر بتون كوكللرى برله شول قدر تصرف و قدرت ايهسى بولغان اوليالرغه يونه لورگه، الله تعالىنى بتونلاي كوكللر نندن چيقاروب اونون تورغه و آڭا وجود بيرمازگه مجبور بولا- چقلردر. حالبوكه ياخشى نيكشوراسه، موندى خبرلر نڭ، انصافلرى و دينلرى كېم بولغان آدملر طرفندن خصوصى و عمومى منفعتلر و كوبسى ده سياسى مقصدلر يولنك اشلر نوب چيقارلغانلقلرى معلوم بولا چقلردر. موندى اصلن حكايترلر، جزاف و افراطلر اسلام دنيا سینه توركستان سارا نچه سى قدر كوب تارالديلر و رسول الله كيتورگان صاف و عالى اسلام نعمتى اوستينه چابانا تاراقان بولوب توشديلر. مونلر سببلى اسلام دينينڭ صفاسى وزىنتى كيتدى، ماحدلر وزنديقلر قوللرينه اسلام دينندن كوللر و عقلسلرلى (احمقلىق) برله اتهام قىلور ايچون سرمايه لر حاضرلندى. انا لله وانا اليه راجعون وانا الى ربنا لمنقلبون. اش اشلر و كسب قىلو، هنر و صناعت او گره نو، حكمت مسلماننڭ مالى بولوب قايدن غنه تابسه ده شوندىن آلو مسلمانلر ايچون لازم اش حتى نيت درست بولغانده عبادت قىلو درجه سنده ثوابلى بولغان حالده مسلمانلرنى هنر بلودن، سعى و غيرت قىلودن نفرت ايتدروچيلر، خلقلرنى تكيه لر و تنبلخانه لرگه جيوب طونوچيلر، «من لا شيخ له فشيخة الشيطان» كېك معناسز و اصلسز سوزلر برله نادان خلقتنى قورقتوب مريدك گه قو وچيلر ظاهر بولدى و كوندن كون كوبايديلر. اوشبو حال سببندن تېپسه تيمر اوزهرلك بهادر و سلامت ته نلى كشيلىر اوليالر قېلرلر نڭ، شريفى اورنلرده صدقه لر و نذرلر كوتوب باتورغه و «خليفة» لك اسمنى برله مال چيارغه حالشديلر. باشقه ملتلرگه قانشو، هنر و صناعتلر او گره نو، ترقى و تمدن يوللرينه كرو كېك اشلر هر تورلى سببلر و خصوصاً كافرلرگه او خشاو كېك بهانلر برله منع ايتولدى و بو اشلر نڭ تاثيرى سببلى اسلام مائى بتون هيئتى برله فالج زحمتنه اوچرادى. بو كونگى مسلمانلر نڭ اقتصادى و سياسى، اجتماعى و عمرانى، دينى و دنيوى، فنى و علمى اشلرده تاوشلرى و قاتشلىرى يوق. مونلر كوندن كون، ساعتدن ساعت توبه ن كيتوب اوطورالر، ماللر ندىن، دولت و نفوذلر ندىن، اعتبار و شهرتلر ندىن.

آيرلالر، جهنم چوقورى قدر تيره بولغان ذلت قويولرينه توشوب بارالر. صحابه لر و سلفلر طرفندن فتح ايتلوب ده علم و دين مركزى قيلنغان و حسابسز عالملر يتشدرگان تونس و فيروان، الجزائر و فاس بو كونده پريشان و خراب حالده در.

جاخط طرفندن عرش گه كوتارلوب مدح ايتوله طورغان توركلار نڭ وطنى توركستان؛ امام بخارى و ابن سينا، فارابى و ابو حفص لرنى يتشدرگان «بخارا»، فيرلر و قربان، نذر و نياز، قلندر و درويشلك، مريدلك و ايشانلىق، مداح و ... بازلىق برله مبتلا بولدى. بو علم مركزى بولغان «بخارا» ده بو كونده ترتيب گه قويغان و تعليم قاعده لر نندن خبردار معلملر اداره سنده تربيه ايتولگان برگنه مکتب و حقيقى معناسى برله برگنه «عالم» بارلىقى ده معلوم توگل. الوغ محدثلر، معتبر مفسرلر، فقيه و حقوق شناسلر يتشدرگان بخارا مدرسه لر نده نيچه يوز يللردن بيرلى ايندى «علم» اسه بنه كتاب ديباجه لرى، اوچ تين بر آفچه لى اهميتى بولما- غان لفظى مناقشه لر، غلم بازار نده نافه و جمللرى بولما غان كشيلىر طرفندن انتحال طريقى برله يازلغان شرح و حاشيه لر، ياكش ترجه لر گه بنا فيلنوب نوزولگان يونان ايسخولاستيكلرى و مالا يعنى هر تورلى سفسطه لر تحصيل قيلنهدر. بو نرسه لر نڭ اسلام دينى برله نيندى علاقه سى بار؟ مونلر تجربه - لر گه بنا ايتولگان بو كونگى فلسفه و حقيقى علم قارشوسنده نيندى اش گه باريلر؟

بورونقى آنالر و بابالار، هميت و غيرت اهللى طرفندن علم و دين يولينه صدقه ايتلوب قالدولغان و قفلر، مڭلر برله جلدلردن عبارت بولغان كتبخانه لر بو كونده قايلرده در؟ خبرسز خلقلر و «علماء» كيوملر نده گى نادانلر، انصافسز آدملر «بخارا» ده بولغان «وقف» لرنى سودا مالى قيلدیلر، اورما كوچ آوى قدر كوچى و اعتبارى بولما غان «حيله» و باطل سوزلر گه شريعت توسى بيروب بخارا عالملى وقف مدرسه لر، وقف حجره لرنى صانلر ايچون بول كورسانديلر. عباسى خليفه لر و سلجوق توركلرينڭ يورت اچلىرى شول عصرلرده بصيرتلى عالملر برله طولوغ بولغان «آناطولى» ده، خليفه لك يورتنى بولغان استانبول هم ده آڭا ايه لر گه مملكتلرده اوقورغه يازارغه بلوچى يوزده اون و اوزينڭ ديننى ياخشى بلوچى مڭده برده يوق ايكانلىگى مطبوعات خبرلر نندن و رسمى حسابلردن معلوم.

فردوسی و حافظ شیرازی، خاتانی و سعدی، رازی، و غزالیلارنى يتشدرگان و عمرى نېچه مك يلمردن عبارت بولغان ايران مملكتى، يونلى باشلى ابتدائى مکتبلردن و تعليم اصولى بلوچى معلملردن مخرجومدر.

اوز مزده ديم و صاقمار، گايينه و اورشاك، ايك و اق، سرمه سن و قارماسان، سن و اى بويلر ندهغى باشقرد صخرالىرى، جنت مثالنده بهم ياشل جهيلوب يانتقان بولونلر، آفريقا و آمريكا اورمانلرينه آلماشدرمازلىق درجه ده گى قالون اورمانلر قاي يرلرگه كيتوب بتديار؟ مونلرني كوچلهب آلوچى و اير كسزلهب صاندر و چى «بر» بولسه، جسمانى و روحانى رئيسلرنى قوللرينه آولاقده سالنغان صدقه لر برابرينه منگولك گه آيرلوب كيتكانلرى «مك» در. كوز كورومى يرلر عوج بن عنق آدملىرى برله اوچانوب بيرلديلر، بو كون مثقاللاب آلورغه قالغان بو خزينه لر موندن آرنغه يللر لك پودلاب و بوكلهب اوله شلدلر. خانون قزىلر، صبيلىر يتيملر و كوچسزىلر، مضبون و مظلوملر نى كوز ياشلىرى، موڭ و آهارى بو قىلرلر و اورمانلر نى ايسلر بيه بولوت بولوب جيولسه لر ايدى، ير اوستينى قارائغولنى باصار ايدى.

آوروپا و آمريكا عالاملرى بر طرفدن «دين» لرنى تيكشروب شول حقه معرفه لر توزوب طورغانلرى و ايكنجى طرفدن ده عالم و فن، مدنيت و بايلىق حاصل اينو بولنده خدمتلرينى دوام ايتدرگانلرى و كيچه لرنى كوندزلرگه طوناشدروب اشلرگانلرى حالده بزنىك بتون اشمز چالما قويرغى و چوپره، صاقال و ميق، فالوش و پالتو بچىلرى هم ده سالام برله پچاندىن عشر لازم بولوب بولماو مسئله لرى، آشنى توز قابوب باشلاونى مباح و سنتنا گى، قربان قىوالارى بولدى. بو نزاعلر نى بفضيلرينه ايندى يوز يلدن آرتق بولوب كيله در. شوشى مجادللر، بايلر او بيلر نده (علما مجلسنده) كورسه توله طورغان هنرلر در. اما هر كون باش غه واقع بولغان و اجتماعى اقتصادى حائلر نى طفزلاوى سمبلى مسلمانلرني كيتروب قسقان بانق - ربا، بيع و اماره كيك عهومى معملر لطوغرو - لر نده قول غه آلورلىق و سوز ايتوب صانارلىق بر گنه نرسه ده ميدان غه قويلمادى. «اصول صوتيه» و «الفبا» حقيده غى نزاع و خصوصتمن نى دوامينده ايندى ياروم عصر بولوب كيله در. دنيا ده معناسز بچىلر كوب بولسه ده، شوشى «اصول جديده» نزامسى قدر معناسزى بولماسه كيره ك. مونىك دواى بارى «اذا اراد الله بقوم سوء اعطاهم الجدال و منعهم عن العمل» گه مصداق بولوغنه در.

شریعتىمىز: «بلوچيلر بىرلە بىلماوچىلار بىر درجەدە بولمازلار»، «مىسلىمان كىشى مىسلىماننىڭ قارىنداشىدىر، ظلم و جفا قىلما سون، غىيبتنى سويلەماسون، حسدايتماسون، آنى اولدىرو كىرلىك، سوگو ايسە فسقلق»، «اوغل و قىزلار كىزنى اوقۇتۇن، آنلارغە ياخشى تىرىيە بىرگىز، حلال كىسب قىلو عمەدە علم تەسىل ايتوفرض»، «آوللار كىزنى شەرلر كىزنى توزوك بنا قىلسىن و نظافت كە رعايت ايتۇن. ۱» «دىب اعلان قىلغانى حالدە، بۇلر بو فرمازارنىڭ كىرىسنىچە بىلمەوچىلارنىڭ درجەلر بىنى كوناروب حقيقى عالمرنى توشىردىڭ، اوستلرىنە توپىراقلار، تاشلار تاشلادى، اوز فكىرمىزگە موافقت ايتماوچىلارنى شرىعت اساسلرىنە خلافى بولماغان سوزلرى اىچون اعترال ومارقلىغە دەر يىلك ورنىقلىغە، فسق و دىنىسزلىك كە نىسبت بىردىڭ. بالالارمىزنى خصوصاً قىزلارمىزنى اوقۇتماو حقندە بىتون كۆچمىز بىرلە طرىشدىق. حلال كىسب ايتەڭ يىردە «ايرنەگە اىچون ايشاك قايرغان»، «نصيب بولسە تش يەروب كىر» دىب سوزلوب و ايسىنەب ياتودىن باشقە ھىرمىز بولمايدى. «يە يازار! آخرت عملى توگل» دىب يورنلارمىزنى كۆچوب يورى طورغان قوم اوستىنە صالدى؛ آول و شەرلر مىزنى كرەشە اوباسى روشندە بنا ايتىد. ضيا پاشانىڭ:

دىار اسلامى گىزىم: بىتون ويە انلار كوردىم؛

دىار كىرى گىزىم: خانلار، كاشانلار كوردىم.

دىگان سوزىنە موافقى، آوللارمىز، يورنلارمىز يابالاق اوباسىدىر. بايلقەمىز، علمىمىز بولماغان سىببلى نفوذىمىز و صانمىزە يوق. ھى شوشى توپانلىكەمىزنى و اوز درجە-مىزنى بلورلىك «آڭ» دن و قايرىرلىق عزت نفسىدە مەروملارمىز.

شوشى مىكر اشلرمىز و بىخىسزلىكەمىزنىڭ سىببلىرى نىندى نرسەلەر، مونلار اىچون كىملر مىسئول بولاچقىلار؟..

يوغارىدىن بىرلى سويلەنوب كىلىگان كە كورە بو اشلرگە سىببچىلار اوزمىزدىن باشقەلر توگل. بىز اوزمىز ساچوب كىلىگان اورلقلارمىزدىن اوسكان آشلىقلارنى اورامىز، فكىر اشلرمىزنىڭ جفالرىنى تارنامىز؛ موندە بىزنىڭ يارانلومىز، جانمىز و قانمىز يا كە دىن و شرىعتىمىزنىڭ قاتوشلىرى يوق. مىسئول بولاچق كشىلر الله تعالىنىڭ «امىن» لرى وظيفەسىندە طوروچى عالمرمىزدىر. اكر دە «عالم» لرمىز اوزلرىنىڭ فائىدەلرىنى بىزنىڭ مەكتىپىمىزلىكەمىز نادانلىقىمىزدە كورمەگان و رقىبىلرمىزنىڭ ايكىملىرىنە ماى سورتوب طورماغان بولسەلر ايدى، بىزلر بو درجەدە زبون و سفىل روشدە ھىر سوپرو بىرلە مىحكوم بولماز ايدى. اكر دە «امنا» الله بولغان

عالمىز خالص بولغان اسلام دىنىنى نشر و تشھىر ايتكان همده معصوم توغل
بىندىلر طرفىدىن سويلە نوبده درىستلىكلار يىنه كفالت بولماغان سوزلار يىنى «دىن»
اسمى بولە تلقىن قىلماغان بولسەلر ايدى، مسلمانلارده باشقىلار قىيلىدىن عزيز
و محترم بىر خلق صانالوب يورۇلر ايدى.

إذا كنت لاتدرى فتلك مصيبة

وان كنت تدرى فآلمصيبة اعظم.

يدى عربلارنىڭ بىر ايكى عصر ايچىندە انڭ بو قارى درجەلرگە منولار يىندە
سىب بولغان بىر شريعت، بو كوئى مىسلمانلارنىڭ يوز توپان كىتولر يىندە سىب
بولمازلىقى معلوم. مسلمانلار رذالتگە توشكان و ذلتگە الفت ايتكان بولسەلر،
بۇنىڭ سىبى «دىن» توغل، بىلكە عالملىرىنىڭ «ئىمىن» بولماولرى و وظيفەلر يىنى
ادا قىلماولرىدۇر. مونلار «مال» و «دىنيا» ھەمدە «شەرت» و «زور» لىق بىرلە
قىتەلەندىلر و اوزلر يىندە مال ھەم دىنيا دولتىنى آغزوب طور وچى امىرلر، سلطانلارنىڭ
كوئىلرى تەھەل ايتە آمازلىق، عوام خلقنىڭ كوئىلر يىندە خوش كىلماز انڭ سوزلرى
سويلە و حقىندە سار انلىق ايتىدىلر، اوشبو سىبىدىن مەروور و مستەيد، نادان و خودبىن
آدملر قوللارنىدە قورال بولوب يورۇدىلر.

بو كۈن دىيادە اوچىوز مىليون قدر مسلمان بار دىلر. عالملىر امناء الله
بولماغاندىن سوڭ بو مسلمانلارنىڭ عواملىرىندە و باشقىە ملتلىرگە اسلام دىنى نىندى
روش بىرلە تەبلىغ ايتولگەن و الله تعالى نڭ حجتى دە نىندى يول بىرلە قائم قىلغۇچان
بولادۇر؟ ...

شوشى سۇالنى ھەر بىر «ئەلەم» اوز اوزىندە بىررگە و جوابىنىدە حاضرلەرگە
تەپشلى.

ملتلىرىنىڭ دىيادە سىلامەت ياشاولرى، حىيات سىفرىندەگى يورۇللىرى، دواقونلار
غە معلوب بولمى طبعى روشدە دوام ايتوب طور وچىلرى ايچون اوشبو اوچ
نرسە شرط.

(۱) عالملى و ھەنرلى بولمىق. (۲) بايلىق. (۳) كوچىلى ھەمدە اوز آرائىرىندە الفت
و محبت بىرلە ھەر سورمىك.

شوشى اوچ شرطنىڭ ھەر بىرى جىولماغان ملتلىرىنىڭ سىلامەت ياشاوى مەكىن
توغل. چۈنكى ملتلىرىنىڭ، ملتلىرىنىڭ سىلامەت ياشاولرى ايچون مونلارنىڭ لازم
بولووى «حىيات» و «مەبىشت» قانۇنلىرى بىرلە قىطعى صورتدە لازم ايتولەدۇر.

ملىتە ، امتدە شوشى نرسەلرنىڭ بولۇلرى حقندە اجتھاد ايتۇلۇرى و بو بولدى اوزلرى باشلاپ يورۇلۇرى امانا الله بولغان عالەملر ذمەسىنە لازم . امت ايچون قايمى و آنلر ايچون خدمت ايتىمى طورغان آدم ، اولنگىلر و آخر غىلرنىڭ علملرىنى تمام كوكلىنە آلسەدە ، لوح محفوظنى كوروب اوقۇرغە موفىق بولسەدە «امنا الله» عنوانىنى كوتارارگە مستحق بولماز .

فرياد بسى كردم و فرياد رسى نيست ،
گويا كه درين كنبد نيروزه كسى نيست .

بو كۈندە اسلام ملتى خستە بولسەدە تەننەن جان آيرلغانى يوق . تىلۋى حقندە اميد بار . اما چارەسى كورلماسە قضا كىلو احتمالى يراق توگل . اگرده «عالم» لر اوزلرىنىڭ «امنا الله» ايكازلىكلرىنى خاطرلرىنە كىتۇرسەلر و خستەلە نىگان امتنىڭ سلاملەنو يوللرىنى ازەسەلر سەبلىرى عبث بولماز ، ياخشى ئەرە كورلور ، آخرتدە يوزلرى آچىق بولغان حالەدە حسابلرىنى بىررلر . مونىڭ ايچون دە عوام خلق ، عالەملر كىوملرى ايچىندە يورمازگە و عالەملردە «عوام» لاشمازغە . ھەمدە اوزلرىنە ايبەرگان خلقنى اعتقادسزلىق بىرلە فقيرلك و اسيرلكگە آلۇب بارمازغە تىوشلى .

عالەملرنىڭ فضىلتلىرى حقندە اوشبو حديثدن باشقە بىرگە آيت و بىرگە حديث بولماسە ايدى ، شوشى حديث اوزىگەدە يىتكەن بولور ايدى . لىكن مونلرنىڭ فضىلتلىرى حقندە باشقە حديثلردە كوب ، آيتلردە بار .

(۱۶۷) عَلِّمُوا وَيَسِّرُوا وَلَا تَعْسِرُوا وَبَشِّرُوا وَلَا تَنْفِرُوا وَإِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَسْكُتْ (۱).

ترجمەسى : «بىلگەن نرسەگىزنى باشقەلرغە اوگرەتىگىز ، يىڭىللىكنى اختيار قىلگىز ، اور ايتىمەگىز ، سويندىرگىز ، اوقۇچىلارنى و باشقەلرنى نىرتلەندىرمەگىز بىرگەنڭ آچۇرى كىلسە تىك طورسون !» .

بو حديث شريف ، تعليم و تربىە اصولندە قانون اساسى بولۇرغە تىوشلى .

(۱) احمد ابن حنبل مىسندى . ج ۱ ص ۲۳۹ . صحيح بخارى . ج ۱ ص ۲۵ . صحيح مسلم . ج ۲ ص ۲۷ . لفظلار «احمد» نكى .

«يېڭىلىنىڭنى اختيار قىلىڭز!» دېگان سوزدن «آور ايتمه ئىز!» دېگان معنا آڭلا. شىلىسىدە اهمىت بىرلىسون و مىسالى قىلىنماسون اىچون رسول الله «آور ايتمه ئىز!» دېگان سوزنى صريح قىلوب ايتورگە لزوم كورگان و «يسروا» برلەگنە قىلغانلىقىنى «ولا تفسروا» نىدە ذكر قىلغان.

رسول الله حضرتلىرى «علم او گره تىڭز!» دى لىكن مطلق توڭل بىلكە يېڭىل قىلوب، آور روشدە توڭل، اوقۇچىلىرىنى شادلاندىروب، كوڭللىرىنى كوناروب اخلاصلارنى سوندىرماز و علمگە نىقتى ايتدىرماز روشدە اوقۇتورغە بىورەدر. علم اوقۇتۇچىلىرىنىڭ كوڭللىرى نارايولرى، عصبىلەشولرى سببىلى اچولرى كىلووى معلوم. حتى دىنبادە اڭ عصبى و نار خلقلى آدملىرىنىڭ معلملىرى بولولوى تجربە برلە بىلىنگان حقيقتلردىن. آچو كىلو سببىلى اوشبو وقتىدە برر مىسالىسىز سوز اچقىندىر ياكە نى بولسىدە تىوشىش بر اش اشلەو مەكن بولغانلىقىدىن رسول الله نىڭ طورىغە، ايرىنى تىلەپ بولسىدە تۈزەرگە قوشەدر.

بو كۈن مىنى خىللىرىدە معروف بولغان اصول تىلىم و تىرىيەنىڭ اساسىدە اوشبو قاعدەلەردىن باشقىە نىسە توڭل.

كرچە بولمى، تىلىم و تىرىيە حقتىدە صادر بولسىدە مونڭ اشارتى باشقىە دىئاوى اشلەرنىدە شاملىدىر. شوڭا كۈرە مىسلمان بولغان كىشى يېڭىل اشلەو و يېڭىل اشلەو طورىغان يوللار نابو، ماشىنەلەر ياكە، ياكە نىسەلەر اختراع قىلو برلە تەكلىف وارشاد قىلىنەدر.

ايگۈنڭىنى ماشىنە برلە اشلە، پىچانڭىنى ماشىنە برلە چاب ماشىنە برلە جىوشدىر. ماشىنە برلە اور و ماشىنە برلە صوق!.. چۈنكى بو نىسەلەرنى ماشىنە برلە اشلەو قول برلە اشلەوگە كۈرە يېڭىلدىر. يازونى ماشىنە برلە باز، كىتابلىرىنى مەتبەئەلەردە باصدىر. كوچاڭ يېتىسە يۈرر اىچون ۋولوسپىر، آتماپىل آل، قوللىدىن كىلىسە بو نىسەلەرنى اوزىڭ ياكە! اوزىڭ ياكە بىلىگەنچە تارش!.. شەرىدە بوموشك كۈپ بولسە اويگە تىلىفون قۈي، مىر قىندە فاحش تىقوت كۈرلەمەسە لىكنىرىق يازدىر. چۈنكى مونلار يېڭىلەردىر.

كىيولملىرىنى ماشىنە برلە تىك، اوغلارنىڭ ساچلىرىنى ماشىنە برلە آل، ايتىنى ماشىنە برلە و اقلا، مانع بولماسە اشنى ماشىنەدە پىش. كىيولملىرىنىڭ كىيىر وصالور هم اوز اشلەرنى اشلەر اىچون اوڭقاي بولغان فورمىسىنى اختيار ايت. الحاصل بو نىسەنىڭ آورى برلە يېڭىلى قارشى كىلىنى ايسە سىن، ياكەنى و مىسالى بولو شىرطى برلە يېڭىلىنە كر، آورىنىە ياقىن بارمە!..

امام بخارى، حضرت عائشە دىن اوشبو حەدىثنى رىۋايەت ايتەدەر: «ما خير رسول الله صلى الله عليه وسلم بين امرين قط الا اخذ ايسرهما ما لم يكن اثمًا فان كان اثمًا كان ابعد الناس منه» (۱) قرآن كرىم ھم: «يريد الله بكم اليسر ولا يريد بكم العسر» (بقرە ۱۸۱) دىب الله تعالى نىڭ بىندەلر ايجون آورلق توڭل بىلكە يىڭىللىك تەلەگانىنى خەبەر بىرەدەر. ايندى رسول الله يىڭىللىكنى ياراتقانى ونەلەگانى ھەمدە شونىڭ بىرلە امر بىرۈپ طورغانى سوڭىندە يىڭىل اوڭۇتۇلغە قارشو طورونىڭ نىندى مەناسى بار؟ بىۋاش اسلام علماسى ايجون شەرف بولماز بىلكە كىتاب قرآن باصوغە خەلاف طورولرى واوروپادىن كىتورلىگان مەتبەئە و ماشىنەلەرگە استانبول اوراملىرىندە پاڭرۇم پىساتۇرلىرى قىيىلدىن اوزلىرىنە ھەرك بىدنام بولۇر. دار خەلاف ھەلىرىنىڭ كىتاب باصونى «دىن» اسمىدىن مەنە ايتۇرلىرى مەسلىمانلارنىڭ اوروپالوردىن ايكى يۈز يىل سوڭىغە قالولرىنە سەبب بولسە ياكى فورمە و يىڭىل اوڭۇلغە قارشو طورولرىدە مەسلىمانلارنىڭ اوقى آلەمى قالولرىنە، ھىۋان قىيىلدىن ياشاۋولرىنە سەبب بولۇر.

اوروپانىڭ كېچەگى كۈندە تاسىس ايتۇلىگان كامبىرىچ، سوربون، فوللەژ دو فرانسى كىك مەكتەپلەردىن بو قدر الوغ ھەلىمەر يەتسۇب طورغان ھالە «بخارى» نىڭ كۆپ ەسىرلەردىن بىرلى دوام ايتە طورغان مشھور مەزسەلەردىن مېر ەرب و كوكلەشلىرىندىن (فورساۋى بىرلە مەرجانىنى استىذا سوڭىدە) آدم توسلى بىر كىشى چىغا آلمانلارنىڭ سىبى ايسە اوروپادە «يسرۋا ولا تەسرۋا، بىشروا ولا تەنفرۋا» مەضمونى بىرلە ەمل قىلىنو و بخارىدە ھەيشە كىتاب دىيەچەلىرى و افطى نەزەرلەر، مچرە جەللى تروپچ ايجون تۈزۈلىگان مەناسىز شەرھلەر و ھاشىيەلەر بىرلە ياش نەسلنىڭ دىھنلىرى زەرلەنو و شوشى زەرلەنو سەببى ھەت و استەدازلەر، غىرەت و قابىلىتەر، نەشاط و ھەيتلەر ھەلاك ايتلۇدەر.

لىكسەيە اصولى بىرلە اونىش، يكرمى دىرسە آرئەقى بىرلە آڭلانو مەكن بولاقچ كلام دىسلىرىنى، ھەت ايتوب كىتورە طورغان ھەيتلەرى ضەيف و مەطعون بىلكە مەوضوع بولۇلردىن استىدلال قىلىنوب اسلام دىنىنى آڭلاۋولرى مەدود ايكەنلىكلەرى ثابت بولغان آدمەلرنىڭ اثرلىرىندىن الفاظ و ەبارتلەر اوڭۇتۇ اصولى بىرلە تەلىم ايتو،

(۱) مەتبەئە بخارى. ج ۷ ص ۱۰۱. «خەير» سوزىنىڭ فاعلى الله تعالى بولۇرغەدە، بىندەلەر بولۇرغەدە مەكن. مۇمىن بولماغان كىشىنىڭ گناھ اش بىرلە گناھ توڭل اش آراسىدە اخىيارغە سالۇندە، ھەمدە مۇمىن بولۇپ دەۋالاشنىڭ گناھ ايكەنلىكىنى بىلمەسەببى گناھ اش غرض قىلۇندە استەھالە يوق، اول مەنۇر.

بو كۈنگى آوروپا صوغىشىنى چوقمار بىرلە قاتشوو مسكاو اورامىندە فازاق تېر مەسى
قورۇپ تىركك ايتو قېلىندىن مەنسەتسىز ولياقتسىز بىر اشدىر .

«اسلام دىياسىندە ايندى نى ايچون ابن رشد وغزالبىر، فارابى و ابن سېئالر،
طبرى و ابن الاثيرلر ظاهر بولمى؟» مضمونىندە سوز سوراچى بىر درويش گە
شىخ جمال الدين الافغانى خىزىنلر يىزىك: «الك زماندە اسلام دىياسىندە تىرىيە و تعليم
اصولى ياخشى ايندى، صوڭ و قىتلردە بوزولدى، بو كۈنگى اصول اولىگى زمانلردە
دستور طوتىلغان بولسە ايندى ابن رشدلردە ظاهر بولماغان بولور ايندى، تىرىيە
و تعليم اصولى تۈزلەسە طبرى و ابن الاثيرلر موندىن صوڭدە ظاهر بولور» دىيىپ
جواب تېرگانىنى اوزم ايشتىم .

ايمىدى آلتىيور يىللار بولادر «بخارا» مىدرسەلر ندى مەھل حاشىيەلر و شىرحلر،
مەنسەتسىز جداللىر، قىل اقول، فان قىلت قىلما، لايقال لانا نقول كېك بېيۈدە نرسەلر
اوقوتلۇب كىلدى . موندى مەكتەپلردىن شىرىعت عالملىرى، مىلت خادىملرى، دىن
و دىنيا رەھبەرلىرى چىقمازلىقى مەلۇم .

«بخارا» نىڭ ھەر رەسمىي، عرف و عادىتىنى اوزلىرى ايچون دستور ساناوچى
يىزىك مىدرسەلر مەز، داماللىرىمىز درس اصوللىرىندەدە آنلارغە تەقلىد ايتۇپ كىلدىلار .
آنلار قېلىندىن، بىك مەشۈش ائىرارىدن، اھتىما دىن آدملرنىڭ تەحقىقسىز و مېزانسىز
يازاغان شىرحلرنىن شاكر دىلرگە درس اوفوتدىلار . اما بو اشلردىن فازانىچ
نىندى نرسە بولدى؟ .

خىران و جىئالت، تەصب و آكسىزلىق، تىسكارىنىڭ و قارشىلىقتىن باشقىچە ،
اورتالقتە بىر نرسەدە يوق .

«بخارا» نىڭ الوغ مىدرسەسىندە اوقۇبەدە اوز عرفلارنىچە «ختم كىتب» قىلۇپ
چىقۇچىلار، نى آخىرنلىرى و نى دىنيالىرى ايچون بىر سىرمايە ياصى آلەمى بوش قول
بىرلە چىققانلرى خالەدە آوروپا داراللىقونلر ندى تەحصىل قىلۇچىلار، علمنىڭ عالى
مەرتەبەلر يىنە ايرىشۇپ چىقالار، آدم بالالارى مەتاج بولا طورغان ھەر تۈرلى
خىدمەتلەرگە حاضر طورالار . شۈشى قدر آچىق بىر نرسەنى كۈرمى ھەر سورۇ
و عبىرت آلەمى وقت اوزدرو، فكىرو عقل، بىسىرت و آڭ بوقىلغىندىن بولمى نىدىن
بولسۇن؟ .

اگر دە خەلقمىز «بخارا» نىڭ ھەر عادىتىنى اوزلىرى ايچون اورنەك ايتۇپ
طوتماسەلر وشوڭا «شىرىف» اسمىنى قوشۇپ دەوم خەلقنىڭ ايسلىرىنى كىتارمەسەلر

ھومونىڭ سېپىدىن خەلقنىڭ جەۋدىيە، توبەن توشۇۋېتە خىدمەت قىلماستەلر ايدى
«بخارا» نىڭ ھى اسىمىنى دە ذكىر قىلماغان بولور ايدىك.

* *

شرح يازوچىلار «ولا تنفروا» (نفرتلەندىرمەڭىز) گە «يالقۇماڭىز، قورقماڭىز!»
روشىندە مەنا بىرسەلر دە بو اورئندە آنىڭ اوز مەناسى بولغان «ناچرماڭىز!»
ذىب تفسىر اينۇدە درىست.

شرىعت كە خىلافى كېلىمى طورغان اشلار دە خصوصاً «علم» بىرلە «دىن» دن
خەلقنىڭ قاچولرىنە سەبب بولودن صافلانۇ تېۋشلى. مسجد منبر نىدە، مەجر ابدە
وعظ سوبلەو اسمى بىرلە شەخسى انتقامنى آلو، بىتون خەلق آكلى طورغان روش
بىرلە تورۇتو وسانچو، افرا وغىبىت بىرلە شەغلەنو كېك نرسەلر خەلقنىڭ «دىن» دن،
ھەل وعبادتىن قاچولرىنە سەبب ايكانىلىكى معلوم.

كېوم سالوملرى، يوروش طوروشلىرى، سوزلارى وفەللرى، خصوصى
وعەۋمى مەاملەلرى بىرلە خەلقنىڭ اوقو واولوتولرىدىن، مەكتەپلەرگە خىدمەت
قىلورلردىن، اعانت بىرو ووقلر قالدورلردىن كوڭللىرى قايتوغە سەبب بولا
طورغان مەملەر، مەملەر رسول اللەنىڭ «ولا تنفروا...» دېگەن نصىھىتىنە قولاق
سالوچىلردىن بولمازلر. دىن مەملرى ومەملەلرنىڭ بىر الوش وظىفەلرى «دىن»
بىلدرو بولسە اون الوش وظىفەلرى ايسە شول دىن گە مەبىت قويدرو، دېنلى
حىيات وھىياتلى دىن گە طوتاشدرودر. خەلقنىڭ روحى اللارى بىرلە جەسابلەشماۋچى،
عرف وعادىلرىنە التفات قىلماۋچى، رسالت منبردىن صادر بولغان وصىتار بىرلە
ھەل اينمەۋچى دىن مەملردىن، دىن مەملەلردىن زور فايدە بولماز.

كېمىيا ھەلمنى تەجرىبە قىلۇغە جابر بن حىيانتىڭ عباسى بىرلە چالماسى، ات
گودەسى تشرىح قىلو ايچون ابن سىنانىڭ جەسەسى مانع بولماغان ايدى. دىن
درىسارى بىرر ايچون دە باشدە كلەپوش يا كە بورىك بولو، ترسەكلز وچاچلر
اورتولىگان بولۇدە مانع بولماسە كېرەك.

مەلم ومدرس بونونىڭ اڭ زور شرطى، شول خىدمەت گە اقتىدار بولو
بولسە آندىن صوئفى شرطى دە مىلى خەلقنىڭ عرفلرىنى، عادىلرىنى، ھەقىق ومەسلەكلرىنى
اھترام ايتۇدر. شوشى ھال ھېچ وقتدە خاۋاردن چىقمەسۇن! ...

بېغەبەرلرى طرفىدىن شوشى روشدە نصىھەتلر، ارشادلر صادر بولغان سەببلى
چاراۋود وتېر يول، تېلېگرافى وتېلېفون ھەدە باشقە ماشىنەلرنى دىنياغە مەسلەتلر

چېقارغە ومسلمانلار هر كون بر ياڭا هنر آرتدروب طورغە تيوشلى ابدى. لىكن بو كونگى مسلمانلار ماشينه ياسا، ياڭا نرسەلر چېقارو توگل چېقغان نرسەلرنىڭدە فائىدەلر ينى آڭلى آلەملر، كوزلر يەنە تورتولوب تورغان نرسەلرنى دە شەم ياندروب ازىلار. مونلرنىڭ بتون عمرلرى بر يرگە جېلىشوب آشاو، بر بىرندىن عىب ازىلەو، كيوم وميىق، شىبىلىت وساقل مسئلەلر ينى تىيىكشرو برلە لوتە، اسملرى چېقغان آدملىرى دهرى وزندىق، فاسق وكافر، ميسيونىر وخائىن يىصاب اوزلر ينى يوقسارى كوناررگە طرىشودە اوزادر. گويىا رسول الله نىڭ نصيحتلىرى مونلارغە توگل بلىكە تاو تاشارغە سويلەنگان! ...

لقد سمعت لو ناديت حيا

ولكن لاحيات لمن تنادى.

۱۶۸) عَالِمُكَ بِالْإِيَّاسِ مِمَّا فِي آيَاتِي النَّاسِ وَإِيَّاكَ وَالطَّمَعُ فَإِنَّهُ الْفَقْرُ الْحَاضِرُ وَصَلِّ صَلَاتَكَ وَأَنْتَ مُودِعٌ وَإِيَّاكَ وَمَا يَحْتَسِرُ مِنْهُ.

ترجمەسى: «كشىلار قولندە بولغان نرسەلردىن مائوس (موڭسىز) بول (بر نرسەدە اميد ايتمە). طمعدىن صافلان، چونكە طمع حاضر بولغان فقيرلىكدىر. نماز اوقوغاندە آخرغى نماز فرض ايتوب اوفو! (بولاي ايتو اخلاص برلە اوقوغە سبب بولور). صوڭىدىن عفو اوتتورگە وعىز قىلورغە مېجبور بولوردى اشنى اشلودىن صافلان! ...».

رسول الله حضرتلرنىڭ، كشىلار قوللرنىدە بولغان نرسەلردىن موڭسىز ومستغنى بولورغە قوشووى، طمعدىن صافلانو برلە نصيحت قىلووى «حيات» نىڭ بر مىناز عەدىن عبارت بولوب اوشبونزاع مېدانندە هر بر مسلمان اوستون كىلوايچون طرشرغە تيوشلى ايكانلىگىنى بىلدەرد.

حقيقت حالده غيرت وسعى، باشقىلاردىن استغنا، اسلامنىڭ روحى بولوب سلفى وصحابەلر عصرلرنىدە كشىلارنىڭ قول كۈچلر يەنە كوز تىگىب طوروچى وبرينىڭ ماڭلاي تېرى آغزوب ياكە قول كۈچىنى صرف ايتوب تابقان ايكەمگىنە قول صوزوچى آدم بولماز ابدى.

ابو هريره: اوزون بر حديثىندە: «ان اخواننا من المهاجرين كن يشفلهم الصق بالاسواق وان اخواننا من الانصار كن يشفلهم العمل في اموالهم ...» دى (۱).

(۱) صحيح بخارى. ج ۱ ص ۳۸.

بووققلارده نكبهلرده بوش آشاپ باستوچيلر وترهبلرده نذرلار كوتوب
 طور وچيلرنڭ اوزلرى تۈگل حتى اسملرى ده، تر به و كاشانهلرى ده بوق ايدى.
 مسلمانلرنڭ هر برى برر تورلى كسب و هنر برله مشغول بولورلر و اوز
 رزقلىرىنى اوز قول كوچلىرى برله حاصل قىلورلر، بالالرىنى عائلهلرىنى طمع
 همده كشى كوزينه قاراب طورو كېك سفالتلردن صافلارلر ايدى.

اوزلرى تابقان ماللارنى، سوزلوب ياتوچى يالقاولرغە وھمىرلرىنى ايسىنەب
 اوتكاروچى اشسزلارگە صرف ايتوب دە شونى ايزگولك صاناو و آنڭ بر اېرىنە
 ثواب اميد ايتو عادتنى عصر سعادته بوق ايدى. مونلر ايسە اسلام دينى اولىگى
 صافلقندىن چىقوب دە اسلام دنيا سنده تىكبلر، تر بلر احداث قىلغاندىن، خرافە
 و وھملر اورنلاشقاندىن صولك شائع بولدى. يوقسە اسلامنڭ برنچى نصيحتى طريشو،
 اشلو، « حيات » مبارزە سنده اوستونلك حاصل ايتو، كشى قولينه قاراب طورو
 كېك مسكىنلىكلردن صافلانودن عبار تدر. دنيا دە بولغان بتون بوزوققلارنڭ
 و بېك كوب خستەلىكلرنڭ سببى « يالقاولق » ايكانلىگى اخلاق همده طب عالمرى
 طرفندىن اقرار ايتوله. « رأس الكسلان معمل الشيطان » (يالقاونڭ باشى، شيطان
 فابريگى) ديگان سوز مثل بولوب يوريدر. شولاي بۇلغاچ يالقاولرغە، طمع
 ايتوب طور وچيلرغە ايزگولك قىلودە نېندى فائده وينىدى ثواب بولسون ؟ ..
 حقيقت حال دە قول كوچى برله مال تابوب دە شوى اسلام ملتىنڭ فائده سېنە
 صرف ايتوچىلك، وفقى هم دە صدقە ماللرى آشاب ياتوغە كورە بېك عالى بر
 درجەدر. شوشى حكمتلر ايچون بولسە كيرەك رسول الله حضرتلرى خلقندىن مستغنى
 بولو همده قال و حال تللىرى برله آنلردىن نرسە صوراماو برله توصيە ايتەدر.
 رسول الله نڭ اوشبو وصيتى هر بر عصر دە بولغان اسلام ملتىنە ايكانلىگى
 معلوم. لىكن بو كونگى مسلمانلر، باشقەلردىن نيچوك مستغنى بولا آلسونلر ؟
 نيكشورگە نبوشلى بولغان اجتماعى مسئلەلرنڭ برى بو كونده اوشبودر.

بو كونگى مسلمانلر قوللارندە انه و شرپى باصارلىق دە هنر بوق. قىلملرىنى،
 كاغدىلرىنى دە آور و پالولر ياصاب بېرەلر، اوزلرى شونلرى دە ياصى بلملر. موندى
 بر ملت باشقەلردىن نيچوك مستغنى بولسون ؟ .. ايندى شولاي بولغاچ باشقەلردىن
 مستغنى بولو بولى تابولورمى ؟ .

ھېچ شېئە بوق، تابولاچق، بول بار. بو ايسە بو كونگى مدنى قوملرنڭ
 علملرىنى، هنرلرىنى اوگرەنودن عبارت. مسلمانلر شول هنرلرنى اوگرەنوب آلەملر

هنر و صنعت طوغرو سنده باشقه لردن مستغنى بولاچقلر. باشقهلر برله معاملهلرى اضطرارغه كوره توكل بلسكه متقابل بولغان معاوضه و مبادلدهن گنه عبارت بولاچقدر. اوشبونك ايچون آروپالولرنك علملرينى، هنرلرينى اوگره نو لازم، اصلا كچكدررگه يارامى. حقيقت حالده اول علملر و هنرلرنك كوبسى مسلمانلرنك اوز ماللر بدير.

۱۶۶۹) غُفَرَ لَامْرَأَةً مُومِسَةً مَرَّتْ بِكَلْبٍ عَلَى رَأْسِ رَبِّي يَلْهَثُ كَادَ يَقْتُلُهُ الْعَطَشُ فَمَزَعَتْ خُفَّهَا فَأَوْثَقَتْهُ بِخِمَارِهَا فَمَزَعَتْ لَهُ مِنَ الْمَاءِ فَغَفَرَ لَهَا بِذَلِكَ (۱).

ترجمهسى: « صوصاب اوله رگه ييتكان و ئلسره گان بر ات قوبو آوزنده تلىنى صالندروب طور ا (بويى ييتمگان سببلى صو ايچه آلمى) ايدى. بر فاحشه خاتون شونى كوردى ده (صو آلورغه نرسه بولماغان سببلى) آياغنده غى چينوگينى (ياكه ايتوك و فالوشينى) صالدى و (باو بولماغانلقدن) بوركانچكى برله باغلاب (قويوغه توشردى و صو چيقاروب شونى) ات گه اچردى. الله تعالى شوشى عملى ايچون فاحشهنى يارلقادى ».

حيوانلرغه شفقلى، مرحمتلى بولوحقنده اوشبو حديث كفايه ايتسه كيرهك. چيتلكلرده يابوب قوشلر آسراولر، حيوانلرنى وقتنده آشانمى و ايچرتمى طورولر، تارتا آلماسلق يوكلر يوكلر و اورنسنز قيناولر، تيوشسنز يرلرينه صوغولر هر برى گناهدر.

بو حديث شريفدن ايسه آزغنه بر ايزگولك سببلى، الوغ گناهنك عفو قيلنوى ممكن ايكانلگى بلندهر. بو اش، الله تعالى ايچون لازم توكل بلسكه مرحمت قياوى برله بولور.

حديث شريفلردن آكلاشلوغه كوره بندهلرنك گناهلى الله تعالى طرفندن عفو قيلنو ايچون اوشبو سببلر بار:

۱) توبه. شرطلرى بولغان توبه برله يوغالمى طورغان گناه يوق. « وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَآمَنُوا أَنْ رَبِّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ » (اعراف ۱۵۲) دوكتا دليملدر. توبه فيلورغه حقى بولماغان آدم بالاسى ده يوق. بو اش پيغمبرلردن باشلاب اك گناهللى بندهلرگه قدر عام. توبه سببلى

۱۱) صحيح بخارى. ج. ۴ ص ۱۰۰. بعض بر شارحله: «بو خاتون بنو اسرائيلده بولدى وشول عملى ايچون گناهى يارلقانو شول وقتده غى پيغمبرگه الله طرفندن بلسرلى » ديلر.

گناهلار بتونگنه توگل بلسكه ثواب بولو وحسنات يازلو ممكن «ان الله يعب التواب بين ويعب المتطهرين» (بقره ۲۲۲). توبه نك نيندى نرسه ايكانلىكى ۳۲۹ نچى حديثده سويله نور.

(۲) استغفار. استغفار، الله تعالى دن گناهلارنى يارلقاوينى صور او و دعا قبولدر. استغفار، كوبرهك وقتده توبه برله برلكده بولا. اما توبه كه لازم اش توگل. بنده نك توبه قبولده استغفار ايتماووى و استغفار ايتوبده توبه قبولماووى بولورغه ممكن. استغفار قبولده قبولشلى اش. مونك برله گناهلار نك عفو ايتلووى ممكن.

(۳) ايزگو عمل قبولو. الله تعالى : «ان الحسنات يذهبن السيئات» (هود. ۱۱۶) دى. بو خصوصده باشقه آيتلرده بار و درست حديثلرده كوب. هر بر ايزگى عمل، هر بر ياوز عملنى بتره و يوغالتادر ديب بولمى همده ايزگى عمللر قبولچى كشى : «مينم ايزگى عمللرم گناهلارمنى بتره در» ديب بوزوق عمل قبولوغه شريعت مساعده ايتمى، اما ايزگو عمللر سببلى (اگرده الله تعالى فاشنده قبوللقغه آشه لر) ياوزاقلار نك بتولرى ممكن. حنى ايزگو عمل سببلى بيك الوغ گناه نكده عفو قىلنوندن مانع يوق. بو حديثده گى فاحشه ماجراسى ده شونى بلمدره در. «ايزگو عمل» صانالو ايچون عمللر نك صورتلرى گنه ييتمى بلكه خالص ايمان برله اشلنگان بولوى شرط. عمللر نك قبول بولولرينه ظاهرده گى علامت ايسه «ان الصلاة تنهى عن الفحشاء» مصداقچه، شول كشينك گناه اش. لردن طوقتاووى ومنع ايتلوويدر. فحش و گناه اشلر قبولدن هر بر نماز منع ايتله آللى بلكه الله فاشنده مقبول بولغان نمازلار نك غنه منع ايتولرى ممكن.

(۴) اوزى طرفندن مسلمانلر ايچون دعا قىلنو، مسلمانلر طرفندن ده ياخشى دعا آلنو. بو نرسه لر نك گناه نك عفو قىلنووينه سبب ايكانلىكى حقنده دليللر بار.

(۵) رسول الله نك ترك وقتنده قىلغان دعا لر ندين برر سينه اوچراو و قيامت كوننده شفاعتى برله بختيار بولو.

(۶) قىلغان صدفه جاريه لر نك ثوابلرى اوزينك آرتندن باروب طور و.

(۷) دنباده دنباوى بلالارغه اوچراو، قضالر حسرت و قايغولر برله مبتلا بولو. بلالار نك زورلرينى پيغمبرلر كورديلر، صحابه لر آراسنده زور مصيبتار كه اوچراوچيلر كوب بولدى. بصرهغه بارووى ايچون حضرت عائشه عمر بوينچه اوكندى و بغلادى، ديلز، صفين ماجرالر ندين صوك حضرت على نك

زور قايغوغه توشووی و «کاشکی بو کونلارنى کورگانچی آخرت که کوچکان بولسه مچی!» دىب تأسف ايتوينى روايت ايتهلر.
(۸) قير عذابلرى کورو کبک اخروى بلالار برله بلالانو.

﴿۱۷﴾ اَلْغَيْبَةُ ذِكْرُكَ اَخَاكَ بِمَا يَكْرَهُ اِنْ كَانَ فِيهِ مَا تَقُولُ فَقَدْ اغْتَبْتَهُ وَاِنْ لَمْ يَكُنْ فِيهِ فَقَدْ بَهْتَهُ (۱۱).

ترجمه سی: «غیبت، فارنداشکنک (اوزی ایشنکان تقدیرده) مکروه کوره چک سوزلارنى (آنک آرتنده) سويلو کدر. اگرده شول عیب، فارنداشکنده بار بولسه اول وقت آنک غیبتنى سويلو دک اگرده اول عیب آنده بولماسه اول وقت آکا بیتان و افترا قیلدک».

برکشینى تصریح قیلوب ویا که خلق، بر معین کشى مراد ایکانلکنى بله چک روشده اجمالى وعمومى ایتوب سويلو، آنک روشلى قیلانوب کورساتو، اعضالرنک اشارتلرى برله آکلانو هر برى «غیبت» در.

فرآن کریم: «ولا یغتب بعضکم بعضا ایحب احدکم ان یا کل لحم اخیه میتا فکر هتوه» (بر برکزنى غیبت قیلمه کز! اولنگان فارنداشکنک ایتینى آشارغه یارانور ایدکزمی؟ البته یارانماز ایدکز) (الحجرات ۱۲) دىب «غیبت» سويلو ددن قطعى روشده منع ایتدی و رسول الله حضرتلرى اوشبو حدیثى برله «غیبت» نك نیندى نرسه ایکانلکینى هر کیم آکلار روشده تعریف قیلدی. گرچه مونک بر ابرینه شریعت، دنیاوی جزا قویماغان بولسه ده بواش، ایسرتکچ ایچو و او طوش اویناو قیللندن حرامدر.

بر تولى خلق: «فاسقنک غیبتى یوق» دىب ایتدی غیبت سويلو نى بر مباح اش درجه سینه کیتور دیلر. درست، هیچ کیمدن اوبالمی، حیایتمى گناه قیلوچى ویا که صریح بر بدعت اش که دعوت قیلوچى کشیلر نك غیبتلرى مباح بولو حقنده بعض بر حدیثلر و فقهلردن روایتلر بار. لیکن بز دشمن کورگان و نیندى بولسه ده بر طوغروده آچوومز کیلنگان کشیلر نك هر برى ده فاسق معلن بولولرى لازم توگل. حقیقت حالده فاسق معلن توگل حنى فاسق مخفی بولووی اثبات ایتولمگان آدم حقنده «آنک غیبتى» درست دىب ایتو، بردن نص برله حرام

بولغان غیبتنى حلال كورو وایکنچیدن مسلمان غه گناه نسبت ایتو وافترا قیلو لازم بولغانلقدن ایکی تورلی گناه بولكلو بولور .

غیبت حراملقدن استثناء قبلنغان اورنلر اوشبونلردر: (۱) اوزینك مظلوم بولوینى قاضی غه ، حكومت و امیرگه شكایت ایتو. (۲) بر یرده بوزوق اش بولسه شونی اصلاح قیلورغه قولندن کیله طورغان كشیگه بلدرو. (۳) فتوی صور او لازم بولغانده بر كشینك حالینی (ضرورت قدرگنه) سویلوو. (۴) مسلمانلرنك یاكلشولرینه، آداشلورینه سبب بولاچق نرسه لرنی بئیرر ایچون بعض بر كشیملرنك بوزوق اشلرینی آچو وبلدرو (محدثلر راویلرینی جرح قیلولری اوشبو قسمدنلر). (۵) گناهسینی هیچ یاشرمی وشونی عیبگه صانامی طورغان كشینك شول عیبینی سویلوو. (۶) دنیا ده خلق آراستنه مشهور بولغان بر عیب صفتنی ، تعریف و ایضاح ایچون ذكر ایتو (اعمش، اهور، چاتان، چولاق دیب ایتوار شوشی بابدنلر). لیکن بو اورنلرده ده غیبت درست توگل دییو چیلر بار.

غیبت برله بز مسلمان خلقی قدر مبتلا بر قوم بولماز در . ایکی مسلمان بر یرگه کیلسه راحت وصفالری مطلقا غیبت سویلوودن عبارت بولادر. آرامزده الفت و محبت ، فارنداشلق و سوز برلگی، اطاعت و مروت یوقلقنك باش سببی اوشبو « غیبت » بولسه کیرهك . بو نرسه ، بزك بتون شوكتنونی صندردی ، قدر و حرمتنونی بئردی . بوكونده: « ضربت علیهم الذلۃ این ما ثقفوا الا بعجل من الله و حبل من الناس و پاؤا بغضب من الله و ضربت علیهم المسکنه » (آل عمران ۱۰۸) آیت کریمه سینه بزدن باشقه مصداق بارلقی شبهه لیدر .

اوزمز ، باشند آفاق عیبگه چومغانلقدن اوز عیبلرمزنی اصلاح قیلوب شغللنو برنچی وظیفه مز بولغان حالده كشی عیبلرینی نیکشروب عمر اوزدروومز عقلیقندن بولماسه کیرهك .

غیبت که مبتلا بولوومزنك سببی آدمچیلکمز بیک ناقص بولوب جدیلک ، تفمکر ، بصیرت و اعتبار کبک کمالاتدن بهره سزلیکمزدر . آرامزده حقیقی علم صاحبی توگل بلیکه حقیقی علم ، نیدن عبارت ایکانلیگینی بلوچی ده نادر در . بزك بتون همتمز آشاو ایچون دنیا ده طور و دنیا ده طور و ایچون آشاودن عبارت اوشبو روشده بولغان خاقلر ، غیبت و نمیمت ، افترا و بهتان کبک نرسه لر برله وقت اوزدر ماسه لر دنیانی نیچوك اوزدر سونلر ، عمر لرینی نیچوك ایتوب اوتسکار سونلر ؟ . اش كشیملری عمر لرینی غیبت سویلهب اوتسکار و توگل کیرهك سوزلرینی دنیاوی مصلحتلرینی سویله شرگه ده وقت نابا آلمی یوریلر .

(۱۷۱) غَيْرُ الدَّجَالِ أَخَوْفُ عَلَى أُمَّتِي مِنَ الدَّجَالِ الْأَيَّمَةِ الْمُضِلِّينَ (۱).

ترجمه سی: «امتم ایچون دجالدن بیگهرهك، آزون اماملر قورقنچلیرا قدر». امتنك دینی واجتماعی، سیاسی و اقتصادی، دنیاوی و اخروی فائدهلرینی قایغرتماوچی وسعادتلری ایچون اجتهاد ایتماوچی بلکه اوزلرینك منفعتلری ایچون آنلرنی هلاکت و ضلالت یوللرینه کرتوب ییاروچی مقتداهلر البته دجال گه کوره ضررلیر. دجالنی کوبی آزمی هر کیم بلورگه و آنك شرندن صافلانورغه ممکن، اما عادل و امین، دیندار و تقوالق اسمی برله یوروچی شریر مقتداهلرنك حقیقتلرینی تانو کوب کشیلر ایچون ممکن اش نوگل. شول سببدن مونلرنك امت ایچون بولغان ضررلری دجال ضررندن کوب مرتبه آرتق بولورنده شبهه یوق.

عرب و عموما اسلام، مطبوعاتنده بر مستشرقنك اسلام دینی و اسلام اماملری حقنده یازغان بر مقالهسی نشر قیلندی بزك بو اورندهغی بحثمز گه مناسب بولغانلقدن مذکور مقالهك بعض بر اورنلرینی انتخاب قیلوب بویرده کوچه مز: «اگرده اسلام دینی، اوزینك اهلی قولینه کرسه مونك ایبه رچنلری اك مسعود آدملر بولاچقلردر. اهلی قولنده بولماغانلق، بو دین ایچون بلا بولسه نادان شبخلر برله انصافسز ملالرنك اوشبو دین گه اوزلرینی باشلق حساب ایتولری ایکنچی بلادر. چونکه بو آدملر اوزلرینی دین باشقلری دیب ظن ایتولری سببلی اسلام دیننی اوزلرینك خصوصی ملکلری روشنده تصرف، ایتوب طورالر و آچولری کیلنگان و اوزلرینه الثفات ایتمگان آدملرنی الله تعالی رحمتندن طرد قیللر و اکفار ایتلر. اوشبو، دین باشقلرینك اوزلرینه بولغان حسن ظنلری عجایبدر. اوزلرینی بیلک عالم والوغ آدملر حساب ایتوب باشقللرینی توپان کورهلر. برر کشی آیت و حدیث گه معنا بیرسه آنك باشینه قیامت قوبار. غائلری حالده اوز فائدهلاری و شخصی منفعتلری ایچون آیتلرنی: حدیثلرنی نلهسلر نیچوک تفسیر قیللر. ذهنلری چوالچق، فکرلری تار بولغانلقدن اوزلرینه معلوم بولماغان و آکاری بیتمگان نرسدلرنی الحادوزندقه گه نسبت بیرهلر. اما اسلام دینندن اصل خبرسز، آنك روحی و مقصدی برله مناسبسز آدملر مونلر اوزلریدر. حتی مونلردن کوبلر، «دین» برله «عرف و عادت» نی ده

آیره آلەیلەر. بو آدمەر شوشی حاللری، اسلامنی بو درجهده حرمتسز ایتولری برله برابر شیخ جمال الدین و محمد عبده کبک حقیقی و همیتلی عالملرنی یاراتمیلر وهر وقت عوام آراسینه آنلر حقنده یامان سوزلر نشر قیللر. مونلر فاشنده جمال الدین برله محمد عبده نڭ عیبی مسلمانلرنی اوقورغه تشویق ایتولری والله تعالی دن باشقه دن استعانت و استمدادنی منع قیلولری، اجتماعی سنتلر و کونی نظاملرغه موافق دنیا کوتوگه دیملر و لریدر.»

«ائمة مضلین» سوزی آستینه رشد سز خلیفه لار، سلطان و امیرلر، کوبی آزمی ریاستلری بولغان مقتدایهلر نڭ هر بری کرسه کیرهک. لکن مونلر نڭ هیچ بری اوزلرینی «ائمة مضلون» دن توگل بلیکه اوزلرینی هادیلر دن، مه دیلر دن صانابده اوز مسلک لرنده بولماغان و اوزلری برله بر روشده فکرله مگانلرنی «ائمة مضلون» صاناولری معلوم. شونڭ ایچون «ائمة مضلون» نڭ علامتلرینی بلورگه احتیاج بار. علامتلری بلنلگان سوکنده اوزلری ییگل بلنور. «ائمة مضلون» اوشبو روشک بولورلر: یتون فصللری خلقلرغه ریاست ایتو، مشروع و غیر مشروع یوللر برله مال جیو، ظاهری اشلر و کوز بویاویلر برله خلقلر دن حقیقی دیننی یاشروب طور و، بایلر برله فقیرلرنی برابر کورماو، دین باشلی بولونی اوزلرینڭ دنیاوی مرادلرینه وسیله ایتو، قرآن و سنتنی بر طرفه قویوب ده عادتلی انسانلر سوزلرینی آله قویو و باشقه لار. اما خلقلرنی سویو و آنلر ایچون غیر خواه بولو، فرض عمللرنی قیلوب حراملر دن صافلانو، انسانلرغه احسان قیلو، خطالرن دن قصورلر لن دن کوز یومو، یاوزلرلرغه ایز گولک برله فارشو بولو، سوزدن بیگرهک عمل برله یاخشیلیق کورساتو، خلقلرغه خواجهاق قیلو و مسلط بولولر دن صافلانو، انصاف هم وجدان غه خلاف کیله چک اورنلرده آلتون و کموش گه آرنه ده التفات ایتماو. قذاعت برله عفت گه ملازمست قیلو، اولیالار و عموما انسانلر حقنده غلو و افراطلر دن یراق طور و و باشقه لار «ائمة مضلین» دن بولماوغه علامتلر در.

(۱۷۲) قَعْلُ الْمَعْرُوفِ يَقْبِي مَصَارِعَ السُّوءِ (۱).

ترجمه سی: «ایز گولک اشلو، هلاکت اورنلرینه اوچراودن صاقلار.»

(۱) «مصارع» مضرع جمع سی بولوب کورهش اورنی و چالئوب یغلا طورغا اورندر.

ایزکولیکنڭ جزاسی ده ایزگولک ایکانلگی معلوم.

باخشیلق اینو آدمچیلک بولوب، بو اش هیچ وقتده ضائع بولماز. «اصنع المعروف والقه فی الماء فان لم يعرفه السمک يعرفه من سمک السماء» (ایزگولک ایتده صوغه سال، بالی بلماسه خالق بلور) مشهور سوزدر. (۱۶۹ نجی حدیث).

۱۷۴۳ فی الْجَنَّةِ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ.

ترجمه سی: «جنتده، کوزلر کورمگان، قوللر ایشتمگان، آدم بالالرینڭ کوکللرینه نوشمگان نرسه لر بار».

هیئت جدیده نظریه سی مشهور بولمازدن مقدم، جنت وتموغنڭ بو کونده مخلوق بولووی حقنده «آندی زور اورلر قایسی یرده صیوب طورر؟» دیگان شبهه لر بوریدر ایدی. هیئت جدیده نظریه سی قبول ایتلو ساعتی برله اوشبو بحث ومناظره لر بنونسی بتدی، یوغالدى. قرآنده مذکور بولغان جنت وجهنمڭ بو کون حاضر بولوونده هیچ بر استعاله یوقلغی بلندی.

ایندی بو کوئگی فلردن اجمالا گنه بولسده خبردار بولغان، تبلیغرافی وتلیفون عموما الکتریک خدمت لرینی کورگان کشیلر جنتده، کوز کورمگان وفولاق ایشتمگان حتی کوکللرگه خطور ایتمگان نرسه لر بولووینه آرنغنده شبهه ایتماسه لر کیرهک. جنتده توکل دنیاڭ اوزنده گنده کوز کورمگان، فولاق ایشتمگان حتی کوکللرگه خطور ایتمگان نرسه لرڭ هر کون میدان غه چیقوب آدم بالالرینڭ خدمت لرینه یتشوب طورولرینی کوروچیلر، جنتده کوکللرگه خطور ایتمگان نرسه لر بولووی بیک ممکن ومعقول نابارغه تیوشلی.

جنت وجهنم حقنده قرآنده خبر بیرلگان راحت ومعتلرنی وعه، وما آخرت احوالی حقنده بولغان خبرلرنی، اسملرینه قارابده هر بر چهنن دنیادهغی نرسه لر برله بر روشده بولولرینی ظن قیلو یارامی. آنده بولغان نرسه لر و حاللرنی تعبیر قیلورغه لفظ و آکلار ایچونده آدم بالالرنده قورال بولماغانلقدن شوندى معلوم کلمه لر برله تعبیر قیلورغه وانسانلرڭ اوزارینه بیلگولی بولغان سوزلرنی عاریت گه آلوب یورتورگه ضرورت بولمشدر. شونڭ ایچون جنتنڭ حورلرینی، یلغه وصولرینی، نعمت ولدنلرینی اوشنداق تموغنڭ عذاب ومشتلرینی، قبر عذابلری، قبر سؤللری، میزان وصراط، کتاب وحساب، رؤیت خبرلرینی دنیا حاللرینه اولچاق و شول کلمه لرڭ دنیادهغی بولغان موضوعلرینه قیاس

ایتو، تیوشسزدر. ابن عباس نځ « جنتده بولغان نرسه لر نځ باری اسملری گنه دنیاده بولغانلرینه اوغشار » دیگان (۱) سوزینځ معناسی ده اوشبو بولسه کیرهک.

بو سوزلر، تاویل یولینه کورو ولفظلرنی ظاهرلرندن دوندرو توگل بلیکه موضوع لهنځ افرادی آراسنده کلی بر تفاوت بارلغینی، « شی » دیگان سوزگه طوغری کیلو سببلی گنه طوزان بورتگی برله هیمالای تاوین بر تیگز نرسه. دیب حساب قیلو یاراماغانلغینی غنه بیان قیلودن عبارت. عمرنده شهر کورمگان وکشپلردن ایشتبوده برر تورلی عالم حاصل اینه آلمانان آول کشیسی « مونچه » سوزینی ایشتبو بزله ذهنی کچکنه گنه وکوبسنجه آلدی چیتان برله اوراتوب آلنغان کچکنه وقار انغی بر بنا (قارا مونچه) غه کینه چکدر. حالبوکه مونچه نځ اوچ دورت فات بنالردن عبارت بولوبده ایچی اعلی پالاسلر، قیمتلی کوزگیلر، ایشکلردن زور ترزله وشول ترزله رگه زینت ایچون اصلنغان پردهلر برله بیزله گانلری ده بولادر. بتون آی بویچه اوچ صوم مصرف طوتا آلمی طورغان کشیلر، اوشبو صوگفی مونچهلرده بر ساعت ایچون اوچ، بیش صوم تولب کرولرگه استبعاد اینه چکلر وآنلرغه کوره بو حال « مالا اذن سمعت ولاعین رأت » بولاچقدر.

اون یاشلرم ایدی، « چیستای » شهرنده مدرسه ده اوقوب فایتمه چی یاش بر شاگرد، آولمز نځ فارنلری و یاشلری حضورنده « ایدل » نځ زورلغینی تعریف اینه در واوزنچه بو طوغروده هر تورلی ایضاقلر بیروب شغللنده در ایدی. آخرنده آرقلی چقار ایچون کوپر صالو ممکن توگللیکنی وباغانا ایچون بار ارقی آغاچ تابلماغانلغینی ده سویله دی. اعتبارلی آدملردن بری: « هی! .. بز نځ مسجد مناره سینه قویغان آغاچلر کبک آغاچلر دنیاده بوق دیب بله سزمی؟ اگرده شونلرنی باغانا ایتوب اوطور تسهیلر بیک یاخشی کرپر صالنا آلوینه اشانه سزمی؟ » دیب انکار ایتدی وباشقهلرده شوشی سوزنی تصدیق قیلدیلر. عهملرندنه کیچو، زی، اق صولرندن باشقه یلغه کورمه گان بو کشیلر اوشبو اشلرندنه معنولرلر ایدی چونکه شول یلغه لرندن ده زور یاغهلر بولووینی تصویر قیللر آلمیلر ایدی.

مسکاو برله پیتروغراد شهرلری آراسنده تیرر چبق برله خبر یورتو

(۱) جامع البیان. ج. ۱ ص ۱۳۵. مطامع الجنة و منافعها و سائر احوالها انما تشارك نظائرها الدنیویة فی بعض الصفات والاعتبارات وتسمى باسمائها على سبيل الاستعارة والتمثيل ولا تشاركها فی تمام حقیقتها حتی تستلزم جمیع ما یلزمها وتفید عین فائدتها : نوارالتنزیل ج. ۱ ص ۲۳.

(نيلغراف) خبرى بونچى مرتبه ايشتولسگان وقتنده بوگولمه اوبازنده بولغان بىك مشهور عالمردن بوى: «ايندى مونسينه اشانوب بولماز ۱» ديگانلىگىنى والدىمىز وآنك افرانى روابت قبلهلىرى ايدى.

آنا قارنده بولغان بالاغە: «بو سىن طورا طورغان اورنغە باشقە بوزون اورن بار، آنى دنيا دىب آتيلر» دىب سويلەسلەر وديناده بولغان محسوس ومعنوى حاللارنى، مشاهد وروحانى نرسەلرنى آكلاتىق بولەسلەر، نى قدر گنە نرسە آكلاتا آلورلار؟ موندى تعريف وبيانلردن بالا، نى چافلى غنە علم حاصل ايتار؟ حتى اوزى بولغان اورندن كىك واپركن بر اورن بولاچقىندە ذهنى يىتماز وعقلى شونىدە جائز كورمەز وشول طوغرولردە بولغان تعريف وتفسير-لرگە اشانا آلمان. دنياده باشاوپى انسانلرغە نسبت برله آخرت احوالىدە شولاي بولورغە ممكن. احتمالكە آخرت كوفى حقتەغى خبرلرنى ادراك قىلورغە مخصوص بولغان «حاسە» انسانلردە اشلەمى طورا طورغانلار. الكتىرىق ياقترر ايچون توبەنى بورو كىرەك بولغان كىك بو حاسەنك برر توبەمىنى بورغە حاجت باردىر. وقتى يىتو برله بلىكە توبەدە (اگر تعبير درست بولسە) بولور.

قىر عذابلىرى وسؤاللرى، صراط وميزان، حساب وكتاب خصوصاً رؤيت حقتە بولغان سمعى دليللارنى اوز بىزمەنلرى برله اولچەب سوز سويلەلورى وآنماز برله گنە فغايت ايتى شول اشلردە تعمق قىلورلى سببلى كلام اهللرى، اسلام دينىنە آيو خدمتى ايتدىلر، قرآن وسنت خبرلرىنى لائق بولغان مرتبە-لرندن توبان توشورولرى، معتزله وباشقەلرنك نزاغلاشوارىنە واقفراقلىرىنە باعث بولورلى سببلى زور جنايت اشلەدىلر. آخرت حقتەغى رؤيت وباشقەلرغە «الله تعالى ورسول الله نىندى نرسەنى اراده قىلغان بولسە شوگا ايمان كىتوردم» دىب تسليم ايتلو، نىك يارامىدىر ايدى؟ موگا كىملر فارسو كپلچاك ايدى؟ . سوز سويلەوگە حاجت بولسە «رؤيت» كە انكشاف تام معناسى بىرودن نىندى مانع بار ايدى؟ «انكشاف تام» ياننده، كوز برله كورولر وعموما حواس خمسە طاعره واسطەسى برله بلولر هيچ نرسەگە حساب ايتولماسلك مونلرغە نسبت برله «انكشاف تام» نهايت درجەدە عالى وفوق العاده بر نرسە بولوىمكن. «وزن» نى باز ارلردە بولغان «ميزان» لرغە اوخشاتوغە لزوم يوق ايدى. شعراينىك، آخرت ميزانينى قىيار اورلغى صانوپى مارچەلر اولچاولرىنە

اوخسانوب رسم برله كورسانووی ایندی حماقت بواماسده ادبسنلك بولونك شېه يوق. بو كونده آدم بالالاری کرانلردن آغوب طورا طورغان صولرنك مقدارینی، الكتیریقلرده بانغان اوتلرنك كوبی آزمی استهلاك ایتلووینی اولچیلر، شوکا بنا قیلوب آقچه حسابلری بورونلر، مارجهلر اولچاولرندن باشقهده شوشی اشلرنی اشلی آلار. آخرت کونینی مارجه بازارندهغی حاللرگه قیاس قیلو، یاری طورغان. اش توگل.

قیامت ونشأة آخری حقندهغی قرآن وحدیثلر خبرلری، واقعه ونفس امردهگی حاللرگه نسبت برله مئکن ومیلونندن بری گنده بولمازغه ممکن. نشأة اخراقی آکلارغه مخصوص بولغان حاسه، بو کونگی انسانلرده بتونلای بولماووی یا که بولسهده اشلرگه دیگان شرطلر تابلوب بیتماوی ممکن ایکانلکینی حاضر گنه سویلهب اوتدک. شونك ایچون ابن عباس حضرتلرندن روایت اینوله طورغان سوز، بیک درست حتی مونی رسول الله دن آلوب سویلگان بولورغه نبوشلی.

بو یرده روایت قیلنغان حدیث شریفی ایسه ازلرینك ذهنلری وعقللری بیتمگان بر نرسهنی انکارغه آشقماو حقنده آدم بالالرینی ارشاد قیلو وبصیرتلی بولورغه دعوت ایتودر «كلما لم یقم علی خلافة البرهان فندره فی بقعة الامكان» بلمگانك نامچی بولسه بلمگانك یلعه بلمکه دکرذر. «وما اوتیتم من العلم الا قلیلا».

(۱۷۴) قَدْ أَفْلَحَ مَنْ أَخْلَصَ قَلْبَهُ لِلْإِيمَانِ وَجَعَلَ قَلْبَهُ سَلِيمًا وَلِسَانَهُ صَادِقًا وَنَفْسَهُ مُطْمَئِنَّةً وَخَلِيقَتَهُ مُسْتَقِيمَةً وَأَذَنَهُ مُسْتَمِعَةً وَعَيْنَهُ نَازِرَةً (۱).

ترجمه سی: «تحقیق فلاح وظفر نابدی شول کشی: ایمان طوغروسنده کوکلینی خالص وسلامت، نلینی صادق، نفسینی مطمئن (وجدانی تردسز)، خلقینی گوزل، قولاغینی ایشوچی وکوزینی کوروچی قیلدی».

مقصود؛ هر تورلی نفس غرضلرندن پاک بولغان ایمانلی وسلامت کوکلی، راست سوزلی، الله تعالی نك حکملرندن راضی بولوب راحت طوره طورغان نفسلی، گوزل خلقلی، سوزلرنك باغشی ویا مانلرینی آیره بلوب ایشته طورغان قولاقلی، اعتبار برله کورمطورغان کوزلی آدم، ظفر وفلاح تاباچی دیمکبر.

اوشبو صفتلرنی حائز بولوق البته الوغ کمالات. شونڭ ایچون سوزلرنڭ یاخشى و یامانلرینی ایشته آلمی، بصیرت و اعتبار کوزلری برله کوره بلمی طورغان کشیلر حقنده الله تعالی: «لهم قلوب لا یقهون بها ولهم اذان لا یسمعون بها اولائك کالانعام بل هم اضل اولائك هم الخافلون» (اعراف ۱۷۸) دیب توبیخ قیلمشدر.

۱۷۵) قَرَضُ الشَّيْءِ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَتِهِ (۱).

ترجمه سی: «بورچ بیرو، صدقه بیرودن یاخشیر اقدیر». چونکه صدقه نڭ یاخشى و یامان، فقیر و فقیر روشنده دنیا جیوب یوروچی بای حیلکار فولینه توشووی ممکن. اما فرضغه صوراوچی، کیرهک فقیر و کیرهک بای بولسون اوزینڭ بر حاجتینی اوتیر و اضطرارینی بیداررگه مجبور بولوب سوریدر. صدقه آلوچیلر نڭ بر قسمی، صدقه آفچه سینى فاباقغه و ایکنچی بر قسمی، بانقغه تابشرغانی حالده فرضغه آلوچی کشی اوزینڭ منفعتینی تأمین ویا که حاجتینی دفع ایتو ایچون صرف قیلدر. البته مسلمان کشینڭ حاجتینی اوتیر و ثوابلی بر اش.

«قرض» نڭ صدقه دنده غیرلی بولووی حاجت اصلیه لرینی نوزه توهمده اسراف و سفاهت یوللرینه صرف قیلماولری معلوم بولغان کشیلر حقنده در. یوقسه اسراف قیلوچیلر و اوز بایلقلرینی سفاهت یوللرینه صرف ایتوچیلر، کشی ماللرینی بورچغه تار ایتوچیلر، بانقه لرده و یکسمللر برله معامل قیلوچیلر، آلتون و کموش هر تورلی پروسینتلی کاغدار برله اوبناوچیلرغه بولغان قرض، ثوابلی اشدر دیب بلمیمز.

بز نڭ خلفه زده سودا و تجارت که استعداد بار، مال تابا آلالر، معامل قیلر بللر لکن «مال» نی یاخشى طوتا بلو طوغروسنده هنرلری آزارق. اقتصاد مسئله سی برله حسابلاشمیلر، عقل برله حرکت ایتیلر. شوشندی کشیلرگه «قرض» بیرو، کوره طوروب م لکنی صوغه صالو بولغانلقدن یاخشى اش بولماز.

مال طوتا بلمگان کشیلر، اسرافلری، تدبیرسن لکلری سببلی اوز ماللرینی ده بیره لر، باشقه لر نڭ ماللرینی ده تلف ایتیلر. مونلر نڭ «بای» روشنده یورولری

(۱) ابن ماجه، اوزون بر حدیثده «الصدقه بعشر امثالها والقرض بثمانية عشر» دیگان چهلانی روایت ایتدر. سنن ابن ماجه، ج ۲ ص ۴۳.

اوز لرینه ده و باشقه لر غه ده ضرر . موندی کشیلر گه بیر لگان قرضلر کو بسنجه قایتمیلر ، هلاک بولالر . مونلر نڭ حاجتلری ده بتمی ، شکر لری ده بولمی . شو نڭ ایچون اڭ باخشیمی موندی مسرفلر گه قرض بیرماو و آنلر برله معاملہ قیلماودر .

(۱۷۶) قُلْ آمَنْتُ بِاللّٰهِ ثُمَّ اسْتَقِمْ (۱).

ترجمه سی : «اللهه ایمان ایتدم دیگن ده استقامتلی (طوغری) بول ! . . . سفیان بن عبدالله ثقفی اسملی بر صحابه ، رسول الله حضرتلرینه : «یا رسول الله ! اسلام دینی حقده اهمیتلی بر سوز ایتسه کده سیندن صولڭ باشقه لردن صورارغه محتاج بولماسم ایدی !» دیگان ایدی . رسول الله حضرتلری شوڭا جواب ایتوب : «قل آمنت بالله ثم استقم!» دیدی .

ایمان کیترو برله استقامتلی (طوغری) بولو آستینه بتون اسلام دینی کروب یتکانی ایچون بو سوز «جوامع کلم» دن سانالادر . «استقامتلی (طوغری) بول» دیگان سوز گه اعتقاد و عمللری توزه تو ، عبادت و بنده چیلک و طیفه لرینی اوتهو ، خلقلر برله معاملہ قیلو کبک اشلرده گی طوغریلقلار نڭ هر بری کره در . اسلام دیننده طوغری بولو و اوشبو حدیث برله عمل قیلونڭ اڭ آچیق علامتی قرآن و حدیث گه ایبه رو ، فی درجه ده الوغ و مشهور آدم بولسه لرده قرآن و سنت تعلیملرینه خلاف اورنلرده آنارغه تقلید ایتمهو ، انسانلری االهلکی مرتبه سینه مندرمهو ، بدعت که یاردم بیرمهو کبک اشلر بولاغفی معلوم .

استقامتلی بولو بیک الوغ و بیک مشکل اش . شولای بولسه ده موندن امید اوزماز گه و : «اول بز نڭ قولدن کیله طورغان نرسه توڭل» دیماز گه ، بلکه کوچ بیتسه بیتماسه شول یولده طر شورغه تیوشلی . یوز الوش استقامت (طو- غریلق) نڭ برگنه الوشین قولده ایتوب بولسه اولده زور تابش . اول بولمی ایکن شول حقده طریشواوزی ده غنیمت . «والذین جاهدوا فینا لنهوبنهم سبلنا» .

(۱۷۷) قَلِيلٌ نُّؤَدِي شُكْرَهُ خَيْرٌ مِّنْ كَثِيرٍ لَا تَطِيقُهُ .

ترجمه سی : «شکر ایته آلورلق بولغان آز نرسه کڭ ، شکر ایته آلمانلق بولغان کوب نرسه دن باخشیراقدیر» .

ثعلبه بن حاطب الانصاری دیگران بر کشی رسول الله حضرت تلمیذ بهاروب: «الله تعالی که دعا قیلسه نه، میثا بایلق بیرسون ایدی» دیب صورغان ایدی. بو حدیثنی رسول الله شول ثعلبه که خطاب ایتوب سویله دی (۱). حقیقت حالده مالدن مقصود، حاجت اصلیه نی اوتور و دنیا اوتکاروب طور و بولوب شوندن آرتقاندن زور خاصیت بولماسه کیرهك. فائده سی یوق و جوابی کوب بولغان مالغه خواجه بولوغه کوره فائده سی کوب و جوابی آز بولغان برله عمر سوروب طور و البته باخشیراقتیر.

(۱۷۸) قَوَامُ الْمَرْءِ عَقْلُهُ وَلَا دِينَ لِمَنْ لَا عَقْلَ لَهُ.

ترجمه سی: «آدم بالاسینک تایاناقی نر سه سی اوزینک عقلیدر. عقلی بولماغان کشینک دینی ده بتون بولماز». انسانلرنی باشقه حیوانلردن آیرا طورغان نر سه، سویله شه بلو توگل. چونکه حیوانلرده اوز آرالرنده سویله شه لر، مقصودلرینی آکلاشه لر. بو طوغورده انسانلر برله باشقه حیوانلر آراسنده فرق یوق. مونی هر کیم بله وقرآن کریمک: «قالت نملۃ یا ایها النمل ادخلوا مساکنکم لا یحطمنکم سلیمان و جنوده وهم لا یشعرون» (نمل ۱۸) همده «ورث سلیمان داود و قال یا ایها الناس علمنا منطق الطیر» (نمل ۱۶) دیگران سوزلری ده موکا شهادت بیرده لر. بلمکده انسانلرنی حیوانلردن آیره طورغان صفت «عقل» در. باشقه لر عقلسز حیوانلر بولغانلری حالده انسان، عقلی حیوانلر. شولای بولغاچ انسانک قوامی، نره گی «عقل» ایکانلمگی و عقل بولماغاندن صوگ دین بتون بولمازلقی اوز اوزندن معلوم.

عقل اوزی نیندی نر سه ؟

علم و فن بو کون که قدر موکا جواب بیره آلمی، «نمیز اینه آلا طورغان بر فوت» دیب سویله ودن باشقه غه اوتور که کوچی بیتمی. یارانلغان وقتده انسانلر برله بر که یارانلغان «عقل» که «غریزی»، «خاقی»، طبیعی اسملری بیرلوب تجربه لردن حاصل بولغان «عقل» غه «مکتسب» اسمی بیرله در.

(۱) روایتار که کوره قات قات کیلوب صورغاندن صوگ رسول الله ثعلبه حقنده دعا قیلغان ایدی. مالی بیک کوبایدی، مدینه دن چیتده طوررغه مجبور بولدی، رسول الله طرفنده ییارلگان کشیلر که زکات بهرما دی و شول سببی زور فلاکت که اوچرادی دیلر.

حقیقی بولغان هم بتون تەكلىقلار بنا ايتوله طورغان «عقل»، اولىگى «عقل» (غریزى) بولوب مونىڭ آرتو كېمۇ احتمالى يوق. انسانلارنى باشقە حيوانلاردىن آيره طورغان «عقل» شوشىدر.

مكتەسب بولغان عقل، حقیقت حالده غریزى عقلنىڭ نتيجهسى بولوب تجربه ازلق وكوبلىك نىسبەتندە آرتو وكېمۇنى قبول ايتەدر. مونىڭ چىگى يوق. اجتەهاذ وياخشى تجربهلەر سېپىندىن آرتورغە وىيىك كۈچلەنورگە، استعمال ايتماق وەر سوزگە وەر بر كىشىگە تەقلید ايتوب يورو سېپىندىن بتونلاى آزايورغە ممكن. تجربهسى، مەاكەمەسى يوق، نى ايشىتىسە شوگا اشانوچى قارنلارنىڭ عقللىرى ضعيف بولوب ەر نرسەنى اوز عقلى برلە مەاكەمە قىلوچى ياشلارنىڭ عقللى بولو- لرنىدەغى حكمت اوشبودر. شونىڭ ايچون كىتاب، طالعه ايتكاندە عقللى مؤلفلار برلە عقلسىز مؤلفلارنى باخشى آيره بلورگە وصوئىقلارنىڭ اثرلىرى برلە شقلا نودىن صافلانورغە تېوشلى. اگرددە تجربهسى كامىل بولسە اول وقت انسان، نى قدر اوزون ياشاسە شول قدر عقللى بولور.

ەر حالده انسانلارنىڭ قىيىنلىرى «عقل» گە قاراپ يورر. عقلسىز كىشىنىڭ قىيىنى يوقدر.

دنياهە بولغان بوزوق اعتقادلار، اصلسىز فكىرلارنىڭ ەر برى عقلسىز كىشىلارنىڭ اوزلىرى اخلاص قويغان آدملىرىنىڭ سوزلىرىنە اشانولرى، يووچىلار حضورندە ياتوچى اونسىلار قىيىلندىن نىسلىم ايتلوب طورولرى وغرىزى عقللارنىنى استعمال ايتماولرى سېپىندىن تارالغانلىقى معلوم.

شىيخنىڭ آرافى ايچكانىنى كورە وبلە طوروبدە: «شايد اول نرسە آرافى نوگىلەر بلىكە شىيخنىڭ كراماتى سېبىلى الله تعالى آنى صوغە ايلەندىرگاندىر، شىيخ آنى مريدلارنى امتحان قىلو ايچون كىنە آرافى توسلى ايتوب كورسەتە تورغاندىر» روشندە صوفىلار تىسلىمى قىيىلندىن نىسلىم قىلنوب طور وچىنە نىندى بركات بولسون؟ بو قىيىلندى بولغان اشلىر، نىندى شرىعت كە صيادر؟. موندى خلقلارنىڭ عقللىرى بو درجەدە بتو و بانقروتنلىغە اوچراودە عجب اش يوق. تربيه قىلنماغان صوئىندە باقچەدەغى آغاچدە قورى و بىتەدر. عجب ايتەچك اورن ايسە شوشى خاللرى برلە مونلار «انسان» بولوب يورولرىندە وبتونلاى دورت آياقلى حيوان بولوب كىتماولرىندەدر.

اذا كنت لا تدري بانك لا تدري
فذلك اذا جهل مضى الى جهل

اوزلار يېڭى «حس» لار يېڭى اشنا ماغان كشيلىرىدە نېندى «دين» بولسۇن ؟ .
 «لا دين لمن لا عقل له» سوزى درست بولماسە دىيادە درست سوز ھېچ بولماز .
 اسلام دىنىنىڭ اڭ كوچلى واڭ برىچى تىرىگى «عقل» بولوب مسلمان بولور
 ايچون شول «عقل» نى استعمال قىلورغە مېجبوراك بار . درست ايمان ، «عقل»
 آرقاسىندە غەنىە حاصل بولور . اوشبو سببىدىن اسلام دىنىدە «عقل» غە موافق توگل
 نرسەلرنىڭ تابلووينە امكان يوق . «عقل» نىڭ حاكم بولووينى ، فضىلىنى انىكار
 ايتو برلە اسلام دىنىنىڭ جىلووى مېكن بولماسە كىرەك . «عقل» غە ، اسلام دىنى
 قدر حرمت كورساتوچى واوزى يېڭى تىوشلى بولغان اورنى بېروچى «اسلام»
 دىنىدىن باشىە بر «دين» بارلىقى بىزگە معلوم توگل . آوروپا فلاسفىسى ازلى
 طورغان ، بر قدر دە اوز اجتھادلرى برلە نابوب توزوگان و «عقل دىنى» دىب
 اسم بېرگان «دين» گە كورە اسلام دىنى دىغىدە عاليرەك ، دىغىدە روحانىرەك ،
 معنالى و شموللىرەك بولسە كىرەك . آوروپا فلاسفىسى اوزلار يېڭى معلوماتلىرى
 و علملىرى واسطەسى برلە تىقتىش ايتسەلر انشاء الله ازلى طورغان نرسەلرىنى
 اسلام دىنىدە تابارلر ، حرمت و تېجىل كورساتو يوزىدىن مونىڭ حضورىدە سىچە
 قىلورغە مېجبور بولورلر . بو حال ، بو كون بولماسەدە بىركون بولاچغىدە شېھەمز
 يوق . «ان هو الا ذكر للعالمين و لتعلمن نباہ بعد حين» .

قرآن كرىمنىڭ ، گىناھلى بىندەلر آغزلىرىدىن ھكايت ايتە طورغان : «لو كذا
 نسمع او نعقل ما كنا فى اصحاب السعير» ھەمدە «افلم يسيروا فى الارض فتكون
 لهم قلوب يعقلون بها» (ھىج ۴۵) ، «كذلك نفصل الآيات لقوم يعقلون» (روم)
 كېڭ حسابسىز كوب آيتلىرىدىن «عقل» نىڭ بىتون فضىلىتىرگە خصوصاً اسلام دىنىيە
 اساس ايكانلىگى معلوم بولور .

«عقللى كشى دىنسىز بولا» دىگان سوز ، افترا و بېھتاندىن عبارت بر دعوىدر .
 درست ، عقللى كشيلىرى بعض بر دىنلىرىدىن مېھنەتلىرىنى آلورلر و «دين» اسمى
 برلە اوزلار يېڭى تىقدىم ايتولە طورغان نرسەلرنى «هل من مزيد ؟» دىب جزافى
 روشدە ، تىقدىقسىز و تىقدىقسىز قبول ايتە آلمازلر ، لىكن بو اشلر سېپىلى آنلارنىڭ
 دىنسىز بولولرى لازىم كىلماز . عقللى كشى دىنسىز بولماز ، دىنسىز بولا آلماز ؛
 عقللى كشى ، دىنسىز ھىياندن معنا تابماز . عقل برلە دىنسىزلىكنىڭ بر كىشىدە جىلو
 احتمالى يوق . آوروپادە دىنسىزلىك برلە شەرتلىرى چىققان آدملىرىدىن كوبلىرىنىڭ
 ھاللىرىنى تىكىشىردىك و بعض بر اثرلىرىنى اوقورغەدە موفىق بولدى . فرىكىستان

دیندارلاری طرفندن دینسزلىك بىرلە مېھم بولوب سورلىگان بو ذاتلارنىڭ عربستان دیندارلاری طرفندن ياقى يوز بىرلە قارشو آلەنچىقلەندە شېھەمز بوق .
 انساننىڭ عقلی آرتو نىسبەتندە ادبی و عفتی ، فېكر و فضیلتی آرتا ، حیوانی آرزولردن یراقلاشا و صافلانا بارا ، دنیاغە کیلوندن مقصودنى تېكىشرە و یاخشىلىق قیلو حقندە سعى ایته . بوايسە کامل معناسی بىرلە «اسلام دینی» بولوب يېتىمىسەدە اسلام دینىنىڭ قايىمىسېنە کیلوب يېتودر . موندن صوڭ قايىقانی آچوب کرو بېك آور اش نوگل . « هذا بصائر من ربكم وهدى ورحمة لقوم يؤمنون » .

(۱۷۹) قَيِّدُوا الْعِلْمَ بِالْكِتَابَةِ .

ترجمەسى: « علمنى يازو بىرلە نغىتوب قويڭز! » .
 هر بر كېرەكلى « علم » نى كوڭلدە صاقلاب طور و مېكىن نوگل . كىشى ، نى قدر سېرەك بولسەدە بعض بر نرسەلرىنى اونوتا ، خاطرندن چىقارادر . اما يازلغان نرسە ، شول حالندە صاقلانا ، تلىف بولمى ، اگىردە اونوتولغان بولسە ، كورو بىرلە خاطرگە توشەدر . ايكنچىدىن ، كاغىدگە يازلغان نرسەلر شول يازو و كاغىد سلامت بولغان مدندە باشقىلارنىڭدە فائىدەلەنلورى مېكىن بولادر . علملىكنى آوز بىرلە اوگرەتو و يوزگە يوز سويلەب تار اتوعە كورە يازو واسطەسى بىرلە تار اتو يېڭىلەرەك ، فائىدەلىرە كدر . اوشبونىڭ ايچون صحابەلر قرآن كرىمنى بر اورنغە چىوب يازارغە لزوم كوردىلر و قرآن كرىمنىڭ صاقلانئوى ايچون شول اشنى تېوشلى تابدىلر . اگىردە حديث عالەملىرى اوزلرى ابشتىكان حديثلرنى كىتابلارغە يازماغان بولسەلر ايدى ، آنلارنىڭ حديثلرى بىزگە كىلوب يېتەلماغان بولور ايدى . هندستاندە يازلغان بر كىتاب روسيەدە و روسيەدە يازلغان بر اثر مصر بىرلە بغداددە اوقولادر . بوايسە علمنىڭ يازو واسطەسى بىرلە نغوندىن و تلىف بولماوندىنر . امام ترمىنى : « صحابەلردن بىرى رسول الله غە ، اوزىنىڭ خاطر سىزلىگىدىن و رسول الله سوزلرىنى خاطرندە طوتا آلماوندن شكايت ايتىكان ايدى . رسول الله آڭا : استعن بيمينىك - دىب يازوغە اشارت قىلدى » مصونندە حديث كوچرەدر (۱) . (اوڭ قوللىگىدىن فائىدەلەن بىنى يازا دىگان بولادر) .

كفى معشر الكتاب فخرًا وسودًا
 على الناس ان الله اقسم بالقلم .

(۱) جامع ترمىنى . ج ۲ ص ۹۱ . لىكن بو حديث حقندە امام ترمىنىڭ سوزى بار .

ابو هريره نك « صحابه لر آراسنده ميندن ده كوب حديث روايت ايتوچى بولسه عبدالله بن عمرو گنه بولور. چونكه اول يازادر، مين يازميدر ايدم » ديب سويله گانلگيني امام بخارى روايت ايتنده (۱).

يازو، مدنيت سببلرندن بولوب مدنيت آلفه كيتو نسبتنده آڭا احتياج ده كوبايدر. صحابه لر نك قار تلرينه كوره ياشلرى آراسنده يازا بلوچيلر نك كوب بولولر ندهغى حكمت ده اوشبو مدنيت كوتارلو نائيرى بولسه كيرهك.

قرآن كريم نظر نده يازونك نى درجه ده اعتبارلى ايكانلگينه مداينه آيتى كفايت قيلور (بقره ۲۸۲). اگر ده الميسوط، المذونه، الام، الجامع الصغير كيك كتابلر ده بو كونگى ناتاريوسلق غه اوخشاوولى نظاملر، مادهلر يازلماسه مونك عيبى قرآن و حديثه توگل. مذكور « مداينه » آيتى، بو كونده گى ناتاريوسلر حقندهغى نظاملر غه اساسى قانون بولونده شبهه يوق.

آوروپالور « ناتاريوس » نظاملرينى « مداينه » آيتندن آلمانغان بولسلر بولورلر اما مسلمانلر اوزلرى طريشقان، عقللرينى اشلر تكان بولسلر ايدى ناتاريوسلق حقنده بيك مكمل نظاملر ترتيب ايتنه آلمان بولورلر و بو اشلرى « فتاوى هنديه » و « ردالمحتار » لر يازوغه كوره ده فائدهلى بولغان بولور ايدى. بو اورنده ذكر ايتولگان حديث، ايرلر گه گنه خاص توگل بلسكه خاتو-

نلر نده شاملدر. عصر سعادته يازو بلوچى خاتونلر، ايرلردن كوب بولماسه لر ده بيك آزده توگللر ايدى. ام المؤمنين حفصه بنت عمر، شفا بنت عبدالله اوشبو جملهدندرلر. « لا تعلموا النساء الكتابة ولا تنزلوهن الغرف » حديثى، متخصص عالملر خبرينه كوره موضوعدر. موضوع بولماغان تقدير ده اوزندن اعتمادلى حديثلر گه معارض بولغانلقدن آنك برله استدلال فيلو ممكن بولماز ايدى. شريعتنك مقصودى امتنى اميلكندن چيقارو آلر غه ده كتاب و حكمت اوگره تو بولوب موندىن خاتونلر نى آيرو و جهسزدر (۲) امام ابو داود، شفا بنت عبدالله دن : « دخل على النبي صلى الله عليه وسلم وانا عند حفصة فقال لى الا تعلمين هذه الرقية النملة كما علمتها الكتابة » (مين حفصه ياننده اوطورغان وقتنده رسول الله كرى ده ميكا - حفصه گه يازو اوگره تكانك كيك فچوغه اوشكرو وكنى ده

(۱) صحيح بخارى، ج ۱ ص ۳۶. واقعه عبدالله بن عمرو حديثلرينك آز و ابوهريره حديثلرى كوب بولونك سيبى، ابوهريره مدينده طورغانلقدن باروچى و آندن روايت ايتوچى كوب بولوبده عبدالله مصدره طورغانلقدن روايت قلوچيلر نك آز بولويور.

(۲) بو طوغورده « شورا » مجله و عهسند بر آز سوز بار، ج ۶ ص ۱۵۳.

اوگره تېسېڭك ابدى) ديدى حدېثىنى روايت ايتەدر (۱). رسول اللهڭ بو سوزى خاتونلرڭ يازو بلولرىنى اوخشاتووينە دلالت قىلەدر.

﴿۱۸۰﴾ كَرَّمَ الْمَرْءَ دِينَهُ وَمَرَّوَتْهُ عَقْلُهُ وَحَسِبَهُ خَلْقَهُ.

ترجمەسى: «آدمڭ حرمتى، دىنى (دىنى اعتبار نېچە) دە مروتى ايسە اوزىڭك عقىلى در. فضيلت وشرافىتى دە اوزىڭك خلقى بولور». مقصود ايسە، آدمڭ حرمتى اوزىڭك دىنى نسبتىندە بولوب دىنى بتون بولسە حرمتى دە بتون و دىنى ناقص بولسە حرمتى دە ناقص؛ مروتى، عقىلى نسبتىندە بولوب عقىلى كامىل بولسە مروتى دە كامىل و عقىلى ناقص بولسە مروتى دە ناقص اوشنداق شرفى دە خلقىنە كورە بولور. يعنى خلقى گوزل بولسە شرفلى و خلقى گوزل بولماسە شرفدن محروم بولور ديمكبر. اسلامدە كنانلك، دورەن و ميرزالق، روحانى و كرستيانلك يوق. امتياز ايسە اوشبو حدىثدە بيان ايتولگانچە دىن ھەمدە عقل و گوزل خلق اعتبار نېچەدر. شاعر:

لعمرك ما الانسان الا بدينه فلا تدع التقوى اتكالا على النسب
لقد رفع الاسلام سلمان بن فارس وقد وضع الشرك الشقى ابالهب.

ايكنچى بر حدىثدە بيان قىلىنغانچە خلقلر كلىسى آدم بالاسى بر طوغانلر و كلىسى دە طوپراقدن يارانلغانلر و طوپراق غە قايتاچقلر.

آدم بالالارى و خىلىككن، حيوانلقدن زىرەكلەكلرى و ذھنلرى سېپىندن كونارلوب چىقىدىلر، معيشت و حيات بوللرىنى دە زىرەكلەكلرى برلە تاپدىلر و ھر نورلى كسب و كون كوروشلرىنى دە ذھنلرى سېپىندن آڭلادىلر ايسە دە اجتماعى حاللرىڭك توزوك بولووى زىرەكلەككن، ذھن و ذكاوتدن بېگرەك اخلاق غە باغلانمىشدر. آدم بالالارى باشقە حيوانلردن برگە جىلشوب تر كلك ايتو جېنى برلە آيرلەر. برگە جىلشوب كون كورو ايچون الفت و محبت، دوستلىق و اتحاد شرط. مونلر بولماغاندە برگە جىلوب كون كورو ممكن توگل. الفت و محبت بولور و دوام اينار ايچون اخلاص و امانت، صدق و شفقت، تحمىل و كوكرەك كېڭ بولو ھەمدە يالغان، خيانت كېك مذموم خلقلردن صافلىق لازم.

آدم بالالارى اگرددە گوزل خلقى غە مالك بولسەلر آزغنە زىرەكلەك برلە دە

كوب اش قىلۇلۇرى ويوقارى كوتارلۇلۇرى مەكەن. شۇنىڭ سېلىنىدىن امت آراسىندە بىرلەك ، اشانولۇق بولۇر ، الفت ودوستلۇق ھەم سۈرر. اما خەلق بوزۇق بولسە ، زىرەكلىك نى قىدر زور بولسەدە فائىدەسى كورلماز بىلكە شول كىشىنىڭ اوزىنەدە ، باشقىلارغەدە ضررلى بولۇر. موندى آدمىلارنىڭ زىرەك وعالم بولۇلۇرىنە كۈرە غىبى وچاھل بولۇلۇرى ياخشىراقىر.

اوشۇبو ھەمىتىلر آكلاشلۇب يېتىسە رىسول اللە ھىزىرتلارنىڭ گۈزەل خەلق غە ھەمىتى بىرۈيۈشنىڭ سەببى اوز اوزىنىڭ مەلۇم بولۇر.

ھەمەلەسەندە صداقتى يوق و خىيانەتلى ، كىشى ھەققىدىن صافلانماۋچى و امانتى يوق ، خىر اشلىرگە مال صرفايتىمى و فقيرلەرگە ياردەمسىز بولغان زىرەك بايدىن نېنىدى منفعت بار ؟ بو آدمىنىڭ موندى زىرەك باي بولۇۋىنە كۈرە غىبى فقير بولۇۋى اوزى ايچۇندە باشقىلار ايچۇندە ياخشىراقىر. اوشۇبو سوزلردىن گۈزەل خەلقنىڭ قىمەتلى بىر نەرسە ايكەنلىكى اچىق آكلاشلەسە كېرەك.

كَفَى بِاللَّهِرِ وَاعِظًا وَبِالْمَوْتِ مَفْرَقًا .

ترجمەسى : «وعظ يۈزىنىڭ زامان ، خەلقلىرى بىر بىرىدىن آيرو طوغرىسىنىڭ اولم كفايت ايتار (يتارلىك بولۇر)».

بو ھەيئەتنى رىسول اللە : «كورشم بېك اۋصال ، مېنى بېك جەفالى ، رىنچە» دېيىشكەيت ايتۇچى بىر سەھابەگە ايتۇپ سىر قىلۇرغە قوشقان ايدى . ھەقىقەت ھالەدە زامان قىدر مەنالى و اثرلى وعظ ھېچ بولماز. كىشى اوزىنىڭ ھەيئەتنى گە ، وشول ھەيئەتدە اوزىنىڭ كۈرۈپ كېيەرگان نەرسەلىرىنى گە كۈز اوڭىدىن اۋتىكاروب قاراسە ھىران قالۇر. فايدە ياش و قىتلر ؟ آنا و آنالر ، طوغان و قارىنداشلر ، بلىش تانىشلر فايدە كېتۇپ بېكىنلر ! .. دىنيا ، نېچە تۈرلى ھالەدىن نېچە تۈرلى ھالەدە دۈنگان ، نېنىدى كىشىلر باشلىرىنە نېنىدى ھاللر كېلىگان ! ..

اللە تەلى آدەم بالالىرى ايچۇن رىزىقلىرى چىكەلەگان و بىلىگۈلەگان بولسە ، ھەيئەتنى و مەۋلۇشلىرىنە چىكەلەگان ، نە قىدر كوب طورسەدە بىر ۋەقت دىنيادىن كۈچۈ بىرلە ھەم قىلغانلر. بو ، نەن باتال چەشى كېك ياش و نازۇكە و قىتىدە دىنيادىن كېتەچك ويا كە قارىتا يۈپ اشىدىن چەقەنى صۈگەندە توپراق آستىدە اورن آلاچقىر. اللە تەلىنىڭ ھەيئەتنى و سەيئەتنى اوشۇدۇر. «ولن تېچە لىسە اللە تەلىيلا» .

گر تېمىر قەلەدە بولسەك بىل ھەيئەت قويمىز جەھان
كل نفس ذائقة كل من عليها فاق .

اوستندن شكاييت ايتولساڭان كورشى، الله اعلم منافق بولسه كبرهك. يوقسه رسول الله آنى چاقروب نصيحت ايتكان بولور ايدى. ياخشى كشى بولغان بولسه ايدى اوزى ده رسول الله غه ايشتلورلك و الله تعالى رضا بولمازلىق اش حقنده صاق بولور ايدى.

رسول الله نك بو نصيحتى مذكور صحابه گه گنه خاص توگل بلسكه هر وقت تللىرى و قلملىرى برله رنجتوب طور و چى دشمنلر، حاسدلىر برله مبتلا بولغان كشيلىر ايچون عامدر. دنيا بر كشى ايچون ده منگولك توگل. ظالم بولو، كشيلىر برله قچقرشوب حمله شوب يوره گه كوره مظلوم بولو و اوز اشك برله شغللانو ياخشى براق و طنچراق بولور. «نوز قازاق! آتامان بولورسك! ..». (۱۸۲ نچى حديث). آناك آناك، ابي بابالركنى آلوب كيتكان دنيا ده طورودن نيندى نرسه اميد قبله سك، بو دنيا دن نيندى مرهملر و نيندى ايز گولسكلر كوته سن؟.

(۱۸۲) كَفَىٰ بِكَ إِثْمًا أَنْ لَا تَزَالَ مَحْضًا (۱).

ترجمه سى: «سيكا گناه بوزندن، هميشه خلقى برله قچقرشوب يوروك يتار».

مگرده مظلوم كشيلىرنك اوز حقلىرىنى دعوا ايتولرى، شول حقدن اوتوب كيتماو شرطى برله درستدر. شولاي بولسه ده بيك زور مجبورلك بولماغانده نزاغلاشوب يورماو ياخشى.

بو حديثنى رسول الله حضورنارى ابن عباس غه ايتكان ايدى. مخاطب اول بولسه ده حكى بنون امت كه شاملدر.

(۱۸۳) كَفَىٰ بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يَخْبَسَ عَمَّنْ يَمْلِكُ قُوَّتَهُ (۲).

ترجمه سى: «اوز اوستينه نفقه لرى لازم بولغان كشيلىرگه نفقه بيرمى طورو، گناه بوزندن آدم بالاسى ايچون يتار».

فرض ايتدك بر آدم اوز اوستينه نفقه سى لازم بولغان كشيلىرينه نفقه بيرمى طورودن باشقه هيچ بر گناه اش قيلماز، باوزلىق دفتري يازلماز، گناه.

(۱) جامع ترمذى. ج ۲ ص ۲۰.

(۲) صحيح-ج مسلم. ج ۱ ص ۲۷۴. احمد ابن حنبل. مسندى. ج ۲ ص ۱۹۴. لفظلر.

«مسلم» نكى.

یوزندن شول نفقه بیرمی طوروی بیتارلك بولور. بو حدیث ایسه نفقه لری لازم بولغان کشیلرگه نفقه بیرمی طورونك گناهسی الوغ ایکانلکینی بیاندر.

۱۸۴) كَفَى بِالْمَرْءِ عِلْمًا أَنْ يَخْشَى اللَّهَ وَكَفَى بِالْمَرْءِ جَهْلًا أَنْ يَعْجَبَ بِنَفْسِهِ.

ترجمه سی: «الله تعالی دن قورقو، علم یوزندن و اوزینه عسن ظنلی بولو، نادانلق یوزندن بیتار».

عربجه ده بولغان «خوف» برله «خشیت» سوزلری تورکیچه گه «قورقو» دیب ترجمه ایتمولسه ده «خوف»، مطلق قورقو بولغان حالده «خشیت» قورقولاچق ذاتنك الوغلیقینی فکرله و آنك مقتدر ایکانلکینی آغلاب قورقو (آنك عظمتی و اقتداری حضورنده مبهوت و حیران قالو) دن عبارتدر. موکا کوره «خشیت» سوزی «خوف» نك مرادنی توکل بلکه آکا کوره خاص بولادر. «انما یخشى الله من عباده العلماء» (ملائكة ۲۵) آیت کریمه سینك مفهومی ده مجرد قورقونی بیان توکل بلکه الله تعالی نك عظمت و جلالی، قدرت و اختیارى حضورنده مبهوت و حیران قالونی، احترام برله قانش بولغان قورقونی بیان قیلور. بو اش ایسه البته عالمرگه خاص بر صفت بولوب شوشی روشده قورقونك «علم» دن عبارت بولاچغنده شبهه یوق. خصوصاً «الم تر...» دیب باشلانا طورغان آیت کریمه تمام اوفولسه بو سوز بیک آچیق معلوم بولور.

الله تعالی دن اوشبو روشده قورقوی کشی، الله تعالی گه قارشو بولغان ورچلرینی اوتنگانی کبک بنده لر آراسنده یولغان حقلرنی برینه یتسکروده ده کیمچیلک ایتمازگه طریشور. الله تعالی نك بنده لرینی رنجنماز، آنلرغه خیر خواه بولور، ایزگولک اشلرگه اعانت قیلور و گناه اشلرگه یاردم بیرودن صافلانور. علم ثمره سی ایسه اوشبو نرسه لردن باشقه توکلدر. اوزینك عبادتی بولسه آنك قبول بولوب بولمازلقی، علمی بولسه آنك فائده لیلی فائده سزیمی ایکانلگی، بای بولسه اوزینه سعادت سببی یا که خسران و وبال بولووی آغلاشامی طوروب شونلر برله کونارلوب یورو البته نادانلقدن باشقه توکلدر.

۱۸۵) كَفَى بِالْمَرْءِ مِنَ الْكَذِبِ أَنْ يَحْدِثَ بِكُلِّ مَا سَمِعَ (۱).

ترجمه سی: «آدم بالایی ایچون هر ایشکان نرسه سینى سویلور، بالغانچیلق یوزندن یتار».

(۱۸۷) كُلُّ أُمَّتِي مُعَافٍ إِلَّا الْمُجَاهِرُونَ وَإِنَّ مِنَ الْمَجَانَّةِ إِنْ يَعْمَلِ الرَّجُلُ بِاللَّيْلِ عَمَلًا ثُمَّ يُصْبِحُ وَقَدْ سَتَرَهُ اللَّهُ فَيَقُولُ يَافُلَانُ عَمِلْتُ الْبَارِحَةَ كَذَا وَكَذَا وَقَدْ بَاتَ يَسْتُرُهُ رَبِّي وَيُصْبِحُ يَكْشِفُ سِتْرَ اللَّهِ عَنْهُ (۱).

ترجمه سی: «اممته‌ك گناه‌لری عفو اینوله‌چك، مگر آشكار روشده گناه قبولوچیلر غنه موندن معروم بولورلر. گناهنی آشكار قبولوچیلر جمله‌سینه اوشبو كشی‌ده كره: كیچدهده یاشرون روشده گناه قبل‌درده، شوشی الله تعالی اورنگان گناه‌سینی اپرته بولغاندن صولك: ایبدەش! كیچه برله مین شولای فیلدم، بولای ایندم - دیب اوزی فیلغان گناه‌ینی كشی‌كه سویلی، حالبوكه كیچدهده الله تعالی اورنگان ایدی اما بو اوزی كوندزگه چیقاق الله طرفندن قبولغان پرده‌نی یورنه، فسقی برله ماقتانا!...».

بندەچیلك برله گناه فیلغانسن ایكاره ایندی توبه ایت آنی كشی‌كه سویلبه یورمه! «الله‌دن یاشرمه‌گاننی بندەدن یاشرر حال یوق» دیمه. اول، عقلسن كشی سوزی. الله‌دن یاشررگه امکان یوق، اما بندەلردن یاشرو مهن. گناهنی سویلار، كشی‌كه كوچرگچ كورسانو، گناه اش‌كه جسارت بیرو بولادر. كون اورتاسنك بنون خلق حضورنده زور شهرلرده‌گی معازینلر، کیینلر تالانوغه سبب ایسه شول اش‌كه كوچرگچ بولوچیلر و گناهنی یاشنرمه‌اوچیلر ایكانلیکی معلوم. الله تعالی پرده‌لگان بولسه مونی نعمت بلورگه، شكر قیلورغه و اویانوب اوكنورگه تیوشلی. الله تعالی پرده‌سینی یرنو كفران نعمت اینو و ایکی مرتبه گناه قیلادر. «فاهتبروا یا اولی الابصار!...».

(۱۸۸) كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ الْإِمَامُ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَالرَّجُلُ رَاعٍ فِي أَهْلِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ فِي بَيْتِ نَوْحِهَا وَمَسْئُولَةٌ عَنْ رَعِيَّتِهَا وَالْخَادِمُ رَاعٍ فِي مَالِ سَيِّدِهِ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَكُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ (۲).

ترجمه سی: «هر برگز كنوچيسز وهر برگز اوز كنوگنز حقنده مسئول

(۱) صحيح بخاری، ج ۷ ص ۸۹، مسلم، ج ۲ ص ۳۹۱. «مجانە»، ميم هم نونداك فتحه‌لری برله مبالاتسز (آزغون) ديگان سوزدر.

(۲) احمد ابن حنبل مسندبی، ج ۲ ص ۵. صحيح بخاری، ج ۱ ص ۲۱۵. لفظار «بخاری» نفی، راوی استیفاء فیلغانلقین بر جمله حذقن ایتولدی.

بولماق (جواب بېره چك) سگن. امام (خليفه) كئوچىدىر (آنك كئوى رعيت و خلق بولا)، اول اوزىنىڭ رعيتى حقنىده جواب بېرىر. اير، اوزىنىڭ اھلىنى كئوچىدىر، اول شول حقنىده جواب بېرىر. خاتون- اوينى كئوچىدىر، اول شول حقنىده جواب بېرىر. بالچى، خواجە مالينىڭ كئوچىسىدىر، اول شول حقنىده جواب بېرىر. ھر برگن كئوچى و ھر برگن اوز كئوى حقنىده جواب بېره چكسۇن» .

موندە بولغان امام، راجل، مرأة، خادم سوزلىرى مثال ايچون گنە ذكر قىلىنەلر. يوفسە «كلكم راع و كلكم مسئؤل عن رعيتہ» حكەمنە كورە اش باشنىدە بولغان كشىلارنىڭ ھر برى و برر تورلى اداره باشنىدە طور وچىلر، نيندى بولسەدە برر وظيفە ھم خدمت التزام ايتوچىلارنىڭ ھر برى اوز اورنلرى و خدمتلىرى نىسبەندە ھم دنيا ھم آخرت اشلرى حقنىدە مسئؤل بولولرى مەكەن. بولاي غنەدە توگل بلكە ھمومى بولغان اجتماعى و ھمرايى، سياسى و اقتصادى، دىنى و دىنياوى اشلردە انسانلر اوزلرىنىڭ تصرف و نفوذلىرى، عقل و علملىرى، آك و اعتبارلىرى برلە مۇناسىب صورتدە مسئؤل بولولر. لىكن موندى كشىلارنىڭ مسئؤللىكلرى شونك ايچون تعيين ايتولگان كشىلارنىڭ مسئؤللىكلرىدىن صوڭ و ايكنچى درجەدە بولور. مثلاً: حسينىيە مدرسەسى و شاگىزدلىرى ھەمدە شول مدرسە ايچون بولغان وقف ماللر حقنىدە اوقا و قازان، سامار و ساراتوفى مسلمانلارنىڭ مسئؤللىكلرى اورنبورغ شەرىئەگى مسلمانلاردىن صوڭ، عقل و فكر اھلىلارنىڭ مسئؤللىكلرى مدرسەنى اداره ايتوچى مدرس و مديرلر ھەمدە وقف ماللىرىنى اداره فيلوچى مئوللىلر مسئؤللىكلرىدىن توبان و صوڭ درجەدەدەدە.

ھر اش اوشبو ترتىب برلە بولادر. اجتماعى، علمى و ادبى، اخلاقى و ھمرايى اشلردەگى ھمومى مسئؤليت مطبوعات اوستىنە توشار. اگىردە آنلر اوز وظيفەلىرىنى ادا قىلماسەلر اول وقت بو مسئؤليت باشقە آك و فكر اھلىلرىنە كوچار.

شان و شەھرت كسب ايتكان، نادر عالملر و عفيف مجتەھدلر يتشىدروب بىتون دىياغە اخلاق و ھنر درسلىرى بېرگان اسلام دىياسى، بوكونك بىك توبان درجەگە توشىدى، ذلت و سفالت چوقورىنە طوغرى كېتىدى. موڭار ايپەرگەن كشىلارنىڭ باشقەلر قاشنىدە اولچاولرى بىكك و قىممەتلىرىدە توباندىر. مونى ايندى ھر كىم بلە و آكلى.

بلا و قضالر، فقيرلك و نادانلىق، ھنرسزلك و اخلافسىزلىق كىك اجتماعى

خستەلەكلەردن دىيادە ھېچ بىر مەلت سەلامەت قالمايدى، بىلا وپاۋەت رۇشەندە بو نەرسەلەر ھەر بىر مەلت اوستىندىن بۇرۇپ چىقىدىلەر، بو مەلتلەردىن بەزىلەرى بىر يۈزىدىن نەمە بىنەلەردە بەزىلەرى اوز اوزلىرىنى ساقلاپ قالمايدىلەر. بو كۈنگى آوروپا و آمەرىقا خەلقلىرى اوز اوزلىرىنى ەمۈمى ھەلەكتىن آلۇپ قالۇچى مەلتلەردىن مونلەر اوزلىرى بولغان ھالەتتە زىننەتلىك بىلەن بىر ھالەتتە بولۇپ تۇرۇپتۇ. ەزەت نەسلىرىنە موافق كۈرەلەر، ھەر تۈرلۈ چارەلەرگە كۈشۈپ اوزلىرىنى قالاكت دۇزەندىن سەلامەتلىككە آلۇپ چىقىدىلەر.

ايندى مەسلەنلەرنىڭ بو دەرەجەدە تۇرۇپان كىتۇلرى اىچۇن كىلەر مەسئۇل بولادۇر؟ ...

ھېچ شەيە يوق، اسلام دىيەسەندەغى شەخسى مەنەتلىرىنى ھەر نەرسەدىن آلدە تۇتۇچى امىرلەر، دىنى و دىيارى ەاللەر، شەيخ و صوفىلەر، مەرس و مۇئەللەر مەسئۇل بولماقتۇر.

مونلەر، مال چىارغە، شەرت چىقارغە قومەسز لائۇپ اوزلىرىنىڭ دەرەجەلىرىنى سۇ نەسرى ايتىدىلەر، اسلام دىنىنى دكان يەسەدىلەر، انعام و اھسان ايتۇچىلارنىڭ ەيىلەندىن كۈز يۈمەدىلەر، سەلەلەرنىڭ سەرتلىرىنە ايتەرەمەدىلەر. دىن ەاللەرنىڭ بىرەنچى وظيفەلىرى دىن نەشر ايتەك، ەلم اوقۇتەق بولغان ھالەتتە «دىن ەالى» اسمىنى آلۇرغە ياراتۇچى بو دانلەر اوشۇ وظيفەنى تۇتۇلاي تاشلايدىلەر. ەلم اوقۇتۇرغە تېۋشلى اۈرەندە كەتاب دىيەلەر، مەناسز شەرح و ھاشىيەلەر اوقۇتۇپ شا كەردلەر وپاش بولۇلارنىڭ ەنەللىرىنى زەرەلەيدىلەر. بو كۈندە بىر آدم چىقۇپدە سەلف يۈلەينى اھيا قىلۇرغە كۈشەسە، ەھم و خەرافەلەردىن آيرىلۇرغە دەۋت ايتە باشلاسا اوشۇ دانلەر، آنى سۈگەرلەر، زەنەقە و كەركەگە نەسەت ايتەلەر. ەسوام آراسىندە اوز اولچاۋلارنى آۈرايتۇر، دەرەجەلىرىنى يوقارى كۈتەر اىچۇن ھەر تۈرلۈ افتەرلەر و ەھتەنلەر قىلەر، ەففىق آدملىرىنى لۇغ كەلەرگە نەسەت ايتەلەر. «اولائك الذىن اشترؤا الضلالة بالهدى فما ربحت تجارتهم وما كانوا مهتدين».

(۱۸۹) اَلْكَلِمَةُ الْحَكِيمَةُ ضَالَّةٌ اَلْمُؤْمِنِ حَيْثُ وَجَدَهَا فَهِيَ اَحَقُّ بِهَا (۱)

تەرجەمەسى: « ەكىملى سوز مۇمەننىڭ يۇغالىتىقان نەرسەسىدۇر. شۇنى قايدىن

تاپسە، شۇندىن آلۇر ».

«حكمت»، الهى الهام بىرلە شىطانى وسوسەنى آيرا بىلە طورغان فوتىن و اوزىنىڭ ايمەسىنى ياخشى اشلرگە سوق ايتە طورغان درست علمىن عبارت بولسەدە بو اورنىدە دىن ياكە دنيا ايچون فائىدە بىرە طورغان علمىر، معرفتلىردن عبارت بولسە كىرەك. موڭا كوزە مسلمانلارنىڭ دىن دنيا لىرىنىڭ آله كىتووينە، راحت ياشاولرىنى، تىنازە بقا و حيات محار بەسندە مغلوب بولماولرىنى سەب بولغان. علمىلارنىڭ ھەر بىرىنە «حكمتلى سوز» دىن طوغرى كېلەدر. شونىڭ ايچون مذكور نرسەلرنى مسلمانلار نىندى كەنە يردە تابىسەلردە اوزلىرىنە آلورغە و اوزلىرىنىكى قىلوب شونىڭ مقتضاسى بىرلە عمل قىلورغە تىوشلى. تابولغان اورن كىرەك اسلام مەلىكىتى بولسون و كىرەك بولماسون، آڭا اعتبار ايمەزگە، دىن و مەھبلىرىنى تىكشروب طورمازغە لازم بولادر.

يازو بلو و اوفونىڭ كىرەك توڭل بىر وقتىدە صحابەلر، بىر صوغىشىدە اسىر توشكان قىرىش عربلىرىدىن اوز بالالىرىنى يازو اوڭرتىدردىلر، بو معلملىرى مسلمان توڭللىر دىن طورمادىلر (۱).

زىد بن ثابت حىزىنلرى سىريان ھەم يھودىلى (عبرانى تىل بولسە كىرەك) اوڭرەنگان ايدى (۲). اول وقتىدە مسلمانلار آراسىدە سىريان و يھودىللىرى بلوچى بولماغانلىقىدىن طبعى مولى باشقەلردن اوڭرەنگان بولور.

ادب و اخلاق ھقنىدە بولغان كىتاپلارنىڭ مىندىچەلىرى تىكشورسە بىك كوپسى چىتىلدىن آلغانلىقى آڭلاشلادر. مسلمان دنياىسىدە بولغان «تصوف» نڭدە چىتىلدىن آلغانلىقتە مۇرخلارنىڭ شىبەلىرى يوق. آنلرغە ياراغان نرسەلر بو زمان مسلمانلرىنى نى ايچون يارامىدر؟..

ھىزىزلىك و معرفتىلىك سەبىدىن بو كونىكى مسلمانلار بىك فقيرلەندىلر و اولىكى اعتبارلىرىنى، شىرفلىرىنى تمام غائىب ايتىدىلر. اوشبو واقع بولغان بىر اش فارشوسىدە مسلمانلارنى كىسىدىن، ھىز و علم تەھسىل ايتودىن صووندىروب طورو مولىرغە قارشو الوغ جىنايت ايتو بولور. اوزلىرىنى «دىن باشلىقى» روشىدە كوررگە نلە وچىلردىن بعض بىر آدمىلر اسلام خلقىنىڭ كوزى آچلو و بارلىقلىرى صاقلانورغە سەبب بولا طورغان اقتصادى، اجتماعى و علمى اشلارنىڭ ھەر بىرىنە «دىن» اسمىدىن قارشو طورالر. ھالبوكە سلىق عصرىدە مسلمانلار آشورىلر، ھىند و ايرانىلر، بابل و يونانىلارنىڭ علملىرىنى اسلام تىللىرىنى تەرجىمە ايتوب

(۱) احمد ابن حنبل مىندى، ج ۱ س ۲۴۷.

(۲) احمد ابن حنبل مىندى، ج ۵ ص ۱۸۲-۱۸۶.

باشلىرىگە اوگرەندىلەر، شول ھۆۈدو ھىندىگە كىتابلار ئالغىلىرى. ئابىن ئابدالېر،
حضرت على بن ابي طالب: «العلم ضالة المؤمن فخذوه ولو من ايدي المشركين ولا يانف
احدكم ان يأخذ الحكمة من سمعها منه» سوزىنى روایت ايتەدر (۱).

فرانسىز و انگلىزلار، روس و نېمىچىلارنىڭ، يھود و خرىستىيانلارنىڭ ئالغە كېتو،
مىسەود و مەشىقت سوزو يوللىرى نېندى نرسە بولسە تۈرك و عربلارنىڭ، ايران
و حبشلىرىنىڭ، مىسلىمانلارنىڭ ئالغە كېتو و مىسەود مەشىقت ايتو يوللىرىدە شول
نرسەدر. شوشى يوللىرىنى بلولرى و شول يۇللار بىرلە يورولرى سىببىلى اولىگى
مىسلىمانلار ئالغە كېتەيلەر، شول يوللاردىن غەلىت ايتولرى سىببىلى صوڭقى مىسلىمانلار،
آدم آقتى بولوب قالدىلەر.

اسلام دىنى، ھىلم و ھىنرگە قارشى توگىل بىلىككە ئى فونلەۋچى بىر « دىن »
بولغانلىقىدىن « دىن » اسمىدىن آڭا قارشى چىقارغە امكان يوق. « دىن » اسمىدىن
آڭا قارشى بارو ايسە ھىوم خلىق نادان و دىن اصولدىن خىرىسز بولونى فرصت
بلوب شوندىن استفادە قىلوغەندەر. بىزنىڭ خلىقىمىز بىر مەھىلىگە توگىل بىلىككە سىلفىرىگە
اىيەررگە و بو كۈندە فرىكلردە بىز مىسلىمانلارنىڭ دىننامىز، حىيات و مەشىقتىمىز اىچون
فائىدەلى نى قىدر ھىلم و صناعت بولسە ھىمەسىنى اوگرەنوب ھىلگە قويارغە تېۋىشلىمىز.
مىلتىنى انقراضدىن صافلاو يولى بىزنىڭ بلوومىزگە كۈرە بو كۈندە شولغەندەر .

فرەنكلەردەگى دىنسىزلىككە باشقە بولغان ھىلملارنىڭ ھىر بىرى مىسلىمانلار اىچون
فائىدەلىدەر. خصوصاً آنلاردا « تىرىيە » اسمىدەگى ھىلم مىسلىمانلار اىچون ضرور بىر
ھىندەر. مىسلىمانلار، « تىرىيە » اسمىدىن خىرىسز بولولرى سىببىلى بىگىل اوقۇتولارنىڭ
فائىدەسىنى و كىرەكلى ھىلملارنى اوز ھىقلىرى بىرلە بلودىن عاجز طورالر و شول
سىببىدىن « اصول جەلبە » ھىقندە مەھىل بىخىلار بىرلە ھىر تىلىق ايتەلەر. حىيات اىچون
لازم بولغان ھىنرلارنى ھاسىل قىلورغە ھىمتلىرى يىتمى، باشقىلارنىڭ قوللىرىدىن كېلە
طورغان اشلىرىگە كىرشور اىچون جىسارەتلىرى بولمى. بو اشلىرى، ياخشى تىرىيە
آلماغانلىق و تىرىيە ھىلمىدىن خىرىدار بولماغانلىق آفتىدەر.

﴿ ۱۹ ﴾ كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ وَإِنَّ مِنَ الْمَعْرُوفِ أَنْ تَلْقَى أَخَاكَ بِوَجْهِ طَلْقٍ
وَأَنْ تُفْرِغَ دَلْوَكَ فِي إِنَاءِ أَخِيكَ (۲).

(۱) جامع بيان العلم، ص ۵۱.

(۲) جامع ترمذى، ج ۲ ص ۱۹.

ترجمه سی: « شرع وعقل قاشنده ياخشيلق صائالغان نرسه نى كشي گه قيلو صدقه در. قار نداشتگه آچيق يوز بله يولقو و كنده ياخشيلقدىر. صو آلورغه كيلو چى كشي گه چيشمه دن، فيودن صو آلوب بيرو و كنده ياخشيلقدىر ».

حدیثك خلاصه سی: « كشيلىر گه ايز گولك قيلو، صدقه حساب ايتولنه » ديمك بولور. موگما كوره « صدقه »، قول برله نرسه بيرو گه گنه انسىم توگل بلسكه فقيرلار نكده صدقه قيلولرى و شول صدقلرى برله ثوابغه ايرشولرى ممكن بولادر. حتى بعض بر حدیثلر گه كوره، قيلورغه ممكن بولا طور وب اوصاللقين طيباوده صدقه در. كشيلىر گه آچيق يوز برله يولقوده صدقه و ثوابلى اش بولغان صولك « دنباده و قنده مالم بولمادى، ايز گولك ايتار گه كوچم پيغمادى » دير گه هيچ كيم نك حقى بولماز.

آدم بالالرينك تللىرى تاوش و حرف برله سويلسه، يوزلىرى كوزلىرى تاوشسىز سويلى همده بىك آچيق سويليلر. بر عرب شاعرى بو طوغروده:

العين تبدى الذى فى نفس صاحبها — من المحبة او بغض اذا كانا
والعين تنطق والا فواء صامته — حتى ترى من ضمير القلب تبينا

دى. « بر كشينك كوكلنده دشمنلىق ياكه دوستلىق بار لغبىنى كوز سويله بيره، آغلر نيك طورغان حالده كوز سويلى، شونك سېنندن كوز برله سويلاه و چينك كوكلنده بولغان نرسه نى بله آلورسن » مضموننده در.

حتى تلنك بر ساعت سويله بده آكلانا آلمانان مقصودىنى كوز برله يوز، بر ديقه دنده آزده آكلانا آلادر. كشيلىر گه آچيق يوز و چتق يوز برله فارسو بولونك معناسى بىك زور. شونك ايچون بولسه كبرهك حديث شريفى بو حقه بىك دقت ايتيه و اهميت بيره، مسلمان قار نداشتلر گه آچيق يوز برله فارسو بولورغه نصيحت قبلدر.

۱۹۹) كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يَهُودَانِهِ أَوْ نَصْرَانِيَّةٍ أَوْ
يُمَجَّسَانِهِ كَمَثَلِ الْبَهِيمَةِ تُنْتَجِ الْبَهِيمَةُ هَلْ تَرَى فِيهَا جَدَّ عَاءَ (۱).

ترجمه سی: « هر بر آدم بالاسى، صاف طبيعتده و هر تورلى عارضى نرسه لردن سلامت بولغان حالده دنباغه كىل، صوگره شول بالانى آنا آناسى يا يهودى

(۱) صحيح بخارى ج ۲ ص ۱۰۴. صحيح مسلم ج ۲ ص ۳۰۲. لفظلر «بخارى» نقى. بو حديث حقه، سيد مرتضى نك بر آز سوزى بار. «مالى»، ج ۴ ص ۲-۵.

یا نصرانی یا مجوسی فیلهلر حیوانلاردن قولاقلری کیسلوب بالالار طوغانینی کورگانکیز یوقدر (آدم بالالری ده شولای سلامت طووالر) ...»

صافی طبیعتده وهر تورلی عارضی نرسهلردن سلامت بولو، اسلام دینینک اوز بدر اسلام دینی «فطری دین» بولووی مسلمانلر فاشنده ثابت شوکا کوره حدیثنک مقصودی هر بر بالا اسلام دینینه مستعد بولغان حالده دنیاغه کیلهده آنا و آناسینک یا که آنلر اورننده بولغان مربی و معلملرک تربیهلری سببلی تورلی یوللرغه کروب کیتهلر، دیمک بولادر. یوسفه مونک معناسی: «اسلام شریعتینی بلوب دنیاغه کیله» دیگان سوز توگل. چونکه بو حالنک فطری توگل ایکانلگی معلوم.

«اسلام دینی فطری دین» دیبونک معناسی «اسلام دینی الله تعالی ناک خلقت عالمده گی سنتینه موافق بر دین، آنده آرندرو کیمتو حق هیچ کیمده یوق، آنک نظرنده بتون اتباعی مساوی بولوب اصلا امتیاز فلان یوق» دیمکدر. چونکه اسلام دینی، تهن برله روحنک هر ایکسیسینی نظرده طونا و هر ایکسیس حقیقده حکملر توزی، هر ایکسیسینک قوتلرینه مناسب جزالر تعیین ایتله، آکا منسوب بولور ایچون صنایع عمللر، رسمی قاعدهلرگه احتیاج بولمی، آکا کرگان صوگ اوزی شوکا مطیع بولوب طورغان مدته هیچ کیم آنی شول دیندن چیقارالمی.

(۱۹۲) کُلُوا وَاشْرَبُوا وَتَصَدَّقُوا وَالْبَسُوا مَا لَمْ يَخَالِطْهُ اسْرَافٌ أَوْ مَخِيلَةٌ (۱).

ترجمه سی: «اسراف و عجب ایتودن صافلانو شرطی برله آشاکز، ایچکز همده صدفه بیرکز و کیوکز!...».

حدیثنک معناسی هر کیم آکلارلق درجهده آچیق بولوب، انسانلر ایچون اوز مصلحتلرینی یورتو حقیقده دستورالعمل بولورغه تیموشلی.

آشاور ایچودن مقصود تهننک قوامینی و سلامتلیگینی صافلاو ایکانلگی ده معلوم. شوشی مقصودغه خدمت ایتمه گان نرسهلرنی آشاور ایچو البته «اسراف» بولور. موکا کوره پشمه گان قاملرلرنی پشمه گان ایتلرنی و عموما آش قازانی و یا که برهر اعضاغه ضرر بیره و خسته لک گه سبب بولا طورغان آشلرنی

(۱) سنن ابن ماجه ج ۲ ص ۱۹۷. احمد ابن حنبل مسندی ج ۲ ص ۱۸۱. لفظلر ابن ماجه نکی.

وايچملەكلرنى آشاو ايچو هر برى «اسراف» در. صدقه بېرو ايسه اخروى اشلردن بولوب اسراف درجه سینه کرماو و عجب (اوز اوزینه ايسى کيتو) بولماو شرطى برله گوزل و مرغوب اش. آشاو و ايچو، کييو ايسه دنيا و بدن مصلحتلرندىر. بعض بر نرسه لرنى آشاو ايچو حدیثلر برله منع ايتوله و شونلردن باشقه لرى «مباح» بولادر. حدیث شریف ايسه شول مباح نرسه لرده اختيار بار ايكانلىگى بيان ايتهدر. امام بخارى ابن عباس حضرتلرندن: «كل ما شئت والبس ما شئت ما خطئتك اثنتان سرف او مخيلة» سوزىنى کوچه در (۱).

کيولرنگ اوزلرینى و فورمالرینى منع ايتو حقنده قرآن کریمده آچیق روشده بر سوزده يوق بلکه بعض کيولرینى منع ايتوچیلرگه قارشو «قل من حرم زينة الله التي اخرج لعباده والطيبات من الرزق...» (اعراف ۳۰) ديب شلته بار. ايرانلورنگ کيوم سالوم و زينت طوغروسندهغى اسرافلردن خبر آلوب بو اشلرنگ اوز امتى ايچون ضررلى و بوزولورینه سبب بولاچغنى بلگانندن صوڭ بولسه کيرهك رسول الله حضرتلرى کيوم سالوم و زينت طوغروسنده بر چيک قوبارغه، مسلمانلرینى اسراف و آرتق زينت که بېرلردن صافلارغه لزوم کورمش و بعض بر نرسه لردن منع ايتمشدر.

کيوم سالوم و زينت طوغروسنده حدیثلر برله طيپولغان نرسه لر اوشبونلر: (۱) کولمهك، اشتان (چالبار) وييلان هم چاپان و باشقه کيولرینى يردن سورهب بورو. بۇ طوغروده «ما اسفل من الکعبين من الازار فى النار» حدیثى روايت ايتولنده (۲). بو حدیثده گى «ازار» سوزى عادت که کوره گنه ذکر ايتوله، مقصود ايسه ازارغنه توگل باشقه کيولمده بر حکمده در. ايرانلرده و آنلردن کورمه کچى عربلرده بو اش کبر وغرور علامتى ايدى. بو منعدن اصل مقصود، کيومنگ سورهلوى توگل بلکه «کبر» اوزيدر (۳). درست، کيولرینى سوره توب يور و خصوصاً بىزنگ کبک ياغمورلى، قارلى، پچراقلى طوزانلى بىلرده و هر تورلى حيوانلر بورى طورغان اورنلرده نطافتسزلىگه و ضررلى ميقرولر ايبهر توگه سبب بولغانلقدن همده کيوم کيودن مقصود تهننى اورتو بولوب،

(۱) صحيح بخارى. ج ۷ ص ۳۳. تعليق طريقتچه روايت ايتوله در.

(۲) صحيح بخارى. ج ۷ ص ۳۴.

(۳) حضرت ابوبکرنگ: «طوتوب طورماسام ازارم سالونادر» ديگان سوزينه قارشى،

رسول اللهنگ «لست ممن يصنع خيلاء» ديگانلىگى مرويدر. صحيح بخارى. ج ۷ ص ۳۴.

كيومنگ سورەلۇب بورگان الوشندە بو مقصود نابولماغانلقدن سورەب يورو
 هر وقت ممنوع بولورغە ممكن . بو حکم، ايرلر برله خاتونلر آراسندە مشترک
 بولغانلقدن مسلمەلر « مودە » فلان ديگان بولوب ايتەکلرینی سورەتوب يورولری
 تيوشسز اشدر. کشي کيومي بولو ياکە فسقارتورغە وقت يتشماو سببلی برکيوم
 سورەلۇب يوروسە وشونڭ سببلی کونارلو، هوالانو کبک اشلر کوکل گە کیلماسە
 بو اشدە کوب ضرر بولماز. شونڭ برله برگە حدیثلردن، « هر بر کبر علامتی
 بولغان کيومنی کييو اسلام شریعتندە ممنوع » ديب بر حکم چيفووی دە معلوم.
 بورکلرینی، کل پوشلرینی فنغر ضالوب ساعەت چلبرلرینی اصلندروب يورولرنگە دە
 شوشی قاعدە آستلرینە کرولری ممکن . خلاصە: کيوم برله کونارلو، هوالانو
 عقلی کشي اشی توگل . « طون ایلە اولماز مزیت بل یقین - ایشەك آطلس
 کیسە ایشە کدر همدین » .

(۲) یفاک نوعلری کييو. ايرلر ايچون خالص یفاک، اطلس کبک کيوملر
 کييو ممنوع . بو طوغرودە « لا تلبسوا الحریر فانه من لبسه فی الدنيا لم یلبسه
 فی الآخرة (۱) همدە « حرم لباس الحریر و النھب علی ذکور امتی و احل لانا
 ثھم » (۲) روشندە حدیثلر بار. دوالانو کبک ضرورت اورنلر البتہ مستثنی بولالر.
 زبیر بن العوام، عبدالرحمن بن عوف کبک بتلەوچی و قچو برلە جفالانوچی
 صحابہ لرگە رسول الله نڭ یفاک کييو حقندە ریخت بیروی دوالانو بابندن
 ایدی (۳).

(۳) عصفر اسملی بویاوغە بویالغان کيوملرینی کييو. بو هم ايرلر ايچون
 ممنوعدر. عبدالله بن عمر و بن العاص، رسول الله حضرتلری اوستمدە عصفرگە
 بویالغان کييوم کوروب: « ان هذه من ثياب الکفار فلا تلبسها » دیدی، روشندە
 حدیث روایت ایتەدر (۴). (۲۹۹ نچی حدیث شرحی دە فار السون) .

(۴) خاتونلرغە خاص بولغان کييومنی ايرلر و ايرلرگە خاص بولغان کييومنی
 خاتونلر کييو. بو طوغرودە حدیثلر بار. بزده موکنا خاتونلر نڭ بو کوندەگی
 قالپاقلری برله چەمچەلی چیتوکلری، باش باولقلری وشاللری، ايرلرنگە قسقە

(۱) صحیح مسلم، ج ۲ ص ۱۵۲.

(۲) جامع ترمذی، ج ۹ ص ۲۰۵.

(۳) احکام القرآن للامام ابن العربی، ج ۲ ص ۲۱۲-۲۱۳.

(۴) صحیح مسلم، ج ۲ ص ۹۵۴. عصفر برله بویالغان کييوملر شول وقتلردە بعض بر

چیت مندەبلردە بولغان خلقلر نڭ دینی شعارلری بونووی دە احتمال طوتولادر.

كولمەكلرى وچالبارلىرى، كلپوش وچاپانلىرى مصداق بولماسە باشقەچە كىيىم تاپلۇوى شېھەلى.

(۵) ابرلارنىڭ آلتون بلەك و آلتون يوزوك كىيىۋالىرى. بو حەقئەدە خەيتلار بار. علم املار نەن كۆب ذانلار، ابرلار ايچون خالص ياكە كۆپرەك الوشى يفاك بولغان كىيىۋالىرى كىيىۋ و آلتون برلە زىنتلەنۇدن منع ايتە طورغان خەيتلارنى قبول كۆرەلر و شوگۇ كۆرەدە ابرلار ايچون خالص ياكە كۆپرەك الوشى يفاك بولغان كىيىۋالىرى كىيىۋ و آلتون برلە زىنتلەنۇ حرام دىب دعوى قىلەر (۱).

حقيقت حالەدە خەيتلارنىڭ منع ايتىۋالىرى بىك معقول. ابرلارنىڭ وظيفەلىرى مال و بابلىق اسراف ايتىۋ توگل بىلكە اش اشلەو و مال تايۋ ايچون طریشو و كسب ايتىۋ بولغانلاردىن يفاك كىيىۋالىرى، آلتون برلە بىزە نوبەدە شول وظيفەلەرنى اوتەو و مال صافلاو مەكن بولماز.

ايندى كىيىۋالىرىنىڭ مودەلىرى، پچم و فورمالىرى حەقئەدى مسئلەگە كېلسەك، يوقارىدە سويلەنۇب اوتىكان، تەكبرلەنۇ قىدى برلە سويرەب يورو و عەصفەرگە بويالغان كىيىۋالىرى باشقەدە شەرىعت مداخلە قىلەر طورغان نەقشە بىسارلقنى بىلمەز. درست، حج عمللارنى قىلغان وقتە مەخسۇس بر فورمە كىيىۋ لازم. شەرىعتنىڭ بو طوغرىدە نەقشە، شول بىرلەدە يورگان آدملىرى بر نىگىز ايتىۋ، اسراف و تەكلىفدن بىراقى طوتۇ كېك قىدىلەرگە مەنى بولۇوى مەكن. شولاي بولسەدە مەخسۇس فورمەدە يورماۋ سەبەبىدىن كەنە حج عملى باطل بولمى بىلكە بر آز كىيىۋالىرى كەنە حساب ايتۇلە و بر قىدر جزا يوكلەنۇب حجى ھەمىشەدە جەنن حساب قىلنەدر.

كىيىۋ مودەسى اقلەملەر وزمانلەرگە كۆرە اوزگەرە طورغان حاللاردىن بولغانى ايچون شەرىعت، مۇنى خەلقنىڭ اوز اغنىيىلەرنى تەبشەرەدر. چەت دىنلارنىڭ شەارلىرى ايكەنلىكى مەلۇم بولغان، حفظ صەحت قاعدەلەرنە خەلاف و ياكە اسراف

(۱) زىنتلەنۇ قىدى برلە بولمى بىلكە مەجرە وقت بىلو ايچون كەنە كەسەلدە آلتون سەعت يورتو حرام، دىب بىلىم. اساسا حرام بولغاندە «قىر تەكەك آت برلەدە يورۇب بولۇ، شونىڭ ايچون يوز تەكەك آت طوتۇ اسراف و اسراف حرام» دىب منع قىلۇ اورنى بولماسە، «وقت بىلور ايچون چوین سەعتە يارى، آلتون سەعت تاغۇب يورۇگە ضرورت يوق» دىب موندن بىنە ايتۇگە اورن بولماسە كېرەك. يفاكىنى كىيىۋ و آلتون برلە زىنتلەنۇ حرام بولسەدە آنلارنى مالەك بولۇ و آنلار برلە فائىدەلەنۇ حرام توگل. «آلتون و كەوشنى استعمال قىلۇ حرام» دىگان سوزدەگى «استعمال» معناسى، حەسى بر عملگە واسطە و وسىلە قىلۇ دىگان سوز بولسە كېرەك. آلاى دىيەسەك آلتون آقچەلەرنى يورتودە حرام بولۇوى لازم كىلور. موندى بر دعوانى قىلۇچى عالم بارلەنەن خەرمز يوق.

و كبرگه سبب كورلمه گهن صورتده موده صايلاو هر كېمىڭ اوز اختىارنده بولسه كېرهك.

حقيقت حالده قطب شمالى ده طور وچىلار برله خط استواده ياشا وچىلارنىڭ ، حبشلىلار برله چىنلورنىڭ كىوملرى بر موده ده بولو ممكن توگىلر. توركىستان كىوملرى بورجان و اوسرگان باشقردلرى طرفندن وچاز عربلرىڭ كىوملرى قوش اوچمازلىق صالحقردلارده طور وچى سىبىرىيا مسلمانلرى طرفندن سويولوب كىيولو و قناعت قىلىنمىش احتمالى يوق. سىكزىنچى عصر باشىنده مصرده وفات ايتكان ابن الحاج، اوز زمانىده بولغان خاتونلارنىڭ تىزلىرىدىن توبان توشمىگان كولهك كىيولرىنى چالما برله يورولرىنى ياراتمىدىر (۱). مونىڭ بو سوزى ايسىسه اوز زمانىده مصرده غالب بولغان عادتكه كوره بولغانلىقى معلوم.

چالما، موسى و هارون پېغمبەرلر زمانىدىن بىرلى يهودلارده مستعمل ايدى. هند خلقلارنده بىك مقدم عصرلاردىن بىرلى استعمال ايتولگىنانلىقى روايت قىلىنمىش. يهودلار مونى هندولاردىن آلتان بولسەلر كېرهك. رسول الله دن مقدم، چالما عربلرگه ده كىرگان بولسەده بىك از، بعض بىر مستثنى كىشىلارده گنە بولادىرايدى. «العمائم تيجان العرب» مضمونىده بولغان حديثلارده (مونلار ضعيف حديثلر) چالمانىڭ عربلارده عمومى كىوم بولماغانلىقىنى دىلىدىر.

عصر سعادىتده بولغان كىوم فورمالرىڭ نىچوك بولغانلىقلىرى حقتىده آچىق معلومات نابا آلمادى. مسلمانلار اىچون مخصوص بىر فورمه كىيو حقتىده تىكلىقلر حديث كىتابلارنده كورلمى، بو طوغروده سلف و خلىق عالملرى طرفىدىن بىر قىرار بارلىقى ده بىلنمى. رسول الله نىڭ خرىستيانلر، ايران مىجوسلىرى كىوملرىنى كىيوى ثابت. والله اعلم بالصواب.

كىوم صالحوم، يوروش طورش روشلارنده بىك كوب حكمت بولماسە كېرهك، حكمت ايسە كوڭل توزوك بولوده، خلقلارغە ضرر كىتىرماو و رسول الله غە متابعت قىلوده در. درست سويلى طورغان اىكى كىشىنىڭ بىرىدىن: «سويلاشونىڭ و ظاهرى قىيافىتىده مارجە قىزى مارجەدىن آيرماسى بولماغان حالده فلان خاتون، فرض نماز و فرض روزلارنى وقتلارنده ادا قىلو برله گنە قناعت ايتمى بلىكە نفل روزلر و نفل نمازلر برله ده شىغللەنە و هر كون بىر از قرآن او قومى قالمى» دىب

(۱) المدخل. ج ۱ ص ۱۱۸. ابن الحاج ابو عبد الله محمد بن محمد هجرى برله ۷۳۷ دە مصرده

وايكنچې سىنىپى دە: «فلان ملا و مدرس ايونده بر تاولك قدر قالدېم، مؤذنك هر بر اذنى ايشتلوب طورغانى حالده مسجدكە بارغانىنى، چالماسىنىك قوزغالغانىنى كور مادام برگنه مرتبه سجدە قىلغانىنى دە سىز مادام حنى تنبيه ياصاو قصدى برلە: سىزنى مؤذن چاقىرە - دىيىدە قارادىم، موڭا قارشى: ايندى اول هر وقت چاقىرە، اول چاقىرە دىي مېن بىك فاوشاب كېتىمىم ئى - دىگان جواينى آلوب تاسىف ايتدىم» روشندە سوز ايشتىم.

۱۹۴) كَمَا تَكُونُوا يُؤْتَىٰ عَلَيْكُمْ .

ترجمەسى: «اوزگىز نىندى بولسەڭىز، سىزگە شوندى اميرار قويولور». بو سوزى برلە رسول الله حضرتلى امتكە خطاب ايتە و: «ظالم بولسەڭىز سىزگە ظالم اميرار قويولور، عقللى و عفيف بولسەڭىز اميرلرگىز دە شوندى بولور، هر حالده اميرلرگىز و حاكملرگىز اولچاودە سىزنىڭ برلە متناسب بولور» دى. قرآن كريمنىڭ: «وَكذلك نولي بعض الظالمين بعضا بما كانوا يكسبون» (انعام ۲۹) دىگان سوزىندە اوشبو حديث معناسىمىنە اشارت بار. خلق آراسىندە دە «اعمالكم عمالكم» دىگان سوز مشهور (اميرلرگىز اوز عمللرگىزدىن). شونىڭ ايچون اگىزدە خلقلار، اميرلرنىڭ ظالملىرىنى كوررگە نە ماسەلر اوزلرى عدل و ياخشى بولورغە تيوشلى «ان الله لا يغير ما بقوم حتى يغيروا ما بانفسهم». لىكىن بو سوزگە قارابدە ظالم اميرلر، جابر خليفەلر ميسۇلىنىدىن، جبر و ظلملىرى ايچون جزادىن قوتولمىلر. «خلق اوصال بولغان ايچون بىز اوصال بولىدۇ» دىرگە حقلرى يوق. خلقنىڭ اوصاللىقى مونلرنىڭ اوصاللىقىنى پردهلى آلمىس. خلقاى راشدىندىن بىرى بر موسىمە (حج كۈنىدە): «نىندى گىنە بر آدم اميرلر و تورەلردىن جفا و جبر كورسە، اول كىشى اوستىندە مېنىم خليفەلك حقم يوق» دىي اعلان قىلغانلىقى رايىت ايتولەدر. حضرت عمر: «فرات يلغەسى بويىدە تلىق بولغان بىر دۈە حقنى اوزمنى ميسۇل اعتقاد ايتەم» دىر ايدى. حالبوكى فرات يلغەسى برلە مەدىنە آراسى بر آيلىق يولدىر.

خەلقمىز، نادان ملالردىن و وجدانىسىز ايشانلاردىن، دانوس قىلوب و چاغوب طوروچى مريدلردىن، ظلم ايتوچى بايللردىن و اورام بويىنچە ايسكەنوب يورى طورغان قوشنانلردىن زارلاناىر و مونلرنىڭ جفاللىرىنى كوتارودىن آورسانلر حنى شوشندى هر تورلى ياڭگاللىقغە، كوز آچلو و وظيفەنى بلوچىلىككە قارشو طوروچى آدملىرنىڭ جىنايىتلىرىنى كوروب «ايندى بو ملت آياقغە باصا آلمان، بتار آخىرسى»

روشنده ایدیسزلیکلر اظهار قیللر.

درست بو اشلر بیک آور، ملتنگ بختسزلیکینه بیک کوچلی سبب. «لئیل هذا ینوب القلب من اسف - ان کان فی المرء اسلام وایمان». لیکن بو حقه بتون عیب اوز مزدهدر. اگرده اوزمز اوک برله صولنی یاخشی آکلاساق، اوز حقمز برله باشقلرنک حقارینی آیروب بله وشوگنا موافق یوری آلسهق، درست وطوغری سوزلرنی یامانلرنندن بوزوقلرنندن آیروب آلا بلسهک ایدی نادان ملالر برله وجدانسز ایشانلر، مسلمانلرنی چاغوب یوروچی و ظلم ایتو- چیلر، اول قوشتانلری اوز اوزلرنندن بتارلر، قویاش نورندن فاقوچی یارقاناتلر قیلمندن قارانغو اورنلرغه کروب پوصارلر ایدی. بز، بته طورغان قوم توکل بلسکه دنیاده منگو طورر وباشقه ملتار برله برلیکده بیر یوزندن فائدهله نور ایچون کیلگان ملتمز. «بتهمز» دیب مایوس بولو و یاشلرگه ایدیسزلیک بوللری کورساتو گناهدر. باری تیک اوقورغه، اوگره نورگه، یاخشی خلقلی بولورغه، هرکیم اوز وظیفه سیننی اوزی بلوب شونده کیمچیلک ایتمازگه اوللرنی اداره ایتو اشلرینی اوقوغان باش بوونلر اوز قوللرینه آلورغه و هر اشلرینی نظامغه موافق صابلاولر، رسمی دفترلر ور یویزیه لر. برله تآکیدلر یورتورگه تبوشلی. شونندن صوگ ملالرمزده یاخشی بولورلر، ایشانلرمزده. «کما تکنونوا بولی علیکم».

مدرسه دن فایتقان بر وقتنده شمسی اسملی یاش بر یکیتنگ تایاق طوتوب اورامده یورگانینی تهره زه دن کوردمه والدمن: «اتکای! بو شمسی، نی اشلر تایاق طوتوب یوری؟» دیب صورادم. انسکای: «اوغلوم بو خلق بیک عجب! مسجد قارنلرینه، آق صاقللرغه کون بوقلقدن، جیونلرده سویلرگه ابرک بولماودن، جبر و ظلم کوبلکدن، قوشتانلرنک آشاو ایچولری آرفاسنده بتون اولنک حق ضائع بولودن زارلاناتلر، یاش برله یغیلر، ایندی استارسته صایلاو وقتی ییتکاندن صوگ یاخشی قارنلر اوزلری شول اورنغه کوردن فاقالر، یاقین کیلمیلر شوشی خدمتنی اوزلری التزام اینماز ایچون اوزلری، جبرندن و ظلمندن بیش اون نینک آراقی برابرینه یاللانوب یالغان شاهد بولوب حاکملر حضورینه یوروندن قان یغلی وشسکایت ایتو طورغان وجدانسز وانصافسز کشیلرینی استارسته ایتوب قویدیلر، ایندی اولنک عقلی قارنلری، بومشاری توشو برله شوشی شمسی گه عقل صورارغه، اوتنورگه بارالر» دیدی.

شولای بولغاچ ايندى كيم گه اوپكه فيلورغه وكيمن زارلنورغه كبرهك
عيب خلقنك اوزنده خصوصا ياخشى بولورغه تيوشلى كشيلىرنده. «كما تكونوا
يولى عليكم».

۱۹۴ كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ أَوْ عَا بُرْ سَبِيلٍ (۱).

ترجمهسى: «دنياده غريب روشنده طور ياكه يول يوروجى ويولاوجى
روشنده بول!».

باش تور تورلك اورنى، طور رلق شهرى و آولى، خراب بولورلىق
فارالتيسى، وفات ايتارلك بالاسى بولماغان كشى «غريب» در. «عابر سبيل»
دائىم يول يوروجى كشيلىر. حديثنك معناسى: «اوزگنى غريب ياكه دائىم كيتوب
طوروجى بر سياح فرض ايت، دنياغه اورالما، خلقغه قانشما، مسافر كشى
قناعت ايتەك نرسهلىر برله قناعت قيل» ديمك بولور.

غريبلىر و سياحلر نك عادتده دشمنلىرى بولماي، كشيلىر گه آز قاتناشالار،
منصب و جاه، بايلىق و نفوذ حقنده هيچ كيم گه رقابت ايتمىلىر، موندى نرسهلىر
اوز حقلىرىنده يورمى. شول سببلى حسد و نفاق، غيبت و سؤظن كيك
بوز و قىلقلردن سلامت طورالر. حد ذاتنده سفر، مشقتلى نرسه بولسده «السفر
قطعة من السقر» ياكه «السقر قطعة من السفر» ديسهلىر ده آدم بالالارى برله
ياخشى معاملە ايتو و بوز و لشمالورغه سبب بولو چيتمىدىن سفر، اك باخشى بر
نرسه در. سفرده يوروگان و قتللى آدم بالالارينك اك مسعود و قتللى و سفرده
يورو، سعادت سببى ايتوب صانالسه اورنى بار. شونك ايچون بولسه كبرهك
رسول الله حضرتلىرى انسانلرغه مسافىرلار روشنده دنيا اوتكارر گه قوشادر.
موندن مقصودى ايسه خلقلىر برله بوز و لشمى، يەمسز بولشمى كون اوتكارو گه
ديملو ايكانلىگى اوز اوزندن معلوم.

اوشبو حديث شريفنى رسول الله حضرتلىرى، قولينى عبدالله بن عمر نك
قول باشينه قويغان حالده سويلەگان ايدى. احمد ابن حنبل ايسه «عبد الله! كن
كانك غريب او عابر سبيل وعد نفسك من اهل القبور» روشنده روايت ايتە در
(۲) صوگنى جملە نك مضمونى: «اوزگنى قبر اهللر ندىن صانا !» ديمكىلىر.

(۱) صحيح بخارى، ج ۷ ص. ۱۷.

(۲) احمد ابن حنبل مسندى، ج ۲ ص. ۴۱.

حقیقت حالده آدم بالاسی قېر اهللر نندندر. بو کون بولماسده بر کون اولچك، همه نرسه سینی وهمه امللرینی تاشلاب کیمه چکدر.

(۱۹۵) الْكَيْسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعَدَ الْمَوْتَ وَالْعَاجِزُ مَنْ اتَّبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا وَتَمَنَّى عَلَى اللَّهِ (۱).

ترجمه سی: «عقلی و آکلی، اشلرنی برافندن کوروچی آدم شولدرکه نفسینی دنی و الله تعالی امرینه بوی صنوچی مطیع قیلور، اولگاندن صوگفی کون ایچون عمل ایتار، عاجز آدم شولدرکه نفسنی اوزینک هواسینه ابهرنور و شول حالده الله نك مغفرتینه اوچراونی تمنی قیلوب طورر».

کیس نك مقابلی سفیه و عاجز نك مقابلی قادر بولغانی حالده حدیث شریفده «کیس» برله عاجز نك فارشی قویلولری بو اورنده غی «کیس» دن «قادر» بولغان «کیس» و «عاجز» دن مراد «سفیه» بولغان «عاجز» ایکانلکینی بلدرو ایچوندور.

الله تعالی نك رضاغینه و آکما محبت باغلاوغه سبب بولاچق عبادتلر نك هر بری اولگاندن صوگفی کون قیلنه طورغان عمللر دندر. بو عمللر نك معلوم و مشهور لری: الله تعالی نی الاهاق و عبادت طوغرولرنده توحید قیلو، فرض عمللرنی اخلاص برله ادا ایتو، حراملردن منعلنو، هر تورلی بلا و قضالرغه، دنیا مشقتلرینه صبر ایتو، مسامانلرغه خیر خواه بولو و باشقهلر.

اسلام دیننده، بر «عمل» گه «عبادت» اسمی بیرلور ایچون اخلاص و درست نیت هم ده الله تعالی گه ندلل تواضعلق بولو و شریعت تبلیغ ایتوچی طرفندن بیورلغان روش گه موافق کیانو شرطدر. درست نیت بولماغانده «عبادت»، «عادت» دن آیرلباز. اخلاص، آکما عبادت قیلنمش ذات (الله) نك رضاغینی امید قیلو و باشقه کشیلر نك کورو و بلولرینی قاتشدنر ماودن عبارت. عبادتنی محض الله تعالی رضاغی ایچون گنه قیلو، اوزینی عاجز بنده دیب نانو، البته عقلی و آکلی بولودندر.

(۱۹۶) لَا إِيْمَانَ لِمَنْ لَا أَمَانَةَ لَهُ وَلَا دِينَ لِمَنْ لَا عَهْدَ لَهُ (۲).

(۱) سنن ابن ماجه، ج ۲ ص ۲۹۲، احمد ابن حنبل مستدی، ج ۴ ص ۱۲۴.

(۲) احمد ابن حنبل مستدی، ج ۳ ص ۱۳۵-۱۵۴.

ترجمه‌سی: «امینلگی بولماغان کشینک ایمانی، عهدینه وفاسی بولماغان کشینک دینی یوقدر».

«عهد»، بر نرسه‌نی وفا ایتو و باشقارونی اوست‌گه آلو والتزام قیلودن عبارت. ایکی کشی، معقول و شریعت فاشنده ممنوع توگل شرطار اوزرینه اوز آیرلرنده عقد و مقوله یاصاسلار، هر برینه نسبت برله بواش «عهد» بولا و شول وفای قیلو لازم کیله‌در. بر کشی امانت یوکل‌سه شونی صافلاو و تیوشلی وقتقنده، تیوشلی کشیسینه تابشرونی اوستینه آلفانلقدن «عهد» بولادر. اسلام دینینی قبول ایتو، شونده بولغان حکملرنی التزام قیلو بولغانلقدن بوده «عهد»‌در. (فرآن اصطلاحنده مونک اسمی: «ان الذین یشترون بعهد الله وایمانهم ثمنا قليلا اولائك لاخلاق لهم فی الآخرة ولا یکلمهم الله ولا ینظر الیهم یوم القيامة ولا یزکیهم واهم عذاب الیم» (آل عمران ۷۱) کبک آیتلرده تعبیر ایتولگانچه «عهد الله»‌در). شونک ایچون: «الله تعالی بزنگ عبادتمزگه محتاج توگل..» دیمک کبک بهانه‌لر برله نماز اوقومی، روزه طونتی قالو، حیل‌لر قوروب زکات بیرمی یا که بله طوروب حاجت کشیلرگه دین علمی اوگره‌نمی طور و «عهد»‌گه وفا قیلماوچیلای بولادر.

شریعت‌گه خلاف اشلر برله «عهد» یاصاو درست توگل. وفا قیلو نیتی برله موندی عهدلر یاصاوچیلر بر مرتبه و وفا قیلماو نیتی برله یاصاوچیلر ایکی مرتبه گناهلی بولورلر.

عهد‌گه وفا قیلوچی، امانت‌گه خیانت ایتماوچی دیب اوز اختیارلری برله شول اشلرنی اشلوچی‌گه ایتولنده‌در. قاضی حکمینده یا که پالیتسیه کوچی برله عهدلرنی اورنینه کیتروچیلر و امانتلرنی تابشروچیلر «عهد»‌گه وفا ایتماوچیلر و امانت‌گه خیانت قیلوچیلر‌در.

اسلام دینی «امانت»نی بیک الوغ نرسه صانی و آکا خیانت ایتوچیلرنی اعتبار‌سز فالدره‌در. دیت وقتقنده بیشیوز آلتون فیمتنده یوری طورغان قولنک، بر آلتوننک دورتنچی الوشین اوغرلاوی سبیلی کیسلووی، خیانت ایتکانل‌گندن حرمت‌سز، فیمت‌سز بولوب قالووندنر (*).

(*) اوشبو سبیدن ابوالعلاء المعری‌نک:

یا، بخشمشی من عسجد و دیت

ما بالها قطعیت فی ربع دینار؟

دیگان سوزینه بعض عالمر: «لما کانت امینه کانت ثمینه فلما خانت هانت» دیب‌جواب بیرگانلرایدی.

«امانت» و «امين» لىكنڭ بىھالى نىرسە اېكانلىكى خلقى معاملە سىندىن دە مەلۇم. «امين» بولغان سودا گەرلەر خەلقنىڭ اشانلىرى و اوزلىرىنە ھەر وقت ايشىكلارنىڭ آچىق بولۇشى سىبىدىن زور اشلار قىلورغە موفىق بولالار. بايلىقلىرى بىك زور بولماغان آدملىرىدە «امين» بولۇشى آرقاسىدە اعتبار بىرلە عمر سورە آلار.

ھەدىث شەرىفى مەھمۇنىنى اوزىمىزچە تەبىر قىلورغە ھاجەت توشسە: «امين توگىل كىشى ايمانسىز و سوزنىڭ طورماچى كىشى، دىنسىز» دىيىپ تەبىر قىلورغە مەمكىن بولور.

(۱۹۷) لَا بَأْسَ بِالْغَنِيِّ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَانْصَحَ لِمَنِ اتَّقَىٰ خَيْرٌ مِّنَ الْغَنِيِّ وَطَيْبُ النَّفْسِ مِنَ النَّعِيمِ (۱).

ترجمەسى: «الله تەئالى گە تەقوالى قىلورچى و ھەقىقەتنى چىقارورچى كىشى اېچون بايلىقدىن ضرر يوق. الله تەئالى دن قورقورچىلار اېچون سالاھىيەتلىك، بايلىقدىن ياخشىراق. كوكىل خوشلىقى اللهنىڭ رەھمەتلىرىدۇر».

مالنى بايلىقنى ذم ايتوب كىلگەن ھەدىثلەر بىك كۆپ و بەئىز بىر آيتلىرىدە بار. شۇنىڭ بىرلە بىرلىككە بايلىقنى، دولتىنى مەدھ ايتوب كىلگەن ھەدىثلەردە بار. مۇندە ذكر ايتولگەن ھەدىثكە مال، مەدھ ايتولمى اما ذمە قىلمى. بو ھەدىثلەر و دىللىلەر آراسىدە خەلقنى يوق. شەرىعت نەزەردە مال و بايلىق مەمۇم. شەرىعت قاراوندى بايلىق و مال مەدھ. بو ايككى دەۋى ھەر ايككىسى دەرست.

«شەرىعت قاشىدە بايلىق و مال مەمۇم» دىگەن سوز دن مەقۇد ھالال و مەباح يوللار بىرلە ھەسەل ايتولمىگەن ھەمدە الله ھەقى بىرلە بىندەلەر ھەقى چىقارماغان، گناھ اشلارگە و سەيلە و واسطە بولغان بايلىق و دولتىر. ھەدىثلەر شۇشەندى بايلىقنى ذم قىلەر. «شەرىعت قاشىدە بايلىق مەمۇم توگىل بىلكە مەدھ» دىگەن سوز دن مەقۇد ھالال و مەباح يوللار بىرلە ھەسەل بولغان، تەۋشلى ھەقىر ادا قىلغان، الله رضا بولا طورغان اشلارگە ھەم ھەيات و مەبەشەتگە و سەيلە ايتولمىگەن بايلىقىر. مۇندى بايلىقنىڭ مەدھ و خواجەسىدە الوغ دەرچەلەرگە مەستەق بولا چەندە شەيخە يوق. الله تەئالى انفاقنىڭ ئوبالى اش اېكانلىكىنى بىك كۆپ آيتلىرىدە ذكر قىلەر. بو طوغرىدە ھەدىثلەر ھەم كۆپ. بايلىق بولماغاندىن اوستىنك بولغان بۇرچلارنى ادا قىلور كۆن اوتكار و الەتە مەسكىل.

لا يبد للمراء من مال يعيش به
و داخل القبر محتاج الى الكفن.

اگرده بايلىق مطلق مذموم بولسه ايدى آنى صافلاوچىلىق و شونى مدافعه فيلاوچىلىق لازم اش بولماز، رسول الله ده: «من قتل دون ماله فهو شهيد» (مالى سببى اولدرلىگان كشي گه شهيد ثوابى بيرلور) (۱) ديماز ايدى. رسول الله اوزى ده «فدك» اسمى اورنك حاصلاتندن هم موندن باشقه روشلر برله ده بر يلىق آزوق حاضرليدر ايدى (۲).

حضرت عثمان شول قدر جومردلىق، عمومى خيراتلر ايچمىون طوتاشدىن مال صرف ايتوب طوروى برله اوزى اولدرلىگان كونده خزينه سنده يوز ايللى مك آلتون و بر مېلبون كهوش، يوز مك آلتون قيمته برى ومونلردن باشقه بىك كوب آياقلى مالى قالدى.

حضرت على اولدرلىگان وقتده دورت خانونى، ام ولد بولغان اون توقز جاريهسى، يكرمى بر وايكنچى بر روايت كه كوره يكرمى دورت بالاسى قالغان بولسه ده تركهسى شول وقتده مونلرنى زور بايلر جملە سندن صانارلق درجه ده كوب ايدى - «ينبوع» شهرنده گى خرما باقچه سندن غنه كيله طورغان فائدهسى. حتى حسابسز ديرلك درجه ده ايدى.

زبير بن العوام حضرتلرينك بصره ده مشهور مسافر خانه سندن باشقه مصر، كوفه، اسكندريه شهرلرنده زور يورتلرى بار ايدى. وفات بولغان وقتنده ايللى مك آلتونى، مك آنى، مك قلى، مك كنيزه گى قالدى.

طلحه بن عبیدالله نك كوفه ده بنا قيلدرغان يورتندن باشقه عراق طرفنده غى ملكلرندن كيله طورغان كونلك فائدهسى مك آلتون ايدى. مدینه ده گى سرائى ايس كيتكچ روشده زينتلى وسلطنت ايدى (۳).

عبدالرحمن بن عوف يورتى ده مونك يورتى درجه سنده بولوب مك دوهسى، اون مك قویى بولادر ايدى. اوزى وفات بولغانندن صوك بر خانونى سيكرنچى الوشنك دورتنچى الوشى ايچون سيكسان دورت مك آلدى.

(۱) احمد ابن حنبل مسندى. ج ۲ ص ۱۶۳.

(۲) مختصر جامع بيان العلم. ص ۱۰۲.

(۳) مشهور صحابه لر آراسته طلحه اسمنده ايكي آدم بار. هر ايکيسينك آتاسى «عبيدالله»

اسملى وهر ايکيسى قريش وتيم قبيله سينه منسوبلر. شوشى ايکى طلحه ياخشى آيرلماو سببى بىك زور عالملر، فاعش ياگلاشارغه مرتكب بولديلر. مونلرنك بريسى عشره مبشره دن بولوب ايكنچيسى ايسه «طلحه الخير» ديب معروفدر. موندە ذکر ايتولگان طلحه، اولگيسى (عشره مبشره دن بولغانى) در.

سعد بن ابی وقاص طرفدن «عقیق» ده بنا ایندرلرلرگن سرای، حیران قالورلق درجهده الوغ وگوزل هم قیمتلی ایدی.

زید بن ثابت وفات بولغاندن صوڭ آلتون و کموشنی بالتهلر برله واندیلر، باشقه ماللری یوز مڭ آلتون قیمتنده بولدی.

یعلى بن امیه وفات بولغانده بیسیوز مڭ آلتونی آنڭ اوستینهده یوز مڭ آلتون قیمتنده ملکی قالدی (۱).

عبدالله بن عمر دن نیگان میراثینی بر اوغلی یوز مڭ کموشگه صانتقان ایدی. حضرت عمر فرق مڭ برله وصیت ایتکان ایدی، وارثلری شونی ادا ایتدیلر. اڭ صوفی صحابه لر دن بولغان عبدالله بن مسعودنڭ ترکهسی یتمش مڭ درهم بولدی.

سعید ابن المسیب: «اوزینڭ عرضنی صافلاو، اللهنڭ امانتلرینی اوتهو نیتی برله مال جیباغان کشیلرده خیر یوق» دیب سویلیدر ایدی، اوزی وفات بولغان وقتده فرق مڭ آلتون ترکهسی قالدی. ابوفلابه: «اللهغه شکر ایته بلسه نر بایلق و دنیادن ضرر کورماز سز» دیب ایتهدر ایدی. عبدالله بن عمرنڭ «احد ناووی قدر بایلغم بولوبده نیوشلی حقلرنی ادا قبلهسم، ضرری بولور دیب بلیمیم» دیگانلیگی روایت ایتوله در.

سفیان ثوری نڭ: اوتکان زمانلرده مال مکروه کورلرگان بولسهده ایندی بن نڭ زمانلرده مال مؤمن کشینڭ قالقانی بولوب کیتدی» دیب سویلیدر همده «اون مڭ درهم حقنده الله تعالی گه حساب بیرووم، کشیلرگه محتاج بولوب یوروومدن آرتق» دیب ایتهدر ایدی.

حياة بلا مال حياة ذمیة

وعلم بلا مال كلام مضیع.

خلاصه: آدملردن مستغنی بولور ایچون حلال کسب ایتو وبایلق حاصل قیلو شرع فاشنده مذموم نرسه توکل بلسکه مهدوحدر. مذموم بولغان نرسه ایسه حلال برله حرامنی تیکشرمی، دینی وظیفه لرینی یرینه کیتورمی، قومسزلا-نوب و خلقلرنڭ نادانلقلرندن، یواشلقلرندن فائده له نوب مال جیودر. قرآن کریمده «مال» دن خیر، فضل الله، حسنة، رحمت سوزلری برله تعبیر ایتلو (۲)

(۱) مروج الذهب. ج ۲ ص ۲۶۱-۲۶۳.

(۲) وما تنفقوا من خیر فلا نفکم، وآخرون یضربون فی الارض یتتغون من فضل الله، ربنا آتانا فی الدنیا حسنة، وفی الآخرة حسنة، قل لوانتم تملکون خزائن رحمة ربی اذا لامستم خشية الانفاق آیتلری کبک.

ویمددکم باموال و بنین و یجعل لکم انهارا» (نوح ۱۱) کبک وعده‌ار برله منت
 قیلنو والله نعمتی بولوب صانالو، «مال» نك اوزی منموم توگلالگینه دلیل بولور.
 زاهد صحابه‌لردن بولغان ابوالدرداءنك: «اوزینك معیشتینی اصلاح قیلووی
 مسلمان کشینك فقیه (عقالی و آکلی) بولووینه علامت، معیشت توزوك بولو
 دین توزوك بولوغه سبب» دیگان سوزلرندە الوغ عبرت بار. «ما احسن الدین
 والدنیا اذا اجتماعا و اقیح الجهل و الافلاس بالرجل». حضرت عمر نك قرآن برله
 مشغول کشیلرگه خا صلاب: «کشیلرگه یوك بولماكز، الله نك کبک خزینە سندن
 کسب قیلکز!» ديب نصیحت ایتکانلگینی ابن عبدالبر روایت ایتەدر.

لقد طفت فی شرق البلاد و غربها و جربت هذا الدهر بالیسر و العسر
 فلم اربعد الدین خیرا من الغنی ولم اربعد الکفر شرا من الفقر

بیئلری امام شافعی حضر تلرینه منسوبدر. سوز نك فسقه‌سی شول: بایلق
 و مال هر جهندن ممدوح‌ده توگل و هر جهندن منموم‌ده توگل. بلکه ممدوح
 و منموم بولووی اییه‌سینك طوتا بلووینه و بلماوینه قاراب یوریدر.
 سلامت عقل، سلامت تهنده‌گنه بولغانلقدن سلامتک خصوصینه اعتبار ایتارگه
 و اهمیت بیررگه نیوشلی. دنیا‌ده کون کورر و یاغشی عمر سورر ایچون سلامتک
 مطلق ضرور هم‌ده بایلق‌غه کورده قیمتی خزینە ایتکانلگی دلیلگه محتاج توگل.
 سلامتک‌گه اعتبار ایتماوچیلر و خسته بولو برله شونك دواسینه، چاره‌سینه
 کرشماوچیلر اوز نفسلرینه‌ده بالالرینه‌ده جنایت قیلوچیلر در. چونکه بعض بر
 خسته‌لکلر نك بالالارغه میراث بولوب قالغانلغی معلوم. خسته‌لکنی میراث ایتوب
 فالدرمازغه طریشو آدمچیلکنك الك زور وظیفه‌سیدر.

۱۹۸) لَا تَبْكُوا عَلَى النَّبِيِّ إِذَا وَلَّيَهُ أَهْلُهُ وَلَكِنْ ابْكُوا عَلَيْهِ إِذَا وَلَّيَهُ
 غَيْرُ أَهْلِهِ (۱).

ترجمه‌سی: «دین اشلری اوز اهللرینك قوللرندە بارغانده دین ایچون
 یغلاما كز (قایغرما كز) اما اهلندن باشقلر، دین اشلرینی قوللرینه آلسه‌لر اول
 وقت یغلاکز (قایغرکز)».

دین اشلرندن مراد، دینی تعلیم و مدرسه اداره‌لری دینی منصبلر هم‌ده

باشقى نرسەلەردە بولورغە مەكەن. اهلەنەن مەراد ياخشى ومقتدر بىندەلەر ھەمدە تەلىم وتەربىيە اصوللارنىڭ خەبەرلەر بولوب شەكەرلەرنىڭ ھەرلەرنى ضائع ايتماوچىلەر، اوشۇنداق «فاضى» اق، «مفتى» لك منصبلىرى ايچون كىتاب سەنت ھەملەرنى، سەلف مەسلىكلەرنى بولۇچى ۋەفتىف ومفتەر ھەمدە اشەكلى ۋەوظىفەلەرى باشلارنىدە طورۇچى آدمەر بولودر.

ادىبى استقلاللەرى اولمەگان ۋەدىنى ھەمىنلەرى بىتونلاى بىتمەگان ملتەر اوز اخیيارلەرى بىرلە ھىچ ۋەقتە اوزلەرنىڭ دىنى ۋەلىمى منصبلىرى ايچون استەققاسىز آدمەرنى سابىلامازلەر، ھەلم بىرلە دىن كرەسلىرىنە ۋەفتىف ۋەدى بولماغان كەشلىرىنى ياقىن بىبارمازلەر. بىر ملتەنڭ دىنى خەمەنلەرى اھلىتەسىز، سەلف مەسلىكلەرنىڭ خەبەرسىز، ۋەفتىسىز ۋەاعتمەداسىز آدمەر قوللارنىدە بولسە اول ملت مەفلۇج ۋەفىمەسىز ھەمدە: « اذا كان الغراب دليل فوم سبهه يهم الى الارض الجيافى » شەرىنە مەسداق بولماقچىدە شەبە بوق. شونى كورۇچىلەر ھىچ شەبە بوق آغلارغە، ياش اورنىنە قان توگارگە نىۋوشلى. دىنى منصب تەزگىنى، اوز مرتبەسىنى اوزى بىلمى، اشەنڭ اھمىيەتنى آڭلامى طورغان كەشى قولنىدە بولو شول ملتەنڭ مەنۋى صورنىدە انتەار ايتوۋى ۋەفضىلەت مەدانەنلەن آرتغە چىقوب كىتوۋىدەر. (۳۴ نچى ھەدىت).

(۱۹۹) لَا تَجْمَعَنَّ جُوعًا وَكَذِبًا (۱).

تەرجەمەسى: «آچلىق بىرلە آلدانما (بالغان) نى بىرگە جىما !». آشپەسك كەلگەن ۋەقتە آش مەجلىسىنە اوچراساڭ ياكە نىچوك بولسەدە آلدەكە آشارغە قۇيۇپ تەناول قىلوۋەكنى اوتەسەلەر «بوق آشپەس كەلمى» دىب رىبالانما، آلدانما. اما ھەقىقەت ھالەدە طوق بولسەك بو ۋەقتە «آشپەس كەلمى» دىب آيتو نىۋوشلى.

(۳۵۵) لَا تَحِلُّ الصَّدَقَةُ لِغَنِيِّ وَلَا لِأَيِّ مِرَّةٍ سَوِيٍّ (۲).

تەرجەمەسى: «بايلىقى بولغان ھەمدە اەزالەرى سەلامەت بولوب كەسب قىلورغە كۈچلەرى يىتەكەن كەشلىر ايچون سەدقە سورانما ھالال تۇرۇل».

(۱) احمد ابن ھەنبل مەسنىدى. ج ۲ ص ۴۵۲.

(۲) سەنن ابن ماجە. ج ۱ ص. ۲۸۹. احمد ابن ھەنبل مەسنىدى. ج ۲ ص ۱۶۴. مەرىمەنڭ

كەسرى رانڭ تەشەببۇسى بىرلە قوت مەناسەندە بولوب سۈي سەلامەتلىكەن.

صوړاو، تل برله صوړ اوغځه غځه خاص توگل. حال تلی برله صوړاوده اوشبو حدیث حکمینه کوره لال توگلنر. صدقه قبول ایتو ضرورت و احتیاج نسبتندگنه درست بولوب ضرورت بنکاندن صوځ آتی قبول ایتو اخلاق و ادب نظرندن مهنوعدر. بوقسه صدقه نځ کسب یوللرندن بر یول ایتلووی و بعض بر آدملر شول یول برله بابوب طورولری ممکن. بو ایسه بردن فقیرلر و عاجزارنځ رزقلرینه فانشو وایکنچیدن اوزی برله بر درجده و بر تورلی حق غه مالک بواغان انسانلر غه یوک بولوب طور و بواغانلقدن عقل فاشنده منوم بر اش. بو آدم، فی ایچون کشیلر نځ ماځلای نیرلری برله تابقان رزقلردن فائده لدهده فی ایچون اوزی باشقه لری. طویدرمی ویا که فی سبپدن اوزی ایچون اوزی طربشمی؟

قال و حال تلی برله صوړالمی طوروب کیلگان مالی-اگرده واجب صدقه ایکانلگی ظن ایتولماسه بای کشی طرفندن قبول ایتولودن مانع بولماسه کیرهک. بو حدیثده گی «صدقه» سوزندن مقصود واجب صدقه بولور غه تیوشلی. اما بای بولا طوروب واجب صدقه بولووی ظن ایتولگان صدقه لری قبول ایتو یاخشیلیق علامتی توگل.

صدقه لری تر تیبسر بولغان قوملر بابی و مدنیت کسب اینه آلملر، بابلیق برله مدنیت بولماغان برده علم اوسمی، دوام اینه آلمی. علم و مدنیت بولماسه «دین» یاشامی. شونځ ایچون بولسه کیرهک اسلام دینی صدقه حقده بیک یاغشی نظاملر توزوب قالدرغان و صدقه برله عهوم ملت فائده لهنو ایچون بیک مناسب ایشکلر آچقان ایدی. لیکن اسلام دنیاسی بو طوغروده مساعله ایتدی، بواشنی شریعت قصد قیلغان بولدن چیت که بوروب چیقاردی. بو حال همیشه شول، بیک یاغشی بولماغان حالنده دوام ایتوب طورادر.

خواجه بهاءالدین قبری فائده سیننه قیلنغان و قفلر نځ بر دارالفنون اسراراق درجده و اردانی بار دیار. اکرده شول و قفلردن مقصود بهاءالدین فائده لهنو بولسه اولگان کشینځ آنځ برله فائده لهنه آلمانلغی معلوم. اکرده وقف ایتوچیلر اوزلرینه ثواب کیلونی قصد ایتکان بولسلر اول ثواب، مدرسه و مکتب تربیه قیلو و مسلمانلر آراسینه علم نارانوده دخی ده آرتق بولاچقدیر.

(۴۵۱) لَا تَزُولُ قَدَمَا ابْنِ آدَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُسْأَلَ عَنْ خَمْسٍ

عَنْ عُمَرَةَ فِيْمَا أَفْتَاهُ وَعَنْ شَبَابِيَهٍ فِيْمَا أَبْلَاهُ وَعَنْ مَالِهٍ مِنْ أَيْنَ اكْتَسَبَهُ وَ
فِيْمَا انْفَقَهُ وَمَاذَا عَمِلَ فِيْمَا عِلِمَ (۱).

ترجمه سی: «قیامت کوننده اوشبو بیش نرسه حقنده صوراو بولمی طور و ب
آدم بالاسینک آياقلری باصقان بیرندن آیرلمازلر: (۱) عمرینی نیندی اورنغه
صرف ایتدی، (۲) یاشلک و قنینی (کوچینی) نیندی اورنلرده بتردی، (۳) مالینی
نیندی بوللر برله تابدی، (۴) مالینی نیندی برلرگه طوندی، (۵) بللگان علمی
برله نیندی عمللر قیلدی».

الله تعالی، انسانغه عمر و یاشلک، مال و علم بیرگان بولسه مونک حقنده
البته حساب بولور و جواب آلنور. دنیاده ده آخرنده ده حسابسز نرسه یوق.
مونی هر کیم اوز عقلی برله ده بلورگه تیوشلی

علم فضیلتی حقنده آیت و حدیث کوب لکن بو فضیلتلر شول علم سببلی
عمل قیلوچیلر و الله تعالی دن باشقه لردن مکافات امیدلری بولماغان حالده خاقلرغه
دینی و دنیاوی فائدهلر کیتروچیلر حقنده در. فائده سی کورلمگان علم برله الله
یولینه و خلقی منفعتینه صرف ایتولمگان مالده ثمره یوقدر. شونک ایچون «علم»،
فائده لی و فائده سنر اسمنده ایکی گه بولنسه «عالم» لرده «علماء» آخرت و «علماء
سو» اسمنده ایکی گه آیرلالر. علملرینی سو استعمال ایتوچیلر و یا که انفاق
قیلمی یا شروب طور و چیلر «علماء سو» بولوب آنلردن باشقه لر «علماء آخرت» درلر.
بند چیلک برله هر بر عالم اوزینی «آخرت عالمی» و باشقه لرنی «علماء
سو» دیب ظن ایتولری، عالملرنک فضیلتلری حقنده کیلگان خبرلرنی اوزلرینه
واوز مسلک لرنده بولوچیلرغه حمل ایتوبده «علماء سو» خصوصلرنده بولغان
وعیدلرنی اوز مسلک لرنده بولماغانلرغه حمل ایتولری ممکن. شوشندی «ظن»
و «تخمین» لرگه توشماو و آلدانماو ایچون بو ایکی تورلی عالملرنی، علامتاری
برله نیکشروب، اشلرنی شوکا کوره یورتورگه تیوشلی.

«علماء آخرت» (آخرت عالملری) نك ظاهر علامتلی موندلر:

(۱) علمنی، دنیا تحصیلی ایچون وسیله قیلماو. بر کشی اوزنده بولغان
«علم» نی مال چبوغه، قدرلی حرمقلی بولوغه، مجلسلرنک تورلرنده اطوروغه
و عموما باشقه لردن کونارلوگه سبب ایتسه اول کشی آخرت عالملرندن نوکلدر.

(۲) فعلی، سوزینه خلاف بولماو. بر کشینک فعلی، سوزینه موافق کیلماسه، سوزی برله بیوره اوگرهته طورغان اشلارینی اوزی قیلماسه، اوز سوزینه اوزی اشانماغان بولور. سوز بر تورلی اما فعل ابکنچی تورلی بولو، یاخشیلق علامتی توگل.

(۳) کیوم سالوم، آشاو ایچو، یورو طورو طوغرولرنده اسرافغه میل ایتماو. مونلر، دنیایه مغرور آدملرگه خاص صفتلر بولغانلقدن آنلر برله صفتلانوچیلر نك آخرت عالمری بولمازلغی معلوم.

(۴) سلطانلر و امیرلرگه قاتشماو و فتوی بیرو طوغروسنده آشقماو. صحابه و تابعینلر، عموماً سلفی عالمری امام هم وصی بولو، امانت بوکلو و فتوی بیرودن بیک صافلانار ایدی. اگرده بر حادثه واقع بولسه، قدرتی بیتکان آدملر ایچون قرآن وحدیثگه، صحابهلر نك سنتلرینه بنا قیلوب فتوی بیررگه، قدرتی بیتکان صورتده طوب طوغری «بو مسئلهنی بلمیم» دیب جواب قایتاررغه، اوزندن یاخشی بلوچیلرگه یباررگه تیوشلی. ابن عباس نك: «هر صور اوچیغه جواب بیروب طوروچی مجنوندر» دیب سویله گانلگی روایت ایتمولنه.

(۵) بدعت اشلردن صافلانو. برر تورلی عبادت و عمل بنون دنیا مسلمانلری طرفندن قبول ایتمولسده آخرت علماسندن بولغان کشی شول حقه رسول الله دن ثابت بولغان خبرلرنی تیکشور و صحابه هم تابعینلر وقتنده شول عمل و عبادت حقده نیندی روشده فکر و معامله بولغانلغنی تفتیش قیلور و رسول الله خبرلرینه، سلفی صالحلر عمللرینه موافق بولسه غنه قبول ایثار.

(۶) اوزی سویله ودن بیگرهك کشی سوزینی تسکلاو و فائله نونی یاراتو. سوز سویله و طوغروسنده اوزینی گنه لائق کوروچی و اوزندن باشقهلرنی کشیگه صانماوچی آخرت عالمرندن بولماز. آخرت عالمری و فارلی، تواضعی، انسانلر نك قیمتلرینی بلوچی، اوزلرینی زور و الوغ کورماوچی، خلقلرغه خیر خواه، فقیرلر و شاگردلرگه شفقتلی و مریحمتلی بولورلر.

(۷) نادان صوفیلر و غلو ایتموچی زاهدلر، فاسق فقیهلرگه قاتشماو و آنلردن براق بولو. بو طوغروده رسول الله نك حدیثلری، سیر شریفه سی، صحابهلر نك عرف و عادتلری اك درست میزاندیر. شونلر نك عبادتلرندن، عمللرندن آرتدروب یباروچیلر و شونلر نك یوللرینی بوزوچیلر آخرت عالمرندن بولمازلر.

(۴۵۴) لَا تَسْأَلِ النَّاسَ شَيْئًا وَلَا سَوْطَكَ إِنْ يَسْقُطَ مِنْكَ حَتَّى تَنْزِلَ إِلَيْهِ
فَتَأْخُذَهُ (۱)

ترجمه سی: «کشیدن بر نرسده صوراما، حتی آنلانوب یا که آرباده بار-
غانده قامچیڭ یرگه توشسه - آلوب بیر ئلی - دیب شونی ده کشیگه فوشمه ،
اوزڭ توشده آل!..».

مقصود ایسه هر کیم اوز اشینی اوزی اشلو ویالقاوانوب ، کشیگه
صالشوب طورماو حقده ارشاد فیلودر. برکاتسنز لکنڭ اڭ الوغ سبیلرندن
بری، کشیلر اوستینه صالشو ایکانلگی نچر بهلر برله معلوم.

کوب کشیلر «سعادت»نی راحت طور و اش اشلهموده دیب ظن ایتهلر
وشونڭ ایچون هرلرینی بوش و اشسنز لکنده اونکاره لر. بو پاکلش و حقیقتدن
یراق بر فکر بولوب اصل «سعادت» ایسه عقل و نهن خدمتلی ایتوده در. حتی
اش اشلهمی طورغان بایلرده «سعادت» دن محروم طورالر و اشلپ آرغان
صوڭ، فقیرلرنڭ و اشچیلرنڭ لاندلنوب چای ایچولرینه یا که ایزلوب یوفلاو-
لرینه فاراب قز بغالر و شوندی انلردن محروم بولولری ایچون قایغرالر.
اش اشلهمی طورغان بایلرنی «مسعود» دیب ظن ایتوچی فقیرلر اگرده شونلرنڭ
کونلرینی کورسه لر ایدی هیچ ممنون بولمالر و اوزلرینڭ اشلپ آشاغان
کونلرینی صاغفورلر ایدی.

اشسنز طورو، آدم بالاسینی یالقاولقغه اوگره ته ، یالقاولقدن ایچ پوشو
پیدا بولادر. ایچ پوشو ایسه، اعضالر اشلهمو، قان هم نیوشلی ترتیبی برله
یورمار، کوئل یوانا آلماو سببلی حادث بولادر. مونڭ دواسی یا نهن ویا عقل
خدمتیلر.

اوشبو سرنی آڭلاب آغانلرندن صوڭ آوروپاده الوغ مأمورلر وزور
بایلرنڭ عائللری ملتگه خدمت ایتهرگه و فقیرلر مصاحتی آرندن یوررگه
کرشدیلر. هر تورلی جمعیتلر تویارده شونلر اسمندن فقیرلرگه مخصوص
خسته خانهلر، هنر خانهلر، یتیم خانه و تربیه خانهلر آچالر وشول اورنلرده
اوزلری خدمت ایتهلر. بو اشلرده بوردن فقیرلرگه یاردم ایتو و آنلرنڭ قایغو-
لرینی بیگلرینه بولسه ایکنچی جهندن اوزلرینه زور یوانچ، اش برله کوئل

طنجلاو بولا، اويلارنده گى اشلارنى اشلونى غيب ايتوچيلارده مونلارنڭ جمعيت خيرييلرده اشلولارنى غيبيلار بىلكه مدح ايتوب سويليلر وكوچرگچ ايتوب يوريلر. بۇ اشلر، شوشى الوغ مامورلر والوغ بايلارنڭ عائللارى ايچون چيت مەلىكنلرگە يوروب استراحت قىلوارغە كورەدە فائىدەلىرەك بولادر.

درست، اش اشلوده افراط درجەدە بولسە فائىدە اورنینه ضرر كيتورە، سلامتلىكنى يبارەدر. مقصود ايسە اورتاچە وعدالت برلە بولو حقندەدر. هر حالده افراط بولماو شرطى برلە عقلى بولسەدە، مادى بولسەدە آدملر اش برلە شغلەنورگە و اوز خدمتلىرىنى اوزلرى باشقارغە تيوشيليلر.

رسول الله حضرتلارنڭ «توشكان فامچىكنى آلوب بىررگەدە كشىگە قوشما» ديگان سوزىنى بالالار تربىيەسىنە تطبيق قىلورغە، بىلك ياش وقتلارندن باشلاپ آنلارنى اشگە عادت ايتىدبرگە نيوشلى. آنلراوز اورنلارنى اوزلرى جاپسونلر و اوزلرى جيسونلر، اوز بولمەلرلىنى اوزلرى جپوشدرسونلر، چىناياقلارنى اوزلرى حاضرلەسونلر. و اوزلرى يوبوب فويسونلر، آسراو و خادمەلرگە اشانوب طورماسونلر. باشقە اشلارندەدە شىولاي قىلورغە عادت ايتسونلر. مېلىونىر قزلرى بولسەدە موندى اشلردن كىر ياپنوگە اوگرنماسونلر، آنا و آنا بايلقلارنى اوز بايلقلرى دىب بلماسونلر، ميراث ماللرينە اشانوب طورماسونلر. اوزىنڭ ماڭلاى تىرى يا كە عقل و ذهن خدمتندن باشقە بولغان رزقنى آشاو بارى بر ضرورت و مجبوراك سىببلىگنە بولورغە هر بر بالا، كېلەك كون ايچون اوزىنەگنە اشانوب طورغە و اوزى تابوب آشارغە حاضرلە نورگە نيوشلى. «اوز قولسكدن كىلىگان اشدە، باشقەلردن ياردم صوراما!» سوزى هر اويده وەر عائلەدە قطعى بر قانون اساسى بولورغە تيوشلى.

ماحك جلدك مثل ظفرك فتول انت جميع امرك
واذا قصدت لىحاجة فاقصد لمعترف بقدرك

شەرلىرى امام شافعى حضرتلارنە منسوبدر.

(۴۵۴) لَا تَسْبُوا الْأَمْوَاتَ فَإِنَّهُمْ قَدْ أَفْضَوْا إِلَى مَا قَدَّمُوا (۱).

ترجمه‌سی: «ارسلان مسلمانلارنی سوکمه‌گنر، ایندی آنلر اوزلری حاضرلرگان عمللرینه بارورب طوناشدیلر». .

اولککلر غیر و شرر بولسه‌ده اوزلری حاضرلرگان عمللرینک جزالربنی کوره‌لر. آنلارنی سوگو و آنلرغه لعنت و قهر دعا قیلوده بر معناده بوق. کیرهک اولک و کیرهک ترک بولسون عموما کشی سوگو و اقلق و تربیه‌سزلیکدر. عقیف آدملر بو اشنی اوزلری ایچون الوغ کیمچینک صافیدر و عزیز عمرلربنی، تل و قلملربنی آندی نرسه‌لر برله پچرانمیلر. خصوصاً بعض وقت اولکلرنی سوگو سببندن، ترکلرنک رنجولری، کیمسنولری‌ده بولادر. شوشندی اشدن صافلانو ایچون رسول‌الله. حضرتلری «بدر» ده اولدرلرگان مشرکلرنی سوگودن ده منع ایتکانلگی مرویدر. الله تعالی، اوزندن باشقه الاله بارلق برله اعتقاد قیلو. چیلرنی‌ده «ولا تسبوا الذین یدعون من دون الله فیسبوا الله عبرا بغير علم...» (انعام ۱۰۸) دیب سوگودن منع ایتکان بولسه مسلمانلارنی سوگودن منعل‌نو بیگره‌ک‌ده لازم بولسه کیرهک. هر حالده، ترکلرنی اذیت قیلو، کیرهک لازم کیلسون و کیرهک کیلماسون اولکلرنی و ترکلرنی سوگو، غیبتلرینه توشو، رسول‌الله حدیثلرینه کوره ممنوع اشدر.

کشینک عیبی کوزگه توشو برله آنی نیکشیره باشلارغه و سوگه‌رگه کرشورگه یارامی. چونکه اول طوغریده آنک، کوزلرگه کوزلمی بلسکه یالکیز الله تعالی‌نک اوزینه‌گنه معلوم بر عذری بولورغه ممکن.

خلاصه: رسول‌الله‌نک: «اذ کروا معاسن موتاکم و کفوا عن مساویهم» (۱) دیگان سوزینک اولگی جهله‌سی برله عمل ایتوب بولماسه لا اقل صوگفی جهله‌سی همده اوشبو اورنده ذکر ایتولرگان حدیث شریف برله عمل قیلورغه تیوشلی.

۴۵۴) لَا تُشَدُّ الرِّحَالُ إِلَّا إِلَىٰ مَسَاجِدَ مَسْجِدِي هَذَا وَ مَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ مَسْجِدِ الْأَقْصَى (۲).

ترجمه‌سی: «مدینه‌ده‌گی مسجدیم، مکه‌ده‌گی مسجد حرام، شامده‌گی مسجد اقصی‌دن باشقه مسجدارده عبادت قیلور ایچون سفر ایتولماز».

(۱) سنن ابی داود. ج ۲ ص ۳۲۳.

(۲) صحیح بخاری. ج ۲ ص ۵۶. صحیح مسلم. ج ۱ ص ۳۹۲. لفظلر «مسلم» نکی. حدیث‌ده‌گی «رحال» رحل جمع‌سی بولوب اییهر اورنده‌گی نرسه‌در.

حدیث شریفده «دوله لرگه ایبهز باغلانو» دیگان سوز، سفر قیلودن کنایه در. شول وقته غی سفرلر دوه برله بولغانلقدن رسول الله حضرتلری شول عبارت برله تعبیر ایتهدر. آت آربا، تیمر یول وپاراخودلر برله بولغان سفرلرده شونده کره لر.

رسول الله زماننده «مدینه» ده رسول الله مسجدی، قبا مسجدی، بنو عمرو مسجدی، بنو ساعده مسجدی، بنو عبید مسجدی، بنو سلمه مسجدی، بنو رایح مسجدی، بنو زریق مسجدی، غفار مسجدی، اسلم مسجدی، جهینه مسجدی اسمنده مسجدلر بولوب بلال اذانینی ایشتلری برله شول مسجدلر نڭ هر برنده جماعت نمازی اوفولادر ایدی. بو حدیثده، رسول الله، مدینه ده بولغان اوز مسجدینی ذکر ایتهدر.

شرح یازوچیلر، حدیثده بولغان «نفی» گه «نهی» معناسینی بیروب «شوشی اوچ مسجیدن باشقه اورنلرغه سفر قیلنماسون!» دیلر. بو اوچ مسجده قیلنغان عبادتلر، اوفولغان نمازلر ایچون باشقه لرغه کوره ثواب آرتق ایکانلگی حقنده حدیثلر بار. شونلقدن آنلرده نماز اوفور ایچون سفر قیلو فائده لی بر اشد. اما آندن قالغان مسجدلر (قبا مسجدی مستثنی) عبادت طوغروسنده بر تیگز بولوب آبروم امتیازلری کورلمگانلقدن عبادت ایچون آنلرغه سفر قیلو عبث اشد. نهی قیلوده غی سبب، علم اهللری نڭ بیانلرینه کوره اوشبودر.

سفرنی اوشبو اوچ نوع گه آیررغه ممکن: (۱) علم تحصیل ایتو ایچون بولغان سفر. (۲) برر اورنده عبادت قیلو وتبرکله نو. قصدی برله بولغان سفر. (۳) کسب ایتو وسودا قیلو یا که مجرد نفرج ایتو ودنیا کورو ایچون بولغان سفر.

برنجی و اوچنچی سفر نڭ درستلگنده هیچ کیمنڭ نزاعسی یوق. علم تحصیل قیلو ایچون بولغان سفر قرآن وحدیثلر برله بیوروله در. اوشنداق مدینه مسجدی ومکه ده مسجد حرام همده مسجد اقصاه عبادت قیلو ونماز اوفو ایچون بولغان سفر نڭ درست بلکه مستحب عمل وثوابلی بولوونده ده خلاف یوق. اما شول اوچ مسجیدن باشقه مسجدلرگه یا که قبر ومشهدلرگه، چپشمه لر وخواجه لر ناولرینه، عبادت قیلو وثواب آلو قصدی برله سفر ایتو حقنده علم اهللری آراسنده زور نزاع بار. بو نزاع نڭ باشی، اوشبو اورنده ذکر ایتولسگان حدیث شریف گه مغنا بیروده در.

بر فرقه خلق، حدیث گه «اوشبو مسجدلردن باشقه غه سفر قیلو درست

توگل (حرام) « ديب معنا بيره لر (لا حرفي ، جوازني نفى ايچون كيلگان بولا) .
ايکنچی بر فرقه ايسه « اوشبو اوچ مسجددن باشقهغه سفرده ثواب يوق
(مباح) « ديب معنا بيره لر (لا حرفي ، فضيلتنی نفی قبلو ايچون ذکر ايتولگان بولادر) .
بو ايکنچی فرقه نڭ دليللري اوشبونلر : (۱) بو اورندهغی حديث، درستليکني
انکار قبلو ايچون توگل بلکه فضيلتنی انکار ايچون گنه سويله ندى . شوکا کوره
عبادت نيتی وتبرکله نو قصدی برله باشقه اورنلرغه سفر قبلو درست بولوب
قالادر . موکا فرينه ايسه امام احمد روايتنده گي حديثده « لا ينبغي » سوزيدر .
عادته « لا ينبغي » سوزی درستليکني نفی ايچون توگل بلکه فضيلتنی نفی
ايچون استعمال قيلنه در . (۲) بو حديث نذر ماده سينه خاص بولوب برکشی مسجد
حرام ياکه مدينه مسجدينه و مسجد اقصاده نماز اوقو برله نذر ايتسه
شونی وفا قبلو تيوشلی (۱) اما باشقه بر مسجدده نماز اوقو برله نذر قيلسه شول
مسجدگه بارو لازم توگل بلکه اوز يانندهغی مسجدده اوقو برله اوستندن
بورچ توشه ، ديگان سوزدر . (۳) حديث باری مسجدلرگه سفر حقتده غنه بولوب
قبرلرگه سفر قبلو ماده اری موکا کرמידر .

برنچی فرقه نڭ (۲) دليللری : (۱) عبادت قصدی وتبرکله نو نيتی برله باشقه
اورنلرغه سفر قبلو حقتده رسول الله دن هيچ ير امر صادر بولمادی . بو اشنی
صحابه لر ، تابعين و سلفی صالحينلر قيلماديلر ، قبرلرگه سفر ايتماديلر ، ابراهيم
پيغمبر قبرينه زیارت قبلو نيتی برله برگنه صحابه نڭده کيلوی روايت ايتولمادی .
رسول الله حضرتلری هر شنبه کونده « قبا » مسجدينه بارسه ، « قبا » برله
« مدينه » ، کورشی بولوب سفر مدتی يوق . همده « قبا » غه بارووی مسجد
ايچون توگل بلکه قبا خلقي نڭ کوکملرينی خوشلاندر ، آنلرنی شادلاندر و ايچون
بولادر ایدی . شونڭ ايچون رسول الله نڭ شول اشی بو طوغروده دليل بولمی .
بلکه زیارت قصدی برله قبرلرگه سفر قبلولر سلفلر صوکنده حادث بولدی .
شونڭ ايچون اول اش « من احث في امرنا هذا ما ليس منه فهو رد » حديثی
برله مردوددر . (۲) حديث شریف اصل جوازنی نفی ايچون سوق ايتوله در .
موسی پيغمبر نڭ الله تعالی برله سويله شکان اورنی بولو جهنندن عبادت وتبرکله نو

(۱) ابو حنیفه مذهبنده ايسه حج برله عمره دن باشقهده بو مسجدلرگه باروده لازم توگل .
موندغی سوز ' باشقه مذهبلرگه کوره سويله ندر .

(۲) ابو بکر ابن العربي ' قاضي عياض ' ابو محمد الجوينی اوشبو فرقه دنلرله .

قصدي برله ابو هريرة رضى الله عنه «طور» ناوينه سفر ايتكان ايدى. بصره ابن ابي بصره الغفارى رضى الله عنه اوشبو حديث كه بنا فيلوب ابو هريره نك بو اشيني انكار ايتدى. ابو هريره ده «كاشكى سيني السككن كورگان بولسه م ايدى بو اشنى اشل مگان بولور ايدم» ديب او كندى. مونار نك بو عملارى حديث شريف اصل درستلكنى نفى فيلور ايچون كيل مگانلك گه دليلدر. اگرده سفر درست بولسه ايدى بصره الغفارى انكار ايتمه گان وابو هريره ده ندامت اظهار قيلمagan بولور ايدى. (۳) حديث شريف «فضيلتنى غنه نفى ايچون» ديگان سوز، «عبادت وتبركهنو قصدي برله سفر فيلو، قربت و عبادت توگل، آنك برابرينه ثواب يوق» ديب اقرار فيلودر. فضيلت و ثواب بولمى طورغان اشك «عبادت» توگل ايكانلىگى معلوم. عبادت بولغان نرسه آزدن سنت و مستحب بولور غه تيوشلى. شولاي بولغاچ قربت وتبركهنو قصدي برله سفر فيلو بدعت عمل بولوب فالادر. عبادت توگل ايكانلىگنى اقرار قيله طوروب عبادت ايچون بارو، بر برينى تكيديب ايتنه طورغان معناسز اشلدندر.

مونده قدر بولغان سوزلار نك «مدينه» گه بارغان و مدينه ده طورغان كشييلار نك رسول الله قبرينى زيارت فيلولارينه تعلق يوق. بو، زيارت مسئلەسى توگل بلكه سفر مسئلەسى.

اما رسول الله نى زيارت ايچون سفر فيلو مشرو عمى توگلمى؟ مونده هم خلاف بار.

بعضيلر مونده ذكر اينولگان حديثنك عمومينه كرتوب مشروع توگل ديديلر و بعضيلر ايسه مشروع ديديلر. اك ياخشى يول و خلافتن فورتولو غه چاره: مدينه گه باروچى كشى رسول الله مسجدنده نماز اوفونى نيت ايتوب سفر فيلور غه تيوشلى. مدينه گه بارغاندن صوك البته رسول الله غه زيارت فيلنه چق. اوشبو ماده ده نزاع وشبهه يوق.

«والذين اجتنبوا الطاغوت ان يعبدوها وانا بوا الى الله اهم البشرى» (زمر ۱۹) آيتى تفسيرنده ابو بكر ابن العربى اوشبو روشده سوز سويليدر:

«وينبغى ان لا يقصد مسجدا ولا يعظم بقعة الا البقاع الثلاث التى قال فيها رسول الله صلى الله عليه وسلم لا تعمل المظى الا الى ثلاثة مساجد مسجدى هذا ومكة والمسجد الاقصى. وفد سول الشيطان لاهل زماننا ان يقصدوا الربط وينشون الى المساجد تعظيما لها وهى بدعة ما جاء النبى بها الا مسجد قبا فانه كان ياتيه كل سبت راكبا وما شيا لا لاجل المسجدية فان حرمتها فى مسجده كان

اکثر وانما كان ذلك على طريق الا فتقاد لاهله والتطبيب لقلوبهم والا حسان بالالفة اليهم» (۱). والله در.

خواجه لر تاولرينه، اوليالر زيارتلرينه، بخارادهغى بهاء الدين برله تور كستاندهغى خواجه احمد بسوى قبرلرينه تبركله نو قصدى برله سفر ايتمگانه بر ضرر بولماغانى حالده اوشبو نيت برله باروده بيك الوغ گناه بولو احتمالى بار. هر كيم اوز حالينى اوزى بلورگه، ضررسز يول كورلارب طورغانده ضررلى يولغه كرمازگه تيوشلى. بز ايندى بو مسئلنى باشقه بر اثرده اوزون سويلگانمز سببلى بو اورنده شوشى قدر برله فناعت ايتدك. «يا ايها الذين آمنوا عليكم انفسكم لا يضركم من ضل اذا اهديتكم الى الله مرجعكم جدها فينبئكم بما كنتم تعملون».

۵۴۲) لَا تُظْهِرِ الشَّمَاتَةَ لِأَخِيكَ فَيَرْحَمَهُ اللَّهُ وَيَبْتَئِكَ (۲).

ترجمهسى: «مؤمن قارنداشكه بلا وضا كيلسه شادلانمه (شماته فيلمه) چونكه سبن شول اشنى فيلسهك الله تعالى آنى رحمتى برله شول بلادن قورتولديروبده سينك اوزگنى بلالاندرووى ممكن».

فسقهسى كبرهك دينى وكبرهك دنياوى بولسون كشى كه بلا وضا كيلوا بچون هيچه قوانما، آنك اوز باشكه كيلووننده برمانعه يوق. شونى فكرلده، آندى اشدن صافلان! . . . ذى الاصبع:

فقل للشامتین بنا افقوا

سباقى الشامتون كما لقينا.

۵۴۶) لَا تَعْجَبُوا بِعَمَلِ عَامِلٍ حَتَّى تَنْظُرُوا مَا يُخْتَمُ لَهُ.

ترجمهسى: «كشينك عمللرينه، فعللرينه فاراب حكم ايتوده آشماكز، بلكه آنك آخرينى كوتوكز ونيچوك تمام بولووينى كوزه تكز! . . . آدم بالاسى بر حالده گنه طورا آلمى، اوز عمرنده كوب فكرلرگه كره بيك مختلفى مسلكلردن اوتوب يورى. خصوصا ياش وقتندهغى حاللرينه فاراب

(۱) احكام القرآن ج ۲ ص ۲۰۴-۲۰۵ اندلس عالمرينك شيخلى، مغرب ادبيلرينك خاتمهلى بولغان اوشبو ابن العربى حضرتلى ۵۴۳ نچى يل ربيع الاخيرده وفات ايتدى.
(۲) جامع ترمذى. ج ۲ ص ۷۳. بو حديث طوغروسند، سوز بار.

كشىنڭ قارتايغان صوڭئەغى مىسلىكى ھقئە ھىم ايتۇپ بولمى. بو، بىك مەلۇم و كۆپ تەجرىبە ايتۇلە طورغان ماچرادىر. امام بخارى سەھل بن الساعدىدىن رىۋايەت ايتە طورغان اوزون بىر ھىدىئە «انما الاعمال بخواتمها» جەمئەسىنى كۆچرەدر (۱).

بىر كشىنڭ بو كۆن ياخشى و فائىدەلى بىر مىسلىك طوتۇۋىدىن شوڭا قاراپ آڭا ھىم قىلۇرغە ياراماسە بىلىكە ھەرىڭ خاتمەسىنە قىر شول روشدەبارا آلانى. يوقىمى يا كە بىتونلەى بىر بوزۇق مىسلىككە كىرۈپ كېتەمى ايكانلىگىنى كۆنۈپ طور و لازم بولسە عبادەت و ەمل بابلىرىندەدە اوشۇبو روشچەدر. فرق شول قىر بولۇرغە مەمكىن، مىسلىك و عادەتلەر ھقئەدە ايتەسىنڭ آخىر سەئەتندە بىر ھىم ايتۇپ بولغانى ھالەدە ەمل و عبادەت ايتەسى ھقئەدە ھىم ايتەرگە مەمكىن تۈگىل. چۈنكى خاتمە، اللەتەلىدىن باشقەلرغە مەلۇم بولماز. بو ھىدىئە بولغان «آخىرىنى كۆنۈڭز و نېچك تەمام بولۇۋىنى كۆزەتىڭز! ...» مەھمۇندە بولغان سوزدىن كشىنڭ خاتمەسى مەلۇم بولۇۋى آڭلاشلىمى. بىلىكە اول سوز، مەجالغە تەلىق قىلو قىيلىندىن بىر اشىدر.

رسول اللە طرفىدىن خەبەر بولماغان مەندە ھېچ كىم ھقئەدە دىئادەغى ەمل و عبادەتتە قاراپ «سەئىد» يا كە «شقى» بولو بىرلە ھىم ايتۇ يارامى.

شىخىلرنڭ قىرلىرىنە مەھابىت بىنالىر صالۇپ، مەجۇرلىر طوتۇ، و قىلار قۇيۇ، بىراق بىرلەردىن طورۇپ شۇنلارنىڭ رۇھلىرىدىن استىداد قىلو، اولىكلارنى اللە بىرلە ايكى آرادە واسطە و شەفاعەتچى دىپ بىلۇنڭ اسلام دىنىندە اصلى و اساسى يوقىدر. بىلىكە اول نەرسەلرنڭ ھەر بىرى اسلام نامىرىنە بالطە چابۇغە بىرابىر بولغان و بىچارە مىسلمانلارنىڭ صوڭغى ماللىرىنى، ەائىلەلرنىڭ زىللىرىنى صۇورر ايتچۇن قۇرۇلغان طوزاقلار، ەيلە و مەكرلەردىر. دىنىنى ياخشى آڭلاۋچى و دىنىيە مەھبەت باغلاۋچى كشىلرنڭ ھەر بىرى ايتچۇن اوشۇبو بىدەتگە قارشۇ طورۇ، سوزىنى اونكارە آلسە آلماسەدە سۇيىلەو طرىشو لازىمىر، وظيفەدر.

بخارا، تاشكەند و سەمەندەلەردە طورۇپ و يۈرۈپ قايتۇچى سەيدىلى الظاھىر ھىزىرتلىرى «اۋفا» شەرىندە اطراف ەالمىلىرى جىۋولغان زور بىر مەجلىسك: «بو بخارا و تۈركىستان طرفىندەغى مىسلمانلار بىك ەجىب خەلقلىر ايكان امام بخارى تەربىيەسىنى دىۋان طوتقانلىرى ھالەدە آڭا خەدمەتچى بولۇرلىق لياقتى كۆرلەگەن بەھالدەن

قبرینه سرای سالغانلار!...» دیب سویله دی. اوشبوسوزنی موسی افندی گه حکایت اینکان ایدم. موسی افندی، سید علی الظاهر نك بهاء الدین تر به سینه باروب فایتقانندن صوڭ بیک فطیع وشنیع بر سوز سویله گانلگیینی نقل قیلدی. البته تر به حضورنده منکر اشلر کورگانندن صوڭ مجبور لك برله سویله گان بولور (۱).

امام بغاری؛ کؤکده گی قویاش درجه سنده معلوم بر الوغ عالم بلکه بتون دنیا نك استاذیدر. حدیث علمینه خدمت اینووی ایچون بتون اهل اسلام حتی مکتب بالارینه قدر مونك کیم ایکانلگیینی بلور گه قدر الحال خبر دعا برله یاد قیلور غه بور چولور. تر به سی معهور بولماغانلغی، قبرینه جبولوب استمداد و استغاثه لر قیلماووی مونك ایچون الوغ بر سعادت بلکه حدیث علمینه خدمت اینووینه الله تعالی حضرتندن دنیاده اثری کورله طورغان بر مکافات بولسه کیرهك. خاتمه سی حقنده سوز سویله رگه هیچ کمنك حق یوق. اما کورلگن خدمتی میداننده ر، مونسینی سویله رگه و رحمت برله مشرف بولووینی نلرگه بور چلیمز. (الله تعالی نك رحمتینه عرق بولسون!..)

(۴۵۷) لَا تَلْعَنُوا بِلَعْنَةِ اللَّهِ وَلَا بِغَضَبِهِ وَلَا بِالنَّارِ (۲)

ترجه سی: «الله تعالی نك لعنتی. آچووی و عذاب برله لعنت قیلشمه کز!..». «الله نك لعنتی، الله نك آچووی، الله نك عذاب سیکا بولسون! «یا که» الله تعالی سینی اوت وتوغ برله عذاب قیلسون!» کبک سوزلر برله قهر دعا قیلو ولعنت ایتشو مسلمان کشی اشی توگل.

الله نك لعنتی، کشینی اوزینك رحمتندن و جنتندن طرد قیلو (سورودر. آچووی ده اوشبو معناده در. علم اهللرندن بر فرقه ابسه «الله نك لعنتی و آچووی بار دیب اعنة دقله مز، اما آنلر نك حقیقتلرینی بز بله آلمیز، آنلرنی بلو برله بندهلر مکلف توگلدر» دیلر. شاید حلق اوشبو صوڭفی فرقه طرفنده در.

(۴۵۸) لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ (۳)

(۱) موتی «آثاره ده سید علی الظاهر ترجه سنده بر آز تفصیل برله ذکر ایتدم. (۲) جامع ترمذی. ح ۷ ص ۱۹. احمد ابن حنبل مسندی. ج ۵ ص ۱۹. «لاتلاعنوا» اصله. «لاتلاعنوا» در.

(۳) صعیب بغاری. ج ۷ ص ۲۱۶. صحیح مسلم. ج ۱ ص ۱۲۹. سنن ابی داود. ج ۱ ص ۹۱.

ترجمه سی: «الله تعالیٰ نڅ، خاتونلردن عبارت بولغان فللرینی الله نڅ مسجدلردن (۱) منع ایتمه کړ!». .

اسلام شریعتی حکمینه کوره خصوصی ملکده بولماغان مسجدلر، الله تعالیٰ ملکده حساب ایتولرلر وشونلردن فائده له نو حقینه مسلمانلرنڅ ایرلری وخاتونلری بر نیگز مالک بولادر. قرآن کریمده مسجدلر، «مساجد الله» کیک سوزلر برله تعبیر قیلنغانلقدن خاتونلرنی مسجدلردن منع ایتو حقنده ایرلرنڅ وایرلرنی منع ایتوگه خاتونلرنڅ حقلری یوق همده «ایرلر مسجدی» «وخاتونلر مسجدی» دیب بر صنفغه خاص وقف مسجدلر بولوده ممکن توگل. ایرلرنڅ کوچلیر هک بولولرینی اعتبارغه آلوب حدیث شریف بو قرماننی ایرلرگه بیرهدر.

رسول الله زماننده خاتونلر جمعه لرغه، جماعت نمازلرینه یوریلر، ایرلر برله برلکده وعظلمر ایشتهلر، اسلام عمللرینی وروحانی تربیه لرنی تطبیقاتی برله اوگره نولر، حتی شبهه لری بولسه جماعت حضورنده و مسجد ایچنده خلیفه لرگه شبهه لرینی عرض ایتلر مسجدلرده آلفان اوشبو علملری روحنده اوز بالالرینی تربیه قیللر ایدی. اسلام نڅ شهرتینی دنیاغه تارانوچیلر، شوشندی خاتونلرنڅ قوچاقلرنده اوسکان بالالردر.

رسول الله حضرتی اوشبو اشنی اوزی اوگره تدی واسلام عادتی قیلوب قالدردی. اوزندن صوځ بعض بر بهانه لر نابوب خاتونلرنی مسجد وجماعت فضیلتندن محروم قیلورغه یول قالماسون ایچون بولسه کیره هک «الله تعالیٰ نڅ امله لرینی (خاتونلرنی) مسجدلردن منع ایتوچی بولما کړ!». دیب عمومی صورتده بر فرمان بیروب قویدی و بو فرماننی اڅ الوغ صحابه لر و اڅ معتبر شیخلمر روایت ایتدیلمر. لکن کوب وقتلمر اوتما دی «زمان یوزولدی، خاتونلرنڅ مسجدلرگه یورولرنده فتنه خوق بار» دیب بهانه تابدیلمر وخاتونلرنی مسجدلرگه یورودن منع ایتدیلمر. بو کشیلرنڅ نینلری درست واجتهاد برله عمل قیلنغانلقرندن اوشبو اشلرنده معذور بلکه ثوابلی بولورلر. لکن بر ایکی الوغ آدم نڅ شرعی دلیل گه بنا قیلنماغان خصوصی فکرلرینه اییه روچیلر معذور بولماسه لر کیره هک. خاتونلرنڅ مسجدلردن منع ایتولری، دین همده اخلاق علمندن، تربیه

(۱) «مساجد» دن مراد «کعبه» در. تعظیم ایچون جمع صیغه سی بولغان «مساجد» سوزی کیتورلری شوکا کوره خاتونلرنی حج گه بارودن منع قیلاو یارامی، دیگان سوز، اعتماد قیلورغه یاری طورغان اساسلی سوز توگل بلکه معناسز «رای» در.

روشلىرىنى ۋەجىھىت ئادىلىرىنى بىلۈن مەجروم قالولارنى سەبب بولدى. اسلام
عائىلەلىرىنىڭ بوزولۇشى، خاتونلارنىڭ دىن ۋاخلاق قامىدا ئىزىدىن خەسەس ياشاۋىرى
ۋە مەسۇلك روھىدە تەربىيە قىلىنۇلارنىڭ نەتىجەسىدۇر. ھەممۇ اهل اسلام بىچۇن بو
اشنىڭ ضرۇرلى اېكانلىكى مەلۇم.

رسول الله «خاتونلارنى مەسجىدلىرىدىن مەنەق اېتمەك!» دىيىپ فرمان بېرىگان
ۋەقەدە گۇيا زمان بوزۇلاچقىنى بىلمەگەن ۋە ۋەقەدە كۈنىنە قەدر، شۇل فرماننىڭ
كىلەچەك زمان بىچۇن مۇۋافىق تۈگۈل اېكانلىكىنى آڭلاماغان بولادۇر. رسول الله
بىلمەگەن بولسە اسلام شەرىئەتنىڭ ھەقىقىي خۇاھىشى بولغان الله تەلى بىلىگان بولسە
كېرەك. اگۇر دە مەنەق ايتىلۇرگە تېۋىشلى بولسە ايدى الله تەلى، بو اشنى قارار.
لاندىرۇب قالدىرماغان بىلكە رسول الله لساندىن مەنەق ايتىدىگان بولۇر ايدى.
مادامكە شارە طرفىدىن مەنەق بولمادى بىلكە بالەكس مەنەق ايتماۋ ھەققەدە فرمان
صادۇر بولدى، مۇكا قارشۇ بىندەلارنىڭ ۋەزىپەلىرى ايسە رىضالىق ۋە تەسلىم بولماقنى
باشقە تۈگۈلدۇر.

ھەقىقەت ھالەدە، زمان بوزۇلاچقىدىن خەبەر بېرىۋى، رسول الله ھەزرەتلىرى
اۋزىدىر. رسول الله غە زمان بوزۇلاچقى ۋە دىنياغە ۋەقەدە تۇلاچقى بىلىرلىگانلىكىدىن
ھەر ۋەقتە مۇنى سۈبلىدىر ۋەقەدەدىن ۋەقەلەرنى يوللىرىنى كۆرسەتۈپ نەبىھەتلىر بېرىدۇر
ايدى. شۇلاي بولا تۇرۇپ خاتونلارنى مەسجىدلىرىدىن مەنەق ايتمازگە بېرىدۇ. بو
بېرىدۇ، اشارەت فلان بىرلەگەنە تۈگۈل بىلكە آچىق روشەدە بولدى. اگۇر دە
مەسلمانلار، رسول الله امىرى بىرلە ھەمل ايتكان بولسەلر ايدى، رسول الله كېتىرگان
«دىن گە» گە قىناھەت ايتۇپ دە شۇنىڭ اۋستىنە اۋزلىرى ۋاۋز ھەققلىرى بىرلە دىغەدە
«دىن» نۆزۇمى تۇرسەلر ايدى ھەتمەل كە خاتونلارنىڭ جەمەت ۋەجىھە نەمازلىرىنە
يۈرۈرلىرى اۋزى، زمان بوزۇلو ۋەقەدە كۇبايو خەستەلىگىنە اڭ شەفالى بىر دۇا
بولغان بولۇر ايدى.

سەلفى ھەزرىتىدىن باشلاپ اۋشۇ كۈنمۇزگە قەدر سۈزۈلۈپ كېلىگان اسلام
تارىخىنى ۋە ھەدىت كىتابلارنى تېكىشروب دە خاتونلارنىڭ مەسجىدگە يۈرۈرلىرى سەببلى
ۋەقەدەگە اۋچىرالۇغە بىرگەنە ۋەقەدەدە كۆرگانمۇ، اۋقۇغانمۇ بۇق. فرض ايتىدىك
ۋەقەلەر بولمادى تۈگۈل بولدى لېكىن اۋز قىۋورلەمۇ سەببلى بىز شۇل ۋەقەلەر ھەققىغە
خەبەرلىرى كۆرە ۋاۋقى آلمادىق، اول ۋەقەدەدە رسول الله نىڭ فرمانى ھەمىشە يۈرتۈلۈرگە
ۋاھون الشەرىن اختىيار ايتىلۇرگە ۋە شۇل ۋەقەدە يوللىرىنى رسول الله فرمانىنە

فارشى كېلىمى طورغان طريق بىرلە بىرەرگە، - آزائىنورغە اجتھاد ايتارگە تيوشلى. دنيادە محض خيىر ومحض شر نىرسە يوق دىلار. خاتونلارنىڭ مسجدگە يورولارنىدە «فتنە خوفي» بولسە يورماولارنىدە «قطعى فتنە» بار.

فرشتەلارنىڭ: «يارب، فساد قىلوچى وفان آغزوچى انسانلارنى يىر يوزنىك ياراتاسكىمى؟» دىب شېبە عرض ايتولارنىنە قارشو الله تعالى طرفندن: «انى اعلم مالا تعلمون» جوابى بىرلىگان ايدى. آدم بالالارىنىڭ: «خاتونلارنىڭ مسجدلارگە يورولارنىدە فتنە خوفي بار» دىب عرض ايتولە طورغان شېبەلارنىنە قارشىدە شارەنڭ جوابى: «انى اعلم مالا تعلمون» بولسە كېرەك.

يهود و نصارى خاتونلارنى عبادت خانەلەرگە يوروب اوز دىنلارنىچە عمللار ايتەلەر، ياخشى سوزلار ايشتوب قايتوب اوز بالالارنىنى و حمايتلارنىدە بولغانلارنى شول روحدە تربىيە قىلەر، اوزلرىدە اثر آلوب كوڭلارنىنى نورلاندرلەر، اما شوندى بىر نەمەتدن ايسە مسلمان خاتونلار (مسلمەلەر) محروملار.

مسجدلارگە بارودن خاتونلارنى منع ايتوچىلار اوشبو روشدە دلىللار كېتورەلەر:
(۱) حضرت عائشە ھمدە حضرت عمر اوز زمانلارنىدە بولغان خاتونلارنىڭ مسجدلارگە يورولارنىنى منع قىلدىلار. شونڭ ايمپون خاتونلار مسجدلارگە بورمازگە تيوشىلار.

(۲) خاتونلار مسجدلارگە يورولارى سىبىلى بعض بىر ايرلار فتنەلەنە باشلاغانلارنىدە «ولقد علمنا المستقدمين منكم واقد علمنا المتأخرين» (الحجر ۲۴) آيتى نازل بولدى و خاتونلارنىڭ مسجدلارگە يورولارى فتنەگە سبب ايكانلىكى اعلام ايتوۋدى.
(۳) رسول الله و خليفەلەر زمانلارنىدە خاتونلارنىڭ مسجدلارگە يورولارى شرىعت حەكلەرىنى اوگرەنو ايچون بولادر ايدى. ايندى بو زماندە دىن عالمى بىتون دنياغە شايع بولوب بىدى، خاتونلارنىڭ مسجدلارگە يورولارىنە حاجت قالمادى.
(۴) رسول الله، مسجدلارگە، جماعت نمازلارنىنە يورونى ايرلارگە لازم ايتىكان و بۇ خصوصە آنلارنى تەجرىض قىلغان حالدە خاتونلارنىڭ بو اشلارنىنى لازم قىلمادى، جماعت نمازىنە يورو بىرلە آنلارنى تەجرىض ايتمادى بلكە بالعكس آنلارنىڭ اوز اوپلارنىدە اوقولارنىنى آرتقراق كوروب حدىلار سويلەدى. بوايسە خاتونلارنىڭ مسجدلارگە، جماعت نمازلارنىنە يورولارى تيوشلى اش بولماوغە دلىلدر.
(۵) خاتونلارنى مسجدلارگە يورودن مچتەلەر منع ايتىكان بولسەلەر مقلدلار ايچون شونلارغە ايبەر و لازم. حدىلار و آيتلار تېكشروب مچتەلەرگە قارشو باررغە مقلدلارنىڭ حقلىرى يوق.

مونلاردن باشقىە دليبلر كيتورلسەدە اڭ اشانچلى بولغانلرى اوشبو اورندە ذكر قينغان دليبلردر.

اوشبو دليبلرگە بو روشدە جوابلر بيررگە ممكن :

(۱) حضرت عائشەنىڭ خاتونلرنى مسجدلرگە يورودن منع ايتكانى يوق . درست ، اوز زمانندە بعض بر خاتونلرنىڭ توزەنوب بيزەنوب ، خوشبويلا نوب منسجدگە يورولرىنى كورگانندىن صوڭ مونلرنى مسجددن منع ايتو مصلحت بولو طرفينە اجتہادى ميل ايتكان و: «اگرده رسول الله بز كورگان خاتونلرنى كورگان بولسە ايدى، خاتونلرنىڭ مسجدلرگە يورولرىنى منع ايتكان بولور ايدى» مضمونندە: «لو ادرك النبي صلى الله عليه وسلم ما احدث النساء لمنعهن كما منعت نساء بنى اسرائيل» ديگان ايدى (۱) شولاي بولسەدە خاتونلرنى مسجدلرگە يورودن منع ايتماى و رسول اللهنىڭ فرمانلرينسە خلاف اشگە مباشرت قيلمادى بلكە اوزى رسول اللهدن: «لا تمنعوا اماء الله مساجد الله وليخرجن ثقلات» حديثىنى روايت ايتەدر ايدى (۲). حتى «لمنعهن» ديب تعبير قىلوندن، حضرت عائشەنىڭ فسكرى موندى اشلر بارى رسول اللهنىڭ اوزينەگنە خاص بولوبدە بو طوغروودە باشقىەلرنىڭ فانشورغە حقلىرى يوقلق طرفندە بولغانلىقى آڭلاشلادر.

حضرت عمرنىڭ منع ايتووى حقندە «كتب سته» سەمدە احمد ابن حنبل مسندى برلە ابو داود الطيالسى مسندى تيكشورلنى ايسەدە بو اثر باصلغان ساعتگە قدر اعتمادلى برسند تاپلمادى . كوز ياڭلشامى ياكە حضرت عمرگە اسناد قىلوچىلر جزاف روشدە اسناد قىلەلمى؟ حالنڭ حقيقتى الله تعالىگە معلومدر . بز اوزمز، محدثلر واسلام حافظلرىنىڭ اثرلرندە كورمى طوروب مذكور سوزنىڭ اصلى بولووينە شېھلەنەمز . بو شېھەمز «هدايە» حاشيەلرىنىڭ بعضيلرندە اسنادسز ذكر ايتولگان خبرلر برلەگنە مدفوع بولمى . شېھەمزگە

(۱) صحيح بخارى، ج ۱ ص ۲۱۰-۲۱۱ . صحيح مسلم، ج ۱ ص ۱۳۰ . احمد ابن حنبل مسندى، ج ۶ ص ۹۱ . لفظلر «بخارى» نقى .

(۲) احمد ابن حنبل مسندى، ج ۲ ص ۴۳۸ . «ثقلات» تانڭ فتحي وقاتڭ كسرى برلە «زيتتسز» سادە عادتى واوى ايچندە يورى طورغان كيوملر برلەگنە» ديمك بولادر . وقد تمسك بعضهم فى منع النساء من المساجد مطلقا بقول عائشة . وفيه نظر ؛ ذلا يترتب على ذلك بغير الحكم لانها علقتة على شرط لم يوجد فى زمانه صلى الله عليه وسلم بل قالت ذلك بناء على ظن ظنته فقالت «لورأى» . فيقال عليه: «لم يروم يمنع» وظنها ليس بحجة . نيل الاوطار، ج ۳ ص ۱۱ . ارشاد لىارى شرح صحيح البخارى، ج ۲ ص ۵۲۷ .

سبيلر اوشبو نوسهلر: ۱) امام مالك: «حضرت عمر نك خانوني عاتكه بنت زيد مسجدگه بارر آپچون اذن صورغانده حضرت عمر نيك طورادر. (اندهشمى بولا) وموئا فارشى، عاتكهده: اگرده منع اينمه سهك والله چقامن - ديب اينه در ايدى ده منع اينمگان سبيل چقادر (مسجدگه بارادر) ايدى» مضمونده بولغان: «عن عاتكه بنت زيد بن عمرو بن نفيل امرأة عمر بن الخطاب انها كانت تستأذن عمر بن الخطاب الى المسجد فيسكت فتقول والله لا خرجن الا ان تمنعنى فلا يمنعه» حديثى روايت اينه در (۱). اوز خاتونينى منع اينمگان حضرت عمر نك باشقه آدملر نك خاتونلرينى منع ايتووى بيك مستبعد. عمر رضى الله عنه بو خاتوننى خليفه بولغانندن صو ك آلفان ايدى. ب) امام ابو داود «فى اعترال النساء فى المساجد عن الرجال» ديب بر باب قويه و: «ان عمر بن الخطاب كان ينهى ان يدخل من باب النساء» همده: «فلم يدخل منه ابن عمر حتى مات» (۲) ديب حديث كوچره در. خاتونلر يورى طورغان ايشكىدن يورو حقنده حضرت عمر نك ايرارنى منع ايتووى واولمگان كونينه قدر ابن عمر نك شول ايشكىدن يورماووى حضرت عمر نك خاتونلرى مسجددن منع اينمگانلگينى لازم اينه و ابن عمر وفات بولغان كونگه قدر خاتونلر نك، جماعت نمازينه يورگانللكلرينى آكلانده در. ابن عمر حضرتلرى هجرتدن ۷۴ نچى يلكه وفات بولدى. ج) عاتكه بنت زيد، حضرت عمر شهيد بولغانندن صو ك زبير بن العوامغه بارغان وقتنده مسجدگه يورودن منع قيلماوونى شرط ايتكان ايدى (۳). اگرده حضرت عمر، خاتونلرى مسجدلرگه يورودن منع ايتكان وشول «منع» ده صحابهلر طرفندن قبول كورلگان بولسه ايدى آنندن صو ك بولغان نكاحده موندى شرط قيلوئك معناسى بولمازلى لازم كيله در. د) عبدالله بن عمر، رسول الله حضرتلرندن: «لا يمنعن رجل اهله ان يأتوا المساجد» حديثى روايت ايتكان وقتنده اوزينك بلال اسملى اوغلى: «بز آنلرى منع قيلور مز مسجدكه يارماز» ديگان ايدى. شوشى وقتنده عبدالله: «مين رسول الله سوزينى روايت اينهم، سبن رسول الله سوزينك كير سبنى سويليسن!» ديب بيك فاتىخ اوروشدى و وفات بولغان كونينه قدر شول اوغلى بول سويله شهادى (۴). اگرده حضرت عمر نك منع قيلووى درست بولسه ايدى

(۱) الموطأ. ص ۶۹.

(۲) سنن ابى داود. ج ۱ ص ۷۳.

(۳) اسد الغابة. ج ۵ ص ۴۹۹. الاصابة. ج ۸ ص ۱۳۷.

(۴) احمد ابن حنبل مسندى. ج ۲ ص ۳۶. صحيح مسلم. ج ۱ ص ۱۳۹.

ابن عمر، اوز اوغلىنه بو درجهده فانىغ معاملە ايتىمگان و رسول الله حضورنده اعتياري بلند و خليفه بولغان آتاسينىڭ امرينه موافق سوز سويلەگاني ايچون حتى بتونلاي مسامحه قىلغان بولور ايدى. (ه) حضرت عائشه برله حضرت عمر نىڭ خانوللارنى مسجدلردن منع ايتولرى درست بولغان صورتدهده بولاش، مسلمانلار ايچون عمومى بر حکم بولا آلاز و مسلمانلار شونىڭ برله نكليف ايتو- لەازلر ايدى. چونكه آنلارنىڭ بو عمللرى نصغە قارشو اجتهاد بولاچقدىر. شارعنىڭ نصارىنه و عمومى دليللارينه قارشى بولغان اجتهادنىڭ شريعت نظرندە قوتى يوقلىق معلوم.

(۲) امام ترمىنىڭ ابن عباسدن روايت فيلويينه كوره واقعه اوشبو روشدهدر: «كانت امرأة تصلى خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم حسناً من احسن الناس و كان بعض القوم يتقدم حتى يكون في الصف الاول لان لايراها ويستأخر بعضهم حتى يكون في الصف المؤخر فاذا ركع نظر من تحت ابطيه فانزل الله تعالى واقد علمنا المستقدمين منكم ولقد علمنا المستأخرين» (۱). بو حديث اكرده عللار و نيكارلاردن سلامت بولسه خانوللارنى مسجدلرگە يورودن منع ايتوگە توگىل بلىكه منع ايتماو تيوشلى بولوغد دلايت قىلدەر. چونكه موگنا كوره رسول الله حوزنلرى، خانوللارنىڭ مسجدلرگە يورولرىنده كويى آزى، كچكەنىمى زورمى فتنه كورلەچكىنى بلىگان حتى آنىڭ طوغروسندە قرآن دە نازل بولغان و شولاي بولا طوروب، نيكور حكمنى مؤبد روشده فرارلاندىروب قالدىرغان و خانوللارنىڭ مسجدلرگە يورولرىنه قارشى طورماگىز، ديب نهى قىلغان بولادر. حتى حضرت عائشه نىڭ: «اكرده رسول الله، بركورگان خانوللارنى كورگان بولسه ايدى خانوللارنىڭ مسجدلرگە يورولرىنى منع قىلغان بولور ايدى» دېگان سوزينه قارشى اوشبو ابن عباس حديثى: «خانوللارنىڭ مسجدلرگە يورولرىنده بعض بر تيوشسىز اشلر بولاچقىنى رسول الله بلىدى حتى شول حقدە آيت كريمەده ايندى، شولاي بولا طوروبده رسول الله بو اشدن منع ايتمايدى بلىكه منع فيلوعه رخصت ايتمايدى و مانع بولماگىز! ديب فرمان بىردى» مضموننده جواب بولادر.

(۳) انسانلار هر وقت اوز زمانلارنىڭ بوزولووندىن زارلانالار، شكائتلر قىلار، «علم بتدى، انصاف آزايدى، شريعت و دين علملرى يوغالدى، بلوچيلر

اوگره نيميلار؟ بلمه وچيلر اوگره نيميلر «ديب آه اورالر، زارلانا وسقر اتتالار. اما خاتونلر نك مسجدلر گه يورو مسئل سینه كيلسهلر «ايندى بو زمانده دين علمى بتون دنيآغه شايح بولوب ييتدى، خاتونلر نك مسجدلر گه يوروب دين علملرى اوگره نولرينه حاجت قالمادى» ديلر. بر برينه تمام خلاف بولغان بوايكى تورلى دعوانك قايوسى ائشانچيلدر؟ دين علمى اوگره نودن خاتونلرده ايرلرده، ياشلرده قارتلرده مستغنى توگللر هم هيچ وقت مستغنى بولمازلر. دين علمينك بتون دنيآغه شايح بولووى غنه ييتى بلكه بتون شخصلر، فردلر آراسينه شايح بولووى كيرهك. بو كونلر تيز بولورمى يا كه بولمازمى معلوم توگل. انسانلر نك افضل واعلمى بولغان ذات: «ب ز دنى علما» ديب دعا فيلو برله تسكليف ايتولسكان حاله، «شريعت علمى شايح بولوب ييتدى، عادتى آدمار ايچون علم آلو قصدى برله مسجدلر گه يورر گه حاجت قالمادى» كبك سوزلر، صاى فكر وييكئل اويلر سببلى گنه صادر بولور غه ممكن. موندى سوزلر نى سويلو گنه ييكئل. بو بر. ايكنچى، مسجدلر گه يورودن مقصود، علم اوگره نو برله براسكده باشقه نرسه لرده، بنده لر گه معلوم ومعلوم توگل سرلر وسبيلرده بولور غه ممكن. مونلر چهل سندن، مسلمانلر بعض بر ساعتلر ده گنه بولاسده حيوانلقدن ايرلر بولور غه و روحانى عالم گه اوخشار غه، اوز اوزلر نى ياخشى طونا بلور گه اوگره نيدونلر؛ جمعيئلر نك ادبلىر نى عملى صورته اجرا فيلو غه عادت ايتسونلر، كبك مقصدلر بولور غه نيك بيارامى؟ موندى حاللردن هيچ بر مملكت و هيچ بر زمان خلقلرى مستغنى توگللر.

(۴) رسول الله، جماعت نمازينه يورو حقننده آيروم صورته خاتونلر نى تحريض فيلماغان بولسه الله تعالى نى توحيد فيلو ويغمبر نى تصديق ايتو حقننده آيروم صورته تحريض فيله در ايديم؟ بر حكمنك ايرلر گه خاص بولووينه شرعى يا كه عقى دليل بولماسه شول حكم ايرلر برله خاتونلر غه عام وهر بر صنف ايچون بر نيگز بولاچقدنر. بو معلوم. «صلاة الجماعة تفضل صلاة الفذ بسبع وعشرين درجة» (۱) كبك حديثلر نك عمومندن خاتونلر نى چيقار غه نيندى دليل بار؟ «غير صلاة المرء في بيته الا الصلاة المكتوبة» (۲) كبك حديثلر دن استدلال فيلوب مسجدلرده سنت و نقللر اوقودن ايرلر نى منع ايتو ياراماسه «وبيوتهن

(۱) صحيح بخارى. ج ۱ ص ۱۵۸.

(۲) احمد ابن حنبل مسندى. ج ۵ ص ۱۸۷.

خير لهن» (۱) كيك حديثلر برله استدلال ايتوب خاتونلارنى مسجدلارگە يورودن منع ايتوده بىك اورنلى بولماز. چونسكه هر ايكى حديثلنڭ افادهلرى، دلائللىرى بر درجەدەدر. بو بر. ايكىنچىدىن رسوللەنڭ اوزون بر حديثلە: «ولتشفوا الخير و دعوة المسلمين» (۲) دىگان سوزى خاتونلارنى عىد و جماعت نمازىنە چىقۇ چىندە تەجرىبى و تەرجىب ايكىنچىدە شەھلە نورگە اورن يوق.

(۵) علم اهللارنى مەلوم بولغانغە كورە مچتەدلارنڭ وظىفەلىرى، اجتەھادى (قرآن و سنت يا كە اجماع امت طرفىدىن آچىق دىليل تاپىلمىغان) مسئلەلەردە گنە اجتەھاد قىلو و اوز فكلرلىرىنى اعلان ايتودر. موندن باشقەلر (قرآن، سنت و اجماع برله بىلىنگان مادەلەردە) آنلر اجتەھاد قىلمىلر و فكر بيان ايتىمىلر. صرىح نصغە قارشى بولغان «اجتەھاد» نڭ شرىعت قاشنىدە فوتى يوق. رآى برلە، شرىعت حكىمىنى نسخ ايتوب بولمى. خطالىق برلە برر مچتەد قرآن و حديثلرگە خلاف روشدە اجتەھاد ايتسە موگا ايمەرو درست بولمىدەر. اوشبوگا كورە خاتونلارنڭ جماعت نمازلىرىنە يورولرى مسئلەسى «اجتەھادى مسئلە» لردن توگل. برر نورلى «رعايت مصلحت» يا كە خصوصى زمانلر و اورنلار اجبار ايتووندىن كىلە طورغان ضرورتلر بولماسە موندە اجتەھاد قىلورغە اورن يوق. چونسكه بو اش، رسول اللەنڭ سنتى برلە قارارلانغان. بو بر. ايكىنچى، خاتونلارنڭ جماعت نمازلىرىنە يورولرىنى قايسى مچتەد منع ايتە و مونىدە قايسى عالاملر روايت قىلەرلەر؟ مونى اثبات ايتو لازم.

امام شافعى مەنبەندە اساس طوتولا طورغان «كتاب الام» دە موندى بر سوز كورلمادى. بلىكە خاتونلارنڭ مسجدلارگە يورولرى مشروع بر عمل بولووينە فرعلەنگان مسئلەلر كوب. امام مالك مەنبەندە دستورالعمل بولغان «المودونە» دەدە مسجدلردن خاتونلارنى منع ايتە طورغان بر جملە يوق. بالعكس خاتونلارنى منع ايتمازگە قوشقان سوز بار (۳). امام مەجد تاليفى بولغان «الجامع الصغىر» هم دە «الموطأ» دە منع ايتە طورغان عبارت اوچرلمادى. بلىكە «ظاهر روايت»

(۱) احمد ابن حنبل مىسندى. ج ۲ ص ۷۶. بو حديثلە بولغان «ويوتون خير لهن» نڭ تفصىلى «وصلاتون فى بيوتون خير لهن من صلاتون فى المساجد» بولورغەدە «وصلاتون فى بيوتون خير لهن من صلاة الرجال فى بيوتهم» بولورغەدە. مەكەن. موغنى احتمالغە كورە خاتونلارنى مسجدلردن منع ايتوگە آرخىغە دىليلە قالمىدەر.

(۲) صحيح بخارى. ج ۱ ص ۸۴ و ج ۳ ص ۱۷۲.

(۳) المدونة. ج ۱ ص ۱۰۳.

مجموعه‌سی بولغان «المبسوط» ده بو اشك شریعت‌گه خلاف و منهی توگللگینی بلدره طورغان مسئله‌لر بار (۱). درست، سفیان ثوری برله عبدالله بن المبارک: «بزنك بو زمانه‌ده ایندی خاتونلارنك مسجدلرگه یورولری مکروه» دیپ سوییلر ایدی (۲) اما مونلارنك «مکروه» دیپودن مقصودلری «مکروه تنزیهی» ابکانلگی معلوم.

خلاصه: خاتونلرنی مسجدلردن منع ایتو حقنده مجتهدلر طرفندن منع بارلی بو کون‌گه قبر بزنك اوز قاشمزه ثابت بولمادی. اما منع ایتمه و حقنده یاشلرنی قارتلرنی، کچولکرنی و الوغلرنی آیرمی، خاصلامی روایت ایتوله طورغان حدیثلر کوب. بو حدیثلر نك بعضیلر نده «کیچلر ده منع ایتمه‌گز و بعضیلر نده «قارانغو و قتلر ده منع ایتمه‌گز» مضموننده ذکر قیلنسه ده بو اورنده ذکر ایتولگان حدیث شریفک مطلق بیان قیلنهدر. اگرده رسول الله نك مرادی قارت خاتونلرنی و قارتچقلرنی غنه منع ایتماو بولسه و بو حکم ده یاش خاتونلر و قزلر حقنده یورنلماو بولسه ایدی یکرمی یکرمی بیش قدر بولغان روایتلر نك هیچ بولماغانده برگزه سنده شوشی قید ذکر ایتلنور و بو درجه ده مسامل برله اوتولماز ایدی. حالبوکه عصر سعادنده و خلیفه‌لر زمانلرنك یاش و قارت خاتونلر هیچ استثنا سز مسجدلرگه یورگانلکلی معلوم. امام ترمذی رسول الله نك یاش قزلرغه قدر عید نمازینه چیقارغانلی حقنده حدیث روایت ایتهدر (۳).

هر حالده رسول الله و هرمتلو صحابه‌لردن روایت ایتولگان قاعده‌لرنی دستور العمل طونو، ادب و انصاف‌غه رعایت قیلو شرطی برله مسجدلرگه یورودن خاتونلرنی منع قیلو حقنده هیچ بر مجتهد و هیچ بر مقلدنك حقی بولماسه کیرهک، رسول الله دن ثابت بولغان عمللرنی، قرارلرنی خصوصاً عبادت ماده‌لرینی نسخ قیلو، اوز گرتو وظیفه‌سی بنده لرده یوقدر.

دعوا که قول عند قول محمد
فما آمن فی دینه کمخاطر.

یوناریدن بیرلی آکلانوب کیله طورغان بر نقطه‌نی بو اورنك آچیق ایتوب
بنه‌دن بر مرتبه ذکر قیلورغه لزوم بار:

- (۱) کتاب المبسوط للامام السرخسی. ج ۱ ص ۱۶۶.
- (۲) جامع ترمذی. ج ۱ ص ۷۱. بو خصوصه «الفتوحات البکیه» ده امیتلی بر بحث بار. ج ۱ ص ۷۴۱-۷۴۲.
- (۳) جامع ترمذی. ج ۱ ص ۷۰. بو حدیثنك مضمونی هیچ بخاری ده ده بار. ج ۲ ص ۸-۱۰.

خاتونلارنىڭ مسجدلىرىگە يۈرۈشلىرى ئاش و ضىافتلىرىگە، طوى و تماشىا ئورنى
يۈرۈشلىرى روشنىدە بېزەتۈپ، ئوزەتۈپ، كېيىنۈپ يامانۈپ خوشبۇيلىرىگە مانچى
تۈگۈل بىلىكە مسكىنلار درويشلىرى و عبادت قىلۇچىلار روشنىدە بولۇرغە، ايرى
قانشمازغە، اورنلار و صفلىرى آبروم هم دە قوللار بوزلار خصوصاً ساچلار اورنلار
بولۇرغە، الله حضورىنە بارۈپ مۇاجات قىلۇ خاطر دە طونلۇرغە تىو
بولۇلای بولماغاندە ايرلار طرفىدىن كىرەك منع بۇلسون و كىرەك بولما
خاتونلارنىڭ مسجدلىرىگە يۈرۈشلىرىدە مەنا يۇقى بىلىكە اويىدە اوفوللىرى ياد
والله اعلم بالصواب.

۲۵۹) لَا تَمْنَمْ الرَّحْمَةُ إِلَّا مِنْ شَقِيٍّ (۱)

ترجمەسى: «الله تعالى نىڭ رەھمىتى شەقىي آدمىلاردىن باشقىدەن سوورالماز:
«رەھمىتى» باشقىلارغە فائىدە كىتىرۈ وانلاردىن ضررىنى يىباررايچون طرەپى
عبارت بولغان بىر «صفت» در. سىزنىڭ مسعود بولۇڭىز ايچون طرەپى و
كىلۈوى احتمال طونولغان ضررلىرىنى يىبارو طوغروسىندە سەي قىلۇچى كى
سىزنىڭ حقكۇدە مەرحەمەتلىدىر. جەقىقتىكەن حال دە كىشىلەرگە مەرحەمەتلى بولۇ، بىندەل
اوز اوزلىرىنە مەرحەمەتلى بولۇلۇرندىن كىل، چۈنكى كىشىلەرگە بولغان مەرحەمەت
نتىجەسى بىندەلنىڭ اوزىنە قايتادىر. «ان احسنتم احسنتم لانفسكم» (بنى اسرائىل
اسلام دىنى، اجتماعى و اخلاق بىر دىن بولغانلىقتىن خلقى كوزاللىقىدە
مەرحەمەتلى و شەققەتلى بولۇ مسلمانلار ايچون لازم بىر وظيفە. شونىڭ ايچون بو
كىرەك، رسول الله، اسلام دىنى گۈزلىكلىدىن عبارت ايكانلىقىنى و گۈزلىك
سېپىدىن بىندەل، يوقارى درەجەلىرىگە مستحق بولۇچىلىرىنى بيان قىلدىر.

بعض عالەملار «صراط الدين انعمت عليهم» دىن مراد ھدايت و مراد
اھللىرى» دىيىپ تەفسىر ايتىمىشلىرىدۇر. اوشبو ھادىث شەرىفى مەرحەمەتلىك،
بولۇغە علامەت ايكانلىقىنى بىلدۈرىدۇر. مەرحەمەتلى بولۇ ھەقىقەتەن باشقىە ھادىثلىرىدە كۆ
بعضىلىرى بو اثر دە هم ذكر ايتىلدى.

۲۶۰) لَا حَكِيمَ إِلَّا ذُو عَشْرَةٍ وَلَا حَكِيمَ إِلَّا ذُو تَجَرِبَةٍ (۲)

ترجمەسى: «اوزىڭىزنىڭ آياغى تايۇب دە خەتەرلىرىگە توشكان كىشىلاردىن بىر

(۱) جامع ترمذى، ج ۲ ص ۱۴.

(۲) جامع ترمذى، ج ۲ ص ۲۴. احمد ابن حنبل مىسنى. ج ۳ ص ۶۹.

آدم، حليم (كشىلارنىڭ غىبلىرىنى بىردەلەۋچى) بولماز وتىرىپىلى كىشىلەردىن باشقا
آدم «حكىم» بولماز».

بۇ سۆزنىڭ درىست ايكانلىقىنى ھەر كىم اوز عقلى بىرلە بىلورگە تىيوشلى .
كوب خىلەرلەرگە توشۇچىلار و خطالىق بىرلە كوب ياكىلىش اشلىرىنى باشلىرىدىن
اوتكاروچىلار، كىشىلارنىڭ ياكىلىش اشلىرىنى كورگان وقتلىرىدە مەكەن قىز شوگا
بىر باغشى سەبب تابارغە تىرىشەلەر، «قايغو كورمى، يىگىت اير بولمى»، «اير،
يىقىلغان اورنىدىن قالقور» دىيىپ قوللىرىدىن كىلىگەن قىز كىشىلارنىڭ غىبلىرىنى
باشلەرلەر، مەجلىسدە سويلەۋچىلەرگە ايرىك بىرىمىلەر و بول قويوب طورمىلەر. دىيىدە
كوب مەاملە ايتكان، كوبنى كوروب دىنيانىڭ آپىسى وتوچىسىنى تاتىغان كوب
تىرىپىلى آدم «حكىم»در.

(۳۹۹) لَا حِمَى فِي الْإِسْلَامِ وَلَا مُنَاجَشَةً.

تىرىمەسى: «مەباح بىرد، مال بورتودىن مەنە قىلو، اوزىنىڭ آلو نىتى بولمى
طوروب، بىر مالغە بىھا آرتىرو اسلامدە يوقىر».

جاھلىت زىمانىدە عربلارنىڭ شىخلىرى وقىبلە باشلىقلىرى اگىردە بىرراورنى
خاىلاب آلورغە وباشقىلارنىڭ مەللىرى شول اورنىدە بورونى مەنە قىلورغە تەسەلەر
شول بىردە بىر بىيوك اورنغە مىندىرپ ات اولانالار، اوردرەلەر و ات تاوشى
ايشىتولمازلىك بولغان اورنىنى ھەر طرفىدىن بىلىگولەپ آلوب شول بىرنى اوزلىرىدە
ملك ايتەلەر وشونىدە «حمى» دىيىپ ايتىلار ايدى.

اسلام دىنى ايسە «مساوات» اصولىدە بىنا ايتولگانا. لىكىن خىلقلار
ايچون كىرەكلى بولغان بىرلارنىڭ باشلىقلىرىغە خاىلابلارنىڭ باشقىلارنىڭ حقلىرى
بىرلەر عادىتىنى ابطال قىلدى «حمى» فقط الله ورسولىدە گىنە خاىلاب بولوب قالدى .
مونىڭ مەناسى ايسە اگىردە خلىفەلىك حكومتى ايچون اورن كىرەكلى بولسە
موقت ايتوب حكومت اسمىدە آلوب طورغە يارى و حكومتىدىن بوشاوبىرلە كىرى
خلىقغە و اولىگى خالىدە قايتا (خلىق مەنفعىتىدە بولادر) دىگان سوزدر. امام بخارى
ابن جىئامەدىن رىۋايت ايتە طورغان «لا حمى الا لله ولسوله» (۱) حدىثىنىڭ مەفھومىدە
شارھلار سوزىدە كورە - اوشبودر.

سلىق عصرىدە «مساوات» قانونىنىڭ نى درجەدە اعتبار ايتولگانلىقى

خلیفه حضرت علیبنک بر یهودی برله فاضی شریح حضورنده حکم که طورغانلغی دلبیل بولسه کبرهك (۱).

بر مالنی اوزی آلور ایچون حق آرندرو، شریعت فاراونده ممنوع اش نوکل. اما اوزبنک آلو قصدی بولمی طوروب مجرد باشقه آلوچیلرنک آفچه لرینی کوبرهك چیقارتو ایچون آرندرودن اوشبو حدیثی برله رسول الله منع ایتدر. چونکه بواشده مال صانوچی غه فائیک بولسه ده آلوچی غه ضرر بولادر. ضرر ایتونک قهاختی، فائیده ایتو یاخشیلغینه کوره الوغرافدر.

(۲۱۲) لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ (۲)

ترجمه سی: «اسلامده، کشی که ضرر بیرو و بیرلگان ضرر برابرینه ضرر برله جزا قیلو درست نوکل».

بر کشی که کیمچیلک کینرو «ضرر» وشول کشینک موکا فارشولق ایتوب کیمچیلک کینرووی «ضرار» در. بر کشینک بله طوروب کیومینی یرتو یا که یازوینی بوزو «ضرر» بولسه نگی کشینک اوچ فایتارو ایچون مونک اوز کیومینی یرتووی، یازوینی بوزووی «ضرار» در. بو اشلرنک هر ایسکیسی ده (اسلام قاضیسی طرفندن حکم ایتولمگان مدتده) ممنوع اشلر (۳).

مشهور مجتهدلر زمانارنده بولماغان ومستلهسی ده فقه کتابلرنده ندوین ایتولمگان بیک کوب معامللر اوشبو حدیث همومینه کروب ممنوع بولورغه ممکن. بر کشی طرفندن تالیف ایتولگان اثرنی رخصتسز باصدروب صاتوب طوروب یا که معین عدد باصدرو حقنده مقاوله بولا طوروب شونی آرتق باصدرو و بر کشی کتابینک کلبشه سی برله فائیده له نو، حکومتلرنک آلتون وکوش اورنلرینه یوری طورغان یا که خصوصی شرکنلرنک سرمایه سندلرینی اشلر خلق آراسینه تاراتو، درس اوقونو وتعلیم قیلو برله شغللر نوچی آدملرنک درس وقتلرنده قوناق غه وباشقه اشلر آرتندن بورولری، نمازلر غه ومجلسلر که جبولغان خلقلری

(۱) بو سوز تاریخ کتابلرنده بولسه ده کتبخانه زده بولغان حدیث کتابلرنده مشهور اصللر ده کورلادی. درستلگی نی درجه ده در ۹.

(۲) سنن ابن ماجه ج ۲ ص ۳۱.

(۳) بو حدیثی محترم موسی افندی «قواعد فقهیه» اسمی اثرنده بر قدر مثاللر برله ایضاح قیلغان ایدی. ص ۲۰-۲۱.

کوتندروب طورو کبک نرسه ارده باشقه بر کشی گه مادی روشده ضرر کینرو بولغانلقدن اوشبو حدیث شریف برله منوعدر.

(۳۱۳) لَا طَاعَةَ لِمَخْلُوقٍ فِي مَعْصِيَةِ الْخَالِقِ (۱)

ترجمه سی: «الله تعالی گه گناه بولاچی اشد، هیچ کیم گه اطاعت قیلو یوق». الله تعالی گه گناه بولا طورغان اشد هیچ کیم گه حتی آنا و آناغده اطاعت قیلنماز. بو خصوصده امام ترمذی اوشبو حدیثنی روایت ایتهدر: «السمع والطاعة على المرأ المسلم فيما أحب وكره ما لم يؤمر به عصية فان امر به عصية فلا سمع عليه ولا طاعة» (۲). (گناه اش بولماغان مدنده امام (خلیفه) گه، آنا و آناغه اطاعت قیلو واجب، بو اش مسلمان کشینک وظیفه سیدر، کیرهك اول اشنی یارانسون و کیرهك یارانماسون، اما گناه اش حقنک اطاعت قیلو یوق» مضموننکدر. مملکتلر، اول و شهرلر ده اجتماعی و عمرانی مصلحتلر ایچون نوزولسگان قاعدهلر و قویولغان دستورلر گه اطاعت قیلو لازم اش ایکنلیگی معلوم. بر اورنده ی اورمان و ارمه منی کیسماز گه و بر بولونده یی پچاننی چابمازغه ذیب اتفاق یاصالغان و یا که نیندی گنه بز عام مصلحت حقنک قانون نوزولسگان بولسه آثا اطاعت قیلو، معروف گه اطاعت قیلودر. امام احمد ابن حنبل، علی رضی الله عنه دن: «انما الطاعة في المعروف» حدیثینی روایت ایتهدر (۳).

صوڭ عمرنده، رسول الله حضرتلری شام طرفینه باراچق عسکر گه یکر می یاشلارندن اوتنگان اسامه بن زیدنی باش قوماندان تعیین ایتکان ایدی. شول آراده رسول الله وفات ایتدی حضرت ابو بکر، خلیفه قوبلغاندن صوڭ مذکور عسکر اوزلرینک مقصود اورنلرینه یونه لک یلر، مهاجر و انصارنک شیطخلری شول یکر می یاشلک اسامه قول آستنده کیتدیلر و «اطاعت»نک نیچوک بولاچغینی عمللری برله اوزلرندن باشلر گه کورساندیلر و او گره تدبیلر.

«اطاعت» مسئله سی بیک الوغ و بیک اهمیتلی بر نرسه بولغانلقدن مونی بالا و قنده، انک اولسگی «تربیه» آراسنک او گره تو تیوش. بالا، سوز تنکلاماز قارشى ده بولماسون و قولده یوری طورغان جانسز قوزالغده اوخشاماسون. مونک ایچون بالالرنک «حقلق»غه اطاعت قیلورغه عادت ایتولری، حق برله حقسزاقنی.

(۱) احمد ابن حنبل مسند، ج ۵ ص ۶۶.

(۲) جامع ترمذی، ج ۱ ص ۲۰۳.

(۳) احمد ابن حنبل مسند، ج ۱ ص ۹۴.

آیره بلوراك عقل يورتولرى ومعا كنه قيله آلورلى لازم. حلقى غه اطاعت قیلورغه بلوچى بالانك گناه اشلرگه اطاعت قیلمازلىقى و بوزوق كشيلار سوزلرينه غارابده عقل طشنگ يورمازلكلى معلوم.

(۲۱۳) لَا عَقْرَ فِي الْإِسْلَامِ (۱).

ترجمه سی: «اسلام دینده قبرده مال بوغازلاو یوق».

جاهلیت وقتنده عربلر اولکلرنی حرملو و گویا آنک سلاست وقتندهغی ایزگولکلرینه مکافات اینو قصدی برله قبرلرینه باروب دوهلر، صغر و باشقه حیوانلر بوغازلیلر ایدی. اسلام شریعتی مسلمانلرنی شوشندی معاناز اشدن منع ایتدی. بو حدیث شریفده قبرلر حضورنده مال بوغازلانك درست توگل ایکانلیگینی بیان قیلدر.

قیلغان عمللرینك ثوابینی باشقه لرغه هبه قیلودن شریعت منع ایتمی. شول هبه قیلو سببلی هبه قیلنمش کشی که برر تورلی فائده بولاچمی یوقمی؟ مونى البته بلورگه امکان یوق. شولای بولسه ده بو اش اسلام دینی نظرنده ممنوع توگل. اوشبوکا کوره بر کشی اوزینك قیلغان عمللرینه، باشقه لرینه ده شریك ایتسه ثوابینی باغشلاسه یاغشی قیلغان بولور. مال صویوب فقیرلرنی آشاتسه وشونك ثوابینی برر بیلگولی اولکنك روحینه باغشلاسه ضرر یوق. اما کیهك فقیرلرگه اوله شو و کیردك باشقه چه قیلو فرضی برله اولك حضورینه و قبر اوستینه باروب مال بوغازلاو درست توگل. بو بردن جاهلیت عادتینی و اسلام دینی برله منع ایتولگان بر اشنی (سنت سیئه) احیا قیلو و ایکنچیدن مال بوغازلاو طغروسنك مذکور اولك مقصود ایتلوب طونلو سببلی «شرك» و «مما اهل به لغیر الله» دهب نهی کیلگان نرسه برله عمل قیلو بولادر. مقصود الله رضاعی ایچون بوغازلاو بولسه آتی قهرگه آلوب باررغه لزوم یوق، قهرگه ایتلوب بوغازلانغان نرسه نی خالص الله تعالی ایچون بوغازلانغان دیرگه بول کورلمی.

بلغار خرابه سنده گی قبرلرگه؛ خواجه لر ناولرینه، چیشمه لرگه، بهاء الدین نقشبند و خواجه احمد یسوی تربهلرینه، اورشاك بوینده جعفر ایشان، چیشمه

آولنده کاشانه و صنتاش قبرلارینه بأروب نذر قربانلار بـوغازلاولار و شول
قربانلار سببلی مذکور ذاتلر و اورنلرغه تقرب ایتولار یا که شول کشیلر و
اورنسلارنی الله برله اوز آرالرینه واسطه دیب بـلولار شریعت طرفندن منع
ایتولمگن عمللر، فساد و ضلالتلردر. موندی یوللر برله الله تعالی گه تقرب ایتو
رسول الله طرفندن اوگره تولمگانی یوق، صحابه لار و تابعینلردن، سلفی عالملرندن ده
کوچر امدادی- رسول الله دن کوچر امداد عمل و عبادتدن فائده و ثمره کوتو عبثدر.

ترسم نرسی بکعبه ای اعرابی
این ره که تو میروی بترکستان.

بزنگ موندی سوزلر-مز برله ایسندی خلقلر اوزلرینک
عادتلرینی تاشلامازلر، اوزلری اعتقاد ایتکان آدمارینک سوزلرینی بزنگ
سوزمز برله البته آلماشدرمازلر، اوزلری عالم و فاضل هم رسول الله ننگ وارثی
دیپ ظن ایتکان حرمتلی کشیلرینک مرادلرینه خلاف اورنده بزنگ اقلقللر-مزغه
اهمیت بیرمازلر. مونی بله-مز، شبهه-مز یوق. شولای بولسه ده بتون دنیاغه
نارالغان بو بوزو ققللرده فاتشمز یوق ایکانلرکنی بلدرو و اوزمزدن صوگ
کیلچک حرمتلو خلقلر-مز گه شکایت قیلو فصدی برله بو قدر سوزلر یازوب
اوتهمز.

(۲۱۵) لَا عَقْلَ كَالْتَدْبِيرِ وَلَا وَرَعَ كَالْحَقِّ وَلَا حَسَبَ كَحُسْنِ الْخُلُقِ (۱).

ترجمه سی: «تدبیر در چه سنده عقل یوق، اوصاللقدن طیبلو قدر تقوالق
یوق، گوزل خلق قدر فضیلت یوق».

اوزینی همده اوزینک وظیفه-مینى بلو و اوزینه تیوشلی اشلر برله شغال-نو،
اوز اوستینه توشه چک خدمتلر-گه حاضرله نوب طور و «تدبیر» در.
دنیا عمری و آدملرنک حیاتلری، بیک کوب یام (منزله - مرحله - استانسه)-
لردن عبارت بولغان اوزون بر سفرگه اوخشی. بو یاملرنک برنچینسی «بیشوک»
بولسه انک صوگقبیسی «قبر» در. بعض بر یاملر آراسنده یول باخشی و بعض
یاملر آراسنده غی یوللر بوزوق بولووی قییلندن عمر و حیات سفرنده گی بعض
بر وقتلر ضررسز و بعضیلری بیک بوزوق نرسه لر برله اوتهمز. شوشی بوزوق

یاملرده مشقنى آزاراق تارتور وممكن قدر راحتريك يورر ايچون آدم بالاسينك اوز اوزيني تانووي، اوز وظيفه سيني بلووي لازم. بو نرسه لرنك بردن بر يوللري گوزل خلقي بولو واللهغه تقوالق قيلودر.

تقوالقنى شعار وگوزل خلقينى اوزلرينه زينت ايتوب آلوجيلر هر اشلاريني بلوب وآكلاب اشلارلر، عمللري برابرينه مكافاتنى الله دن باشقه لردن كوتمازلر، فرصتلرني، وقتلرني اسراف قيلمازلر. شوشى اشلرنك «تدبير» و«عقل» ايكانلنگنده شبهه يوق.

ماللرني ودولتلرني اسراف ايتو بر مرتبه تدبير سزلك بولسه فرصتى، وقتنى اسراف ايتو ايسه اون مرتبه تدبير سزلكدر.

وقتنى، فرصتى اسراف قيلو قدر اوكنچلى اش يوق. هر بر بتكان نرسه ني ياكادن نابو ممكن بولغان حالده وقتنى نابو ممكن نوكل. اونوب كيتكان كونلره آرتده قالغان ساعتلر و دقيقه لر ايندى منگوگه اونديلر كيرو قايتمیلر. وقت، زمان وفرصتلر الله تعالى نك الوغ هبه لرندن بولغانلري ايچون آنلرني، صوكنندن اوكنورلك اورنلرغه صرف ايتو درست بولماز. اك الملى وحسرتلى سوز «ايندى وقت اوتدى!» مضمونده غي سوزدر.

گوزل خلق، اك الوغ فضيلت ايكانلنگنده شبهه يوق. لىكن بعض وقتده خلقلرنك گوزل وگوزل نوكللريني آبرو طوغروسنده بر آز مشكللك ظاهر بولادر. يالغان سويلو، اوغرلاو، خيانت ايتو كبك اشلر هر وقت بوزوق خلق امانت وصدق كبك نرسه لر هر وقت گوزل خلق بولسه لرده صبر، غيرت وحميت كبك اشلر طوغروسنده بعض وقت شبهه بولادر. بو نرسه لر «دوا» قىلندن بولوب تيوشلى اولچاولرينه ييتمگانده اثر سز اولچاولرندن آرتقان وقتده آغو بولورغه ممكن. شونك ايچون بو خلقلرنك دوا وآغو بولاچو، اولچاولريني بلو كيرك. موني بلور ايچون ياغشى نجر به لر، رسول الله وصحابه لرنك سیرتلىرى وعاذلريني ياغشى آكلو بينه در.

(۲۱۶) لَا كَبِيرَةَ مَعَ الْإِسْتِغْفَارِ وَلَا صَغِيرَةَ مَعَ الْإِصْرَارِ.

ترجمه سی: «توبه قىلنوب تورلغانده گناه كبره ودا ئىچىلق قىلوب تورلغانده گناه صغیره يوقدر».

گناهلرنك الوغارى وكچوكلرى بار. ايكانلنگى قرآن كريم و حدیثلردن

معلوم. (۵۱ نچى حديث) لىكن قايسى گناھلار الوغ و قايسى گناھلار كچوك ايكانلىكى حقنە علم اھللىرى آراسىندە نزاع و مخالفت بىبار. بو نزاعنى اوشبو مادەلەرگە جىبارغە مەكەن:

(۱) بىتون شرىعتلار قاشىندە حرام سانالغان نرسە الوغ گناھ بولوب آندىن باشقىلارنى كچوك گناھلار.

(۲) اللہ تەالى گە اشانو بوللارنى بىكىلى طورغان نرسەلر الوغ گناھ و آندىن باشقىلارنى كچوك گناھ.

(۳) ماللارنى، نەنلرنى تلى ايتوگە سەبب بولغان گناھلار الوغ، باشقىلارنى كچوك.
(۴) ھەر گناھ اوزىدىن كچوك گە كورە الوغ و اوزىدىن الوغ غە كورە كچوك.
(۵) قايسى گناھنىڭ الوغ و قايسى گناھنىڭ كچوك ايكانلىكى معلوم توگل بىلكە قدر كىچەسى قىيلىندىن مەيەم.

(۶) اللہ تەالى نەي قىلغان گناھلارنىڭ ھەر بىرى الوغ و آندىن باشقىلارنى كچوك.
(۷) دىيادە خەد و آخرتدە تەمۇغ بىرلە جزا بولماقنى خەبىر بىرلىگان گناھلار الوغ و آندىن باشقىلارنى كچوكدر (۱).

اوشبو تەرىفلرنىڭ بعضىرىنە كورە الوغ گناھ ىدى و بعضىلارنىە كورە اون ىدى و بعضى بىرلرىنە كورە توقساندىن آرتقى بولادىر.

ھەر حالدە اللہ تەالى گە شەرك فاتو، آنا و آنانى رىنجىتو، خەقسىز ىردە كىشى ئولدىرو، يالغان آند ايتو، ىتىم خەقىنى آشاو، خەقىنى خاتونلارنى زنا بىرلە تەھمت قىلو، زنا ايتو، اسراف قىلو، ايسرنكىچ اىچو، اللہ رەھمىتىدىن امىدىسىز بولو، اوز بالاسىنى «مىندىن توگل» دىيپ انكار قىلو، فرض نەمازنى اوقوماو، مەسلەملەرنىڭ غەزەپلىرىنە تىيو، نەيەت قىلو بىك نرسەلەرنىڭ الوغ گناھلاردىن بولۇپ تۇرۇپتۇ. اوشبو خەدىت گە كورە توبە ايتو سەببى، «شەرك» دىن باشقىە بولغان الوغ گناھلار، الوغ گناھلىقتىن چىقالر و دائىمچىلىق قىلو سەببىدىن كچوك گناھلار دە الوغ گناھ بولالار. اصل ذاتىدە كچوك بولسەدە آدم بالاسى شول گناھنى قىلورغە دايمەچىلىق ايتە باشلاسىە آنىڭ گناھ ايكانلىقىنى فەكرلى آلەمى و آنى قىلورغە وجدانى غەزەپلەنمى بىلكە شول اشنى اوزىنە عادت ايتوب آلا دروشونىڭ بىرلە لىتەلەنە، مەنە ايتوچىلەرگە قولاق سالەمى و نەيەت قىلوچىلارنى سەوۋەتلىر. شوشى حاللار سەببى كچوك گناھلار اولوغ گناھلار جەملەسىنە كىرەلر.

اخلاق عالملى سوزلر ينه كوره «گناه» دن صافلانماوده اوشبو ضررلار بار: (۱) گناه اش، شاعر نك: «وكأس شرمت على لبد و آخرى تدأويت منها بها» ديگان سوز ينه موافق ايكنچى بر تورلى گناهغه توشوگه سبب بولا. (۲) الله تعالى گه قايتو و آنگا محبت ايتو يوللرى ضعيفله نه. (۳) كوكل شوگا اوگر دنه، قباحت اش صانامى باشلى.

(۲۱۷) لَا يَبِيعُ الرَّجُلُ عَلَى بَيْعِ أَخِيهِ وَلَا يَخْطُبُ عَلَى خِطْبَةِ أَخِيهِ إِلَّا أَنْ يَأْذَنَ لَهُ (۱).

ترجمه سى: «نرسه ساتوب آلفان وقتده هيچ كيم اوز ينيك قارنداشى آراسينه كر ماسون و هيچ كيم قارنداشى كېلشكان خاتون قزغه ياوچى يبار ماسون! مگر قارنداشى اذن فيلسه اول وقتده ضرر يوق».

بر كشى بر نرسه ساتولا شوب، قيمتى حقده كېلشوب طور غانلرى وقتده حق آرندروب آلو، اوشنداق نكاح طوغروسنده برر تورلى وعدهل شوب طور- غانلرى وقتده آراغه كرو و فائز اقدر. اول كېلشوچى آدمدن اذن آلورغه ياكه آنلر نك اوزلشوار ينى كوتارگه تېوشلى.

(۲۱۸) لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجَرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ يَلْتَقِيَانِ فَيَصُدُّ هَذَا وَيَصُدُّ هَذَا وَخَيْرُهُمَا الَّذِي يَبْدَأُ بِالسَّلَامِ (۲).

ترجمه سى: «مسلمان كشينك، اوز ينيك قارنداشندن كېلشوب اوچ كوندن آرتق طور ووى حلال نوگل. مونلر اوچراشالرده كېلشولرى سببلى مونسى اوز يينه قاراب، تگيىسى اوز يينه قاراب كيتهلر. موندى كشيلىر نك الك ياخشيلرى باشلاب سلام بيرگاني بولور».

ايكى مسلمان آراسنده بنده چيلك برله آچو و اوپكه چيىغان بولسه اوچ كون گه قدر كېلشوب طور و ايچون عذاب و جزا يوق. چونكه انسانلر نك آچولرى كېلووى طبيعى. ليكن شول آچونى اوچ كون ايچنده بئرو ويا ئادىن اولىگى كېك مناسبتنى قايتارو لازمدر. امام احمد بو خصوصده «اوچ كوندن

(۱) صحيح مسلم، ج ۱ ص ۳۹۹.

(۲) صحيح بخارى، ج ۷ ص ۱۲۸. صحيح مسلم، ج ۲ ص ۲۷۹ لفظلر «بخارى» نقى.

آرتق هجرت ايتشوب طور وچىلر حق سزلق قىل-وچىلردن بولورلر، اڭ اول مرتبه سلام بىروچىنڭ هلامىنى ايكنچىسى قايتار ماسه آنڭ سلامنى فرشتهلر قايتارلر، اگرده اوشبو هجرت ايتشكان حالده وفات بولسهلر، جنتده برگه چولمازلر» مضموننده حديث روايت ايتهدر(۱).

مسلمانلر آراسنده اتفاق، محبت و انعامدانڭ لازم ايكانلىگينه اوشبو حديث شريف آچىق دليل بولسه كيرهك. اجتماعى عالملر، اوزىنڭ دندن اوتىمگان «هجر» نڭ دوستلق و الفت نغوغه فائدهسى بار ايكانلىگى ده دعوى ايتهلر. بر عرب شاعرى ده بو طوغروده:

إذا لم يكن فى الحب «هجر» ولا قلى
فأين حلاوات الرسائل والكتب

دبب اوز مسلكينه كوره بر فلسفه سويليدر.

(۲۱۹) لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ نَمَامٌ (۲).

ترجمهسى: «سوز يورتوچى كشى جنت گه كرمان».

اسلام فاشنده سوز يورتو بىك ضررلى والوغ گناهلردن صانالا. عادتده سوز يورتو وسعايت قىلو برله نىسلرى صاف بولوب يىتمگان كشىلر شغللنهلر. «لا يَنَامُ عَلَى النَّاسِ إِلَّا وَلَدٌ بَغَى» سوزى سلفلردن مأثوردر. (مضمونى: نسبى شىبهلى بولماغان آدم، كشىلر آراسنده سوز يورتماز، ديمكدر).

سوز يورتو وسعايت قىلو سببلى بىك كوب عيبىسز كشىلر مرتبهلردن عزل ايتولهلر، خلق كوزندن توشهلر، آبرويلرندن آيرلالر، وطنلرندن سورلهلر، دولت و بايلىقلرندن محروم بولالار، خصوصى و عمومى اشلرندن طوقتالالار، عائلهلرندن و عزيز بالالارندن، بلش تانوشلرندن برانلاشالار، علمى اثرلر و دىنى يازولر ضائع بولا، اوقو اورنلرى يابولوب شاگردلر علم تحصيل ايتو والله اسمىنى اوگره نودن محروم قالالار. الله تعالى نىماللرى اوچماغغه كرتماسه برده عجب توگل.

دشمنلىغ سبب و قزدرو بولغانلىقدن «نميهت» گه «اوطون» اسمى بيرهلر. اوطون، اوت يانوغه سبب بولوى قىيلندن «نميهت» ده انسانلر آراسنده دشمنلىق

(۱) احمد ابن حنبل مستدى. ج ۳ ص ۲۰.

(۲) صحيح مسلم. ج ۱ ص ۴۱.

يانوودورلهوگه سبب بولادر. تفسير عالملرينك بعضيلرى «وامرأته حمالة العطب»
تفسيرنده: «ابو لهب خانونى ام جميل سوز يوروتهدرايدى، شونك ايچون قرآن
كريمده - حمالة العطب - ديب تعريف قىلندى» ديلر. موكا كوره آيتنك مضمونى:
«ابو لهب يالقونلى اوتغه كرر، اوطون ناشوچى (سوز يورتوچى) خانونى ده
برگه كرر» ديك بولادر.

(۲۲۵) لَا يَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ حَتَّى يَأْتِيَهِمْ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ
ظَاهِرُونَ^(۱).

ترجمهسى: «امتىدىن بر طائفه حلق اوزرنده بولولر والله تعالى نك امرى
(دنيا خراب بولوو قىامت كوني) كىلگانگه قدر شول حاللارنده دوام قىلورلر».
مسلمانلار اوستلرينه آور كونلر وفلاكتلر كبلهچكى حقنده حدىثلر كؤب.
شونك برله برابر اسلام دينى سلامت طور اچى و مسلمانلردن بر طائفه هر عصرده
بولوب حلقى غه و اسلام دينينه خدمت ايتيهچكلرى حقنده ده حدىثلر بار. موند
ذكر ايتولگان حدىث شريف ده شول جمله دندر. بتون دينلرگه ظاهر بولاچق بر
«دين» گه تابع خلفلر آراسنده هر وقتده بر طائفه نك حلقده دوام ايتوب
طور اچى طبعيدلر. «هوالى ارسل رسوله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين
كل وكفى بالله شهيدا» (فتح، ۲۸).

اسلام دينينك ظاهر بولووى عقل غه ده موافقدلر. شيخ جمال الدين الافغانى
حضرتلرينك «ردالدهرين» اسملى رساله سنده سويلگان بر بحثى اوشبو
اورنده غى سوزلر مزگه مناسب بولغانلغىدن اقتباس قىلوب و بعض بر نرسه لرده
قوشوب بو برده كوچرهمز:
ملتلر نك كوتارلورلرينه، كائنات سز لرينه، مطلع بولولرينه، دنيا و آخرت
سعادتينه ابرشولرينه بولغان شرطلر نك هر برى اسلام ديننده موجوددلر. اوشبو
شرطلر نك بعضيلرى موندلر:

(۱) عقل نك خرافه هم وهم كرلرندن پاك بولووى. چونكه وهم برله خرافه،
عقل برله حقيقت آراسنده پرده بولوب طورا، شول سببلى عقل برله حقيقت بر
برينه كورلميلر. مونك اوستينه، خرافه هم وهم برله پرده لهننگان عقل، اوز
وظيفه سىنى اشلى آلمى بلكه هر تورلى وهملر و هر تورلى ظنلر غه اشانادر.

موندی کشیلر، قورقو و ترددلنو، هر نرسه دن شېهله نو برله مبتلا بولار. سفر گه چيقغان وقتلار نده يوللری آرقلى بر نرسه اوتوب کيتو ياکه فارغا و صايقان کبک قوش تاوشی ايشتلو، تن تارتو و توش کورودن شوملانو چيلر و شیکله نوب يور و چيلر شوشندی عقللری پرده له نگان کشیلر در. اسلامنک بتون اساسی ايسه «عقل»نی او هام و خرافاتدن صافلا و هر سوزنی آکا خطاب ايتوب سويله بدن عبارتدر. اسلام دینی «عقل»نی «توحيد» نوری برله نورلاندر، کائناتده تصرف ايتوچی يالکيز الله تعالی اوزی گنه ايکانشگینی اعلام ايتهدر.

(۲) کمالات تحصيل قیلو. کمالات تحصيل ايتو همده ملتنگ هر بر فردی اوزینی مستعد صاناو و قولندن اش کیله ديب بلو، «الله تله سه، باشم عرش گه نره لگانچی کونار له م» ديب يورو و شوکا اشانو همده طرشو، ملتنگ سعادتلرينه سبب ايکانشگنده نزاع يوق. شوشندی ملتنگه دنيا ده مسعود بولار، راحت کون کوروب ير بوزينه غواجه لق ايتهلر. اما کمالات تحصيل قیلور غه هوس ايتمگان و اوز اوزلرينه حسن ظن قيلمagan، بلکه «بزننگ قولدن کیلمی، اول اشنی بزننگ خالقهم اشلی آلمی» ديب يورگان قولمر شوشی فکرلری وعقيللريننگ ناثيری برله کوندن کون توبان کيتهلر، بر کيمه چيلکدن ايکنه چيسينه نوشه بارالر. اسلام دینی اوزیننگ اتباعلرينی کمالات گه دعوت ايته، علم و معرفت تحصيل قیلو برله بيوره، بتون ير يوزی انسانلر منفعتی ايچون يارانلغانلقدن خبر بيهر، هر کيم سعی قیلور غه نبوشلی ايکانشگینی اعلام ايتهدر.

(۳) اعتقاد درست بولو. ملتنگ سعادتلرينه سبب بولغان نرسه لرنگ بری اعتقاد درست بولودر. اعتقادلر، ظن و تخمينلر گه، آنا بابالردن آنا ايلردن قالغان سوزلر گه، دليلسز نرسه لر گه توگل بلکه درست حجتلر گه بنا قیلنور غه و هر بر عقیده ننگ برهانی اوزی برله بر لکده طور غه نبوشلی. شوشی وقتلغنه «عقل» اوز اشینی اشلوچی و اوز وظیفه سی باشنده طور وچی بولور. کشیلر گه ايهه روب، ظن و تخمينلر گه بنا قیلوب اعتقاد ايتوچيلرننگ عقللری بوش واشسز قالور. اشسز عقل برله باشسز آدم آراسنده آيرما بولماز. اسلام دینی ايسه بو نقطه غه همه نرسه دن آرتق اهميت بير گانلگی معلوم. اسلام دینی، دليلسز اعتقاد ايتوچيلرنی، ظن و تخمينلر گه ايهه روچيلرنی توبيخ و تقييع ايته آنلرنی حيوان مرتبه سنده کوره بر شرعی حکم بيان ايتکان وقتنده آنندن مقصود نيینی نرسه ايکانشگینی آکلا نوب اوتهدر.

(۴) عقیدەلەر، ادبلىر حکم و ھەر تورلى عمللر خىلقلارنىڭ مصلحتلىرىنى مۇۋاپىق بولۇپ، ئىسلام شەرىئىتىدە بولغان ھەملەر، ادب و عمللر دۇنيا بوزىدە بولغان خىلقلارنىڭ مەشىقلىرىنى مۇۋاپىق ئايدىلىشىشى كېلىك مەلۇم. ئندە بولغان ھەملەرنىڭ خىلاصەسى ئىسە دىن ھەم نەفسىنى، عقل و عرضىنى، مال و جاننى ساقلايدىن عبارت. ئاگرىدە ئىسلام دىنىيىنى بىر بوزۇق نەرسە يا كە مصلحتكە خىلاف بىر ئىش نەسب ئىتولۇپ، ئورغان بولسە ئول نەرسە قەلى سورتىدە ئىسلام دىنىدىن بولماز. ئاگرىدە شۇندى بىر ئىش ئىسلام ئالىملىرىنى ئىسناد قىلىنىسە ئاننىڭ ئىچىن ئىسلام دىنى مەسئۇل ئولتۇرماز.

(۵) ئىلىمنىڭ دىنىلى، ئىلم و مەرىفەتلى بولۇپ، ئىچىن ئىشۇچى بىر ئائىلەنىڭ بولۇپ ئورۇنى و بىر ئائىلەنىڭ ھەر تورلى مەنەلىرىگە ئىتقات ئىتتى بىر ئولتۇرە دوام قىلىۋىدىر. شۇندى بىر ئائىلە بولۇپ، ئىلىمنىڭ سەئادىتىنى سەبب ئايدىلىشىشى مەلۇم. چۈنكى ئول ھەر ۋەقت يول باشچىلىق ئىتوب ئورۇنلار، ياخشى و يامان اخلاقلىر ھەققىدە مەلۇمات بېرىپ يامانلىرىدىن نەزەل ئىدرارلار و ياخشىلىرىنى تەرىپ قىلىۋالار. خىلقلار ئىسە ئاخىر كىرەكلىرى ھەققىدە دۇنيا كىرەكلىرى ھەققىدە تەرس ئالۇرغە، ئاگرىدە ئولگە مەتاجلاردر. «مەم» بولماغاندە خىلقلار، بىر دىنلىرىنى كىملىرىدىن ئالىسۇنلار؟ ئارالرىدە ئىلىمنىڭ خىلقلارنى ئىدەل ئىتوب، نەفسلىرىنى تەزكىيە قىلىپ ئورۇنچى مەلۇم بولماسە، ئولنى ۋەقت بىلۇپ شىبۇن مەملىكەت قىلە باشلار و ئازغۇنلىق كىزىنى غەرق ئىتەر. بىر ئىش ئىلىمنىڭ سەئادىتىنى ئولگە بىلەك شەقەتتىنى سەبب ئايدىلىشىشى مەلۇم. شۇنىڭ ئىچىن، ئىلى ئىچىدە مەلۇم بىر ئىلى بىلۇرۇپ، مەنكەرلەردىن ئىلى قىلىپ، دىنلىرىنى ئاگرىدە ئىتوب، دىنلىرىنى بىلۇرۇپ، ئىلم و مەرىفەت ئولۇرۇشىدە يول باشچىلىق ئىتوب ئورۇنچى بىر ئائىلەنىڭ بولۇشى لازىم. شۇنى ئىش ئىسە ئىسلام دىنىنىڭ رەئىسلىرىدىن بىر رەئىس.

ہو اوروندہ ذکر ایتولسگان حدیث شریفہ کی «طائفہ» دن مقصود، اوشہو اوروندہ ذکر ایتولسگان «طائفہ» ہولووی ممکن۔ اسلام ملتی، زمان و محیط تاثیر برلہ، فی قدر نادانلق غہ نوشسہ و زبونلک برلہ مبتلا ہواسہدہ، حلق اوزرندہ ثابت ہولوب طور وچی، ملت گہ یول باشچیلقی قیلوچی ہر طائفہ ہمیشہ دوام ایتوب کیلسہ کیرہک۔ ہو طائفہ، قرآن و حدیث اہلاری ہولاجفی اوز اوزندن معلوم (۱۲۰نچی حدیث)۔

(۲۲۱) لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ وَلَا يُسْرِقُ حِينَ يُسْرِقُ وَهُوَ مُؤْمِنٌ وَلَا يَشْرَبُ حِينَ يَشْرَبُهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ وَالتَّوْبَةُ مَعْرُوضَةٌ بَعْدَ (۱).

ترجمه سی: «زنا فیلوچی کشی شول اشنی مؤمن بولوب قیلماز. اوغرلاوچی کشی، شول اشنی مؤمن بولوب اشلهماز. ایسرتکچ ایچوچی کشی، مؤمن بولوب ایچماز. (لیکن) بو اشلرنی فیلوچی لرغه توبه ایشگی ده یابق توگلدنر».

دنپاده بولغان بوز و فلق و اخلاق سزلقنک آنالری اوشبو اوج نرسه ایکانلگی معلوم. مونلر سببندن نسل و نسبلر بوزولا، امینک یوغالا، عقل نعمتی هلاک بولادر. بو نرسه لر ناک منموم اشلر ایکانلگی نه اخلاق عالملری اتفاق ایتمشلردن. بو نرسه لر اسلام دینی فاشنده الوغ گناهلردن بولوب هلال گه صانالوب اشلنگان وقتده آدملردن ایمان اوزی چیقاراما گناه ایکانلک لرینی بله طوروب نفسنی بیگه آلماقانلق سببندن مبتلا بولسه لر اول وقتده ایمان اوزی توکل بلسکه نوری غنه چیقار. هر ایکی حالده توبه سی ا کرده چن توبه بولسه مقبولدر. (توبه ایشگی آچقدنر).

اوغرلاو حقنده بو زمان حکومتلرینک نظاملری و نظارنلری قانیغ و دقتلی بولسه ده باشقه لرغه ضرر کیترماو شرطی برله ایچو وزنا فیلو کبک اشلرنی حاضرگی نظاملر قانیغ صورتده منع ایتمیلر. بو اشلر و شونلر قبیله نندن بولغان فسقلار حقنده خلقلر، اوز اختیارلری برله یوریلر و اوز وجدانلرینه کوره حرکت ایتلر. کشینک اوز دینی و اوز عقلی، اوز انصافی و اوز وجدانی مانع بولماسه باشقه نرسه مانع بولمی. زنا ایچون مخصوص یورتلر آچلورغه رخصت بیرله و شونده طور و چیلر طبیلر نظارتنده طوتولادر. حیاهم وفاردن نصیب لری بولماغان خاتونلر ایرلر، صانلق حیوانلر اوزنلر نده یوریلر. آرزون کشیلر هیچ کیمدن تارتلمی و قزارمی اوزلرینک آرزو نلقلری برله مافتانالر، سفاهتلرینی آشکار سویلیرلر. ایندی بو زمانده «عفت» سوزی، مسماسی بولماغان و مصداقی نابولماغان بر صفت حکمینه کروب بارادر. الله تعالی یاردم بیرماسه، بنده ناک اوز دینی و اوز عقلی صافلاماسه، اوشبو بوز و فلق لرغه غرق بولورغه انسانلرنک یوللری آچیق. بلسکه بو اشلر گه زمان باشقارو و معیشت اوز گرو لرنک ده کوب داخلی باردر. بورونقی خلقلرنی «فرشته لر ایدی» و بورونقی زمان و بورونقی

شەرلرنى «جنت فردوس» و «دارسلام ايدى» ديمەن، شۇنىڭ بىرلە بىر ابر اولىگى
 زىمان بىرلە ھازىرگى زىمان آراسىدەغى فرق بىك زور بولغانلىقىنى دعوى ايتەن.
 سفاھت گە مېنلا بولغان قوملارنىڭ ھەر بىرى مەقرۇس بولدىلار ھەر بىرى
 الوغ فلاكتلارگە اوچراپ كېلىدىلار. كىلدانىلار، آشورلار، رومالولار،
 يونانلار ۋاڭ سوڭىندە غەزىلەر اوشبو يولدا قىرمان بولغانلار ايدى. اما بو
 يىكرىمىچى عصر مەدەنىتى موڭا قارشو طورا آلورمى يوقسە سىلقرى يولدىن
 انقراضغە سىر قىلورمى؟ مونى بىلمەن. بىلگەن نرسەمىز شولدىر كە مىسلمانلار
 موندى فەسلىردىن طىيىلورغە، عقللارنى و انصافلارنى ھاكم قىلورغە، سفاھتەن،
 فسق و فېجورلارن يراق طورغە ئېوشىلىلار. سفاھتەن ئانت، فسق و فاجىرىلىككە خىرلى
 اش بولماز. شەھوت گە بىرلارنىڭ نەتىجەسى بىرگەنە اوكتو توڭل بىلىكە بىك كۆپ
 اوكتولردىن عبارت بولور.

زىنا بىرلە ايسىرىكچ فاش بولو، دىن ضەيفەلە نووينىڭ اياڭ كۆچلى دىللىرىدىن
 بىرىدۇر. زىنا فاش بولۇشنىڭ زور غاملىرى ايرلار ايكالىگەن، شېبە يوق. مونلار
 ھەقىقە خاتونلارنى آزىرلاردا سوڭىندىن بىتون غەيىنى خاتونلار اوستلارنى تاشلىلار.
 بەزى بىر كىشىلارنىڭ، اوز خاتونلارنى چاپان آستلاردا بورتوبدە اوزلار سفاھت
 عالمىدە كۆن كىچىرولرى رىوايت ايتولە. احتمال مونلار اوزلار باشقە خاتونلارنى
 آزىرلاردا اوز خاتونلارنىڭ غەت بىرلە طور اچقىلارنى ظن ايتە طورغانلاردۇر.
 لىكىن خاتونلارنى غەيىف ايتە و بوز و قاندىن صافلى طورغان نرسە چاپان توڭل،
 شالھەم توڭل بىلىكە تەربىيە و عقل، دىن ھەم انصاف مونلار اوستىنەدە ايرلارنىڭ اوزلارنىڭ
 غەيىف بولۇلار. اوزلار غەيىف بولماغان و كىشى غەيىف بولۇلار. شۇنىڭ ايتىپ بولاسە
 ايرلارنىڭ خاتونلاردا غەت بولو ايكى مەھالنىڭ بىرىدۇر. شۇنىڭ ايتىپ بولاسە
 كىرەك رسول الله «دفعوا نساءكم» دېمەشكەن. اوزنىڭ نىيىدى ھەم قىلىشەك
 آنىڭ جىزاسىدە شول تۈسلى بولغان كۆرۈش، نى ساچمەشەك شۇنى اورۇش.
 كىشىلەر ضررىنە سىن نىيىدى خىلەر قۇ، سالى، كىشىلاردا سىنىڭ ضررگە شۇندى
 خىلە قورۇلار. بوز و قان قىلور ايتىپ كىشى خاتونى نىيىدى يوللار تاپسە سىنىڭ
 خاتونىڭدە شۇندى يوللار تاپار. خىلارنى آلداتۇچىلار، اوزلارنىڭ آلداتۇلۇرىدىن
 و باشقىلارنىڭ غەيىف بولۇشنى پىچراتۇچىلار اوز غەيىفلىرىنىڭ پىچرانووندىن امىن
 بولماسونلار! ...

زىنا، شرع جەھەتتىن گەنە توڭل بىلىكە طب جەھەتتىن دە مەنوعىدۇر. ايسىرىكچ

ایچوده شولای. اوشبو حدیث شریف شرحینی یازغان وقتیزده زمانمز طبیبلرندن بری طرفندن یازلغان بر اثرنڭ اوشبو خصوصده بولغان بر بابینی اوقوب چیققد. خرسیتیان مذهبنه تابع بولغان و آمریقاده اڭ مشهور طب مدرسه سنده تحصیل فیلغان بو طبیب، شهوت گه بیرلو وتناسل اعضالرینی فوتور تودن شول قدر قورقادر، بو اشنڭ طب چهتندن بولغان ضررلرینی صانی و کورسه تهرکه اسلام دیننده بولغان وصیتلر ونصیحتلرنڭ حکمتلرینه واورنلی ایسکانلرینه تعجب ایتمی کیتو ممکن توگل.

مذکور طبیب، اوشبو ضررلی نرسه دن صافلانو حقنده تویاندگی نصیحتلرینی یازادر:

«یاشلرنی آرزون کشیلر گه قاتناشدرما کز، عشق و محبت حقنده یازلغان رومانلرینی اوقوتما کز، ادبسن ویاتسن نرسه لر کورسانوله طورغان تسانرلر و کینومانوغرافلرغه بیارمه کز، ادبلی ضعیف بولغان یاکه اوز اوزلرینی طوتا آلمی طورغان یکیتلر گه قزلرینی قاتناشدروب یوروتمه کز، بالالر کز حقنده کشیلر نڭ: وحشی بولوب اوسه، کشی گه قاتناشه بلمی، سویله شه آلمی، اوزینی کورسه تور گه فولندن کیلمی» دیب سویله ولری، بالالر کز نڭ بوزولوب آرزونلارنوب کیتولرینه کوره اون مرتبه، بوز مرتبه یاخشیدر، اشسن وشغلسن باتولرینه ایرک بیرمه کز، وقتی ییتو برله مشر دوع صورت برله اویله ندر کز!.

بو نصیحتلر گه شرحلر و تفسیرلر یازارغه حاجت یوق. هر بری اسلام دینی طرفندن قیلنوب کیلگان نرسه لر در.

«توبه سی، مقبول» و «توبه ایشگی آچیق» دیگان سوزلرنڭ معناسی: «اخلاص برله قیلنغان توبه نی الله تعالی اوزینڭ لطفی و مرحمتی برله قبول ایثار» دیگان سوزدر. یوقسه الله تعالی هیچ بر اشنی قیلورغه مجبور توگل. خطا اشدن بتونلای صافلانو، صوکندن توبه قیلورغه کوره یاخشیراق.

(۲۲۴) لَا يَشْرَبَنَّ أَحَدٌ مِنْكُمْ قَائِمًا فَمِنْ نَسِيٍّ مِنْكُمْ فُلَيْسَتْ قِيٌّ (۱).

ترجمه سی: «سز نڭ هیچ بر کز آیاق اوستنده بولغان حالده ایچماسون، اگرده اونوتو سبیلی برر کشی شوشی اشنی اشله سه، قوسارغه طریشسون!». بله طوروب اشله گان کشی گه ده شوشی حکمدر. «قوسارغه طریشو» برله امر ایتمو، شوشی اشنڭ تیوشسنز ایکانلگینی بلدرو ایچون گنه در.

مشهور عالمر دن ابن حزم، اوشبو حدیثنڭ ظاهرندن استدلال قیلوب
 صو (چای و قهوه کبک باشقه مباح نرسه لر) نی آیاق اوزره ایچو حرام دیب دعوا
 قیلدر (۱). اما جمهور، حرام توگل طرفنده بولوب بو اورنده ذکر ایتولگان
 حدیث تنزیه واولی بر عملنی بیان ایتو بابندن دیلر. امام محمد «الموطا» ده
 عائشه، سعد بن ابی وقاص آیاق اوزرنده ایچوده ضرر کورمیلر، عمر بن
 الخطاب و عثمان بن عفان همده علی بن ابی طالب آیاق اوستنده ایچهلر ایدی،
 بز اوزمز آیاق اوزره ایچونی شریعت گه خلاف کورمیمز، ابو حنیفه هم بز نڭ
 فقیهلر مز اوشبو فکرده در «دی (۲).

ابن عباس نڭ: «شرب النبی صلی الله علیه وسلم فائما من زمزم» (رسول
 الله، زمزم صوبینی آیاق اوستونده ایچدی) دیگان سوزی (۳)، حضرت علی نڭ
 آیاق اوستنده صو ایچکانی صوکنده: «ان ناسا بکره احدهم ان یشرّب وهو
 قائم وانی رأیت النبی صلی الله علیه وسلم فعل کما رأیتهمونی فعلت» (بعض بر
 کشیلر آیاق اوزره ایچونی مکروه کورهلر، هالبوکه مین رسول الله نڭ مینم
 روشیده آیاق اوزرنده ایچکانینی کوردم) دیبوی (۴) همده ابن عمر نڭ
 «کذا نأکل علی عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم ونحن نمشی ونشرّب ونحن قیام» (بز
 رسول الله زماننڭ آیاق اوزرنڭ آشی وایچه در ایدک) دیب سویلهوی (۵) همده بر
 صحابه نڭ: «رأیت رسول الله صلی الله علیه وسلم یصلی ینقتل عن یمینه وعن
 شماله ورأیته یصلی حافیا ومنتعلا ورأیته یشرّب فائما وقاعد» دیب حدیث کوچرووی
 (۶) جمهور مذهبینی درستلیدر.

خلاصه: آیاق اوزره ایچودن منع ایتکان حدیثلرده ودرستلکنی بلدره
 طورغان روایتلرده بار. اوشبوایکی طرف دایملرینی نیکشرگان صوڭ جمهور:
 «آیاق اوستنده آشاو وایچو شریعت فاشنده درست، بو اشنی اشلوچی گناهلی
 بولمی، اما صافلانو یاخشی» دیلر. موڭا کوره درستلک و منع ایتو حقنده بولغان
 حدیثلر نڭ هر بری اوز اورننده بولادر.

(۱) فتح الباری. ج ۱۰ ص ۶۷.

(۲) موطأ محمد. ص ۳۷۳.

(۳) صحیح بخاری. ج ۶ ص ۲۴۸.

(۴) صحیح بخاری. ج ۶ ص ۲۴۸.

(۵) جامع ترمذی. ج ۲ ص ۱۰.

(۶) احمد ابن حنبل. مسندی. ج ۲ ص ۱۷۴.

«صوفور ایچهك ششوگه سبیلردن بری، آیاق اوزرنده آشاو و آیاق اوزرنده ایچو» دیب بو کونلرده گنه ایشندمده، حدیثنك اهمیتی آکلادم. اگرده بو سوز درست بولسه البته موندی اش که عادت ایتماو و ممکن قدر صافلانو تیوشلی بولادر. حتی بو حدیثنی مونده یازوومه سبب شوشی سوزنی ایشتووم بولدی.

بزده بیک کوب کشیلر، اوطورغان وقتنده کیتورلگان زمزم صووینی طوروب ایچلر و بو عمللرینه رسول الله نك زمزمی آیاق اوستندن ایچکان بولووینی دلیل ایتلر. لکن مونده دقت ایتلورگه تیوشلی اوشبو نقطه بار: رسول الله طوافنی دوه اوستنده فیلیدی چو کدروب توشدی و ایکی رکعت نماز اوقودی و شوندن صوگ دوه سینیه منوب «صفا» غه بونهلدی. شارحلر: «رسول الله زمزمی نماز اوقورغه توشکان وقتنده ایچکان بولورغه تیوشی» دیلر (۱). موکدا کوره رسول الله زمزمی اوطورغان بیرندن طوروب ایچکان توگل بلیکه آیاق اوزرنده طورغان وقتنده کیتورلگان زمزمی آیاق اوزرنده ایچکان بولادر. حتی شوشی واقعه نك اوزنده، حدیثنی روایت ایتوچی شعبی: «ابن عباس نك: شرب النبی صلی الله علیه وسلم قائما من زمزم — دیگان حدیثینی عکرمه گه سویله گان ایدم، عکرمه: درست توگل، رسول الله زمزمی دوه اوستینه اوطورغان حالده ایچدی — دیب آند ایتدی» مضموننده سوز سویلیدر (۲).

موکدا کوره اوطورغان اورندن آیاق غه طوروب ایچو توگل بلیکه آیاق اوزرنده وقت کیتورلگان زمزمی ده اوطوروب ایچارگه تیوشلی بولادر. یا کئانغه امام بولغانمزدن صوگ بر «اوتار» ده بولغان علما مجلسینه چاقولوب بارغان ایدک. «زمزم» صووی کیتوردیلر. مجلسده باش بولوب اوطوروچی غارت بر ایشان، زمزم صاویتینی قولینه آلفاندن صوگ کشیلرگه طایانوب و کوب مشقوله نوب آیاق اوزرینه طوردی (مجلس اوستالده توگل بلیکه ایدنده ایدی) قبله غه بورلوب و خاق غه آرقاسینی بیروب ایچدی. اتباعلری موکدا موافقت ایتدیلر. اورنی تون طرفینه قارشى بولغان بر ملا، اوزینه نوبت بیتکندن صوگ

(۱) فتح الباری، ج ۱۰ ص ۶۹.

(۲) سنن ابن ماجه، ج ۲ ص ۱۷۵. مونی امام بخاری: «عن الشعمی ان ابن عباس رضی الله عنهما حدثه قال سقیت رسول الله صلی الله علیه وسلم من زمزم فشرب وهو قائم. قال عاصم فعلق عکرمه ما کان یومئذ الا علی بعیر» دیب روایت ایتدهر. ج ۲ ص ۱۶۷.

اینگندن بولغان حالنده ایچدی، آياق اوزرينه باصارغه، قبلهغه بولورغه ازوم کورمادی. شیخ برله اتباعی (مريدلر و شاگردلر) بو ملاغه يمان روشده هچوم ايندیلر و کوك يمرلگاندن کیم قبلهنادیلر. بر قارت ملا ایکی سوزنك برنده «استاذ ثقه (اوزبنك شیخی و شونده صدر نشین بولغان ایشاننی قصد ایته) گه خلایق فیلو، نى دینگان اش بولا صوك؟ مونك قدر انصافسزلق بولورمی؟» ديب اوزله نه، تاوشینی نچکرتوب نچکرتوب قچقره، باشسز یغلی ایدی. شعبی نى آند ایتدروچیلر قبیلندن ایندی بو ملانی زمزم صوبینی آياق اوزرينده قبلهغه غاراب ایچو درست گنه توگل بلکه فرض» ديب آند ایتدرلر آخرسی ديب گمان قیلوب اوطورغان ایدم. ملا قاوشاب کیتهادی، اون ایکی کورکه گه بیرشمگان استاذی قبیلندن آبدرامادی قاترانمادی، تاوشینی بوزمادی، سوزینی بیرمادی گنه توگل بلکه غالب بولدی، لکن مجلسده طوغری سوز برله بوزوق سوزنی آیرلوق تمیز صاحبی یوق ایدی. بارده زمانه مدرسلری، زمانه ایشانلری، زمانه ملالری ایدی. شول سببلی بو مظلوم ملانك حقیقت حالده غالب بولغانلغی بلنمی فالدی.

(۴۴۳) لَا يُلَدُّ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرِ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ (۱)

ترجمه سی: «مؤمن کشی، بر تیشو کده بولعان بلانندن اوزینی ایکی مرتبه چاقدرماز» (۲).

یلان تیشو گینه اوچراده غفلت سببلی اوزینی بلاندر، چاقدرغان کشی ینه دن ده شول اورنده طوروب اوزینی چاقدرمازلغی معلوم. حدیث شریف ایسه مؤمن کشی بر تورلی سبب برله ایکی مرتبه آلدانماز، صافلانور، عقلی وفکری، آلك وبصیرتی بر اورنده ایکی مرتبه آلدانودن مانع بولور، دیمکنی اراده قیلدر.

اوشبو سوزنی باشلاب سویله وچی، حضرت پیغمبر (علیه السلام) بولوب آکا قدر هیچ کیمدن ایشتولگانى مروی نوگلدر.

مکه مشرکلری طرفندن «بدر» ده صوغشوچی ابو عزة الجمعی اسملی شاعر

(۱) صحیح مسلم. ج ۲ ص ۳۹۲.

(۲) «لدغ» بزنگچه چاغو معناسنده عربلر «لدفته العقرب» و «لدغته» (الحية) دیلر. حدیثده: «اعوذ بك ان اموت لدیغ» ده «لدیغ»، ملدوغ معناسنده. «لسح» هم «لدغ» معناسنده استعمال قیلندر.

مسلمانلار قولىنىڭ سىر آلانغان ايدى. اوزىنىڭ فقيرلىكىدىن وعائلىسىنىڭ محتاج حالده بولۇندىن شكايەت ايتۇپ آزاد قىلىنۇپنى رسول الله دىن يالئوب سورادى. مەكەدە وقتىندە اوزىنى بىك رىجىتە، جفالى، افترا وبهتان قىلە طورغان كىشى بولسىدە رسول الله مونى فرغاندى وموندىن صوڭ اسلام دىنى ومسلمانلار حقىدە ادبىز سوزلار سويلەمەو وانلار ضررىنە حرەت ايتمەو حقىدە عەھد آلۇپ بالالارى حرەتپنە آزاد ايتدى. لىكىن بو آدم مەكەگە قايتقاندىن صوڭ اوزىنىڭ ايسىكى خلقىدىن آيرىلسادى، آنڭ اوستىنەدە مشركلر بىرلە برگە «احد» صوغشىنىدە باردى ومسلمانلارغە قارشى صوغشىدى. صوغش تىام بولغاندىن صوڭ «عمرا» الاسد» دىگان اورىندە مسلمانلار قولىنىڭ دىنى توشىدى. بو دىفعا دىن رسول الله غە: «فزلرم حقارىنە آزاد قىل، ايندى موندىن صوڭ وعدەمنى. بوزمام» دىپ يالئوب فاراسەدە رسول الله «لا يلدغ المؤمن من جىر مرتين» دىپىدە تىوشلى جزاسىنى بىررگە قوشىدى.

ئىكۇر سوز «امثال» جەلەسىنە كىرۇپ استىمال ايتۇلە ومەاملەنىڭ بىك كۆپ اورنلارپنە تطبىق قىلىنەدر.

دىئادە مەبىشت ايتۇچىلاردىن كىمگنە بولسىدە خطا اش قىلۇوى مەسكىن ھىم وانم. بو، عىب اش توگىل. خطا قىلۇدىن قورقۇچىلار اىچۇن ھىچ بىر اش اشلەمى طوزو تىوشلى بولادىر. عىب ايسە بىر تۇرلى خطانى ايكى مرتبە اشلەدەدر. آدم بالاسى، اۆلىگى خطاسىدىن درس آلۇرغە واىكىنچى مرتبە شول خطانى تىكرار ايتمازگە تىوشلى. ھىدبىت شىرىفىدىن مقصوددە شۇلاردىر.

(۲۴۴) لَا يَمُوتُنَّ أَحَدُكُمْ إِلَّا وَهُوَ يُحْسِنُ بِاللَّهِ الظَّنَّ (۱).

ترجمەسى: «سىزنىڭ ھىچ بىرىڭىز الله تەلىگە ھىسن ظن قىلماغانى حالە وفات ايتماسون!..».

الله تەلىگە ھىسن ظن ايتۇ، «آشا مەبىت قىلو و امرلارپنى بىرىنە كىتىرو حقىدە اجتهاد، عزم و جزم بىزلە بولو، مەرھىمەت و شىققەت ايتۇپنى امىدلەنو» دىن عبارت. اما «الله تەلى يارلقار ئەلى» دىپ ھىمىشە مەھىل يول بىزلە يۇرو و بوزۇلق غە چۇمو، ھىسن ظن توگىل بىلكە «غۇرور» (آلدانو) و «امانى» در.

اوزىنىڭ بىرىنى ياخشى سورۇپ و ياخشى اورلق ساچكاندىن صوڭ غە «الله

تعالی بیرر ئلی» دیب حسن ظن ایتو یاری. ساچمه گان و قاراماغان یری حقنده
«الله تعالی بیرر» دیب طور و احمقلى ایکانلگی معلوم.

اولگان وقتنده بنده، اوتسکانده گی کیمچیلک لرینه اوکنسه، ایندی موندن
صوڭ آندی یاراماغان اشلارنى تاشلار ایدم، دیب جزم قیلسه و شونڭ برله
الله تعالی شاید رحمتندن تاشلاماز دیب امید قیلسه، بو بیک یاخشى اش. حدیث
شریف ده شوشى حالتى تصویر ایتهدر. الله تعالی بنده لرنڭ اوز ظلمتینه موافق
معامله ایتهدر. اوشبو سببندن خصوصا صوڭ ساعتلرده الله حضرتینڭ لطفی و
کرمنندن امیدسز بولو هیچ یاری طورغان اش توڭل. درست، سلامت و هر
بر اش فولندن کیلگان وقتنده هم قورقورغه هم امید ایتارگه نیوشلی. اما آخر
ساعتلرده فولدن اختیار کیتکاندن، توبه قیلودن و کوڭل عملندن باشقه کوب
اش قالماغاندن صوڭ بردن بر چاره الله تعالی نڭ مرحمتینه صفنو و حسن ظن
قیلودر.

(۲۲۵) لَانَ يَأْخُذَ أَحَدُكُمْ حَبْلَهُ ثُمَّ يَغْدُو إِلَى الْجَبَلِ فَيَحْتَطِبُ فَيَبِيعُ
فِيْ كُلِّ وَ يَتَصَدَّقَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ يَسْأَلَ النَّاسَ (۱).

ترجمه سی: «برکزنڭ باو آلوب ده تاوغه باروب اوطون جیووی، شونی
کیتروب صاتووی و شوندن صدقه بیرووی کبشیلردن صوراب یوروگه کوره
خیرلیره کدر».

رسول الله حضرتلری ما ئلای تیری آغزوب و قول کوچی صرف ایتوب
آشارغه و بو بولده مشقتلرنی یوکلرگه فوشا، کبشیلردن صورانو و یا که طمع
قیلو کبک عزت نفس گه خلاف نرسه لرنی اختیار قیلوغه رضا بولمیدر. کسب
ایتوب کون کیچرو فضیلتی حقنده شوشی حدیث کفایت قیلسه کیرهک.

حقیقت. حالده مسلمان بولغان کشی الله تعالی دن، صوڭ اوزینه اعتماد ایتارگه
و اوز اجتهدی برله دنیا کوتهرگه نیوشلی. سوأل، کیرهک اوزدهغی نل برله
و کیرهک حال برله بولسون اڭ منموم و اڭ صوڭتی بر اشدن. آدم بالاسی
ایچون اوزینڭ اون بارماغندن ده یاقین دوستی بولورغه ممکن توڭل.

اوزینه اعتماد قیلو و اوز کسبی و اوز خدمتی برله مال نابوب عمر سورو

الوغ بر فضیلت بولوب فردلری شوندى حالده بولغان ملتار کوندن کون آلهه کیتوب و یوقاری کوتارلوب طور مقدهلر در.

اوز طریشووی برله مال تابو سببندن آدم بالاسینگ کوکلی کونارله، خلقی یاخشیلانا، رغبتی آرنا، غیرتی اوسه اما کشی گه اشانوب طور و سببندن بو نرسه لر ضعیفله نهلر، توبان توشه لر بلکه بتونلای بتهلر و آدم اوغلی مفلوج بولوب قالادر. بر عرب شاعری :

لا تسكن طالبا فی یدالنا — س فیزور عن لقاك الصديق (۱)
انما الذل فی سؤالك لنا — س وافی السؤل «این الطریق؟»

دیب بیک معنالی سوز سویلیدر. و اوزمنک بر شاعر مر :

اوشکروب ماللر جیناغان تقوادن اش کوروب تابقان فاسقلر یاخشیراق
ایل تالاب آوزغه کرگان حلوادن بیر تاراب تابلغان ایکمک تاتلیراق

دیب آندن ده معنالیراق سویلیدر.

دنیا ده نی قدر علم اهللری، فن آدملری، کاشفی و مخترعلر، هنر و صناعت اربابی بولسه شونلرک هر بری چیتلرگه توکل بلکه اوزلرینه اعتماد ایتوچیلر و کوکله نوب طرشوچیلر در. مونلرنی صاناب و اسملری برله سویلب طرشوچیه حاجت یوق. تاریخ برله شغللر نوچیلر فاشنده معلوملر.

آوروپاده مشهور وزیرلردن بری، ایبده شی برله آوغه چیققانک ایبده شی غفلت برله تیران بر صازغه توشوب کوکره کینه قدر باتقان بولغان. تاوشینی ایشتوب یانینه وزیر کیلسه ده ایبده شینگ یالواروینه، یالنووینه التفات ایتمی : «اوزک طرشوب چیق، کشی گه اشانما!» دیب آزغنده یاردم بیر مگان وخادملرندن ده یاردم بیر دوتمکان. ایبده شی ایسه مک مشقنلر برله چیغا آلمان. آوروپانک آلهه کیتوبینگ بر سببی ده اوشبو اوز اوزینه اشانوهر برامیدنی اوزینه گنه باغلاوده، دیلر.

(۲۲۶) لَانَ یَمَدِیَ اللّٰهُ عَلٰی یَدَیْكَ رَجُلًا خَیْرٌ لَّكَ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَیْهِ الشَّمْسُ وَغَرَبَتْ.

ترجمه سی : «سینگ سینگدن الله تعالی نک بر کشی گه هدایت بیر ووی، سینگن آچون قویاش طوغوب ده قویاش با یوغان نرسه لر نک (بتون بر یوزینگ) همه سیننی صدقه بیر و وگدن خبر لیره کدر».

شاگرد اوفوتوچیلر، علم نشر فیلوچیلر، مکتب و مدرسه فائده-سینه مال صرف ایتوچیلر «بزنك سبیلی آدم بالالاری هدایت تابسونلر ایدی» دیب نیت ایتسeler البته اوشبو حدیث گه مصداق بولورلر.

(۲۴۷) لَعَنَ اللَّهُ الرَّاشِيَّ وَالْمُرْتَشِيَّ وَالرَّائِثَ الَّذِي يَمْشِي بَيْنَهُمَا (۱).

ترجمه سی: رشوتنی بیروچی گه، آلوچی غه، ایکی آراده یوروچی گه الله لعنت ایتسون!

رشوت، اوز فائده-سینه حکم ایتسون یا که سوز سوبله-سون وناوش بیرسون ایچون قاضی وها کملر گه قوللرنده اش بولغان کشیلر گه بیرله طورغان مال وهدیه-در.

رشوت آلو حرام ایکانلیگینه الله تعالی نك: «ولا تاكلوا اموالكم بينكم بالباطل» (بقره ۱۸۴) دیگان سوزی برله استدلال قیللر. حقیقت حالده رشوت آلو یا طوغریدن طوغری ویا که واسطه-لر برله حرام اشلر گه سبیلر. وحیی:

عشرت اولنچه خاطره کلمات خطا صواب.

رشوت اولنچه قاله آلتماز حلال، حرام.

بعض فقیهلر رشوتنی اوشبو نوعلر گه آیرالر: (۱) قاضی بولور ایچون رشوت بیرو. بو، هم آلوچی هم بیروچی ایچون حرام بولوب بو یول برله قاضیلق غه کروچی کشی شریعت فاشنده قاضی بولمیدر. (۲) اوز فائده-سینه حکم ایتدرر ایچون قاضی غه بیرو. مونسیده آلوچی هم بیروچی نك هر ایکسی ایچون حرام، حکمی کیرهك حقلی بولسون وکیرهك حقسن بولسون. (۳) اوز نك مالینه یا که نفسینه حقسن بولاچی بزظلمنی یبارو ایچون بیرو. مونسی آلوچی ایچون گنه حرام.

الکدن هدیه بیرو عادتلری بولماغان یا که برر تورلی اشلری بولغان کشیلردن فاضیلر غه بیرله طورغان «هدیه» لر رشوتدر. الکدن هدیه بیرو عادتلری بولغان کشیلر نك (اگرده حکم گه مناسبتلی اشلری بولماسه) اوّلگی عادتدن آرتق بولماو شرطی برله هدیه-لرینی آلونی درست کوروچیلر بار.

(۹) احمد ابن حنبل مستدری. ج. ۵ ص ۲۷۹. راشی، رشوت بیروچی، مرتشی، رشوت آلوچی، رائش ایکی آراده یوروچی.

رشوت، آلوچينڭ ملىكىنه كرمىىر. شونڭ ايچون آنى يا اييههينه قايتارغە
ويا كه «جەمىت خېرىه» گە تابىش ررغە تېوشلى.

بزدەگى محلە اماملىرى محلەدە بولا طورغان نكاح و طلاق دھوالرندە شرعى
قاضىلر بولغانلقلر ندىن بومسئللر نڭ آنلرغەدە تعلقى بار. بتون جەمەت نڭ مشترك
برلر ينى صاتو وقتىندە باشقرد قوشتانلرى طرفىدىن «تومنى» اسمى بزلە آلونا
طورغان آفچەلر نڭ حرام رشوت بولوندى شېھە يوق.

(۲۲۸) لَعِنَ اللَّهُ قَوْمًا اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ (۱).

ترجمەسى: «پېغەبرلر نڭ قېرلر ينى مسجد ايتوب تونوچى قومنى اللە تەالى
لەنت ايتسون!».

قېر اييهه سىنى مەبود قىلوغە وسىلە بولماسون ايچون اسلام شرىعتى قېرلر
حضورندە نماز اوقودن منع ايتەشدر. بو حکم رسول اللە و صحابەلر زمانىنە غنە
خاص توگل بلىكە بتون اورنلر و زمانلر ايچون عامدر.

اگرده مسجد، مېتنى ملاحظە قىلوب بولامى و آنڭ برلە تېرکلەنو قىصابى
يورمى بلىكە مصلحت اورن شول یردە طوغرى كىلگەنلىكىن گنە تأسىس ايتولگان
بولسە اول وقتدە بو حدیث حکمى آندە بورمىدر. بلىكە بو حدیث و شونڭ
مضەونىدە بولغان باشقە حدیثلر (۲) مېتنى مقصود قىلوب بىئە ايتولگان مسجىدلر
و مېت برلە تېرکلەنو ايچون بولغان نمازلر حقندەدر.

زىارت قىلونىتى برلە قېرگە بارغاندىن صوڭ شول مېت گە قىربەت قىلمايتوب
يا كه آندىن برر تورلى فائىدە امىد قىلوب نماز اوقو مطلقا درست توگل. مگرده
فرض نماز اوتوب كېتو خوفى بولسە، مېتنى ملاحظە قىلماو شرطى برلە قېر
حضورندە نماز اوقودن ضرر بولماز.

کتاب سنت علملرى و سلفى ھاللرى برلە آشنا بولغان عالملر اوشبو حدیث
روشنەگى حدیثلر برلە استدلال قىلوب قېرلر اوستارىنە بىئالر صالو و شەملر
ياندىروپ طورودن دە منع ايتەلر. اما علامت ايچون تاش اوطورتو يا كه آغاچ
اوسىرو و شول تاش غە مېتنڭ اسمېنى يازو و اوز ھالە سىنى کومار ايچون

(۱) احمد ابن حنبل مستدرى ج ۶ ص ۴۶۶ صحیح بخارى ج ۲ ص ۹۱ عبارت
«احمد» نىكى.

(۲) الا وان من كان قبلکم کانوا يتخذون قبور انبيائهم و صالحهم مساجد الا فلا تتخذوا
القبور مساجد انى انھا کم عن ذلک. صحیح مسلم ج ۱ ص ۱۴۹.

ديب بيلگى قويو مكر وه بولماسه كبرهك. امام ابوداود، المطلب بن ابى وداعه دن: «عثمان بن مطعون قبرى اوستينه علامت ايتوب رسول الله تاش قويدي همده اوز اهللدىن وفات بولوچيلارنى شونده كومان» ديدى مضمونده: «ثم حملها (الحجر) فوضعها عند رأسه (أى عثمان) وقال اتعلم بها قبر اخي و ادفن اليه من مات من اهلي» حديثنى روايت ايتهدر (۱).

ابن تيميه، «تفسير سورة الاخلاص» اسملى اثرنبد اوشبوسوزلارنى سويليدى: «صحابه و تابعينلر طرفندن هيج بر پيغمبر و هيج بر صالح آدم قبرينه ياكه نماز او قوغان و اوطوروب طورغان اورنلرينه مسجد صالغو، مشهد يصالو، مزار قيلو (مجاوزلر قوبولو) مروى توگل. مونلر باشقه بر ضرورت بولماسه، پيغمبرلر اثرى بولو جهندن گنه هيج بر اورنقه نماز او قور ايچون بارماديلر، اگرده پيغمبرلر اثرلى بولغان يئرلرده نماز اوقولرى بولسه بو اشلرى پيغمبرلر اثرى بولغانلقدن توگل بلكه نماز وقتى ييتككانللكدن بولادر ايدى. حاجت صور او، دعا قيلو قصدى برله ياكه آنلرنك قبرلرنده اوقوغان نمازلرنك ثوابلى باشقه اورنلرده اوقوغانلرغه كوره كوبرهك ديب پيغمبرلر و صالحلرنك قبرلرينه بارو اهل اسلام اماملرنيك اتقاولرى برله ضالالتدر».

قبرلردن و شيعزلردن مدد صور او عادتى اولىگى مسلمانلرده يوق ايدى. اسلام دنيا سينه مونى جاهل صوفيلر چيقارديلر، خلقلر آراسينه ياخشى بر اش ايتوب كورسه تدبيلر و بو اشلرى برله:

فساد كبير عالم متهتك و اكبر منه جاهل متنسك
هما فتنة فى العالمين عظيمة لهن بهما فى دينه يتمسك

شعرلرينه مصداق بولديلر.

(۲۲۹) لَعَنَ اللَّهُ الْوَاصِلَةَ وَالْمُسْتَوْصِلَةَ وَالْوَاثِمَةَ وَالْمُسْتَوْشِمَةَ (۲).

ترجمه سى: «اوز ساچينى كيسوب كشى ساچينه يالغاوچى و كشى ساچينى كيسدروب اوز ساچينه يالغاوچى، باشقهلرنك يوزلرينه و تهنلرينه اينه برله تيشوب ميك ياصاوچى و اوزنيك يوزينه و تهنينه ميك ياصانوچى خانولرغه الله تعالى لعنت ايتسون!...»

(۱) سنن ابى داود، ج ۲ ص ۱۰۱.

(۲) صحيح بخارى، ج ۷ ص ۶۲.

بو اشلارنىڭ حرام بولۇۋىنى سەبب ايتۇپ شارھلار الله تەلى طرفىدىن تۈزۈلگەن ياراتلىشىنى، شەرىعت طرفىدىن رخصت بولماغان كېيىندە اوزگرتۈپ بولۇنى كۆرسەتمەلىرى. اما بۇ زامان خەلق بۇ اشلارنىڭ سىرايىتىنى حتى دۈاسىنى مەشكىل خەستەلىكلەرگە سەبب ايكەنلىكىنى آغە سورەلىرى. لېكىن بۇ سەببلەر بىر بىرىنى خەلاف نەرسەلەر توغرىلىق، مونلارنىڭ ھەر ايكىسىدە سەبب بولۇرغە مەمكىن. كېلەچەك زامان خەلقى، علم و فن ياردەمى بىرلە احتمال اوچۇنچى بىر بېگەرەك دە ئاھىر بولغان سەبب دە ئاھىر بىر.

بۇ ھەيئەتتىن، ساچنى زىيەتلەش و تەرىيەلەش مەقسۇد توغرىلىق ايكەنلىكىنى آڭلاشماق. باشنى و ساقالنى تار او، مەيلا و خوشبۇيلا، اسلام شەرىعتىدە مەمنوع توغرىلىق بىلكە رسول الله غە ايمەرنى قەصد ايتسە شۇنىڭ سەببى ئىۋالى بولۇرغە دە مەمكىن. چۈنكى رسول الله ھەزرەتلىرى ساچ و ساقالنى ئارىيەر، مەيلى و خوشبۇيلىيەر، كۆزگىسى حتى سەفەردە يەنىدىن قالمىيەر ايدى. ھەج و قەتئە ساچنى قەدر و ياكە قەدر و تېۋىشلى و دىنى بىر ھەل بولمىدە ئىدىن، باشقە و قەتئە مونلارنىڭ ھەج بىرى لازىم ئىش توغرىلىق. ساچنى قەدر و ياكە اوزون او سەروپ يۈرۈش بارى عادت گە بولۇپ دىن بىرلە مەنسەبىنى يوقىتىر. رسول الله نىڭ ساچى قولاق يۈمەشەندىن حتى ئىدىن دە تۈپان توشارلىق دەر ھەدە اوزون بولۇپ يۈرگەنلىكىنى مەدەتلىرى رەۋايت ايتەلىرى (۱). سەھابەلارنىڭ ساچلىرى دە يېتىۋ يۈرەيلىدى. اگەر دە بىر كىشى رسول الله و سەھابەلەرگە ايمەش و تېتى بىرلە ساچىنى يەتكۈرۈپ يۈرەش ئىۋالى بولۇرغە مەمكىن. بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ ساچ يەتكۈرۈگە مەنقا قارشى طور ولىرى «دىن» بىرلە «عادت» نى آيەر آلمانلارنىڭ دىن و اوزۇپا خەلقلىرىنە اوخشاۋ بولادىر دىيە بىلگەن بىر نەرسەلىرىنى انكار قىلىۋىرى نادانلارنىڭ دىن. ھەزىر سەھابەلەر مەستەھسەن كۈرلەگەن اشلارنىڭ قىلىۋىرىندە بىر ھەزىر دە يوق. اول ئىش كىرەك او روپالۇرغە اوخشاسون و كىرەك آسما مەجوسلىرىنە اوخشاۋ بولسون، مونىڭ ھەج ھەمى يوق. بۇ كۈندە ضىيالى مەسلمانلار بىرلە قارا روسلار، ساچلىرىنى يەتكۈرۈپ يۈرەلىرى اما مەسلمانلارنىڭ عوامى بىرلە ضىيالى روسلار باشلىرىنى ئافىر يۈرۈتەلىرى. بۇ ئىش بارى «عادت» گە بولۇپ «دىن» گە تەعلقى يوق.

ساچ يالغاۋ عادتى بۇرن زاماندا ايران ھەم ھەزىر دە بىك مەشھۇر بولغان. بۇ كۈندە فەتىھلەردە، روسلار دە شائە ايكەنلىكى مەلۇم. روسىيە مەسلمانلىرى آراسىنىڭ بارى يوقى بىلىم. «كاشغەر» مەسلمانلىرى آراسىنىڭ بارلىقى «وقت» غە بارغان بىر مەقالە دە كۈرلىدى. مەقالە يازۇچى كىشى اوخشە سوزلىرىنى يازادى:

«مونده خاتونلر، بالا تابقان غه قدر «چا و كان» اسمنك يوروب بالا تابقاندىن
 صوڭ «جوان» اسمى بىرله. «جوان» بولوب اوچ دورت بللر يورگاندىن صوڭ،
 قطايلر باشلارندن چيىقان قاراساچنى بازاردن ساتوب آلوب ساچارينه قوشالرده
 بىك اوزون ايتوب اورلر. اوشبو مناسبت برله «ساچ قوشار» اسمنده بىك شهب
 بر طوى باصيلر».

بو خبر درست بولسه اوشبو حديثنك مصداقى بولادر. حديث گه شرح
 يازوچيلر «بو حديث بارى ساچ كه ساچ و قل يالغاو حقنده غنه بولوب بفا كلر
 و باشقه نرسه لر يالغاو و زينتلو ممنوع توگل» ديلر.

﴿۲۳﴾ لِكُلِّ شَيْءٍ مِّفْتَاحٌ وَ مِفْتَاحُ الْجَنَّةِ حُبُّ الْمَسَاكِينِ وَالْفُقَرَاءِ.

ترجمه سى: «هر نرسه نك آچقچى بولادر. جنت آچقچى ايسه مسكينلر و
 فقيرلر نى سويودر».

فقيرلكنى سويو ممكن بولماسه ده فقيرلر نى سويو ممكن اشد. فقيرلر نى
 سويو، تكبرلك بتوگه و كوڭللى توشكان كشيلىرى شادلاندرغه و آنلردن
 رحمت ايشتورگه سبب بولور.

بو اورنده غى «فقيرلر» برله «مسكينلر» بر معناده بولوب حاجت اصليه دن
 محروم بولغان كشيلىر. فقيرلك و مسكينلك، اوشبو سببلر بلن برله بولورغه ممكن:
 (۱) كسب ايتودن عاجزلك. (۲) اسراف و سفاقت سببلى بايلقنى تلف ايتو. (۳) يالقاولق
 (۴) برر تورلى آفت ايرشو سببلى مال ضائع بولو.

مونلردن برنچيلرى برله دورتنچيلرى معذور بولوب ايكنچيلرى برله
 اوچونچيلرى معذور توگلدر. اوشبو صنفلرغه آيرالغان فقيرلر نى سويو و
 اعايتلر قىلونك درجه سى ده برگنه تورلى بولماز. مثلاً برنچيلر گه كسب و خدمت
 تايوب بىرو، دورتنچيلر گه مال برله اهانى قىلو تيوشلى بولغان حاله اوچونچيلرينه
 اسراف و سفاقتدن طيلىو يوللارنى اوگره تو و شونى عمل گه قويدرو كبرهك
 بولور. اكره شوشى اشدن فائده بولسه بىك ياغشى، اكره هيچ بر تورلى فائده
 كورلماسه الله غه تابشردن باشقه چاره بولماز.

بو صوڭ بللرده روسيه اسلاملى آراسنده فقيرلر گه مادی و معنوى ياردم
 بىرو، بالالرينى اوقوتو كيك مقصودلر برله جمعيت خىر بهلر آچلدى، كوچلىرى
 بار آدملىر بو جمعيتلر گه آقچه برله ياردم ايتوب طورالر، بعضيلرى اداره لر نك

و بعضیلری کامیسیه لر نده و بعضیلری ایسه باشقه هر یوم شلار نده خدمت ایتهلر. اوشبو جمعیتلر نك هر بری اوزینه کوره اش اشلپ دوام ایتسه ده بعضیلری، امیدلر دن اوستون فائده کیتوروب طور ادرن. مونده خدمت ایتوچیلر، اعانت قیلوچیلر و اعضا بولوب یازلوچیلر انشاء الله اوشبو حدیثه ذکر ایتولسگان کشیلر بولورلر و فقیر هم مسکینلرنی سوبولرینه قارشو مکافات کوررلر.

(۲۳۱) لَنْ تَزُولَ قَدًا مَا شَهِدَ الزُّورُ حَتَّى يُوجِبَ اللَّهُ لَهُ النَّارَ (۱).

ترجمه سی: «یالغان گواھلق (نانو قلق) بیروچینك آیاقلری، شول اورنلر ندن قوزغالوب ده بیتماز الله تعالی آکما اوتنی واجب قیلور».

یعنی آیاقلری قوزغالغان اوکغای برله اول کشی اوتغه حکم ایتلور دیمکدر. مقصود، الله تعالی نك آچووی بیک تیزلکده بولاچغنی بلدرمکدر.

یالغان یرده شهادت بیرونك زور گناهلر ندن ده زور ایسکانلگی ۵۱ نچی حدیث شریفده بیان ایتولسگان ایدی. مسلمان کشی، شرک هم کشی اولدرو، آنا آنانی رنجتو کبک الوغ گناهلر دن صافلانووی طبعی بولسه ده یالغان شهادت بیرو حقنده آلدانو احتمالی بر اق توگل. شونك ایچون بولسه کیرهك رسول الله حضرتلری یالغان شهادت بیرو دن منع قیلو حقنده کوب اجتهاد ایتدی، مونك بیک زور گناه ضررلی اش ایکانلگی نی تا کید برله سویلیدر ایدی.

هر حالده مسلمان آدم، کیرهك بر مسلمانك فائده سینده و کیرهك ضررینه بولسون یالغان شهادت بیرو دن صافلانوورغه، برهونك دنیا سینی توزه تو قصدی برله اوزینك دینی نی یرماز گه، کونچیلک و دشمنلق کبک نرسه لر گه اسیر بولمازغه تیوشلی.

(۲۳۲) لَنْ يَهْلِكَ النَّاسُ حَتَّى يُعَذِّبُوا مِنْ أَنْفُسِهِمْ (۲).

ترجمه سی: «دنیا ده آدمیلر، اوزلرینك گناهلری کوبایمی و اوزلرینی هلاک ایتوچینی معذور صانامی طوروب هلاک بولمازلر».

آدملر اخلاق بوزو قلقی برله مبتلا بولورلر، هر تورلی بوزو قلقلر غه

(۱) سنن ابن ماجه. ج ۲ ص ۳۵.

(۲) احمد ابن حنبل مستدرک. ج ۵ ص ۲۹۳. یمنروا من اعذر الرجل اذا صار ذانبا کثیرای حتی تکثر ذنوبهم و عیبوهم فیستوجبوا العقوبة و یقیووا لنن عاقبهم العذر فی ذلك.

چومارار اوازلىرى ده «ايندى بىزنىڭ بىشمىزغە بىر نىرسە كېلور، بىز اينىدى اوزوب كىتىدك» دىب. فكىرلى باشلارار، شوندىن صولڭغىنە مونلرغە بىر نۇرلى ھلاكت (ھىسى بولسەدە مەنۇي بولسەدە) كېلور. «ان الله لا يغير ما بقوم حتى يغيروا ما بانفسهم».

(۲۴۳) لَوْ أَنَّ ابْنَ آدَمَ أُعْطِيَ وَادِيًا مِنْ مَالٍ مَلَأَ مِنْ ذَهَبٍ أَحَبَّ إِلَيْهِ ثَانِيًا وَلَوْ أُعْطِيَ ثَانِيًا أَحَبَّ إِلَيْهِ ثَالِثًا وَلَا يَسُدُّ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ وَيَتَوَبُّ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ (۱).

ترجمەسى: «اگرده آدم بالاسىنە بىر چوقۇر تولو آلتون بىرلەسە ايدى، ايكنچى بىر چوقۇر تولوسى آلتون بولونى سويەر اگرده بۇدە بولسە اوچونچى چوقۇر تولو آلتون بولونى نلەر ايدى. آدم بالاسىنىڭ قورساغىنى توپراقدىن باشقە نىرسە توادرماز. توبە ايتوچىلارنىڭ توبەلىرىنى الله تعالى قبول قىلور». حديث شريف، آدملىرىنىڭ قورساغىنىدىن كىزىلەلەر. اگرده بتون دىياغە ماللىك بولا ايكان آدم بالاسى ايچون بتون فائىدەسى تاماق طوبو، اوست بتون بولو وباخشى اويدە طورو، نىكلىلى آتوآربادە يورودر. اما شوندىن آرتقە نلردىن دىيادەدە آخىرئەدە فائىل كورلىماز بلىكە اوزى وفات ايتكاندە ھەمەسى آبرلوب قالاق.

انظر لمن ملك الدنيا باجمعتها
هل راح منها بغير القطن والسكن.

شولاي بولغاندىن صولڭ حاجتىدىن آرنالاق مالىي جىوبدە بىر اورئەدە اويوب قالدرودە، بالالارنىڭ سفاھتلىرىنە قوراللىر واوز آرالرىدە دعوالاشولرى ايچون سىرمايەلر ھازىرلەپ كېتۇدە ئىندى مەنا بار؟. بولاش، دىياغە آلدانو وكىلەچكەگى سعادىتىدىن محروم قالدردىن باشقە نىرسە بولماز.

بىر خىرلى اشگە سبب بولسۇن ايچون مال جىو باخشى اش، بو شىرىعت فاراوندە مەنوع توگىل اما زانىنى سويو سببلى مال جىو وخىراشلارگە صرف ايتىمى قىسۇب طوتو مۇنسى فائىدەسىز. زانى سويولوب جىوئاغان «مال» قرآن كرئمدە «متاع قليل» بىرلە تەبىر ايتۇلەدر. مالنىڭ زانى سويولوب بىك كۆپكىشى طرفىدىن

جیولوب کبلدی ایسهده مذکور مال هیچ بری برله کیتمادی بلسکه همیشه اویو-
لوب قالا باردی. بو ساعتده اولهچك معلوم بولماسهده ساعتلرنك برنده اولوده
شبهه یوق. منگو طورونی امید ایتەرگه یارامی.
حدیث شریفنك لفظی بیک قسقه بولسهده معناسی بیک اوزون و بیک اثرلی
و معنالیدر.

(۲۳۴) لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ يَعْمَلُ فِي صَخْرَةٍ صَمَاءَ لَيْسَ لَهَا بَابٌ وَلَا كُوَّةٌ لَّا خَرِجَ
عَمَلُهُ لِلنَّاسِ كَأَنَّمَا كَانَ (۱).

ترجمه سی: «سزنگ برکز ایشکی و تیشوگی بولماغان فاتبع تاش
ایچنده نی بولسهده بر اش اشلهسه، شول اشی کیرهك یاغشی و کیرهك یامان
بولسون البته خاقلرغه فاش ایتولمی قالماز».

مقصود، کشی بلمی دیب یاشرنده گناه قیلودن صافلانورغه قوشودر. دنیاده
کشی بلمی قالا طورغن اش بولماز، «بز فاپچقده یاتماز». زهیر بن ابی سلمی:

وهما یکن عند امرئ من خلیفة
وان خالها تخفی علی الناس تعلم.

(۲۳۵) لَیْسَ أَحَدُكُمْ رَبَّهٖ حَاجَتُهُ كُلُّهَا حَتَّى یَسْأَلَهُ شِیْءٌ نَعْلَهُ إِذَا انْقَطَعَ (۲).

ترجمه سی: «کشی همه حاجتینی اوزینك ربسی بولغان الله عالی دن صوراسون
حتی باطینکه و چاباتاسینك باووی اوزولگان ایکان شونی توزه تو ایچون یاردمنی ده
الله دن صوراسون!..».

رسول الله حاضرلری امتینی، کشیلردن قال تلی و حال تلی برله صورانوب
یورودن منع ایتدر. حقیقت حالده بو اش ذلت و سفالتکه توشو و ملتلرنك
فلا کتئرگه اوچراوینه اك زور سیبلردندر.

بو ذلت بو کونده مسلمانلرغه مخصوص، بر اش بولوب قالدی. مدنیلی
قوملر بیروب و خیرات یولینه مال صرف ایتوب طورغانلری وقتده بزنگ
اعتبارلی غنه کشیلرملر آلو برله مبتلا بولدیلر. مونك سببی ایسه صدقه لرنی اصولسن
اوله شو و شریعت روحینی مقصد ایتوب طونماو بولسه کیرهك.

(۱) احمد ابن حنبل مسندی. ج ۳ ص ۲۹.

(۲) جاج ترمذی. ج ۲ ص ۲۰۰.

مقصود «باطینکه و جاباتا باووی اوزولسه ویا که شونلک کیک بیک جزئی حاجتار بولسه ده اوزلک بر اش اشلیمی الله تعالی دن صورا» دیگان سوز توگل. بلیکه «اوز فولکنن کیلمی و بوکونده چارهسی کورایمی طورغان بر اش بولسه کیرهک بیک آز نرسهده بولسون الله دن صورا» دیگان سوزدر. خواجه بهاء الدین دن مدد صور اوچیلر و مقصودلرینی نابار ایچون خواجه لرغه دیب باغشلاب ندرلر ایتوچیلرگه شوشی حدیث عبرت بوزندن بیتار.

(۲۴۶) لَيْسَ بِغَيْرِ كُمْ مَنْ تَرَكَ دُنْيَاهُ لِآخِرَتِهِ وَلَا آخِرَتَهُ لِدُنْيَاهُ حَتَّى يُصِيبَ مِنْهُمَا جَمِيعًا فَإِنَّ الدُّنْيَا بَلَاغٌ إِلَى الْآخِرَةِ وَلَا تَكُونُوا كَمَلًا عَلَى النَّاسِ.

ترجمه سی: «آخرتینی دنیاسی ایچون تاشلاوچی و دنیاسینی آخرتی ایچون تاشلاوچی کسی، هر ایکیسندن ده کیرهک قدر الوش آلماغانک سزنگ خیرلیرگزدن توگل. چونکه دنیا، آخرت گه ایرشدره طورغان بولدر. کشیلر، اوستینه عیال و یوک بولماکنز!...»

دنیا برله شغللانو سبیلی آخرتدن معزوم فالودن صافلانورغه تیوشلی. اما دنیانی آخرت ایچون مزورعه (سبب وایگونلک) ایتوب طونو، مونسی رسول الله بیورغان نرسهدر. «ولا تنس نصیبک من الدنيا» (فصل ۷۷)، «هو الذی جعل لکم الارض ذولاً فامشوا فی مناکبه وکلوا من رزقه و الیه النشور» (تبارک ۱۵) آیت کریمه لرینک معنالی ده اوشبو سوزلرنی تایید قیلدر. «ما احسن الدین والدنیا اذا اجتمعا». ایرته اوله چک کشی قیللندن آخرت ایچون و منگو اولمیه چک کشی قیللندن دنیا ایچون حاضرلنو، آدم بالاسی ایچون دستور ایتولورگه تیوشلی بر قاعدهدر. اولمینگ فایسی ساعتده کیلووی معلوم بولماغانلقدن اگرده آدم بالاسی دنیاسی ایچون طرشمی، اوام کونوب نیک طوراباشلاسه اوام کیلماوی سبیلی آچ فالووی لازم بولور.

فرض و واجب عمللرینی فالدروب مال چوچیلر دنیالری ایچون آخرتلرینی تاشلاوچی بولغانلری کیک بر کسبلری و هنرلری بولماغان حالده کعبه و رسول الله متشجعی حضورنده مجاور بولوب طور و دیلر، نکیه و خانای قاهرده عبادت برله شغللانوچیلر آخرتلری ایچون دنیالرینی فوچوچیلردر. بو صوگقیلر، اگرده شول اشلرینی خلقلرنک ماللرینی، صدقه لرینی آلوغه واسطه اینسه لر اول وقتده دینلرینی دنیا بر ابرینه ساتوچیلر بولورلر.

«ان الدنيا بلاغ الى الآخرة» سوزى هر بر مسلمان ايچون دستور العمل طوتواورغه، نل اوگر نواى برله بالالارغه شونك مضمونى بلدرلورگه تيوشلى. بو كونده وبو عصرده، بو اقليم وبو مملكتلرده دنيا توزوك بولماغان، مئنده آخرتنك توزولو احتمالى يوق. موگا ايسه عقل اهلارينك تجر بهلرى شاهد ورسول اللهنك اوشبو قىيلىندى بولغان حدىثلىرى درست دليدلر.

«دنيا توزه تونك» معناسى آلتوننى قوچاقلاب طور وودنيا بايلغينك اوستنده يانو، «مالم و بايلغم» ديب تسبيح نويمهسى تارتو توگل بلكه ملتلك اجتماعى و عمرانى، اقتصادى و سياسى حاللىرى توزه لودن عبارتندر.

بو كونده دنيا لارى اك توزوك خلقلر آوروپا و آفريقا خلقلر بيدر. مونلر قولنده دنيا علملرى و خصوصا اجتماعى اشلر فن روشينه كردي. اموى و عباسى خليفه لار، تورك و مغول خانلرى زمانلارنده خيال و خاطرده بولماغان حيات قاعده لرى ميدان غه چيقدى. اداره علملرى و ملتلك كوچله نو يوللرى هر برى مستقل فنلر جهل-سينه نزلدى. بو كونگى فرنكلر اوشبو علملرده مسلمانلارغه كوره قياس قبول ايتولماز درجه ده بوقار بيلدر. ليكن مونلر بو كمالانلرى آتالارندن طوغان وقتلارنده اوزلرى برله بولسكده «عدم» دنيا سندن آلوب كييماديلر بلكه مونك ايچون نيك كوب طريشديلر، بيك زور مشقتلر اونكار ديلر. مسلمانلر اگرده ملتيلرينى صافلاو، دينلرينى محافظه قىلو قصدنده بولسهار، شوشى اشلرگه ياردم بيره طورغان اجتماعى عامللرى بو كونگى فرنكلردن آلورغه واسلام دنيا سنده شونلرى عملگه قويارغه تيوشلى: فورال، بر بولسده استعمال قىلورغه فاراب نتيجهسى تورليچه بولورغه ممكن. دشمن قولنده بولغان ملتقنك عمللرينى كوروبده. دوست قولينه ملتق كرووبنه قارشى طورورغه يارامى.

اوزلرينى عزيز طوتوچى آدملىر نك اك برنچى اشلرى كشيلرگه يوك بولماو، خلقلارنى مشقتلرندرمه و اشلرندن قالدیرماو بلكه اوز مصرفلرى برله عمر سورو، اوز كيسه لارندن طورو و بورو، اوز رزقلرينى اوز ماكللاى تيرلرينى آغزوب حاصل ايتودن عبارتندر. بو كونده مسلمانلارنك طوقسانى، اون كشى اوستينه صالئوب طورسه بو اش آدمچيلك گه و شريعت نصيحتينه امثال قىلو توگل بلكه تربيه بوزونلق و عزة نفس يوقلدندى.

كشى اوستينه صالئنى اشلرگه كي رهك؟ ..

روسيله اش و هنردن كوب نرسه يوق. هر نرسه نى اشلرگه ممكن.

سوداگر بول، ایگونچی بول، مال آسراوچی بول، قول هنری اوگرهن، هر نرسه بول اما کشی اوستینه يوك بولمه، نيك طوروب آشاوغه تنزل ايتمه، بو اش خسته ار و اعضالری خدمتدن چيغقان آدمارگه گنه درستدر. بو کون آمریقادا بولغان ميليونيئرلر، ميلياردلرلر نك ياش وقتلرنده بوش بويلری برله بارغان اشچيلر، هنرچيلر ايكانلگي سويلهنه. بز نك خلغمز ايچون آمریقاگه باررغه حاجت يوق، آمریقا، بز نك اوزمزه در.

بعض بر حديث كتابلرنده: «اعمل لدنياك كانك تعبش ابدا و اعمل لآخرتك كانك تموت غدا» روشنده بر حديث كورله. (مضموني: منكو طوروچي كشي كبك دنياك ايچون و ابرته گه اوله چك كشي كبك آخرنك ايچون طرش! ديمكس). نهني، و عقلي، آك و فكري سلامت بولغان هر بر مسلمان ايچون شول سوز دستورالعمل و دنياده طورو طوغر و سنده بردن بر قاعده بولورغه تيوشلي. سفاقت، قيرگه بارا طورغان آربا بولسه يالقاولتي، شول آرباعه ييگولگان آندر. بو، خاطرلرده طورسون!..

(۴۳۷) لَيْسَ الْخَبِيرُ كَالْمُعَايِنَةِ (۱).

ترجمه سي: «كورو برله ايشتو بر درجهده توگل». ايشتو برله كورو بر درجهده بولماغانلغي هر كمگه معلوم بر نرسه در. «دشمن عسكري اوستمزگه كيله در» ديگان خبرني ايشتو برله اوستمزگه دشمن عسكري كيلگانني كورو بر بولماز. «شنيدن كي بود مانند ديدن؟...».

(۴۳۸) لَيْسَ الْخُلْفَى أَنْ يَعِدَ الرَّجُلُ وَمَنْ نَيْتِهِ أَنْ يَفِي وَلَكِنَّ الْخُلْفَى أَنْ يَعِدَ الرَّجُلُ وَمَنْ نَيْتِهِ أَنْ لَا يَفِي.

ترجمه سي: «آدمنك، سوزنده طورو نيتي برله وعده فيلووي (سوگندن شول وعده سنده ظورا آماوي) وعده سزلك توكل بلكه وعده سزلك، سوزده طورماو نيتي برله وعده فيلودر».

۲نچي حديث شريفده وعدهده طورماو، منافقلى علامتي ايتلوب صانالغان ايدى، ايندى بو حديثده شول وعدهده طورماونك نيچوك بولغانلغي تفسير فيلندى.

(۴۴۹) لَيْسَ الصَّيَامُ مِنَ الْأَكْلِ وَالشَّرْبِ إِنَّمَا الصَّيَامُ مِنَ اللَّغْوِ وَالرَّفَثِ
فَإِنْ سَابَكَ أَحَدٌ أَوْ جَهِلَ عَلَيْكَ فَقُلْ إِنِّي صَائِمٌ إِنِّي صَائِمٌ.

ترجمه‌سی: «آشاور ایچودن طیبلوب طوروغنه روزه بولو توگل بلیکه روزه، مونلر اوستینه ده معناسز سوزلردن ده طیبلودر. اگرده بر کشی سینی سوکسه یا که نیچوک بولسه ده سیکنا نادانلق کورساتسه، - مین روزه من، مین روزه من دیب آیت ده آنک برله بولشمه، یوز چویر! ...».

اسلام دینده «عوام روزه‌سی» و «خواص روزه‌سی» اسمنده ایکی تورلی روزه بار. فنوی چهنندن درست بولغان روزه، عوام روزه‌سی بولوب هر کیم گه معلوم بولغان روزه در. اما خواص روزه‌سی ایسه فتوی چهنندن درست بولو اوستینه اخلاق چهنندن ده درست بولورغه کیرهک. بو ایسه اعضالرنی گناهندن منع ایتو برله بولادر.

حدیث شریفده «آشاور ایچودن طیبلوب طوروغنه روزه توگل» دیبودن مقصود، خواص روزه‌سی توگل دیگان سوزدر. شونک ایچون نیت برله روزهغه کرگاندن صوگ، اعضالرنی گناهندن صافلاو لازم. بو، ممکن اش. شوشی روشده روزه طونولسه عوام روزه‌سی ده خواص روزه‌سی ده تابلور. «رب صائم لیس من صیامه الا الجوع ورب نائم لیس له من قیامه الا السهر» (۱) همده «اذا اصبح احدکم یوما صائما فلا یرفث ولا یجھل فان امرؤ شامه او قاتله فلیقل انی صائم انی صائم» حدیثلرندن مقصودده اوشبو معنادر (۲). اولگی حدیثنک مضمونی: «بیک کوب کشیلرنک روزه‌لری، قوری بر آچ طورودن بیک کوب کشیلرنک نونده اویاغ طورولری باری بوقوسزاقندن غنه عبارت بولادر» و صوگفی حدیثنکده مضمونی: «روزه بولغان کشی فاحش (پچراق) سوز سوبله مہسون، نادانلق ثمره‌سی بولغان اشلرنی اشلہ مہسون، اگرده برر کشی آنکا نادانلق معمله‌سی قیلسه (فچقر شورغه و سوگره گه باشلاسه) «مین روزه من میکابو اش یارامی» دیب اوز ایچندن فکرله سون. (لازم بولسه تل برله آیتورگده ممکن).

«مین روزه من دیب آیت» (فقل انی صائم) دیگان سوز گه عالملر اوشبو روشلرده معنالر بیرهلر: (۱) اوز ایچندن گنه شولای فیکرله سون. (۲) فرض

روزه بولسه نل برله ايتسون، چونكه فرض عملدهر يا كرودن قور قورغه اورن يوق اما نفل روزه بولسه اوزه ايچندن كنه فكر قىلسون. ۳) فرضدهده نفلدهده تل برله ايتسون!...

بو معنالنڭ هر برى درست بولسهده اورن و حال گه فارا بر اق معاملە قىلو ياخشىراق بولسه كيرهك.

روشلىرىنده باشقەلىق بولسهده اصل روزه عبادتى مچوسىلار، يهود و نصارالار، بوددىلار و باشقە ملتلرنڭ هر برىنده بار. يونانلۇلار و رومالۇلارده بارايدى. روزه فرض بولونڭ حكمتى نفسنى عذابلاو و جزالاو توڭل بلكە الله تعالى گە تقوالق ايتو و آنڭ امرىنى طوتودر. «يا ايها الذين آمنوا كتب عليكم الصيام كما كتب على الذين من قبلكم اهلکم تتقون» (نقره ۱۷۹) آيتىده شونى بلدرەدر. روزه طوتو سببلى، آشارغە رزق تابىي طورغان آچ كشىلرنى خاطر گە توشەر گە و آنلارغە مرحمت و شفقت قىلو يولبىنه كرن گەدهممكن. شوشى اش «تقوالق» در. هر حالده روزه طوتودن مقصود، كشىلرنڭ سويلولرندن قورقو توڭل بلكە الله تعالى نڭ امرىنه امتثال ايتو و آنڭ رضاغىنى اميد قىلو بولورغە تيوشلى. روزه وقتلارده غيبت سويلو نمىت برله شغالانۇ، خلقسزلانۇ و يوق نرسەلر گە آچولانۇ كيك اشار الله تعالى نڭ رضاغى مطلوب بولماوغە علامتدر.

بو يىللارده رمضان روزەسى اوزون كونلر گە فزو اش وقتلرىنه طوغرى كىلدى. بو كونلر ده روزه طوتولر خصوصاً روزه حالده كون اوزونچە اش اشولولر يىڭل توڭل. لىكن بو كونلر انسانلرنڭ عمرلر نده بر و بىك كوب بولسه ايكى گنه نوبت كېلەدر. اسلام دىنبىنه ايتهر ونى اوستىنه آلفان والله امرىنه اطاعت قىلوغە عهد ايتكان كشى اوز اوزىنه خواجه بسااورغە و اوز سوز نده طوررغە، اوز نفسىنى اوزى امتحان قىلورغە و شوشى امتحانغە بنا ايتوب اوزىنه اوزى يا «مسلمان» اسمىنى بيرر گە و ياكە «مناقلق» برله تهمت ايتوب اوزىنى شول اشدن قوتقاررغە تيوشلى.

بورن زمانده آدملىر، دين يولنده چى ايت پشەرلك قاينار قوم اوستىنه تاشلانلار، قول و آياقلرى باغلانوب شوندى قزولر ده ياتقرالار و الله هالى بولنك شول روشده جان فدا ايتەلر ايدى. اوت برله عذاب قىلنوجىلر يانلر نندن بروقت رسول الله اونوب كيتدى و: «اى قارنداشلر توز گز! بار اچق اورن گز جنتلر!» ديدى. اسلامن دوندر ايچون بعض بر آدملىر نڭ تەلر يىنه تيمرلر قزدروب باصالر، بو كشىلارده كفرلك گە قايتاچق يردە ايمانلرىنى نغونالار ايدى.

اوزون كونلرده روزه نك اوتكان نوپتنده بزار اولده، مدرسه ده بولدق، اشچی خلقلار نك حاللرينی كوردك حتی روزه طوتماو حقنده شربعت طرفندن رخصت بولغان كشيپلار نكده باشقيلار برله روزه طوتولرينی، افطار قبولغه ياقاندا كېلماولرينی روايت ايتلار ایدی. وشوندى حاللرنی تورلی اورنلردن ايشته در ايدك. نفسنك ايركه له نووينك چيگی يوق. بر كشي، نفس-يینی ايركه لی باشلاسه كوندن كون ايركه له ته، ناز و كله نه، عادتچه ايركه له ولر گه گنه فناعت اينمی كوندن كون آرنلار بارادر. «آرش ايكمگی آشی آلیم، صیبر اینی سگمی، فايمافسز ياكه شيكر سالنماغان. چایینی ایچه آلیم» ديب دعوی قبله طورغان شول نفس، قانورغا بدارلسه، ريستانسكى روتاغه قوشلسه شول وقتده آرش ايكمگینی بارانوب آشی، تاقتا چای ایچه رگه ده رضا بولا، ناوق اینی صوراب طورمی بلكه نیندی ايت بولسه ده یاری، همه سی هضم ایتوله.

درست، عبادتلردن مقصود بدننی تعذيب قیلو و شول بولده جاننی تلف ایتو توغل. ضرورت نوشه روزنی بوزارغه روزه طوتمازغه ممكن. رخصت اورنلری فقه کتابلارنده بیان ایتوله در. شربعت رخصتی برله عمل ایتوچی كشي (رخصتی سوء تصرف ایتماسه) عیبلی بولمی و «منافق» صانالمی. «لا يكلفی الله نفسا الا وسعها».

﴿۲۴﴾ لَيْسَ السَّكَاتُ الَّذِي يُمْسِكُ بَيْنَ النَّاسِ وَيَقُولُ خَيْرًا وَيَمْنَعُ خَيْرًا (۱).

ترجمه سی: «ياالغانچی، شول كشي توغل: ياالغانی برله آدملر آراسیینی اصلاح قبله، اصلاح حقنده خیرلی سوز سویی و خیرلی خبر ایرشدره». فسقه سی غنه: آدملرنك آرالرینی اصلاح قیلو، دشمنلقلنی بترو طوغر وسندغی یاالغان سوزلر، حرام بولغان یاالغانلردن حساب ایتولمیلر دیمكدر.

اسلام شربعتینك، درست بولا طوروب غیبتنی حرام ایتوبده آدملر آراسیینی اصلاح قیلو قصدی برله یاالغان سویله ونی درست كورووی آدملر آراسینه محبت صالو، دشمنلق و صالقولقلارنی بترو اجتماعی حیاتی اصلاح قیلو حكمتینه مبنی بولسه كیرهك. اجتماعی حیاتی اصلاح قیلونك اهمیتی نی درجه ده ایكنازلگی: «وما كان ربك ليهلك القرن بظلم واهلها مصلحون» (هود ۱۱۹) آیت كريمه سندن آچی آكلا-شلادر. مضمونی ایسه: «اجتماعی، عمرانی، مدنی اشلارنی اصلاح قیلوب طورغان (۱) صحیح بخاری. ج. ۳ ص ۱۶۶. صحیح مسلم. ج ۲ ص ۲۸۸. لفظلر «مسلم» نکی.

قریه و شهر خلقلارینی مجرد شر کلری سببلی خراب ایتو، حق تعالی نڭ شأنینه لایق توگل « دیمکدر . فکر بوروته بلیگان کشیلر ایچون موندە بیک زور عبرت بار .

یالغان، دیب، بولغان یا که بولماغان نرسه نڭ خلافتی سویله ودر . ا. گرده بو اش قصدی صورتده بولماسه (مثلا اوزی بر اشنی بولغان دیب بله اما اول اش حقیقتده بولماغان بولا) بو یالغان غه کرمی، معفودر . بو روشده گی آندلرنڭ معفو بولاچی « لا یؤاخذکم الله باللفو فی ایمانکم » (بقره ۲۴۵) دیگان آیت کریمه دن معلوم (۱). اما قصدی صورتده یالغان سویلهو (بعض بر مادهلرنی استثنا برله) حرامدر .

یالغان سویلەرگه رخصت بولغان مادهلر اوشبونلردر : (۱). ایر برله خاتون، اوز آرالرنده اوزلرینڭ معبشتلرینی توزه تور ، آرالرنده بولغان اوپکهلرنی بترر ایچون . (۲) صوغش وقتنده، دشمنلرغه قارشو . (۳) مسلمانلر آراسینی توزه نو ایچون (۲). (۴) بر کشینڭ سرینی یا که اوزینڭ گناهینی باشرو . لیکن بو مادهلرنڭ هر برنده اولچاو برله، ضرورتنی بترر قدردن آرتدیرماوشرطدر . اگرده ضرورت قدردن آرتسه البته، آنسی حرام قسم گه کرهدر .

حاصل کلام یالغان سویلەرگه رخصت بولو « اخف الضررین » فی التزام قیلو والوغ ضررغه کرماز ایچون بیگلره ک ضرر برله قوتولو بابندندر . هر کیم شوشی میز اننی خاطرنده طونارغه تبوشلی . موندی طوغرولرده ظاهری سوزلرده کوب اعتبار یوق . اعتبار ایسه نیت گه و مقصودغه در .

(۲۳۹) لَيْسَ لِأَحَدٍ عَلَى أَحَدٍ فَضْلٌ إِلَّا بِالْبَيِّنِ أَوْ عَمَلٍ صَالِحٍ حَسَبُ الرَّجُلِ
أَنْ يَكُونَ فَاحِشًا بَدِيًّا بِخِيَالٍ جَبَانًا.

ترجمه سی: « اسلام دنیا سنده دین هم ایزگی عمللردن باشقه صفت برله هیچ کمنڭ هیچ کمدن آرتقلقی بولماز . بر آدم نڭ فاحش و قباحست سوزلی، صاران ، قورقاق بواووی، حقیرلقی یوزندن یتار . »

دین و تقوالق برله فضیلت ایسه الله تعالی فاشنده اعتباری بولغان نرسه دن عبارت . « ان اکرمکم عند الله اتقاکم » (الحجرات ۱۳). یوقسه « مین دینلی و عملی »

(۱) بوز سوز حنفیلر، مالک، اوزاعی، لیث بن سعد مذهبلرینه کوره در .

دیب کونار لور گه حنی موندی بر فکرنی کوکل گه کیتور رگه ده درست توگل .
هر حالده اسلامده آنا و آنا، نسل و نسب برله امتیاز یوق . دنیاوی اشلرده
بتون خلق بر تیگزدر .

(۲۴۲) لَيْسَ الْمُؤْمِنُ بِالطَّعَّانِ وَلَا اللَّعَّانِ وَلَا الْفَاحِشِ وَلَا الْبَنِيِّ (۱).

ترجمه سی: «کشیار گه طعن فیلوچی، لعنت ایتوچی، فاحش فعلی و فاحش
سوزلی بولوچی کشی، کامل مؤمن توگل».

خلاصه: مؤمن شولدر که ایمان کیتورر، تیوشلی عمللرینی فیلور و آنک
قولندن، تلندن، اشلرندن مسلمانلر سلامت بولورلر . مؤمن، شولدر .

لعنت فیلو اوشبو اوچ تورلی درجه گه بولنده: (۱) «کافرلر، مبتدعلر،
فاسقلر غه لعنت بولسون» دیب عام صفت برله لعنت فیلو . (۲) خاص صفت برله
لعنت فیلو . مثلاً ظالملر و ربا آشاوچیلر، یهتان و افترا فیلوچیلر غه لعنت بولسون
دیهک کبک . (۳) همین بر کشی اسمینی آقاب لعنت فیلو . زیدگه لعنت بولسون
دیهک کبک . شوشی اوچ تورلی لعنتدن اولگی ایکسی، بر ملت ناک یا که مخصوص
قوملر ناک یوزلرینه سوگو و تحقیر فیلونی موجب بولماغانده مباح . ولوب اما بر
قوم و ملتنی یوزلرینه سوگو لازم بولوب کیلسه «ولا تسبوا الذین یدعون من
دون الله فیسبوا الله عدوا بغیر علم» (انعام ۱۰۸)، «ولا یجرمنکم شتان قوم علی
ان لا تعدلوا» (مائده ۱۱) آیتلرینک اشارتلرینه کوره درست توگلدر . صوگفسی
ایسه فرعون و ابو جهل کبک کفرلر بولولری قطعی دلیللر برله معلوم
بولغانلردن باشقلر حقنده مطلقا درست توگل و حرام اش . چونکه هیچ کشینک
خانمه سینی بلو ممکن توگل . وفات بولغان کشیلر گه «رحمت» برله دعا فیلو
آنلر ناک خانملری معلوم بولوغنه بنا قیلنمی بلکه اول رحمت، باری «الله تعالی
اسلام دیننده اونکارگان بولسون ایدی» دییودن گنه عبارت بولادر . اما بو
کونگی اوصالغینه فاراب بر کشی گه لعنت فیلو «الله تعالی آنی اوصالغنده
اونکارگان بولسون ایدی» دییو بولغانلقدن شریعت طرفندن منع ایتولهدر .

هر حالده لعنت فیلو، اسلام دینینه کوره فرص هم واجب یا که سنت
و مستحب اش توگل و آنک برابرینه ثوابده و عده ایتوالگانی، بندهلرنک تکلیفی

(۲) جامع ترمذی . ج ۲ ض ۱۹ . فاحش بوزوق فعلی و بوزوق سوزلی کشی، بنی (یانک
تشیدی برله) بوزوق و پچراق سوزلی آدم .

قىلىنغانلىرى دە بوق. شونىڭ ئىچىن ھىدىت شىرىفە ذىكر ايتىلىگەن اوچ نىرسەنىڭ ھەر بىرىدىن صافلانۇ لارم. ھىدىتنىڭ مەھەنى دە شولىرى.

مىسلەنلەرگە ياز دە قىلوچىلار (كىرەك شاكىدلىرى ومىرىدلىرى دە بولسۇنلار) لىنىت بىرلە قورقتۇچىلار اوشبو ھىدىت شىرىف ھىكەپنە كۆرە «كامل مؤمن» توگىلار. مىش كىلەرگە قەر دە قىلۇنى صوراغانلارنىدە رسول الله آنلەرگە: «مىن لىنىت قىلوچى (ياز دە ايتۇچى) بولۇپ توگىل بىلىكە رىھىت بىرلە يىدارلىم» (قىل يا رسول الله ادع على المشركين قال انى ام ابىث لعانا وانما بعثت رحمة) دىب جواب بىردى (۱). نوح پىغمبىرنىڭ «لا نذر على الارض من الكافرين ديارا» (نوح ۲۷) وموسى پىغمبىرنىڭ «ربنا اطمس على اموالهم واشدد على قلوبهم...» (يونس ۸۸) دىب دە قىلۇلىرى، دە قىلىنمىش قوملارنىڭ ايمان كىتورمازلىكلرىنى بىلىگانلارنىدىن صوڭ بولسە كىرەك.

رسول اللهنىڭ خەر اىچۇچىلار وخەر بىرلە مەاملە قىلوچىلار، ربا آشاوچىلار، يىمىرىدەگى بىلىگىلارنى (از ان وبورازنا، چوقۇر وباغانلارنى) اوزگرتۇچىلار، اوزلىرىنى آنالارنىدىن باشلىقىلەرگە نىسبەت ايتۇچىلارگە ھەممى روشىدە لىنىت قىلووى تىشرىق بابىدىن يەنى خىلقلارنى شول مەمنوع اشلىدىن صافلارغە تىرىشۇوى اىچۇندىر.

(۴۴۳) لَيْسَ الْمُؤْمِنُ الَّذِي لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقِهِ (۱۲)

ترجمەسى: «مؤمن اول كىشى توگىل آنىڭ شىرىدىن (اذا وجفالىرىدىن) كورشىسى امىن بولماز»

مقصود ايسە كامىل مؤمن توگىل دىمىكىر. يوقسە كورشى بىرلە باخشى طورو «ايمان» دىن جىز توگىل. لىكىن رسول الله ھىزىرتلىرى كورشى بىرلە باخشى طورو طوغرىسىنىدە بىك ائىرلى نصىحتلار قىلدىر. مىسلەن بولغان كىشىلار شوڭا امىنئال ايتارگە دىبانت يوزىدىن مەجبۇرلار. كورشى، اويلارنىڭ تىرەلۇپ طورولارنىدىن غىنە ىبارت توگىل، ھىتى تىمىر بول وپاراخۇدلىرىدە باروچىلار آراسىدەدە كورشىلىك بو- لورغە مەكىن. اوشبو سەبىبىدىن كورشى صايللاو طوغرىسىنىدە اعتىبارلى بولورغە، بولۇر بولماز كىشىلار بىرلە كورشى بولمازغە تىوشلى. بىض ھىدىتلەردە «الجار قبل الدار والرفيق قبل الطريق والزاد قبل الرحيل» كىلمىشلىرى.

(۳۴۴) لَيْسَ مِثْلًا مِّنْ غَشٍّ (۱).

ترجمه سی: «خیانت اینوچی، بزدن توگل».

حقلقنی یاشر و، آدملرگه ضرر کیترو، مکر و حیله لر قیلو، عمو ما آدملرنی آلداو و بوزوق معاملهلرده بولو همه سی «خیانت» بولادر. رسول الله بو حدیثنی، اوست که قوریسنی و آستغه یووشینی فویوب آرق صاتوچی بر آدم حقلقده سویله گان اییدی.

بعض کشیلر، مال آرندرو و دنیانی توزه نو امید ی برله «خیانت» قیلرلر و اوزلری ایچون شول بولتی فائده لی دیب بلرلر. بو فکر، درست توگل بلکه اشلرنک طش یاقلرینی کورو برله قناعت ایتودن کیلگن بر آلدانودر. خلقلرنک بایولرینه، اشلری توزه لوب بختلری آچلوغه «خیانت» سبب بولووی ممکن توگل. خیانت ایسه بتونلا ی بختسنز لک و اشدن چیقوغه سبب بولغان نرسه لر دندر. اوشنداق «حلال یول برله بایلق نابوب بولسی، عقیف و امین کشیلر بو دنیاده فقیر بولوب یاشارگه محکوملر، بایوچیلرنک هر بری خیانت و آلداو بوللری برله بایوغانلر» دیگان حکمده یاگلش. موندی سوزلرنی، بایور ایچون طریشوبده بر نرسه ده چیقار آلمانغان یاغشی کوکلی و امانتلی لکن بولاقسز کشیلر چیقارالر. مونلر، اوزلرینک اشلری آلفه کیتماونی اوزلرینک امانتلرندن و عفتلرندن کورهلر. واقعه ده مونلرنک اشلری اوکماوغه سبب عفتلری و امانتلری توگل بلکه باشقه طوغرولرده یتشماولری بولادر. چونکه قول اوستونلک تابو و اشلرنی توزه تو ایچون عفت و امانت گنه یتیمی بلکه آنلر برله برلکده مونه بو سببلرده بار:

(۱) اوزینه اشانو (اعتماد علی النفس). بو کونده مدنیت، علم و بایلق، هنر و صناعت جهتلرندن یوفاری کوتترلرلرلرلر. اوشنداق ذلیل و خوراقده همده اوز اوزلرینه اشانولری سبیلی تابیدیلر. اوشنداق ذلیل و خوراقده همده کشیلرنک آیاق آستلرنده ایزاوب یاتوچی خلقلرده بو سفالقی و بو رذالتلرنی اوزلرینه اشاناچی اورنده آتا بابالارغه، آغا انیلرگه، خبر دعا و فاتحه لرگه اولکلر و ترکلرنک معنوی روشنه مدد قیلولرینه اشانوب طورولری سببندن یوکله دیلر. مونلر عمومی یا که خصوصی فلاکت کیله باشلاسه شونلرنی یبارر

ایچون ظاهرى سبيلرگه کرشودن الک تکيه لرگه، فبر لرگه يو کره لر، فلان و فلان شىخلردن، فلان و فلان سيدلردن و خواجه لردن ياردم صوريلر. بو عقیده نك بوزوق تأثيرى ياشلرگه بولا، مونلر اوز قوللردن اش کيلوگه اشانا آلهيلر، هر اشنى الوغلردن کونوب طوررغه عاذله لدر. حالبوکه اوز اوزينه اشانوچى و اوزى قدر خير خواه آدم بولمازلغينه ايمان کيتروچى آدم هيچ وقت مأیوس بولماز، يولنده تيمر ايشکلر بولسده اوز مقصودندن طوقتاماز. «همة الرجال تقاع الجبال» دن شوشندى آدملر اراده فيلته در.

(۲) زيره کلک و نشاط. بو عصرده دوام ايتنه طورغان «حيات» محاربه سنده قول اوستونلک نابار ايچون بيک کوب فورالارغه وشول فوراللرنى استعمال ايتنه طورغان حيله لرنى بلوگه حاجت بار. بو اشلر ايچون زيره کلک برله نشاطلى بولويچىلىق لازم. غيى و کوکللرى توشکان آدملر ايچون «حيات» محاربه سنده اورن يوق. درست، بعض بر غيى و کوکللرى سونوك آدملر آلئون نابوب ياکه کونمه گان اورندن ميراث آلوده بايلىقغه ايرشدر. ليکن موندى حاللرگه قاراب مونده سويلنه طورغان «قاعده» بوزولمى.

(۳) تدبير و ثبات. کرشه طورغان اشنگ آخرينى فکرله و بولاچى نتيجه گه موافق حرکت ايتو، اوز حالينه و طبيعته مناسب خدمتار و کسبلر صايلى آلو، اشلرنى نظام و ترتيب برله يورتو «تدبير» همده کرگان يولده آرمى و يالقماى درام ايتو «ثبات» در. بخت و سعادت گه ايرشور ايچون تدبير برله ثبات الک کيره کلى نرسدر.

(۴) اقتصادغه رعايت ايتو. بايلىق حاصل ايتو و بايلىق آرفاسنده غنه ايرشو ممکن بولغان مقصودلرغه ييتشو ايچون اقتصادغه رعايت فيلو لازم. هر کيم گه معلوم بولغانلقدن بو طوغروده کوب سويلرگه لزوم يوق.

(۵) گوزل خلق و ياخشى تربيه. امنلرنى ده، فردلرنى ده «بخت» ميدانينه آلوب بارا طورغان بولارنك الک طوغرىسى «گوزل خلق» برله «ياخشى تربيه» در. گوزل خلقلى و تربيه لرى ياخشى بولغان آدملرگه، انسانلرغه نوگل بلکه هر تورلى مقصودلرده بوى صونارغه مجبور بولادر. ياخشى تربيه، کوکلنى بوزولقدن و عقلنى خرافه و وهملردن، نه ننى خسته لك سبيللردن صافلاودن عبارت بولغانلغى ايچون بو نرسه لرنك بخت و سعادت سبيللى ايکانه لگى معلوم. گوزل تربيه حاصل فيلور ايچون مکتبلر، عائللر، جمعيتلر اسمنده اوچ تورلى

در سخاانه لردن اوتەرگه مجبور لر. اگرده شوشی در سخاانه لردن یاخشیلرینی صایله آلسه لرشول نسبتده تربیه لری یاخشی، اگرده بعض برلری یا که بقونلای بوزوق بولسه شول نسبتده تربیه لری ده بوزوق بولور. تربیه سی بوزوق کشی طبیعی، بخت و سعادت که ایرشه آلمان، تصادف یولی برله ایرشسه ده شونده دوام قیلماز.

۶) طریشو و اجتهاد قیلو. «آلما پش، آوزمه نوش!» دین چالقان یاتو برله گنه اش بولمی. بخت نابو و سعادت که ایرشو ایچون دنیا نك آچی و توچیلرینی تانورغه، بورانلر و یاغهورلرینی یوتارغه، فاتی دولقونلرینی یاروب یوزهرگه حاجت بار.

قول اوستونلک تابو و اشلرینی نوزه تو ایچون منه شوشی ترسه لرنك هر بری شرط. هر حالده بختلی بولو و سعادت که ایرشو یولی «خیانت» توگل بلکه امانتلی بولودر. رسول الله نك «خیانت ایتوچی بزدن توگل» دیگان سوزی بو خصوصده دستور طوتولورغه تیوشلی.

۴۴۵) لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَيَعْرِفْ حَقَّ كَبِيرِنَا (۱).

ترجمه سی: «کچوکلر مزگه مرحمت ایتماو چیلر و الوغلر مز نك حقارینی بلماو- چیلر، بزدن توگل».

آدملر نك جمعیتلری اصلاح قیلنو، الوغلر نك قدرلری بلنو و کچوکلرگه مرحمتلی بولوغه باغلانوب طورغانلغی معلوم. حقیقت حالده انسانلق جمعیتلرنده بولغان بوزوقلق، عائله لر بوزوقلغندن وعائله لر نك بوزوقلغی ده عائله ایچنده بولغان الوغلر نك حقاری تانلماو و یاشلر نك حرمتلری قیلنماو سببندن پیدا بولادر.

الوغلر نك قدرلری بلنو نك نیچوک بولاچقی کوب کشیارگه معلوم بولغان- لقدن بو اورنده اول طوغروده اوزون بحث قیلورغه حاجت یوق. اما کچوکلر و یاشلر نك حرمتلری قیلنو نك نیچوک بولاچقی بیک کوب آدملرگه معلوم بولما- فائقدن بر آز سویلهب اوزودن ضرر بولماز.

یاشلر و کچوکلرگه مرحمتلی بولو، آنلرینی ایرکه لهب طوتو، دیگان سوز

(۱) احمد ابن حنبل مستدی. ج ۱ ص ۱۸۵. سنن ابی داود. ج ۲ ص ۳۲۹. لفظلر «احمد» تکی.

توگل. بلکه مرحمتی بولو برله ایرکله و بربرینه بتونلای باشقه نرسه لر. بالائی آرتق ایرکله و صورلغان بر نرسه سینی بیروب طور و عائله ایچنده آتی پادشاه ایتو، ائک ضررلی نرسه بولوب مرحمتی بولو ایسه شفقت یولی برله آنلارغه ادب اوگره تو تربیه بیرودن، دینی و دنیاوی کیره کلرینی و کیره ک بولاچقلرینی ندریجی صورتده اوگره توپ، بلدروب طورودن عبارتدر.

ایرکله و سبیلی بالانک خلقی بوزولا، اوز سوزلی بولا، باشقلرینی اوزینه خدمتچیلر دیب حساب ایتده، بای بولسه خلقنک ییلسکه سینیه باصوب یوری، یارلی بولسه «یارلی تکبر» و معناسز بر خودبین بولادر. اما مرحمتی بولو سبیلی بالانک خلقلی یومشارا، بوگولوکه قابل بولا و هر نرسه گه اوگره نه، انسانلرینی اوزلرینه مساوی کشیلر دیب اعتقاد ایتده و معاملهلرینی شوکا بنا قیلدر.

«اوز قولندن کیله طورغان اشنی بالا، اوز قولی برله اشنی طورغان بولسون.» بالا تربیه سنده گئی ائک برنجی قاعده، اوشبو بولورغه تیوشلی. شوشی قاعده، بالانارغه قاتیقلق اصولی برله توگل بلکه شفقت و مرحمت یولی برله اوگره تلورگه و قانینه سکندرگه تیوشلی.

کیره ک فقیو و کیره ک بای بالاسی بولسون، کشی گه یوموش فوشارغه، و کشیلردن خدمت ایتدرگه اوگره ناسون بلکه اوز خدمتینی اوزی اشله سون، اوزی باشقارسون! ..

بالار، قوللردن کیله باشلاو برله اوز کیوملرینی اوزلری کیسونلر، اوزلری صالوب تازارتسونلر و تورب قویسونلر، تویمه لرینی، باولرینی اوزلری ایچقندروب اوزلری چیشسونلر. و اوزلری باغلاسونلر. ساچلرینی اوزلری تاراسونلر، اورنلرینی اوزلری جه یوب اوزلری جیسونلر. چین آیاقلر حاضرله رگه وجیوشدرغه اوگره نسونلر. الحاصل دنیا کونو و معیشت علملرینی تمام بلوب و اشلاب اوسسونلر. شوشی اشلر همه سی ممکن، فقط مرحمت و شفقت اصولی رعایت ایتلورگه تیوشلی.

اوز اشلرینی اوزلری باشقارغه اوگره نگان و باشقه یاخشی عادتلرگه ده توشونوب اوسکان یاشلر، ملتنک یاخشی بر اعضاسی بولوب یتشورلر، معیشت و حیات یولنده طوغری پوری بلورلر، هیئت اجتماعیه ده مثال طونولوب یورتولورلر. اوز قوللردن کیلورلک اشلرینی اوزلری اشلر و اورننده کشیلرگه فوشوچیلر و جانسز بورنه قییلندن طوروبده آشاودن باشقه ده قوللردن

خدمت ایندرواوپیلر اوزلرینی سفاالت که حاضرله وچیلورد. موندی آدملر اوزلرینه ده منفعت کیتوره آلمازلر ملت ایچونده آور یوکن باشقه نرسه بولمازلر.

امتیر یوفاری کوتارلر وتوبان توشه لر، آغنه کینه لر و آرت غه قالالر، خواجهلق اینه لر، خدمتچی بولوب یوریلر، شوشی اشارنک هر برنده اصل عامل «یاشلر» در.

امتیرنک توبان کیتولری، اوستلرینه لازم بولغان عبادت ووظیفه لری اینماولری برله باشلانا، موندی خلقلر صوکر اق، دین حقنده ادبسرلک کورسه نه لر، تربیه سز سوزلر سوبیللر، نکاح و ازدواج غه اهمیت بیرمیلر، عائله حرمتینی صافلامیلر. فسق و فسادغه بیرلر وشونک سببندن هر نورلی خسته لیکلر برله مبتلا بولالر. شولای ایتوب بوزوق یاشلردن بوزوق بر ملت طووا. اما توزوک و فضیلتی یاشلردن توزوک و فضیلتی بر ملت حاصل بولادر. شونک ایچون یاخشی و اخلاقی یاشلر یتشدرر که کبره ک. مونلر الوغلر نک حقلرینی ده رعایت ایتسه بلورلر ملتنی ده تربیه قیلورلر.

یاش وقتک یاخشی تربیه آلمانان آدمنک، تربیه کورو فصدی برله شیخلرکه یورولری، نقوی و صوفی بولوب کسورنولری کشی آلداو بولماسه ده کوب وقتنده اوز اوزینی آلدادن باشقه بولماز. تربیه نک اصل موسمی قارتلق توگل بلکه یاشلک زمانیدر. یاش وقتک نیندی گنه روشک بوگولسگان چیقنی، قارتایغانندن صوگ بوگو، صندرودر.

هر حالده اوشبو حدیث شریف، مسلمانلقنک غنه توگل بلکه انسانلقنک ده میزانیدر. کچوکلرکه حرمتسز، الوغلر غه احترامسز بولغان کشبیلرنی مسلمان صفتنده کورو ممکن بولماسه، انسان صورتنده کوروده ممکن بولماز.

فَإِنَّكَ الَّذِي أَنْ عَاشَ لَا يَعْتَنِي بِهِ

وَأَنْ مَاتَ لَمْ تَحْزَنْ عَلَيْهِ أَقْرَبَ.

(۲۴۶) لَيْسَ الْوَاصِلُ بِالْمُكَافِي وَلَكِنَّ الْوَاصِلُ الَّذِي إِذَا قَطَعَتْ رَحْمَةُ وَصَلَهَا (۱).

ترجمه‌سی: «محرملر گه صلہ قیلوچی، صلہ غه فارشی صلہ قیلوچی غنه توگل بلکه کبسلوب طوروچی محرمنه صلہ قیلوچی کشیدر».

صلہ قیلوچی، مکافات قیلوچی، کبسلوچی اسمنده اوچ تورلی کشی بولا. محرملری برله دشمن طوروچی و آنلرنک حاللرینی بلماوچی کشی «کبسلوچی» در. صلہ قیلہ طورغان فارنداشینه فارشو صلہ قیلوچی کشی، «مکافات قیلوچی» در. کبسلنگان فارنداشلرینه باروب حال بلوچی کشی «صلہ قیلوچی» در.

حدیث شریف ایسه امت گه گوزل خلق یوللرینی اوگرتنه و اوزلری بیرماوچیلر گه ده بیررگه قوشادر. (۱۵۸ نچی حدیث).

(۴۴۷) لَيَصِلْ أَحَدُكُمْ نَشَاطَهُ فَإِذَا فُتِرَ فَلْيَقْعُدْ (۱۱).

ترجمه‌سی: «آدم، نمازینی راحت و نشاط برله اوقوسون، اگرده ایرنه باشلاسه یا که یالقاوانسه اول وقتده اوقورسون» (نفل نمازینی اوقوروب اوقوسون یا که باشقه بر بر اش برله شغلل نوب اوقورسون).

رسول الله حضرتلری مسجد گه کرگان وقتنده ایکی باغانا آراسنک آصلوب طورغان باو کوردی ده شونک نی ایچون قویلغانلغینی صورادی. شونده بولغان صحابه‌لر: «بو، ام المؤمنین زینب بنت جحش (۲) باووی، نفل نمازی اوقوب یالقااندن صوگ شول باوغه بابشوب اوقیدر» دیب جواب بیردیلر. رسول الله حضرتلری شونی ایشتکاندن صوگ: «یوقی آلائی یارامی، باونی آندن پییشوب آلکنز» دینی ده اوشبو اورندهغی حدیث شریفنی سویله‌دی.

بو حدیث نفل نمازی حقنده ایکانلگی معلوم. فرض عبادتلر حقنده ایسه نشاط بولماو؛ آنی قالدرو و کیچکدر و حقنده بهانه بولا آلیدر. نشاط بولسه بولماسه ده فرض نماز نك «قیام» لرینی آیاق اوزرنده اوقولازم. موندن باری حسی صورنده عذر بولو ماده‌سی گنه مستثنی. فرض نمازلر اسلام دینینک تره‌گی سانالار، حدیث شریفلر ده «عمادالدین» دیب تعبیر ایتوله‌لر. فرض نمازلرنی ادا قیلوچیلر اسلام دینینک تره‌گنی اوقورتوچیلر و شول نمازلرنی قالدروچیلر ده

(۱) صحیح بخاری. ج ۲ ص ۳۸ صحیح مسلم. ج ۱ ص ۲۱۷-۲۱۸. احمد ابن حنبل مسندی. ج ۳ ص ۱۰۱. لفظلر «بخاری» نقی.

(۲) بخاری و باشقلر بو ماجرا اییه‌سینی «زینب» دیب روایت ایتکانلری خالد ابوداود؛ ایکی روایتینک برنده حمنه بنت جحش دیب روایت ایتدر. سنن ابی داود. ج ۱ ص ۱۹۳.

اسلام دىنىنى يەررگە خىدمەت ايتىۋچىلار حساب قىلىنەلەر. اوستىلارنى بوتۇن، اويلارنى و اورنلارنى جلى، تەنلارنى سلامت بولا طوروب فرض نمازلارنى قالدرو ومونڭ ايچون دە وجدانلارنى عذابلارغا و اڭ صوڭ درجەدە كوڭل قارالو و روحانىلىك بىتوگە علامەت بولسە كىرەك. بالا چاغلارنى، اوى چاغلارنى كوز آللارنىدە، بىناى اسلامنى ادا ايتماۋچىلارنىڭ شول بالالارنىدىن خىرلى اشلىر امىد قىلورغە حقلىرى بولسەدە بىك آز بولور.

اذا كان رب البيت بالطيل ضاربا
فلا تلم الصبيان على الرقص

اڭ برلە و اخلاص اوزرىندە قىلىنسە آز عبادىتىدە كوپ فائىدە كورلۇ، اخلاص بولماسە كوپ عبادىتىدە ئىمرە بولماو مەمكىن. اش عبادىتىڭ كوپلىگىدە ئوڭل بلىكە اخلاص ھم حضور قىلب برلە بولۇۋىدەدۇر. رسول اللەنىڭ بر تەۋلىكىدە اۋنى طورغان نمازى (فرض و نفلى بىرگە) قىر قىرەك بولادۇر ايدى دىلر (۱). اۋشنداق درستلىكلارنى بىك مەلۇم بولماغان وردلارنى، خىزىلارنى اۋقۇغە كورە قرآن كرىمىدە و معتبر خەدىث كىتابلىرىدە مەكۇر بولغان دىعالارنى (مەنالىرىنى بلۇب) اۋقۇ ياخشىراق. مونلار دە آخرت كىرەكلىرى دە دىنيا كىرەكلىرى دە بار. مونڭ اۋستىنە لفظلارنى يىڭل، عبارلارنى قىسقى و بىك جامع. اخلاص برلە قىلىنسە مونلار دە بىتون مقصودلر بىيان قىلىنەدۇر.

خەدىث شەرىفىدىن خاتۇنلارنىڭ مەسچىدە نفل اۋقۇب شىغللەنلارنى درست ايكانلىكىنى استىدلال قىلىۋچىلر بار (۲).

(۲۴۸) مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ وَإِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ يَأْكُلُ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ (۳).

ترجمەسى: «ھىچ بىر كىشى اوز قول كوچى برلە آشاغان نرسە قىدر لذىلى آش آشامادى. داۋود پىغەمبەردە اوزىنىڭ قول كوچىدىن آشيدۇر ايدى». داۋود پىغەمبەرنى خىلاص ذكر قىلىۋىڭ سەببى، قول كوچىدىن آشاۋى، مەجبۇرلىك و مضطراقتىن سىبىدىن بولۇۋى احتمال طوتولماغان ايچوندىر. چۈنكى داۋود پىغەمبەر

(۱) منهاج السنة ج ۴ ص ۱۳۴.

(۲) عمدة القارى ج ۳ ص ۶۳۳.

(۳) صحيح بخارى ج ۳ ص ۹. احمد ابن حنبل مسندى ج ۴ ص ۱۳۱. لفظلر «بخارى» نىڭ.

الوغ و بای پادشاهلاردن ویر یوزنده خلیفه لاردن ایدی. داود پیغمبرنڭ تیمـر
اشله گانلگی و تیمردن کیوملر یاضاغاناغی مروی. زکریا پیغمبرنڭ بالتا اوستاسی
بولووی حقنده درست حدیث بار (۱).

حدیث شریف قول هنرینڭ بیک ممدوح اش و مسلمانلر قول هنرلری
بلورگه تیوشلی ایکانلگی آکلاندار.

ابن ماجه اوشبو حدیثنی «هیچ کیم اوز قول کوچی کسبی قدر خوش
کسبنی تابا آلماز، آدم بالاسینڭ اوزینی، خانونی و بالالارینی همده خادمه
لرینی تربیه لهووی، نفقه لندروب طوروی صدقه حساب ایتلور» مضمونده
بولغان: «ما کسب ال رجل کسبا اطیب من عمل بده وما انفق ال رجل علی نفسه
واهل و خادمه صدقه» لفظی برله روایت ایتده (۲). موندی سوینچلر «اسلام»
دینندن باشقه بر دینده باردی دیب بلمیمز. مسلمانلر طرفندن موندی سوزلرگه
بها قویلورغه، قدرلری بلنورگه تیوشلی ایدی.

«تامیر فورص» شهرینی تماشا قیلوب یورگان وقتمزده بر تمثال (پامتنیک)
یائنده توقالدق. تمثال یب ارلب اوطوروچی بر خاتون هیکلندن عبارت. خاتون
یب ارلی، یینڭ اوچی آلتون بولوب بار! یب ارله ونڭ نتیجه سی آلتون غه
طوناشو، بایلق کیرهک بولسه آنڭ چاره سی قول هنرینه یاشو، الڭ لدنلی آش اوز
اجتهادڭ برله تابلغان آزوق ایکانلگی خلق کوزینه کورساتو، بالالرنڭ کوکلرینه
سکدروب اوسدرو نیتی برله مذکور تمثال، «تامیر فورص» دهغی بایلر طرفندن
اشله تلوب قوبلغان دیدیلر (۳).

«تامیر فورص» بایلرینڭ بو اشلری رسول الله نڭ اوشبو حدیثینی شرح
قیلو و حدیثنڭ معناسینی مجسم ایتوب کورسه نو بولادر.

هر که را از عمل خویش خورد

منت خاتم طائی نبرد (۴).

(۲۴۹) مَا آمَدَی التَّمَرُ الْمُسْلِمُ لِأَخِيهِ أَفْضَلَ مِنْ كَلِمَةٍ حِكْمَةٍ يَزِيدُهُ اللَّهُ
بِهَا هُدًى أَوْ يَوَدُّ بِهَا عَنْ رَدٍّ.

(۱) احمد ابن حنبل مستدری. ج ۲ ص ۴۰۵-۴۸۵.

(۲) سنن ابن ماجه. ج ۲ ص ۲.

(۳) مونی بزگه عمادالدین افندی حکایت ایتدی.

(۴) اوزینڭ ماڭلا تیری برله ایکمک تابوچی کشی؛ حاتم طائی منتینی اوز اوستینه بوکله ماز.

ترجمه‌سی: «مسلمان کشی اوزینڭ مسلمان قارنداشینه هدایت آرتدیررغه یا که بر بوزو قلدن طیلوررغه سبب بولاچق حکمتلی سوزدن فیعتلی هدیه بیره آلماز».

درست، اڭ الوغ هدیه، فائده‌بیره‌چک «نصیحت» در. مادی هدیه‌نڭ هدایت نابوغه و آزغونلقدن کیر و قایتوغه سبب بولوی شبهه‌لی، اما یاخشی سوز و خیر خواهلئ ایتلوب قیلنغان نصیحتنڭ بو کون بولماسده بر کون‌شوندی اشلرگه سبب بولونده شبهه یوق.

﴿۴۵﴾ مَا خَفَّفْتَ عَنْ خَادِمِكَ مِنْ عَمَلٍ فَهُوَ أَجْرٌ لَّكَ فِي مَوَازِينِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

ترجمه‌سی: «خادمکنڭ اشدن نیندی گنه نرسه کیهوتسه‌کده، قیامت کوننده اجر حسابلانونب سینڭ ایز گولک میرانسه صالحونور».

خادملر ده آدم بالالری بختسز لکلی سببلی کشیلرنڭ خدمتلیرنی ایتوب بوررگه مجبور بولغانلر. البته آنلرغه مرحمت قیلوررغه و طوغانلر دیب قارارغه تیموشلی. اشلرنی بیگلله‌شدرو مثلاً بر کشی اورنینه ایکی کشی فوشو یا که ابرته‌رک توقتاو و یال ایتدرو، جمعه نمازی اوقوررغه مساعده بیرو کبک نرسه‌لر خادملر ایچون مرحمت حسابلانونور.

بایلر، یاخشی آربالر و قیعتلی آنلرده جمعه اوقور ایچون مسجدگه کیله‌لرده نماز اوقوب چیغولرینی مسلمان یلقچیلر (کوچرلر) ندن کوتوروب طورالر. بو حالنی «اؤفا» شهرنده کوروب عجب ایتدیر ایدم، «اورتدورغ» ده ده کوردم. اذان بولا، خطبه‌لر نمازلر اوقولا اما بو کوچرلر همیشه آریاده اوطوروب بایلرینی کوتوب طورالر. درست، قلارغه جمعه نمازی اوقو فرض توگل، اوبله نمازی اوفوسه اوستندن فرض توشه دیلر. اما بو کوچرلر قللر توگللر بلکه آزاد کشیلر، مونلرغه خصوصاً مسجد ایشگی آلدنده طورغان و قتلرنده جمعه نمازی فرض بولونده شبهه یوق.

باشقه کشیلرنڭ حاللرینی تیکشیررگه، باشقه‌لرنڭ دین‌طوتماولرندن قایغوررغه، غیومی بلا و قضالرنی باشقه‌لرنڭ گناه شومقلرندن کوررگه باراطا طورغان بو یاخشی و دیندار بایلرنڭ، مسلمان و کوبسی ده کوره‌ک قدر صقاللی کوچرلرنی مسجد ایشگی توبنده اوطورتوب طوتولرنده نیندی سبیلر بارلغینی و بو حقده

دلیللری نیندی نرسه ایکانلگیینی بله آلمیز. خطیبیڭ: «ان الله يامر بالعدل و الاحسان و ايتائى ذى القربى و ينهى عن الفحشاء و المنكر و البغى يعظكم لعظمتكم نذكرون» (نعل ۹۲) آیت کریمه سینی اوقوغانن تڭلاب چيغوچی بو آدملرنڭ شول مسلمان کوچرلر کوزارینه کورنورگه وجدانلری رضا بولووینه عجب ایتهمزه. ناولرغه، تاشلرغه، نباتات و جماداتغه اثر بیررک درجهده بولغان بو فرماننڭ تأثیری مسجد ایشگینه قدر کیلوب ییتماوندی حکمت نیندی نرسه در؟ اگرده جماعتده فهم و اعتبار بولسه ایدی خطیب، منبرگه منگاندن صوڭ شوشی آیت شریفه دن باشقه دنیا و آخرت وعظلری اسمینه برگنه کلمه سوز سویلمه سده ییتار ایدی.

حق سبحانه و تعالی اوشبو آیت کریمهده اوچ نرسه برله بیوره و اوچ نرسه دن منع ایتهدر. بیورغان نرسه لری: عدلک، احسان قیلو، یاقین قارنداشلرنڭ حاجتلرن بیرو. منع ایتمکان نرسه لری: فحش، منکر، بغی. عدل، افراط برله تفریط اورتاسنده غی اشلر بولوب احسان ایسه ۱۵ نچی حدیثده تعریف ایتولدی.

فحش، شهوت اسیری بولمق، منکر ایسه الله مخلوقلرینی رنجتو، اذالو و بغی ده تکبرلک ایتو خلقدن کوتارلو، باشقه لرنی اوزندن توبان درجهده و اوزینه خدمتکار روشنده کورودن عبارتدر.

اوشبو سوزلرنی ایشتبده «يعظكم لعظمتكم نذكرون» خطابنه مظهر بولوب چیقاندن صوڭ اوزی برله بر طوغان کشینڭ جمعه نمازینی قالدرووینه اوزی سبیچی بولووینی فکرلرگه تیوشلی ایدی.

(۲۵۱) مَا ذِئْبَانِ جَائِعَانِ أُرْسِلَا فِي غَنَمٍ بِأَفْسَدَ لَهَا مِنْ حِرْصِ الْمَرْءِ عَلَى الْمَالِ وَالشَّرَفِ لِدِينِهِ (۱).

ترجمه سی: «قوی کتووینه کیلوب چیققان ابکی آچ بورینڭ ضرری، آدم بالاسینڭ دینی ایچون، مال برله ریاستغه قومسرلغنده بولغان ضرر قدر بولماز».

بوری، اوزلری آچ و آنڭ اوستینه ده ایکاو، شوشیلر قوی کتووینه کیلوب

كۆرسەلەر ضررلىرى نى قدر بولماقچى معلوم. مونلار ابىدىى بتون كتونى خراب قىلەچقلار. اما آدم بالاسىنىڭ مالغە، مرتبه و رياستغە قومسز بولووى اوزىنىڭ دىنىي ايچون شوندىن ده ضررلىدىر. بو اورىندە «آچ بورىلار» ھەمدە «قوى كىنووى» آدملىرنىڭ رياست بىرلە مال سويولرىندە بولغان بوز و قلەڭنىڭ بىك زور ايكانلىگىنى بىلىدىر ايچون كەڭە ذكر قىلىنەلەر.

حيوانات علمىدىن بىر از معلوماتى بولغان بىر اخلاق عالمى «آدم بىرلە بورىنىڭ قايسىسى اوصالراق؟» دىب بىر سۇال بىرەدە اوزى شوڭا اوشبو مضموندا جواب يازادر:

بورى، دىيادە بولغان حيوانلارنىڭ اڭ اوصاللىرىدىن و اڭ ظالملىرىدىن بولماسەدە حقيقت حالدا بىك اوصال و بىك قورقۇچ بىر بىر تەقچ. شولاي بولماطوروب آدم بالاسىنى قاراغاندا ياخشى كۆڭلى و ياخشى معاملەلى. اوصال آدملىرى بورى كە اوخشاتو، بورى ارگە ظلم قىلو و حقسزلىق كورساتودر.

آدم بالالىرى، آشامق ايچمك نرسەلىرىنى جيوب آلوبدە حقلىرى كوتارلسون ايچون ياشروب طوققانلىرى، صاتمى طورغانلىرى و بها كوتاروب فقيرلارنىڭ قانلىرىنى ياشلىرىنى صوورغانلىرى حالدا بورى، موندى كىناھدىن و موندى رحىمسزلىكدىن پاكدىر.

آدم بالالىرى، مستبىدلر و ظالملىر خاطرى ايچون اوز طوغانلىرىنە جىبر ايتىكانلىرى ھنى اولدىرگانلىرى. حالدا بورى اوز طوغانىنى اولدىرودىن صاقلانا، بىر مستبىد و بىر ظالم خاطرى ايچون موندى اشنى اصلا اشلەمىدىر.

آدم بالالىرى، يواش و ناموسلى كشىلارنىڭ ماڭلاي تىرلىرى بىرلە تىركلك ايتىگە طرشقانلىرى و بو يولدا مڭ تولى خىلەر قىلغانلىرى حالدا بورى، اوز طوغانى اوستىنە صالونمى، باشقە بىرە اوستىنە يوك بولمى، اوز كىرەگىنى اوزى حاصل ايتە، اوز صىفنىڭ حقىقە كرىشى تىمى.

بورى، بىرىڭ اشىنە ايكىنچىسى آرقلى توشمى، آياق چالمى، بىر بىرى اوستىندىن دانوص ياصاب قىنەگە صالمى. خاتونلارنىڭ طىبعتلىرىدە شىقت و مەربان غالب بولغانلىقتىن بورىلار اوز رەئىسلرىنى خاتونلاردىن قوياىر و آنڭ سوزىدىن چىقىپلار.

بىر آز دولتى كشى خستەلەنوبدە آورلانا باشلاسه تىرە يوندىە يورۇچىلارنىڭ ھىر بىرى «عبادە» اسمى بىرلە بىر نرسە الەكدرونى كوزەنوب بورى باشلاغانلارنى

حتى ۴ قېرگەدە صدقە توشۇرۇر ايچون اوزاتا بارغانلار ئىندە بۇرىلار خستەلرنى اولاق
يىرلەرگە اوزاتالار، شۇندە اوزى راحتلەنوب طور سون دىلر.

اللىكەن تاناشاقلرى بولماغان ايكى كىشى اوچراشوب دە بىر بىرىنە آزغە
بەرلەسلەر يا كە بەرلەشە بازەسلەر يىر بىرلە كوك آراسىنى طوتۇروب سوكشكانلرى
فېقر شقانلرى هالده، تاناش توگل ايكى بۇرى اوچراشەسلەر بىك تىرىبەلى روشە
تازوشالار وايكاو بىرگەلەب رزق ازلەرگە كېتەلەر. رزقلرىنى اور تافلاشوب آشيلەر،
اوپكەلەشمىلەر، كونچىلك ايتىمىلر، جىر وظلم قىلىشمىلر (۱).

بو اور ئىندە سويلەنگان حديث شىرىف دە بۇرى دە بولغان بوز وقلق آدم
بالاسىك مال بىرلە شۇر كە حرص ايتودەگى بوز وقلق قىر بولماغانلىقى بىلدەرد.
«حرص» نك منموم نرسە ايكاتلىكى حقندە موندىن باشقە حدىتلر دە كۆپ.
ملت خادملرى ودين حامىلرى طرفندىن قالدىرلغان وقللار نك هلاك بولۇلرىنە
سبب دە ابوحنيفە توگل بىلكە «حرص» در. آدم بالالرى بو امانتلەرگە «حرص»
لرى سببلى خىانت ايتىدىلر، فقيرلر و علم ايتىستە وچىلر نك يوللرىنى كېسىدىلر.
«وما الله بغافل عما يعملون».

مىسلانلر ايچون آخرت كە وسىلە بولو اعتبار ندىن دىئانى سويو ممنوع توگل.
ممنوع بولغان نرسە ايسە دىئانك ذاتنى سويو هم دە آكنا حرىص بولوچىلقدىر.
دىن كە واسطەلىقى فكرلەمى دىئانك اوزىنى سويو و آكنا قومىز بولو «دىن» نك
بوزولۇپنى موجبدر. دىن امرلارنى طوتقان كىشىنك، دىن طوتۇپنە سبب بولو
چەتندىن دىئانى سويۇندىن ضرر يوق. مونك ايچون انشاءالله آخر ئىندە جزا بولماز.
«حب الدنيا رأس كل خطيئة» دىگەن سوز، رسول الله دىن ثابت توگل. آنى
سويلەوچى، صحابەلردىن جندب بىن عبدالله البجلى در. دىئانى يامانلاودە و دىئا
سويۇدن منع قىلۇدە «غلو» ايتۇچىلر نك كۆپسى فلاسفىلەر هم دە آنلر مشربندە
بولغان متصوفەلردىر. اسلام دىنى ايسە گناھ اشلەرگە سبب بولماغان سويوگە
تعرض ايتىمىدر (۲).

(۲۵۴) مَا ضَلَّ قَوْمٌ بَعْدَ هُدًى كَانُوا عَلَيْهِ إِلَّا أَوْتُوا الْجِدَالَ (۳)

ترجمەسى: «اسلام بىرلە ھىدايت تاپقان قوملر آزغونلىقغە توشارگە،

(۱) اخلاق عالمىنك سوزى اوشبو اور ئىندە تمام بولدى.

(۲) فتاوى ابن تيمية، ج ۴ ص ۲۴۸.

(۳) سنن ابن ماجه، ج ۱ ص ۱۳.

آداشورغه محكوم بولسهلر جدال برله مبتلا بولورلر.

جدال، مرا، خصوصتدن طيبلو حقنك درست حديثلر كوب. مذهب ومسلكلرنى درست كه وبوزوق غه چيقاروطوغر وسنك دعوالاشو، سوز كوره شدرو «جدال» در. برهونك مرتبه سيني توشرو وباكه اوز مرتبه سيني کوتارو قصدى برله كشيلازك سوزلرندن عيب نابو وشونى اظهار قيلو «مرا» در. اوزينك برر نورلى مقصوديني بولدرو ابچون بيكشو وفچقرشو «خصوصت» در. «مرا»، برهو طرفندن باشلانغان سوزگه آرقلى توشو بولغان حالده «خصوصت»، باشلانغان سوزگه آرقلى توشو هم باشلابده بولورغه ممكن. موگا كوره «خصوصت» عام و «مرا» خاص بولادر.

بو اورندهغى «جدال» سوزندن مطلق دشمنلاشو وفچقرشو، بيكشو، سوز كوره شدروب وقت وفرصت اونكارو مراد بولسه كبرهك. مذموم بولغان «جدال» ايسه باطلاق وحقسزلىق برله بولغان «جدال» در. اگرده «حق» ابچون بولسه اول وقت ممدوح بولورغه ده ممكن. «وجادلهم بالثنى هي احسن» (بنو اسرائيل ۱۲۶) قيبانندن بولغان آيتلر شوشى صوغى «جدال» غه معمول بولور. اوزلرنيك حقلىرىنى آلور ابچون بولغان «جدال» لرده درجه سندن اونماو شرطى برله، مذموم «جدال» لردن توگل.

هدايتنك قدريني بنوب الفت ومحبت همده عفت برله باشاو، شريعتنك قيمتلى وصيتلري برله بيورالغان اشلردن. شوشى نعمت كيتسه خلق آراسنك جدال ومرا، خصوصت سوررگه باشلار، مسلمانلار ابچون بو نرسه لردن هيچ بر خيرلى نتيجه چيماز.

(۲۵۳) مَا فَتَحَ رَجُلٌ بَابَ عَطِيَّةٍ بِصَدَقَةٍ أَوْ صَلَاةٍ إِلَّا زَادَ اللَّهُ تَعَالَى بِهَا كَثْرَةً وَمَا فَتَحَ رَجُلٌ بَابَ مَسْئَلَةٍ يُرِيدُ بِهَا كَثْرَةً إِلَّا زَادَهُ اللَّهُ تَعَالَى بِهَا قَلَّةً.

ترجمه سى: «بر آدم صدقه وصله برله بېرو ايشكىنى آچدى ايسه الله تعالى آنسك مالينك بركاينى آرتدرر وبر آدم بابيو اميدى بر له صورانو ايشكىنى آچسه الله تعالى آنك محتاجلى، فقيرلىگينى آرتدرر».

بو، اوقوب واوقونوب غنه كيتارگه تيوشلى سوز توگل. بلكه خاطرگه آلوب شونك برله عمل قيلورغه باشلرنك كوكللرينه سالورغه تيوشلى بولغان سوز.

(۲۵۴) مَا كَرِهْتَ أَنْ يَرَاهُ النَّاسُ مِنْكَ فَلَا تَفْعَلْهُ بِنَفْسِكَ إِذَا خَلَوْتَ.

ترجمه‌سی: «براشکنى خلق بلووينى يارانماسك شونى خلق بلمازلك روشه آولافنده فيلمه!».

مقصود: كشيبلرگه بلدرهسك كيلمگان اشلرنى آشكاردهده آولافنده فيلمه! ديمكدر. ايچ برله طش، كوئل برله بدنذك بر تورلى بولولرى اوشبو روشبه معامله فيلودن عبارتدر.

(۲۵۵) مَا مِنْ أَمْرٍ يَخْذُلُ أَمْرًا مُسْلِمًا فِي مَوْضِعٍ يَنْتَهَكُ فِيهِ حُرْمَتَهُ وَيَنْتَقِصُ فِيهِ مِنْ عَرْضِهِ إِلَّا خَذَلَهُ اللَّهُ فِي مَوْطِنٍ يُحِبُّ فِيهِ نَصْرَتَهُ وَمَا مِنْ أَمْرٍ يَنْصُرُ مُسْلِمًا فِي مَوْضِعٍ يَنْتَقِصُ فِيهِ مِنْ عَرْضِهِ وَيَنْتَهَكُ فِيهِ مِنْ حُرْمَتِهِ إِلَّا نَصَرَهُ اللَّهُ فِي مَوْطِنٍ يُحِبُّ نَصْرَتَهُ (۱).

ترجمه‌سی: «بر اورنده بر مسلماننك عرض وناموسى تحقير وحرمتى تنقيص ايتواوبده شونده بولغان آدلر شول مسلماننى آرالاماسه‌لر، ياردم ايتماسه‌لر، ياردم كيره‌كلى اورنده الله تعالى اوزلرينده ياردم بيرماز. بالعكس بر اورنده مسلماننك عرضى وناموسى تحقير وحرمتى تنقيص ايتلوبده شونده بولغانلر مذكور مسلماننى آرالاماسه‌لر، ياردم بيرسه‌لر، ياردم كيره‌كلى اورنده الله تعالى اوزلرينده ياردم بيرر».

خلاصه: بر مسلمان كيره‌ك اوز الدنده وكيره‌ك آرتنده عيى سويله‌نسه، خلق آلدنده يامان آتى چغارلسه، شونده بولغانلرنك وظيفه‌لرى شول اش‌كه راحتله‌نوب، رضا بولوب اوطورو توگل بلكه آنى آرالاو، ياردم بيرودر. كمده كم شوشى وظيفه‌نى اونه‌مه‌سه اوزينه‌ده ياردم كيره‌ك وقتده الله تعالى ياردم قيلماز، اگرده وظيفه‌سينى اونه‌سه ياردم كيره‌ك وقتده الله تعالى اوزينه‌ده ياردم بيرر. «الجزء من جنس العمل»، «كما تدبى تدان».

(۲۵۶) مَا مِنْ صَدَقَةٍ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ مِنْ قَوْلِ الْحَقِّ.

ترجمه‌سی: «حق سوز سويلو قدر، الله تعالى كه سويوكلو صدقه يوقدر».

(۱) احمدابن حنبل مسندى. ج ۴ ص. ۳۰. سنن ابى داود. ج ۲ ص ۳۱. لفظر «ابوداود» نقى

صدقه، کشی که آنچه یا که نی بولسه ده بر نرسه بیرودن گنه عبارت توگل. مال و نرسه بیرولر صدقه بولسه، صدقه نك آندن باشقه نوعلری ده بیک کوب. شول جمله دن اوزی حق دیب بللگان سوزنی سویله ده صدقه هم ده الله تعالی که اڭ سویو کلو صدقه در. حدیث شریف ایسه اوشبونی بیان ایتده. بعض بر صحابه لر نك: «عمر نك بزدن آرتقلی علم چهنندن توگل بلکه حق سوز که اطاعت فیلووی چهنندن بولدی» دیب سویله ولری روایت ایتوله در (۱).

درست، حق سوز سویله و الله تعالی فاشنده انوغ صدقه وانسانلر قاشلارنده ده زور بر فضیلت. مونده نزاع یوق هم بولمازغه تیوشلی. لیکن حقایقه مساعده ایتوچی حاللر بولغان کیک منع ایتوچی حاللرده بار. مساعده ایتوچی حاللر، کوچلی بولغان کشیلر موکا اقدام قبله آلسه لرده منع ایتوچی حاللر، کوچلی بولغان آدملر البته موکا اقدام اینه آلمیلر.

حق سوز سویله و دن هم ده حق سوزنی قبول فیلودن منع ایتوچی حال. لر نك هر کیم که معلوم بولغانلری مونلر:

(۱) حسیات که بیرلو و اوزینك میلندن آیرلا آماو. حسیاتلرینه بیرلنگان او اوزلرینك میللرندن آیرلا آلمان کشیلر حق سوزنی سویلی آلمیلر. سویگان کشیلرینك هر اشلرینی یاراتوب و ماقتاب طورولری و یاراتماغان کشیلرینك یاخشی اشلرینی ده یامان غه بورولری حسیات که بیرلولری و اوز میللرندن (آرزولرندن) آیرلا آماولر ننددر. «حق سوز آچی» دیلر. مونك سببی ایسه «حق سوز» انسانلر نك میللرینه، آرزولرینه خلاف بولوب طبیعتلرینی رنجتودر. آدم بالاسی هر وقت اوز آرزوسینه، میلینه موافق بولغان نرسه لرنی درستلر که و میل هم آرزولرینه خلاف نرسه لرنی یوق غه چیغار غه حاضرله نوب طورادر. انسانلر نك یاشدن حاصل ایتکان عقیده لرندن آیرلا آماولر ونده، شونلر غه خلاف کورلگان فکرلرنی محاکمه ایتوب فارامولر نده غی حقیقی سبب اوشبو حسیات که بیرلو و «میل» هم «آرزو» دن آیرلوب کیمه آماودر. اگرده بر مرتبه شوشی فالون دیواردن اوتوب چیقسه کیک میدادن عبارت بولغان «حقیقت» یولی انسان ایچون آچیلار چقدر.

(۲) نرسه لر نك طش طرفلرینی (ظاهرنی) کورو برله قناعت ایتوب

تفتیش و محاکمه یورنماو و نیکشردماو. اوستندن گنه فار اغانده بر توسلی کورلنگان نرسه لر، نقلاب نیکشردگاندن صوڭ بتونلای باشقه تورلی بولوب چیقانلری هر وقت تجربه قیلنوب طورلادر. شونڭ ایچون نیکشردمی، ازله نمی سوز سویلهو «حقیقت» و «حقیق» دن مانع بولادر.

(۳) تقلید. آتا بابالر، استاذ و شیخلر، معروف و مشهور فکرلەرگه اییه رونی التزام قیلوده کوب وقت «حقیق» دن مانع بولادر. دلیلرگه عقلغه بنا قیلنمغان صورتده آتا و بابا، استاذ و شیخلر یا که «افکار عمومیه» اسمنده گی نرسه لرلرڭ «حق بولولری لازم توگل. «وان نطع اکثر من فی الارض بضلوك عن سبیل الله ان یتبعون الا الظن وان هم الا بخرصون» (انعام. ۱۱۶).

(۴) عادت هم مصلحت اسیری بولو چیلق. عادت گه همده اوز مصلحتی و اوز منفعتینه اسیر بولو چیلق ده «حق سوز» سویلهو و حقنی قبول ایتودن مانع ایکانلیگی معلوم. آدم بالاسی بر نرسه نڭ حق ایکانلیگینی بله لکن عادت گه یا که اوزینڭ برر مصلحتینه موافق کیلمگان سببندن شول بلنگان سوزینی سویله می، سویله وچی بولسه قبول قیلمی. «مصلحت» تاوشی بیک شهب بولغانلقدن، آنڭ یاننده وجدان هم کوکل طرفندن باشرون سویله ننگان سوزلر ایشتملی قالالار. باشلرڭ یا کما فکرلری بیگل قبول ایتوبده فارتلرڭ قارشو طورولرنده گی سببده «عادت اسیری» بولو چیلقد.

حق سوز سویلهو و حقلقنی قبول ایتوگه یاردم بیره طورغان اشلرڭ بیک معلوماتلری مونلر :

(۱) عقل، تجربه و معاکمه عقل، بیک صادق و طوغری بر کیکا شچی بولغانلقدن عقل اییه لری هر وقت حقلق طرفنده بولالار. عقل طرفندن سوزولوب، صافلانوب چیقارلماغان مدته هیچ بر سوزنی سویله رگه و هیچ بر فکرنی قبول قیلورغه بارامی. تجربه برله معاکمه «عقل» نڭ ایکی و زیری یا که فاراولچیلری حکمنده بولوب مونلر یاردمی برله عقل، طوغری کوررگه و درست بلورگه موفق بولادر.

(۲) اوز سوزلی بولماو، باشقه لرڭ سوزلرینه و فکرلرینه یول قوبو و عموما فکر حرلیگینی بلو و فکرلرگه احترام قیلو. اوز سوزلی کشلرڭ، عناد و تعصب اهللرینڭ حق سوز سویله ولری و حقلقنی قبول قیلولری ممکن اشلردن توگل.

(۳) ادبی جسارت. شهرلر و قلعه لرنی بمرر، زور عسکرلرنی مغلوب قیلور ایچون حسی جسارت ضرور بولسه یاشدن بیرلی کوکله برگوب، اوقباشوب

كېلگەن فېكرلەرنى ، عقىدەلەرنى يەنە بىرەر ئىچۈن دە ، ئادى جىسارنىڭ بولۇشى لازىم .
 ئادىم وشجاعت صفتلارنىدىن مەروم ئادىملارنىڭ ھىق سوز سويلەلەرى ھىقلىقنى قىبول
 قىلولەرى بولسىدە بىك سىرەك و بىر تۈرلى شىخى منقەتلەرى مەجبۇر ايتىۋىنە
 كۈرەگنە بولۇر .

ئادى جىسارنىڭ ئاڭ يوقارى درجەسى ايسە «دىن» يولنىدە بولغان
 «جىسارت» در . باشقە دىنلەردە بولغان كېك اسلام دىنلىسىدە ، «دىن» يولنىدە
 بەھادىرلىق كۈرساتىۋىچىلەر واسىملەرنى مۇئال ايتىۋ قالدۇرۇچىلەر كۈب ايدى .
 رىسول الله زمانىدە بىلال بن رىباح ، ھىمار ومۇنىڭ ئانىسى بىرلە ئانىسى
 ياسىر ھىم سىمىلەرنىڭ كۈرگان جىقالەرى سىر و ئارىخ كىتابلىرىدە مەشھۇردىر . اوشىنداق
 خىيىب ابن ھىدى مەكە مەشركلىرى تۈرۈندىن اولدىرلىدى و اوزىنىڭ اسلام دىنىدە
 ئابىت ايكەنلىكى ھىقنىدە بىر قاچ بىتىلەر اوفۇدى (۱) .

ھىرمىتلىو صەھابەلەردىن بولغان ابۇذر ، ھىق سوزلىلىكى سىبىلى ، ولىندىن
 سۈرۈلدى و غىرىتدە وفات ايتىدى . ھىجر بن ھىدى ، ئادى بەھادىرلىقى سىبىندىن
 اولدىرلىدى و اوزى ئىچۈن ئازىلغان قەبرىيەندە ايكى رەكت نماز اوقۇپ دىعا
 قىلدى ھىمدە قىلچ طۈتۈپ تۈرۈۋىچىلەرغە : «اگرە نمازنى اوزون اوفۇۋىمنى
 اولدىن قۇرۇۋىمە ھىمل ايتمازلىكىڭىزنى بىلىم ايدى ، نمازمنى اوزون اوقۇغان
 بولۇر ايدىم ، ايدى بىغولۇرمنى آلماكىز ، ئانەمنى يوماكىز ، مېنى اولدىرگە ھىمر
 ايتۇچى مەۋىيە بىرلە الله ھىزۈرندە شۇل بىغاولى ھالىدە اوچراشۇرمن» دىگان
 ايدى . ئابىبىلەرنىڭ الوغلىرى بولغان سەيد بن جىبىر ، اوزىنىڭ ھىق سوزلىرى
 ئىچۈن ھىجاج تۈرۈندىن اولدىرلىدى .

مىسلىمان كىشى ئىچۈن بىر مەنەبگە ايسەر و بىر مىسلىكىنى ئىزام ايتىو
 تۈرۈرۈسنىدە تەصب قىلو و اوز كۈگلىدە صافلانۇپ يۈرگان فېكرلەردە جامىد بولۇپ
 تۈرۈرۈ تېۋىشلى تۈگۈل . بىلكە مىسلىمان كىشىنىڭ مەنەبى ھىقلىقنى ازىلو و ھىقىقت آرتىدىن
 يۈرۈ ، ھىق سوز كىمىدىن كىنە ھىتى اوزىنىڭ دىشمانىدىن صادر بولسىدە اللهغە شىكر
 ايتىۋ شۇنى قىبول ايتۇدىن ھىبارت بولۇرغە كىرەك .

دىنيادە بىك كۈب ئادىملەر ھىتى ايتىۋارلىغىنە صائىلا تۈرۈغان كىشىلەر : «مەنەبنا
 صواب و مەنەب غىرىنا باطل» دىيىپ اھتىقاد و دىۋى قىلەلەر و شۇل يولنىدە دىرست
 و باطل سوزلەرنىڭ ھىمەسىنى خەمت ايتىۋەرلەر ، مۇئالطە و جىدال ، ھىلە و مەكەبەلەردىن دە

نار تىمىلار. بىك كۆپ خىل قارىشى بولسا بىرلە مېتالاردر. مىسلىمان آدم ايچون ايسه بو روشده بولو يارامى بىلكه آنك ماقصد اقساسى و مطلب اعلاسى «حق» و «حقيقت» بولورغه و شونلارنى بالغين والرأس قبول قىلورغه تىوشلى. اسلام دينىك قانون اساسىسى «حق»نى سويله و «حق»نى قبول ايتودن عبارت. اوزىك توفسان توفز شىخىندن بر سوزنى ايشتوب اعتقاد ايتكان بولسه يوزنچى بر آدمى موكا خلاف بر سوزنى ايشتوبده حلقى معلوم بولسه نكىنى ترك ايتو واشبو صوگى بر گنه كشىدن صادر بولغان سوزنى قبول قىلو لازم. مىسلىمانلار ك، باشقه لردن آيرلا طورغان اورنلار شوشى نقطه در.

مقدمكى عصرلرله خصوصاً سلفى صالحلار زمانلارنده حق سوز سويلهونى اهل اسلام عالمرى اوزلرينه لازم بر خدمت و دينى وظيفه دىب بللر و شوشى اشلرى برابرینه كىلهك مشقتلرگه كىك كوگرهك بىرله قارشو بولالار ايدى. اوشبو حقيقى عالمر منقرض بولوبده اورنلرينه اهليتسىز و استحقاقسىز آدمى اوطورغانلارندن صوگ «حق» سوز سويلهونك اوزى توگل بىلكه اسمىده قالمادى. برر آدم چىقوبده حق سوز سويلهونرگه اقدام ايتسه، ايندى اول كشى تدبيرىزلك، عقلسىراق و خفتلك بىرله متهم بولادر. بو كونده اوزلرينه «عالم» اسمى بىروچى خىلار كىك بتون مىسلىكلرى بىل اوگفاينه يورودن رىبالانو و ايكى يوزلىك بىرله معامل قىلودن عبارت.

حاضرگى زمانده حق سوزلى عالمر بولسه ايدى اسلام دنىاسى اوليالار، قىرلرى بىرله بو درجه ده فتنه له نورلر ايدىمى ؟ . اوليالار كى قىرلرى بدعت مجمعى گنه توگل بىلكه شرك منبى بولدى. بو قىرلرى خلق «كعبه» دن آرتق كوزلر، التجا و استمداد قىلور ايچون كروان كروان بولوب كىله و كىتەر. حق سوزلى عالمر بولسه ايدى موندى اشلر هيچ بولماز ياكه بو درجه گه ايرشماز بىلكه شارع طرفندن خبر بىرلمه گان كشىلر حقنده «ولى» و «اوليا» دىب سويله و حقنده ادب صاقلانور ايدى. حقيقت حالده خىلار كىك «اوليا» دىب يوروتو طورغان كشىلر كىك «اوليا» بولورنى توگل حتى مىسلىمان بولوب اولىگا نلىكلرىده معلوم توگل.

حق سوز سويله و، صدقه بولغان كىك آنى قبول ايتو و تحمىل قىلوده صدقه در. بو خصوصده حدىثلر كۆپ. «اتق الله يا عمر!» دىگان سوزنى ايكى اوچ مرتبه قاباتلاوچى بر آدم گه، مجلسده بولغانلارندن بره و: «يارار ايندى، اميرالمؤمنين

حقنه بر آرتدروب یباردك، اوز سنوب كیندك! دېگان ایدی شوشی
کشی گه، حضرت عمر: «تیه! سویله-سون، اینه سی سوزینی آیتسون، «اتق الله»
دېگان سوزنی بزگه آیتماسه لر. آتارده خیر بولماز، شول سوزنی یوکل ماسه ك،
بزده خیر بولماز» دیدی (۱).

(۲۵۷) مَا مِنْ عَبْدٍ مُسْلِمٍ يَدْعُو لِأَخِيهِ بِظَهْرِ الْغَيْبِ إِلَّا قَالَ الْمَلَكُ وَلَكَ بِمِثْلٍ (۲).

ترجمه سی: «هیچ بر مسلمان بنده اوز دین فارینداشینك آرتنده خیر دعا
قیلماز، قیلدی ایسه بر فرشته شول قیلوچی ایچون، اوز گاده شولای بولسون-
دیب خیر دعا قیلوب طورر».

قارینداش ایچون خیر دعا قیلو، حقیقت حالده اوزك ایچون خیر دعا قیلو
بولادر. اوشونك ایچون «فلان وفلان کشیلر نك مقصودلرینی حاصل ایت! «
دیب آتاب دعا قیلورغه ممکن بولماسه کوکل یوفارغان وقتلرده اوزی ایچون
دعا قیلغاندن صوكت: «یارب! بزدن خیر دعا صوراوچی کشیلر نك ده خیرلی
مقصودلرینی حاصل فیلسه نه!» دیب عمومی روشده گنه بولسه ده دعا قیلورغه
نیوشلی. کشیلر ایچون دعا قیلو، کوکل یاغشی وعیف بولوغه علامتدر. الله
تعالی نك رحمتی شول قدر کیکدرکه، طوزان قدر گنه کیساگی ده بتون
دنیا دهی مخلوقات ایچون یینه چك بلکه آرتوب قالاچقدن.

(۲۵۸) مَا مِنْ عَبْدٍ كَانَتْ لَهُ نِيَّةٌ فِي آدَاءِ دِينِهِ إِلَّا كَانَ لَهُ مِنَ اللَّهِ عَوْنٌ (۳).

ترجمه سی: «نیندی گنه بنده، اوزینك بورچینی نابشرو نیتنده بولماز،
بولدی ایسه الله تعالی دن آکا یاردم بیرلمی قالماز».

حدیثلر گه شرح یازوچیلر: «بورچی بولغان کشی صدقه بیرماز، کشی
صیلاماز و اوزی ده صیلانماز، کییونوب یاصانوب یورماز خلاصه: بورچ برله
نفسینی قوناق ایتماز، چونکه بو اشلر بورچنی ادا قیلو نیتینه خلاف نرسه -
لردر» دیلر. شهیدلر نك هر بر گناهلری عفو ایتولنه مگرده بورچ غنه عفو
قیلنمی مضموننده حدیثلر بار.

(۱) کتاب الخراج لابی یوسف. ص ۷.

(۲) صحیح مسلم. ج ۲ ص ۳۱۹.

(۳) احمد ابن حنبل مسندی. ج ۶ ص ۷۲ - ۱۳۱.

(۲۵۹) مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا أَوْ يَزْرَعُ زَرْعًا فَيَأْكُلُ مِنْهُ طَيْرٌ أَوْ
 إِنْسَانٌ أَوْ بَهِيمَةٌ إِلَّا كَانَ لَهُ بِهِ صَدَقَةٌ (۱).

ترجمه سی: «هیچ مسلمان یوفدرکه آغاچ اوطورتوب اوسدررده یا که ایگون
 ایگاردە شوئڭ اورلقلرندن، یمشلرندن قوش یا که آدم ویا که حیوان آشار،
 شولای بولدی ایسه بو اش سببلی شول مسلمان دفترینه صدقه ثوابی یازلور». آدم
 بالالرندن باشلاب فرمسقەرغه فدر بولغان چان ایبهلری یا طوغریدن
 طوغری ویا که واسطه برله ایگونچیلر طرفندن تحصیل ایتولسگان اورقلر سببندن
 عمر سوروب طورالر. شوئڭ ایچون ایگونچیلرنڭ خدمتلیری بتون یربوزینڭ
 حیاتیته سببدر. خصوصاً بزنگ بوزماننده وبو مملکتیمزده ایگون بیک قدرلی
 نرسهلردن بولوب کیتدی. ایگون بولسه هر نرسه نی تابارغه، طغزلقغه توشماز که
 ایگون بولماسه الوغ فلا کتدر که اوچرارغه ممکن.

بزنڭ روسیه مسلمانلری ایچون اڭ فائدهلی وتوبلی کسب ایگون کسبلی
 بولسه کیرهک. بزنگ خلقمزنڭ بتمی طورولری، علملی بولوب دینلرینی صاقلی
 آلورلی شول ایگونچیلک که طوقتلادر. شوئڭ ایچون فولده باریرلرنی اچقندرمی
 طوتارغه، بولماسه صانوب آلوب قولغه کرتور که وشول کسبلی سرماییه یاصاب
 آلورغه تیوشلی. ایگون بهالی توشماسون، باشقهلر برله رقابت ممکن بولسون
 ایچون ایگون ساچو حقنده یاڭا فوراللرنی استعمال ایتولازمدر.

الله تعالی بودنیاده هر نرسه نی اوزینه مناسب برتورلی سبب که باغلاغانلقی
 وسبب قیلنمی طوروب مسبب بولماغانلقی معلوم. حیات ایچون لازم بولغان بایلق
 وایکنچی عبارت برله ایتولسه «حیات» نڭ سبیلری زراعت، تجارت وصناعاتدن
 عبارت. معلمک، طبیبلیق وآدوافاتلق کبک نرسهلر هر بری «صناعت» که کرهلر.
 اوشبو نرسهلر سببندن انسانلر اوزلرینڭ بدئلرینه ریاضت بیرهلر،
 کوڭللرینڭ اوسولرینه، شادلانولرینه سبب، رذالت وسفالتلردن براق بولالر،
 اوزلری وعائللرینی معیشت ایتدرر ایچون حاجت نرسهلرینی تحصیل قیللر.
 اگرده آدم بالالرینڭ رزقلری ودنیاوی حاجتلیری هیچ برمشقت واجتهادسز
 کیلوب طورسه، آغا طورغان یلقه اورننده آدم بالالرینڭ اوطورغان برلرنده
 طوناشدن آقسه موندن فائده چیقماز بلسکه آزارلر، الله نڭ یرنده اتفاق برله

ظلم و فساد فيلورلار ايدى. اوشبو نرسه لر نك برينه گنه بولسه ده اهميت بيرمگان كشيلىر بۇ كوندەدە آچ طور رغه ويا كه باطل و خبيث كسبلر كه كرر كه مجبور بولالار. اوشبو كسبلر نك برى «قمار» در.

قمار، تله سه نيندى روشلر برله بولسون «اوش» در. عوض بر ابرينه بولماغانلىق سببلى اوش، آدملىر نك ماللارنى باطللىق برله آشاوايكانلىكى معلوم. مونك حراملىق قرآن برله ثابتدر. قمار، انسانلر نك يالقاوانلارينه، هيج بر سبب كه كرشى بلكه وهمى طريقلر برله رزق ازله وگه عذله ندره طورغان بوزوق نرسه در. شول چەتندن قمار، شريعت چەتندن گنه نوگل بلكه عقل چەتندن ده مذمومدر. اوشبو سببىن بولسه كبرهك بوكونده مدنيتلى حكومتلار نك كولرى «قمار» دن منع ايتوب قانونلر چيقارديلر.

قمار سببلى، خلق آراسنده دشمنلىق آرنا، آكا عادت فيلو عقلنى كيموته، قمارغه عادت ايتوچيلردن كولر اوز جانلارنى اوزلرى قيبالار. «موتنه قارلو» ده بولغان مشهور قمار خانه ياننده اوز جانلارنى قيبوچيلرغه مخصوص بر قبرلك بار ديلر.

آزى كوب گه سبب بولو چەتندن وباشقه كوب خاصيتلرده قمار برله خمر ايكيمنى بر روشددر. اوشبو سبب ايچون بولسه كبرهك الله تعالى «فيهما اثم كبير و منافع للناس واثهما اكبر من نفعهما» (بقره ۲۱۲) ديب ايكيسىنى بر آيتده جمع ايتددر.

خمرده بولغان فائده سودا چەتندن وقمارده بولغان فائدهده فقيرلر كه اعانت بولغان چەتندن ايدى. چونكه عربلر، قمار برله تابقان مالنى اوزلرينه ملك ايتمىلر بلكه فقيرلر كه بيره لر ايدى، الله تعالى ايسه مونلرده بولغان ضرر لر. فائدهلرندن كوچلى ايكانلىگىنى بيان ايتددر. فائده برله ضرر نك هر ايكيسى بر ابر بولغان وقتدهده ضرردن صافلانو تيموشلى. دفع مضرت، جلب منفعتندن مقدم ايكانلىكى معلوم. ايندى ضرر برله فائده بر تيكز نوگل بلكه فائده گه كوره ضرر كوب بولسه اول وقتده بيگرهكده صافلانو تيموشلى بولادر.

«ايز گولك فيلده صوغه سال، بالى بلماسه خالق بلور» ديگان قبيلىن «ايگون ساچ، يمش آغاچلرى اوسدر، آدملىر فائدهلر نورلر، آدملىر فائده - انمه لىر قوش قورت فائدهلر نور، شوشى اش سينك صدقه كدر».

رسول الله حضرتلر نك اوز امنى ايچون بيرگان قيمتلى مشورتى اوشبو. مونك برله عمل فيلوچى انشا الله بركات تابار.

﴿۲۹﴾ مَمَلًا آدَمِي وَعَا شَرًّا مِّن بَطْنٍ حَسْبُ ابْنِ آدَمَ أَكْلَاتِ يُقْمَنُ صَلْبَهُ فَإِنْ كَانَ لَا مَحَالَةَ فَثَلْثُ طَعَامٍ وَثَلْثُ شَرَابٍ وَثَلْثُ لِنَفْسِهِ (۱).

ترجمه سی: «آدم بالاسی طولدرغان قابچقار آراسنده فورصافندن ضررلی قابچق یوق. آدم بالاسینگ دنیاده ایسان طورووینه بر آز لقمه لر بیته، شونک بزله اوز اوزینی آسراو ممکن بولا. اگرده آشاو بیک ضرور کورلسه اول وقت معدنی اوچ که بولهر که، بر الوشینی آش، ایکنچی الوشینی ایچمک، اوچونچی الوشینی صولش آلو ایچون فیلورغه تیوشلی».

فورصافنی اوچ که بواو، آشاوچی کشینگ اوز گمانی برله بولور، یوقسه آنی تیگزله بولو ممکن توگل. هر حالده بو سوز صییر شیکلی قومسزلانوب آشاودن طیو، بر آز بولسه ده چامالاب آشارغه فوشودر.

کوب آشاو همده ترتیبسنز آشاو بزناک مسلمان خلقدنه باشقه لرغه کوره آرتق بولغانلغی معلوم. مسلمانلرناک بیک کوب خسته لیکلری شوشی ترتیبسنز آشاوچه چایینی بیک قوی هم بیک کوب ایچو که حمل فیله ندر.

کوب آشاو سبیلی هضم اعضاسی ضعیفله نه وشوندن ده آور خسته لیکلر پیدا بولادر. زمانه مز دوقتورلرندن بری اوزینگ بر اثرنده: «کوب آشاوچی، سلامتک که طوبماز، همری فسقه بولور، اولگی آش تمام سکوب بیتمازدن الک ایکنچی مرتبه آشاماو تیوشلی، اما کوب آشاو اورنینه صافی ویاخشی صو ایچو فائده لیدر» دی.

آز آشاوچه بر یولی عادت اینو آور بولسه ده آفرون آفرون اوگره نو البته آور بولماز. آدم بالاسی هر تورلی نرسه که اوگره نه وهر تورلی آورلقارغه عادت اینه آلادر.

بعض بر عالمر: «الله تعالی حضرتی طب عالمینی: - کلوا و اشربوا ولا تسرفوا» (اعراف ۲۹) جمله سینه تمام درج اینکان» دیلر. بو عالماز که کوره طب علمی، حاجت قدر آشاو و ایچو اما شوندن آرتقندن (اسرافندن) صافلانودن عبارت بولادر.

بو کونده آوروپاده مشهور طبیبلردن برینگ بایلرغه: «اگرده سلامت

(۱) احمد ابن حنبل مسندی. ج ۴ ص ۱۳۲. «اکلات» ضم برله «اکله» جمعسی بولوب «اکلمه» ایسه «لقمه» معناست. در.

بولاسکز كېلشە فقير كشيلاز آشلرينه قناعت ايتوگوز، قاره ايككم برله عادتي
آش، سلاملك نقطه سندن طيى آشلرينه كورده فائده ليدر» مضموننده نصيحت
ايتكانلگىنى جريده لرده اوقوغان ايدك .

قرآن كريمده مذكور بولغان آيتدن و اوشبو اورنده ذكر ايتولگان
حديثدن ، آدم بالالارى آشاو ايچونك نى قدر بىسى اوزلارى ايچون ضرور بولوب،
نى قدر بىسى ضرور تىن اوستون بولغانلغىنى بلورگه تېوشلى ايكانلكلرى آكلا-
فادر. آدم بالاسينك اڭ رحيمسن دشمنى اوزينك قارنيدر.

(۲۶۹) مَا نَحْلَ وَالِدٌ وَلَدًا مِنْ نَحْلٍ أَفْضَلُ مِنْ آدَبٍ حَسَنِ (۱) .

ترجمه سى : هيچ بر آنا ، اوزينك بالاسينه ياخشى تربيه بېرو و ادب
لوگره نودن آرتق هدبه بېرمادى .

بالا ، يازو يازلماغان آق كاغد بولوب هر تورلى نرسه يازلورغه ويندى
گنّه بولسه ده نقش توشر لورگه ممكن ، ياخشى تربيه آلورغه ده و يامان بولغه
كررگه ده استعداد ليدر. شونك ايچون بو مسئله حقنّه و قننّه فايغوسىنى كوررگه
و فرستنى اوتكار مازگه تېوشلى . بالاغه ياخشى تربيه بېرو، آنى آداشودن
صافلاو و سعادت بولېنه كرگزوب يدارو بولغانلقدن آنانك اڭ قيمتلى بولاگى
واڭ قىرلى يادكارى شول «تربيه» بولاچغنده شېبه يوق . ابن ماجه، انس دن:
«اكرموا اولادكم واحسنوا ادبهم» (بالالركنى انسان بولورلىق روشده حرمت
قيلكز و گوزل ادب برله ادبلر نكرگزن) حديثىنى روايت قيله در (۲) .

هر كونگى نجر بهلر، مثاللر اوشبو حديث شريفنك درستلگىنى كورساتوب
طورالر. دنيانى قوللر نده طوتوب طوروچى عالملر، سياسى آدملر، اديبلر،
سوداگر و هنر اهللرينك هر برى بالالار آراسندن يتشكان كشيلادر. بالالرينه
ادب و گوزل تربيه بېروب كيتكان آنالرنك بالالارى بىرتقى كولمه كلرى برله
دنياغه چيقيقانلرى حاليه حيات محاربه سىنى هيچ قورقه ايتهلر و هيچ بر مانعنى
مانع صانامى، اوز مسئلكلرنك دوام قيله لر. مونلر آراسنده دنيانى مسخر قىلوچيلرده
بولا، مسخر قىلا آلمانلارى ده دنياغه پيرشميلر و بهادر عسكر مثالنده اوز
وظيفه لرېنى ادا قيله لر. اما ادب و تربيه اورننه بايلىق فالدروب كينوچى آنالرنك

(۱) جامع ترمذى. ج ۲ ص ۱۷ .

(۲) سنن ابن ماجه. ج ۲ ص ۲۰۴ .

بالالری اوشبو بايلىق همده تربيه سزلك سېنىدن آتالرينىڭ اولووى ايچون
 آغزغان كوز ياشلارنى سورتوبده يتكريميلر ميراث مالى بولو حقنده بر برى
 برله دعوالاشالر، تيرملرنى قويروق بوناوچيلر صروب آلادر و شونلارنىڭ
 قوتورنولرى سېبلى كونلارنىڭ بىرنده سقاھت گە چوموب كوب بايلقنىڭ آستىدىن
 كروب اوستىدىن چىقالر. حقيقت حالده بايلىق، موندى بالالارغە بلاغنه ولادر.
 مونلار سېنىدن آتا بابا اسمى پچرانا، عائله و فامىليەده يامان اسم آلادر. اگرده
 بو آدم بالالرى ايچون مال چىاقچى اورنده بر آغنه بولسەده شول بالالارغە
 تربيه بىرسە، گوزل خالق اوگرەتسە، حيات قاعدەلەرنىن خبردار قىلسە، كشى
 نانواصوللارنى بىلەرسە ايدى، آز مالينىڭدە كوب فابىەسى بولور ايدى.

حديث شريفدن آڭلاشلغان نرسەنى فسقار توب ايتسەك: «بالا كنى اوفوت،
 تربيه هم ادب اوگرەت، اوزى ايچون اوزى تربىشسون!» ديب ايتورگە مەكەن.
 اگرده بو حديث مەھەنى برر فرانسىز يا كە نەسە عالمى طرفىدىن
 سويلەنگان بولسە ايدى بو كونىگى فرانسىزلىر، نەسەلر شول سوزنى تصديق
 يوزىدىن سچەدە قىلورلر ايدى. لېكىن مذكور سوز، فرانسىز، و نەسە ھالەللىرى
 طرفىدىن ئوڭلە بىلكە موندىن مڭ يىللىرىمۇ «مەدینە» شەرىنە مسلمانلارغە سويلەنگان
 ايدى. بو كونىگى مسلمانلار آراسىدە موندى معنالى سوزلارنى تقدير ايتوچىلار،
 نى حكمتدەر آز.

بزدە بايلار، باي بالالرىنىڭ آتالرىدىن قالغان ميراث ماللارنى تلى ايتوب
 بىرلەرىنى ھەركون كوروب طورالردە اوز بالالرىنە كوهرلك مال قالدورر ايچون
 بتون اجتھادلارنى صرف ايتەلر. اگرده مالنى كوب قالدورر اورنده ادب و
 ياخشى تربيه بىرسەلر، بالالرىنىڭ بختيار و سەۋدەلەرىنە سېب بولورلر ايدى.

(۴۶۲) مَا نَقَصَتْ صَدَقَةٌ مِنْ مَالٍ وَمَا زَادَ اللَّهُ عَبْدًا بِعَفْوٍ إِلَّا عِزًّا وَمَا
 تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلَّهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللَّهُ^(۱).

ترجمەسى: «صدقه مالى كېمۇ تەمەز؛ عفو قىلۇچى بىندەنىڭ ئالە تەلى عزىتىنى كە
 آر تۇرر؛ ئالە ايچون تەواضعلى قىلۇچىنى ئالە تەلى مەرتەبە گە كوتارر». «صدقه سېبلى مال كېمۇ تەمەز» دېگان سوزنى ظاھىرىنە ھەل قىلۇپ بولمى.

چونكه آنڭ كيمووى كوز برله كورلوب طورلادر. مثلاً يوز صوم آفچه سندن
 بر صومنى صدقه ايتوب بېروچينڭ آفچهسى اولنگيچە بوز صوم حالئە طورى
 بلىكە طوقسان توقز صوم غنە قالغان بولادر. «كيمومى» دىگان سوز، ظاهرينە
 حمل ايتولسە شونى انكار قىلو بولور. بلىكە آنڭ معناسى اوشبو روشلردە
 بولورغە مەكەن: (۱) ظاهرده كيموسەدە قالغانى بركانلى بولور و شول سببىن
 گويا هيچ كيمومگان توسلى كورلور. (۲) قالغان مال آفت و فزالردن سلامت
 فالور. (۳) اللہ تعالٰى طرفىدىن ثواب احسان ايتلو سببىلە صدقە، بوش غە كېتكەن بولماز
 بلىكە بىك فائىدەلى بر نرسە سانلوب آلغانغە اوغشار. (۴) اللہ تعالٰى آكار خېرلى
 خلف بېرر. «وما انفقتم من شىء فهو يخلفه وهو خير الرازقين» (سبا ۳۸).
 كېرەك دنيادە و كېرەك آخرتدە بولسون اوز حقلىرىنى عفو قىلوچىلارنى
 اللہ تعالٰى عزت ابتهچكىر.

تواضع، اوزىنى عاجز و حقير بر انسان بولوبدە هيچ كەمن آرتقلىقى يوق
 دىب بلودن و فعلى برله شول بلوينا تصديق قىلودن عبارت. مونڭ ضدى
 «تكبر» لىكىر. تكبرلك ايسە كەلات چەتتىن اوزىنى باشقىلاردن اوستون كوردور.
 تكبرلك علامتى مونلر: (۱) مستحق كشىلردن يوقارى اوطورو و آنلردن آلدە
 بورو. (۲) كشىلارنى كيمستو و اوزىنى آنلردن يوقارى طوتو. (۳) باشقىلارنىڭ
 ازغىنە اذيتلارنى دە تەجمل ايتە آلاو و باشقىلار. اوشبو علامتلارنىڭ، عصر و
 مەلىكىلەرگە كورە آلاشئوب طورولرى دە مەكەن. ھەھالە تكبرلك و تواضعلىق مەلوم
 نرسەلر. كېمەنڭ تواضعلى و كېمەنڭ كېرلى ايكانلىگىنى خەلقلر اوزلرى بلەر.
 عفو قىلوچىلارنىڭ عزتلى آرنو و تواضعلىق ايتوچىلارنىڭ درجەلىرى كونارلو
 دنيادە بولورغەدە آخرتدە بولورغەدە مەكەن. ھەر ايكىسى برگە مراد بولوندىن دە
 مانع يوق.

۲۶۳) مَا يُصِيبُ الْمُسْلِمَ مِنْ نَصَبٍ وَلَا وَصٍ وَلَا هَمٍّ وَلَا حُزْنٍ وَلَا أَذًى
 وَلَا غَمٍّ حَتَّى الشُّوْكَهَ يَشَاكُهَا إِلَّا كَفَّرَ اللَّهُ بِهَا مِنْ خَطَايَاهُ (۱).

ترجمەسى: «مسلمان غە بر نورلى مشقت، خستەلك، قايغۇ و حسرت، باشقىلار
 طزفندىن بر نورلى اذيت (رنجىتو)، قانى كوينچ ايرشماز، حنى تېگەنەك كەندە
 (۱) صحيح بخارى. ج ۷ ص ۲ احمد ابن حنبل مسندى. ج ۶ ص ۱۶۷. لفظلر «بخارى»
 نقى.

قادالماز، شولای بولدی ایسه الله تعالی مذکور مسلماننڭ خطالرينه كفارت قیلور.

دنیاده آدم بالاسینڭ باشینه بیک کوب تورلی آورلقور، زحمتلر کیلورگه ممکن. دنیا، مشقت یورتی. اگرده آدم بالاسی اوز باشینه کیلگان بلارغه صبر ایتسه، الله تعالی نڭ حکمینده بوی صونسه شوشی عملی نسبتنده الله تعالی آنڭ خطالقرینی بتره چکدر. امام ترمندی اوزون بر حدیثده: «آدملر دینلری نسبتنده بلاغه دوچار بولالر، بندلر بلالانولری سببلی حتی بتونلای گناهسز بولوب بوررلک مرتبه لرگه ایرشه لر» مضموننده بولعان «فما یبرح البلاء بالعبد حتی یترکه یمشی علی الارض وما علیه خطیئة» روشنده حدیث روایت ایتده در (۱).

بز نڭ خلقمزه نیوشسز بر عادت بار: برکشی باشینه کیلگان بلا وقضانی آنڭ گناه شوملغینه وبرر کشینی رنجتووینه، دعاسزلق وفاتحه سز لک گه حمل ایتلر وشونی خلق آراسنده سویله بوریلر. مشهور مدرسه لر نڭ بونک شهرتلی خلفه بولوب طورغان بر آدم نڭ، مابلولوب دنیاغه چیقغانندن صوڭ فقیر حالده معیشت ایتووینی وبتونلای بوغالوب کیتووینی استاذینڭ قهر دعاسینه حمل قیلدیلر. گویا استاذی، اوزینڭ قزینی بیررسی کیلگانده بو خلفه آنی آلمانغان وایکنچی بر آدم قزینه اویله نگان شوندى صوڭ استاذی رنجگان ایتش. بو استاذی اوزی بای وزور شهرت برله ترکک ایتدی، شیخلى ایتنه باشلاغاندى صوڭ مریدی ده کوب بولدی. اطر افنڭ بایلری کیلر، صدقه لری برله شیخنى کوموب کیتلر ایتدی. شاگردی کوب ومدرسه سی ده مشهور بولدی. اوزی برله برگه او قوغان اعتبارلی بر آدم دن: «بو حضرت نڭ الله تعالی بختنی آچدی، یوقسه استاذندن فاتحه آلا آلمانغان ایتدی حتی استاذی - فلان خلفه گه درس گه اوطورو - چیلر مینم درسه کرماسونلر! ديب منع ده ایتکان ایتدی» ديب ایشتم. اما استاذینڭ هم قزینی هم فاتحه سینى آلمان بر ملا، اورنندن عزل ایتلوب تورمه گه سالغان صوڭنده خلق مونى تقدیرگه حواله قیلدیلر.

قزلرینی آلمانغان ایچون خصوصا «بو اشم استاذمنى رنجتوگه سبب بولور، حرمتینی صافلی آمام» ديب اوزینی کیستوگه ودرست نیتلرگه بنا قیلغان شاگرد حقنده یاوز ده قیلورغه استاذلرنڭ، شیخلرنڭ نیندی حقلری بار؟

اسلام نظرندە بو معاملە: «حرام» اشدر. موندی دعاار نڭ قبول بولولری نیندی دلیللر برله معلوم؟

بز نڭ خلقمز بر طرفدن شریعتنی درست بله آلمانلقلرندن وایکنچی طرفندە روحانی استمداد آستنده ایزلوب کشیلکلیرینی ضایع ایتکانلکلیرندن هر وقت شوشندی وهملر، ظن وتخمینلر برله مبتلا بولوب طورالر، اوز اوزلرینه خواجه و عقللرینی استعمال قیل بلمیلر. کوکللرینه کیلگن بر سوزنی سوبله بوریلر و قدر سرلرینه قول صوزالر. بو اش نهایت درجەده ادبسلرکدر. اسلام شریعتنده فھر دعا قیلو درست اش بولماسه و فھر دعا نڭ قبول بولووی آچیق بولماسه کشیلر باسلرینه کیلگن بلا و فضالری، مصیبت و فلا کتلرینی بد دعاغه حمل ایتارگه نیچوک یاری؟ موندی حکملر و سوزلر غلو و ضلالت، الله تعالی اشینه قاتشو و شقاوندر.

کشی باشینه فایغو و فاجعه کیلونی کورگان و قنە: «شاید الله تعالی بو اش سببلی بو کشینڭ درجەسینی کوتارر، هیچ بولماسه گناهینه کفارت قیلور، هر حالده مونڭ خیرلی بر اش بولووی ممکن» دیب فکرلەرگه تیوشلی. مسلمانلق شوشیلر. دنیا، راحت یوونی توکل بلکە بلا و مصیبت یورتیدر. بلالانو و فلا کت که اوچراوغه عجب ایتارگه و آشا معنوی سببلرگه ازلهب زخمەت تارتورغه حاجت یوق. کشی اوستنبه کیلگن فاجعهلرینی تیکشیرگانچه «مین، فی ایچون کشی حالینی تیکشیرم، موندە مینم فی اشم بار؟ کشی برله شغللنگانچی اوز حالمنی تیکشیرسەم ضررمی بولور، اوزمنڭدە صراط کیچکانم یوق» دیب اوز حالی برله مشغول بولو کیرەك. ادب و انصاف، حسن خلق شوشی، «مؤمن» لکده شوشی.

(۲۶۴) الْمُؤْمِنُ غَرَّكَ رِيْمٌ وَالْفَاجِرُ خَبَّ لَأِيْمٌ (۱).

ترجمەسی: «مؤمن کشی آلدانوچی، کریمدر (کشیلرینی) طوغری سوزلی و یاخشیلر» دیب بلووی سببلی ییگل آلدانادر). فاسق کشی، بوزوچی و اوصالدر.

تیز آلدانماوچیلیق هر کیمدن شبهه له نوب و صافلانوب طورو، طوغریسیده

افراط درجه ده سؤ ظنلی بولودن کیله . اوچراغان بر کشی گه حسن ظن قیلو و کیم طوغری کیلسه شوکاردن آلدانوچیلوق یاخشی اش بولماسه ، سؤ ظن قیلو طوغر و سندهده افراط کیتوده یاخشی اش توکل . مسلمان کشی عدالنده یعنی اوشبو ایکیمنگ اور تاسنده بولورغه تیوشلی . حدیث شریفده گی «غر کریم» اوشبودر . مسلمان کشی کوبراک آلدانور اما هر کیمندن ده آلدانماز ، آلدانغان وقتنده بیگل (اوز بنگ یاخشی کوکلی بولووی سبیلی) آلدانور . افراط درجه ده سؤ ظنلی بولو ، هر کیمندن شوملانو و هیچ بر کشی گه اشانماو و بتون خلقتی اوزینه بدخواه دیب بلو البته اخلافسز لقدر .

کریم بولو ایسه بر آز مساهله لی بولونی اقتضا قیله در .
عرب شاعری ده :

إذا ما انت من صاحبك زلة
فكن انت محتالا لزلة عندا

دیب «کریم» لرنگ نیچوک بولاچقلرینی بلدره در .

(۴۶۵) الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْصًا (۱) .

ترجمه سی * «مؤمن ، اوزی کبک مؤمن گه قارشى ، نق و معکم بنا حکمنده بولوب بر برینه یاردمچی بولوب طورر لر» .

زور بر بناده بولغان تاش و کیریچ یاخود آغاچ و تیمر لر بر برینه یاردم بیروب بر برینی نعتوبده بتونسی بر هیئت روشنده بولوب طورولری قیبلندن مسلمانلر هم بر برینه یاردمچی ، بر برینه آرقا تاپانچی بولوب بتون هیئتلی مثلا زور بر بنا قیبلندن بر کنه نرسه بولوب طوررغه تیوشلیلر . رسول الله ، امت ایچون شوشی حالنی آرزو قیل ، شول حقه سویلی و شوکا ترغیب و تعریض ایته در .

امت لرنگ دنیاده یاشاولری و عزت برله دواملری ، شول امتنک فردلری آراسنده امتزاج ، محبت و الفت اینوگه موقوفدر . عزت برله یاشارغه مستعد بولغان امتلرنگ فردلرینه الله تعالی ، شوشی عقیده نی توشره و اوسدره حتی امتنک خلقی و طبیعی روشینه کیتوره در . شوندن صوگ آنلر محکم برملت بولالر بری ایچون بری فدا بولونی اوزلرینه منت بلر .

شوشندی عقبه دن معروم قالغان ملتار ایسه باشقه لر طرفندن یوتولورغه
بودنیا یوزنده اورلقلری بنارگه محکومدر.

بو کون گه قدر دنیاده بیک کوب امتلر منقرض بولدیلر و بیک کوبسی
حتی خاطرلردن ده اونوتولدیلر. لکن مونلر نك بتولری و انقراضلری اوز
آرالرنده تفرقه و اختلاف برله باشلاندى و شونك برله تمام بتدیله ده . اعتبار
قیلگن ای اخوان ! ..

(۲۶۶) الْمُؤْمِنُ يَأْتِي وَيُؤْتِي وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْتِي وَلَا يُؤْتِي وَخَيْرُ
النَّاسِ أَنْفَعُهُمْ لِلنَّاسِ (۱).

ترجمه سی: «مؤمن کشی، باشقه لرغه الفت فیلور و باشقه لر نك الفتلرینی
قبول ایبار. اوزی الفت ایتمگان و باشقه لر نك الفتلرینه ده یول بیرمگان کشیده
خیر یوفر. آدمیلر نك خیرایلری کشیلر گه فائده لی، و اغانلر در».
آدم بالالری الله تعالی گه عبال حکمنده بولغاناقلاردن آنلرغه فائده لی
کشیلر نك الله تعالی فاشنده خیرلی صانالولری و یاخشی جزا هم مکافات کورولری
طبیعی اش.

الفتلی بولو و الفتنی قبول ایتودن مقصود، کیم اوچراسه آکا دوستلق عرض
ایتار و نیندی گنه کشی طوغری کیلسده آنك برله ساعنلر بوینچه سویله شوب
اوطورر دیگان سوز توگل. علمدن، ادبدن باشقه لر دن لذت آلمی طورغان
برکشینك، سودادن غیری نرسه دن تهم تابمی طورغان آدمك کیرپچ زاؤدنده
خدمت فیلوچی برله سوز تابا آلمازلای و مجلسده ده کوکلی کونارامازلای معلوم.
بلکه مونك معناسی مؤمن کشی اوز دینینه بولغان محبتی نأثیری برله اوزینك
دین قارنداشلرینی کوکلندن یاقین کورر و آنلر حقنده ده اوزینی یاقین کورر
دیپ بلور، بر مناجبت کیلو برل، فی قدر فقیر بولسه لده آنلر برله راحتله نوب
سویله شور، کیکاش ایتسه لر نکلار و غیر خواهاقی کورساتور، فی قدر بای یاکه
عالم و مرتبه اییه سی بولسه ده اوزینی الك فقیر عادی آدمدن یوقاری صاناماز،
اصلا کوناراماز، دیگان سوزدر.

(۱) احمد ابن حنبل مسندده «المؤمن مألّف ولا خیر فیمن لا یأتی ولا یؤتی» عبارتدی
برله کوچر. در. ج ۵ ص ۳۳۵.

بر ملتڭ اوز آرالر نده الفت واتحاد حاصل ايتولرى ايچون فردلر ندىن هر بىرى ملتڭ فئەسى بىرلە لىتلەنولرى و ضررى بىرلە حىسرتلەنولرى شرطىر. امت فردلر نده شوشىدى بىر طويغو بولسه امتڭ عمومىنە عائد نرسەلرى اوزلرىڭ خصوصى اشلرى قىيلىدىن كورپىلر و شوڭا مناسىب سەي و اجتهاد، اقدام و عزم بولور. رسول الله حضرتلرىڭ تفرىقىدىن نەي قىلوب الفت و محبت كە دعوت ايتووينڭ سىببى دە اوشبودر.

قرآن كريم و حديث شريفلىرى، مىسلىلارنى الفت و محبت كە دعوت ايتىپ طورغانلىرى حالە بو كونگى مىسلىلار اوشبو دعوت كە اجابت ايتەلمى؟ ... اوستلر نده بولغان دىنى بو فرضنى اوستلر ندىن توشەرلەرمى؟ ... موڭار ايسە ايجاب بىرلە جواب بىررگە اقتدار يوق. چونكە مىسلىلار بالعكس بىر بىر ندىن آيرىلوب بىتىدىلر، الفت و محبت دېگەن نرسەڭ حتى اسمى دە قالمايدى. نېچە تورلى مذهبلىرى و مىسلىلار پيدا بولوب مونلر بىر بىرىنى تىزىل ايتىدىلر و اوزلر ندىن باشقەلرگە «بىر مذهب» و «مارق» اسمى بىر بىرلەر و اوزلر ندىن باشقەلرى «اسلام» دائىرەسىدىن چىقار دىلر. شوشى اشلر بولوب طورغان اسلام دىياسىندە نىندى الفت بولسۇن، مودت و اتحاد نابىلوى نېچوك صورت طوتسۇن؟. اگر دە مىسلىلار آراسىندە بولغان افتراق و الفتىسىزلىك خستەلىگى باشقەلر دە بولسه ايدى دوام ايتە آلمازلر بىتارلر و دىنيا يوزىدىن كوتارلور ايدى. اما مىسلىلار، باشلر ندىن آياقلىرىنە قىر حسد و كىنە، جىهالت و عىطالت، الفتىسىزلىك و محبتىسىزلىك، حب ذلت و شقاوت، ظلم و سىفالت خستەلىكلرى بىرلە مېتىلا بولا طوروب دە نېچە عصرلر دىن بىرلى ھېمىشە ياشاب كېلىمكەلر دىر. اگر دە اسلام دىنىڭ حقايقىنە بىرگە دىلىل دە نابولماسە، شوشى دىلىل اوزى كىنە دە بىتار ايدى. بو اش، مىچر دى رسول الله حضرتلرىڭ حىرمتى ايچون بولسه كىرەك. يوقسە اجتماعى زافونلرغە خلاف بولغان اش كە شوندىن باشقە وجە نابارغە امكان يوق.

(۲۶۷) مَثَلُ الْجَلِيسِ الصَّالِحِ وَالْجَلِيسِ السَّوِّ كَحَامِلِ الْمِسْكِ وَنَافِخِ الْكَبِيرِ فَحَامِلُ الْمِسْكِ إِمَّا أَنْ تَبْتَاعَ مِنْهُ وَإِمَّا أَنْ تَجِدَ مِنْهُ رِيحًا طَيِّبَةً وَنَافِخُ الْكَبِيرِ إِمَّا أَنْ يَحْرِقَ ثِيَابَكَ وَإِمَّا أَنْ تَجِدَ رِيحًا خَبِيثَةً (۱).

(۱) صحیح بخارى، ج ۳ ص ۱۶ و ج ۶ ص ۱۳۱. صحیح مسلم، ج ۲ ص ۲۹۳. لفظلر «مسلم» نىكى.

ترجمه سی: «ياخشى ايبدهش برله بوزوق ايبدهش مسك (خوشبوى) صاتوچى برله كورك اوردوچى آدملىرگه يېگزه رلر. مثلاً مسك صاتوچى آدم ياننده بولسهك آندن مسك صاتوب آلورسن ياكه خوش ايس ايسنهپ راحتلا- نورسن. اما كورك اوردوچى آدم ياننده بولسهك اوچقونى ساچاراب كيومگنى ياندرر ياكه بوزوق كومر ايسى ايسنهپ طوررسن».

ايبدهش وبولداشلرنك ياكه يامان تاثيرلرى وبىك ياكش كشيلىرنك بوزوق ايبداشلىرى سببندن اشدين چيقوب وبىك بوزوق كشيلىرنك ياكش بولداشلىرى بركاتنده توزهلب كيتولرى هر كون تجربيه ايتوله طورغان حقيقتلردنر.

اوشبونك ايچون شاعر:

عن المرء لا تسئل وأبصر قرينه
وكل قرين بالمقارن يقتدى
إذا كان ذاشر فجانبه سرعة
وان كان ذاخير فقارنه تهتدى

ديميشلر.

بولداش و ايبدهش صايلالوده آشفو و تجربيه هم امتحان ايتى طوروب فوشلو، ظاهر حالگه قاراب اش قىلو درست بولماز.

دنياده لك كيرهكلى علملرنك برى، «كشى تانو» علملر. بو علمدن محروم بولوچىلر بوزوق ايبدهشلىرى صاقلانولازم ايكانلىگنى بلسلرله كىملرنك بوزوق وكىملرنك بوزوك ايكانلىكلرىنى بلماولرى سببندن ثمره كوره آلمازار. يامان كشيلىرى براق بورو و ياكش كشيلىرگه آرلاشو ايچون «كشى تانو» علمى ضرور. بو علم، كتابلر واستاذلردن توكل بلىكه آدم بالاسينك اوز عقلى، اوز تجربيهسى و آكى برلهگنه حاصل بولادر.

(۲۶۸) مَثَلُ الَّذِي يُعَلِّمُ النَّاسَ الْخَيْرَ وَيَنْسِي نَفْسَهُ كَمَثَلِ السَّرَاجِ يُضِيءُ لِلنَّاسِ وَيَحْرَقُ نَفْسَهُ.

ترجمه سی: «آدمىلرگه علم اوگره توبده، اوزى شول علم برله عمل قىلورغه اونونوچى كشى، آدملىرگه ياقىلوق بىروبده اوز اوزىنى ياندروب بتروچى شهمگه اوخشى».

قرآن كريم هم: «انامرون الناس بالبر و تنسون انفسكم و انتم تتلون

الکتاب افلا تعقلون» دېب کشی که سویله گانلری برله اوزلری عمل قیلماوچی آدملرنی شلته ایته در.

حقیقت حالده بو حدیث برله بو آیت، اوزلری عمل ایتمی طور وب کشیلر که اوگروه تو و باشقهلرغه وعظ و نصیحت قیلودن منع ایتو نوگل. فاسق کشیلر نڭ علم اوگروه نولری و نصیحت قیلولری شریعت نظر نده درست. بلکه معلملر و واعظلر نڭ اوزلرینی ده عمل قیلو غه فز در و دیه له و در.

علم اهللری «دنیا عالملری» و «آخرت عالملری» اسمنده ایکی قسم که آیرلالر. مونلر نڭ اولیگی قسم که کر گانلری منموم و صوگفی قسم که کر گانلری ممدوح. حدیث شریف ایسه اولیگی قسم که کرودن صافلانو حقنده سویله نه در. «دنیا عالملری»، اخلاق کتابلر نده «علمای سوء» اسمی برله معروفلر. «علمای سوء» هم ده «آخرت عالملری» نڭ معلوم علامتلری بار. شول علامتلرنی بلو و شوکا کوره برندن صافلانو و ایکنچیسینه رغبت قیلو لازم اش.

«علمای سوء» علامتلر نندن بعضیلری ۱۵۲ نجی حدیث شریف شرحنده سویله ننگان ایدی، مونده هم بعض بر علامتلرینی ذکر قیله مز:

(۱) قرآن و رسول الله نڭ سنتندن اعراض قیلوب ده مونلر اورنلرینه عادت ایدملر نڭ سوزلرینی حجت بلو و شولرغه تمسک ایتو، عادت ایدملرنی پیغمبرلر درجه لرینه قدر کوتار و.

(۲) «دین» اشلری طوغر و سنده تعصب و باطللق اوزرنده نزاع قیلشو و بو طوغر و ده بولغان خصملرغه انصافسز معاملهلر برله مقابل ایتو.

(۳) اسلام دینینڭ اساسی بولغان تربیه هم ده نفسنی هندیب و خلقنی گوزله شدرو حقنده صالحون فان برله طور و و التفاتسزلق کورساتو.

(۴) حیات و معیشت بنا قیلنه طورغان هنر و صناعت که، علم و فنلر که دشمن بولو. «حیات»، برله مجادله دن عبارت بولوب باشاو ایسه شول مجادله ده غالب بولو دیمکدر. شونڭ ایچون هنر و صناعتدن قاچو، دنیا ده باشقهلرغه اسیر بولو و چینلر نڭ آباق آستار نده ایزلودن باشقه نتیجه نی بیرماز.

(۵) معروف برله بیورو و منکرلردن طیبو حقنده آرتق مساهله ایتو، بو اشلرنی باری اوزینڭ شخصی غرضلری ایچون و برر کشیدن آچو آلو قصدی برله گنه قیلو و عموما بو طوغر و ده بولغان شریعت قاعده لرینی اوز اصولنچه بیورتماو.

(۶) جمعه و عید خطبه‌لری بی اصل موضوعلری بولغان خلق حاجتی اوتھو مقصدندن چیقاروب، کتاب دییاجه‌لرندن چوبله‌نوب آلتقان سچلی جمله‌لری کویله‌ب یاددن اوقو برله قناعت قیلو.

(۷) اسلام دیننی اوزینک ساده‌لگندن چیقاروب، دیندن بولماغان نرسه - لرنی آکا قوشو و دین تحصیل ایتنه طورغان کتابلرنی بیک چیتون اساوبلر برله یازو. مدویلرنک بر ساعتده اوگره‌نوب کیتنه طورغان دینلرینی اونیش یل اوقونوب‌ده بر نرسه بلدره آلمی طورغان روش‌گه کرنو، حقیقی دین درساری اورننده علملری و عقللری ناقص بولغان آدملر طرفندن یازلغان متلرنی، شرح و حاشیه‌لرنی اوقونوب شاگردلرنک عملرینی، استعداد و قابیلرینی تلف قیلو.

(۸) نضا و فتوی مسئله‌لرنده کتاب و سنت حکملری برله برلکده زمان مصلحتینی و معیشت اجبار ایتنه طورغان حاللرنی تدقیق قیلماو و خلقلرنک، شریعتدن اعراض ایتوب زمان طرفندن توزولسگان نظاملرغه مراجعت اینتارگه مجبور قالولرینه سبب بولو.

(۹) تعلیم و تربیه روشلرینی آورایتو، بالالارنی اصولسز و فاعده‌سز اوقوتوب ذهنلرینی، و قابیلرینی بوزو.

(۱۰) اوزینک کیوم سالومی، یوروش طوروشی و عموما معاملهلری برله خلقلرنک اسلام دینندن محبت آلولرینه سبب بولو.

(۱۱) قرآن کریمده اعتبار طریقچه بیک کوب ذکر ایتوله طورغان طبیعت و کائنات‌گه متعلق اوشنداق اجتماعی و عمرانی معلومات حقنده اعتبارسز بولو و شونلر حقلرنده بر مسلک حاصل ایتنه آلماو، دینی اشارگه شونلرنی قورال قیله بلماو، علملرینی اوگره‌نورگه کوکل قوبماو، متخصص عالملرینک کمالاتلرینی اعتراف ایتماو.

(۱۲) عالملر اوستینه بوکلنه طورغان وظیفهلرنی باشقارماو، بو وظیفه‌نی سوء استعمال قیلو. ایندی اون یللردن آرتدی بزینک عاللمرز، باشلارگه دینسزلک و اوز فکرلرنده بولماغان کشیلرگه دهر یلک و زندقلک اسناد ایتوب کیله‌لر، بو طوغورده مجلسلرده کوب سویلیمز و مطبوعات برلده نشر قیله‌لر. بو اش، وظیفه‌نی باشقارو بولماسه کیرهک. اگرده بو ملت آراستنه دینسزلک و زندقلک شائع بولسه بو وقتده عالملرنک وظیفهلری بو حالنی مجلس سرمایه‌سی و مطبوعات موضوعسی ایتو توکل بلسکبه ایجابی صورتده برر توری چاره کورودر.

عالملارمىزنىڭ شۇندى بىر جەدى چارەلەرگە كۈشۈلۈرى مەلۇم تۈگۈل. دەرست بو زمانىدە ھەر اشدە «ياڭالىق» شائع بولدى، بىك كۈب عرفى وعادىلار، مەاملەر الماشىندى لىكن باشقە بىر اش بولماسە مۈندى دىناۋى ياڭالارغەغنىە دىنسىزلىك، زىندەقە اسملرى بىرو دەرست بولماز. «دىندار» لىق باشقەلەرغە نەمت قىلو، عەقىقە سىزلىك و ايمانسىزلىق مەرلرى باصودن، مەجلىسلەردەدە آنلارنى سوگو و مطبوعات واسطەسى بىرلە مىسخرە ايتودن تۈگۈل بلىكە اوز نەفسىنى اصلاح قىلو بىرلە برابر شوشى بلا وفلاكت حقىندە چارە ازلەودن عبارت.

كائىتادە كۈرلىگان الوغ و كىچۈك حادثەلەر بىر ياكە بىك كۈب سىبىلارنىڭ نەتىجەلرى بولادىر. دىناۋە سەبەبىز حادثە بولۇۋى عادتەدە صورت طۈنمى. بو كۈندە ملتەزدە دىنسىزلىك دەرلىك شايە بولسە بو اش مۈندىن مەقدىمكى خەلقار طەرفىدىن اىگۈلوب قالدىرغان اورلىقلارنىڭ اىگۈنلرى بولور. دىنسىزلىكنىڭ مەنۋى بىر فاجىە و سىرايتلى وبا ايكائىلىكىندە شەبە يوق. لىكن مۈندى فلاكىگە اوچراغانلارنى سوگو و صوغو تۈگۈل بلىكە كۈچ يىتىسە قوللىرىدىن طۈتۈب اوشىو ھلاكت دىڭرىدىن چىقارو، موڭا سەبب بولغان نەرسەلەرنىڭ نامەلرىنى قورنو، بوزوقلىق، مىقرو-بەلرىنى ھلاك ايتو لازم. عالملىرىڭ «وظیفە» لرى شوشىدىر.

۱۳) كىشىلەرگە اوقۇتا و اوگرەتە طورغان نەرسەلرى بىرلە اوزى عمل ايتماو، شەرىعت فەرمانلىرىنى يەرنە كىتىرماو.

علمدىن مقصود، نەفسنى تەزكىيە قىلو و كۈڭلىنى صافلاو بولسە، بلىگان نەرسە-لارنى خەسۋا شەرىعت حەكىمىنە كۈرە «فرض» صائالا طورغان عمللارنى ادا قىلودە مەملەر، واعظلىرىڭ مەساھلە قىلوۋى اوخشى طورغان اش تۈگۈل. بلىكە بو، ياش بالالارنىڭ، شۇندى مەملەرنى و عالملىرى اورنەك ايتولرىنى، وظیفەلرى ياخشىلىق اوگرەتۈدن عبارت بولغان مەبەلەردىن بوزوقلىق اوگرەنۈلرى لازم كىلور. اش بو روشەدە بولسە مىصرفلەر طۈتۈب بالالار اوقۇتودە، مىشقت و زەھىملەر بىرلە تارتىشوب مەكتەپلەر آچودە نىندى مەنا بولاچى؟. دەرست، بىر آز مەنا بولور لىكن بو «مەنا» اسلام فائىدەسەبنە خەمت ايتە آلماز.

ھەر ھالەدە اوزى بلىگان و كىشىلەرگە اوگرەتە طورغان نەرسەلرى بىرلە عمل قىلماۋچى عالم، اوز اوزىنى آللاۋچى و مەھەل نەرسە بىرلە ھەر اوزدروچىدىر.

اوزى طۈنمى طورغان نەرسە بىرلە نصىحت قىلو ھەم «دىن» نى ھەمدە خەلقلىرىنى

مسخره ايتو بولماسەدە جەدىلكدە بولماز، اخلاص بولماغان اشدە خاصيت وبركات بوقلغى معلوم. متنبى :

ابداً بنفسك فانها عن غيرها فاذا انتهيت عنه فانت حكيم
لا تنه عن خلق وتأتى مثله عار عليك اذا ذملت عظيم.

آخرت عالمرينىڭ علامتلىرى ۲۰۱ نچى حديثدە ذكر قىلىندى.

(۲۶۹) مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ وَتَرَاحُهُمْ مِثْلُ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ شَيْءٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى (۱).

ترجمەسى : « مسلمانلار اوز آرالرنىدە بىر بىرى بىرلە سويشولارنىدە، بىر بىرىنە موربانلى و مرهمتلى بولولارنىدە تەن گە اوخشىلىر. تەندىن بىر اعضا آورتسە بتون اعضالار بىر بىرىنى ايپەر توب شوڭا اشتراك ايتەلر، يوقلامى و اوشوب هم قزسوب طورالر. »

درست، تەنىڭ قايسى غنە بىرى ئوق آورتسە، صزلاسه بتون اعضالار راحتسىز بولالار، يوقلامىلر، قزوب و اوشوب طورالر. اوز آرالرنىدە مسلمانلار دە شولاي بولورغە تيوشلى ايدى، لازم ايدى. فقط الله تعالى نىڭ نىندى حكمتلىرى و نىندى سىرلى بولغانلار، صوڭ زمان مسلمانلارنىدە بو حال كورلمى، دنيادە بارلىقى دە ايشتولمى.

درست، عصر سعادتنە گى مسلمانلار بىر تەنىڭ اعضالارى حكمتدە بولوب فايغولرى، شادلىقلرى مشترك ايدى. ماللىرى آراسىندە حتى سىمنىكى مىنكى يوق. درجەسىندە ايدى. قرآن كريم مونلارنىڭ بو حاللىرىنى. «ويؤثرون على انفسهم ولو كان بهم خصاصة» (الحشر ۹) دىب تەبىر ايتەد.

درست، اولىگى مسلمانلار اوزلرىنىڭ مسلمان قارنداشلىرىنى اخلاص سويەلر، آنلارنىڭ حاجتلىرىنى اوتىلر، ماللىرىنى قزغانمىلر ايدى. نىگىز قورسونلر ابچون مدينە خلقلىرى چىتىدىن كوچوب كىلوچى صحابەلەرگە يورت يىرلار حاضرلەب بىرگانلر، يەمشلىرىنى اورناتالاب بولگانلار ايدى.

درست، اواجىكى مسلمانلار بىر بىرىنە مشورت ايتشوب اش كورەلر، بىرى

(۱) ابيد ابن حنبل مىسندى. ج ۴ ص ۲۷۰. اوشبو حديثنى بخارى، براز باشقەراق عبارت بىرلە روايت ايتەد. صحيح بخارى. ج ۷ ص ۷۷-۷۸.

مشورت آيتىكاندە شۇنى اوز اشلىرى ايتىپ ذھن صرف قىلەر، نيكىشرەلەر ھەر نۇسخەنى آچىق سويلەلەر آزغىنەدە ياشرىمىلەر، مىسلمان قارىنداشلىرىنىڭ قايغۇ و حىسرتلىرىنى، قورقۇ و امىدسىزلىكلىرىنى يىبارەلەر، خىر اشلىر حقنىدە غىرتلەر - ندرەلەر، كىمچىلىكلىرى بولسە تۈزەتەر ايدى. بو ھاللەر ھىچ بىرى خىيال و فرض توگىل بىلكە ھەر بىرى حقيقت و اثباتلىدر.

درست، اولىكى مىسلمانلار سعادەت اجتماعىيە، حىيات اجتماعىيە مىنالىرىنى بو كۈنگى آوروپا و آمىرىقادەغى مىنالىرى بىرلەدە آڭلىلەر، آرارلەندە انفاق و بىرلىك ھەمدە جەمىيەتلىك بولماغان مىنەت ھىچ بىر قىدر ھىرمتلىرى، اعتبار و نىفۇزلىرى بولمازلىقىنى بىلەر، دىن و مىلت يولىدە ھەر نۇسخەنى فدا قىلەر، اوزلىرىنىڭ بىختىار بولۇلرىنى مىلت و جەمىيەت بىختىار بولۇدە دىپ توشۇنەر و اوشىبو ھىدىت شىرىفى ھەكىمچە آرارلەندە «عمومى تىكافل» ھىكم سۈرەدر ايدى.

اما بو زمان مىسلمانلىرىنىڭ كۈكرەكلىرى بىك تار ايدى، الفت و مەھبەت تەمام بىدى، كەملى مىنالىرى بىرلە افتراق ھىكم سۈرە، شۇنىڭ نەتىجەسى بولسە كىرەك اوزلىرىنىڭ قىدرلىرى، ھىرمتلىرى قالمادى. ايدى كۈندىن كۈن فقىرلەنە و ھەرزىزەنە بارالار، ذلت چوقرىنە توشارگە ھازىرلەنەر.

الفت بولماغاندە امتلارگە حىيات، اشانچ بولماغاندە مەھبەت بولماز. بو كۈنگى سودالار، كىسپلەر اشانچ بىرلە دوام ايتەر. مال بولماغاندە دۇنيادە طور و يوق، مال تابار اچىچون كىسب و كىسب اچىچون اشانچ كىرەك. گۈزىل خەلق بولماغاندە اشانچ بولۇۋىدە صورت طۇتماز.

اولىكى مىسلمانلارنىڭ ئۇندىن بىرى قىدرگە بولسەدە الفت و مەھبەت بولماسە مىسلمانلار اچىچون حىيات بولماق توگىلەر. آرارلىرىنە، الفت و مەھبەت اورلىقلىرى ساچا. آلماسەلەر ياكە ساچوبدە اوسىدرىگە طرىشماسەلەر بو كۈنگى مىسلمانلار اوزلىرىنە اۈپكە فىلورغە و بىتون فلاكت سىببى اوزلىرى دىپ بولۇرگە تىۋىشلىلاردىر. «ان الله لا يخبر ما بقوم حتى يخبروا ما بانفسهم».

﴿٢٧٥﴾ مَثَلِيَّ وَ مَثَلُكُمْ كَمَثَلِ رَجُلٍ أَوْقَدَ نَارًا فَجَعَلَ الْفَرَّاشُ وَالْجُنَادُ يَقَعْنَ فِيهَا وَ هَرَّ يَدْبُهُنَّ عَنْهَا وَ أَنَا آخِذٌ بِجُحْزِكُمْ عَنِ النَّارِ وَ أَنْتُمْ تَقْلَتُونَ مِنْ يَدِي (١).

(١) احمد ابن حنبل مىسندى. ج ٣ ص ٣٩٢. فراش، فانىڭ قىچەسى بىرلە بولغان «فراش» سۈزىنىڭ جەمىي بولۇپ كۈبەلىك مىنالىرىدە. جىنداب، جىمىنىڭ ھىمى بىرلە بولغان «جنداب» جەمىي بولۇپ چىكىرتكە نۇسخىدىن بىر ھىشراتىر. تىقلىتون، مىسلىدە «تىقلىتون» ھى.

ترجمه‌سی: «مینم نرله سزنىڭ مثالگىز، ياندرغان اوت اوستىنه كىلوب
توشوچى كوبه‌لىكلرنى، چىكر تىكله‌لرنى توشرماز ايچون طرشوچى آدم‌گه بىگىزەر.
مىن سزنى اوت‌غه توشرماز ايچون بىل باوگىزدن طوتوب اوندىن يراق يبه‌ررگه
طرشام (سبىلرىنى كورساتم) اما سز هميشه مېنىم قولامدىن اچقاسىز (هميشه اوت‌غه
باراسىز)».

رسول الله حضرتلرنيڭ اوزىنى برر نورلى وظيفه اهللرينه اوخشاتوب
سويله‌گان حدىللىرى كوب. حتى امام ترمىنى بو حدىللىردن بر قدر سىنى «باب
الامثال عن رسول الله صلى الله عليه وسلم» دىب مخصوص بر بابده جىيوب روايت
ايتهدر. امام بخارى طرفندن روايت ايتولگان: «مئلى و مئلى ما بعثنى الله كمئل
رجل انى قوما فقال رأيت الجيوش يعينى و انى انا النذير العريان فالنجاء النجاء
خاطاعته طائفة فادلجوا على مهلم فنجوا وكتبته طائفة فصبعهم الجيوش فاجتاحهم» (١)
حدىثى ده اوشبو بابىندىر. مضمونى: «بر قوم حضورينه بر كشى كىلوب:
«اوستىگىزگه دشمن عسكرى كىلدر، آنى مىن شوشى ايكى كوزم برله كوردم،
مىن سزگه فور قىچ خبر كىنروچى كشمىن، باشگىزنى فوتقارگىز، تىز تىز!... دىب
سويلدى. مذكور قومنىڭ بر آزى شوشى خبرگه اشاندىلرده كىچده برله
اورنلارندن آفرىلاب كوچوب كىتدىلر هم دشمن عسكرندن فوتولدىلر. بر
قدرسى موگدا اشانمادىلر (ويوقنى سويليسىڭ دىدىلرده اوز حاللارنده نيك‌طور دىلر)،
تاڭ و قىندىده اوزلر ينى مذكور دشمن كىلوب باصدى و تمام هلاك ايندى. مونه
مېنىم حالم هم مىگدا وى ايتولگان نرسه‌لر شوشى كشى و شونىڭ خبرينه اوخشىلر.»
رسول اللهنىڭ اوز امنى ايچون هر وقت نجات و سعادت بوللر ينى كورساتوب
طور ووى، آنلرنى دنيا و آخرت سفاتلارندن قورتولدرو ايچون طرشووى
بىك ظاهر و هر كىم‌گه معلوم. شوشى نعمتنىڭ قدرىنى بلىمى، هميشه ده نفس
آرزوسى بويىنجه يورو كىچده اوت‌غه توشوچى كوبه‌لىك‌گه اوخشاوونىڭ اوزىدىر.

(٢٧٩) الْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ أَحَدَكُم مِّنْ يُّخَالِلُ (٢).

(١) صحيح بخارى، ج ٧ ص ٨٦. بر كشى يالان اوست حالنده، قىيله‌سىنه قايتوب:
«عسكر كىلوب يىتىدى، اوستىنى صالدروب آلوب. قالدىلر: مىن ناچوب. قايتدم» دىب قورقو
خبرى بىرگان ايدى. شونى «النذير العريان» دىب آنادىلر. رسول الله بو حدىثده سويلى
طورغان كشمىنى (اوزىنى) شوگا اوخشاتادر.
(٢) اخمدابن حنبل مىندى، ج ٢ ص ٢٣٤. سنن ابى داود، ج ٢ ص ٣١٦. لفظلر «اخمدابن» نىكى.

ترجمه‌سی: «کشی، اوز دوستیڭ دیننده بولور، شونڭ ایچون دوست بولاچی آدمیڭ حالینی، خلق وعادتنی بلسون!».

حقیقت حالده کشی اوزینڭ طبیعتینه موافق کیمسه برله دوست بولور وطبیعتلرنده یاقینلق بولماغانده دوستلق صورت طوتماز. عقللی برله احمق، تواضعلی کشی برله متکبر، عالم برله جاهل، اخلاص کوکملی آدم برله منافق دوست بولا آلمازلر. امام بخاری طرفندن روایت ایتولگان: «الارواح جنود مجنّدة فما تعارف منها ائتلف وما تناكر منها اختلف» (ارواح برگه جیولغان عسکردن عبارت بولوب بارانلورلرنده، خلقلرنده موافقت بولماغانلر بربرینه مخالف بولورلر) (۱). حدیث شریفده اوشبوسوزنی اثبات ایتار. امام مسلم بو طوغروده «المرء مع من احب» حدیثینی روایت ایتهدر (۲).

هر حالده یاغشی صنایی طوروب دوست صایلاما و ممکن بولسه خلقلر برله دوستده دشمنده بولمی عمر سورو یاغشیدر. یاغشی دوست تابو اڭ مشکل اشلردن ایکانلیگی معلوم. بو طوغروده عرب شاعری:

ما فی زمانك من ترجو مودته — ولا صديق اذا جار الزمان وفی

فحش فريدا ولا تترك الى احد — ها قد نصحتك نيمًا قلته وكفي

دیمشدر. ایکنچی بر شاعر:

جزی الله خیرا کل من لیس بیننا — ولا بینہ ود ولا تعرف

فما نالنی ضیم ولا مسنی أذى — الا من فتنی کنت اعرف.

اوچنچی بر شاعر:

عدوك من صديقك استفاد — فلا تستكثرن من الصحاب

فان الداء اکثر ما تراه — یكون من الطعام والشراب

دیمشدر.

بزڭ اوز آرمزده «دوستلق» دیگان نرسه بارمی؟ درست، بر برینی آشغه چای که چاقرشوب بوروچیلر، سوبلهشوب اوطوروچیلر، خط یازشوچیلر بار لیکن «دوستلق» ایچون شوشی نرسه لرگنه بیته درمی؟ حقیقی دوستلق علامتی ایسه کیره که جفا و کبره که صفا کورسون شکایت ایتما و هر تورلی معامله که رضا بولوب طورودر. یعنی دوستلق بولسه آندن زارلانو بولماز،

(۱) صحیح بخاری ج ۴ ص ۱۰۴. «جنود مجنّدة» ای مجموعه و انواع مختلفه.

(۲) صحیح مسلم ج ۲ ص ۲۹۶.

زارلانو، اولسه دوستلوق بولماز، درست، دوستلار خصوصا حبیبلر آراسنده شلنه لشولر، اوپكه له شولر بولا، لىكن مونلر زارلانو وشكايت قىلوغه باشقه بولغان نچكه ولطيف نرسه لردر. بزده گى دوستلقلر، ابن الوردى نك:

احذر عدوك والمعاند مرة — واحذر صديق الصديق سبع مرار
فلا صدقاء لهم سببك خيرة — ولهم به سبب الى الاضرار

ديب تعريف ايتكان دوستلرغه طوغرى كىلسه لر كىرهك.

(۲۷۲) المرء كثير باخيه.

ترجمه سى: «كشى اوزىنك قارنداشى برله كوب بولور». مقصود ايسه الفت ومحببت برله بولو همده تعاون تناصرغه دعوت ايتو، برگنه كشى اشلى آلامازلق اشلر، ايده مشلر برله اشله نورگه ممكن ايكانلىگىنى خاطرگه توشرودر. «تاءچى نامچى كول بولا».

مسلمانلر اول حاللارنده فقيرلر، كوبسى ده مال ودولتلىرىندن، مرتبه وحرمتلىرىندن آيرلوب كىلگن مهاجرلر بولغانلقدن رسول الله مونلرني اويوشدور ايچون هر نورلى مشروع چاره لرگه كره در، بر برينه الفتلى ومحببتلى بولولرى، مادی ومعنوی صورتلر برله ياردم بيرشولرى حقه وعطار قيله در ايدى. اوشبو حديث هم مسلمانلر نك هيئت مجموعه لر بى معنوى روشده معكمه لشدرو بولنده كورلىگان چاره لردن بر چاره در.

بر كشى اشلى آلامان اشلر، كوب كشىلر قوشلو برله اشله نه آلا وبر كشىنك عقلى يىتمگان نرسه لرگه، كوب كشى قوشلغان هيئت نك عقلى يىتمه در. بو كونده آوروپا و آمريقادغى سودالار، هنر خانهار، تيمر يول وپاراخودلر هر برى الوغ جهينلر، شركتلر واسطه سى برله اجرا قيلنه در. ديمك مونلر «المرء كثير باخيه» نك مضمونى برله عمل ايتهلر.

مسلمانلر اوزلرينك بر دين قارنداشلرى بولولرىنى كوكللر نده طونوب كوچلرى يىتكن قدر فقيرلر ويىتملر نك حاللرىنى فايقرتسه لر واوزلرىنى بر عائله حكمنده ايتوب طوتسه لر اجتماعى وعمرانى، مدنى واقتصادى اشلىرى بىك ياخشىلانور، علمى ودبنى اشلىرى ده يوزلرىنى كولدرراك درجه ده بولور ايدى. اگرده فقيرلرگه اش تايوب بيروچى وفقيرلر نك بالالرىنى اوقوتوچى، هنر وصنعتلر اوگرتدروچى، سودا وكسبلر طوغر وسنده يوللر كورساتوب طوروچى

جمعیتماری بولوبده ملت بالالری یاگا اصوللرده، اسلام روحنده تربیهلنوب طورسلر ایدی شبهه یوق درجهلری یوقاری کونارلور، اعتبارلری اوسار، سوزلری یوقاری اورنلرغه ایشتلور، مقصودلری بیرلور خلقلرده «المرء کثیر باخیه» «بدالله علی الجماعة» نڭ سرلرینی آڭلارلر ایدی.

(۲۷۳) الْمُسْتَبَانِ مَا قَالَا فَعَلَى الْبَادِي مَا لَمْ يَعْتَدِ الْمَظْلُومُ (۱).

ترجمهسی: ایسکی بر بری برله سوگشوجیلرنڭ نل گناهلری، سوگشو طوغر و سنده اوست گه چیققان و آرتدروب یسارگان گه قدر، سوگشونی باشلاوچی غه در.

ایکی آدم آچولانشور غه و سوگشور گه باشلاسلر شونڭ گناهی سوگشونی باشلاوچی غه بولور. اما مظلوم طرف، سوگشونی آرتدروب، باشلاوچینڭده اوست یاغینه چیقسه اول وقت گناه هم وبال هر برینڭ اوز عمللرینه کوره بولور.

بره و اذا فیلور غه باشلاسه شوکا مقابله فیلو در سئلگی اوشبو حدیثدن آڭلاشلدر. «فمن اعتدى عليكم فاعتدوا عليه بمثل ما اعتدى عليكم» (بقره ۱۹۰) آیتیده اوشبون بیلدره. اما مقابله ایتمی صبر فیلو آرتق ایکانلگنڭ شبهه یوق. «ولمن صبر وغفر ان ذلك لمن عزم الامور» (شوری ۴۱). شولای بولسهده صبر ایتوب قالو وجوابلاشماو یاخشیراق، سلامتڭ شوندهدر. ابن الوردی:

إذا ما هجاني ناقص لا أجيبه فاني ان جاورته فلي الذنب

انزه نفسي عن مساواة سفله ومن ذابعض الكلب ان عضه الكلب

امام احمد، عیاض المجاشعی دن: «المستبان شیطانان بتهاذیان ویتکاذا بان» (سوگشوجیلر، تالاشوچی و آلدوچی شیطانلردر). دیب حدیث روایت ایتدهدر. عبدالله بن عمرو بن العاص رسول الله دن: «ان من اكبر الذنب ان يسب الرجل والديه قالوا وكيف يسب الرجل والديه قال يسب الرجل فيسب اباہ و يسب امه فيسب امه» دیب حدیث کوچهدر (۲). (اوزینڭ آنا آناسی سوڭلو گه سبب بولو، آنا آناسینی اوزی سوگو اورنندهدر).

(۱) صحیح مسلم ج ۲ ص ۲۸۵.

(۲) احمد ابن حنبل مسندی، ج ۴ ص ۱۶۲.

(۲۷۴) الْمُسْتَشَارُ مُؤْتَمِنٌ (۱).

ترجمه سی: «مشورت ایتلوچی آدم امین بولورغه تیوشلی».

بر کشی، هیچ کیم گه ضرر بیرمی طورغان و شریعت قاشنك ممنوع بولماغان بر اش طوغرو سنده کیکاش ایتکانده مشورت ایتلوچی آدم، شول اش حقنده اوزی، نی اشلویه چکن فکرلرل فاراسونده و اوزی اشلویه چك روشنی سویلرل کیکاش بیرسون ۱. اگرده شونی یا شروب ایکنچی تورلی مشورت بیرسه یا که سویلرلرگه بارامی طورغان سرنی فاش فیلوب یورسه خیانت ایتوچی کشی صانالور. مگرده اوزینه برر تورلی ضرر بولاچق بر اش برله مشورت بیرو لازم نوگلدر. بو طوغروده اڭ یاخشیمی سکوت ایتو ورد جمیل فیلودر.

اوشبو حکم، خصوصی مشورتلرگه گنه خاص توگل بلکه همومی مشورتلرده شولای. مثلا کبره ك کچوك و کبره ك الوغ بولسون بر اش حقنده مشورت مجلسی بولسه شونده هر کیم اوزی مصلحت کورگان فکرینی (قبول بولسه بولماسه ده) سویلرل اوتارگه تیوشلی.

الوغ اشلر آلدنده عقل اهلارینه، دینلرنده عقیق بولغان کیشیلرگه مشورت ایتو وعقل صوراو، فکرلرلرینی آڭلاو تیوشلی اش. بیرلگان مشورت برله عمل فیلو بورچ توگل، موافق کورلمه سه آنڭ برله عمل ایتمازگه ممکن، مونده ضرر یوق. اما مشورت ایتو، کبره کلی وفائده لی. الله تعالی، آدملر نڭ اعقلی بولغان ذات غده «وشاور هم فی الامر» (آل عمران. ۱۵۳) دیب نصیحت قیلغان ایدی. رسول الله اوزی ده صوغش اشلرنده گنه توگل بلکه باشقه اشلرده ده صعبه لرگه مشورت ایتدر ایدی. «افک» و افعه سنده گی مشورتی معلوم (۲). ابن قتیبه: «رسول الله حتی خاتونلر غده مشورت فیلدر و یاغشی کیکاش بیرر آسه لر شول خاتونلر نڭ کیکاشلرینی ده طوتادر ایدی» دی (۳).

(۲۷۵) الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَخُونُهُ وَلَا يَكْذِبُهُ وَلَا يَخْلُلُهُ كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ عَرَضُهُ وَمَالُهُ وَدَمُهُ التَّقْوَى هُنَا بِحَسَبِ أَمْرِي مِنَ الشَّرِّ أَنْ يُحَقِّرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ (۴).

(۱) احمد ابن حنبل مسندی. ج ۵ ص ۲۷۴. سنن ابی داود. ج ۲ ص ۳۵۱.

(۲) صحیح بخاری. ج ۵ ص ۵۶.

(۳) عیون الاخبار، لابن قتیبه. ص ۲۸.

(۴) جامع ترمذی. ج ۲ ص ۱۵. سنن ابی داود. ج ۲ ص ۲۴۱. لفظلر «ترمذی» نڭ.

ترجمه سی: «مسلمان، مسلمانانڭ قارنداشیدر، آڭا (قارنداشینه) خیانت قیلماسون، آلداماسون، یاردمسن تاشلاماسون، مسلمانغه نسبت برله هر مسلماننڭ عرضی (یوز صووی)، مالی، قانی حرامدر. تقوالقی کوڭلده بولادر (ظاهرینه قاراب کشی حقنده حکم ایثارگه یارامی). کشینڭ اوصال بولووی ایچون اوزینڭ مسلمان قارنداشینی تحقیر قیلووی یتار».

حدیث شریفی، مسلماننڭ مالینه وناموسینه تعرض قیلو حرام ایکانلگینی خبر بیر، مونڭ بوزوق وقباحت اش ایکانلگینی تأکید ایته. لکن بز بو حدیث گویا باشقه لرغه سویله نکان فرضی برله آڭا قولاق صالحیمیز، مضمونینی کوڭلمزگه آلمیمیز و همیشه کشی حالینی تیکشرمیز و کشی سویله ودن لندله نوب عمر اوتکاردمز بزنڭ حالمز، عیب ایثارلک. عمرمز بویچه دوست بولوب والفت ایتشوب یورگان کشیلرمزدن آزغنه بر صالحونلق کورو برله، مناسبتمیزی کیسه مز، نامو-سینه نیوب کیسه سونه مز و قولمزدن کیلگن قدر احتقار ایتهمز.

برهنڭ درجه سی کوتارلو، بختی آچلو وکسبی رواجلانوغه ایکنچیمز تحمل ایتمی، شوشندی بر وقنده بو ایکنچیمزده اوز اوزینی طونا بامی برنچیمزدن آیرلا وگویا آنڭ برله مناسبتی هیچ بولماغان کشی منزلنده معامل ایتهدر.

اسلام دیننده هر کیمنڭ حق محفوظ و تعرض قیلودن امین بولوب بره وگه ضرر بیرو، کشینڭ بوز صووینی توگو، سؤ ظن قیلو یاخود «دین» اسمندن خواجھلق (تسلط) ایتو، اخلاق قاعده سینه کوره قطعی صورتده ممنوعدر. بر آدم اوزی فی قدر یاخشی، عقیق و دیندار بولسه ده باشقه لرنڭ عقیده و مسلک لرینی معامله و حرکت لرینی تحقیر قیلو حقینه مالک بولماز.

رسول الله و آنڭ خلیفه لری زماننده «دین» اوشبو اسلوبده دوام ایتدی، خلقلر شول رسم اوزرنده یوردیلر «دین» فرمانلرینی رعایه ایتوب کیلدیلر. آنالر، بابالر یاخشی ایدیلر، الله تعالی آنلرغه رحمت ایتسون لکن بالالر و خاقلر آنلرغه. اوغشامادیلر، نمازنی قائم ایتما دیلر، شهوت امیری بولوب اوز وظیفه لرنده قصورلق قیلدیلر. امیرلر مال چیدیلر، عالمر ائسه آنلرنڭ حق ناحق اشلرینه رضا بولوب طوردیلر. شول سببلی اخلاق بوزولدی و هر کم اوز فکرینه آیه روب بر طرفغه بونه لدی، صوغان باشلرندن اویولگان چومه لنڭ نارالووی قیلندن تارالدیلر، باش باشد اقلق حکم سوردی، بعض یر وقت حق سوزلی آدملر چیقوب معروف برله امر و منکرلردن نهی ایتوب

قاراسەلەردە سوزلارنى اوتىكارە آلو توگلەنى اوزلارى كفر و زىندەكە نەسبەت ايتولدىلار و اسلام دىنەن سورلدىلار. غزالى و ابن تىمىيەلەر حەققە بولغان ماچرالار معلوم و شوشى سوزلەرگە شاھىدەر.

اوز عصر مەزىدە و اوز مەلىكەتمەزە مەرجانى حەققە سويلەنگەن سوزلارنى ايشىتوب توردى، بۇنىڭ بىرلە بىرگە باشقەلەردە ايشىتدىلار. بۇ ذات مەبىدىلىك، شىيە و مەنزىلەك، وھابى و دەرىلىك، كفر و زىندەكە نەسبەت ايتولدى، اوزىنە توگلەنى شىيەلەرگە شىيەلەرگە بولورلىق كەمالەتلەردە مەروم آدمەلەر تەرىپىدىن سوغولدى. لىكىن عىبى نەسبەت نەرسە ايدى؟.. معلوم، غزالى و ابن تىمىيەلەر قىيىلەن مەروم بىرلە مەروم و مەسكەر اشلەردە نەسبەت ايتولدى. بىر آدمەك زىندەكە بىرلە و ھابىلىق، دەرىلىك بىرلە شىيەلەك نەچكەك بولسا، جەولوى نەچكەك سوزلەنە؟...

شىخ جەمال الدىن بىرلە مەلىكەتە حەققەنى افتىرا و پەتەنلەردە خەتەن تەش بولدى. بۇنىڭ مەلىكەتمەزە بىر قارت مەرس، مەزىدە اوقۇچى بىر شاگىرەنىڭ آغاسىنى اوز اوينە چاقىروب: «توغازلىقنى مەزىدە اوقۇتورغە رەختە يوق، آندە تورسە مەلىكەتە مەقنىگە ايتەروب دىنەن و دەرى بولور، بايلەردە آفە پەتەنلەمەك ايشىت...» دىيىپ غەرت اورووى و تەتەدىلەر قىلوى مەشھور بولدى. مۇنىڭ رەختەنى نى ايتەن كىرەك بولغاندەر؟...

اگرە اسلام دىنەسەندە حەقىقى عالەملەر و دەرست نەبىيەلى كىشىلەر بىتەرلىك دەرەدە بولسە ايدى آلدە اوقۇچىلىق و ضرر ايتەچىلىك، خەلە و مەكر قورۇچىلىق، كوكىللەرگە مەسلىط بولوب ايمان و كفر. توغرىلەرنە جەزافى حەكم قىلۇچىلىق بۇ دەرەدە مەبىدول بولماز ايدى. لىكىن بىختەنلىككە قارشى حەقىقى عالەملەر تەقوى و نەبىيەلى آدمەلەر آز.

اسلام دىنى قاشىندە «تەقوالى»، آخىرەندە ضرر بىرە تورغان نەرسەلەردە ساقلا نۇغە اسمەر (۱). مەسلىمان قارىنداشكە خەيانەت قىلۇ، آلدە، ياردەمسەن تاشلاو.

(۱) تەقوى، اوشبو اوج دەرەگە آيرلادەر: مەنگو غەنابە قالدۇن ساقلا نۇغە. مۇنىڭ يولى «شەرك» دىن توبە قىلۇدەر. حق تەئالىنىڭ «واللەھم كەلمە التەقوى» دىكەن سوزىدەكى «تەقوى» دىن شوشى مەنا مراد. تەقوى كەلمەسى، ايمان كەلمەسى، دىكەن سوز. (۲) ھەر تورلى گناھەن ساقلا نۇغە. «ولو ان اهل القرى آمنوا واتقوا لفتحنا عليهم بركات من السماء والارض...» آيتىدە بولغان «تەقوى» سوزىدىن اوشبو مەنا ارادە قىلەندەر. (۳) اللە تەئالىگە اقبال ايتوب آندە باشقە نەرسەلەرنىڭ ھەر بىرىدىن ساقلا نۇغە. «يا ايها الذين آمنوا اتقوا الله حق تقاته ولا تموتن الا وانتم مسلمون» آيتىدە بولغان «تەقوى» سوزىدىن شوشى مەنا ارادە قىلەن. «ذلك الكتاب لا ريب فيه هدى للمتقين» آيتىدەكى «تەقوى» سوزىنى اوشبو اوج مەنا نىڭ اوقۇچىسى بولەدە تەفسىر ايتۇچى عالەملەر بار. اما شەرىعت اصطلاحىدە بولغان تەقوى مۇندەقى مەنالارنىڭ ايتەنچەسەندە مەروم.

مسلمانان اوزلری طزقندن قیلانغان شرطلار، اگرده شریعت قاشنك درست و معتبر شرطلار بولسه شوڭا وفا ایتولاری و سوزارنده طورولاری لازم. مگرده نیندی شرطلار درست و نیندی شرطلار درست نوگل ایکانلگینی بلورگه تیوشلی. مسلمانلار آراسنده نکاح و طلاق وقتلارنده، صاتو آلو مادهلارنده، اجاره ورهن کیک معاملهلرده بولغان همده مکتبلر و مسجدلر فائدهسی ایچون ایتولانگان و فقلر، صدقهلردهغی شرطلارنڭ درستلری و درست نوگللری فقه کتابلارنده بیان ایتولهدر. «کتاب سنه» صاحبلرینڭ کوبسی اوشبو حقلغی حدیثلرنی «کتاب الشروط» اسمنده آبروم بر کتابده جیوب روایت ایتهلر. هر حالده قرآن برله سنتگه موافق بولماغان شرطلار (و افی شرطلری هم شونده داخل) لغو و فاسد بولوب «المسلمون عند شروطهم» دن مراد کتاب برله سنتگه خلاف بولمی طورغان شرطلاردر.

۲۷۸) مَطْلُ الْغَنِيِّ ظَلَمٌ (۱).

ترجمهسی: «کوچی بیتوچی کشینڭ اوز بورچینی تولمی کیچکدرووی ظلمدر».

«ظلم»، اوست که یوکلنگان حقنی منع ایتودن عبارت. بورچه آلمانلارم. ایندی مجبور بولوب آلانغان ایکان رنجتمی تابشیرغه تیوشلی. «بورچدن بیک استعاذه قیلر» دیبو چیلرگه فارسو، رسول صلی الله علیه وسلم: «کشی بورچلانسه وعده قیلر وعدهسنده طور آلمی باشلی» دیب جواب بیرگان ایدی (۲). مونڭ درستلگنده شبهه یوق. خصصا بوکونده بورچ برله معامله قیلوده برکات بتدی. نیچه و نیچه کشیلر بانقهلرغه بیرهچکلری سببلی اشدن چیقیدیلر، اولگی بایلاقلارندن آبرلدیلر و همیشهده شولای بولوب طورالر.

فقیر بولوی سببلی بورچینی وقتبنده تولی آلمانو «ظلم» توگل. چونکه فقیر- لک گه نوشوچی کشی معذردر. موندی وقتده آلاچق بارکشی اوزبنه بیرهچگی بار کشینڭ بابوغانینی کوتوب طوروبرله بیورلدر. «وان کان ذوعسرة فناظره الى ميسرة» (بقره ۲۸۰). لکن بو معذورلک همیشه کسب حقنده طریشوچی اجتهاد ایتوچی همده اولگی فرصت کیلو برله بورچینی تولو قسدنده بولوچی،

(۱) صحیح بخاری. ج ۳ ص ۸۵. مطل، سوزو معناسنده.

(۲) صحیح بخاری. ج ۱ ص ۲۰۲.

معيشت قىلو وكون اوڭكارو طوغروسندە ايركن قوللى بولمى ضرورت اوتار
 قدر گە گنە قناعت قىلوب طوروچى، كىينو يا سانو، آشاوا بچو طوغروسندە عادتەن
 طش كېتەوچى فقيرلەر گە گنە خاص بولسە كېرەك. «فقيرلەر وفات بولغانلار نەن
 صوڭ بورچلارنى نوله ومستلەنلەر نڭ «بەت المال» لرى اوستېنە لازم بولادر» (۱)
 دىيوچى عالەملەر نڭ مقصودلرى دە شوشىدى فقيرلەر در. بو مسئلە نڭ تفصيلى اخلاق
 كىتابلار نەدە مذکور.

(۲۷۹) مَعْلَمُ الْخَيْرِ يَسْتَغْفِرُ لَهُ كُلُّ شَيْءٍ حَتَّى الْهَيْثَانُ فِي الْبَحْرِ.

ترجمەسى: «ابز گولك تعليم قىلوچى ايچون هر نرسە جنى صودەغى بالقارغە
 قدر الله تعالى دن يارلقا ونى صورارلار».

بو سوز مەكتەپدە بالالار اوفوتوچىلەر غە غنە خاص توگل بىلكە هر كم اوزى
 بىلگەن ابز گولكىنى باشقە سەنە اوگرەنسە شونلار نڭ هر برى ايچون عامدر. مەكتەپدە
 اوفوتوچىلار ايسە (نيتلارنى درىستلەسلەر) بوسوز آستېنە، باشلاپ كررلەر. مگرە
 ابز گولكىنى اوگرەنو، نلەن بىگرەك فعل برلە بولو لازم. فعلى اوصاللىق اوگرەنوچى
 آدم نڭ تلى ياخشىلىق اوگرەتوونە فائىدە بولماز. اوشىبون نڭ ايچون مەكتەپ
 معلملىرى، بالالارنى قىزىسە ايتوچىلار هر كېمەن آرتق دېنلى ودين امرلارنى
 طوتوچى، فضىلەت صاحبلارى، عفىقلار بولورغە تېوشىلى. شىشى صفىلارنى حائز
 بولماغان معلم ومعلمەلەر گە طوغرى كېلگەن بالالار (اگرەدە الله تعالى باشقە برر
 چارە برلە بو هلاكتەن خلاص ايتەلسە) بىعتىزلر در.

هر حالەدە دېن معلمى بولغانى حالەدە اوزى دېن امرلارنى طوتماغان، نلى
 برلە اوگرەتە طورغان نرسەلرنى فعلى برلە كورسەتە آلماغان، حسن خلق
 وعفت توغروسندە شاگرەدلر نەنە اورنەك بولە بىلگەن معلملەر، اوشبو حېئەتە گى
 سىونچىلەر گە طوغرى كېلمازلر.

(۲۸۰) مَا تَيْسِرُ الْغَيْبِ خَمْسٌ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا اللَّهُ لَا يَعْلَمُ مَا فِي غَدٍ إِلَّا اللَّهُ وَلَا

يَعْلَمُ مَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ إِلَّا اللَّهُ وَلَا يَعْلَمُ مَتَى يَأْتِي الْمَطَرُ أَحَدٌ إِلَّا اللَّهُ وَلَا تَدْرِي
نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ وَلَا يَعْلَمُ مَتَى تَقُومُ السَّاعَةُ إِلَّا اللَّهُ (۱).

ترجمه‌سی: «انسانلاردن یاشرلنگان غیب خزینهلرنگ آچقچلری بیشر. آنلرنی الله تعالی دن باشقه هیچ کیم بلماز. برنجیسی: عانده معلوم بولمی طورغان نرسهلردن باشقه اشلردن ایرته‌گه نیندی نرسه بولاچغنی الله تعالی دن باشقه هیچ کیم باماز. ایکنچیسی: آنالار قارنلرنده بولغان بالالرنڭ حاللرینی قطعی روش برله، الله تعالی دن باشقه هیچ کیم بلماز. اوچونچیسی: یاغمور فایجان یاواچغن الله تعالی دن باشقه هیچ کم بلماز. دورتنچیسی: هیچ برکشی، اوزینڭ قایده وفات بولاچغنی بلماز. بیشنچیسی: قیامت فایجان بولاچغن الله تعالی دن باشقه هیچ کیم تعیین قیله آلمان».

اوشبو بیش نرسه‌نی بلو الله تعالی نڭ اوزینه‌گنه خاصر. بو بیش نرسه قرآن کریمده هم: «ان الله عنده علم الساعة وينزل الغيث ويعلم ما في الارحام وما تدری نفس ماذا نکسب غدا وما تدری نفس بای ارض تموت ان الله علیم خبیر» دیب حکایت ایتوله‌در (لقمان ۳۴). عربلر آراسنده اوشبو نرسهلرنڭ کوبلرینی باونی دعوی قیلوچیلر بولغانلقدن حدیث شریفده بیش نرسه خاصلاب ذکر قیلنه‌در. یوقسه غیب نرسهلر مونلردن باشقه‌ده بولورغه ممکن. حدیثده گی «بیش» دیگان سوزدن شونین آرتی یوقلغنی آکلارغه یارامی.

«کیلچکده گی نرسهلرنی و آنالار قارنلرنده بولغان بالالرنڭ حاللرینی الله تعالی دن باشقه‌لر بلمی» دیبولگان سوزگه نچرهلر و قطعی بولغان حسابلر، عادیلر برله بلنه طورغان نرسهلر کرمی، موندی قاعده وقانونلرغه بنا قیلنوب بلنه طورغان نرسهلر «غیب» صانالمی. بو کون اویلدن صولڭ آلتی ساعتده فویاش بابور و ایرته‌گه ایرندن ۳ ساعتده فویاش چبقار یا که بو ییل فلان وقتده آی و یاخود فویاش طوتلور، اوشنداق فلان ساعتده و فلان دقیقه‌ده پاراخود و یا که پویزد کیلور دیب سویله‌لر طبیلر نڭ و تجربه اهللرینڭ اوز قاشلرنده

(۱) صحیح بخاری. ج ۵ ص ۲۱۹. «مفاتیح»، «مصاییح» وزنده بولوب آچقچ معناسنده غی «مفتاح» یا که «مفتاح» (هر ایکسندده میمنڭ کسری برله) جمعیدر. اما «مساجد» وزنده بولغان «مفاتح»، خزانه (خزینه) معناسنده بولغان «مفتاح» (میمنڭ اوستی برله «مسکن» وزنده) جه‌سی بولور. «تغیض» بترو و کیمتو معنالرنده بولسه‌ده بو اورنده عام معنا برله ترجمه قیلندی.

كوب تجربه ايتولگان علامتلرندن استدلال قىلوب برر فارتدهغى بالانك اير ياكه قز ايتولگىنى خبر بىرلار و سويله گانگه طوغرى كيلولر عيبدن خبر بىرو و غيبنى بلر بولمى. مقبول بر دليل گه بنا ايتولگان نرسه لر «غيب» صانالميلر. «مار نلر ده بولغان بالالرنك حاللر ينى الله تعالى دن باشقه هيچ كيم بلاماز» ديودن مقصود آنلرنك شقى ياكه سعيد، اوزون عمرلى ياكه عمر سز بولو كيك حاللر يسر. برر تورلى طبعى دليللر و تجربه لر برله ياغمور ياواچيغى آلدن بلر ده عيبدنه ذكر ايتولگان «غيب» گه كرميدر. مقصود ايسه دليللر و تجربه لر دن باشقه لمنماز، ديمكدر.

شونك ايچون طبعى و مقبول دليللر گه بنا قىلمى خبر بىروچيلر، برهونك بختلى و ختسز بولاچيغى سويلوچيلر، مجرد قول طوتوب ياكه صو و كوز گيلر گه قارابغنه بوغالغان ماللرنك اورنلر ينى ايتوچيلرنك و عموما كورزه لر، فال آچوچيلرنك سوزلرينه اشانورغه يارامى. مونلرنك بتون اشلرى ساده كشيلىرى آلداو ويكل يول برله آفچه جبودن عبارتدر.

(۲۸۱) مَنِ ابْتُلِيَ مِنْ هَذِهِ الْبَنَاتِ بِشَيْءٍ كُنَّ لَهُ سِتْرًا مِنَ النَّارِ (۱).

ترجمه سى: «بر كشى قز بالالار برله بلالئسه (تربيه لرى برله مشقت چيكسه) شول قزلر (قزلر حقتدهغى مشقتلرى) اوندن پرده بولورلر». فقير و يارلى بر خانون غه حضرت عائشه (باشقه بر نرسه بولماغان سببلى) برگنه خرما صدفه ايتوب بيرگان ايدى. خانون، شول برخرمانى ايكي گه بولوب ايكي قز ينه بيردى ده اوز ينه بولمى. حضرت عائشه بو حالنى رسول اللهغه سويلدى (اوز بالاسى بولماغان سببلى حضرت عائشه احتمال بو حال گه بر آز تعجب ايتكان بولور. «من لم يبق لم يدر» ديلر). حضرت رسول بو سوز ينى شول وقتده ايتكان ايدى.

حديث، قز بالالار حقتده غنه در. امام احمد «بر كشينك قزلرى ياكه اوچ قز قارنداشى ياكه ايكي قزى و ياكه ايكي قز قارنداشى بولوب ده الله رضاغى ايچون شونلرنى اولگانلرينه ياكه تابش لرغانلرينه قدر ياخشى تربيه ائئسه تموغدن پرده بولورلر» مضمونئده حديث روايت ائئده در (۲). سرافة بن

مالك: «الا ادلكم على افضل الصدقة انتك مرودة اليك ليس لها كاسب غيرك»
 (صدقه لرگنك اڭ افضلې باشقه تربيه چيسې بولماغان حالده ايرندن آيرلوب
 اوزكه قايتقان قز بالاكنى تربيه لوگدر) روشنده حديث روايت ايتهدر (۱).
 قز بالالار اوسدروچيلر اوشبو سوينچ خبر برله فوانورغه، تارلمازغه
 تيوشلى. بعض بر قز بالالار آخرت ايجون گنه توگل بلكه دنيالقنده بىك
 فائدهلى وخيرلى بولالار.

(۲۸۲) مَنِ ابْتَلِيَ فَصَبْرٌ وَاَعْطِيَ فَشَكَرٌ وَظَلِمَ فَعَفْرٌ وَظَلَمَ فَاسْتَعْفَرَ اللَّهُ
 أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَبُونَ.

ترجمه سى: «بر بنده بلالانوب ده صبر ايتسه، نعمت بيرلگانده شكر قيلسه،
 مظلوم بولغانده اوزينه جبر ايتوچيني يارلقاسه، اوزى ظلم قیلوب ده سوگندن
 الله تعالى دن عفو سوراسه شوشى بنده گه دنيا و آخرتده امانلق بولور هم ده عدايت نابار».
 هر تورلى مكروه لر و قضالارغه، مصيبت و بلالارغه صبر ايتوچيلر حقنده
 قرآن كريمده سوينچ بيرلگان آيتلر بىك كوب. مؤمنلارنى اذالاندره طورغان
 نرسه لر كيرهك بر سماوى آفات سببندن وياكه بنده لر طرفندن بولسون هر برى
 «مصيبت» و «بلا» بولوب شونلرغه توزو، «صبر» ايتودر. صبر قورى تل برله
 «انا لله وانا اليه راجعون» نى اوفودن غنه عبارت توگل. بلكه شونك برله برلكه
 كوكل برله ده چدارغه، الله تعالى گه اعتراض قيلمازغه و اوپك له ماز گه تيوشلى.
 حقيقت حالده اوزى ده الله تعالى گه قايتاچق، قولده قالعان نعمتلر كيتكانلرينه
 كوره البته كوب. قضا بر ابرينه آخرتده ثواب فارشو آلاچق. شوشى اشلارنى
 فكرله وچى آدم مصيبتلر گه توزار. قايقو يوق اورنغه طوناشورغه بردن بر
 بولغان سبب، دنيا ده غى قايقولرغه توزو و صبر ايتودر. وحيى:

تحمل ايله دمادم بلاليه اى دل راز
 تفكر ايتكه نه حالاته بوسق اولدى نوچار
 صبور اولان كورر البت بو بولده حسن جزا
 بو سوز يالانسى ديور سين امان امان زنه ار!
 تأسف ايتمه بو آلامه فارشى لاقيد اول!
 حضور قلبكلا سعى ايت دوشونه ليل ونهار.

(۲۸۳) مَنْ أَحَبَّ دُنْيَاهُ أَضَرَّ بِآخِرَتِهِ وَمَنْ أَحَبَّ آخِرَتَهُ أَضَرَّ بِدُنْيَاهُ
فَاتَّبِعُوا مَا يَأْتِي عَلَى مَا يَفْقَهُ (۱).

ترجمه سی: «بر کسی، اوز بىڭ دنياسىنى سويسه آخرتينه ضرر ايتار وبر
كشى، اوز بىڭ آخرتىنى سويسه دنياسينه ضرر قىلور. سز، فائى بولغان نرسه
(دنيا) گه كوره باقى بولغان نرسه (آخرت) نى اختيار قىلماڭز!». .

«دنيا» برله «آخرت» سوزلارندن مقصود نىندى نرسه لار ايكانلىكى معلوم.
بر يوزنده بولغان مادی و عرضى نرسه لار و بتون موجودات (اگرده دىنى
بواماسه لار) «دنيا» اسمنده بولوب شونڭ نقىضى ايسه «آخرت» در.

بو اورنده بولغان سويودن مقصود، آخرت مقصودلارينه سبب بولغانلىق
چەتى برله معتدل روشده سويو توگل بىلكه دننانڭ اوزىنى طوغرى سويو
همده اولچاودن طش سويوب ايكنچى طرفنى بتونلاى مهمل فالدىز بولسه كيرهك.
يوقسه هر كىمنىڭ اوز اشىنى اوزى سويووى، سويى و ياراتمى اشلەگان اشلرده
حكمت ومعنى بولماوى طبعى .

صحابه لار آراسنده بىك باى آدم لار وزور سودا گر لار بار ايدى. مونلر
اوز كسبلرىنى سويى و ياراتمى دوام ايتدرگانلردر ذىب بولمى. بىلكه اوز
كسبلرىنى و هنرلىرىنى سويگانلر وشونڭ برله برابر ايكنچى طرفنى ده مهمل
طونماغانلر حتى آنسىنى نغراق و آرتغراق سويگانلر بولسه لار كيرهك .

هر حالده بو حديثدن كسب و صناعات مذموم بولوينى آكلارغه تېوشلى
توگل. رسول الله نڭ پيغمبرلىكندن مقدم بولغان عمرى نڭ بىر قىسمى كسب و سودا گرلك
برله اوتدى، شونڭ آرتندن يراق اورنلرغه سفرده قىلدى. پيغمبر بولغانندن
صوڭده ساتدى و آلدى. «رسول الله نڭ بتون عمرنده و آنندن صوڭده دورت
خليفه نڭ خليفه لك و قتلرنده قىلغان بتون حكملرىنى بلەم» دىيوي و قرىش نىسىنى
بلو طوغروسنده نظير سز دىب صانالوچى، رسول الله صحابه لرى سلامت بولوب
شونلر نڭ كوز اوكلرنده شرعى قتوالر بىروب طوروي سعيده ابن المسيب
حضرتلى سودا گر ايدى. تابعينلر نڭ اعاملرى اوشبو آدم ايكانلىكى حقنده
اتفاق و انعبر.

اوشنداق محمد بن سیرین، مسلم بن یسار، ابوب سختیانی، یوسف بن عبید کبک مشهور عالملرده تجارت برله شغالنه لر ایدی.

زاهدلردن بولغان یحیی بن معاذ الرازی غه: «زاهدلر دنیادن اعراض قیلر طورغالر ایدی حالبوکه سین دنیا سوبه سن!» دیگانلر ایدی. یحیی ایسه مونلر غه: «آخرت، طاعت و عبادت برله تابولا؛ طاعت و عبادت، حیات برله بولا؛ قوت دنیاده بولا، مونك معنایی: دنیا، آخرتنی تحصیل فیلور غه سبب، دیگان سوزدر، آخرت گه سبب بولغانلغی ایچون دنیای سویسم آنده نیندی ضرر بار؟» دیب جواب بیردی.

* *

دنیای و آخرتنی سویو، نی روشده بولغانلغنی بلوده بیک زور اش. بز، تون کون اش اشلر و کسب ایتوب یوروچیلرنی «دنیا سویوچیلر» و چالما کیوبده مسجده اوطوروچیلرنی، مرید تربیه فیلوچیلر و ایشانلر برله صحبت ایتوچیلرنی «آخرت سویوچیلر» دیب حکم قیلمز. بو حکمزنك بر آز درست بولوویده نمکن. شونك برله برگه بیک زور یاگلش بولوویده یراق توگل، بو دنیا ایندی بیک کوب کشیلرنی توزاق غه نوشرگان دنیادر.

* *

صدقه جاریه فالدر و علم تحصیل ایتوچیلرنك معیشتلرینی تامین قیلو قضدی برله سلفلر و یاخش کؤکلی آنا بابالار طرفندن فالدرلغان و قفلر خیراتلر، کسب اهللری و اشچیلر طرفندن توگل بلکه عوام کوزینه آخرت اهللری کیوملری برله کورلوچی و دنیای سویماو دعاوانده یوروچی مرانیلر و چالما اهللری طرفندن غضب ایتولدیلر، هر بری مونلرنك توبسز فورصاتلرینه کروب بتدیلر. شونك ایچون کیوم و قیافتلر گه فاراب حکم ایتو موافق بولماز. حکم ایتوله چك کون بوکون توگل بلکه کیله چکده در. «وچوه یومئد مسفرة ضاحکه مستبشرة ووجه یومئد علیها غبرة ترهقها قنرة».

(۲۸۴) مَنْ أَحَبَّ قَوْمًا حَسَرَهُ اللَّهُ فِي زُمْرَتِهِمْ.

ترجمه سی: «بر آدم نیندی قومنی سویسه الله تعالی آتی قیامتده شونلرنك گزوهندن فو بارر».

باشقه بر قومڭ سعي و اجتهدلرينى، علم و هنرلرينى، اوز آرارلنده
الفت و محبتلرينى، ملتلرينه بولغان خدمت و خير خواهلقلرينى، غيبت و
جسارتلرينى حتى دينلرينه و عبادت خانهلرينه بولغان احسان و اعانتلرينى
سويو و شوى ماقتاب سويلو و يا كه يازوب نشر ايتوبو حديثده ذكر ايتولگان
«سويو» توڭل. بلكه حديثده بولغان «سويو» دن مراد هيچ بر منفعللى و علاقه
لرى بولمى طوروب آنلرنڭ مجرت اوزلرينى سويودر. امام بخارى طرفندن
روايت ايتولگان «المرء مع من احب» هم اوشبو مضمونده (۱). اگرده
آدم بالاسى هر بر اوزى سويكان كشى زمره سندن بولوب قوبارلاچق بولاسه
ايدى شريعت، چيت دينلرده بولغان (كتابى) نر و خانوللرنى نكاح قىلودن
طيقان بولور ايدى. چونكه كشيلىرنڭ اوز خانوللرينى و بالالارلرنڭ آنلرينى
سويولرى طبعى اشدر. اوشنداق سويگانلرى آراسنده مسلمانلرده باشقه لرده
بولغان كشينڭ ايكي اوچ زمره دن بولوب قوبارلوى لازم كىلور ايدى.

(۲۸۵) مَنْ أَحَدَثَ فِي أَمْرِنَا هَذَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ (۲).

ترجمه سى: «بر كشى، بزنڭ دينمزه چله سينه، دينمزدن بولماغان بر اصل
و قاعده نى يا كه برر تورلى اعتقاد و عملنى احداث قىلسه، اول نرسه، شول
كشينڭ اوزينه مردوددر».

شارحلر طرفندن ايتولگان تىققلرغه كوره اوشبو حديث شريفى، اسلام
دينينڭ بىك معتبر قاعده لرندن بولوب مسلمانلر آراسينه شايع ايتارگه، معناسىنى ده
هر كم گه آكلانورغه تىق شلىدر. سلفى عصرندن صرڭ اسلام دينينه قانشقان،
فى قدر بدعت ومنكر نرسه لر بولاسه شونلرنى رد و انكار قىلو طرغروسىنده
اوشبو حديثنڭ دستور العمل طرولو لازم.

بر مسلمان، اگرده قولندن كىلسه پاراخود يا كه تيمربول اختراع ايتسون،
تيلغرافى و تيليفون ايجد قىلسون، طبيعتنى تىقخبرى سىببلى كوڭللرگه كىلمگان
نرسه لرى دنياغه چىقارسون، بر ضررده يوق. چونكه بو نرسه لر دينى هم ده
دين گه احداث ايتولگان شونوڭل مكنتلر مدرسه لر بنا قىلو، مسچىلرگه

(۱) صحيح بخارى. ج ۷ ص ۱۱۳.

(۲) صحيح بخارى. ج ۳ ص ۱۶۷. صحيح مسلم. ج ۲ ص ۴۲. احمد ابن حنبل

مسندى. ج ۶ ص ۲۷۰.

مناره‌لر قویو، کتابلر نالیفی ایتو حتی قرآن کریمنی مطبعه‌لرده باصدرو (نیت و گوزل فیداردن مجرد طوطه لغانلری حالدده - حر ذانلرنده) صرف دنیاوی اشارد. اما رسول‌الله‌دن روایت ایتو امگن روشده برر توری عقیده نوزو و برر توری عبات احداث قیلو یا که عمومی عبادنلرگه خصوصی بر صفت و کیفیت بیرو، سافاردن میراث بولوب فالغان و اسلام دنیا سنده دستور العمل طونولوب کیلنگان دینی مرتبه‌لر و اصطلاحلرنی باشقه بر ملتنگ دینی اسملرینه و دینی اصطلاحلرینه آلماشدرو (مثلا: «جامع» اورنینه «صابور»، امام و «مؤذن» اورنینه «روحانی آتالار» روشند، تعییرلر) مسلمانلرگه نسبت برله «بدعت» و او شبو حدیث موجبنجه مردوددر.

«بدعت» سوزی یا لکنز دینی اشلرگه گنه خاص ایکانلگی او شبو سوزلردن ائکلاسله کیرهک (۱).

«مستحب» لک درجه‌سی برله گنه بولسه ده شارع طرفندن امر بولغان و یا که بر اهرینه ثواب وعده ایتولنگان نرسه‌لر «دینی» بولوب آندن باشقه‌لر «دنیاوی» در. او شبو فاعده هر وقت خاطرده بولورغه تیوشلی.

«دین» امرلرنده تصرف قیلو، شارع‌ک اوزینه گنه خاص بولوب نیندی. گنه نیت برله بولسون بو اش‌گه فاتشورغه بنده‌لرنگ حقاری یوندر.

عادنده دین‌گه قوشولا طورغان یا کما نرسه‌لر دین عالملری طرفندن «دین» اسمی برله قوشولادرده، دفت قیلرغه کوچلری بیتنگان خلقلر، «دین» اسمنه بولو - سبیلی بو نرسه‌لرنی شاداق برله قبول ایتهلر.

دینلرننگ تعریف بلاسینه اوچ اولری اوصالقللری و دشمنلقلری معاوم کشیلر طرفندن همده عض بر حکملرنی نوشرو سبیلی بواودن بیگه‌ک شول «دین» ننگ اوز عالملری طرفندن «دین» گه خدمت ایتو و «دین» ی گوزل کورساتو قصدینه مبنی برر نرسه و بر عمومی عمل‌گه بز توری روش و کیفیت آرتدرو برله بولادر. شول روشده «تعریف» ایشگی آچلقانندن صوگ شول ایشک آرنلی کروب چیقوب یوررگه بوللر کیکایه‌در.

شوشی سر معلوم بولقاناقدن رسول الله حضرتلری، «اليوم اكملت لكم دينكم» شهادتی برله نشریف ایتولنگان اسلام دینینه، کیرهک آرتدرو و کیرهک کیمتو اسمی برله بر نرسه احداث فیلودن نطعی صورتده منع ایتدی و شول

نرسەنڭ مردود بولماقنى اعلام قىلدى. شونڭ ايچون «دين» نڭ عصر سعادته بولغان روشى بىندەلر ايچون كافى و وافى بولوب شوندىن باشقىسى اصلا مقبول توڭل بىلكە مردوددر.

مثال ايچون بىز بو اورنده «دين» گە سوڭىدىن احداث ايتولنوبده «دين» همده عمل و عبادت اسمى بىرلە يورى طورغان محدث و بدعت نرسەلردىن بعضىلىرىنى ذكر قىلەمز:

۱) عاشورا. الله تعالى گە تقرب و ايزگى عمل هم عبادت بولماق قصدى بىرلە مەزمۇنڭ اونونچى كۈنى بولغان «عاشورا» ده، شىعەرلەر «تعزىيە» ايتماق و اوزلرىنە «سنى» اسمىنى بىرۈچىلەر «بايرام» قىلماق عادتىنى احداث ايتدىلەر. بو ايكنى فرقه نڭ اوشبو عمللىرى «بدعت» همده «ضلات» بولماق ايسلە حكم ايدىلگان «محدث» نرسەدر.

عاشورا تعزىيەسى، بىك صوڭ شائع بولدى، مقەمدەگى شىعەرلەردە موندى حاللر بولغانلىقى بىلنمى. حنى بو عادت نڭ ھىجرى بىرلە توقۇنچى عصرلەردە غنە حادث بولغانلىقى ھەندە روايتلار بار. بعض كىمەسلەر سەوزىنە كۈرە تعزىيە عادتىنى باشلاپ صفويىلەر شائع قىلمىشلردىر. اوشبو تعزىيە مناسىبتى بىرلە ايتكىچى بىر بدعتلەر و شرىعت گە افتىرالار تارالدى. تعزىيە مجلسلەرنە غەظ و بىلەو-چىلەر طرفىدىن بتون عالم حضرت فاطمە بالالىرى ايچون يار اتلغانلار، «كربلا»، «مكە» گە كۈرەدە فضىلىتى و ھەرمىتى ايتىلغانلىقى، حضرت حسين نىرەسىنى زيارت قىلو، حج قىلۇدە ئوابلى بولماقنى سويلەولەر و صحابەلەردىن بىك ھەرمىتلىو ذاتلارنى سوڭەرگە اوڭرەتولار البتە ياخشى اش توڭل. بو طوغرودە مونلار نڭ انابت ايتىكان نرسەلىرى موضوع همده مصنوع بولغان قىس ابن سەلىم الھەلالى كىتابىدر. حضرت حسين جەمىع مسلمانلار قاشىندە ھەرمىتلىو بىر ذاتلار. فخر كاڭۇنات افندەمىز نڭ طورونى بولغانلار نىن مسلمانلار آنى ياقىن كۈرەچكە نە شىبە يوق. بو محترم ذات مظلوم اولدىلار و مەجبۇر شەھىد قىلىندى. مونى قىل ايتماق الوغ گناھلار. بو حال حضرت حسين نڭ اوزى ايچون فائىدەلى و مرتبەسى كونار لوڭە سەبب بولسە كىرەك. مونڭ ايچون قاينىغرىغە، بو مصىبتلارغە اشتراك قىلۇب استىراجاع قىلۇرغە تېوشلى. اما نوحە ايتۇ، تەنلەرنى قىناب كىيولمىلارنى يىرتۇ كېلىك نرسەلەردىن منەلەنو لازىم. چونكە رسول الله ھەزرەتلىرى: «لبس منا من لطم الخدود وشق الجيوب...» دېمىشدر (۱).

شعبه لر طرفندن عاشورا تعزیه سی احداث اینولمگاج مجرد آنلرغه
 فارشولق بولسون ایچون مخالفلری ده «عاشورا» بایرامی اسمنده بر بایرام
 چیقاردیلر. بو طوغوروده اصلی فصلی یوق حدیثلر وضع ایندیلر. عاشورا
 کوننده روزه بولو فضیلتلی بو عمل ایکانلیکی حقه ده درست حدیث بار،
 شونندن باشقه لر حقه ده غی حدیثلر موضوع ویالغانلر. بو درست حدیثلر دن ده
 مقصود، وعظ کتابلر نده غی افراط درجه ده ثوابلر وعده اینولمگان حدیثلر
 توکل بایکه اعتمادلی بولغان معنای روایت اینتکار حدیثلر در. عینی ذک: «الله
 تعالی عاشورا کوننده اون پیغمبری اون کرامات برله حرمته دی» دیب شول
 پیغمبر لر نك اسملرینی و ماچر لر نی برر برر صاناب چیقووی و صحیح بخاری
 کیمک معتبر حدیث کتابینه یازغان شرح گه موندی اورام غبرلری تزووی بیک
 تاسفلی بر حالدر (۱).

خلاصه: ثواب امید بولر عاشورا کوننده تعزیه قیلوده بایرام اینتوده،
 صافلانو لارم بولغان «بدعت» لر جملہ سندلر.

(۲) رغائب و برائت نمازلری. حرام توکل و قتلر بولسه نقل نمازی اوقو
 یاغشی اش، نیت درستلهب اوقوچی کشیلر گه موندی عبادتلر بر ابرینه ثوابلر
 وعده اینولمشدر. لیکن نقل نمازلری رسول الله دن ثابت توکل روشلر نی آلمازغه
 و رسول الله عصر نده غی حالندن اوز گرماز گه تیوشلی. خصیصی صورتلر ده
 قیلغان عبادتلر ایچون، شول صورتلری حقه ده خصوصی دلیللر کیره ک. یوقسه
 اوز بلدکک برله عبادت «دین» باصاو بولادر. مونک ممنوع بر اش ایکانلیگی
 معلوم. اوشبونک ایچون رجب آینده «رغائب» اسمی برله و شعبان آینده
 «برائت» اسمی ایله خصوصی نقل نمازلری اونو بدعتلر. بو نمازلر بیک ایسکی
 عصرلر دن بیرلی دوام ایتمک کیلسه لرده ابوطالب مکی و ابو حامد غزالی کیمک
 حدیث و سنت علملر نده هارنلری آز بولغان صوفیلر طرفندن احداث ایدلر گانه
 نلگی مرویدر. لیکن هر عصر نك معنای ثلری و اسلام حافظلری بو نمازلر نی انکار
 ایتمک کیلمشدر ابن ماجه طرفندن روایت ایدلمش: «اذا کاليلة النصف من
 شعبان فقوموا لیلها و صوموا نهارها...» حدیثی ده اعتبارغه آلمازلر درجه ده
 ضعیف (۲) ایکانلیکنی دعوی قیللمشدر.

(۱) عمدة القاری. ج ۵ ص ۳۴۷.

(۲) والحدیث المروی فی ذلک عن النبی صلی الله علیه وسلم کذب موضوع باتفاق اهل المعرقة
 بذلك. فتاوی ابن تیمیہ. ج ۱ ص ۱۴۹.

رسول اکرم حضرتلری فرض جمعه اوقوغان «مبینه» سی بو کونده روسیهده بولغان بیک کوب اسلام قریه لرندن کچوک ایدی. بر وقتده بنده لر ایکی فرض نماز ایله مکلف بولمازلر. اگرده برینی گنه فرض دیب اعتقاد قیلسه لر قایسی بولسهده شونی غنه اوقورلر.

بو مسئله حقنده: «نماز اوقوده نی ضرر بار؟» دیب شبهه گه و اشنی بیگل صانارغه یارامی؟ الله و آنک رسولندن ثابت توگل روشده عمل و عبادت لر آرتدررغه اسلام، دینینه قوشارغه بنده لرنگ حقلری یوق. اگرده بر کشی اوز بیلگانچه یا که رسول الله بن ثابت بولماغانلغینی بله طوروب عبادت لر توزوسه اول کش اوزینی اللهغه شریک حساب اینکان بولادر. باشقه بر آدم سوزینه اییهروب موندی اشنی املهسه، شول آدمنی اللهغه شریک طونوچی حکم بنه کره در. دینده غلو قیلو یاراماوینک سببی اوشبودر.

مسجدده احتیاط ظور نمازی اوقودن منع ایتوچی بر امام غه: «ارایت النبی بنی عبدا اذا صلی» دیمشار. امام ده: «ای فقیه لر! اگرده بله طوروب بر آدم او یله نمازینی آلتی یا که اخشام نمازینی دورت رکعت قیلوب اوقوسه و یا که قویاش چیقغانلغنی بله طوروب شول وقتده برر نماز آدا قیلسه سز شونی منع اینمی رضا بولوب طوررمی ایدگز؟» دیب الزام قیلمشدر.

سوزنگ قسقه سی: اسلام دیننده بولغان عبادت و عملر اوشبو اوچ تورلی اساس غه بنا ایتولر: (۱) الله تعالی نك اوزینه گنه خاص بولوب «شرک» قاتشماو. (۲) شارع طرفندن اوگره تلمگان روشده قیلنو و نیندی گنه بولسهده برر تورلی اسم وصفت بیرلو سببلی شول اوگره تلمگان روشن اوز گهر تلماو. (۳) اخلاص بولو.

اسلام عبادت لر نده و عملر نده شوشی اساسلرنگ رعایت قیلنولری لازم. جمعه نمازی برله عید نماز لری ایکی رکعت نماز همده ایکیشار خطبه دن عبارتدرلر. عیدلرده خطبه لر، نماز دن صوگ و جمعه دهده نماز دن الک اوقولادر. عید نماز لری صوکنده بیلگی بر سنت نماز یوق. اما جمعه دن صوگ رسول الله حضرتلری اوز حیره سنده بعض وقت دورت و بعض وقت ایکی رکعت نماز اوقیدر ایدی. رسول الله نك جمعه نماز نندن صوگ دورت رکعت سنت اوقورغه قوشقان حدیثلری بار (۱). بعض روایتلرده بو قوشو «اگرده جمعه دن صوگ

نماز اوفوچى بولسەكز دورت رەكت ايتوب اوفوگزا! مضمونئەندە در (۱).
 اوىگە فایتقاندىن صوڭ دورت رەكت يا كە ايكي رەكت سنت اوفو بىك
 ياخشى و فضيلتلى اش اما جەمە اوفوغان اورئەندە جەمە نمازىنە طوتاش ايتوب
 شوشى ايكي رەكت يا كە دورت رەكت ياخود ايكي سلام بىرلە آلنى (برى دورت
 ايكنچىسى ايكي) رەكت اوفو بىرلە سنت تابلامى؟ بو حال رسول الله عملينە خلاف بولمىمى؟
 رسول الله، بو نمازنى اويدە اوفو حقئەندە آپرم امر بىر مگانلىكدىن علم اهللارى
 سنت نابولا لىكن اويدە اوفو ياخشى دىلر. بعض ر صحابەلرنىڭ مسجودە جەمەدن
 صوڭ جەمە نمازىنە طوتاش ايتوب سىنمىت اوفودىن منع ايتولرى دەروايت قىلنەندە در (۲).
 ھەر حالە «احتياط طو» اسملى نماز رسول الله و سلفلردىن ثابت نوڭل
 بىلكە صوگندىن احداث قىلنغان بىر نماز در.

اوشنداق بىكشەنبە و دوشەنبە كۈنلەردە، رەجب آينىڭ يكرمى بىدنجى كۈنئەندە
 اوفولا طورغان نمازلر كىك نمازلر، اصلسىز و بدعتلردىر.

(۵) آقچە برابرېنە قرآن ختم ايتو و ايتىدولار. آقچە برابرېنە
 دىگىچە قرآن اوفو يا كە قرآن ختم ايچون معلوم صوماغە كېلىش و ناتارىيوس
 يا كە ۋولصغە باروب يازش دىگان سوز نوڭل. بىلكە قرآن اوفوچى و يا كە
 ختم ايتوچى كشى اوز ايچىندىن گنە شول خىمى بوش بولمازلىقى بىلسە شوشى
 اوفو، آقچە برابرېنە بولغان اوفودىر. اصل مقصود، آقچە بولغان حالە شوڭا عبادت
 و اخلاص عمل توسلرى بويار و عوامنى تلبىس قىلو، مەجاز غنە نوڭل بىلكە حقيقى
 معناسى بىرلە «منافقلق» بولور. رسول اللهنىڭ «اكثر منافقى امتى فراؤھا» (۳)
 دىيۈنىڭ حكمتىدە احتمال كە شوشىدى اشرىكە كۈرەدر. آقچە آلو فصدى بىرلە
 قرآن اوفو و قرآن اوفوتو نىتى بىرلە آقچە پىرو رسول الله صلى الله عليه وسلم
 و آنىڭ صحابەلرى زمانئەندە بولغانى يوق ھەم موڭا حاجت دە يوق. مسلمانلرنىڭ ھەر
 بىرى فاتحە و قل ھو الله احد سورەلرىنى بىلەر، بىك كۈنلرى معنالرىنى دە آڭلىيەر.
 كشىگە قوشوب قرآن ختم ايتىدروگە كۈرە ھەر كىمىڭ اوزى اخلاص بىرلە فاتحە

(۱) اذا صليت بعد الجمعة فصلوا اربعاء. من كان منكم مصلياً بعد الجمعة فليصل اربعاً.
 صحيح مسلم. ج ۱ ص ۲۴۰.

(۲) ان ابن عمر راي رجلاً يصلي ركعتين يوم الجمعة في مقامه فدفعه و قال اتصلي الجمعة
 اربعاء و كان عبد الله يصلي يوم الجمعة ركعتين في بيته و يقول هكذا فعل رسول الله صلى الله
 عليه وسلم. سنن ابى داود. ج ۱ ص ۶۷. حضرت معاوية ھەم جەمەدن صوڭ جەمە اوفوغان
 لورئەندە سنت اوفونى انكار ايتەكەنگى سنن ابى داود دە مذكور. ج ۱ ص ۶۷.

۱۳ احمد ابن حنبل مسندى. ج ۲ ص ۱۷۵.

و قل هو الله سورەسى اوقوب الله تعالى گە تدايل ايتووى و بندەچىلىك كورسەتووى
باخشىر اقدىر.

اولىكلار اوستلار نەدە قرآن چىغولار، تهلل ايتولار دە «ئور صدقەسى»
اسمىندە گى مخصوص صدقەلر اوشبو بابدىن بولوب رسول الله صوگندە حادث بولغان
و مردود بولورغە نيوشلى كورلىگان اشلردندىر (١).

امام بخارىنىڭ: «ان احق ما اخذتم عليه امر ا كذاب الله» (٢) دىب حديث
كوچرووى ھەمدە رسول الله نىڭ بدوى عربلر آراسىدە يورۇچى صحابەلرنىڭ فاتحە
سورەسى اوقوب قوى آلولىرىنى درست كوروى بىز سويللى طورغان عبادت
مسئەللەرنىڭ توگىل. مونلر رقىبە (اوشكرو) ايچون آفچە آلو حقندەدر. عصر
سعادندە رقىبە «طب» دن بىر قىسم سانالادر ايدى. امام مالك وشافعى قرآن
اوگرەتە، اوفوتو ايچون حق آلونى درست كورگانلرى ھالەدە حنفىلرنىڭ مقەد-
مەدەگى ھاللەرى موفىدە درست كورمىلر. ھەر ھالەدە تەلىم و دوالو مادەلرىنى
عبادت ايچون بولغان اوفولار بىرلە چوالتورغە يارامى. مونلرنى بىر بىرىدىن
آيروب يورنورگە نيوشلى.

٦ ارواھلاردىن استىمداد قىلو، حاجتلر صورار ايچون قىرلىرگە يورو.
بو اشلر بدعت گنە توگىل بىلكە آندەدە زورراق بولولارى مەكىن. باشقە اورندە
اوزون ايتوب سويلەگانلە كەمزدىن بو مسئەلە حقندە بو يردە شوشى. قدر بىرلە فئاعت
ايتىدك.

٧ خاتونلارنى مسجدگە بارودىن منع ايتو - موندە قدر سويلەگان نرسەلر
«آرتىرو» سببىلى دىن گە احداث قىلغان بدعتلر ايدى، اما مسجد ايشكلىرىنى

(١) قال الشيخ المفتى محمد عبده رحمه الله : كل اجر يؤخذ على عبادة فهو اكل لا موال الناس
بالباطل وقد مضى الصدر الاول ولم يكن اخذ الاجر على عبادة ما معروف ولا يوجد في كلام اهل القرن
الاول والثاني كلمة تشعر بذلك . ثم لا يعقل ان تحقق العبادة تحصل بالاجرة لان تحققها انما يكون بالنية
وارادة وجه الله تعالى وابتغاء مرضاته بامتثال امره ومتى شاب هذه النية شائبة من حظ الدنيا خرج العمل
عن كونه عبادة خاصة لله تعالى والله تعالى لا يقبل الا ما كان خالصا من الحظوظ والشوائب . اقول وقد
ورد على لسان الشارع تسمية مثل هذا العمل شركا ففي حديث مسلم وغيره «قال الله تعالى! انا
اغنى الشركاء عن الشرك من عمل عملا اشرك فيه معى غيرى تركته وشركه...» وانما يظهر تأويل مثل
هذا فمن قصد العبادة والاجرة معا واما من لا يقصد الا الاجرة فاذا لم تكن لا يقرأتلك الختمه او العدد
من السورة او الذكر فامره ايقبح وذنبه اكبر وعمله باطل لا يعتد به شرعا فدافع الاجر عليه خاسر
ماله وآخذ منه خاسر لماله. المنار.

خاتونلار ایچون یابو، و رسول الله دن میراث بولوب فالغان دینی بر نرسه نی، «دین» اسمی برله کیمتو طریقچه اعدا ایتولمگان نرسه در. امام احمد ابن حنبل حضرتلری ابو سعید الخدری دن: «من اكل من هذه الشجرة الضيئة شيئاً فلا يقر بنا في المسجد أيها الناس انه ليس لي تحريم ما احل الله ولكنها شجرة اكره ريعها» حدیثینی روایت ایتهدر (۱). الله تعالی حلال ایتکان نرسه نی رسول الله حرام ایتنه آلماسه، رسول الله حلال ایتکان نرسه نی (خاتونلار نك مسجدگه یورولرینی) باشقه لر نیندی حق برله منع ایتنه آلالر؟ رسول الله حضرتلری ابو حمید الساعدی خاتونی ام همیدگه اوزون بر حدیثنده: «صلانك في بيتك خير من صلاتك في مسجد قومك...» دیگان بولسه (۲)، ام سلمه حضرتلری: «خير مساجد النساء نعر بيوتهن» حدیثینی روایت قیلغان بولسه (۳) و اوشبو مضموننده باشقه لفظلر برلده حدیثلر روایت ایتولسه مونلر دن خاتونلارنی مسجدرلر دن منع ایتو درست بولو معناسی آکلاشمازغه تیوشلی. رسول الله حضرتلر نك «صلاة في مسجدی هذا افضل من الف صلاة فيما سواه» دیگان سوزندن (۴) صحابه لر، مسجد حرامدن باشقه ده جماعت نمازی اوقو ممنوع بولونی آکلامادیلر بلسکه رسول الله مسجدرندن باشقه مسجدرلر تأسیس ایتدیلر، رسول الله زماننک مدینه ده بولغان مسجدرلر نك صائلری بعض بر علم اهللری صانلارینه کوره سیکز توقزغه بیتهدر. صحابه لر شول مسجدرلر ده جماعت نمازی اوقیلر، شونی رسول الله اوزی ده بله در ایدی حالبوکه «خاتونلار نك اویلر نده اوقوغان نمازلری، مسجدرلر ده اوقولارینه کوره مك مرتبه افضل» مضموننده حدیث روایت ایتولمگانلر کی بزگه معلوم توگل. ایندی خاتونلارنی مسجدرلر دن منع ایتو حقننده مذکور حدیثلرنی شرعی حجت صانلار نیچو ك یازیدر؟ حجت بولماغان بر نرسه نی حجت صانلار و شوکا بنا قبول شرعی بر حکم توزو، شریعت که افترا قیلر و الله حضرتینه تقول ایتو بولمیدرمی؟ خاتونلارنی مسجدرلر دن منع ایتو حقننده کیتور لگان دلیللر نك بتونس، منع ایتماو حقننده غی دلیللر نك برسینه کنده قسارشی طور راقی درجه ده توگل. حدیثلر نك مرتبه لرینی بلوچیلر که بو حال معلوم. (۲۰۸ نجی حدیث).

(۱) احمد ابن حنبل مسندی. ج ۳ ص ۱۲.

(۲) احمد ابن حنبل مسندی. ج ۶ ص ۳۷۱.

(۳) احمد ابن حنبل مسندی. ج ۶ ص ۲۹۷.

(۴) صحیح مسلم. ج ۱ ص ۳۹۱.

سوزنىڭ فسقهسى اوشىدۇ: خصوصى صورتىدە بىر عبادىتى روشى ياصارايچون شونىڭ اوزى حقنىڭ، شرعى بىر دىلىل بولۇپ لازىم. عبادىتى وعمللىرىنىڭ اسم وصاللىرى، روش وصاللىرى ھەر بىرى تەبىئىي اشلىرى بولۇپ شارخ طرفىدىن بىيورلغان وئالفاقلى كورسلىگەن بولۇرغە تىوشىلى. عمومى دىلىللىرىگە بىنا قىلۇپ بىندەلر طرفىدىن خصوصى بىر عمل ايجاد قىلىنۇ درست اش توگىل. شوڭا كورە نماز اوقۇ حقنىدە غى عمومى دىلىللىرىگە بىنا ايتۇپ رغائب، برائىت، فدر وھول كىك نمازلار احداث قىلۇنى اوشنداق صدقە وضيافت ھەمدە ذكر وقرآن اوقۇ مشرۇملىكى حقنىدە غى عمومى دىلىللىرىگە استناد قىلۇپ قىبر صدقەسىنى، مېت دفن ايتلۇنىڭ برىنجى (۱)، اوچونچى وىدىنچى، قرقىنچى وىل طار كونلىرىنە خاىلاب ضىافت بېرىنى، مېتار اوستىلارنىدە تھلىل ايتۇلار، مخصص كونلار دە و مخصص روشاردە جىولشوب معلوم سانلار بىرلە ختم اوفولارنى شرعى عبادىتلاردىن سانارغە مەكىن توگىل. رسول اللہ دىن، وايت ايتۇلمىگان نرسە، عبادىتى بولماز.

بو روشىدە عبادىتى وعمللىرى اختراع قىلۇنىڭ معناسى، (حاشالە) «بىزنىڭ دىنەز رسول اللہ دىن كامىل بولمى قالدى، كېمچىلىكى ايدى، ايندى بىز اوزىمىز، طوامى قالغان اورنلىرىنى تولدۇرۇپ كامىلەدك، خاىرندە ايندى ياخشى بىر دىن بولدى» دېگان سوز بولادىر. سبحانك هذا بهتان عظيم (۲).

رسول اللہ حضرتلىرى امتنى بدعت اشاردىن (بدعت اعتقاد و بدعت عمللاردىن) تەذىر قىلدى و: «ھەر بىر بدعت ضالالتىر» (۳) دىدى، خلىفەلارنىە صحابىلەرگە ايمىرو بىرلە وىتتار قىلدى. بو اشلىرى ھەر كېمگە معلوم. قرآن و خىدەتلەردە بولماغان و «راشدون» بىرلە صفت ايتۇلە طورغان ھىرمىتلۇ خلىفەلار دىن روایت قىلغىناغان، اسلام حافظلىرىنىڭ دىوانلارنىدە روایت ايتۇلمىگان عمل و عبادىتلاردىن، مذهب و عقىدەلەردىن بىركات و خېرىلى بىر نتيجه كوتۇ، سورامەكەن واورلىق ساچلمەگان بىردىن آشلىق اميد ايتۇپ طورۇقەر بوش خېال و عىت اشلىرى.

(۱) كىتاب نقد الاجتماع الى اهل الميت وصنعة الطعام بعد دفنه من النياحة. مسند احمد ابن حنبل

ج ۲ ص ۲۰۴.

(۲) وشبو حديث شرحه بولغان سوزلارنىڭ كۆپسى صحيح بخارى و صحيح مسلم شارھلارنىڭ نەج السنە ھەم نەئوى ابن تېمىيە، البرق المومض كىتابلارنىڭ اوشنداق «المنار» مەجلىسىدە

(۳) صحيح مسلم. ج ۲ ص ۲۳۷

حضرت عثمان زماننده جمعه نمازی ایچون ایکنچی اذان (۱) آرتدرلغان بولسه بو اش «عبادت قیلوده نی ضرر بار؟» دیگان سوزگه کوره توگل همده «اذان اوقو و ایشنو سببلی خلقلر ثوابلی بولسونلر» قسدى برلده توگل بلكه اجتماعى حاجت اجبار فیلووی (خلق کو بايو سببلی آنلرغه اعلام ایتارگه ضرورت توشووی) ایچون ایدی . واقعده ایرته نمازندن مقدم اذان تکرار آیتولو رسول الله ﷺ اوز زماننده بار ایدی (۲) . رسول الله زماننده برگنه اورنده و برگنه جماعت بولوب اوقولا طورغان جمعه نمازینک صوڭ وقتلرده بر شهرده تورلی اورنلرده اوقولووی همده رسول الله ﷺ صحراده اوقی طورغان عید نمازینی صحراده چیقمی مسجدلرده گنه اوقولولرینک سببیده اوشبو اجتماعى ضرورت (خلقنک کوبه یووی و مشقتلرینک زورایووی) در . اجتماعى و مدنی ضرورتلرگه مجبور بولوب اشلنه طورغان اشلرگه هول و برائت نمازی ، احتیاط ظاهر و دنیاوی مکافاتلر برابرینه قرآن ختم ایتو مسئلهرینی قیاس قیلورغه ادرن بوق .

(۲۸۶) مَنْ أَحْسَنَ فِيمَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللَّهِ كَفَاهُ اللَّهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ صَلَحَ سَرِيرَتُهُ أَصْلَحَ اللَّهُ عِلَانِيَتَهُ

ترجمه سی: «برکشی اوزی برله الله تعالی آراسینی توزوک قیلسه (الله تعالی نك امرلرینی یرینه کینتوروب منع ایتکانلرندن طیولسه)، شول کشی برله بندهلر آراسی توزوک بولو طوغروسنده الله تعالی کافی بولور (توزوک قیلور) برکشی اوزینک ایچینی (کوکلینی) توزوک قیلسه ، الله تعالی آنک ظاهرینی (طشینی) توزوک قیلور» .

خلقلرغه سویکلو بولو، آنلرنی رضا قیلو یولی آنلرغه یاخشى آنلی بولور ایچون طریشوب بورو توگل، بو یول مقصدغه بارمی وشول حقده زحمت تارتودنده معنا چیقمی . بلكه آنک بولی ایسه الله تعالی برله ایکی آرانى اصلاح قیلودر . بو اش بولسه ، سین کیرهک تله و کیرهک نلهمه ، نگیسی بولا چقدر .

(۱) جمعه نمازندا امام منبرگه چیقغاندن صوڭ اوقولا طورغان اذان ، رسول الله زماننده بولغانلغی سببلی «برنچی اذان» دیب و مسجد طشنده (بزلرده مناره لرده) ایتوله طورغان اذان «ایکنچی اذان» دیب یورتولدر . امام بخاری «اقامت» نده «اذان» صلاتغانلغی سببلی اوشبو منارهده ایتوله طورغان اذاننى «اوچونچی اذان» دیب تعبیر ایتهدر . صحیح بخاری . ج ۱ ص ۱۵۳ .

(۲) صحیح بخاری . ج ۱ ص ۱۵۳ .

(۴۸۷) مَنْ ادَّعى مَا لَيْسَ لَهُ فَلَيْسَ مِنْهُ وَلِيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ (۱).

ترجمه سی: «بر کسی، اوزینکی بولماغان نرسه نى مینكى دىب دعوى ایتسه اول كشی بزدن توگل، اوزى ایچون جهنمدن اورن حاضره لسون!». بو حدیث شریف كه اوشبو ماده لر كره در.

(۱) اوزینكى بولماغان بر مالنى دعوى ایتو. كیرهك شاهدار و كیرهك و یكسل كيك رسمى كاغدلر برله ده اثبات ایتلسون اوزینكى بولماغان مالنى دعوى قیلو و حكمة حكم ایتكانندن صوگ شونی آلوهرامدر. «وبكسل»، كیرهك بانق دىن بورچ غه آنچه، آلور ایچون گنه یا صالغان بولسون و كیرهك بر كشینك بورحی ایچون صانلاق ماللرندن بر الوشنى آلوب فالو (بو اش اوزى ده درست توگل) قصدى برله یا صالغان بولسون، حكمى بارى بر.

(۲) اوزینكى بولماغان برر كذابنى دعوى قیلو. شعر و مقاله لر یا كه نطق و خطبدرنى، فعل و معامللرنى دعوى قیلوده اوشبو حكمده در. اوزى تألیف ایتمگان اثرلرنى، شعرلرنى نطقلرنى، اوزى قیلماغان اشلرنى و اوزى سویله مگان سوزلرنى حتى مجالسرده سوز سویله و حقى بیرمگان مستبدارنى ده شامل. چرنكه مشروع سوزدن كشینى طوقتاو، حقى هیچ كیمده ولماغاندن صوگ بره نى طوقتاو، اوزنده بولماغان حقنى دعوى قیلوغه مبنى بولادر.

بعض بر شارحلر بو حدیث «زحر و قورقوتو ایچون اینولمگان بولور غه تبوشلى، موندی اشار برله گنه كشیلرنك اسلام دینندن چیقه اولرى معلوم» دیلر.

(۲۸۸) مَنْ ارَادَ أَنْ تَسْتَجَابَ دَعْوَتُهُ وَأَنْ تُكْشَفَ كُرْبَتُهُ فَلْيَفِجْ

مِنْ مَعْسِرٍ (۲).

ترجمه سی: «بر کسی، اوزینك دعاسى قبول بولونی نله سه و قایغوسى كیتونی استسه بلاغه و مشقت كه توشكان كشیگه یاردم بیرسون و آنی شادلاندرسون». حسرنلى كشیلرگه یاردم بیرو و آنلرنى تسلیه قیلو، شادلاندرسو، دعا نك قبوللق غه آشوینه معنوی بر سیمب بولور. ایز گولكلر بر ابرینه مكافات قیلو، الله تعالی نك عذرتن بولغان ایچون كشیلرنك حسرتلرنى بتررگه اجتهد ایتوچیلرگه، شول ایز گولكلرى ایچون دعالرنى قبول قیلو برله مكافات ایتووی ممكن.

(۱) سنن ابن ماجه. ج ۲ ص ۲۸.

(۲) احمد ابن حنبل مسندى. ج ۲ ص ۲۳.

(۲۸۹) مَنِ اسْتَعَاذَكُمْ بِاللّٰهِ فَاعْيُذُوهُ وَمَنْ سَأَلَكَم بِاللّٰهِ فَأَعْطُوهُ وَمَنْ دَعَاكُمْ فَاجْبُرُوهُ وَمَنْ آتَىٰ إِلَيْكُمْ مَعْرُوفًا فَكَافَّهُوهُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَادْعُوا لَهُ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا أَن قَدْ كُفِّيَتْ مَوَهُ (۱).

ترجمه سی: «بر کسی، الله ایچون دیب سزگه صغۇسه سز آبی اوز هماينگۇزگه آلېگۇز (صا، لاگۇز). بر کسی، سزدن الله ایچون دیب صوراسه، آڭار بیرگۇز بر کسی، سزنی اوزینه فوناقغه چافرسه (مانسح بواغان صورنده) شوگار بارگۇز. بر کسی، سزگه ایزگولك کورسانسه، سز آڭا مکافات نیلگۇز (ایزگولکنی ایزگولك برله فاینارگۇز). اگرده مکافات قیلورلق نرسه نابماسه گۇز (بیررلک نرسه گۇز بولماسه) سز آڭ ایچون - ایندی مکافات بولغاندر - دیب کوئلگۇزگه کیلکەن گه قدر خبر دعا قیلگۇز!...».

(۲۹۰) مَنْ أَصْبَحَ مِنْكُمْ آمِنًا فِي سِرِّهِ مُعَافًى فِي جَسَدِهِ عِنْدَهُ قَرَّتْ يَوْمَهُ فَكَثُرَ مَا حَيَاتِ الدُّنْيَا لَهُ بِحَدِّهَا (۲).

ترجمه سی: «سزنگ آراگۇزدن برگۇز اوزینگ نفسنده امین وبدنی سلامت بولوب ایرتن گه کرسه، کونلک آزیقی بولسه گویا بتون دنیا آڭک حضورنده چولغان بولور»

کشی، اوزینگ نفسی (همده عیالی) وبدنی چەتندن سلامت وامین همده کون اوتکارلک رزقی بولسه البته دنیاغه خواجه بولغان حکمەنده در. شوشی نرسه، زور بایلق وانسانلر طرفندن ازلەنه طورغان «سعادت» در.

«سعادت» دېگان نرسه دنياده بارمی یوفمی ۹.

بو سوؤالنگ جوابی کشىلرنگ طبيعتلرينه فاراب بولادر. دنياده، بارسعادتني کورماوچيلر و اوز فايغولري ايچون گنه توگل بلسکه باشقه لرنگ فايغولريني يوكلەب يانوب کويوب يوروچيلر، مونلرنگ خلانغه يوق نرسهني سعادت صاناب شوکا شادلانوب يوروچيلر بار. بو کشىلرنگ جوابلري اوشبو اوز حاللرينه کورە بولاجقى طبعی.

پادشاهلاردن بىرى دنياده «سعادت» كه ايرشو يوللارنى ازلى لىكن تابا-
 آلمى عاجز بولوب يورى ايدى. اوزىنىڭ منجمى: «ئونك چارهسى، سعادت گە
 ايرىشكان كىشىنىڭ كولمەگىنى كىيىو، شول اشنى فېلسەفە سعادت گە ايرشورسەن»
 دىي كىتكاش بىرگان ايدى. كولمەگىنى پادشاهغە كىيىرر ايچون دىي بىتون
 مەلىكىنى تىكشورب سعادت گە ايرىشكان كىشىنى ازە دىلر، كوب زمانلار ئاقىش
 ياصادىلر. كوب اجتهاد سوگندە اشچىلر آراسىدە مسعود بىر آدم نابولدى. لىكن
 ئاسى گە قارشى، فقيرلىكنىڭ اۆك چىگندە بولغانلىق سببىلى بو اشچىنىڭ كولمەگى
 يوق ايدى.

بافردن آلتون ياصاو وشول اش سېمىدىن سعادت گە ايرشونىتى بىرلە ايكنچى
 بىر آدم، بىتون عەرىنى شوشى علمنى اوگرەنو بولۇندە صرف ايتكان ايدى.
 كوب يورگاندىن سوڭ مذكور علمنى بلە طورغان آدمنى تابدى. لىكن عالم:
 «سېنىڭ اوستىڭ باشك ياخشى كورلە، مېنىم شېخم مذكور علمنى فقيرلىكنىڭ سوڭ
 درجە سىندە بولغان كىشىلر گە گنە اوگرەتور گە رخصت ايتكان ايدى، ايفدى سىم
 بىك فقير بىر آدم تابوب كىنور، مېن آڭكار اوگرەتورمەن، سىم شوندى ئىكلاپ
 طوررسەن!» دىدى. مذكور آدم اشچىلارونلە ئىچىلر آراسىدە بىك فقير آدم ازەلەپ
 يوردى وصابون آلورلىق كوچى بولماغان سببىلى قوم بىرلە كىيىوم يوقى بىر
 آدمنى تابوب باياغى عالم حضورىنە آبوب كىندى. بو فقيرنى كوروبىرلە عالم، آياغە
 باصوب: «سېحان الله، بو آدم مېنىم شېخم، مېن آلتون ياصاو علمىنى موندىن
 اوگرەندىم» دىدى. (بىرەو آلتون جىونى «سعادت» ماناغان وقتىدە ايكنچى بىر
 كىشى فاشىندە آنك هېچ اهمىتى يوق بولادىر).

شولاي بولسەدە «سعادت» دىگان نرسەنىڭ دنياده بارلىقىدە شېهە يوق.
 كىرەك الوغ و كىرەك كچوك، كىرەك دواملى و كىرەك دوامسىز بولسۇن «سعادت»
 حقيقى روشدە دنياده بار، وهى گنە بىر نرسە توڭل. آورلىق سوگند، يىكلىك
 كورو، قاينغودن سوڭ شادلىقغە اوچراو، خستەك آرتىدىن سلامتىك نابو كىك
 نرسەلرنىڭ ھىر بىرى حقيقى روشدە بار بولغان «سعادت» لردىر.

مگرەدە بىك كوب كىشىلر «سعادت» نىڭ نىمىدى نرسەدن عبارت ايكانلىگىنى
 الە آلمىلر و اوزلرىنىڭ مسعود بولمالارنى سويلەپ زارلانووب يورىلر. حقيقەت
 ھالە «سعادت» بالقولق فاشماغان ھالە قناعىلى و رضا بولودن، «سعادت»
 مزلك دە طمع و حرص قىلودن عبارتندىر. اوشبو ھدىث شرىفىدە شوى ائىلان،

كونلك آزق برله سلامتلك بولسه شوڭا قضاغت قىلورغه ارشاد ايتىدەر. حقيقت حالده، حرص و قومسزاقدن قورتولماغان، رضا برله قناعتنى اوزى ايچون زىنت ايتوب آلمانغان كشيىڭ «سعادت» كه ايرشوى محالدر.

(۲۹۱) مَنْ آعَانَ عَلَىٰ خُصْمَةٍ يَظْلِمُ أَوْ يُعِينُ عَلَىٰ ظُلْمٍ لَّمْ يَزَلْ فِي سَخَطِ اللَّهِ حَتَّىٰ يَنْزِعَ (۱).

ترجمهسى: «بر كشى ظلم يولنده دعوالاشوغه يا كه نيندى كنه بولسدهه ظالمغه ياردم بيرسه شول اشينى قويغانغه ندر الله تعالىڭ آچوونده بولور». ظالمڭ برر تورلى حق اشى بولسه آڭا ياردم بيرودن منع بوق، بلكه ياردم بيررگه نبوشلى. بو اش ايسه ظلمغه توڭل بلكه حقائقغه ياردم بيرو بولور. اما بله طوروب برر تورلى حق اش كه فارشو ياردم بيرو حرامدر. بو اشنى اشلوچى كشى، توبه ايتكان كه قدر الله آچوونده بولاچاغى اوشبو حديئده خبر بيرلدر.

حقسز ايكاندگينى بله طوروب دعوالاشوغه قوتورتوچيلر، دانوسچيلر و سعايتچيلر ايچون عرضالار يازوب بيروچيلر، شول اش آرتندن يوروچيلرگه ترجمانلق خدمتى ايتوچيلر، شاهد بولوب يوروچيلر يا كه محكمه لر حضورنده آدوافاتاق قىلوچيلر هر برى شوشى حديث تهديدى آستينه كرلر.

(۲۹۲) مَنْ عَصَرَتْ قَدَمَاهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ حَرَّمَهُ اللَّهُ عَلَى النَّارِ (۲).

ترجمهسى: «بر كشيىڭ آياقلىرى الله يولنده توزانلانسه، الله تعالى اول شمشينى اوتغه حرام قىلور». درست نيت برله آدلاغان آدمولر ضائع بولاچق توڭل، الله تعالى طرفندن مكافات بيرلچكدر.

(۱) سنن ابن ماجه. ج ۲ ص ۲۸. «او يعين على ظلم» عبارتى شېهله نووى سببى راوينڭ اوز تردديدنر.
(۲) صحيح بخارى. ج ۱ ص ۲۱۸. احمد ابن حنبل مسندى. ج ۳ ص ۴۷۹ و ج ۵ ص ۲۲۶.

(۲۹۳) مَنْ أَفْتَى بِغَيْرِ عِلْمٍ كَانَ إِثْمُهُ عَلَى مَنْ أَفْتَاهُ وَمَنْ أَشَارَ عَلَى أَخِيهِ بِأَمْرٍ يَعْلَمُ أَنَّ الرُّشْدَ فِي غَيْرِهِ فَقَدْ خَانَهُ (۱).

ترجمه‌سی: «برکشی‌گه یا گشلی فتوی بیراسه گذهای فتوی بیروچی گهر. و برکشی اوزی موافق دیب بلیگان نرسه سینک کیریسی برله برر آدم گه کیکاش بیرسه، شول آدم گه خیانت ایتوچیدر».

بو اورنده‌غی «فتوی» دن مراد «دینی» مسئله‌لر، حلال و حرام حقنده‌غی «فتوی» لر بولوب آنک علمی ایسه «قرآن و سنت» نی بلودن عبارتندر.

سلفی عالملری حلال و حرام طوغر و سنده فتوی بیرودن صافلانالر، اوزلرندن صوراوچیلر نی ممکن قدر باشقه ارغه بیارر گه طریشارلر، فتوی بیرونی بیک الرغ اش دیب حساب قیللر ایدی. بعضیلری بو طوغر وده فتهانی اوشبو اوج تورلی گنه کشی بیور: (۱) نرآن کریم علمنده ماهر آدم. (۲) نزاع اوزه رگه مجبور بولغان امیر. (۳) احمق و متکلفی. ابن سیرین حضرتلری هر وقت: «مین بو اوج کشینک اولمگی ایکیسی تو گلمن، اوچونچیس ی بولام کیلمی» دیب ایتور ایدی. سفیان بن عیینه ده: «علمسن کشی هر قاچان فتوی بیورر گه آشقنوب طور» دیب سوبیلدر ایدی. شعبی نلک: «شوشی اوز رآیلری برله فتوی بیروچیلر سبیلی مسجینی سویمی باشلادم ایدی» دیب قایغروب سوبیل گانلگی مرویدر.

بو طوغر وده: «اجرؤکم علی الفتیا اجرؤکم علی النار» همده «من افتی بفتیا غیر ثبت فانما اثمه علی من افتاه» روشنده حدیثلر روایت ایتوله (۲). هر حالده شول منصب غه کرمه گان کشیلر ایچون حلال و حرام، فرض و مکروه مسئله لر حقنده فتوی بیورر گه آشقماز غه تیوشلی.

علمی بولوبده اوز اجتهادینی صرف ایتکان صولک خطا فتوی بیورگان بولسه اول کشی (مجتهد) البته معذوردر.

فتوی بیرو، الله تعالی نلک حکملرینی تبلیغ ایتودن عبارتندر. شونک ایچون فتوی بیروچی، بیره طورغان فتوی سی حقنده عالم و صادق، سوزنده و فعلنده طوغری و انصافلی، ایچی برله طشی برتوسلی بولور غه تیوشلی. پادشاهلر

(۱) سنن ابی داود، ج ۲ ص ۵۹.

(۲) سنن، ابن ماجه ج ۱ ص ۱۴.

و حکومتلر اسمندن فرمانلارنى تبلیغ ايتار ایچون بیک کوب باخشی صفتلر تابلووی لازم بولسه، الله تعالی فرمانلارینی تبلیغ ایتوچیلر ایچون کهالات صاحبلى بولولری بیگره کده شرطدر.

اسلام دینده تبلیغ خدمتی ایله شغلله نوچیلر نڭ اڭ اولگیلری رسول الله بولسه فتوی بیروچیلر نڭ اولی ده اولدر. رسول الله طرفندن بیر لسان فتوالر بتون امت ایچون عام بولوب آنلردن چیت که چیقوغه رخصت یوق.

رسول الله دن صوڭ، فتوی خدمتی برله صحابه لر آراسنده معتبر ذانلر مشغول بولدیلر. فتوی لری معروف بولغان صحابه لر نڭ جمله سی (ایر اردن و خاتوناردن) ۱۳۰ نفر دن آرتقدر. اڭ کوب فتوی بیرگانلری: حضرت عمر، حضرت علی، عبدالله بن مسعود، عائشه بنت ابی بکر الصدیق، زید بن ثابت، عبدالله بن عباس، عبدالله بن عمر ایدی.

مفتی طرفندن بیر لسان فتوی، خلقلار ایچون لازم بر حکم نوگل شول فتوی برله عمل قیلو طوغروسنده خلقلار اختیارلی بولالار. اما قاضی طرفندن قیلنغان حکم، خلقلار ایچون لازم بولوب آنی رد قیلو بارامیدر. «فتوی» برله «قضا»، «مفتی» برله «قاضی» آراسنده غی آیرما اوشبودر.

اهلیتی و اقتدارلری بولماغان کشیلر، فتوی بیرولری سببلی گناهلی ایسکانلکلری اوشبو حدیث شریفدن معلوم بولادر. امام مالک حضرتلرندن: «فتوی بیره طورغان کشی، اوزینی جنت گهده، نهوغ غهده عرض ایتوب فارارغه تیوشلی» دیب/ برسوز نقل ایتلر (۱).

«اتخذوا حیارهم ورمیانهم اربابا من دون الله» (توبه ۳۱) آیتی حقنده عدی بن حاتم، رسول الله حضرتلرینه: «یا رسول الله! اول قوملر اوزلرینڭ دین باشاقلرینه عبادت میلمیلر» دیگان ایدی. رسول الله آڭا: «الله حرام ایسکان و حلال قیلغان نرسه لر نی مونلر، حلال و حرام دیب فتوی بیردیلر، مذکور قوملر ایسه شول فتوالر نی قبول ایتدیلر، شول اش عبادت قیلو بولادر» دیب جواب بیردی (۲).

رسول الله اڭ اوشبو سوزینه و قرآن کریم نڭ مذکور آیتنه مصداق بولماز ایچون «حلال» و «حرام» حقنده فتوی بیرو طوغروسنده احتیاطلی بولورغه

(۱) اعلام الموقعین. ج ۳ ص ۳۴۶.

(۲) جامع البیان. ج ۱۰ ص ۸۱.

نيوشلى. «حلال» نرە «حرام» حقىدە ھىچتە وماخدا عادىتى آدمىلارنىڭ دىلىسز سوزلىرى توڭلەپ بىلكە مەھسۇم وشارغە اسنادايتولىگان سوزلارگە بولور. شرعى دايىملار دەگى خىصوصى وعودى فرمانلارغە كرمى، عرب لغتىدە بولغان قاعدەلەر بويىچە آيت وھدىث عبارىتىلار دىلالەت ايتىمى طورغان ياكى بىر نەرسە حادث بولوبدە شونىڭ مباح ياكە مەنوع ايكانلىگىنى بىلورگە نيوشلى بولسە فتوى بىررگە مەجبۇرلىك كوروچىلارنىڭ ھەركىتلىرى اوشبو روشدە بولاچقىر:

(۱) شول اش اوزى وياكە انىڭ مىثالى عىصر سعادىتدە بولوب بولماغانلىغىنى تىكىشرو (ئەكۈر ياكى انىڭ تارىخىنى تەتقىق قىلو)

(۲) عىصر سعادىتدە، سلفى زمانىدە بولماغانلىقى ھەققانىسە اوزىنىڭ قايسى وقتدە، قايسى بىردە ھاھىر بولغانلىقى تىكىشرو.

(۳) شول اش ھەقىدە ھەكمەتلەرنىڭ، اجتماعى عالەملەرنىڭ، طبىبىلەرنىڭ نىيىتى فەكرلەردە بولوارىنى بىلو.

(۴) اگر دە اجتماعى عالەملەر و طبىبىلەر مەكۈر نەرسەنىڭ آدم بالالىرى اېچون ضرر سىز ايكانلىكى ھەقىدە تاوش كوپلىگى بىرلە فەكر بىيان ايتكان وياكە ھەمل قىلىنوب طورغانلىقى بىلگانلىرى ەلدە انكار ايتىمگان بولسەلەر، بو وقتدە شىرىعت قاعدەلەرىنە چاغشىدروب قارار. شول نەرسە، بىرر تۈرلى مەنى اشگە سەبب و مەقدەمە توڭلىمى ياكە بىرر تۈرلى مەنى اشنى اېچىنە آلىمى؟ اگر دە بو اشلارنىڭ بىرىدە بولماسە، «اشىادە اصل اباحت» دىگان قاعدە مۇجەببە مەكۈر نەرسەنىڭ «مباح» ايكانلىكى ھەقىدە فتوى بىرو مەمكن بولادر.

بىر كىشى مشورت ايتكان وقتدە، نىيىتى نەرسە مصلەحت كورلسە – مشورت ايتىوچى كىشى، شول مشورتنى كىرەك طوناقچ بولسۇن و كىرەك بولماسۇن – شول مصلەحتنى ياشىرمى ايتو و ھەب وشونىڭ خىلافىتى عىرض قىلو البتە خىيانەتدەر. فاطمە بنت قىس، رسول الله ھىزۈرىنە باروب: «مىنى ابوھەم بىرلە معاويە سۈرىلەر، قايسىنە باروومنى موافق كوررسىز؟» دىب مشورت ايتكان وقتدە رسول الله «ابوھەم، خەتون قىنى طورغان كىشى اما معاويە بىك يارلى، مالى يوق، اسامە بن زەيدكە باروۈگىنى موافق كورم» (۱) مەھەندە مشورت بىرگان و اوزى موافق كورگان فەكرنى آچىق سۈيلەگان ايدى.

(۲۹۴) مَنْ التَّمَسَ رِضَى اللَّهِ بِسَخَطِ النَّاسِ كَفَاهُ اللَّهُ مَوْنةَ النَّاسِ وَمَنِ التَّمَسَ رِضَى النَّاسِ بِسَخَطِ اللَّهِ وَكَلَهُ اللَّهُ إِلَى النَّاسِ (۱).

ترجمه سی: «بر کسى، آدملىرى آچولاندرلىق اش اشلەب الله تعالى نىڭ رضا الغنى ايستەسە الله تعالى آنلارنىڭ شرلەرنىڭ، ياوزلىق ايتولرىدىن اول كىشىنى صافلار. بر كسى الله تعالى نى آچولاندرلىق اش اشلەوى بىرلە آدملىرىنىڭ رضا القلرىنى ايستەسە الله تعالى اول كىشىنى ياردەمسىز حالدە آدملىرىنىڭ اختيارلىرىنە قالدۇر». مقصود ايسە هر اشده الله تعالى نىڭ رضا الغنى تابارغە طرەشوا لازم ايكالەيگىنى بيان قىلدۇر. الله رضا بولاقى اش حەققىڭ خەلقارغە رضا بولسۇنلار وخواه بولما-ونلار نردد ايتمازگە. و شول اشنى قىلدۇرغە تيوشلى. بر مەسئەلەنى نەقىن قىلدۇر سويلەو و يازوب نشر قىلدۇدە دە حەكم اوشبۇدۇر. مقصود حەققىنى بيان قىلو و الله تعالى رضا الغنى تەحصيل ايتو بولسە شول سوزنى سويلەگان اوچون خەلقار، نى قدر آچولانسۇنلار، سۇ فەس قىلسۇنلار الله تعالى اوزى كافىدۇر.

(۲۹۵) مَنْ بَاتَ كَالاً مِنْ طَلَبِ الْحَلَالِ بَاتَ مَغْفُوراً لَهُ.

ترجمه سی: «بر كسى حلال كەسب ايتو يوزىدىن آروپ باتسە، گداهى عفو بولنوب يوقلار».

اسلام دىنى، مەسامەنلەرنى ابدى بولغان حەيات ايچون طرەشوا و سەرمایە يازاوا طوغروسندە تشويق قىلدۇر. قىيلىدىن دىناوى و فانى حەيات ايچون طرەشوا طوغروسندە تشويق قىلە حتى «تشويق» بىرلە گەندە قالەي بىلكە بىدلىرگە اوشبو طرەشوبى بەض وقت فرض ايتەدۇر. حەقىقتە حالدە آخرت سەئادەتتە ايرشوا ايچون دىناوى و فانى حەياتدە قول اوستونلەك تابو، خواجەلىق ابدى، عاجز و مەسكىن بولماو سەبەبىر. شونىڭ ايچون حلال كەسب ايتوبدە آروپ يانۇچىلار، اسلام دىنىنىڭ مەكۇر تشويقلارنى و فرضلارنى بىرىنچە كىتور وچىن سانالورغە وعاثلەلرىنى ذلت و سەفالىدىن قوتقارو فەدى بىرلە كەسب ايتوچىلار اوشبو حەدىث كەمبە كورە عفو قىلنورغە تيوشلى بولۇرلار.

قېزىلرە، تەكشەلرە، حەرمەلى اورنلارە مەجار بولوبدە خەلقلىرىنىڭ سەئەلەرىنى،

(۱) جامع ترمىنى، ج ۲ ص ۶۴. و كل اشنى بىرەگە تابشرو مەناسىدە. حەدىث شەرىفە «اللهم لا تكلنى الى نفسى طرفة عين» كىلەشۇر.

اعانت و احسانلارینی کونوب باتوچیلرغە شوشندى الوغ بشارنلر فايچان بولور، اما كشيبارگە يوز صووى تەكاز ايچون حلال كسب اينوچيلر وماكلاي تيرلاريني آغزوب رزق ايزله چيلر و قول كوچلرى برله، عيشت فيلوچيلر حقندە رسول الله حضرتلرينك شوشندى الوغ سيونچلى خبرى هر كيمنك كوز اوگندەدر.

كسب و هنر اهللارى، صناعات و سودا برله ياكە آلورلدە فرلردە مال آسراب و ايگون اشلەب رزق تابوچيلر اوشبو سيونچلى خبرگە اهميت بيررگە، مونك ايچون دە الله تعالى گە حمد و ثنا فيلورغە، اش اشلەب، مال تابوب، نفل نمازى اوقوچيلر ثوابلاريني تابار ايچون طريشورغە تيوشلى.

اروى امة ياقوم سادت — و شادت وارثت اوج المعالى

بلا جد و كد و اجتهد — وود وائتلاف و اتصال

و هل يعطى بما يرجو، فرد — و هل تجدى اليمين بلا شماله

بو كونلردە وفات بولغان اعتمادلى عالملاردن اسماعيل حقى افندينك جامع شريفده سويلەگان بر خطبە سندن اوشبو اورنغە مناسبتلى بولغان جەلەلريني بو يردە كوچرەمز:

«بزرگه آخرت گنه لازم، باشقه هيچ نرسه كبره كمى» ديب اوزارنچه زهد و تقوالق يولى طوتوچى بر فرقه بار. مونلرنك يوللرى طوغرى يول توگل بلكە يالقاولق يوليبر. مونلر فاشنده دنياوى اشلر حقندە طريشو و نزانونك اهميتى يوق. «فولده نى بولسه شول بيتار» ديب مونلر گوييا قضاعت و توكل ايتدلىر. حالبوكه اوزلرى «قناعت» برله «توكل» نك نيندى نرسەلر ايكانللكلرينى بلميلر. اسلام دينى يالقاولقنى و نيك ياتونى قبول قىلە طورغان «دين» توگل. رسول كرم حضرتلرى: اطلبوا الرزق فى خبايا الارض» دى. قرآن كريم: «هو الذى جعل لكم الارض ذلولاً فامشوا فى مناكبها و كلوا من رزق» (الله تعالى، يرى سزگە مسخر ايتدى، رزقنى قاولرنك توبه ارندن ازلەكز) ديب بيورەدر. (قاولرنك توبه ارندن رزق ازلەو تيوشلى بولسه نيگز يرلر و بولونلردن ارلەو بيگرەكده نيوشلى بولادر).

انسانلر ايچون قول هنرى و ايگونچيلك گنه يينمى بلكە يردە بولغان بايلىق و خزينه لردن دە فائده لە نورگە تيوشلى. اصل بايلىق ايسه معدن اشلەبو برله حاصل بولور. ير نك ايچندە معدن بيك كوب، لىكن ير آستنده طورغان و قندە مونلرنك فائەسى يوق. الله تعالى آنلرنى عبث (شولاي كوملوب طورر ايچون) ياراتماغانلىقى

«وانزلنا الحديد فيه باس شديد ومنافع للناس» ديگان سوزتدين معلوم. بوايدن الله تعالى تيمرنى مافتى، تيمر بولماسه بىر اش اشلەۋدە مەكن بولمازاقى و آنى خالقارنك فائىدەلەنولرى ايچون باراقتانلغىنى آكلانادر. تيمر باشقىچە مەدنلر بىر آستند، يانمازغە بىلكە آنلرنى چىقارغە و فائىدەلەنورگە ئېۋىلى.

اما بىزنىڭ زاهدلر مۇنداق قىلغە، قىزىق و توكىل قىلورغە قوشالار، باشقىچەلر ايسە شونلرغە مەھنە قىلار. بولسا، بىتون اسلام دىنباستىنى چىلغاب آلدى و شول عقىدە سېتىنن اسلام دىنباستىنى اعتباردن ئېشىپ انقراض بولۇپ كەتتى.

الله تعالى زىننى ازەلە بىرلە بىمورسون، رسول الله حلال كسب قىلو حەقىدە نصيحت ايتوب طورسوندە، شونىڭ بىرلە عمل قىلغۇچى يردە، سېنى كىشى قوللىنىغى نەرسەنى آلورغە قاراپ طور! مسلمانلىق دوستلىق شوشىمى!..

خالىقار توپرافىنى يون اورنىمە تىوب مەدىن ازەلەنلردە سېنى كىشىلرگە قوللىنىپ سوزوب طور! بولسا موافىقى!.. الله تعالى و پېغمبىرنىڭ امرلرىنى، ارشادلىرىنى اعتبارغە آلمىغان صوڭ اشلرنىڭ آخرى، نى بولور!.. البىنە ضەيفلەنور، فقيرلىك كىلور، فقيرلىك كىلو بىرلە «دىن» دە ضەيفلەنور. مەھنامەلىقە قالغان كىشىنىڭ اخلاص بىرلە عبادت قىلۇپ مەكن توگىل. رسول الله «زىننى باشقىچەلرغە ضرر قىلو يولى بىرلە ازەلمەك، فقيرلرنى ايزوب باي بولو بولۇپنى طوتمەك، بىلكە زىننى مەدنلر قازو، بىرلر آفتارو يولى بىرلە نابىگىز!» دېمىش.

لىكىن بىر آستندە بولغان دىنباستىلارنى اشلەتو ايچون عالم، ئىبادت، جەدىت لازىم. اوشۇن نەرسىلردىن مەروم بولولرى سېلىي اسلام دىنباستى ذىل بولوب قالدى. لايىقەت بولسا بولغان عالەملرنىڭ منشائى بولغان اندلس مەملىكىتى، آسپادە بولغان بخارا، سمرقەند و نەشكىندلردىن اسلام عالەملرى بىتونىڭ سېنى زاهدلرنىڭ نصيحتلىرى بولدى.

بوزاهدلر: «بىز دىنباستى مەگىگە كىلمەدەك، قىيامەت ياقىن» دىلر. درىست، قىيامەت ياقىن، لىكىن ابللى مەك يىلمى يا كە يوزمەك يىلدىن صوڭمى بولور!.. بومەروم توگىل. قىيامەتنى بىتون امتىنىڭ كوز آللارنى كىتروپ قويۇپ، مسلمانلرغە دىنباستى قىلو و ترقىگە مانع بولادور. شوشىندى فەكرلر بىرلە باشلىرى طومانلانغان خالىقار: «البىنە شولاي، مسلمانلر اىزەلەچىلر» دىپ طرىشمازغە وھىچ بىر اش كورمازگە باشلىلر و شوشى يالغۇلقلارنىمە «توكىل» و «قىيامەت» اسملىرى بىرلە گويە زەھەك ايتەلر. لىكىن بولسا «توكىل» دە «قىيامەت» دە توگىل.

قناعت، باشقەلرنىڭ ماللىرىنى كوز قويمى وحسد ايتىمى، اوز قولىنى بولغانغە
رضا بولوب طورمى بولوب توكل بتون سببلرنى حاضراپ بترگاندىن صوك
اللهغە تابشورودر. پېغمبىرمز حضرتلى اوزى دە طرىشەدر، هر بر زحمتلرگە
قارشى طورادر وفعلى برلە دە بزگە اخلاق درسى بېرەدر ايدى. اگرده دعا
برلە اش بتسە ايدى پېغمبىرنىڭ دعاسىدىن الوغ دەسا يوق، صوغشلىرغە بارغە
حاجت بولماز بلىكە اوطورغان يەندىن دعا قىلور ايدى دە دشمنلر ھلاك بولورلر
ايدى. لىكن شولايمى ايتىدى؟ آدم بالاسى طرىشو و اجتهاد قىلو برلە مأموردى.
رسول الله: «خير كم من لم يترك دنيا لآخرته ولا آخرته لدنيا ولم يكن
كلا على الناس» (سزنىڭ خېرى بولغانىز و پېغمبىر سويە طورغان ھەمدە ايكى
جھاننە بختيار بىندەلر، شول كېمىسەلر دەرگە آخرت ايچون دنيانى تاشلامازلر
و دنيا ايچون آخرتنى قويمازلر بلىكە ايكىسى ايچون دە طرىشورلر. چونكە
آخرت سعادتنى دنيانى تاشلاودە توكل بلىكە ھەم آخرتنى ھەمدە دنيانى برابر آلوب
بارودە بولور.

«بزگە دنيا كېرەكمى بلىكە آخرت گنە كېرەك» دېيىوچىلر كسب و اشدن
طوقتالار، يالقالوق قىلەر، قايسىلر «مشھود» كە كېتە و قايسىلر «مكە» گە قاچا
و قايسىلر اوز اوپلرنىدە بوش اوطورادر. اشسز طور و سېيندىن مونلر دە
«فكر» قوسى باطل و بتون ھەرلىرى ايسنە و صوزولوب يانو برلە اوتەدر. بو
روشەدە اشنى، كوچنى تاشلاو سببلى بتون ملت ضررلانەدر، موندى آدملىرى
«انسان» صناو درست بولماز. چونكە مونلر نىڭ انسانلىق برلە بر علائەلىرى دە
يوقىدر.

بعض آدملىر بار: «بايلردن كېلىگان زكات و فطر، نذر و عشر برلە دە
كون اونكاروب بولادر» دېلر و شوندى صدقەلر برلە كېچنوب طورالر. مسلمانلر
ھسابنە كون كورو و آنلرغە آور يوك بولوب طور و بولغانلقدن موندى مەبشەت
ئەمەمدر. ھەر كېم اوز زىيىنى اوزى كسب ايتسون، اگرده عاجز بولسە
شول وقت مجبورى صورىدە مسلمانلر اوستلىرىنە صالئور.

بزدە دىندارلىق دعواسى بىك اوچوز. بىك كوب كشىلر فورى دىندارلىق
دعواسى قىلەر و مسلمانلرنىڭ كونازولرى، سعادتلرى ايچون ازغەدە اجتهاد
صريف اينمىلر و يول باشچىلىق قىلەلر. حقيقت حالەدە موندى كشىلر اسلام دشمن
لرېنە خدمت ايتىمەلر. «دىندار» نىڭ اسمى برلە، دېن گە خىانت ايتوچى

خلقار شوشيلردر. موزلر اوزلرينڭ آخرت كمشيلري ايكانلىگىنى دعوا ايتهلر اما اوزلرينڭ بتون ارزولرى وبتون امللرى «دنيا»در. مونلر «دنيا»نى برگنه ساعت كه بولسون كوكلارندن چيقاروب طور اآملر.

*
**

اسماعيل افندى خطبه سندن آلقان نرسهلر مز اوشبو يرده تمام بولدى. حذيتلرينڭ اصللرينى تيكشرمادك، بو حقه مسئول نوگلمز.

آدم بالاسى يا آخرنى ويا دنياسى ايچون طريشو اوستنده بولورغه تيوشلى. كسب ايتو، ش اشلو انسانلارنى يالقاولقندن، اسراف و سفاهندن، فقيرلك و اورلاو كبك بوزوق نرسهلردن صافلارغه سسب بولور. عرب شاعرلرندن عروه بن اذينه نڭ اوشبو گوزل شعرلرى كوكل گه آلورغه لاثقدر:

اذا المرء لم يطلب معاشا لنفسه	شكا الفقرا ولا لم الصديق فاكثرا
وصار على الدين كلا واوشكت	صلات ذوى القربى له ان تنكرا
وما طالب العاجات من كل وجهه	من الناس الا من اجد وشمرا
فسر فى بلاد الله والتمس الغنى	تعش ذايسار او تموت فتعذرا

مضمونى: «آدم بالاسى اگرده اوزى ايچون برر نورلى تركلك بولى قايرنماسه، فقيرلىكدن دوستلرندن شكاييت فيلور و ياقينلرينده اور يوك بولور، آخرنده انربالرى آنى براق كوره حنى نابومى باشلارلر. اقدام صاحبي آدم، معيشت بولينه سزغانوب كرشورده اجتهاد فيلور. شولاى بولسه، سين بابلقى حاصل ايتار ايچون الله نڭ دنياسينى گيزوب بور، يا مال نابوب مسعود تركلك ايتارسن ويا كه معذور حالده اوله رسن».

درست، دنياده ياشاو و دنياده بولغان بايلقلرغه ايبه بولورغه تلگان ملت، يالگن اوز فداكارلى و اوز اجتهادى سسبندن گنه باشار. اجتهادده كيمچيلىك فيلوجى، هر نورلى خياللر و فرضلرغه بيرلوبده طريشو وسعى فيلودن محروم طوروجى بر ملت نڭ نصيبى ايسه ذلت و سفالتدن باشقه بولماز. حضرت على:

دواؤك نيك وما تشعر دواؤك منك وما تبصر

ديمشدر.

«بو زمانده حلال كسب تابو ميمكن نوگل» ديگان سوزلر، صالقون صوفيلر طرفندن سويلنه طورغان مهمل و معناسز سوزلردندر. «حلال كسب» هر اوزنك و هر زمانده نابولادر. الله تعالى نڭ: «يا أيها الذين امنوا كلوا من طيبات ما

رزقناکم واشکروا لله ان کنتم اياه تعبدون» (بقره ۱۶۷) دیگان سوزی بعض بر عصر وبعض بر اورن اهللرینه گنه خاص بولماسه کیرهک. قرآن و سنت، اجماع و قیاس طرفندن منع بولماغان نرسه لر نك هر بری «حلال» در. بو حفته بعض بر مجتهدلر خلاف ایتسه لر آنك ضرری یوق. مجتهدنك اجتہادی برله بتون دنیا مسلمانلری الزام فیلتوب فرمان کیلگانی یوق. مسلمانلر نك بتون ماللری وهر بر کسپلری حلال بولوب ییتماسه ده کوبره گی «حلال» ایکنلگنه شبهه نورگه اورن یوق.

(۲۹۶) مَنْ تَابَ إِلَى اللَّهِ قَبْلَ أَنْ يَغْرَرَ قَبِلَ اللَّهُ مِنْهُ (۱)

ترجمه سی: «بر کس، جانی آله باشلاغانچی توبه ایتسه، الله تعالی آنك توبه سینی قبول قیلور».

غرغره (۲) وقتندن مقدم، انسان حیاته بولوب شرعی حکملر (وشول جمله دن اگرده گناهلی بولسه توبه) برله مکفدر. مونده اولم قطع توکل بلکه شوندن ترلووی ده ممکن بولماقلندن بو وقتده غی توبه «یأس» توبه سی بولمی وشوگاکوره «ولیسست التوبه للذین يعملون السيئات حتی اذا حضر احدهم الموت قال انی نبت الآن ولا الذین یؤمنون وهم کفار اولائك اعتدنا لهم عذابا الیم» (نساء ۲۱) جمله سینیه کررگه طوغری کیلمی، بلکه «انما التوبه علی الله للذین يعملون السوء بجهالة ثم یتوبون من فریب» (نساء ۲۰) حکمینیه موافق توبه بولادر. (آیت کریمه: «سفاهت وجهالت سبیلی گناه فیلوب ده اولم حاضر بولمازدن مقدم ایتولگان توبه لر، الله تعالی نك مرحمتی وفضلی سبیلی مقبول بولور» مضمونده در).

رسول الله حضرتلری اوشبو حدیثی برله یأس (امیدسز) بولودن منع ایدیه وتوبه گه رغبت قیلبر در.

توبه، حقنده یوقاریده بارلقان حدیثلر شرحنده سوزلر بولدی. توبه نی قبول ایتو الله تعالی گه لازم اش توکل. «توبه نی قبول ایتار» نك معناسی: «الله تعالی اوزینك فضلی ورحمتی برله قبول ایتار» دیگان سوزدر. وحیی:

(۱) بو حدیثنی ابن ماجه عبدالله بن عمر دن؛ «ان الله لیقبل توبه العبد ما لم یغره» دیب روایت ایته در. سنن ابن ماجه، ج ۲ ص ۲۹۲.

(۲) «غرغره» دیب آوزغه آلتغان صونك بوغاز توبینه باروب ده کبرو فایتووینه ایتوله. موند، ایسه «جان بوغازغه کیلو» دیب تعبیر ایتوله طورغان وقت مرادر.

بوشش دېور سېن ای متفلسفی خطاء صواب بر کون کاورده دیر سین امان وار ایش حساب. ویرمن ضرر زیان سکا تصدیق حشر و نشر انکاری بلکه سنجه ولور موجب عذاب. جر مڭ کثیر اولسده حق لطفاً عفو ایدر اما که اعتقادگی تصحیح قیل شتاب.

(۲۹۷) مَنْ تَوَكَّلَ ثَلَاثَ جُمَعٍ تَهَوَّنَا بِهَا طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قَلْبِهِ (۱).

ترجمه سی: «بر کسی، اهمیت بیرمیچه (عذر سز) اوچ جمعهنی قالدیرسه الله تعالی آنک کوکلینی مهرلر (کوکلی طوتفور)».

جمعه نمازی اوفور ایپتون محلده، شهر و فریهده بولغان خلقلر بر اورنغه چیلوب امامنک خطبه سینی، وعظینی نکالارلر، اوشبو بهانه برله مسلمانلر اوز آرارلنده بر بری برله معارفه قیلشورلر، حالربنه مطلع بولشورلر، بر جمعه آراسند، بولغان واقعه لر که مناسبتلی وعظلمانی ایشتبو اثر آلورلر والله عالی که بر لیکده سجده ایقوب اسلام قارنداشلر گینی یاگارتورلر. اوشبو سبب ایپتون جمعه نمازی غایت اهمیتلی و فائده لیدر. مونی اعتبارغه آماو وعذر بولمی طوروب قالدرو کوکل فارالودن باشقهغه حمل اینولماز وعذر سز طوتناشدن اوچ جمعهنی قالدرو کوکل بوزولوغه سبب بولوینه عجب قیلنماز.

حدیثنک ظاهرندن اوز عمرنده اوچ جمعه قالدروچیغه شوشندی حال بولاجی آکلاشاسده مقصود بر طوتناشدن قالدرو بولسه کیرهک چونکه گناهنی طوتناشدن فیالو سیرهک و آزالق اوزرنده قیلوغه کوره ضرر لیر اقدیر. تپاون (اهمیت بیرمی، اعتبارغه آلمیچه) دیگان سوز که کوره عذر برله قالدرو چیلر بو نهیدیکه کرمی قالدورلر (۲).

جمعه نمازی، جمعه کون اوپله وقتنده خطبه هم ایکی رکعت جماعت برله اوفولا طورغان نمازدن عبارتندر. جمعه نمازینک شوشی روشده اوفولوی وقتنده سانل عالمیری آراسنده خلایق باردر دیب بایمیز. جمعه نمازندن صوڭ رسول اللهنک بعض وقت دورت و بعض وقت ایکی رکعت سنت اوفوغانلقی ثابتندر. بو نماز، کیملر که ونیندی اورنلرده فرض بولوب، نیندی نرسه لر

(۱) سنن ابی داود، ج ۱ ص ۱۵۸. جامع ترمذی، ج ۱ ص ۶۶. احمد ابن حنبل مسندی. ج ۳ ص ۴۲۴-۴۲۵. لفظلر ابو داودنقی. «جمعه» سوزنده میمنک ضمه سی برله اوقو مشهور. ساکن، فتح و کسر برله اوقوچیلرده بار.

(۲) امام احمد روایتنده «بن غیر عذر» دیگان سوز تصریح قیلندهر.

عنبر ایسکانلگی تفسیر، کتابلارنده، حدیثلار گه یازالغان شرحلارده تفصیل، برله سویله نهدر.

چهمه نمازی «مکه» ده هجرتدن مقدم فرض بولغان ایدی لیکن مکه مشرکلرینک بورچولری ومانع بولولری سببلی مکه ده وقت اوفولمی طوردی (۱). مدینه ده باشلاب چهمه اوقوچی ذات اسعد بن زرارة بولدی. بۇ کیمسه رسول الله حضرتلری کیله از دن مقدم، مدینه ده چهمه اوقودی وبتون جماعت فرق آدمدن عبارت بولدی.

موندن صولک رسول الله حضرتلری مدینه گه هجرت ایتوب «قبا» ده بنو عمرو بن عوف گه توشوب دوشنبه، سه شنبه، چهارشنبه، پنجشنبه کونلری (۲) طوردی واوشوب کوندرده «قبا» مسجدینی تأسیس قیلدی (۳). ۱۲ نچی ربیع الاول بولغان چهمه کون «قبا» دن «مدینه» گه کوچدی وبنو سالم بن عوف «بطن الوادی» ده بلیغ بر خطبه سویله چهمه نمازی اوقودی. رسول الله حضرتلری طرفندن «مدینه» ده الک اوفولغان چهمه، اوشبودر. بو وقتده اوز مسجدی بنا ایتولمکان ایدی.

(۲۹۸) مَنْ تَرَكَ الْكُذِبَ وَهُوَ بَاطِلٌ بُنِيَ لَهُ فِي رَبِضِ الْجَنَّةِ وَمَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُحِقٌّ بُنِيَ لَهُ فِي وَسْطِهَا وَمَنْ حَسَنَ خُلُقَهُ بُنِيَ لَهُ فِي أَعْلَاهَا (۴).

ترجمه سی: «بیگشکان وقتده بر کشی یالغان سوزنی قویسه آنک ایچون جنتنک چیتنده سرای بنا قیلنور. بیگشکان وقتده حق سوزنی ده قویسه آکا جنتنک اورتا بر یونده بنا قیلنور. بر کشی اوزینک خلقینی کوزلله شدرسه آکا جنتنک اعلا بر یونده بنا قیلنور».

خلقنی توزه نو وگوزل خلقلی بولونک ایهیتی اوشبو حدیث شریفدن آجیق آکلاشلسه کم هک.

(۱) نیل الاوطار. ج ۴ ص ۱۰۷.

(۲) رسول الله حضرتلرینک «قبا» غه کرولری میلادی برله ۶۲۲ نچی یل شهر ربیع الاول ۸ نچی دوشنبه کون فرنکی حساب برله سنتابر ۲۰ سنه وروسی حساب برله ۱۷ سنه ایدی.

مدینه گه کرووی ایسه ۱۲ نچی شهر ربیع الاول (۲۱ نچی و ۲۴ نچی سنتابر) ده.

(۳) اسلام دیاسنده باشلاوب سالنغان مسجد، اوشبو قبا مسجدیدر. موندن صولک رسول الله آنک اوز مسجدی بنا ایتولدی.

(۴) جامع ترمذی. ج ۲ ص ۲۰.

طبيبلىر، انسانلارنىڭ بدنلىرىنى ضررلى ومەلەك غىستەلىكلەردىن ساقلاشقا سەب بولسەلەر اخلاقى كىشىلەردە دۇنيادە ياشاۋدىن مقصود نىندى نەرسە ايكىلىگىنى آڭلاۋغا سەب بولۇرلار. اخلاق توزۇك بولمىسە آدم بالاسىنىڭ روعى سلامت بولماز، اخلاق فانۇنلىرىنە بوى سونماغان كىشى «انسان» اسمىنى كوتارمىگە استحقاق كىسب ايتەلماز. چۈنكى انساننىڭ فلاح كىسب ايتوۋى نفسىنى ھەر تۈرلى بوزۇق نەرسەلەردىن ساقلاپ بەھرىلىك بولۇشقا مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشقا «فد افلاخ من زكاهى وفد خاب من دىساھى» .

خلقى ، انسانلار دە فطرى و طبعى بولسا دە بوزوق خىلقلارنىڭ تەربىيە و كۆپ
اجتهادلار سەبەبىدىن تۈزلەلۈى واقعىدۇر. خەلىپ شەرىفىنىڭ خەلقنى كۈزلەشتۈرۈپ بىرلە
ئاممە قىلىۋەتەن شۇنى آڭلاتىدۇ. سۆزنىڭ نىسبەتەن : طب علمى بولمىسا ئايدى
انسانلارنىڭ بىدئەتلىرى و اخلاق علمى بولمىسا ئايدى روھلىرى دائىم خەستە بولۇپ
تۇرۇپلا بېرىدۇ .

بندەلەر اخلاقى تۈزەتۈپ ئوغروسىنىدە اجتەھاد قىلورغە تېۋىشلى . اخلاق بوزۇقلۇقى ، و با ھم طاعون ئېيىلىدىن سىرايتلى خستەلك بولوب بىتون مەت گە نارالوى مەكەن . دىيادە منقرىز بولغان والله تعالى نىڭ آچۇۋىنە اوچراغان مەنلەر نىڭ ھەر بىرى اخلاق بوزۇقلۇقى بىرلە مېتلا بولغان قۇملاردى . قرآن كرىمدە مونلار نىڭ ھاللىرى ھىكايەت ايتۇلە وعبىرت قىلىنۇپ كورساتۇلەدۇ .

بعض بر خلقار بر تورلی کشیلر حقنده یاخشی و گوزل بواغانی حالده ایکنچی برلری حقنده مذوم بولورغه ممکن. اخلاق توزه و ویاشلرنی تربیه ایتو طوغروسنده شوشی نقطه‌نی آیروب بلوزگه و شوکا کوره عمل فیلورغه تیوشلی. مثال ایچون بو اورنده اوشبو مده‌لرنی عرض ایتمه‌م:

۱) جو مردلك . بو خاق ايرلر و خصوصا اوزلري مال تابوچيلر حقنده گوزل اش صانالغان حالده ايرلر تربيه سنده طور وچي و آنلر قول كوچي برله رزقه نوب كون اوتكار وچي خاتونلر حقنده گوزل خلق نوگلي .

(۲) مافتاو و حرمتی سو بو. الوغلا ایچون گوزل خلق صانالمغان بو اش،
باشلر ایچون گوزل خلق صانالورغه نیوشلی. چونکه مافتاوی سو بوچی یاشار،
اوزلرینک م فتالولرینی کورو سبیلی یاخشی اشلرگه افدام فیلولری، اجتهادلی
همده عقیف و گوزل خلقلی بولولری ممکن.

(۳) زینت سویو. بو اش یاشلر، ظریف وادیبلر خصوصاً خانون قزلار

ایچون گوزل خلق صانالغان حالده عالمر، فضل و کمالات اهللری، زاهد و قارلر ایچون مذموم خلقدیر. «تمنت عجوزة ان تكون فقیة و قد یدس الجنیان و احدودب الطیر». «تروح الی العطر تبقی شبایا - وهل یصلح العطار ما افسد الدهر» بک شعرلر زینت سوبوچی قارلر حقنده سوبله نمشدیر.

(۴) مدح برابرینه مکافات قیلو. شعر یا که مطبوعات برله مدح ایتوچی کشی گه، مدح ایتولامش کشی زور توره یا که بای و یاخود زماننده مستثنی کشیلر دن بولسه مکافات ایتو یاخشی اش. اما بر تورلی خلق، مدح برله مال جیونی کسب نیلواغه سبب بولغانلقدن همده مدح ایتوچیلر اوزلری شوشی اشنی «حبله» لری اوکوغه حمل قیلر چقلر ندن عادتلی ادملر، خصوصاً عالم برله شغللر نو. چیلر حقنده بو اش مذموم خلقلر دندیر.

(۵) زهدک، مال و مرتبه گه رغبت ایتماولک. بو خلق، قارلر خصوصاً دین عالملری ایچون ممدوح بولغان حالده یاشلر خصوصاً استعدادلری بار، قولر ندن اش کیله طورغان کشیلر حقنیه مذمومدر. چونکه ملنک کوتارلووی ایچون یاشلرنک اوفولری، یاخشی تربیه آلولری، هنرلی معرفتلی همده چیلر قاشنده اعتبارلی و حرمتلی بولولری لازم. مونک ایچون البته مال، دولت و بایلق، منصب و مرتبه کبرهک. مرتبه و منصب، دولت و بایلق و له اغان کشیلرنی جیت ملنر توگل حتی اوزلرینک فایرغالری یاننده طوروچی خانولری ده صانغه صانامیلر. شوندی کشیلر سببندن نیچوک ایتوب ملت یوقاری کوتارلسون، اوزلری محتاج بولغان کشیلر نیچوک ایتوب ملت بالالرینی تربیه ایته آلسونلر، مکتبلر و معلملر آسراغه قوللر ندن کیلسون ؟ !...

(۶) احتساب قیلو. اوزلر ندن توبان بولغانلرغه معروف برله بیورو، منکر اشلردن طبیو وع، و ما کیلشی طورغان اشلر حقند، نیکیلر یا صاو نارت کشیلر و عقیق عالمر ایچون بیک یاخشی خلق بولغان حالده یاشلر طرفلر ندن اوزلری به کوره الوغلرغه و اوز ترجمه عالمری تورلی نرسه لر برله قاتش بولغان کشیلر ایچون ممدوح توگلدر.

مونلر دن باشقه لرده کوب بولورغه ممکن. ذکر ایتولوی فالغانلر، ذکر ایتولمگانلر گه نیاس برله بلنورلر.

(۲۹۹) مَنْ تَشَبَهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ (۱).

ترجمەسى: «بىر كىشى، بىر قوم گە اوخشاشە شول قومدىن حساب ايتلور». بىر ھېكەت گە سوڭقى زامان شارھلارنىڭدىن بەزىلەر «كىوم سالومە اوخشاشە» دېيىپ مەنا بىرەر وېجىلار دە «بىر قومنىڭ اوزلارنىڭ مەخسۇس بولغان نەرسەلەرنە، كىرەك كىومە بولسۇن و كىرەك طوروش پوروشىدە و كىرەك بىر تۈرلۈ ھېكەت بولسۇن» دېلەر. بەزىلەر ايسە «كافىرلەر گە اوخشاۋنى قىلد ايتسە نەلەب اوخشاشە» دېيىپ قىسقىر قىلەر.

«اقتىاد مەنەز توڭل» دېگان كىشىلارنى اورشۇچى و مطبوعات واسطەسى بىلە تەقىر اتۇچى، اوزلارنىڭ دە مەنەز سوزىدىن بىر گەنە قارىش دە ھېكەت گە چىقماۋچى آدمىلەر ايكەنلىكىنى دەۋى قىلارچى، بىزنىڭ زامانمۇ دەقى داملاىر، ھىزىرلەر، باشقا لارنى آيت و ھىدەت بىلە استىلال قىلو درجە سىدىن قوۋب توشىر. كانلارنىڭ و بوۋو ھەقىنى اوزلارنىڭ «امتىاز» قىلۇپ آلتانلارنىڭدىن سوڭ او شۇ ھېكەت بىلە بىك كۆپ نەرسەلەر گە استىلال قىلدىلەر و حسابسىز كۆپ يىڭى ھىكلەر تۈزۈ- دىلەر. مىل اېچۇن بو ىردە او شۇ بو بىر ايكى مادەنى ذكر قىلۇدىن شايد ضرر بولماىز:

۱) اصول جەدىدە بىلە اوفوتو و يازارغە او گەرەتولر، قارا نافتالارغە يازدرو و پارنالارغە او طور تولر، مەلەملەرنىڭ آيىقى اوزەرنە يۈرۈپ تەلىم بىرۈلر، ھەمۇما نظاملى مەرسەلەر و آورۇپالولر طرفىدىن اختیار ايتولماىگان تەلىم اصوللرى باشقا دىندە گىلەر گە تەشە بولا، بو ايسە «من تشە بقم فەو منىم» بىلە مەنى دىدىلەر.

بو طوغرىدە بىك كۆپ رسالەلەر يازلدى، مطبوعات بىلە مەقالەلەر ئازالدى، بىتون مەلىكەت مەلىمانلرى اوقۇدىلەر، ايشىدىلەر، سويلەشەلەر. شۇنىڭ اېچۇن اوزون يازارغە حاجەت يوق. «من تشە...» ھىدىندىن استىلال قىلوچىلر طرفىدىن چىقارلغان اصول جەدىدە نەزەسى بو كۈندە بىك يواشلا نغان ھىنى كۆپ كىشىلەر فەكرىنە كۈرە بىنگان بولسەدە اثرى ھەمبەشە بار. بو كىتاب باسلىغان ۋەتەنە قازان غزىتەلەرنىڭ بىرنە او شۇ غەبىرنى اوقۇدىق: قازان بايلارنىڭ بىرى «آباداش كىۈگى» اسملى آولغە ابرھەم فزبالارغە مەخسۇس مەكتەپلەر تاسىس ايتۇپ بىتون مەسرىلەرنى اوزى كۈتارە ھەك و مەلىم قۇرۇپ آڭا و ھەقىقەتەن ائەمەن بولغان و مەسجەد قارىلارنىڭ شۇشى مەسجەد رەھبەرلەرنى صورانغان. مۇكا قارشى آول كىشىلرى مەسجەد مەسجەد قارىلارنى نىندى جۈاب بىرەرلەر دىيەلەسز؟ ائەنە يىغى يىغى دەا

کېومى، مونلارنى كېمە!» دېدى (۱) روشندە حديث كوچره در. بو حديث كه شرح يازوچىلار، نهى نك عالمسى ايتوب كافرلار كېومى بولونى نوگل بلكه عصفرگه بويالووى يا كه پچمى اعتبارى برله خاتونلارغە، خصوص بولغانلقدن ايدى دىلار. وموگارىغە دليل اينوبده ايكنچى برروايتده بولغان «أَمَّاكَ أَمْرَتِكَ عِذَا» دىگان سوزىنى كېتو. لار. حتى اسلام عالملى آراسنده عصفرگه بويالغان كېوملارنى كيارگه درستمى نوگللى روشنده بولغان نزاعنك اصلده شوشى حديثدر. ايكنچى بر راويلر نك روايتلار بنه كوره عبدالله بن عمرو شول كېوملارنى اوتغە ياندرغان بولادردە شونى رسول الله بليگاندىن صولف ياندر ووي ايچون شلته ايتكل همده كاشكى بعض بر خاتونلارغە كيدىرگان بولسه كچى! — دىگان بولادر. اگرده عبدالله نى نهى فيلوغە سبب. كافرلارگه اوغشاو بولسه ايدى اول سبب خاتونلار حقندە بار، رسول الله آنى ايتىمگان بولور ايدى. عبدالله، شول كېوملارنى رسول الله نك «ياندر!» دىگان سوزىنى (۲) حقيقتگە حمل ايتكانلقدن ياندرغان بولادر. حالې كه رسول الله نك شول سوزى بارى منع حقندە فاتىقلق كورساتو ايچون گنه ايتولگان ايدى. شارحلار بو حقندە شوشى روشنده ايضاح بيره لار. (۱۹۲ نچى حديث شرحندەده سوز بولدى).

(۵) بعض بر علم برله شهرت چيقاروچىلار آياق اوزرنده بول ايتودن بليك فاتىغ صورنده منع ايتدىلار. توركستانده بولغان بعض شهرلردن كېلگان مکتوبلارده بعض بر عالملى نك آياق اوستنده بول ايتوچىلارنى ا كفار فيلولرى روايت ايتوله در.

بو مسئلهده بو درجهده فاتىغلق كورسەتورلك نيندى نرسە بار؟
بو طوغروده لك درست بر روايت بولسه اولده حضرت عائشە دن كوچرله طورغان: «من حدثكم ان النبى صلى الله عليه وسلم كان يبذل قائما فلا تصدقه ما كان يبذل الا قاعدا» حديثى بولسه كېرهك. موى امام ترمذى و باشفەلر روايت ايتەلر (۳). (اگرده بر كشى — رسول الله آياق اوزرنده بول ايتدى ديب سويلسه اشناما كز، اول اش آندە بولمادى — مضه ونفەدر).

(۱) صحيح مسلم. ج ۲ ص ۱۵۴.

(۲) ايكنچى بر حديث: «رأى النبى صلى الله عليه وسلم على ثوبين معصفرين فقال أَمَّاكَ أَمْرَتِكَ بِهَذَا قُلْتَ اغْسِلْهَا قَالَ بَلْ أَحْرَقْهَا» در. عصفر، يوو. سببلى بتمگانلقدن رسول الله يورده فائد، يوقلغنى بيان ايتدى دىلار.

(۳) جامع ترمذى. ج ۱ ص ۴.

حافظ ابن حجر صحیح بخاری شرحنده بو خصوصده اوشبو روشده فیکر بیان ایتهدر: حضرت عائشه اوز علمینه و اوز مشاهده سینه کوره خبر بیرهدر. اول رسول الله ﷺ اوی ایچنده، بورت آراسنده بولغان حالترینی یاغشی بلسهده طشده بولغان و اوزی کورمکان بتون اشنی بلوب بتره آلماسه عجب توکل. رسول الله ﷺ آیاق اوزرنده بول ایتو خبرینی الوغ صحابه لردن حضرت حذیفه روایت ایتهدر (۱) همده شول حالنک مدینهده بولغانلغی معلوم اوز کوزی برله کوروب سویلی طورغان حذیفه گه اشانمازغه نیچوک یاری؟ بو، نی دیگان سوز بولادر؟ (۲). آیاق اوره بول ایتو عمر بن الخطاب، علی بن ابی طالب، زید بن ثابت کبک الوغ صحابه لردن و آنلرغه باشقه لردن ده ثابت. بو اش ایسه مونده هیچ بر مکروهلق بولماوغه دلیلدر. آیاق اوزرنده بول ایتودن منع حقنده رسول الله ﷺ اوزندن برگه حدیث ده بوق (۳). سنت برله عمل ایتوگه آرتق درجهده اهمیت بیروچی آدم لردن بولغان «نیل الاوطار» صاحبی: «سوزنک فسقه سی شول: چوگله بول ایتوده، آیاق اوزرنده بول ایتوده ثابت نرسه لر» دی (۴). امام ترمذی ده «علم اهل لردن بر طائفه آیاق اوستنده بول ایتوگه رخصت طرفنده لر» دیب اوز سوزینی سویلب کیتهدر (۵). ایندی حاللر شولای بولغاندن صوگ «من تشبه» کبک عام عبارتلی و دلالتی بیک شبیه لی

(۱) باب البول قائما و قاعدا. عن حذيفة قال اتى النبي صلى الله عليه وسلم سباطة قوم فبال قائما ثم دعا بماء فمضمته بماء فتوضأ. صحیح بخاری. ج ۱. ص ۶۲.
(۲) بو واقعه نی امام احمد، مغیره بن شعبه دن روایت ایتهدر. احمد ابن حنبل مسندی. ج ۳ ص ۲۴۶.

(۳) فتح الباری. ج ۱ ص ۲۲۹-۲۳۰. عن سالم بن الحرث ان جريرا (بن عبد الله الصحابي رضي الله عنه) بال قائما ثم توضأ. فساله عن ذلك فذكر عن النبي صلى الله عليه وسلم فعل مثل ذلك. مسند احمد. ج ۴ ص ۳۶۴-۳۶۵. وقال سفیان الثوري فی حدیث عائشه «انا رأيتہ يبوء قاعدا» الرجل اعلم بؤنا منها. سنن ابن ماجه. (ج ۱ ص ۶۷).
(۴) نیل الاوطار شرح منتقى الاخبار. ج ۱ ص ۸۶. مونک مصمونی نی امام عینی، ابن المنذر دن نقل ایتهدر. عمدة القاری. ج ۱ ص ۸۹۵.

(۵) جامع ترمذی. ج ۱ ص ۴. و حدیث ابی و ائل عن حذيفة اصح. وقد رخص قوم من اهل العلم فی البول قائما. جامع الترمذی. وقد اباح البول قائما جماعة كعمر وابنه وزيد بن ثابت و سعيد بن المسيب و ابن سيرين والنخعي والشعبي واحمد. وقال مالك ان كان في مكان لا يتطير عليه منه شيء فلا بأس به والا فمكروه. وكرهه للتزيه عامة العلماء. ارشاد الساری شرح صحیح البخاری. ج ۲ ص ۲۳.

دیب ایتولسه یول بار. اما ایوان ابوانیچ غه اوخشاتو مقبول عذر توگل.
«اجتباد منقرض توگل» دیبوچیلر گه رد و طعن قیله طورغان داملار
و ملار یوفاریده کرایتولگان نرسه لر و شونلر قییلندن باشقه بیک کوب اشلارنک
شریعت فاشنده منعی بولووینه اوشبو حدیث برله استدلال قیلغانلری حالده
قبر بدعتلرینی نهی قیلو، خاطرلرینه کیلمادی.

قبرلر گه بنالر صالو و شه ملر یاندروب طورو، مدد صور او قصدی برله
یراق یرلردن سفر قیلو و میتلردن دنیاوی اخروی حاجتلری اوتنو ایسه
شبهه سز مونلری «وثن» حکمنده ایتو و شوشی اشلارنک هر بری باشقه لر غه
صرف دنیاوی نقطه دن توگل بلکه صرف دینی چهندن اوخشاو ایدی.

ایندی اوشبو حدیث شریعت عائد بر ایکی سوز سویلیمز:
مسجده جماعت نمازی اوفولاچق وقتنی خلق غه اعلام ایتو ضرور کورلگان
صوکنده صحابه لر طرفندن فکغراو فاغو، بر غی فحقرتو، اوت یاندرو بیک نرسه لر
برله اعلام قیلو ماده لری عرض ایتولگان ایدی. لیکن رسول الله حضرتلری
مذکور نرسه لرنک نصاری و یهود همده مجوسلرده معمول بولاوینی سبب کور.
سانوب قبول ایتمادی و نهایتده «اذان» فحقرر غه قرار بیرلیدی. دیمک یهود
و نصاری همده مجوسلر گه اوخشاو غه رسول الله رضا بولمادی. سلام حقننده
یهودار روشننده سلام بیرودن منع ایتکان حدیثلری بار.

دشمن عسکری کیلگاندیه ابرازیلردن کوچر گچ آلوب رسول الله، شهر
چیتنه اور فاز بتدی همده چیتلرده کوروب مسجده اوت برله یاقترنوغه مساعده
ایندی. بواشلر ایسه چیتلر گه اوخشاودن منع ایتماو گنه توگل بلکه اوخشاوونک
اوزیدر.

رسول اللهنک اوشبو قییلدن بولغان معامله لرندن حاصل بولغان نتیجه
اوشبو در:

«دینی اشلارده خصوصاً باشقه بر قوملرنک دینی شعارلری بولغان کیودلر
کیو یاکه «روحانی آنالر»، «راهب» و «قسبس» قییلندن عنوانلر قبول ایتو بیک
اشلرده، نصدی صورتده اوخشاو ممنوع. اما عرف و عادتلر، عموماً دنیواوی
اشلرده چیتلر گه اوخشاو ممنوع توگل.

حقیقت حالده علمسز قوملرنک عاملیلر گه، مدنیتسزلرنک مدنیلر گه اوخشاو غه

مجبور بولولۇرى طبعىي وحيات قانونلارنىڭ كلى بولغان بىر قانونىدۇر. چاى
 اچىرومىز، ساماور وچىن آياقلار استعمال ايتىوومىز، آت، آربا، يورت بىر اسبابلارمىز
 غزىتە وژورناللار اوقوومىز، كىتابلار باصدروومىز، لامپا ياندىروومىز، رىزىنكى
 قالوشلار كىوومىز كىك اسلارنىڭ ھېچ بىرى عقىدە صحابەلەرگە اوغشىمىز دىرگە مىجالىمىز
 يوق. تىمىر يول وپاراخودلار بىرلە يورولۇرى، تېلېگراف و تېلېفون بىرلە خىبرلەشۈ-
 لۇرى، الېكترىق ياقىنىسى بىرلە فۇندەلەنولۇرىدە سىلى لىرگە اوغشاو اېچون قىلەمىز
 دىب دىعوى ايتۇچى بولماسە كىرەك.

سالىق عالەملرى و اسلام دىنىنىڭ حقيقى خادىملرى منقرىض بولغاندىن سوڭ
 آنلار اورنلارنىنە اوطورغان كشىلردىن بىر طائىفە، اسلام دىنىياسىنە رەببىزنىق
 كرتوب مىسلمانلارنى علمدىن، ھىر و صناعاندىن تمام بىزدىردىلار. و ايكىنچى بىر طائىفەدە
 مەھل روشدە دىنياغە كىلگان اسلام حقوفىنى (فقە علەمىنى) اوزىنىڭ موضوعىسىدىن
 چىقاروب آنڭ اورنىنە ھىر تورلى فتوى كىتابلارى، قال و قىلدىن عبارت دىنىيە
 زوراغى اثرلار تاراندىلار. شوشى نىرسەلەر بىرلە مشغول بولو سىببى مىسلمان
 دىنىياسى قورغان بوتاق بولوب قالدى، قولدىن آزغىنەدە اش كىلماز بولدى،
 شىخى حرىتلارنى واستقلاللارنى بىرلە بىرلىكدە مىلى استقلاللارنى و ھىرىتلارنىدە انتىجار
 قىلدى. شوشى حاللارنى بىرلە مونلار اېندى اوزلارنى نىندى بىر فائىدەلى اش
 اختراع ايتە بىلسونلار دە كشىلەرگە اىيەرمى وچىتىلەرگە اوغشامى دىنيادە طوراً
 آلسونلار. ھازىرگى مىسلمانلارنىڭ شوشى آڭلارنى و شوشى سوبەلارنى بىرلە
 باشقەلەرگە اوغشى بىلۇلۇرىدە زور اش صانالورغە تىوشىلى.

* *

اسلام دىنىندە ايرلارنىڭ خاتونلار كىومىندە يورولۇرى و خاتونلارنىڭ ايرلار
 كىوملارنىدە يورولۇرى منع ايتولسە مونڭ دىلىلى اوشىبو «من تشبه...» حدىثى
 توڭل بىلكە «لعن الله المتشبهات من النساء بالرجال والمثبهين من الرجال
 بالنساء» (۱) قىيلىندىن خصوصى دىلىلەرگە كورەدۇر. شارھلار بىدانىنە كورە مونڭ
 سىببى، كىوم اوغشانۇدىن مقصود خاتونلارنى و ايرلارنى آزدرو بولادى ايدى.
 «لعن الله المتشبهات...» كىك حدىثلار دەگى اوغشاودىن مراد خاص كىوملار دە
 اوغشاو بولورغە تىوشىلى. ايرلار بىرلە خاتونلار آراسىندە مشترك بولغان
 كىوملار دە مونڭ ھكىمى يورماز. ھىزرت عائشە باشىماق كىودىن بىر خاتوننى منع

اينكان بولسه بلكه اول وقتده باشماق ايرارگه خاص كيوم بولغاندر. بو كونده قىطاي مسلمانلارنىڭ ايرارى و خاتونلرى بر فورمه كيوم كيگانلىكلرى ر وايت ايتولنه. اگرده شول خبر درست بولسه خاص كيوملرده اوخشاو بولماغانلىقدن شريعتده ممنوع اشنى اشلىلر ديب بولىمى. بزه گى اوبوق چاپاتا، ريز نكه قانوش نيچوك بولسه آنلر دهغى باشقه كيوملرده شولاي بولورغه ممكّن.

بو حديث شريفى شرحنده سويلگان سوزلارمز شريعت فاشنده درست بولوب بولماق نقطه سندن سويليندى. جواز و حرام مباح و حلال مسئللىرى حقنده شريعت حكمى مطلقا آلده طوتولورغه، خلقلارنىڭ فكرلارينه و عقيدلارينه موافق بولوب بولمايىنى اعتبار قيلمازغه، سماوى حكمنى انسانلارنىڭ نلرولرينه تابع ايتمازگه تيوشلى. اما موندن باشقه صورتده خالقنىڭ فكرلىرى برله حسابلاشو، عمومى بولغان عرف و عادتلرگه رعايت ايتو، آنلر نفرت ايتەرلىك و محبتلىرى قايتورلق نرسهلردن صافلانور مطلقا تيوشلى اشدر. خصوصادىنى منصبلرده بولوچىلر و شريعت خدمتى ايتوچىلارنىڭ اوزلارنى مرغوب كورساتولرى، خلق محبت ايتمازدى قيافت و حاللردن قاچولرى لازمدر.

بر كشى، چيىتلارنىڭ دىنى شعارلىرى بولماق شرطى برله نلرله نيندى فورمه ده كىيونوب يورسون، ساچىنى نلرله آلدروب و نلرله يىتكروب يورتسون، نلرله آياق اوستىدىن و نلرله چوگەلپ بول ايتسون، هر نورلى عارضى حاللردن تجريد ايتلوب طوتولغانده بو اشلر مباح بولوب، مونىڭ سببىدىن شول كشىگه طعن قىلو و عيىلپ سويلو تيوشسز اش، شريعت نظرندە حقسزلىق و ظلمدر. شونىڭ برله بر اير گرچه حرام و ممنوع، گناه اش و مذموم عمل بولماسه ده دىنى خدمت برله شغللنوچىلر، فاضىلىق و اماملىق، معلملىك اورنلارندە طوروچىلر، خلق و طبيعتلىرى، معاملە و ظاهرى كورنىشلىرى برله خلقلارغه اوزلارنى سويدرولرى، آنلر مكروه كوره طورغان اشلردن صافلانولرى البته لازم. چونكه خلقلر بو آدمىلردن محبت آلسلر، حقى ناحقه موى مونلارنى اعتبارسز و ثباتسز صاناسلر بو. وقتده دىننىڭ اوزىندە اخلاصلرى قايتوغه و اهميت بيرمى باشلاوغه كوچلى سبب بولور. مونىڭ ضررلى و بىك ضررلى اش ايكانلىگى معلوم. فعل برله نفرتلندروب طورغان نرسه حقنده سوز برله ترغيب قىلونىڭ فائىدهسى بولاچق نوگل. خلقلارنى نفرت ايتىرودن منع حقنده حديثلر بار. ۱۶۷ نچى حديثده بر آز سويليندى.

ضرورت بولماغان، وقتده مفتی و قاضیلر، امام و مؤذنلر، مدرس و معلملر برلی خلق یارانا طورغان فورمالرده یوررگه، خصوصاً تفسیر و حدیث، سیر وفقه فنارندن، علملک ایتنه طوروب پوشکین و لیر مینوف گه اوخشاو قصدی برله آچیق باش، پومالا باش بولوب یورماز گه تیوشلی. غیمنازیه و ریالی معلملری همده غیمنازیست و ریالیستلر مخصوص کیوملرده، مخصوص فورمالرده یورر بولسا، لار شولاش حقنده نظام غیر عایت قیلور برله مکلفلر در. امام محمدیهلر، حسینیه و عالییهلرده دین درسلی او قونوچیلر ایچون موندی تکلیفلر یوق. شونک ایچون مونلر حریتدن استفاده قیلور غه و خلقنی اوزلرندن نفرت ایتدیرماز گه تیوشلی. اوشنداق دینی مدرسهلرده تحصیل ایتوچی شاگردلر نك اورامده بتون خلق حضورنده دومبر! و غارمون، اسکرپکک و بالالایکک کوتاروب یورولربنده لزوم یوق. چالما برله یورو اوکاپسزلق ایتسه بورک و جبهدن یوروده بر اوکاپسزلقده بولماسه کیرهک. دین معلمی برله غیمناستیقه، علمی آراسنده، زیله میرنی اوچیلشچه شاگردی برله دینی مدرسه شاگردی آراسنده آزراق فرق کورلورگه تیوشلی. زماننی اوزلربنده ایبه رته آلماوچیلر ایچون اوزلری زمان غه ایبه رولرندن باشقه چاره بولماز. عرف و عادت حقنده تعصب قیلورلنده عامسز خلقلر معذور بولسا، لرده بغینه اوشبو تعصب حقنده آکلری، علملری بولغان طبقه لر معذور بولمازلر. رسمی بر ملانک یالان باش و بیلنده تاسما بولغان حالده بر بیگیت برله نر آراسنده عقد نکاح قیلوب یباروینی ایشتنکان و قتمده چیکسز قایغردم. شول وقتده غنه بولسا، لده چالما و برر اوزون کیوم کیگان بولسا ایدی قایسی برینه کیهچیلک کیلگان بولور ایدی؟...

﴿۴۵﴾ مَنْ تَطَبَّبَ وَلَمْ يُعْلَمْ مِنْهُ طَبٌّ قَبْلَ ذَلِكَ فَهُوَ ضَامِنٌ^(۱).

ترجمه سی: «بر کشی دوا قیلسه و شول وقت غه قدر آندی اشلر حقنده تجر به سی بولغانلغی بلنماسه، دواسی سبیلی کیتورگان ضررینی تولر»
شریعت حکمینه کوره مبالاتسز مفتی و علمسز طبیب، یارلی یام چابوچی اوزلرینک صنعتلرندن حجر (منع) ایتلورگه تیوشلیدر.
علمینی او قومی و متخصصلر حضورنده تجر بهلر کورمی طوروب خسته لرنی

قاراوچيلار، مشورتلار بېرۇپ دوالر قىلوچيلار ا گرده ضرر كېتور سەلر اوشبو
 حديث حكەمىنە كورە ضامن بولالار. اما طب علمىندە مهارتى بولا طورۇپ اجتەھادنىڭ
 غطا قىلۇۋى سېببى بىر ضرر كېتور سە اوشبو حديث حكەمىنە كورە ضامن بولمىدىر.
 اسلامنىڭ اولىگى عصرلار دەغى الوغ عالملىرى طب علمى حاصل ايتۇنى فرض
 كفايەدن صائىلار ايدى، رسول الله حضرتلارنىڭ دوالانو بىرلە امر ايتۇلدى ۱۶۳ نىچى
 حديثدە مذكور بولدى. رسول الله حضرتلارنىڭ اوزى ھم دوا استعمال ايتەدر
 ايدى. عروە بن زبىر، حضرت عائشە گە : «خستەلر حقندە بىرگان مشورتە
 لركىز بىك فائىدەلى بولادر، بو علمنى نېچوك حاصل ايتىدۇر؟» دىب صور اغان
 وفتندە حضرت عائشە نىڭ : «رسول الله حضرتلرى خستەلنگان وفتلرندە طبيىلرغە
 كورلەدر ايدى، مېن آنلارنىڭ كىڭاشلارنىنى ايشتوب آنلر قوشقان روشچە رسول
 اللهنى تەربىيە قىلەدر ايدىم، شول سېببى تەربىيە حاصل قىلدىم» دىب جواب بىرگانلىكى
 مروىدىر.

رسول الله حضرتلرى كېوملارنى و تەننى پاك يورتو، توكلرنى كېتارو،
 اوزنى مسواكلەو و ھوما نظافت گە رعايت قىلو بىرلە بىورەدر. بو اشلارنىڭ
 «طب» فاعەلەرنىن ايكانلىكلرى معلوم.

حضرت عمر، ابوسفيان يورنى يانندە اوبولوب طورغان چوۋىنى كورۇپ
 يورت خواجهسىنى اورشقان وچوۋىنى توگار گە قوشقان ايدى.
 اولىگى مسلمانلار «طب» علمىنە اھمىيەت بېرىدىلار، بو طوغرودە چىتلاردىن
 بىك كوب اثرلر قىرجمە ايتىدىلار و اوز آرالرىدىن طبيىلر بىتىشىدىلار، طب
 مىرسەلرى تاسىس قىلىدىلار، خستە خانەلر ياسادىلار.

سوغش غە باراچق ھىكەرلارنىڭ سلامت بولۇپ بولماولرىنى تېكىشرو اصولى
 بىر نىچى مرتبە بولۇپ ۳۰۲ نىچى ھىجرىدە «بغداد» دە كورلدى. ۳۰۶ نىچى يىلدە
 بغداددە «السبىدە» ھەمدە «المقندر» اسمندە ايكى خستە خانە بار ايدى. موندىن
 سوڭ ھەر بىر مشھور شەھەرلەردە خستە خانەلر و طب مىرسەلرى آچلدى.
 اندلس مىرسەلەرنىن اوقۇب قايتۇچى بھودىلار «مونبلىيە» شەھرىدە اورۇپادە
 بىر نىچى مرتبە خستە خانە تاسىس ايتىدىلار و اسلام طبيىلارنىڭ اثرلرى بويىچە دوا
 قىلۇپ طوردىلار.

۳۰۹) مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَحْتَجُّهِ (۱).

ترجمه‌سی: «کشیڭڭ ایمانی گوزل بولونڭ علامتندن، فائده‌سز (۱) سوزلرنی قویویدر».

رسول الله حضرتلری طرفندن تل صافلاو حقنده نصیحت بیک کوب. اسلام دنیاسنده جابر خلیفه‌لر و ظالم سلطانلارڭ آندن موندن آلقان خبرلری سببلی بیک الوغ آدم‌لر باشلارینه بیتمه چکلری رسول الله غه بر قدر معلوم بولغانلغینه شونیدی نصیحتلری دلالت ایتهدر. مونڭ اوستینه کوب سویلهونڭ آخرت ایچوند ضرری بار. حضرت معاذ «یا رسول الله! بن تلمز برله سویلهشکان نرسه لرمن ایچوند جواب بیره چکمز منی؟»، دیب صورئاغانده رسول الله: «ای معاذ! خلقلارڭ جهنم‌گه یوز نوبان کیتولریڭڭ سببی ده شول تل!». دیب جواب بیرگان ایدی (۲). مونڭ چاره‌سی ایسه زور ضرورت بولماغانده خلق غه قاتشماو واوز اشک برله شغلله نو خصوصت، مرا وچال (سوز کوراشدرو، بیگشو) کبک نرسه لرندن صافلانودر.

سوز سویلهو، انسانلارڭ عمللرندن صافالوب باغشی سوز بولسه ایزگواک دفترینه و بوزوق سوز بولسه یاوزلق دفترینه یازلاچقدیر. شونڭ ایچون ضرورتسز و کیره‌کسز سوز سویلهو حقنده بندلر مسئول بولاچقلر. بلانڭ باشی سوزدن ایکانلیگی حقنده «البلاء مؤکل بالمنطق» حدیثی روایت ایتوله‌در. و بر شاعرڭ:

یصاب الفی من عشرة بلسانه ولیس یصاب المرء من عشرة الرجل
فعثرته بالقول تذهب رأسه وعثرته بالرجل تبرأ علی مهل

دیگان سوزی درستی.

بوش فکزلر، بوش سوزلر برله شغلله‌نوگه کوره برر نورلی فائده‌لی نرسه برله شغلله‌نو، احاطه ایتکان نرسه‌لرنی بلو، صو وهوانی، توپراق هم اوتنی، اولهن و آغاچلرنی، آی و بولدزلرنی اوگره‌نو، عهوما طبیعت‌گه خواجه بولورغه طریشو یاخشیر اقدیر.

(۱) یعنی: غنی یعنی دن قصد معناسنده بولوب «لا یعنی» لا یقصد معناسنده. مقصود بولماغان سوز، دیگان معناده بولادر. بن «فائده‌سز» دیب ترجمه ایتدک. یعنی ده مستتر ضمیر، مرء‌گه و بارز. ضمیر موصولغه قایتادر.

(۲) سنن ابن ماجه، ج ۴ ص ۲۴۶. عبارتڭ اصلی اوشبودر: «تکلمتک امک یا معاذ هل یکب الناس علی وجوههم الاعضاء السننهم»

۳۰۴) مَنْ خَرَجَ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ حَتَّى يَرْجِعَ (۱).

ترجمه‌سی: «بر کسی علم اوگره‌نو قصدی برله اویندن چیقوب کیتسه، قایتوب کرگانینه قدر، الله یولنده یوروچی حساب ایتلور».

بو سوز آزوق توبه‌بده مکتب‌گه دیب کیتوچیلرگه گنه خاص توگل. بلکه مونک آستینه محلّه مکتبلرینه، یراق شهرلرده‌گی مدرسه‌لرگه باروچیلر، کتبخانه‌لرگه باروچیلر، برر باهی طورغان سوزلرینی صورار ایچون الوغ آدم‌لر حضورلرینه سفر ایتوچیلرئک هر بری کره‌در. مگرده اوگره‌نه‌چک علمئک اوزی یاکه باشقه‌لر ایچون برر تورلی فائده‌سی امیدلی بولو کیره‌ک. عمر اوزدرر ایچون کتبخانه‌ده رومان و حکایتلر اوقوب اوطوروده کوب معنا بولماز. آدم بالالاری بروقنده هم علم هم مال تحصیل ایتنه آله‌افغانلقلرندن علم کسب ایتکان و قتلرنده مالنی و دنیانی فدا ایتولری لازم کیله‌در. شوشی حال‌گه بر مکافات ایتوب اسلام شریعتی مونلرنی «سبیل‌الله» ده حساب قیله‌در. «دین» برله «دنیا»‌ئک برگه جیلولری ممکن. اما علم برله دنیانی بر وقتنده تحصیل ایتو ممکن توگل. «طالب علم و طالب مال لایجتمه‌عان». اوشبو حکمت ایچون علم برله شغلّه‌نوچیلر کوب وقتنده فقیر بولالار.

محدث، لغوی و ادیب هم‌ده «صحيح بخاری» آدم‌لرندن بولغان نضر بن شمیل‌ئک «بصره» دن چیقوب کیتکان وقتنده: «آچ اولمه‌زالک ایکمک تابا آلفان بولسه‌م ایدی «بصره»‌نی تاشلاماغان بولور ایدم» دیگانلگی مرویدر. اوشبو وقت اوزینی حدیث و لغت، تاریخ و فقه عالملرندن اوچ مک آدم اوزاتوب قالدی، دیلر.

زمانه‌سینک زاهدلرندن بولغان ابو جعفر محمد ترمذی فقیرلگی سببلی بیشار بورئک اوراق برله اون یدی کون اونکارگه مجبور بولغان ایدی.

لغت برله نعوذه علامه و شیخ عبدالقادر الجیلانی‌ئک استاذی بولغان ابو زکریا خطیب بحیی تبریزی، تهذیب اوفور ایچون ابوالعلاء المعری حضورینه بارغانده دوه یالارغه آنچه‌سی بولماغانلق سببلی کتابلرینی آرفاسینه آصوب «بغداد» دن «شام» غه جهیه‌ولوب سفر قیلدی.

ابوالعباس احمد‌الابوردی اسم‌لی عالمئک، قش کونی کیه‌ر ایچون کیوم آلورغه کوچی یتیم‌در ایدی.

مشهور شاعرلار و نادر مجرلاردن عبدالله بن سارة الشنتريني فقيرلكنندن
آلما نرسه لر صاتوب يوررگه مجبور بولدى.

اما الوراقة فهى انكر حرفة اوراقها و ثمارها الحرمان
شبهت صاحبها بحالة ابرة تكسو العراة وجهها عريان

يبتى اوشبو آدم حقنده سويلنگانلگى مروى.
لغت عامينك مجتهدلارندن بولغان خليل بن احمد الفراهيدى ايكى تين باقر
آقچغه طويى قامش صالاشده دنبا كوندى.
دنبالقده بو قدر مشقت كوروچى دانلرغه البته بسر تسليه و خيرلى خاف
كبرهك. بو خلق ايسه «سبيل الله» ده صانالودر. مونلر نك حال نللىرى شايد:

رضينا قسمة الجبار فينا لنا علم وللاغيار مال
فان المال يفنى عن قريب وان العلم يبقى لا يزال

شعرلرينى اوقوب اوزلرينى تسليه ايتنه طورغاندر.

(٣٥٣) مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُذَكَّرًا فَلْيَغْيِرْهُ بِيَدِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِإِسَانِهِ
فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ (١).

ترجمه سى: «سزدن برئز (مؤمن فارنداشلر كنزك بررسنده) بر بوزوق
اش كورسه (يا كه بلسه اگرده. كوچى بيتارلك بولشه) قولى برله اوزگرتسون،
آككا كوچى ييتماسه سوزى برله طريششون، آككاده كوچى ييتماسه كوكللى برله
انكار ايتسون، مونسى ايندى ايمانك ضعيف درجه سيدر».

قرآن كريمك: «ولكن منكم امة يدعون الى الخير ويامرون بالمعروف
وينهون عن المنكر واولئك هم المفلحون» (آل عمران ١٠٠) ديگان فرمانينه
كوره مسلمانلر آراسنده معروفغه دلالت اينوچى ومنكر اشلردن منعل نورگه
نصيحت قىلوچى بر جماعت هر عصرده وهر اورنده بولوب طوررغه تيوشلى.
بو اش، فرض و حرام نرسه حقنده فرض بولوب آدن باشقه لر حقنده مندوب
يا كه اولى در. بوفرض، فرض كفايه بولوب شوشى اشلر برله مشغول آدملر كورلوب
طورغانده باشقه لر دن بورچ توشار اما هيچ كيىم بولماسه شول حادثه نى بلوبده
چاره سيني كوررگه قوللردن كيلوچيلر نك هر بوى مسئول بولورلر.

معروف برلہ امر ایتو ومنکردن نہی فیلودہ مخصوص قاعدہ لر واسلو بلر بار۔ مونلرنی بلمگان یا کہ بلسدہ ترتیبچہ یورتورگہ قوللرندن کیلمگان کشیلر مونک اہلندن بولمازلر وشوشی خدمتنی اینہاولری ایچون شاید گناہ یوکلہ مازلر۔ معروف برلہ امر ومنکردن نہی ننگ برنچی مرتبہسی تعریف (گناہننگ نبیح نرسہ ایکانلکیننی آکلانو)۔ ایکنچی مرتبہسی وعظ (یومشاق سوز برلہ نصیحت فیلو)۔ اوچونچی مرتبہسی بخویف (اللہ تعالیٰ دن قورقونو)۔ آنا و آنا ہمہ خانون طرفندن ایرگہ بولغاندہ شوشی فدردن اوتارگہ یارامی، فائدہ کورلماہہ اللہ تعالیٰ دن توفیق صورارغہ تیوشلی بولادر۔ باشقہلرغہ بولغاندہ دورنچی مرتبہسی تعنیف (فاتیغراق ونغراق روشدہ آکلانو)۔ بیشنچی مرتبہسی نغییر (منوع نرسہلرنی قول برلہ بوزو واوزگرنو)۔ آلتنچی مرتبہسی تھیرید (صوغارمن، قینارمن دیب قورقونو)۔ یدنچی مرتبہسی ضرب (صوغو)۔ بو حدیث شریفہ معروف برلہ امر ومنکردن نہی شوشی یدنچی مرتبہ برلہ باشلانا، آندن یوقاری درجہلری باشقہ حدیثلردن فہلہنددر۔ سیکزنچی مرتبہسی کراہت (کوکل برلہ مکروہ کورو)۔ اوشبو حدیثہ «ایماننک ضعیف درجہسی» دیبولگانی شوشی سیکزنچی مرتبہسیدر۔ ایماننک ضعیف درجہسی «دیبودن مقصود»، «شول کشی ایمان اہللرینک ضعیفلرندندر» دیمکدر۔ قرآن کریمنک «یا ایہا الذین آمنوا علیکم انفسکم لا یضرکم من ضل اذا اہتدیتم» (مائد ۱۰۴) دیگان سوزیدہ اوشبو سیکزنچی مرتبہدن صوگفی حالگہ معمول دیلر (ای مؤمنلر! اوز حالکزننی یاغشی کوزہتکز، اوزکز حق یولدہ بولسہکز، کشیلرنک بوزو فلقلرندن سزگہ ضرر بولماز یعنی معروف برلہ امر ایتوب وظیفہ کزننی اوتہووکز برلہ، سزنک اشکز نہام بولادر، مضمونذہدر)۔

بو اوروندہ ذکر ایتولگان مرتبہلردن دورنچی، بیشنچی، آلتنچی، یدنچی مرتبہلر سلطانلر ومامورلرگہ مخصوصدر۔ بو کوندہ عادی آدملر حقنک، معروف برلہ امر ونہی دن منع برنچی، ایکنچی و سیکزنچی مرتبہلر برلہ گنہ ممکن بولوب بو طوغرودہغی ثواب و گناہلر شول درجہلرگہ نسبت ایتولوب یورلور۔ (۲۳نچی حدیث)۔

۴۷۴ (۳۰۴) مَنْ رَدَّ عَادِيَّةَ مَاءٍ اَوْ عَادِيَّةَ نَارٍ فَلَهُ اَجْرُ شَهِيدٍ .

ترجمہسی: «برکشی صو تاشویننی ضررسز برگہ بوروب یبارسہ یا کہ اوت ضررینہ فارشی طورسہ اول کشی گہ شہید ثوابی بواور»۔

صو ضررلرینه، اوت ضررلرینه قارشو طوروده بو قدر ثواب وعده ایتولگانندن صوڭ بو خصوصده نی قدر ماشینهلر و نی قدر چاره، ترتیب و نظاملر بولسه بانمقه ملتارگه کوره مقدمهک مسلمانلردن چیققان بولورغه تیوشلی ایدی. لیکن بو زماندهغی مسلمانلر موندی نرسه لرنی باشلاب چقارو توڭل، چیققانی ده یاخش غنه قبول ایتمیلر، نی ده بولسه بر سوز تابوب اوزلرینک تیسکار بیلکلیرینی کورساتوب قالدیرلر.

اوشبو حدیث حکمینه کوره اوللرپلان برله اوطورورغه، اوراملرنی کیڭ قالدروب تیوشلی برلرینه طقرقلر قویارغه، اوت سوندرر ایچون ماشینهلر، قار اولچیلر حاضرلهب یاشلردن اوت سوندر وچی جیونلر نوزورگه، هر کم اوتدن صافلانو طوغروسنده بیک اعتبارلی واجتهادلی بولورغه، صولر آغار ایچون اوراملرنک چیتلرند صو بوللری یاصالورغه، چو فورلرنی وصو جیولوب یاتو احتمالی بولغان برلرنی یروب یداررگه و کوپرلر صالوب قویارغه تیوشلی. چونکه فوتورغان اوتنی وفونورغان صونی توقئاتوچیلرغه شهید ثرابی بولسه، اوتنی همده صونی فوتورتماوچیلرغه وفوتورو یولینی باشدن بیکلهب فوبوچیلرغه بو ثواب بیگرهکده بولور. اوت سوندر، صو باصورلرنی توقئاتو ایچون توزولسگان جمعیتلرنک خدمتلی، اسلام نظارینه کوره «سبیل الله» ده بولغان خدمتلردن ایکانلیگی اوشبو حدیث شریفدن آڭلاشلادر.

شهید ثوابی آلور ایچون تونلر بویی نفل نمازی اوقورغه آیلر برله نفل روزهسی طونارغه لزوم یوق. اولنه طورغان واش اشلهب یورگان وقتدهده شهید ثوابی آلورغه، صدیقلر و پیغمبرلر برله برگه فوبارلورغه بیک بیگل بوللر بار. باری نیک اعتبارلی وفکرلی بولورغه غنه کیرهک. مکتبلرده اوقوچی شاگردلر و آنلرغه قوشلغان یاشلر، جای کونلرنده گئی تعطیل وقتلرند اوللرغه قایتوب «اوت سوندر وچی جمعیت» ده خدمت ایتارگه، آندی بر جمعیت بولماسه اوزلری شونی تاسیس فیلورغه کیرهک. شوشندی خدمتلی سبیلی یاشلر، اولنک اقتصادی و عمرانی ایشلرینی یوفاری کوتارلر، فوشتانلرنک نفوذلرینی صندروب مظلوملرنی یرتقچلردن فوتولدرلر، رحمت ایشتورلر ثوابلی بولورلر.

(۳۵۵) مَنْ رَدَّ عَنْ عَرَضٍ آخِيهِ رَدَّ اللَّهُ عَنْ وَجْهِهِ النَّارَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ (۱).

آنلارنى بوزوچىلار و «يامان خاتون» اسمى آللار يىنە سېچىلار. كو بىسنىچە بوزوق و حيا-ز ايرلردر.

ياخشى خاتون، ايرىنك مشروع توگل روشده خاتون قىلر برله چالمايونه ياردمچى. بولووى كيك عبادتلارنى قىلو، حرام نرسه لار گەمبىلا بولماو طوغر وسىلده ياردمچى بولووى ممكن. «دين نك يارومى صاقلانو» دن مقصود بعض بر بوزوقلاردن صاقلانوغنه توگل بلكه بىك كوب تورلى بوزوقلاردن صاقلانو اراده قىلغان بولور.

لىكن ياخشى خاتونلار كوكن توشمىلر، دگزدن چىقمىلر بلكه اوز آرامزده اوسىلر. ياخشى خاتونلار ييتشىدرر ايچون ياخشى تربيه و زور اجتهدلر لارم. بو وظفه ايسه ايرلر اوستىدهدر. «يا ايها الدين آمنوا قوا انفسكم و اهليكم نارا» (تخريم ۶) آيت شريفه سىنى حضرت علي نك اوزگىزگه، اهلگىز (خاتون و بالالرىگىز) غه علم همده ادب اوگره توگىز!..» دىب تفسىر ايتووى مرويدر (۱).

خاتونلارنى تربيه ايتوده دستورالعمل ايتوب دين وصيتلرىنى طوتارغه و دين امرلرندن آيرلمازغه تىوشلى. آوروپالوردە احتمال بىك ياخشى عادتلرده باردى، شونك برله آنلرده اوز حكىملرىنك، ادب و انصاف اهللرىنك شهادتلرىنە كوره بىك بوزوق و بىك ضررلى عادتلرده بار. شونك ايچون آنلرده كورلىگان هر بر عادتنى جزافى روشده توگل بلكه اسلام دينىنە چاغشىدروب قاراغاندىن صوك ضرر كورامه و شرطى برلەگنه قبول قىلو يارار.

اسلام دينى طرفىدىن خاتونلار حقىده بولغان نصيحتلرىنك بتونسى بر نطقه غه باروب تره لىر، بو ايسه عائل احوالىنى توزوك طوتو و اساسلى روشده دنياده ياشاودن عبارت عائل احوالى توزوك بولماغان عائل حيانى اورنىنە اورام حياتىنى اختيار ايتكان، چاى و مى خانه لرده بوش غه عمر، مال اسراف ايتوگه عادت قىلغان «ملت» ده حيات و دوام، ترقى و بقا احتمالى يوق.

۳۰۷) مَنْ سَأَلَ الشَّاهَدَةَ بِصَدَقٍ بَلَّغَهُ اللَّهُ مَنَازِلَ الشُّهُدَاءِ وَإِنْ مَاتَ عَلَى

فِرَاشِهِ (۱).

(۱) جامع البيان، ج ۲۸ ص ۱۰۷.

(۲) صحيح مسلم، ج ۲ ص ۱۰۳.

ترجمه‌سی: «بر کشتی اخلاص کوکلی برله شهید بولوب اوتونی سوراسه الله تعالی آنی شهیدار گروهندن قیلور، گرچه توشه‌گنده یانوب اولسه‌ده». چونکه هر نرسه نیت‌گه کوره‌در. نیتی شهیداک بولغان صوڤک «الاعمال بالنبه» مضمونده‌فی حدیث موجب‌نجه، شهیداردن صانالووی طبیعیدر.

(۳۵۸) مَنْ سَأَلَ عَنْ عِلْمٍ فَسَكَّتَمَهُ أَلْجَمَهُ اللَّهُ بِلُجَامٍ مِنْ نَارٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ (۱).

ترجمه‌سی: «بر کشتی، بر عالمدن اوزینه کیره‌کلی بولغان علم صوراغانده عالم، شونی یاشرسه، آیتمه‌سه اول عالم قیامت کونده اوتدن بولغان بوگان برله یوگانله‌نور».

بو سوز، اوزی ایچون کیره‌کلی بولغان دینی مسئله صوراوچی برله، شول مسئله‌نڤک جو ایینی بلوچی عالم حقنده‌در. شوشندی وقتده علمنی اوگره‌تو لازم و یاشرو ایسه: «ان الذین یکنتمون ما انزلنا من البینات والهدی من بعد ما بیناه للناس فی الکتاب اولائک یلعنهم الله ویلعنهم اللاعنون» (بقره ۱۵۴) آیت کریمه‌سینڤک دلالت قیلووینه کوره حرام بولادر. چونکه آیتنڤک اینووی یهیدرلر حقنده بولسه‌ده عبارتتی عام بولغانلقدن حکمی‌ده عام بولورغه تیوشلی.

اوشبو حدیث شریفده «سوز صوراغان وقتده، جواب یاشرلوب قالدیلو» دیب سویله‌ننگان بولسه‌ده آیت کریمه‌ده مطلق یاشرو بیان ایتوله‌در. شونڤک ایچون حدیثده بولغان «صورالو» سوزینی احتراز ایچون کیلگان قید دیب فرض ایتمازگه بلکه «کیره‌ک وقتده علمنی یاشرو» دیب‌گنه معنا بیررگه تیوشلی. فرض هم واجب‌لر، دنیاوی و دینی علملرنڤک یاشرونڤک گناهسی برذرجه‌ده بولماز. بعض علملرنی یاشرو گناهسی بیگل بولسه بعض برلرینی (مثلا حرام و فرض نرسه‌لر حقنده) یاشرو گناهسی بیک ألوغ بولورغه‌ده ممکن. شونڤک ایچون قولدن کیلگان قدر اوفو و علم تارالوغه یاردم بیررگه، هیچ بولماغانده مکتب اشلری آرتندن یوروچیلرگه فارشی توشمازگه تیوشلی.

علمنی یاشروچیلر جهله‌سینه اوشبو بنده‌لر کره‌لر:

(۱) بر مسئله حقنده شریعت حکمینی آیتورگه تیوشلی بولوب هیچ سببسز یا که سبب توگل فرسه‌نی بهانه اینوب انده‌شمی قالوچیلر.

(۲) حاضر بولغان مکتب‌گه کروب بالالار اوفوتو اوز اوستینه نوشکانی

حالدە تېسكار يەل نوب مەكتەپ گە كىرمى طوروچى ياكە كىرسەدە دىقتىز او فونوچى
واو فوچىلار نىڭ حاللىرىنى مەھەل طونوچىلار.

(۳) مەكتەپ گە اوزلار كىرگەنلەرى خالدە باشقە كىشىلار نىڭ كىرۈپ اوفونولار يە
مانع بولۇپچىلار ياكە اوفونو تەرتىپىنى وەلم تەربىيە قاعدەلەرنىن خىرىز بولغانلەرى
حالدە بالالار و شاگىردلار اوفونو شىغلە نوچىلار.

(۴) فلان تورلى اصول بولە اوفو شىرىعت گە خلاف دىيو كىك يوق بەھانەلەر
بولە اوفۇغە، اوفونوچىلار و مەكتەپ تەربىيە قىلۇپچىلار غە فار شو توشۇپچىلار، رسالەلەر
باصدروب عوامنى تشويش گە سالۇپچىلار و اوفونوچىلار اوستىلار نىن سەابت
ايتۇپچىلار. چونكە اوفو طوغروسىندە شىرىعت طرفىدىن كورساتۇلگەن اصول
يارى يېڭىل اوفونو، يوشماقلىق كورساتۇ، كىرەك سوكىندە كىرەكنى اوفونو
بولۇپ باشقە نەرسە يوق شوشى اوچ تورلى قاعدەنى تەرتىپ كە فونو ايسە ھەر
عەردە ھەر مەلىكىندە بولغان مەلىكىلەر نىڭ اوزلار يەنە طاپشۇرلغانلار.

(۵) ضەيفى آدمىلەر طرفىدىن يازغان كىتابلار و غەسەل مەھەل حاشىيەلەر مەناسىز
خاھىلىز ائىلار دىن درس بىزگەن بولۇپ شاگىردلار نىڭ ھەرلىرىنى ضائع ايتۇپچىلار.
(۶) جەمەتنىڭ سەادت يوللىرىنى كورساتۇر، عەقىدە و ھەرلىرىنى تۈزەتۈر
ايچون مەخسۇس بولغان مەنەلەر گە مەنۇبە خرافات سويلەپچىلار، زىننى تۈرتۈپ
ھەرنى سانچۇب شول مەبارك اورنىنى اوزلار نىڭ شەخسى اشلار يەنە قورال ايتۇپچىلار،
خەتە اورنىنە عەجىلەر، سارنلەر طرفىدىن يازغان كىتاب دىيىنچەلەرى اوفونو
توشۇپچىلار.

(۷) امت آراسىندە الفت و مەھبەت اورنلاشدر غە لازم بولغان بىر وقتدە
مەھبەت و مەسلىك نەزەرلىرى فونغانو ب خەلقلەر نىڭ نەھىيەلەنلەرىنە، قانلار نىڭ قىزوينە
سەبب بولۇپچىلار.

(۸) اسلام دىنىنىڭ رەھبەرنى قىرآن و ھەدىسلىرىنىڭ سوق ايتە طورغان نەقشەسىنى
پەيغەمبەر مەز و آنىڭ خەلىفەلەرى ھەمدە سەھابەلەرى طرفىدىن غايە ھەل طونلغان مەقصدى
ھەم خەلقنى باشروب طونۇپچىلار و شونىڭ سەببىدىن امتنى ھەلاكت و فەلاكت گە آلۇپ
بارۇپچىلار.

مونلار دىن باشقەلەردە بولۇر غە مەكىن، شولاي بولسەدە ھەلنى ياشىرو
خەسابلانور غە تېوشلى بولغان ياشىرلەر موندە ذكىر ايتۇلگەن نەرسەلەر و يېڭىرەك دە
الڭ سوكىيىسىلەر. چونكە ھازىر نەدە دىنيادە بىتۇنلاي بىر ياكە دور ھەم سورۇر گە،

هر بر عرف وعادت اوزگەررگه، دنیاڭ بتون هیئتی بر نرسه روشینه کروب
حرکتله نورگه باشلادی.

اوتکان عصرلردهغی ملتیر، قوم واملر کیڭ دگزارده جیلوب باتقان صولر،
کوللر مثالنده تیک گنه یانالار واوز فکرلری، اوز حیاتلری برله عمر سورلر
ایدی. اما حاضرنده یول یاصاب آغوب کیتوچی دگزار، کوللر مثالنده ملتیر علم
ومعرفت تأثیر برله اختیارلی اختیارسز سفر ایتارگه باشلادیلر.

بر قسمی «حیات» غه ایکنچی بر قسمی ده «میات» (انقراض) غه بارادر.
شعورلی، علمی و معرفتلی همده وجود طبیعتینه موافق حاضرله نوچی، مدنی
حیات شرطلرینی بلوب علم برله فوراللانوچیلری «حیات» غه بارغانلری حالده
علمسز، معرفتسز، شعورسز و حاضرلکسز بولغانلری، اولکیلرینڭ تأثیرلری
برله صو اوستنده آهزلوب یبارلگان وره نه یارقلرندهغی قاندالار، ناراقانلر
قیبلندن مجبوری صورتده انقراض ویوغالوغه سفر قیللر.

مدنی «حیات» نڭ شرطلری ویر یوزینه خلیفه لک ایتونڭ قاعدهلرینی ترک
و آکلی ملتیرنڭ رکفلری بولغان عقلی آدملری تیکشردیلر و دقت برله درس
ایتیلرده شوڭا موافق یاراغلانو پلانی توزوب اوز ملتیرینڭ قوللرینه طوتدردیلر.
ملتیر ایسه شوشی پلان برله بارالر و هر کون سعادتدن سعادتکه کوچوب
طورالر.

ترک ملتیر قاشنده، ملتینی هلا کتدن قورتولدر و آنلرینی سلامتلیک که آلوب
چیغوقدر قیمتی خدمت و شانلی مصلحت یوفر. شونڭ ایچون مونلر نڭ عقلیلری
عالملری ملتیرینی بو کونگی سلامتلیک که چیقارو برله گنه قناعت ایتیلر بلکه
نیچه یوز یللردن صوڭ بولاچق بعض بر مانعلرنی بو کوندن تیکشورلر و شوڭا
چاره لر ایزلیرلر.

علمی معرفتلی ملتیر اوشبو روشده «حیات» غه بوالاندیلر، بو کونلری
مسعود بولغان کبک کیله چک عمرلری ده مسعود بولاچغیده اشانلر، سخی ایشکان
بندلر نڭ کونلر نڭ برنده مقصودلرینه بیتولری الله تعالی نڭ سنتندندر. «ولن تجد
لسنة الله تعویلا».

باشقه لر اوشبو روشده اعتقادلر ایتوب و کیله چک کونلر نڭ راحتلری ایچون
بو کونگی لذتلرینی فدا قیلوب طورغان و قتلر نده بز نڭ مسلمانلر، فی اشلیدیلر؟
«حیات» غه می بوقسه «انقراض» غه می سفر ایتیلر یا خود اوطورغان نقطه لرنده
اولکیچه قالدیلر می؟! ...

اۆلگىچە فالسەلەر، نى بۆلسە اول ايدى. لىكن ھىھات. ايندى بو كۈندە
 اۆلگىچە طورو مېكىن نوگل. يا اوزك طریشوب «حيات» غە يونەلو ويا كە باشقە
 لر غە تاغلوب فسلوب باروب دە «انقراض» چوقورینە توشوب ھلاك و محوبولو.
 ھىچ شېھە يوق بىز اۆلگى اورنمزدە اوطوروب قالماق، فلا المادق.
 بارامز لىكن آرباغە تامعان دگت صاونى قىيلندن شعورسز، قصەسز، مجبورى
 صورتە بارامز، «يوق بىز موندى سفرگە رضا توگلمز» دېرگە قدرتمز كېلسە دە
 طوقتاب قالورغە كوچمز يېتى. موڭا امكان يوق، بولاچق دە توگل. بىز مسلمانلر
 باشقەلر بىرلە بىرلىكتە، سفر اېتەمز. لىكن «حيات» غە تابا. توگل بلىكە «انقراض» غە
 بارامز. آلدەز دەغى فلا كتلر بىك دەشتىلدر...

مونڭ حقيقى سېبى ايسە امتنڭ عقللىرى ملت ايچون دىنى واخلاى،
 اقتصادى واجتماعى، مدنى وعمرانى پلانلر توزوب بىرماولرى، عالملرڭ رسول
 الله تبليغ ايتكان اهمىتى قاعدەلرنى امتدن ياشروب طورولرى و «عالم» صانالغان
 آدملىرىڭ دە وقوعسى بولمى طورغان فروعى مسئلەر، بىتلر، شرح وحاشىلەر
 كتاب دىباچەلرى واسلام دىناسى آياقندن يىلغان صوڭندە نادان خلقلر طرفندن
 توزولگان اثرلر دەگى قىل وقاللر بىرلە شغلەنولرى بولدى.

«عالملر» سوزندن مقصودم فرمىسە قدر كوب بولغان اوكانلى ملالر،
 نورمەن ونوركستانده، بخارا وھندستانده بولغان بو كونگى مولويلر وداملالر
 توگل. مونلر آراسنده «اسلام عالمى» اسمى آلورلىق آدم بولسە دە بىك آز
 بولور. «النادر كالمعدوم». بلىكە بىزڭ مرادىز ھىچرندىن بېشىنچى قرن صوڭندەغى
 اسلام عالملرىدر. مونلر آراسنده حقيقى عالملر، قرآن وسنت علملىرىنى ياشرمى
 سويلەوچى مجاھىدلر بولدى ايسە دە بتون اسلام عالمىنە كۈرە بىك آز بولدى،
 مونڭ اوستىنە دە مستبىد و جاھل آدملىردىن جفالانولرى سېبىلى سوزلرى ھواغە
 تارالوب ضائع بولادى ايدى. اوشبو جھتدن قرآن وسنت امرلىرىنى، اجتماعى
 حيات يوللىرىنى مسلمانلر اېشتە آلمادىلر، جھالت بىرلە ياشارگە وباشقەلرڭ
 آياق استىرنە اېزلوگە محكوم بولدىلر.

اسلام شرىعتى، ملتارڭ ھەر تورلى قوملارڭ اجتماعى حياتلىرى ايچون
 بىك مساعىدەلى بىر «دىن» ايدى لىكن عالملرى تربىە ھەم دە اجتماعى حيات
 علملىرىنى ملتدن ياشردىلر، «كتاب انزلناھ اليك لتخرج الناس من الظلمات الى
 النور» (ابراھىم ۱) آيتى بىرلە اعلام ايتولگان عمومى مقصودنى خلق غە ابضاح

ایتمادیلر، بدوی هر بلر نك نادانلق وحشيك فارانغولاندن چيقوده دين وعلم مدنيت ومعرفت نوري برله نورلانولرى واسلام شرافتينى مشرق برله مغرب آراسينه فاش ايتولرى وبتون بر يوزنده نفوذ يورتولرينى سبب ونتيجه لرى برله برلكده آيروب سويله ماديلر، بر تورلى عللردن بر تورلى نتيجه لرى چيقووى لازم كبله چيگينى بلدر ماديلر. يوقسه آيتده ذكر ايتولگان «كتاب» دن مراد «قرآن» بولوب اول ايسه بو كونده هر بر مسلمان فولنده بار، فقط استعمال كيفيتى گنه باشقه. صاحبلر، سلفلر «قرآن» نى علم وعمل همده عقلنى نورلاندر و ايچون اوقبلر ايدى اما بو كونده كوبى آز مى صدفه آلور ايچون اوقولا و اولسلر اوستنده ختم قيلنه، آنك نيندى نرسه سويله گانلىكى كوب ملاحظه ايتولى حنى آنك برله استدلال واستنباط قيلو، حرام اشلردن صانالادر.

محدثلر اوزلرى ايشنكان حديثلرينى بتون اسنادلرى برله حفظ ايتهلر، راييلر نك كنيه واسملىرى، نسبت وشهرتلرينى بللر، حديثلر نك سويله نو سببلرينى وشوگا تعلقى ما جرالى خاطرلر نده طوتالر ايدى. بو كونده ايسه حديث كتابلرى عمل ايچون توگل بلكه نبرك ايچون گنه اوقولا، شهرگه دشمن كيلسه يا كه وباهم طاعون كهك برر تورلى افات اينسه شونى مدافعه قيلو قصدى برله گنه ختم ايتوله، گوبا حديثلر، شوندى وقتلرده استغاثه قيلنور ايچون سويله-نگان روشننده يورتوله. اسملى ذكر ايتولگان راييلر نك كنيه لرى وكنيه لرى ذكر ايتولگان راييلر نك اسملى صورالسه اوزلرينه «عالم» اسمى بيروب يورويچيلر آراسنده موگا درست جواب بيررلك كشى، يوزده برده بولمى.

«اسلام شريعتى نيندى نرسه دن عبارت ؟» ديب صور اوچيلرغه ايسكيدن بيرلى «قرآن وحديث برله بيورلغان نرسه لردن عبارت» ديب جواب بيرلوب كيلدر. ليكن اول قرآن تيكشورلورگه ياراماچاچ و آنك مندرجه سندن استفاده قيلورغه ممكن بولماچاچ نكى جوابده نيندى معنا قالادر ؟.

«ولقد ضربنا للناس في هذا القرآن من كل مثل لعلمهم يندكرون» (روم ۵۸) ديگان آيت كريمه گه موافق قرآن كريم ضرب مثللر قيله، اولكى قوملر نك ما جرالىرىنى سويله ب اعتبار همده كائنات سفتلرينى رعايت ايتارگه، علم اصولى برله تربيه بيررگه اوزدى، خطابلرينى عقل اهللرينه يونه لدره، طبيعيات احوالينه دقت قيلورغه، وجود هم حيات قاعده لرينه كوز صالورغه بيوره. بو اشلر كوزلرى وكوكمللى صوفور بولماغان آدملرگه معلوم. ليكن شوشى ماده لرحقننده عالملر

حاسدنك اوزندن نوگل بلسكه آنك شرندين صافلانو برله استعاذه فيلورغه اوگره تهر. «ومن شر حاسد اذا حسد».

بوطوغروده زار وموگلر كوب بولسهده اوفوچيلارنى بىكدر فيلودن قورقوب شوندى آرنقى يازا آلميم. «ولسان حالى بالشكايه انطق».

اما والله ان الظلم لؤم — وما زال المسيء هو الظلوم

الى ديان يوم الدين نمضى — و عند الله تجتمع الخصوم.

جاسوسلر حقنده رسول الله نك شوشندى شهادتى بولوب طورغاندى صوك زار موگلرنى يازارغه حاجت يوق بلسكه شول اش برله اوزك مبتلا بولماونى الله تعالى نك رحمتندن صانارغه و شونك ايچون قولدى كىلىگان قدر شكر فيلورغه قىوشلى.

فسق وفجور، كفر وزنده برله تهمت قىلو، كوگلارگه مسلط بولو، كوبى آرمى شهرتى وجاهتى بولغان آدمىلر حقنده سعائت اينوب عوام كوزندن توشررگه طريشوبيك ايسكى وقتلردن بىرلى صوزولوب كبله طورغان اجتماعى خسته لىكدر. محدثلر نك اماملرندن وحديده «صحيح» تاليف ايتوچيلردن بولغان ابوحاتم محمد ابن حبان البستى (۱) حقنده زنديقلق برله حكم ايتدىلر و شول عصرده بولغان خليفه دن قتل برله فرمان چىقارتدىلر (۲).

اسلام ديننى اوهام وخرافاتدىن صافلارغه طريشوبى وعموما اسلام دينينه الوغ خدمت ايتوبى ابوحامد غزالى گه بىك مستهجن نرسه لىر اسناد قىلدىلر. سوزگه اوستا خطىبلارغه، فصاحت وبلاغته يدطولى صاحبى بولغان اديبلرگه قرآن كريم گه معارضه قىلوى اسناد ايتىلر وشوشندى سعائىلر برله آنلرنى عوام اعتبارندن توشرلر ايدى. «الفقران» اسملى اثرنده قرآن كريم گه معارضه قىلوى بوش خيال و احمقلىق صاناغان ابوالعلاء المعرى نك اوزبندهده قرآن گه معارضه قىلوى تهمت ايتدىلر وشوشى يواده ترتيب ايتولىگان «الفصول والغايات» اسمنده بر كتابنى ابوالعلاء اثرى، ديب سويله ب يوردىلر (۳).

(۱) مونك كنيهسى «ابو حاتم» بولوب تميم قبيله سندن ايدى. ۳۵۳ نچى يل شوالنده، وفات بولدى. «قاموس الاعلام» ده بو ذات بر مرتبه «ابن حبان» وايكنچى مرتبهده «ابو حاتم» ماده- سنده ذكر ايتولمىشدر. اولگى سنده كنيهسى وآنا باباجى ياگلىش ترتيب ايتولىگان.

(۲) تذكرة الحفاظ. ج ۳ ص ۳۵.

(۳) الفقران. ص ۱۵۸.

(٣٩٥) مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَلْتَمِسُ فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللَّهُ لَهُ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ وَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَتَّصِعُ أَجْنَحَتَهَا رِضًا لِطَالِبِ الْعِلْمِ وَإِنَّ طَالِبَ الْعِلْمِ يَسْتَغْفِرُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ حَتَّى الْخِيتَانِ فِي الْمَاءِ وَإِنَّ فَضْلَ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِ الْقَمَرِ عَلَى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ إِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ إِنْ الْأَنْبِيَاءُ لَمْ يُوَرِّثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا إِنَّمَا وَرَّثُوا الْعِلْمَ فَمَنْ أَخَذَهُ أَخَذَ بِحِطِّ وَافِرٍ (١).

ترجمه سی: «بر کسی علم ایسته و قصدی برله یولغه کرسه الله تعالی آغا جنت یولینی بیگل قیلور. علم ایسته وچی کشی رضا بولسون ایچون فرشته لر فائز تلیرینی قویوب طور لر (حرمت کورسه تور لر). علم ایسته وچی کشی ایچون کوکده و برده بولغان لر حتی صوده غی بالقلرده استغفار قیلور لر. عبادت قیلوچلرغه کوره علم اییه لرینک آر تفلقلری باشقه بولذر لردن آی نك آر تفلقی بکدر. عالمر، پیغمبر لر نك وار ثلر یدر. پیغمبر لر، میراث ایتوب آلتون و کموش توکل بلکه علم فالدر دیلر. علم آلا آغان کشی کامل و تمام بولغان الوش آلوچیدر».

علم ایسته ونك فضیلتی و علم بولینه کرو نیوشلی بولو حقنده موندن باشقه حدیثلرده کوب. بو حدیثلرنك کوبسینی صحیح و سنن مؤلفلری روایت ایتهلر. لیکن علم تحصیل ایتو طوغروسنده اسلام دینی طرفندن سز لغان بیلگولی بر ترتیب بار. مسلمانلر شول ترتیب برله یوررگه عام اوگره نو طوغروسنده مذکور ترتیبینی دستور العمل قیلورغه نیوشیلر.

اِنَّكَ اِلِك اعتقاد و عملی علملرنی، آندن صوكدده اسلام دیننی محافظه قیلورغه سبب بولغان فنلرنی، فرصتلی بولغان کشیلر ایچون مونلردن صوكد معیشت قیلوغه یاردم بیره چك و عائل هم ذوی القربی نی نفقه لندره چك قدر کسب و هنر علملرینی بلو لازم.

اوشبوگما کوره مسلمانلر نك اوفو یاشلرینه ییتکان ابر و قز بالالاری عموما تحصیل اوستنده بولورغه، اوفومی طورغان برگنه بالاده قالمازغه نیوشلی. هر بر مهله ده ایرلر و قزلر ایچون ابتدائی مکتبلر، یاخشس اوقونوچی او معیشتلری تأمین ایتولگان معلملر و معلملر، حفظ صحت اصولینه موافق

صالحان مکتبلر و آنلر ایچون منتظم ادارهلر، درس کتابلری و مکتبلر ایچون کیره کلی نرسهلر نڭ همه سی کامل بولو لازم. مونلر اوستینه ده هیچ بولماغانده بیش اون مهله ایچون هر مکتبلری حاضرله نوب ایر و قز بالالر اوزلرینه مناسب هنر و صناعتلر اوگره نوب طورولری ضرور. شوشی اشلرنی فایغرتو مسلمانلر اوستلرینه، کشیمینه کوره فرض عین و کشیمینه کوره فرض کفایه ایکانلر گنده شبهه ایتمازگه نیوشلی.

سلفی عالملری «علم تحصیل ایتو فرض» دیکان سوزنی بیک کیڭ معناده آکلیلر و اسلام دینینی صافلارغه، مسلمانلر نڭ عزت برله یا شاولرینه و باشقه لر نڭ آياق آستلرنده فالوب ایزلرینه سبب بولا طورغان علملر نڭ هر برینی مذکور سوز آستینه کرتلر ایدی. شول سببدن دینی و دنیاوی علملرنی تدوین ایتدیلر، بیک مکمل صورنده مکتب و مدرسه لر حتی دارالفنون اسمنه لائق روشده اوفو یورتلری وجودگه کینوردیلر، چیت نللردن بیک کوب فنلر ترجمه قیلدیلر.

بز نڭ بو کونگی وظیفه من ایسه برکه جیلشوب اصول جدیدنه و قدیمه نزاع لری برله اییمه ک سلیکتوب وقت تلفی ایتو، ایچک اوفو روشلرینی تصویر و تمثیل قیلوب مسخره ل شوب اوطورو توگل بلسکه یوفاریدن بیرلی سویله ب کیلنگان نرسهلرنی میدانغه چیقارو وشول یولده طریشودر.

«عمومی اوفو» مسئله سی چیقدی ایسه، بز: «عمومی اوفونڭ، بز مسلمانلرغه فرض بولغانینه ایندی مڭ اوچموز یلدن آرتدی، اول بزگه یات نرسه توگل، بز آنڭ برله مکلفن» دیب ماقناتامز اما شول فرض، باری کاغدلرده یازلوب نللرمزده سویله نوب گنه بوری. شونی اوزمز بالفعل اجرا ایتو توگل حتی یولینه کرگانمزده یوق.

باشقه قوملر و باشقه ملتلر، دینلری طرفندن کوچلر نمی طوروب مجرد عقللرینڭ ارشاد قیلولری سایه سنده عمومی اوفو عادتینی احداث ایتدیلر و بو اشنی بیک یاخشی ترتیب که قویوب قز و ایر بالالرینی (بر قالدیری) علم بولینه کرتوب بیاردیلر. اما بز، فی اشلر دك؟ بز، همیشه شول الفبا و ابجد بختلری برله فارا ناقلا همده آقبور بختلرندن اوننه آلمادق و: «طلب العلم فريضة علی کل مسلم» فی اوقوب یورسه کده کوگلمز نڭ قارالووی، فکرمز نڭ طوتقغان بولووی، همیتمز نڭ اولووی، هر تورلی ذلت و سفالت گه الفت قیلوومز و هر تورلی

دنائت ورذالتنى اوزەنن ايچون طبيعت ايتوب آلوومز سببلى بز، علم اوقو و دىنى تربيە آلو حقنە بولغان اسلام امرلرينى التفاتسىز فالدرىق. شونىڭ ايچون بزە دىنى حس، دىنى تربيە از بلىكە بتونلاى يوق.

بيك كوب آدملىر، بالالرينى بىر مەكتەپكە ياكە بىر مەلىمكە تابشرو بىرلە بالا اوقوتو حقنە اوسىتىلارنە بولغان بورچنىڭ تمام بولغانلىغىنى اعتقاد ايتەلەر. بو اعتقاد ياكىلىش. مەكتەپكە ومەلىمكە تابشرو بىرلە كەنە بالا اوقوتو حقنەغى بورچنىڭ اوندن بىرى كەنە تابغان بولادر. مونىڭ طوقىز الوشى ايسە اول بالا مەكتەپكە يورىمى، سەبەلرينى فالدرىمىمى، درسلىرىنى بىلوب و آڭلاب بارامى، تربيەسى و خلقى اورنەنەمى، بوزوق ايتەشلەرگە قوشلىمىمى و شونىڭ كېك حاللىرىنى تېكىشىرودە در.

(٣١١) مَنْ سَنَّ فِي الْإِسْلَامِ سُنَّةً حَسَنَةً فَعَمِلَ بِهَا بَعْدَهُ كُتِبَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِ مَنْ عَمِلَ بِهَا وَلَا يَنْقُصُ مِنْ أَجُورِهِمْ شَيْءٌ وَمَنْ سَنَّ فِي الْإِسْلَامِ سُنَّةً سَيِّئَةً فَعَمِلَ بِهَا بَعْدَهُ كُتِبَ عَلَيْهِ مِثْلُ وَزْرِ مَنْ عَمِلَ بِهَا وَلَا يَنْقُصُ مِنْ أَوْزَارِهِمْ شَيْءٌ (١).

ترجمەسى: «بىر كىشى، اسلام دىنىنە مناسەتلى بىر ياخشى يول ياصاب فالدرسە، آندىن صونىڭ شونىڭ بىرلە عمل ايتولسە، شول عمل ايتوچىلەرگە بولغان اجر مقدارندە اجر، باشلاپ يول ياصاوىغەدە بولور اما آنلارنىڭ اجرلىرى كېموماز. بىر كىشى، اسلام دىنىنە مناسەتلى بىر بوزوق يول ياصاب فالدرسە، صونىڭ شونىڭ بىرلە عمل قىلىنسە، شول عمل ايتوچىلەرگە بولغان گناہ مقدارندە يول ياصاوىغەدە گناہ بولور اما آنلارنىڭ گناھلىرى كېموماز».

خلاصە: اسلام دىنى ايچون فائىدەلى يول توزوچىگە، شونىڭ بىرلە عمل فيلو-چىلارنىڭ ئوابلىرى قدر ئواب بولور. ضررلى يول توزوب فالدرىچىغە شونىڭ بىرلە يورۇچىلەرگە بولغان گناہ مقدارندە گناہ بولور. عمل فيلوچىلارنىڭ ئوابلىرىدە گناھلىرىدە كېموماز. «صونىڭدىن عمل قىلىنسە» دېگان سوزدن مقصود مونىڭ طرفىدىن اشلەنگاندىن صونىڭ دېگان سوزدر. آنىڭ بىرلە عمل فيلىنو كېرەك مونىڭ ترك و قىتىندە و كېرەك اولىگاندىن صونىڭ بولسون بارى بىر.

(۴۹۴) مِّنْ شَرِّ النَّاسِ عِنْدَ اللَّهِ مَنَزِلَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَبْدٌ أَذْهَبَ آخِرَتَهُ
بِدُنْيَا غَيْرِهِ (۱).

ترجمه سی: «قیامت کوننده الله تعالی فاشنده اورنی اڭ توبان کشی شولدرکه
باشقه بر کشینگ دنیا سی ایچون اوزینگ آخرتینی صائوب یبارر».

چیت بر کشینگ دنیا سیننی توزه تور وتلگان اشینی بیرنه کیتورر ایچون
اوزینگ آخرتینی بیروچی وایمانبنه ضرر کیتروچینگ اوزنی الله فاشنده یامان
بولاجفی البته معلوم.

ایسر نکچ، ایچو افیون بوتو. وعهوما هر نورلی بوزوفلقلر برله مبتلا
بولوچیلرنگ کوپلری باشده، ایبده شلر خاطری ویولد اشلرغه موافقت قیلو. ایچون
کرشوبده سوگندین شونلرغه اسیر حکمنده فالغان کشیلر در.

ایبده شلرگه موافقت گورساتو وبر کشینگ خاطرینی تابوور ضالغینی حاصل
ایتو ایچون گناه قیلوچیلر، یالغان شهادت یا که سندسز فتوالر بیروچیلرنگ
هر بری اوشبو حدیث گه مصداق بولسه لر کیرهک.

ظالم و خائنلرگه طرفداراق ایتو، حیاسز و عفتسز آدملرنگ جسارت آلو-
لرینه سبب بولو، فسقلری سبیللی فاسقلرنی مدح ایتو کبک اشلرنگ هر بری
باشقه لرنگ دنیا لرینی توزه تو ایچون اوز آخرتینی ویران قیلودر. بو زمانده
سوداگرلر و بایلر آراسنده «اش توزه تو» اسمی برله خیانت اشلو و کشی
حقینر باصوب فالولر بار. بو اش کیرهک مسلمن وخرستیان غه و کیرهک مجوسی
ودینسرلرگه فارشی اشله نسون حر امدر. صومینه بر آزرسه بر ابرینه کیلشولر،
اخلاص کوکل برله حلال ایتمگاندن دنیاوی کیلشو بولوب موندی کیلشولرنگ
آخرت مسئولیتینه فائده سی بولماز. شوشی اش گه یاردم ایتوچیلرنگ هر بری
«کشی دنیا سی ایچون اوز دینینی بوزوچی» بولادرلر.

باشقه لرنگ دنیالری ایچون دینلرینی صائوچی آدملرنگ دینلری اوز
طرفلرندن ضائع ایتولسه، دنیالری شول اوزلری خدمت ایتکان آدملری
طرفندن تلی ایتله چکدر. بو ایسه تجربه برله ثابت بولوب حتی بر عرب شاعری
اوشبو معناده: «بعث دینی لهم بدنیای حتی- حر مونی دنیا هم بعد دینی» شعرینی
سویله مشدر.

ترجمہ سی: «بوزوق سوزار وبوزوق عملردن منعل نوب نیک طور وچی نشی ظفر تابار».

مراد، خیر نرسہ ایکانلگی آچیق معلوم بولماغان نرسہلر حقندہ سویلہ می طور و بولسہ کیرہک. خیر اش ایکانلگی معلوم بولغاندہ صمت فیلو نوگل بلکہ سویلہ شولک نجات غہ سبب بولور.

خقلر ایچون سوزنک اثری الوغ. تکللا وچیلر غہ تاثیر بیرہ طورغان کمالانلری بولغان خطیبلر یوزمکلر برلہ خلقنی صوغشدرالار والوغ صوغشمنی طوقنار غہ قوللرندن کیلہدر. خطیبیلر ومؤلفلر طرفارندن تارالغان سوزلر وائرلر سببندن ملتلر کوتارلر و توبان توشہلر. عالملرنک سوزلرینی عوام خقلر «شربعت» دیب بلماگانلر کنرندن عالملر کیوملرندہ، فاضللر قالولر نیک یوروچیلرنک، نادان خطیبیلر نک ضررلری ملت و دین ایچون حسابسزدر. مونلر سببندن ملت نک فکرلری زہرلنہ، مملکتلر و دولتلر ضائع بولادر. مونلر دنیا غہ موضوع حدیثلر تارنار «وتفسیر» اسمی برلہ یہود حکایتلری سوییلر، اسلام ملتینک اشسزلہ نولرینہ، و ہم و خرافات غہ بیرلرینہ باعث بولالر.

بر ملانک منبردہ او طور و بیرنک اوگز، بالی اوستندہ ایکانلگینی سویلہ گانن طکللاب طورغاندن صوگ مسلمان بر استودینت نک «اسلام دینی شوشی بولسہ مین موندن چیقدم» دیب طور و ب کیتو خبرینی ایشتمکانم بار. موندہ عیب اسلام دیندہ نوگل استودینتدہ دیب دہ ایتوب بولمی بلکہ یالغان برلہ درستنی آبرا بلمی و اورنینی دہ تیکشرمی سوز سویلہ وچی ملادہدر. بوملا اگردہ سویلہ می نیک طوزغان بولسہ ایدی اوزی دہ نجات تابار، کشیلردہ سلامت قالورلر ایدی. مسجددہ گی خقلر غہ یلرلرنک کولر نک روشلرینی سویلہر گہ ہیئت و جغرافیایک دائر معلومات بیرر گہ نیندی ضرورت بار؟ ... «الکل مقال مقام و لکل میدان رجال». مسجدلردہ گی خطیبلق اورنی بیک الوغ و مبارکدر. منبر گہ منگاندہ رسول الله اورنینه باصقانلقنی خاطر دہ طوتار غہ و سوزنی دہ اولجاب، ہندیان و سفسطہلر دن صافلاب سویلہر گہ تیوشلی. اعتبار سز سویلہ وچیلر مسلمانلر نک دینسزلہ نولرینہ سبب بولسہلر اعتبار

برله سويله وچيلرنڭ سوزلرى بعض وقت ديفله نوگه ده سبب بولادر. بر مجلسه
الوغ ونفوذلى همده اوزينه فارسو سويله و بىك چيتون بولغان ميرز الردن برى
اوجماخ وتموغ حقده بولغان خبرلرنى استخفافا طريقى برله: «مين فلان كشيلىر
برله اوجماخ غه كروگه كوره آقتريسه لر برله تموغ غه كرونى آرتق كورهم، تموغ غه
كر رمن ده اوصال مسلمانلرنى عذاب فيلوب يور رمن...» ديب سويله ب كوله ايدى.
درويشلردن برى :

زعم المنجم والطبيب كلاهما
ان صح قولكما فليست بخاسر
لن يحشر الاموات قلت اليكما
وان صح قولى فالخاسر عليكما

بيتلر ينى اوقوب مضمونينى سويله دى و: « سز استخفافا قيله طورغان خبرلر
يالغان بولسه هچ كم گه ضرر يوق اما درست بولوب قويسه وشول حاللر اوز
باشيكا كيلسه، ميرز القى وتوره لىكنڭ بر تينلك ده معناسى كورلماسه، بو كون
تيره بونگده يور وچى آدملىك هچ برى بولماسه، شول وقتده نى اشلر سن؟»
ديدى. ميرزا، قرن ياتقان اورنندن توسى بوزولغان حالده طور دى ده جدى
روش برله: «صام ديلو، اش خراب بيت!..» ديدى وشوندىن صوڭ شول
روشنه سويله نولرى ايشتولمادى.

سوزنڭ بىك اثر ليلرى و بىك ملايملىرى بولا، قولافلردن اوتوب كوكللرنڭ
لك تيرمن نقطه لرينه باروب اوطورادر. رسول الله نڭ حديثلرى اوشبو جمله دندر.
شام ومصرده خريستيان عربلر بىك كوب وقتده «جوامع الكلم» دن بولغان وامثال
اورننده يورى طورغان حديثلرنى سرلوحه (سوز باشى)، ايتوب مقاللرنڭ
باشلرينه بازالر ودعوالر ينى اثبات ايتمه چك دليللر اورننده يوروتلر ركوكللر گه
تاثير ايتارلك يرلرده استعمال قيله لر. طبيعى، حديث و رسول الله سوزى ايكانلگيىنى
بلدر ميلر وگويارلر نڭ آنا بابالارندن قالغان ايسكى سوزلرى روشنده
كورساتلر. موندى حاللرنى خريستيان عربلر نڭ مطبوعانده بىك كوب مرتبه
تجربه قىلدق وهميشه ده تجربه فيلوب طورامن.

(٣١٤) مَنْ صَنَعَ إِلَيْهِ مَعْرُوفٌ فَقَالَ لِفَاعِلِهِ جَزَاكَ اللَّهُ خَيْرًا فَقَدْ أَبَاغَ
فِي الشُّكْرِ (١)

ترجمه سى: «بر كشى، برر آدمدن اينگولك كورگاندىن صوڭ «جزاك

الله خير ا» (الله تعالى سيكا خبرلى جزا بيرسون) ديسه، اوستينه توشكان بورچىنى بر قدر اونه گان بولور.

ايزگو اشنى قىلغان كشيگه ايزگو اش قىلو برله مكافات ايتو مسلمانلار. ايندى بر كشينك ايزگى اش برله مكافات قىلورغه كوچى ينماسه اول وقت «جزاك الله خير ا» ديب دعا ايتوده مكافات چهل سندن حساب ايتولندهر.

(۳۱۵) مَنْ ضَمَّ يَتِيمًا لَهُ أَوْ لِغَيْرِهِ حَتَّى يَغْنِيَهُ اللَّهُ عَنْهُ وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ.

ترجمه سى: «بر كشى، تربيه سى، اوزينه لازم بولغان ياكه چيت بر يتيمنى بالغ بولغانغه قدر تربيه ايتسه آڭا جنت واجب بولور».

«انا و كافل اليتيم كهاتين فى الجنة و قرن بين اصبعيه الوسطى و التى تلى الابهام» ديب روايت ايتوله طورغان حديثك مضمونى ده اوشبودر (۱).

يتيم تربيه ايتوچى كشيلىرگه الوغ ثوابلر وعده ايتلو حقنده موندن باشقه حديثلرده كوب. يتيملرگه قهر قىلودن قرآن كريم منع ايتنه و آنلارنك ماللرىنى آشاوچىلرغه نهيدىلر قىلدرد. كوبرهك يتيملر اوزارينه مرحمت ايتوچىلردن، روحلرىنى و جسملرىنى تربيه قىلوچىلردن محروم بولالار. بعض بر يتيملرنك آنالرى بولسده بزنك مسلمان دنيا سندهغى خاتونلر، اوزلرى كشى تربيه سېنه و باشقه لر نك حمايتلر ينه صغورغه مجبور بولغانلقلردن ياكه باشقه بر ايرگه نكاحلانغانلقلردن يتيم بالالر بتونلدى مهمل قالالار، نى دينى و نى دنياوى تربيه آلودن محروم طوروب صوگنندن حيوان روشنده بوررگه محكوم بولالار.

اگرده يتيملرنك حاللرىنى اعتبارغه آلو و آنلر حقنده مسلمانچىلىق كورساتوب الله تعالى نك نصيحتلرىنى بيرينه كيتروگه رغبت ايتولسه رسمى صورتده يتيم خانهلر آچارغه و بو يتيم خانهلر مسلمانلر كوب بولغان شهلرده، وولصار حنى زور آللاردهده بولورغه همده دينى علملر برله برلىكده دنيا كوتو روشلرى، هنر و صناعتلر اوگره تورگه تيوشلى. رسمى جمعيتلر و نظاملى كانتروللر آستنده بولغان بو يتيم خانهلر هر نورلى سؤ نصرفلردن امين بولورلر، آقچە سى همده عقلى و بدنى برله خدمت ايتوچىلرنك هر بيرينه ثواب يولى آچلور.

بر برينى صيلاشوب و سوز كوراشدروب، خلقلرنك عيبلرىنى تيككشروب

اوپورودن عبارت بولغان مجلسلرگه كوره شوشندى يتيم خانە، تربيه خانەلر برله شغللەنر هم لىلى همده بىك ياخشى نتيجهلى اش بولور ايدى، شوندى منفعتلى اشلر اشلهوگه وقت بىك يىتكان بلىكه صولكغە قالوبده بارادر.

شوندى جەمئيت اعضالرى و يتيم خانەلر خادملرى البته رسول الله حضرتلرينك اوشبو حديثده ذكر قىلغان ثوابلرينه مستحق بولورلر و انسانلىق وظيفەسىنى ده اونەگان حالده آخرت ميدانىنه آچىق يوزلر برله بارلر.

(۴۱۶) مَنْ عَلَّ جَارِيَتَيْنِ حَتَّى تَبْلُغَا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ اَنَا وَهُوَ (وضم اصابعه) (۱).

ترجمەسى: «بركشى ايكى كچكە قىزنى بالغ بولغانلرينه چافلى تربيه ايتسه، شول كشى قيامت كۈننە مېنم برله شوشى حالده كىلور (ديب بارماقلىرىنى قوشوب كورساتىدى) -».

ايكى بارماقنى برگه قوشوب اوزينه بىك يافىن بولونى كورساتووى، شول كشىنك عملى اوز فاشنده سويكلو ايكالانگىنى بىلدرر ايچوندر.

چيت ويتيم قىزلرنى تربيه ايتوب اوسدروچىلر وصوگندىن ده باشلى كوزلى ايتوچىلر اوشبو حديثكە باشلاپ كرهچكلردر. اوز قىزلرينى ياخشى تربيه لهب اوسدروچىلرگه ده اوشبو سوينچ بولسه كىرەك. بو خصوصە باشقە حديثلر ده بار (۲).

زمان اوزگارو برله معيشت روشلىرى ده اوز ئاروب طورغانلىقى معلوم. بالالارنى خصوصاً قىزلرنى تربيه قىلو برله معيشت نظامى آراسنده مناسبت بولو لازم. شونك ايچون قىزلرنى اوز معيشتلر بىنئامين ايتارلك روشده تربيه قىلو تېوشلى.

اگرده ايرگە بارغاندىن صولك ايرينك كسبى وبايلىقى يىتارلك بولسه بو هنر نيك طورسەده طورر، آنك ضررى بولماز، اشارغە صوراماز. اما ايرينك

(۱) صحيح مسلم. ج ۲ ص ۲۹۳.

(۲) عن ابى هريرة عن النسي صلى الله عليه وسلم قال: من كان له ثلاث بنات فصره لى لأوائهن وضرائهن وسرائهن ادخله الله الجنة بفضل رحمته اياهن. فقال رجل: «اوتنتان يا رسول الله!» قال: «اوتنتان» فقال رجل: «او واحدة يا رسول الله!» قال: «او واحدة» احمد ابن حنبل مسندى. ج ۲ ص ۳۳۵. «لأوائهن»، «صرائهن» وزند، بولوب قاتىلق، مشقت وزحمت معناسنده.

كسبى و بابايلى بينارلك بولماسه شوشى هنرى اش گه يارار. حاضر نده دنيا شوندى بر حالده در كه قز بالالارنك، اوزلرينى و اوزلرى برله برلىكده بر ايكي جاننى ده دنيا ده. آسراب طورلق هنرلى بولو لازم. اير بالالر حقه سوزده يوق. بز مسلمانلرغه، طاوس فوشى كبك باشلى قزلى، آللى گوللى بولوب زيتلر نوب يوروجى مار جالرغه قارارغه و آنلر آرتندن يوررگه يارامى. آنلارنك معيشتلى نامين ايتولسگان، آنلر بايلى غه كوملگانلر، آنلارنك احتمال «موده» دن باشقه زور فايغولرى ده يوقدر. اما بز، اوز رزقمنى اوز مازتابارغه مجبور مز. شونك ايچون بزنك حنى قزلى موده هنرلى بولورغه، خانون بولغانلر ندين صوڭ، غسته لنگان ايرلى برله ياش بالالرينى ده تربيه لى آلورلق روشده حاضرلك كوررگه تيوشليمز. بو، بزنك قولمزدن كيله طورغان بر اشد.

خانون قزلى ياخشى آسراو، تهنلرينى و جانلرينى گوزل تربيه ايتو حقه اسلام دينى بيك اعتنا قيلغانلى اوشبو حديث شريفدن همده يوفاريدنه ذكر ايتولسگان باشقه حديثلردن معلوم بولادر.

اسرائيل بالالرى آراسنده معروف بولغان دسنورگه كوره خانونلر خر توگل بلكه ايرلارنك ملكلى حكمنده ايدى. ايرلر ايچون نلرله نى قدر خانون آلو درست بولوب معلوم بر سان برله چيكلنميدر ايدى. سليمان پيغمبرنك خانونى يوزلرله صانالغانلى روايت ايتولدر. ايرى تصديق ايتمىگان وقتده خانوننك آندى (يمىنى) ده معتبر بولميدر ايدى.

هندولرده ده هيچ بر سان برله چيكلنمىگان حالده تعدد زوجات درست ايدى. خانون، اوز ايرينك ملكى حسابلانا، ايرى، نى قدر وفاسز بولسده خانون آنى بر معبود حكمنده تعظيم واحترام ايتنه، لازم بولسه آنك ايچون اوزينك جانينى فدا قيله، ايرى وفات بولغاندن صوڭ دنيانى اوزينه حرام بلوب اوز اوزينى اولدره در ايدى.

يونان و رومالرده نى قدر باي كشيلىر نك خانونلرى بولسelerde بولمelerde بيكلنوب طورالر، يب ارله ب و كيندر صوغوب، قماچ طوقوب وقت اونكارلر، بيك سيرهك و قتلرده غنه اورامغه چيقوب آنده ده خدمتچى قزلى برله گنه يوروب قايتالر، ايرلر و جمعيلىرگه اصلا فاشمىلر، تربيه سز و نادان بولوب ياشىلر، اورنلى بولسده بولماسده ايرلرگه اطاعت قيللر ايدى. روماده خانونلر نى مافتى طورغان سوز «هر وقت اويده قوماچ طوقوب او طور، طشغه چيقوب

يورمى» دن عبارت بولادر ايدى. يونانلور، اونبىش ياش گە يېتىكەندىن سوڭ قىزلىرىنى اوزلىرىنىڭ دوستلىرىنىە يا كە بىر قارىنداشلىرىنىە بېرىلەر، قىزلىرىنىڭ اوزلىرىدىن رضالىق سورايمىلار ويىك كوپ وقت قىزلار، اوزلىرىنىڭ كىيىلارنىڭ كىم ايكەنلىكىنى كورىشكەندىن سوڭ غەنە بلەر ايدى.

عربلەر، اوزلىرى ئلەگان قىز خاتون نىكاخلا نالار و ئلەسلەر قاچان آيروب يېارە آلار، نىكاخ قىلو اوچون تىرىيە و عدالت گە كوچ يېتو شرط ايتولمى ايدى. خاتونلار مال و مناع اورىنىدە حساب ايتولە و ايرى اولىگاندىن سوڭ ايرىنىڭ ياقىنلىرىنىە مىراث قالدوب اوزى ئلەسە ئلەماسەدە شوڭا خاتون بولوب طورغە مەككوم بولادر ايدى. مىراث ماللىرى قىز بالالار و خاتونلارغە بېرىلمى، بعض بىر قىيىلەر قىز بالالارنى تىرى حاللىرىنىچە قېرىلەرگە كومەلەر يا كە باشقە طرىقلەر بىرلە اولدرەلەر، بو اشلار عىب سانالمى ايدى.

اوشبو حاللار ياغىش بلىنىگان سوڭىندە خاتونلار حقىدە بولغان اسلام حكەملىرىنىڭ و رسول الله نىبىتىلارنىڭ درجەلىرى و خاتونلار حاللىرىنى اصلاح قىلودە بىك الوغ قاعدەلەر تۈزۈلگەنلىكى ياغىشى آڭلاشلسە كېرەك. خاتونلار حاللىرىنى اصلاح قىلو تارىخى، اسلام دىنى كېلىگان كۈندىن باشلانادر. مصلەلەرنىڭ اماملىرى پېغىبىر مەزىرەلىرى ايدى. مۇنى فرانسىز قومىنىە نىسبەت بىر و اصلاح قىلوچىلارنىڭ باشلىقلىرى ايتىر فرانسىز عالەملىرىنى كورساتو حقىزلىق و اسلام دىنى ضررىنىە نەصب قىلوچىلار.

(۳۱۷) مَنْ عَيَّرَ أَخَاهُ بِدِينٍ لَمْ يَمُتْ حَتَّى يَعْمَلَهُ (۱)

ترجمەسى: «بىر كىشى، بىر كىشىنى سىبىلى اوزىنىڭ دىن قارىنداشلىرىنى عارىلەندىرسە، شول كىشى بىرلە اوزى مېنىلا بولمى طوروب اولمەز». بو سوز تۈبە ايتولگان كىشى حقىدە دىيوچىلار بار. شولاي بولسەدە كىشىنىڭ عىبىنى سويلەو ويۇزىنىە اورودىن صافلانۇ تېوشلى. اكرەدە معروف بىرلە بىيور و ياقىن ايتو طرىقى بىرلە اوزىنىە ايتورگە مەجبۇر بولاسە بو وقتدە معروف بىرلە بىيور و طوغرىسەندەغى ادينى رعايت ايتو لازم. «بىرە كىشىنى ايت ايتو بىرلە عىبلىسە اوزى بىر وقتدە شول ايتنىڭ ايكىنچى ايمچا كەندىن ايمى قالماز» دىلەر.

مسلمانلارنىڭ ھاللىرىنى بوزۇق بىر مەقسەد بىلەن تېكىشۈرۈپچىلەر؛ غەيىبلىرىنى سۈيۈلۈپچىلەر، ئانلار اوستىندىن سەبابت اينۇچىلەر، ھەقسىز اورۇندە ئانلارغە نىيىدىگەنە روش بىلە بولسەدە اذا قىلوچىلەر، ھەقى تەئالىنىڭ: «والذين يؤذون المؤمنين والمؤمنات بغير ما اكتسبوا فقد احتملوا بهتاناً وإثماً مبيناً» (احزاب ۵۸) تەۋىدىدى آستىنە كرسەلەر كىرەك.

(۳۱۸) مَنْ فَرَّقَ فَلَيْسَ مِنَّا.

ترجمەسى: «بىر كىشى خەلقلەر (ياخود امت) آراسىنى آيرسە، دىشمەنلىق و تفرقە سالسە اول كىشى، بىزدىن تۈگۈل». رسوللەھى ھىزىرلىرى امتنىڭ بىر بىرىدىن آيرىلىش و كىسلۈشلىرىنى ھېچ ايسىنەمىدىر، فرقە و ھىزىلەرگە بولۇنۇلۇشنى قورقا و ساقلاشا، اللە تەئالىگە سەغۋادىر ايدى. ھەتتا بىر كۈن مۇسجىدكە كىرگەندە خەلقنىڭ تاراۋ اۋتۇرۇلۇرىنى كۈرۈپ بىرگە چىۋىلىشۇپ اۋتۇرۇلۇرى ھەتتە تەنبىھ باسماغان ايدى. ئىرآن كىرىم ھەم: «واعتصموا بحبل الله جميعاً ولا تفرقوا» دىيىپ اقترافدىن نەۋى اينەدر. اۋشۇ سەببىدىن اير بىرلە خاتۇن، آنا و آنا بىرلە بالا، مشروع سۈرۈندەگى دوستلار آراسىنى شرعى سەببلەردىن باشقە نرسەلەر اېچۇن آيرۇچىلەر، بوزۇچىلەر و عەمۇما مسلمانلار آراسىنە تفرقە سالۇچىلەر اۋشۇ ھەدىثكە مەسئۇل بولسەلەر كىرەك (۱).

(۳۱۹) مَنْ قَادَ أَعْمَى أَرْبَعِينَ خَطْوَةً وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ.

ترجمەسى: «بىر كىشى، بىر سۈقۇرنى گىناھ تۈگۈل بىرگە قىرق آدۇم قىزىرگەنە يىتەكلەپ بارسەدە جەننەت واجىب بولۇر». قىرق آدۇم قىزىر مەسافەگە سۈقۇرنى يىتەكلەپ بارۇ شۇشى قىزىر ئۇبۇلى بولسە اۋزلىرىنە مەخسۇس تەربىھ خانەلەر آچۇپ تەربىھ ايتۇچىلەر و مەبىشلىرىنى ئامىن قىلوچىلەر، ئانلارنى ھەرگە اۋگەرەتۇپ قورغان بولۇقلۇق قورنىلۇرۇچىلەر ھەتتا يازۇلۇر اۋگەرەتۇچىلەرگە نىيىدى ئۇابلار بولۇچى اۋز اۋزىدىن مەلۇمىر.

(۱) امام احمد و ترمىزى طرفىدىن رىۋايەت ايتۇلغان: «من فرق بين والد و ولدهما فرق الله بينه و بين احبته يوم القيامة» و ابن ماجه طرفىدىن رىۋايەت قىلىنە طۇرغان: «من فرق بين الوالد و ولده و بين الاخ و اخيه» ھەدىثلىرى قىللىرى ساتۇ ھەتتە سادىر بولغان ھەدىثلەردىر.

رسول الله امت گه شفقت و مرحمت در ساری بیره، جنسه شلر گه خدمت اینو چیلر گه برگه برگنه توگل بلکه برگه اون ثوابلر وعده قیله لیکن امت قوز غالمی، سلیمنی، رسول الله قوشقان اشلرنک آوروپا قوملری آراسنک میدان غه چیققانلغنی کورگانلری صوڭ آنلرغه قاراب تعجب ایتوب طورالر و گویا موندی اشلر اسلام دنیا سینک، غیالبنده کیلمگان دیب ظن ایتلر و شونلردن غنده کوچر گچ آلا بلمیلر. ایندی رسول الله حضرتلری بو کونگی امتندن رضامینر یوقسه معزون بولوب:

لقد سمعت لونا دیت حیا

ولکن لا حیات لمن تنادی

قبیلندن، سوزینک بو درجه ده اثرسز قانلووینی امتده حیات بتهکانک گه حمل قیلهمی؟...

رسول الله حضرتلرینک اجتماعی و عمرانی، مدنی و اخلاقی اشلر طوغروسنده بو قدر وعظملری، ترغیب و تهویلری بولغان حالده امت برگنه اشد کورسه نه آلمادی، بلکه بتون همتلری کینو یاصانوه طوی ایتو و اورام غه چیغوب تیلیر قبیلندن چابودر. اگرده نماز اوقوسلر، روزه طوتسلر بو اش خلق ایچون توگل بلکه اوزلرینک شخصلری ایچون و حب نفسدن کیلمگان نرسه لری بولغانلقدن موندی اجتماعی نرسه لر حسابندن یورتور گه یارامی. مونلر باشقه مسئله لر.

اوا شهرنده زور بر مجلسه بر میرزا آیاق اوزرینه باصقانی حالده خلق غه قاراب وقولی برلده شونده غی خلقلر غه اشارت قیلوب: «بو کونگی مسلمانلرنی محمد (علیه السلام) امتی دیب حکم قیلو بیک آور. محمد (علیه السلام) افرط درجه ده همتی و جسارتلی، اقدام صاحبی و تدبیرلی، توزوم و متانتلی ایدی. حالبوکه بو کونگی مسلمانلر ده شوشی صفتلر نک هیچ بری کورلمی. مونلر نک بتون هنرلری بریر گه جیلشوب ده «علما مجلسی»، «استاذ بیکه لر مجلسی»، «یاشلر مجلسی»، «احباب مجلسی»، «طوناشلر مجلسی» اسمی برله آشاو و برتینلک معناسی بولماغان نرسه لر سویله شوب اوطورودر. مونلر عمر و آش صو اسراف قیلونی بر نرسه گده صانامیلر «وقت آلتون» دیگان سوزنک معناسینی بتونلای آکلامیلر. مونه انکلیزلرنی محمد (علیه السلام) امتی دیسه کنه کیلشه. چونکه مونلر نک پوروشلری و بتون معاملهلری، دنیا ده عمر سورولری و کون

کورولرى تمام بىزنىڭ پېغمبەر مەسھۇپىدىن روشەن. بىك اشچانلار واش باشقاروچىلار عاد قوملرى وسلىمان پېغمبەر نىڭ جەنلرى مونلارغە قاراغاندە. بىر نەرسەدە توڭل، بىك پەنئە وافتصادلىلار، كۆپ اشلىلار بىك آتسوللىلار، اوز ملتلار يەنە دىندە شارىيەت بىك مەرحۇملى وافتلىلار، علم يولىنە جان فدا ايتارگە راضىلاروشونىڭ اوستىنەدە دىندارلار.» دىب اوزون بىر سوز سويلەگەن ايدى. يا كى بارغان و قەت بولغانلاردىن ھەم دقت ھەم تەجىب ايتوب نىڭلاغان ايدىم.

﴿۴۲﴾ مَنْ كَانَ لَهُ وَجْهٌ فِي الدُّنْيَا نَأَىٰ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِسَانٌ مِنْ نَارٍ (۱).

ترجمەسى: «بىر كىشى دىيادە ايكى يوزلى بولسە قىامت كۈنىدە، اوتتىن ايكى تلى بولوب عذاب قىلىنور».

«ايكى يوزلى» دىب بىر طرفغە باروبدە آنىڭ ياقلى بولوب و آنىڭ مرادىنە موافق ايتوب وايكنچى طرفغە بارغاندە آنىڭ ياقلى و آنىڭ مرادىنە موافق ايتوب سويلەوچىگە ايتولنەدر. بو، مسلمانچىلىق بىرلە ھىچ بىر مەناسىنى بولماغان بامان خەلقلىرىدىن.

بىر طرفغە بىر يوز و ايكىچى طرفغە ايكىچى تورلى يوز كورسەننىڭ نەگەنلىكىدىن موندى كىشىلەر «ايكى يوزلى» دىب يوروتولەلر. (۱۱۷ نچى ھىدىت).

﴿۴۳﴾ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُحْسِنُ إِلَىٰ جَارِهِ وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لَيْسَ كُنْتُ (۲).

ترجمەسى: «بىر كىشى، اللە تەئالىگە و آخرت كۈنىنە ايمان كىتورسە كورشمىسىنە ياخشىلىق ايتسون. بىر كىشى اللە تەئالىگە و آخرت كۈنىنە ايمان كىتورسە فوناغىنە ھەرمەت قىلسون. بىر كىشى اللە تەئالىگە و آخرت كۈنىنە ايمان كىتورسە سويلەگەن و قەتئە ياخشى سوز سويلەسون يوقسە تىك طورسون!...».

كورشىلارنى سوز يا كە فەل بىرلە رەتتە و آنلارنى جەلالا اسلام ھەكمىنە كۆرە گناھ اشىر. مسلمان توڭل كورشىنىڭ كورشىلىك ھەقى، مسلمان بولغان

(۱) سەئىبى داود، ج ۲ ص ۳۲۰.

(۲) سەئىبى ماچە ج ۲ ص ۲۰۴. احمد ابن حەنبەل مەسندى، ج ۲ ص ۴۶۳.

كورشينڭ ھەم كورشىلىك ھەم مەسلمانلىق ھەقى ، مەجرىم بولغان مەسلمان كورشىنىڭ كورشىلىك ھەمدە مەسلمانلىق بىرلە مەجرىملىك ھەقى بولۇر .

كورشى ھەقى ، رەنەتەۋر ۋە ھەلالاۋىدەن غەنە توڭل بىلىككە جەڭلەرنى اخىتەلەرنى تەھەل قىلۇدەن عەبارەتتۇر . «ما زال جبرائىل ەلەيە السەلام بۇسۇننى بالەجار ھەتى ظەننەت انە سەيۋرئە» (۱) دىب ھەدىث رۇايت ايتۇلەدۇر . «ھەزرىت جەبرائىل كورشى ھەقىدە شۇل درجەدە ۋەسەيت قىلىدىكى ھەتى كورشى ، كورشى مالىنە ۋارث بولۇچى ھەقىدە اللە ەالى دن امر كىلەچەككە ، دىب ظەن ايتەم» دىمەككە . (رسول اللە : «مەينىڭ باشقە ياقىنەلەرى بىرلە بىرلىككە كورشىلەرگەدە مەلۇم بىر الۋش تەبەيىن ايتلۇر آخەرسى» دىب گەھان قىلۇب طۇرغان بولادۇر) .

كەيرەك چاقىرلۇب ۋ كەيرەك چاقىرلەمى كەيلىگەن بولسۇن قۇناق غەھەرمەت ايتۇ ، اسلام دىنى فەلىشەندە گۇزل خەلق ۋ مەئاشەرتەن سانالادۇر . بۇ ھال غەربلەردە اسلام دىن مەقدەمە بىك مەرغۇب عادتەلەردەن ھەساب ايتۇلەدۇر ايدى . غەربلەرنىڭ قۇناق ھەرمەت ايتۇلەرى ، تۇرك قۇملەرنەن فرەنسۇز بىر ھالەدە ايدى . بىر غەرب شاعىرى بۇ طۇرغۇرۇدە :

فراشى فراش الضيف والبيت بيته — ولم ياهننى عنه غزال مفتح

احدثه « ان الحديث من القرى » — وتعلم تفضى انه سوف يجع

دىب ماقىنانادۇر . مەزمۇنى : «مەندۇر ۋەزىر مەلۇمنى قۇناقغە بىرەم ، اۋيۇمدە قۇناق غەدۇر . يانەمدە مەستۇر ۋ غەفە بىر كەيلىك بولغانى ھالەدە قۇناق بىرلە شۇغلەنۇرۇمە مانە بولۇا آمىدۇر (مەجبۇر سەينى قەد ايتە) . قۇناق بىلە سۇيەلەشمە ، چۈنكى سۇيەلەشۇ اۋزىدە قۇناق غە ھەرمەت ايتۇدۇندۇر . لەكىن آنىڭ يۇقلارغە مەھتاج ايكەنلەكەندە غەفلەت ايتەم ، يۇقۇسەينە مانە بولەيم» .

مۇندە ذكەر ايتۇلەگەن ھەدىث بىرلە استەلال قىلۇب مەعتەبەر ھالەلەردەن لىث بىن سەد ، قۇناق كەيلىگەندە آنى ضىيافت قىلۇۋاچەب دىب دەۋى ايتەدۇر (۲) . قۇناقنى مەيلاۋ . كەيرەك ۋاچەب ۋ كەيرەك مەدۇح ۋ فەزىلەتلى اش گەنە بولسۇن عادتەن آرتۇق تەكلىفەنماي ، مال ۋ عمر اسراف ايتەماۋ شەرتدۇر . كۈچەن تۇش تەكلىفلەر ، بايلىق ھەمدە ۋەقەلەرنى اسراف ايتۇگە سەبب بولغان قۇناق ايتۇلەردەگى گەناھلەر ، قۇناق ھەرمەت قىلۇ بىرلە بىرەنە بولۇچىق ئۇاھلەرغە بىرلە كەلە آلمان . بىر آش مەجلىسىنىڭ

ایکی بلیکه اوچ ساعت قدر عمر اوتتکارو و کیامگان کشیلرنی کوتوب اوتورو، سویلهنه طورغان سوزلرنیڭ سفسطه و لقلقه دن عبارت بولولری الڭ کؤڭلسن و معناسن نرسه لدر. عمومی دعوتلر، عمومی مجلسلرده ساعتلر و دقیقه لر اعتبارغه آلمه اغاندن صوڭ کیمسه لرگه ساعت صالوب یورو بیهوده در.

سوز سویلهو فائده لیمی یوقسه سکوت (سویلهمی تیک طورو) می فائده لی؟ خطیبلر برله سوز سویلهودن عاجزلر آراسنده بو طوغروده مناظره بارا. جاحظنڭ «البيان والتبيين» اسمی اثرینڭ تورلی اورنلرندن و باشقه کتابلردن جیوب بو مسئله نی بز بر مباحثه صورتینه قویامز. بلیکه بعض بر ادب اهللری استفاده فیلولرلر:

سکوت فائده لی دییوچیلرنڭ دلیللری اوشبو نرسه لر:

سکوت افضل. حدیث عالملری عبدالله بن عمرو بن العاص دن: «من صمت نجا» روشنده حدیث روایت ایته لر (۱). گویا لقمان، اوزینڭ اوغلینه: «ای اوغلم! تیک طورووم ایچون اوکنگانم یوق، اما سویله شووم ایچون بیک کوب مرتبه لر اوکندم» دین نصیحت ایته کان بولادر. مونی ایسه شاعر:

المقل زين والسکوت سلامة فاذا نطقت فلا تکن مکثارا

ما ان ندمت علی سکوتی مرة ولقد ندمت علی الکلام مرارا

روشنده نظم ایته در. سکوت خسته لک بولسه، سویلهو اولدر. البته اولم گه قاراغانده خسته لک یاغشیراق. اگرده «براقش» اورمی تیک یاتقان بولسه ایدی (۲) آنڭ اهللی تالانو اولدرلودن سلامت قالغان بولور ایدی. عربلر: «تیک طورو حکمت لیکن مونی فیلوچی آز» دیلر. تیک طورو ایچون صوغلقان اولدرلر لگان کشی یوق اما سویلهو ایچون صوغلوچی اولدرلوچی (واشتر افلر توله وچی) کوب بولادر. رسول الله حضرتلری: «رحم الله من سکت فسلم او قال خیرا فغنم» دین سکوتنی «سلامتک» و سوزنی «غنیمت» صانادی. غنیمت گه قاراغانده سکوتنڭ فیمتلی ایکانلیگی معلوم. عربلر: «سوزنڭ کموش بولسه تیک طورو وڭ آلتون» دیلر.

(۱) بو حدیث اوز اورننده اورتی.

(۲) «براقش» گویا بر قبیله ده برأت اسمی بولوب یاو اوتوب بارغاند، آتلرنڭ آبیاق تاوش لرینی ایشو سببلی اورگان و آنڭ تاوشندن استدلال قیلوب یاو، قبیله اوستینه کیلگانده تالاغان بولادر. شول وقت «علی اهلها تجنی براقش» دیگنلرده، صوڭندن اوز اشی برله اوزینه ضرر ایتموچیلر حنده ضرب مثل بولوب قالغان بولادر.

خطیب‌لر ایسه سویله شو فائده‌لی ایکنانلیگی حقنده اوشبور و شده دلیل کیتوره‌لر:
 سویله شو افضل. چونکه تیک طور و چینک فائده‌سی اوزینک باش اوچندن
 اوتمی، اما سوز برله بیک کوب فائده‌لر قیلورغه ممکن. سویله شمگان کشیلر
 ایسه ننگلاب طور و غه مجبور بولالار، حالبوکه قرآن کریم «سماعون للکذب»
 دیب یالغانی سویله وچی برله ننگلاوچینی بر درجه‌ده قویا، آنک سکوتینه قیمت
 بیرمیدر. تیک طور و نیچوک افضل بولسون، آکا طرفدارلق قیلوچیلر و دعوا
 لرینی اثبات ایتارگه طریشوچیلر اوزلری ده سوز سویله رگه محتاجلر. اما سوزنک
 افضل ایکنانلیگینی اثبات قیلور ایچون تیک طور و غه حاجت بوق. سوزلر روایت
 ایتوله، مجلسلر ده سویله نه اما تیک طور و ننگ روایت ایتولگان یو کونگه قدر
 کورلمی. الله تعالی، پیغمبرلری سکوت برله توکل بلکه سوز سویله و برله
 یباردی. تیک طور و سبیلی سوز نوزهللی بلکه بوزولا. تیک طور و سبیلی خاطر
 ضعیفله نه، حس ناچارلانا. شونک ایچون عربلر، نللی آچلو برله بالالرینه
 رجزلر بیکله تهلر و شونلری تکرارلانا، بیک قیچقروب سویله رگه عادتله ندرلر
 ایدی. نل، فی قدر کوب سلکنسه شول قدر یاخشیلانا، بلکه حاصل اینه، تیک
 طور و سبیلی یالقولانا، اشلکنسزله نه، فایسی غنه اعضا اشسز و حرکتسز طورسه،
 ضعیفله ندر، تلده شول جمله دن اگرده تیک طور و غان بولسه رسول الله، نابغه
 الجعدی گه «لا یفرض الله فاک» دیب دعا قیلغان بولور ایدی؟ (۱) نابغه یوز
 یل تیک طور و غان بولسه ده موندی برکانلی دعانی آلا آلمان بولور ایدی. رسول
 الله ننگ هیچ وقتده: «الله سینک بو سکوتنکنی اونوتماز» دیگانی ایشتماگان ایدی
 اما کعب بن مالک که: «مانسی الله لک مقالک ذلک» دیدی. حسان حقنده ده
 شوندی الوغ سوزلر سویله گان ایدی. زیاد بن ابیه خطبه سویله رگه کرشسه
 امام شعبی: «طوقی غنه کوزمه سه یارار ایدی» دیب طور و غانلقی روایت ایتوله
 (زیاد، بیک اندتلی و اثرلی سویله وچیلر دندن). عمرو بن عبید، هشام بن حسان،
 ابان بن ابی عیاش و شونلر درجه‌سند الوغ آدملر مجرد سوزینی ننگلار
 ایچون فضل بن عیسی الرقاشی مجلسینه بارالر ایدی. بو آدملر ننگ هیچ وقتده
 «سکوت» مجلسلرینه یورولری مروی توکل. سوز سویله ولری سبیلی بیک کوب
 ایرلر و خاتونلر «داهی» اسمینی آلدیلر اما سکوت سبیلی «داهی» اسمینی
 آلوچی بلنمادی. رسول الله ننگ وفات خبری ایشتلو برله مکده ده هیجان قوبوب

زور اختلال چىقۇر قورقنچى بولغان وقتىدە سەيلى بىن ەمىر. طرفىدىن سويلەنگەن قىسقەغىنە بىر خطبە سەيلى ھىچان باسلىدى، خەلقنىڭ اولانگى ھاللىرىنى قايىتەيلىرى. ا گىردە خطبە سويلەيسى اورىندە سەيلىدە باشقەلردە سىكوت ايتىكان بولسەلر ايدى مەكەدە بىك كوكلىسىز اشلىر بولورغە مەمكىن ايدى. ەكىملر: «قارنلىر فەكر ايتسونلر و ياشلىر يىكشسونلر» دىگانلر. مونلرنىڭ مقصودلرى ايسە ياشلىر سويلەشورگە مەكەدە خاسل قىلسونلر دىمەكدر. اگىردە سىكوت افضل بولسە ايدى «مروا الاحداث بالمرأ» دىيەسى اورىندە «مروا الاحداث بالسكوت» (۱) دىگان بولورلر ايدى. اللەتعالى گە شكر قىلو تىك طور و بىرلە توگىل بىلەكە سوز بىرلە تابولا، آدم بالاسى اوزىنىڭ يومەشلىرىنى صور و طوغروسىندە تىك طور و بىرلە توگىل بىلەكە سوز بىرلە فائىدەلەنە، انساقلرنىڭ باشقەلردىن مەزىتلىرى تىك طور و دە توگىل بىلەكە سوز سويلەدە، سويلەشمى طورغان انسان بىرلە ياصاب قويغان صن اراسىندە نىندى آيرما بار؟. تىك طور و اىچون اولدىرلىگان كىشى بولماسە بەض وقتلردە بىر ايكى جەلە سوز سەبىندىن بىك زور امتلرنىڭ نىجات تابولرى بولا، سىكوت فضىلىتى ەققىدە كىتورلىگان دىللىلر خاص بولغانى ھالەدە سوز مەزىتى ەققىدە بولغان دىللىلر ھام. صنملرنى ھلاك ايتو اىچون ابراھىم پىغەمبەر ھالى بىك قورقنچلى ايدى. «فاسالوھم ان كانوا يىنطقون» دىب بەنى سويلەپ قورتولدى. ايمان كىترو، نىسبىچ و تەھلىل ھەر بىرى سوز بىرلە بولادر. سوز، كوكلىنىڭ تەرجەمانى ايكانلىگى مەلوم. اشلىر شوشى روشە بولوب طورغاندە نىچوك ايتوب «سىكوت افضل» دىرگە كىرەك؟..

بو نزاعنى اوشبو روشەدە اوزەرگە مەمكىن: ھەر اوروندىغى و ھەر تورلى «سوز» نى ياكە «سىكوت» نى فائىلى دىب دەھوى قىلورغە مەمكىن توگىل. ا گىردە تەبوشلى اورىندە و مەنالى بولسە، تىكلا وچىلرغە تائىر بىرسە «سوز»، بوقسە «سىكوت» فائىلى. مەنلا: بىر كىشى ياكلىشو و بىلماوى سەيلى فلاكت گە بارسە، قوبوغە توشوب ياكە ياردىن يىلوب ھلاك بولاچق دىب بىلىسە شونى كوروب و بلوب طور وچىلرنىڭ «سىكوت افضل» دىب تىك طور ولىرى، اندەشمى قالولرى درىست توگىل. يول اوگرەتو، بىرەونىڭ بىر نەرسە سىنى اوتوب ياكە توشروب قالدرووينى كوروب

(۱) «مروا» سوزى امر سىغەسى بولوب «كلوا» و «خىلوا» ورنلردە رانك نەشەيدى بىرلە اوتو ياكلىش.

طورغان وقتىغى حکمده اوشبو روشچەدر. خطبەلەر و قرآن کریم اوفولغان، وعظملار نطقلار سويلەنگان وقتلرده، مسچىلار و عيدگاھلارده، جنازە اوزاتلغان اورنلرده، قىرلىكلارده، ضرورت بولمى طوروب سوز سويلەشو و تاوشلانو هم گوشلەب طورو ضررلى. شونىڭ ايچون سوز سويلەو و تىك طورو تېوشلى بولغان اورنلارنى بلورگە كىرەك.

سوز سويلەۋدە بولغان بتون خاصىت ومعنا، تائىر بىرە آلودەدر. سوزىنىڭ اثرى بولماز لغنى بلە طوروب سوز سويلەۋدە معنايوق. سوزنىڭ تائىرى بولماو بعض وقتىدە مخطابلارنىڭ اھلىتىسلىكلارندن و بعض وقتلرده سويلەۋچىلارنىڭ كىچىلىكلىرىدىن بولادر.

قرآن كرىمنىڭ عدنان فصیحلىرى و قحطان بلىغلىرىنى سكوتگە مېجبور ايتوۋى، فسقەغنى بىر سورەسىندە عرب عاربە ومستعربىلارنىڭ نظىر كىتورە آلمانلارنى، «فان كنتم فى ريب مما نزلنا على عبدنا فاتو بسورة من مثله» دىب مبارز طلب ايتوۋىنە قارشى، سوز سويلى آللى جماد روشندە قاتوب قالولرى، رسول الله ك دشمن بولغان عربلارنىڭ قرآن آيتلىرىنى اىشتكان وقتلارندە اوز اوزلارنى منع ايتە آللى سجدە قىلولرى و: «والله ان له لعلاوة وان عليه لطلاوة وان اسفله لمصدق وان اعلاه لمثمر ما يقول هذا بشر» همده «اشهد ان مخلوفا لا يقدر على مثال هذا الكلام»، «اشهد ان هذا لا يعارض وما هو من كلام البشر» روشلارندە سوزلار سويلەولرى هر نرسەدىن بىگرەك «تائىر» بىرو چەتندىر. قرآن كرىم دلىللىرى آراسىندە قطعى، عقلى والزامى دلىللرده بولور، احتمال مونلر بىك كويدىر اما دلىللىرىنىڭ ايركسىزلەۋىنە نسبت بىرلە «تائىر» بىروۋى، عجائب روشدەدر. قرآن كرىمدە «فبائى الاء ربكما تكذبان»، «ويل يومئذ للمكذبين»، «فكيف كان عذابي ونذر» كىك روشندە آيتلارنىڭ تكرار قىلولرى «تائىر» نطقەسىندىن بىك اھمىتلى بولوب مونلارنى «حشو» صاناو، عرب تلىنىڭ روچىنى بلماو ومحسنةئىدىن خېردار بولماودن باشقە نرسە توگل. مذكور آيت لرنىڭ هر بىرى اوزلارندىن يوقارى بولغان آيتلارگە تعلقلىرى چەتندىن اصلا تكرار توگل بىلكە بتونلاى بىر ياكى معنائى افادە ايتەلر و هر بىر مرتبەسىندە باشقە بىر تائىر بىرەر. «ان فى ذلك لذكرى لمن كان له قلب او القى السمع وهو شهيد».

(۳۲۲) مَنْ كَذَّبَ عَلَىٰ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ (۱).

ترجمه سی: «بر کشی، بلکه طور و ب میکا بر یا لغان سوز یا که بر اش اسناد ایتسه (مین سویله مگان سوزنی، و مین اشله مگان اشنی سویله دی و اشله دی دیسه) اوزی ایچون جهنمه اورن حاضر له سون!..».

بر حدیثی درست دیب ایتور ایچون عدل راویلر نڭ یاغشی ضبطلری برله رسول اللهغه طوئاشووی شرط. بو زمان خلقینه کوره بواشلر نی تیکشرو طاقت ییتماز لك اش بولغانلقدن حدیث فننده معتبر و اشانچلی صانالا طورغان اصللر و معلوم مسندلر دن کوچرو یینه در. چونکه مونلرده بعض بر درست نوگل، حدیثلر بولسه ده آنلر بو کینده معلوم و معین بولوب بتدیلمر. حدیث نقادلری آنلر نی درست حدیثلر دن آیروب قوبدیلمر.

هر حالده قرآن کریم یا که عقل غه خلافی بولوب ده معتبر اصللرده تابلماغان حدیثلر نی درست حدیث دیب حکم فیلور غه ممکن توگل. شونڭ ایچون کیرهك ترغیب و توهیب فصی برله و کیرهك باشقه بر الوغ مصلحت و عمومی فائده نی ملاظه قیلوب، کیرهك احکام و کیرهك باشقه خصوصده بولسون اوشبو حدیث حکمینه کوره رسول الله حضرتلر یته یا لغان و موضوع حدیثلر اسناد ایتو حرام اشدر. حتی در سنلکلمری شبهه لی بولغان حدیثلر نی کوچروده درست بولماز. اوشبو حدیث شریفنی ایشتکانلر نندن صوڭ یا گئش روایت فیلولر نندن قورقوب بیك الوغ صحابه لر، حدیث سویله و دن طوقتادیلمر. زبیر بن العوام اوشبو جمله دن در (۲). شریعت فاشنده دلیل بولوب صانالمی طورغان نرسه لر که بنا قیلوب حلال و حرام حقنده فنوی بیرولرده رسول اللهغه افتر ا قیلو قبیلندن الوغ گناهدر. الله تعالی که افتر ا قیلو نڭ حرام ایکانلکینی سویله ب طور ر غه ده حاجت یوق. مگر ده الله تعالی و رسول اللهغه افتر ا قیلو چیلر اخلاص توبه ایتسه لر روایتلری مقبول بولماسه ده توبه لری قبول بولور غه ممکن. «ان الله هو التواب الرحیم».

(۱) صحیح بخاری، ج ۱ ص ۳۵. صحیح مسلم، ج ۱ ص ۵ لفظلر «سلام» نکی گرچه لفظلرده بر آز باشقه لقی بولسه ده حدیث شریف کتب سته نڭ هر برنده، احمد ابن حنبل مسندنه بار. شونڭ ایچون بعض بر عالملر بو حدیثنی متواتر حدیث که مثال ایتلر و مونڭ درجه سنده کوب آدملر طرفندن روایت ایتولمگان حدیث بارلغی بلنی، دیلر.

(۲) صحیح بخاری، ج ۱ ص ۳۵. سنن ابی داود، ج ۲ ص ۱۵۸.

(۳۲۲) مَنْ لَا يَسْتَخِيئُ مِنَ النَّاسِ لَا يَسْتَخِيئُ مِنَ اللَّهِ.

ترجمه‌سی: «برکشی، آدم‌لردن اوبالماسه، الله تعالی دن ده اوبالماز (اوبالما- غانی بولور)».

جینلک دائر هسینه کر ماوشرطی برله «حیا» (اوبات)، اسلام فاشنک ماقتاولی بر خلقدن. حدیثده «الحیاء شعبه من الایمان» بار (۱). لیکن «حیا» بنده لرگه طبیعت حکمینده کرسون ایچون مونی باش هم بالا وقتده عادتله ندر و کیرهک . بو وظیفه ایسه آنا آنا، معلم و معلمه لر همده بالا قار اوچیلر اوستلر نده در. جو مودلق، اکرده اوز چینگندن اوتسه «اسراف» آتالو قبیلندن، «اقتصاد»، اوز درجه سندن اوتسه «بخل» (سارانلق) دیب آنالادر. «شجاعت»، اکرده اوز درجه سندن اوتسه «تهور»، «احتیاط» برله «حیا» ده اوز چیکلر نندن چیکسه لر «جبن» هم «بولدقسنز» بک اسملر برله آنالورغه تیوشلی بولادر.

«حیا» هم الله تعالی دن همده خلقدن اوبالو و عارلانه بلودن عبارت بولغانی ایچون انسانلر نڭ زینتلر نندن و گوزل خلقلر نندن سانالادر. حیا سز یوز، جانسز تنه گه اوخشار. شاعر:

إذا لم تغش عاقبة الميالي ولم تستحي فافعل ما تشاء
فلا والله ما في الدين خير ولا الدنيا إذا ذهب الحياء.

(۳۲۳) مَنْ لَمْ يَشْكُرِ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ تَعَالَى (۲).

ترجمه‌سی: «برکشی، اوزینه ایزگولک فیلوچی آدم لرگه شکر فیلماسه، الله تعالی گه ده شکر ایتماز (شکر فیلماغان بولور)».

مونندن مقصود ایسه درست بولغان صفتلر برله گنه میالغه سز روشده ثنا ایتو بولوب مداحلق فیلو تو گلدر. چونکه مداحلر حقنده «أحثوا التراب» حدیثی یوقاریده اوندی (۱۴ نچی حدیث).

بنده لر طرفندن بولغان نعمتلر و خدمتلر برابرینه ده شکر ایتو تیوشلی اش ایکانلگی اوشبو حدیث شریفدن آڭلاشلادر. کیرهک بنده لر و کیرهک اللهغه

شكر ايتىۋە كىمچىلىك قىلۇنڭ سېنى ايسە نىعمەت قىلىرىنى بلوراك علم بولماۋ و غفلتدر. كۆپ كىشىلەر، نىعمەت قىلىرىنى بىلىسەلەردە و آناڭ بىرلەرىنە شكر قىلىۋ لازم اش ايكىلىگىنى آڭلاسلەردە «شكر» نڭ اوزىنى بلوب يتىكرما گانلىكلار نىدىن «اللهغه شكر» دىگان سوز، شكر بولا و نىعمەت بىرلەرىنە قىلىنەچق شكر، شول «اللهغه شكر» دىگان سوز بىرلە ادا قىلىنەدر، دىب ظن ايتەلەر. ھالبۇكى «شكر»، «اللهغه شكر» يا كە «الحمد لله» دىگان قورى سوزلەردىن گنە توڭل بلىكە الله تعالى بىرگان نىعمەتلەرنى اوز اورنلەرىنە صرف قىلدۇرۇن عبارتدر. اوشىنداق بىندەلەرگە فارشو بولغان شكر دە «آفرىن!» دىگان سوزلەردىن گنە توڭل بلىكە كۆڭل بىرلە ياقىن كۆرۈ، خاطر قالدۇرلۇق اشلارنىڭ ھەر بىرىدىن صافلانۇ بىرلە بولۇر.

(۳۲۴) مَنْ مَاتَ عَلَى شَيْءٍ بَعَثَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ (۱).

ترجمەسى: «بىر كىشى، نىيىتى اعتقاد و نىيىتى ھەل اوزلەردە وفات ايتىسە، الله تعالى آنى شول ھال اوزلەردە ھىش قىلدۇر». «دنيا، آخرىنىڭ اىگۈنلىگى» دىلەر. بو، درست سوز. خلىقار دىنيادە، نى ساپسەلەر آخرىندە شونى اورۇرلەر، قىلغان ھەللەرى بوزۇق بولسەدە توزۇك بولسەدە موافق جزاسىنى كۆرۈرلەر. بو ھىدىث شىرىفىدە شونى بيان ايتەدر. انىگىلەر فېلسوفلاردىن بىرى طرفىدىن يازلغان بىر ماقالەنىڭ ترجمەسىنى اوفۇغان ابدىك. خلاصەسىنى بو يەردە كۆچرەمز:

«آدم بالالارى ھەر تەۋلىكەدە آز بولغاندە ياروم ساعىت آۋلاق اۋطوروب اوز اوزىنى ھىساب قىلىۋ: اشلەگان اشلەرىنى تىكىشۈر كىرەك. مونڭ اچچۇن «وقت يوق، فرصت نابوب بولامى» دىرگە بارامى. مونڭا يىتاراك وقت و فرصت بار. اوشبو اعتىكافى و قىتىدە، اونكار، ھەللەرنىڭ ھىسابلىرىنى بىتۈرۈپ، ياكى ھەللەرگەدە پىلان قورۇرغە تىۋىشلى. اولەمنى بىك ياقىن طوتارغە، آخرت كۈنىنى اونونمازغە بواشلىر. ياردەم بىررلەر. ھەر بىرمنىڭ اوزىمىز تەلەگانچە اولەمىز كىلە. مونڭ چارەسى ايسە الله تەلەگانچە تىركك ايتۇدر. الله فوشقانچە تىركك ايتسەك، اوزىمىز تەلەگانچە اولەمىز. اولەمدىن قورۇرغە بارامى. اولەم، يوفۇنڭ قارىنداشىدەر. دنيا و آخرىنىڭ

آور لقلر بئى يېڭاللىشىدۇر، طورغان نرسە: دېن گە يابىشۇ، اللەغە تقوالق ايتو، ابزگى
اشلارنى اشلەدۇر. موندى كىشىلار ايچون دنيا مشقنلرى دە آخرت مشقنلرى دە
آور بولمازا! (۱).

سوز نڭ قىسقەسى: آخرتتە نېندى روشدە قوبارلورغە نلەسە، آدم اوغلى
دنيادە وقتدە شول روشدە بوررگە و عمر سوررگە تيوشلى.

گويا پېغمبەرلردن بىرى تەوغي نى كورەسى كىلۇب اللە تەالى دن صورغان و
اللە دن هم اذن بېرلىگان بولا. پېغمبەر تەوغي غە بارسە هيچ نرسە يوق، ابركن بر
بوشلقدن عبارت تابقان دە فرشتە دن: «اوتلر يلان چاپانلار، انواع تورلى عذابلر
فايدە صولك؟ موندە بر نرسە دە يوق!»، دېگان بولا. فرشتە: «موندە آندى
نرسەلر يوق، آنلرنى خلقلر اوزلرى برلە دنيا دن آلۇب كېلەرلر، دنيا دە قىلغان
بوزوق عەمللر نڭ بعضيلرى اوت بولۇب ياندر ا و بعضيلرى يلان چاپان بولۇب
چاغادر» دېب جواب بېرگان بولادر. بو قصە، احتمال بر تەئىل دن گنە عبارتدر،
شولاي بولسە دە اعتبارغە آلررغە تيوشلى «تەئىل».

(۳۴۵) مَنْ نَذَرَ أَنْ يُطِيعَ اللَّهَ فَلْيُطِعْهُ وَمَنْ نَذَرَ أَنْ يَعْصِيَهُ فَلَا يَعْصِهِ (۲).

ترجمەسى: «بركشى، اللە تەالى امرينە اطاعت قىلو برلە نذر ايتسە شول
نذرينى اوتەسون و بركشى اللە تەالى گە گناھ اش برلە نذر ايتسە گناھ ايتماسون
(نذرينە وفا قىلماسون)...».

«نذر»، مكلى بولغان كىشى نڭ بوكون ياكە كىلە چكەدە لازم بولمى طورغان
بر نرسە نى اوز اوستينە لازم قىلوويدر. لازم قىلو، عرب تىلىدە «للە على»،
«نذرت» كېك لفظلر برلە و بىز نڭ اوز اغتمزگە كورە «اوستومە لازم ايتدم»،
«ذمەمە فرض (ياكە) واجب بولسون»، «عهد ايتدم»، «نذر ايتدم»، «نذر
بولسون» كېك لفظلر برلە بولور. بو روشدە التزام قىلو، اوست كە بوكلە وگە
مخصوص كىلمەلر بولماغان سوزلر «وعدە» بولسە لردە «نذر» نوگللردر.

(۱) فيلسوف سوزى شونە بدى. بو سوزغزالى ابوطالب المكى اثرلرند: آرتقى برلە
سويلەنسدە بزدە آنلردن كوچرلىگان سوزلرگە التفات ايتى و فزك عالمرندن كوچرلىگان
سوزلرگە الوغ اھيت بېرە طورغان بر صنف خلق بار. شونلر نڭ خاطرلرى ايچون انىگلىز
فيلسوفندن كوچردك.

نذر، نى اوشبو قىسملىرگە آيرىرغە مەكەن:

(۱) ذاتى مقصود بولغان عبادت بىرلە نذر ايتىو كىرەك تەلىقسىز بولسون «اوستىمە ابكى ركعت نماز اوقۇنى ياكە بىر كۈن رۈزە طۈتۈنى لازىم ايتىدىم» دىمەك كېكەك ياكە تەلىق بىرلە بولسون: «فلان مقصودىم بولسە نماز اوقۇنى ياكە رۈزە طۈتۈ وياخود فلان قدر نرسە سىدقە بىرونى اوزمە لازىم ايتىدىم» دىمەك كېكەك .
(۲) وسىلە بولغان عبادت بىرلە نذر ايتىو، طهارة آلونى، مسجد سالونى، حج قىلور ايچون جەيەو بارونى لازىم ايتىو كېكەك.

(۳) عبادت توگىل نرسە بىرلە نذر ايتىو. قوراشىدە قزودە طورو، آرزباغە او طورماو، ايت آشاماو شېكىللى نرسەلرنى التزام قىلو كېكەك.
(۴) حرام نرسەلەر بىرلە نذر ايتىو. خواجەلەر تاۋەندە قىرمان بوغازلاو، خواجە احمد يسوى وخواجە بهاءالدين گە باغشلاپ سىدقە بىرونى، اوليالار قىرلارنىە بارونى التزام ايتىو كېكەك .

اوشبو صورتلارنىڭ بارى اولىگى قىسمەندە كىنە وفا لازىم بولوب قالغانلارنىە وفا لازىم توگىل. اوشبو اورنىدەقى حديث شريفنىڭ مەنىسىدە شول.
نذر، شرعى نذر بولور ايچون ذاتى مقصود عبادت جىنسندن بولغان نرسەنى التزام ايتىو كىرەك. مثلاً جەيەو باروب حج قىلونى التزام قىلغان صورتىدە حج قىلو لازىم بولادىر. چۈنكى ئانڭ جىنسندن فرض حج بار، اما جەيەو بارووى لازىم توگىل چۈنكى جەيەو يورۇ جىنسندن فرض عبادت يوق.

نذر ايتىوناڭ اوزى حقىدە علم اهللىرى آراسىدە اوشبو روشىدە اختلافلار بار:
(۱) نذر ايتىو مستحب. چۈنكى اللە تەلى «ايراز» نى «يوفون بالانذر» دىب مدح ايتىدىمە «وليوفوا نذورهم» (حج ۳۰) دىب امر قىلدى. امرنڭ انڭ نوبەن درجەسى مستحبلىكىدۇر .

(۲) نذر ايتىو مكروه. چۈنكى نذر، بىندە طرفىدىن شىخى بىر مەنفعەنى قصد قىلىنوب ايتىولە و شونڭ ايچون اول عمل، اللە ايچون كىنە توگىل بىلكە بىندە نڭ اوز مەنفعەنى بىرلە قاتش بولا. خالص بولماغان عمل، انڭ ازدن مكروه بولورغە تېوشلى.
(۳) اللە تەلى گە طاعت بولغان نرسەلەر بىرلە نذر ايتىو مباح و آندىن باشقىلەر بىرلە نذر ايتىو حرام.

(۴) مطلقاً حرام. چۈنكى رسول اللە بىك كۈب جىبىلاردە نذر دىن منع ايتىدى (۱)

(۱) منع جىبىلارى، معروف اصللاردا بار، بخارى هم روايت ايتىدۇر. ج ۷ ص ۲۴۲.

هم ده «النذر لا يقدم شيئاً ولا يؤخره و إنما يستخرج به من البخل» (نذر، هیچ نرسه نی اوز گرتمی آنک نذر هسی باری سار انلر جهله سندن چیمقوغنده در) حدیثی روایت ایتوله در (۱). شولای بولغاچ مال برله نذر ایتو، مال اسراف قیلودن باشقه بر نتیجه سی کورلمی طورغان اش. اما نماز، روزه و حج کبک عمللرده اوز منفعتی فاتوشقاننقدن الله ایچون خالص بولمیدر. مونک اوستینه نذر ایتو سببلی مقصود حاصل بولادر دیب بلو، حدیثلرگه آچیق صورتده خلاف بر اعتقاددر. شونک ایچون بو عمل ممنوع بولورغه تیوشلی. «یوفون بالنذر» هم ده «ولیفووا نذورهم» ده التزام قیلنغان نرسه لر توکل بلمکه الزام ایتولمگان نرسه لر بولو ممکن. چونکه شریعت تلننه «نذر» سوزی بندنه ک اوزی التزام قیلغان نرسه سینه ایتولمگان کبک الله تعالی طرفندن الزام قیلنغان فرض نمازلرغه، روزه و زکات هم حجلر گه ده ایتوله در. هر حالده «احتمال» بولوب طورغانده دلیل قالمید.

ایندی مقصود آکلاشلوب بنگان بولسه کبره ک. شولای بولسه ده دخی بر مرتبه تکرار قبله من:

نذر بولا طورغان سوزلر برله، ذاتی مقصود بولغان عبادتلرنی (نماز، روزه، حج، صدقه) الزام قیلسه مونى وفا لازم. ذاتی مقصود توکل عبادتلرنی یا که مباح اشلرنی التزام قیلسه وفا لازم توکل، کوبره ک مجتهدلر بو صورتده یمین کفارتی لازم، دیلر.

قبرلر، اولکلرگه آتاب عبادت قیلر و شوشی نرسه لر ایچون مال صرف قیلو کبک حرام اشلرنی التزام قیلسه موند وفا قیلماو لازم. یمین کفارتی بیرو تیوشلی.

نذر صیغه سی بولماسه موند وفاده کفارتده لازم بولماز. مباح اشلر حقنده غی وعده ده طور و مباح توکللرده طور ماو لازم بولور.

نذر صدقلر ک مصرفلری باشقه واجب صدقلر ک مصرفلریدر. موند نزاع بولماسه کبره ک.

(۳۲۶) مَنْ نَفَسَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ الدُّنْيَا نَفَسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَمَنْ يَسَّرَ عَلَى مَعْسِرٍ فِي الدُّنْيَا يَسَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا

وَالْآخِرَةِ وَمَنْ سَتَرَ عَلَى مُسْلِمٍ فِي الدُّنْيَا سَتَرَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ (۱).

ترجمه‌سی: «بر کسی بر مسلمانانک دنیاالی مشقنلرنن بر مشقتی حقننه سویندرسه، یوانسه وتسلییه فیلسه، الله تعالی آنک آخرت مشقنلرنن بر مشقتی حقننه سویندر. بر کسی، فقیر وبورچلانغان آدم‌گه دنیاالقه برر تورلی بیگلکک اشلهسه (بولوشسه وباردم بیرسه) الله تعالی اول کش‌گه هم دنیا هم آخرنده بیگلکک بیرر. بر کسی بر مسلماننک عیبنی وخطا اشنی پرده‌لهسه الله تعالی آنی دنیاوه وآخرنده پرده‌لر. اوز قارنداشینه یاردمچی کش‌گه الله تعالی یاردمچیدر».

بو حقننه تورلی حدیثلر اوندی، شرحلرنده هم حال قدرنچه سویله‌ندی. شونلر برله فناعته‌نوب بو یرده اوزون سویله‌رگه لزوم کورلمیدر. سوزنک قسقه‌سی شول:

انسانلر جمعیتی، بر انسان نه‌ننده‌گی اعضالرغه اوخشار. ته‌نده بولغان اعضالر بر برینه یاردمچی بولوب طورولری، بری اشدن چبقسه باشقه‌لری هم شوندن ضرر کورولری قیلندن انسانلرده بر برینه یاردمچی بولوب طوررغه وبرینه کیلگن فلاکتنی باشقه‌لری‌ده اورتا فلاشوب صزلانورغه تیوشیلیر.

(۳۲۷) مَنْ يَتَوَكَّلْ لِي مَا بَيْنَ لِيْ يَمِيْنٍ وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ اَتَوْكَلَّ لَهُ بِالْجَنَّةِ (۲).

ترجمه‌سی: «آغزینی هم‌ده عورتینی صافلاو طوغرسنده میکا کفیل بولوچی کش‌گه جنت بیرو طوغرسنده کفیل بولورمن».

حقیقت حالده بتون سعادت، آغزنی بوزوق سوزلر سویله‌ودن وحرام رزقلر آشاودن هم‌ده حرام یول برله شهوت اسیری بولودن صافلانوده‌در. اوشبو نرسه‌لر برله مبتلا بزلو هر تورلی فتنه‌لر وفلاکتلرگه سبب ایکانلگی آچیق معلوم.

(۱) جامع ترمذی، ج ۳ ص ۱۵. سنن ابی داود، ج ۲ ص ۳۲۸.

(۲) جامع ترمذی، ج ۲ ص ۶۳. الموطأ، ص ۳۸۷ لفظلر «ترمذی»‌نکی.

(۳۲۸) مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ (۱)

ترجمه سی: «بر کسی، الله تعالى آرزو خیر نلهد آنی دینده فقیه قبلور». «فقه» نك لغت معنایی «فهم» معناسنده بولسهده سلفی عصرنده شریعت علملرنی، قرآن و سنتنی خصوصاً شریعت مقصودلرینی بلو معناسنده استعمال ایتوله در. رسول الله نك «دینده فقیه» دیگان سوزی هم شریعت علمینی و شریعت مقصودینی بلوچی معناسنده بولاچی اوز اوزندن معلوم.

صوكت وفتلرده «فقه» سوزی «فروع» علمینه خلاصلا نوب کیتدی. امام غزالی دعوا قیلغانچه بو اش، «علم» لفظلرنك تبدیل قیلنولرندن بولمی بلکه موضوع بولغان معنالنك بعض بر فردلرینه غلبه قیلو بابندندر (۲). اوشنداق امام غزالی ایتکانچه «فقه» سوزی سلفی عصرنده آخرت علمینه و کوکل صافلاو علملرینه گنه خاص توگل ایدی. غزالینك کیتورگان دلیللری ده اوز دعواسینه توگل بلکه سلفی عصرنده «فقه» سوزی آخرت علمینه و کوکل صافلاو یوللرینه اطلاق قیلنو باراخینه غنه دلیلدر. آنده نزاع یوق. رسول الله حضرتلرنك: «نضر الله سمع مقالتي فو اعاها ثم بلغها غيري فرب حامل فقه الى من هو ا فقه منه» دیگان حدیث شریفندن (۳)، مقصود آخرت و قلب علملری گنه بولمی بلکه علم اهللری سوزینه کوره عموم روشده قرآن و حدیث علملری (شریعت فرمانلری و آنك مقصودینی فهم) در.

الله تعالی طرفندن توفیق بیرلرگان فقیه، هر توری آدملر طرفندن یازلغان کتابلر و حاللری یاخشی معلوم بولماغان آدملردن روایت ایتولرگان سوزلر و سندسز فتوالر برله توگل بلکه قرآن و حدیث برله همده شریعتنك روحینه موافق روشده عمل قیلوچی ذانددر.

شریعتنك مقصودینی آکلاو و نیندی گنه بر عمل قبلورغه طوغری کیلسهده شریعت مقصودینه موافق بولوب بولماوینی ملاحظه قیلوب اوتکارو لازم و اهمیتی اش. بای بولا طور وبده فتاوی کتابلرنده غی سوزلرنی سند قیلوب لازم بولغان وفتده، صوگندن فایتاروب بیرووی تأمین ایتولرگان شاگردلرینه قبض

(۱) سنن ابن ماجه. ج ۱ س ۴۹. بو حدیثنی امام بخاری «صحيح» ده بر قدر اوزون کوچره در. ج ۱ ص ۲۶.

(۲) انباء علوم الدین. ج ۱ ص ۲۴.

(۳) مختصر جامع بياك العالم. ص ۱۰۹.

ايتدروب اوزلر نچه گويا نانار بوس نظاملرينه طوغرى كيتركان بولوچيلر ياكه بر يل طولوب ييتمازدن مقدم، ايرلرينه و ايرلرى خاتونلرينه هبه ايتوب ملكلرينى كوپرشوب طوروچيلر، ايتيهلرى طرفين اقرار برله ثابت بولغان وقى ماللرى و قفللكدن چيقاروچيلر، تحليل حيلهلى قىلوچيلر و قىلدروچيلر و شوشى اشلر نك هر برينى بله همده كوبى آزمى افتدارلى بوله طوروب ياخشى سوز برله گنه بولسهده منع ايتمه وچيلر «فقيه» ده نوگللر «عالم» ده نوگللر بلكه علم و ادب اصطلاحينه كوره جانيلردر.

شريعتنك مقصودى هر بر اشد برنچى درجهده طوتولورغه تپوشلى. بوكونىگى اسلام دنياسى باشينه كىلگان بلالرنك الگ الوغلى اوشبو، شريعت مقصودلى برله حسابلاشماو و آللرنى ملاحظه قىلماو بلكه مجرد فورمالر برله قناعت ايتودن بولدى.

قرآن كريم امتلرگه عقیده و عمل همده اخلاق اوگرته طورغان بر كتاب بولووى برله برابر حيات و اجتماعى علملرنى ده اوگرتهدر. ضرب مثللر، بورونغيلر نك حاللرندن بولغان. خبرلر، كائينات سرلرى حقنده سويلهنگان سوزلر صوگفى قسمدن ايدى. مسلمانلر اوشبو كتابدن عقیده، فقه (فروعى مسئلرلر) و اخلاق حقنده بولغانلرينى آلديلر اجاره و رهن، بيع و حواله مسئللرينى نأليف ايتديلر و بلديلر ايسهده صوگفى قسمنى مهمل فاللرديلر. «وخلقنا لهم من مثله ما يركبون. وارسلنا الرياح لواقح. والله خلق كل دابة من ماء» روشندهگى آيتلر نك معنالرينى فرنكلر طرفندن ميدانغه قويغان يا كفا فنلر ياردمى برله گنه بله آلدق» ديگان سوزنى شيخ جمال الدين الافغانى دن ايشتم.

عموما صوگفى مسلمانلر قرآن طرفندن دعوت ايتوله و منت قىلنه طورغان حيوانلر و دابهلرنك يارانلو كيفيتلرينى، ماده و صفاتلرينى، منفعت و خاصيتلرينى ياخشى تيكشرماديلر، قرآن كريم سويلى طورغان اجتماعى قاعدهلر، حيات بوللرينه اهميت بيرماديلر، شريعتنك مقصودندن الوغ بر فن ايتوب بحث فيلهچق يرده اشارت برله گنه بولسهده سويلماديلر، شريعت مقصودينه منافى ايكانلىگى قوياش كبك آشكار بولغان نرسهلر حقنك فقه فننده بازغان اثرلرنده اوزلر نچه بوللر ك رسه تديلر. بوش دينده فقيه بولو نوگل ايدى، رسول الله نك موى تله مگانى معلوم ايدى. شونك ايچون اسلام دنياسى اولىگى درجه سندن توشدى «انقراض» يولينه تمام تروب ييتدى. الله تعالى اوزى رحمت قبلوب بو ملتگه حيات يوللرى، معيشت

اصوللاری او گره تورلك هادیلر و مرشدلر یبارسون، دینده فقیهلر یتشدرسون ایدی. شونلر یول باشچیلری بولوب اسلام دنباسینی هلاکله کدن آلوب چیقارلر و «دوام» یولینه نوشروب یبارلر ایدی.

۳۲۹) التَّائِبُ تَوْبَةً (۱).

ترجمه سی: «گناه اش ایچون اوکنو، توبه در».

«توبه»، «انابت» و «اوبه»، شریعت اصطلاحنده باریسی ده بر سوز. توبه، فوری تل برله «استغفر الله» او قودن و توبه دعالرینی تکرارلاب طورودن یا که «توبه ۱» دیبودن و یاخود برر ایشان حضورینه باروب بیعت بیرودن عبارت توگل بلکه توبه، اسلام دیننده اوشبو نرسه در: ۱) گناه نك ضررلی اش والله تعالی گه قارشولق ایکنلگیکنی بلو و قیلغان گناه ایچون اوکنو. بو اوکنو، برر اعضانك آورتوی و یا که مال تلفی بولغانلغی (حسی و معنوی صورته اوزینه برر تورلی ضرر و مشقت بولووی) ایچون گنه توگل بلکه «گناه» لغی ایچون بولورغه تیوشلی. ۲) شول گناه دن شوشی ساعنده طوقتالو و سوتنك کیری ایمچاك گه قایتماوی قیبلندن شوکا کیری قایتماو. اگرده شوشی ساعندن بولمی بلکه کیله چکده طوقتالورغه قرار بیرسه، بواش ده توبه بولماز. ۳) شول گناهغه کیله چك زمانده قایتمازغه عزم و جزم ایتو. اگرده قیلغان گناهینه اوکنوب حاضرنده طوقتالسه اما کیله چك زمانده طوقتالوغه عزم ایتماسه بوده توبه توگل.

مونك اوستینه ده بعض عالملر، کشی حقلرینه متعلق بولغان، گناهلرده شول کشیلرنی رضا قیلدروده شرط، دیلر.

گناهلردن (کیرهك الوغ گناه و کیرهك کچوك گناه بولسون) توبه ایتو مسلمانلر ایچون فرض عین در. لکن بعض بر گناهلرغنه توبه ایتوب طورونك ده فائده سی بار، شریعت قاشنده معتبر در. توبه نی کیچکدر و درست توگل بلکه اولگی فرصت برله لازم در.

۳۳۰) نَضَرَ اللَّهُ أَمْرًا سَمِعَ مِنَّا شَيْئًا فَلَبَّغَهُ كَمَا سَمِعَهُ. فَرَبَّ مَبْلَغٍ أَوْعَى

مِنْ سَامِعٍ (۲).

(۱) سنن ابن ماجه. ج ۲ ص ۲۹۲. احمد ابن حنبل مسندی. ج ۱ ص ۳۷۶.

(۲) جامع ترمذی. ج ۲ ص ۹۰.

ترجمه سی: «الله تعالی شول کشی گه آبروی (وجاهت) بیرسون که بزدن سوز ایشنورده ایشنگان روشنچه شونی باشقه لرغه ابرشدر. بزنگ سوز مزی کشیلر آرقلی ایشتوچیلردن بیک کوبلری، بزدن طوغری ایشتوچیلر گه کورده باخشیراقی آکلارلر و صاقلارلر».

«ایشنگان روشنچه کوچر» دیگان سوزندن رسول الله نڭ مرادی عبارت ولفظی برله کوچرودن بیگروه ک مضمون و معنای اوز گرتی کوچر دیمکدر. علم اهللری اوشبو روشده تاویل ایته لر و حدیثلری معنا برله کوچرونی درست کورهلر. بو حدیث شریفنڭ عبارت، رسول الله دن طوغری ایشتوب تبلیغ ایتوچیلر حقده بولسه ده اشارتی ایسه واسطه برله ایشتوچیلرینه شاملدر. بو کونده رسول الله حدیثلرینی تبلیغ و تعلیم ایتوچیلرنڭ ده اوشبو خیر دعا آستینه کرولری ممکن.

بلمگان کشیلر گه اسلام دینی بیلدرو؛ او گره نو و تبلیغ قبلونڭ فضیلتلی اش ایکنلکینی آکلانا طورغان آیت و حدیثلر بیک کوب. قرآن کریم ایسه دینی تبلیغ حقده «ادع الی سبیل ربک بالحکمة و الموعظة الحسنه و جادلهم بالتي هي احسن ان ربک هو اعلم بمن ضل عن سبيله و هو اعلم بالمهتدين» دیب بر قانون اساسی قویا و شول قانون بوینچه یورو برله امر قبلدر.

اوشبو آیت کریمه نڭ مصداقینه کوره دین او گره نو و دین تاراندو اڭ برنچی عامل «تبلیغ» در. کائنات نظاملرینه و انسانلرنڭ اجتماعی قاعده لرینه کوره مذهب لر و دینلری رواجلاندرو حقده اثرلی بر یول بولسه اولده «تبلیغ» در.

دین و مذهب لر نڭ نارالولرینه و اعتبارغه کرولرینه برنچی سبب «تبلیغ» بولغانلقدن دینلر و مذهب لر شوندن باشقه نارالمیلر و «تبلیغ» بولماغان دینلر و مذهب لر کوندن کون ضعیفله نه لر و مهچور بولوب قالار.

خلقلر آراسینه نارالو وجه یلو هم ده اعتبارغه کرو ایچون دین و مذهب لر نڭ حقیقت حالده اوزلرینڭ درست بولولزی شرط نوگل بلکه «تبلیغ» نڭ درست و قاعده لی بولووی شرطدر. تبلیغ، درست و قاعده سی برله بولسه شول «دین» و «مذهب» حد ذاتنده کیره ک درست بولسون و کیره ک بولماسون تارالا و شایع بولادر.

اسلام دینی تاراتو ایچون «مهدی» لک، تصوف مرشد لگی (ایشانلق)

اسمى بىرلە بىك كۈپ كىشىلار چىقىدىلار ايسەدە حر كىتلىرى «دعوت» ئاغدا سىنە بىنا قىلماغانلقدن ئىمرەلرى كورامادى بىلكە بو آدملىر بالەكس امت آراسىنە تفرقه صالحىلر ودرست عقىدەلر اور نىنە اوھام وخرافات نشر ايتىدىلر. شول سببلى مونلر نىڭ فائىدەلر يەنە كۈرە ضررلرى بىك كۈپ الوش آرتۇ بولدى. درست مونلر آراسىندە حقائق غە دعوت ايتۇچىلر، معروف بىرلە امر ومنكر دن نەھى قىلو- چىلار دە بولدى لىكن مونلر نىڭ كۈبلىرى قرآن كرىم بىمورە طورغان «حكمت» بىرلە حرمت ايتماگانلىكلر ندىن واشلىرىنى اوز بوللرى بىرلە يوروتە آلاغانلقلرنىن ياخشى نتيجه بىر مادی.

قرآن كرىم «تبليغ» نىڭ حكمت وگوزل وعظ بىرلە بولۇپنى بىمورەدر. عقللر قىناعت ايتارلك برهانلر كىنورو «حكمت» وكونلارگە ياخشى تاثير بىرەچك سوزلر ايسە گوزل وعظلر در. مونلر دن اولگىسى خواص غە بولسە صوگفىسى عوام غە كۈرە بولور. لىكن هر اينكىسندن دە مقصود، بر نرسەدر.

مونىڭ اوستىنەدە «تبليغ» ئىمرە بىرسون ايچون اوشبو نرسەلر شرطلر:
(۱) دىن تبليغ ايتۇچى كىشى، شول دىننى اوزى ياخشى بلو. بو ايسە قرآن وحدىشنى مەدە رسول الله وصحابەلر نىڭ سىرلرىنى ھەمدە حلال وحرام حكملرىنى درست بلودن عبارتدر.

(۲) تبليغ ايتولە طورغان قوملر نىڭ تللىرىنى بلو. بو ايسە تجربە بىرلە معلوم بر نرسەدر. ارشبو نىڭ ايچون خرىستىانلىك تبليغ ايتۇچىلر، تبليغ ايتەچك خلقلر نىڭ تللىرىنى، عرف وعادتلىرىنى اوگرەنەلر. اما بو كونگى مسلمانلار چىت، تللر بلونى دىنسىزلك سانىلر. حق تعالى نىڭ: «وما ارسلنا من رسول الا بلسان قومە لىبىن لهم» دىگان سوزى، تبليغ ايتولەچك قومنىڭ تلىنى بلو لازم ايكانلىگىنە دىل بولور. رسول الله حضرتلرى اوزى دە بعض بر صحابەلرگە يهودلر تلىنى اوگرەنە بو بىرلە امر ايتكان ايدى. مسلمانلر آراسىندە بتون دىيادەغى تللرنى بلۇچىلر نىڭ بولوب طورولرى لازمدر.

(۳) تبليغ ايتولەچك خلقل نىڭ عادتلىرىنى، اخلاق وعرفلرىنى بلو. آنلرغە خطاب قىلو وسوز سويلەگان وقتدە خاطرلرىنى رعايت ايتو ايچون بو نرسە لازمدر.

(۴) تبليغ ايتولەچك قومنىڭ دىن وعقىدەلرىنى آرالارندە بولغان علم ومعرفتنىڭ درجەسىنى بلو. چونكە بو اشلىرىنى بىلەگان كىشىلر آنلر دە بولغان شېھەلرنى كىتارە آلازلر. اوشبو سبب ايچون خرىستىان دعوتچىلرى علم وفن قوراللرى

برله قوراللاندىلار، دین علمی برله دنیا علمینی برگه جیدیلر وشوڭا كوره ده قصد ایتکان نرسه لرندە آز آز بولسەده موفق بولوب بارالر.

(۵) تبلیغنی تأثیرلی صورندە ودقت گە آلتورلق روشدە قیلو. بولای بولماغان وقتدە تبلیغدن یاخشى بر ثمره چىقامازلغى معلوم.

(۶) تبلیغ، ملايمت وحسن خلق برله بولو. قرآن کریمنىڭ «وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» دېگان امرندن هم اوشبو نرسه آڭلاشلادر. يومشاق سوزلەر و تربیه لی معامله لر گە كوڭل میل ایتو، قولالار صالئو تجربه برله معلوم. موسی برله هارون پیغمبرلر، فرعوننی دعوت ایتو حقنە: «فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيْنًا لَّعَلَّ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى» دېب فرمان آلمشلر در. پیغمبرلر نڭ سلامت بدنلی، يومشاق تल्ली و مرهمتلی بولولرینڭ بر سببی ده خلقلارنی جذب و تألیفی ایتو ایچوندلر. هر حالده فاتى سوزلی، آچولی بولو، ملايمتسز تبلیغ ایتودن معنا چىقاماز «ولو كنت ظفا غليظ القلب لا نفصوا من حواك».

(۷) تبلیغ ایتوچی آدم اوزی، تبلیغ ایتە طورغان «دین» حقنە محکم اعتقادلی و آنڭ امرلرینه امتثال قیلوچی بولو. اوز اعتقادینی درستلی آلمانغان کشیمنڭ باشقه لر نڭ اعتقادلرینی درستلو و اوزی عمل ایتمی طورغان عمللارنی باشقه لردن قیلدرو ممکن بولماز. موڭا فارشو هر کیم: «يا ايها الرجل المعلم غيره: هلا لنفسك كان ذا التعليم» دیر.

(۸) صبرلی و کيڭ کوره کلی بولو. آشغوچیلر نڭ اشلرندن فائده کورلماو عادتندر. قرآن کریم: «فاصبر كما صبر اولو العزم من الرسل ولا تستعجل لهم» همده «فلايكن فى صدرك حرج منه لتندر» قبیانندن فرمانلر بیرەدر. صبر، ایسه اذالرغه توزو و اوصالقلرغه اوصاللق برله معامله قیلماودن عبارت. خرسیتیان دعوتچیلرینڭ صبرلری حقنە غزته لردە یازلغان نرسه لر آدم اشانمازلق درجه ده در.

(۹) اوز اشی حقنە امیدسز بولماو. دنیا ده امیدسزلك قدر ناچار اش یوق. امیدسز کشیمنڭ هیچ بر اشی میدان غه چىقاماز. قرآن کریمنىڭ: «انه لا یبأس من روح الله الا القوم الکافرون» دېگان فرمانینه کوره امیدسز بولو مسلمان کشیمنڭ اشی توڭل (۱).

(۳۳۱) نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِّنَ النَّاسِ الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ (۱).

ترجمه‌سی : «ایکی نورلی نعمتک قدرینی بلمی ، بیک کوب کشیلر آلدانلار . بیری تهن سلامتلیگی ، ایکنچیسى شغل ومانعاردن کوئل طنچاقی . بیک قسقه سوز اما بیک معنالی . سلامتک برله فراغندن استفاده ایتنه آلمانان کشی ، گویا مالینی ضررغه صائقان حکمنده بولادر . بعض آدملر سلامت بولسه ایلده فراغتلی بولمی ، بعضیلرک فراغتلی بولسه ده سلامتک گه طوبییلر . ایندی شوشی ایکی نرسه نیک هر ایکیسی بولا طوروب شوندن فائده لهنه آلمانچی کشی البته زیان کوروچیدر . چونکه دنیا ، فائده ایتوله طورغان بازار و آخرتک ایگونلکیدر . شوشی بازار و شوشی ایگونلکده فائده ایتوچیلر بختیلر و زیان ایتوچیلر ایسه بختسزلردر .

خلقلر بولقدن یتشدره آلمانلار زارلانیلار ، سسقرانیلر آه اوزلار ، اوزلارینی بختسزاردن صانیلر . برر نورلی خسته لک یا که فایغو کیلسه شوندن صولقغنه اویغانوب : «بیک های ایکانمز ، بیک بختلی بولغانمز ایکان لیکن قدرینی بلمی اوتنگارگانهز» دیب اوکونورگه و اوزلارینه شلته قیلورغه باشیلیر . مغبون بولو ایسه شوشندی اشلردر .

حکیملر ، «سعادت»نی اوشبو اوچ قسم گه آیرالار : (۱) شخصی چهنندن مسعود بولو . (۲) عائله سی چهنندن مسعود بولو . (۳) ملتی چهنندن مسعود بولو . اگرده بر آدمه شوشی نرسه لر بتونلای یا که برسی گنه بولماسه ده آدم بالاسی دنیا ده مسعود یاشی آلمان ، بتون عمری مشقت و کدر برله اوزار . تهنی و جانی سلامت بولوشخصی چهنندن مسعودلک ، عائل و ملتک فردلری کوئل رضا بولورلق درجه ده خوش و اخلاقی گوزل معاملیلی بولولری عائل و ملت چهنندن مسعود بولودر . سلامت عقل ، سلامت تهنده گنه بولغانلقدن تهنی سلامت بولماغان کشینک عقلی اشلرماز قوی ده یورماز ، یورسه ده معنا بولماز . سلامتکک نعت ایکانلگی انکارنی قبول ایتمی طورغان حقیقیدر . بلالار ، فلا کتاردن امینلکده تهن سلامت لیگینه یاقن بر نعمتدر .

بلش آدملردن بیری بز طورغان شهرگه کیلوب غربت خانه مزنی زیارت

(۱) صحیح بخاری . ج ۷ ص ۱۷۰ غبن ، غینتک فتحی و بانک سکونی برله صاتوده آلدانو اما بانک فتحی برله ضعیفی فکرلی بولور .

ایتدی. شاگردلك كونلرمزنى برگه اوتكارگانلىكمزدن هر نرسهنى آچىق سويلهشدر ايدك. دوستمز اوزينك مسعود تركلك ايتنه آلماغانلغندن، شاگردلك كونلرندهدهگى فرضلرنك مكدن برينىده كورماگانلىكندن، دنيا يتكروندن آرغانلغندن شكيتلر ايتدى وايچنده بولغان زار وموكلر ينى بتونلاي سلكوب توكدى.

صاف هواده يورو قصى برله اورامغه چيقدى. تورلى اسلوبده سوزلر سويله بوانورغه طربشسهده كوب اثر بيروب بولمادى. شول سببلى اوز كوكلمه تار ايدى، راحتسزلهنه باشلادم.

برافدن كيلوچيلرنك كيملر ايكانىنى سيزدمده اييدهشمك قولندن طوندم: «طوقتا شوشى اورنده بر آز طورامز!» ديدم.

طوقتادق. كيلوچيلر، هر طرفلرندن فلچلى صالدا نلر برله اورالوب آلنغان ايكي ريستاندن عبارت بولوب برى ريستان كيومنده واينچيسى بيك ياخشى كيونىگان اوز كيومنده بر آدم ايدى. ايكىسى ياناشا قويولغان و برينك صول قولى برله ايكيچيسينك اوڭ قولى چلبىرلانو ب برگه يوزافلانغان ايدى. اييدهشم: «حفظنا الله! نعمت ايچنده بولغانم حالده قدرينى بللى يوريم ايكان!» ديب اوزينك زارلانووندن توبه ايتنه والله تعالىگه صغنا و مناجات قيلدر و برنچى دفعه موندى واقعه كورووى سببلى افراط درجهده قورققان ايدى.

۳۳۲) الْوَحْدَةُ خَيْرٌ مِنْ جَلِيسِ السَّوِّ وَالْجَلِيسُ الصَّالِحُ خَيْرٌ مِنَ الْوَحْدَةِ
وَأَمْلَاءُ الْخَيْرِ خَيْرٌ مِنَ السَّكُوتِ وَالسَّكُوتُ خَيْرٌ مِنْ أَمْلَاءِ الشَّرِّ.

ترجمهسى: «يالكزلق، اوصال اييدهشگه كوره باخشىراق. ياخشى اييدهش يالكزلقغه قاراغانده خيرليبرهك. عمل دفتري يازوچى فرشتهگه ايزگولك يازدووك، تيك طوروغه قاراغانده آرتغراق. تيك طورووك، فرشتهگه ياوزلق يازدرووكدن خيرليبرهك».

عمران بن حطان (۱)، ابوذرنى مسجدده بر اوزىگنه اوطورغانىنى كوروب: «نيچون بر يالكزغنه اوطوراسز؟» ديب صور اغان ايدى ابوذر شول وقتده «مبين رسول الله دن ايشندم» ديب اوشبو حديثنى سويلدى.

(۱) خوارى مجتهدى بولوب حضرت عائشه، عبدالله بن عباس هم ابوذر دن حديث روايت ايتدر. بر ايكي عدد حديثى صحيح بخارىدهده بار.

خلاصه سی: یامان ایبدەشلردن صافلانوغه و معناسز همده بوزوق اشلر برله شغلەنودن یراق بولوغه ترغیب قیلودر. آدم بالاسینک دنیا ده آخرتده سعادت شوشی ایکی نرسه ده، عفت هم شونده در. یامان ایبدەشلر ده هیچ خاصیت بولماز، حتی یاخشیلرندن احتیاط قیلوهم ضرر ایتماز. آدملر اوزلرندن بوقاریلرغه اذا قیلر، توبانلرگه تکبرلک و اوز درجه لرنده گی کشیلرگه حسد ایتهلر. ایندی فائده، فایده بولادر؟ شونک ایچون بر عرب شاعری:

بلوت الناس قرنا بعد قرن — فلم أر غیر ختال وقال
وذقت مرارة الاشياء طرا — فما شيء امر من السؤال
ولم أر فی القلوب اشدّ قعنا — وانسخت من معاداة الرجال

دیهمشدر.

(۳۳۳) وَيَلِّ لِلّٰهِ يُحَدِّثُ وَيَكْتَبُ لِيُضْحِكَ بِهِ الْقَوْمَ وَيَلِّ لَهُ وَيَلِّ لَهُ (۱).

ترجمه سر: «هلاکک شول کشیگه، خلقلرنی کولدرر ایچون سوبلی و آلدی. هلاکک آتکا، هلاکک آتکا».

خلقلرنی کولدرر ایچون سوز سوبله و اکرده صانلق برله بولماسه و آنک اوستینه ده آلداو هر ایکیسی دنیلک و سفیلک بولوب اوز عزتینی صافلاوی آدملرگه مناسبستز نرسهلر و مروتستز لیکلردر. شونک ایچون رسول الله مونلرنی تحسین ایتمی و اوزینه امت بولغان کشیلرنک آندی صفلرده بولووینی هیچ موافق کور میدر.

آلداو، کشی کولدرر اوچون بولماغان صورتده ده حرام اش ایدی. بو طوغروده حدیثلر اوتدی. ایندی کشی کولدرر ایچون بولغانده آنک گناهی دخرده آرتق بولاجفی اوز اوزندن معلوم. سوبله و حرام بولغان نرسهلرنی تیکلاوده حرام بولغانلقدن یالغان سوزلرنی تیکلاب اوطوروچیلر، سوبله وچیلر برله بر حکمه بولورلر.

کشی کولدرودن باشقه بر درست غرض بولماغان وقتده، معلوم و معین کشیلردن مطبوعات برله کولو و کولدرر ایچون رسملرینی فویو هم اوشبو حدیث تهیدیدی آستینه برنچی مرتبه بولوب کرسه کیرهک.

(۱) احمد ابن حنبل مستدی. ج ۵ ص ۵-۶. جامع ترمذی. ج ۲ ص ۵۵. عبارت «احمد» نکی.

﴿۳۳۴﴾ يَا اَبَا ذَرٍّ اِنِّي اَرَاكَ ضَعِيفًا وَاِنِّي اُحِبُّ لَكَ مَا اُحِبُّ لِنَفْسِي فَلَا تَأْمُرَنَّ عَلَيَّ اِثْنَيْنِ وَلَا تَوَلَّيْنِ مَالَ يَتِيمٍ^(۱).

ترجمه‌سی: «ای ابوذر! منی ضعیف و اونی احب لك ما احب لنفسی فلا نرسه‌نی سینک ایچون ده سویه‌م. ایکی گنه کشی که بولسده امبر و حا کملک فیلمه و یتیم مالینه متولی بولمه!..».

بو سوز ابوذر که گنه توکل بلسکه فوللرندن اش کیلووی شبه‌لی بولغان کشیلرک هر بری ایچون عام بولوب، رسول الله طرفندن خیر خواهلق برله فیلغان نصیحتدر.

خلقلر آراسنده حکم اینوچی کشیلر، اوشنداق یتیم‌لرک ماللرینه نظارت ایتوچیلر محیط تأثیرینه بیرلماولری، هیچ کیم که مغلوب بولماولری، آشقماولری، شفاعتچیلر که التفات ایتماولری کیره‌ک. حالبوکه یومشاق کوکلی، مظلوم صورتلرک کورلوچیلرنی قزغانوچی کشیلرک موندی حاللر که طاقتلری بولمی. مونلر اوز حسیانلری یا که کیلشدروب سویل وچیلرک سوزلری قارشوسنده مغلوب بولالر. مونلرک یا کلمش حکم ایتولری، یتیم ماللرینی اورنسز طوتولرندن امینلک بوق.

﴿۳۳۵﴾ يَا أَيُّهَا النَّاسُ افْشُوا السَّلَامَ وَاطْعِمُوا الطَّعَامَ وَصَلُّوا بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِسَلَامٍ^(۲).

ترجمه‌سی: «ای آدمیلر! سلامنی آراکزدده فاش قیلدیز! محتاج کشیلرک آش بیرکیز! خلقلر بوفلاغان صوگ تونلرده نماز اوفوگیز، فننه و فلاکتلردن امین بولغانکیز حالده اوجماغنه کورسز!».

تانوغان و نانوماغان کشیلرک ده سلام بیرو، سلامنی فاش ایتو بولادر. ناوش ایشتورک بولماغان مسافه‌ده‌گی کشیلرک سلام بیرو البته لازم توکل. سلام بیروینی اشارت برله بلدروده ضرر بولماسه کیره‌ک. اشارت برله سلام بیرو حقنده روایت ایتولرگان حدیثلر درست بولسلر آنلردن مقصود، سلام بیرمگان حالده سلام اورنینه اشارت استعمال قیلو بولورغه اوخشیدر. نماز

(۱) سنن ابی داود. ج ۲ ص ۴۰. «تأمرن» اصلده «تأمرن» در.

(۲) جامع ترمذی. ج ۲ ص ۷۲. سنن ابن ماجه ج ۱ ص ۲۰۷. لفظلر «ابن ماجه» ک.

وقتندە بىرلىگەن سىلامنى، باش، قول و بارماق بىرلە ياكە باشقەچە اشارەت قىلۇپ قايتا و درىست دىگەن ئاھلار بار. سىلام بىر شۇندە فائىدە، مۇنسلەنو و الفت پىدا ايتو كىك اشلردىر. خاتونلارنىڭ اوز آرا لىندە سىلام بىر شىمالورى سىلامنىڭ مشرۇع بولۇ حكىملىرىنە ھەمدە رسول اللەنىڭ فاش قىلۇرغە بىيورغان امرلرىنە موافق توگىل. (۱۳۰ نچى خەدىت).

«آش بىرگىز!» دىگەن سوزگە نەققەللىرى واجب بولغان كىشىلەرگە نەققە بىيور، مەنجايلر و مضطربلرغە ياردەم قىلۇ، يورتغە كىرگەن ئىلەنچىلەرگە كۆيىمى آزىمى نەرسە بىيورۇپ چىقارۇلر كىرەدر.

كىچىكلەردە، ئونلردە نەماز اوقۇدۇن مقصود كۆيىمى نەفل اوقۇلردىر. علم اھللىرى نەمەز ئاتىلر بىسەن نەمازى بىرلەدە رسول اللەنىڭ امرى ادا قىلنە چۈنكە مەسلىمان بولماغان بىك كۆب كىشىلر شۇل وقتندە يوقلاغان بولالر، دىلر. نەماز اوقۇ ھەر ئورلى فەزىلەللىرى جامە بولغان بىر عبادەتلىرى. مۇندە طەھارت، عورت اورتو ھەمدە مۇنلر اىچۇن كۆيىمى آزىمى مال صرفى قىلۇ، كەبەگە بونەلو، اعضاءلر بىرلە خىشوع اظھار ايتو و كۆكۈل بىرلە نىتەلو، قرآن اوقۇ، شەھادت كەلمە - لىرىنى كىترو، نەفس مرادلر نەمەلەنو، شىطان بىرلە صوغىشو، اللە تەالىگە ندا و مەناجات ايتو بار. «افشوا السلام» نىڭ مەناسى «سەلامتلىك، امانلىق و تەنھەلق سەبىللىرىنى فاش قىلىڭىز!» بولۇرغەدە مەكەن. سىلام بىيورۇسلا مۇڭا باشلاپ كىرەچكىز.

(۳۳۶) يَا فَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ يَا صَفِيَّةَ بِنْتَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ يَا بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ شَيْئًا سَلَوْنِي مِنْ مَالِي مَا شِئْتُمْ (۱).

تەرجىمەسى: «اى مەھمەد قىزى فاطمە! اى عبدالمطلب قىزى صفىيە! اى عبدالمطلب بالالىرى! اللە ھىچنەندە سىزنىڭ اىچۇن بىر ئاش اشلەرگە كۆچمە يىنىمى، مالەندە نەلەگەن نەرسەمنى سوراڭىز!...».

رسول اللە اوز ياقىنلىرىنە، اوزىنە اشانوب طورمازغە، اوزلىرى اىچۇن اوزلىرى طارىشۇرغە قوشادىر. رسول اللە اوزىنىڭ قىزىنە ھەمدە آناسى بىرلە بىر طوغەلرىنە اوزلىرى اىچۇن ھەل قىلۇرغە قوشىشە، كىشىگە اشانوب طورۇدۇن

منع ایتسه ، باشقه کشیلر اوز وظیفه لارینی اوزلری بلورگه ، قبول بولسه بولماسه اوزلرینه قوشاغان عبادتلرنی اوزلری قیلورغه تیوشلی .

ایمان برله اونکانلکلری معلوم بولماغان و شریعت صاحبی طرفندن تعیین برله حقارنده خیبرلی شهادت مدور ایتمگان کشیلرینی اوز ظنلری برله «اولیا» یاصاوچیلر و شونلردن دنیای اخیروی مقصودار حقنده استفائو و استمداد قیلو- چیلرنک باکلش یولده ایکانلکلری اوشبو حدیثدن آکلاشلورغه تیوشلی ایدی، شول اشلرنک اسلام دینینه بهتان و جنایت ایکانلگینی بلوب رجوع قیلولازم ایدی، لیکن نیندی حکمتدر مذکور اعتقاد کوندن کون، کوچلنه، خلق آراسینه تارالا ، شونک بدعت و ضررلی اش ایکانلگینی سویلرگده خوفلی بولاچی کونلر یاقینلاشوب کیلدر. بو طوغروده نصیحتلر، تنبیهلر، رجالدن ثمره کورامی. «سواء علیهم اندرتهم ام لم تنذرهم».

(۳۳۷) يَا مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسَانِهِ وَ لَمْ يَدْخُلِ الْإِيمَانُ قَلْبَهُ لَا تَتَّبِعُوا
الْمُسْلِمِينَ وَلَا تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ فَإِنَّهُ مَنْ اتَّبَعَ عَوْرَاتِهِمْ يَتَّبِعِ اللَّهُ عَوْرَتَهُ وَمَنْ
يَتَّبِعِ اللَّهُ عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ فِي بَيْتِهِ (۱).

ترجمه سی: «ای، تللری برله ایمان کیتوروبده ایمانلری، کوکلرینه کره آلمانغان جماعتلر! مسلمانلرنک غیبتلرینی سویلرمه کن، آنلرنک کیمچیلکلرینی قازینوب، چوقچنوب طورمه کن، کمده کم مسلمانلرنک کیمچیلکلرینی تیکشروب عمر اوزدرسه الله تعالی آنک اوز کیمچیلکلرینی ده تیکشور، کمده کم الله تعالی آنک عیبی تیکشورسه آنی مسخره قیلور، کیرهک اوزاوینده قاچوب یاتسده موندن قورتولا آماز!»

حدیث شریف، غیبت سویلر و چیلرینی، مسلمانلرنک عیبلرینی تیکشروب شغللر نوچیلرینی «تللری برله ایمان کیتوروبده، ایمانلری کوکلرینه کره مگان» دیب تعبیر ایتوده بیک زور تهدید و فورقتو بار. تلی برله ایمان کیتوروبده کوکلی برله ایمان کیتورمه گان کشی «منافی» بولغانلقدن ، شوشندی حاللرده بولوچیلر، «منافی» دیب آتالغان بولالر. موندنده زور قورقنچلی نرسه یوق. هرکم اوز حالینی اوزی تیکشوررگه و شوشی حدیث برله اولچانوب قارارغه تیوشلی.

«غیبت» نڭ نیندی نرسه ایکانلگی اوتکانده گی حدیثلر نڭ شرهلر نده سویله نڭانلک سببلی بو یرده تکرار قیلورغه حاجت توشمادی.

غیبتلر نڭ الڭ الوغسی اوز نڭ مسلمان قارداشینی «اکفار» قیلوب سویله ودر. فلم برله یازونڭ حکمی، تل برله سویله وگه کوره ده الوغراق بولورغه ممکن. اگرده بر اسلام فاضیسی اوزینه نابشرلغان وظیفه نی یورتورگه مجبور بولو و شرعی بر مسئله نی قائم قیلو سببلی بر کشینڭ کافر لگی برله حکم ایتسه معذور بولاچقدیر. زاقونغه بنا قیلوب حکم ایتوچی حاکملر گه مسئوللک توشماسه اسلام فاضیسینه ده مسئوللک یونه لمان. اما اوز نڭ ولایتی و حق بولمی طور وب کشیلر نڭ کوڭللرینه مسلط بولو و اوزی برله بر نیگز درجه ده بولغان کشینڭ اوستینه چیقوب آنی کفر گه نسبت ایتو حقسزلقی، طوغروسی ده ظلمدر.

قطعی دلیل برله ثابت بولغان اسلام رکنلرینی انکار ایتمگان مدته هیچ کیمنی اکفار قیلماو ابو حنیفه، امام شافعی و باشقه الوغ مجتهدلردن روایت ایتولمگانی حالده مونلر نڭ اتباعلری بتونلای یوق نرسه لرنی بهانه ایتوب مسلمانلرنی اکفار ایتو برله مبتلا بولدیلر. فتاوی کتابلر نده «الفاظ کفر» حقنه بولغان بحثلرنی مطالعه ایتوچیلر نڭ حیران قالاچقلری معلوم (۱).

بر عالم گه یومش بیرمه گان آدم نڭ و ظلم ایتوچی امیرلر حقنه «ظالم» دیب سویله گان کشیلر نڭ اکفار فیلمنولری اسلام دنیا سنده بیک کوب بولادر. بزده گی معله ملالری طرفندن هیچ یوق بهانه لر برله، معله کشیلر نڭ اکفار و خانولر نڭ تفریق ایتلو ماجرالرینی اورنبورغ دوخا ونوی صوبرانیه سنده خدمت ایتکان وقتمه کوب مرتبه لر کوردیم.

بر کشینی اکفار ایقودن الڭ، کورله چک و تیکشیرله چک نرسه لر بیک کوب. شوندن خبرلری بولغان کشیلر ایچون مسلمانلرنی اکفار قیلو چیتون اش ایکانلگی معلوم بولسه کیره ک. اما اسلام دنیا سنده بر فرقه خلق، اوز عمرلر نڭ برگنه کافر نی مسلمان ایته آلماغانلری حالده اوزلرینه حرمت ایتماوچی، اوزی روشنده فکرله مهوچی مسلمانلرنی آزغنه آچو کیلو سببلی اکفار ایتوب طورالر و بو حقنه اوزلرینی «لایسأل عما یفعل» مرتبه سنده حساب ایتهلر. لکن دنیا ده آخرته ده حسابسز اش و «لایسأل عما یفعل» گه صادق انسان بولماسه کیره ک.

(۱) اکفار حقنه «فتح القدیر» ده اهمیتلی سوزلر بار: ج ۱ ص ۲۴۸، ج ۲ ص

۳۷۴، ج ۴ ص ۴۰، ج ۵ ص ۳۸.

رسول الله حضرت تارى وداع حېنده «عرفات» ده بتون مسلمانلر حضورنده: «فانلرگز، ماللرگز و عرضلرگز حرام» مضموننده نصيحت ايتكان ايدى (۱). عوام فاشنده «ديندار» سانالو و دين صافلاوچى بولوب كورلوايچون مسلمانلرني ا كفار ايتو نهايت درجه ده آزه ونلق و طينافسز لقدر.

(۳۳۸) يَبْصُرُ أَحَدُكُمْ الْقَدَاةَ فِي عَيْنِ أَخِيهِ وَيَنْسَى الْجِنْدَعَ فِي عَيْنِهِ.

ترجمهسى: «سزنگ برگز، اوزينگ دين فانداسينگ كوزنده بولغان چوبنى كوره اما اوز كوزنده بولغان خرما آغاچينى كورمى». كشيلىر ده بولغان كچوك عيبلرني كوروب ده اوزلارنده بولغان الوغ عيبلرني سانغه آلمى يوروگان كشيلىر حقنده آيتولنه در. بو اش، البته قبيح اشلرنگ ده نييجندن در. شاعر:

قبيح من الانسان ينسى عيوبه — و يذكر عيبا في اخيه قد اختفى
فاوكان ذا عقل لما عاب غيره — وفيه عيوب لوراها بها اكتفى.

بو عادت، ايسكى زمانلار دهده بولغان توكل بلمكه بولغانلر، اما بوزمانده ايسه آدملار ده طبعي عادتلر جمله سينه كردى، بتون خلق اوزلرينى اونوتوب كشى عيبلرينى نيكشهرلر و باشقه لرغه احتساب فيلوب شغللنه لر. حاضرنده انسانلرنگ وظيفه لرى اوشبوندن عبارتدر. اوز عيبنى نيچوك بلو طوغر وسنده ۱۶۱ نچى حديث شريف شرحنده سويله ندى.

هر حالده بز، كشيلىرنگ عيبلرينى نيكشروب طورلق وقتلرغه خواجه توكلمز. بوزمانده اش بيك كوب اكرده آرنق وقتمز بولسه شول فرصت برله فائده لئوب اوز عيبنى نيكشرو و اوزمز بوزغان اشلرني ئوزه توب شغللنه نورگه تيوشليمز. اوشبو حديثدن عبرت آلو و مضمونى برله عمل فيلو هر كيمدن و هر عصردن بيگركه بزنك اوشبو عصر موده غى مسلمانلر ايچون لازمدر. كشيلىرنگ عيبلرينى ازلهو، كوكل بوزوق بولوغه دليلدر.

(۳۳۹) يَتَّبِعُ الْمَيِّتَ ثَلَاثَةً فَيَرِجُهُ اثْنَانِ وَيَبْقَى مَعَهُ وَاحِدٌ يَتَّبِعُهُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَعَمَلُهُ فَيَرِجُهُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَيَبْقَى عَمَلُهُ (۲).

(۱) فانك دمائكم و اموالكم و اعراضكم عليكم حرام... صحيح بخارى. ج ۲ ص ۱۹۱. صحيح مسلم. ج ۱ ص ۳۴۷. لفظار «بخارى» نك. (۲) صحيح بخارى. ج ۷ ص ۱۹۳. صحيح مسلم. ج ۲ ص ۲۸۴.

ترجمه‌سی : « میتنی اوز اتقاندە اوزی برله برگه فبرگه اوچ نرسه ایبه - روب بارا ، شونلردن ایکسی کیری قاینا ، برسی گنه اوز یاننده فاللا . اهلی ایبه ، مالی ایبه ، عملی ایبه . مالی برله اهلی قایتالرده یاننده عملی گنه قالادر » .

« عمل » دن ایسه نماز اوقو ، روزه طوتو ، حج قیلو ، صدقه بیرو کبک عبادتلرنی گنه آکلارغه یارامی . درست مونلرده عمل بلمکه بیک فضیلتلی عمللر . شونک برله برلمکه « عمل » سوزی آستینه باشقه نرسهلرده کرهلر . برأت که صو ایچرووی سببلی فاحشه بر خانونک گناهسی یارلقانو ۱۶۹ نچی حدیثده اوتئی . نماز روزه ، حج و باشقه عبادتلردن لذت آلو طوغروسنده صحابه‌لر قدر کشی بولووی شبهه‌لی . لکن آنلر شوشی عبادتلر برله گنه قناعت ایتمی بلمکه سودا قیلایلر ، باقچه‌چیلر برله شغل‌لندیلر ، الله‌ک کریم ایکانل‌گینی یاخشی بلیگانلری حالده « الله کریم » دیب صوزلوب یاتمی ماگلائی تیرلری آغزوب اشل‌دیلر . موندن مک اوچوز بل مقدم بر وقتده مصر برله شاب دگزی آراسینه قانال فازوچی و شونک فائده‌سینی تقدیر ایتوچی بو صحابه‌لر حقنده کوب سویلرگه احتیاج یوق . مونلر بو زمانده بولسلر ایدی سویش قانالیینی اوز- لری آچقان و عربستان تاولرندن معدن قازیتقان ، حجازنی فابریقه و زاوود برله طونورغان بولمالر ایدی دیب ایتوب بولمی . یاخشی نیت بولغانده صوفا صو قالاو ، یوک تاشو ، اوطن کیسو ، صاتو ایتو ، زاوود اشل‌نو کبک اشلرده « عمل » در . ملت گه ، خلق گه ، حیوانلرغه فئده کیترونک هر بری صدقه در .

بالالر ، اقربا و دوستلر ، میتنی قبرگه قنر اوزاتوب باررغه ، لحدینه قویوب الله تعالی گه تابشروب دعا قیلورغه تیوشیلر . بو معلوم وهر بر قومده عادتدر . لکن بزده بایلر جنازه‌لرینه دوستلر ، اهللر گنه توگل بلمکه بتون دنیا خلقی ایبه‌رگانی حالده یارلیلر ، غریبلر جنازه‌لرینه ایبه‌روچیلر آز بولادر . مونک سینی بزده اولک اوستنده صدقه اوله‌شو عادتق شایع بولولقددر . معلومدر که یاخشی اشلر ، سؤ استعمال و تدبیر سز لکلر سببندن ایکنچی بر بیک بوزوق اشلرگه سبب بولالر و یاخشیلقلری بنونلائی بتوب خیر سز نرسهلر نکه ده خیر سزلرندن بولوب قالالر .

صدقه بیرو ، کیره‌ک میت اوستنده و کیره‌ک باشقه اورنده بولسون بیک فضیلتلی اش و ثوابلی بر عمل بولوب بو خصوصده یوقاریده بیک کوب حدیثلر

اوتدی، شرحلرده تفصیل برله سویلهندی. لیکن مونده بولغان فضیلت و ثواب، شول اشنگ شریعت مقصودینه موافق کیلگنن صورنده گندهدر. شریعت مقصودینه موافق بولو ایسه صدقلر، اهل کشیلر قوللرینه نوشو تأمین ایتولگنده گنه بولادر. اما بزده اولك اوستلرنده اولهشله طورغان صدقلرده ثواب و فضیلت بولو بیک شبههلی. درستغی سویلهرگه کیرهك: بزده اولكلر اوستلرنده اولهشله طورغان صدقلر برابرینه ثواب امید ایتارگه اورن کورنمی، شلته بولو احتمالی پراق یورمی.

بزده دولتی و محل سینه کوره شهرتی بار، دنیاسی ایرکن بر کشی وفات ایتسه شول یورط اطرافینی صدقه جیوچی فوزغونلر، طمعی آدملر سروپ آلالر و قیرگه کوموب قایتقانه قدر شول تیره دن آیرلایلر. بو کشیلرنگ میت که و آنك اهلینه حرمت فیلو، تعزیه و تسلیه ایتو ایچون جیولودن بیگرهك اوزلرینه برر نرسه نوشرو ایچون جیولولری معلوم. «سیکا کوبی نوشدی، میگا فلان قدر نوشدی، سارانلر! آز اولهشدیلر». روشنده سوزلر سویلهب یورولری مونلرنگ نیندی کشیلر ایکانلیگینی بلدهدر. میت اطرافنده یوروچی موندی آدملر آراسنده، نوشرو، آلهکدرو قسدندن عقیف آدملر و صدقه آلورغه مستحقلر آز بولسه کیرهك. اوشبو روشده ترتیبسز صدقه اولهشو سببندن اهل اسلام بیک بوزولدی، عقیف و صلاح اهل بولاچق کشیلرده زهرلندیلر، طمع و آلو غسته لکلری برله مبتلا بولایلر. اولكلرگه حرمت قالمادی، اولم والله تعالی گه بولغو معناسی تقدیر ایتلمی باشلاندی، قهرلر و میتلرگه حرمت کورسانو و اثرلنو بتونلای بتدی.

روسلر قهر اوستنده صدقه اولهشه لر می یوقمی بلیمیم. الوغ فامیلیه دن بر میت اوزاتلغاننی کوروب بیک متأثر بولدم و بزده گی میتلر، بو روشده حرمت و اثر قالدیرلر اوزانولردن محروم بولو ایچون فایغردم، طوغروسی عارلاندیم. چیرکاو دن آلوب چیقوب اورام بویچه کیتدیلر، اونلاب آربا، یکر می اوتوز قدر کشیلر بیک موکلی قیافتنده آقرو نلاب غنه، یوزلرنده فایغو و حسرت علامتلی ظاهر بولغان حالده یوللرنده دوام ایتدیلر. یاق یاقعه فارانو، تاوشلا-نوب سویلهشو آنلی یوکره بارولر یوق. تیره یونده تلنچی و خبرچیلر کورلمی. بزنگ میتلرده شوشندی بر حزن علامتلی، اثرلی و موکلی روشلر برلسه اوزانلسلر، اوزاتا بار و چیلر برله قاراب قالوچیلر اختیارسز حالده قسکر

دریاسینه چومارغه و عبرت آلورغه مجبور بولورلق روشنی آلسه، نى بولور ایدی؟.

مسلمان بایلیرىنىڭ جنازه لرنده كشيلىر تابغالو وترتيب صاقلار ايچون استراژنيقلر چاقروغه ازوم كورلو، صدقه آلوچيلرنىڭ انشو وتورنشولرى، سوگشولرى، بر برينه: «سينىڭ شېكىلى مين ده كون اونكاروب يوريم!» كيك سوزلر برله قچقرشولرى خاطرگه كېلسه جان ارنى. بو روشده صدقه اوله شوده نيندى مزيت ونيندى ثواب بولسون ده، شوندى كشيلىرنىڭ جنازه لرى نى قدر يرگه گنه كونارله آلسون؟.

اولىكلر ايچون صدقه بيرله ايكان، خلقلارنىڭ حسيانلرىنى اولدرلك، وجدانلرىنى اشدن چيقارلق روشده توگل بلىكه شرع مقصودينه موافق روشه بيرلسون. بو كونده هر برده «جمعيت» لر بار. مونلر الله بيرگان خادملر در. اولىكلر ايچون باغشلاناچق صدقه لر شوشى جمعيتلر آرقلى اوله شنسه هم اهل قوللرغه توشار هم ده مسلمانلارنىڭ تربيه سزله نولرينه سبب بولماز، اولىكلر ده صدقه قارغالرنىن، طمعكار و قومسزلردن قورتولوب راحت سفر قىلورلر، اطرافلرىنى مخلصلىرى و خير خواهلرى چرناپ آلمان حالده وطنلرينه اورنلاشوب قالورلر ایدی.

اوباش و خولبغانلرغه نارانورغه ديگان آقچه و بايلىقنى، دىنى مكتبلر فائده لرينه صرف قىلىنسه مادی فائده سى ده كورلور، ثوابى ده كوبرهك بولور ایدی. شوشى عملنى هادت ايتهرگه ايندى بيك وقت!...

حديث شريفده گى «يتبع اهل» (اهلى ايه ره) ديگان سوزنىڭ عمومينه خاتون طائفه سى ده كره در. خاتونلارنىڭ جنازه لرغه ايه رهوب بارولرى درستى توگلمى؟ قرآن كريمده موندىن منع يوق. كتبسته و احمد ابن حنبل مسندنده آچىق صورته منع ايتهرغان حديث بارلقى بلىنمادى. امام بخارى اوشبو مسئله گه مناسبلى بولغان «نهينا عن اتباع الجنائز ولم يعزم علينا» حديثىنى ام عطيه (نسبه) دن روايت ايتهر (۱). حديثنىڭ مضمونى: «بز (خاتونلر) جنازه غه ايه رهودن منع ايتولدك ليكن بو منع فرض و واجب درجه سنده بولمادى، بو حقه تشديد و تاكيد كېلمادى» ديمكدر. بو سوزنىڭ حاصلى «بز خاتونلارنىڭ جنازه لرغه ايه رهوومز حرام توگل بلىكه مكروه غنه» ديگان سوز بولادر. بخارى روايتينه

كوره (۱) ام عطيه، نهى فيلوجينڭ كم بولغانلغىنى ذكر ايتتى. نهى فيلوجى رسول الله اوزى توگل بلكه باشقه برر كشي بولغان بولسا اول وقتده خاتونلرنڭ جنازهغه ايپهرولرينڭ مكر وهلفى ده ثابت بولميدر.

كوبرهك عالملىر، خاتونلرنڭ جنازه اوزاتولرىنى «مكروه تنزيهى» صانيلر. امام ابوحنيفه دن «اوزاتمالورى ياخشىراق» و امام مالك دن: «اوزينڭ بالاسىنى، آناسىنى، ايرىنى اوزاتو مكروه توگل» ديگان سوزلرنى روايت قىلر. ابن حزم ايسه: «خاتونلرنى جنازهغه ايپهرودن منع قىلورغه دليل يوق دى» (۲). خاتونلرنڭ قىرلرنى زيارت ايتو مسئلەسى ۱۴۴ نچى حديث شريفى شرحنده سويلەندى. طوغانى رقبە قبرى ياننده حضرت فاطمه يىغلاغانده رسول الله اوز قولى برلە آنڭ ياشىنى سورندى، ديب حافظ ابن حجر «الاصابه» (ج ۸ ص ۸۳) ده ذكر قىلەدر.

سوزنڭ قسقهسى شول: حرام و ممنوع اشلرگە - بې بولماغانده ادب و انصاف يولندن آيرلمى يورگانده خاتونلرنڭ جنازه اوزاتولرى اسلام شريعتنە ممنوع و حرام اش توگل. ايرلر يوق وقتده جنازه اوزاتو وظيفهسى بتونلاى خاتونلرغه يوكلەنەدر. مشهور محدثلر و مجتهدلر آراسنده بو خصوصە نزاع باردردىب بلميمز.

مسلمان بولغان عسكىرى مامورلر، عسكىرى نظاملر يا كە عادتلرگە كوره موزىقه و طنظەلر برلە اوزاتولسا مونڭ بىز مسلمانلرغه عائد جەتتى يوق. بو نرسەلر چيت دينلرگە خاص بولغان شعارده توگل بلكه حكومتلرنڭ رسمى عادتلىرى و اوزلرنچە دنياوى بر احتراملىرغە. اما مومنى مسلمان كشي اوزى و اوز اسمندن اشلو تيوشسز بلكه ممنوع اش. چونكه مونده عاجل يا كە آجل بر فائده كيلوى اميدلى توگل. چەكەلر قويوده اوشبو بابدن. بلكە دنياوى و اخراوى فائدهسى بولمى طورغان بر نرسە ايچون مال صرف ايتونى لازم

(۱) بعض بر محدثلرنڭ «نهانا رسول الله» روشنده روايت ايتولرى حقنە نقللر بار.
(۲) عمدة القارى شرح البخارى. ج ۴ ص ۷۱. ابن ماجه نڭ حضرت على دن، جنازه كوتوب طوروجى خاتونلرغه «فارجهن مأورات غير مأورات» (ج ۱ ص ۲۴۶). ديب كوچره طورغان حديثى ابن حزم قاشنده باشقهلر قاشنده استدلالغە صالح بولسا كيوك. آنڭ راويلرندن بولغان دينار بن عمر حقنە سوزبار. بعض محدثلر طرفندن روايت ايسولا طورغان: «ليس للنساء فى الجنازة نصيب» حديثى ابن حزم «جنازهغه ايپهرودن حقنەغى امرلرگە آنلر كرملر» روشنده معنا بيره طورغاندر. يا كە بو حديث آنڭ قاشنده ثابت توگلدر.

اينكىلىگىدىن خرام بولغان «اسراف» غە كىرۈى مېكىن. آخرت سىفرى اوزىنىە
مناسب بولغان روشده و كوگىلرگه رقت هم عبرت و اثر بىررلك كىفېنلرده
بولورغە تېوشلى.

كىرەك مسلمان و كىرەك باشقە ملئىلرنىڭ جنازەلىرى بولسۇن اوتۇب كىتىكان
و اوچراغان وقتىدە اعتبارسىز و التفاتسىز قالو ادېسزلىكىدر. بو وقتىدە مطلق
اثرلەنو، بىرر تورلى قورقو و ھىرمت قىلو علامىلورى كورساتو و ھىچ بولماسە:
« بو حال ايندى بارمىزنىڭدە باشقىزغە كىلەچك، الله تعالى اوزى مرھىمت ايتە
كورسۇن! » كېك فكتىر بىرلە مشغول بولوب قالو تېوشلى. عبد الله بن عمرو بن
العاص: «رسول الله، كافر جنازەسى اوتىكان وقتىدەدە آياق اوستىنىفە طوروب قالىكن،
بو اش جانلىرىنى آلوجى الله تعالىنى تھظىم بولادر» مضمۇننىدە ھىدىت روايت
ايتەدر (۱).

﴿يُحِبُّ اللَّهُ الْعَامِلَ إِذَا عَمَلَ أَنْ يُحْسِنَ﴾

ترجمەسى: «الله تعالى عمل قىلوچىنىڭ ياخشى قىلووېنى سوبار» .
ھىدىت شىرىفى آخرت ھىلى ھقنىدەغىنە توگىل بىلكە ھىرر اش ھقنىدە عام
بولسە كىرەك. الله تعالى آخرت ھىلىنىڭ ياخشى اشلەنووېنى سوبىگان كېك دىباوى
ھىللارنىڭدە ياخشى اشلەنووېنىدە سوبىسە عىچ توگىل.

ئىندىگىنە اش بولسەدە ياخشى و مېھم قىلوب، شىرطىنە ىتىشدروب اشلەرگە
- يە بار ارئلى آخرت ھىلى توگىل - دىمازگە تېوشلى. خىلقلار نرسەنىڭ آن وقتىدە
اىشلەنوب بىنووېنە توگىل بىلكە ياخشى اشلەنگان بولووېنە اھىمىت بىرەرلر. اعتبار
ھىمدە ياخشى نىتىلر بىرلە اشلەوچىلارنىڭ دىبا اىشلىرى، آخرت ھىلى بولورغە، ياخشى
سوقالار سببلى اجماخىدن اورن آلورغە مېكىن.

دىنادە الك بوقارى مرتبەلەرگە كوتەرلىگان مشھور ذاتلارنىڭ كوبسى اوز
صناعتلرندە اجتھادلى بولولورى، اىشلىرىنىڭ ياخشى بولووېنە اھىمىت بىرولورى،
ھراشنى اوز وقتىندىن كىچىكىرمى اىشلەب بارولورى، ىرستلرنى ضائع ايتماولورى
سببلى كوتارلىگانلردر.

ھىر شاعىرلرندىن و «معلقات سبىعە» اىيەلرىنىڭ بىرى بولغان زھىر بن

ابى سالمى اوزىنىڭ شعرلىرىنى ياخشى چىقارار. ايچون طریشو طوغروسىندە اوز عصرىندە بىرمثال بولغان ايدى. بىر قىصدە سويلەر ايچون دورت آي وقت اوزدرەدر، سوڭىندىن شونى دورت آي تىككشە تۈزەتە، بوزا، اوزگرتە، آلماشدە موندىن سوڭ مشهور شاعرلىرگە اوقوب وآنلىرىنىڭ فكىرلىرىنى، انتقادلىرىنى، ئىكلاپ دورت آي وقت اوزدرەدرە شوندىن سوڭىغە دىياغە چىقارە خلق حۇرندە اوقىدر ايدى. قىصدەلىرى بىر يىل مىتندەگنە اشگە يارغانلىق سىبىلى مۇنىڭ قىصدەلىرى «حوليات» (يىللىق قىصدەلىرى) دىب معروف بولدى. زهیر شعرلىرىنىڭ ياخشى بولووى و ضرب مىثللىرى بىرلە طولۇوينىڭ دە بىر سىبىلى اوشبودر. زهیر، خىمىنىڭ كۈپ بولوینە توگىل بىلكە كىرەك كۈپ و كىرەك آز بولسۇن، بولغان مىقدارىنىڭ ياخشى و مرغوب بولووینە اھمىيت بىرەدر ايدى.

ابوالفرج الاصبھانى «اغانى» كىتابىنى ايللى يىل تاليف ايتىدى. اگرە «يە يارار ئىلى، آخرت عملى توگىل» دىگان بولسە ايدى بىلكە بىش يىلدەدە تمام قىلغان بولور ايدى (۱).

امام بخارى مشهور «صحيح» نى اون يىل عمر صرف ايتوب تاليف ايتىدى دىلەر. اگرە كىتابىنىڭ اھمىيادىلى، ياخشى بولووینە بو درجە اھمىيت بىرمىگان بولسە ايدى بىلكە آنى بىر يىلدەدە تمام ايتە آلور ايدى.

كىرەك بىنا سالو و كىرەك اىگون اشلەو، كىرەك پىچان چاپو و كىرەك ساتو ايتو جەملەسىندەگى. اش بولسۇن، اش كىشىسى ايچون ھەر نرسەدن مەقم اوزى اشلە طورغان اشلنىڭ ياخشى و فائىدەلى ھەدە گۈزەل و رغبتلى بولووینى آلدە و تارغە «عقللى فكىرلەگانچە تىنتاك اشنى بىرر» گە مصداق بولمازغە تىوشلى.

ياخشى اشلەنگان اش اوز خواجەسىنى اوكندىرمى، مەكم و گۈزەل اشلە وچىلەر ھەر كىم قاشىندە اعتبارلى و حرمتلى بولالار.

شونىڭ ايچون، نىندىگنە اش بولسەدە اوزىنىڭ شىرطىنە يتشىدروب اشلەو تىوشلىمىكنى، حكمت ايسە اشنى تىز بىرۈدە توگىل بىلكە ياخشى اشلەنۈوندە ايكانلىكىنى، ياش و قىلارندن باشلاپ بالالارغە توشۇندىرگە و عادت ايتىدىرگە كىرەك. اش طوغروسىندە «يە يارار ئىلى شۈندە» كېك سوزلىرى بالالارغە ھتى ايتىدىرگەدە موافق بولماز.

(۱) مؤلفنىڭ اوز قولى بىرلە يازلغان مەس-ودەسى «بىخداد» شەئىرىندە دورت مىڭ دىرمگە ساتلغانلىقى رىوايت ايتولەدر. بۈكۈنگى روسىيە آقچەسى بىرلە مىڭ آلتى يۈز سوملر تىرەسىندە بولادىر.

بر مرتبه عادت اینوب آلسه لر، کیرهك آخرت عمللرینی و کیرهك دنیا
اشلرینی بالالار اوزلری ده یاخشی اشلی باشلار لر، حکمت اش بتروده توگل بلکه
فائده کورر لك بولوده ایکنانلیگینی بلور لر.

هر نرسه دن بیگرهك اوشبو حدیث، طبع - باصمه چیلق اشلرنده عمل گه
قوبلور غه تیوشلی. کتابلر، یاخشی حرف و یاخشی فارا برله یاخشی کاغدلر گه،
در سنلر ب باصلو کیرهك. زور کتابلر طبع ایکناننده بابلر و فصللر فهرستلری
برله گنه قناعت ایتو یارامی بلکه هر توری شخصی علملر و شهر اسملری و هر توری
بجتلر حقنده آبروم آبروم فهرسلر بولو لازم. زور کتابلر ده بولغان مکمل
فهرسلر نك فائده سی سویله ب بترماز درجه ده کوب. هر توری خصوصلر ده بر
تیگز بولغان زور کتابلر نك مکمل فهرسلر سی یکر می و آندی فهرسی بولماغانی
بیش صوم طور سه یکر می صوم بیروب فهرسلرینی آلو کیرهك. عمر اسراف
قیلماو، عیصلر نی بوزماو اعتبار غه آلسه مکمل فهرسلر بولغان کتاب نك فائده سی
اونبیش صوملق غنه توگل بلکه اونبیش مك صوملقدیر.

«صحیح مسلم» ده بر حدیث کوروب ده باشینی اونوتقان بولسه گز، قایسی
باب ده بولورینی تخمین ایته آلمی یالگز، انس اسملی صحابه روایت ایکنانلیگی
گنه خاطر گزده قالسه، مکمل فهرس بولغانده انس حدیثی، فی قدر کوب بولسه ده
شونی تابوده مشکک کورلمی. بز اوزمز «تورات» حقنده بر سوزنی صحیح
بخاری ده کور گانمز صوگنده اورنینی یوغالتدق و کیرهك بولو سبیلی اوزاق
ازلده تابا آلمادق. نیچه بللردن صوگ ایندی شونی تصادفی تابدی. بؤ کونده
«صحیح مسلم» دن عبیدالله العنبرینی تابار غه تیوشلیمز. اوسدن فاراب غه اوچرانا
آلماغانلق سبیلی ایندی طوتاشدن فاراب بارر غه مجبور بولدق. احتمال بوازله
بیک اوزاق غه صوزلور. اگر ده قولمزه مکمل فهرسلر بولسه ایدی برینی
«تورات» اسمندن و ایکنچیسینی ده «عبیدالله» اسمندن تابو بر دقیقه لك اش بولور
ایدی.

الحاصل، الله تعالی نك سویگان نرسه سی عمل و عبادتلر نك، دنیاوی
خدمتلر نك نیچوك بولدی شولای کوبلر کورنده توگل بلکه یاخشی و مرغوب هم
کامل بولورنده، شرطلرینه یتیشلر لوب اشلر نولر نده در.

اتهچ چو نووی مثالنده یکر می رکعت نفل نمازی اوقوغه کوره ایکی یا که
دورت رکعت فرض نمازینی شرطینه یتیشلر و الله غه عبادت قیلو روشینه
کیتروب اوقو اوشنداق غیبت و نمیمت، فحش و لعنت کبک نرسه لر دن صافلا -

تماغان حالده يلىنه بوز كون نفل روزه طوتوغه كوره آفات لساندن صافلانوب
وباشقه شرطلرينى ده يرينه كيتوروب يلىنده بر آي فرض روزه برله كفايتلنوب
ياخشيراقدر.

بر مجلسده: «يكرمى دفيقهده تراويج نمازىنى اوقوب تمام اينهم، فرض
برله سنت، جلسهلر برله وترده شونك ايچنده!» ديب مافنانوب اوطوروچى
بر قازان سودا گرىنى كورگانم بار. مونك برله يارشسهده ايندى اشعب گنه
يارشا آلور.

يراقدن طوروب كورگان اولكئزده بنالر محكم و فصادلرى ياخشى،
اوراملر نوز و كيك، تقررر كوب، بانچهلق و آغاچلق، صو بويلرى كبشر
كابوسته، چوگوندر شالقان، برهنگى و قيار كيك ياشلچهلر برله طولى، يرلرى
ياخشى سـيرلىگان و ياخشى اشلنگان، آشلقلرى چوبسز و صاف، ييكـيگان
آربالرى نق، آنلرى سيمز و كوچلى، اسبابلرى ياخشى بولسه بلكئز ايندى
بو، مسلمان اولى توگل. چونكه مسلمانلر «يه يارار ئلى آخرت عملى توگل»
ديگانلر و آنندن موندىن غنه اشلگانلرده صوزولوب يانتقانلر. موگا قارابده مونلر
آخرت عمللرينى بيك ياخشى اشلى طورغانلردر ديب ظن قيلورغده اورن
يوق. مونلردن بيك كوبلر بئك آخرت عملى حقندهغى اجتهادلرى، دنيا عمللرى
حقندهغى اجتهادلرى قدرده بولمى. مؤذن منارهدن ايكندىگه اذان قچقره، ملاسى
تاياق طوتوب مسجدهگه بارا. شوشى حالنى كوره طوروب بيك كوب آدملر
ياشل چيرهم اوستنده اويولشوب اوطيرهلر، بوشنى يوقغه آوشوروب عمر
اوزدرهلر، هر بر اونكان بارغان حقنده سوز تابالار، مسجدهدن خلق تارالا،
مونلر هميشه شول ايبهك سلكتو برله شغللنهلر. بر اشسز و عدرسز فرض
فمازلر فالو ايچون وجدانلر عذابلاسه، ايچلر پوشمى، اوكنو علاملرى كوزلمى.

(۳۷۹) يَسْتَجَابُ لِاحِدِكُمْ مَا لَمْ يَعْجَلْ يَقُولُ دَعْوَتِ فَلَمْ يَسْتَجِبْ لِي (۱).

ترجمهسى: «آشماغان مدتده گنه دعا قبول بولور. دعا قيلدمده قبول بولمادى
ديبو، آشغودر».

«دعا» قيلو (الله تعالى دن مقصود صور او) حقنده علم اهللرى طرفندن بيان

ایتولگان گه کوره اوشبو نرسه لر شرطدر: (۱) آشقاو. بیک کوب کشیلر بر خصوصده دعا قیلما ده «ایندی کوب دعا قیلدم، الله دن کوب سورادم، قبول بولمادی» دیب یالقوب طوقتیلر و امیدسزله نوب دعا قیلماز بولالر. بو اش البته پارامی. قبول بولووبنه علامت، کیرهك کورلسون و کیرهك کورلماسون همیشہ دعا قیلورغه و الله دن سورارغم، یالنورغه تیوشلی. بنده چیلک وظیفه سی شوشیدر. مگرده امیدسز بولماو و دعادن یالقوب طوقتماو شرطی برله «بیک کوب دعا قیلغان ایدم، قبول بولمادیمی، وقتی بیتمادیمی؟ یا که الله تعالی حضرتی قاشنبه اول اش مینم ایچون مصاحت کورلما دیمی؟ همیشہ بر اثرده بلنمی» دیب فسرله و:

دعوت الله حتی خفت ان لا
يكون الله يسع ما دعوت

کبک شعر برله موگایو و ایچ بوشانو، انشا الله (ادبسرلک بولماز. ۲) صورالاقچ نرسه عقل هم شرع و عادت قاراوونده مجال نرسه بولماو. چونکه موندی نرسه لر حقنده دعا قیلو الله تعالی گه: «ایندی سین اوزنک حکمتگنی همده «ولن تجدلستنا تحویلا» دیب خبر بیرہ طورغان سنتگنی باطل ایتده مین صورغان نرسه نی بیر! «دیگان سوز بولغانلقدن ادبسرلکدر. ۳) حرام نرسه حقنده بولماو. مونک سببی ظاهر. ۴) هر کیمک اوز قولندن کیله طورغان اش حقنده بولماو. مثلا ایچه سی کیلگان وقتده صو بولا طوروب الله تعالی دن صو صرراو کبک. بو وقتده بنده نك وظیفه سی ایسه دعا قیلوب طور و توگل بلکه شول صونی آلوب ایچودر. ۵) اخلاص برله بولو و اوزینک نیندی نرسه صورغانینی بلودر. اخلاص بولماغانده قوری تل برله دعا قیلو، دلائل الخیرات و حزب اعظم یا که باشقه وردلر او قوده کوب معنا بولماز. ۶) دعادن مقدم، بنده لر قوللرندن کیلور گه ممکن بولغان هر بر سیبارنی قیلوب بترو. ممکن سیبارنی قیلمی طوروب مجرد دعا برله شغلله نو شریعت تعلیمینه موافق توگلدر.

۱۳۳۱-۱۹۱۳ نجی یل، تورکیا برله بالقان قوملری صوغشقان وقتده تورکیاده شیخ الاسلام منصبنده بولغان ذات طرفندن ۴۴۴۴ مرتبه اوفور ایچون دیب مکتب شاگردلرینه بر دعا باصدراوب تارالتو. مناسبتی برله آستانبولده چبقا طورغان مجموعه لر دن بری اوشبو مضمونده فکر بیان ایتکان ایدی:

«اوشبو دعائی مکتبلرده تحصیل قیلوچی بالارغه اوقوتو حقنده شیخ الاسلام طرفندن فرمان صادر بولدی. «دعا»، دیگان سوز قلبنی الله ره ربط قیلر طورغان

بر وجد و هيجاندىن عبارتندىر. شونڭ ايچون دىغا كلىمىلەرى، دىغا ايتۇچىنىڭ جان و وجدانىنىە مجرم و معلوم بولۇرغە تىيوشلى. لىكىن غەربچە بولغان مەزكۇر دىغانى اۋون ايىكى باشلىرىنىدە گى تورىك بالالارى نوگل قىرق ايىكى ياشىنىدە گى ھىز غەربىنىڭ دە يىڭىل آڭلاۋى شىبھىلى. دىغان مەقۇد نصرت بولسە، بالىڭىز دىغا بىرلەڭنە ياردەم اميد ايتۇ اللهنىڭ عدالتىنە قارشو غەفلت و گناھىدىر. درىست، الله تعالى «ادىغونى استىجب لىكىم» دىدى. لىكىن مونىڭ مەنىسى «اوزڭىز بىلمى طۇرغان نىلدە بولغان كلىمىلەرنى ۴۴۴۴ مەرتىبە اۋۇڭىز، شول ۋەقتىدە سىزنىڭ ھىر مەرادڭىزنى بىررەن» دىمىك بولماسە كىرەك.

دىغانىڭ اعلاسىنى بىلغارلار قىلدىلار. اۋتوز بىل اشلەدىلار، طرىشىدىلار، قۇتۇلەندىلار. ادارەلىرىنى، سىياسى و اجتماعى ھاللارنى، مەنى و ەمرانى اشلارنى تۈزەندىلار. ظۇر و ھفظ استىقلال سىبىلارنى ھازىرلەدىلار. «لىس للانسان الاماسى» مەنىسىنى مسلمانلارغە كۈرە ياخشىراق و درىستىرەك آڭلاب استىقباللارنى ايچون ھازىرلىك كۈردىلار و سىبىلارنى قىلدىلار.

۳۴۴) يَقُولُ ابْنُ آدَمَ مَالِي مَالِي وَهَلْ لَكَ يَا ابْنَ آدَمَ مِنْ مَالِكَ إِلَّا مَا أَكَلْتَ فَأَفْنَيْتَ أَوْ لَبِستَ فَأَبْلَيْتَ أَوْ تَصَدَّقْتَ فَأَمْضَيْتَ (۱).

ترجمەسى: «آدم بالاسى: مالىم مالىم دىب يۈرى، اى آدم بالاسى! سىنىڭ اۋشبو نرسەلەردىن باشقە مالڭ بارمى؟ آشادىڭدە بىترىڭ، كىدىڭدە طوزدردىڭ، سەدقە بىردىڭدە قىيامت كۈنى ايچون سافىلادىڭ!..».

درىست آدم بالاسىنىڭ شوشى اوچىدىن باشقە بىر نرسەسىدە يوق. مونلارنىڭدە سۈڭەمىلەرنىدىن باشقەسى خاسىتىسىزلىر ھىم بولغاندە پىتىكانلردە بو كۈندە اىندى اۋزلىرىدە يوق. ھەدىث شەرىف مونلارغە «مال» اسمى بىرسە خەلقلار اۋزلىرى اۋنىكان اشلارى بىرلە ماقتانوب يۈرگەنلىكلەرنىدىن گەنە آنلارنىڭ ەقىبەلەرىنە كۈرەڭنە بىرەدر. بو كۈن اۋستىلەرىنە كىيىپەڭك و آشارغە ايچارگە ھازىرلەگان نرسەلىرىدە فانى بولاچق و طوزاچقىلردىر. شونىڭ ايچون آشاو ايچو، كىيو سالىو نرسەلەرىنى آدم بالاسى اۋزىنىڭ مالى ساناب طوروۋى بىسەرتسىزلىگەندىر. بلىكە آدم

بالاسينڭ بتون مالى آخرت ايچون بيرگان صدقهسى و طوتقان غير اتندن غنه عبارت بولوب شوندىن باشقه بر نرسهسى ده بوق.

حديث شريف ، تهذيب اخلاق برله بيوره ، حرص و سارائلى كيك نرسه. لردن صافلانو حقنده تنبيه ايتهدر. انسانلرده بولاچى كمالانڭ قسملرى بىك كوب بولسده آنلرنى اوشبو اوچ ماده گه جيوب بترر گه ممكن: اعتقاد درستلو، معاشرتنى گوزل قىلو، نفسنى تهذيب اينو.

اوزينڭ مالى بوق ديب بلسگان وبو كون اوز قولنده بولغان ماللر نڭ اوز قولى برله ايتار قىلغان قسمى گنه اوز فائىسینه ياروانى آڭلاغان كشى اعتقادىنى درستلر گه ، خلقلر برله گوزل معاشرت ايتار گه ، مالىنى غيرات يولینه صرف قىلور غه مجبور در.

ماله ملكت، عز دولت كوبلسگينه اى فلان ! آلدانوب نخر تكبر ايله يوب قيلمه زبان
گرتير قلعده بولسك بل حیات قويماز جهان كل نفس ذاقه كل من عليها فان .

* *

﴿يَقُولُ اللَّهُ سُبْحَانَهُ الْكِبْرِيَاءُ يَدَايِى وَالْعَظَمَةُ اِزَارِى فَمَنْ نَازَعْنِى وَاحِدًا مِنْهُمَا لَقِيْتَهُ فِي النَّارِ﴾ (۱).

ترجمهسى: «الله تعالى: كبرياء (الوخلق) مينم ردام وعظمت (بوده الوخلق) مينم ازارم منزلنده . (بو نرسه لر اوز مدن باشقه لائى نوگل) كيمده كيم شوشى صفتلرده مينم برله تارتشسه (يارشسه) مين آنى اوت غه سالور من». شفقت و مرحمت، عدالت و سخاوت كيك الله تعالى صفتلرى برله خلقلانو ممكن بولسه و ياراسده كبرياء و عظمت كيك صفتلر برله خلقلانو بنده لر ايچون ممكن و درست نوگل. آندى كشي لر گه نيندى جزا بولاچى اوشبو حديثده آچيق بيان قىلندهر.

دنياده اڭ الك مرتبه قىلنغان گناه ، «تكبر» لك بولدى . شيطان كبر لك كورساتدى ، الله تعالى نڭ امرينه اطاعت ايتمادى . بو عيلى نڭ جزاسى دنياده كىلدى . تكبر لك قىلوچىلردن هر برينڭ جزاسى ده احتمال دنياده كىلوب بتهنى طور غاندر لكمن آنڭ كىلووندىن ده امين بولور غه يارامى. تكبر لك بارى اوزىنى

اوزی تانیماودن غنه بولا طورغان نرسه. اوزینی اوزی یاخشی تانوی کشینک تکبر بولووی صورت طونمی.

رسول الله حضرتلری کبردن صافلانو حقنده بیک اهمیتلی وعظملر قیلدر و بو طوغریده تهدیدده ایتهدر اییدی. یاخشی کینوب بوروچی صعبه لردن بری اوز حالندن قورقوغه توشوب رسول الله حضرتلرینه کیلیده: «ای رسول الله! جمال سویهم، حالم اوزگهده معلوم حتی باشماق باولارمنکده کشیلر نکلدن یاخشیراق بولووینی تلیم، آنلردن نوبان فالاسم کیلی، ایندی بواشلرده - کبر - گه کریمی؟ (شوشی حالم ایچون مین گناهی بولورمی؟) دیدی. رسول الله موکفا فارشو: - یوق، کبر توگل، کبر - دیب حق اش گه قارشو وکشیلرنی کیمستوگه (اوزینی کشیلردن اوستون کوروگه) ایتولندهر» دیدی (۱).

رسول الله ناک اوشبو سوزینی هر کم اوز حالی حقنده میزان قیلورغه و هر بر معامله سینی شوکا اولچاب طورورغه تیوشلی. موکفا کوره یاخشی کیوملر کینوب و یاخشی آت آر بالرده یوزو، زور و قیمتی بنالرده طورو خلقلرنی استحقار و حلقیغه فارشولق بولماسه کبر صانالیدر.

~~۳۴۴~~ یَهُرُمُ ابْنُ آدَمَ وَيَشُوبُ مِنَ الْجَرُصِ عَلَى الْمَالِ وَالْجَرُصِ عَلَى الْعُمُرِ (۲).

ترجمه سی: «آدم بالاسی قارتایا و قارتایوی نسبتنده ایکی نرسه سی یاشارا بارا: مال برله اوزون عمر گه قومسزلق». آدم بالاسی دنیا ده طورو نسبتنده مالغه هم اوزون عمر سوروگه قومسز - لینی آرتدرا بارادر. حدیث شریفی ایسه شونی «یاشارا بارا» دیب بلیغ روشده تعبیر ایتهدر.

انسانلر ناک یاشاری آرتو نسبتنده عمر برله مالغه حرصلری آرتو طبیعی اش. بو حرص حقنده مطلقاً «منموم» دیب حکم اینار گهده ممکن توگل. حدیث شریفی ده بو حقده صوز قیلمی. بلکه اوشبو «حرص» ناک منموملگی، نتیجه گه قاراب بولورغه تیوشلی.

بر کشتی اگرده شوشی طبیعی حالنی بولونغه ببارگان حیوان قیبلندن اوز
 اختیارینه بیارسه ، یولغه سالور ایچون طریشماسه وشوئا کورده «حرص» ،
 مالئک ذاتینه ، عمر نلکده صافی اوزینه گنه یونهلسه بو وقتده بو «حرص» بیک
 مدهوم بر صفت بولور . چونکجه بو حالده گی آدم ، اوزینلک بر اییدهشی ،
 باشدهشی بلنکجه اوزندن بیک یاشلارنلک کوچولرینی ، آخرت یورنینه سفیر
 ایتولرینی هر کون کوروب وایشتوب طورغان حالده ، گویا «اولم» اوز باغمینه
 کیلچک توکل بر نرسه قیبلندن ظن قیلور و حاضرلنمهز ، توبه سینی کیچکدر ،
 عبادت و عمللر نده مساهل قیلور و همیشه مال آرتدرو و کوب طور و خیالی برله
 یوزر . «اوزنک منفعتینی کورمی ، کوره آلمی طورغان مالیدن فی فائده بار ؟ فی
 اوزنک فی باشقلر ایچون ترهک بولا آلمانغان و صوگندن ده اورنی بوش قالدی !
 دیب سویله نورگه و صاغورغه لایق بولماغان عمرنی اوزایتوب یوروده فی معنا
 بار ؟ » مضموندهفی سوزلر برله اوز اوزینی احتساب ایتنه آلمان . اسم
 فوشلغان وقتدهفی «اذان» ، اوزینه جنازه نمازی اوقولور ایچون ایتولگه -
 نلگینی فکرینه کیتورماز .

اگرده مذکور طبیعی حالنی ، آدم بالاسی اوزینلک عقلی برله تریبه ایتسه ،
 قرآن و سنت نصیحتلری برله ارشاد قیلسه و شول سببدن مذکور «حرص» فی
 عموم منفعتلرگه (دین و ملت یولینه صرف ایتو ایچون مال برله عمرگه عریص
 بولسه) اول وقتده بو «حرص» ، انسانلرنلک سیرنلری گوزللشوگه ، اخلاقلری
 توزهلوگه سبب بولغانلقدن البته مهدوحدر .

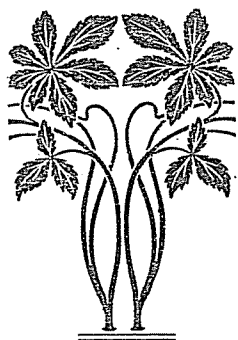
سوزنلک فسقه سی : مال و عمرگه حرصلک اگرده آخرت که شوق و محبت
 برله کیتوگه مانع بولماسه مدهوم توکل بلنکجه مهدوحدر . اما آخرت سفرینی
 دشمن کوروگه سبب بولغان حرص ، کیرهک یاش و کیرهک قارت کشیده بولسون
 البته مهدوحد بولماز .

* *

دنیا ده طور ابلو زور منر اما اوله بلوب اولو آندن ده زور و قیمتی منر .
 اشلرگه ممکن بولغان کیرهکی و فائدهلی اشنی هیچده کیچکدرگه یارامی ،
 فرصتی اونکار و درست بولمی . مک یل طور وچی کبک اش اشلرگه و کسب
 قیلورغه کیرهک و شونلک برله برلکده بو ساعتده دنیا دن اوتیهچک کشتی قیبلندن
 آخرت ایچون ده حاضرلنم کیرهک . بو ایکی حال بر برینه خلاف توکل بلنکجه

آڭ و عقل برلە يورۇچىلار ايچون اوشىبو اشلارنىڭ برى ، ايكنچىسى ايچون ياردىمچىدۇر .

«بالالار ياشلار ، شونىڭ ايچون آنلارنى بوتايىتوب قالدىرىم ، فلاكت گە توشماسوتلار ، مەتجوم بولوب كىشى ايشكلارنىدە يورماسونلار!» دىب كىسب ايتىو ، بايلىق كوبايتىو مەنموم اش توگىل . شونىڭ برلە برگە بالالارغە ياخشى تىرىپەلر بىرلىگان ، وصىت نامەدە يازالغان ھەمدە وصىلار تەيىن قىلغان ، آلاچىق بىرەچكلر ، عارىت و اما . نىلردە دىقتىرلرگە قىد ايتىلىگان ، اللهغە قارشى بولغان وظيفەلر و بىندەلرگە بىرەچك حىقلر ادا قىلىنوب قويىلغان ، اشلر بىرلىگان بولورغە تىوشلى . «مونوا قىل ان تەمونوا» .

خاتمه

آدم بالالرينڭ دنياغە كىلورلرندن و دنياده عمر سورولرندن اصل مقصود، اوزلرينڭ دنياغە كىلورلرندن «غايە» نيندى نرسە ايسكانلگىنى بلو، بىندەچىلك بىرلە الھلق منبىلرى آراسىندەغى مناسبتلارنى وعلافيەلرنى تىكشرو، قرآن وحدىث تعلیم ايتكان روش گە موافق ايتوب الله تعالى حضرتىنى «معرفت فيلو» وآڭا «معبت ايتو» در. «وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون» دە بولغان «عبادت» دن مراد دە اوشبو «معرفت» و «اللهغە معبت» فيلودر. حقيقى عبادت، قرآن وسنت بولى بىرلە اللهنى معرفت وآڭا معبت باغلاو بولوب نماز اوقو، حج وروزە، زكات بيرو كىك بدنې ومالى بولغان عمللر گە «عبادت» اسملىرى بىرلو، اوشبو «حقيقى عبادت» گە وسىلە، حقيقى عبادتنى ظاهرده تمثيل ايتو وآڭا علامت بولولرى جهتندىر. الله تعالى نى معبوب ومستغاث كورمگان وآنى دە اوزى ايچون الە وھامى ھمدە حقيقى معبود وملجأ ايتوب بلەگان صورتدە بىندە ايچون صلاح وفلاح، نعمت ولنت، دولت ونجاح بولماز. كىرەك بتون دىنانى مالك بولسون فقير ومغلول، سفيلى وذليل بىر آدم بولور دە قالور. اللهنى معرفت وآڭا معبت فيلودن اعلى لنت بولو وآندن آرتقى بايلىق ودولت تصور فيلنو احتمالى يوق.

«معبت» و «معرفت» نڭ درست بولوب بولماوينى بلدرە طورغان علامتلارنڭ اڭ ظاهرى وھر كىم گە معلوم بولغانى، معبت فيلنەچق ومعرفت ايتولەگان ذاتنڭ امرلرينە «اطاعت» ومرادلرينە «موافقت» ايتودر. اوشبونڭ ايچون بىر كىشىنڭ نفسى، اوزندە اللهغە معبت بارلىقىنى دعوى فيلە باشلاسه، شول كىشى اوزينڭ، اثباتسىز بىر دعوىغە اشانوب يورووندىن ويالغان خيالغە آلدانوب طورووندىن صافلانورغە وبو حالنى تجربە فيلورغە وميزانغە سالوب اولچارگە تيوشلى. اگرددە اوزندە «اطاعت» بولسه، اللهغە معبت دعوى فيلووندىە نفسى صادق، اگرددە اطاعت برده بولماسە ياكە لازم درجەدە گى اطاعت كورلماسە نفسى شول نىسبتدە كاذبىر. شاعر نڭ :

تعصى الاله وانت تظهر حبه هذا لعمري فى الفعال بديع
لوكان حبك صادقا لا طعته ان المحب لمن يحب مطيع

دىگان سوزى، انىكارنى قابل بولماھان حقيقتلارندىر.

انسانلار، الله تعالىنى معرفت قىلو ايچون يارانلغان بولسەلەر، كرم و مرحمت فاعىلەلر بىنە كورە بو «معرفت» نىڭ يولى دە الله تعالى نىڭ اوزى طرفىدىن كورسەتلىۋى شول «معرفت» نىڭ اهمىتى بىلەن پۇرۇش بولغان بىر قورال بىرلۈۋى لىزوما كېلەدر. بوقورال، انسانلارغە ھەبەيتۈلگەن «عقل» بولوب، كورسەتلىگەن «يول» دە پېغىر طرفىدىن تېلېخ قىلغان «دىن» و «شرىعت» در. «ئەجاۋىم بىصائر من رېكم فىن ابصر فلنفسه ومن عى فعلېها».

الله تعالى نىڭ اوزى طرفىدىن، اوزىنى معرفت قىلو يولى ايتلۇب كورسەتلىگەن ايچون «دىن» و «شرىعت» نىڭ ئاساسىنى خىسۇسا عبادت و عمل مادەلرىنى آرتىرو و كېمەت، اوز اورنلارنى كۈچرو و كېفېتلارنى اوزگرتو، جەدولارنى چىت كە چىقو و چىكلارنى باشقارتو، بىندەلر ايچون مەمكىن توگىل. دىنا، كېرەك مەك و كېرەك مىليون بىلەر طورسون، انسانلار نىجىرەلرى و علملرى، ھىرلرى سېنىن ھېچ قورالسىز سودە گېزە و ھۈادە اوچا آلسونلار، عبادت و عمل روشلرى اوزگرمەز و اوزگرمەزگە تېوشلى. ھىر تورلى ترقى و تعالى گە مەساد بولغانلارنى مەنلارنى اوزگرتۈرگە لىزۈمەدە يوق. رسول الله خىزىلارنىڭ «خاتم النبىين» ھەدە اسلام دىنىنىڭ «مۇبەد» و «باقى» بولۇۋىنىڭ سىرىدە اوشبو بولسە كېرەك. «وتمت كلمۋ رېك صفا وعدلا لامبىل لكلماته وھو السميع العليم».

غايەسى الله تعالىنى معرفت ايتو و آڭا مەبىت قىلۇدن عبارت بولغان بىر «دىن» خىسۇسەندە: «بو دىندە ھالى فېكارارگە مېدان و مەنۇيات ھىم روھانىيەك يوق» دېب گەمان ايتو، طوغرى و مەقۇل بىر اش بولماز. «معرفت» و «مەبىت» نىڭ آرىغاندە بىر تورلى روھانىيەك و ھالى فېكار بولۇا ھەتھالى يوق. مەقۇد اقصى و مەطاب ھالى شوشى نرسەلردر. «فاقم و جھك للدىن خىففا فطرت الله التى فطر الناس ھىلھا لانتېدىل اخلاق الله ذاك الدين القيم ولىكن اكثر الناس لا يعلمون». درىست، اسلام دىنىندە مادى عمللار، احكام و مەاملە قىملىرى كۈب. لىكن مەنۇيات جەتھى مەمكىل بولو ايچون بو نرسەلر نىڭ ضررى يوق. يوقارىدە سۈبىلە گەنمەزچە نەماز اوقو و روزە طوتۇلار، قېلغە فاراو وتاش آتۇلار، آچ طوروسى قىلۇلار بارى شول «معرفت» و «مەبىت» لارنىڭ اش خۈاجەسى طرفىدىن تەبىن ايتۇلگەن علامىلار و بىندەلر نىڭ اوزلرى طرفىدىن نەفسلرىنى تەجربە و امتحان ايتو بوللار و ظاھرى نەمىللرى گەندەر. بىر آدم، اوزىنى اللهنى معرفت ايتۇچىلردىن و آڭا مەبىت قىلۇچىلردىن، اخلاص سېبىلى اوز نەفسىنى ئەلاندىرۇچىلردىن ھەساب

ایتنسه بو حال گه جزای صورتده اشانوب یورو یارامی. بلکه عونی نجر به وامتحان قیلوب فارارغه و «محبوب» نځ مرادلرینی، تعلیملرینی ادا قیلودهغی طیارلقنی میزانغه صالوب تارتورغه تیوشلی. اگرده «محبوب» نځ مرادلرینی باشقارو یولنده قربان بولسه، معرفت و محبت دعواسنده نفسی صادق، یوقسه کاذبدر. «من عمل صالحا فلنفسه ومن اساء فاعلیها وما ربک بظلام للعیند».

بر «دین» گه ایمه رگان خلقلر، معنویات و اخلاقی جهندن بر برینتځ یاردملرینه محتاج بولولری طبیعی. مونځ ایچونده آنلرنی بر یرگه جبار واوز آرا تانشولرینه واسطه بولوز ایچون علامتلاو اصطلاحلرغه احتیاج بار. اسلام دینینه نسبت برله بو علامتلا، بو واسطه لار، قرآن وحدیثلر طرفندن بیورلغان ومنع ایتولگان نرسه لردر. «قبله» غه یونه لوده گی بر سبب شوندی حکمت بولورغده ممکن.

انسانلر نځ استعدادلری مختلف، قابلیت وطبیعتلری آراسنده آیرما الوغ بولغانلقدن عموم خلقلنی طوغریمن طوغری اللهنی معرفت، ایتو واللهغه محبت باغلاو برله تکلیفی قیلو، عادت طشندغی اشلر برله تکلیفی ایتو بولاچقدر. اوشبو سببدن اللهنی معرفت، اللهغه محبت برله بولاچق تکلیفی اورنده شول اشلرگه طوغری یول وشول مقصودلرغه مقدمه بولغان بعض بر رسمی عبادتلا و منعه نولر برله تکلیفی واقع بولدی. بر آدم، شوشی یول برله یوروب اصل مقصود بولغان «معرفت» و «محبت» گه باروب بیتسه، الله تعالی حضرت لربنه معنوی روش برله واصل بولسه «بختیار» در. اوشبو سعادت میسر بولماغان حالده ده هیشه شول یولده یورگان و طاقتلری مقدارنده اجتهادنده بولغان آدملا، اوزلرینځ سعیلری ونیتلری نسبتنده معذور بلکه مأچور بولورلر. بوده یاخشی اش. «لا یکنفی الله نفسا الا ما آتاهما سيجعل الله بعد عسر یسرا».

اسلام دیننده بعض نرسه لر برله امر و بعض نرسه لردن نهی کیلونځ سببی، نفسنی جفالو و بدننی عذابلاو توگل بلکه مجرد، اللهنی معرفت ایتو و آکا محبت باغلاو نځ یولی قیلنوب کورساتلو جهندن گنده در. شونځ ایچون بو خصو- صلرده مثلا «بعض نمازلر، نی ایچون دورت رکعت و بعضیلر، نی ایچون اوچ رکعت بولدی؟» قبیلندن اعتراضلر وشبهه لار بیان قیلورغه اورن یوق. محبت یولینه کرگان کشینځ وظیفه سی، محبوبینځ مرادینه امتثال قیلو بولوب اعتراض قیلو توگل. حقیقت حالده نماز، حج و روزه کبک عمللرنی صرف مادی و رسمی

حرکتلردن گنه صانارغەدە مەمکن بولماز. چونکہ اوشبو رسمی حرکتلرنڭ نیت، اخلاص و فکر کبک مەنوی نرسەلر بولە بولمەدە بۇلۇلری لازم. «نیت درستلی آلمیم، اخلاصم یوق، فکر قیلورغە کوچم ییتیمی» کبک بھانەلر بولە فرض عمللرنی قویو درست بولماسەدە، اخلاص و نیت ھم فکرنی حاصل ایتارکە طریشو، قطعی روشدە فرض. حالبوکہ اوشبو نرسەلر صرف روحانی ھالئردندیر. «تفکر» نڭ اورتی نی قدر عالی ابکانلنکی قرآن کریمدە بولغان آینلردن و درست حدیثلردن معلوم. «ونلک الامثال نضربھا للناس لعلھم یتفکرون».

بو کوندە بعض بر آدملر نماز، روزە و زکات کبک عبادتلر خصوصلرندە مساهلە قیلسەلر، «ایندی موندن صوڭ اسلام دینینڭ عبادت و عمل بابی بتونلای بته چک» دیب ھەومی بر حکم چیقارو اورنلی بولماز.

مسلمانلردە کورلگان بو کونگی حاللر، آروپا مدنیتی بولە اسلام عالمینڭ برنچی دفعە کیلوب بر برینە بەرلشولری تأثیری بولە بولغان نرسەلردیر. ایکی آربا یا کہ ایکی پویزد بەرلشولری وقتندە سکنە، قضا و خرابقلر بولوی قبیلندن بر برینە تمام ضد، بولغان مدنیتلرنڭ برنچی مرتبە اوچراشوب بەرلشولرندە فوق العادە اشلر، خرابلق و فضائلر بولاجقی طبیعیدیر. موندی فوق العادە اشلر، موندن مقدم یونان و ھند، صابئی و ایران فلسفەلری بولە اسلام دینی بر برینە اولنکی مرتبە اوچراشولرندەدە بولوب اوتکان ایندی. شول عصرلردە یازلغان اثرلردن اسلام دنیاسی شېبە و شک بولە قئتلەنە چگی و اسلام بناسی صانالغان عمللر و عبادتلر گنە توگل بلسکە اسلام دینینڭ اوزی دە منقرض بولاجقی بولە حکم ایتولگان آڭلاشلادر. لیکن آڭا فاراب اسلام دینی منقرض بولمادی، عبادت و عمللردە بتمادی. بو دفعەدە انشا'الله شولای بولور «وعد الله لا یخلف الله وعدہ ولیکن اکثر الناس لا یعلمون».

خلقلرنڭ، کوبرەك الوشلری عملسز و عبادتسز ھمدە اللہغە سجدەسز بر آز کونلر یوررلردە موندن یالقورلر. بو یاڭا اشنڭ لدتی بیک اوزاقغە بارماز. بو کونمزدە: «اول بو گولو زیدە یاتولر، مکەگە فاراو ھمدە اونوز کون آچ طورولر، جھنم کبک فزو بولغان حجازغە باروب تکەگەن نرسەلرگە اورالوب یورولردە نیندی مەنا بار؟» دیبوچیلرنڭ بر آز کونلردن صوڭ: «مادامکہ بو وجود و بو حیاتندن اصل مقصود اللہنی تانو و آڭا و اصل بولور ایچون اجتھاد قیلودر، ایندی شول طوغرودە سعی ایتو بز نڭ وظیفەمز. اگرده

الله تعالى : - مینی معرفت قیلو یولی ، چانگیزی فدا ایقودر - دیگان بولسه ایدی بز ، جانمیزی ده فدا ایثار ایدک لیکن الله تعالی مرحمت یوزندن بزگه موندی تکلیفی ایتمادی بیکه نماز اوقو و آچ طورو ، حج قیلو و زکات بیرودن عبارت بولغان بیک ییگل نرسه لرگنه کورساتدی ، بز ایندی مونی کامل رضالغیز برله قبول ایتمه مز « دیپولرینه امیدمز زور . چیکنوپیلر ، عناد قیلوچیلر بولسه بولور ، آنلرغه الله نك احتیاجی البته یوق . «ومن یسلم وجهه الی الله وهو محسن فقد استمسك بالعروة الوثقی والی الله عاقبة الامور» .

* *

الله تعالی نك یاردمی برله بو اثر ، اوشبو اورنده تمام بولدی . راویلرنك اوز کتابلری نابلمانان سببلی بعض بر حدیثلرنی « الترغیب والترهیب » هم ده « مصابیح السنة » برله « الجامع الصغیر » دن کوچردک (۱) . لیکن موندی حدیثلر آز . حدیثلرنك کوبسی « کتب سته » برله احمد ابن حنبل مسندندن انتخاب ایبولدی وهر حدیث طوغر و سنده بر ایکی مأخذ کورساتولدی . انتخاب ایتمکان حدیثلردن بعض برلری حقنده حدیث اماملرینك سوزلری بولغانلغنی بلسه كده موضوع ایکانلکلی دعوی قیلنماو بلسه سوزلر ، راویلر جهندن گنه بولو سببلی مونلرنی کوچرودن تارتنمادق . موندی حدیثلرنك مجموعه سی دورت بیش عدددن آرتق توگل .

بز بو اثرنی ، دنیاوی سعادت که ایرشودن دینمز مانع بولماوغنه توگل بلسه آکا مساعد ایکانلکیینی آچیق کورساتو ، اخلاق نوزه تو طوغر و سنده توبان خلغمز ایچون حال قدرنچه خدمت ایتمو و اجتماعی خسته لکارمز حقنده چاره ازله و قصدی برله ترتیب ایتمک . حدیثلرنی صایلاوده بولغان مقصود مزده شوشی ایدی . اگرده اوشبو مقصودمز یرینه کیلگان بولماسه مونك عیبی حدیثلرده توگل بلسه اوز مرده ، عاجز لکمز ده در . بز ، عموما اسلام دنبا سنده دینی انقلاب بولغان یر زمانده وخصوصی روسیه اسلاملرینك سیاسی و اجتماعی مسالکلی باشلاب نوزولگان بر دورده یاشادق وکیك دگر مثالنده بولغان فکر دولقونلری

(۱) حسن افندی آقچورین کتبخانه سنده ابو داود الطیالسی مسندینی کوردیم . موکا قدر بو اثرنك باصلاقلغندوخیرم یوق ایدی . بعض بر حدیثلرنك اصللرینی شول اثرده تابدم ایسه مین اورنبورغنه قایتقانغه قدر مذکور حدیثلر باصلاقلار ایدی . اگرده اوشبو مسندنی کورگان بولسم ایدی ۱۶۳ نچی حدیث شرحنده حضرت عائشه سوزینی کوچرگان بولور ایدم .

اور تاسىندە يوزوب يوردىك. موزى آدملرنىڭ تورلى حاللارنىڭ تائىرلىرى بىرلە
عصبىلاشولرى، ثبات و متانتلار يەنە سىكتە كىلو وشول سىبىلى ياكىلشولرى و طوغرى
بولدىن صابولرى طىبىعى اش. خصوصا بو كىتابنى زور تىشويىشلار و كوڭل اضطرابى
هم كىرلر بىرلە اورالوب آلتان حالزده ترتيب قىلدق. بو طوغرىده تفصىلات
بىروب اوقوچىلرنى راحتسىزلىك ندرىگە حاجت يوق، الله تعالىنىڭ اوز بىلوى
كافى. «انما اشكوبىنى و عزنى الى الله».

مكتىبلارده اوقوچىلر بىرلە اوقونوچىلر و كىتاب مطالعه قىلدىن لذت آلوچىلر،
خصوصا اوزمنىڭ بالالارم خىلارم، نسل و نىسبەشلىرم، علم و ادب بولدىغى
اىبدەشلىرم فائىدەلەنسولار ايدى، دىب يازوب اوطوردىم، سلامتلىگىم و بضاعتىم
بولماغان حالده آخرت كوندە نجاتمە سبب بولسون ايدى دىب كونلر و ساعىتلر
اوزدروب شىللەندىم. امىد مىزدىكە الله تعالى اوشىبو مقصودمىزنى بىرر و اوز
لطفى بىرلە صىق كوڭلەزگە مرحمت قىلور. ربنا آمنا فاغفر لنا و ارحمنا و انت
خير الراحمين. و ماتو فىقى الا بالله عليه توكلت و اليه انىب.

۱۳۳۴ىچى يىل، ۶ىچى شىور ربيع الاخيرده، «اورنىبرىغ» شىورى، پىروفىسكى
اورام، محمد شاكر افندى رامىيىنى و ارثلىرى يورتىدە تمام بولدى.

رضاءالدين بن فخرالدين.

فہرست

بو اورنندہ «جوامع الکلم» دہ گی حدیثوں کے رقمی کورساتولہ در۔
اوشبو بھٹلر ایچون، کورساتلےکان حدیثوں کے شرحاری قارالور۔

اجتہاد - طرشاق، اش اشلو، اش
باشینہ منو ۱۶۶-۱۶۸-۲۰۲-۲۴۴۔

ادب و ادبیات ۷۷-۹۹-۲۶۱۔

استغارہ - استعاذہ، استغفار واستقامت
۱۷۶-۱۶۹-۱۲۳-۹۱-۳۶-۲۹۱۔

استمداد و فبرلر، خوجالر تاولری
۲۰۰-۱۴۴-۱۰۴-۱۰۱-۴-۲۰۴-۲۱۴-۲۲۸-۲۸۵-۳۳۶۔

اسراف و اقتصاد، جومار دلق، سارا۔
نلق ۱۹۲-۱۱۹-۱۰۹-۸۶-۳-۱۵۳-۲۴۱-۲۴۴-۲۹۸۔

اسلام دینی و اقتصاد ۸۶-۱۱۹-۱۹۲-۲۴۴۔

اطاعت و حرمت ایتو ۱۹-۴۵-۷۰-۱۲۱-۱۹۵-۲۱۳-۲۹۸-۳۲۸۔

آنا آنا ہم بالالر۔ عبال وعائلہ ۵-۹-۳۳-۵۱-۵۴-۶۷-۶۹-۹۱-۹۲-۱۰۷-۱۱۹-۱۲۶-۱۳۶-۱۵۳-۱۵۴-۱۶۹-۱۸۸-۱۹۱-۲۰۱-۲۲۱-۲۴۵-۲۶۱-۲۸۱-۳۱۶۔

آخرت، قیامت ۳۳-۵۲-۱۶۷-۲۳۶-۲۸۰-۲۸۳-۲۹۵-۳۰۵-۳۰۸-۳۲۶۔

آرالرنی بوزو ونوزہ نو ۵۵-۲۴۰-۳۱۸۔

آشاو۔ ایچو ۸۱-۸۶-۱۹۲-۲۲۲-۲۶۰-۳۳۵۔

آوللر، اوتنی سوندرو، ناشونی
طوقنانو ۴۱-۸۳-۲۹۹-۳۴۰-۳۰۴۔

آباق اوستندہ بول ایتو ۸۶-۲۹۹۔

اتفاق-الفت ہم افتراق ۲۶۶-۲۶۹-۳۱۸۔

اولم- اولیکلر، وصیت، جنازه ۵۳
۷۱-۱۸۱-۲۰۳-۲۸۵-۲۹۹
۳۲۳-۳۳۹.

اویونلر، کوی کویلهلر، شعر ۹۳.

ایبدهشلر و سویگان کشیلر ۳۲-۹۵
۱۳۴-۲۶۷-۲۷۱-۲۷۲
۲۸۴-۳۳۲.

ایر-خانن ۱۲-۱۷-۲۲-۳۱-۴۳-
۵۴-۱۰۵-۱۳۶-۱۵۴-
۱۸۳-۱۸۸-۲۹۹.

ایسرنکچ و افیون، قمار ۶۶-۲۲۱-
۲۵۹.

ایمان و اعتقاد ۷۰-۱۰۸-۱۷۶-۱۹۶-
۲۲۰-۳۲۱-۳۳۷.

بایلق و یارلیلق ۳-۱۰-۲۴-۳۰-
۴۶-۶۰-۷۹-۸۶-۱۹۷-
۱۲۳-۱۴۶-۲۰۱-۲۰۲-
۲۰۳-۲۲۳-۲۳۰-۲۵۳-
۲۶۲-۲۴۴.

بخارا ۶۲-۹۵-۱۶۳-۱۶۶-۱۶۷.

بلا، فننه و مشقت ۷۳-۹۰-۱۶۹-
۲۶۳-۲۸۱.

اعانت- یاردم، انفاق، هدیه- بولک
۳-۷۱-۸۱-۹۰-۱۲۵
۱۴۶-۱۵۸-۱۶۰-۱۶۱
۲۴۹-۲۵۵-۲۹۱-۳۲۶.

افترا، سؤ ظن، تهمت اورنلری ۷۵
۹۱-۱۰۳-۱۲۷-۱۷۰.

امام و رعیتلر، امیرلک و امیرلر،
رشوت ۹۷-۱۸۸-۱۴۸-۱۹۳-
۲۲۷.

امانت و خیانت، حیل ۱-۲-۱۷-۲۲-
۶۰-۸۰-۹۹-۱۲۰-۱۵۷-
۱۶۶-۱۹۶-۲۴۴-۲۸۲.

امتلر و ملتلر ۷۸ ۸۵ ۱۳۹ ۱۶۶-۲۶۵.

اوصالار و یاخشیلر، ایزگولک، هدایت
۸-۹-۱۰-۲۵-۲۸-
۲۹-۳۵-۳۷-۵۶-۵۸-۷۱-۷۴-
۱۱۰-۱۱۱-۱۳۵-۱۳۶-۱۳۷-
۱۴۵-۱۶۰-۱۶۹-۱۷۱-۱۷۲-
۱۸۶-۱۹۰-۱۹۷-۲۰۱-۲۰۹-
۲۱۵-۲۲۶-۲۴۱-۲۶۶-۲۷۵-
۲۷۹-۲۸۲-۳۳۲.

اوقو- اوقوتو، معلم و معلملر ۴۰-۶۲-
۴۷-۶۰-۱۳۵-۱۵۳-۱۶۶-
۱۶۷-۲۶۸-۲۷۹-۲۹۹-۳۱۰-
۳۳۰.

توبه-اوکنو، عفر و مغفرت ۶۱-۱۱۴
۱۶۹-۱۸۷-۲۲۱-۲۶۲
۲۹۶-۳۲۹.

تورکلر، تورکستان و تورکمان ملالری
۱۱۵-۱۲۲-۱۵۷.

توش ۲۳-۹۱.

توکلر: ترناق، ساچ، ساقال، مییق ۱۳۳
۲۲۹-۲۹۹.

توکل، قناعت و رضالقی، منت و
موکسزالقی ۸-۲۰-۴۴-
۱۲۸-۱۶۸.

جاسوسلق-سعایت ۱۰۳-۲۱۹-۳۰۹.

جماعت و جمعیت خیریه‌لر ۷۱-۷۸-
۸۱-۱۴۶-۱۴۸-۱۶۶-۲۰۲
۲۳۰-۲۹۹.

جنایت قیلو، ضرر و ضرار ۵۰-۱۴۷-
۲۱۲-۲۲۱-۳۰۴-.

جنت و نوموغ ۴۴-۱۲۹-۱۷۳-۲۱۹-
۲۲۹-۳۱۰-۳۱۵-۳۲۲-
۳۲۷-۳۳۵.

حدیث و تفسیرلر، سنت و قرآن ۸۶
۸۷-۹۵-۱۰۴-۱۲۰-۱۳۵
۱۶۱-۱۶۶-۲۸۵-۳۲۲
۳۱۱-۳۳۰.

بورچ-فرض، ربا ۱۷-۶۱-۹۵-۱۴۲
۱۵۵-۱۷۵-۲۸۵-۲۷۸.

بهادرلق، جینک-فورناتلق ۵۸-۸۹-
۱۵۳-۲۴۱.

پیغمبرلر، خضر و الیاس، اولبالر-
رهپاتلق، ایشاتلق و مرید
۴-۴۱-۶۲-۹۱-۹۸
۱۳۴-۲۲۸-۳۱۰-۳۳۶.

تدبیر و تربیه-تربیه خانه‌لر ۶۱-۷۶-
۸۱-۸۷-۱۱۹-۲۰۲-
۲۱۵-۲۴۴.

تشبه-چینلر گه اوخشاو ۸۳-۲۹۹.

تل-تل ایز گولیکلری و یاوزلقلری-
سکوت و صمت، سوز ۱۰
۲۲-۵۲-۷۶-۷۷-۸۶-
۸۹-۹۳-۱۱۸-۱۶۰-۱۶۱-
۱۷۰-۱۷۴-۲۱۹-۲۲۰-
۲۴۱-۲۴۲-۲۵۶-۳۰۱-
۳۲۱-۳۲۷-۳۳۲-۳۳۳-
۳۳۷.

تله‌نچیلک-صورانو، طمع ایتو-۳۶-۸۶-
۱۶۸-۲۰۲-۲۳۵-۲۵۳.

تواضع و تکبرلک، ملایمت، اخلاص
هم‌ریا ۷-۶۸-۱۲۸-۱۶۰-
۱۷۴-۱۸۴-۲۶۲-۳۴۳.

۱۹۷-۱۶۳-۱۴۹-۱۳۰-
۳۳۱-۳۰۰-۲۹۰-۲۶۳-

خلق و اخلاق ۵-۷۷-۸۹-۹۴-۹۸-
۱۱۰-۱۱۲-۱۴۸-۲۱۵-
۳۳۲-۲۹۸-۲۴۴-۳۲۲-
۳۲۷.

دعا و نذر ۱۸-۵۷-۱۲۶-۱۴۹-۱۵۰-
۱۶۹-۲۳۵-۲۵۷-۲۶۳-۲۸۸-
۲۸۹-۳۲۵-۳۴۱.

دعوی و شاهدك، حه كملر ۵-۵۱-
۲۳۱-۲۸۷.

دنبا و دنبا اشلری ۴۶-۶۲-۲۳۶-۲۸۳-
۲۹۵-۳۱۲-۳۲۶.

دوستلیق و دشمنلیق ۵-۱۲-۱۳-۱۰۳-
۱۱۹-۱۴۸-۲۱۸.

دین، دینده غلو، فیلو، دیندارلیق
و دینسزلك ۴۰-۶۲-۶۳-۷۲-
۸۵-۹۶-۱۰۴-۱۲۴-۱۳۹-
۱۷۸-۱۹۱-۱۹۶-۱۹۸-۲۲۰-
۲۳۱-۲۶۸-۲۸۵-۲۹۵-
۳۱۲-۳۲۸-۳۳۰.

روسیه مسلمانلری ۹۵-۱۱۹-۱۲۰-۱۲۲-

حسد- کونچیلک و تنافس ۱۰۳-۱۲۷.

حقلق ۸۸-۸۹-۲۲۰-۲۵۶.

حکمت ۱۸۹-۱۶۰-۲۴۹.

حلال و حرام، شبهه ۵-۸-۱۳۱-۱۳۸-
۱۵۹-۱۶۳.

حیات و معیشت - ترکلك ۴۶-۱۱۹.

حیوانلر ۱۶۴-۱۶۹.

خاتونلر ۵-۳۱-۴۲-۵۰-۵۴-۵۹-۶۲-۸۲-
۱۰۵-۱۰۶-۱۰۷-۱۲۴-۱۳۶-
۱۴۶-۱۵۱-۱۶۹-۱۸۸-
۳۰۶-۳۱۶.

خاتونلر نك اوغو یازولری ۱۷۹ ساچ
یاالغالری ۲۲۹ سفر یورولری ۱۰۵
سلام بیرشولری ۱۳۰ صوغشلرغه
فانشولری ۸۲ قبرلرگه بارولری
۱۴۴-۳۳۹ کیوملری ۱۹۲ مسجدلرگه
یورولری ۱۱۲-۲۰۸-۲۸۵.

خادملر- یالچیلر و خوجالر ۱۶-۱۴۴-
۱۸۸-۲۵۰.

خسته لك، دوالانو، سلامتلك، حفظ
صحت، عبادہ ۲۷-۴۶-۸۱-

سفر و مسافر، شوملانو ۱۲۶-۱۲۷-
۲۰۴

سلام هم کورشو ۱۰۲-۱۳۰-۳۳۵.

سودا و سوداگرلر، شرکت، ربا. ۵۰
- ۸۰-۹۵-۱۱۵-۱۴۲-
۲۱۷.

شادلق و فایغو، سعادت ۴-۲۰-۷۱-
۷۲-۹۰-۱۱۹-۱۴۹-
۱۶۷-۲۶۳-۲۸۸-۱۹۰-
۳۲۶.

شرک و توحید ۲-۴۰-۵۱-۶۸-۸۶-۹۲-
۱۴۰-.

شکر- ثنا و حمد ۳۸-۱۷۷-۲۸۲-۳۱۴-
۳۲۳.

شیطان و ابلیس ۲۳-۳۳-۷۵-۱۵۱.

شهیدلر ۳۰۴-۳۰۷.

صبر و تحمل، آچو، آشغو، ثبات و منانیت.
۲۰-۵۵-۵۸-۶۱-۷۳-۸۹-۹۰-
۱۱۶-۱۱۸-۱۵۶-۱۶۷-۲۴۴-
۴۸۲-۳۴۱.

صحابه لار ۳۵-۱۳۵.

صدقه، زکات و عشر ۳-۱۰-۴۰-۴۸-
۴۹-۹۵-۱۰۹-۱۱۳-۱۴۸-
۱۵۷-۱۸۶-۱۸۹-۱۹۲-
۱۹۹-۲۰۰-۲۵۳-۲۵۶-
۲۵۹-۲۶۲-۳۳۹.

ظلم-ظالم و مظلوم، عدالک، قوشتانلر
۹-۶۴-۷۴-۱۲۳-۱۲۶-
۱۴۰-۱۵۸-۱۸۲-۱۶۲-
۲۸۲-۲۹۱.

عقل - احمقلى ۳۹-۱۷۸-۲۲۰-۲۱۵.

علم و عالملر ۲۹-۳۶-۴۷-۵۱-۶۰-
۶۲-۹۵-۱۵۰-۱۵۲-۱۵۳-
۱۶۵-۱۶۶-۱۷۹-۲۰۱-
۲۶۸-۳۰۲-۳۰۸-۳۱۰.

عمل و عبادت، بدعت هم ابدالر ۱-
۸-۱۱-۱۲-۱۵-۴۰-۴۵-
۵۵-۷۲-۷۹-۸۶-۱۰۴-
۱۰۸-۱۳۲-۱۳۷-۱۶۰-
۲۰۱-۲۰۴-۲۳۴-۲۴۱-
۲۸۵-۳۱۰-۳۴۰.

غیب اشلر ۴-۲۸۰.

فتوی ۳۷-۱۰۴-۲۹۳.

فارتلر و یاشلر ۴۶-۱۴۸-۱۵۱-۲۰۱.

مسجد ۹۵-۱۴۸-۲۰۴-۲۰۸-۳۰۴

ملار، آخوندلار ۳۶-۱۵۷-۱۷۱-۲۰۱
۳۱۳

منافقلق، مدارا، مداهنه ۲-۷۴-۷۶
۱۲۷-۳۲۰

نصیحت وعظ ۲۳-۳۶-۱۰۲-۱۳۰
۱۳۹-۱۸۱-۲۹۸-۳۰۳

نظافت پاكلك ۸۳

نماز، روزه، حج ۴۰-۵۹-۱۰۵-۱۱۳
۲۳۹-۲۴۷-۲۸۵-۲۹۷
۳۳۵

نیت هم حسان ۱-۱۵-۱۰۱

وعده وفا وظیفه‌نی بلو ۲-۷۰-۷۶
۸۱-۱۶۶-۲۳۸

وقت، وقتنده اشلو، فرصت وفرغت
۴۶-۱۹-۳۳۱

وقف صدقهار، متولی بولو ۲۹-۹۵
۱۶۶-۲۰۰-۳۳۴

هجرت وهه اجرلك ۱-۵۷-۲۱۸

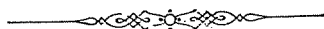
يازو ۱۷۹

يالغان ۲-۷۶-۹۱-۹۲-۱۱۸-۱۲۸-۱۸۵
۱۹۹-۲۲۳-۲۳۱-۲۴۰-۲۹۸
۳۲۲-۳۳۳

يالقاولق، اشسرلك، يالغزلق ۴۴-۱۲۵
۱۵۹-۱۶۸-۲۰۲-۳۳۲

یتیم ۵۹-۳۱۵-۳۳۴

بیگلك و بیگلك معاملہ ۱۴۲-۱۶۷-۳۲۶

کوئل ، نفس ، وجدان راحتسزلیگی
۱۳۱-۱۲۹-۱۱۰-۷۹-۲۱
۲۸۶-۱۹۵-۱۶۰

کولو وکولدر و ۸-۳۳۳.

کینکاش - مشورت ۲۷۴-۲۹۳.

کیوم مسئلاری، جالما ۳۰-۵۷-۶۲-۸۶
۲۹۹-۱۹۲-۱۶۷-۱۲۸

گناه ۲۳-۲۸-۲۹-۳۷-۵۱-۵۲-۵۷-۹۲
۱۷۰-۱۶۹-۱۴۰-۱۱۱-۱۱۰
۲۳۴-۲۱۶-۱۸۷-۱۸۳-۱۸۲
۳۲۵-۲۶۴

لعنت ۲۰۷-۲۲۸-۲۲۹-۲۴۲.

ماقتاو - مدح ۱۴-۱۸۷-۲۹۸.

مؤمن و مسلمانلر ۲۵-۴۱-۵۷-۸۹-۹۵
۱۸۹-۱۷۱-۱۴۷-۱۳۱-۱۳۰
۲۶۵ ۲۶۴-۲۴۳-۲۴۲-۲۲۲
۳۲۶-۳۰۸-۲۷۶-۲۶۹-۲۶۶

مجتهدلر، مذهب و مجددلر، وهابیلک
۲۷۵-۲۰۸-۱۶۶-۱۰۴-۸۵
۲۸۵

مرحمت - شفقت، مروت ۱۴۱-۱۴۳
۲۴۵-۲۰۹-۱۸۰-۱۲۹-۱۶۰
۲۷۷-۲۶۹

قارنداشلک، قارنداشلرغه صله قیلو
۱۵۸-۱۵۷-۱۲۲-۶۷-۳
۲۵۱-۲۴۶

قچقرشو - جدال و دعوی ۶-۱۸-۸۶
۲۹۸-۲۹۱-۲۵۲-۱۸۲

قومسزلیق - حرص ۳۵-۱۴۵-۲۳۳
۳۴۴-۲۶۰-۲۵۱

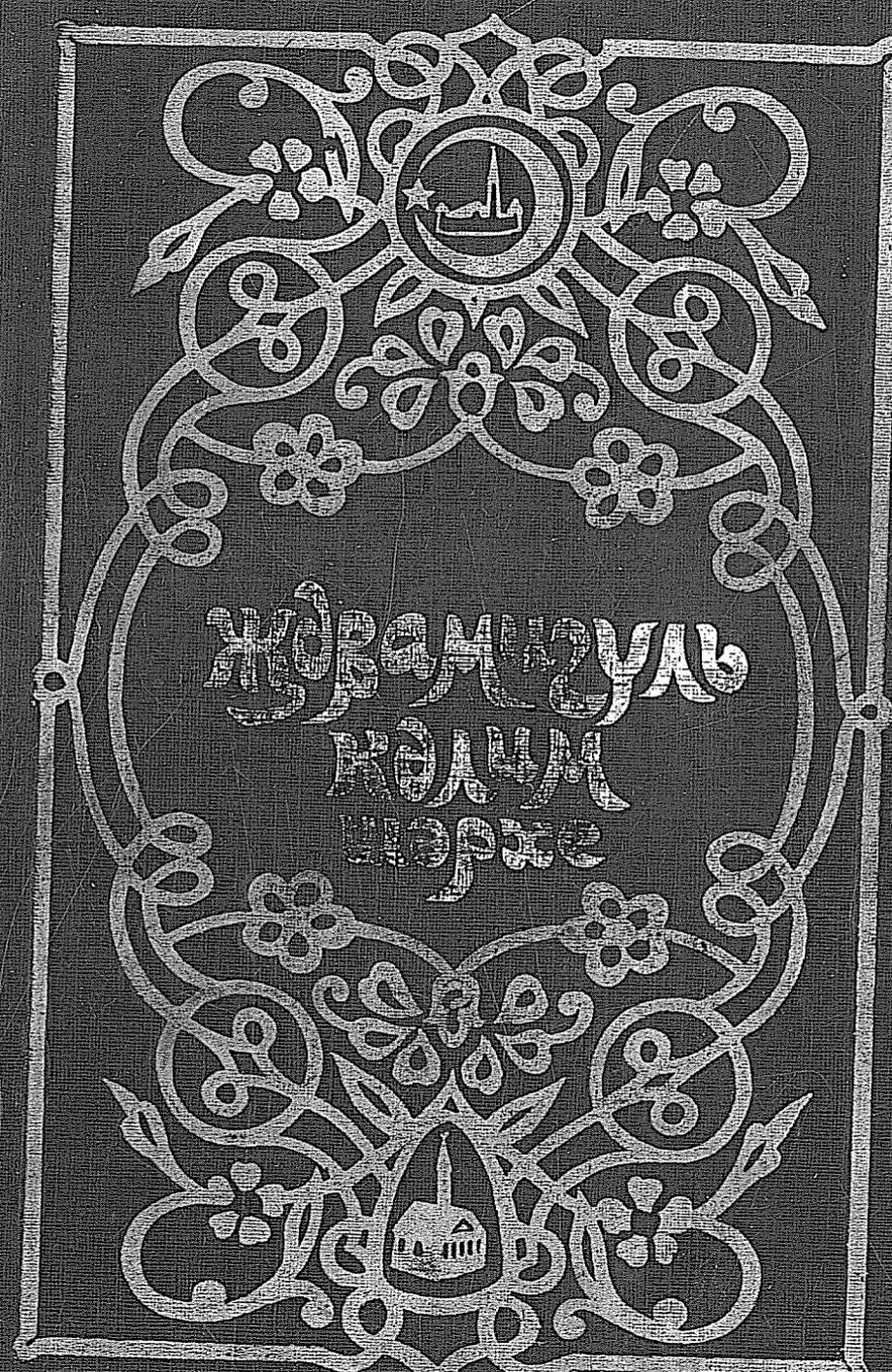
قونراق - ضیافت، دعوت که اجابت،
صحبث ۱۹-۱۰۹-۱۳۰
۳۲۱-۲۸۹-۱۳۲

کسب و هنر، ایگونچیلک ۲۴-۴۱-۵۰
۲۲۵-۱۶۰-۱۵۹-۸۰-۶۹
۲۹۵-۲۵۹-۲۴۸

کشیلرنی رنچتو ۷-۱۰۴-۱۴۵-۱۴۷
۲۴۴-۲۳۶-۲۱۷-۲۰۵-۲۰۳
۳۳۷-۳۱۷-۲۷۵-۲۵۵
۳۳۸

کورشیلک و کورشیلر ۸-۲۶-۲۴۳
۳۲۱

کوز، صوقورلر، قولاق، یوز ۹۸-
۲۵۹-۱۸۹-۱۱۷-۱۰۲
۳۲۰-۳۱۹

ЖУВАНІЗУЛЬ
КӘЛІМ
ШӘРҢЕ